

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ուչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել կյուրը զանկացած մեջափոխ կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա կյուրը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Ltn
✓ 502

Ltn
✓ 501

ԳԻՒՐԻՄԱՆ

Պ Ա Տ Ա Ս Խ Ա Ն Ն Ե Ր

Կ Ր Օ Ն Ք Ի

Դ Է Մ

Ա Ռ Հ Ա Ս Ա Ր Ա Կ Տ Ա Ր Ա Ծ Ո Ւ Ա Ծ

Ը Ն Դ Դ Ի Ս Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Ց

Թ Ա Ր Գ Մ Ա Ն Ե Ց

Հ. ԱՂԵԲՍԱՆԴԻ Վ. ՊԱԼՃԵԱՆ

Ի Մ Ի Թ. Ո Ւ Թ Տ Ե Ն

Հ Ա Տ Ո Ր Բ.

Վ Ի Լ Ն Ն Ա

Մ Ի Թ Ա Ր Ե Ա Ն Ց Տ Պ Ա Ր Ա Ն Ը

Թ Ե Կ. 1864.

1947
P U S U N I T Y
A R C H I V E

1947

1947

7 502-60

28 509

Եկեղեցական պատմութիւն:

Ա. Ս. Բարթողիմէոսի կոտորածը: -- Բ. Նանթի հրովարտակին եւ առնուիլը:

Հետազոտութենէ ետքը՝ Եկեղեցւոյ դէմ անդադար հրապարակախօսութիւններու նիւթը Ս. Բարթողիմէոսի կոտորածն եւ Նանթի հրովարտակին եւ առնուիլն է: Թէ մէկուն եւ թէ մէկալին վրայ խօսք մը զրուցելը անօգուտ չ'երեւար:

Ա. Ս. Բարթողիմէոսի կոտորածը, որ Փաղղիայի մէջ կարուս Թ. 1572ին, Հիւկընոններուն (Կալվինականներուն) վրայ կատարել տուաւ, ստուգիւ պատմութեան թիւադոյն էջերէն մէկն է, եւ ասիկա ոչ որ կրնայ տարակուսի տակ ձգել. բայց յանցանքն որոնն է: Թէ որ մէկը խել մը հրապարակախօսներու հաւատալու ըլլայ, ասիկա ուղղափառ Եկեղեցւոյ մէկ արիւնհասէղ գործքն է. բայց անկողմնակալ պատմութիւնը քննող մը ասոր պատճառը բոլորովին ուրիշ բան կը գտնէ:

Արդ պէտք է գիտնալ, որ նորոգութեան առջի ժամանակներէն սկսելով, Կալվինականները Փաղղիա մտնելէն ետքը՝ հոն ալ նոյնը ըրին ինչ որ ամէն տեղ կ'ընէին, ուր որ անգամ մը ոտք կը կոխէին. ինչպէս Գրոտիոս բողոքականը կը զրուցէ: Աս Հիւկընոնները յաջողոցուն շատ բարձր աստիճանաւ որ անձինք խարելու, որոնց մէջ կը գտնուէին նաեւ թագաւորական ընտանեաց անգամներէն ալ, որոնք բոլորովին աշխարհասէր եւ անառակ վարք մը կ'անցընէին: Ասոնց վրայ աւելցուցին որչափ որ հրապարակական փողոցներու եւ տիղմերու մէջէն ապականեալ մարդիկ կրնային ժողվել, եւ սկսան իրենց դաւաճանութիւնը կերպաւորել: Բազմութիւնը շատնալով՝ աւելի եւս յանդգնեցան, մանաւանդ՝ երբ որ արքունիքը պատերազմներու եւ դաւակցութեանց հետ զբաղած տեսան. ուստի նաեւ զէնքով ու բռնութեամբ իրենց մոլորութիւնը տարածելու ձեռք զարկին: Քաղաքներու, երկիրներու եւ գեղերու մէջ, ուր որ կը մտնէին, ամէն բան սրայ եւ հրոյ տալու սորված էին, սուրբ եկեղեցիները կը կործանէին, վանքերը կը փլցունէին, քահանաները կը մեռցընէին, քրիստոսի կուսանքները կը ցրուէին ու կը խայտառակէին, եւ ամէն տեսակ կոտորած, մահ եւ արիւնհասէղութիւն ուղղափառներուն վրայ կը գործէին, որոնք որ իրենց հաւատքը ուրանալ յանձն չէին առներ: Եւ որովհետեւ Փաղղիայի թագաւորները երբեք իրենց հետ զաչինք դնելու զիջում չէին ըրած, գրգռիչ գրութիւններու ահագին բազմութեամբ յայտնի ապստամբութիւն յուզեցին, եւ խօսքէ՝ գործքի անցնէ-

լով՝ քաղաքներ ու ամրոցներ ապստամբեցուցին, եւ լա Ռո-
 շէլ ձեռքերնին առնելէն ետքը, հոն ամբաստան: Ասոնցմով
 շատանալով՝ Գերմանիայի բողոքական իշխաններուն, եւ Ան-
 գղիայի թաղուհայն գիմեցին, անոնցմէ ալ զօրքով ու զէն-
 քով օգնութիւն գտան, որով բոլոր Գաղղիա տակն ու վրայ
 եղաւ: Աս շարիքներուն վրայ աւելցաւ Քոլինեի ծովապետը,
 որն որ իր անուան պայծառութեամբն ու եռանդովը, որով
 Հիւլընոները կը պաշտպանէր, խիստ նեղութիւն կու տար
 թագաւորին: Ինչու որ՝ Քոլինեի՝ ունեցած համբաւը՝ թագա-
 ւորական իշխանութեան փաստովը՝ իր օգտին գործածելով՝
 թագաւորի մը պէս զանազան գաւառներու մէջ կը հրամայէր,
 ուր որ մինչեւ կառավարներ, զօրավարներ, եւ խորհրդական-
 ներ ուզածին պէս դրած էր, որոնք թէ զօրք եւ թէ տուրք
 իրեն կը հատուցանէին առանց թագաւորէն կախում մ'ու-
 նենալու:

Իրերը աս սահմանը հասնելէն ետքը՝ ինչ պատահե-
 ցաւ: Կարոլոս Թ. ծովապետը վաստրիկելու համար այնչափ
 միջոցները միշտ պարսպ տեղ ի գործ դնելէն ետքը, Հիւլը-
 նոններուն եւ մեկալ գաւազից իշխաններուն անսանձ յամա-
 ութիւնը տեսնելով, վրան ծանր վախ մը եկաւ որ չըլլայ թէ
 ինքն ալ, ուրիշ ուղղափառ իշխաններուն պէս թագաւորու-
 թիւնը կորսընցընելու վիճակի մէջ իյնայ, ուստի՝ պարտք
 համարեցաւ տերութեան հարուածով մը ամէն կարելի կոր-
 ծանման առջեւն առնել, եւ այսպէս՝ գաղանի հրամաններով
 սպաննել տուաւ Քոլինեի եւ ամէն բողոքականներուն զխա-
 ւորները, թէ Փարիզի եւ թէ թագաւորութեան ուրիշ քանի
 մը քաղաքներուն մէջ: Անտարակոյս դէպքը ասանկ պատա-
 հած է:

Կրնայ մեկը հոս տեղս հարցընել, թէ ստոյգ է ան,
 որ կ'ըսեն թէ, Հիւլընոները վերջին գաւազեցութեամբ մը
 թագաւորին ու թագաւորական ընտանեաց կենաց որոգայթ
 դրած էին, չէ նէ Կարոլոսին բարկութիւնը շարժելու համար
 բուական եղած էին նախընթաց ծանր ծանր դէպքերը. ինչու
 որ՝ թէ մեկ թէ մեկալ կարծիքը պաշտպանող հեղինակներ
 կան: Նմանապէս կրնայ մեկը հարցընել թէ աս տրամադրու-
 թիւնը զխաւորարար թագաւորին, թէ իր Կատարինէ՝ մօրը
 գործքն էր, ինչպէս որ՝ թագաւորն արգարացընելու համար,
 գաղղիացի պատմիչներէն շատերը կը գրեն: Աս հարցմունքնե-
 րուն ինչ պատասխան որ տրուելու ըլլայ, ստոյգ է՝ որ թա-
 գաւորն ամենեւին չկեղծաւորեցաւ, եւ յայտնի հրատարակեց
 թէ իր գործքն էր: «Շոսվապետին մահուանէն երեք օր ետքը,
 կ'ըսէ Տաւիլա, . . . թագաւորը . . . անձամբ խորհրդանոցը
 գնաց, եւ թէպէտ պատահած դէպքերը առջի օրերը ժողո-
 վըրդեան խռովութեանը տուած էր (որն որ նաեւ բողոքա-
 կանները սաստիկ ստեղծ ըլլալուն համար ստոյգ էր), այսու

ամենայնիւ՝ հոն իր խորհուրդները բացաւ ամենուն առջեւը, եւ երկայն պատմութիւններով յայտնեց իր պատճառները, որոնց համար պատուէր տուած էր, որ սպաննուին ու ջընջուին այն ապստամբներն ու իր անձին ու թագաւորութեան մշտնջենաւոր դաւաճանները, որոնց որ այնչափ անզամ անցած ոճիրները շնորհած էր, բայց անոնք յամառ նենգութեամբ մը նորէն նորէն դաւակցութիւն կ'ընէին եւ ապստամբութիւն կը գրգռէին,։ Այսչափ կը զրուցէ Տաւրա, եւ իրեն հետ կը մտաբանին, ամէն՝ թէ ուղղափառ եւ թէ բողոքական պատմիչները, որ այն աղետալից դէպքը կը յիշեն,։ Բայց՝ ասոր մէջ Եկեղեցին ամենեւին մաս չունէր, Չէ թէ միայն ամենեւին մասնակից չէր, այլ նաեւ չէր կրնար ալ ըլլալ։ Աղէկ միտ դիր ասոր, իմ ընթերցողս, ինչու որ՝ եթէ ասիկա պայծառ ցուցուելու ըլլայ, խնդիրը լուծուած է։

Հոսմ չէր կրնար մասնակից ըլլալ. վասն զի ոչ Հոսմ եւ ոչ ուրիշ ուղղափառ արքունիք մը այն կոտորածին վրայ նշմարանք մը ունեցած չէին. եւ ասիկա այնչափ յանկարծական բան մը երեւցաւ Փարիզ գանուող օտար տէրութեանց դեսպաններուն, որչափ յանկարծական էր ան դժբախտներուն, որ զոհ եղան։ Ոմանք կատկած ունեցան թէ, Ալպայի դուքսը քանի մը տարի առաջ Պաետնի ժողովքին մէջ խորհուրդ տուած ըլլայ զանազան խիստ միջոցներ բանեցընելու բողոքականներուն դէմ, եւ ասիկա հաւանական է, գիտնալով անոր մտածութեան եղանակը. բայց ստոյգ է որ, երբ որ այն կոտորածը պատահեցաւ, ինք Մոնս կը պաշարէր, եւ երբ որ լսեց բոլորովին յանկարծակիի եկաւ, ինչպէս յայտնի է սկզբնապիւր մուրհակէ մը, զորն որ նոյն առթիւն մէջ ինք գրած է, եւ զորն որ Պարոն Վաշար 1842ին Պրիստելի Ակադեմիային առջեւն հանեց, եւ ուղողին կը ցուցընէր։ Հոսմայ մէջ ալ ամենեւին մէկը չէր գիտեր, ինչու որ՝ նոյն իսկ Սալուիաթի Նուիրակը որ ան ատենը Փարիզ կը գանուէր, յառաջագոյն ամենեւին նշան մը չէր առած, ինչպէս Շաթոպրիան Հոսմ գանուող Գաղղիայի դեսպանը, Գրիգոր ԺԳ.ին եւ Սալուիաթի Նուիրակին թղթակցութիւններէն ցուցուց, զորոնք որ ինք ձեռք բերած եւ Սիր Ճեմա Մէքընսթընին հաղորդած էր եւ ասիկա ալ իր Անգղիայի պատմութեան մէջ հրատարակած է։ Պատահած դէպքը Սպանիայի Փիլիպպոս Բ. թագաւորին ալ բոլորովին նոր եկաւ, եւ ասիկա Քափֆիք՝ Փիլիպպոսի յառաջադրանքներէն քաղած է։ Աւելի ինչ կ'ուզես։ Եւ ոչ Վատարինէ՝ Վարոլոսի Թ.ի մայրը՝ յառաջագոյն իմացած էր, եւ ասոր փորձը անտարակուսելի է, որովհետեւ նոյն ան ժամանակն էր, որ իր Լա Մոթ Ֆէնէլն դեսպանին միջնորդութեամբը Եղիսաբէթ (Սպանիայի) թագուհուին հետ հաշտութիւն ընելու ետեւէ ինկած էր, եւ կ'ուզէր զանիկա իր որդւոցը մէկուն՝ Անտուի կամ Ալանտոնի գրսին հետ ամուսնա-

ցընեւ: Ո՞վ կրնայ ուրեմն հաւատալ որ, Կատարինէ ուզած ըլլայ այսպիսի գործողութեան մը վրայ խօսիլ մի եւ նոյն ատեն՝ որ կը պատրաստուէր այնպիսի գործք մը կատարելու, որն որ աւելի պիտ'որ կատարէցընէր Եղիսարէթ թագուհին, որ հաշտեցընել կը բաղձար. մանաւանդ որ, եւ ոչ իսկ իր զեպանին բան մը յայտնած էր, որն որ ստուգիւ թագուհւոյն առջեւը առանց պատասխանուոյ մնալով անոր աչքէն պիտ'որ իյնար ու նախատուէր, ինչպէս որ իրօք ալ պատահեցաւ: Ասիկա՝ ասով մինակ կը մեկնուի երբ կ'ըսենք թէ այս դէպքը բոլորովին թէ իրմէ եւ թէ ուրիշներէն անձանօթ գործողութիւն մըն էր: Արդ՝ եթէ ասիկա ստուգիւ ասանկ է, ես նորէն կը հարցընեմ, ինչպէ՞ս ուրեմն Եկեղեցին յանցաւոր կրնայ ըլլալ, երբ որ եւ ոչ իսկ մասնակից կրնար ըլլալ:

Թագաւորին խորհրդեան մէջ եկեղեցական մը մտած չէր, ոչ եպիսկոպոս մը եւ ոչ ալ նուիրակը, բայց եթէ մինակ թագաւորական արքունիքը, եւ գործադրութիւնն ալ ամենեւին եկեղեցականի մը յանձնուած չէր. մինչեւ Քաղաքացիական Գործերէն հեղինակը կը վկայէ, թէ կղերը, ամենեւին մասն չունեցաւ աս բանիս մէջ, եւ թէ բոլորովին քաղաքագիտական գործողութիւն մըն էր. ինչպէ՞ս ուրեմն սյդչափ զրպարտութիւնները կը հնարուին Եկեղեցւոյ զեմ:

Բայց այո՛, Եկեղեցին մաս մ'ունեցած է, եւ իր մասը թեթեւ չէր: Ո՞վ որ Լիոն, Թուրուզ, Պարսոյ, Պուրթ, եւ ուրիշ քաղաքներուն պատմութեանը ծանօթ է, գիտէ, որ եպիսկոպոսները եւ եկեղեցականները բարեբախտութեամբ կրցան այն զժբախաններէն շատերը ազատել. երբ որ ասոնք ժողովրդեան կատաղութենէ կը հալածուէին, զիրենք քովերնին պահեցին, պաշտպանեցին, եւ իրենց իշխանութիւնը անոնց օգտին գործածելով՝ արգելեցին իրենց արեանը թափուիլը: Ասիկա է սողոգ մասնակցութիւնը, որ Եկեղեցին ունեցաւ:

Բայց Հռոմ, կ'ըսեն ոմանք, Գրիգոր ԺԳ. Զ+Իչ Առաջինը երգել առաւ, երբ պատահած զէպքն իմացաւ: Ամենաճմարիտ է, ես ալ քեզի կը պատասխանեմ, Քահանայապետը իրաւունք ունէր այնպէս ընելու, եւ ամէն ծանրագլուխ ընթերցող բաներուն ինչպէս անցնիլը իմացածին պէս, նոյն իրաւունքն իրեն պետք է տայ: Պատահած զէպքերը Հռոմ անանկ պատմուած էին, ինչպէս ուրիշ արքունիքներուն ալ ծանուցուած էին թէ, թագաւորը «պարտաւորուած էր շարեաց առջեւն առնելու, որպէս զի յանկարծակիի չբանուի, որովհետեւ հրաշքով մը իրեն ականջն հասած էր անոնց գաւակցութիւնը՝ ոչ միայն զինքը, այլ նաեւ թագուհին՝ իր մայրը, Անժուի ու Ալանսոնի դքսերն՝ իր եղբարքը սպաննելու»: Ասանկ լուրն իսկզբան տարածուեցաւ եւ ամէն մարդ ալ ասանկ հաւատաց: Այն վայրկենին մէջ Հռոմ ալ՝ նոյն իսկ Փարիզի ու Գաղղիայի գաւառներուն մէջ զիտցուած

ու հաւտացուած լրերէն աւելի բան չէր գիտցուեր: Արդ՝ քահանայապետը թագաւորական արքունեաց այսպիսի գրեթէ հրաշքով ազատելուն լուրը առած ատենը երբ՝ որ ՁԷՆ ԱՊՐԱՅԻՆ ալ երգելու ազաւանքն ընդունեցաւ, իրաւամբ կրնա՞ր արդեօք եւ պէ՞տք էր նոյնը զանալ: Ընթերցողը թող աս պարագաները մտածէ, եւ տեսնէ թէ պատճառ մը կայ ի շարն մեկնելու: Այսու ամենայնիւ Գրիգոր ԺԳ. քահանայապետը, որուն հեզու.թիւնը պատմիչները շատ անգամ իբրեւ աւելորդ վար կը զարնեն, աս առթին մէջ կը հառաչէր եւ կ'ըսէր «Ով զիս կրնայ ապահովցընել, որ յանցաւորներուն մէջ, անմեղներն ալ կորսուած չեն»: Ահա ասիկ յանցանքն, որ աս բանիս մէջ եկեղեցին ունեցաւ:

Ձոհ եղողներուն թուոյն նկատմամբ, աս նախ կը զրուցեմ թէ, որչափ որ ըլլայ, միշտ դառն եւ սաստիկ ցաւալի բան մըն է. այսու ամենայնիւ՝ ստոյգ եմ, որ անոնց թիւը արտաքոյ կարգի եւ անհաւատալի եղանակաւ շափազանց դրուած է: Եղան ոմանք որ որչափ կրնային նէ բերանինն բացած կ'աղաղակէին թէ այն կոտորածին մէջ 100 հազար հիւկընտներ մեռած են. ուրիշները 60 հազարի ինջեցուցին: Հիւկընտներու վայրէջումն մէջ որն որ ինը տարի ետքը, 1581ին, նոյն ազանդաւորներուն խորհրդովն ու միարան մասնակցութեամբը շինուած ու տպուած է, եւ որն որ աւելի կը ջանայ եղած զոհերուն թիւը շատցընել քան թէ պակսեցընել, նախ 30 հազարի վրայ խօսելէն ետքը՝ 15 հազար՝ հարիւր վաթսուն եւ ութի կ'ամփոփէ: Աւերջապէս՝ երբ որ անունինն ժողովելու կը սկսի 786էն աւելի անուն շիգաներ յիշելու: Հոս՝ հարիւր գայլերուն առասպելը լսել մը չիգա՞ր քեզի:

Բայց՝ նորէն կը զրուցեմ, թէ զոհ եղողներուն թիւը որչափ որ ալ ըլլայ, միշտ ցաւագին արտասուաց արժանի գործք մ'եղած է. բայց աս մինակ կը հաստատեմ թէ այն գործքը ան եղանակաւ պատահած չէ ինչպէս որ Ս. Եկեղեցւոյ թշնամի գրիչները նկարած են, եւ դարձեալ թէ ինչպէս որ ալ եղած ըլլայ, Եկեղեցին ուրիշ մաս մը չունեցաւ ասոր մէջ բայց եթէ արտասուօք դառն սղբալու:

Բ. Գանք Նախի հրովարտակիւ եր արան-ելուն վրայ. եւ նախ առաջին՝ ինչ էր աս հրովարտակը, ինչպէս, եւ ինչո՞ւ համար ետ առնուեցաւ: Պէտք է գիտնալ որ, Հենրիկոս Գ. Քաղցրոյսի գահը նստելէն ետքը, կամ քաղաքական խոհեմութիւն համարելով՝ երկայն ատեն չհակառակելը հերեւակոսներուն դէմ, որոնք որ սպստամբութեամբ թագաւորական իշխանութեան շատ իրաւունքները իրենց յափշտակած էին, եւ կամ անոնց հետ ակնածութեամբ վարուիլը շնորհակալութեան պարտք մը սեպելով, որոնց ժամանակ մը կրօնակից եղած էր եւ զինք պաշտպանած էին, հրովարտակ մը հանեց եւ աս հրովարտակով իրենց շատ քաղաքական իրաւունքներ շնոր-

Հեց, որսնցմէ մէկն ալ աս եղաւ, որ հրապարակաւ կրօնին կրնային դաւանիլ: Տարիներ վրան անցնելով՝ յաջորդ թաղաւորներուն իշխանութեան ատենը խառնութիւնները դադրած էին, Հիւլընոններուն ձեռքէն առնուած էր Լա Ռոչէլն ալ, ուր ամբացած էին, եւ այն աղանդաւորներուն թիւը շատ քիչցած էր: Լուզոփիկոս ժ.Գ. գահն անցաւ նէ, 20 տարի ջանաց զիրենք ուղղափառ մութեան դարձընելու եւ աղէկ ալ յաջողցուց: Ահաւասիկ՝ ինչպէս Քանթու աս բանս կը պատմէ: «Լուզոփիկոս ժ.Գ. բազմալով կամաց կամաց զիրենք դարձընելու, ամենեւին խտուութիւն մը չբանեցընելը, իր նախորդներուն ըրած շնորհքները յարգելը, անսացողները վարձատրելը, եւ առաքելութիւններուն օգնելը իրեն պարտք մը կը սեպէր: Ասոր պատուը քիչ չէր: Աղնուականներէն, որսնց կէտը Հենրիկոս Գ.ին ատենը բողոքական էր, ամէնքն ալ ուղղափառութեան դարձած էին: Տ'Ալըսոյ ատենադպիրը կը զրուցէ թէ իր հայրը Լանկտքի կուսակալութիւնը թաղուցած ատենը տեսած էր որ երեք օրուան մէջ նոյն թէմին մէջ վեց հազար բողոքականներէն աւելի կրօնին փոխած էին, եւ թէ կենդանական գաւառներուն մէջ գրեթէ բողոքական ալ չէր թնացած. ասոնց մէջէն ով որ վաճառականութեամբ կը հարսանար, ուղղափառութեան կը դառնար աղնուականութիւն ու պաշտօններ առնելու համար»:

Միամտնաի՛ բողոքական հեղինակն ալ կը հաստատէ թէ Լուզոփիկոս ժ.Գ.ին Հիւլընոնները դարձընելու համար բանած ճամբան անպտուղ եղած չէր:

Ուրեմն բաները աս վիճակի մէջ գտնուած ատենը՝ ժամանակը հասած երեւցաւ բոլոր Գաղղիա մէկ կրօնի միացընելու, եւ աս կարծիքը, կ'ըսէ Միամտնաի, ընդհանուր ամենուն կարծիքն էր: Աս բանիս վերջին մղումը տուաւ Լը Թէլիէ առնադպիրը, որն որ 83 տարեկան ծեր մը եւ իր հիւանդութիւններովը մահուան դուռն հասած ըլլալով, իրրեւ իրեն վերջին մտիթարութիւն մը՝ խնդրած էր որ, կարող ըլլալ մեռնելէն յառաջ Նանթի հրովարտակին եւ առնուելուն համար տրուելու հրամանագրին ստորագրել. եւ թագաւորը, որ ինքն ալ նոյն բաղձանքն ունէր, եւ աս բանիս մէջ կրօնի օգուտը քաղաքականութեան օգտին համաձայն կը տեսներ, եւ առաւ այն հաշակաւոր հրովարտակը. եւ ահաւասիկ՝ պատմիչներուն վկայութեամբը աս եղանակաւ գործքը կատարուեցաւ:

Թէ թագաւորը աս բանիս իրաւունք ունէր, անտարակուսելի է: Նոյն խի բողոքական Գրոտիոսը ստիպուեցաւ ըսելու «Աղէկ գիտնան բողոքականները, որ Նանթի եւ ուրիշ ասոր նման հրովարտակները դաշնաւորութեան պայմանագրութիւն մը չեն, հապա հասարակաց բարեղն համար թաղաւորէն տրուած հրամանագրիներ, անոր համար եւ կրնան առնուիլ, երբ որ հասարակաց բարիքը կը պահանջէ»:

բաւունքը ամէն բողոքական ազգերը վերջին աստիճանի խրատութեամբ կը բանեցընէին ուղղափառներուն դէմ, սրտնց բողոքները ամենեւին բանի տեղ չէին դրուեր: Թէ խոհեմութիւնն ալ խորհուրդ կու տար Աւագովիկոսի աս գործքիս ձեռք զարնելու, անկից ալ կրնայ տեսնուիլ որ, նոյն հրաժարտակին տրամադրութիւնները արդէն մի առ մի կամաց կամաց ջնջուած ըլլալով՝ ան ատենուան Հիւլընոններուն Եկեղեցւոյ հետ միանալու տրամադրութիւնը ան աստիճանի հասած էր, որ ալ ուրիշ բանի մը չէր կրնար սպասուիլ, բայց եթէ թագաւորութեան ընդհանուր խաղաղական հաշտութեանը: Եւ ասանկ ալ իրօք պատահեցաւ, թէպէտ եւ ըստ մասին նոյն գործողութիւնը խանգարեցաւ անոր գործադրութեան եղանակին:

Ինչու որ՝ թէպէտեւ թագաւորը պատուէր տուած էր, որ ամէն բան քաղցրութեամբ ըլլայ, եւ եպիսկոպոսներուն ժողովքներուն մէջ աս խօսքերն ալ ըսած էր «կը յանձնեմ ձեզի բողոքականներուն հետ քաղցրութեամբ վարուիլ, եւ զիրենք ճշմարտութեան կանչելու համար ուրիշ բան ի գործ չդնել, բայց եթէ փաստ ու պատճառ», պսու ամենայնիւ Աւագու, որ թագաւորական հրամանագրին գործադրութեանը ներկայ գտնուելու խրկուած էր, անվայել եղանակաւ զինուորական խտուրտութեամբ վարուեցաւ: «Չէ թէ կը սպաննէր, կ'ըսէ քանթու, հապա՛ կամ տուգանքներով, եւ կամ հրապոյրներով ուղղափառ հաւատոյ դաւանութիւնը իրենց տալ կու տար: Նորէն կ'իյնային: Ահաւասիկ նորէն իյնողներուն դէմ օրէնքը ձեռքն էր: Կ'ուզէին տերութենէն հեռանալ: Ահաւասիկ ուրիշ օրէնք մ'ալ ձեռքն ունէր գաղթականութեանց դէմ, եւ բողոքմանց պահով չէր դրուէր»: Բայց՝ Եկեղեցին աս առթիւ մէջ ինչ ըրաւ: Եկեղեցին՝ որ հրովարտակին եւ առնուելուն հեղինակը չէր, ինչպէս Սեն-Սիմոն եւ ուրիշ ամէն հեղինակները կը վկայեն, ամենայն կարելի եղանակաւ ջանաց անոր գործադրութիւնը մեղմացընել: Ֆէնէլն եպիսկոպոսը աս առթիւ մէջ կը գրէր: «Ո՛վ հովիւք մէկզի ձգեցէք ամէն սրտի փոքրօգութիւնը, ընդարձակեցէք ձեր գութը: Թէ որ մինակ հրամայել, յանդիմանել, ուղղել, օրինաց թուղթը ցուցընել գիտէք նէ, բան մը չէք գիտեր: Հայր եղէք, աս բաւական չէ. մայր ալ եղէք, կրեցէք ծննդեան ցաւերը ու ճգունքը սրտերնուդ մէջ Յիսուս Քրիստոս կերպարանելու»: Աս վախճանաւ խրկուած քարոզիչները յանձն շատին իրենց պաշտօնն սկսելու մինչեւ որ զինուորները չհեռացան: Եւ Պոսիւէ իր թէմին մէջ բոլորովին դէմ կեցաւ ամէն տեսակ բռնադատութեան, եւ չէր կրնար տանիլ որ իր անուամբը նեղութիւն կրէին: Մանաւանդ որ շատ ետեւէն ինկաւ Աւագովիկոս Ժ. Գէն 1698ին Յայրաբարութիւնը, կուսակալներուն արուած թափառի հրահանգը, եւ եպիսկոպոսներուն

ուղղուած Բաբուսի Բազիլը ընդունելու, որոնցմով տէրութեան գոները կը բացուէին բողոքականներուն, իրենց ստացուածքները եւ կը արուէին՝ մինակ աւ պայմաններով, որ յանձն առնուն կրթութիւլ: Մէկ խօսքով Եկեղեցին այն գործքին մէջ ուրիշ մաս չունեցաւ, բայց եթէ իր սովորական մասնակցութիւնը՝ իմաստութեամբ եւ մարդասիրութեամբ ուրիշին անխոհեմութիւնն ու յանդգնութիւնը չափաւորել: Գէպքն ասանկ եղած է, եւ ոչ որ կրնայ նոյնը եղծանել, թէ յառաջագոյն չ'եղծաներ ան ժամակներուն բոլոր պատմութիւնները: Արդ ասկից ետքը՝ Եկեղեցւոյ դէմ այնչափ աղաղակելու ինչ բան կը մնայ:

Բայց, եւ չեմ կրնար լռել հոս տեղս քանի մը խորհրդածութիւն ընելու իմաստուն ընթերցողներուն: Ս. Բարթողիմէոսի կոտորածը եւ Նանթի հրովարտակին եւ առնուիլը անդադար անհաւատներուն բերանը կը պառաին, որոնք որ ասոր համար մշանջնաւոր ողբերգութիւն մը կ'ընեն Եկեղեցւոյ դէմ ու ինչպէս տեսանք, Եկեղեցին ուրիշ մասնակցութիւն մը չունեցաւ, բայց եթէ դէպքերը քաղցրացընել եւ մեղմացընել. բայց՝ ո՞վ է իրենց մէջէն, որ անգամ մը յիշէ կամ ողբայ այն զարհուրելի կոտորածները որ բողոքականները ուղղափառաց դէմ գործեցին. կոտորածներ, զորոնք իրենք ալ կը խոստովանին, եւ որոնց վրայ այնչափ կը պարծին: Բանն ասանկ է: Լուտեր կը պարծէր որ ինք պատճառ եղած էր զեղացւոց ըսուած պատերազմին մէջ բոլոր թափուած արեանը, երբ 100 հազար հոգիէն աւելի այն զժրախտ զեղացիներէն սպաննուած էին: Ճինեւրայի մէջ կալվինէն դրուած ատեանը վաթսուն տարւան մէջ (ինչպէս նոյն քաղքին արձանագրութիւնները կը ցուցընեն), 150 հոգիէն աւելի դատաւարտեց մինակ մոգութեան կասկածանքի մը համար, ասանց յիշելու այնչափները որ ինք արտօրել, բանտարկել, պրել տուաւ: Ո՞վ կրնայ համրել Շվեաներուն, Նորվեգիացւոց ու Ցանիմարբացւոց ըրած կոտորածները: Ո՞վ կրնայ պատմել զլիւաւորաբար Ցուլքարըխայի սպաննութիւնները: «Ես կ'ուզէի, կ'ըսէ Քից-Ուիլլեմ բողոքականը, ջնջել այն երկայն շղթան այնչափ անօրէնութիւններու, որ նորագութիւնը Անգղիայի մէջ գործեց: Անիրաւութիւնները, հարստահարութիւնները, կոտորածները եւ սրբապղծութիւնները կը լեցընեն մեր տարեգրութիւնները»: Իսկ Իրլանտայի աւերածները ո՞վ կրնայ նկարագրել: Անհաւատալի բան կ'երեւայ մինակ Քրոմուէլ պաշտպանին ըրածը: Ուղղափառները այնչափ շատ բազմութեամբ հալածուած, պրած, եւ խղջուած էին, որ ամբողջ գաւառներ նոյն կղզւոյն մէջ անմարդաբնակ եղան: «Արնայի, կ'ըսէ Պոսիւէ, մինչուկ հիմա պահուած յիշատակարանները աչքիս առջեւն ունենալով, Յովհաննա թագուհւոյն հրամանաւր Պէտանի մէջ կատարուած սպաննութեան գործքերը յիշել, ուր

անթիւ քահանաներ, կրօնաւորներ, աշխարհականներ ջարդուեցան, կրնայի յիշել զահաւանդները ուսկից նետուեցան, հորերն ուր խղղուեցան, Լա Ռոշելի նաւահանգիստը ուր ընկրղեցան, եւ Նիսի, Մոնթոպանի, Ըլէի, Մոնփելլիէի հրապարակական արձանագրութիւնները, որոնցմէ կը տեսնուի որ, անտարբերութեամբ՝ անգութ սրտի՝ եւ նենգաւոր խորհրդով այն կոտորածները կը հնարուէին ու ի գործ կը գրուէին, :
 «Վճպուազի եւ Մոյի երկու դաւակցութիւնները, կ'ըսէ բողոքական Ֆից-Ուիլլեմ, հինգ բորբոքած քաղաքական պատերազմները, մատնուած բերդերը, կոշոպտուած ու սյրած եկեղեցիներն ու վանքերը, խղղուած քահանաները, կրօնաւորները եւ Փամիէի, Ռոտելի, Վալանսի հանդիսական թափորներու ատեն բարբարոսական եղանակաւ սպաննուած պարզ հաւատացեալները անժխտելի վկաներ են արիւնահեղ բարբարոսութեան մը, որ Հիւկընսները ուղղափառաց զէմ գործեցին, » :

Նաեւ Ֆրուանդան բողոքականը կը խոստովանի, որ մինակ Տոֆէն դաւառին մէջ 250 քահանայ եւ 112 կրօնաւոր սպաննուեցան: Բողոքականներուն տօնացոյցը իրենց մէկ յաղթութիւնն աս խօսքերով կը ծանուցանէ. «Սեպտեմբերի 27ին, 1562, յաղթութիւն հաւատացելոց (Հիւկընսներու) պապականներու դէմ. քաղաքը կոշոպտուեցաւ, եկեղեցականները ջարդուեցան ու ջրհորներու մէջ նետուեցան, կղերականները բռնուեցան երբ Որդի Արտ-ձոյ Կէր-ձոյ, ոչըմ-ոյ Բոզ կ'երգէին, եւ Եկեղեցւոյն քովի ջրհորին մէջ նետուեցան ու խղղուեցան, » : Այսու ամենայնիւ գեռ շատ բան կը մնար ինծի խօսելու այն կոտորածներուն վրայ որ Միտ-յէլ-ն անունով ծանօթ են, եւ չեմ գիտեր թէ պատմութեան մէջ ասկից աւելի չլուած անգթութիւն մը կը յիշուի արդեօք. կը մնար զարձեալ խօսելու, տարագրութիւններուն, տուգանքներուն, աքսորներուն, բանտարկութիւններուն, կենդանի կենդանի պատաած աղիքներուն, պրկոցներուն, Սկէւինձերի գուտար՝

¹ Աս ամենամարտը Լոնտոնի զգեկին մէջ էր, եւ Սկէվինձեր անունով արհեստուորէ մը հնարուած ըլլալուն համար, ասանկ կը կոչուէր: Երկու երկաթէ զորուոր աղեղներ՝ իրենց մէկ ծայրովը իրարու հետ կըցուած էին, սմանկ որ՝ թէ որ գոցուելու ըլլային բոլորակ մը կը ձեւանար. եւ որպէս զի աս միացած աղեղները որ եւ իցէ զբութեան դէմ գոցուած մնան եւ ամենեւին բացուելու վտանգ չըլլայ՝ աղեղներով երկու ազատ ծայրերը բոլորակէն զեպ ի գուրս ցցուած մաս մը օւժէին, որ տակով կամ շուանով պինդ կը կապուէին: Երբ որ յանցաւորը տանջել կ'ուզէին, աղեղները կը բռնային, եւ աղեղին մէկուն վրայ ծնրադրութեան ձեւով նստեցրնելէն ետքը՝ զահիճները բռնութեամբ եւ հարուածներով բոլոր մարմնը անանկ կը կծկեցընէին, որ մինչուի ծնկուրները կուրծքը կը շշափէին, եւ ան ատենը մէկալ աղեղը կ'անցնէ վրայէն աստիկ զբութեամբ գոցելով ու ճնշելով երկու ծայրերը վերը յիշած տակներով իրարու հետ կը կապէին, եւ այսպէս խեղճ յանցաւորը բոլորակի մը մէջ ճնշուած կը մնար: Այնպէս անասանի՝ այնպէս դառն՝ եւ այնպէս մահաբեր վիճակ մըն էր

բաւած տանջանարանին, եւ ուրիշ հնարուած եւ ի գործ
գրուած հարիւրաւոր տանջանքներուն վրայ, որոնք ուղղա-
փառները դարերով ամենաբողաքականացեալ Անդղիայի մէջ
եւ ուրիշ անգուանք կը կրէին, բայց այս ամենայն մէկ դի ձգե-
լով՝ մինակ մէկ հարցմունք մ'ունիմ ընելու: Ինչո՞ւ համար մեր
անհաւատները միշտ բերաննին առած են Ս. Բարթողիմէոսի
գիշերը, Նանթի հրովարտակը, եւ միշտ կը մտնան այս ամէն
գործքերը որ այնչափ աւելի ծանր են: Ինչպէս կ'ըլլայ որ, ի-
րենց աղիքը ի դուժ շիշարժիր, բայց եթէ մինակ բողոքա-
կաններուն կրած շարիքներուն վրայ, եւ միշտ անզոյց, եւ
խիստ են ուղղափառներուն վրայ: Ընթերցող, հոս այնպիսի
կեղծաւորութեան, ամբարշտութեան, բարբարոսութեան խառ-
նուածք մը կայ, որ խօսքով շինկարուիր:

Պ Լ Ո Ւ Խ Խ Լ Բ .

Եկեղեցական պատմութիւն:

Ա. Փալիլէոսի դատապարտութիւնը: — Բ. Անոր գեժ եղած անգթու-
թիւնները:

Ա. Եկեղեցւոյ գեժ մշտնջենաւոր ամբաստանութիւն-
ներուն աղբիւր մըն է նաեւ Փալիլէոսի դատապարտութիւնը:
Ահաւատներուն հաճոյական բան է նոյն հռչակաւոր անձը
բանտի մը գետնափորներու մէջ՝ պարանոցէն շղթաներով
կապուած, ձեռուրները կապանքներով պրկուած եւ սուուր-
ները երկաթի զարնուած նկարել, եւ մասով ցուցնելով՝ ա-
զազակել, ահաւասիկ Եկեղեցւոյ ներդառնիւնը: Եւ, իրացընէ,
այսպիսի նկար մը զիւրո-Յիւնները շարժելու շատ յարմար է,
մանաւանդ՝ երբ որ գտնէ ճշմարտութեան սքոտի մ'ալ ըլլայ,
որ նոյնը հաստատէ. բայց ստիկա խարուողներուն պարզ ե-
րեւակայութիւնն է եւ խարել ուզողներուն նենգութիւնը:

Ահաւասիկ ինչպէս գեղքը պատահած է: Փալիլէոս
երկրիս շարժելուն սքանչելի գիւտը գտնելէն ետքը, որն որ
ամէն ան ատենուան գիտուններուն կարծեացը հակառակ էր,
նոյնը Հռոմ ալ յայտնեց: «Յորչափ որ ենթադրութեան
սահմանին մէջ կը մնար, (ասանկ կը գրէ նոյն իսկ Վիպրի, որն
որ նաեւ քաղելով յառաջ կը բերէ ուրիշներուն Եկեղեցւոյ
գեժ զրուցած խօսքերը) Հռոմայի արքունիքը ամենեւին խըն-
դրոյն մէջ խառնուիլ չէր ուզեր. . . Արդէն թոյլ տուած էր
Կարգինալ Քուչային երկրիս շարժումը պարտապանել, եւ կո-
տոր մէջ մնար, որ բաւական էր յանցաւորի մը համար ժամ մը,
կամ մէկ ու կէս ժամ մինակ աս աղեղին մէջ կենաց անհանգուրժե-
թի հոգեւորութիւն մը կրելու, մինչեւ ամաց շթեն՝ բերնէն՝ եւ ը-
զուանքներէն արիւնք դուրս կը ցաթկեր: Ծանօթութեան թարգմա-
նչիւն:

նաեւ իր պաշտօնը՝ որչափ որ պարտաւոր էր ճշմարտութեան եւ անոր պատուոյն, որուն որ ես վկայ ունիմ նոյն իսկ Վարդինալին գրութիւնը: Եւ եթէ այն հանձարաւոր անձը անկեղծութեամբ Բեյլարմինոսի խորհրդեան անսալու ըլլար, ինչպէս ան ատենը խոստացած էր եւ գուցէ գիւրութեամբ ալ կրնար ընել, իբր պահելու՝ եւ թողնելու՝ եղանակ տալէն, այսինքն է՝ Վարդինալին մեռնելէն տասնուերկու տարի ետքը, շէր ունենար այն կսկիծները, որ զինք քիչ շարամեցուցին: Արդեապէս՝ իր այս ընթացքը յայտնի կ'երեւայ Քահանայապետին անունովը Բեյլարմինոսի տուած հրամանէն, որն որ ետքէն Սուրբ Պաշտօնին արձանագրութիւններուն մէջն ալ գրուեցաւ, եւ որուն խօսքերը մասնաւոր մտադրութեան արժանի են, որ Աւ Թեոփիլոս Երէն իբր Սուրբ Պաշտօնի Կառնալիսի Դէլ՝ սկզբնապէս հարցնելու իր: Արդ՝ կը հարցընեմ՝ ես ծանրագլուխ ընթերցողի մը մինչեւ հոս կայ բան մը, որ կամ Եկեղեցւոյ եւ կամ Սուրբ Պաշտօնին նկատմամբ սողտանելի ըլլայ:

Բայց անս ահաւասիկ՝ ինչ եղանակաւ բաները յառաջացան Մալէ Տիւ Փան ճինեւրացւոյն պատմածներուն նայելով. «Պաշտօնի, կ'ըսէ, ամենեւին աս հրամանը չպահեց, եւ քանի մը տարի ետքը հրատարակեց աշխարհքիս դրեց վրայ վեց վճիռներ, որոնք զարմանալի արագութեամբ մը ծախուեցան, եւ քիչ ատենուան մէջ ամէն լեզուաւ թարգմանուեցան: Տակաւորաւ Լոթարինգիայի Քրիստիանա քաղաքին մէջ ծառ մը, որուն մէջ փորձառութիւնը աստուածարանական պատճառներով կը հաստատուէր: Աս եղանակը որ իրեն բացօթյոց արգելուած էր, այնչափ աւելի իրեն հաճոյական բան էր, ինչպէս Կոստանիկոսի ենթագրութիւնը: Մէկ խօսքով Հռոմ այսպիսի գրութիւններու հեղեղ մը կոխած էր, որոնցմով Թոսկանացի աստեղարաշիւր կը ջանար իր գրութիւնը հաւատոյ վարդապետութիւն մը կանգնելու:»

«Աս ամէն բաներու համար ամբաստանուեցաւ, եւ Հռոմ կոչուեցաւ, ուր որ շատ յորդորներէն եւ անօգուտ պատճառներէն ետքը՝ հարկաւոր համարեցաւ երթալ: Բայց հոն ինչ ընդունելութիւն գտաւ: Արքանոս Ը. որն որ ան ատենը Սուրբ Աթոռն ունէր, եւ որն որ մտերմական եղանակաւ նոյն իսկ Պաշտօնի ձեռքը հասցուցած էր իր հակաակորդներուն ամբաստանութիւնները . . . եւ երբ որ ասոնք՝ զինքն իրեն (Պաշտօնին) դէմ կը գրգռէին, Արքանոս Սուրբ Պաշտօնին տեղ, մասնաւոր ժողովք մը գրաւ աս նոր քննութիւնն ընելու: Եւ աս ամէն գործողութեան մէջ իրեն վրայ մասնաւոր խնամք մը կը ցուցընէին: Մասնաւոր որ Սուրբ Պաշտօնին տեղ Թոսկանայի դեսպանին պալատը իրեն ընկալութեանը համար սահմանեցին, եւ այն ութն օրերը, որ քննակ Սուրբ Պաշտօնին մէջ քննուելու համար կեցաւ, իրեն

աս շնորհքն ալ եղաւ, որ նոյն Սուրբ Պաշտօնին գլխաւոր պաշտօնատէրներուն մէկուն սենեակները բնակի իր ծառային հետ, ազատութիւն տալով իրեն, որ նաեւ անոր հետ կարող ըլլայ պարտիլ, զանիկա դուրս խրկել, նոյնպէս ալ Թոսկանայի ղեկավանն ընդունել, եւ անոր հետ բոլորովին ազատ յարաբերութիւն ունենալ: Աւթն օրերը անցնելէն ետքը նորէն Թոսկանայի ղեկավանին պաշտօնը խրկուեցաւ, թէպէտեւ իր բննութիւնը ղեռ լմեցած չէր. կարգինալ տեղակալը եւ ժողովքին Քահերէցը իրենց վրայ առին աս շնորհուած ազատութիւններուն պատասխանատուութիւնը առանց ամենեւին ասոր համար մէկալ դատաւորները հարցընելու:»

«Յայտնի է որ Քալիէոս ինք զինքը պաշտպանելու ամեն ազատութիւնն ունէր, եւ իրօք ալ ինք զինքը պաշտպանեց իր եղանակաւը եւ սովորական մտնչնութեամբը՝ չէ թէ իր դատաւորներուն առջեւը երկրիս շարժման ստուգութիւնը ցուցընելով, հապա անոնց գէժ փաստեր յառաջ բերելով Յորայ ու Յեսուայ գիրքերէն. կորսընցուց ինք զինքը աստուածաբանական փաստերու Վարիւրինդոսի մը մէջ, որոնց մարդ չէր կրնար հաւատալ, թէ որ իր ձեռագիր ջատագովութիւնը շփկայէր: Այսու ամենայնիւ զինքն իրբեւ վերանկեալ դատապարտելու, եւ խօսքը եւս առնելու պահանջած ատեննին խտուութեան երեւոյթ մը շուրջըցին, բայց եթէ ձեւի եւ օրինակի համար:»

Հոս՝ Միսրի եւ անոր հետ շատերը կ'ուզեն համոզընել թէ Յիսուսեանց զազանի գործողութիւններն էին, որ անոր գլուխն այն վճիռը բերին. բայց ստոյգն աս է. որ Յիսուսեանք աս բանիս ամենեւին չխառնուեցան: Յիսուսեանց մեծ մասը այն գիւտերուն վրայ չէին զբաղէր, եւ անոր ներհակ իրենց քարոզութեանը եւ խոստովանարաններուն միտ կը զնէին: Իրենցմէ մինակ մէկ քանինները որ սորվեցընելու պատճառաւ, այն խնդիրներուն մէջ մտան ելան, անանկ վարուեցան ինչպէս որ ան ժամանակուան իմաստունները կը վարուէին, կամ շհաւատացին, կամ տարտամ կեցան, կամ հաւանեցան: Քիչ շատ ասանկ կը վարուէին ան ատենուան բոլոր գիտունները, ինչպէս կը ցուցընէ պատմութիւնը, որն որ, կը յիշեցընէ նոյն իսկ Միսրիին բերնովը թէ որչափ հակառակ կեցան Քալիէոսի կրօնքիս, Տէլլէ Քոլումպէ, Քորէմփոյ, եւ Փալմերինի որոնք ամենքն ալ Յիսուսեան չէին: Յիսուսեանք մանաւանդ ըստ մեծի մասին աւելի նպատաւոր էին նոր գիւտին: Միսրի՝ որ չիյիշէր թէ Պարթ է որտե՞սին յիշող լինել, ասոր փորձերն ալ յառաջ կը բերէ:

Յառաջ կը բերէ, թէ չորս Յիսուսեանք Բելլարմինուսէն հարցուեցան աս բանիս վրայ, եւ Քալիէոսի նպատաւոր պատասխան տուին. կ'աւելցընէ նաեւ թէ Քալիէոսի գիւտը նոյն Յիսուսի ընկերութեան աստեղարաչիներէն հաստատուե-

ցաւ, եւ թէպէտ մէկ կողմանէ կը զրուցէ թէ Աարդինաւ Բելլարմինոս ծանր աստուածարանը, նոյն դիրքը հաւատոյ դէմ կը կարծէր, մէկաւ կողմանէ կը պատմէ, թէ Փալիլէոս դիմեց Բելլարմինոսի որ վկայցայական մը տայ, թէ չէր դատապարտուած: Եւ եթէ վերջին տակնները Փալիլէոսի համար բաները փոխուեցան նէ, խնդիրը բոլորովին Սուրբ Պաշտօնէն կախուած էր, որուն մէջ ինչպէս յայտնի է, Յիսուսեանները ընելու բան չունէին, եւ նոյն Աարդինալին մահուանէն տասուերկու տարի ետքը պատահեցան:

Մինակ աս բանը ճշմարիտ է Յիսուսեանց նկատմամբ աս գործքիս մէջ, որ իրենք քիչ գովեստի արժանի չեղան իրենց խոհեմութեանը, շափաւորութեանը, եւ գիտութեանց սիրոյն համար. ինչու որ՝ առանց յանդգնութեամբ նոր գիտին փայլմանը ետեւէն երթալու, նախ քննեցին, եւ ըստ բաւականի հաւանական գտնելէն ետքը, ամենեւին եւ չկեցան նաեւ անոր հաւանականութիւնը հրապարակու պաշտպանելու: Բայց աս բաները ան տակնը կրնան ըսուիլ որ օրն որ, օրինաւոր պիտ'որ ըլլայ հրատարակելու թէ, Յիսուսեանները երկրիս զո՞ր շարի՛ք չեն, հապա քիչ շատ ուրիշ հասարակ մարդկան պէս խառնուածք մ'ունին:

Բայց թէ Սուրբ Պաշտօնը վերջապէս Փալիլէոսը դատապարտած է, այնչափ ազազակ հանելու չէ. ինչու որ՝ այն դատապարտութիւնը, ինչ որ ալ առաջին տեսութեամբ երեւնայ, առանց խոհեմական պատճառի չէր եղած: Ընթերցողը մտածէ մէջ մը որ Սուրբ Գիրքը մեկնելու հանդիսական եւ բանուոր կանոնն աս է, որ նկարագրական իմաստէն պէտք չէ դուրս ելլել, ուր որ յայտնի պատճառ մը չկայ պլափոխ մեկնութիւն մը տալու: Աս կանոնը, զորն որ հոս ոչ մեկնելու եւ ոչ պաշտպանելու տեղն է, հին ժամանակներէ ի վեր պահուեցաւ մեծին Օգոստինոսի հետեւելով, եւ ամէն կողմանէ իմաստուն կանոն մ'ալ է: Արդ՝ երբ որ Փալիլէոս կը պահանջէր, որ Սուրբ Գիրքը իր ուզածին պէս մեկնուի, այսինքն է՝ նկարագրական իմաստէն դուրս, եւ երբ որ կը պնդէր ինչ խրի՛ք չէր իր ըսածէն տարբեր մեկնել, դեռ այն հաստատուն հիմը, այն յայտնի ստուգութիւնը հակառակ կողման համար չէր տեսնուեր, ուստի խոհեմութեամբ գործելով չէր կրնար, եւ պէտք չէր թողլ տրուիլ որ իրրեւ ստոյգ դրութիւն համարուի այն բանը, որ ան տակնը մինակ ենթադրութիւն մըն էր:

Թէ Փալիլէոսի կարծիքը ան տակնը ինչ ստուգութիւն ունէր, ընթերցողը թող լէ՛ քանթուին բերնէն, որուն ամբողջ մէկ հաստուածը հոս կը դնենք: «Ասպետնիկեան տեսական վարդապետութիւնը ան ժամանակուան գիտութեանց վիճակին մէջ անտարակուսելի չէր կրնար ըլլալ, երբ որ դեռ չէին գիտուած աստեղաց խտորման երեւոյթները, երկրիս

բեւեռներուն կողմանէ ճնշումը, հասարակածին տակ ջրոց ու-
 աեցքը, լայնութեան համեմատ ճօճանակին երկայնութեան
 փոփոխուիլը. մանաւանդ թէ փորձերը հակառակ կ'ելլային,
 մինչեւ որ սկսան մտածել թէ երկրիս հետ նաեւ իր մթնո-
 լորան ալ կը շրջի: Նաեւ մեծ գծուարութիւն կը ծնանէր
 նոյն գրից մէջ հաստատուն աստղներուն իրարմէ զարմանալի
 հեռաւորութիւնը, երբ դեռ աստեղաց ամէն տարեկան տեղւոյ
 այլակերպութիւնը կամ տեղազանութիւնը չէր գիտցուեր:
 Աս ալ կ'աւելցընէմ, թէ Աոպեռնիկոս կը կարծէր, ինչպէս
 նաեւ իր ժամանակակիցները կը կարծէին, թէ ի հարկէ աս-
 տեղաց շրջանը կը դառնար. ուստի երբ որ եղանակներուն
 փոփոխումը զուգահեռականութեամբ կը մեկնէր, զորն որ
 երկրիս առանցքը բոլոր տարին կը պահէ, կը պարտաւորէր
 նաեւ աս առանցքին զուգահեռականութեան պահպանու-
 թիւնը երրորդ շարժման մը տալ: Կարգէսոս քանի մը տեղ
 ուրացաւ Աոպեռնիկոսի վարդապետութիւնը, Կասսենտի շհա-
 մարձակեցաւ նոյնը հրատարակելու, Պաքոն ծաղը կ'ընէր իրբեւ
 բնական փիլիսոփայութեան հակառակ քանի մը պէս. եւ ա-
 ւելի մտադրութեան արժանի ան է, որ նոյն իսկ Քալիլէոսի
 մեկնութիւնները շնչին եւ սուս են: Այսչափ կը գրէ Քան-
 թու, եւ վերջէն ծանօթութեան մը մէջ կ'աւելցընէ՝ « Կար-
 դացի, կ'ըսէ, Ֆիոթենցայի Ռինուչչինի ըսուած խիստ հա-
 բուստ դիւանին մէջ Քալիլէոսի մէկ ձեռագիրը, որ գրած է
 իր կենաց վերջին տարիները, ուր որ, ինչ պատճառաւ որ ըլ-
 լայ, իր կարծիքը փոխելով Աոպեռնիկեան վարդապետութեան
 հակառակ կը զրուցէ, եւ յայտնի յառաջ կը բերէ բնագիտա-
 կան փաստերն, որ զինքն այս կարծեաց փոփոխութեան շար-
 ժեցին: Եւ իրաւցընէ աս փաստերն այնպիսի էին, որոնցմով
 իմաստուն մը չէր կրնար հանգչիլ այն կարծեաց վրայ, ինչ-
 պէս որ հիմա անկարելի է անոր վրայ կասկածիլը անժխտելի
 ստուգութեանը փորձերն ունենանալէն ետքը, զորոնք որ
 Քալիլէոսի ժամանակակիցները դեռ չէին գիտեր: Ասկից ա-
 մէն մարդ կը տեսնէ, թէ ան ասեմները նոյն գիրքը անտա-
 րակուսելի չէր կրնար ըլլալ: Արդ՝ Ի՛նչ յանցանք կրնար ու-
 նենալ Սուրբ պաշտօնը, երբ շուզեց թոյլ տալ մեկնել Սուրբ
 Գիրքը այնպիսի եղանակաւ, որ խոհեմութեան ամէն կանոն-
 ներուն նայելով, օրինաւոր չէր, բայց եթէ երբ որ յայտնի
 ճշմարտութիւնը նոյնը կը պահանջէր:

Արնայ ըսուիլ թէ ասոր համար հարկ չկար հերետի-
 կոսական, հաւատոյ դեմ մոլորական, փիլիսոփայութեան մէջ
 այլանդակ ցուցընել Քալիլէոսի առաջարկութիւնները, եւ
 բաւական էր ըսելը թէ ըստ բաւականին հիմ չունէին: Այն-
 պէս ըլլայ. բայց, թող տանք որ Սուրբ Պաշտօնին ատեանը
 Եկեղեցի չէ, ուստի իրեն չէ տրուած անսխալութիւնը, որն
 որ մինակ Հոռոմայ Քահանայապետին մասնաւոր ձիրքն է, երբ

յախոսոյ կը խօսի. նոյն ատեանն այնպիսի խիստ ձեւերով Գալիլէոսի գրութիւնը դատապարտած ատենը այնչափ շէր զիտեր նոյն գրութիւնը ըստ ինքեան, որչափ եղանակը, որով որ կ'առաջարկուէր, իրրեւ թէ նոյնը Սուրբ Գրոց ճշմարտութեանը հետ կապուած, եւ իրրեւ թէ Սուրբ Գիրքին վրայ հիմնուած ըլլայ, եւ աս մտքով ստուգիւ նոյն գրութիւնը շէր կրնար ներուիլ:

Եթէ Գալիլէոս իր գիւտը մինակ իրրեւ ենթադրութիւն մը եւ Սուրբ Գիրքէն անկախ առաջարկելու ըլլար, ամենեւին ոչինչ եղանակաւ գիտութեան մնաս մը շէր հասներ: Ինչու որ՝ ան ատենը ենթադրութիւն եղածը իրրեւ պարզ ենթադրութիւն մը հաստատելը արգելք շէր ըլլար, որ նոր պատճառներ գտնուին ու յառաջագոյն անստոյգ կարծուածը ետքէն ստոյգ համարուի: Այսպէս իրրեւ ենթադրութիւն պաշտպանուելով, յայտնուած ստոյգ պատճառները, ոչ միայն Սուրբ Գրոց կողմանէ արգելք մը չէին գտներ, այլ նաեւ կը պայծառացընէին նոյն բնագրի խօսքերուն միտքը, որոնք որ առ երեւոյթ հակառակութիւն մը կը ցուցընէին, ինչպէս իրօք ալ ետքէն ասանկ պատահեցաւ, եւ Ս. Եկեղեցին զէմ գնելու առիթ մը չունեցաւ:

Բ. Բայ Գնէ, մէկը կրնայ ըսել, Սուրբ Պաշտօնը Ինչո՞ւն էր ինչպէ՞ս շէր զատուիլ ինչպէ՞ս էր յայդի՞նէ ինչպէ՞ս էր դատապարտուիլ. միթէ նոյն իսկ հետազօտութեան բանտերը, բարբարոսական վարմունքները, աշուրներն հանել տալը . . . մէկ սփռներ շէն մի, որ նոյն ատեանը բոլորովին անպատասխանի կ'ընեն: Ահաւասիկ ասոր մէկ պարզ պատասխանը: Թէ եւ Սուրբ Պաշտօնը մասնաւոր գործքի մը մէջ չափն անցուցած ըլլայ, միթէ ասոր համար անմիջապէս նոյն ատեանը պէտք է դատապարտել եւ շարագոյն եւս՝ Սուրբ Եկեղեցին ալ պէտք է դատապարտել: Եթէ իրաւանց ամէն զեղծմունքը իրաւունքը վերցընելու ըլլային, կամ թէ Եկեղեցին պարտական ըլլար ամէն իր պաշտօնեաներուն վարմանցը պատասխանատու ըլլալու, շուտով աշխարհքիս երեսէն ամենայն իշխանութիւն աներեւոյթ կ'ըլլար. բոց՝ ճշմարիտն աս է, որ մանաւանդ՝ Սուրբ Պաշտօնին Գալիլէոսի ցուցըցած վարմունքը աւելի պայծառ փորձ մըն է նոյն ատեանին առանձին քաղցրութեանը: Եւ հոս հարկաւորութիւն չունինք ժամանակակից հեղինակներուն վկայութեանը գիմելու, ինչու որ՝ ինք Գալիլէոս իր աշակերտին՝ հաշակաւոր Հ. Ռանիէրիին՝ գրած թղթին մէջ մանրամասն ամէն բան կը պատմէ մեզի՝ «Իմ խօսակցութիւններս, կ'ըսէ, տպագրութեամբ հրատարակուելէն ետքը Սուրբ Պաշտօնին խօսովքէն Հռոմ կանչուեցայ, ուր որ, 1632ին Փետրուարի 10ին հասայ, (ընթերցողը թող միտ գնէ հոս տեղս որ Կարդինալ Բելլարմինոս արգէն 1622ին մեռած էր) եւ նոյն աթիւնին եւ Ուրբանոս Ը. մեծափառ Քահանայապետ-

արն անսպառ փնտրելու յանձնուեցայ, որն որ զիս իր
 յարգութեանն արժանի համարեցաւ . . . եւ թրինիթա՛ տէր
 մօնթի զեղեցիկ ու զուարճալից պաշտօնն մէջ թոսկանայի
 դեսպանին քով բանտարկուեցայ: Երկրորդ օրը տեսնելու ե-
 կաւ Անճիոյ Հայր գործակալը, եւ կառքով զիս իրեն հետ
 առաւ տարաւ, եւ ճամբուն վրայ ինձի զանազան հարցմունք-
 ներ կ'ընէր . . . : Այսպիսի իրօսակցութեամբ հասանք Սուրբ
 Պաշտօնին Պաշտար . . . : Անմիջապէս Գործակալը զիս ներ-
 կայացուց Գերապայծառ Աթթրիշի ընթերակային, որուն ք-
 վը երկու ուրիշ Գոմինիկեան կրօնաւորներ ալ գտայ: Ասոնք
 ինձի քաղաքավարութեամբ հրաման տուին որ ամբողջ Ժողով-
 քին առջեւ իմ պատճառներս յառաջ բերեմ, եւ ծանու-
 ցին՝ որ եթէ յանցաւոր համարուելու ըլլամ ինք զինքս ար-
 դարացընելու ալ թողլուութիւն կայ . . . : Աերջապէս
 պարտաւորեցայ աս իմ կարծիքս եւս առնելու, եւ պառփոյ
 հաւաք (ընթերցողը միտ զնէ դատապարտութեանը) արկե-
 լուեցաւ իմ իրօսակցութիւնս, եւ հինգ ամիս ետքը Հռոմէն
 իրկուեցայ (ան առնն որ Ֆիորենցա քաղաքին մէջ ժանտա-
 մահը սաստկացած էր), առատամիտ գթութեամբ մը բանտի
 տեղ սահմանուեցաւ ինձի Սիենայի մէջ, ունեցած սիրելի բա-
 րեկամիս բնակարանը, Գերապայծառ Փիքքոլմինիին պա-
 շտար, որուն ազնուական կենակցութիւնը այնպիսի հանգար-
 տութեամբ եւ զոհութեամբ հոգւոյ վայելեցի, որ հոս նո-
 բէն սիտայ իմ ուսմունքներուս զբաղիլ, նորէն գտայ՝ եւ մեծ
 մասամբ ալ ցուցուցի մերենական սկզբանց հետեւութիւն-
 ները հաստատուն մարմնոց գիմագարձութեան վրայ, ուրիշ
 տեսական գիտողութիւններով մէկտեղ եւ հայրենեացս ժան-
 տամահը զաղբելէն զրեթէ հինգ ամիս ետքը . . . : Իր
 Սրբութենէն՝ բնակած տանս անձկութիւնը դաշտի ազա-
 տութեան փոխուեցաւ, որն որ ինձի այնչափ հաճոյական է,
 ուստի զարձայ Պէլլոզիուարոյի զատտակերտը եւ ետքէն
 Արչեթրի, ուր որ դեռ կը գտնուիմ այս առողջարար օդը
 ծծելու համար, սիրելի հայրենեացս Ֆիորենցայի մօտ: Ահա-
 լասիկ զարհուրելի տառապանքները, զորոնք Սուրբ Պաշտօնը
 Քալիլէասի տուաւ: Բայց ասիկա չ'արգելէր որ ամէն տարի
 խումբ մը մատենագիրներ իրենց լացքը եւ ողբերգութիւնները
 շնորոգեն Քալիլէասի վրայ:

Հոգևոր բարիքներու սուրեւան:

Ա. Ներողութեանց վաճառքը: — Բ. Համառօտագիրներու, կոնդակներու, եւ այլն: վաճառքը: — Գ. Պատճառ սնորհումը:

Եկեղեցւոյ դէմ ամբաստանութիւնները, զորոնք նախընթաց գլուխներուն մէջ քննեցինք, մասնական են. հիմա ուրիշ աւելի ընդհանուր ամբաստանութիւն մ'ալ կայ, որն որ նախընթացներէն թեթեւ չէ: Եկեղեցւոյ երեսը կը զարնուի թէ ձեռքն ունեցած հոգևոր բարիքները կը ծախէ, թէ մասնաւորապէս ներողութիւններով վաճառականութիւն կ'ընէ, համառօտագիրներն ու կոնդակները Բարերարութեանց հանդերձաւորութիւնը կամ տէրութիւնը՝ շնորհելու համար կը վաճառէ, արգելուած օրերը միս ուտելու համար դրամով սնորհումներ կու տայ, եւ թէ, մէկ խօսքով, Հոռոմ առն քան շահասիրութեամբ ու զոչաքաղութեամբ կ'ըլլայ: Աւրիշ մէկ գործքիս մէջ արդէն աս զրպարտութեան պատասխան տուած եմ. այսու ամենայնիւ հոս ալ նոյն պատասխանները յառաջ կը բերեմ, որպէս զի՝ ընթերցողը ամէնը մէկանց զիջուած գանձ աս գիրքիս մէջ, զորն որ կրնայի, ամէն տեսակ զիմագրութիւններու հաւարում մը անուանել:

Ա. Հոռոմ ներդառնութիւնները կը վաճառուին: Ես հաստեղս ենթադրելով որ ուղղափառներու հետ կը խօսիմ, չեմ ուզեր պաշտպանել ներողութեանց զօրութիւնը, ինչու որ՝ ասիկա հաւատոյ ճշմարտութիւն մըն է, որ յայտնապէս սահմանուած եւ առաջագրուած է ամէն հաւատացելոց Տրիտենդեան սուրբ ժողովքին մէջ. մինակ պատասխան կու տամ անոր, որ կ'ըսեն քանի մը գաղջ հաւատացեալներ իրենց մօրերնուն՝ Եկեղեցւոյ դէմ, իբրեւ թէ իր գանձերը ձրի չիշնորհեր, հապա անոնցմով առուտուր մը կ'ընէ:

Արդ՝ պատասխան սուր ինծի նախ եւ առաջին, թէ մինչեւ աս օրս քանի ստակ ծախած եւս դուն ամենափոքր ներողութիւն մը ստանալու: Չեմ հարցըներ թէ արդեօք մտքեզ անցուցեր եւ նոյնը ստանալու, բայց միայն թէ ստանալ ուզելու ըլլայիր, որչափ պիտ'որ վճարէիր: Արշափ որ մեր ատենները կը յիշենք, քանի մը անգամ յորեւեաններ հրատարակուած են, որոնք որ շնորհուած ներողութիւններուն մէջէն ամենէն մեծերն են. ըսէ ինծի, քեզի քանիք արժեցին: Տարւոյն մէջ զանազան հանդիսութիւններու ստեն եկեղեցիներուն զոներուն վրայ Միակատար ներողութիւն հրատարակուած կը գանես. ամէն հոգևոր ժողովքներու, ընկերութիւններու, եղբայրութիւններու մէջ առիթներ կը տրուին կամ

1 Dominium, Investitura.

չիակասար, կամ՝ մասնական ներողութիւն վատարկելու, շատ բարեպաշտական գործքերու վրայ կապուած են մասնաւոր ներողութիւններ, ինչպէս յայտնի կը տեսնուի վաւերական գիրքերու մէջ. արդ՝ կը հարցընեմ քեզի, ինչ կ'արժեն աս ամէն ներողութիւնները: Հոռո՞ք քանի՞ կը ծախէ: Թէ աստոնցմով շահաւոր վաստակ մ'ընել ուզէիր, ինչ պիտ'որ վճարէիր: Աս պարզ հարցմունքը բաւական է, սուտ հանելու այն շաղփաղփութիւնները, եւ ամօքընելու ի յաւիտեան Ս. Եկեղեցւոյ ամէն զրպարտողները: Ինչու որ, եթէ Եկեղեցին ստակ շահելու կը նայի այսպիսի սրբապիղծ միջոցով, պէտք է ցուցընել, թէ որն է ասիկա, եւ միանգամայն թէ ինչպէ՞ս ուրեմն կրնար այնչափ ներողութիւններ հրատարակել, որոնցմէ յայտնապէս ուրիշ բան չիբաղէր, բայց եթէ հաւատացելոց հոգեւոր օգուտը:

Երբեմն, պիտ'որ ըսես, ներողութիւն ստանալու համար նաեւ ողորմութիւն ընելու պարտք ալ կը դրուի. բայց դուն շատ ապուշ պէտք էիր ըլլալ, եթէ աս գթուարութիւնը հանէիր. ինչու որ՝ մարդ չկայ որ չգիտնայ, թէ աս ողորմութիւնները Հոռո՞ք չեն երթար, եւ ոչ եկեղեցականաց ձեռքը կ'անցնին: Ուղղափառ վարդապետութիւնը կը սորվեցընէ թէ, ներողութիւն չնորհելու ատենը նաեւ քանի մը բարի գործքեր պէտք է հրամայել, որպէս զի անոնց գործադրութեամբը ներողութիւնը վատարկուի: Արդ՝ նոյն ուղղափառ վարդապետութեան նայելով ամէն բարի գործքերը կրնան աղօթքի, ծոմապահութեան, ողորմութեան վրայ ամփոփուիլ, ուստի աստոնցմէ մէկը, կամ երեքն ալ մէկանց շափաւորութեամբ մը կը հրամայուին: Ասկից յառաջ կու գայ գլխաւորաբար, որ յորեւեաններու ատեն քանի մը օրուան ծոմապահութիւն, եկեղեցւոյ քանի մը այցելութիւն եւ քիչ մ'ալ ողորմութիւն պատուիրուած կը տեսնես: Բայց աս ողորմութիւնները որոնց համար են: Կամ՝ բոլորովին մեր ազատութեանը թող արուած է մեր ուզած աղքատներուն, սյրիներուն, ու կարօտներուն բաշխելու, եւ կամ որոշուած է բարեպաշտական վախճանի մը, ինչպէս է եկեղեցիներու, հիւանդանոցներու, վանքերու շինութեանը, եւ կամ գերիներու ազատութեանը, եւ հաւատոյ տարածման ու ասոնց նման բաներու համար: Բաց ասկից այսպիսի դէպքերու մէջն ալ՝ ստակը կը յանձնուի նոյն գործքերուն վրայ կեցող խնամակալներուն եւ դանձապեաններուն, եւ Ս. Եկեղեցին ասոնց մէջ տեսնելու բան չունի: Ո՞ր է ուրեմն այն շահասիրութիւնը, վաճառքը, եւ զօշարադրութիւնը, որոնց վրայ այնչափ կը պոռան կը կանչեն:

Թէ եւ հիմա ասանկ ալ ըլլայ, կ'ըսեն ոմանք, բայց հին ատենները ասանկ չէր, ուստի եւ ասկից Մարտինոս Լուտեր Եկեղեցին լքանելու առիթ առաւ: Ես ալ պատասխան կու տամ քեզի թէ ասանկ է հիմա, հին ատենն ալ ասանկ

էր: Եկեղեցին միշտ սոսկում մ'ունեցած է սուրբ բաները վաճառելէն, եւ սո էր միայն պատճառը, որուն համար այնչափ ժողովքներու մէջ եւ այնչափ հրամանագիրներով սիմոնականութիւնը ջնջելու ետեւէն ինկած է, մինչեւ զանոնք ամէնքը, որ ասոր մէջ ինկած աղաոտած են, Հերեաիկոսնե-րուն կարգը գրած է: Եւ եթէ երբեմն գտնուեցան քանի մը ներողութիւն հրատարակողներ, որ այս հոգեւոր նպատը շահախնդրութեան համար չափէ դուրս մեծցուցին, Սուրբ Եկեղեցին հարկաւորութիւն չունեցաւ Մարտինոս Լուտերին հոգացողութեամբը այնպիսիները ճանչնալու: Լուտեր դեռ աշխարհք չեկած Եկեղեցին ափիկա տեսած էր, մանաւանդ, թէ՛ ամենայն փութով ալ ճարն հոգալու նպատ էր: Այսպէս ալ՝ Կոստանդիայի, Լիոնի ժողովքներու, եւ ուրիշ առիթներու մէջ ծայրագոյն քահանայապետները ձայներնին բարձրացուցած եւ արգելած էին ամէն զեղծմունք ամենախիստ պատիժներով: Մարտինոս Լուտեր պէտք էր այս ամենայն գիտնալ, ուստի՝ չէր կրնար բանաւոր պատճառ մ'ունենալ Եկեղեցւոյ դէմ ելլելու, եւ շատ աղէկ կ'ըլլար, թէ ասորուան օրս, որ պատմութիւնը այնչափ բաներ զրուցած ու ցուցուցած է Մարտինոս Լուտերին, իր վարքին, իր բարոյականին վրայ, ալ առջեւնիս չգրուէր իր եռանդը քրիստոնէական հաւատոյ մարտութեանը վրայ: Իսկ եթէ՛ քանի մը զեղծմունքները միշտ արգելել կարող չըլլալը՝ բաւական պատճառ է Եկեղեցին դատապարտելու, ան ատենը գիտն'ս ինչ ընելու ես, պէտք ես դատապարտել ամէն ընտանեաց զուխները, վասն զի օրչափ որ ալ ջանալու ըլլան, չեն կրնար արգելել ամէն տնական անկարգութիւնները, պէտք ես դատապարտել ամէն կառավարութիւնները, ամէն ատեանները, ամէն իշխանները, վասն զի իրենց բովանդակ օրէնքներովը, ոստիկանութիւններովը, բանտերովն ու զօրքերովը, չեն կրնար սանձել մարդկային կիրքերը, եւ ջնջել ամէն զեղծմունք, որոնք յաճախ կը պատահին: Թող ցուցնենն մեզի Եկեղեցին բամբասողները որ գտնէ անգամ մը այնչափ դարերու մէջ ներողութիւն մը ծախած է, կամ թէ խստութեամբ չէ արգելած ամէն զեղծմունք, ան ատենը մենք ալ իրենց իրաւունք կու տանք:

Բ. Հոսմ իջ շնորհներն հոստոգորութիւններ, խնդրութիւն, պահոց, եւ անոնն թեմոց հոստոգորութիւններ, հարիւրաւոր եւ հարիւրաւոր ուրիշ իշխանութիւններով, եւ սլլն: Նախ եւ առաջին՝ զարմանալի բան մը չէ՞ մի որ սո արդարութեան մեծ վրէժխնդիրները մինակ Հոսմոյի դէմ իրենց բոլոր նախանձաւորութիւնը կը ցուցնենն, եւ երբէք չեն տեսներ, երբէք բան մը չեն գտներ ազաղակելու այն ամէն բաներու դէմ, որ կ'ըլլան սլլազանդներու երկիրները: Անդդիս՝ անանկ առաւառերի մէջ գրուած են, կը ծախուին ու կը գնուին բարերարութիւնները, մատրանց վերականգնութիւնները, ժողո-

վերգապետութիւնները, ինչպէս որ ուրիշ տեղուանք առու-
տուր կ'ըլլայ ցորենի, ձէթի, գինւոյ, եւ անասուններու: Լրա-
գիրներ կան, որ ասոնց վրայ տեղեկութիւններ կու տան, ա-
ռանձնական մարդիկ ալ կը գտնուին որ ասոնք կը գնեն ու կը
դիզեն եւ ետքէն իրենց կանանցը, որդւոցը, ազնկանցը, աներ-
ձագներուն, ու տալերնուն կու տան վայելելու համար, այն-
պիսի շապլութեամբ, որ շատ անգամ նոյն իսկ բողոքական
խորհրդանոցին մէջ ստուգուած պատճառած է: Արդ՝ ինչէն է,
որ աս ամէն անկարգութիւններու վրայ եւ ոչ յանդիմանու-
թեան խօսք մը կը լսուի, եւ մէկալ կողմանէ Հոռոմ իրենց
յաւիտենական աղաղակներու նիւթ եղած է: Նմանապէս այն-
չափ հոգ, կը ցուցնեն որ շրջայ թէ Հոռոմ հաւատացեալները
մերկացնէ, եւ անոնք բոլորովին մուռն են իրենց պատաս-
խանատու եւ յափշտակիչ պաշտօնեաներուն նկատմամբ, որ
լեցուն սնտուկները կը պարպեն, տուրք տուրքի վրայ, վճարք
վճարքի վրայ կ'աւելցնեն, եւ քեզի՝ պատուհաններէդ ծծած
օդիդ, ոտքիդ տակը կոխած երկրիդ, կառքիդ, ծառայիդ, շանդ,
հօրմէդ ժառանգած կալուածներուդ համար վճարել կու տան,
եւ քանի մը տարւան մէջ՝ այսպիսի շափազանց սաստիկ տուր-
քերով ունեցածդ նորէն քեզի գնել կու տան: Կարելի բան էր,
որ աս ամէն հանդիսաւոր գործքերը տեսնելով՝ հառաչանք մը,
եւ ոչ ալ բողոք մը սրտերնէն շահնէին, երբ Հոռոմայի գո-
ղութիւններն այնչափ զիրենք կը շարժեն: Պէտք է ըսել, որ
այսպիսիներուն նախանձաւորութիւնը այնպիսի կաղապարի
մը վրայ ձուլուած է, որուն գաղափարն աշխարհքս գեա ու-
նեցած չէ:

Բայց՝ գտնէ աս ամէն իրենց նախանձաւորութեանը
նիւթ մը կայ: Ստոյգ է, թէ Հոռոմ այսպիսի առուտուրներ
կ'ըլլան: Ոչ բնաւ: Բայց, որպէս զի համոզուիս, աղէկ քննէ
ընթերցող, թէ ինչու համար հաւատացեալները Հոռոմ կը
գիտնեն, եւ թէ Հոռոմ ինչպէս կը վարուի: Ոմանք կը գիտնեն
իշխանութիւն խնդրելու որ կարող ըլլան արձակուիլ քանի
մը ամենամեծ մեղքերէ, զորոնք որ Քահանայապետը խոհե-
մութեամբ իրեն վերապահած է, որպէս զի արձակման զժուա-
րութիւնն աւելի ազգու եղանակաւ հաւատացեալները նոյն
մեղքերը գործելէն հեռացնէ, եւ ան ատենը ամէն շնորհք
կամ իշխանութիւն ձրի կը շնորհուի, ինչպէս գիտեն հաւա-
տացեալները, որոնք իրենց քահանաներուն ձեռքովը կը
գիտնեն սպաշխարութեան Սուրբ Ատենին, որուն հրամանա-
գիրներուն ճակատն ալ, որպէս զի զեղծմունք մը մէջ շմտնէ,
կը գրուի յիշ քրտած է: Հոռոմ կը գիտնեն Սրբոց մարմիններուն
նախրական մատուցներէն առնելու, որոնք հոն պահուած են
եւ օրէ օր գետնափոր գերեզմաններուն մէջէն կը գտնուին,
եւ որոնց համար այնչափ խնամքով զգուշութիւն կ'ըլլայ, որ
վաւերականութիւնն չկորսնցընեն. բայց հոս ալ, քու-

լիցի, որ ասանց համար ստակ մը առնէ, որովհետեւ բոլորս-
 վին ձրի կը տրուին: Եւ ասոր ասանկ ըլլալուն կրնան
 վկայել հազարաւոր օտարականներ, որոնք ամէն տարի Հռոմէն
 այնպիսի մատուցներ կ'առնուն կը տանին: Ոմանք ալ Հռոմ
 կը դիմեն շնորհքներ եւ արտօնութիւններ ընդունելու, որոնք
 եղծում մըն են հասարակաց օրէնքներուն: Ինչպէս օրինակի
 համար մէկը թէ ուզէ առանձնական մատուց մ'ունենալ,
 մինակ իր ընտանեացը համար, եւ ասով ազատ ըլլալ հասար-
 ակաց ժողովրդապետական պարտաւորութիւններէն: Նոյնը
 կը հանդիպի թէ որ մէկը ուզէ ամուսնանալ եկեղեցական
 օրէնքներէն արգելուած աստիճանի մէջ: Արդ՝ այսպիսի գէպ-
 քերու մէջ Հռոմայի վարմունքն ալ աս է: Եթէ, խնդրողը
 աղքատ է եւ սոցոյց հարկաւորութիւն ունի քանի մը այսպիսի
 անօրինամներու, կամ գայթակղութիւն մը վերցընելու, եւ
 կամ մէկ մեծ բարիք մը ընելու պատճառաւ, Սուրբ Աթոռը,
 ամենայն սիրով ու գթութեամբ պատրաստ է օգնելու, եւ
 այս շնորհքները կը տրուին առանց եւ ոչ ստակ մը առնե-
 լու, եւ ասիկա այնչափ շատ կը պատահի, որ այսպիսի անօ-
 րինամները մինչեւ առանձին անուն մ'ալ առած են եւ կ'ը-
 սուին շնորհեալք ընդ կերպարանո՞ւ ուզո՞ւմս: Եթէ այս
 անօրինաման հարկաւորութիւն չկայ, բայց առանձնական անօրի-
 նում մըն է ի նպաստ խնդրողին, ան առենը Սուրբ Աթոռը
 սովորութիւն ունի յառաջ քան շնորհքն ընելը տուգանք մը
 դնելու:

Ասիկա շատ կողմանէ իմաստուն կարգաւորութիւն
 մըն է: Եթէ հասարակաց օրէնքները ամէն բոլոր ասանկ եղ-
 ծանեցու ըլլային, շուտով կը կործանէին, եւ հասարակաց
 ընդհանուր կ'ըլլար փնտրել: Եթէ, օրինակի համար, ամէն ըն-
 տանիքներու առանձին մատուց ունենալու հրաման տրուելու
 ըլլար, ո՞ր կը մնար հասարակաց պաշտամունքը, ո՞ր կը մնար
 բարի օրինակը որ մեծերը ռամիկ ժողովրդեան պիտ'որ տան
 հասարակաց պաշտաման ժողովրդապետական եկեղեցիներու
 մէջ ներկայ գտնուելով: Եթէ ծանր պատճառ մը խնդրուե-
 լու չըլլար, հասցա միայն բաւական ըլլար առանձնական դի-
 րութիւնը, որ ամէն մարդ կարող ըլլար ամուսնանալ մեր-
 ձաւոր աստիճաններու մէջ, որն որ շատ իմաստութեամբ ար-
 ցելուած է, ընտանեաց մէջ որչափ անպատշաճութիւններ
 պիտ'որ ծնանէին: Սուրբ Խորհուրդին յարգութիւնը կը պակ-
 սէր, ընտանեաց միարանութեան ապահովութիւնը կը կոր-
 սուէր, եւ ճամբայ կը բացուէր հազար ու մէկ ծանր մեղքերու,
 զորոնք աւելի դիւրին է իմանալը քան բացատրելը:

Աս պատճառաւ՝ այն տուգանքը, եւ այն պատիժը
 որ սուրբ Եկեղեցին կը դնէ, շատ անգամ կը զսպէ հաւատա-
 ցեալներն այսպիսի խնդիրներ ընելէն, եւ հասարակաց օրէնք-

¹ In forma pauperum.

ներն իրենց զօրութեան մէջ կը պահուին: Ապա ուրեմն ոչ տուրեւառ մըն է, եւ ոչ ալ շահազանառ մը պն տնօրինումը, որն որ պայտիսի պայմաններով կը տրուի, մանաւանդ թէ դարման մըն է դիւրութիւնը փնտառողին նկատմամբ, որպէս զի՝ շնորհքը հասարակ բանի մը գառնալով, շնջուին օրէնքները, որոնք ընդհանրապէս պէտք չէ որ ջնջուին:

Արդ՝ որչափ իրաւացի է, որ ասանկ ալ ըլլայ նաեւ ուրիշ պատճառներու համար ալ: Նախ եւ առաջ՝ ասանկ պատշաճ է, վասն զի իրաւացի է՝ որ առաքելական Աթոռը, որն որ այնչափ կրելու ծանրութիւններ ունի, այնչափ ժողովքներ, այնչափ պաշտօնատարներ պահպանելու համար, որչափ բոլոր աշխարհքիս օգուտները կը պահանջեն, մէկ կողմանէ ստակ ունենայ, որպէս զի հարկաւոր պիտոյքներուն ալ օգնութեան հասնի: Թէ որ չենք ուզեր ըսել, թէ Հոռոմ իրեն ծառայող պաշտօնատէրները պահպանելէն ետքը, պէտք է հոգալ նաեւ զանոնք ալ, որոնք հարկաւոր են բոլոր աշխարհքիս եկեղեցական ընթացքին կարգաւորեալ յառաջացմանը համար: Այնչափ աւելի իրաւացի է ասիկա, որչափ որ՝ աշխարհքիս ամէն կողման մարդիկն աս պաշտօններուն մէջէն շատերուն հասնելու կրնան յուսալ եւ իրօք ալ կը հասնին:

Իրաւացի է նաեւ, վասն զի աս եղանակաւ չէ թէ ամէնքն ալ ընդհանրապէս, հապա անսոցմէ օգուտ քաղողները նպատաւոր կ'ըլլան նոյն պաշտօններուն պահպանութեանը, եւ արդարութիւնն ալ ասանկ կը պահանջէ. օվ որ օգուտը կը վայելէ, անիկա անոր ծանրութիւնն ալ պէտք է որ կրէ: Այսու ամենայնիւ աս ամէն տուգանքներն այնպէս քիչ են, որ եթէ ծայրագոյն Քահանայապետը իր ընդհանուր խնամքով օգնելու չըլլար, բաւական ապրուստ չէին կրնար ունենալ սոցիալիսի զորքերու զբաղող պաշտօնատէրները: Բովանդակ Եւրոպա հազար անգամ տէրութեանց վիճակագրութիւնը տեսած է, եւ շատ աղէկ գիտէ, որ մի միայն անգղիական ստանուն եպիսկոպոս մը, որն որ ստուգիւ բան գործ չունի ինչպէս նոյն իսկ բողոքականները կը խոստովանին, ասան անգամ աւելի մուտք ունի ու կը վայելէ քան թէ Հոռոմէական ժողովք մը:

Ար մնայ խօսք մ'ալ խօսել ինք-միտն կամ էիւլեց-լան Բարեբարութեանց հոգեբնորութեանը ընդունելու համար Հոռոմ իրկուած ստակին վրայ: Բարի է. Սուրբ Եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը ճանչցող քրիստոնէայք աղէկ գիտեն, որ Ծայրագոյն Քահանայապետն է ընդհանուր խնամակալը սուրբ Եկեղեցւոյ ստացուածքներուն, եւ որչափ որ ալ տեսակ մը օրէնսդէտներ, Ռիխերեաններ, Վանէսփէնեաններ թագաւորականներ եւ բողոքականներ ջանան սուրբ Եկեղեցւոյ իրաւունքներն աշխարհական Տէրութեան ընծայելու, զորն որ իրենց ստատածն ըրած են, իրն ասանկ է, եւ ուրիշ կերպ ալ չիկրնար ըլլալ: Եկեղեցւոյ ինչքերը սու շուրթիւններ

են, որ Յիսուսի Քրիստոսի ընծայուած են անոնցմէ, որոնք օրինաւոր աւերերն էին. եւ ցորչափ որ սեպհականութեան իրաւունքը սոքի տակ առնուած չէ, եւ ցորչափ որ մարգիկ կարող պիտ'որ չըլլան անպատիժ գողութիւն ընել, միշտ առաքելական Աթոսին պիտ'որ վերաբերի անոնց գործածութեանը տրամադրութիւնը ամէն մէկ ընչից որպիսութեանը համեմատ: Արդ՝ Ծայրագոյն Քահանայապետին՝ աս բանիս մէջ՝ ըրածն ինչ է: Ան է, ինչ որ խոհեմ ընտանեաց հայր մը կ'ընէ. իր հոգաբարձութեանը յանձնուած ինչքերը անանկ մը կը տրամադրէ, որ ամէն տեսակ պարտաւորութեանց կարող ըլլայ դիմացն առնուլ: Ուստի՝ կամ պաշտօնեաներուն պահպանութեանը համար, որոնք իրեն հետ մեկտեղ ընդհանուր Եկեղեցւոյ կառավարութեանը վրայ կ'աշխատին, կամ աղքատ Եկեղեցիները հոգալու, կամ առաքելութիւնները յառաջացնելու, կամ կղերանոցներ կանգնելու, կամ աստուածային պաշտաման վերաբերած ուրիշ գործքերը կատարելու համար, նոյն ինչքերէն տուրք մ'առնել պատշաճ կը տեսնէ նէ՛ ուրիշ բան չ'ըներ, բայց եթէ ինչ որ իրմէ կը պահանջէ իր պաշտօնին պարտքը, եւ արդար գործածութիւնը այն ինչքերուն, զորոնք սուրբ կանոններն աղքատներուն հայրենական ժառանգութիւնը, մեղաց գինը կ'անուանեն: Ստոյգ է ան, որ կը կարծեն ոմանք, թէ կարելի բան չէ ստակ տրամադրելը, առանց ձեռքին կպչելու, (գուցէ ասիկա իրենց մասնաւոր փորձառութիւնն ըլլայ), բայց սուրբ Եկեղեցին Յուդայի վրայ հիմնուած չէ, հասկա՛ առաքեալներուն վրայ, որոնք որ՝ թէ պէտ եւ պրիներուն ու աղքատներուն օգտին համար ստակի տրամադրութիւնը կ'ընէին, բայց զանիկա միշտ ոտքերնուն տակն ալ առած էին:

Գ. Աս նիւթիս մէջ առջեւնիս հանած վերջին դժուարութիւնն ան քննարկն էրն են, որոնք երբեմն պահ + = շո՛ւ պահեմ = շո՛ւ ըլլալ = համար = քահանայ կ'առնուին. ուստի ցորչափ կոկորդնին կը զօրէ կ'ազազակեն, թէ ասով արգարութիւնը կ'եղծանի, եւ սէրը կը խանդարի: Ազէկ. բայց հոս ալ ուրիշ բան չկայ, բայց խարեութիւն ու խարդախութիւն: Արդ՝ նախ եւ առաջ միտքդ դիր, որ աղքատներն ալ հարուստներն ալ սուրբ Եկեղեցին ըրած չէ, հասկա՛ թէ զասոնք եւ թէ զանոնք Տէրն ըրած է իր ամենասուրբ վախճաններուն համար: Երկուսնոց = յոյսել = ինչն = անէ Տէր՝. կ'ուզէ ըսել թէ, իր վախճանն աս է որ վիճակներու անհաւասարութեան մէջ զանազան առաքինութիւններն ի գործ գրուին, աղքատներուն մէջ խոնարհութիւն, համբերութիւն, հպատակութիւն, հարուստներուն մէջ սէր, ողորմութիւն, բարեարութիւն տեսնուի. եւ պսպղէս ամէնքն ալ ոմանք աս ճամբով եւ ոմանք ան ճամբով երանութեան արժա՛ւոր ըլլան:

Միտ դիր երկրորդ՝ որ սուրբ Եկեղեցին մայր է, թէ ասոնց եւ թէ անոնց, թէ աղքատներուն եւ թէ հարուստներուն, թէ պղտիկներուն եւ թէ մեծերուն, եւ թէ պէտեւ Յիսուսէն սորված է աղքատներուն վրայ աւելի սէր մ'ունենալ, այսու ամենայնիւ մեծ հոգ ունի ամենուն փրկութեանը համար ալ ուստի ամենուն ալ բարեգործութիւն կը յանձնէ: Բայց որովհետեւ իր ընտրողութիւնը մեծ է, անոր համար ամէն մեկուն ան բարեգործութիւնները կը յանձնէ, որոնք իրեն կարելի են: Եթէ յորգորելու ըլլար եւ պահանջէր աղքատներէն որ ողորմութիւն ընեն, դուն ինչ կ'ըսէիր: Իրաւամբ պատասխան կու տայիր, թէ անկարելի բան կը պահանջէր, թէ ընտրողութիւնն ինչ է չէր գիտեր: Բայց Եկեղեցին երբ որ աղքատները կը յորգորէ խոնարհութիւն ընելու, երբ իրենց սիրտ տալու համար կը յիշեցընէ թէ Յիսուս ալ աղքատ էր, եւ երանելի են, ըսաւ, աղքատները, ստուգիւ մեկալ բարի գործքերը իրենց կը դիւրինցընէ գոհ ըլլալով թէ աղքատութիւննին սիրով կրելու ըլլան, մինչեւ նաեւ աղքատութեան համար զիրենք պահէն ու ծոմէն ալ ազատ կ'ընէ:

Բայց՝ հարուստները բոլորովին հակառակ վիճակի մէջ են: Արեւմտ սուրբ Եկեղեցին իրենց ինչ պէտք է ընէ: Զիրենք կրցածին չափ պէտք է քաջալերէ, որ ողորմածութեան ու սիրոյ գործքեր ընեն, եւ որպէս զի զիրենք ազգու եղանակաւ մը այս բարեգործութիւններն ընելու շարժէ, պէտք է որ քանի մը դէպքերու մէջ նաեւ սուրբ ներողութիւններ շնորհէ, եւ երբեմն երբեմն նաեւ ողորմածութեան գործքերն իրենց դիւրինցընելու համար ուրիշ ծանրութիւններէն ալ զիրենք ազատէ, ինչպէս են պահէրն ու ծոմերը, եւ այսպէս բարի գործքերու փոփոխութիւն մ'ընէ:

Եւ ասոր մէջ շատ պատճառներու համար խիստ իմաստութեամբ կը վարուի: Ասով աւելի եւս կը յառաջացընէ աղքատներուն օգուտը, որ իր աչքին բիրերն են, եւ գրեթէ կը բանադատէ հարուստները որ աղքատներուն առատաձեռն եւ գթած ըլլան: Քաղցրութեամբ մ'ալ հարուստները կը շարժէ յօժարութեամբ կատարելու իրենց վիճակին խիստ մեծ պարտաւորութիւնը այսինքն է՝ իրենցմէ աւելցածը աղքատներուն բաշխելու, ինչպէս կը պատուիրէ իրենց Յիսուս Քրիստոս: Մեծ ազգեցութեամբ կը ջանայ սրտերնին աս կենաց զգայական բարիքները սիրելէն հեռացընել, որն որ ամենէն վտանգաւոր ժայռն է, որուն կը զարնուին, եւ այսպիսի իմաստուն մատակարարութեամբ աղքատներուն եւ հարուստներուն եւ բոլոր քաղաքական ընկերութեան բարւոյն ինամ կը տանի: Արդ՝ աս ամէն բաներուն մէջ ճշտ է հոգեւոր բարիքներուն շահավաճառն ու առուտուրը:

Բայց վերջապէս աս ալ կ'ուզեմ ըսել հոստեղս, որ մինչեւ ինձի ամչնալ մը կու գայ աս տեսակ գծուարութիւն-

ներու պատասխան տալու պարտաւորուելուս համար: Պէտք էր որ բոլորովին անընական որդի մ'ըլլայինք, որ կարող ըլլայինք մօրերնուս դիմացն ելլել եւ իրմէ համար պահանջել իր հոգարարձուութեանը յանձնուած ինչքերուն գործածութեանը վրայ: Բայց ի՞նչ: Ա՞ս է ուրեմն Եկեղեցւոյ՝ Յիսուսի անարատ հարսին ունեցած մեծարանքնիս: Կրնայ՞ զանուիլ քրիստոնեայ մը, որ կարող ըլլայ կարծել, թէ Եկեղեցին այսչափ նուազ բանի տեղ դրած ըլլայ Յիսուսէն իրեն յանձնուած բարիքները, եւ քիչ մը ստակի շահուն համար զանոնք անարգութեան մատնէ: Ասո՞նք են Յիսուսի որդիները որ այսպիսի անարգ թշնամանք մը Եկեղեցւոյ երեսին կը զարնեն: Ո՛հ, շեմ գիտեր, որ այն իրենց բոլոր ունեցածն Եկեղեցւոյ ձեռքը յանձնող վեհանձն քրիստոնեաները զերեզմաններէն ելլեն, պիտ'որ ճանչնան արդեօք այսպիսիները իրրեւ իրենց հոգւոյն եւ իրենց հաւատքին ժառանգները: Չեմ գիտեր, թէ արդեօք այն համարումը պիտ'որ ունենան, թէ ասոնք ալ ի հարկաւորութեան պատրաստ են Յիսուսի քրիստոսի համար արիւննին ալ տալու, որոնք այսչափ անամօթութեամբ կը լրբանան, երբ քանի մը ստակ երբեմն քրիստոսի համար կու տան: Ո՛հ, ինչպէս գեղեցիկ է ան Եկեղեցին, որուն դէմ կարելի չէ ելլելը առանց անմիջապէս այսպիսի այլանդակութեան մէջ իյնալու:

Գ Լ Ո Ի Խ Լ Պ .

Յիսուսեանք:

Ա. իրենց դէմ ամբաստանութիւններու բազմութիւնը: — Բ. Ի՞նչպէս ասոնք մէկը մէկպիսի համաձայն են: — Գ. իրենց թշնամիները: — Դ. իրենց բարեկամները:

Ինչ որ Լ գլխուն մէջ ըսինք կրօնաւորաց կարգերուն վրայ, պէտք էր բաւական ըլլալ Յիսուսեանց համար ալ, որոնք ոչ աւելի եւ ոչ պակաս կրօնաւոր են, ուրիշ ամէն կրօնաւորաց կարգերուն նման, զորոնք որ Ս. Եկեղեցին հաստատեր է: Բայց իրենց նկատմամբ այնչափ շատ եւ առատ են հնարքներն ու խօսակցութիւնները, որ հարկ է քանի մը խօսք առանձինն խօսիլ, եւ աս անոր համար՝ վասն զի ճշմարտութիւնն իր տեղը կը փնտռէ նաեւ Յիսուսեանց նկատմամբ, եւ վասն զի՝ Յիսուսեանք ալ առաքելական Աթոռին հեղինակութեամբը հաստատուած են, եւ մինչեւ մեր օրերը միշտ անոր պաշտպանութիւնը, եւ նպաստները վայելած են, ուստի նոյն Ս. Աթոռին մեծ նախատինք մը կ'ըլլար իր պաշտպանութեան վերարկուաւր զանոնք ծածկելը, եթէ ասոնք այսպիսի ամբարիշտ մարդիկ ըլլային:

Բայց որովհետև անվերջանալի գործք մը կ'ըլլար ջա-
տագոյութիւն մը գրել այնչափ ամբաստանութեանց գեմորոնք
Յիսուսի ընկերութեան վրայ կը նետուին, ես մինակ քանի մը
ընդհանուր պատճառներ յառաջ կը բերեմ, որոնք բաւա-
կան են ճշմարտութիւնը փնտառողներուն ցուցընելու, թէ ան-
հիմն են ան ամէն ամբաստանութիւնները:

Ա. Ամենէն յառաջ զիրենք արգարացընելու համար
բաւական է նոյն ամբաստանութիւններուն շատութիւնը եւ
զաժանութիւնը: Չկայ յանցանք մը՝ որով Յիսուսի ընկե-
րութիւնը արատաւորուած չըլլայ: Ինք հաւատոյ վարդապե-
տութիւնը խարդախեր է, բարոյական ուսմունքը ապականեր
է, զՅիսուս Քրիստոս չէ ճանչցեր, կռապաշտութիւն ըրեր է,
ամէն առաքինութիւնները խանդարեր է, ամէն մոլութիւնները
պաշտպաներ է. ինք զողութիւն, ստութիւն, հայհոյութիւն,
ստերգմնութիւն ջատագովեր է. ինք թոյն մատուցեր է, գա-
նակներ սրեր է, թագաւորասպանութիւն սորվեցուցեր է. ի
գործ գրեր է, ապստամբութիւն գրգռեր՝ կոտորածներ ըրեր
է, եւ ուրիշ երկրիս վրայ ամենայն կարելի մեծամեծ շարագոր-
ծութիւնները կատարեր է: Եւ այս ամենայն սատանայական
հաստատութեամբ՝ զժոխային յամառութեամբ՝ զիրքերու մէջ
եւ ամպիոններուն վրայ, բարոյականի եւ հաւատոյ վարդա-
պետութեան մատենագրութեանց մէջ, գաղտնի եւ հրապա-
րակաւ եղած բաներ են: Ասանկ կը հրատարակէ մեծ ճիտ-
պերթի՝ ժողովելով եւ օրինակելով ընկերութեան անցեալ եւ
ներկայ ամէն բամբասողները, ետքի եկողներուն նոր բան մը
հնարելու յոյսն ալ բոլորովին բառնալով: Արդ՝ այս ամբաս-
տանութիւնը նոյն իսկ իր ծանրութեամբն ու գաժանութեամբը
ծիծաղական չ'ըլլար, երբ այնպիսի բան մը կը զրուցէ որ
մարդկօրէն կարելի չէ: Ինչպէս կրնայ ըլլալ որ՝ մարդկան
սցսպիսի խումբ մը Եւրոպայի բոլոր ընկերութեան մէջտեղը
գանուի, եւ թագաւորներն, իշխաններն, եպիսկոպոսները, քա-
հանայապետները, զատաւորները եւ ոստիկանութիւններն ամ-
բողջ դարերով շահանեն եւ շիմանան այսպիսի հրապարակա-
կան ու հանդիսաւոր ամբարշտութիւնները: Բայց ասկից՝ կա-
րելի բան է մարդկան մէջ այսպիսի ընկերութիւն մը կան-
դնել: Անկարելի էր որ աս ընկերութեան գրուողներէն ա-
մէնքն ալ ան աստիճանի ապականած ու զեղծ մարդիկ ըլլային,
որ այսպիսի անբաւ գաւաճանութիւն մը բաց աչքով տեսնե-
լէն ետքը, նոյնը ընդգրկէին. ոչ որ ուրեմն այսչափ ալ խիղճ
չէ՞ ունեցեր, որ սարսափելով եւ քաշուէր եւ երթար յայտ-
ներ աշխարհքիս այս զարհուրելի գաւազնութիւնը: Ոչ որ,
նաեւ անոնցմէ որոնք ընկերութեան մէջ այնպիսի սրբութեամբ
ապրեցան, որ մինչեւ արժանի եղան Ս. Եկեղեցւոյ վճռովը
խորաններու վրայ պատուելու: Գարե մը ի վեր հաստատուած
գաղտնի ընկերութիւնները անմիջապէս կռապաշտութիւննե-

կան օրէնքները ուրի տակ առնել, անմիջապէս Յիսուսեան կ'ըլլայ կամ Յիսուսեանց կողմնակից, եւ այլն եւ այլն: Յիսուսեանց վրայ ի մասնաւորի, կ'ըսէր Պիեմոնթեցի փիլիսոփան, չիկրնար վարուց պարկեշտութիւն մը ուրացուիլ, եւ եթէ ամէն մէկը առանձին առանձին առնելու ըլլանք գէշ չեն, բայց ամէնը մէկանց առնելով (Տէր Աստուած, ինչ փոփոխութիւն է որ կը տեսնուի) ամէնքն ալ ժանտախտի մը կը դառնան: Իտալիայի եւ Եւրոպայի մէջ անէծք մըն են, որ կ'եղծանէ ու կ'ապականէ ամէն բան, բայց Հնդկաստանի եւ Ամերիկայի մէջ, մէկ խօսքով՝ ուրիշ բնեւեալական քարձրութեան եւ միջօրէականի տակ, կրնան օգտակար ըլլալ, եւ մեծ բարիք ընել: Գնա՛ հիմա՝ թէ կարող ես, այսչափ ուղղակի մէկ մէկու հակառակ ամբաստանութիւններէն բան մը իմացիր: Մտքեզ չ'անցնիր այն խօսքը թէ նո՛ւն փո՛ւնց՝ ոչ էին վոյս-իւնէն, ինչպէս աստուածային վարդապետին նկատմամբ ըսուեցաւ: Աս հակառակախօսութիւնը միարանելու համար ոմանք կը դիմեն տրամաբանական յաջորդութիւններու, որոնք աս վերջի ատենները սովորական բան մը եղած են. բայց ես որ զասոնք չեմ հասկընար՝ աս կը զուցեմ Պայլի հետ, որն որ անտարակոյս Յիսուսեանց նպաստաւոր է, թէ «Բաւական է միայն համարձակ հրատարակել այն ամենայն, ինչ որ կ'ուզուի Յիսուսեանց դէմ, եւ սոցոյգ ենք որ անբաւ բազմութիւն մը ասոնց կը համոզուի»¹. կամ Տ'Ալանպերի հետ, թէ «Աս ամբաստանութիւնները հակառակ կ'երեւոյին, բայց բանը ճշմարտութիւն խօսելու վրայ չէր, հասցա ամէն կարելի մեծամեծ շարիքներն ընելու Յիսուսեանց դէմ»¹. կամ վերջապէս՝ աւելի պայծառ եւ համառօտ ընելու համար՝ Լոուիզին Սրբոյ հետ կը զուցեմ. Անօրէն-իւն անչիւ ի-րաւ սքեաց, (ըստ Լա.) անօրէնութիւնը ինք իրեն դէմ սակց:

Եւ եթէ հարկ ըլլար ինծի ամէն ամբաստանութիւններուն եւ հակառակախօսութիւններուն մէկանց մեկնութիւն մը տալ, ես ասանկ կու տայի, ընթերցողին յանձնելով, որ մասածէ թէ որ աստիճանի է անոր ճշմարտութիւնը: Յիսուսեանք, որ իրենց հիմնադրութեանը համեմատ՝ հաւատացելոց մէջ վարդապետութեան, քարոզութեան, եւ ուրիշ ամէն հոգեւոր պաշտամանց կը զբաղին, աս վերջի երեք դարերուն ամէն մտլութեանց հետ ճակատ առ ճակատ զարնուեցան, որերնին վերցուցած կուտելու ատեննին՝ ամէն տեսակ թշնամիներու ալ հանդիպեցան: Բողոքականութեան դէմ պատերազմեցան վեշտասաներորդ դարուն մէջ, եւ իրենց դէմ բորբոքեցին ամէն հերետիկոսներուն կատաղութիւնը: Տեսան որ իշխաններու շողորթութները՝ անոնց դահերը, չէ թէ յեղափոխութիւններով՝ հասցա զիրենք չափէ դուրս բարձրացընելով, կը կործանէին, անոնց բերանը դնելով աս խօսքերը՝

¹ Destruction des Jésuites.

Քաղաքն՝ է- է՛, Սպանիան է- է՛, Փոլսն-իւլը է- է՛. եւ իրենք
 ասոր տեղը սորվեցուցին, որ իշխանները ոչ Սպանիա, ոչ
 Քաղաքն եւ ոչ ուրիշ թագաւորութիւն մըն էին, այլ Քաղ-
 ղիսյի եւ Սպանիայի, եւ այլն, կառավարները եւ իրենք ալ
 իրենց կառավարութեանը վրայ ուրիշ թագաւորի մը պա-
 տասխան պիտ'որ տային եւ պայտէս իրենց դէմ գրգռեցին
 իշխանաց ամէն հացկատակներու եւ կեղծաւորներու բարկու-
 թիւնը: Ասոր հակառակ՝ էր որ տեսան թէ յեզափոխու-
 թիւններն իշխաններուն ճշմարիտ եւ օրինաւոր իշխանութիւ-
 նը շնանչնալով՝ անոնց զահեքը կը փնջեն, ան ատենը թէ
 ժողովրդոց եւ թէ խռովարարներուն յիշեցուցին, թէ խրդ-
 մտանքէ Կը պարտաւորինք հնազանդելու իշխաններուն թէեւ
 կա՛մ-որ ալ ըլլան. եւ ասով իրենց վրայ ձգեցին բոլոր խռու-
 վարարներուն կատաղութիւնները: Նոյնպէս էր որ սուտնա-
 խանձաւորներուն աղանդն էլաւ, որն որ աւելի խորին յարգու-
 թեամբ զՅիսուս Քրիստոս պատուելու, ապաշխարութեան
 յորդորելու եւ յառաջացընելու կերպարանքով, հաւատա-
 ցեալները Աստուծակ, Ս. Խորհուրդներէն կը հեռացընէր, ի-
 րենք կը յիշեցընէին թէ Խորհուրդները մարդկան համար
 դրուած են, եւ թէ Աստուած մեղաւորին մահը չ'ուզէր, հապա
 իր դարձը, եւ ան ատենը թողլ բարոյականութիւն ունեցողներու
 անունն ստացան: Երբ որ տեսան, որ շատերը քրիստոնէի տեղ
 կը դրուին առանց վարքերնուն ուղղութեանը փոյթ ունենա-
 լու, առանց եկեղեցական օրէնքները պահելու, ու բոլորովին
 աշխարհասէր կեանք մը վարելով, շատ փանային այսպիսիներն
 իրենց մոլորութենէն ազատել, եւ ան ատենը փրմեաւանդ-
 ներու, խղճահարներու, եւ մոլեռանդներու անունն առին:
 Յիսուսեանք ըսին նաեւ, թէ իշխանաց իշխանութենէն զատ
 աշխարհքիս վրայ եկեղեցւոյ իշխանութիւնն ալ կայ, եւ թա-
 գաւորականներն ու Աստուածացեալ Տերութեան ամէն շողո-
 քորթները զիրենք յեզափոխականներու տեղ դրին: Յիսու-
 սեանք-առաքելութեանց մէջ նորադարձներուն շահը յառա-
 ջացընելու փանային՝ զանոնք կեղեքողներուն յափշտակու-
 թեանցը դէմ, եւ ասոր համար քաղաքապետներ, վաճառա-
 կաններ, եւ ուրիշ ինչ որ կ'ուզես անուանուեցան: Իրենց
 հոգեւոր սպասաւորութիւնը ամէն ինդրողներուն պատրաստ
 կ'ընծայէին, եւ անուննին էլաւ, թէ միջնորդներ են: Մէկ
 խօսքով իրենց պաշտօնին պէտպիսութիւնը նիւթ եղած էր
 այնչափ իրարու հակառակ զրպարտութիւններու:

Գ. Այսու ամենայնիւ համոզուիլ ուղղին, բաւական
 է աղբիւրը քննել, թէ ուստի այս զրպարտութիւնները յա-
 ռաջ եկած են: Չեմ գիտեր, թէ կարելի է արդեօք այլազգ
 Յիսուսի ընկերութեան, չեմ ըսեր՝ աւելի համոզիչ ճատագո-
 վութիւն մը, հապա աւելի բարձրագոյն գովեստ մը հիւսել
 բայց եթէ ցոյց մը տալով՝ եւ աչքի առջեւ շարելով նոյն ըն-

կերութեան վրայ ամեն յարձակողները : Աւերջի երեք գարեբուն մէջ Եկեղեցւոյ իշխանութեան, կրօնի, բարոյական սկզբանց, արդարութեան դէմ ելլողները, ամենքն ալ Յիսուսի ջնկերութեան մոլեգին թշնամիներն էին : Գրօշը բացած էին, ինչ անուամբ որ կոչուին, վեշտասաներորդ դարուն բողոքականները, որոնք սրով եւ հրով Յիսուսեանները աշխարհքիս երեսէն բոլորովին ջնջելու ետեւէ եղած էին : Կալվին այն հազուագիւտ մարդը, կալվինականութիւնը տարածելու համար տուած օրէնքներուն մէջ գրած է, թէ Յիսուսեանները, որոնք մեզի ամենայն զօրութեամբ դէմ դարձած են, պէտք է որ բոլորովին աշխարհքիս վրայէն ջնջուին, կամ առ նուազն՝ զրպարտութիւններով ճնշուին : Այս խորհուրդը աղէկ ի դօրձ դրաւ Եղիսաբէթ թագուհին որն որ զիրենք թիպուրոնի մէջ կը ջախջախէր. ի դօրձ դրին Հիւկընոնները Գաղղիսի մէջ, որոնք զիրենք կախաղանի վրայ կը սպաննէին, եւ Հօլանդացիները, որ զիրենք ծովու ու ցամաքի վրայ բնակին՝ կ'ընէին. եւ մինչեւ մեր օրերը բողոքականի մը աչքին ամենէն զարհուրելի ցնորական տեսիլը՝ Յիսուսեանն է : Ետքէն՝ դուրս ելաւ իրբեւ կալվինականութենէ բխում մը՝ այն նենգաւոր հերետիկոսութիւնը, որն որ բարեպաշտութեան եւ Պետրոսի անթոռին հետ միաւորութեան դիմակին տակ՝ հաւատացեցոց սրտին մէջ կ'ուզէր թափանցել, եւ այսպէս ապահովութեամբ իր կոտորածներն ընէ : Արդ՝ այն հերետիկոսութիւնը ցմահ կը հալածէր Յիսուսեանները, ինչպէս կը վկայեն իր գլխաւորները Առնոյ, Փասգալ, Նիքոլ, Սան Զիրանոյ, եւ այլն. եւ ասոնց մեծանուն հետեւողները Թամպուրինի, Ծոլա, եւ մինչեւ Փիսթոյեան համբաւաւոր ժողովքին հայրերը : Ասոնց գնդին դասակից է պատգամաւորականներուն եւ թագաւորականներուն, այսինքն է Ճիանոնիներուն, Ֆեպրոնեաններուն, Աւան-Էսփեններուն, Թանուշիներուն, Տ'Արանտաններուն խումբը, որոնք Եկեղեցւոյ այնչափ արցունք թափել տուած են, որովհետեւ ասոնք արտաքին թշնամիներ չէին, որոնք կ'ապրտամբէին, հապա անբնական որդիք, որոնք իրենց մայրը կը տրամեցընէին. բայց ասոնք ամենքն ալ ընկերութեան երգուեալ թշնամիներն էին, ու ասիկա տարագրեցին, վաճակեցին, բանտարկեցին, հալածեցին ամենայն եղանակաւ : Պատգամաւորականները ճամբոյ բացին փիլիսոփաներուն եւ անոնց որ համօրէն դիտութեանց մատենագիրները կ'անուանուին, այսինքն է այն գծոխային աղանդին որն որ իրեն նպատակ գրած էր բրիտանոնէական կրօնը կործանելու՝ զանիկա շարժան կոչելով : Արդ՝ առ աղանդը երբեք չհանգչեցաւ մինչեւ որ իր բազմաթիւ անունաւեր զիրքերը, զրպարտութիւնները, շաղփաղփութիւնները, Եւրոպայի ամեն կողմը տարածելով՝ գրգռեց նոյն դարուն կիրքերը Յիսուսեանց դէմ՝ զիրենք երկրիս երեսէն ջնջելու :

Այսօրուան օրս որոնք են Յիսուսեանց մեծ թշնամիները :

բը : Կ'աղաչեմ ընթերցողս՝ որ ինք իրեն քիչ մը քննութեան աակ ձգէ այն զգաստութեան ու առարինութեան ծաղիկները, որոնք իրենց քաջութիւնները 1848ին ցուցուցին, սյսինքն է զանոնք՝ որոնք Յիսուսի Քրիստոսի Փոխանորդը եւ Թոսկանայի Լեօփոլտոս իշխանը Կայսթա խրկեցին, զանոնք՝ որոնք ՂԱրոլտս Ալբերտոս Օփորթոյ մեռնելու խրկեցին, այն աւազակներու բոյնը, որն որ հասմեական հասարակապետութիւնը Կապիտալիստի շուսյաութիւններովը, եւ Սան Քալիստայի կոտորածներով հաշակեց. եւ նոյն իսկ բոլոր աղանդաւորներն ինչ տեսակ եւ ինչ անուամբ որ ըլլան : Համալսարաններուն մէջ՝ որոնք են իրենց թշնամիները : Ամենէն աւելի ապականեալ մարդիկը, որոնք իրենք զիրենք ապստամբութիւններու, ամպարիշտ, անկրօն, անառակ վարդապետութիւններու տուած են : Ահայ են Միշըլէները, Քինէները, եւ ուրիշ մկ քանիներն : որոնց հիմակու հիմայ անունները տալու կը խնայեմ : Լրագիրներուն մէջէն որոնք են, որ Յիսուսեանց կը հակառակին : Միշտ եւ միայն անոնք, որոնք անդադար Քահանայապետին, Եկեղեցւոյ եւ կրօնի դէմ անիրաւութիւն մը նետելու կը ջանան : Երիտասարդներուն որ մասն է, որ Յիսուսեանները կը թշնամանէ : Ան բարձրահասակ տղաներն են, որ հողով եւ մարմնով աղանդի մը նուիրուած են, որ զիրենք իրենց ֆեստովը ցոյցեր ընելու կը խաւրէ, եւ ան աղանդիներն, որոնք ամէն կրօն մէկդի ձգելով, իրենց վերջին վախճանը զգայարանաց եւ մարմնոց դարչութիւններուն վրայ դրած են : Եւ եթէ Յիսուսեանց հակառակ քանի մը քահանայ կամ կրօնաւոր ճանչցած ես, աս ալ դիտած պիտ'որ ըլլաս, որ ասոնք այնպիսի քահանաներ են (արաարոյ կարգի դէպք մըն է), որ եպիսկոպոսարաններու հետ միշտ բան մ'ունեցած են, եւ կամ այնպիսի կրօնաւորներ, որոնց կնքուղնին ծանր կու գայ, եւ դիւրին ճամբան գտեր են՝ իրենց անունը հանելու՝ ուրիշներուն արդիւնքը վար զարնելով՝ որն որ իրենց բոլորովին կը պակսի : Ար հաւատան : Մինչեւ տիկնաց մէջ շպակսիր ամազոն մը, որ իր տեղը Յիսուսեանց դէմ չկտարէ բայց եթէ կը բաղձաս ճանչնալու, թէ ո՞վ է ասիկայ, մ'երթար՝ մի փնաւեր այն տիկնաց մէջ, որոնք որ զեռ ընտանեաց ու սպասաւորաց վրայ հսկելու, եւ Եկեղեցւոյ փոյթ մ'ունենալու սովորած են. կը գանես առանց սխալելու անոնց մէջ, որոնք որ դրօշներ կը բանին, քաղաքական ցոյցերու մասնակից կ'ըլլան, եւ ժամանակիս բարձրութեանը հասած են :

Բայց՝ ինչ է ասոնց դործածած զէնքերը : Անամօթ ստութիւն, դժնդակ զրպարաութիւն, անդուսթ բռնութիւն : Ե՞րբ կրցան Յիսուսեանները այնչափ հալածանքներու, այնչափ վաճառելներու մէջ աս շնորհքն ընդունիլ, որ իրենց վրայ դատաստան ըլլայ, ինչպէս որ բարձրաձայն կը խնդրէին : Գողերու, սրբապիղծներու, մարգասպաններու, հայրասպաններու աս բանս չիղչացուիր, բայց իրենց համար, ինչպէս որ

Յերտուղիանոս առաջին քրիստոնեաներուն համար կ'ըսէ, հարցափորձի, վճռոյ եւ դատապարտութեան տեղ կ'անցնէր միշտ հուստոյ դաւանութիւնը եւ Քրիստոսի հետեւող ըլլալու անունը: Ո՛ր են իրենց յանցանքներուն ամբաստանութիւնները եւ փորձերը: Հերեօիկոսներու եւ անհաւատներու գերբերուն մէջ, զորոնք Եկեղեցին դատապարտած է: Ի՞նչ է Վինկենտիոս Ճիսպերթիի Յիսուսեանց զէմ ըսածը իր հինգ մեծահասոր գիրքերուն մէջ: Նորէն յառաջ բերաւ իր թշնամանքներուն կրկնումը եւ քանի մը տղայական բաներ, մնացածը հաւատարմութեամբ օրինակած է Փորթուէալի դատապարտուած մատենագիրներէն: Ի՞նչ նոր բան գտան Ֆիւրենցայի մէջ Իոսելոնոյ տաղաւան Տորինաբարմին հեղինակները: Նոյնը կրկնեցին զէշ տպագրութեամբ եւ աւելի եւս զէշ ոճով, ինչ որ ուրիշ ատեններ տպած էին Փիւթուսայի շարածողովին դատապարտեալ հարբը: Աս օրերս ալ նոյն քաղաքը նորէն եւ արտօնութեամբ տպեցին իրրեւ հազուագիւտ բան մը՝ Յիսուսեանց գաղտնի խորհուրդներու գրքի մը: Ի՞նչ են ասոնք: Հերեօիկոս Լեհաստանցւոյ առաջակ մը, որ երկու դարէ ի վեր ծանօթ՝ եւ զրպարտութեամբ Յիսուսեանց գործք մը համարուած էր, ինչպէս Առաքելական Նուիրակը, Գրագովիայի Եպիսկոպոսը, Սպանիայի հետազօտութիւնը, եւ արդեւեալ գրոց սուրբ ժողովքին կարգինալները վճռած են: Բայց՝ ո՞վ կրնայ ուրանալ, որ այսպիսի զէնքերով եւ այսպիսի մարդիկներէն ատելի, վատանուն, աքսորուած հալածուած ըլլալը, պատիւ մը չըլլայ, որ կը շարախօսեն, կ'առնեն, ու կը հալածեն սուրբ Եկեղեցին, ամենայն Իշխանութիւն, եւ ինչ որ երկրիս վրայ բարի եւ արդար է. ո՞չ: Յիսուսի ընկերութեան շին կրնար աւելի պայծառ գովեստ մը տալ, բայց եթէ զինք իրենց ատելութեանը արժանի ընելով: Վայ Յիսուսեանց թէ որ մը ասոնց սիրելի ըլլան:

Գ. Ասոր հակառակ ո՞վ էն Յիսուսի ընկերութեան Բարիտիւները, Եղբայրները, Կուսակալները: Եթէ կարող չեն Յիսուսեանց թշնամիները ջնջել կործանել ամեն յիշատակարան եւ ամեն պատմութիւն, երբեք կարող ալ պիտ'որ չըլլան ուրանալ, որ Յիսուսեանք միշտ իրենց նպատակարար անցան Եկեղեցւոյ, որ ըսել է աշխարհքիս ամենէն իմաստուն եւ սուրբ անձինքը:

Սուրբերուն դատաստանը աւելի մեծարոյ պէտք է որ համարուի, վասն զի՝ իրենց մտաց աչքը աւելի յտակ է, եւ սրտերնին ազատ է կիրքերէ: Արդ՝ ասոնք ամենքն ալ Յիսուսեանց կողմն են: Ս. Փիլիպպոս Ների այնչափ սիրեց ու յարգեց աս ընկերութիւնը, որ շատ անգամ կ'աղաչէր Ս. Իգնատիոսի որ զինքն ալ իրեններուն կարգն ընդունի, թէպէտեւ ասիկա իր լուսաւորութեամբը ճանշալով Աստուծոյ գիտաւորութիւնները նոյն մեծ անձին վրայ, անոր աղաչանքը

նոր ընթացիչ նշն Ռաբաբարսեան Բարսեյն հայտը: Ս. Փէլքս
 Կանդաղիկեցի, երանելի Աղէքսանդր Սաւլի, Ս. Կամիլլոս Կե-
 Լեւիս, ինչպէս իրենց վարքը կը յիշեցընեն, Ընկերութեան
 վրայ մեծ սէր ունէին: Ս. Փէլքս՝ մինչեւ փոզոցներու վրայ
 կը կեցընէր Յիսուսեանները, եւ անանկ կը պատուէր զանոնք,
 ինչպէս որ ամէնքը զինք կը պատուէին: Երանելի Աղէքսանդր
 մեծ բարեկամ էր Ս. Կարոլոսի, եւ ասիկա ամէն բան կը նշա-
 նակէ. եւ Ս. Կամիլլոսի համար կը կարգացուի, թէ շատ գութ
 ունէր Ընկերութեան հարցը վրայ, որովհետեւ զիրենք սիրած
 եւ հիմնադրութեան սկզբնաւորութեան աստնը խոստովան-
 ցուցած էր, եւ կենդանի կը պահէր միշտ Հ. Ոկտաիանոս
 Քափփեւի յիշատակը: Ի՞նչ ըսեմ Փրանկիսկոս Սալէզա-
 ցույն եւ Յովհաննա Փրանկիսկա Կարոլոսի, երկու մեծա-
 մեծ սուրբերուն համար: Առջինը ասուէ տարի Յիսուսեանց
 տունը կը քաշուէր՝ անոնց առաջնորդութեան տակ հոգեւո-
 բական կրթութիւններն ընելու, կը պարծենար իրենց բարե-
 կամի ըլլալուն վրայ, եւ ուզէր իրենց ձեռքը մեռնիլ: Սրբու-
 հի Փրանկիսկա՝ մահուանը մտա՛ մարդ խրկեց աղաչեց որ Յի-
 սուսեան Հայր մը իրեն գայ եւ օգնէ, եւ յառաջ քան մեռ-
 նիլը ըսաւ անոր. Այնչէ՛ք երեք-պարտ է՛ քիչ է՛ քան քիչ
 լինի՛ր Ռաբաբարսեյն, որ երբեք չուր բռնակնի կորուզուի իւր
 հոգեւորականութիւնը: Ի՞նչ ըսեմ այն առաքելաշնորհ Վիկենտիոս Պա-
 զուսեան սուրբին համար: Իր անձը նուստացընելու եւ Ընկերու-
 թիւնը բարձրացընելու համար զրուցածներն այնպիսի խօսքեր
 են, որ առանց պատշաճութեան շփոխ անցընելու չեն կրնար
 յառաջ բերուիլ, բայց կը ցուցընեն, թէ ինչպէս ինք կը յար-
 գէր ու կը սիրէր Ընկերութիւնը: Երանելի Հիպոպոլիտոս Կա-
 լանթինի՝ որ թոսկանայի մէջ սրբութեամբ երեւելի էր, եր-
 կու Յիսուսեան խոստովանահայր ունեցաւ, եւ սաստիկ շնոր-
 հակալութեամբ կը վկայէր թէ ինչ զարդարանքն է՝ անի Յի-
 սուսեանց, հոգեւորի ինչ անձնի ընդունանքն անլնորդութեան
 համար: Եւ աս ալ մտադրութեան արժանի է, որ սուրբ Իզ-
 նատիոնէն ետքը՝ կրօնաւորական մտաբանութիւններու ամէն
 սուրբ հիմնադիրները միշտ Յիսուսի Ընկերութեան կը զիմէին
 խորհուրդ ու առաջնորդութիւն ընդունելու: Երանելի Յովհան-
 նէս Մկրտիչ Աւետեաց՝ Ամենասուրբ Երրորդութեան Կարգին
 բոկոսն մտաբաններուն հիմնադիրը, շատ երեք-պարտ էր Յի-
 սուսեանց, որն էր անլնորդութիւն: Ինչհարց քանի, եւ զար-
 արանցին զինք քահանայապետին քալ, եւ իրման քանի զ-
 արքին իր Բաղնիշիւնի կորուստը քանի յանձնելու: Երանուհի
 Մարիամ Վիկտորիա Փոսնարի Սթրասթի Ամենասուրբ Աւե-
 ման, Կապոպաներուն Կարգին հիմնադիրը, Յիսուսեանէ մը ա-
 ռաջնորդուեցաւ, որն որ նաեւ նոյն կրօնին կանոնը շինեց. եւ
 Սրբուհին սաստիկ եւ անդադար կ'աղաչէր Յիսուսեանց, որ իր
 Կարգին առաջնորդութիւնը յանձն առնուն, թէպէտեւ ասոնք

ընդունեցան: Երանելի Պետրոս Փուրիէ իր նոր միաբանու-
 թեան կանոնները շորս Յիսուսեան կրօնաւորներու զատա-
 տանին տակ ձգեց: Յարգելի Յովհաննա Մարիամ Շէզատ տի
 Մաթէէ՛ Մարմնացեալ Բանին անուանուած կուսանքներու
 հիմնադիրը՝ շատ օգնութիւն գտաւ Յիսուսեաններէն իր կրօ-
 նին հիմնադրութեանը առեւն, եւ զանոնք միշտ — — — — —
 Լաւրի կը համարէր, որ Աստուծոյ անսահման խառն համար
 էր: Յարգելի Լուսովիկոս Մ. կրինեոն Մանփորոյ՝
 Գաղղիայի մէջ շատ բարեպաշտական միաբանութիւններու
 հաստատիչը, Յիսուսեանց՝ իր — — — — —
 Լաւրի — — — — — իր — — — — —
 Յարգելի Յովհաննէս Մկրտիչ
 ար լա Սալ Քրիստոնէական զպրօցներու Եղբարց հիմնադիրը
 այնպէս կը սիրէր ու կը յարգէր Յիսուսեանները, որ իր հիմ-
 նադրութեան էական մասերուն վրայ իրենց խորհուրդը կ'առ-
 նէր: Յարգելի Մանգալուոյ Թոսկանայի մէջ Քուրթեթէի ու
 Ռիփոլի երկու հոշակաւոր կուսանաց վանքերու հիմնադիրն
 ալ տալու կանոններուն վրայ Յիսուսեանց՝ եւ զխաւորարար
 Սէնէէրիի հետ խորհրդակցեցաւ: Երանուհի Մարիամ Մար-
 գեղութեան եւ սրբուհի Վերոնիկա Ճիուլիանի իրենց հո-
 գեւոր ընթացքին վրայ Յիսուսեանց խորհուրդ հարցուցին՝
 անոնց հաւանութիւնը ու կարծիքն առնելու համար, եւ մին-
 չեւ երանուհի Մարիամ Աննա Քուրդոյի կայսը, որն որ վեր-
 ջի առեւններս երանելեաց կարգը մտաւ, իր բոլոր ուղղութիւնը
 Յիսուսեանց ընկերութենէն ընդունեցաւ, զորն որ այնչափ
 զթով կը սիրէր: Բայց աս ցուցակին վերջ կու տայ Ալփոն-
 սոս Լիկուորի մեծ եւ եռանդուն սուրբը, որն որ ընկերու-
 թեան խառնադոյն հալածանքներու առեւն կ'ապրէր, եւ կը
 դրէր «Ես ասոնց վրայ աւելի կսկիծ ունիմ, քան թէ սոս հա-
 լածանքներն իմ նուաաս միաբանութեանս դէմ ըլլային, ս-
 րովհետեւ բանը այնպիսի կրօնի մը վրայ է, որն որ, թէ հնար
 է ըսել բոլոր աշխարհք սրբացուց, եւ սրբացընելու վրայ է...
 Առաքելական պաշտաման մէջ բրած մեծ բարիքներէն զատ,
 պէտք է յարգել իրենց մասնաւոր հանճարը որ կը ցուցընեն
 պատանեկաց սրտին մէջ աստուածապաշտութեան անդին սեր-
 մունքը ցանելու, այնպէս որ իրենց աշակերտները երբ որ աշ-
 խարհքիս մէջ կը մտնեն, իրացընէ ամէն տեղ ամէն տեսակ
 անձիքներու շինութիւն կու տան: Յանսկեանք եւ ամէն
 նոր ազանդները կ'ուզեն աշխարհքիս վրայէն ընկել աս ընկե-
 րութիւնը, որպէս զի՛ Աստուծոյ Եկեղեցւոյն պատմէլը կոր-
 ծանեն: Թէ Յիսուսեանները պակսելու ըլլան, անօրէնները
 իրաւ զօրաւոր հակառակորդներէ ազատ կ'ըլլան: Յիսուսեան-
 ները հաստատուն մարդիկ են, եւ իրենց ընկերութիւնը միշտ
 պարծանք պիտի համարի Եկեղեցւոյ ամէն թշնամիները յաղ-
 թահարելը... Եւ վերջապէս՝ երբ որ կղեմս ժ. Գ. յառաջ

անցաւ զիրենք պաշտպանելու, Սուրբը չկրցաւ ինք զինքը բանել, եւ աս թուղթը գրեց Քահանայապետին: «Ամենասուրբ Հայր, Ձեր Սրբութեանը՝ ի գովեաւ եւ ի հաստատութիւն Ընկերութեան Յիսուսի հրատարակած կոնգակն ամեն բարիները ուրախութեամբ մը լցուց, որուն եւ ալ մասնակից եղայ: Ես խիստ մեծ յարգ ունիմ աս Ընկերութեան վրայ, այն մեծ բարոյն համար, որ կ'ընեն աս սուրբ կրօնաւորներն իրենց օրինակովը եւ ամէն տեսակ աշխատութիւններով, ուր տեղ որ գտնուելու ըլլան: Կրնամ վկայութիւն տալ իրենց եռանդեան եւ իրենց սիրոյն զարմանալի գործքերուն վրայ, զորոնք Նափոյի բնական ատենս տեսայ եւ զարմացայ: Աստուած ուզեց որ աս վերջի ատեններս անգութ հալածանքներով փորձուին: Բայց Ձեր Սրբութիւնը զիրենք առատութեամբ մոխթարեց, ինչու որ՝ իրրեւ գլուխ Եկեղեցւոյ եւ ամէն հաւատացելոց Հայր, զիրենք հանդիսապէս իր պաշտպանութեանը տակ առաւ, հրատարակելով սուրբ կոնգակով մը իրենց արդիւնքը որ ունին Աստուծոյ եւ մարդկան առջեւ: Աս եղանակաւ՝ Ձեր Սրբութիւնը պատասխան տուաւ շարազգած մարդիկներուն, որոնք ասոնց անձին եւ կարգին համբարը սեւցընելու կը ջնան: Բայց մենք՝ հոգւոց հօգիւք՝ որ աս ամենարարի կրօնաւորներուն եռանդեամբը եւ աշխատութեամբը մեծ զիւրութիւն կը գտնենք մեր հօտին առաջնորդելու, եւ ես յետինս եպիսկոպոսոսաց մէջ, Ձեր Սրբութեանը խոնարհ շնորհակալութիւն կը մատուցանեմ աս բրածնուղ համար, եւ կ'աղաչենք միշտ պաշտպանելու աս Ընկերութիւնը, որն որ Եկեղեցւոյ այնչափ բարի մշակներ, հաւատոյ՝ այնչափ մարտիրոսներ եւ աշխարհքիս այնչափ օրինակներ տուաւ: Ամէն տեղ իր առաքելական աշխատութիւնները կը տեսնուին, ուղղափառաց, հերետիկոսաց եւ անհաւատից երկիրները ասոնց քրտինքովը ռոտզուած են:» Այս ամէն յառաջ բերուած վկայութիւնները, որոնք որ մեծամեծ Սուրբերուն Յիսուսի Ընկերութեան վրայ վերջի գարերուս մէջ ունեցած անխախտ սիրոյ ու յարգութեան նշանակներն են, նոյնպէս ասոնցմէ զատ ուրիշ վկայութիւններն որ ի հարկաւորութեան կրնան յառաջ բերուիլ, չեմ գիտեր ինչ տպաւորութիւն պիտի ընեն ոմանց հոգւոյն վրայ, այսու ամենայնիւ ծանրագլուխ բնթերցողի մը բաւական կրնան ըլլալ Նորպերգոսի պէս կարգուրաց կրօնաւորի մը, հերետիկոսներու, բողոքիչներու, Վինկենտինոս Ճիսպերթիի, թէ կ'ուզեա՝ մինչեւ «Իբաւոյնացոց իւղաւորան մարտնաբարանի», մեծ հեղինակներուն անիրաւութեանց ու ատելութեան զեմ: Սոսոյզ է, որ Յիսուսեանք որչափ ուրախ են Աստուծոյ հաճոյ մեծ սուրբերուն առջեւը գտած շնորհքներնուն վրայ, այնչափ ալ չեն տրամիր պայպիսիներուն տհաճութեան ու ատելութեան վրայ:

¹ Ժանքարտ (Jencard) Վարդ Ե. Աւփնաստի:

Ի վերայ այսր ամենայնի Յիսուսեանք ասոնցմէ աւելի իրենց նպատաւոր վաւերական վճիռ ունին, որ է առաքելական Փահին եւ ճշմարտութեան Աթոռին վճիռը: Ինչու որ ճշմարտութեան դատաստանը եւ ոչ իսկ Սուրբերուն արուած է, (որչափ ալ իրենց վճիռը յարգելի ըլլայ), հասպ նոյն իսկ Պետրոսի Աթոռին: Արդ ասիկա՝ թէ առանձնական եւ թէ հրապարակական հազար առթի մէջ, կոնդակներով, համառօտագիրներով, առաքելական սահմանադրութիւններով անյողողոյ գոված, հաստատած, յառաջացուցած, պաշտպանած է Յիսուսի ընկերութիւնը, անոր դոյութիւնն ու կեանքը շնորհելէն ետքը: Ուղղափառի մը՝ ամէն վէճ ու հակառակութիւն կտրելու համար բաւական է աս բանս ստուգելը, որն որ շատ դիւրին է՝ ինչու որ Պօղոս Գ.էն սկսելով, որն որ իր տուած հաստատութեամբը ընկերութեան հիմը դրաւ, մինչեւ աս օրուան օրս, Աստիկանեան աթոռը նստող Քահանայապետներն անոր պաշտպան եղան: Ընթերցողին անհաճոյ պէտք չէ ըլլայ, եթէ հոստեղս սյլեւայլ մատենագիրներէն Հռոմայ Քահանայապետներուն վճիռները ժողվեմ եւ համառօտիւ աչքի տակ դնելու ըլլամ: Յիսուսեանները Պօղոս Գ.ին աչքին առջեւը, որն որ առաջինն եղաւ Ս. Իդնատիոսի վարդը հաստատելու, Աստուծոյ հոգւովը լեցուած մարդիկ կ'երեւային, որ ամէն երկրաւոր յոյսերէն հրաժարելով Յիսուսի Քրիստոսի նուիրուած էին՝ Աստուծոյ խօսքը քարոզելու, հիւանդաց ծառայելու, աղոց կրթութիւն տալու համար, ասանկ պողարքեր դաշտ մըն էին, որ խօսքով եւ օրինակաւ իր պտուղները օրէ օր կը բազմացնէր¹:

Յուլիոս Գ.ին սիրելի որդիքն էին, որ աշխարհի ունայնութեանց հրաժարականը տալով, Աստուծոյ կը ծառայէին խոնարհութեան հոգւով, եւ բորբոքեալ եռանդով մը, որուն հետ վարդապետութիւնն եւ օրինակը միացեալ էր²:

Մարկեղոս Բ. որն որ մինակ քսանուերկու օր Քահանայապետ եղած էր, անմիջապէս Ս. Իդնատիոսէն երկու Յիսուսեան խնդրեց՝ «*quodammodo*» շառայութիւն միմեկն շանր նիւթերը բնելու, խորհուրդ քալու, եւ հոգաբարձելու, եւ աս ալ աւելցուց Ս. Իդնատիոսին «*quodammodo*» ջանս մարդ հասցընելու, մեզի կ'իյնայ զանոնք գործածելը³:

Պօղոս Գ. Յիսուսեանները առաւել սիրոյ արժանի կը համարէր, իրենց՝ Յիսուսի Քրիստոսի ճամբուն մէջ բանիւ եւ օրինակաւ յառաջանալու ազնուական փոյթը տեսնելով, եւ կը հաստատէր թէ, աս ընկերութիւնը, փոքր սկիզբներէ յառաջ գալով, Աստուծոյ Եկեղեցւոյն պէս, մեծապէս աճեր

¹ Կանգակ, Reg. Licet.

² Կանգակ, Sacrae Religionis.

³ Պարթոյի, Պատմ. Իտալ.

է, եւ ոչ միայն այնչափ աշխատութեանց մէջ չէ տկարացեր սյլ օրէ օր աւելի պայծառ եւ աւելի մեծ երեւցեր է¹ :

Պիոս Գ. Մաքսիմիլիանոս կայսեր գրած Համառօտագրին մէջ, կ'ըսէր, թէ Յիսուսեանք անմեղ՝ ու զրպարտուած են ուրիշներէն՝ իրենց բարի գործքերուն վրայ նախանձելովը, եւ թէ՛ սյսպիսի ամբաստանութիւններու մէջէն առաջուրնէ աւելի փառաւոր դուրս կ'ելլեն: Եւ ուրիշ Համառօտագրի² մը մէջ կը հաստատէ թէ, իրենց մասնաւոր շնորհքներ ընելու յօժար է, վասն զի՝ ինչպէս որ Յիսուսի անունը կը կրեն, ասանկ ալ բանիւ եւ գործքով եւ օրինակաւ կը ջանան իրեն նմանելու:

Պիոս Ե.ի առջեւը Յիսուսեանները, իրենց աստուածպաշտութեանը, բարի օրինակին, բարուց սրբութեանը, գրագիտութեան եւ սուրբ գրոց ուսման մէջ հմտութեանը համար այն առատ պաղոց մշակներն էին, որ ուղղափառ աշխարհի մէջ կ'երեւային, ինչպէս որ բարբարոսաց երկիրներու մէջ աստուածային բանին սերմանողներն էին. եւ Աստուած տար, կ'ըսէր, որ ամէն տեղ մանաւանդ հերեփկոսաց քաղաքներու մէջ իրենց վարժարանները բացուէին³. Եւ ինք Քահանայապետը իրենց յանձնեց Ս. Պետրոսի Ապաշխարութեան պաշտօնը:

Գրիգոր ԺԳ. որն որ Յիսուսեանց վրայ գրեթէ քսանուեօթը կոնդակներու եւ համառօտագիրներու մէջ կը խօսի, զիրենք անխոնջ մշակներ կը համարի Տիրոջն սյգւղյն⁴ մէջէն մալորութիւնները խլելու. Յիսուսեանք՝ իր առջեւը զիցազունք էին սատանային յանդգնութիւնը՝ անմեղութեամբ, վարդապետութեամբ, խորհրդոց մատակարարութեամբ, վարուց օրինակաւ զսպելու⁵, թումբ մը մահամետականութեան եւ հերեփկոսութեան դէմ⁶. սիրելի որդիք՝ որոնք կէս մը իրենց տանը մէջ գոցուած՝ կրօնի եւ ուսման մէջ պատանեկաց կրթութիւն տալու, աւետարանական քարոզութեան եւ խորհրդոց մատակարարութեան կը զբաղին, մալորեալները դարձնելովը եւ տկարները հաստատելով, եւ կէս մ'ալ աշխարհքիս երեսը ցրուած՝ վայրենիներուն երկիրները կը մտնեն զիրենք դարձնելու, անասնոյ կեանք անցընող մարդիկը կըրթելու⁷: Քահանայապետը խօսքին վրայ գործքն աւելցրնելով իրենց տներ եւ վարժարաններ բացաւ բոլոր Եւրօպայի մէջ:

Աքբստոս Ե. զասոնք յարմար գործիքներ կը համարէր

¹ Պրումաթոյ, Պասմ. Պօզ. Գ. Բ:
² Որուն սկզբն է, Etsi ex debito.
³ Կոնգակ, Innumerabili.
⁴ Համառօտագիր, Immensa pietas.
⁵ Համառօտագիր, Semper amavimus.
⁶ Համառօտագիր, Cum attenta.
⁷ Կոնգակ. Salvatoris.

կրօնը ծաղկեցընելու եւ մարբելու¹։ Եւ երբ որ իրեն ըսուեցաւ թէ, սմանք Գրիգոր ԺԳ.ի մահուանէն ետքը կը յուսային ընկերութիւնը անպատիժ շարչարելու, ինք հակառակ դարձաւ ու յայտնեց թէ իր ընթացքովը պիտի ցուցընէ թէ որչափ գութ ունի իրենց վրայ։

Գրիգոր ԺԳ. նորէն հաստատեց ընկերութեան հիմնադրութիւնը, եւ սաստիկ խիստ պատիժներով արգելեց՝ որ ոչ որ ուղղակի կամ անուղղակի իրենց դէմ հակառակի. ինչու որ՝ կ'ըսէ Քահանայապետը՝ Յիսուսի ընկերութեան կրօնը, զորն որ նախախնամութիւնը աս ատեններուս պահած էր, մինչեւ հիմա քաջութեամբ աշխատեցաւ, եւ դեռ անգագար կ'աշխատի, եւ մենք իրեն խոսովութիւնն ու արքութիւնը Եկեղեցւոյ ընդհանուր միաս կը համարինք, ասոր ներհակ անոր խաղաղութիւնը եւ ամբողջութիւնը նոյն իսկ Եկեղեցւոյ օգտին մեծապէս նպաստաւոր է։ Ասոր համար է որ, մենք նոյն ընկերութիւնը միշտ անկեղծ գթով սիրած ենք այնչափ առաւա պատուներուն համար, որ Աստուծոյ Եկեղեցւոյն տուած է²։

Աղեմես Ը. հաճեցաւ նոյն ընկերութիւնը առաքելական Աթոռին աջ բազուկը անուանել³։ Պօղոս Ե. կ'ըսէ. թէ որչափ կը յառաջանայ Յիսուսի ընկերութեան կրօնը յօգուտ հաւատոյ, աստուածապաշտութեան եւ կրօնի, աղէկ կը ճանչնայ քրիստոնէական հասարակութիւնը⁴։

Գրիգոր ԺԵ. խիստ պայծառ ընկերութիւն կը կոչէ, ուղղափառ անունը պաշտպանելուն, եւ հերեփկոսները յաղթահարելուն համար, եւ թէ որչափ զինք կը յարգենք՝ երկրիս ամէն դաւառներուն, եւ ապագայ դարերու պիտի ցուցընեն քրիստոնէական պետութեան երկու արդեանները Իդնափոս, եւ Քսաւերիոս, որոնք որ մեզմէ Սուրբի անունով զարգարուեցան⁵։

Աւրբանուս Ը. եւ Իննովկենափոս Ժ. կը գովեն գրեթէ նոյն խօսքերով իրենց՝ հոգւոց փրկութեան եռանդը, առ Աստուած եւ առ ընկերն սերը, պատանեկաց կրթութեան մէջ հաւատարմութիւնը եւ ուղղութիւնը. առաջինը իրենց ձեռքը կը յանձնէ Լիւբիկեցւոց վարժարանը, եւ երկրորդը՝ իրենց առաքելութիւնները կը յառաջացընէ։ Աղեքսանդր Է. իր մէկ սահմանագրութեանը մէջ անբաւ գովեստ կու տայ, եւ կը ջանայ զիրենք Անեփոսի հասարակապետութեան մէջ խոթելու, եւ կը յաջողցընէ։ Աղեմես Թ. հրապարակաւ կը յայտնէ թէ առաքելական հաճութեան մասնաւոր գրովը կը սիրէ Յի-

¹ Համառօտագիր, Coelestis.

² Կանգակ, Exponi nobis.

³ Սուրբեզ Առաջ կրօնի, Հա. Գ. Եղ. Աճենա մէջ 332։

⁴ Հիմնագր. առաք. թղ.

⁵ Յաւել. Մատենի Կանգակ Ս. Ժող. Տարած. Հաւ.

սուսի ընկերութիւնը, իրրեւ կրօնաւորաց կարգ մը, որ հռչակաւոր եղած է արտաքոյ կարգի բարեպաշտութեամբ, կրօնիւ, աստուածային ուսմանց եւ գրագիտութեան վարդապետութեամբ, անձին՝ եւ ընկերին փրկութեան գիտութեամբ զարգարուած անձինքներով, եւ միանգամայն մեծ անուն ստացած է առաքելական Աթոռին նկատմամբ ունեցած արգիւնքներովը¹:

Ար թողում յիշել Աղեմէս Ճ. եւ ՃԱ. Իննովկ. ՃԱ. ՃԲ. ՃԳ. Քահանայապետներուն եւ Աղեքսանդրի Ըին խօսքերը, որովհետեւ ասոնց գովեսաններն ալ գրեթէ առջիններուն ձեւովը կրկնելովս՝ անհաճոյ կրնամ ըլլալ ընթերցողին, բայց յառաջ կը բերեմ վերջի տակններու քանի մը Քահանայապետներու խօսքերը, որպէս զի՝ տեսնուի թէ ինչպէս սուրբ Աթոռը հաստատուն է իր դատաստանին մէջ: Բնեղգիկոսս ՃԳ. մտադրութեան արժանի կ'ընէ առաջ պտուղները, զորոնք Յիսուսի յարգոյ ընկերութիւնը յառաջ կը բերէ աշխարհքիս ամէն կողմը վարդապետութեամբ, բանիւ, օրինակաւ եւ եռանդեամբ՝ որով հաւատացեալները կը շարժէ բարեպաշտական եւ փրկարար գործքերու ի յիշատակ Յիսուսի Քրիստոսի, եւ զիրենք կը գովէ, եւ իր մասնաւոր սերը իրենց վրայ կը յայանէ²: Բնեղգիկոսս ՃԳ. մեծ գովեստով կը խօսի Յիսուսեանց վրայ առ նուազն տասը կոնդակներու մէջ: Կոնդակի մը մէջ որուն սկիզբն է Հոյակո³, կ'ըսէ թէ, հոս անոյշ են ի Քրիստոս, եւ ամէն տեղ ալ նոյնպէս կը համարուին: Արիշ կոնդակի մը մէջ, որ կը սկսի Հաստատուն⁴, Յայանի բան է, եւ ամէնքը կը ճանչնան, կ'ըսէ, թէ ինչպէս՝ Յիսուսի ընկերութեան՝ առ այս սուրբ Աթոռս ամենէն հաւատարիմ կրօնը, իրեն փառք համարած է, եւ հիմա ալ իրաւամբ փառք կը համարի, իրրեւ ազնուական մայր մը, այնչափ բազմաթիւ կրօնաւորներ ունենալուն վրայ, որ թէ քրիստոնէական առաքինութեամբ, թէ որպիսի եւ իցէ հրահանգաց պայծառութեամբ, թէ գրագիտութեան բազմատեսակ հմտութեամբ, եւ թէ հաւատացելոց յաւիտենական փրկութեան եռանդովը շատ երեւելի եղած են:

Արջնայէս Աղեմէս ՃԳ. տեսնելով որ երկրիս իշխանութիւնները՝ Առթերեան փիլիսոփայութեամբ տոգորուած երզմամբ միարանած էին ընկերութիւնը կործանելու, յանձն առաւ ամենայն եռանդմամբ զանիկա պաշտպանելու: Սպանիայի թագաւորին այս ազգու խօսքերը գրեց. Առաջի Աստուծոյ եւ մարդկան, կը զրուցենք որ բոլորովին անմեղ է ընկերութեան մարմինը, հիմնադրութիւնը, եւ հոգին, եւ չէ թէ միայն անմեղ, այլ նաեւ թէ բարեպաշտօն, թէ օգտա-

¹ Հիմնադր. Ընկ. Յիսուսի առաք. թուղթք:

² Հիմնադր. Ը. Յ. թուղթք. առաք.

³ Praeclaris.

⁴ Constantem.

կար եւ թէ սուրբ է իր նպատակին, իր օրէնքներուն եւ իր սկզբունքներուն մէջ. եւ որչափ որ ալ ասոր հակառակը ցուցընելու ջանացած ըլլան իր թշնամիները, ուրիշ բան ձեռք չկրցան ձգել, բայց եթէ անարգութիւն ու սոսկում մը ստութեանց եւ հակառակախօսութեանց վրայ, որոնցմով կը կարծէին հաստատել իրենց սուտ յառաջադրութիւնը: Ասոր վրայ յորդորեց նոյն թագաւորութեան մէջ Թորէճիանի մեծանուն կարգինալ նուիրակը որ փոյթ տանի նախապաշարեալ անձինքը լուսաւորելու Ընկերութեան դէմ եղած նենգութիւններուն եւ շարախօսութիւններուն վրայ եւ ինք Քահանայապետը ջանաց որ Քասթիլիայի վերին խորհրդարանը դահճի մը ձեռքով սյրել տայ Խորհրդածոյններ ըսուած գիրքը, որ Յիսուսեանց դէմ թշնամանքներով եւ զրպարտութիւններով լի էր: Գրեց քսանուեօթը Համառօտագիր քրիստոնէութեան այլ եւ այլ կողմերը՝ Գաղղիայի, Փորթուկայի, Սպանիայի, Լեհաստանի թագաւորներու, եպիսկոպոսներու եւ արքեպիսկոպոսներու, որպէս զի յայտնէ Ընկերութեան դէմ հիւսուած դաւակցութիւնը: Աւերջապէս Քրիստոսի Փոխանորդը հանդիսական սահմանադրութեամբ մը՝ բովանդակ Եկեղեցւոյ խօսելով՝ նորէն հաստատեց Յիսուսի Ընկերութեան հիմնադրութիւնը, եւ հրատարակեց իրենց անմեղութիւնը: Արդ՝ այս ամէն եւ ասոնցմէ զատ բազմաթիւ վկայութիւններէն ետքը, զորոնք որ հռոմէական կոնդակաց մատենէն կրնայի յառաջ բերել ի նպատակ Յիսուսեանց, կը հարցընեմ Ընթերցողին, բաւական որ ուղղափառ ըլլայ. հաւատալի բան է, որ Յիսուսի Ընկերութիւնը այնպէս յանցաւոր ըլլայ, ինչպէս որ իր թշնամիները կը հաճին նկարագրելու: Ուրեմն Սուրբ Գահն՝ առաքելական աթոռը, չէ թէ միայն զմեզ լուսաւորած չէ, Յիսուսեաններէն եկած վտանգները տեսնելու, եւ զգուշանալու. հապա յայտնապէս զմեզ մոլորութեան մէջ ձգած է գովելով, յառաջացընելով, յանձնելով եւ հաստատելով նոյն Ընկերութեան գործքերը: Եւ ասիկա չէ թէ գաղտնի, կամ Համառօտագիրներով ըրած է, որոնք որ, ըսեմ այսպէս, Յիսուսի Քրիստոսի Փոխանորդին առանձնական ձայնն են, այլ կոնդակով եւ սահմանադրութիւններով, որոնք իր հանդիսաւոր ձայներն են, եւ ասոնցմով հաւատացելոց կը խօսի, կ'առաջնորդէ, ու կ'ուսուցանէ: Գարձեալ ասով չէ թէ մինակ Քահանայապետ մը, հապա ամէնքն ալ որ Ատտիկան նստան, նոյն դաւաճանութեան դաւակիցն եղած կ'ըլլան: Յիսուսեանց բարոյականը ապականած է, հաւատքնին արատաւոր է, երիտասարդաց գայթակղութիւն են, աւելորդապաշտութիւններու տածող են, արքունեաց թշնամի, հասարակութեան ժանտախտ են. այսու ամենայնիւ Սուրբ Գահը կը գովէ իրենց վարդապետութիւնը, իմաստութիւնը, սուրբ գրոց հմտութիւնը, վարքերնուն սրբ-

բութիւնը, օրինակներնուն բարութիւնը, անկեղծ սէրերնին առատ պատուներն, որ ամէն տեսակ սուրբ դործքերով ըն-
ծայեցին: Արնայ ուղղափառ մը համոզուիլ, որ Պետրոսի Փա-
հը պսպէս զմեզ խարելու համար դուռած ըլլայ: Ան ատենը՝
հարկ էր Յիսուսեանց հետ այն վեհափառ Փահն ալ դատա-
պարտել, ինչպէս կ'ընեն բողոքականները, բայց կը յուսամ
որ իմ ընթերցողս պսպիսի սլանդակութեան չիհասնիր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Ե .

Քրիստոնէական օրէնք:

Ա. Քրիստոնէից օրէնքը անկարելի է: — Բ. Տխուր եւ անմարտեամբ
թ կեանք անցընելու կը պարտաւորէ: — Գ. Ո՛վ կրնայ տանիլ այնչափ
բազմութեան օրէնքներու, արգելքներու եւ ոյն:

Հաւատքը, կ'ըսեն սմանք, թող ըլլայ պարտաւորիչ.
եթէ մէկը Յայանութեան ճշմարտութիւնը կը ցուցնէ, ես
զէմ գնելու բան մը չունիմ. բոլոր իմ գթուարութիւնս օրի-
նաց վրայ է: Ինչու որ՝ եթէ կարող եմ մէկանց երկու հա-
րիւր խորհուրդներու հաւատալ, սակայն չեմ կարող նոյն
գիւրութեամբ քանի մը պատուիրաններ պահել: Աս ըսելով
չեն տեսներ հակաաւախօսութիւնը, որուն մէջ կ'իյնան. ինչու
որ՝ եթէ հաւատքը կ'ընդունին վասն զի յայտնուած է, ան
ատեն պատճառ մը չկայ օրէնքը մերժելու, որն որ նոյն ե-
ղանակաւ յայտնուած է: Բայց ասիկա մէկ զի ձգելով՝ օրէնքը
պահելու բոլոր գթուարութիւննին ուստի՝ կը ծնանի: Անկից՝
որ անկարելի կը համարին տեսնելով մեր տկարութիւնը,
փորձութիւնները, եւ հրապուրանքները, որոնց մէջ անզաղար
կ'ապրինք. որովհետեւ ի հարկէ բոլոր կեանքերնիս անձկու-
թիւններու, տաղակութիւններու, տխրութիւններու մէջ պէտք
ենք անցընել, եւ որովհետեւ խելք կորսնցընելու բան է,
եթէ մինակ ճանչնալ ուզենք այն ամէն պարտաւորութիւննե-
րը, օրէնքները, հրամանագիրները, որ մեզի կը վերաբերին:
Ասոր համար՝ ինչպէս որ առ անկարելին ոչ որ կը պարտա-
որի, պսպէս՝ իրենք զիրենք ազատ կը համարին նոյնքը պա-
հելու: Բայց թէ՛ խիստ շուտով աս հետեւութիւնը հանած
չեն, հիմա կը տեսնես:

Ա. Քրիստոնէից օրէնքը անկարելի է: Աս խօսքը նախ ա-
ռաջին հարկեց Աւերրոէ արարացին. Օրէնք՝ Քրիստոնէից, օ-
րէնք՝ անհնարաւորաց. արդ՝ ասիկա տպաւորութիւն մ'ընելու
չէր ուղղափառի մը, որ մահամտական մը դատաւոր կ'առնու-
իր օրինաց վրայ, անոր վճիռները կ'ընդունի եւ անոր հետ մի
եւ նոյն բերանը կը բանեցընէ: Բայց աս խորհրդածութիւնը
մէկ զի ձգելով, սլանդակ բան մը չ'երեւար քեզի իրրեւ-
սկիզբ մը գնել այն նախապատութիւնը, զորն որ Յիսուս Քրիս-

ուս յայտնի խօսքերով զատապարտած է: Ինք յայտնի կը զրուցէ, թէ իր Լ-ձը՝ +աչբ Լ-ձ չըն է, Ե- իր ԲԵ-ը՝ ԲԵԲԵ- ԲԵ- չըն է, «Լ-ձ ի՞՞ +աչբ է Ե- ԲԵ-ն ի՞՞ ք-ր-գի»: Եւ Յովհաննէս առաքեալ կը սորվեցընէ թէ, Անբ պոպոտ-ի-րանները ծանր չեն, «Պոպոտ-ի-րանն անբ չեն ինչ ծանու-նո»,: Յիսուս Քրիստոս քիչ մը գրած օրէնքը պէտք էր ճանչնալ եւ մեր կարողութիւնը, որ ունէինք զանիկա պահելու. եւ եթէ, այսու ամենայնիւ կը սորվեցընէ թէ, դժուարին չէ, ո՞վ կը համարձակի զինք սուտ հանելու եւ իրեն հակառակ խօսելու:

Մանաւանդ որ՝ եթէ իր օրէնքը անկարելի ըլլար նէ, պէտք էր ըսել թէ Յիսուս Քրիստոս մարդկան հետ բնաւորի պէս վարուած է: Ուրեմն Յիսուս Քրիստոս ճշմարիտ օրէնսդիրը այսպիսի հայհոյութեամբ լի ենթագրութեան մէջ՝ այնպիսի օրէնք մը հրամայած է, որուն պահանջութիւնը անկարելի է. բաւական չէ, այս օրէնքին վրայ ամենէն զարհուրելի վճիռն ալ աւելցուցած է, այսինքն է՝ վերջին վախճանէն զրկումը եւ տանջանքներու յաւիտենականութիւն մը: Բայց առիկա՝ չէ թէ միայն Աստուծոյ բարութեան, զթութեան, ողորմութեան, հապա նաեւ իր ճշմարտութեանը, արդարութեանը, սրբութեանը, եւ մինչեւ իր իմաստութեանը ուղղակի հակառակ է: Երկրաւոր իշխան մը եթէ անկարելի բան մը հրամայէ, եւ ետքը չկատարողը պատժելու ըլլայ, դաժան եւ անիրաւ հրէշ մը կը համարուի. Աստուած ի՞նչ պիտ'որ ըսուի, եթէ ասկից շատ աւելին ընելու ըլլայ: Ո՞վ կրնայ ուրեմն այնչափ յանդգնիլ զԱստուած թշնամանելու կրկնելով այն ճշմարտապէս մահճետական զրոյցը Աստուծոյ օրէնքն ունկրելի է:

Այսու ամենայնիւ՝ որպէս զի շուտ մը սցսպէս մօտանց զէնք զէնքի եկած ըլլանք քրիստոնէական օրէնքը անկարելի զրուցողներու հետ, քիչ մ'առնն կ'ուզեմ ասոնց հետ խօսքի մտնել: Համարէ թէ, Աստուած՝ զմարդ ստեղծելու ատեն զքեզ խորհուրդի կանչած ըլլայ մարդուն տալու օրէնքը քո քննութեանդ տակ ձգելու համար, եւ ըսէ քեզի. ի՞նչ կը կարծես, պատշաճ բան մըն է, որ աս ստեղծած մարդս, ինձմէ դուրս ուրիշ Աստուած մ'ունենայ. որ կարող ըլլայ, օրինակի համար, պաշտել արեւը, լուսինը, աստղները, տունկերը, կենդանիները, կամ նաեւ սատանաները, չէ նէ կը պարտաւորի մինակ զիս պաշտել: Քու պատասխանդ անտարակոյս պիտ'որ ըլլար. Ո՛չ, ո՛չ, Տէր, քեզմէ զատ՝ ուրիշ Աստուած չկայ, քեզի միայն մարդկան երկրապագութիւններն ու յարգութիւնները կը վայելեն: — Պատշաճ կ'երեւայ քեզի, որ ամէն մարդ իմ անունս արբեցողներու, խաղացողներու, բարկացողներու, ամէն ամբարիշտներու կատակն ըլլայ, եւ այն ամէն անուններն որ կան երկրիս վրայ, մէկ դի ձգուելով, իմ անունս մինակ ամէն փոտած լեզուներու նպատակը ըլլայ: Չէ

ստուգիւ, պիտ'որ պատասխանէիր, քու մեծ անունդ եւ ոչ իսկ պարագ տեղ պէտք է առնուի: Շատ աղէկ, ես քեզի պիտ'որ տամ, կ'ըսէ Աստուած, ամէն ժամանակ եւ ամէն երկիր, որպէս զի՝ ժամանակի մէջ միա դնես քու զբաղմունքներուդ, քու շահիդ եւ նաեւ քու զբոսանքներուդ, եւ երկրի վրայ՝ հաստատես քու բնակութիւնդ, բայց դուն պիտի զանաւան արդէօք շարժուան մէջ օրուան մը քանի մը ժամերը ինծի բնծայելու, եւ պիտի զանաւան նաեւ ինծի յարգութեան ցոյց մը տալու քաղքիդ անկեան մը մէջ, ուր որ ինծի բնակութեան տեղ պիտի ընտրեմ: Ի՞նչ կ'ըսես Տէր. տօները պէտք են սուրբ պահուիլ, եւ սուրբ տաճարները պէտք են յարգուիլ: Արդ՝ աս ալ կը հարցընեմ քեզի. պատշաճ է, որ մարդիկ ամենեւին քանի տեղ չգնեն՝ զանոնք, որ զիրենք ծնան, այնչափ տարիներով պահեցին, սնուցին, եւ կրթեցին: Տէր Աստուած, ափկա վազրի մը գործք կ'ըլլար. չէ, չէ, ցորչափ որ երկրիս մէկ մնացորդն ալ զեռ կեցած է, հայրն ալ պէտք է պատուուի՝ մայրն ալ: Պատշաճ է որ մարդիկ մէկ մէկու նենգութիւն ընեն, դարան գործեն, իրարու վրայ յարձակին, իրար սպաննեն, այնպէս որ՝ ալ ապահովութիւն չգանուի մարդկային ընկերութեան մէջ: Պատասխան կու տայիր թէ, լաւ էր չգոյանալ քան թէ սյսպիսի անվկութեամբ լի գոհութիւն մ'ունենալ: Աւրեմն մի սպանաներ: Պէ՞տք են մարդիկ անասուններէն ալ զէշ ամէն պղծութեան մէջ թաթխուիլ, փոփոխակի մէկը մէկալին կնոջը եւ քրոջը դարան գործել, եւ զաւակնին աշխարհ պէտք են գալ առանց ընտանիք մը գանուելու, որ զանոնք սնուցանէ: Ափկա զմարդիկ անասնոց կը դարձընէ: Աւրեմն՝ մի շնար: Մարդիկ գազաններու պէս անտառներու մէջ յափշտակութեամբ պէտք են ապրիլ, եւ, ամէն սեփականութիւն վերցուելով, մինակ անսով պիտի կերակրին ինչ որ երկիրս կը բուսցընէ: Աս ալ չէ. ոչ որ ուրիշին բանը պէտք է գողնայ: Ա երկրպէս՝ բաւական է արտաքին բարութիւնը, որն որ սրտին ազատութիւն կու տայ իր ամէն անկարգ յօժարութիւնները կատարելու: Ա՛հ Տէր, քու աչքերդ խիստ մաքուր են, քու օրէնքդ անբիծ պէտք է ըլլայ: Ա՛ճա է ուրեմն որ մարդիկ, ոչ ուրիշին կնոջը եւ ոչ ալ ուրիշին ունեցածին ցանկան: Անգամ մ'որ աս կը հաստատուի, բոլոր օրէնքը հաստատուած կ'ըլլայ, որ զանիկա անկարելի կը կոչես:

Ստուգիւ՝ քրիստոնէական օրէնքը անկարելի է ըսողներէն եւ ոչ մէկը երբեք կարող պիտ'որ ըլլայ իր պատուիրաններէն մէկուն մէջ քան մը գտնել, որ բոլորովին բանաւոր եւ նոյն իսկ բնութեան համաձայն չըլլայ: Ի՞նչպէս ուրեմն կրնայ անկարելի համարուիլ ան բանը, որն որ նոյն իսկ մարդուն բնութիւնը կը խնդրէ: Աս մինակ կը մնար մէկու մը ըսել թէ, անկարելի է մարդուն վարուիլ իր բանաւորութեամբը. բայց

ասիկայ նոյն է՝ թէ ըսէր, որ թռչունները չեն կրնար թռչիլ՝ վասնզի թէև ունին, եղջերուները չեն կրնար վազել՝ վասնզի արագընթաց են, մարդ՝ ոչ կրնայ խօսիլ եւ ոչ լսել, վասնզի չեզու եւ ականջ ունի: Ուրիշ բան մը պէտք է հնարել վասն զի ասիկա չ'անցնիր:

Կրնայ մէկը խորհրդածել թէ դուն քու պատասխանդ աստուածային պատուիրաններուն վրայ կ'ամփոփես, բայց քրիստոնէական օրէնքը շատ ընդարձակ կը տարածի. . . . այնչափ ուրիշ բաներ ալ կը պարունակէ. . . . Ես ալ կ'ըսեմ թէ, իմ պատասխանս պատուիրաններուն վրայ ամփոփած եմ վասն զի երբեք չհանդիպեցայ մէկու մը որ պատրաստ ըլլայ պատուիրանները պահելու, եւ տրանջայ թնայածներուն վրայ՝ Ով որ դեմ խօսելու բան մ'ունի, պատուիրաններուն՝ եւ գլխաւորաբար վեցերորդին ու եօթներորդին դեմ է:

Եւ իրաւացուն՝ Յիսուս Քրիստոս ինչ խիստ ու դժուարին բան աւելցուցած է: Յիսուս՝ աշխարհք բերած նոր վարդապետութիւններովը աստուածային պատուիրաններուն պահպանութիւնն աւելի դիւրընցուց: Աստուծոյ աւելի եւս հպատակելու համար խիստ օգտակար է զինք աղէկ ճանչնալը, իր գերագոյն էութեանը, իր բարութեանը, իր իմաստութեանը, իր կարողութեանը, իր մեծվայելչութեանը, իր բարեբարութեանը, եւ ամենագութ սիրոյն, որ մեր վրայ ունի, յստակ գաղափար մ'ունենալը: Իր աւելի պայծառ ծանօթութիւնը մեր մտաց կը յաղթէ, ինչպէս որ սրտերնիս ալ բոլորովին կը յափշտակէ: Արդ՝ Յիսուս գերագոյն օրէնսդիրը՝ զմեզ զարմանալի եղանակաւ աս ամէն ճշմարտութիւններու մէջ լուսաւորեց, եւ զամենքն ալ իր ճոխութեամբն անտարակուսելի ընելով, մեր կամքին մեծ մղում մը տուաւ:

Բայց՝ նոր պարտաւորութիւններ ալ շաւելցուց, ինչպէս են Սուրբ Խորհուրդները, Պատարագը, եկեղեցական օրէնքները: Ստոյգ է. բայց ասոնք այնպիսի պարտաւորութիւններ են, որ միշտ կը դիւրընցընեն նախնական օրէնքներուն, այսինքն է՝ պատուիրաններուն պահպանութիւնը: Համարէ թէ, երկու տարբեր ծառաներու պարտք գրուած ըլլայ որոշուած քաղաք մը երթալու հրամանագիր մը տանելու համար՝ եւ մէկուն մինակ հրաման տրուած ըլլայ, իսկ մէկային աւելի դիւրութեան համար՝ նաեւ երկաթուղիներ, շոգենաւեր եւ սուրհանգակներ ընծայուած ըլլան: Եթէ աս ետքինը տրանջելու ըլլայ որ այնչափ ճամբորդութեան միջոցները իր վրայ բեռ մըն են, աս ծառան խելքը թռուցած չ'երեւար քեզի: Նոյնը կը հանդիպի մեր դիպուածին մէջ: Մեզի՝ աստուածային պատուիրաններուն զօրութեամբը՝ պարտք գրուած է զԱստուած պաշտել, զինք իրբեւ տէր ճանչնալ, զինք երբ վշտացուցած ենք՝ հաշտեցընել, եւ զինք ամէն բանէն վեր սիրել. արդ Յիսուս Քրիստոսի ըրածն ինչ է: Մեզի ամէն միջոցներն աւ-

ջեւնիս կը դնէ նոյն պատուիրանները դերացընելու համար: Ձինք վայելչապէս պաշտելու համար՝ կ'ըսէ քեզի, ներկայ գտնուէ Պատարագի զսհին որն որ Աստուծոյ ընծայելի պաշտաման ամենէն մեծ գործքն է: Ձինք՝ ապահովութեամբ հաշտեցընելու, եւ միշտ անստոյգ շնաւու համար, թէ արդեօք ըրած հատուցմունքներդ իրեն հաճելի են թէ չէ, դնա կ'ըսէ Ապաշխարութեան ատենին մերձեցիր: Քու սերդ իրեն յայտնելու համար զինք Սուրբ Հաղորդութեան մէջ ընդունէ, կ'ըսէ: Բնական ու Աստուածային օրէնքը կը պարտաւորէ զքեզ ժամանակիդ մէկ մասը՝ եւ պատշաճաւ եղանակաւ Աստուծոյ ընծայելու, ահաւասիկ Յիսուս Քրիստոս զքեզ առնն գործնական տարակոյսներէն կ'ազատէ, քեզի կը զրուցէ, որ թէ մէկը եւ թէ մէկան պայտէս ընես: Ընծայելու օրը ըլլայ Արապիին, իսկ եղանակը՝ Եկեղեցւոյ մէջ պատարագին, աղօթքներու, եւ վարդապետութեան բանին մասնակից ըլլալ, զորն որ ես կ'ըսէ Եկեղեցւոյ թողուցի: Չես տեսներ, թէ օրչափ աս եւ ասոր նման կարգադրութիւններով դիւրինցուցեր է քեզի հին պատուիրանները: Ի՞նչու ուրեմն կը տրանջես անոր, որուն համար պարտական էիր սրտանց շնորհակալութիւն ընել: Թեւերը ծանրութիւն մ'ունին, բայց թռչնոյ արդեւք չեն ըլլար թռչելու. անիւները ծանրութիւն ունին, բայց՝ վերցնուր զանոնք կառքէն եւ կը տեսնես թէ օգուտ կ'ունենան: Ծանր են նաեւ առաջաստներն եւ ղեկը, բայց նախն արդեւք չեն: Նոյնն ըսէ եւ Յիսուսի Քրիստոսի հրամաններուն համար ալ: Ասոնք ալ՝ անտարակոյս ծանրութիւն մ'ունին, բայց սյնպիսի ծանրութիւն որ բեռ չեն ըլլար, հապա աւելի եւս աստուածային պատուիրաններուն ընթացքը կը շուտցընեն:

Բայց՝ պիտ'որ ըսես, Յիսուս Քրիստոս աւելի կատարելագոյն բաներ ալ աւելցուց, որոնք խիստ ծանր են, եթէ չես ուզեր, անկարելի անուանել: Եւ ես ալ քեզի նորէն կը զրուցեմ, թէ ասոր մէջն ալ շատ կը խարսիս: Աւելցուց այն կատարելագոյն բաներ, բայց ասոնց համար դժուարութիւններն ալ չի շարունակուց: Եւ ասիկա շատ պատճառներու համար: Նախ՝ որ կատարելագոյններով՝ մեզի նուազ կատարեալներուն մէջ շատ մրցութիւնները թէթեւացուց: Օրինակի համար՝ Ինք շատացաւ մեր թշնամիներուն վրէժխնդրութիւն չընելովը՝ հապա ուզեց որ անոնց բարիք ալ ընենք: Անտարակոյս աս գործքը իր դժուարութիւնն ունի, բայց՝ աւելի հակառակութիւն կը կրէ սիրտը, որ չկրնար ատել իր թշնամին, եւ ոչ ալ կ'ուզէ սիրել: Շատ դիւրին է թշնամոյն բուրրովին ներելը եւ զինքը ի շնորհս ընդունիլը, քան թէ պահել այն հակառակութիւնները առանց թոյլ տալու որ ասելութեան անցնին: Նոյնպէս՝ Յիսուս Քրիստոս մինչեւ սրտի անկարգ բազմանքներն ալ կ'արգելէ: Ո՛հ, Բնչ խիստ

բան է, կ'աղաղակես. պէտք է իր բնէլ, ինչպէս կատարեալ է. եւ ստուգիւ զժուարին ալ չէ. ինչու որ՝ շատ դիւրին է մարդու իր սրտէն առաջին բաղձանքները հեռացընել. քան թէ նոյները բորբոքելէն ետքը ետ կենալ: Առջի դէպքին մէջ հազիւ սկսած փորձութեան մը յաղթել է, երկրորդ դէպքին մէջ այնպիսի փորձութեան մը պէտք է յաղթել, որն որ հոգւոյն վրայ արդէն շատ զօրացեր է, եւ դուցէ նաեւ զգայարանքներն ալ շարեաց գործակից ունի: Աւելի զժուարին է թշնամոյ մը հետ կառուիլ, որ մէկ օտքը արդէն բերդին մէջ դրած է, քան թէ՛ երբ որ դեռ բոլորովին բերդէն դուրսն է: Ինչ որ աս երկու օրինակներուն վրայ բուռեցաւ, դուն նոյնը ամէն նման դէպքերու վրայ իմացիր: Առջի տեսութեամբ Յիսուսին հրամայած բաները զժուարին կ'երեւան, բայց գործնականին մէջ ամենէն յարմար միջոցներն են աւելի եւս մեծագոյն կատարելութեամբ նոյն իսկ բնական պատուիրաններուն գործադրութեանը հասնելու: Աղէկ շիճանշնար մարդու սիրտը, ով որ չկրնար իմանալ թէ որչափ աւելի դիւրին է տեսակ մը առարկաններէն բոլորովին ետ կենալը, քան թէ շափով գործածելը. բայց Յիսուս որ զանիկա ստեղծեր էր եւ անոր հիւանդութիւնները կը ճանշնար, անսահման իմաստութեամբ ճար մը հոգաց, երբ որ եկաւ զանիկա նորոգելու:

Բաց ասկից՝ եթէ օրէնք տալ հաճեցաւ նէ, զանիկա պահելու շնորհքն ալ տուաւ: Աշխարհք միակ զժուարութիւնները կը տեսնէ, եւ կը վհատի, կը շիտթի, կ'աղաղակէ. բայց շիտեաներ զազանի զօրութիւնը, զորն որ Յիսուսի շնորհքը կու տայ անոնց, որոնց իր օրէնքը տուած է: Շնորհքը զգայարանաց տակ չ'իյնար, եւ ով որ ամէն բան զգայարանքներով շափել սորված է, եւ ոչ իսկ շնորհքին ազգած զօրութեան նշմարանքը կը տեսնէ: Այսու ամենայնիւ իրն ասանկ է: Շնորհքը միտքը կը լուսաւորէ, եւ զարմանալի կերպով կը ճանչընէ թէ, որչափ մարդուն աղէկ է հրամայուած բանը կատարելը: Ար ճանչընէ հրամայուած առարկան բաղձալի կերպարանքով մը, յարգելի կ'երեւցընէ նոր պատճառներով, որ անոր բարութեանը ցոյցերն են, եւ հետեւապէս հոգին՝ անոր հպատակելու սուրբ քաղցրութեամբ մը կիրքերուն զօրութիւնը կը կտարէ, բնական տկարութիւնը կը զօրացընէ, եւ սիրտը փոխելով, շտրողէն՝ սիրող կ'ընէ, ցուրտէն ու անասրբերէն՝ եռանդնոս եւ պատրաստական՝ օրինաց պահպանութեան: Ոմանց՝ աս ներքին կամաց փոփոխութիւնները անիմանալի խորհուրդներ կ'երեւան, բայց այսպիսիներուն ինչ պէտք է բնէլ: Միթէ, անիմանալի ըլլալուն համար, ճշմարիտ պէտք չ'են ըլլալ: Միթէ, անոնք ալ, որ ասոր փորձն առած են, պէտք չ'են ճանշնալ, վասն զի՝ շատերը չ'են ուզեր գիտնալ: Աւելցուր շնորհաց վրայ սերն ալ, զորն որ կը ծնանի աս Յիսուս Քրիստոս: Աէրը զօրութիւն

մ'ունի ան գործքերուն վրայէն դժուարութիւնը վերցընելու, որոնք նոյն սիրոյն զօրութեամբն ի գործ կը գրուին: Ասիկայ՝ բնական սիրոյ վրայ ալ կը տեսնուի: Ի՞նչ է պատճառը, որ մէկը կ'ելլէ բնակութենէ զուրս կ'երթայ, անասաներու մէջ, լեռներու վրայ, սաստիկ արեւի եւ անձրեւի տակ ամբողջ օրեր անցընելու: Որսորդութեան սէրն է: Ի՞նչ է պատճառը որ ուրիշ մը ըզնջը կը շարցընէ եւ ոգին կը սպառէ գիշեր ցորեկ գրքատան փոշիներուն մէջ: Սէրը, որ ունի գիտութեան: Ի՞նչ է պատճառը, որ կին մը երկայն գիշերներ անընդհատ եւ միշտ անկողնոյ մը քով կ'անցընէ, կը հիւծի: Հիւանդ երկանը կամ զուկին սէրն է, որ իրեն ծանրութիւն մը զգալ չիտար: Այսպէս փառաց սէրը կը թեթեւցընէ զինուորի մը զինուորութեան շարահրութիւնները, շահու սէրը՝ վաճառականի մը երկայն նաւագնացութեան տաղտկութիւնը, եւ այլն: Իսկ Յիսուսի Քրիստոսի սէրը, որ այնպէս եռանդուն, այնպէս մաքուր, եւ այնպէս բորբոքեալ է, ամենեւին զօրութիւն մը պիտի չունենայ՝ երբ որ սրտի մը վրայ սկսի տիրել: Կարող պիտ'որ չըլլայ քրիստոնէական օրինաց պահպանութեանը յօտարեցընելու: Ընթերցող, աղէկ գիտեմ որ եթէ Աստուծոյ բաներուն վրայ տեղեկութիւն մը ունեցողներէն չես նէ, կարող չես գիւրաւ ըմբանել այն զօրութիւնը եւ այն ազդեցութիւնը, որ ունի այս երկնաւոր սէրը, բայց՝ ապահով եղիր, որ այս զօրութիւնն ունի, ինչու որ եթէ կարող եղաւ մինչեւ մարտիրոսները իրենց տանջանքներնուն մէջ, անապատականներն ու կուսանքները առանձնութեան զարհուրանաց եւ վանքերու անձկութեան մէջ ուրախ ու զուարթ ընել, չիկրնար ուրացուիլ, որ ստուգիւ աստուածային զօրութիւն մը չունենայ: Գուն կ'ուրանաս, բայց քու ամէն ուրանալներդ երբեք չեն կրնար եղծանել անձամբ փորձն առնողներուն վկայութիւնը եւ գործքը:

Եւ եթէ շնորհաց եւ աստուածային սիրոյ զօրութիւնն այսպէս չէ նէ, մեկնէ ինծի, ի՞նչպէս այնչափ՝ իրենց մոլութիւններուն մէջ փառած հէթանոսները կարող եղան թիշ ժամանակի մէջ այնչափ զգուսմ ունենալ իրենց կենաց վրայ եւ այնչափ հաճութիւն քրիստոնէական օրինաց պահպանութեան մէջ գտնել: Այն կռապաշտներն ալ, նոյն խառնուածքով մարդիկ էին ինչպէս մենք, ունէին մեր ամէն զգացմունքները, յօտարութիւնները, տկարութիւնները, կիրքերը: Ուրեմն՝ թէ որ անոնք այսպիսի տարբեր տրամադրութեանց մէջ գտնուեցան նէ, հարկ է որ աս փոփոխութեան պատճառ մ'ալ եղած ըլլայ: Եւ կ'ընէ նաեւ թէ ի՞նչպէս հիմա ալ այնչափներ գոհութեամբ կ'ապրին նոյն օրէնքին տակ, որ սմանց այնչափ դժուարին կ'երեւայ: Նաեւ անոնք, որ ծաղուհամար ջերմեանդ կ'անուանուին, ու մարմնն ունին ինչպէս մեր մարմինն է: Անոնք ալ կիրքեր ունին, անոնք ալ աշխար-

Հի խարեութեանց մէջ կ'ապրին, այսու ամենայնիւ այն շա-
 փազանց գթութեամբ թիւնները չեն զգար: Բայց՝ աս ամէն բա-
 նէն աւելի, աշխարհիս վրայ կան անձինք, որոնք ժամանակ
 մը կը կարծէին թէ քրիստոնէական օրինաց չեն կրնար հպա-
 տակիլ, բայց ետքէն իրենց վրայ բանութիւն մ'ընելով՝ հիմա
 չէ թէ միայն նոյն խիստ գթութեամբ թիւնները չեն տեսներ,
 հասցա նաեւ իրենք իրենց վրայ կը խնտան, որ առեն մը ասանկ
 կը համարէին, եւ Ս. Օգոստինոսի հետ կը զրուցեն թէ ու-
 բախութիւն կը գլան ան բանէն զրկուած ըլլալուն, որմէ եր-
 բեմն չէին կրնար ետ կենալ: Ինչպէս կը մեկնես աս ամէն
 գործքերը եթէ չես ճանչնար շնորհաց եւ Աստուծոյ սիրոյն
 զօրութիւնը: Ստոյգ է ուրեմն, որ Աստուած կարող է ամէն
 գթութեամբ հարթել, եւ թէ նաեւ քրիստոնէական
 օրէնքն ամենեւին անկարելի բան չէ:

Բ. Թէ քրիստոնէական օրէնքը բոլորովին անկարելի
 ալ չէ նէ, գոնէ չես կրնար ուրանալ, կ'ըսեն, որ ով որ զա-
 նիկայ կ'ուզէ զաւանիլ, նեղութեամբ, քաղցրութեամբ, Ի-
 սթրիանութեամբ լի կեանք ունենալու — ինչ որ քաղցրութեամբ
 — ընթերցող, քիչ մ'ատեն ենթադրէ, որ ասոր տալու
 պատասխան չունենամ, եւ թէ ըսածներդ՝ ամենն ալ շնոր-
 հեմ, ասկից ինչ կ'ուզես հետեւեցնել: Եթէ Աստուած օ-
 բնէք մը տուած ըլլար, որ զմեզ քիչ մը նեղացնէր, այսու
 ամենայնիւ անպատճառ պէտք էինք հպատակիլ: Քրիստո-
 նութեանը յայտնապէս Աստուծմէ գրուած է, անոր գործքն
 է, անոր յայտնութիւնն է. Աստուած՝ իր արարածներուն
 վրայ լիութի իրաւունք ունի, ունի նաեւ անբաւ պատճառներ
 զմեզ պարտաւորելու. արդ՝ թէ որ մեզի բարեւոյ յախտենա-
 կանութիւն մը տալու համար՝ մեզմէ փորձի վայրկեան մը պա-
 հանջելու ըլլայ, (եւ աս կեանքը յախտենականութեան նկատ-
 մամբ վայրկեանէ ալ քիչ է) մեզի ուրիշ բան չիմնար, բայց ե-
 թէ պաշտել իր կամքը:

Ազատիլ յախտենական շարիքներէն, ստանալ յախ-
 տենական բարիքները, ասոնք միշտ՝ աժան գնով տրուած են
 մեզի՝ ինչ արժէք որ ունեցած ալ ըլլան մեր գործքերը:

Աս մինակ կրնայիր բանաւորապէս յառաջ բերել, թէ
 աս կեանքը խաղալիկ մը չէ, հասցա խիստ ծանր գործողու-
 թիւն մը. թէ երկիրս հայրենիք չէ եւ ոչ զքօսանաց տեղ մը,
 այլ աքսոր եւ կռուոյ ասպարէզ մը, ուր որ անմահ կեանքն
 ստանալու համար կը պարտաւորինք քանի մը տարի աշխա-
 տալից կեանք վարել: Եւ թէ, ինչպէս երկրաւոր ակնկալու-
 թիւններու եւ անցաւոր շահերու համար՝ շատերը ետ չեն
 կենար՝ օրերնին աշխատութեանց, ճգանց, հոգերու, նեղու-
 թիւններու անտանելի բեռանց տակ քաշկռտելու, ինչպէս
 կ'ընեն արքունեաց մէջ պաշտականները, առուարի մէջ՝

վաճառականները, նաւագնացութեան մէջ նաւաստիները, գործատուներու մէջ արուեստաւորները, այսպէս՝ մենք ալ աշխատութիւն մը պէտք ենք կրել Երկնից արքայութեան համար: Ահա նախկին սա հետեւութիւնը միմակ կրնար հանուիլ երբ զիջումն ըրի թէ քրիստոնէական կեանքն անձուկ է:

Բայց՝ սա զիջումն ընելէն ետքը՝ կրնայի նաեւ խնդրել թէ, ի՞նչ է անոնց կեանքը որ քրիստոնէական օրէնքը չեն պահեր: Միթէ վարդերով լեցուն է: Միթէ ամենեւին փշերու չէ՞ն հանդիպիր, երբ իրենք զիրենք գերի կ'ընեն սրտերնուն ամէն կրիցը. կրնան ըսել որ աստուածային օրէնքը պահողներէն աւելի լաւագոյն կեանք մը կ'անցընեն: Կիրք ըսելը կրել ըսել է, եւ ով որ իր սիրտը կրից բոյն ըրած է, ասոր փորձը կ'առնէ: Հպարտը կ'աշխատի կը հիւժի պատիւներու հասնելու, որոնց կը բաղձայ եւ ձեռքէն կը փախչին: Համան՝ իր անձին վրայ խոստովանեցաւ թէ ունեցած մեծամեծ բարիքները իր աշքին ոչ ինչ կ'երեւային, տեսնելով արհամարհութիւնը, որ կու տար իրեն Մուրթրէ սոսկական մարդ մը: Նախանձոտին երեսը դոյն չունի, վասն զի որդը զինք միշտ կը կրծէ, եւ նոյն իսկ աշխարհասէրները այնպիսին ջահի մը կը նմանցընեն, որ ինք իրմէ կը սպառի: Ազահը՝ կը հալի կը մալի իր շեղջակուտելու անշափ հոգերովը. բարկացոտն առաջինն է, որ իր կատաղութենէն եւ անհամբերութենէն կ'սլլայի կը վրդովի. անպարկեշտը թէ մարմնոյ եւ թէ հոգւոյ վիշտերու տակ ինկած է: Աշխարհասէր կին մը բան մը երեւնալու համար երկայն ատեն հագուելու ձգուելու աշխատելէն ետքը, բոլոր իրիկունը ինք զինքը կ'ուտէ, որ ուրիշ մը զինքը գերազանցեր է: Մէկ խօսքով՝ անկարգ ցանկութիւններն իրենք իրենցմէ տանջանքներ եւ ծանր պատիժներ են: Ասիկա կը խոստովանին նոյն իսկ ցանկասէրները այն լուսաւոր միջոցներուն մէջ, երբ որ միտքերնին վրանին կու գայ: Եւ եթէ քրիստոնէական օրինաց պահպանութեան մէջն ալ կրելու տաղտկութիւն մը կայ նէ, մեծ բան մը չէ, երբ մեկն առաքինութեան եւ յաւիտենական փրկութեան համար կրէ նոյնը, ինչ որ ուրիշ մը զատապարտուելու համար կը կրէ:

Բայց՝ ճշմարիտն աս է որ, քիչ նեղութեամբ կեանք անցընելու մի միայն եղանակը Յիսուսի Քրիստոսի օրէնքը պահելն է: Կ'ըսեմ քիչ նեղութեամբ, ինչու որ՝ ինչպէս չեմ ուզեր շափազանց խօսիլ, այսպէս՝ եւ ոչ ալ կ'ուրանամ, թէ երբեմն բարի հաւատացեալներն ալ տաղտկութիւն եւ զժուարութիւն կրելու կը պարտաւորին. այսու ամենայնիւ կը հաստատեմ, որ կրածնին շատ նուազ է, ինչու որ անոր փոխարէն բան մ'ունին, որ զիրենք կը սփոփէ: Աստուածային օրէնքը պահողը չիկրնար չզգալ, որ միմակ իր խղճմտանքին խորութեան մէջն է ճշմարիտ խաղաղութեան եւ ճշմարիտ ուրախութեան տեղը, հան կը զգայ քաղցր ձայն մը, որ աս-

տուածային հաճութեան ապահովութիւն մը կու տայ: Արդ, ան ձայնին քաղցրութիւնը շատ աւելի կը գերազանցէ ամէն ուրախութիւն, որ աշխարհի մէջ կրնան վայելել, եւ մեծ սոկոսեօք կը հատուցանէ ամենայն նեղութիւն, որ երկրիս վրայ կրնան ունենալ: Ասոր ներհակ՝ օրինազանցը չիկրնար զգալ միշտ խղճմտանքին խոցթերը, որ մեղաց հետ կից են, եւ որչափ որ ալ միտքը զբաղեցընելու՝ ու փախչելու ըլլայ, կը հասնին դոնէ գիշերուան վերջին ժամերը, ուր որ ինք իրեն առանձին մնացած ըլլալով՝ ըրած յանցանքներուն անողորբելի դատաւորի մը, ոտքին տակ բացուած դժոխքի մը, անյոյս յախտենականութեան մը զարհուրելի ցնորքներն աչքին առջեւ կու գան ամենայն սաստկութեամբ, եւ սիրան անողորմարար կը փեռելիտեն: Ստոյգ է, որ կ'ըսեն ոմանք, թէ աս սրտի անձկութիւնը չունին բայց թէ որ խօսքն անոնց վրայ է, որ բոլորովին մոլութեան մէջ անզգայացեր են, մանաւանդ եթէ երբեք կեանքերնուն մէջ ոչ բարոյական եւ ոչ կրօնական կրթութիւն մ'ունեցած չեն, գուցէ այսպիսիներուն կարենայ հաւատացուիլ. բայց հասարակ օրինազանցներու համար ասիկա այնչափ սուտ է, որչափ ճշմարիտ է, որ Աստուած բնութեան ձեռքովը օրտերնուս մէջ իր պատուիրանները տպաւորած է:

Մեկալ պատճառը՝ որուն համար աստուածային օրինաց պահպանութիւնը քաղցր է, այն կենդանացուցիչ յոյսն է ամէն անմահ բարիքներուն: Ով որ օրինաց գեմ չիգործեր, առիթ չունի հաւատքը ուրանալու, ուստի այն հաստատուն պատճառները որ զանկա ճշմարիտ կը ցուցընեն, իր առջեւ ամենայն զօրութիւնն ունին: Ան ատենը, այս հաւատքը իր սրտին մէջ մշտնջենաւոր աղբիւր մը կը բանայ անյողոզող միսթարութիւններու: Հաւատքը իրեն կը ցուցընէ թէ, Աստուծոյ հաճոյական է ամէն փոքր բանն ալ, որ կը ջանայ ընելու իր հպատակութիւնը յայտնելու համար, թէ Աստուած իր զոհերը կ'ընդունի, եւ թէ ասոնց համար զինք կը պաշտպանէ եւ երջանիկ վախճանի մ'ալ կը հասցընէ: Եւ եթէ կենաց ընթացքին մէջ խաշի ալ հանդիպի, հաւատքը անոր արժէքը եւ արդիւնքն իրեն կը ցուցընէ, եւ ինքն ալ աստուածային օգնութեան մէջ կը գանձէ ան զօրութիւններն որոնք հարկաւոր են իրեն նոյն խաշը կամաւոր յանձնառութեամբ տանելու: Հաւատքն ամէն բանէն աւելի իր աչքին առջեւ երկինք կը բանայ, եւ իրեն համար պատրաստուած անսպառ վարձքերն ցուցընելով, ներքին վտաահութիւն մը կու տայ, թիչ ատենէն զանոնք ստանալու: Որպիսի քաջալերութիւն է որ կու տայ ասիկա եւ որպիսի ներքին քաղցրութիւն, ով կրնայ պատմել:

Երանի թէ, ով ընթերցող, գեռ փորձն ըրած չես նէ, համոզուէիր ընելու: Քու փորձառութեամբդ ալ պիտ'որ

տեսնես՝ ինչպէս որ աստուածային օրինաց պահպանութեան մէջ հաւատարիմ մնացող հաւատացեալները կը հաստատեն, թէ քրիստոնէական օրէնքը խիստ է ըստ երեւութին, բայց իրօք՝ ամէն աշխարհային ազատութենէ աւելի՝ քաղցր է: Յիսուս Քրիստոս, որ առիկա մեզի կ'ապահովցընէ, ոչ կը խարուի, եւ ոչ ալ զմեզ խաբել կ'ուզէ: Սուրբերը, որ մեզի նոյնը կը հաստատեն իրենց փորձառութեամբը, մեզմէ տարբեր մարդիկ չէին, եւ այն օրինազանցները, որոնք խղճմտանքի գալով մեզի նոյն վայութիւնը կու տան, ամենեւին անտարակուսելի վկաներ են: Արեւմտեանց առջեւ ելած առաջին արդեւքներէն վհատութեամբ յաղթուելու փորձէ, դուն ալ կը համոզուիս: Արջայէս յաւիտենականութեան դարերուն մէջ փրկուելու համար սուղիւ արժանի է որ ժամանակի մէջ ջանք եւ փոյթ ընենք:

Ք. Ի վախճանի սմանց զարհուրանք մը կը պատճառէ, քրիստոնէական օրինաց պահպանութեան մէջ, օրինակներս, հրեման-գիրքներս, սահմանադրութիւններս, խնդիրներս քաղ-տեմներ, եւ այլ եւ այլն, զորոնք Եկեղեցին տուած է: Ասոնց անանկ մը կ'երեւայ, որ աս անգերժանելի լարիւրինդոսի մէջ պիտի կորսուին, եւ անտանելի բեռան տակ պիտի հեծեն: Բայց՝ ասանկ կարծողներուն ուրիշ բան պատասխան չեմ տար, բայց եթէ նմանութեամբ մը: Եկեղեցւոյ օրէնքներուն բազմութիւնը զքեզ կը վհատեցընէ քրիստոնէական կենաց պահպանութիւնը յանձն առնելու. ան տանը՝ ինչո՞ւ համար շուտ մը անտառներու մէջ շէս փախչիր, եւ քաղաքական ընկերութեան մասնակից ըլլալէն շէս հեռանար: Չես տեսներ որչափ օրէնքներ ու կարգադրութիւններ ընկերական իշխանութենէ կը դրուին: Եթէ սահմանդրական երկրի մէջ կ'ապրիս, կը տեսնես, թէ ինչպէս օրէնքները շուտով շուտով կազապարներէն կը թափուին, եւ թէ ինչպէս Եկեղեցւոյ՝ տասը տարւան մէջ տուած օրէնքները, հոն մէկ տարւան մէջ աւելի շուտով կը շինուին: Եւ եթէ աս նոր օրէնքները հիներուն վրայ աւելցընես, իրաւցընէ զարմանալի շեղջակոյտ մը առջեւ կ'ունենաս: Երբ որ օրէնքներու շատութիւնը այսպէս զքեզ կը զարհուրեցընէ, քեզի համար ընելու ուրիշ բան չեմ տեսներ, բայց եթէ թողուլ բոլորովին քաղաքական եւ ընկերական կեանքը: Բայց դուն յառաջ բան անոր ձեռք զարնելդ սուղիւ եւ խելօք մտածելու ես որ, եթէ օրէնքները շատ ալ են նէ, ոչ ամէնքն, եւ ոչ ալ շատերը, քեզի համար չեն: Ասոնց վախճանը հասարակաց բաներու ամէն մէկ մասերը կարգաւորելն է, ամէն վիճակ, եւ ամէն արհեստ կը շատանայ՝ միայն ան օրէնքներուն ծանօթութիւնն ունենալ, որոնք իրեն կը վերաբերին: Խաղաղասէր եւ համեստ քաղաքացին հարկաւորութիւն չունի գիտնալու, թէ ինչ են գահիճներու, ոստիկաններու, պահակապաններու, եւ ասեաններու:

կարգաւորութիւնները: Պաշտօնատէրը, բժիշկը, արհեստաւորը հարկաւորութիւն չունին ելեւմտից եւ զինուորականաց համար արուած օրէնքները գիտնալու: Ով որ մասնաւոր արհեստի կը ծառայէ, ընդհանուր կարգադրութիւնները, եւ իրեն վերաբերածները ծանշնալէն ետքը, ալ փոյթ չունի իմանալու ուրիշներու համար գրուած օրէնքները: Եւ զուն ինչո՞ւ աս եղանակաւ շեւ դատեր եկեղեցական օրէնքներն ալ, որ քեզի պնշափ մեծ բան կ'երեւան: Ի՞նչ հարկ ունիս ան ամէն օրէնքներուն մէջ մտնելու, որոնք եպիսկոպոսներու, ժողովրդապետներու, քահանաներու, կրօնաւորներու համար են: Ժողովքներու, կոնդակներու, հրամանագրոց մատեաններու մէջ զբաղելու ո՞վ զքեզ կը պարտաւորէ: Երբ որ ընդհանուր պատուիրանները պահեր ես, ու կենացդ արտաքոյ կարգի պարագաներու մէջ կատարած ես, ինչ որ օրինաւոր մեծաւորներուց միջնորդութեամբը Եկեղեցին քեզի յայտնած է իբրեւ իր օրէնքը, զուն արդէն փրկութեանդ համար բաւական ըրած ես: Ի՞նչ անխելքութիւն է ուրեմն դժուարութիւններ երեւակայել ուր որ եւ ոչ ստուերը կայ: Թէ ստուերները սղոց վախ կու տան, ասիկա յայտնի բան է. բայց թէ իննուտասներորդ՝ առանձինն դրական զարուս մարդիկն ալ ասոնցմէ վախ կ'առնուն եղեր, ասիկա ո՞վ կրնայ ըմբռնել: Ուրեմն թո՞ղ հաստատ մնայ ասիկա, թէ ոչ անկարելի է եւ ոչ ալ արտաքոյ կարգի դժուարին բան մըն է քրիստոնէական օրինաց պահպանութիւնը, եւ եթէ անպատասխանի է ով որ նոյնը չի պահեր, որչափ եւս առաւել ով որ նոյնը չպահելու համար՝ կը զրպարտէ:

Պ Լ Ո Ի Խ Լ Զ .

Ուղղափառ բարեպաշտութիւն :

Ա. Ուղղափառ բարեպաշտութիւնը մարդս ապուշ կ'ընէ : — Բ. Մանր լերմեռանդութիւններու շատութիւնը : — Գ. Ասոնք սոսկապիւր եւ արգելքներ են : — Դ. Իսկ լերմեռանդներն ամենէն տխուրներն են :

Եկեղեցւոյ ճօխութիւնն եւ իր հիմնադրութիւնները դատապարտելէն ետքը ոմանք անոր վերմեռանդական կրթութիւններն ալ կը բամբասեն, զորոնք հաւատացելոց կը յանձնէ ու կը յորդորէ. որովհետեւ կը համարին, թէ ասոնք մարդը կը պզտիկցընեն, եւ այսպիսի ջնջին բաներով զանիկա կը նուաստացընեն, եւ եթէ վախկոտ, աւելորդապաշտ, ապուշ եւ թանձրամիտ կ'ընեն զանոնք ամէնքն ալ, որ իրենք զիրենք այսպիսի բաներու կու տան: Չափաւոր բարեպաշտութիւնը եւ ազատ վերմեռանդութիւնը շատ աղէկ բան է. բայց ո՞վ կրնայ տանիլ այն շափազանց խորհրդաւորութիւնը, որով

բոլորովին կը փախչին սմանք բնասանեկան խօսակցութիւններէն, աշխարհի զուարճութենէ, եւ դերի կ'ըլլան անասճման աւելորդապաշտութիւններու: Իրօք ալ կը տեսնենք, որ այսպիսի անձինք որ ուրիշ բան չեն գիտեր, բայց եթէ եկեղեցի, բարեպաշտութիւն, ջերմեռանդութիւն, արուսճ տխուր մարդիկնէր են: Աս եւ ասոր նման ուրիշ խօսքեր հիմակուան ատենս աշխարհիս վրայ հասարակ եղած են, եւ այնչափ մեծ վնաս կը հասցընեն, որ ճշմարիտ բարեպաշտութիւնը զուցէ չունի այնչափ ծանր թշնամի մը, ինչպէս այս շափաւորներն ու զլուաւորները: Քննենք ուրեմն մէկիկ մէկիկ իրենց խօսքերը:

Ա. Քրիստոսեւոյն Բարեպաշտութեան կրթութեանը, կ'ըսեն, — դու, լուսն, ինչպէս, եւ — լուսնապարտ լ'ընեն — ոնց իրեւն էն յնչեւերը: Նախ առաջին, ո՞ր կրթութիւններու վրայ է խօսքերնին: Ազգափառ բարեպաշտութեան զլիսաւոր կրթութիւններն են՝ աղօթքը, սուրբ պատարագը, խոստովանութիւնը, Ս. Հաղորդութիւնը, արգ՝ ստուգի խօսքերնին ասոնց վրայ պիտ'որ շըլլայ, ապա թէ ոչ՝ չէ թէ այսպիսի կրթութիւնները ստեպ ստեպ կատարողները նախատած կ'ըլլային, սլլնոյն իսկ ասոնց աստուածային հիմնադիրը, զՅիսուս Քրիստոս: Աղօթքը, որ կրօնական պաշտաման առաջին եւ հարկաւոր գործքն է, աշխարհքիս հետ մէկ տեղ սկսած է, վասն զի նոյն իսկ բնութեան ազգած ներգործութիւնն է: Բայց եկեղեցւոյ մէջ՝ Քրիստոսի աստուածային Աարդապետին օրինակին համեմատ, որ ամբողջ գիշերներ աղօթքով կ'անցընէր, (Հնէր շէշէրն յաղթն Արտոնոյ) եւ իրեն հրամանին համաձայն որ հազար անգամ աղօթք ընելու պատուէր տուած էր, անմիջապէս ետքը առաքեալները սկսան նոյնը սորվեցընել, եւ առաջին հաւատացելոց հետ մէկ տեղ աղօթել, ինչպէս գրուած է Գործք առաքելոցին մէջ, թէ հաւատացելոց բազմութիւնը աղօթքէն չէր դազրեր (եկն հանգալարտեւ յաղթն): Արեւմն ասոր վրայ բան չունին խօսելու: Սուրբ պատարագը նոր օրինաց ճշմարիտ զոհն է, եւ իր հիմնադրութիւնը աստուածային, եւ ուղղափառ պաշտաման ամենէն բարձր գործողութիւնն է, ինչպէս Տրիտենդեան ժողովքը յայտնած ու սահմանած է: Խոստովանանքը, եւ Սուրբ Հաղորդութիւնն ալ Յիսուս Քրիստոսէն տրուած երկու Ս. խորհուրդներ են, որոնց առաջինը բացարձակ հարկաւոր է մեղաց թողութեան համար, եւ երկրորդը՝ որպէս զի կարող ըլլանք յաւիտենական կեանքն ունենալ, ինչպէս աստուածային Աարդապետն ըսաւ: Աստուծոյ խօսքը՝ մեծ գանձ մըն է վարդապետական ուսման, զորն որ Յիսուս Քրիստոս իր եկեղեցւոյն թողուց, որպէս զի ան ալ իր որդւոցը հաղորդէ: Ասոնց ամենուն մէջ առանց տարակուսի մը վար զարնելու բան չկայ, եւ ո՞վ որ կ'ըսէ թէ աս կրթութիւնները հաւատացեալները

ապուշ կ'ընեն, ու կը թմբեցընեն, այնպիսին նոյն իսկ յաւիտենական Իմաստութիւնը զՅիսուս Քրիստոս յանցաւոր կ'ընէ որ զանոնք իր հաւատացեալսցը համար հաստատեց:

Արո՞նք են ուրեմն այն մէկալ կրթութիւնները, որ այնպիսի սլլանդակ գործքեր յառաջ կը բերեն: Գուցէ ուրիշ բարեպաշտական գործքերն են, զորոնք ազատ գործքեր կ'անուանենք: Բայց՝ ոչ որ պարտաւոր է Եկեղեցւոյ հրամայածէն աւելին ընելու: Այսու ամենայնիւ, որովհետեւ Լուսնոյ աշխարհքին մէջ չենք բնակիր, այլ աս աշխարհքիս մէջն ենք, մենք ալ գիտենք ու կը ծանշանք այն ամէն բարեպաշտական գործքերը, որ հաւատացեալները հասարակօրէն ի գործ կը դնեն, եւ հիմակու հիմա չենք տեսներ, թէ ինչպէս ասոնք հաւատացեալները կրնան թմբեցընել: Քննէ նոյնները, որչափ որ կ'ուզես, ամէնքն ալ կամ աղօթքի, կամ ծոմապահութեան եւ կամ ողորմածութեան կը վերաբերին. այն երեք կարգի բարեպաշտական գործքերն են, զորոնք որ Սուրբ Գիրքերը մեզի համար խիստ օգտակար կը ցուցընեն, եւ աստիճանաւ մը պարտաւորիչ ըլլալէն ետքը՝ ուզողին առջեւը դաշտ մ'ալ կը բանան պարտաւորութենէն աւելի բարեպաշտական գործքերը կատարելու: Աղօթքները Յիսուսին, ամենասուրբ Կուսին եւ Սրբոց կ'ուղղուին, եւ հոս աւելորդապաշտութեան եւ ոչ շուքը կը տեսնուի, մանաւանդ թէ՛ այս ամենայն ուղղափառ Եկեղեցւոյ զգածմանը բոլորովին համաձայն է: Ապաշխարութիւնը, ծոմապահութիւնները, խտամբերութիւնները չափաւորութեամբ ի գործ դրուին նէ, ամենեւին քրիստոնէական հոգւոյ դէմ չեն եւ չէ թէ միայն թմբութիւն եւ ապշութիւն չեն պատճառեր հաւատացեալներուն, այլ մանաւանդ աւելի եւս գիրենք եռանդնոտ ու գործունեայ կ'ընեն եւ այնպէս քրիստոնէական հոգւոյ համաձայն են, որ Սուրբ Եկեղեցին հարկաւոր եղած ատենները նոյնները մեզի կը հրամայէ իբրեւ թէ Յիսուս պատուիրած է: Նոյնը ըսէ նաեւ ողորմութեան վրայ, որն որ բարեպաշտութեան այնպիսի մէկ հանդիսաւոր գործքն է, եւ այնպէս ստեպ հաւատացեալսց յանձնուած է, որ ինչպէս յայտնի է, ինքն աստուածային Փրկիչը նոյնը ամէն բարեպաշտական գործքերէն բարձր դրած է, եւ վերջին դատաստանին օրը ասոր համար մասնաւոր պակ կը խոտաանայ: Ըստ ինքեան ուրեմն հաւատացեալսց իրենց պարտքէն աւելի ըրած գործքերը դատապարտելը գոնէ յիմարութիւն մըն է, եթէ չըսենք անօրէնութիւն:

Բայց գուցէ պարտքէն աւելի ինք զինքը զսհելու, չափազանց աղօթելու, չափէն աւելի մարմինը ճնշելու, բոլոր ունեցածէն զրկուելու վտանգն ըլլայ: Բայց ասոր եւս պատասխան կու տամ. թէ ան ատենը ինչ խելք է նոյն բարեպաշտական կրթութիւնները վտանգաւոր գործքերու պատճառի մը պէս դատապարտել, երբ որ աս գործքերը չէ թէ նոյն բա-

աանդութիւններու վրայ, ինչու որ՝ ասոնք կամ աղօթքներու վ, կամ քարոզատուութեամբ եւ կամ թէ աղօթքով եւ թէ քարոզատուութեամբ կը կատարուին. արդ՝ ասոնք վար զարնելու ուրիշ բան չէ, բայց եթէ աղօթքը եւ Աստուծոյ խօսքն անարգել եւ արհամարհել, որն որ բողոքականութենէ աւելի գէշ է, որովհետեւ անոնք ոչ մէկը եւ ոչ մէկալը կը թշնամանեն:

Ար մնայ մինակ քննել, թէ արդեօք հաւատացեալներուն գործածած աս ջերմեռանդական իրերն իրաւցընէ մարդուն դադարարները կը պզտիկցընեն, կ'ամփոփեն, եւ մարդիկ աւելորդապաշտ կ'ընեն: Բայց ան ասենը հարկ է աս նախատինքը տալ նաեւ Եկեղեցւոյ ամենամեծ սուրբերուն, որոնք ամէնքն ալ մեծ բանի տեղ կը դնէին աս ամէն հոգեւոր գործքերը, որովհետեւ մէջէն եւ ոչ մէկ հատը կրնաս գտնել, որ նոյն սուրբերէն ի գործ գրուած՝ հաւատացեալներուն մեծ եռանդով յանձնուած, եւ հակառակորդներու դէմ պաշտպանուած չըլլայ: Եւ ասոր վրայ համոզուելու համար բաւական է թէ մինակ վարքերնին ձեռքդ առնուս:

Իսկ թէ՛ ինչո՞ւ համար անոնք՝ որ պսպիսի կրօնական գործքերը կը դատապարտեն, չեն ճանչնար իրենց անիրաւութիւնը: Պատճառն աս է որ, իմաստակութիւնն եւ աշխարհասէր կեանք մը զիրենք գրուած է, եւ իրենց մտածութեանցը մէջ ան աստիճանի հեթանոս դարձած են, որ իրենց աչքին առջեւն ուրիշ բան յարգի չէ, բայց եթէ նիւթական աշխարհային մեծութիւնը: Իւրաքանչիւրոց իր պարտքը ճշգիւ կատարելը, բարեպաշտութեան եռանդը, Աստուծոյ անկեղծ պաշտամունքը, աս Աստուած եռանդուն՝ եւ Սուրբերը յարգող սիրտ մը, իրենց համար բան չեն արժեք, եւ ոչ ալ կրնան ըմբռնել, թէ ինչպէս մէկը կրնայ ասոնք մեծ բանի տեղ դնել, եւ ասոնց հասնելու համար ետեւէն իյնալ: Բայց պսպիսիները ի՞նչ պիտ'որ ըսեն Քրիստոսի վրայ, որուն համար Աւետարանիչը կը զրուցէ, թէ ընթրիքէն՝ ետքը ճշգիւ գոհութիւն կը մատուցանէր (Ե- օրհնեցիկն, Ե- ֆոհ-ցի-ու), եւ երբ որ աղօթք կ'ընէր յարգութեամբ կը ծնրադրէր (Եդ ծաւնը կոյր յազբն): Ի՞նչ պիտ'որ ըսեն անոնք, որ ձանձրանալի եւ ամենեւին անհասնձար բան մը կը համարին սուրբ վարդարանը, վասն զի միշտ եւ յաւիտեան մի եւ նոյն աղօթքը կը կրկնուի, երբ կը տեսնեն որ Դաւիթ սուրբ թագաւորը մինակ մէկ Սաղմոսի մէջ մինչեւ տասնուչորս անգամ մի եւ նոյն բառերը կը կրկնէր, եւ թէ նոյնը կ'ընէր մեր աստուածային Աւարդապետը պարտեզին մէջ (Ա-ց յազբն- նա, զնոյն քան -ս-ս-ց. Եկ-ս յազբն, Ե- զնոյն քան -ս-ս-ց): Ինչ պիտ'որ ըսեն այն բարձրագոյն միտքերը մեր խաչակիւրքներուն վրայ եթէ Տերտուղիանոսին եւ ուրիշ հնագոյն հեղինակներուն գրքերուն մէջ կարգալու ըլլան, որ մեր հաւատոյ մեծ հայրերը,

որոնք որ Հոգւոյն Արրոյ շնորհքներուն երախայրիքը ընդու-
նած էին, գործքի մը ձեռք չէին զարներ առանց իրենք զի-
րենք խաշակներելու: Ի վերայ այսր ամենայնի սրաերնուն վախը
այնչափ քիչ էր, որ իրենք սոսկալու տեղ հեթանոս Անթի-
պատները գահերնուն վրայ կը զողացընէին: Ի՞նչ պիտ'որ
ըսեն, եթէ կարգալու ըլլան որ Սուրբ Փրանկիսկոս Քառէր,
այնպիսի սիրով կը պահէր խաշելութեան պատկերը, որ չէր
ցուեր բարբարոսներուն նետածգութեանը նպատակ ըլլալուն
վրայ, հասցա նոյն խաշելութեան պատկերը կորսնցընելուն
համար կու լար ու կ'ողբար, եւ թէ երանելին Աղեվետոս, Հո-
ւանտացի հերետիկոսներուն զանակէն չէր վախնար, որով
զինքը սպաննեցին, կը վախնար միայն որ չիզողնան Սուրբ
Աստուածածնի մէկ պատկերը, զորն որ ձեռքը ամուր բռնած
էր: Ի՞նչ պիտ'որ ըսեն, երբ կարգալու ըլլան, որ Սուրբ Ալ-
փոնոսս Լիզուորի, զանազան հանդերձներու վրայ խօսելէն
ետքը, պարզութեամբ եւ անկեղծութեամբ մը կը զրուցէ,
թէ ինք ամէն տեսակ հանդերձներն ալ վրան կը կրէր, որ-
պէս զի աւելի եւս Ամենասուրբ Աուսին պաշտպանութիւնն
ունենար:

Ի՞նչ պիտ'որ ըսեն վերջապէս՝ բոլոր Սուրբերուն հա-
մար, որոնք ամէնքն ալ առ հասարակ, խիստ ջերմեանոյ էին
այսպիսի քրիստոնէական բարեպաշտութիւններու, ինչպէս
յայտնի է իրենց վարքերէն: Արնա՞նք ըսել, թէ սուրբերը -
դու, իմ, քո, կանոնի մարդիկ էին, եւ այլն, եւ այլն: Աւր որ
զիրենք գատապարտողներէն շատ աւելի երկրիս վրայ իրենց
ետեւէն պայծառ նշմարանք մը թողուցին. եւ հոգւոյ մեծու-
թեան, հաստատութեան, վեհանձնութեան կողմանէ, ստու-
գիւ մեծ էին այնպիսի կենաց որպիսութեան մէջ յարատե-
ողները, որն որ հասարակ մարդկան գրեթէ անկարելի կ'ե-
րեւայ: Բայց ալ կ'ամշնամ եւ աս պաշտպանութիւնն ընելու:

Մանաւանդ թէ կ'ուզէի հրաւիրել զքեզ, իմ ընթեր-
ցողս, որ քու աչքովդ տեսնես, թէ որոնց քովն է վատու-
թիւն, գերութիւն, վախկոտութիւն, եւ փոքրոգիութիւն:
Քուցէ չես հաւատար. բայց՝ ոտուզիւ այն մեծարաններու
քովն է, որոնց ուղղափառական բարեպաշտութիւնը ձանձրա-
նալի կ'երեւայ, եւ կը պարծին թէ իրենց բարձր հոգիները
չեն կրնար ազատ շունչ առնուլ մեր աւելորդապաշտութիւն-
ներուն անձկութեանը մէջ: Բարձր, թէ գիտնայիր անգամ մը
իրենց ներքինը. թէ գիտնայիր, որ աւելի վատ են քան զայն
ցեխը, որ ամէն օր ոտուրներնուն տակ կը կոխեն: Մարդկային
նկատմունքը զիրենք օգի վրայ կը պարտցընէ, վախը տերեւ-
ներու պէս զիրենք կը յուզէ, աշխարհքս գոմէջի մը պէս զի-
րենք կը խարէ եւ ստահակներէն ով որ կ'ուզէ իրենց վիզը
լուծ մը կը դնէ, որուն տակ կը հեծեն կը հիւծին, բայց
պէտք են տանիլ, վասն զի չեն կրնար ցնցել:

Ասոնցմէ շատերն այնպիսի կրթութիւն առած են, ու ուղղափառ հաւատոյ ճշմարտութիւնները չեն կրնար չզիտնալ, ուստի եւ կը ծանօնան հաւատոյ խորհուրդներուն սրբութիւնը, եւ իր օրէնքներուն իմաստութիւնը. որոնց դէմ անպատիժ չեն կրնար գործել առանց խղճմտանքնին զարնելու: Այսու ամենայնիւ ի՞նչ կ'ընեն: Ետեւնին զնա, եւ կը տեսնես: Եթէ գեռ քրիստոնէութեան մէկ փոքր մասն ի գործ կը դնեն, հարկ է որ հարիւր կանգուն գեանի տակ տներնուն ամենէն ներսի կողմերը կատարեն, որ ոչ եղբայր, ոչ քոյր, եւ ոչ ծառայ մը կարող ըլլայ իմանալ. ինչու որ իրենց վատութիւն մը կը համարին. թէ որ ուրիշ մը զիրենք քրիստոնէական գործքի մը մէջ տեսնելու ըլլայ: Թէ որ Եկեղեցի մը մտնելու ըլլան քրտինքը երեսնէն կը վազէ, գէշ տեղ մը դացողի պէս չորս կողմերնին կը նային: Եւ եթէ վերջապէս շուտով մը ներս մտնելու ըլլան՝ ի հարկէ այնպիսի ազատ համարձակութիւն մը պէտք է ունենան, որ կարենան հաւտացընել թէ, թէպէտեւ իրենք ալ հոն են ուրիշներուն հետ մեկտեղ, բայց ուրիշներուն պէս չեն: Մահուան դող մը կու գայ վրանին, թէ որ կասկած մ'ունենան, որ մէկը զիրենք կրօնասիրի եւ բարեպաշտի տեղ կը դնէ, ուստի կը խօսին, կը խնտան, կը տափան, ամենուն տաղափութիւն կու տան, ձգտած մարմնով, գլուխնին այնչափ բարձր՝ որչափ դատարկ են, լիրբ երեսով, արհամարհոտ կերպարանքով, եւ պարծենկոտութեամբ մը, որ ցաւակցութիւն ու զգուում կը պատճառէ: Արդ՝ ի՞նչ է այս ամենայն: Քաղաքական քաջարտութիւն մըն է, եւ մեծութիւն հոգւոյ, արժանի այնպիսի դիւցազուններու:

Գնա՛ ետեւնէն իրենց կամառներուն եւ կենակցութիւններուն մէջ, եւ կը տեսնես այս աղտոյի հոգիներուն զգուելի վատութիւնը: Թէ հանդիպին անհաւատի պէս խօսողի, ու անաստուածի պէս հայհոյողի մը, ի հարկէ իրենք ալ ձայնակից կ'ըլլան, որպէս զի՛ չըլլայ թէ, մէկը կարծէ, որ խիղճ կ'ընեն այնպիսի հայհոյութիւններու, եւ երբ'որ կարգը կու գայ իրենք ալ նոյն եղանակաւ կը խօսին: Հիմա կուան նորաձեւութիւնն է, որ ստեպ կրօնի, Եկեղեցւոյ վրայ խօսուի, եւ այնչափ աւելի ասոնց վրայ կը խօսին, որչափ որ բանէ մ'ալ չեն հասկընար. այսու ամենայնիւ հարկ է որ պատարաստ միտքերնին ունենան այն ամէն անհաւատներու սկզբունքները, առածները, որ երբ պէտք ըլլայ, կարող ըլլան, կամ ուղղափառութեան դէմ խօսք մը նետելու եւ կամ բողոքականութեան ու անհաւատութեան խունկ մը տալու, հոս սրբազան Քահանայապետներուն դէմ լրբութեամբ խօսելու եւ հոն Եկեղեցականները թշնամանելու, տեղ մը հրաշքներու վրայ ծիծաղելու, տեղ մը վերականգնութիւնը մտնուանգութիւն քարոզելու, եւ ետքը խոստովանանքը ձագրե-

մ'աւելի հաճոյական ըլլայ, այն անէ մը փախչին ու հեռա-
նալը, ուր վտանգ մը կը գտնուի, եւ չերթալ ուրիշ տուն մը
վասն զի աշխարհք կը խօսի, եւ ուրիշ հազարումկէ այսպիսի
գերութիւններ, ան ամէն աստիճան եկեղեցիներն երթալ գալը,
միշտ խոստովանանք ըլլալ, ու հաղորդութիւն առնելը, ասոնք
ժայռեր են, ուր կը զարնուին անոնք, որ ուղղափառութեան
ճշգրտոյն կրթութիւններու ետեւէն կ'իջնան:

Աս ամէն խառնափնդոր գծարութիւններու մանր
պատասխան տալու համար առանձին դիրք մը պէտք էր գրել.
ինչու որ ամէն մէկը պատշաճաւոր մեկնութիւններ եւ սահման-
ներ կ'ուզեն, այսու ամենայնիւ գոնէ այնչափ ըսելու համար
որչափ ընդհանրապէս հարկաւոր է, նախ աս գիտողութիւնը
կ'ընեմ, որ չեմ ուրանար թէ կրնայ գտնուիլ բարի հոգի մը,
որ պարտքէն աւելի վտանգներ տեսնէ եւ իր վախերը շափա-
զանց ըլլան. բայց ասոր ճարը կրնայ գտնել խոհեմ խոստո-
վանահայրը զինքը լուսաւորելով. ուստի ուղղափառ բարե-
պաշտութեան պէտք չէ յանցանք համարուի մէկ քանի հո-
գւոյ պահասութիւնը (որն որ այնպէս արհամարհելի բան ալ
չէ): Երկրորդ՝ խօսքս անոնց դարձնելով որ այնչափ խոստո-
թիւններուն վրայ կը արանջան, մէկ ենթագրութիւն մը կ'ու-
զեմ ընել: Համարէ, թէ ես անոնց արտունջներէն շարժելով
ոճս փոխած ըլլամ եւ ասանկ վարդապետութիւն մ'ընեմ:
Ի՞նչ կեցեր էք, ի՞նչ կայ որ այնչափ գլուխնիդ կը ճայթե-
ցընէք, խղճմտանքնիդ կը շարշարէք, թէ ո՞ւր կրնաք երթալ,
ո՞ւր չէք կրնար երթալ, թէ հոգիներնուդ վտանգ մը կայ թէ
չկայ: Խաղացէք, խնտացէք, շողփաղփեցէք, հագուեցէք
ձգուեցէք, զուարճացէք, ամենայն ազատութեամբ ինչպէս որ
աշխարհքս կ'ուզէ: Մի նեղասրտիք այն բարեպաշտական գործ-
քերով, եւ այնչափ ձանձրանալի հոգւոք կրթութիւններով:
Տօնի օրերը պատարագ մը, Չատկին Հաղորդութիւն մը,
տարին անգամ մը խոստովանանք բաւական է քրիստոսնեայ
ըլլալու համար: Թէ ես իմ խօսքս ասանկ յառաջ տանելու
ըլլայի, դու ընթերցողդ, որ Սուրբի հօտ մը չունիս վրագ,
ի՞նչ պիտ'որ ըսէիր ինձի համար: Եւ ի՞նչ պիտ'որ ըսէին այն
ծանրագլուխները, որոնք այնչափ կ'ողբան Յիսուսեանց ան-
բարոյական թուլութեանը վրայ: Բայց գիտնաս որ, երբ որ
գուն այն ամենայն վերը յիշուած գծարութիւնները յա-
ռաջ կը բերես, դուն ալ այս անբարոյական վտանգաւոր վար-
դապետութիւնը հաստատած կ'ըլլաս, վասն զի ինչպէս որ ես
այնպէս սորվեցընելովս յանցաւոր կ'ըլլամ, դուն ալ նոյները
պահանջելովդ իզմէ քիչ յանցաւոր չես ըլլար:

Բայց՝ անգամ մը, յայտնի եւ պայծառ խօսելու հա-
մար, իրացընէ Յիսուսի քրիստոսի վարդապետութիւնը ճանչ-
ցած չէնք ըլլար, թէ որ միտքերնիս չէնք գներ, որ մենք
թէ հոգւով եւ թէ մարմնով սուրբ պէտք է ըլլանք. թէ

մեր պարտքն է մեզաց վտանգաւոր առիթներէն փախչելը, եւ այս վտանգաւոր առիթներն են, խօսակցութեանց ու կենսակցութեանց մէջ աղաաութիւնները, անպատշաճ շօնալուծիւնները, զայլմակղեցուցիչ մերկութիւնները, եւ աշխարհային սերը. թէ սրտերնուս մէջ քրիստոնէական առաքինութիւնները պահպանելու համար հարկաւոր է հաւատոյ գործքերուն մէջ զմեզ կրթել. Սուրբ Խորհուրդներն ընդունիլ, եւ միշտ Աստուծոյ սուրբ երկիրդին ապրիլ, եւ ինչպէս Առաքեալը կը զօրցէ, ահա զողու մէջ պետք ենք մեր անձին փրկութիւնը գործել: Այս ամէն բան կատարելը, վախկառութիւն, զերութիւն, աւելորդապաշտութիւն չէ, հապա ուղղափառի պէս կեանք անցընել, աւետարանին հետեւիլ, եւ Յիսուսի Քրիստոսի նմանիլ է. եւ ով որ ասանկ չ'ըներ, խղճահարութիւն չէ սրտին մէջ զգացածը, հապա իրացընէ խղճմասանքին զարնելն է:

Բայց ոմանք նորէն կը պնդեն, ու կ'ըսեն, թէ ո՛ւ հիւսիսան նորայիտութիւնէն դուրս է ստանի գործելը. Գոհութիւն նոր արեւնէրան, որ ու Վանդաւոր լին շուր Գոհութիւն երբ ու հիւսիտութիւնները, որ ունիւմ անդաւթիւմէ կը Խորհուրդներ...: Շատ յառաջ մ'երթար, ինչու որ նորաձեւութիւնը հոս տեղ չունի. ցորչափ որ Յիսուս իր տուած օրէնքը կամ փոխած, կամ ի կախ պահած, եւ կամ ջնջած չէ, պետք է պահենք: Քրիստոնէայք ուրիշ կանոն չունին, բայց միայն Յիսուս Քրիստոս, եւ եթէ բոլոր աշխարհք ալ հակառակելու՝ զէմ խօսելու ըլլայ, ինք ասոր համար բան չիփոխեր: Կենսակցելու վրայ առանձինն խօսիլ ուղեւորով, որովհետեւ բաները մեծցընել չէ իմ կամքս, կը շնորհեմ թէ մարդ կարող է որոշուած սահմանի մէջ աշխարհքիս վրայ ապրիլ, եւ առանց խղճմասանքը ծանրացընելու աշխարհքիս հետ վարուիլ. բաւական որ ի գործ դրուին այն հարկաւոր զգուշութիւնները, զորն որ իմաստուն շափաւորութիւնը եւ առաւել եւս իմաստուն երկիրդածութիւնը կ'ազգեն, ինչպէս կ'ընեն Աստուծոմ վախցող շատ անձինքներ: Բայց թէ կարելի բան է ամէն տեսակ անձի հետ ընտանութեամբ վարուիլ, այնպիսի կարաններու, խնջոյքներու, թէաւորոններու մէջ զանուիլ, ուր որ հապուստները յայանի զայլմակղեցուցիչ, խօսակցութիւններն անառակ, տեսիլներն անբարոյական են, եւ հոգւոյ վնաս մը շատ, եւ աս ալ մինակ տարին անպամ մը խոստովանելով եւ Աստուած գիտէ ինչպէս հաղորդելով՝ ոչ ես, ոչ դուն, ով ընթերցող, երբեք կրնանք համոզուիլ, երբ որ ժամանակին փոփոխութիւնը մարդու բնութիւնը եւ իրերը փոխած չէ, երիտասարդութեան վրայէն կիրքերը վերցուցած չէ, զեղեցկութիւնը առանց հրապոյրներու, խօսակցութիւններն առանց համոզուելու, անառակութիւնները առանց մտորեցընելու, եւ մէկ խօսքով, բոլոր մարդիկ ապուշ եւ ան-

զգայ ըրած չէ: Ասոր համար ըսէ հոգեւորականութիւն, ըսէ շափազանցութիւն որչափ որ կ'ուզես, երբեք կարող չես ընելու, որ հարկաւոր չըլլայ այն եւս քաշուիլը, այն զգուշաւորութիւնը, այն վտանգներէն փախչիլը, այն բարեպաշտութեան կրթութիւնը, որ յատուկ է կրած անուննին ճանչցող ուղղափառներուն:

Ասով երկու կարգի անձինք պէտք են լուսաւորուիլ որուն որ առանձինն հարկաւորութիւն ունին: Ոմանք՝ եթէ շար կամքով ալ չէ նէ՝ գոնէ անխորհրդարար մեծ փութով մը կը յանձնեն, որ ջերմեռանդութեան շափը շանցնի, եւ ասոր մէջ շատ յառաջ շերթըցուի: Ինչու որ՝ ասոնք զիւրաւ չեն կրնար զանազանել թէ ինչ է շափազանցութիւնը, եւ ինչ է եռանդը, եւ որովհետեւ կիրքը՝ ու աւելի եւս աշխարհքի սէրը զիրենք կը կոյրցընէ, ասոր համար շափազանց կը համարին ան բանը, որ ստուգիւ անանկ չէ, եւ այսպէս կը հեռացընեն ճշմարիտ բարեպաշտութենէ զանոնք, որ անոր ուղղութիւնը ճանչցած են: Թէ որչափ մահառիթ է ասոր ազդեցութիւնը շիրնար ըսուիլ: Եթէ ասոնք յայտնապէս Լուստերականութիւն կամ անաստուածութիւն քարոզելու ըլլային, զօրութիւն մը չէին ունենար, ինչու որ ամէն լսողները զգուելով եւ զսրբանալով կը փախչէին. բայց ասոր հակառակ այն շափաւորութիւնը եւ այն իմաստութեան գոյնը, որով իրենց՝ աստուածային պաշտամանց մէջ դաղջութիւնը կը ծածկեն, անանկ կը կարծեցընէ, թէ մինակ բարի վախճանով կամ գուցէ նաեւ ճշմարիտ բարեպաշտութեան օգտին համար կը խօսին, եւ այսպէս կը համոզընէ ու կը մոլորեցընէ:

Աս հրապոյրն արմատեն կը շորցընէ ճշմարիտ բարեպաշտութիւնը: Ինչու որ՝ շափաւորութիւնն եւ ընտրողութիւնը ցուրտ հով մը նէ, որ ամէն եռանդ կը մարէ: Արօնը ստուգիւ մինակ զգածմունք եւ սէր մը չէ ինչպէս կը զրուցեն բարեպաշտականներն եւ զպացողականները, ինչու որ հաւատքի սկզբունք, բանաւորութիւն, եւ պարտք ալ է, ուստի նաեւ զգածման ու սիրոյ հետ կը միանայ: Արդ ո՞վ երբեք ըսաւ, որ զգայութիւնը ունկիւղ եւ սէրը դրամակշռով կը շափուի: Եւ գուն իսկ չես տեսներ որ, եթէ սրտէն իր ուժգնութիւնը՝ եւ իր յարձակումը կը վերցընես նէ, անմիջապէս իր սէրը կը բառնաս: Չկայ այնպէս խիստ վտանգաւոր բան մը, ինչպէս այնչափ ստեպ շափաւորութիւն քարոզելը, եւ անդադար ազազակելը թէ կրօնը աղէկ է, բայց . . . :

Երկրորդ կարգի մարդիկն, եւ տիկնայքն անոնք են, որոնք աս աշխարհքիս ճշմարիտ առաքեալները կը ձեւանան: Ասոնք՝ հազիւ թէ անձ մը կը տեսնեն (դեռ անշափահաս է կամ ամուսնացեալ փոյթերնին չէ), որ քիչ մը աշխարհքէս հեռու կը պտրտի, որ շուզեր հազուիլ ձգուիլ աշխարհքիս Բոլոր նորաձեւութիւններովը, որ շուզեր ամէն կարաններու

ամեն թեւատրոսներու, ամեն կենսակցութիւններու վազել, որ կ'ուզէ քիչ մը աւելի եկեղեցիներն, ու Ս. խորհուրդներուն յաճախել, անմիջապէս ետեւէն կ'իյնան, չեն թողուր իր հանգարաութեանը ու բարւոյն մէջ: Այսօր կ'աղաչեն որ առանձին կերակրոյ հրամայէ, վասն զի աս եւ ան բարեկամները եւ ազգականները հոն կը գտնուին, վաղը լսելու երաժշտական հանդէս մը կայ, ուր ծանօթ քաջ գուսանուհին պիտ'որ երգէ: Օր մը ետքը նուագաւոր թատր պիտ'որ ըլլայ, ուր որ նաեւ սքանչելի կաքաւ մ'ալ պիտ'որ տրուի, եւ ետքը կատակերգութիւն մը, ուր որ ծաղրածու մը կայ, որ ամէնը խընտալէն կը ճաթեցընէ: Անկից ետքը պարահանդէս, անկից ետքը գիշերական նուագ, անկից ետքը գիշերական հսկում, մէկ խօսքով, միշտ պատրաստ են հազար ու մէկ զբօսանքներու առիթներ աս կամ ան տան մէջ, ուստի որ, կ'ըսեն, պէտք չէ հեռանալ սյնչափ անչափ պատճառներու, խորհրդածութիւններու եւ պատշաճութեանց համար:

Եւ եթէ այս ամենայն բաւական չեն ըլլար զանիկա համոզընելու, որ իրենց ետեւէն երթայ, ան ատենը կը սկսին բարի վարդապետի մը կերպարանք մտնել ու խրատել, թէ այն բաներու մէջ ամենեւին զէջութիւն մը չկայ, թէ գոհութիւն Աստուծոյ, իրենք ալ մասնակից չէին ըլլար, թէ որ խիստ համեստ բաներ չըլլային, թէ նոյնը կ'ընեն աս կամ ան պարոնը, աս կամ ան տիկինը, որոնք որ աղէկ խղճմտանք ունին, եւ թէ պէտք չէ սովորութենէ գուրս ելլել, պէտք չէ չափն անցընել, թէ բարեպաշտութիւնը օրինաւոր զբօսանքները չ'արգելէր, թէ ուրիշներուն պէս պէտք է ընել եւ հագուի: Այսպէս՝ եւ ասոնց նման բաներ, այնչափ կը խօսին, այնչափ վրայ կու տան, որ մը այսպէս, որ մը այնպէս, որ հարկ կ'ըլլայ կամ տեղահանութեամբ զիրենք եւ խրկել, կամ բողբոջին աւրուիլ, եւ կամ չկրնալով զիմանալ՝ այն մը ըսել, զորն որ խղճմտանքը եւ բարեպաշտութիւնը չէին ուզեր ըսել:

Գիտե՛մ, որ ամէնքն աս բաներս միշտ շարութեամբ՝ ընկերը մոլորեցընելու կամքով չեն ըներ, թէպէտեւ կան սմանք, որ աս սատանայական միտքն ալ ունին. շատերը նոյնը կ'ընեն անխորհուրդ բարեկամութեամբ մը. իրենք աշխարհասէր են, եւ կը կարծեն թէ ուրիշն ալ չիկրնար գոհութեամբ ապրիլ, թէ որ այնպիսի ունայն զբօսանքները չվայելէ: Բայց՝ մեծ մասը, ինչպէս շատ անգամ ինձի աս գիտողութիւնն եղած է, նոյնը կ'ընեն ներքին խայթ մը սրտերնէն վերցընելու համար: Երբ որ ընտիր բարեկամի մը, ընտիր բարեկամուհւոյ մը վրայ երբեմն աշխարհքէս փախչիլ մը, առանձնութեան սէր մը կը տեսնուի, ասիկա բարակ յանդիմանութիւն կու դայ անոր, որ ինք զինքը աշխարհքիս տուած է, եւ անկարգութեամբ աշխարհքս կը սիրէ. արդ այսպիսիներն ինչ

պէտք է ընեն: Որպէս զի՝ իրենց աշխարհասիրութեանը յանգիմանիչ անձն առջեւնին շունենան, ամէն ջանք ու հնարքը կ'ընեն զանիկա իրենց մեղաակից ունենալու:

Բայց ինչ որ ըլլայ բրածններուն պատճառը, գժուարին է, որ գործած պնշափ հոգեւոր կործանումներն կարենան իմանալ: Ինչու որ՝ աշխարհքիս երեսը կան անձինք, որ կամեա կը քաշուին պսպիսի հրապոյրներէն եւ բարի կ'ապրին, եւ կամ իրենք զիրենք առթի մէջ կը ձգեն, եւ ասոնց մէջ ոչ մեղքէն փախչիլ եւ ոչ ալ շափը պահել գիտեն: Կան սմանք ալ, որոնք ծանրապէս շինալու ալ ըլլան, այսու ամենայնիւ շատ եղանակաւ մնաս կը կրեն: Աշխարհք աչքերնին կը կապէ, կիրքերը՝ զիրենք կը խռովէն, միտքերնին կը ցրուի, բարեպաշտութենէ եւ ջերմեամեացութենէ կը պաղին, աղօթելու յօժարութիւնը կը կորսընցընեն, եւ հաճոյքներ փընտաւելու սկսելէն ետքը, ալ զեղծման ու ապականութեան սահուն ծամբուն մէջ կ'իյնան: Չեմ ուզեր յիշել այն մեծ շնորհաց ու արդեանց կորուստն որ կ'ընեն, զորոնք որ պիտ'որ վաստակէին, եթէ այն զբօսանքներն ու հաճոյքներն Աստուծոյ սիրոյն համար զոհէին:

Աս բանիս մէջ մեծ ծանրակշռութիւն ունին Ս. Օգոստինոսի արցունքներն որ իր Աղիպիոս բարեկամին վրայ սրտի դառնութեամբ կը թափէր: Ասիկա անգամ մը կրկեսի տեսարաններուն հանգիստառեւ ըլլալու հրաւիրուած ըլլալով, մեծ գժուարութեամբ ելաւ գնաց իր բարեկամներուն խօսքէն չկրնալով անցնիլ, որ զինքն այնչափ կը բռնադատէին: Բայց ինչ: Ի՞նչ առջի անգամուն ակամայ զացած էր, երկրորդ անգամուն նոյն ակամայութիւնը չկար, ինչու որ բորբոքեալ կիրքէ մը բռնուած էր, ալ չէր կրնար թողուլ, որչափ որ ալ Ս. Օգոստինոս զինքը կը յորդորէր ու կը խրատէր: Արդ՝ նոյնը միշտ պատահած է եւ ամէն օր կը պատահի այնչափ պնշափ երիտասարդներու եւ երիտասարդուհիներու վրայ: Իսկզբան ուրիշին կամբը չկորտելու համար աշխարհքի մէջ կը մտնուի, բայց ետքէն եւս չիկրնար կեցուիլ անձին հաճոյքը կատարելու համար: Մանաւանդ թէ, առանց երկիւղի կրնամ հաստատել թէ, անոնք որ կրօնական կրթութիւն մ'ընդունած են, ուրիշ կերպ չեն աւրուիր, բայց եթէ աս եղանակաւ: Տեսնեն ուրեմն թէ որչափ հոգիներուն կորստեան պատասխան պիտ'որ տան աշխարհքիս առաքեալներն եւ առաքելուհիները:

Մանաւանդ որ՝ մեր մեծ գժրախտութեամբը բարեոյն շափազանցութիւններու վտանգն ալ հեռաւոր է: Կ'ապրինք հիմակուան ատենս ամէն տեսակ մոլութիւններով փտտած ընկերութեան մը մէջ, եւ ժամանակիս երիտասարդները բարեպաշտութեան ամենեւին յօժարութիւն մը չունին, եւ այսպիսիներուն շափաւորութիւն, ու շափազանցութիւններէն

ալ շափազանց բարեպաշտութենէ վախճողներէն էր: Մենք, կը գրէ ինք իր ձեռքովը, կ'ուզէինք հաստատուն՝ բայց վանքերու նուստատութիւններէն հեռու՝ բարեպաշտութիւն մը, հոգւոյ բարձրութիւն մը, ընտիր սկզբունքներ, խրատներու մէջ ճարտարախօսութիւն մը, խօսակցութեանց մէջ ազատութիւն, ընկերութեան մէջ հաճոյականութիւն, աւելի բարձրագոյն բարեպաշտութիւն մը, եւ փոյթ շտանել մը ուրիշ տներու սովորութիւններուն. ահաւասիկ աս էր, ինչ որ մենք կ'ուզէինք. . . այսինքն է՝ ինչ որ հիմա աշխարհքիս մէջ կ'ուզեն ամէն բարեպաշտութեան մէջ շափաւորութիւն եւ ընտրողութիւն քարոզողները: Բայց՝ քիչ մը ետքը կ'աւելցընէ, թէ հիմա ինչ բանէ ետ պիտ'որ կենանք: Դասն պտուղներուն փորձն առնելով, առջի գրածներուն բոլորովին հակառակը կը հաստատէ, եւ կ'ըսէ «Պէտք է նորէն դաճաւ այն ամէն առարկնութիւններուն, ինչ եղանակաւ որ վանքերու մէջ ի գործ կը գրուին, այն աւետարանական առարկնութիւններուն, այսինքն է՝ խոնարհութեան, պարկեշտութեան, մարբութեան, ամենապարզ, ամենախոնարհ եւ անկեղծ սրբաբի գործողութիւններն ընելու, աշխարհքէս հեռանալու, ինք զինք արհամարհելու, զԱստուած սիրելու, եւ սուրբ խորհուրդները ստեպ ստեպ ընդունելու եռանդեան», : Ասանկ կը գրէր այն տիկինը. Աստուած տար, որ աս ճշմարտութիւնը խորունկ մը իմանային ամէն դաստիարակներն եւ ամէն դաստիարակուհիները, աւելի եւս ծնողքներն, որոնք կը կարծեն թէ մեծ բան մ'ըջած են իրենց զակընթացուն կրօնական եւ բարեպաշտական կրթութեանը համար, երբ կէս ժամ կրօնի մէջ կրթել կու տան, եւ սահմանուած վայրկեաններ քանի մը սպուած ջերմեանդութիւններն ընել տալու կը նային անհաւատալի թեթեւութեամբ եւ անտարբերութեամբ մը: Երանի թէ հասկընային մէյմը, թէ աս սրշափ քիչ է եւ սրշափ աւելի փոյթ եւ հոգւոյ եռանդ պէտք է այսպիսի մեծ գործքի մը, թէ որ կ'ուզեն սուրբ վարուց եւ փրկարար գործքերու մեծագին պտուղներն առնուլ: Ինչու համար աշխարհքիս վրայ կը տեսնուին այնչափ արք ու այնչափ կանայք, որոնք թէպէտ հաւատքով ուղղափառ են, բայց վարքով այնպէս աշխարհասէր: Չափաւոր . . . ընտրող . . . ուղղափառներն. որ չեն ուզեր չափն անցընել:

Իսկ անոնց, որ այսպիսի նախանձաւորներուն ձանձրացուցիչ յորդորանքներէն կը նեղուին, ուրիշ բան չեմ յիշեցընէր, բայց եթէ ան պատասխանը, որ տուաւ իմատուն եւ ազնուական տիկին մը ուրիշ մէկու մը, որ չէր դադրեր իրեն ընտրողութիւն յանձնելէն: Տէր, ըսաւ, քու խորհուրդներէդ մէկն ալ չեմ կատարեր: — Ո՛հ, ինչու: — Աշտան զի կը տեսնեմ որ, խիստ շատ՝ դուն քեզի համար կու տաս:

Դ. Աերջայպէս կը մնայ բարեպաշտութեան դէմ նե-

տեւ ուղուած վերջին տեղը, եւ այս տեղը կ'առնեն ջերմ-
 ասանդ անձինքներու պակասութիւններէն: Չէք տեսներ որ Վեր-
 ճառանքս-ի-տէն էր-ի-ն ինչ-ը անչին, անհանգիստ, անհաստատ,
 ինչ-տար, ինչ-տար-ի-ններով լից-ան է-տար-ի-ններէն շատ քիչ
 էն: — Ծառք պտղէն կը ճանչցուի: Քիչ մը կամաց, այնչափ
 վճիռներդ տալու մի արտորար: Նախ եւ առաջ, ես չեմ ու-
 բանար, որ ջերմասանդութիւն ցուցընող անձինքներուն մէջ
 կեղծասորներն ալ կը գտնուին, ասիկա չիկրնար ուրացուիլ:
 Բայց ինձի կ'երեւայ թէ, շատ անխելքութեամբ նոյն իսկ
 ճշմարիտ բարեպաշտութեան վրայ կը նետուին անոնց յան-
 ցանքը, որոնք բարեպաշտութեան միայն կերպարանքն ունին:
 Ուստի փոխանակ ըսելու թէ ջերմասանդ անձինքներն ուրիշ-
 ներէն գէշ են, պէտք էր ըսել, առանց ջերմասանդ ըլլալու
 ջերմասանդ կեղծասորները, ուրիշներէն շատ գէշ են. եւ
 ասոր ամէն մարդ կը հաւանէր: Մանաւանդ որ ասոր նոյն իսկ
 Սուրբ եկեղեցին համաձայն է, որն որ առաջինն եղած է
 շանթիւ զարնելու գանոնք, որոնք որ իրենց կեղծասորու-
 թիւններովը քրիստոնէական բարեպաշտութիւնն անարգելի
 կ'ընեն:

Երկրորդ՝ աս ալ կը շնորհենք, որ ճշմարիտ բարե-
 պաշտութիւն ունեցողներն ալ ամենեւին առանց պակաս-
 թեան չեն. որովհետեւ քանի մը առաքինութիւն ունենալը
 բոլոր առաքինութիւններն ունենալ ըսել չէ, եւ ծանր մեղ-
 քերէն զգուշանալը թեթեւներէն ալ ազատ ըլլալ չինչանա-
 կեր: Բայց աս գէպքիս մէջ Արրուհի Թերեզիայի հետ պէտք
 է ըսել թէ, ստահակներն իրենց անզգամութիւնը կը ցու-
 ցընեն, երբ կը արտոնջան ջերմասանդ անձինքներու գէմ: Ին-
 չու որ ինչ պահանջում է աս ըրածնին թէ, մէկը բարե-
 պաշտ ու ջերմասանդ ըլլալուն համար, անմեղանչական ալ
 ըլլալու է. թէ իրենք պէտք են դայթակղիլ, երբ այս ան-
 ձինքներուն վրայ մարդկային բան մը կը տեսնեն. թէ պէտք
 են արտոնջալ, ազազակել, եւ երթալ՝ հրապարակներու առ-
 ջեւն հանել ասոնց ողորմելիութիւնները: Ջերմասանդ ան-
 ձինքները ջերմասանդութիւն չունեցողներէն տարբեր բնու-
 թիւն չունին: Արդէն ըրածնին մեծ բան է, որ զիրենք շար-
 շարող կիրքերու գէմ պատերազմելու եւ յաղթելու կը ջա-
 նան. իսկ եթէ փոքր պակասութիւններէն չեն կրնար ազատիլ
 նէ, մեծ անիրաւութիւն չէ՞ մի իրենց անունը վար զարնելն
 ու անարգելը:

Այնչափ աւելի ծանր է աս անիրաւութիւնը, որչափ
 չեն տեսներ նախատողներն իրենց ամենամեծ անօրէնութիւն-
 ները, եւ անանկ սուր աչքեր ունին ուրիշին մանր տկարու-
 թիւնները զննելու: Թող յայտնի ըսեն, որոնց կողմը ծան-
 րագոյն սճիրները կը գտնուին: Ջերմասանդներուն, չէ նէ
 գանոնք նախատողներուն կողմը: Տարակոյս չունիմ որ ամէն

ձեկուն իր խղճմտանքն անկեղծ պատասխանը պիտ'որ տայ : Եթէ ջերմեռանդ անձինքներն ունին իրենց անհամբերութիւնը, իրենց հետաքրքրութիւնները, սակայն շունին այն կատարի անիծարանութիւնները, այն մոլեգին հայհոյութիւնները շրթունքներնուն վրայ ինչպէս ստահակներն ունին : Եթէ ունին իրենց ունայնութիւններն եւ իրենց պատուատիրութիւնները, բայց սակայն շունին այն անիծեալ հպարտութիւնը՝ որ բերանին մինչեւ երկինք կը բանան : Թէ կ'ուզես, կրնան շահախնդիր, ազահ ըլլալ, բայց ստուգիւ անոնցմէ չեն, որոնք տակախքներով եւ յափշտակութիւններով ուրիշին արիւնք կը քամեն : Կ'ըլլան շատախօս, կ'ըլլան հետաքրքիր, բայց անոնցմէ չեն, որ մինակ աշխարհքիս համար կ'ապրին եւ ամէն զգայական պղծութիւններու մէջ կը շաղուին : Ամբարշտութիւնն, անկրօնութիւնը, անհաւատութիւնը, անառակութիւնը իրենցմէ չէ. ասոնք բարեպաշտութիւնն անարգողներուն մեղքերն են : Ասոր վրայ կը կոչեմ ամէն ընթերցողներուն ուղիղ միտքն ու դատաստանը : Միտքը կը ցուցնէ թէ, ով որ ուսեցքներով լի է, ուրիշին կոծիծին պէտք չէ նայի, եւ թէ յառաջ քան ուրիշներուն դէմ բերանը բանալը, պէտք է նայի թէ իր տանը մէջ բաներն ինչպէս են :

Այսու ամենայնիւ՝ ջերմեռանդ անձինքներուն պակասութիւններն ալ այնչափ աւելի երթալով կը նուազին, որչափ աւելի ճշմարիտ բարեպաշտութիւնը կ'աւելնայ, ինչպէս փորձը կը յայտնէ : Եւ աշխարհք, որչափ ողորմելի ալ ըլլայ, աս բանիս նշանաւոր օրինակներ կ'ընծայէ : Ո՞վ է, որ շիճանշար իր քաղաքակիցներուն մէջ այնչափ զարմանալի կանայք, որ բոլոր օրը կեանքերնին իրենց անգութ երկանը հետ կուսոյ մէջ են, այսու ամենայնիւ զիցազնական համբերութեամբ տարիներով ամէն բանի կը տանին, եւ զրեթէ արտաքուստ չեն ցուցններ կրած այն ծանր խաչերնին, որ մինակ Աստուծոյ յայտնի է : Ո՞վ է, որ չէ ճանչցած նաեւ այն դժբախտ ամուսինները, որոնց զիմացը անօրէն կին մը ելած է, որուն հետ կեանք վարելը իրացընէ դժոխք է, այսու ամենայնիւ Աստուծոյ սերն ասիկա իրենց փրկարար քաւարանի մը կը դարձնէ : Ո՞վ է դարձեալ որ չէ ճանչցած այն երիտասարդներն եւ այն օրիորդները, որ մինչեւ հօրերնուն տանը մէջ ծանր վտանգներով պաշարուած են, բայց ամէն հրապոյրներու դէմ հաստատուն կը կենան : Բայց ըսէ ինձի այսպիսի անձինքները որոնց մէջ տեսած ես, ջերմեռանդներուն թէ աշխարհասէրներուն : Անոնց մէջ, որոնք Եկեղեցւով կը մտիթարուին, աղօթքով, խոհեմ խոստովանահօր խրատներովը, եւ սուրբ Հաղորդութեամբ կը զօրանան, չէ նէ անոնց մէջ, որոնք որ ասոնցմէ հեռու կենալով խելքերնին մոքերնին աշխարհքիս, անոր ունայնութիւններուն եւ հաճոյքներուն տուած են : Ասոր պատասխանը թող ամէն մարդ ինք իրեն տայ, եւ թող տեսնէ :

որ բարեպաշտութիւնը մարդու սիրտը շիճշէր, հապա բանի մը կը ծառայէ, եւ վերջնապէս ուրիշ զօրութիւն մը շունի նէ, գիտեն ինչ բանի կ'օգնէ, համբերութեամբ տանելու բարեպաշտութեան վրայ խնդացողները:

Պ Լ Ո Ւ Խ Լ Է .

Պաշտամունք:

Ա. Ժողովուրդը հացի կարօտ է եւ ոչ թէ տօներու: — Բ. Հանգիստութիւններու համար տրուած ստակը աղքատներուն կրնար բաշխուիլ: —

Պ. Ի՞նչ բանի կը ծառայեն այնչափ եկեղեցիներ:

Ազգափառ եկեղեցւոյ մէջ Աստուծոյ ընծայուած մեծաբանքներուն որպիսութիւններէն զատ, ասոնց յաճախութիւնն ալ սմանց աչքին գէշ կ'երեւայ, ուստի վար կը զարնեն եւ կ'արհամարհեն տօներու բազմութիւնը, որով մարդիկ գործքերնէն ետ կը մնան, եկեղեցիները զարգարելու շահալուծութիւնը, եւ նոյն իսկ եկեղեցիներուն հարկաւորէն աւելի շատութիւնը: Այսպէս ամէն բանի դէմ, որ սուրբ Եկեղեցին կը գործածէ, թնդանօթնին ուզող՝ բերաննին բացած անդազար կ'ազաղակեն: Ժողովուրդը հացի կարօտ է, կ'ըսեն, չէ թէ տօներու: Չէր կրնար աղքատներու տրուիլ այնչափ ստակը, որ փուճ եւ աւելորդ զարգերու կը ծախուին: Ի՞նչ հարկաւորութիւն կայ այնչափ եկեղեցիներու, որ անհնարին ստակ կ'արժեն, քանի մը սակաւութիւ եկեղեցիներն ալ բաւական էին: Աս կ'ըսեն եւ ամենեւին իրենք զիրենք անկրօն չեն համարիր, մանաւանդ թէ, եթէ երկինք կը լռեն, իրենք զիրենք արգար, շափաւոր եւ ազբատասէր ալ կը համարին: Բայց թէ ի՞նչ պատճառ ունին, տեսներ:

Ա. Ժողովուրդը հացի կարօտ է, չէ թէ տօներու: Սոցոյ պնայէս է, որ ժողովուրդը աւելի հացի կը կարօտի քան թէ եկեղեցիներու: Ժողովուրդը՝ թէ մէկուն եւ թէ մէկալին կարօտ է Յիսուսի Քրիստոսի խօսքին նայելով. ինչու որ՝ մարդ չէ թէ մինակ հացով կ'սպրի, հապա նաեւ ամէն խօսքով՝ որ Աստուծոյ բերնէն կ'ելլէ: Կարօտութիւն ունի նիւթական հացի, ուրեմն կարօտ է աշխատութեան, կարօտութիւն ունի հոգեւոր հացի, ուրեմն կարօտ է տօներու: Որովհետեւ նիւթական հացին կարօտութիւն ունի, եւ Եկեղեցին ալ նոյնը գիտէ, ուր որ սովորութիւնը տօներու աւելորդ թիւ մը խոթած է, կամ թէ երկրի մը որպիսութիւնները գէշացած ըլլալով աւելի աշխատութիւն կը պահանջուի, սուրբ Եկեղեցին երբեք զժուարութիւն ունեցած չէ, եւ ոչ ալ պիտ'որ ունենայ մեր թշուառութիւններուն կարեկից ըլլալու եւ զարման տանելու, բաւական որ պատշաճ եղանակաւ իրմէ խնդրուի: Բայց ան անարգութիւ-

նը, որով կ'ազազակեն թէ ժողովուրդը շունի կարօտութիւն տօներու, ստիկա թէ Աստուծոյ եւ թէ ժողովրդեան թշնամանք է :

Աստուծոյ թշնամանք է, վասն զի՝ երբ որ Աստուած իրաւունք ունի մարդիկներէն փառաւորելու, ժողովուրդն ինչպէս կրնայ հարկ շունենալ զինքը փառաւորելու : Եւ եթէ աս վախճանաւ ժամանակ մը շիարուիր նէ՛ ինչպէս է տօներու ժամանակը, ինչպէս պիտ'որ փառաւորուի : Անեւոր անձինքները, եւ որոնք որ ապրելու համար ամէն օր աշխատելու հարկաւորութիւն շունին, կրնան թիչ մը ժամանակ Աստուծոյ ծառայել. բայց ժողովուրդն որ անդադար աշխատութիւններու մէջ ընկողմած է, եթէ տօնի օրերը վերցուի, ալ առիթ մը շունենար իր Աստուծոյ վրայ մտածելու : Ասոր համար ժողովրդեան ըսելը, թէ տօներու կարօտութիւն շունի, ըսել է թէ, Աստուծոյ կարօտութիւն շունի :

Ատիկա միանգամայն շանշնալ մըն է այն ամէն օգուաները, որ տօն օրերը ժողովրդեան կը պատճառեն : Ամէն մարդու համար ալ այն օրերը Աստուծոյ օրեր են, ուստի եւ ճշգիւ ալ Աստուած կը պահանջէ, ինչպէս կը ցուցնեն Սուրբ գիրքերը, սուրբ Եկեղեցւոյ աւանդութիւնները, ամէն ժողովրդոց սովորութիւնները, եւ նոյն իսկ բանաւորութիւնը. անանկ որ աւելի դիւրին է առանց լեզուի ժողովուրդ մը դանել, քան թէ առանց տօն օրերու : Բայց մէկ դի ձգելով ստիկա՝ որուն վրայ ամէն ուղղափառաց քրիստոնէական վարդապետութիւնները կը խօսին, ինչ են տօները մասնաւորապէս ժողովրդեան համար : Տօներն են, որ ժողովուրդը չեմ ըսեր բարեպաշտ եւ կրօնասէր, հապա, գրեթէ գրեթէ մարդ կ'ընեն : Հասարակօրէն ժողովրդեան վարած կեանքը թէ դաշտերու վրայ, եւ թէ քաղաքներու մէջ, զինքն աւելի բրտացընելու կը նայի : Կեանք մը, որ միշտ կոշտ հողերու հետ եւ դործարաններու մէջ թաղուած է, մարդուն ժամանակ չիթողուր իր միտքը մշակելու, եւ վերնագոյն բաներու բարձրացընելու : Կեմ քաղաքներու մէջ, ուր որ ընդարձակ դործատուններ այնչափ մարդկան բազմութիւն կը ծառայեցընեն, եւ զիրենք բոլորովին մեքենական դործքերով կը զբաղեցընեն, ստուգիւ այն մարդիկն աւելի նիւթական, աւելի բիրտ ու կոշտ կ'ընեն, ինչպէս Անգղիայի, Բեղգիայի եւ Վաղղիայի դործարանաշատ քաղաքները կը վկայեն : Աւստի առանց համար տօները թէ ժամանակաւոր եւ թէ հոգեւոր բարիքներ են :

Ժամանակաւոր բարիք են, վասն զի շունչ առնել մըն է իրենց վիճակին անդադար աշխատութիւններէն. շունչ առնել մը, որ խիտ հարկաւոր է, որովհետեւ չկայ մարդ, որ կարող ըլլայ տանիլ այնպիսի անվերջանալի աշխատութեան : Ատիկա անկից ալ յայտնի կ'երեւայ, որ այն դժբախտները, որոնք որ շարաշար սովորութիւն բրած են տօն օրերը գոր-

ծելու, ուրիշ օր մը անգործ կ'անցընեն: Վերջապէս շունչ առնել մըն է, որ բարոյական ազդեցութիւն մ'ունի բոլոր ժողովրդեան կենաց վրայ: Քորմենէն գրագէտին ճարտար գրիչն աս վերջի տարիներու մէջ ցուցուց, թէ տօնի օրը ինչ է դաշտերու համար. նոյնը համեմատութեամբ մը կրնայ ըսուիլ քաղաքներու համար ալ: Բոլոր շարժու մէջ ուսմիկ ժողովուրդը եւ զեղացին իր աշխատութիւններուն մէջ զբաղած իր անձին չինայիր, ոչ մարմնոյն եւ ոչ հոգւոյն խնամ կը տանի: Տօնի օրերուն համար կը պատրաստէ իր պատշաճաւոր հագուստները, եւ այս տօնի օրն է որ զինքը կը վարժեցընէ մաքրութեան եւ վայելչութեան: Կնոջ մարդոյ համար անգագար գրգիռ մըն է գործելու, որովհետեւ չուզէր որ իր զաւկները տօնի օրերը դժուծ եւ անարգ երեւան: Օրինորդ մը հանձնարաւոր կ'ըլլայ, որովհետեւ չուզէր որ իր հաւասարներէն վար մնայ: Տօնի օր ազգականք՝ բարեկամք իրարու հետ կը տեսնուին. եւ աս է, որ ընտանեաց կապերն աւելի կը զօրացընէ. կերակրոյ քիչ մը առաւելութիւնը, զուցէ նաեւ բազմատեսակ առատութիւնը, եւ ամբողջ օրուան հանգիստը մարմինը կը ժրացընեն, եւ անոր զօրութիւն մը կու տան փեճակին համաձայն աշխատելու. նոյն իսկ հոգին նոր քաջալերութիւն մը կ'առնէ եւ բոլոր մարդը կը նորոգուի: Նօր բան. այնչափ կ'աղաղակեն ժողովրդեան բարոյն համար, եւ չեն ճանչնար թէ որն է անոր առաջին օգուտը: Բայց ստոյգ է, որ ժողովուրդը շունչ մէկը, որ այնպէս անկեղծութեամբ եւ ճշմարտապէս զինքը սիրէ, ինչպէս սուրբ Եկեղեցին:

Այսու ամենայնիւ տօներուն այս ամէն երկրաւոր բարիքներն ոչինչ են, երբ հոգեւորները կը մտածենք: Ժողովուրդն ալ ուրիշ ամէն դիւրութիւն ունեցող ունեւորներու նման, հոգի մ'ունի դարմանելու. ուստի իրեն համար ալ հարկաւոր է քրիստոնէի կրօնական կրթութիւն մը, վասն զի անոր հոգին ալ պէտք է որ փրկուի: Արդ՝ եթէ տան օրերը վերցընելու ըլլաս, ժողովուրդն երբ իր հոգեւորին պիտի նայի: Եթէ նիւթական հացի կարօտութիւն ունի, մեծագոյն եւս հարկաւորութիւն ունի ճանչնալու Աստուծոյ վերաբերած ճշմարտութիւնները, իր հաւատքին վարդապետութիւնները, թէ ինչպէս արդարութիւն ընելու է, ինչպէս պարկեշտութիւն պահելու է, ինչպէս զաւկները սնուցանելու է, ինչպէս իր կիրքերը պէտք է զսպել: Ասոնց ամենուն համար հարկ է ճանչնալ նաեւ պատճառներն, որ համոզուի, լսել խրատները, որ յորդորուի, իմանալ ճշմարտութիւններն եւ սկզբունքները, որ զինքը հաստատուն պահեն: Եւ եթէ կիրք ունի, ու վտանգներէն եւ գէշ հրապոյրներէն ազատ չէ, ուրեմն առանց ասոնց չի կրնար ըլլալ: Արդ տօնի օրերը որ ստեպ կը պատահին, այս ամէն հարկաւորութիւններուն մի-

նակ ճար մը կը գտնէ: Աս օրերը կը լսէ ժողովուրդը կենաց խօսքերը, որ թէպէտ աստուածային եւ բարձրագոյն են, սպասու ամենայնիւ դիւրմբունելի բաներ են, որովհետեւ Աստուածային իմաստութիւնն անոնց ըմբռմանն ալ յարմարցուցած է. աս օրերը շափաւոր ատեն մը աղօթքի զբաղելով աւելի բարի եւ ընտիր կ'ըլլայ, եւ երբեմն երբեմն իր յանցանքներէն ալ կը մաքրուի, կը մերձենայ ամենասուրբ Խորհրդին, իր բարքը կ'ուղղէ եւ Աստուծոյ հետ կը միանայ: Տօներու մէջ կը յիշէ թէ Յիսուս իր Փրկիչն է, ամենասուրբ կոյսն՝ իր Մայրը, Սուրբերը՝ իր փաստաբաններն ու պաշտպանները, եւ անմահութեան գեղեցիկ զեփիւսներու մէջ հոգի կ'առնէ: Գիտեմ՝ որ ոմանց աս ամէն խորհրդածութիւնները շահու եւ առուտուրի մեծամեծ եւ բարձրագոյն նպատակներու համեմատելով, շնչին բաներ կ'երեւան. բայց՝ անանկ համարին ինչպէս որ կ'ուզեն. մենք ուղղափառքս կը հաւատանք, որ մարդս աշխարհք եկած է մինակ իր հոգին փրկելու համար, եւ շէնք կրնար փրկութեան ամէն հարկաւոր միջոցները մեծ շահմարել:

Արեւմե կը հաւատան գուն, կրնայ մէկն ինծի ըսել թէ, ժողովուրդը տօն օրերը աս ըսած հոգեւոր բաներուն կը զբաղի: Շատ պարզամիտ մարդ մը կ'ըլլայիր, թէ ասոր համոզուած ըլլայիր: Չէս տեսներ, որ աս օրերն ուրիշ բանի շէն ծառայեր, բայց եթէ զեղխութեան, դատարկութեան, խաղերու եւ գինեատուններու մէջ անցընելու: — Նախ պատասխան կու տամ թէ, ասիկա ընդհանրապէս սուտ է, որովհետեւ թէ քաղաքներու՝ եւ թէ առաւել եւս գեղերու մէջ շատերը նոյն օրերն աստուածային պաշտամանց կրթութիւններու մէջ ալ կ'անցընեն. դնենք թէ՛ ոմանք այն հանդիսութիւններուն հետ անպատշաճ զբօսանքներ ալ խառնեն: Երկրորդ՝ աղէկ միտ դիր ասոր, որ եթէ շատերուն՝ տօն օրերն ինչպէս պէտք է շպահենուն համար, տօները բոլորովին վերցընելու ըլլաս, կը զրկես բուն բարիներն ալ, որոնք աղէկ կ'անցընեն եւ իրաւունք ունին, որ նոյներն իրենցմէ չվերցուին. այնպէս որ՝ շար գործածելու վտանգը վերցընել ուզելովդ, կը բառնաս նաեւ բարի գործելու կարելիութիւնը, որն որ չէ թէ միայն ամէն արգարութեան օրէնքներու, այլ նաեւ խոհեմութեան դէմ է: Բայց ես ալ իմ կողմանէս ասոր վրայ հարցընելու բան մ'ունիմ: Ինչո՞ւ համար այնչափ մարդիկ տօները դատարկութեան ու զեղխութեան մէջ կ'անցընեն: Ո՞վ է գլխաւոր պատճառն այսպիսի անկարգութեան: Եթէ քիչ մ'աւելի զգուշութեամբ պահուելու ըլլային Եկեղեցւոյ օրէնքները, որ այս անկարգութեանց առիթները վերցընել կը հրամայէ, սրճանոցները, պանդոկները եւ ուրիշ աս տեսակ ժողովատեղիները դոց պահելով, միթէ ժողովրդեան օգտին համար մեծ բան մ'եղած չէ՞ր ըլլար: Բայց բաները, թող որ

քիչ մը յայտնի խօսիմ, բոլորովին ուրիշ կերպ կ'երթան: Այլեւայլ կամ անզգաստ, կամ շահախնդիր, կամ անկրօն տեսչութիւններ, կ'երեւայ թէ, ուրիշ լաւագոյն բան մը չեն գտներ, բայց եթէ ամէն ճամբով՝ տօնի օրերը ժողովուրդը Եկեղեցիներէն ու կրօնական պաշտամունքներէն հեռացընել: Տօնի օրերը հրաման կը տրուին ամէն կաթաններու, ամէն հանդէսներու, ամէն տեսարաններու, որոնք կարող են բազմութիւնն իրենց ձգել: Գծբախտ է այն հոգւոց հովիւը, որ ջանայ ասոնց արգելք մը դնել տալու. ինչու որ կամ ցուրտ պատասխան մը, եւ կամ գուցէ սպառնալիք մը պիտ'որ ընդունի: Տօն օրերը շատ տեսչութիւններ իրենց վճարմունքները կը կատարեն. թէ զօրաց հանդէսները, թէ երեսփոխաններու ընտրութիւնները, եւ թէ ուրիշ հազար ու մէկ առանձնական եւ հրապարակական շահերը տօնի օրերուն կը ձգուին ան իշխանութենէն, որ կը պարտաւորէր արգելելու: Դարձեալ, դարու մը մէջ կը գտնուինք, որ իբր թէ բաւական չեն եղած անկարգութեան հին հրապոյրները, երկաթուղիներու վրայ ալ հնարուեցան տօնի օրերուն հանդիսը սուած ընթացիները, եւ ահաւասիկ ամէն քաղքէ, չըսեմ ամէն զեղէ արուեստաւորներու, արուեստագէտներու, խանութպաններու եւ ստորին մարդկան բազմութիւն մը դուրս կը թափուի, ասդին անդին կը ցրուի, ինք զինքն ուտելու խմելու, խաղալու խնտալու տալու համար: Հոս չեմ համբեր այնչափ քնասները որ մէկ օրուան մէջ կ'ընեն, բոլոր շարժուման մէջ վաստակածնին մտխելով ու մեծամեծ շարիք կարօտ ու չքաւոր ընտանիքներուն հասցընելով: Չեմ յիշեր այն սովորութիւնը որ կը ստանան զեղիս եւ մոլի կեանք մ'անցընելու, որով ընտանեաց սէրը կը կորսընցընեն, եւ ալ չեն զբաներ ընտանեկան շափաւոր հաճոյից քաղցրութիւնը: Ո՛ր կը մնայ անկից ետքը Եկեղեցւոյ միտ դնելու կարելիութիւնը: Արեւը ծագած պէտք է որ տնէն ելլեն, հազիւ թէ կը հասնին, ալ Եկեղեցւոյ վրայ մտածող չի գտնուիր, ամէն մարդ գինոյ եւ շրապոյն եւս բաներու կը վազէ, մինչեւ իրիկուան դէմ յոգնած՝ եւ ոգելից խմելիքներէն ծնշուած տուն կը գառնան բերաննին հայհոյութեամբ լեցուն, կնիկնին եւ զաւակնին սարսափեցընելու համար: Եւ ոչ ալ բանը Եկեղեցւոյ զանցառութեան վրայ կը մնայ. ինչու որ ուրիշ շատ անկարգութիւններու դուռ կը բացուի: Կառապանները, պանդոկապետները եւ ծառաները առաւօտէն կը սկսին զործելու եւ եկողներուն սպասելու, զլուխնին շատ ուրիշ բաներ ունին մտածելու, քան թէ աստուածային պաշտամունքը: Հազարաւոր անձինք երկաթուղւոյն ընթացքին երկայնութեամբ կարելիութիւն չունին Եկեղեցւոյ միտ դնելու, որովհետեւ այն օրերը չափէ դուրս զբազած են: Ասկից՝ ժողովրդեան ամէն աստիճաններուն մէջ կը տարածի անհաւատալի տգիտութիւն մը

աստուածային բաներու վրայ, ազիտութեան վրայ կ'աւելնայ անկից յառաջ եկած բարուց անասնական ապականութիւն մը, եւ ընկերութիւնն աս կողմանէ հեթանոսական կ'ըլլայ, թէ շարագունի ալ շիդաւնար նէ, որովհետեւ ապականութիւնը որ քաղաքականութենէ կը ծնանի աւելի գարշահոտ է, քան բարբարոսութենէ ծագած ապականութիւնը: Աս բաներս կը գրեմ նէ, չէ թէ յոյս մը ունիմ որ ճար մը պիտի գտնուի, որովհետեւ չեմ կարծեր, որ հիմախաւան ատեններս գտնուի այն քրիստոնէական քաջասրտութիւնը, որ հոգ մը տանի. հապա որպէս զի գոնէ ամէն մարդ տեսնէ, որ մեր շարիքներուն պատճառն եկեղեցական օրինաց զանցառութիւնն է, եւ թէ՛ երբ որ ժողովուրդը տօները աղէկ չիպահէր նէ, յանցանքին մէկ մասը իրեն վրայ չիժանրանար:

Բ. Մեկալ գիմարութիւնն Եկեղեցիներուն զարգելուն վրայ է: Ի՞նչ հարկուոր է այնչափ շարտարմալ, ի՛նչ, այնչափ շարտարմալ: Աւելի օգտուոր լի՞ր շարտարմալ: Ի՛նչ այնչափ եղանակու ի՛նչ, այնչափ սրտի ազգարմալ: Երբ շարտարմալ: Աս ընդգիմարութիւնն այնչափ հին է, որչափ քրիստոնէութիւնը. բայց բանն ան է, որ շատերը միտ չեն դներ, թէ այս ընդգիմարութեան առաջին հնարողը Յուդայ Յիսուսի մատնիչն եղաւ: Յուդան է, որ Մագդաղենացոյն անուշահոտ ու մեծագին իւղին Յիսուսի պատուոյն համար առատութեամբ թափելը տեսնելով, ձայնը բարձրացուց եւ ըսաւ, թէ շատ լաւ կ'ըլլար, թէ այն իւղը ծախուէր եւ գինը աղքատներուն տրուէր: Բայց Յիսուս աստուածային Արդարեան աս իր աղքատ սիրութեանը վրայ շատ չհամեցաւ, մանաւանդ թէ զինքը յանդիմանեց ու պապանձեցուց, երբ գարձաւ Մագդաղենացոյն եւ աղէկ մը զանիկա գովելէն ետքը՝ խոստացաւ թէ, այն ըրած գործքը Եկեղեցոյ մէջ յախտեան պիտ'որ յիշուի:

Եւ իրացընէ՛ ըսածնին գիտն'ն արդեօք որ սուրբ Եկեղեցիներուն հարստութիւնն ու փառաւորութիւնը չեն ուզեր ու վար կը զարնեն նէ, միտքերնէն չեն անցըներ թէ, այս սուրբ տաճարները Աստուծոյ փառացը համար շինուած են, եւ ինչ որ անոնց մէջ կը գործածուի, ամէնն ալ Աստուծոյ պատուոյն եւ մեծարանքին համար է: Աս մտածութիւնները միանգամ ու միշտ ասանկ բաներ խօսողներուն բերանը պէտք էին գոցել: Աստուած ամէն բանի գերագոյն Տէրն է, միթէ՞ արժանի չէ՞ որ այսպէս ճանչցուի ու փառաւորուի: Արդ՝ ուրիշ ի՞նչ կերպով կրնանք զինքն ամէն բանէ վեր յարգել ու մեծարել, եթէ ոչ ընծայելով իրեն ինչ որ երկրիս վրայ ազնիւ ու պատուական է: Ակունք, մարգարիտ, արծաթ, ոսկի, մետաքս, անուշահոտ խնկեր, ասոնք ամէնքն ալ այնպիսի նիւթեր են, որ մենք ուրիշ բաներէն վեր կը համարինք, ուստի հարկ է, որ նոյններն Աստուծոյ պատուոյն գործածենք: Եւ չըսէ մէկը այն տղայական խօսքը, թէ Աստուած ասոնց

Հարկաւորութիւն չունի, լիան զի ստով կը ցուցընէ թէ պատճառն իսկ չէ հասկըցեր, որուն համար որ այն արտաքին փառաւորութիւնը հարկաւոր է: Չէ թէ՛ Աստուած անոր կարօտութիւն ունի, այլ՝ մեր պարտքը, մեր հարկաւորութիւնն է, որ ունինք զԱստուած, որչափ կարելի է, մեր կողմանէ քիչ անարժանութեամբ պատուելու ու պաշտելու, եւ իրեն ընծայելու ան բանը՝ որով մեր հպատակութիւնը, մեծարանքն ու սէրը աւելի կ'երեւայ:

Թագաւոր մըն ալ, որ քանի մը որ իր հպատակներէն մէկուն հետ ընտանեբար կենակցելու համար անոր տունը կ'իջնայ, հարկաւորութիւն չունի այն փառաւորութեան, որով կը մեծարուի. ինչու որ՝ ամէն բան, թէ որ ուզելու ըլլայ, կրնայ իր պաշտտէն ունենալ. բայց այն հպատակը կը պարտաւորի այսպէս վարուելու, որովհետեւ ասանկ կը պատշաճի հպատակի մը որպիսութեան եւ թագաւորական արժանաւորութեան:

Եւ ստիկա մտաց բնական լըյան անանկ յայտնի կը ցուցընէ, որ ամէն ատեն, ամէն՝ նաեւ բարբարոս ազգեր աստուածային պաշտամանց մէջ ամէն տեսակ շքեղ եւ փառաւոր հանդէսները կը կատարէին: Ընդկաց փակոտները եւ Մեքսիկացւոց տաճարներն իրենց շքեղութեամբը եւ հարստութեամբը Յունաստանի եւ Հռոմայեցւոց կառտուններէն վար չէին մնար: Տաճկաց մզկիթները, Չինաստանի, Թիպէթի, եւ Պարսից պաշտամանց տունները, որչափ այն ազգերուն հանճարը եւ հարստութիւնը կարող է, հոյակապ եւ փառաւոր կը շինուին: Լուսաւոր վիհաներ են ըսածներուս աս ամէն ազգերու մէջ քրմերուն ունեցած հարուստ եկամուտները, իրենց պաշտամանց զգեստներուն եւ անօթներուն արտաքոյ կարգի շքեղութիւնը, եւ սոկոյ, արծաթի եւ գուհարներու առատութիւնը, որոնք որ մինչեւ աս օրուան օրս կը տեսնուին, եւ որոնց մէկ մասն ալ քրիստոնէսայ ազգաց թագաւորներուն քով եւ մուսէոններու մէջ կը պահուին: Ամէն ազգ ներքուստ աս զգածմունքն ունէր որ, ինչ որ մաքուր, ինչ որ մեծագին, ինչ որ սուրբ եւ ընտիր է երկրիս վրայ, այն ամենայն աստուածութեան հաճոյական է: Բայց մենք աւսոր աւելի զօրաւոր ցոյցն ունինք հին օրէնքին մէջ, ուր որ ինքն Աստուած ուզեց եւ հրաման տուաւ տաճար մը շինելու, որ բոլոր աշխարհքիս վրայ ստաղին զարմանալիքն ըլլայ, որուն մէջ սոկին, արծաթը, ազնիւ քարերը, հոտաւէտ փայտերը, քանդակները, զեղեցիկ արուեստներն, ան աստիճանի շքեղութիւն մը կու տային որ երբ սուրբ Գրքին մէջ մանր ստորագրուած չէր ըլլար, անհաւատարի բան մը կը համարուէր: Այս ամենայն ինչ է, բայց եթէ յայտնի փորձ մը, որ Աստուծոյ խիստ հաճոյական են այսպիսի փառաւորութիւնները: Արդ՝ եթէ հաճոյ էր Աստուծոյ հին տաճարին շքեղութիւնը,

ուր որ սուրբ բան՝ մինակ Տապանակն եւ քիչ մը Մանանա կը պահուէր, որն որ օրինակ մըն էր մեր խորաններուն վրայ պաշտուած Արբուժեան խորհրդին, որպիսի մեծվայելութիւն, որպիսի փառաւորութիւն պէտք չեն ունենալ քրիստոնէից եկեղեցիները, ուր որ ճշմարտապէս իրապէս ներկայ է թագաւորաց թագաւորը: Ո՛հ. մեզմէ շատ տարրեր կը զգային մեր նախնիքը, որ այնչափ շքեղ եկեղեցիներ իրենց զարմանալի զարդերովը մեզի թողուցին:

Իսկ եթէ աս պատճառները չեն շարժեր ոմանց սիրտը, որ ամենեւին Աստուծոյ վերաբերած բաներէն համ չեն առներ, եւ միշտ աղքատներուն բարիքը կ'ուզեն փնտռել, կրնայինք իրենց ասանկ պատասխան տալ: Բարէ, ինչ է պատճառն որ այդչափ ետեւէն կ'իյնաք մինակ Աստուծոյ տնէրն իրենց զարդերէն մերկացընելու աղքատներուն օգնութեան հասնելու համար, եւ կը խնայէք այնչափ ուրիշ զարդերու, որ շատ աւելի արժէք ունին: Ինչո՞ւ չէք աղաղակեր թէաւորոններու շքեղութիւններուն դէմ, որ տարուէ տարի նորէն նորէն կը շինուին այնչափ քաղաքներու մէջ, մէկը մէկալէն գերազանց, ի վնաս բարի վարուց եւ հրապարակական ու առանձնական տնտեսութեան, ինչպէս ամէն մարդ գիտէ: Ինչո՞ւ լռութեամբ թող կը տրուին առանձնական տներու մէջ եղած շապլութիւնները, որոնք օրէ օր աւելի սաստկանալով, աւելորդ բան չեն թողուր աղքատներուն բաշխելու: Ինչո՞ւ եւ ոչ խօսք մը կը զրցուի կանացի շապլութիւններուն դէմ, որ այնչափ ծանր բեռ մըն են ընտանիքներու, տեսակ տեսակ նորաձեւութիւններուն պատճառաւ, որ ամէն օր նորէն կը հնարուին: Սուրբ տաճարներուն փառաւորութեան եւ անոնց զարդերուն դէմ կանչվածքէն յառաջ, քիչ մ'ալ աս անօգուտ ծախքերուն դէմ աղաղակելու չէր մի: Ո՛հ, ինչպէս կասկածելի է աս՝ աղքատաց բարւոյն նախանձաւորութիւնը:

Վերջապէս Եկեղեցիներուն շքեղութիւնն այնպիսի շքեղութիւն մըն է որ նաեւ աղքատաց բարւոյն կը դառնայ: Ժողովուրդեան այն մասը, որ թէաւորոններու, սրահներու, ծաղկեալ ակումբներու մասնակից չ'ըլար, Եկեղեցւոյ փառաւորութիւնը կը վայելէ: Ռամիկը հոն կը մտնէ իրբեւ իր տունը, խորանի երկրպագութիւն կ'ընէ ինչպէս իշխան մը, կը զուարճանայ իր աչքն ան զարդերուն վրայ, կը վայելէ այն տեսութիւնը, եւ քիչ մը մոռնալով իր խրճիթին ողորմելութիւնը, բոլորովին զրկուած չիզգար ինք զինքն երկրաւոր բարիքներէն, ինչպէս յառաջագոյն կը կարծէր: Այնչափ մեծ է իր գեղին մէջ փառաւոր տաճար մը ունենալուն վրայ զգացած հաճութիւնը՝ որ թէեւ ունեցածն ալ ոչինչ ըլլայ, երբեք չիզանար իր մէկ գրասն ամէն անգամուն՝ որ խօսք կ'ըլլայ մեծագին սպասով մը զանիկա հարստացընելու կամ զարդարելու:

Եւ չէ թէ մինակ հաճութիւն մըն է որ կը զգայ, հա-

պա օգուան ալ ունի: Աստուած՝ սուրբ ամառներուն փա-
 առարութիւնն առանց խորունկ պատճառներու չուզեց:
 Զգայարանօր պատած մարդուն ուրիշ բան այնպէս ազգու-
 շիխօսիք, ինչպէս զգայարանքի տակ ինկածը, ուստի Եկեղե-
 ցւոյ ընդարձակութիւնը, խորաններուն փառաւորութիւնը,
 զարդերուն հարստութիւնը, անօթներուն մեծ գինը, խուն-
 կերուն անուշահոտութիւնն առաջին համարներն են որ կը
 սորվի աստուածութեան մեծութեանը վրայ: — Դասի մէկ
 գեղեցիկ մարգարէութիւնն է, որ Աստուած իր տանը մէջ
 պիտ'որ յայտնուի. Աստուած է քանզի իբրև յայտնի, եւ ա-
 սով կ'ուզէ իմացընել, թէ տանը փառաւորութիւնն ընակչին
 մեծօրէնութիւնը կը ճանչցուի: Ճշմարիտն ըսելու համար,
 մէկը փիլիսոփայ ըլլայ որչափ որ ուզէ, սակայն չիկրնար չզգալ
 իր անձին վրայ Աստուծոյ գազափարին մեծնալը, երբ որ մեր
 գլխաւոր Եկեղեցիներուն գոնէն ստորը ներս կը գնէ: Այն
 ընդարձակ կամարները, այն հազուադիւր մարմարեօճները,
 այն արձանները, նկարները եւ խորանները, որոնց ամենքը
 մէյ մէկ գանձեր են իրենց նիւթոյն եւ շատ անգամ արհես-
 տին կողմանէ, քեզի զգալ կու տան, որ հոս բանը մարդկան
 ոգորմէի մեծութիւններուն վրայ չէ, հասցա անբաւ, անհուն,
 անմահ էակին, Աստուծոյ մեծութեանը վրայ է: Սիրան՝ ալ
 չիկրնար անտարրեր մնալ առ տեսութեան մէջ, ուր որ մտքը
 կը յառաջէ՝ պէտք է որ կամքն ալ եւ յօժարութիւնն ալ
 հետեւին: Ուստի հոգին՝ ինք իրմէ ելած՝ յափշտակուած կը
 զգայ, առանց իր իմանալուն մտքը Աստուած կը գիտէ, եւ
 հազարումէկ բարձրագոյն զգածմունքներ հոգին կը գրուեն,
 որոնք գուցէ ինք չ'ըմբռներ, եւ ոչ ալ կրնայ մեկնութիւնը
 տալ: Եւ եթէ ասոնց վրայ աւելցընես նաեւ արարողութիւն-
 ները, ծէսերը, երգերը, զորոնք սուրբ Եկեղեցին պայտիսի
 հանդիսութիւններու մէջ ի գործ կը գնէ, եւ այն ծանր,
 գաշնակաւոր երգեօճներուն ձայնը, քահանայական զգեստնե-
 րը, վառուած մամուղները, ահաւասիկ բոլոր զգայարանք-
 ներդ գուն քեզմէ գերի ըրած կ'ըլլաս աստուածպաշտութեան:
 Սոցոյ կը գրէր մեծն սուրբ Օգոստինոս իր վրայ, թէ ամենէն
 քաղցր արցունքները Քրիստի մէջ կը թափէի, երբ որ Ա.
 Ամբրոսիոս մեծ եպիսկոպոսը աստուածային պաշտամունքներն
 այնպիսի մեծ հանդիսութեամբ կը կատարէր: Մոյի իմաստուն
 եպիսկոպոսը կը հաստատէր թէ, իր առ Աստուած բարձրա-
 գոյն վերացումները իր մայր եկեղեցւոյն սուրբ պաշտամունքը
 մէջ ունեցած էր: Եւ ամեն տարի Հոսի՝ շատ սլլազանդներ
 ներբուսա կը ցնցուին իրենց մուրրութիւններէն, երբ կը տես-
 նեն Յիսուսի Քրիստոսի փոխանորդը, որ Առաքիլանեան ար-
 բունական եկեղեցւոյն պայծառութեանց մէջ Աստուծոյ քա-
 ռութեանց զոհը կը մատուցանէ, այնչափ զգայութիւնը ազգու-
 է կամքը շարժելու: Արդ՝ ասանկ ըլլալով՝ ինչպէս որ չիկրնար

ալ ուրացուիլ, ինչո՞ւ ուրեմն ողորմութեան անուսով կ'ուզեն զրկել բրիտանոնեաներն ու ժողովուրդն այսպիսի մեծագին բարիքէ մը, որ դերագոյն կարգի է: Պէշի՞ գործածուած է ուրեմն արծաթն ու ոսկին, որ այսպիսի բարձրագոյն վախճանի մը կը ծառայէ: Ո՛հ, յանգուզն չեմ համարուիք, թէ ըսեմ, որ աղքատաց սերը Եկեղեցւոյ ասելութիւնը կը ծածկէ այսպիսի կեղծաւոր հրապարակախօսութիւններու մէջ:

Պ. Ա. Երջայգես ոմանք ալ գէշ կը տեսնեն որ Եկեղեցիներն այսչափ իջնալն իջնալն, երբ որ քիչն ալ բաւական էր: Ասոր վրայ վերն այնչափ խօսելէն ետքը, այսպիսիներուն հաստեղս քանի մը խօսքով կը պատասխանեմ: Մեր նախնիքներուն աչքին առջեւ Եկեղեցիներու բազմութիւնն ամենեւին ծանրութիւն մը չէր, կը բաղձային որ որչափ կարելի է աւսնոց թիւն աւելցնեն, եւ երբ որ Եկեղեցիներու բազմութիւն կը շինէին, ուրիշ բան չէին մտածեր, բայց զՅիսուս ի սուրբ խորհրդեան իրենց մէջն ունենալու: Բայց հիմա ինչո՞ւ այնչափ ծանր կու գոյ ոմանց: Ահաւասիկ պատճառը, որուն համար նախնի ուղղափառներն այնչափ Եկեղեցասէր էին: Իրենք կը հաւատային, թէ Աստուծոյ ժողովուրդն են, եւ Յիսուսի Քրիստոսի ընտանիքը, եւ զինք իրենց Հայրը ճանչնալով, կ'ուզէին որ միշտ իրենց մէջն ըլլայ: Արդ՝ մենք ալ անոնց պէս Աստուծոյ որդիքը եւ Յիսուսի Քրիստոսի եղբարքը չենք ու պիտի չըլլանք: Անոնք՝ Եկեղեցիներն իրենց մօտ կ'ուզէին, վասն զի իրենց պարտքը կը համարէին դնել հանդիսաւոր օրերն այցելութիւն ընելու, ուստի եւ կը բաղձային դիւրութեամբ նոյնը կատարելու: Արդ՝ աս պարտաւորութիւնը մեզի համար վերցուած է արդեօք, այնպէս որ կարող ըլլանք առանց պաշտաման ապրելու: Եկեղեցիները կը բազմացնէին, վասն զի կը յուսային որ Յիսուսի նիւթական մերձաւորութիւնն ալ իրենց համար ամէն բարիքներու աղբիւր էր. իսկ մենք աս լոյսը պիտ'որ չունենանք: Իրենք գլխաւորաբար Եկեղեցիներու կը բաղձային, վասն զի գիտէին թէ ասոնց բազմութիւնն ամենասուրբ Երրորդութեան փառքը եւ պատիւը կ'աւելցընէր սուրբ պատարագներուն աստուածային զօհերովքարդ՝ մենք ալ նոյն հաւատքն պիտ'որ չունենանք: Միթէ Աստուծոյ փառքն աւելնալուն անտարբեր պէտք է ըլլանք: Մէկ խօսքով, անոնք Եկեղեցիները կ'ուզէին, վասն զի նոյնները կը սիրէին. ով որ ասոնք աւելորդ կը համարի, ինչ կը նշանակէ, չեմ գիտեր: Ով որ հակառակութիւն ունի Իտալիայի մէջ Եկեղեցիներուն աւելորդ բազմութեանը, սիրաբ հանդարտ բռնէ, որ աս դարս Եկեղեցիներն աւելցընելու զարչէ: Միայն թէ զգոյշ կենաց շարանջնելու, թէ որ Եկեղեցիներու արուելու ստակը նորանոր մեծաշէն բանտեր, փառաւոր եւ շքեղ զօրանոցներ շինելու ծախուելու ըլլայ. ինչու որ՝ փորձը կը ցուցնէ որ, ասոնցմէ մէկը պէտք է յանձն առ-

նուէլ Ո՛հ, թէ բաւական ըլլար աչքը նակտի վրայ ունենալ տեսնելու համար թէ, որչափ խենդութիւններ աշխարհքի վրայ պակաս կ'ըլլային:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Ը .

Քրիստոնէական պարտքեր:

Ես ուզափառ եմ, բայց ի գործ չեմ գներ:

Մինչեւ հիմա դժխաւորարար անոնց վրայ խօսեցանք որոնք հաւատոյ դէմ առարկութիւններ, դժուարութիւններ ու ընդդիմութիւններ ունէին: Բայց կը գտնուին այնպիսիներ ալ, որոնք հաւատոյ դէմ գնելու բան մը չեն գտներ, մանաւանդ թէ ուզափառ ըլլալուն վրայ կը պարծին ալ, սակայն մինակ աս կ'աւելցընեն, թէ ի գործ չեմ գներ. այսինքն կ'ուզեն ըսել, թէ ուզափառ հաւատոյ կրթութիւնները գործքով չեն կատարեր: Աս ըսած ատենին անանկ ալ կը կարծեն, որ ասիկա չըլլալու բան մը չէ: Ինչու որ միտքերնին գրած են, թէ երկու տեսակ ուզափառութիւն կայ. մէկը՝ որ միանգամայն գործքով կը կատարուի, մէկալը՝ առանց աստեղծութիւնն ալ խիստ լաւ են, կ'ըսեն, ի հարկաւորութեան, եւ կրնայ մէկը, ինչպէս որ կ'ուզէ, կամ մէկը, կամ մէկալը ընտրել: Ճանչցած եմ քանիները, որ տներուն մէջ մինչեւ երբեմն հոգեւոր գրքեր կը կարդային, եւ տեսակ մը համետ կեանք կ'անցնէին, բայց աւելի դիւրաւ յանձն կ'առնէին կտոր կտոր ըլլալ, քան թէ Եկեղեցւոյ մէջ մտնել, կամ խոստովանահօր մը քով մտնելու, ու այնչափ պինդ էին իրենց կարծիքներնուն վրայ, թէ ուզափառ ըլլալու եւ կրօնի գործքերը կատարելու մէջ ամենեւին կայ մը չկայ: Արդ՝ թէ որ սկզբունք մը կայ, որ քիչ մը քննութեան կարօտ է, ահա ասիկա ասիկա է:

Աս է մեր բարեբախտութիւնը, որ այսպիսի այլանդակութիւն մը իմանալու համար մտաց շատ բարակութիւն հարկաւոր չէ: Բաւական է միտ գնել մինակ իրարու հակառակ խօսքերուն: Ի՞նչ կը նշանակէ ես ուզափառ եմ, եւ ի՞նչ կը նշանակէ, ես ի գործ չեմ գներ: Ես ուզափառ եմ կը նշանակէ թէ, ես ստոյգ եմ այն մեծագոյն ստուգութեամբ որ աշխարհքիս մէջ կրնայ ըլլալ, ինչպէս է հաւատքի ստուգութիւնը, թէ Աստուած իմ վրաս աս կամ ան պարտքերը գրած է. իսկ ես ի գործ չեմ գները՝ ան կը նշանակէ թէ, թէպէտեւ ստոյգ եմ, որ Աստուած ինձի աս պարտաւորութիւնները հրամայած է, բայց կը համարիմ թէ կրնամ նաեւ ականջ չգնել Աստուծոյ, որ ինձի կը պատուիրէ: Մտածէ մէջ մը, ընթերցող, աս հակառակախօսութեան տարածութիւ-

նը: Արոնք են ամենէն հասարակ արտաքին կրթութիւնները, որ ուղղափառ հաւատքը կը հրամայէ: Ասոնք են: պատարագ տեսնել, Եկեղեցւոյ աղօթքներն ընել, քարոզ ընել, խոստովանիլ, Սուրբ Հաղորդութիւնն ընդունիլ, պահք ու ծոմ պահել, եւ քանի մը ուրիշ գործքեր: Ասոնց ամենուն վրայ հաւատքը առանձին կարգադրութիւններ ըրած է, եւ իրրեւ պարտաւորիչ պատուիրաններ հրատարակած է. եւ ո՛վ որ ուղղափառ է, նոյներն անանկ ալ կը ճանչնայ: Աւրեմ՝ ի մասնաւորի կ'ուզէ ըսել, ինձի հաւատքս սորվեցուցած է, եւ գիտեմ, թէ ինձի հարկաւոր է աղօթքը, վասն զի առանց ասոր զԱստուած չեմ պաշտեր, եւ զինքը ոչ վերնագոյն Տէրս եւ ոչ ալ ամէն բարիքներու աղբիւրը կը ճանչնամ, ոչ իմ յանցանքներու թողութիւն, եւ ոչ ալ շնորհք մը կ'ընդունիմ, մասնաւոր թէ մեծամեծ մեղքերէ ալ ետ չեմ կրնար կենալ. այսու ամենայնիւ, ոչ աղօթք կ'ընեմ, ոչ ինք զինքս Աստուծոյ կը յանձնեմ, եւ գլխաւորաբար հեռու կ'ուզեմ կենալ ան աղօթքներէն որ աւելի զօրաւոր են, ինչպէս են Եկեղեցւոյ հասարակաց աղօթքները, որոնց հաւատացեալ թողովուրդը մասնակից կ'ըլլայ:

Կ'ուզէ ըսել. իրրեւ հաւատք կը ճանչնամ եւ կ'ընդունիմ, որ Յիսուս Քրիստոս իր Եկեղեցւոյն մէջ զո՛հ մը հաստատած է, եւ հրամայած է, որ անոր ամենքն ալ մասնակից ըլլան, որովհետեւ ան մինակ նոր օրէնքին զոհն է, ան մինակ Աստուծոյ հաճոյական պատարագն է, որ կարող է զինքը մեզի հետ հաշտեցնել, եւ երկինքէն ամէն շնորհքներն իջեցընել. այսու ամենայնիւ, ամենեւին ոչ քիչ՝ ոչ շատ չեմ ուզեր ներկայ ըլլալ, ինչ որ ըլլան այնչափ խորհուրդները:

Կ'ուզէ ըսել. կը ճանչնամ եւ կը խոստովանիմ թէ Աստուծոյ խօսքը կամ քարոզատուութիւնները միջոցներ են, որով Աստուծոյ հասարակ նախախնամութիւնը հաւատացելոց սրտին կը խօսի, զանոնք կը խրատէ, կը զօրացնէ, զեղջի կը բերէ, մոլութիւններէն կը հեռացնէ, առաքինութիւններու կը քաշէ. այսու ամենայնիւ, թէպէտեւ հաւատքս ալ ասանկ անտարակուսելի սորվեցընէ, բայց ես չեմ ուզեր ի գործ դնել:

Կ'ուզէ ըսել. ստուգիւ հաւատքս ինձի կը սորվեցընէ, թէ պարտաւոր եմ իմ մեղքերս ապաշխարութեան գերագոյն ատենին ներքեւը դնել, թէ առանց ասոր երբեք չեմ կրնար թողութիւն գտնել, եւ թէ մեղաց մէջ ապրելովս, կրնամ ամէն բոլորի մէջ դժոխքին անդունդը դըրիլ, ինչպէս կը տեսնեմ, որ այնչափներուն կը պատահի, որոնք անզգաստ կը մեռնին. սակայն ինչ որ ըլլայ, ամենեւին կամք չունիմ աս պարտքս կատարելու, եւ ոչ երբեք ապաշխարութեան ատենին առջեւը կ'ուզեմ ելլել, փոյթ չէ թէ հոգիս կորսընցընեմ:

Կ'ուզէ ըսել. հաւատքես կը ճանչնամ որ Յիսուս

Քրիստոս իր իմ վրաս ունեցած այնչափ սիրոյն համար աստուածային սիրոյ խորհուրդ մը հաստատեր է, որով ինք զինքը ինձի կ'ուզէ տալ եւ ինձի հետ միանալ անձառելի եղանակաւ, թէ աս սուրբ խորհուրդին մէջ ինձի իր աստուածային անհատնում շնորհաց զանձերը պատրաստեր է, եւ թէ զինքն աս ամենաբանչ խորհուրդին մէջ ընդունելովս իմ յաւիտենական երանութեանս գրաւ մը կ'ընդունիմ. այսու ամենայնիւ, թէպէտեւ չեմ կրնար տարակուսիլ աս ամէն ճշմարտութիւններուն վրայ ուղղափառ հաւատքը զաւանելուս համար, բայց երբեք պիտ'որ չհաւանիմ սուրբ խորանին մօտիկնալու, եւ ոչ ալ բանի տեղ կը դնեմ ոչ աստուածային այնչափ գուժը, եւ ոչ ալ իմ հօգուոյս յաւիտենական փրկութիւնը:

Կ'ուզէ ըսել, համոզուած եմ եւ զիտեմ իմ հաւատքէս, թէ կը պարտաւորիմ նաեւ արտաքին գործքերով՝ յայտնել սրտիս մէջ հաւատացածներս, այսու ամենայնիւ ուխտ պիտ'որ դնեմ ետ կենալու ան ամէն արտաքին գործքերէն, որոնք որ կրնան յայտնել սրտիս մէջ ինչ ըլլալս: Ասոնք՝ եւ ասոնց նման ուրիշ շատ բաներ կ'ուզէ ըսել եւ կը նշանակէ աս զեղեցիկ խօսքը, թէ եւ «չգտիմ եմ, եւ ի գործ չեմ գնիր: Հիմա՛ կը խնդրեմ բարեմիտ ընթերցողէն, ասկից աւելի անիրաւութեամբ կրնայ մէկը զԱստուածութիւնն անարգել ծագել: Թէ ըսելու ըլլայիր, ես տաճիկ եմ՝ եւ ի գործ չեմ գնիր, ես անաստուած՝ անհաւատ եմ՝ եւ ի գործ չեմ գնիր, առանց տարակուսի ամբարշտութեամբ կը խօսէիր, այսու ամենայնիւ հետեւութիւնը բանաւոր էր: Ինչու որ՝ ո՞վ է ան՝ որ ի գործ կը գնէ կրօն մը, զորն որ առասպել կամ սուտ կը համարի. ո՞վ է, որ օրէնքի տեղ կը գնէ ան բանը, զորն որ կը համարի թէ իշխանութիւն չունեցողէ մը տրուած է: Բայց՝ ճշմարիտ ճանչնալէն ետքը որ ուղղափառ հաւատքը այսպիսի պարտաւորութիւններ վրանիս կը գնէ, ասոնց գործադրութենէն փախչիլը ստուգիւ մտաց հակառակ մտածելու, խօսելու եւ գործելու եղանակ չէ մի:

Աս սկիզբը չէ թէ միայն հակառակախօսութիւն, հապա գործնական անաստուածութիւն մըն է. եւ յայտնի է, վասն զի՝ ով որ ինք զինքը ուղղափառ խոստովանելով՝ ուղղափառ կրօնի պաշտամունքները չիկատարեր, անիկա թնշ կերպով զԱստուած կը պատուէ: Հրէից հետ սաղմոս չիզրուցեր, բողոքականներուն ընթրիքին չիհաղորդիր, տաճկաց բամազանը չիպահեր, կապալաշուններուն հետ կուռքերնին չիպաշտեր, հապա թնշ կ'ընէ: Աշխնչ՝ ոչինչ: Աշխարհքիս վրայ անասնոյ պէս կ'ապրի, ապագային վրայ հոգ չ'ընէր, հօգուոյն վրայ չ'մտածեր. Աստուծոյ պաշտօն մը չ'ընծայեր: Այսպիսին զազանամիտ վայրենիներէն ալ շարագոյն է, որ Ափրիկէի եւ Ամերիկայի անաստաները կը բնակին, ու

բոնք որչափ որ ամարգի, բիրտ, եւ անկիրթ ալ ըլլան, այսու ամենայնի մինակ բնութեան ձայնին լսելով, որչափ որ Աստուածութիւնը կը ճանչնան նէ, այնչափ ալ կրօնական գործքով մը զինքը կը պատուեն, թէպէտեւ սուտ առարկայ մը Աստուծոյ տեղ կը զնեն, կամ պաշտելու եղանակին մէջ կը սխալին: Եւ աս է, որ զլիսաւորարար կ'ուզենք նշանակել թէ, քաղաքականութենէ յառաջ եկած ապականութիւնը շարագոյն է, քան բարբարոսութեան ապականութիւնը. որովհետեւ բարբարոսութիւնը իմաստակութիւններովը եւ մուշտութիւններովը չ'ապականեր մինչեւ վերջին նշոյլը, որ բանաւորութիւնը մտաց վրայ կը ծագէ, ուր որ քաղաքականութենէ յառաջ եկած ապականութեան մէջ՝ նաեւ այս վերջին նշոյլը կը մթննայ:

Բայց ո՞րն է արդեօք ներքին պատճառը, որուն համար ուղղափառ մը ետ կը քաշուի արտաբուստ իր ուղղափառ կրօնը ի գործ զնելէն, զորն որ ուրիշ կողմանէ իր պարծանքը կը համարի: Ստուգիւ առանց ծանր պատճառի մը այսպիսի պլանդակ վիճակի մը մէջ ինք զինքը չիկրնար ձգել: Արդ՝ Խոստ բանս մտազրութեամբ մը քննելէն, եւ աս վիճակի մէջ ողորմելարար գտնուողներէն շատերուն հարցընելէն ետքը, աս հետեւութիւնը հանեցի, որ առանց տարակուսի կամ տգիտութիւնը, կամ ծուլութիւնը, կամ վարուց յանցաւորութիւնը եւ կամ մարդկային նկատմունքն է զլիսաւոր պատճառը: Ոմանց տգիտութիւնը անանկ հաւատացընել կու տայ, թէ ուղղափառութիւնն իրօք այսպիսի ազատութիւն մը իրենց կը շնորհէ, որ բաւական թէ հաւատալու բաներուն գլուխ ձռնեն, մնացածներն աւելորդ են. այս աղէկ են՝ թէ կ'ուզես, բայց հարկաւոր չեն: Ասով՝ թէ որչափ ճշմարտութենէ կը հեռանան, զրուցելու բան չէ: Ինչու որ՝ ուղղափառ կրօնը, որուն որ հնազանդ ենք կ'ըսեն, չէ թէ միայն տեսական ճշմարտութիւններ կը սորվեցընէ, այլ նաեւ շատ գործնական կրթութիւններ ալ կը հրամայէ. մանաւանդ թէ չկայ այնպիսի տեսական ճշմարտութիւն մը, որ գործնական մասն ալ շունենայ: Օրինակի համար՝ կը սորվեցընէ թէ մէկ է Աստուած եւ երեք անձ ունի, բայց միանգամայն կ'աւելցընէ թէ հարկ է որ աս հաւատքը շատ արարողութիւններուն մէջ, մկրտութենէ սկսած՝ յայտնի դաւանութի: Ար սորվեցընէ, թէ Պատարագը ճշմարիտ զոհ մըն է, բայց միանգամայն կը հրամայէ աստուածային պատուիրանաւ, թէ աս պատարագին ներկայ գտնուիլը հարկաւոր է: Ար սորվեցընէ թէ Ս. Խորհուրդները եօթն են, բայց նաեւ հաւատացեալներուն կը պատուիրէ, որ որոշուած ատեն եւ նշանակուած առիթներու մէջ պէտք են ընդունիլ: Աստուածային պատուիրանաւ պարտաւոր ենք խոստովանելու, աստուածային պատուիրանաւ՝ ամենասուրբ Հաղորդութեան խորհուրդն ընդունելու, աս-

տուածային պատուիրանաւ, սվ որ աշխարհք մանկէ կ'ուզէ, կը պարտաւորի նոյնը կատարել Պսակի խորհրդով. աստուածային պատուիրանաւ հարկաւոր է ծոմապահութիւն, այսպէս ըսէ ուրիշ հաւատոյ արտաքին կրթութիւններուն վրայ ալ: Ուղղափառ կրօնն ասանկ դրուած է, եւ ասանկ ալ պէտք է իմացուի. բան չ'արժեք ըսելը, թէ ես ասանկ չեմ ըմբռներ: Ան պատճառներն որ զմեզ կը պարտաւորեն զլուխնիս ծաւլու տեսական ճշմարտութիւններուն, նոյները կը պարտաւորեն նաեւ մեր կամքն՝ արտաքին գործքերն ալ կատարելու: Ինչ աստիճանի որ հաւատոյ մասն են Սուրբ Երրորդութեան եւ Մարդեղութեան խորհուրդները, նոյն աստիճանի ալ հաւատոյ մասն են խոստովանելու, հաղորդուելու, պատարագ տեսնելու պարտաւորութիւնները: Ուստի կը հետեւի թէ անոնք, որոնք որ ուղղափառ ըլլանուն վրայ կը պարծին՝ բայց նոյնը գործքով չեն կատարեր, խօսքով ուղղափառ են, բայց գործքով չեն. որովհետեւ կարելի չէ հաւատքը կտոր կտոր ընդունելը, վասնզի՝ կամ ամբողջ է կամ ոչինչ. թէ որ չեն ճանչնար աստուածային իշխանութիւնը՝ երբ օրէնքները կը պատուիրէ, ճանչցած չեն ըլլար նմանապէս, մինակ հաւատալիքները ընդունելով:

Կան ոմանք ալ որ կրօնական գործքերը չեն կատարեր ծուլութեամբ ու զանցառութեամբ: Երեկուան օրը չէին կատարած, այսօր ալ չեն ուզեր կատարել, եւ որովհետեւ երեկ եւ այսօր չկատարեցին, վաղն ալ չեն կատարեր, եւ այսպէս ամբողջ տարիներ կ'անցնին: Ասոր վրայ իրենց գծուարութիւնը կը ծանրացնէ կրօնական բան մը շընելու սովորութիւնը, այնպէս որ ալ չեն գիտեր ինչ ընեն: Բայց մեծապէս կը խարուին, եթէ կարծեն որ ասիկա փոքր յանցանք մըն է: Ինչու որ՝ ինչպէս կրնայ փոքր պակասութիւն մը համարուիլ ամենեւին կրօնական պաշտամունք մը չկատարելու սովորութիւնը, ինչպէս վերն ըսինք: Զանցառութիւն մը, որ կրնայ քաղքի մը կործանումը, բերդի մը կորուստը, ամբողջ ժողովրդեան մը ժամանակաւոր մահը պատճառել, ստուգիս թեթեւ յանցանք չիհամարուիր. եւ զանցառութիւն մը, որ Աստուծոյ պարտաւոր պատիւը կը վերցընէ, գայթակղութեամբ այնչափ հոգիներու կորստեան պատճառ կ'ըլլայ, եւ ձեռքէն եկածին չափ աստուածային պաշտօնը երկրիս վրայէն ջնջելու կը նայի, այսպիսի զանցառութիւն մը կրնայ արդեօք փոքր շարիք մ'ըսուիլ: Ո՛հ, մարդկան կշիռներն իրացընէ կը խարեն, բայց աս ամէն պակասութիւններն որ մը Աստուծոյ կշռոյն մէջ պիտի կշռուին:

Մանաւանդ որ՝ գծուարաւ ուրիշ յանցանք մը կը գտնուի, որ աւելի հակառակի Երեսօտի ամէն գիտաւորութիւններուն, ինչպէս ասիկա: Ինքն Երեսօտ այնչափ հոգ ու ինամ ցուցուց որ մենք գործքով կատարենք այն կրօնը, որ

ինք հրատարակեց, որուն կանոններն ինք տուաւ, որուն ծէսերն ինք հաստատեց, եւ Եկեղեցւոյ միջնորդութեամբն ի գործ գնելու եղանակը եւ ժամանակը յայտնեց, եւ սաստիկ պատիժներ սպառնացաւ անոնց, որոնք իր կամքը գիտնալէն ետքը ի գործ չեն գներ: Ինչպէս ուրեմն, երբ որ Աստուած մը այնչափ ծանրութիւն գրած է ասոնց վրայ՝ անմեղ կրնայ համարուիլ անիկա, որն որ ոչ միայն պաշտութիւն, այլ նաեւ բոլորովին զանցառութիւն եւ անփոյթութիւն կը ցուցընէ:

Տեսակ մը կրօնական արտաքին գործքերէն ոմանք հեռու կը կենան, վասն զի մեղանշական կեանք մը կ'անցընեն: Ասոնք՝ որ հաւատոյ ճշմարտութիւններուն կը հաւատան, իրենց կողմանէ գժուարութիւն շունին նոյններն ի գործ գնելու: Բայց արգելք դնողը՝ իրենց կիրքերնին է, որուն գերի եղած են: Կը բազման խոստովանանքի էրթալ, Սուրբ Հաղորդութիւնն ընդունիլ, բայց որովհետեւ չեն ուզեր ես կենալ ազահութեան անիրաւ շահերէն, վրէժխնդրութեան գաղտնի որոգայթներէն, անառակութեան պղծութիւններէն, կամ ուրիշ կիրքերէն, որ վրանին կը գիտեն, իրենք ալ կը զգան որ առանց սոսկալի սրբապղծութիւն ընելու չեն կրնար քրիստոս Բեւիարին հետ, քրիստոսի սեղանը սատանաներուն սեղանին հետ միարանել: Աստի՛ թէպէտեւ ներքուստ խըզմտանքնին կը զարնէ, սիրտերնին զիրենք կը գրգէ կոտրել անգամ այն շղթաները, այսու ամենայնիւ օրէ օր կը ձգեն, եւ իրօք միշտ հեռու կը կենան:

Ասոնք այնչափ աւելի յանցաւոր են, որչափ որ մտքերնին սրտերնուն հետ մեղսակից չէ, եւ կը ճանչնան անոր լուսաւորութեամբը, որ Աստուծոյ օգնութեամբը կարող ու պարտաւոր են արգելքները վերցընելու, որ կրօնական գործքերը կատարելու չեն թողուր: ՁԱստուած վրէժխնդրութեան զրգոելը շատ վտանգաւոր բան է, բայց զինք զրգոելը սովորութեամբ, եւ զրգոելը սատանայական խոստարտութեամբ մը՝ տարիներով եւ տարիներով, ինչպէս կ'ընեն, անգամ մը մինակ մեղանշել չէ, կրից սաստիկութեամբը մեղանշել չէ, արտաքոյ կարգիդէպք մը չէ. գիտութեամբ, սկզբամբ, որոշեալ կամօք, երկարատեւ անհաւատարմութեամբ մեղանշել է. թէ ասիկա որչափ մեծ անօրէնութիւն է ամէն մարդ յայտնի կը տեսնէ: Գիտեմ որ ասոնցմէ շատերը սրտերնուն մէջ աս գաղտնի յօժարութիւնն ունին, որ թէ անգամ մը կամ հասակնին առնելով կամ պարագաները յարմարելով կարող ըլլան զիրենք կապող շղթաները կոտրել, անտարակոյս պիտի ջանան ամէն պարտքերնին կատարելու, զորոնք ուղղափառ կրօնը կը հրամայէ. բայց աս ալ գիտեմ, որ շատերը շարաշար կը խարսին: Ինչու որ՝ թէպէտեւ չիկրնար ուրացուիլ որ անկեղծութեամբ աս Աստուած դառնալու ըլլան, անկից ընդունելութիւն կը գտնեն, որովհետեւ Աստուած արգար է ու աստուածային ու

գործութեամբն ամէն բոպէ պատրաստ է մեղաւորն ընդունելու, երբ խոնարհութեամբ եւ սրտի ցաւով իրեն կը գիմէ. այսու ամենայնիւ շատերը կը կորսուին, իրենց անցած թշուառ կեանքը ողբալու ժամանակ շունենալնուն համար, կամ յանկարծական մահուամբ որ վրանին կը հասնի, կամ ծանր հիւանդութեամբ, որ խելքերնին կ'առնէ, կամ որ ազգեցութիւն ընելու ժամանակ շիմար, եւ կամ եթէ ժամանակին ալ ազգեցութիւնն ըլլայ, ընելիքնին չեն գիտեր: Երկար ատեն ամէն կրօնական կրթութիւն մէկգի ձգած ըլլալով, վարժութիւնն ալ կորսընցուցած են արուեստաւորի մը նման, որ տարիներով իր արուեստը ձեռքէն ձգած է ու ալ շիկրնար նոյնը գործածեւ: Այսպէս ասոնք ալ՝ ալ չեն գիտեր թէ ինչ պէտք է հաւատն, ինչ պէտք է յուսան, եւ ինչ պէտք է սիրեն: Կը վախնան, այո, դժոխքէն, բայց ասիկա այնպիսի վախ մը չէ, որ իրենց սիրտը մեղաց զէմ ատելութեան շարժէ, եւ այսպէս բաւական չէ իրենց փրկութեանը:

Այսպիսի պարագաներու մէջ հարկ է որ սիրտը բուրրովին փոխուի, եւ յանկարծ ատէ ան բաները, որ մինչեւ ան ատեն կը սիրէր. եւ սիրէ ան ամէն բաները որ մինչեւ ան ատեն կ'ատէր, եւ աս փոփոխութիւնը շատ դժուարին եւ խիստ է. հարկ է քակել տարիներով հիւսուած ուսական մը, աս ալ դիւրին բան չէ. հարկ է տրուած գայթակղութիւններուն ճար մը հոգալ, եւ ասիկա ալ ցաւալի բան է. բայց որովհետեւ բարի մահուամբ մեռնելու համար հարկաւոր են, պէտք է որ կատարուին:

Իրենց դարձն աւելի կը դժուարացնէ՝ թէ հիւանդութիւնը որ մարմինը ցաւերու մէջ շարշարելով՝ միտքն ալ ազատ չի թողուր, եւ թէ երկիւղը, որ ունին մերձաւոր մահուանէ, Աստուծոյ գտաւաստանէն, եւ դժոխքէն՝ որ առջեւին բացուած կը տեսնեն եւ որն որ հոգին կը խռովէ: Ասոր հետեւութիւնն ան կ'ըլլայ, որ չեն ըներ ինչ որ պէտք է ընեն, եւ կամ գէշ կ'ընեն, եւ կը ստուգեն ան հասարակաց խօսքը, թէ շիգանուիր այնչափ խելագար մը, որ միտքը գրած ըլլայ վերջապէս իր փրկութիւնը հոգալու. բայց քիչ են այն իմաստունները, որ երբ դեռ ժամանակը ձեռքերնին է, ընեն ինչ որ պէտք է ընել:

Եւ ոչ ալ Աստուած, եթէ զիրենք գտաւաստաւորելու ըլլայ, անիրաւութիւն մը կ'ընէ. ինչու որ ասոնք մեծ մեղաւորներ ու անօրէններ չեն սեպուիր նէ, ալ աշխարհքիս վրայ մեղաւոր ու անօրէն մարդիկ չկան: Մէկ կողմանէ ամենեւին կրօնական գործք մը կատարած ըլլալով բուրրովին Աստուծոյ հեռացած են, մէկալ կողմանէ ալ միշտ մեղաց մէջ սովորած ըլլալով, իրենց կեանքն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ Աստուծոյ անարգութեան շղթայ մը: Աստուծոյ արդարութիւնն ալ ուրեմն կը պահանջէ որ պատիժը կրեն. ինչու որ, եթէ

Աստուծոյ սղարմութիւնը, որ ոմանց՝ վերջին վայրկենին մէջ կը շնորհուի, հասարակ բան մ'ըլլար, ամէն մարդ այս գորհուրելի սկզբան կը հետեւէր, թէ աշխարհքիս վրայ սատանայի պէս ապրելու եւ սուրբի պէս մեռնելու է, եւ թէ Աստուած զմեզ ստեղծեր եւ աշխարհքիս վրայ դրեր է, որպէս զի զինքը սիրենք մինակ մէկ վայրկենի մը մէջ, այսինքն երբ աշխարհքէս կը բաժնուինք:

Վերջապէս վերջին եւ գուցէ աւելի ընդհանուր պատճառը, ուստի որ յառաջ կու գայ կրօնական գործքերու զանցառութիւնը՝ մարդկային նկատմունքն է: Երիտասարդներու համար ստուգիւ մեծ փորձութիւն մըն է՝ կրօնական ներդործութիւնները մէկ զի թող տալը, մանաւանդ երբ որ ուրիշները վրանին կը խնաման: Տղաք տեսնելով որ իրենցմէ մեծերը ոչ աղօթքի եւ ոչ եկեղեցի երթալու փոյթ ունին, իրենք ալ նոյնը կ'ընեն, որպէս զի իրենք ալ մարդու տեղ անցած սեպուին: Տեսակ մը մարդիկ ալ իրենց պատուոյն նախատինք մը կը սեպեն եկեղեցւոյ մէջ երեւնալը, իրրեւ թէ իրենք ալ էֆրէ-շոյլ է Ֆարփանէ կ'երեւան: Ոմանք՝ խոշոր հանճարաւորները՝ հարկաւորութիւն մ'ունին Աստուծոյ յանդուպն նախատինքն երեւնալու, որպէս զի առիթ մ'ունենան ուրիշներէն տարբեր մարդիկ համարուելու: Մինչեւ կը գանուին նաեւ ունայնատէր կանայք, որ հոգւոյ վերաբերած բաներու մէջ անհոգութիւն մը կը ցուցնեն, որպէս զի սրբուհի մը կամ կեղծաւոր չհամարուին:

Հարկ չկայ ըսել թէ որչափ են ասոնք, եւ թէ ինչ աստիճանի աշխարհքիս աչքէն ելլելէն կը վախճան: Ամէն մարդ կը տեսնէ որ օրէ օր ասոնց թիւը կը շատնայ, եւ ան աստիճան կը հասնին, որ աւելի կ'ընտրեն գողերու, անառակներու, հարստահարողներու, եւ մինչեւ սրբապիղծներու անունն առնելու, քան թէ Վերջուր ըսուելու:

Բայց ամենէն աւելի միտ դնելու բանը ծանր նախատինքն է, որ Աստուծոյ կ'ընեն: Թէ որ հրէշ է ան որդին, որ ընկերութեան մը առջեւ իր հայրը չ'ուզեր ծանշնալ, վասն զի անարդ, նուաստ, ազբատ կ'երեւայ. ինչ պէտք է ըսել այնպիսիներուն համար, որոնք ան աստիճանի վատութեան հասած են, որ մինչեւ կենաց Տէրը՝ զՅիսուս Քրիստոս՝ չեն ուզեր ծանշնալ:

Ալ պէտք է ըսել, թէ անոր հետ վարուիլը, անկից կախում ունենալը, զինք յարգելը, իրեն հնազանդիլը այնպիսի գործքեր են, որ պատուաւոր մարդու նախատինք կը բերեն: Աս ասանկ ըլլալէն ետքը, ինչպէս կ'ուզես որ սորված, ազնուական, զինուորական, պաշտօնատէր, երիտասարդ մարդիկ Յիսուսի Քրիստոսի հետ վարուելու, աղօթք ընելու, իր սունը շատ երթալու, անոր առջեւն ելլելէն եւ զինքն սուրբ խորհրդեան մէջ ընդունելէն յառաջ հոգինին մարբելու խո-

նարհին: Այսպիսի սրպիտութիւններու աէր մարդիկ, ինչ
 գործք ունին Յիսուսի Քրիստոսի, անարգ հիւան մը հետ:
 Այնպիսի բարձրատիճան մարդիկ . . . Յիսուսի Քրիս-
 տոսի հետ, որ ծառայի կերպարանք մ'ունի: Այնչափ իմաս-
 տուն եւ գործունեայ առանձնական եւ հրապարակական գործ-
 քերու մէջ մտած մարդիկ Յիսուսի Քրիստոսի հետ, որ երբեք
 դիտութիւն սորված չունի: Այնպիսի վեհանձն, մեծ եւ զօրաւոր
 մարդիկ՝ Յիսուսի Քրիստոսի հետ, որ մարդկան նախասինք
 եւ ժողովրդեան անարգութիւնն է: Եւ ո՞վ կրնայ յանձն առ-
 նուլ այսպիսի այլանգակ անարգութիւն մը:

Մանաւանդ որ՝ այսպիսի կրօնական գործքերը պէտք
 է եկեղեցւոյ մէջ կատարել, այսինքն է՝ արուեստաւորներու,
 խանութպաններու, գեղացիներու, մուրացիականներու, անարգ
 կանանց հետ մէկ տեղ, ուղղափառ քահանային՝ այն անարգ
 եւ զգուելի անձին կառավարութեան տակ եւ անոր գործակ-
 ցութեամբը: Արդ՝ ասոր ո՞վ կրնայ տանիլ: Արայէն բուրած
 դարչահատութենէն մարդ կը հիւանդանայ: Քաւ լիցի, ասիկա
 խիստ պահանջում մըն է: Ա՛խ, իմ ընթերցողս, թէ Հոս
 աս անարժան հոգիներուն համար մասնաւոր դժոխք մը պէտք
 է՝ աղաղակելու շրջանք նէ, երբ պիտ'որ ըսենք:

Աղորմելիներ. ճանչնային մէյմը թէ ո՞վ է Յիսուս
 Քրիստոս, որուն հաւատքը, կրօնը, անձը, եւ մեծօլայելչու-
 թիւնն այնպիսի անարգութեամբ կը նախատեն. Յիսուս Քրիս-
 տոս Աստուծոյ Բարձրելոյ միածին Արդին, Աստուած՝ ինչպէս
 իր Հայրը, արգար, սուրբ, բարի, հզօր, ամենաստուածային
 յատկութիւններով կատարեալ: Գիտենք՝ որ Յիսուս Քրիս-
 տոս ամենայն աստուածային հաճութեանց սէրն ու բերկրու-
 թիւնը եւ առարկան է, եւ իր պատուոյն ամեն հրեշտակները
 եւ մարդիկ պէտք են փութալ գործակից ըլլալ: Գիտենք՝ որ
 Յիսուս Քրիստոս՝ աս աշխարհքիս մէջ, ասոնց ըրած նախա-
 սինքներուն կը համերեւէ, աչք կը գոցէ, որպէս զի՝ կամ ուղ-
 զուին ցորչափ որ ժամանակը ձեռքերնին է, եւ կամ իր ար-
 դարութիւնն աւելի եւս երեւնայ եթէ զիրենք զատապարտե-
 րայց ասոր համար ամենեւին իրմէ բան մը ծածուկ չիմեար,
 ոչ խորհուրդ, ոչ խօսք, եւ ոչ գործք, որոնց համար որ պա-
 տասխան պիտ'որ տան: Թող յիշեն որ Յիսուս Քրիստոս կեն-
 դանիներուն ու մեռելոց զատաւորն է, որուն առջեւ որ մը
 զողալով ու սոսկալով պիտ'որ ելլեն, վասն զի իրենց դէմ ամ-
 բաստանութիւնները շն կրնար ուրանալ, ոչ տալու վճռէն
 կրնան փախչիլ, եւ ոչ ալ անոր գործադրութիւնն արգելել:
 Յիշեն որ Յիսուս Քրիստոս յաւիտենական բանա մ'ունի, ուր
 իր թշնամիները կրնայ նետել եւ անլուծանելի շղթաներով
 կապել, ուր որ անմահ որդ մը զիրենք կը կրճէ, եւ անչիջա-
 նելի բոց մը կը տանջէ: Յիշեն, որ Յիսուս Քրիստոս յայտնի
 խօսքերով հրատարակեց թէ, երբեք պիտ'որ չճանչնայ իր

Զօրը քով զանոնք, որոնք որ հօս երկրիս վրայ զինքը շճանչցան :
 Յիշեն՝ որ իր Աւետարանին մէջ մինչեւ վճիռն ալ յայտնած
 է թէ Ոչ հաւանելի չիլի, որով որ պիտի դատապարտէ իր
 յանդուգն թշնամիները : Յիշեն՝ որ իրենց պատիժները մեղմա-
 ցընելու չեն օգնէր, ոչ իրենց աս աշխարհքիս վրայ ունեցած,
 ստահակ ընկերներնուն ծափահարութիւնները, ոչ պատիւ-
 ներն, ոչ դիւրութիւններն, ոչ հաճոյքները, ոչ ազատու-
 թիւններն որ ձեռք ձգեցին զՔրիստոս մտնալով : Թէ Յի-
 սուս Քրիստոս անգամ մը մահահանացու, անարգ, ծառայ,
 զոհ եղաւ, աշխարհիս ուզելովն էր, բայց ոչ ինչ յոգնախո-
 թիւն համարեցաւ զինքն հաստար Զօր. եւ որովհետեւ ինքն
 ալ Աստուած ըլլալով Զօր Աստուծոյ հաւատար է, կարող է
 նաեւ իր աստուածային բերնին մէկ շնչովը ցրուել՝ ջնջել այն
 զգուելի զեռուները, որ ցեխերնուն մէջէն յանդգնութեամբ
 գլուխնին իրեն դէմ կը վերցընեն : Այսպէս շատերը ջախջա-
 խեր է, որ իրենցմէ քիչ մը աւելի կ'արժէին. ուստի իր բա-
 զուկը հիմա ալ իրենց դէմ չիդողար, եւ ոչ ալ իրենց բազ-
 մաթիւ ցոյցերէն կը վախնայ :

Բայց այս ամենայն մէկ կողմը դնելով, վերջապէս ինչ
 է այն մարդկային ակնածութիւնը, որուն համար կրօնական
 գործքերը կատարելէն կը փախչին : Ասոր վրայ ուրիշ զլխոյ
 մը մէջ արդէն խօսած եմ, հոս մինակ աս կը զրուցեմ, թէ
 այս ակնածութիւնն այնպիսի անարգ եւ նուաստ արարածնե-
 րէ խանդիլ մըն է, որոնք որ ամենեւին բանի մը տեղ գրուե-
 լու չեն. վասն զի աստուածային բաները ծաղրողներն ասոնցմէ
 աւելի չեն եւ չեն կրնար ըլլալ : Փորձը կը ցուցընէ, որ ծան-
 րակեաց եւ սկզբունք ունեցող մարդու մը լեզուին վրայ սուրբ
 բաներու արհամարհութիւն մը երբեք լուծած չէ : Այսպիսին
 է թէ նաեւ կրօն մը չունենալու զժբախտութեան մէջ ըլլայ,
 ասոր համար պարծեւէն, մանաւանդ կրօնը անարգելէն կը
 զգուշանայ, ինչու որ՝ ուրիշին սկզբունքը կը յարգէ : Կրօնա-
 կան կրթութիւնները շարաշար արհամարհողները տեսակ մը
 անմարտ խակ երիտասարդներն են, որոնք՝ այնչափ աւելի
 յանդուգն են սուրբ բաները անարգելու, որչափ զանոնք չեն
 ճանչնար : Տեսակ մը ժանտ եւ մարմնասէր մարդիկ են, որոնք
 ինչպէս Քրիստոս Տէրն մեր կ'ըսէ, ամենեւին չեն հասկընար
 թէ ինչ է հոգեւորը. անխելք անհանձար գլուխներ են, որ
 սնտոսի անկրօն, ամբարիշտ գրքերու ընթերցուածներովն ու-
 նեցած կտոր մը ըզլեզնին ալ կորսընցուցած են : Կանայք են,
 որոնք կրօնն անկարելի բան կը համարին, վասն զի աւելի կամ
 պակաս զեղեցիկ հագուտոսի տակ կողմնակցութիւն ընել միայն
 գիտեն : Արդ այսպիսի ապականած սերունդի մը մարդկային
 ակնածութիւնը՝ հաւատոյ արտաքին գործքերը, Յիսուսի պա-
 տիւր եւ հոգին կը զոհէ : Սուրբերն այսպիսի ընթացքն ու-
 բացութեան եւ մասնութեան տեսակ մը կը համարին, ինչու

որ ինչպէս Յուդայ մասնեց զՔրիստոս իր թշնամիներուն երեսուն արծաթի, այսպէս՝ ասոնք աւելի եւս անարդ զնոյ զինք կ'ուրանան, պսիներն է ծաղրէ մը, հեղնութենէ մը, խօսակցութենէ մը, նուաստութենէ մը փախչելու համար:

Աս ամէն միջուկ հիմա ըսածներէս կրնաս դուն քեզմ հասկընալ, թէ ինչ կ'ուզէ ըսել աս խօսքը Եւրոպայի, Բուրձնի Գերմանիայի, Ռուսիայի, Ամերիկայի իմացար թէ, ինչ կը նշանակէ, որպիսի աղբիւրէ կը բղխէ, եւ թէ ինչ պէտք է համարիս: Ինք իրմէ հակառակախօսութիւն մըն է, որ ազիտութենէ, կամ ծուլութենէ, կամ գէշ բարքէ, կամ մարդկային ակնածութենէ, եւ կամ աս ամէն պատճառներէն մէկանց յառաջ կու գայ. եւ ծանր մասնութիւն մըն է Յիսուսի: Արդ՝ եթէ սիրտդ կը քաշէ, դուն ալ աս խօսքերն ըսէ:

Գ Լ Ո Ի Խ Լ Թ .

Պատարագ — Քարոզներ:

Ա. Ի՞նչ՝ այնչափ պատարագներ: Ես չեմ կրնար ժամանակս կորսնցընել: — Բ. Գիտեմ՝ արդէն՝ քարոզիչներն ինչ պիտ'որ ըսեն: — Գ. Մարդ չկրնար մտիկ ընել, այնչափ բիրտ են:

Առջի գլխուն մէջ յառաջ բերուած պատճառները կը յայտնեն ընդհանրապէս կրօնական գործքերէ փախչողներուն Աստուծոյ դէմ ըրած անիրաւութիւնը. բայց աս անիրաւութիւնն աւելի սոսկալի կ'երեւայ, երբ որ առանձին առանձին կը մտածուին մերժուած կրօնական գործքերը: Ինչու որ՝ ասոնց ամէն մէկը՝ աստուածային բարութեան մէջմէկ անճառելի պարզեւներն ըլլալով, ասոնք մերժելը նոր տեսակ ապերախութիւն մըն է առատաձեռն պարզեւողին դէմ, որ մեզի ասոնք կ'ընծայէ: Գոհ եղիբ ուրեմն, ընթերցող, որ քեզի աս բանս յայտնի ցուցընեմ՝ պատասխան տալով քանի մը մասնաւոր ընդգիմութիւններու, որ ասոնց վրայ յառաջ կը բերուին:

Ա. Շատերուն չկատարած գործքերէն մէկն ու առաջինը սօնի օրեր պատարագ շտեմնելն է, ինչպէս յուրեւ զՔրիստոսի: Չի՞ ինչու ի՞նչու ի՞նչու ի՞նչու ի՞նչու: Ասոր հարկ չէ որ, ծանր արդեւք մ'ունենան, զասն զի ան ատենը անիկա կրնար իրենց բանաւոր ջատագոգութիւն մը սեպուիլ. սոյն, զանց կ'առնեն առանց բանաւոր պատճառի մը, մանաւանդ թէ ամէն պատճառի հակառակ մինակ ասոր համար, զասն զի ամենեւին կամք չունին պարտքերնին կատարելու: Արդ՝ կրնանք արդեօք հաստատալ, թէ զոնէ մէկ անգամ մը իրենց կենացը մէջ սուրբ պատարագին ինչ ըլլալը մտածեր են: Իրենց պատուոյն համար պէտք է ուրանալ, ինչու որ՝ անոր զոնէ խիստ անկատար

ճանօթութիւնն ալ բաւական էր շեղուին պապանկեցընելու, որ այսպիսի անամօթ զրոյց մը չընեն:

Միտքդ դիր աս ճշմարտութիւնը, թէ ամէն ատեն ինչ որ մարդ ի բնական կարգի շնորհքով ընդունած է, ամէնն ալ Աստուծակ առած է, ուստի եւ մարդ ամէն ժամանակ պարտաւոր եղած է զԱստուած ամէն բարիքներու ազբիւր ճանչնալու: Աս վախճանաւ, թէ որ կարելի ըլլար, մարդ կը պարտաւորէր նաեւ ինք զինքը Աստուծոյ զօհելու, որպէս զի իր ոչնչանալովը կարող ըլլար Արարչին պարտաւոր եղած շնորհակալութիւնը ցուցընել: Բայց աս բան շատ պատճառաւ ապօրինաւոր ըլլալով, նոյն իսկ բնութիւնը մարդուն ինչ գրգած է: Ձոհ մը զօհելու, որ իր անձնական զօհին տեղը բռնէ, եւ ան զօհին փճանալովը՝ իր ոչնչանալը եւ Աստուծոյ վերին տէրութիւնը նշանակէ: Աս է ողջակէզներու եւ զօհներու սկիզբը եւ նշանակութիւնը, ինչպէս իմաստուն Եւսեբիոսէն ետքը, հաշակաւոր վարդապետները սորվեցուցին: Եւ սորովհետեւ բնութիւնն ամէն մարդու վրայ նոյն է, այսպէս Ս. Գիրքը մեզի կը սորվեցընէ, որ հազիւ թէ մարդն ստեղծուեցաւ, զօհերն ալ սկսան:

Ատեն անցնելով՝ ուզեց Աստուած իր ընտրած ժողովրդեան աս բանիս վրայ մասնաւոր օրէնքներ տալ: Ինչ ըրաւ ան ատենը: Աւզեց՝ որ երկրիս երկինքի հետ ունենալու ամէն հաղորդակցութիւն, մասնաւորապէս զօհերով ըլլայ: Մարդ՝ պարտական է Աստուծոյ շնորհակալ ըլլալու, այն ամէն շնորհքներուն համար, որ միշտ կ'ընդունի. ինչու որ՝ ապերախաութիւնը խորշակարեր հով մըն է որ Աստուծոյ սղորմութեան ազբիւրները կը շորցընէ. ուստի ասոր համար Աստուած ուզեց, որ հաստատուի Սուրբ Հաղորդութեան Գօհութեան զօհը: Մարդ՝ հարկաւորութիւն ունի միշտ նոր նոր օգնութիւններ ստանալու իրեն ունեցած հարկաւորութիւններուն համեմատ. ուստի Աստուած շնորհընկալ ողջակէզներ սահմանեց: Մարդ՝ հարկաւորութիւն ունի թողութիւն ու քաւութիւն առնելու իր մեղքերուն, որ միշտ կը գործէ, եւ ահաւասիկ քաւութեան ողջակէզ գրուած է: Աստուծոյ գերազոյն մեծվայելչութիւնը ճանչնալու եւ զինքը պաշտելու համար պէտք էր ողջակէզ մը, որ իր ամբողջապէս փճանալովը բնութեան՝ իր Արարչին առջեւ՝ բոլորովին ոչնչանալը նշանակէր: Ասանկ ստուգիւ հաստած էր անսահման իմաստութիւնը հին օրէնքին մէջ:

Բայց երբ որ ժամանակներու լրուժը եկաւ հասաւ, եւ Յիսուս խաչի վրայ զօհ եղաւ, իր խոցուած կողէն ելաւ Եկեղեցին, այսինքն է նոր ուխտին ժողովուրդը: Կրնա՞ր արդեօք ասիկա առանց զօհերու, առանց խորանի, առանց քահանայի, առանց ողջակէզի մնալ: Ասիկա պատիժ մըն էր, որ հրեից ազգին վրայ պիտ'որ գար իր անհաւատարմութիւններուն հա-

մար, ինչպէս մարդարէններն ըսած էին, եւ ինչպէս որ ալ կատարուած կը տեսնենք նոյն գոթախա ժողովրդեան վրայ, որ առանց տաճարի, առանց սեղանի, առանց զոհերու, եւ առանց քահանաներու մնացած է. եւ ասոր ներհակ մեր՝ Հեթանոսներուն մէջ, որ հրէից ազգին պիտ'որ յաջորդէինք, մարդարէններուն ըսածին պէս՝ մէկ ամենասուրբ եւ մեծ նուէր մը Աստուծոյ պիտ'որ ընծայուէր: Արդ աս նուէրը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ մեր խորաններուն աստուածային զոհը, սուրբ պատարագը:

Հոս՝ ասիկա ցուցընելու համար բան չեմ գրեր, ինչու որ ասիկա մեր հաւատքին ճշմարտութիւնն է, եւ ես հոս տեղս ուղղափառներու հետ կը խօսիմ. մինակ կ'ուզեմ քեզի յիշեցընել ինչ որ հաւատքնիս աս բանիս մէջ կը տեսնէ, որպէս զի դուն քեզմէ կարող ըլլաս մտածել անոնց վիճակը, որ այսպիսի աստուածային զոհ մը բանի տեղ չեն դներ ու զանց կ'առնեն: Պատարագը՝ Յիսուսի Քրիստոսի մարմնոյն ու արեանը զոհն է, որն որ հացին ու գինւոյն տեսակներուն ներքեւը քահանաներուն միջնորդութեամբն Աստուծոյ կը մատուցուի: Պատարագը՝ խաչի վրայ կատարուած զոհին մէկ նմանութիւնը չէ, հապա՛ անոր նորոգութիւնն է, անոր կրկնումն է, աս տարբերութեամբ միայն, որ Գողգոթայի զոհը արեան թաթխուած էր, հոս՝ արեան թաթխուած չէ: Պատարագի մէջ Յիսուս Քրիստոս մեզի համար զոհ ըլլալու վիճակի մէջ կը մտնէ, եւ քահանայազործութեան խորհրդական սուրբ զինք խորհրդական մահուան վիճակի մէջ կը դնէ: Աստի մինակ պատարագը զոհերու այլ եւ այլ վախճաններուն կը պատասխանէ, եւ ինք մինակ ամեն տեսակ նուէրներու արժէքն ունի: Պատարագի մէջ՝ Յիսուս Քրիստոս զոհ ըլլալէն զատ՝ ինք միանգամայն քահանայ է անսահման արժանաւորութեամբ, զորն որ կը ներկայացընէ:

Պատարագով կը ստացուին ամեն շնորհները, որ երկինքէն երկիր կ'իջնան, եւ անով Քրիստոսի շարշարանաց արգիւնքներուն եւ հաստուցութեան մասնակից կ'ըլլանք: Պատարագի մէջ այնպիսի մեծամեծ հրաշքներ կը կատարուին, որոնց նմանը լուսւած չէ. որովհետեւ Արդին Աստուծոյ հնազանդ կ'ըլլայ մարդու մը ձայնին. իր ճշմարիտ մարմնը եւ ճշմարիտ արիւնը կը ծածկուին խորհրդական կերպարանքներու տակ, եւ ինք Յիսուս Քրիստոս անձառ եւ հրաշալի դոյութիւն մը կ'առնու: Պատարագի մէջ ամեն աստուածային յատկութիւնները գործքի մէջ են, անսահման իմաստութիւնը այսպիսի նոր հնարքներ պանելով, անչափ բարութիւնը նոյները ուզելով, եւ Ամենակարողութիւնը ի գործ դնելով: Պատարագի մէջ Քահանայազործութեան խօսքերը ըսուելու տանն երկինք կը բացուի, Յիսուս խորանի վրայ կ'իջնայ, հրեշտակներն ահիւ եւ երկիւղածութեամբ զինք կը պաշտեն, եւ մէկ ամենասուրբ

բոց մը կը ցոլանայ նոյն խորանէն եւ բոլոր մերձակաները պատեւով՝ կը սրբացնէ: Ան աստե՛նը երկիր՝ երկինից հեռ, մարդկային եւ երկրաւոր բաները գերբնականներու եւ երկնաւորներու հեռ, եւ մարդիկ Աստուծոյ հեռ կը միանան: Այս անսահման արժէք ունեցող զոհը մարդն իր ձեռքին վրայ ունենալով՝ մեծ վստահութեամբ Աստուծոյ առջեւ կ'ելէ, զինք կը հաշտեցնէ, օգնական ու բարերար կ'ընէ, եւ արգարութիւնը ողորմութեան համարյր խաղաղութեան կու տայ անոնց համար, որ երկրիս վրայ կը պատերազմին, եւ կամ քաւարանի մէջ կը մաքրուին: Տես ահաւասիկ՝ երկու խօսքով ինչ է պատարագի զոհը. բայց տես միանգամայն այն մեծ արհամարհութիւնը, որ կ'ընեն Աստուծոյ անիկա բանի տեղ շղնողներն ու անարգողները: Յիսուս՝ իրենց համար, ամենէն սուրբ սոսկալի խորհուրդները կը կատարէ, եւ անոնք կ'անարգեն. Յիսուս՝ իր իմաստութեան, իր կարողութեան եւ իր սիրոյն ամենէն մեծ եւ սքանչելի հրաշքները կը գործէ, եւ անոնք անփոյթ՝ անտարբեր կը կենան. Յիսուս՝ անգին եւ ընտրելագոյն շնորհներով զիրենք կը լեցնէ, եւ անոնք ժամանակ չեն ունենար այս շնորհներն ընդունելու: Աս ինչ տեսակ անիրաւութիւն է:

Ընթերցող, մաքիզ մէջ այնպէս համարէ թէ, կենացդ մէջ ամենեւին լսած չըլլայիր աս մեծ ճշմարտութիւնները, եւ ես որ մը, առջեւդ ելլէի եւ ըսէի, եկուր, լսէ ինձի, քեզի մկ մեծ լուր մ'ունիմ տալու: Գիտես արդէն, որ վաթսուն դարէ ի վեր աշխարհքս կը սպասէ ազատողի մը, փրկչի մը, եւ ուսուցչի մը, որ իր շղթաները քակէ, զինքը գերութիւնէ ազատէ, եւ փրկութեան ճամբուն մէջ իրեն առաջնորդէ. հիմա՛ ես քեզի ստուգութեամբ կը ծանուցանեմ, որ այն՝ այնչափ նահապեաներէն սպասուած, այնչափ մարդարէններէն դուշակուած, այնչափ արդարներէ բողձացուած անձը՝ վերջապէս երկինքէն ինջեր՝ եկեր է, իր դաւաճը աշխարհքս սրբացնելու. մանաւանդ թէ՛ արդէն իր առաքելութիւնն ալ՝ կատարած ըլլալով՝ այսօր Գողգոթա պիտ'որ ելլէ, եւ ինք զինքը իր թշնամիներուն ձեռքը տալով, եւ մեր ամենուս համար ինք զինքը զոհելով, երեք ժամ գառն հոգեվարութիւն քաշելէն ետքը, խաչի վրայ՝ երկինքի եւ երկրիս մէջ տեղը՝ կախուած, իր կենաց ու մահուան գնովը մեր բոլոր պարտքերը պիտ'որ վճարէ, իր արեամբը գժօխքը պիտ'որ գոցէ, երկինք պիտ'որ բանայ, եւ ամենուն համար ալ որ կ'ուզեն ի գործ ածել, յաւիտենական երջանկութեան իրաւունքը պիտ'որ ստանայ: Եկուր ուրեմն ինձի հեռ, ան սուրբ լեռն ելլենք, եւ ներկայ ըլլանք այս մեծ տեսարանին: Սրտերնուս մէջ ընդունինք մեռնող Աստուծոյ մը վերջին հառաչանքները, եւ գլխերնուս վրայ այն աստուածային վերմ արեան կաթիլները. ցաւակից ըլլանք իր վիշտերուն, իր արցունքներուն հեռ մեր արցունքները խառնենք, եւ երբ որ արեւը խաւարի, եր-

կիրս ցնցուի, լեռները պատառուին, եւ լուրս բնութիւնը զար-
հուրելով դողալու ըլլայ այսպիսի մեծ դեպքի մը վրայ, մենք
ալ սիրոյ հառաչանք մը ընծայենք Աստուծոյ մը, որ մեր սի-
րոյն համար կը մեռնի: Աս ենթագորութիւնը օտար բան մըն
է, բայց համարէ թէ ստուգիւ սասնկ պատահէր, քու պա-
տասխանդ ինչ պիտ'որ ըլլար: Օրհնէիր պիտ'որ զԱստուած,
որ այնպիսի բարերախա ստուն մը աշխարհքիս վրայ կ'ապրէիր,
որ կարող էիր այսպիսի տեսարանի մը ներկայ ըլլալ, եւ ով որ
իր հանգստութիւնը չիկորսընցընելու համար աս ներկայութե-
նէն հրաժարելու ըլլար, այնպիսին չէ թէ մինակ անգութ
հրէշ մը, հապա նաեւ ապուշ մը պիտ'որ երեւնար: Արդ՝ ինչ որ
մինչեւ հիմա ենթագրեցինք, նոյնը մեր ուղղափառ հաւատքը
քրիստոնէի մը ճշմարիտ եւ ամենասողոյց կը քարոզէ: Պա-
տարագը՝ բոլորովին նոյն զոհն է, որ խաչին վրայ կատարուե-
ցաւ, նոյն ողջակէզը եւ նոյն գլխաւոր քահանան: Պատարա-
գէն քաղուած պտուղները նոյն քրիստոսի շարչարանքներուն
ու մահուանը պտուղներն են, որ մեզի համար սահմանուած
են: Ինչ է ուրեմն անոնց բրածը, որ պատճառներ կը փնտռեն
իրենք զիրենք ասոնցմէ հեռու բռնելու: Դուն քեզմէ դատէ:

Ասկից ետքը կարծեմ թէ աւելորդ է պատասխան տալ
անոնց, որ պատարագ տեսնելու զանցառութիւննին ժամա-
նակի պակսութիւն մը պատճառելով, կը ջատագովեն եւ կ'ու-
զեն որ քահանան ալ իրենց գաղջութեանը համաձայն պա-
տարագն արտօրայ՝ կարճ կապէ: Պատարուած խորհուրդնե-
րուն ինչ ըլլալը հասկըցող մը շրտեմ ամբարշտութեամբ, այլ
յիմարութեամբ միայն կրնայ պահանջել որ չափէ դուրս ար-
տորալով լինայ: Իր անձին օգուտները տեսնող մարդը չի-
կրնար արանջել որ շատ երկայն կը տեւէ ան ժամանակը, ուր
որ իրեն այնչափ այնչափ բարիքներ կը բխեն: Թէ աղքատ մը
քանքատեր որ ժամանակի կորուստ է իրեն մէկ մէկու ետեւէ
անգագար ողորմութիւն տրուիլը, ինչ կ'ըսէիր, կը պաղէիր կը
մնայիր. ինչպէս ուրեմն, չես զարմանար անոր վրայ, որ կը
տրանջայ թէ Եկեղեցին, որուն աղօթքները այնչափ զօրաւոր
են, իրեն համար երկայն երկայն կ'աղօթէ, թէ չափէ դուրս
ի գութ կը շարժէ զԱստուած՝ ողորմութեանց Հայրը, թէ
անոր աւելորդ յարգութիւններ, աւելորդ սէր կը ցուցնէ.
Ինչպէս չես զարմանար ան մարդուն վրայ, որ զքահանան կը
ստիպէ՝ այն աստուածային սուրբ մարմինը, այն աստուածային
արիւնը իր արտօրանքովը շարչիկելու, իր անհամբերութիւնը
գոհ ընելու համար: Աստուած տար, որ երբէք չիգտնուէր քա-
հանայ մը որ այսպիսի անբանաւոր բաղձանք մը կատարելու
նայէր, ինչու որ՝ մէկանց երկու յանցարոններ կ'ըլլային, մէկը
այսպիսի անիրաւ պահանջմունքներ ընելովը, եւ մէկալը իր
սրբապիղծ զինմամբը:

Բ. Պատարագէն ետքը, մէկալ կրթութիւնը, որ դժ-

բախտութեամբ շատ անգամ զանց կ'առնուի, Աստուծոյ խօսքը՝ քարոզն է :

Աստուած չընէ, որ սմանք երբեք եկեղեցւոյ մէջ երեւնան, քարոզ մը լսելու, խրատի, քրիստոնէականի, թող թէ առաքելութեան կամ արտաքոյ կարգի քարոզատուութեան մը ներկայ գտնուելու համար, թէ որ սովորութենէ դուրս առիթ մը չըլլար, ինչպէս երբ որ ունայնասէր մը ունայն ճարտարխօսութեան զարգերով իր խօսքերուն պայծառութիւն մը տայ, եւ կամ Քրակկոս մը կամ Կատիլինա մը ապստամբութիւն քարոզելով բեմն անարգէ խեղկատակութեամբ : Եւ ոչ ալ, բարէ պատճառանք կը պակսի իրենց ասանկ գործելու : Արդէն գիտենք կ'ըսեն, քարոզչին ըսելիքը, ուստի ալ հարկաւորութիւն չունինք լսելու : Բաց ասկից՝ այն կոշտ եւ անհամ խօսելու եղանակը որ քարոզիչները կը բանեցընեն, մեզի զգուսւմ կը պատճառէ եւ չենք կրնար տանիլ : Ասոր համար, ինչպէս կը տեսնես, ինք զինքնին բարեբախտ կը համարին որ ասոնցմէ հեռու կը կենան :

Արդէն գիտեն իրեն+ ինչ որ + աստուծոյ պիտի որ ըստ : Ընթերցող, մի վշտանար, թէ որ քու բարեւոյց համար քիչ մը կասկածոտ երեւնալու ըլլամ : Ստուգիւ ասոնք այնչափ խորունկ ամէն բան սորված են, որ մինչեւ կարող են գիտնալ ինչ որ աւետարանի քարոզիչ մը իրենց պիտի քարոզէ : Ասոր վրայ չի կրնար տարակուսուիլ արդեօք առանց զիրենք անարգելու : Ե՞րբ սորվեցան ուրեմն այդպիսի խորունկ գիտութիւնները : Տղայութեան ասեմնին զեռ շատ վարդապետութիւններ իրենց չէին կրնար բացատրուիլ, վասն զի խելքերնին չէր հասներ, շատ պարտաւորութիւններ ալ չէր հրամայուեր, վասն զի հասակնին զեռ չէր տաներ : Ետքէն կը համարիմ թէ, համալսարանի մը նստարաններու վրայ օրէնք, բժշկութիւն, կամ քանի մ'ուրիշ գիտութիւններ սորված ըլլան, բայց կրօնի գիտութիւնը ե՞րբ սորվեցան : Ասոր ներհակ աշխարհի կենակցութեան մէջ շատ մոլորութիւններ լսեցին, եւ կրօնի զէմ նախապաշարումներով տոգորուեցան, բայց առողջ սկզբունքներ, ծանր մտածութիւններ չստացան : Եւ ով որ իրենց հետ կը խօսակցի՝ փորձով կը տեսնէ, թէ ինչ խեղճութիւն է, այսպիսիներուն բերնէն, որոնք որ քիչ մը բան պէտք էին գիտնալ, այնչափ այլանպակ գաղափարներ լսելը, որ իրենք իրենց խելքերնուն մէջ չինած են, քրիստոնէական հաւատոյ վարդապետութիւններուն, անոր հիմունքներուն, անոր պատուիրաններուն, Եկեղեցւոյ որպիսութիւններուն, Սրբազան Քահանայապետին իշխանութեանը, Սուրբ խորհուրդներուն զօրութեանը, եւ ուրիշ բազմաթիւ հարկաւոր նիւթերու վրայ, որոնք թանձր օգիտութեան պտուղներ անուանելը քիչ է, պէտք է աւելցընել եւ ըսել թէ վտանգաւոր մոլորութիւններ են : Եւ ստուգիւ, նուազ կնիկ մը որ եկեղե-

ցիները կը յաճախէ, շատ անգամ ասոնց կրօնի վարդապետուհի կրնայ ըլլալ: Չպարծին ուրեմն թէ գիտեն արդէն, ինչ որ քարոզիչը պիտ'որ ըսէ, վասն զի սուս է եւ խիստ սուս թէ գիտեն, ասոր ներհակ համոզուին մէջը, որ շատ օգտակար է իրենց որ ամենէն պարզ ճշմարտութիւններն ալ սորվին եւ լսեն, որպէս զի մտքերնին լուսաւորուելով անասկանէն՝ գործնական կրթութիւններու անցնին:

Այսու ամենայնիւ, այս ամենայն իրրեւ շքուած համարելով, կ'ուզեմ պատասխան տալ իրենց գծաւորութիւններուն: Ըսենք թէ ամէն բան գիտնան, ինչ որ քարոզիչը պիտի ըսէ, ուրեմն ալ հարկաւորութիւն չունին Աստուծոյ խօսքը լսելու: Սուս է, եւ ամենասուս: Ասիկա աղէկ իմանալու համար, հարկաւոր է նախ քանի մը խօսք խօսիլ ուրիշ մէկ խորունկ խորհուրդին վրայ, որն որ քրիստոնէական հաւատքը քարոզատուութեան նկատմամբ մեզի կը սորվեցընէ: Աստուած՝ որ իր շնորհքներուն ազատ տէրն է, կրնայ ուզած թէութիւնները դնել զանոնք մեզի պարզելու համար: Ուստի՝ ասանկ ալ՝ հաստատեց որ առաջին սրբացուցումը չունենանք, բայց եթէ սուրբ մկրտութեամբ, շափահաններուն մեղքերը չքառուին, բայց եթէ մինակ ապաշխարութեան խորհրդով, այնպէս որ ով որ աս միջոցներն ու արարողութիւնները ի գործ կը դնէ թողութիւն կ'ընդունի, ով որ չ'ուզեր կատարել, զրկուած կը մնայ: Կրնար Աստուած, շեմ ուրանար, ուրիշ կերպ սահմանել, բայց իր իմաստութեամբն ասանկ կարգաւորած ըլլալով, ով որ շնորհք կ'ուզէ, պէտք է որ աս ծամբաներով ստանայ: Ասիկա այսպէս ենթադրելով՝ ահաւասիկ ինչ կը պատահի քարոզատուութեան մէջ: Առանց մէկ տարակուսի մը Աստուած կրնար մեզի ամէն անասակ շնորհքներն ընել իր նախաինձամութեան հազարուակէ եղանակներովը, այսու ամենայնիւ ուզեց որ հասարակ միջոցներէն մէկն ալ ըլլայ քարոզատուութիւնը: Այսինքն թէ՛ հաստատեց որ երեւելի եկեղեցի մ'ըլլայ եւ ասոր մէջ զբանուին հովիւներ ու ոչխարներ, որ է ըսել ուսուցիչներ ու աշկերաններ, առաջնորդներ եւ հպատակներ, անոնք զասոնք արածեն Աստուծոյ բանիւր, եւ որուն վրայ հաճեցաւ Աստուած իր շնորհքները կապել: Հովիւք քահանան՝ իր ձայնը կուտայ, վարդապետութիւնը կ'ընէ, պաշտօնը կ'ընծայէ, եւ Աստուած կը զուգընթանայ իր կողմանէ իր շնորհքներովը, բացառյալ ըսեմ, մարդուն ձայնին շնորհք մը կուտայ, եւ զանիկա լսողներուն սրտին մէջ կը թափանցեցընէ: Գիր՝ որ մէկը երկաթով տեղ մը կրակ տալ ուզէ, ի՞նչ կ'ընէ: Երկաթը բորբոքած հնոցին մէջ կը խտթէ, եւ երբ որ հրաշէկ կ'ըլլայ, ուզած տեղը կը գործածէ: Այսպէս ալ Աստուած՝ մեր սիրտը շարժելու համար, ձեռք կ'առնէ մարդուն խօսքը, որ իրացընէ սեւ, ցուրտ, ժանդոտած երկաթ մըն է, զանիկա կը յղկէ կը

տարցընէ իր շնորհքովը, եւ այսպէս աս աստուածային շնորհքով զօրացած խօսքերը, կը շարժեն, կը կակղցընեն, կը կոտրեն սրտին խստութիւնը, կը դարձընեն զանիկա եւ Աստուծոյ կ'առաջնորդեն: Թէ աս է աստուածային բանին կամ քարոզութեան վախճանը, եւ թէ աս է Աստուծոյ տրամադրութիւնը անտարակուսելի բան է, ինչպէս կը սորվեցընէ Պօղոս առաքեալ թէ մինչեւ հաւատոյ շնորհքն ալ աս միջոցով կը տրուի. *Հ—տ—տ է լոյ, լո—ր է Բ—նէն Բրի—տ—տ է*. այսպէս սուրբ վարդապետներն ալ կը սորվեցընեն սուրբ գիրքէն առնելով: Ասոր համար՝ ով որ շնորհք կ'ուզէ ընդունիլ, հարկ է որ շատանայ ան ճամբով ընդունելու, որով որ Աստուած կ'ուզէ հաղորդել: Արդ՝ քարոզատուութիւնն ալ, այս հասարակ ճամբաներէն մէկն ըլլալով, հարկ է որ անոր գիմներ թէ եւ գիացած ըլլանք, ինչ որ քարոզիչը պիտի զրուցէ: Գեղացւոյն մէկը հիւանդութեան մը մէջ խնալով՝ բժշկին տուած մէկ դեղովը առողջացաւ: Քանի մը տարի ետքը նորէն հիւանդացաւ ուրիշ հիւանդութեամբ մը, բայց յիշելով անգամ մը առած գեղը, նոյնը նորէն առաւ առանց բժշկին հարցընելու, ու աղէկնալու տեղ հիւանդութիւնը աւելի կը գէշնար. աս գէպքը ետքէն զարմանալով մը բժշկին պատմած ատենը, ասիկա իրեն պատասխան տուաւ թէ, ան գեղը իրեն օգուտ չէր կրնար ընել, բայց եթէ երբ որ ինք կուտար: Արդ՝ նոյնը ես ալ քեզի կը զրուցեմ: Արնաս գիտնալ եւ շատ աղէկ գիտնալ ան ամէն ճշմարտութիւնները, որ քարոզիչը քեզի պիտ'որ ըսէ, բայց ան ճշմարտութիւնները մինակ քեզի օգուտ կ'ընեն, երբ որ քարոզիչը կ'ըսէ. եւ պատճառն աս է. որովհետեւ Աստուած իր խօսքին պատիւը պահելու համար քարոզիչին ձայնին հետ իր շնորհքովը կը զուգընթանայ, բայց քու գիացածներուդ հետ չ'ընկերանար:

Ան մինակ կրնայ ուրանալ աս հետեւութիւնը, ով որ կը կարծէ թէ աստուածային շնորհքի կարօտութիւն չունի. բայց այնպիսին շնորհաց հարկաւորութիւնը ուրացող հպարտ Պեղապեան հերեաիկոս մըն է. մնք հոս ուղղափառներու կը խօսինք, որոնք հաւատոյ ճշմարտութեամբ կը հաւատան, թէ երբեք առանց աստուածային օգնութեան Աստուծոյ օրէնքները չեն կրնար պահել, երբեք ծանր փորձութիւններէն չեն կրնար ազատիլ, որոնցմով կեանքերնիս լեցուն է, եւ երբեք երկնից արքայութեան չեն կրնար հասնիլ:

Բայց՝ միթէ Աստուած կարող չէ՞ ուրիշ միջոցներով նոյն շնորհքները պարգեւել: Հոս խօսքերնիս ան չէ թէ Աստուած կարող է. այլ՝ թէ կ'ուզէ: Աստուած կարող է, եւ անսահման բաներ ընելու, բայց չ'ուզեր ընել. կրնայ միշտ նոր աշխարհքներ ստեղծել, այսու ամենայնիւ չիստեղծեր: Արնայ ամէն մարդ ալ արքայութեան մէջ գնել, այսու ամենայնիւ չ'ուզեր գնել, եթէ ոչ զանոնք միայն, որ իրեն սահմանած պայմանները կը կատա-

րեն : Արնայ բոլոր իր արարածները ոչնչացրենել, այսու ամենայնիւ չ'ոչընչացրենք, վասն զի ինք իր իմաստութեամբը կը վարուի եւ ոչ թէ մեր խելքովք : Այսպէս կրնայ հազար ու մէկ եղանակաւ իր շնորհքները բաշխել, ինչպէս որ ուրիշ միջոցներով ալ կը բաշխէ . սակայն իր կամքն աս է, որ շատ շնորհքներ ուրիշ եղանակաւ շտաացուին, բայց եթէ քարոզութեան ճամբովք : Ինչպէս կ'ուզէ որ երկրիս տաքնալուան համար արեւն ըլլայ, ինչպէս կ'ուզէ նաեւ որ սկզբնական մեղքը ջնջուելու համար Մկրտութեան սուրբ աւազանն ըլլայ, այսպէս՝ հոգիները լուսաւորելու եւ բորբոքելու համար ալ կ'ուզէ, որ զլիսաւորարար քարոզութիւն ըլլայ :

Ասկէց դուն քեզմէ կրնաս մտածել, թէ ինչ ոգորմելի տեսարան մը աչքերնուս առջեւը կը բանան անոնք ամենքը՝ որ Աստուծոյ խօսքը լսելէն կը փախչին : Եւ իրացրնէ քրիստոնէսէս զոգովողեան մէջէն շատերը կը ճանշանք որ գրեթէ իրենք զիրենք անարժան կ'ընեն յաւիտենական փրկութեան, մերժելով բոլորովին անոր առաջնորդող միջոցները : Ասոնք՝ միայն ապականեալ եւ հոգևով կորսուած մարդիկները չեն, հապա մէջերնին կը դանուին նաեւ այնպիսիներ ալ, որոնք թէպէտ այնպէս շարագործ չեն համարուիր, այսու ամենայնիւ ամբողջ տարիներ կ'անցընեն առանց քարոզ մը լսելու : Ո՛հ, թէ անգամ մը մտածելու ըլլային ինչ որ Յիսուս Քրիստոս իրենց համար հրատարակեց, ստուգիւ իրենք՝ իրենց վրայ կը ստակային : Ինչու որ ինքն Յիսուս Քրիստոս ըսաւ, թէ որոնք իր ձայնը չեն սիրեր ու չեն ճանշնար, իր ոչխարները չեն : Արդ եթէ Յիսուսի ոչխարները չեն նէ, ուրիշ ինչ կրնան ըլլալ, բայց եթէ կորսուած հոգիներ : Թող մտածէ քիչ մը ընթերցողը, որ աստուածային Արարչապետն արդէն յայտնի զուցեր է, որ բոլոր յաւիտենականութեան մէջ գժոխքի կոճղ մը ըլլալու նշաններէն մէկն ալ, որչափ որ աս աշխարհքիս մէջ նշան մը կրնանք ունենալ նէ, իր ձայնը չլսելն է :

Գ. Մէկալ պատճառը որուն համար սմանք քարոզներէն կը փախչին, ասիք արմէի արդիւններուն խղճութիւնն է : Ասոնց պատասխանը տալու համար աս խորհրդածութիւնը կ'ընեմ : Սուս է, թէ ընդհանրապէս Աստուծոյ խօսքը կ'ոչտութեամբ կը մատակարարուի, ինչու որ ամէն տեղ ամէն քաղաք չեն պակտիր քարոզիչներ, որ իմաստութեամբ եւ պատշաճաւոր վայելելութեամբ պաշտօննին կատարեն : Աստուծոյ գոհութիւն, Եկեղեցին ան աստիճանի ինկած չէ, որ չ'ունենայ այնպիսի հանձնարար մարդիկ՝ նաեւ բազմութեամբ ալ, որ ելլեն քանի մը ակադեմական եւ առասպելաբաղ խելքեր, եւ իր երեսին զարնեն ոչսպիսի ամօթալից յանդիմանութիւն մը : Եւ եթէ՛ մինակ աս ըլլար իրենց գժուարութիւնը, կրնային զիւրաւ ճարը հոգալ, եւ երթալ, ան քարոզիչները մտիկ ը-

զել, որոնք որ աւելի իմաստութեամբ, վայելչութեամբ, եւ ճարտարութեամբ կը խօսին:

Բայց ըսենք թէ, առաքելական քարոզիչները միշտ նոյն ճարտարխօսութիւնը շունենան, ասկից ինչ կ'ելլէ: Իթիթէ աստուածային քարոզութեան օգուար մարդու ճարտարախօսութենէն կախուած է, չէ նէ, ինչպէս վերն ըսինք, Աստուծոյ շնորհքէն է, որ նոյն քարոզութեան կը զուգընթանայ: Եւ եթէ աստուածային շնորհքն է, որ կը շարժէ, կը լուսաւորէ կը բորբոքէ ու կը դարձնէ, ան ասէն մեծ բան մը պէտք չէ համարիլ խօսքերուն կոշտութիւնը, բաւական որ Աստուծոյ կողմանէ անոնց վրայ երկնաւոր զօրութիւն մը տրուի: Կրնայ ըլլալ՝ որ կերակրոյ անօթը զեղեցիկ չըլլայ, կրնայ ըլլալ, որ ըմպելիքի մը դաւաթը պայծառ ու փայլուն չըլլայ, բայց՝ ասոր համար դուն մէջի հարկաւոր եղած կերակուրը պիտի չուտես, եւ կամ թէ աւելի մեռնիլ պիտի ուզես քան թէ այն անօթէն կամ ազակիէն ուտել: Չեմ կարծեր, որ մէկը աս աստիճանի խենդ ըլլայ: Արդ՝ ինչու համար նոյնը չես ըսեր նաեւ քարոզատուութեան նկատմամբ ալ, որն որ երբեմն կարծր կեղեւներու տակ ամենէն համեղ պտուղները քեզի կ'ընծայէ: Այսու ամենայնիւ՝ աստուածային պատգամաց պտուղներուն ամենեւին փնտա մը չիտար առանց ճարտարխօսութեան զրցուած ըլլալը. մանաւանդ որ, որչափ պարզ է քարոզ մը, այնչափ աւելի ազգու եւ պողաւրեր է: Իրաւ է, որ շատ անգամ քարոզիչները այնպիսի անձինքներու խօսել կը պարտաւորին, որ հաստատուն կերակուրներու ախորժակին կորսնցուցեր են, ուստի՝ հարկ կը տեսնեն խօսքերնին այն համեմեքով եւ ճաշակներով պարաստել, որպէս զի անոնց ախորժակն ու քաղցը զրգանն, որոնց՝ եթէ կարելի ըլլար աւետարանին իմաստութիւնը ու խրատները զուտ եւ անխառն մատուցանել, ստուշիւ շատ տարրեր օգուտներ կը քաղէին: Պէտք է ըսել ճշմարտութիւնը. ինչ կը կարծես. նոյն իսկ ամենէն շարագործ մարդիկ վերջապէս իրենց ամբարշտութենէն չէին զգատտանար, եթէ եղանակ մ'ըլլար պարզ խօսքերը, մինչեւ իրենց սիրտն հասցընելու, հաւատոյ մեծ ճշմարտութիւնները աս կենաց փոքր վայրկենին մէջ, հոգւոյ փրկութեան ետեւէն իյնալու հարկաւորութիւնը, մահը՝ որ շուտով պիտ'որ հասնի. չեմ ըսեր այն զիւրին մահը, ինչպէս իրենք կը համարին, հապա այն ստակալի մահը, որ պիտ'որ փորձեն. աստուածային դատատանին խտտութիւնը, զժօխքի բոցերուն ահաւորութիւնը եւ յաւիտենականութեան անվերջանալի տեւողութիւնը: Կարծես թէ, իրենց ծրարն ալ անգամ մը չէին բորբոքեր սուրբ սիրով, եթէ կարելի ըլլար իրենց աւետել Աստուծոյ ամենապստաբարեբարութիւնները, Յիսուսին խաչի վրայ կրած անձկութիւնները, հոգեվարութիւնը, մահը, Աստուածածին Կու-

սին մայրական գութը, եւ ասոնց նմանները: Արթեւ թէ հաւատոյ վրայ այնչափ տարակոյսներ կը հանե՛ին, եւ զեռեկեղեցւոյ կու տային այն յիմարական վարդապետութիւնները, որ մինակ իրենց խելքերնուն ծնունդներն են, եթէ եղանակ մ'ըլլար, իրենց աչքին առջեւ զնելու պարզութեամբ մը քրիստոնէական հաւատքը, անոր հիմերը, որոնց վրայ շինուած է, եւ հակառակորդներուն ունայն իմաստակութիւնները, որոնցմով եկեղեցւոյ ղեմ կը զինին: Արչափ ամենապարզ ու անզարդ ալ ըլլան խօսքերը, պարզ ճշմարտութիւնը անոնց սրտերնուն մէջ անհնարին ազդեցութիւն մը կ'ընէր: Ստուգիւ Պօղոս սուրբ առաքելոյն մտքն ան չէր, որ իր քարոզութիւնը զեկեղեցիկ խօսքերով եւ բառերով զարգարէ, մանաւանդ որ ինքն էր պարծողը թէ ուրիշ բան չեմանչնար, բայց եթէ Յիսուս Քրիստոս ի խաչելեալ, եւ ասանկ ալ սորված էր իր աստուածային Արդապետէն, որուն համար Աւետարանին մէջ գրուած է, թէ ուրիշ կերպ չէր խօսեր, բայց եթէ հասարակ դիւրամտալի առակներով: Աւրեմ՝ իրենք զերենք չեն կրնար արգարացընել վերը յիշուած շնչին ու փուճ պատճառները յառաջ բերելով՝ Աստուծոյ խօսքը լսելէն հետո կեցողները:

Ինչ է՞ ուրեմն ասոնց քարոզէն ետ կենալուն ճշմարիտ պատճառը: Եթէ կը շնորհեա ինձի, ընթերցող, որ անկեղծութեամբ ձեռքովս վերքը շոշափեմ, ահաւասիկ մէկ խօսքով մը կ'ըսեմ: Քարոզի չեն երթար, չէ թէ կամ քարոզին ինչ բնելքը դիտեն, եւ կամ որ անոր խօսքերը կոշտ են, աաշուած չեն, հապա վասնզի չեն ուզեր գիտնալ, ինչ որ քարոզիչը պիտ'որ ըսէ, եւ վասն զի կը վախնան որ չըլլայ թէ քարոզիչը քիչ մ'ալ աւելի խօսի: Քարոզիչը ճշմարտութիւնը կը քարոզէ. եւ ճշմարտութիւնն է, որ կը լուսաւորէ միտքը եւ քունէն կ'արթնցընէ. արդ՝ մարդիկ չեն սիրեր այն լոյսը, որովհետեւ քնանալը իրենց անոյշ կու գայ: Ճշմարտութիւնը խզմտանքը կ'արթնցընէ, եւ մէկ փրկարար երկիւզ մը կը պատճառէ, եւ մարդիկ չեն ուզեր այն խզճի անհանգստութիւնը, որովհետեւ կը սիրեն սուտ հանգստութիւնը: Ճշմարտութիւնը սիրաբ կը շարժէ, եւ կը յորգորէ իր կիրքերուն շղթթաները թօթափելու եւ ազատելու, բայց՝ որովհետեւ այն շղթթաները սիրելի են, անոր համար մարդիկ չեն ուզեր զաննէք խորտակելու գրգիռ մը ունենալ: Ճշմարտութիւնը՝ այնպիսի գործքերու կը շարժէ, որ մարդկային տկարութեան խիստ ու զօռարին են, եւ մարդիկ անհանգստութիւն եւ աշխատութիւն չեն ուզեր ունենալ: Ճշմարտութիւնը կը դատէ, բայց մարդիկ չեն ուզեր անոր վճիռները լսել: Ճշմարտութիւնը կը դատապարտէ, եւ մարդիկ պատիժը չեն ուզեր: Չեն ուզեր իմանալ, կ'ըսէ Լոպին սուրբ, վասն զի չեն ուզեր բարի գործել: Ահաւասիկ քեզի ներքին եւ զազանի պատճառը: Բայց

յիշեն սյրպիսիները, որ առ յանցանքին հետ շատ անգամ պատիժն ալ մեկտեղ է: Չեն ուզեր՝ որ Աստուած խօսի, Աստուած ալ՝ կը լռէ. բայց՝ ան ամեն պատիժներուն մէջ, սրանցմով Աստուած հօգին կը պատժէ, առանց տարակուսի մը, ասիկա ամենէն ծանրն է, ինչու որ՝ ոչ որ ամենեւին կրնայ ուղղել զանիկա, որուն հետ Աստուած չիխօսիր:

Պ Լ Ո Ւ Խ Խ +

Խոստովանանք:

Ա. Խոստովանանքը քահանաներուն գիւտն է: — Բ. Խղճմանքի տանջանք մըն է: — Գ. Ես ասոր հարկաւորութիւն չունիմ: — Դ. Անպարկեշտ բուն է: — Ե. Քաղաքականութեան կը ծառայէ:

Եթէ այնչափ մեծ է ոմանց հակառակութիւնը պատարագ տեսնելու եւ քիչ մ'ալ Աստուծոյ խօսքը լսելու, որոնք ըստ ինքեան հաճոյական բաներ են. ամեն մարդ կրնայ մտածել, թէ ասոնք ինչ պիտ'որ ըսեն ու գործեն խոստովանանքի նկատմամբ, եւ ինչպէս պիտ'որ համոզուին նոյնին մօտենալու: Մեծ բան է, թէ գոհ ըլլան զանիկա անօգուտ բանի մը պէս արհամարհելու, ինչու որ չեն պակսիր մարդիկ, որ անիկա կը դատապարտեն հերեպիկոսներուն հետ՝ իրրեւ քահանաներու գիւտ մը, Լուտերին հետ՝ իրրեւ խղճմանքի տանջանք մը, եւ հիմակուան նորելուկներու հետ՝ իրրեւ անհամեստ բան մը: Եւ իրօք ալ ով որ քիչ մը աշխարհքիս մէջ փորձ ունեցած է՝ գիտէ թէ ո՞ր աստիճանի հասարակ բան եղած են այս զրպարտութիւնները: Սոդոյ է որ՝ ես ի սկզբանէ առ զքիս գրութեանը գրած վախճանիս հետեւելով, որ է մեկդի ձգել բողոքականները, եւ մինակ ան նիւթերուն վրայ խօսիլ, որոնք քանի մը ուղղափառներու միաքերը կը նսեմացընեն, պէտք էի առջի գծուարութիւնը բուրբովին զանց առնել, ինչու որ՝ ով որ կը հաստատէ թէ խոստովանանքը մարդիկ հնարած են, այնպիսին արդէն ուղղափառ չէ, հերեպիկոս է. որովհետեւ Տրիսենդեան ժողովքին մէջ յայտնի վճառած է, որ ասիկա Յիսուսի Քրիստոսի գրած կարգադրութիւնն է: Այսու ամենայնիւ՝ զոնէ անցողապէս քանի մը խօսք կ'ուզեմ ըսել:

Ա. Ինչպէս կրնան խոստովանանքը հարգելի հնարած ըլլալ, երբ սուրբ Աւետարանին մէջ անոր հաստատութիւնը պայծառ կը տեսնենք: Յիսուս Քրիստոս չէր, որ առ խօսքերովս առաքեալներուն եւ անոնց յաջորդներուն ըսաւ, Ինչ որ երեւի լոյս ի պիտի ըլլաւ, նոյնք երեւի լոյս ի պիտի ըլլայ, եւ ինչ որ երեւի լոյս չի ըլլաւ, նոյնք երեւի լոյս չի ըլլայ: Կամ ինչպէս ինքն Յիսուս Քրիստոս կը մեկնէ, թէ սրան որ

Ի պէտք է ի Բազմ-ժ, Բազմ-ժ ըլլան, Ի-որոշ-որ ի ի-դի-տ, ի-դ-ո-ժ ըլլան: Արդ՝ ամենայայտնի բան չէ՞ մի, որ սա խօսքերով անոնց ճշմարիտ իշխանութիւն տրուած է մեղքերը արձակելու կամ շարձակելու: Բայց՝ ինչպէս կրնան ի գործ դնել սա իշխանութիւնը, թէ որ մեղքերուն վրայ դատաստան մը չեն ըներ նէ, եւ ինչպէս կրնան դատաստան ընել, թէ որ մեղքերը պատշաճաւոր յայանութեամբ իրենց ատենին առջեւ չեն ելլեր նէ: Առանց մեղքերը ճանչնալու՝ ամենը մեկանց արձակելը, ինչպէս կ'ընեն տեսակ մը բողոքականներ՝ Քրիստոսի խօսքերուն ամենեւին միտ չդնել է, որն որ յայտնապէս կը հաստատէ թէ, կամ մէկը կամ մէկայլը պէտք է ընել, այսինքն է արձակել կամ շարձակել, ինչպէս որ մեղքերուն որպիսութիւնը եւ մեղաւորներուն տրամադրութիւնը կը պահանջեն: Ուստի՝ սա ատենին շնորհայանալը, ինչպէս գէշ ուղղափառներէն ոմանք կ'ընեն, ուրիշ բան չէ, բայց եթէ մեղքերը խղճմտանքներուն վրայ ծանրացած պահել, որով անկարելի կ'ըլլայ անոնց վրայ դատաստան մ'ընելը, որն որ, ինչպէս կը պատուիրէ Յիսուս Քրիստոս, պէտք է որ կատարուի: Իսկ՝ խոստովանանքը մարդու գիւտ մըն է ըսելը, սուտ հանել է զՅիսուս Քրիստոս, որ հաճեցաւ իր Եկեղեցւոյն պաշտօնեաներուն այսպիսի անձաւելի իշխանութիւն մը տալ:

Ասկից ետքը ալ չեմ ուզեր երկայն բարակ ցուցնել թէ սա պատուիրանը ինչպէս առաջին դարերէն սկսեալ միշտ ասանկ իմացած է եկեղեցին՝ ճշմարտութեան անսխալ ուսուցիչը, ինչպէս նոյնը անփոփոխ պահպանած են սուրբ Հարր, միաբան վճռած են ամէն ժողովքները, պաշտպանած են ամէն վարդապետները, գոված են ամէն Սուրբերը, ու ամէն հաստատեցեալները ի գործ դրած են: Եւ ոչ ալ կ'ուզեմ խօսիլ ուցրել անոնց անմտութիւնը, որ կ'ըսեն թէ Ղատերանու ժողովքը հնարած է խոստովանանքը, ինչու որ ամէն մարդ պիտէ թէ, նոյն ժողովքը չէ թէ առջի անգամուն խոստովանանքը հարկաւոր հրատարակեց, հասցաւ արդէն անոր հարկաւոր ու պարտք ըլլալը ենթադրելով, զանցառուները խոստովանանքի շարժելու համար, բանադրանք դրաւ անոնց, որոնք զոնէ տարին անգամ մը չեն խոստովանիր: Ուստի ասելի կ'ընարեմ ուրիշ գծուարութիւններուն վրայ խօսիլ, որոնք քանի մը կիրքերով պաշարուած ուղղափառներու միտքերը դրուած են:

Բ. Ինչո՞ւ հա՛մար, կ'ըսեն, յայդի-ի ծանր բի-ի Գ-ի ինչ չին-ին-պի-ի յի-ի, որ երթանք յայտնի-ի Էտրո-ն է մեր անկախ-ան Գ-ի-ն-ի-ն-ն-ն-ն-ն-ն-ն-ն-ն չէ նի, Գ-ի-ն-ի-ն-ի-ն-ն-ն-ն-ն-ն-ն-ն-ն էն է: Իմ ընթերցողո՞ւ քիչ մը ատեն անանկ միտքդ դիր, որ ես ասոր գէ՛մ ըսելու բան մը չգրտնեմ, եւ նոյնը ըսած ըլլամ, թէ խոստովանանքը ընտ մը, եւ

ճանր բեռ մըն է. բայց ասկից ինչ կ'ելլէ, միթէ ասոր համար Յիսուսէն պատուիրուած պիտ'որ չհամարուի, կամ թէ ճանր ըլլալուն համար պէտք չէնք յանձն առնուլ: Աստուած մեր վրայ գերապոյն իշխանութիւն ունի, եւ մենք ալ պարտաւոր ենք իրեն հնազանդելու, թէ եւ ճանր բաներ հրամայելու ըլլայ:

Բայց իրն ասանկ չէ: Ինչու որ՝ եթէ ճանրութիւն մ'ալ կայ մեղքերնիս խտտովանելու մէջ, ասիկա անասնելի բեռ մը չէ. մանաւանդ թէ քաղցր բեռ մը, եւ մեր ակարութեան շատ համաձայն է: Արդէն քաջ փիլիսոփային մէկը աս խորհրգածութիւնն ըրած է թէ, յանցանքը գործելէն ետքը՝ ընկերին իր սիրտը բանալը՝ մարդու բնութեանը չէ թէ միայն հակառակ չէ, հասցա մանաւանդ նոյն իսկ բնութիւնը կը պահանջէ, երբ որ խիղճը կը զարնէ, ու սիրտը խռովութեան եւ անկուսութեան մէջ ինկած է գործած յանցանքին համար: Երբ յանցաւորը սրտին նեղութիւնները կը յայտնէ, եւ գրեթէ գրեթէ զանոնք իր բարեկամին ու սրտակցին սրտին մէջ կը թափէ, կէսէն աւելի զինքը թեթեւցած կը զգայ այն ճանրութիւնէն: Այսպէս լեռներու, անասաներու մէջ պահարտած աւազակ մը, իր նման աւազակին սիրտը կը բանայ, անասակն ու ստահակն ալ նոյնը կ'ընէ ուրիշ անասակի եւ ստահակի մը հետ. այնչափ մարդկային բնութեան մէջ հաստատուած է սրտի զովութիւն մը փնտռելը: Արդ՝ Յիսուս որ մարդկային սիրտը ստեղծած էր եւ ազէկ կը ճանչնար ինչ ըլլալը, ինքն եղաւ աս սուրբ խորհուրդը հաստատողը, որուն մէջ մեղաւորի մը սիրտը կը պարտաւորի բացուելու եւ յայտնելու իր վէրքերը: Ասով ստուգիւ մեր վրայ բնական պարտք մը չգրաւ, մանաւանդ թէ ասով մեզի հետ մեծ ակնածութեամբ ու բարութեամբ վարուեցաւ. Բազմ ինձն-իմեք քորմնիս շէն:

Աս բաւական չէ, աւելի եւս ըրաւ. սրբացուց այն գիւրութիւնը, որ մարդ կը զգայ սիրտը բանալով, եւ իր նախախնամութեամբը այնպէս ալ հոգաց, որ նոյն գիւրութիւնը չըսեմ մինակ բարեկամէ մը, հասցա հօրմէ եւ բժշկէ մը գրանենք: Հեռացուց մեզմէ շարազգած սրտի մը պատահելու վտանդը, որն որ վէրքերնուս վրայ պալտած թափելու աեղ աւելի եւս կը զայրացընէ քացախով: Հեռացուց մեզմէ անհաստատարիմ սիրտ մը գտնելու վտանդը, որ մեր գաղանխները մասնէ եւ մեր խոյտառակութիւնը յայտնէ: Ասանց վրայ՝ աւելցուց, որ այն սրտի գիւրութիւնը պողպատեք եւ արգիւնաւոր ըրաւ: Ինչու որ՝ երբ որ ինք զինքը յայտնելը մինակ վայրկենական սխտիւթիւն մըն էր, Յիսուս անոր վրայ գերբնական շնորհք մ'ալ աւելցընելով՝ զանիկա Ս. Խորհուրդի արժանաւորութեան բարձրացուց եւ ճշմարտապէս մեղաց քաւութեան միջնորդ մը գրաւ: Ահա ասիկա աս խտտովանանքին խորունկ եւ անասհման

խորհուրդը: Ասոր մէջ մեզաց ամբաստանութիւնը՝ յանցաւորութեան վրայ ցաւով եւ մէյ մ'ալ շմեղանչելու առաջադրութեամբ միացած՝ արմատէն յանցանաց բժշկութիւն կուտայ. եւ երբ՝ մեղքը զմեզ Աստուծոյ առջեւ ազեղ, իր շնորհքներէն բողբոջին զոկուած եւ թշնամի կ'ընէ, այս ցաւալից յայտնութիւնը քահանային մեր վրայ զրուցած արձակման բառերուն հետ մէկտեղ, յանցանքը կը ջնջէ, աստուածային բարեկամութիւնը նորէն կը կապէ, զմեզ շնորհաց զգեստով կը հագուեցընէ, հոգիներնուս վրայ աստուածային սէր կը հեղու եւ զմեզ նորէն Աստուծոյ առջեւ արդար կը հանէ:

Այսու ամենայնիւ *Ժորգոս* էլ յայտնելը...: Մարգոն յայտնել: Այո՛, ստիկա քեզի արտաքոյ կարգի դժուարին կ'երեւայ: Տրտունջդ այնպիսի բանի մը վրայ է, որուն համար իբրեւ Աստուծոյ ձեռքէն ընդունած մեծ բարիք մը, շնորհակալ պէտք էիր ըլլալ: Միտքդ դիր, որ Աստուած, մեղքերու թողութիւնը գտնելու համար ուզած ըլլար որ, պարտաւոր ըլլայիր հրեշտակի մը, հրեշտակապետի մը, կամ թէ նոյն իսկ Յիսուսի անձին առջեւ զքեզ ներկայացընելու: Ո՛հ, այն սուրբ հոգիներուն, այն անուախան եւ մարուր արարածներուն, այն Յիսուսի աստուածային մեծվայելչութեանը առջեւը, ինչպէս քու զգուելի խորհուրդներդ, անմարուր հաճոյքներդ, եւ այնչափ դարշութիւններդ պիտի հանէիր, որոնք եւ ոչ օգերուն կ'ուզէիր որ ծանօթ ըլլան: Գուցէ թէ, կ'ազաշէիր, ինչպէս ըրին երբեմն Խորայելացիները, երբ որ Աստուած Սինա լեռնէն իրենց հետ փայլակներով եւ որոտմունքներով կը խօսէր, որ Չիսուսի չիսուսի մեզի հետ Աստուած որ վախերնէս չմեռնիր, իրիկէ մեզի մարդ մը, ինչպէս Մովսէսն է, որ անիկա մեզի հետ խօսի: Այսպէս դուն ալ ան ասանը Աստուծոյ պիտ'որ խնդրէիր, որ քեզի մարդ մը իրիկէ քու ողորմելութիւններդ լսելու եւ դատելու: Եւ իրաւցընէ, ինչ արտաքոյ կարգի դժուարութիւն կրնայ ըլլալ նոյները մարգու մը յայտնելու: Խօստովանահայրն ալ մարդ է, ուստի ինքն ալ իր տկարութենէն կը պարտաւորի ուրիշին կարեկից ըլլալ: Մարդ է, եւ կրնայ ըլլալ որ ինքն ալ ան ամէն մեղքերը գործած ըլլայ, ինչ որ մենք գործած ենք. եւ գուցէ աւելի ալ գործած ըլլայ: Եւ եթէ ինք նոյն մեղքերը ըրած ալ չէ նէ, այսու ամենայնիւ զմեզ չիկրնար անարգել, որովհետեւ ստոյգ չէ, որ ինքն ալ նոյները կամ աւելի եւս գեշերը պիտ'որ չընէ: Մարդ է, եւ չիկրնար չզարմանալ անոր քահասարտութեանը վրայ, որն որ ինք զինքը յաղթեղով՝ եկած է իր վերքերը բանալու միմակ իր հաւատքէն եւ առ Քրիստոս հնազանդութենէն շարժելով: Մարդ է, բայց Յիսուսէն պատուէր առած է զմեզ հօր պէս, բժշկի պէս, եւ խնամտա հովուի մը պէս հօգալու: Մարդ է, բայց այնպիսի մարդ մըն է, որ ամենայն խտութեամբ խոստովանութեան դազանիքը ա-

նարատ կը պահէ, թէպէտ եւ սա գաղանկքը պահելովը բոլոր աշխարհք կործանելու ալ ըլլայ: Արեւմե ինչ մեծ դժուարութիւն կրնայ ըլլալ մարդու մը մեր տկարութիւնները յայտնելը:

Մանաւանդ թէ ինչ քաղցր բան է: Թող տուր որ քիչ մը, որչափ խոհեմութիւնը կը ներէ, վարագոյրը բանամ որ նոյն խոստովանութեան ատենին վրայ քաշուած է, եւ կը տեսնես անսպաս քաղցրութեան տեսարան մը: Դիր որ խոստովանորդին ամենամեծ մեղաւոր մը եւ ամէն տեսակ ա. նորէնութիւններու մէջ թաթխուած ըլլայ: Դիր որ՝ խոստովանահօրը առջեւը թափէ ան ամէն հայհոյութիւնները որ դժոխքին մէջ Աստուծոյ դէմ կ'արձակուին, ամէն անառակութիւնները, բովանդակ անհաւատարմութիւնները, բոլոր տեսելութիւնները, որոնցմով դատապարտեալներուն սիրտը Աստուծոյ դէմ լեցուած է: Բայց յայտնի է թէ, մեղաւորը խոստովանահօր առջեւը չեւած արդէն հաւատքն իր առջեւը ճամբան բացած է, եւ գիտէ ու կը ծանշնայ որ դատաւորի մը առջեւ կ'ելլէ, բայց այնպիսի դատաւորի մը, որ աւելի իր բժիշկն է իր հայրն է, որ պարտաւոր է ամենայն սիրով զզջումի եկողներն ընդունելու, տկարներուն օգնելու, մուրաճներուն ճամբայ ցուցնելու, դարմանելու, եւ մխիթարելու, որովհետեւ այն Աստուծոյ փոխանորդն է, որ անսպաս ձայնով մեղաւորին ետեւէն կը կանչէ ԸՊԷ՞՞ ԲԻՆԻ՛՛, այն Աստուծոյ, որ իրեն կը հրաւիրէ ամէն վշտացեալներն ու ամէն թշուառութեան մէջ ինկողներն Ե՛լ, — Իս — Բ՞նան — ի՞նք — Ե՛լ. այն Աստուծոյ, որն որ կը գրկէ անառակ բայց զզջացած որդիները, գթած Սամարացիները, եւ վշտակիր Մագդաղենացիները: Աս ամէն բան գիտէ ու կը ծանշնայ, ինչու որ հաւատքը, որ իրեն կ'առաջնորդէ, միանգամայն իրեն ամէն բան կը սորվեցընէ: Արդ՝ երբ որ սա եղանակաւ քահանային ստոր կ'իջնայ, եւ քահանան իրեն կը փաթթուի ու կը գրկէ իրբեւ անառակ որդին, որ կը դառնայ, Տէ՛ր Աստուած, ինչպէս ան ատենը ձեռքով կը շօշափուի, թէ երկնաւոր Հօր անսահման բարութիւնը ինչպէս այն առաջին վայրկենէն կը մխիթարէ զզջացեալ մեղաւորը: Աղորմելին ալ չիկրնար զզջման արցունքները բանել, կը արամի՛ կը ցաւի սրտին դառնութեամբը անցած կենացը մուրթութիւններուն վրայ, բայց այն ցաւը իրեն քաղցր է, արցունքներն՝ անոյշ են, այն դառնութիւնը իրեն գիւրութիւն մը կու տայ, այն խռովութիւնը զինքը կ'ազնուացընէ ու կը սփոփէ: Ներքուսա գաղանկ ձայն մը իր սրտին կ'ազդէ, թէ արդէն ինք մեղքը կ'ատէ եւ զզուած է անանցմէ. թէ Աստուած զանոնք ալ չըսիչելով՝ շուտով մը իր բարեկամութիւնը նորէն կը շնորհէ, շնորհքներովը զինք կը լեցընէ, եւ գթութեամբը զինք կը գրկէ: Թէ ինչ է հօգուոյն այս գաղանկի զգածմանքը, Աստուծոյ այն ողջագութիւնը, ես չեմ կրնար մեկնել. մինակ սո

գիտեմ որ բովանդակ հոգւոյն մէջը կը թափանցէ, բոլորովին ամէն կողմանէ քաղցր միտթարութիւն մը կը պատէ: Ըն ա- տենը գժուարին է Աստուծոյ պաշտօնէին ալ իր արցունքը բռնելը. որդի մըն է որ կու լայ. հայր մըն է, որ կու լայ, եւ երկուքին արցունքը մէկտեղ կը խառնուին: Խոստովանա- հայրը գուցէ ուրիշին մտրութիւններով՝ իրենները կը յիշէ, ուրիշին տկարութիւններովը իրենները աչքին առջեւը կու գան, եւ գուցէ՝ իր ցաւը ուրիշին կատարեալ զղջմանը միշտ համա- ձայն ալ շիգտներ: Ով որ ասիկա անգամ մը փորձած է, գի- տէ թէ, բառներս ճշմարիտ են. բայց թէ ընթերցող, գուն երբեք փորձն առած չես նէ, եւ հարկաւորութիւն ունիս, աղօթք ըրէ որ փորձն ունենաս, եւ եթէ զքեզ խորած ը- լալու ըլլամ, ալ ասկից ետքը ինծի մի հաւատար:

Ասկից զատ՝ որպիսի եւ իցէ գժուարութեան յաղթե- լու համար, ուրիշ օգնութիւններ ալ ունինք. վարժութիւնը, որ տղայութեան առջի տարիներէն ունեցած ենք. սիրոյ փոր- ձառութիւնը, որ տեսած ենք այնչափ անգամ խոստովանա- հարց վրայ. այնչափ երեւելի անձինքներու օրինակները, որ նոյնը կը կատարեն, եւ աչքերնուս առջեւն ունինք, եւ զըւ- խաւորարար Յիսուսի Քրիստոսի շնորհքը, որն որ ինչպէս մե- զի ցաւ ու զղում կու տայ, ասանկ ալ կ'օգնէ մեզի մեր սիրտը բանալու: Աս օգնութիւնները այնչափ զօրութիւն ունին մեր վրայ որ՝ ով որ մէյմը սորված է խոստովանութեան սաէպ մերձենալու՝ ինք զինքը յայտնելու գժուարութիւնը հազիւ թէ կը զգայ: Եւ սոցոյ է, որ շատերուն համար խոստովա- նութիւնը չէ թէ միայն գժուարութիւն չիտար, հապա զգալի գիւրութիւն մը կը շնորհէ. եւ բողոքականներուն մէջէն շա- տերուն, իրենց ուղղափառ ըլլալուն վերջին մղումը տուած է այն միտթարութիւնն ունենալու բաղձանքը, զորն որ կը զգայ մարդ իր սիրտը բանալով Ապաշխարութեան խորհրդին մէջ:

Եւ եթէ ոմանց այնպէս անտանելի բեռ մը կ'երեւայ, գիտես ինչ է ներքին պատճառը: Չեն ճանչնար իրենց շա- բեացը ծանրութիւնը, եւ չեն ճանչնար միանգամայն թէ որ- չափ թեթեւ բան մըն է՝ իրենց սահմանուած տեղը: Չեն ճանչնար, թէ մեղանշելով զԱստուած՝ իրենց Հայրը վշտա- ցուցին՝ անոր անսահման մեծ վայելչութիւնը ոտքի տակ առ- նելով, անարգեցին աստուածային Միածին որդւոյն արիւնը, նորէն զինքը իրենց կողմանէ խաշ հանելով, եւ արտմեցուցին Հոգին սուրբ որ զիրենք սրբացուցած էր: Չեն իմանար որ մէկ մահացու մեղքի ալ յանցաւոր ըլլալով, գատապարտելոց մա- հուան, սոսկալի գատաատանի, եւ անյոյս յախտենականու- թեան արժանի եղած են: Չեն իմանար, որ ոչ երկնից, ոչ երկրիս, ոչ հրեշտակներուն եւ ոչ մարդկան մէջ ուրիշ զօ- րութիւն մը կայ որ զիրենք կարող ըլլայ աս վիճակէն ազա- տելու, եւ Աստուած, առանց իրենց անիրաւութիւն մ'ընե-

լու, կրնայ մերժել իրենցմէ որպիսի եւ իցէ արուած հասուցումը, եւ զիրենք իրենց անգարմանելի կորստեան մէջ ձգել: Աս ամեն բան չեն իմանար. եւ իրենց շփե գուրս խստութիւն կ'երեւայ, երբ Աստուած իր բարեկամութիւնը անոնց նորէն շնորհելու համար, մինակ յանցանքնին մարդու մը խիստ ծածուկ եղանակաւ յայտնել կը հրամայէ, որպէս զի իր անուամբը զիրենք արձակէ: Չարեայ մեծութիւնը չճանչնալն է, որ աս գարմանը խիստ կ'երեւցընէ:

Բայց ի՞նչ կ'ըսէիր դուն ան հիւանդին, որն որ մահուան դուռը հասած՝ դեռ կը արանջայ, թէ կը պարտաւորի դառն դեղ առնելու, որ ստուգիւ զինք պիտ'որ բժշկէ: Ո՞վ ողորմելի. եթէ ճանչնայիր վիճակդ, որ արդէն գերեզմանի մօտ հասած ես, ստուգիւ այնչափ տրտունջներ չէիր ըներ այսպիսի դեղ մը առնելուդ վրայ, որ գլխեղ մահուանէ կ'ազատէ: Արդ՝ նոյնը ըսէ դուն նաեւ այնպիսոյն համար, որ կը արանջայ իր յանցանքները յայտնելու պարտաւորուելուն համար: Եթէ մարդկային արդարութիւնը յանցաւորներու բազմութեան մը առջեւն առնելով, որոնցմէ ոմանք տասը, ոմանք քսան տարի, ոմանք ալ բոլոր կեանքերնին թիափարութեան դատապարտուած են, ամենուն թողութիւն եւ ազատութիւն շնորհելու ըլլայ՝ մինակ աս պայմանով, որ սաստիկ գաղանութեամբ յանցանքնին մէկ մարդու մը յայտնեն, կարծես թէ՛ մէկ հոգի մ'ալ կը մնայ այն երկաթներուն տակ: Ահաւասիկ Աստուած կը շատանայ աս պայմանով գմեղ յախտենական բանաւն ազատելու, մանաւանդ թէ թող ալ շիտար անոր մէջ նետուելու եւ մենք դեռ կը արանջանք: Հոս դժուարին է որոշելը, որն աւելի մեծ է. տգիտութիւնը, թէ ապերախտութիւնը:

Գ. Գանք հիմա անոնց, որ խոստովանանքէն կը փախչին ըսելով ի՞նչ ֆէլա-թի-ն ըրած ունի՞մ. խոստովանանքի հարկոս-թի-ն չունի՞մ: Ահաւասիկ մէկ խօսքով ասոր պատասխանը: Ի՞նչ ֆէլա-թի-ն կ'ընե՞մ, թէ որ ծաղու համար կ'ըսեն, յիշեն որ, ասիկա անանկ նիւթ մը չէ, որ մարդ կարող է ծաղրել առանց սրբապղծութիւն ընելու. իսկ եթէ իրաւ կ'ըսեն, իրաւցընէ լալու եւ ողբալու արժանի են. ինչու որ՝ յանցանք գործելը գէշ բան մըն է, բայց գործելէն ետքն ալ անիկա գէշի տեղ չգնելը, ստուգիւ խիստ մեծ շարիքն է: Աս աստիճանի մարդ չի հասնիր, թէ որ նախ չէ թէ միայն գերնական, այլ նաեւ բնական զգաստութեան սկզբունքները բուրրովին կորսնցուցած ըլլայ: Միայն՝ աղէկը գէշէն, մուլութիւնը առաքինութենէն, աղէկ յօժարութիւնները գէշերէն, հրամայող օրէնքները՝ արգելիչ օրէնքներէն շղանազանոցը կրնայ աս աստիճանի հասնիլ: Հարկ է, բուրրովին խղճմտանքը կորսնցուցած ըլլայ, այնչափ՝ որ գէշ առիթներուն մէջ խիղճը չզարնէ, եւ բարւոյն՝ չհաւանի: Արթութեան եւ կրօնական սկզբունքներու բուրրովին պակասութիւնը ոմանց

վրայ աս մահաբեր անզգայութիւնը կրնայ դիւրացընել, բայց ասիկա բաւական չէ, ինչու որ՝ ուրիշ մարդկան հետ կենցաղավարութիւնն ալ՝ բնական լուսոյ օգնութեամբը, զորն որ Աստուած ամենուն մտքին մէջ հեղած է, բաւականէն աւելի մարդու վրայ բարւոյն ու շարին զգածմունքը կ'արթնցընէ: Հարկ է, որ մարդ երկայն ատեն մեղանշած ըլլայ, երկայն ատեն բնութեան ամէն օրէնքները ռաբի տակ առած ըլլայ, երկայն ատեն շնորհաց ամէն ազգեցութիւններու գեմ՝ դրած ըլլայ, որ խղճմտանքի զարնելը, եւ անոր հաւանիլը չզգայ: Հարկ է, որ մտաց գատաստանը գէշ անկրօն՝ եւ ամբարիշտ գիրքեր կարգալով բոլորովին խանգարած ըլլայ. հարկ է, որ սիրտն ալ բոլորովին ապականած ըլլայ ամէն տեսակ անօրէնութիւններով: Բայց ասանց համար գրուած չէ աս զիրքս. ասոնք նախ քրիստոնէութեան ճշմարտութեանը, ու ետքը ուղղափառութեան վրայ պէտք է համադրին, կամ մանաւանդ՝ նախ պէտք են մարդու կարգ մանել եւ ետքը քրիստոնէայ ըլլալ: Անոնց վերջապէս՝ որ իրենք զիրենք բարութեան զարմանալիքները կը կարծեն մինակ անոր համար, որ շին Բողոք շին սղաններ, վերը պատասխանը տուինք, եւ հոս նորէն խօսելու տեղը չէ:

Գ. Խօսինք ուրեմն անոնց վրայ, որոնք կը յանդգնին խոստովանանքը անհաճոք բան մը կոչելու: Արդ՝ ի՞նչ բանի համար անհաճոք պիտի համարուի: Երկու պատճառի համար. նախ վասն զի խոստովանանքը՝ թողութիւն տալու այնչափ դիւրութիւն ցուցընելով, կը դիւրացընէ նորէն մեղանշելը, եւ զարծեալ վասն զի՝ մարդիկ խոստովանանք մ'ըլլալով իրենք զիրենք բաւականապէս արդարացած կը համարին, եւ ալ փոյթ չեն տանիր մեղքերնէն զգուելու:

Շատ յառաջ մի երթար, միտ դիր անգամ մը աս նոր տեսակ հակառակխօսութեան: Երբ որ խոստովանանքը հարկաւոր պարտք մը կը քարոզենք, ան ատենը ասոնք յառաջ կ'անցնին, եւ Լուսերի խօսքերովը զանիկա բռնաւորութիւն մը, խղճմտանքի տանջանք մը կը կոչեն, այսպէս անտանելի բան է. եւ երբ որ ցուցուցինք, թէ իրն այնպէս չէ, ան ատենը հակառակ կողմը կ'անցնին եւ անդդիականներուն հետ կը զրուցեն, թէ այնչափ դիւրին է որ աս դիւրութեանը համար անհամեստ բանի մը կը դառնայ: Ո՛հ, կրնանք արդեօք իմանալ թէ ի՞նչ է ուրեմն ըսածնին: Բայց մենք գանք ուղղակի պատասխանը տալու: .

Երբ բողոքականները խոստովանանքի անհամեստ ըլլալը ցուցընելու համար թողութիւն առնելու դիւրութիւնը յառաջ կը բերեն, ըսածնին ստուգիւ յիմարութիւն մըն է, բայց ասիկա իրենց կրնայ ներուիլ, եթէ մինակ արտաքին երեւոյթին վրայ մտալու ըլլան. բայց եթէ տեսակ մը ուղղափառներ ալ աս բողոքականներուն եւ անհաւատներուն զըրպարտութիւնները կ'առնեն ու կը նորոգեն, յիբաւի շատ զար-

մանալի է: Ուղղափառները պարտաւոր են դիտնալու իրենց Քրիստոնէական վարդապետութիւնը, ուստի նաեւ՝ թէ ինչ թէուութիւններ կը պահանջուին խոստովանանքի խորհուրդին օգտակար ըլլալուն համար: Արդ՝ ասոր վրայ Քրիստոնէականը ինչ կը սորվեցընէ: Նախ առաջին ամէն քրիստոնէական վարդապետութիւնները կը սորվեցընեն թէ մեղքերուն վրայ ցաւին առաջին թէուութիւնն է, որպէս զի խորհուրդը արդիւնաւոր ըլլայ. ամէն քարոզիչները աս կը զրուցեն, եւ ժողովրդապետները նոյնը երկայն երկայն կը մեկնեն, եւ առաքելական վարդապետները չեն դադարի երբեք իրենց խրատներուն մէջ ստեպ կրկնելու թէ ամենահարկաւոր է մեղաց վրայ ցաւիլը, եւ ամէն օր շունչ կը յոգնեցընեն ու կ'ըսեն, ամէն մարդ զգոյշ կենայ, ինք զինքը չխարէ, առանց մեղքերն ատելու հազար անգամ արձակում առնէ ալ նէ, օգուտ մը չ'ունենար: Արդ՝ ըսէ ինծի, աս է թէ չէ ուղղափառ վարդապետութիւնը: Արեմն ինչ հիմամբ կը զրցուի թէ խոստովանանքը կը դիւրնցընէ մեղանչելը, եւ ուղղութեան օգուտ չունի: Եթէ յատկանական, գերբնական ազգու պատճառներէ յառաջ եկող զղջումը, գործուած շարիքներէն դարչիլը, մէյ մ'ալ չմեղանչելու անկեղծ առաջադրութիւնը՝ զմեզ մեղքէ հեռացընելու եւ վարքերնիս անկեղծութեամբ ուղղելու ուրիշ ամէն կարելի միջոցներէն զօրաւոր չեն համարուիր նէ, ան ատենը՝ ալ անօգուտ է խօսիլը, դուն ալ ինծի կրնաս յաղթել ըսելովդ թէ, արեւը իր ճառագայթներովը կը թրջէ, եւ թէ լեռները օդին վրայ կը թռչին, վասն զի նոյն է համեմատութիւնը: Ուղղափառ կրօնի բնութիւնը կ'եղծանեն, երբ կը զրուցեն ստութեամբ, թէ խոստովանանքը մեզի համար ուրիշ բան չէ, բայց եթէ մեր կենաց պատմութիւնն ընել, եւ ետքը աս ինքնահնար գիտին վրայ մեզի դէմ կ'անզգամին, բայց ան ատենը յանցանքը որուն է:

Բայց զեռ խոստովանութեան գլխաւոր մասին վրայ շխտեցայ, որ է տուած շնորհքը: Անտարակոյս զմեզ ուղղելու համար մենք ալ մեր կողմանէ աշխատելու ենք. բայց ստոյգ է միանգամայն, որ մեր ամէն ջանքն ու աշխատութիւնը ամենեւին բան չեն արժեր, եթէ Աստուծոյ շնորհքը օգնութեան չիհասնիր: Արդ՝ աս է խոստովանանքին անբաւարդիւնքը, որ սրբարար, այսինքն՝ զմեզ արգարացընող շնորհքէն զատ, որ մեր սիրտը կը հեղու, ու խորհրդոյն առանձին գործքն է, մեզի շատ գործնական շնորհքներ ալ կը մատուցանէ, որոնք որ սրբարար շնորհքին հետ կապուած են: Ասով քաղցր եղանակաւ մը մեր ցանկութիւնը կը զսպուի, մեր կիրքերը կը մեղմանան, միտքերնիս աւելի եւս կը լուսաւորուի, սրտերնիս աւելի եւս կը զօրանայ մեղաց դէմ պատերազմելու եւ առաքինութեան ետեւէն երթալու:

Ուստի՝ քիչ կ'անխրաւին բողոքականներուն մէջէն ու

մանք, ինչպէս Ֆից Ալիլէմ եւ ուրիշները, երբ ուղղափառաց խոստովանութիւնը հասարակաց համեատութեան համար ամեն միջոցներէն աւելի զօրաւոր կը սեպեն: Քաղաքական օտարականութիւնը ուրիշ բանի չ'օգնէր, բայց եթէ քանի մը ծանր եւ արտաքին անկարգութիւնները արգելելու, փիլիսոփայութիւնը մինչեւ հիմա պատիւ մը չըրաւ մարդկային բարքը նորոգելու մէջ. ընտանեաց գլուխներուն հսկողութիւնը իրենց տանը պատերէն դուրս չիտարածիր եւ կամ մինակ արտաքնոյն վրայ կը մնայ. բայց խոստովանանքը մարդկային սրտի խորունկը կ'իջնայ, ուր մարդիկ ճշմարտապէս բարի են կամ չար. մեղքը անմիջապէս իր ծնած ու ապականութիւն գործած տեղը կը ձնչէ, իր մեղքերը կրից կողմանէ շիղատեր, որոնք զանիկա կ'արդարացընեն կամ գոնէ կը ջատագովեն, այլ Աստուծոյ անսահման սրբութեանը կողմանէ, որ ամենեւին նպատաւոր չկրնար ըլլալ, մեղքերը կը տեսնէ իրենց սոսկալի ազդեցութիւններովը, որ զմեզ յաւիտենական բարիքներէն կը մերկացընեն եւ յաւիտենական չարեաց մէջ կը ձգեն: Բայց ասոր համար զմեզ յուսահատութեան անդունդի մէջն ալ չի ձգեր, ինչու որ հաւատքով զօրացեալ եւ յուսով կենդանացեալ զմեզ կը լուսաւորէ, որ ճանչնանք թէ ինք զօրութիւն ունի մեղքերնիս ջնջելու, ոչնչացընելու, եւ աստուածային բարեկամութեան կապը նորոգելու, մեղքերնիս ատելու, եւ թողութիւն ինզրելու որ ըլլանք: Յանցաւորը այսպիսի յուսով լեցուած, մեղքերը ատելու կը քաջալերուի, ներքուստ կը նորոգուի, եւ քահանային արձակումը զինքը Աստուծոյ առջեւ արդարացընելով, իրեն մեծ զօրութիւն մը կը շնորհէ բարութեան ու անմեղութեան նոր կեանք մը սկսելու:

Արջայպէս՝ ուղղափառի մը, որ փորձով գիտէ, թէ ինչ է խոստովանանքը, ամենայն վստահութեամբ կը հարցընեմ. թէ ամուսին մը ընտրելու ըլլայիր, որուն աւելի քու վստահութիւնդ կու տայիր, անոր որ սուրբ խորհուրդներու ստեպ կը մերձենայ, թէ անոր, որ նոյնները կը ծաղրէ: Թէ գաշինք մը, ընկերութիւն մը գնելու ըլլայիր, զով աւելի կ'ուզէիր քեզի ընկեր կամ թողթակից առնուլ, զանիկա՞ որ կը ճանչնաս թէ ստեպ կը խոստովանի, թէ զանիկա որ խոստովանութեան վրայ կը ծիծաղի: Եւ մահուանդ ատենը, որուն կը յանձնէիր քու սիրելի ընտանիքդ, այնպիսի մարդու մը որ ջերմեռանդ է խոստովանութեան, թէ այնպիսի թշուառականի մը, որ նոյնը կ'արհամարհէ: Գուցէ թէ ան ատենուան ընկերքդ մտածելու ըլլաս, հիմակուրնէ կը լուսաւորուի: Ստոստ հռչակաւոր վարդապետը եւ կարողս Ե.ին խոստովանահայրը կը պատմէ թէ Նիւրեմպերկ քաղաքը՝ Վուտերի աղանդը ընդունելէն եւ խոստովանանքը ջնջելէն ետքը, այնչափ անօրէնութիւններով, նենգութիւններով, անիրաւու-

Թիւններով, անառակու թիւններով, հայհոյութիւններով լեցուեցաւ, որ ալ չէր կրնար դիմանալ. ուստի ազաշեց Կայսեր, որ օրէնքով մը նորէն խոստովանանքը հաստատէ, բայց Կայսրը իր իմաստութեամբը ամէն բան խորունկ տեսնելով, աս ազաշանքին վրայ աղէկ մը ծիծաղելէն ետքը պատասխան տուաւ որ, եթէ Նիւրեկաբերկցիք խոստովանանքը Աստուծոյ ձեռքէն չեն ընդունիր նէ, ինչպէս զանիկա իր ձեռքէն պիտ'որ ընդունէին: Բայց ո՞վ է որ չի տեսներ հաստեղս խոստովանանքը անհամեստ ըտղներուն տրուած պատասխան մը:

Գիտեմ, որ չեն պակսիր այնպիսիներն ալ, որոնք անհամեստութիւն կը դանեն նիւթական մասին մէջ, որ խոստովանութեան առարկան կը ձեւացընէ. բայց գիտեմ նաեւ որ աս անհամեստութիւնը զանոզներն անոնք են, որոնք ըստ մեծի մասին ոչ խոստովանանք կ'ըլլան եւ ոչ ալ համեստութեան հայելի են: Անհաւատալի բան է, բայց սողոյգ: Ժամանակիս անառակութեան եւ անհաւատութեան մէջ, որ բուրբ աշխարհքս կ'ողողէ, դեռ կը գտնուին տեսակ մը մարդիկ, որ հին փարիսեցիներէն ամենեւին չեն զանազանիւր թէ իրենց վարքովը եւ թէ իրենց սուտ զգուշութեամբը: Հին փարիսեցիները, ինչպէս Յիսուս Քրիստոս կը վկայէ, ազահ, կեղծաւոր, հպարտ, արտաբուստ դերեղման բռեալ, եւ ներքուստ ամենայն անօրէնութեամբ լի էին. հիմակուան փարիսեցիներն ալ ասոնցմէ տարբեր չեն, թերեւս աւելի եւս շարագոյնվածն զի անոնց ամէն մտլութիւններուն վրայ նաեւ անկրօնութիւնը կ'աւելցընեն: Փարիսեցիները, իրենց վարուցը վարչութեանը շնայելով, զայլթակղել մը կը ցուցընէին Մարմնացեալ Սրբութեան, Յիսուսի Քրիստոսի ամէն խօսքերուն եւ ամէն գործքերուն վրայ. աս մեր փարիսեցիներն ալ նոյնը կ'ընեն, թէ քարոզին բերնէն բառ մը փախչելու ըլլայ, թէ խոստովանահայրը հարցմունք մը ընելու ըլլայ, եւ կամ քահանայ մը ընկերութեան մը մէջ տեսնուելու ըլլայ: Հին փարիսեցիները կ'ամբաստանէին եւ կը զրպարտէին աստուածային Փրկիչը իր արտաքին գործքերուն համար եւ ասոնց համար իրեն զեմ զեչ կը զրուցէին. հիմակուաններն ալ նոյնը կ'ընեն, բերներնէն թոյն ու դառնութիւն կը թափեն քահանաներուն անպարկեշտութեան եւ համարձակութեան վրայ, ինչպէս իրենք կը զրուցեն: Արդ պսպխի փափուկ հօգիններուն հետ ինչպէս պէտք է վարուիլ: Այնպէս՝ ինչպէս մեր Աստուածային վարդապետը վարուեցաւ, որն որ ամենեւին իրենց շարագած եւ թիւր գայթակղութիւններուն իրաւացի պատճառ մը չտալէն ետքը, իրենց շախտութիւնը եւ զրպարտութիւնները բանի մը տեղ չէր դնէր:

Սողոյգ է՝ որ քահանան կը պարտաւորի հարկաւոր զգուշութիւններն ընելու, երբ ամպիսնէն եւ կամ խոստովանարանին մէջ կը խօսի: Ասիկա խափ կը պահանջէ իր

վիճակին արժանաւորութիւնը, իր պաշտօնին սրբութիւնը, ստուածային բանին մեծ վայելչութիւնը, գայթակղութիւն չտալու հարկաւորութիւնը, հաւատացելոց հոգեւոր բարիքը, եւ սուրբ կանոններուն հնազանդութիւնը, բայց սէրն ալ կը պահանջէ, որ քրիստոնեայ ժողովրդեան վերքը չծածկուի, եւ խոհեմութեամբ, ու հաստատութեամբ բժշկուի: Զարմանալի բան: Աշխարհքս սյսպիսի աղտեղի ջրերուն մէջ նաւարկել ըլլալու վրայ է, հիմակուան խօսակցութիւններն ալ ուրիշ բան չեն, բայց եթէ շարունակեալ անմարտը եւ աղտեղի խօսքեր, տներու, խանութներու, փողոցներու, հրապարակներու մէջ ասոնց վրայ կը խօսուի, թէ ատրոնները զուգրութեանց արձագանք մ'եղած են, երաժշտութիւններն ուրիշ բան չեն շնչեր, բայց եթէ կրից գրգռութիւն, ծաղկեալ ընկերութիւններն անգրասա մերկութեան խումբ մ'եղած են, աղջկանց եւ տղոց ձեռքը արուած ռոմանները սիրահարութեան հիւսուածքներն են, պատերէն կախուած պատկերներն ու նկարները գայթակղեցուցիչ են, նոյն իսկ ընտանիքներն որ ժամանակ մը պարկեշտութեան տաճարներ էին, անհաւատարիմ եւ անկարգ ամուսիններէ ապականած են, եւ ոչ որ կը բողբէ. եւ միայն ամենայն անհամեստութիւն անոնց վրայ է, որոնք որ եկեղեցւոյ եւ խօստովանարանի մէջ կը ջանան սյսպիսի պղծալից հեղեղի մը դէմ թուամբ մը դնելու: Իրացընէ կեղծաւորութիւնը, ստութիւնը, փարիսականութիւնը, ասկից աւելի յառաջ չէր կրնար երթալ: Անանկ կ'երեւայ թէ, ալ շարիքը դէշ գործելու վրայ չըլլայ, հապա դէշ գործքէ մարտելուն վրայ: Հասարակօրէն աս գիտողութիւնը եղած է, որ որչափ աւելի առանձնական մը, երկիր մը ապականած է, սյնչափ աւելի արտաքուստ ծանրակեցութիւն մը կը ցուցընէ, ինչպէս Անգղիա կը պատահի: Նոյն իսկ Անգղիացւոց վկայութեամբը աշխարհքիս վրայ Անգղիա ամենէն աւելի ապականած երկիրն ըլլալովը իր իմաստակութիւնները, եւ շինծու զգուշաւորութիւնները ան աստիճանի հասցուցած է, որ ծիծաղական բան մը եղած է: Բայց ուղղափառ Եկեղեցին, որ չէ թէ արտաքին երեւոյթներու, այլ ճշմարտութեան կը նայի, չէ թէ միմակ մարդկան աչքը, այլ գլխաւորաբար Աստուծոյ աչքը կը գիտէ, աս տեսակ կարկատուն կեղծիքներէն հեռու է, կը խօսի, եւ պիտ'որ խօսի միշտ ցորչափ հարկաւոր է հոգիները փրկելու, բանի տեղ չի դնելով ոչ հին եւ ոչ նոր փարիսեցիները, եւ սյսպէս չէ թէ միայն ճշմարիտ համեստութեան երեւոյթը, այլ անոր էութիւնը միշտ կը պահպանէ:

Խօստովանանք՝ Կանաններուն՝ ընտանեաց Իւզովի Կանաններուն մէջ Կանաններուն իմանալու կը ծառայի: Ասով Ինչ կ'ուզեն ըսել: Իրք թէ աս միջոցով քահանաներն ընտանեաց խաղաղութիւնը կը վրձնողեն: Ամեն բանէն յառաջ ով

որ քանի մ'անգամ քրիստոնէական վարդապետութեան ներկայ գտնուած է, գիտէ, թէ խոստովանանքը ուրիշ վախճան չունի, բայց եթէ լսել եղած մեղքերը՝ որպէս զի անոնց ապաշխարանքն եւ արձակումը տրուի, կամ թէ՛ հոգւոց առաջնորդութի կենաց սյլ եւ սյլ վտանգներուն մէջ, առանց ամենեւին այնպիսի նիւթերու մէջ մտնելու որոնք իր վախճանէն դուրս են: Մանաւանդ որ՝ ամէն քրիստոնէական վարդապետութիւններու մէջն ալ խոստովանութեան վրայ դրած պայմաններէն մէկն աւ է, որ ապաշխարողները խոստովանութեան շփերարեքած խօսակցութիւններէն պէտք է զգուշանան:

Իսկ եթէ իր հոգւոյն որպիսութիւնը յայտնելու, եւ կամ քանի մը դժուարութիւններու մէջ լուսաւորութիւն մ'առնելու համար, երբեմն հարկ կ'ըլլայ, որ խոստովանահայրն ընտանեաց որպիսութեան վրայ տեղեկութիւն մ'ունենայ, ասիկց աւելի ինչ օգտակար բան կրնայ ըլլալ: Ո՛վ չիգիտեր որ ընտանեաց գաղտնիքներուն մէջ իրացընէ այնպիսի ցուալից խաչեր, այնպիսի դժուարին պարտաւորութիւններ, եւ այնպիսի պարագաներ կը գտնուին, որոնց մէջ շատ դժուարին է Աստուծոյ հաւատարիմ մնալը: Արդ՝ Աստուած խոստովանահայր մը սահմանելէն աւելի մեծ եւ անձառ նախախնամութիւն մը կրնա՞ր ցուցընէլ, երբ նոյն խոստովանահայրը մէկ կողմանէ պարտաւոր է ամէն լսածներուն վրայ ամենամեծ գաղտնութիւն պահելու, եւ մէկալ կողմանէ հօր պէս խորհուրդ ու խրատ տալու, գաղտնի վէրքերը պալամով բժշկելու, ու խոստովանորդին զօրացընելու, հօգի տալու եւ առաքինութեանց դժուարին ճամբուն մէջ օգնելու կը պատաստրի, ուր եւ երբ հաւատացեալները կարօտ կը գտնուին: Ա՛հ, խոստովանութեան զէմ խօսողները ստուգիւ չեն գիտեր, թէ որչա՛փ իրեն պարտական են ընտանիքները: Եթէ իրենց ծառաներն ու հպատակները, հազար ու մէկ եղանակաւ չեն գողնար եւ չեն խարեր նէ, ասիկայ շատ անգամ խոստովանանքին ազդեցութենէն է: Թէ որ իրենց որդիքն եւ աղջկուները անմեղութիւննին կը պահեն, եւ բոլորովին շարութեան մէջ չեն իյնար նէ, շատ հեղ խոստովանանքին պտուղն է:

Շատ ամուսիններու հաւատարմութիւնը, իրենց անգութ էրիկներուն ձեռքէն տարիներով քաշած նեղութիւններուն մէջ ցուցըցած համբերութիւնը, մինակ խոստովանանքի մէջ գտած մխիթարութեան, եւ քաջալերութեան գործքն է, որ իրենց հօգի եւ զօրութիւն կու տայ ամէն բան սիրով քաշելու յաւիտենական փրկութեան հասնելու համար: Նոյնպէս շատ էրիկ մարդկանց համբերութիւնը, որ աշխարհաւեր ու թեթեւամիտ կնիկներնուն այլանգակութիւնները լռութեամբ կը տանին՝ խոստովանահօր տուած խորհուրդներուն պտուղն է: խոստովանութեան մէջ թշնամութիւնները սրտանց մեկգի կը ձգուին, որովհետեւ ասիկայ հարկաւոր թէ՛ու-

Թիւն մըն է Աստուծո՛վ Թողութիւն ընդունելու. հոն, ապաշխարողը առաջագրութիւն կը գնէ ընկերին ունեցածին ու պատուոյն հասցուցած մնասը կատարելապէս հասուցանելու. հոն որդւոցը վրայ աւելի հսկելու, հոն արդարութեան դէմ չգործելու, հոն իր վիճակին ամէն պարտքերը կատարելու: Եւ եթէ գնենք նաեւ որ խոստովանանքը մարդը անմեղանշական չընէ, այսու ամենայնիւ՝ շատ եւ շատ եղանակաւ մեղքերուն թէ՛ թիւը եւ թէ՛ ծանրութիւնը կը քիչցընէ, եւ ներքին զօրութիւն մը կու տայ ամէն տեսակ առաքինութիւններու: Մեծ բան, որ ինչպէս չեն տեսներ՝ թէ Աստուած աս խոստովանութեան սուրբ խորհուրդը դրած չըլլար նէ, հարկ էր մարդկանց բարւոյն համար ասոր նման՝ չեմ գիտեր ինչ բան մը սահմանել, երբ որ նոյն իսկ հեթանոս փիլիսոփաները խորհուրդ կու տային հաւատարիմ բարեկամ մ'ունենալու, որ կարենային անկից լոյս ու խորհուրդ ընդունիլ իրենց կենացը գծուարին պարագաներուն մէջ: Բայց ես չեմ զարմանար, որ չեն տեսներ ստիկայ. ինչու որ շատոնցուրնէ աս բանը դիտած եմ, որ չկան այնպէս կարճ խելքով՝ մարդիկ, ինչպէս աս գծրախաները, որ կրօնի դէմ կը խօսին: Շատերուն վրայ՝ այնչափ սրտի շարութիւնը չէ, որչափ մտաց պակասութիւնն է պատճառը, որ այնպէս դէմ կը խօսին, ու կը գործեն. եւ ամենէն հասարակ պատճառներուն ալ խելքերնին չհասնելով՝ կը դայթակղին ու կը հայհոյեն. Զոր ինչ ո՛վ ի՛ման, հայհոյին:

Ե. Աւերջապէս Խոստովանանքը սոփիանսփիաններսս յետո՛ւ մէկ ուրիշ փորձի՛ց չըն է: Իրաւցընէ կ'ամշնամ ես ասոր պատասխան տալու, եւ կարծեմ թէ, ով որ այսպիսի թըշնամանք մը Եկեղեցւոյ երեսը զարնելու կը համարձակի, այնպիսին գծուարաւ կրնայ իր միտքն ուղղել: Այսու ամենայնիւ՝ որովհետեւ չկայ սլլանդակութիւն մը որ, որչափ ալ անհաւատալի ըլլայ, գոնէ մէկը կամ մէկալը շարժէ՝ թէ եւ համոզելու ալ չըլլայ, ասոր համար քանի մը խօսք ըսելը հարկ է:

Մեծ յանցանքները չեն գործուիր առանց մեծ վախճանի մը: Հոս յանցանքը կարծածէ՞ր աւելի մեծ է: Չէ թէ միայն բնութեան սուրբ օրէնքներուն, այլ նաեւ Աստուծոյ եւ Յիսուսի Քրիստոսի դրական օրէնքներուն եղծուին է: Ուրեմն քահանայ մը՝ անտարբերութեամբ աշխարհքիս ամենէն զգուելի զաւաճանութիւնը պիտ'որ ընէ անոնց՝ որ իր քաղաքակիցները, իր եղբայրները, իր բարեկամները, իր ազգականներն են. ինք զինքը Եկեղեցւոյ ամենաստակալի պատիժներուն՝ մեծ նզովքներու տակ պիտ'որ ձգէ, եւ բոլորովին անզգայ պիտ'որ ըլլայ մարդկային արժանաւորութեան զգածմանցը, ուխտամտանքի ամէն խայթերուն, ու ատեաններու վախերուն աստուածային արդարութեան սոսկումներուն: Այսպիսի մեծ

յանցանք մը հասարակ բան մը պէտք էր ըլլալ նաև ամենէն սուրբ քահանաներուն, եւ ամենէն կատարեալ կրօնաւորներուն: Եւ իրենց մէջէն երբեք պիտ'որ չգտնուէր եւ ոչ մէկը, որ վերջապէս խղճմտանքի դալով այսպիսի զարհուրելի սքրագործութեան մը վրայ երթար՝ հաւատացեալներուն ազդեցութիւն մ'ընէր իրենց ազատութեանը համար: Մանաւանդ թէ՛ պատշաճ է ըսելը, թէ այսպիսի խարէութիւն մը ժողովրդեան մէջ պահպանելու համար, ամէն քահանայք խօսք մէկ ըրած պիտի ըլլային աս խարէութիւնը յառաջ տանելու, եւ որպէս զի դիւրաւ յաջողցնէին, պէտք էին նախ իրենք զիրենք խարել, ինչու որ իրենք ալ կը խոստովանին: Ով որ աս ամէն բանի կը հաւատայ, ստուգիւ մեծ հաւատք մը պէտք է որ ունենայ: Բայց, այսպիսի սքրագործութեան մը վախճանը ինչ կրնայ ըլլալ: Փամանակաւոր օգուտ մը: Բայց ամէն մարդ կը տեսնէ, թէ ոչինչ ժամանակաւոր օգուտ մը կրնայ այն վատահամբաւութեան հատուցում ընել որ պիտի ժառանգեն: Առաջարկութիւններու օգնելը: Բայց՝ կան տեսակ մը կառավարութիւններ որոնց մեծ բան է հանդուրժելը Աստուծոյ սիրոյն եւ անոր օրէնքները պահելու համար: Իբրացնէ՛ կան արդեօք այնպիսի ստիկանութիւններ եւ պաշտօնեաներ ալ, որոնք այնպէս զարմանալի եղանակաւ Եկեղեցւոյ եւ եկեղեցականաց օգնած ըլլան, որ ասոնք ալ պարտաւորին իրենց ծառայութիւն մ'ընել հոգինին, զԱստուած, եւ յսխտենականութիւնը զօհելով: Գուցէ ստանկը: Բայց ով որ միտքը գրած է ստակ ժողովելու այսպիսի գնով, այնպիսին շատ աւելի դիւրութեամբ նոյնը կրնայ ընել, քան թէ համբերելով այն տաղակութեան եւ երկայն ժամերուն խոստովանութեաններու մէջ, որ մարդու զօրութիւններն եւ կեանքը կը փճացնեն: Ինչ ուրեմն կրնայ ըլլալ այսպիսի անհնարին շարեաց փախճանը: Մարդիկ սովոր չեն մասնիչ ըլլալու, բայց եթէ իրենց մեծագոյն բարոյն համար:

Բայց ասկից մեծ սքրագործութիւնները չեն հաւատացուիր առանց մեծ փաստերու: Արդ՝ ո՛ւր են ասոնք: Եթէ բաւական է, որ առասպելաբոյս մը՝ կամ լրատպատում գրագէտ մը ամբարշտութեամբ իր մէկ պատմութեան հիւսուածքին մէջ խոթէ Սուրբ խորհուրդի մը պատահած պղծութիւնը. բաւական է, որ քահանայ մը թատերական տեսարանի մէջ երեցընէ, եւ զանիկա ան աստիճանի ամբարիշտ մէկը նկարագրէ, որ այսպիսի նենդութենէ արատաւորուի, ան տունը ալ աշխարհքս հարկաւորութիւն չունի տեսաններ՝ զատաստաններ դնելու: Բայց եթէ կը պահանջուի, որ յանցանքը ցուցուի, որպէս զի հաւատացուի, ո՛հ, ինչու ուրեմն այն զարհուրելի զրպարտութիւնները հրատարակող յանցաւոր քահանան չեն ծանուցաներ, անունովը չեն ցուցնէր. ինչու չեն նշանակեր տեղն ու ժամանակը ուր յանցանքը պատահեցաւ,

ինչո՞ւ զանիկայ դատաստանի առջեւ չեն հաներ, ինչո՞ւ վհաները չեն կանչեր, ինչո՞ւ անիկայ չեն խայտառակեր յաղթահարելէն ետքը: Աստուծոյ ողորմութեամբը այս գեպքը պատահած չէ, ինչու որ՝ Աստուած նախախնամութեամբը կը հսկէ այն անբեկանելի կերպն վրայ:

Բաց ասիկց, վերջապէս ի՞նչ են այն ոստիկանութիւնները, որոնց ձեռքը քահանաները գործիք մը պիտ'որ ըլլան: Քանի մը ապուշ պարզամիտներ կը կարծեն թէ, ասիկայ անթափանցելի խորհուրդ մըն է, բայց չեն գիտեր, որ մեր օրերը խորհուրդները մինակ կրօնի մէջ մնացած են: Ուստիկանութիւնները կազմողները մեր աներուն մէջն են եւ մեր մէջը դիշեր ցօրեկ ընտանութեամբ կը նստին կ'ելեն, չեմ ուզեր ըսել, թէ շատ անգամ ասոնց մէջէն շատերն ալ նոյն իսկ կառավարութիւններուն բերնէն բան որսալ գիտեն: Ասոնք են այն գործակատարները, բարձր պաշտօնատէրները, գործակալները, եւ ոստիկանները ու ասոնց նմաններն: Արդ՝ ինչ կեցեր ես, կանչէ յորդորէ առնալն ալ, որ պատմեն քեզի ինչ որ խոստովանահայրներէն լած են, կամ գտնէ թո՛ղ վկայեն քեզի որ ասոնցմէ զաղտնեաց յայտնութիւն մը ընդունած են: Այնչափ աղմուկներուն մէջ, որ պատահեցան աս վերջին տարիները, առն ծածկուած եւ խստիւ պահուած թղթերն ալ ամենուն ձեռքն ինկան, քսուները, լրտեսները, բանբերները եւ միջնորդները, նոյնպէս ասոնց՝ մէկին մէկալին վրայ յայտնածները, առն բան, ճանչցուեցան. արդ՝ ինչպէ՞ս պոսպիտի զարհուրելի յանցանքի մը եւ ոչ նշմարանքը տեսնուեցաւ երբեք քահանայի մը կողմանէ: Գուցէ թէ զգուշաւորութիւնը կամ խոհեմութիւնը ասիկայ ծածկած է հասարակութեան աչքին առջեւ: Բայց տեսած ենք որ ընկերութեան սիրտը՝ կառավարութեանց կողմանէ պաշտպանութիւն մը գտնելով՝ զաղտնի գիւտներուն մէջ մտած՝ ամենազաղտնի թղթերն ալ քննած ու հրատարակած է, գայթակղութիւն ձգելու բաղձանքովը՝ ու անանկ տեղեր, որ առիթ ալ չկար, ու միանգամայն առանց ակնածութեան, որ կը պահուի թշնամեաց նկատմամբ, չեմ ըսեր մարդավար անձինքներու, հապա մինչեւ անոնց մէջն ալ, որոնք որ բոլորովին ամբարշտութեան ծայրը չեն հասած՝ եւ փողոցներու տիղմը չեն: Եւ եթէ յայտնութիւններ եղած չեն նէ, պատճառն ան է որ յայտնուելու բաներ չկային: Այսչափ բաւական է պոսպիտի անամօթութիւններու վրայ՝ աս միայն հաստատուն մնայ, որ ուրիշ պատճառ մը չունին, բայց եթէ խորին ամբարշտութիւն մը որով պոսպիտի գիւտեր կը հնարեն, եւ ասիկց թո՛ղ միշտ համազօրին հաւատացեալները, որ ապաշխարութեան խորհուրդը պէտք է որ մեծ բարիք մ'ըլլայ, որովհետեւ Աստուծոյ թշնամիներն այնչափ կատաղութեամբ անոր գէժ կը յարձակին:

Հաղորդութիւն:

Ա. Ես անարժան եմ: — Բ. Հատ յաճախ ընդունիլն անոր յարգութիւնը կը պակսեցընէ: — Գ. Անոնք, որ սակաւ կը հաղորդին, ամենէն աւելի անտանելի են:

Ամէն մարդ գիտէ որ կրօնական կրթութիւններէն փախչողները նաեւ ամենասուրբ խորհուրդին չեն մերձենար: Բայց ո՞վ կրնար հաւատալ, թէ այսպիսիները նաեւ պատճառներ կը փնտռեն, որ իրենք զիրենք արդարացընեն, եւ ուրիշներն ալ սուրբ սեղանէն հեռացընեն, եթէ աչքով տեսած չըլլայինք: Չարիք մը կ'ըլլայ իրենց թէ ուրիշները կը հաղորդուին: Մանաւանդ թէ՛ լաւագոյն չէր ըլլար, եթէ խօսք չունէին եւ կամ եթէ իրենց վարքն այս աստուածային խորհուրդին արժանաւոր չէր նէ, գոնէ թող տային որ ուրիշները հանդարտութեամբ վայելէին: Այսու ամենայնիւ իրն այսպէս է, կամ որ ուրիշին բարիքը աչքերնին նախանձէն կ'այրէ, եւ կամ որ ուրիշին օրինակը սրտերնուն խիստ յանդիմանութիւն մըն է, ուստի չեն կրնար քաշել որ ուրիշները զՅիսուս ընդունին, եւ որպէս զի զանոնք ալ հեռացընեն, մինչեւ առաքինութիւններէն ալ իրենց պատճառներ կը փնտռեն: Մէյմը կը զրուցեն թէ անարժան ենք այսպիսի սքանչելի խորհուրդի մը մերձենալու, մէյ մ'ալ թէ շատ հեղ ընդունիլը յարգութիւնը կը պակսեցընէ սովորական բան մը ընելով, եւ երբեմն ալ կը ծաղրեն եւ վար կը զարնեն սակաւ հաղորդուողները: Իրենց ջանքն ան է, որ այն աստուածային սեղանը երեսէ ձգուած մնայ: Եւ որովհետեւ փնտրը կարծուածէն աւելի խիստ մեծ է, անոր համար անկարելի բան է լռելը աս խաբէութիւններուն վրայ, որ առաքինութեան կերպարանաց տակ ծածկուած են:

Ա. Եւ ամէն բանէն առաջ, Մե՛ն, անարժան եմ, կ'ընեմ, այսպիսի Բժ խորհուրդին. եւ ես պատասխան կու տամ թէ ստուգիւ իրենց կարծածէն շատ աւելի անարժան ենք: Ասիկայ չէ թէ խօսքով մինակ կը զրուցեմ, այլ կ'ուզեմ որ իրենք իրենց ձեռքովը շոշափեն: Այս աստուածային խորհուրդին մէջ պարունակուածն ինչ է. Յիսուսի Քրիստոսի Տեառն մերոյ մարմինը, արիւնը, հոգին եւ Աստուածութիւնն է, հոն են այն աստուածային աչքերն, որ բոլոր երկինքը սիրով կը բորբոքեն, այն օրհնեալ ձեռքերն եւ այն ոտքերն որ մեզի համար խաչին վրայ դամուեցան, այն կողը, այն սիրան որ ամէն երանելեաց բերկրութիւն կու տան, այն աստուածային արիւնը, որուն մէկ կաթիլը մինակ բաւական է ամբաւ աշխարհքներ փրկելու. այն մարմինը, որ հա-

զար արեգակներէ աւելի պայծառ է եւ Աստուծոյ քաղաքը
կը զմայլեցընէ: Աս ամենասուրբ մարմնոյն հետ մկտեղ է
իր մեծ հոգին, որն որ Աստուծոյ արարչին գործքերուն մէջ
ամենէն սքանչելին է, ուր կը գտնուին ամենէն սուրբ յոժա-
րութիւնները եւ ամենէն կատարեալ առաքինութիւնները,
որպիսի երբեք չեն տեսնուած որ զԱստուած աւելի փառաւո-
րած ըլլան: Հոն է վերջապէս Աստուածութեան լրութիւնը՝
իր ամէն յատկութիւններովն եւ կատարելութիւններուն ան-
սահմանութեամբը: Ահաւասիկ ասոնք են որ այս սիրոյ խոր-
հրդոյն մէջ կը գտնուին:

Արդ՝ որովհետեւ այսպիսի անհուն աստուածային մեծ-
վայելութեան մը պիտո՞ր մերձենայ մարդ. անարգ՝ իր նուաստ
եւ արհամարհ ընութեամբը, անարգ՝ իր ամենածանր մեղքե-
րովը՝ որոնցմով այնչափ անգամ աղտեղած է, անարգ՝ իր որ-
պիսութիւններովը՝ որոնց մէջ կը գտնուի, թէպէտեւ իր կող-
մանէ ամէն կարելի պատրաստութիւններն ալ ըրած ըլլայ.
ստուգիւ այնպիսի մեծ գործք մըն է ասիկայ, որ բարձրագոյն
սերովքէներն ալ կը զարմացընէ, որոնք իսկ մեզմէ քիչ ան-
արժան են աս մեծ խորհուրդին: Աստի ճշմարիտ է թէ, ան-
արժան ենք, եւ ստուգիւ անարժան ենք մեր իմացածէն աւելի:

Ասկից ի՞նչ կը հետեւի: Կը հետեւի ուրեմն, թէ պէտք
ենք հեռու կենալ: Ասկից աւելի յիմարական հետեւութիւն
մը չկրնար ըլլալ: Ի՞նչ է, Յիսուս Քրիստոս, աս սքանչելի
խորհուրդը հաստատեց նէ, չէր գիտեր թէ որչափ է որ-
պիսի է մեր անարժանութիւնը: Այսու ամենայնիւ ինք չէր,
որ հաստատեց: Գանաւանդ թէ ինք չէր, որ բացարձակապէս
հրամայեց, որ մերձենանք եւ ընդունինք: — Ստուգիւ քրիս-
տոնեաներէն շատերը չեն գիտեր, թէ ի՞նչպէս Յիսուս աս
բանիս մէջ ամենայն յատկութեամբ, իր կամքը մեզի յայտ-
նած է: Ինք գո՛հ չեղաւ զթութեամբ միայն ամենայն հաւա-
տացեալները հրաւիրելու, որ իրեն երթան, ամէն աշխատու-
թիւններէն հանգիստ, եւ ամէն ծանրութիւններէն թեթեւ-
ութիւն խոստանալով, հապա նաեւ յոռաջ գնաց եւ լուսազոյն
բարիքներու ալ խոստանալներ ըրաւ, որոնց մարդիկ կրնան
բաղձալ, ինչպէս է յաւիտենական երանութիւնը: Ա՛յ՛ — ր ի՛
ժուրֆն — Ի՛ո — րք է — ի՛ արի՛ն — ի՛ք է՛ք, յ — ի՛րի՛ն — ի՛ն — ի՛ն — ի՛ն:
Եւ որովհետեւ աս բաւական չէր յողջողգները շարժելու, այն-
չափ սաստիկ էր բաղձանքը որ չըլլայ թէ մէկը զոկուի, խաաի-
սպառնացաւ անհնազանդներուն ըսելով թէ ի՛ ժուրֆն — չէ + — րք է
է — ի՛ արի՛ն — չէ + ի՛ք է՛ք, յէր — ի՛նչ + ի՛ն — ի՛ն — ի՛ն — ի՛ն: Ար-
պիսի՛ խոնարհութիւն է ուրեմն ասիկայ, որ աստուածային կա-
մաց կը հակառակի, որ չիյարպեր անոր հրամանները, որ չ'ըն-
դունիր անոր հրաւերները, որ բանի ակզ չիղներ անոր խոստ-
մանքները, որ մինչեւ կը խորխոսայ Յիսուսի սպառնալիքնե-
րուն զե՛մ: Իրացընէ նոր ակասկ խոնարհութիւն մը, որ Աս-

տուձոյ կամաց եւ հրամանին դեմ անհնազանդութեան ու ապրտ-
տամբութեան վրայ հիմնուած է:

Բայց՝ Եկեղեցին — Լ. կ'ըսեն, Գ-ն կ'ըլլայ ինչ որ — ոյն մէջ
անգամ ՚ը հաշտութիւնն է: Կրնայի շուտ մը պատասխան տալ,
թէ ինչո՞ւ ուրեմն գոնէ տարին մէկ անգամ չես ընդունիր: Արով-
հեակեւ պսպէս բացայայտ կը ճանչնաս պարտաւորութիւնը,
կատարե ուրեմն: Բայց սուտ է ան, թէ Եկեղեցին մէկ ան-
գամով կը շատանայ: Մէկ բանի մը զիջանելու, եւ անով գոհ
ըլլալու մէջ մեծ տարբերութիւն կայ: Եկեղեցին կը բաղձայ,
որ հաւատացեալները ստեպ երթան առ Ս. Հաղորդութիւնը,
բայց որովհետեւ ասիկայ ամէն մէկէն չի կրնար յուսալ, կ'ուզէ
որ գոնէ տարին անգամ մը կատարեն, շնորհներուն դեմ
պատիժներ ու բանադրանքներ սպառնալով: Եկեղեցին աս
նիւթիս մէջ պնայէս կը վարուի, ինչպէս որ որդեսէր մայր
մը իր հիւանդ զուկին հետ կը վարուի, որն որ չ'ուզեր ամե-
նեւին կերակուր ուտել, առ, կ'ըսէ, իմ սիրոյս համար, գոնէ
աս կտոր մը կերակուրը, որպէս զի բոլորովին անօթիութենէ
չմեռնիս: Բայց՝ ո՞վ չիտեսներ, որ զթած մայրը կը բաղձայ
որ իր զաւակն ալ ուրիշներուն պէս առողջ ըլլայ, եւ կարող
ըլլայ ոչ միայն ապրիլ, այլ նաեւ առաւելութեամբ կերա-
կուրն ուտելով, աւելի եւս զօրանայ եւ վայելէ իր բարեկեն-
դանութիւնը:

Եկեղեցւոյ դիտաւորութիւնը՝ կ'իմացուի իր հրատա-
րակած սահմանադրութիւններէն, տուած կանոններէն, գու-
մարած ժողովքներէն, իր Հարց եւ վարդապետաց վարդա-
պետութիւններէն եւ սրբոց վարքերէն, որոնք իր սիրելի որ-
դիքն ըլլալով իր հոգւոյն աղէկ թափանցած՝ իր հոգին ստա-
ցած են: Արդ Եկեղեցին ասոնց ամենուն բերնովը մեզի կ'ա-
զաղակէ, որ ստեպ ստեպ Հրեշտակաց Հացն ընդունինք: Սուրբ
հարբ եւ վարդապետք ամենայն եռանդեամբ զմեզ ասոր կը
յորդորեն, Սուրբերն իրենց վարքովը տուած օրինակէն զատ,
իրենց քարոզութիւններուն մէջ ամենայն զօրութեամբ սուրբ
Հաղորդութիւնը ստեպ ընդունելու յորդորեցին, մեր հաւա-
տոյ առջի նախահարբը գրեթէ ամէն օր կը հաղորդուէին, եւ
բոլոր Եկեղեցին Տրիսակնդեան ժողովքին մէջ գումարուած՝
բարձրաձայն հրատարակեց, թէ կը բաղձայ, որ այն առջի
երջանիկ դարերուն սովորութիւնը նորոգուի, ուր հաւատա-
ցեալներն այն աստուածային հացով ամէն օր կը կերակրէին:
Ահա ասիկ ասոնք են Եկեղեցւոյ եռանդուն բաղձանքը: Ու-
րեմն՝ տարին անգամ մը հաղորդուին Եկեղեցւոյ մեզի տուած
չօփը չէ, այլ վերջին սահմանն է, որուն կը զիջանի, եւ աս-
կից անդին իր բանադրանքներովը կ'որոտայ:

Մեր անարժանութիւնը ճանչնալուն օրինաւոր հետեւ-
ութիւնն աս միմակ կրնայ ըլլալ, որ առանց պատրաստու-
թեան չմերձենանք. բայց գոթախտութեամբ միմակ աս հե-

աւելութիւնն է, որ շէն իմանար անսնք, որոնք իրենց անարժանութիւնն պնշափ կը հրատարակեն: Ինչու որ, հասարակօրէն ասոնք են, որ տարի մը մեղքերու, եւ ծանր մեղքերու մէջ անցընելէն ետքը, աւելի ձեւի՝ քան թէ իրենց յանցաւորութեան վախճան մը տալու համար՝ Աստուծոյ պաշտօնէին առջեւը կ'ելլեն: Խոստովանանքնին, Աստուած դիտէ ինչպէս, լմնցընելէն ետքը, կը պահանջեն, որ քահանան առանց ընդգիմութեան մը այն աստուածային սեղանին մօտեցընէ զիրենք, երբ որ դեռ հայհոյութիւններու, պղծութիւններու հօտերքը վրաներնէն կը բուրեն: Գժբախտ է ան քահանան, որ ասանկներն աւելի աղէկ արամադրելու համար արձակումը քիչ մը կ'ուշացընէ: Ար բարկանան, կը սպառնան, եւ կը յանդգնին ըսելու, թէ ալ ասկից ետքը ապաշխարութեան խորհուրդին պիտ'որ շմբձենան, կարծես թէ խոստովանելնին Աստուծոյ իրենց կողմէն եղած շնորհք մըն է, եւ ոչ թէ ամենամեծ ողորմութիւն մը, որ կ'ընդունին: Աս պատճառաւ է որ շատ անգամ այս աստուածային սեղանին կը մերձենան, առանց մեղքերնուն վրայ անկեղծ զղջում մ'ունենալու, ու առանց իրենք զիրենք ուղղելու եւ վտանգներէն հեռանալու առաջադրութեան, մինակ նիւթապէս պարտքերնին կատարելով. եւ Աստուած տար, որ իրենց կենացը պնշափ յանցաւորութիւններուն վրայ նաեւ սրբապղծութիւն մը շաւելցընէին:

Ասոր ներհակ՝ ո՞վ է որ ստեպ հազօրդուողէն աւելի քիչ անարժանութեամբ աս սուրբ խորհուրդին կը մերձենայ: Մօտ ատեն սրբութիւն առնող մարդը կամ ընդունած սրբարար շնորհքին գանձը դեռ կենդանի կը պահէ եւ կամ զբժարախաութեամբ աս շնորհքը կորսընցուցած է: Թէ որ կորսընցուցած է, ի վերայ այսր ամենայնի շարեաց անդունդի մէջ ան աստիճանի ընկղմած չէ, ինչպէս ուրիշ մէկը, որ խորհուրդներէն հեռու կը պտըտի: Անոր համար ալ կորսընցուցած շնորհքը նորէն զիւրութեամբ կը ստանայ ապաշխարութեան խորհուրդին մէջ, որն որ սուրբ Հազօրդութեան ամենահարկաւոր արամադրութիւնն է, եւ քիչ զժուարութիւն կը զգայ խոնարհութեան, յարգութեան, զղջման, սիրոյ զգածմունքները սրտին մէջ զարթուցանելու, որոնք որ աւելի մերձաւորու հարկաւոր արամադրութիւններ են, աւելի նպաստներ ընդունելու: Արդ՝ Կործադրութեան մէջ, ըսածներնուն բոլորովին հակառակը կ'ըլլայ. այնչափ շուտ շուտ չենք մերձենար, կ'ըսեն, Հազօրդութեան, վասն զի անարժան ենք, եւ անարժանութեամբ կը մերձենան, վասն զի բաւական շուտով չեն մերձենար:

Բայց՝ օւղղափառաց համար հարկաւոր էին արդեօր այսչափ խորհրդածութիւններ: Եթէ Յիսուս ամենեւին հրաման տուած չըլլար, հապա մինակ ակնարկութիւն մը, մինակ

բազմանք մ'ալ յայտնած ըլլար, այս ակնարկութիւնը բաւական պէտք էր ըլլալ սրբութեան մերձեանալու անոնց ամենուն համար, որոնց սրտին մէջ հաւատոյ մեծագին գանձն անկորուստ պահուած է:

Եթէ քնրչանք, հապտանք, կեղծիք, կեղծաւորութիւն չէին այն գրգռութիւնները, զգայականութիւնները, եւ բարեւրութիւնները որ աշխարհքս կը կեղծէ, ո՞վ այսպիսի ընդարձակ սիրոյ մը հրդեհը, եւ սաստիկ եռանդեան բորբոքը պիտ'որ լուցանէր, բայց եթէ Յիսուս Քրիստոս Ս. Խորհուրդին մէջ: Ինչպէս: Միթէ հոս Աստուած մը մեր սիրոյն համար ոչնչացած չէ: Չէ թէ մարդու, հապա անզգայ արարածի մը կերպարանքի ներքեւ ծածկուած չէ: Ինք' մշտնջենաւոր սիրոյ սերի մը՝ դիշեր ու ցորեկ սուրբ տապանակներուն մէջ գոցուած ու ծածկուած չէ մինակ մեր սիրոյն համար: Գուցէ ճշմարիտ չէ, որ ինք աս վախճանաւ իր ամենակարողութեան ամենէն զարմանագործ հրաշքները, իր անհուն իմաստութեան ամենախոր հնարքները, իր անսահման բարութեան անձառելի քաղցրութիւններն ի գործ կը դնէ: Այսպիսի վիճակ մը որպիսի զոհեր իրմէ կը պահանջէ: Գուցէ թէ ստոյգ չէ, որ մեր մէջը եւ մեզի հետ գանուելու համար անարգ մարդիկներու ալ իշխանութիւն տուած է զինք երկինքէն երկիր կանչելու, անարժան ձեռքովին շոշափելու, եւ ուղածուն պէս պահպանելու, եւ նաեւ զաղջ հաւատացելոց զանցառութեանը, անկարգութեանը, եւ սրբապիղծներուն արհամարհութեանը, եւ նոյն իսկ թշնամիներուն անարգութեանը մատնելու: Եւ այս ամենայն գուցէ թէ իր օգտին կամ բարոյն համար էին, չէ նէ մեր վրայ ունեցած ամենասուրբ սիրոյն եւ մեր հոգւոյն օգտին համար: Բաց ասկից՝ բաւական չհամարեցաւ մինակ մեր մէջը բնակելը, որն որ արդէն մեծ շնորհք մըն էր, ուզեց միանգամայն մեզի հետ այնպիսի ներքին, ազնուական, անձառելի միաւորութիւն մը ունենալ որուն վրայ բովանդակ եկեղեցին կը զարմանայ, հրեշտակները կը նախանձին, եւ բոլոր երկինք կը հիանայ: Եւ այսպիսի սիրոյ մը անհասանելի խորութիւնը, անդունդը եւ սքանչելիքը զեռ զմեզ անտարբեր, գափջ, եւ անհնազանդ եւ ամենեւին հասուցում մը ընելու անկարող պիտ'որ գտնեն: Ո՛հ, ընթերցողդ, ալ մի հաւատար ան թշուառականներուն խաբէութեանը, որ կը պարծին մտաց սրութիւն, խորհրդոց բարձրութիւն, սրտի բարութիւն, հոգւոյ վեհութիւն ունենալու ու կամ երբեք մտքերնին չէ հասեր, թէ ինչ է աս Խորհրդին աստուածային բարձրութիւնը, եւ կամ սրտերնին երբեք այսպիսի ամենարարի Աստուծոյ մը համար սիրոյ շարժում մ'ունեցած չէ: Մեծ հոգիները, զգայուն հոգիները, վեհ հոգիները, Սրբուհի Թերեւսա, Կատարինէ Սիննացի, Ստանիսլաուս-Քոստրա, Եարութիւն Պայլոնի եւ ուրիշ ասոնց նմաններն էին, որոնք որ այնպէս

էին Սրբութեան առջեւ՝ ինչպէս մտմ' մը արեւին առջեւ: Գեղարքունիքը թէ արտոններու եւ ռամաններու մեծանձնութիւն եւ զգայութիւն է: Բայց դժբախտ են եւ ողորմելի, որ Յիսուս հոգերնին չըլլալով, արդէն այս իրենց յանցանքներու մէջ պատիժնին կը կրեն, որ է Յիսուսէն զրկուիլն աս աշխարհքիս մէջ, եւ եթէ ժամանակին չեն զղջար նաեւ բուր յաւիտենականութեան մէջ:

Բ. Գեղալ յառաջ բերած ընդդիմութիւննին աս է, թէ լուսնայ Սրբութեան հերձիւնը յարձիւնը ինչպէս զարմանալի, ընդհանրապէս Բան ՚ը ՚ըլլայ: Ստատանան իր խորհուրդը բանութեամբ յառաջ չի կրնար նէ տանիլ, խորամանկ հնարագիտութեան ձեռք կը զարնէ. հաւատացեալները սուրբ Հաղորդութենէն զազջութեամբ՝ կամ սուտ խոնարհութիւն մը պատճառելով՝ չկրնալով հեռացնել, մեծագոյն յարգութեան կերպարանքովը խարել կը ջանայ: Ստոյգ է որ շափազանց ընտանութիւնը մարդկանց մէջ նուազ յարգութիւն եւ նուազ մեծարանք կը ծնանի. բայց ասոր պատճառն ան է, որ ներքին ընտանութիւնը որպիսի անձի հետ ըլլայ, կամաց կամաց անոր տկարութիւններն եւ անկատարութիւնները մեզի կը յայտնէ, եւ որովհետեւ չկայ մարդ որ տկարութիւն՝ անկատարութիւն չունենայ, ասկից կը հետեւի որ երկայն ատեն անցնելով փոփոխակի ներքին յարգութիւնը կը նուազի: Բայց ինչպէս յայտնի է, աս բանս Յիսուսի նկատմամբ՝ ոչ էզած է եւ ոչ ալ կարելի է, որովհետեւ իր կատարելութիւններն ամէն կողմանէ, անսահման եւ անչափ են: Գանաւանդ թէ բոլորովին ասոր հակառակը պէտք է որ ըլլայ: Որչափ աւելի Յիսուսի հետ ներքուստ կ'ընտանենանք, այնչափ աւելի զինքը կը ճանչնանք. եւ որչափ աւելի կը ճանչնանք, այնչափ աւելի կը յարգենք: Գինչեւ աշխարհքիս վրայ ալ, որչափ աւելի սրբակեաց մարդու մը հետ կ'ընտանենանք, այնչափ աւելի օրէ օր յարգութիւննին անոր վրայ կ'աւելնայ. որովհետեւ միշտ անոր վրայ նորանոր կատարելութիւններ կը տեսնենք: Ասկից շափէ ուրեմն, թէ ինչ պիտ'որ ըլլայ մեր ընտանութիւնը թագաւորաց թագաւորին եւ ամենայն առաքիլութեանց Տիրոջ հետ:

Բաց ասկից յարգութիւնը նոյն իսկ հոգեաց կողմանէ ալ կ'աճի: Ինչու որ՝ ինչ է այն էական յարգութիւնը, որ Սրբութիւն առած ատեննիս կ'ունենանք: Այն սրտի մեծագոյն սրբութիւնը, մեծագոյն հաւատքը, մեծագոյն սէրն է, եւ մեծագոյն ներգործական ջերմեռանդութիւնն է: Ինչպէս որ այն մեծագոյն յարգութիւնն ալ, որ իշխանի մը զինքն ընդունած ատեննիս կը ցուցնենք, կը կայանայ պաշտօնին հարուստ զարգարանքին, կահուց փառաւորութեանը վրայ: Եւ ո՞վ աւելի կրնայ առ Սուրբ Հաղորդութիւնը սիրոյ, խոնարհութեան ու ջերմեռանդութեան մեծագոյն յարգութիւնը ընծայել, բայց եթէ, ով որ երկայն կիրառութեամբ վարժած է այնպիսի ե-

նեն, ասանկ ալ ամէն բանէ ձեռնթափ կ'ըլլան. չեն համարձա-
կիր սուրբ Հաղորդութեան երբեք մերձենալու, որով թէ որ-
չափ իրենց հոգւոյն վնաս կ'ըլլայ, ամէն մարդ յայտնի կը
տեսնէ:

Աերջապէս, աս զլիոյս վախճան տալէն յառաջ, չեմ
կրնար շտայտնել իմ մէկ մտածութիւնս, որ այնչափ ինծի
հարկաւոր կ'երեւայ Ս. Հաղորդութենէ հետո կենալու վրայսք,
որ շատերուն վրայ կը տեսնենք: Չէ թէ խոնարհութեան հա-
մար է, որ ոմանք Ս. Հաղորդութենէ կը փախչին, որովհետեւ
ճշմարիտ խոնարհութիւնը աւելի կը յորդորէ, որ ձեռքերնէն
եկածին չափ աղէկ պատրաստուին, եւ նաեւ հնազանդին Յի-
սուսի Քրիստոսի յայտնի հրամանին: Ոչ ալ յարգութեան
համար է, վասն զի ամենէն մեծ ու խորին յարգութիւնն է
չարհամարհել ան բանը, որ Յիսուս Քրիստոս մեզի կ'ընծայէ,
եւ Եկեղեցին այնչափ կը յորդորէ: Եւ ոչ ալ ան ամէն պատ-
ճառներուն համար, որ արտաբնական յառաջ կը բերուին:
Ճշմարիտ պատճառն ան է, որ ներքին հակառակութիւն
մ'ունին այն աստուածային կերակրոյն: Ամենասուրբ խոր-
հուրդին յաճախելը կը պահանջէ, որ հոգին նախ իր մեղքե-
րէն մաքրուի, եւ մարդ հաստատուն առաջադրութիւններ զնէ
ազգազային մէջ մեղքէ ետ կենալու. բայց որովհետեւ անձին
գարշուծիւնները սիրելի են եւ սրտի խորութեան մէջ հա-
ճութեամբ կը պահուին, անոր համար փոյթ չեն ունենար,
եւ այս սիրոյ խորհուրդը կ'անարգեն: Ստեպ Սրբութեան
մերձենալը եւ ստեպ ստեպ ծանր մեղքերու մէջ կ'յնալը իրա-
րու հետ չեն կրնար միաբանիլ. բայց որովհետեւ մարդիկ չեն
ուզեր իրենց շար սովորութիւններուն շղթաները կտարել
մեղաց առիթներէն հեռանալ, անոր համար զանց կ'առնեն
աստուածային խորհուրդին մերձենալը: Այն աստուածային
կերակուրը կը պահանջէ որ, ով որ յաճախ կ'ընդունի, աւելի
քաշուած, աւելի վերմեռանդ, աւելի բարեպաշտ կեանք մը
վարէ. եւ որովհետեւ մարդիկ ուրիշ բան չեն սիրեր, բայց ե-
թէ զքօսանք, զուարճութիւն եւ աշխարհային բաներ, այսպէս
կ'արհամարհեն այն երկնային կերակուրը, որ զիրենք քաշուած
կեանք մը վարելու կը ստիպէ: Այն Աստուածային կերակուրը
կը պահանջէ, որ հաղորդուողները՝ հաւատոյ, յարգութեան,
աղօթքի, սիրոյ, ու հոգեւոր ներգործական արամազրութիւն-
ներն ունենան. բայց՝ այն դժկամակութիւնը, որ ունին մարդիկ
ամէն հոգեւոր կրթութիւններու դէմ՝ թող չխտար այս ներ-
գործութիւններն ի գործ գնելու: Յիսուս չի կրնար ընդունուիլ
ստանց աշխարհք իմանալու, եւ որովհետեւ կը վախճան մար-
դիկ աշխարհքի մէկ փոքր խօսքն ալ լսելու, անոր համար
ամէն առթէ կը փախչին. թէեւ անմեղ բան մ'ալ ըլլայ:
Ազնուակամը, մեծը, հարուստը, երբ բարձրամիտ եւ հպարտ
է, ասիկա աւափի եւ նուստ մարդու գործք մը կը համարի:

Օրէնսդէտը, դատաւորը, իմաստասէրը, թէ Վոլթերեան եւ անկրօն է, կանանց եւ աւելորդապաշտներու կը թողու. գործքի տէր մարդը, վաճառականը, արուեստաւորը, ապականած բարբ ունենալով, մոլութեանց տէր է, ժամանակ չեմ գտներ, կ'ըսէ. գաղջ ու աշխարհասէր կին մը կամ օրիորդ մը կը վախնայ չըլլայ թէ ամենուն բերանն իյնայ, թէ կեղծաւոր է: Ստոյգ է, որ ասոնք ամէնքն ալ արտաբուստ չեն համարձակիր յայտնելու թէ հաղորդութեան դէմ են, բայց ստոյգ է միանգամայն, որ աս է գաղտնի պատճառը, որուն համար յաճախ սրբութեան չեն մերձենար:

Ասիկայ աւելի յայտնի կը տեսնես, թէ որ մտածելու ըլլաս այն անօրէն արգելքները, որ այսպիսիները իրենց հպատակներուն կը դնեն առաւօտները ժամանակին եկեղեցի երթալու. այն նենգաւոր շարասրտութիւնը, որով ջերմեռանդ հաւատացեալներուն ամէն փոքր պակասութիւնները կը փնտռեն, որպէս զի հրապարակներուն մէջ յայտնեն. եւ այն ատելութիւնը որ ունին ամէն բանի որ աստուածային խորհրդին կը վերաբերի: Հարկ չէ ուրեմն, որ կեղծաւորին, վասն զի իրենց սիրար զիրենք կը մատնէ ու կը յայտնէ: Արդ՝ ոչ որ խարուի ուրեմն՝ ասոնց իմաստակութիւններէն որ բերաննին ունին. եւ ով որ բարեբախտութեամբ սովորած է Սուրբ Սեղանին ստեպ մերձենալու, պէտք չէ իր սովորութենէն ետ կենայ, եւ ով որ աս սովորութիւնը չունի, ջանայ որ ունենայ, ինչու որ չենք կրնար յայտնեալ Աստուծոյ երանութիւնը վայելել, թէ որ նախ չենք ընդունիր զԱստուած ծածկեալ:

Գ Լ ՈՒ Խ Խ Բ.

Ուղղափառական առաքինութիւններ:

Ա. Խոնարհութիւնը հոգւոյ անարգութիւն մըն է: — Բ. Համբերութիւնը տկարներու առաքինութիւն է: — Գ. Միմակ Աշխիդիտներ, Ստանիսլաւսներ յառաջ բերելու կը ծառայէ եւ ոչ թէ կետարներ եւ Ակիպիաններ: — Դ. Երկնից սիրոյն համար երկիրս արհամարհել:

Թէ մոլութեան դէմ կրնայ խօսուիլ ու գրուիլ ասիկա ամէն մարդ գիտէր. բայց թէ առաքինութիւններն ալ կրնան եղեր վար զարնուիլ, ասիկայ անցած դարուն մէջ գրտնուած նոր գիւտ մըն է, ու աս դարուս մէջ յառաջ երթալու վրայ է: Այսպէս առաքինութիւններն ալ անարգութեան արժանի կ'երեւան, երբ ուղղափառ Եկեղեցին ասոնք քարոզէ, եւ ի գործ դնելու յորդորէ: Ասոնցմէ շորսը ամէնէն աւելի անարգ համարուածներն են, այսինքն է խոնարհութիւնը, համբերութիւնը, աշխարհքէս փախչիլը, ու ժուժ-

կալու թիւնը: Ասոնց ամէն մէկուն վրայ իրացընէ զարմանալի սկզբունքներ, եւ առածներ գտնուած են:

Ա. Խոնարհութիւնը՝ անարգութիւն է մարդուն որ անզգայ է իր արժանաւորութեանը. համբերութիւնը՝ տկարներու ու վատերու առաքինութիւնն է, եւ մարդը ամենեւին քաղաքացի չ'ըներ. աշխարհքէս փախչիլը առ առաւելն մեզի քանի մը Լոգովիկոսներ, ու Սղանիալաւուսներ կրնայ տալ, բայց ոչ Կեսարներ, ոչ Պոմպէոսներ, ոչ Հնդկաց ընկերութիւն մը, եւ ոչ ալ այն պիտոյքները կրնայ շատացընել, զորոնք հիմախուս քաղաքականութիւնը կը պահանջէ...: Առ ժամս հոս քիչ մը կենանք: Բայց դեռ ուղղակի պատասխան չտուած, կը համարձակիմ ընդհանրապէս հարցում մ'ընելու, որն որ միայն բաւական էր արժանաւոր պատասխան մ'ըլլալու այն ամէն աշխարհասէր դժուարութիւններուն, Ստոյգ է ան, որ Յիսուս քրիստոս օրինակ եղած է աս ամէն առաքինութիւններուն, եւ ի գործ դրած է խոնարհութիւնը եւ այնչափ յանձնած է մեզի ասիկայ՝ մինչեւ ինք զինքն ալ օրինակ եւ դաղափար մը ընծայեցոյց: Ստոյգ է, որ կրած այնչափ անիրաւութիւններուն մէջ ի գործ դրած է նաեւ համբերութիւնը: Ստոյգ է, որ երեսուն տարի՝ աշխարհքիս ամէն ազմուկներէն հեռու՝ ծածկուած ու նուազ կեանք մ'անցուց: Ով որ բոլոր աւետարանը ջնջել չ'ուզեր, ասոնք չիկրնար ուրանալ: Արդ՝ այն օրինակները, այն վարդապետութիւնները բաւական չեն անոնց ամենուն բերանը գոցելու, որոնք վերոյիշեալ առաքինութիւնները կ'արհամարհեն. մանաւանդ թէ՛ անոնց ամենուն ձեռքէն գրիչները պիտ'որ չիյնային, որոնք այնպէս անամօթարար գրեցին:

Ամէն ատեն գտնուեցան մարդիկ, որ առաքինութեան թշնամի էին. բայց աս դարուս յատկութիւնն է, ոչ միայն շար գործել, այլ նաեւ աներեսութեամբ շարը բարւոյ պէս պաշտպանել: Ա-ի-ց-ե-ն Ղ-ը-ն-ի Բ-ը-ն-ի Է- Ղ-ը-ն-ի Լ-ը-ն-ի:

Բայց գանք ուղղակի պատասխանին: Խոնարհութիւնը՝ մարդուն իր արժանաւորութեան զգացումն է, որ չըլլայ թէ ասանկ խօսողն երբեք բացայայտ իմացած չըլլայ, թէ ինչ է քրիստոնէական խոնարհութիւնը: Ասիկա ուրիշ բան չէ, բայց եթէ մտքերնուս կենդանի լոյս մը, որ մեզի իր ճառագայթովը կը յայտնէ մեր ինչ ըլլալը թէ բնական՝ եւ թէ գերբնական կարգի մէջ. սրտերնուս ներքին մէկ համոզումն է թէ, մենք զմեզ այնպէս պէտք է բռնենք ինչպէս որ ենք, եւ թէ ուրիշներն ալ մեզի հետ մեր օրպիտութեանը համաձայն պէտք է վարուին: Գիտեմ՝ որ ոմանք բոլորովին ուրիշ կերպ կ'երեւակայեն, եւ մինչեւ կը կարծեն, թէ աս առաքինութիւնը բարեպաշտական խարէութիւն մըն է, որով մարդ կը լանայ ինք զինքը սն բանը համարելու, որ չէ. բայց բոլորովին ասոր ներհակն է,

խոնարհութիւնը: Աւրիշ բան չէ, բայց եթէ զուս ճշմարտութիւն: Աւստի ճշմարիտ խոնարհը՝ ունեցած ձիրքերէն եւ ոչ մէկը կ'ուրանայ: Թէ ունի մտաց յաջողակութիւն, սրտի ուզողութիւն եւ բարութիւն, եւ եթէ այն յօժարութիւններէն ինք զինքը ազատ կը զգայ, որոնց ետեւէն կ'երթան ուրիշները, ու բնութեան կամ շնորհաց որ եւ իցէ առանձնաշնորհութիւններն իր վրայ կը տեսնէ, այս ամենայն կրնայ ճանչնալ եւ ընդունիլ՝ արդելուած չէ: Ինչու որ՝ ինչպէս կրնայ մարդ կ'ըսէ Արքուհի Թերեսիա, Աստուծոյ շնորհակալ ըլլալ, եթէ չիճանչնար անոր ձեռքէն ընդունած շնորհքը: Մինակ աս համոզումը վրան կ'աւելցընէ, թէ ունեցած այն ամենայն ձիրքերն՝ իրմէ չեն, հապա Աստուծոյ ողորմութեանը պարգեւներն են. ուստի՝ ինք իր կողմանէ ամէն բարւոյ անկարող ըլլալով, իրաւունք չունի գանձը իրեն ընծայելու, ոչ անոնց համար մարդկան համարումը փնտաւելու, եւ ոչ ալ ամենեւին ուրիշներն անարգելու, թէ որ իրեն պէս առատ ձերքերով զարգարուած չըլլան: Արդ՝ ասոնց մէջ ինչ բան կայ, որ մարդուս վրայէն իր արժանաւորութեան զգածմունքը վերցընէ՝ Ասոր հակառակ շատ բաներ կան, որ մարդն աւելի մեծանձն եւ առատամիտ կ'ընեն: Այսպէս խոնարհն իր եւ Աստուծոյ բաժինն աղէկ հանելով, իրեն շիյափշտակեր ինչ որ իրենը չէ, այլ ճիշդ արգարութիւն կ'ընէ. ու խաղաղութեան եւ ճշմարտութեան մէջ կը հաստատուի, որն որ հօգւոյ զօրութիւն կու տայ ամէն զժուարին գործողութեանց մէջ: Խոնարհը՝ ունեցած ձիրքերը ճանչնալու ատեն անոնց աղբիւրն ալ մէկտեղ կը ճանչնայ, ու ինք զինքը պարտական կը տեսնէ սէր ու շնորհակալութիւն ունենալու: Անոր, որ այն ձիրքերն իրեն պարգեւած է: Արդ՝ չիկրնար խօսքով բացատրուիլ թէ այս շնորհակալութիւնն ու սէրը որչափ վստահութիւն կու տան հարկաւոր եղած ատեն ամէն տեսակ օգնութիւն, քաջալերութիւն Աստուծմէ խնդրելու եւ ընդունելու նաեւ ամենազժուարին գործքերու մէջ: Ինչպէս կրնանք յուսալ Աստուծմէ մեծամեծ բաներ ընդունելու, կ'ըսէ զարձեալ նոյն Ս. Թերեսիա, թէ որ չենք զգար, որ Աստուծմէ կը սիրուինք:

Իրացընէ քանի մը խորունկ աստուածաբաններ, որոնց մէջն է Ալակուեզ, մեծանձնութիւնն ու խոնարհութիւնը անանկ իրարու հետ կապուած համարեցան, որ համարձակ կ'ըսէին թէ երկուքն ալ մէկ առարկնութիւն են, եւ թէ ճշմարիտ մեծանձնութիւնն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ քրիստոնէական խոնարհութիւն:

Բայց՝ երկուքն ալ մէկ առարկնութիւն սեպուեր են, կամ թէ՛ իրարու հետ խիստ կապուած երկու առարկնութիւններ եղեր են, աս ստոյգ է թէ, աշխարհքիս վրայ չեկու երբեք այնպիսի մեծ, այնպիսի վեհանձն հոգի մը, այն հոգիներուն նման որ խորին խոնարհութեամբ լցուած էին:

Այնպէս ինչպէս որ Քալիփ աշխարհքիս վրայ եւ ոչ ափ մը երկիր իմն է կրնար ըսել, բայց կուսանքներու լեզէններ, հազարաւոր ձգուած թողուած տղաքներ, անթիւ անհամար աղքատներ կը մնուցանէր. եւ սաստիկ սովի մ'ատեն, չէ թէ քանի մը գերդաստաններու, հապա ամրողջ գաւառներու ցորեն հոգալն իր վրան կ'առնէր եւ այնպիսի առատութեամբ դուրս կը հանէր, որ հզօրագոյն կայսեր մ'ալ ստեղծ կրնար պատճառել: Սրբուհի Քերեւիա խոնարհ կոյսն իր վանքին շորս պատերուն մէջ փակուած ձեռք կը զարնէր կրօնաւորաց մեծ կարգ մը նորոգելու, եւ անթիւ հակառակութիւններու մէջ, որ գրագէտները, իշխանները, բարեկամներն եւ թշնամիներն իրեն դէմ կը յարուցանէին, ամենեւին գրած վախճանէն ետ չէր գառնար ու քանի մը տարւան մէջ երեսուն նոր վանքեր կը շինէր, եւ անթիւ վանքեր ալ կը նորոգէր: Փրանկիսկոս քսաւեր, այն ամենախոնարհ անձը, որ իր մեծաւորին չէր համարձակեր գրելու, բայց եթէ ծունկի վրայ եկած, եւ պատերազմական նաւերուն մէջ ստորին նաւաստիներուն նուաստ ծառայութիւնն ընելով կը շատանար, որ ինք զինքն ամենէն մեծ մեղաւորը կը համարէր եւ անանկ ալ կը վարուէր, միտքը գրաւ բոլոր աշխարհք Աստուծոյ ծառայութեանը հնազանդեցընելու. եւ տասը տարւան մէջ քրիստոնէութեան գարնուց Հնդկաստան, Ճափոն, եւ անթիւ կղզիներ ու թագաւորութիւններ: Ճենաստան գնաց աս մտքով, որ հոն եւ անոր կից երկիրներուն ու թագաւորութիւններուն մէջ քարոզելէն ետքը, անկից Ռուսաստան, եւ Պարսկաստան անցնի եւ անկից գէպ ի արեւմուտք յառաջանալով Հոռոմ գառնայ, բոլոր աշխարհք Յիսուսի քրիստոսի աւետարանին հնազանդեցընելով: Աս սուրբերուն վեհանձնութեանն առջեւ ինչ են ամենէն մեծ աշխարհակալներուն ըրած քաջութիւնները, որոնք մեծ գործքի մը ձեռք զարնելու չէին համարձակեր, բայց եթէ անթիւ անհամար զօրաց բազմութիւն եւ անբաւ ոսկոյ գանձ մը ձեռքերնին ունենալով:

Այսու ամենայնիւ, իմարհո-թիւնը, գործնելի-ն-է-յի-լ-հանք, եւ Տարթիւնց քովի-տնի-տան վրայ հան-թիւն մ'անի-նալ-ի-տր-թի-լ-ի, ի-ը-ն: Ամենաճշմարիտ բան: Պատշաճ է որ ասանկ ալ ըլլայ, ինչու որ՝ այն վայելմունքն եւ այն հաճութիւնն առանց մեծ անիրաւութեան չեն կրնար ըլլալ: Արովհետեւ՝ որչափ ճշմարիտ ալ ըլլայ, թէ Աստուծոյ մեզի տուած ազատութեամբը, գործքերնուս մէջ մենք ալ մեր մասն ունինք, այսու ամենայնիւ աս ալ ամենաստոյգ է, որ գլխաւոր մասը միշտ Աստուծոյ է, երբ՝ նոյն իսկ մեր ազատութիւնն ալ իր շնորհքն է. ուստի մեծ անիրաւութիւն չէ՞ մեզի յափշտակելը ինչ որ անորն է: Արեւմե ճշմարտութիւնը, կրօնը եւ բարեպաշտութիւնը չեն կրնար շարգելել որ այսպիսի գողութիւն մը ի գործ գրուի: Իսկ կրօնը ուրիշ զարմանալի ճշմարիտ բան մ'ալ

կ'աւելցընէ, այսինքն թէ Աստուած մեր գործքերն երկու կը բաժնէ, անոնցմէ յառաջ եկած օգտին ու պատուոյն: Օգուար բոլորովին մեզի կը թողու, սրովհետեւ ինքն անոնց հարկաւորութիւն չունի, բայց չի կրնար շնորհել մեզի պատիւը: Ինչու որ ինքն ամէն էակներու վախճանը, ինչպէս նաեւ անոնց սկիզբն ըլլալով, կրնար զմեզ շատեղծել. բայց՝ անդամ մ'որ ստեղծեր է, չի կրնար չպահանջել որ ամէն բան իր պատուոյն դառնայ:

Աս ճշմարտութիւնը ուրիշ աւելի յայտնի եւ յստակ պատճառաւ ալ կը ցուցուի: Յարգութեան արժանի չ'երեւարքեզի ան բանը, որով մարդիկ մեծ եւ դիւցազն կ'ըլլան: Այն անտարակոյս: Իսկ աշխարհք դիւցազն կը համարի զանիկայ, որն որ մեծամեծ գովեստներու արժանի գործք մը գործելէն ետքը՝ ամենեւին գովեստ ստանալու հօգ չ'ըներ, ու ծափահարութիւններովն ականջները խնան ալ նէ՝ անոնք բանի տեղ չի դներ: Ուրեքն աշխարհքս ալ արգար հասուցում կ'ընէ ունայնութիւններն արհամարհողին եւ իր հեղինակութեամբը կը փառաւորէ: Ասոր ներհակ ինչպէս կը վարուի աշխարհք անոնց հետ, որոնք որ ունայնասիրութեամբ գովեստ կը փնտռեն: Հազիւ թէ կ'իմանայ, կը սկսի իրենց վրայ խնտալ ու արհամարհել, այնչափ որ խոնարհ չեղողն ալ ինք զինքը խոնարհ կը ձեւացընէ, գովեստները մերժել մը կը ցուցընէ՝ վախեն, որ չըլլայ թէ ուրիշներուն արհամարհելի ըլլայ գովեստ ընդունողի ու բաղձացողի մը պէս: Մինչեւ կեղծաւորութիւնն ալ, որ աշխարհքիս վրայ սյուպիսի առիթներու մէջ հասարակ բան մ'եղած է, խոնարհութեան պատուականութեանը վկայութիւն կու տայ:

Իսկ ան ընդդիմութիւնը, որ ոմանք կը յարուցանեն թէ Սուրբերը մեծ ջանք եւ աշխատութիւն պէտք էին ունենալ իրենք զիրենք համոզելու, թէ երկրիս վրայ ամենէն ապիրատ մարդիկն եւ ամենամեծ մեղաւորներն են, Սուրբերուն խօսքերը ծուռ իմանալէն կը ծնանի: Սուրբերն իրենք զիրենք այսպիսի ապիրատ մարդիկ համարելով, չեն ուզեր ըսել թէ ներգործութեամբ մեղքի մէջ կը գտնուին, եւս առաւել այն մեծամեծ մեղքերուն մէջ, զորոնք շատերը ստուգիւ կը գործեն: Թէ ասանկ կարծելու ըլլային, չէին կրնար համարձակիլ մերձանալ այն խորանին, որն որ աստուածային շնորհք կը պահանջէ: Մինակ կ'ուզեն ըսել որ, եթէ Աստուծոյ անվրէպ շնորհքներն ընդունած չըլլային, իրենք իրենց կողմանէ անտարակոյս ամենամեծ անօրէնութիւններու մէջ կ'իյնային, որոնց մէջ թաղուած են խիստ մեծ մեղաւորները: Եւ ասոր մեծ՝ շտուած ջանք մը հարկաւոր չէ, եւ ոչ ալ ծիծաղական համոզում մը, սլլ մարդկային ապականութեան եւ անօրէնութեան իրաւացի զգացում մը: Չկայ շարիք մը որ մէկը ըրած ըլլայ, եւ ուրիշ մ'ալ նոյնը կարող չըլլայ ընել եւ ոմանք

որ ատեն մը Սուրբ եւ մեծ Սուրբեր էին, ամենամեծ մեղա-
որներ եղան եւ վախճանեցան: Ո՞վ կրնայ ուրեմն իրաւամբ
արգելել, որ մարդ սյսպիսի օգտակար վախ մը իր վրայ չու-
նենայ. մանաւանդ թէ որ մտածելու ըլլանք որ աս երկիւղը
մեծ պահպանութիւն մըն է մեղաց մէջ շինալու. ինչու որ
անձին վրայ չվստահիլը հօգին՝ զգուշաւոր ըլլալու, ազօթքի
եռանդեամբ դիմելու, առիթներէն փախչելու եւ Աստուծոյ
ապաւինելու կը յօժարեցընէ:

Բ. Պանք համբերութեան, -ըն -դ, ինչպէս ոմանք
կ'ըսեն, Գլխիս զի մեզիս զի մեզիս զի մեզիս զի մեզիս, եւ ու-
րիշ բան չ'արժէր, Բայ էիք Լ-դ-դ-դ-դ-դ-դ, Սիւնի-լու-անի
յ-դ-դ-դ Բիւրեւ, Ե-ը Բի կե-դ-դ-դ Լ-Մի-դ-դ-դ: Աս խօս-
քերը, որոնք աս ատեններս այնչափ հռչակաւոր եղած են ու
հեթանոսի նման գրադէտ մը հնարած ըլլալուն՝ անոր նման-
ները բերներնէն չեն թողուր, չեմ գիտեր՝ ինչպէս սահմա-
նելու է, փիլիսոփայի մը բերան անվայել բան մը, թէ կրօնի
դէմ հայհոյութիւն մը:

Փիլիսոփայութեան մէջ ստուգիւ ասոր հակառակն է.
Ինչու որ ասկից աւելի մեծագոյն արիութիւն մը չիկայ, որ
մարդ երկայն ատեն շարակրութեանց մէջ հաստատուն կենայ:
Եւ որպէս զի մէկը չկարծէ, թէ ասոնք տեսական մթութիւն-
ներ են, ինչ կը նշանակէ համբերութիւնը: Համբերութիւնն
է կրել, տանիլ, հաստատութեամբ տոկալ զժուարին, ծանր,
աշխատալից, խիստ, զժնդակ բաներու. արդ տկարներն են, որ
այս ամէն բան ընելու առաքինութիւնը պիտի ունենան: Ժա-
մանակ մը՝ ասոր ներհակը կը կարծէին, թէ տկարներն անոնք
են, որոնք ոչ ծանր եւ ոչ խիստ գործքերու կու գան. հիմա
ասոր տեղը մեզի կ'ըլլեն ու կ'ըսեն թէ, տկարներն անոնք են,
որ կը տոկան: Իրացընէ՝ նոր է աս մտածութիւնը եւ բաւա-
կան անմիտ: Միտ դիր համբերութենէ ու անհամբերութենէ
յառաջ եկած գործքերուն, եւ շուտ մը կը տեսնես, թէ որ
կողմն է տկարութիւնը: Ինչ կ'ընէ անիրաւութեանց մէջ
անհամբեր ըլլողը: Շուտով վրէժխնդրութեան կը դիմէ. ինչ
է վրէժխնդրութիւնը, եթէ ոչ անհամբերութիւն, հօգուդ
տկարութիւն մը, որ իր պատիւն ու համարումը իրմէ յափշ-
տակուած տեսնելով, կամ թէ անպատուութեան ու վատա-
համբաւութեան պատիժ մը իր վրայ տեսնելով, ալ չիկրնար
գիմանալ, անմիջապէս՝ առանց Աստուծոյ իրաւունքներուն միտ
գնելու, եւ առանց օրինաց փոյթ տանելու, կ'երթայ կոր-
սընցուցած բարիքը նորէն ձեռք բերելու, կամ կրած շարիքն
իրմէ մերժելու որուն չիկրնար տանիլ: Ուրեմն՝ տկար մըն է:
Ասոր հակառակ համբերողը՝ զօրաւոր, վեհ հօգի մըն է, որ
իր անձին ու իր կիրքերուն կ'իշխէ, եւ աս իշխանութեամբը,
որ ունի իր անձին վրայ կը յաղթէ իր թշնամոյն, եւ Աս-
տուծոյ ու ընկերին իրաւունքներուն ալ կը զգուշանայ: Ու-

բեմն սյուսպիսին դիցազնական աստիճանի վեհանձնութիւն մ'ունի, ասանկ ալ աշխարհք կը տեսնէ, որ սյնչափ տկար աշուրներ ունի, եւ մինչեւ երկիրքը կը բարձրացընէ զանիկայ որն որ վրէժխնդրութիւն բնելու կարող ըլլալով՝ սյսու ամենայնիւ կը շնորհէ:

Անհամբերը՝ կենաց վշտերու եւ աշխատութիւններու մէջ ինչ կ'ընէ: Կը լքանի, կը յուսահատի, եւ երբեմն նաեւ մինչեւ անձնասպանութեան կ'երթայ: Ինչ է սյս ամենայն, եթէ ոչ վերջին տկարութիւն: Աղքատութեան կամ վատահամբաւութեան եւ կամ ուրիշ թշուառութեան մը դէմ կռուելու վրայ եղած ատեն, թշուառութիւնները զինք օրէ օր աւելի կը ճնշեն, անձկութեան ու ցաւերու մէջ կը ձգեն, կռիւն աւելի կը ծանրանայ եւ ինք վերջապէս կը սկսի տեղի տալ, նախ կը լքանի, ետքը կը յուսահատի, եւ վերջապէս յաղթուելով կամ թղթի կամ պարանի կը դիմէ, որ տառապանքէն ազատի: Ո՞վ շիտեաներ սյուսպիսի մարդուն տկարութիւնն ու վատութիւնը:

Շատ անգամ կարգացեր ենք անձնասպանութեան գովութիւնը, իբր վեհ հոգւոյ գործողութիւն մը: Բայց՝ մէկ դի ձգելով այն մեծ անօրէնութիւնն եւ սրբապղծութիւնը, որ կը կատարուի սյս գործողութեան մէջ, որովհետեւ կը յափշտակէ Ատուծոյ իշխանութիւնն իր արարածին վրայ. ասիկայ ամենամեծ վատութեան գործք մըն է, զորն որ բնականօրէն ալ մարդս կարող չէ գործել: Աստ է սյնպիսի մարդը, վասն զի ոչ իր պարտուցն եւ ոչ կրօնի սկզբունքն ունի, որով անասուններուն կը հաւասարի. վատ է, վասն զի ամենեւին ոչ հոգւոյ հաստատութիւն եւ ոչ արիութիւն ունի, որ կարող ըլլայ յաղթել դժբախտութեանց՝ որ մարդկային կենաց մէջ կը պատահին. վատ է, վասն զի մրցութեանէ փախչելու համար, այնպիսի միջոցի կը դիմէ, որն որ կը կարծէ թէ, վայրկեանի մը մէջ իր ամէն թշնամիքն իրմէ պիտի հեռացընէ. մէկ խօսքով, ասիկայ աւելի վախկոտ կանանց գործք է, քան թէ արանց: Արտաքոյ կարգի, բայց ստոյգ բան է, թէ ան երկիրները, ուր կրօնը կը պակսի, աս անձնասպանութիւնն աւելի հասարակ է կանանց, քան թէ արանց մէջ, եւ կանանց մէջն ալ աւելի տկարներուն եւ աղքիանց:

Պլուտարքոս կը յիշէ, թէ յունական հասարակապետութեան մը մէջ դատաւորներն օրէնքով անսովոր կարգադրութիւններ հաստատեցին անձնասպան կանանց դէմ, որպէս զի ասով սանձ մը դնեն իրենց բնական տկարութեանը:

Այսու ամենայնիւ՝ համբերութիւնը՝ իբրեւ քրիստոնէական առաքինութիւն, ինչ պատճառներու համար որ ներգութիւնները կը կրէ, նոյն պատճառներու համար իր բարձրութիւնն եւ վերազանցութիւնը կ'առնու: Քրիստոնէայ մը ինչու կը համբերէ. ստոյիկեան քաջութեան մը, չէ նէ իր

Հոգւոյն զօրութիւնը ցուցընելու համար: Ամենեւին: Ար համբերէ մարդկային բնութենէ վեր գերազայն պատճառի մը համար: Ար կրէ ներկայ շարիքները, մեծամեծ շարիքները, եւ երկարատեւ շարիքները, մինակ իր հաւատարին ազգեցութեամբը, հեռաւոր բարիքներու ակնկալութեամբը, այնպիսի առարկաներու սիրոյն համար, որ իր աչքին տակ չեն իյնար, եւ յուսով յաւիտենական բարիքներու որ պիտի տրուին: Այս ամենայն իր վրայ ուրիշ բան չէ, բայց եթէ մինակ հաւատոյ ներգործութիւն մը. կամ թէ ըսենք, ամենէն մեծ վեհանձնութեան գործք մը, որ մարդ կարող է ընել՝ մինակ աստուածային շնորհաց զօրութեամբ: Իսկ ասոր ասանկ ըլլալը կը ցուցընէ բոլոր աշխարհք իր դատաստանովը: Ասեւ ըստ աշխարհի մտածելով, մարտիրոսներէն աւելի ո՞վ վեհանձնութեան ու մեծահոգիութեան անունը ստացած է: Ասոնք՝ իրաւամբ երկրիս վրայ երեւցած դիւցազններէն շատ աւելի գերազանց համարուած են, այնպէս որ երբ որ մէկը կ'ուզենք անուանել, որ ազնուական եղանակաւ ինք զինքը զոհած է, մարտիրոս կը կոչենք. թէպէտ եւ շատ անգամ այսպիսի անուն տալովնիս կը սխալինք: Մարտիրոսներուն ըրած մեծ գործքն ի՞նչ էր: Համբերեցին. եւ մինակ համբերութիւնը (որ այնչափ գերազանց բան է) բաւական եղաւ զիրենք պատկելու Աստուծոյ եւ մարդկանց առջեւ: Բայց քրիստոնէի մը հազար ու մէկ առիթներու մէջ ցուցըցած համբերութիւնն ասկից տարբեր տեսակաւ առաքինութիւն մը չէ: Ի՞նչ պատճառաւ որ ոմանք մարտիրոսութիւն կրեցին, նոյն պատճառաւ ալ ոմանք կը կրեն հակառակորդներուն հալածանքն ու ատելութիւնը, թշնամիներուն թշնամանքն ու անիրաւութիւնը, եւ անզգամներուն ծաղրը, եւ ոմանք ալ անոնց հարուածներուն ու տանջանքներուն կը տանին: Արեւմտասոնք ամէնքն ալ պէտք չէ՞ որ վեհ հոգիներ համարուին, եւ երբեմն նաեւ նոյն իսկ մարտիրոսներուն համեմատուին:

Գ. Բայց համբերութեան զէնքով Ալլիէ-ի-սուլէր է-Սոսնի-լու-սուլէր յոսու ի-սո-հոն, չէ թէ կե-սուլէր է-Սիլ-պի-սուլէր . . . : Մտաց եւ հաւատոյ լոյսը մէկանց կորսընցուցած ըլլալու է, հեթանոսներուն բնական դիւցազնութիւնը Սուրբերուն աստուածային դիւցազնութեան հետ համեմատելու, եւ զանիկայ՝ ասկից վեր դասելու համար: Ինչու որ՝ սուրբերուն առաքինութիւնը աշխարհային դիւցազններուն քաջութենէն այնչափ աւելի գերազանց է, որչափ երկինք երկրէս հեռու է: Գիւցազններուն գործողութիւնները շատ անգամ բորբոքած կիրքերու, կամ գազանային վրէժխնդրութեան, կամ ընչասիրութեան, կամ փառասիրութեան պտուղներն են, եւ այն բորբոքած կիրքերնուն բնական ուժգնութիւնն է, որ իրենց օգնութեան կը հասնի: Եւ եթէ նախ իրենց գործողութիւններն ազնուական նպատակ մ'ալ ունե-

Նան, ինչպէս հայրենեաց օրինաւոր սէրը, կամ բնական ար-
գարութեան մտածութիւնը, սակայն բնական կիրքերը, գոր-
ծողութեան գլխաւոր շարժիչն ալ չեն նէ, այսու ամենայնիւ
անոր նպատաւոր են: Գիւցազն մը ինք զինք զօհելով հայրե-
նիքն ազատէ նէ, գործքին օգնական ունի իր ընկերները,
բնական ատելութիւնը զինքը թշնամեաց դէմ կը բորբոքէ.
Ընած երկրին ու ընտանեացն ունեցած սէրը, մանաւանդ թէ՛
փառաց մտածութիւնը, որ այնչափ զօրութիւն ունի մահկա-
նացուաց վրայ, սրտին բոցը կը վառեն: Մինչուկ նաեւ հարկը,
որ կը պատահի, կամ անպատիւ գործքով մը վհատելու եւ
կամ կեանքը վտանդի մէջ ձգելու, իրեն խթան մը կ'ըլլայ:
Ասոր հակառակ Սուրբերուն զիւցազնական գործքերուն մէջ
ամենեւին այսպիսի բան չ'երեւար:

Տես նոյն իսկ Արդիսիոս Աոնզակայի վրայ, որուն օրի-
նակն այնպէս ամբարշտութեամբ կը յիշեն: Արդիսիոս՝ ար-
քունեաց ամէն տեսակ հրապոյրներուն մէջ պահեց անարատ
մաքրութիւն մը: Արդ աս իր մրցութեան մէջ՝ ո՞վ էր որ ի-
րեն օգնական կ'ըլլար: Իրեն զիմացն ունէր մանկութեան ան-
փորձութիւնը՝ որ այնչափ յանցաւորութեանց դուռ կը բա-
նայ, կիրքերուն եռացումը, որ ան հասակին մէջ աւելի բոր-
բոքած են, ազատութեան կողմը, որ արքունեաց մէջ կը
շնչէ, ընկերներուն օրինակները, որ միշտ պատանեկաց վրայ
խիստ մեծ ազդեցութիւն ունին: Ասոնց վրայ կ'աւելնար այն
զէնքը, որ միշտ մահարբեր է, այսինքն է ստահակներուն աշ-
քին ծիծաղելի ըլլալը, անոնցմէ երբեմն կեղծաւոր՝ երբեմն
խղճահար կոչուիլը, այն յանցանքներէն հեռու կեցած ատեն,
որոնց մէջ ուրիշները կը թաղուէին: Եւ երբ որ հրապուրանք-
ներու դէմ կը դնէր եւ իր հրեշտակային անբծութիւնը կը պա-
հէր նէ, հանդիսատեսներու թեատրոն մը չունէր, որ իրեն
ծափահարութիւն ընէր եւ հոգի տար: Ուրեմն դուն քեզմէ դա-
տաստան ըրէ իր առաջադրութեանը հաստատութեանը, կա-
մաց յարատեւութեանը, հաւատքին ամբուութեանը վրայ, ո-
րոնք այնչափ հարկաւոր էին տարիներով հաստատուն մնալու
համար այնպիսի վտանգներու մէջ, եւ ետքը, եթէ կարողես,
ըսէ ինձի, թէ արդեօք հեթանոսական զիւցազնութեանց
մէջ կայ բան մը որ համեմատուի այսպիսի պատանեկի հետ:
Ո՞վ թշուառ աշխարհ, որ չիճանչնար աս ճշմարտութիւնները,
եւ հարկ է, որ մէկն իր առջեւը դնէ: Բայց յառաջ անցնինք:

Գ: Ի՞նչ տեսակ առաքինութիւն է աս, կ'ըսեն դար-
ձեալ, որ — Ժն — շխարհային Բաներն անարգել, Ի — Երեմի
Հան — Գաւր Երկր — Երհ — Երհ — Ի — Կայ. Թէ որ աս ուղղա-
փառական սկզբունքներն ի գործ գրուին, անկից ետքը վա-
ճառականութեան, դրամատեղաններու, առուտուրի, կենաց
հանգստութիւններու ո՞վ միտ պիտի դնէ: Արնանք ամենքնիս ալ
երթալ անապատներու մէջ թաղուիլ, եւ այսպէս մարդկային

ընկերութիւնը կը ջնջուի: Աս երկիւղն ունեցաւ նոր ատեն-
ներուս քաջ գրագէտ մը, եւ այնչափ խռովեցաւ, որ ուրիշ-
ներն ալ խռովեց: Արդ՝ թէ անկեղծութեամբ կը խօսէր, ես
երբեք չհաւատացի. բայց թէ ասանկ խօսէր է, աւելի եւս
ցաւակցութեան արժանի է:

Միտ դիր կ'աղաչեմ, ո՞վ ընթերցող, ամէն բանէն ա-
ռաջ ասոնց ստատանայական յանգանութեանը, որով կը դա-
տապարտեն երկիրս երկնից առջեւը անարգ համարիլը: Մի-
թէ ուղղափառաց մէջ առ աստիճանի Քրիստոսի վարդապե-
տութիւնները կորսուե՞ր են: Յիսուս Քրիստոս շարվեցո՞ց,
թէ երկնից արքայութիւնը ստանալու համար ամէն բան զո-
հելու է, եւ եթէ հարկ ըլլայ, արքայութիւնը չկորսընցը-
նելու համար՝ հայր, մայր, հարսն ու եղբարք, եւ ինչ որ աշ-
խարհքիս մէջ է, ուրանալ պէտք է մինչեւ կեանքերնիս ալ
տալով ամենազառն տանջանքներու մէջ, ինչպէս ըրին միլիո-
նաւոր մարտիրոսները: Ուրեմն ի՞նչ է որ հիմայ կ'ելեն ու կը
գատապարտեն զանիկայ, որ կտոր մը երկիր երկնից համար
կ'անարգէ: Եւ ասոր ահա՞նջ կը դրուի, եւ կը գտնուին նաեւ
մարդիկ որ նոյնը կը կրկնեն ու կը գովեն:

Բայց՝ ստուգիւ հարկ էր մեզի այս քարոզութիւնն ը-
նելու: Աս գարուս փտտած վէրքերէն մէկն է, ժամանակաւոր
բարիքներու անչափ սէրը, որ մինչեւ Աստուծոյ արհամար-
հութեանը կը տանի: Ար տեսնենք, որ մարդիկ աշխարհքիս
մէկ ծայրէն մէկաւ ծայրը կը վազեն, ծովեր կ'անցնին, լեռ-
ներու գագաթները կ'ելեն, ձորերու խորունկ խռոպները
կ'իջնան, կենդանի կենդանի երկրիս աղէաց մէջ կը թաղուին
ոսկի գտնելու համար, խելքերնին միտքերնին հոն է, ամենուն
սիրտն ասոր կը բաղձայ, թէ ինչպէս կարող է երկիր շառ-
ցընելու մեծ գործքը կատարել, եւ ասոնք դեռ կը վախնան,
որ չըլլայ թէ երկրիս սէրը նուազի: Բաց ասկից՝ ոսկոյ ան-
յազ քաղցն աշխարհքս ամենայն անօրէնութեամբ կը լեցը-
նէ: Գաշտի վրայ երկրիս քանի մը պատուը ժողովող գեղացի-
էն սկսելով, մինչեւ հնարագէտ վաճառականները, որ գաւ-
առներ ու երկիրներ կ'ապականեն հարստանալու համար,
այնչափ նենգութիւններու, գողութիւններու, վաշխառու-
թիւններու, յափշտակութիւններու, մենավաճառութիւննե-
րու, բռնութիւններու, աւազակութիւններու բազմութիւն կը
տեսնուի, որ սոսկում կը պատճառէ. եւ ասոնք կը վախնան,
չըլլայ թէ մարդիկ երկիրս մոռնան: Ար վախնան, թէ գուցէ
երկնից սիրոյն համար, ալ վաճառականութիւնն ու անվա-
ճառները, գնելն ու ծախելը կը դադրի, թէ ալ շոգեշարժ-
ները ճամբու վրայ չեն տեսնուիր, տարազազորութիւնները
գործքի մէջ չեն ըլլար, նաւահանգիստներն, ծովեզերեայ
վաճառատեղիները, գրամասեղանները եւ սեղանաւորներուն
ակմբանոցները կը դադրին: Ար վախնան որ մարդիկ իրենք զե-

րենք հոգեւոր մտածութիւններու, հոգւոյ վերացման, հոգեւորականութիւններու տալէն ետքը, ալ հոգ պիտ'որ շունենան ոչ վաստակի, ոչ ստացուածքի, եւ ոչ շահու: Ընթերցող, դուն ինչ կ'ըսես ասոր: Կը տեսնես աս վտանգը հիմակուան ընկերութեան վրայ: Այսու ամենայնիւ ասոնց բերնէն աս միայն կը լսուի, աղէ, ողորմեցէք, չըլլայ թէ սա աշխարհքս մոռնաք, չըլլայ թէ երկնից համար երկիրս ոտքի տակ առնէք:

Բայց ծանրութեամբ խօսելով, ո՞վ է որ շիգիտեր թէ մարդ բնականապէս անյագ ցանկութիւն մ'ունի երկրաւոր բարիքներու, եւ Ս. Յովհաննէս առաքելոյն ըսածին պէս, ասիկայ սյնշափ եւ այնպիսի եղանակաւ գրգռուած է մեր օրերը: որ տեսակ մը ջերմի դարձած է, ինչպէս կ'ըսեն նոյն իսկ աշխարհասէրները, այնպէս որ՝ գրեթէ յիմարացեր են: Արդ՝ ասոնք են, որ կու գան Յիսուսի երեսը կը զարնեն, թէ անիրաւութեամբ իրենց ցանկութիւնը կը շափաւորէ, երբ խրատ կու տայ մարդկանց՝ սիրտերնին երկրէս հեռացընելու եւ դէպ ի երկինք բարձրացընելու: Բարէ, որպիսի կուրուութիւն է ասիկայ:

Ասկից աւելի անզօր չեն բերած պատճառնին, այսինքն է՝ թէ վաճառականութիւնը, փոփոխ յարաբերութիւնները, եւ ամէն բան որ մարդկային հանգստութեան կը նայի, պիտի նուազին, եթէ մարդիկ ասոնց հրապոյր մը շունենան: Բայց ո՞վ շիտեսներ որ, երբեք մարդկանց մէջ պակսելիք չունին ան բաները, որոնց վրայ մեր նիւթական շահերը գրուած են, եւ որոնց վրայ բնականօրէն սաստիկ յօժարութեամբ կը դիմենք, մանաւանդ թէ ամէն եղանաւ աս յօժարութիւնը պէտք է սանձենք, որ կատաղութեան չ'երթայ: Ո՞վ որ մարդկային ազգի պատմութիւնը կարգացեր է նէ, գիտէ, որ մարդկանց յափշտակութիւններու պատմութիւնն ըլլալէն շատ վար շիմար: Ուրեմն նաեւ ժամանակաւոր եւ մեծ բարիք մըն է, որ աւետարանական օրէնքն աս անկարգ սերը պաղցցընէ, շափաւորէ, եւ մարդիկ այնպէս կրթէ որ աս ընդհանուր ընչաքաղցութեան մէջ, իրենց վարուց օրինակները, իբրեւ ջահ մը բարձրացընեն, անշահախնդիր եւ երկրաւոր բաներէն հեռացեալ կեանքի մը բաղձան, եւ խառնիճաղանձ բազմութեան յորդոր մ'ըլլան, իրենց սեփական ունեցածներն մերկանալու չէ նէ, դոնէ ուրիշինը շյափշտակելու:

Դնենք որ (թէպէտ եւ ամենեւին վտանգ մը չկայ), վաճառականութիւնները, գրամասեղանները, ընկերակցութիւնները, եւ ուրիշ ժամանակաւոր բարեբախտութեան միջոցները փնաս մը կրեն, եթէ զգայական բարիքներէն ետ կեցուելու ըլլայ, որուն համար կը յորդորէ զմեզ ու կը խրատէ աւետարանը. բայց ասիկայ սյնշափ ծանր փնաս մըն է: Միթէ մարդիկ վաճառականութեան համար ստեղծուած են, չէ նէ

վաճառականութիւնը մարդկանց համար հնարուած է: Եթէ այնպիսի մեծ բարիք մը, ինչպէս է մեր վերջին վախճանը, ստանալու համար ժամանակաւոր բարեբախտութեան նուազութիւն մը հասնելու ըլլայ, քանի մը երկաթուղիներ քիչ ըլլան, քանի մը ակմրանոցներ նուազ ծաղկին, քանի մը բեռամբակ կամ մետաքս վար գնով ծախուելու ըլլայ, եւ ասոնք միջոցներ ըլլան երկնից ճամբան դիւրացընելու, միթէ մարդիկ, քրիստոնեայք՝ աւելի եւս ուղղափառք, հաւատոյ զգածմունքնին, երկնաւոր բարիքներու սէրերնին, եւ երկրաւոր բաներու արհամարհութեան զգածմունքնին այնչափ կորսընցուցած պիտ'որ ըլլան որ այսպիսի շահ մը կորուստ համարին եւ տրանջան ու խելքերնին կորսնցընեն: Ա՛հ, հարկ է աս ողորմելի աշխարհքիս գարշութեանց մէջ բոլորովին թաղուած՝ թաթխուած ըլլալ այսպիսի խորհուրդներու տեղի տալու համար: Հոս մարտիրոսներուն եռանդուն հաւատքը հարկաւոր չէ, բաւական է հասարակ լոյսը, որ ունի ամէն քրիստոնեայ թէ որ բոլորովին հոգևով կորսուած չէ: Թող ուրեմն մտածէ ընթերցողը եւ տեսնէ, թէ ո՛ր կը տանի կը հասցընէ այն աշխարհքիս սիրոյ քարոզութիւնը, զորն որ ոմանք կը տարածեն:

Պ Լ Ո Ւ Խ Խ Պ .

Ժ ու ժ կալութիւն:

Ա. Մեծ գէշութիւն մըն է քիչ մը տկարութիւնը: — Բ. Աստուած կը գթայ: Աստուած կը ներէ: — Գ. Ես բնութեան յոթարութիւններուն ետեւէն կ'երթամ: — Դ. Ինչո՞ւ մեզի նոյնները տուեր է:

Ինչպէս տեսանք, վերը յիշուած քրիստոնեական աւաքինութիւններուն դէմ շատ ընդդիմութիւններ յառաջ կը բերուին. բայց խօսքը մաքրութեան վրայ գալու ըլլայ, ընդդիմութիւններն այնպիսի բաներ են որ Աւաքեալը, ինչպէս Ս. Թովմաս կը զրուցէ, հարկաւոր կը համարի զմեզ խրատելու, որ զգուշանանք ասոնց հրապոյրներէն. Զէ՞ոյշ լէրոսոս + շէ հի ո + շիշ իութոցի քանիս + Ասոնցմէ մէկ քանին հոս տեղս յիշենք, բայց հարեւանցի, վասն զի այնպիսի մոլութեան մը վրայ է խօսքերնիս, որ կրնայ աղտեղել նոյն իսկ խօսիչ եւ անոր գարշութիւնը ցուցընել, ու զգուելի ընել ուզուած ատեն: Քիչ մը դիւրասահութիւնը մեծ գէշութիւն մըն է կ'ըսեն աս փտութեան պաշտպանները: Աստուած ցաւակից կ'ըլլայ մեր տկարութեանը ու կը ներէ: Թէ Աստուած ասանկ բարակ նայելու ըլլայ, ոչ որ արքայութիւն կը մտնէ, եւ արքայութիւնը տաճկաց համար շինուած չէ՝ Աւելի յանդուգները՝ աս ալ կ'աւելցընեն, թէ վերջապէս մեծ

գէշութիւն մը չէ բնութեան զրգման ետեւէն երթալը: Գննենք մէկիկ մէկիկ աս գեղեցիկ վարդասպետութիւնները:

Ա. ՄԻՆՅ ԳԵՆ-ՅԻ՞Ն ԴՆԷ Ե ԳՄԻՐ ԿԻՐՈՒՅԻՆ ԺՈՒՆԻՆԱՆՆԵՐ: Ոչ որ կ'ուրանայ, որ խօսքերնիս քրիստոնէից հետ ըլլալով, երբ որ Աստուած եւ Եկեղեցին գործքի մը վրայ իրենց դատաստանը կը յայտնեն, ալ անիկայ անժխտելի եւ անտարակուսելի է: Արդ՝ եթէ ապականեալ մարդիկներէն փոքր շարիք կոչուած բանը Աստուած ամենամեծ շարիք հրատարակելու ըլլայ, եւ խստութեամբ նոյնը արգելելու ըլլայ, որուն պէտք է անսանք, Աստուծոյ՝ թէ այն աղտեղի աշխարհասէրներուն: Ուրեմն պէտք չէ խարուիլ անոնց իմաստակութիւններէն, վասն զի Աստուած իր վճիռը յայտնած է, եւ Սուրբ Գիրք աս մոլութիւնը, ամօթալից կէր+ կ'անուանեն, զԳՆ-ՅԻ՞Ն կ'անուանեն, ԻԻ՞Մ ԶՆԷՐ ԲԷՂԻՆ կ'անուանեն, ԳՐԻՆ-ՅԻ՞Ն կ'անուանեն, զԳՆ-ԻՆՍ ԲՈՒՆ կ'անուանեն եւ իրենց բոլոր իշխանութեան շանթերն անոր դէմ կ'արձակեն, ինչպէս յայտնի կը տեսնուի Երկրորդ օրինաց, Եղեկիելի, եւ Հոսովայեցոց թղթերուն մէջ եւ ուրիշ տեղեր: Աս պարզ խորհրդածութիւնը բաւական չէ՞ արդեօք անոնց ամենուն որոնք որ գեռ հաւատքնին չեն կորսնցուցած:

Բաց ասկից՝ թէ որ թեթեւ բան մ'ըլլար, կրնա՞ր արդեօք Աստուած մինակ ասոր համար հոգիներն ի յաւիտեանս անշիջանելի դժոխային հրոյ մատնել: Ստուգիւ չէ, որովհետեւ Աստուած ծանր մեղքերը թեթեւներէն աղէկ զանազանել գիտէ: Այսու ամենայնիւ երբ որ անժուժկալութեան վրայ է խօսքը, ամենէն սոսկալի պատիժները կը սպառնայ: Երկրորդ Օրինաց եւ Եղեկիելի մարգարեութեան մէջ աս նիւթիս վրայ զարհուրելի բաներ կը կարգացուին. Նաւումայ մարգարէին բերնովը կ'աղաղակէ, վայ, վայ անոնց որոնք որ պղծուած են այնչափ մարմնոյ ցանկութիւններով. Յովել մարգարէին բերնովը կը հրատարակէ թէ դատաստանի պիտ'որ կանչէ եւ խտիւ համար պիտ'որ ուզէ անոնցմէ, որոնք որ անմեղներուն հետ շարաշար վարուած են, եւ Ժողովողին ու Առակաց գրքերուն մէջ, աս մեղքին համար՝ թէ մարմնաւոր եւ թէ հոգեւոր պատիժներ կը սահմանէ աս եւ անգիտի աշխարհքի մէջ: Բայց Յիսուս քրիստոս նոր եւ կատարելագոյն օրէնքին մէջ աւելի եւս ըրաւ: Ոչ միայն խոշոր մեղքերն արգելեց, այլ նաեւ սրտի բաղձանքներն, հաճութիւններն, եւ անկարգ յօժարութիւններն ալ: Ո՛վ որ ցանկանալու համար ԲՈՒՆ ԴԵ ԼԵ ՆՈՅԻ, կ'ըսէ, որքե՛ն որքե՛ն ԲԷՂ ԲԷՂՆԷ՛Ն է: Արդ՝ դուն քեզմէ մտածէ, թէ մինչեւ որ աստիճան ամենափոքր յանցանքն ալ աս նիւթիս մէջ կ'արգելէ: Իրացընէ՛ Պօղոս առաքեալ իր ամէն թղթերուն մէջ միշտ մեծ սպառնալիքներ ըրած է անոնց, որոնք աս նիւթիս մէջ յանցաւոր կը գըտնուին: Հոսովայեցոց կը գրուցէ, որոնք որ աս մոլութեամբ

կը պղծուին, ճակատան արժանի ին: Կողոստացուց կը գրէ, թէ ասով Առաքելայ Բարի-Յի-նը իրանին գիտ'որ ինչնայ: Կորըն-թացուց կը սպառնայ, թէ այնպիսիներն Առաքելայ արայո-նի-նն իրքի գիտ'որ շարանան: Եփեսացուց կ'ըսէ, թէ Քրի-ստոսի արայո-նի-նն ինչ շարանի-նն ճա-նը յառաջիկայ գիտ'որ շարանան: Կրնայ արդեօք ասկից աւելի յատակ խօսուիլ: Ուրեմն թեթեւ յանցանք մը կրնայ սեպուիլ, կամ ներքի գի-րասահուածիւն մը կրնայ համարուիլ այն մոլութիւնը, որ այսպի-սի անշափ պատիժներու տակ կ'իյնայ: Միթէ Աստուծոյ դա-տաստանը՝ տեսակ մը մարմնասէրներուն դատաստանէն նուաճա-տէ, որոնք իրենք զիրենք դժոխքի վախէն ազատելու համար, կ'ուզեն հաւատացընել, թէ փոքր չար է:

Նաեւ՝ ըստ ինքեան ալ մտածելու ըլլանք աս մեղքը շատ ծանր կը տեսնենք: Արքայան վարդապետները, որ ամէն բան սուրբ կը ըստ մը կը կընեն եւ աւելի կամ պակաս շն խօսիր, կը սորվեցընեն, թէ մարմնաւոր մեղքերուն մէջ մար-դասպանութենէ ետքն ամենէն ծանրն անտարակոյս աս մեղքն է: Մարդասպանութենէ ետքը, մինակաս պատճառիս համար կը դրուի, վասն զի մարդասպանութիւնը կեանքը կ'առնու անկից, որ զանիկայ արդէն ունէր, իսկ անժուժկալութիւնը նոյնը կը զանայ անոր, որ պէտք էր ունենալ, եւ կամ ապօրի-նաւոր եղանակաւ ունենալ կու տայ: Իսկ եթէ ուրիշ պարագա-ներուն ալ նայելու ըլլանք որ ասոր հետ մեկտեղ կ'երթան, եւ կամ ազդեցութիւններուն որ յառաջ կը բերէ, ստուգիւ մի-նակ մէկ մեղք մը պէտք չէ համարինք, այլ աղբիւր մը ան-թիւ անօրէնութիւններու: Եւ որովհետեւ շատ դիւրին է, աս մեղքին ներգործութիւնները բազմապատկելը, անոր հա-մար ասիկայ մարդուն միտքը, զգածմունքներն եւ բոլոր ներ-քինը կ'ապականէ կը խանգարէ, եւ ինչպէս Առաքեալը կը զրուցէ, կը պղծէ եւ կ'արատէ նաեւ մարմինը, այնպէս որ՝ բան չիթողուր, որ չապականէ: Բաց ասկից անժուժկալու-թիւնն ամէն եղանակաւ կ'արատաւորէ բոլոր ընտանիքը, եւ եթէ երիտասարդական հասակին մէջ մտնէ, ալ անկից ետքը անկարելի է համեստ եւ քրիստոնէական կրթութիւն մը տալ, վասն զի ալ անկարելի է: Եթէ հարսի մը վրայ անցնի ապա-կանութիւնը, ոչ ոք կրնայ զրուցել, թէ որպիսի կորուստ եւ եղծում կը մտնէ այն տանը մէջ, ուր կին մը կը կառավարէ, որուն սիրտը ուրիշ տեղ է, եւ ոչ իսկ կը վախնայ օտարներ տունը խոթելու, որ իր սեփական զաւկներուն բերնէն ու-տելու հացը յափշտակեն: Եւ եթէ տանը գլխաւորն ալ աւ-րուելու ըլլայ, ան տուներ ամենայն ապականութիւն տիրած է, եւ դժբախտ ընտանիքն իր ամենամեծ թշնամին կ'ունենայ զանիկայ, որ իր անխորտակելի նեցուկը պիտ'որ ըլլար: Երբ-այս դժոխային բոցը մէկ մը մարդուն սիրտը կը բորբոքէ կ'սրբէ կը աստուծոյ ամէն պարտուց եւ համեստութեան զգա-ծ-

մունքները: Հայր մը կը մտնայ ամենեւին իր ընտանեաց վրայ ունեցած պարտքը, եւ զիրենք փոզոցներու քարերուն վրայ կը ձգէ. գառաւոր մը կը մտնայ ինչ որ պարտական էր իր աստիճանին համաձայն գործելու, եւ արգարութիւնն իր կրիցը կը վաճառէ. իշխան մը փոյթ շիտանիր իր ժողովրդոցը վրայ, երիտասարդ մը իր սպազայ վիճակին, ծեր մը իր սպիտակ ալեացը պարտքերուն, եւ մինչեւ քահանայն ալ իր վիճակին սրբութեանը: Աս մոլութիւնը բնութեան, բարեկամութեան, ազգականութեան, հոգւոյ, կրօնի, Աստուծոյ իրաւունքները ու մէկ խօսքով ամէն բան ոտքի տակ կ'առնէ. վատահամբաւութեանց, մատնութեանց եւ սպանութեանց մէջէն իրեն ճամբայ կը բանայ դրած վախճանին հասնելու, հոգը չէ, ոչ պատուոյ, ոչ ստացուածքի, ոչ առողջութեան, եւ ոչ ալ կենաց կորուստը. խելքը միտքը զայթակղական պարերու՝ ուտելու խմելու վրայ է, որոնց ստոյգ հետեւութիւնն է անկրօնութիւնն եւ շարեաց մէջ յամառութիւնը: Աւերջապէս ինչպէս ամէն օրուան փորձը կը ցուցնէ, աս անժուժկալութիւնը բովանդակ մարդկային ընկերութեան ապականութիւնն է: Եւ աս ամէն բանէն ետքը, այն անսուրբ աշխարհասէրները որ աս ախտին տղին մէջ թաթխուած են, յառաջ կ'անցնին ու կ'ըսեն մեզի առանց ամշնալու թէ մեծ շարիք մըն է . . . :

Բ. Եւ որովհետեւ իմ դիտաւորութիւնս շափել ու կշռել չէ աս ախտին անհնարին շարութիւնը, եւ կամ ասոր ամէն գէշ հետեւութիւնները մէկիկ մէկիկ յառաջ բերել, անցնինք ուրե՞ն եւ տեսնենք թէ ինչ պատճառաւ ասիկայ կը պաշտպանեն: Ասոստ՝ քի՛տ է, Ասոստ՝ ու՛ր էր դի՛ւր-բի՛տ-խո՛ր-նը ի՛նչ էր է: Արդ՝ ստոյգ է աս ըսածնին, թէ Աստուած կը ներէ, թէ Աստուած կը զթայ, կամ թէ, ասոնց միտքը յատակ բացատրելով, ստոյգ է, որ Աստուած այնչափ բարեգութ է, որ ինչ կոսոյս: Թէ եւ ասիկայ իխտ ստոյգ բան մ'ալ ըլլար, այսու ամենայնիւ, զմեզ մեղանչելու պիտ'որ չյորդորէր: Ինչու որ Աստուծոյ բարութիւնն ու զթութիւնը մեզի աւելի յորդոր պիտ'որ ըլլար լաւագոյն եղանակաւ իրեն ծառայելու, քան թէ մեղանչելու հրապոյր մը. մինակ չար եւ անօրէն սրտերու գործք է ուրիշին բարութիւնը իրենց շարութեանը գործիք առնուլ: Բայց՝ այնչափ աւելի սուս է թէ Աստուած թողլ կու տայ կամ կը խղձայ մարդկան՝ իրենց աս մոլութեանը համար, որչափ որ՝ մանաւանդ ուրիշ մոլութիւններէն աւելի ասոր գէժ սոսկալի վրէժխնդրութիւն ունի: Իմաստուն ու խորունկ մտածող Սաղուհանոս գիտունն արդէն իր ժամանակին, քննչի ու փիլիսոփայի աչքով ինքնակալութիւններուն կանգնուելու եւ կործանման պատմութեանը վրայէն անցնելով աս դիտողութիւնն ըրած էր թէ, Աստուած ամէն մէկ ազգերու ժուժկալութեանն եւ համեստութեանը հետ կապած էր նաեւ իրենց երջանկութիւնը, երբ

որ մէջերնին կը մտնէր այս սպականութիւնը, որուն վրայ կը խօսինք, ան տանէն իրենց կործանումն ալ կը սկսէր, մինչեւ որ զարշափեան վերջին տատիճանը կը հասնէին, եւ Աստուած զիրենք ամէն տեսակ պատիժներով երկրիս երեսէն կը քննէր: Սաղօւիանոսի այս խորհրդածութիւնը կրնայ մինչեւ աս վերջի զարեբուն վրայ տարածուիլ, ուր որ անառակութիւններն եւ շար օրինակներն իշխանազուն զահերէն ամբողջ ընկերութեանց մէջ իջնալով այնչափ տարածուեցան ու աճեցան որ Աստուած ալ շիրնալով այնչափ պղծութեանց տանիլ, արեան դետերու մէջ նոյն անօրէնութիւնները լուաց: Է

Հարկաւորութիւն չունինք ենթադրութիւններու, երբ որ ստոյգ եւ անտարակուսելի փորձերն առջեւնիս ունինք. Սուրբ գրքին մէջ Աստուած մեզի յայտնի կը ցուցնէ, որ աս մոլութիւնը միշտ անարգած ու պատժած է: Թող տանք Քամին արուած անէծքները, Սիրէմացոց կոտորածը, Բենիամինի ցեղին ջնջումն իր քաղաքներովն ու բերդերովը, Գաւթի ու Սողոմոնի, նոյն իսկ Աստուծոյ սիրելիներուն ընդունած պատուհասները, եւ ուրիշ թէ հրապարակական եւ թէ առանձնական բազմաթիւ պատիժները, եւ յառաջ բերենք մինակ երկու ամենէն խիստ ծանր պատուհասները որ երկրիս վրայ եկած են, եւ տեսնենք թէ ո՞վ էր որ զանոնք երկիրէն երկրիս վրայ խրկեց: Այն հուրը, որ հինգ քաղաքներուն վրայ տեղաց, ո՞վ կրնար խրկել, բայց եթէ Աստուած, եւ ահաւասիկ ինքն Աստուած կը հրատարակէ, թէ այն հինգ քաղաքներն աս մոլութեան համար այրեց: Ընդհանուր ջրհեղեղը, որ մինակ մէկ ընտանիք մը պահելով մնացած մարդկային ազգը ջնջեց, ինչու եղաւ: Մարդկան անժուժկալութեանը համար, ինչպէս Աստուած կը բողբէ ծանր խօսքերով ու կ'ըսէ մեր խօսելու եղանակաւ, թէ զո՞ւրիշ ո՞ր մարդ ստեղծեցի, եւ թէ ինքն Աստուած զիտ'որ ջնջէ զանիւր իրիւր իրայեւ, թէ ինք՝ ջրհեղեղ զիտ'որ իրիւր իրայեւ, թէ սփռեւ ու զիտ'որ իրիւր, եւ թէ իր հոգին յստիտուն աննց իրայ զիտ'որ լծայ, որովհետեւ սփռեւ ու մարդն իրայ ինչ: Արդ՝ ես կը հարցնեմ, երբ Աստուած ասանկ կը խօսի եւ աս եղանակաւ կը գործէ, ինչ պէտք է ըսել անոր, որ այնչափ համարձակութեամբ կը հաստատէ թէ պարզ մարդկային տկարութիւն մըն է, որուն որ Աստուած կը ներէ. թշնամի՜ Տե՛ռն ստեղծեմ: Կը ստեն եւ բերանարաց կը ստեն:

Այնչափ սուտ է, թէ Աստուած կը խղճայ՝ ու կը ներէ աս տկարութիւնը, ինչպէս ոմանք կ'երեւակայեն՝ մանաւանդ որ՝ երբ ուրիշ մեղքերուն պատիժները շատ անգամ ուշ կը ձգէ, աս մեղքին պատիժն ըստ մեծի մասին աս աշխարհքիս մէջէն կը սկսի հասուցանել: Ասոր շատ անգամ կրկնուած օրինակն ունինք ընտանեաց մէջ: Աստուած՝ զթամ աս մարդիկ մարդկային տկարութեան զարման մը սուտ էր ամուսնութեան

խորհուրդը, որն որ ինչպէս մէկ կողմանէ հայրենիքը՝ քաղաքացիներով, Եկեղեցին՝ հաւատացեալներով, եւ երկինքը սուրբերով պիտ'որ շէնցընէր, այսպէս մէկալ կողմանէ ծնողաց ալ յաւիտենական փրկութեան ճամբան պիտ'որ դիւրացընէր: Բայց ի՞նչ: Աստուածային դիտաւորութիւնը փճացուցին մարդիկ իրենց շարութեամբը, մինակ աս վիճակին դիւրութիւնները վայելել ուզեցին առանց ծանրութիւններն ու անհանգստութիւններն ալ տանելու, ուստի եւ այսպիսի մեծ խորհուրդի մը սրբութիւնը շահախնդիր հէշտասիրութեամբ սպականեցին: Բայց ետեւէն ի՞նչ կու գայ: Աստուծոյ բարկութիւնը, ինչպէս իմաստունները կը զրուցեն, կը կործանէ այն ընտանիքը, եւ կը ցրուէ, եւ իր անէծքներուն նպատակ կ'ըլլան: Ո՛վ, որչափ այսպիսի դէպքեր առջեւնիս ունինք: Փոքրագոյն պատուհանն է որ կու գայ վրանին, երբ որ զաւակ ու ժառանգ չեն ունենար, թէպէտ եւ շափէ դուրս կը բաղձան, եւ բոլոր կեանքերնուն մէջ առանձնութիւններն ողբալու կը պարտաւորին: Շատ անգամ, կազ, կախ, անմիաբանութիւն, հիւանդութիւն, ամէն տեսակ դժբախտութիւն զլուինին կու գայ, եւ դեռ չեն իմանար եւ ոչ կը տեսնեն զաղտնի պատճառը, որուն համար որ այն ամենայն կը կրեն, տարիներով մեղքի մէջ անցուցած կեանքերնին, սրբապղծութեամբ ընդունած խորհուրդները, ուղղուելու առաջադրութիւն չզննելուն, յաւիտենական պատիժներն ալ իրենց կը պատրաստեն:

Եթէ ընտանիքներէն դուրս ելլենք, աս մոլութեան զոհերն անթիւ են: Հիմակուան քաղաքներուն մէջ երիտասարդներուն մեծ մասը ասով կը կորսնցընեն իրենց առողջութիւնն ու զօրութիւնը, եւ բոլոր կեանքերնուն մէջ կէս մարդու տեղ կ'անցնին: Ոմանք վատանուն կ'ըլլան, ոմանք հայրենական ժառանգութիւններն կը փճացընեն, ոմանք պարտքի տակ կը խղզուին, եւ շատերն ալ ժամանակէն յառաջ գերեզման կ'երթան: Բազմամարդ քաղքի մը մէջ ծեր եւ իմաստուն բժիշկ մը կը հաստատէր թէ, Նափուէն կայսրը նոյն քաղքին վրայ իր ամենէն արիւնահեղ պատերազմները տարուէ տարի նորոգելու ըլլար, այնչափ մարդիկ զոհ չէին ըլլար, որչափ որ տարուէ տարի անժուժկալութիւնն իր զոհերը գերեզման կը տանէր: Այսչափ մեռնողներուն վրայ պէտք է աւելցընել անոնք ալ, որ ապուշ, բթամիտ, մոլի, կատաղի կ'ըլլան, եւ անոնք ամենքը՝ որ իրենց ծանր մոլութիւններուն պատճառաւ այնչափ հիւանդութեանց մէջ կ'իյնան կը փճանան: Ո՛հ, որչափ ժամանակաւոր պատիժներ ալ վրաններնէն չեն պակսիր:

Բայց՝ հոգեւոր պատիժներն աւելի սոսկալի են, որովհետեւ շատերը յաւիտենական մահուամբ կը վերջանան: Ինչպէս բժիշկները հիւանդութեան նշաններէն, հիւանդին առողջանալուն կամ մահուանը հաւանականութիւնը կը տես-

նեն, ասանկ ալ սուրբ վարդապետները մարդկանց կիրքերն եւ մեղքերը խորհրդածելով, անոնց յաւիտենական կեանքը կամ մահը յառաջուց կը գուշակեն: Արդ՝ ահարկու բան մըն է աս ամէն վարդապետներուն միաձայն վարդապետութիւնը, որով ամէնքը միաբերան կը գուշակեն, թէ ան դժբախտները յաւիտենական դատապարտութեան ճամբուն մէջ ինկած են: Շատերը կը հաստատեն թէ դժոխքն անժուժկալներով լեցուած է: Մինչեւ բարեմայն Ս. Ալփոնսոս Լիզուորեան կրցաւ զրուցել թէ դատապարտեալները՝ կամ ամէնքն ալ աս մեղքին համար դատապարտուած են, եւ կամ սաուգիւ առանց աս մեղքի դատապարտուած չեն:

Կու տան ասոր պատճառներն ալ, որոնք ուզողը կրնայ գիւրաւ անպարկեշտներուն վրայ տեսնել: Որոնք որ աս ազտեղութիւններու մէջ կ'իյնան, կամաց կամաց մեղանշելու մէջ անյայտութիւն մը կը ստանան, այնպէս որ երբեք չեն դառնար, երբեք չեն ուղղուիր: Անառակ երիտասարդութենէ ետքը խառնազնաց այրութիւն մը կու գայ, եւ երբեմն ան աստիճանի կը հասնի, որ կը ծերանան, կը զառամին, բայց դեռ աս մեղքէն ետ չեն կրնար կենալ: Մոլութիւնը, երկայն ատեն անցնելով՝ ան աստիճանի զիրենք կը ազեղացընէ, ու մտքերնին կը թանձրացընէ, որ չէ թէ միայն աստուածային բաներն ալ չեն հասկընար, Եկեղեցի ոտք չեն կոխեր, աղօթք չեն ըներ, որն որ մի միայն միջոցն է որոգայթէն ազատելու, սյլ նաեւ շատ անգամ հաւատքնին կ'ուրանան, եւ հաւատքնին ուրանալով՝ նաեւ պատուոյ, համեստութեան, եւ մարդկութեան բնական զգածմունքներն ալ կը կորսընցընեն:

Ստոյգ է, կ'ապրին, բայց մինակ զգայական ու պղծալից կեանք մ'անցընելով, իրենց նման ընկերներու հետ, որոնց բաղձանքն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ վարչութեանց մէջ յազենալ, թէ որ մէկը, շատերուն անհաւատութեան աղբիւրը փնտռելու ըլլայ, որոնք ատեն մը թէ հաւատք, թէ Եկեղեցի եւ թէ ամէն հոգեւոր բարիքները կը յարդէին, աս մոլութենէն ուրիշ բան չիդտներ: Ի սկզբան, ըրած մեղքերնուն վրայ խիղճերնին կը զարնէր, ետքէն՝ խիղճերնին թմբեցընելու համար սկսան իրենք զիրենք համոզընելու ջանալ, թէ ստոյգ չէ, որ Աստուած այնչափ խստիւ աս յանցանքը կը պատժէ, ու գացին՝ իրենց նոյն ցեխով ազտուած ընկերներուն խորհուրդ հարցուցին, որոնք մի եւ նոյն դէպքի մէջ գտնուելով՝ նոյն շահն ունէին սրտերնուն երկիւղը բոլորովին վերցընելու: Ասոր վրայ աւելցուցին ամբարիշտ գրքեր կարգալը, եւ սյսպէս՝ նախ առաջին սկսան տարակուսիլ, եւ վերջապէս ունեցած հաւատքնին ալ բոլորովին սրտերնէն մերժեցին: Արդ՝ կրնաս պահանջել, որ հոգեւոր վարդապետներն անժուժկալութեան սյսպիսի դործքերն եւ պատուներն անգագար աշքերնուն առ-

չէւն ունենալէն ետքը, կարող ըլլան դատապարտութենէ գատ ուրիշ գուշակութիւն մ'ընել:

Եկո՛ւր Հիմայ, աղաղակէ, թէ Աստուած գթած է, Աստուած կը ներէ, եւ աւելցուր նաեւ թէ, արքայութիւնը Տաճկաց համար չէ: Իրաւ որ, Աստուած գթբախտ պիտ'որ ըլլայ, եթէ մենք երկինք չենք հասնիր, եւ որպէս զի ինչպէս որ ըլլայ, զմեզ հոն խոթէ, իր այնչափ բողբոքներուն դէմ, որոնցմով պիղծերն իր արքայութենէն գուրս հանած է, ա- նոր գոները պիտ'որ բանայ, ասոնք ալ իր ապաշխարողնե- րուն, իր անարատ կուսանքներուն, իր մարտիրոսներուն եւ իր բոլոր արքունական զնդին կարգը խոթելու համար: Ո՛հ, կ'ա- զաչեմ, յնարուի մէկը այսպիսի այլանդակ եւ ամբարիշտ յոյ- սերով: Բան չ'արժէր ըսելը թէ, ապականեալները շատ են, ինչու որ Աստուած թուոյն շինայիր, հապա աղէկութեան: Երկրիս վեհապետները չեն կրնար պատժել յանցաւորները թէ շատ են, որովհետեւ քաղաքներ եւ գաւառներ անապատ կը դառնային, եւ որովհետեւ յոյշերէն կը վախնան. բայց Աստուած բազմութենէ չիվախնար, եւ ոչ ալ թուոյն կը նայի, ինչու որ անոնց երեսէն վախ չունի: Հրեշտակներու բազմախուռն լեզուներ յաւիտենական կրակին մէջ նետեց, զիրենք յանցաւոր գանկով, մարդկային ազգը ջրհեղեղի ջրե- րուն մէջ խլղեց, նոյնն ապականած տեսնելով. պիտ'որ գողայ քանի մը պիղծ որդերը ճմլելու, երբ պատժոյ արժանաւոր տեսնելու ըլլայ:

Գ. Աւերջապէս, գիշ Բ՝ն ՚ընէմ թէ Բն-Յի-մն յո- յար-Յի-ններուն Եր-Են ՚Ի-Եր-Մ: Բն-Յի-նն -զի չէ, --բի չէ: Իրաւցրնէ աս անամօթ դարուս յանդգնութիւնը պէտք է ըլլալ, որ այսպիսի ժպիրհ եւ աներես պատասխան մը Ա- տուծոյ երեսին զարնէ: Ի՞նչ է ուրեմն: Նոր ճշմարտութիւն սկսաւ Հիմայ քարոզուիլ, թէ մեր ապականեալ բնութեանը դէմ պէտք է կռուինք, պատերազմինք, յաղթենք ու նուա- ճենք: Մեր միտքն իսկ մեզի շխորդեցըներ եւ փորձը չիհաս- տատեր թէ բնականօրէն շատ բաներու յօժարութիւն ունինք, բայց իրաւամբ ու պատշաճօրէն չենք կրնար եւ պէտք չէ որ ընենք: Եւ եթէ միտքը բաւական չէ, մենք քրիստոնէայքս աւետարան չունինք, որ ամէն թղթերուն մէջ մեզի կը պա- տուիրէ մեզի դէմ պատերազմիլ, մեր կիրքերուն դէմ դառ- նալ, մեր մարմինը խաչ հանել իր մոլութիւններովն եւ իր ցանկութիւններովը, եւ ամենեւին մեր դէշ յօժարութիւն- ներուն ձեռքը չմասնուիլ: Չենք գիտեր, որ աս է, այն մեծ մրցութիւնը, որուն մէջ Աստուած կ'ուզէ մեր հաւատարմու- թիւնը փորձել: Միթէ Բրիտանիոց մէջ նորութիւններ են ասոնք, որ կ'ելլեն Հիմայ քանի մը անզգամներ, եւ կ'ըսեն, գիշ Բ՝ն ՚ընէմ, Եթէ Ե՛ Բն-Յի-մն հաւ-Յի-մն Եր-Են ՚Ի-Եր- Մ: Եթէ դէշ բան մը չէ --բի Բն-Յի-մն մէկ յօժարու-

Թիւնը կատարելը: Խեղք չիհասնիր, թէ ինչո՞ւ համար անոր
ուրիշ մէկ յօժարութիւնը կատարելը դէշ պիտ'որ ըլլայ. մէյ
մը որ կ'ենթադրուի, թէ բնութեան յօժարութիւններն աղէկ
են, ան ատենը պատշաճ է որ ամէն յօժարութիւններն ալ
ազատութեան մջ գրուին: Արդ՝ միտ զիբ, այն սուրբ բնու-
թիւնը բարկացողներուն եւ վրէժխնդիրներուն շատերը կը
հրապուրէ որ գանակը թշնամիներնուն սիրտը խօթեն: Ուրիշ
մէկը բնութենէն կը յօժարի, որ քու բանդ իրեն սեփհականէ
որովհետեւ սրտանց կը բաղձայ, որ ինքն ալ այն սեղանն
ունենայ, զորն որ գուն քեզի կը պատրաստես, բայց ինք
կարող չէ պատրաստել. ինքն ալ կ'ուզէ զքոսնուլ այն կա-
լուածներուն մջ, ուր որ գուն կը վայելես, բայց իրեն
գոցուած են: Ուրիշ մը բնութենէ յօժարութիւն կը զգայ
զքեզ ան ամուսնէն, ուր նստեր ես, վար ձգելու, եւ ինք քու
տեղը նստելու: Այսպէս յառաջ գնա եւ մտածէ ուրիշ զէպ-
քերու մջն ալ: Ինչպէս գուն դէշ բան մը շէս տեսներ
Գեղեցիկ Բնութեան ետեւէն երթալը, որ զքեզ ուրիշին ամու-
սինը յափշտակելու կամ ապականելու կը տանի, այսպէս նոյն
Գեղեցիկ եւ սուրբ Բնութեան ուրիշ մէկն ալ կը յորդորէ (որ
աւելի նուստ շար է) քու ունեցածդ, պատիւդ, կալուածներդ
յափշտակելու: Ասոնց կը զանաս, եթէ կրնաս, ուզածնուն
պէս բնութեան յօժարութիւնները կատարելու իրաւունքն եւ
գուն քեզի իրաւունք կու տաս բնութեանդ յօժարութիւնը
կատարելու:

Գ. Բայց, ինչո՞ւ սուրբ Գեղեցիկ Բնութեան Բնութեան Բնութեան
Մեծ, ինչո՞ւ սուրբ Գեղեցիկ Բնութեան Բնութեան Բնութեան
մօթ հարցմունք: Աստուած մեզի մարմին մը տալուն համար
նոյնը զէշի գործածել կրնանք նէ, կրնաս ան ատեն նստե-
լսել, թէ մեզի ձեռք ալ տուած է, ու աս ձեռքերն ուրիշը
ձեռնելու համար են, մեզի ոտք տուած է, ուրեմն ասոնք արա-
ցելու համար են եւ այլն, եւ այլն: Մեզի մարմին մը տուած
է, այն, ո՞վ չիգիտեր, որպէս զի հոգւոյն արժանաւոր գործքե-
րու գործիքն ըլլայ, որպէս զի աղէկի գործածենք եւ ոչ թէ
զէշի, որպէս զի հոգւոյ բնիք ըլլայ եւ հպատակ: Անկարգ
յօժարութիւնները՝ որ աս մարմնոց պտածառաւ կը զգանք,
խկզբան սկզբնական արգարութեան շնորհքով ամենքն ալ
զսպուած էին. աս շնորհքը կորսնցուցինք, ու ան ատենը
նոյնները մեզի ներքին պատերազմի նիւթեր եղան, որպէս զի ի-
րենց զէժ կ'ուսինք, յաղթենք, եւ ըլլան մեզի արդեանց եւ
պահներու պատճառ: Ինչպէս՝ աս սղորմելի վիճակի մջ շին-
կած՝ կը պարտաւորէինք ուրիշ եղանակաւ Աստուծոյ մեր հաւ-
ատարմութիւնը ցուցնել, ասանկ ալ աս վիճակներնու մջ
հիմայ կը պարտաւորինք մեր հաւատարմութիւնը ցուցնել
մեր ներքին պատերազմներուն մջ, որ հոգին մարմնոց զէժ
կը վարէ:

Իսկ եթէ աս պատերազմն երբեմն շատ խիստ եւ ցաւալից է, չեն պակսիր՝ մանաւանդ քրիստոնէից համար, այլ եւ այլ եղանակներ, որ նոյնը մեզի կը դիւրընցընեն: Ասոր համար Աստուած մարդկային արգիւն դարման մը տուած է ամուսնութիւնը, զորն որ քրիստոնէից մէջ Սուրբ Խորհուրդի մը գերագոյն արժանաւորութեան հասցուց, եւ անթիւ օգնութիւններ ալ տուաւ անոնց, որոնք որ աս միջոցը չեն կրնար ի գործ դնել: Թէ բնութիւնը տկար է, շնորհքը զօրաւոր է, որն որ երբեք չիպակսիր եթէ օգնութեան կը կանչենք: Եթէ մարմինը կը հրապուրէ՝ հոգին որ անկից գերագոյն է, կրնայ զանհիկայ սանձել. եթէ ապականութեան առիթներն ու վտանգները ներկայ են, միշտ ներկայ է նաեւ աստուածային օգնականութիւնը: Պատերազմն երբեք մեր զօրութենէն վեր չէ, ինչու որ Աստուած հաւատարիմ է, կ'ըսէ Առաքեալը, եւ մեր տկարութեանը համեմատ է իր զօրութիւնը:

Եթէ ամանք չեն ուզեր աս միջոցներուն գիմել որպէս զի ազատ ապահով ըլլան, որոնք է յանցանքը՝ եթէ ետքէն իյնալու ըլլան: Ինչո՞ւ համար են այնչափ ամուրիներ աշխարհքիս վրայ, երբ ամէն պատշաճաւոր առիթները կը գրանուին համեստ ամուսնութեամբ մը տեղաւորուելու. անոր համար որ կ'ուզեն այն վտանուն ազատութիւնն ունենալ, ինչպէ՞ս կրնան ուրեմն այնպիսիներն Աստուծոյ գէժ արանջել: Եւ ով որ աս դարմանն ընդունելու կարողութիւն չունի, ինչո՞ւ հարկաւոր միջոցներուն ձեռք չիզարներ որ պատերազմն յաղթութեամբ ելլէ: Ինչո՞ւ չ'աղօթեր, ինչո՞ւ Եկեղեցւոյ շիմօտենար, սուրբ Խորհուրդները չ'ընդունիր, ինչո՞ւ մէկ կողմանէ կը արանջէ թէ ողջախոհութիւնն իր զօրութենէն վեր է, եւ մէկալ կողմանէ այնպիսի տեղեր կը յաճախէ, ուր հրապոյրներն աւելի վտանգաւոր են, ուր կարաւները, խնջոյքները, ուտել խմելները, խօսակցութիւնները, ամէն կիրքերը կը բորբոքեն. Չարմանալի վարմունք, ինք զինքը կրակի մէջ նետել, եւ ետքը արանջալ որ կ'այրի:

Մէկ խօսքով, Աստուած աղէկ եւ ներքուստ կը ճանչնայ մեր բնութիւնը, վասն զի ինքն է ստեղծողը, եւ ինք իր անսահման արգարութեամբն ու սրբութեամբը մեր վրայ գրած է աս ժուժկալութեան պարտքը: Ուրեմն ի գործ դնելը չիկրնար անկարելի ըլլալ իր աստուածային օգնութեամբը: Ով որ չ'ուզեր նոյնը պահել, բնութեան յանցանք չդնէ, հապա իր վրայ ցաւի, որ չէ սանձուած, ինչպէս միարան կը պահանջեն բնութիւնն ու շնորհքը:

Ազատութիւն :

Ա. Մարդ ազատ կը ծնանի : — Բ. Մտածելու . — Գ. Խօսելու ազատութիւն : — Դ. Պաշտան : — Ե. Ուղղօրոփաւնեան ազատութիւն իրենց համար կը պահանջեն, ուրիշներուն կը դաժան :

Մարդիկները յիմարեցընելու համար բաւական է ամէն կիբք, որ սրտին մէջ քիչ մը սաստկութեամբ բորբոքի . բայց բոլորովին արտաքոյ կարգի զօրութիւն մ'ունի սխալ բմբռնուած ազատութեան սերը, ինչու որ՝ ասիկայ թէութիւն մըն է որ կը պահանջուի, որպիսի եւ իցէ ուրիշ կիբք մը բորբոքելու : Եւ եթէ այս բորբոքումը նաեւ անզգամ մարդկան գրգռիչ խօսքերովն աւելի եւս բռնկելու ըլլայ, ալ անկարելի է խօսքով բացատրելը, թէ իր բոցն ուր կը հասնի, եւ ինչպէս մարդիկ շարաշար կ'այրէ կ'ապականէ : Ասոր համար ոչ որ պէտք է զարմանայ այնչափ յիմարութիւններու վրայ, որ ազատութեան անունով կը գործուին, եւ այնչափ անմիտ սկզբունքներուն վրայ, որ կը պաշտպանուին : Մարդ ազատ կը ծնանի, եւ ոչ որ անիկայ կապանքի տակ պէտք է դնէ. ազատ է մտածութիւնը, ազատ ալ պէտք է ըլլայ մտաց յայտնութիւնը, ազատ է գլխաւորաբար խղճմտանքը, եւ սրբապղծութիւն մըն է նոյն նուիրական ազատութիւնն եղծանելը : Աւելի ինչ կ'ուզես : Նոյն ինքն Յիսուս Քրիստոս իր սիրոյ եւ շնորհաց օրէնքներուն մէջ ազատութիւն հրատարակեց. այնպէս որ բնութիւնն եւ շնորհքը, բանաստօրութիւնն եւ կրօնը, ձեռք ձեռքի տուած միաբանած են կտոր կտոր խորտակելու այն շղթաները, որով իշխաններն եւ քահանաները խօսք մէկ բրած են զմեզ ծնչելու : Ո՞վ որ աշխարհք տեսած՝ փորձն առած է, գիտէ թէ աս սկզբունքներն ինչ աստիճանի հասարակ եղած են եւ որպիսի մտաց կործանում կը պատճառեն մանաւանդ՝ թէ որ երիտասարդական մտքեր են : Ասոր համար շատ օգտակար կ'երեւայ ասոնք ամէնքն ալ քննութեան մը տակ ձգել :

Ա. Մարդ ազատ կը ծնանի, յայտնի է ընկերական եւ քաղաքական ազատութեամբ, որուն վրայ հաստեղս կը խօսինք : Ահաւասիկ առաջին սկիզբ, բայց միանգամայն առաջին ստութիւն : Եւ ո՞վ է ան, որ սորվեցուց ասոնց, թէ մարդ ազատ կը ծնանի : Բոլորովին հակառակը. մարդ՝ հպատակ, ուրիշէն կախում ունենալով՝ կը ծնանի, եւ բացարձակ կարօտութիւն ունի հպատակութեան եւ ուրիշէն կախում ունենալու : Նայէ մէյմը որբոցիդ վրայ, որ անական ընկերութեան մը մէջ ընտանեացդ քով գեռ կեցած է, այսինքն է՝ հոն, ուր է հայրդ, մայրդ, եւ գուցէ նաեւ եղբարքդ կամ քոյրերդ

եւ ուրիշ ազգականներդ կը գանուին: Արդ ամենէն ետքն եկողը պարտաւոր է՝ ճանչնալու ան ամէն իրաւունքները, որ աշխարհքիս մէջ ստացած են իրմէ առաջ եկողները: Մէկ գիթողունք հայրութեան սուրբ եւ անօտարանալի իրաւունքները որոնք որ նոյն իսկ բնութենէ հաստատուած, եւ ընդունուած են, եւ կրօնը վաւերացուցած եւ սրբացուցած է, եւ որոնք որ պնդուի իրաւունքներ են, որ մինչեւ վայրենացեալ բարբարոսները չեն զլանար: Գծրախոտութեամբ մեր քաղաքականութիւնն երբեմն ան աստիճանի սլլանդակութեան կը հասնի, ուր բարբարոսութիւն մը երբեք հասած չէ: — Նորածին տղան աշխարհք եկած ատենը կը գտնէ կարգաւորուած աւան տեղ մը, որ ինք չչինեց, կը գտնէ զիզուած ստացուածքներ, որ ինք չժողովեց, կը գտնէ տիտղոսներ, որոնց ինք արժանաւոր չէր եղած, կը գտնէ յարաբերութիւններ, որ ինք չկապեց. ինչպէս ուրեմն ինք, որ մասնակից կ'ըլլայ աս ամէն առաւելութիւններու, կրնայ ինքնիշխան գործել առանց կախում ունենալու անոնցմէ, որ աս ամէն բաներուն ստացիչ տէրն են: Պարտական չէ՞, որ ասոնց մասնակցութեան, գործածութեան, աճման, եւ օտարացուցման մէջ կախումունենայ անոնցմէ, որոնք տէրն են եւ իրեն մէկ մասին գործածութիւնը կը շնորհեն: Աւրիշ կերպ գործելն ուրիշին ունեցածը յափշտակել եւ օրինաւոր տէրը մերկացնել է:

Պուզե՞ս աւելի բացայայտ տեսնել: Դուն որ կը հրատարակես, թէ մարդ ազատ կը ծնանի, զիր որ որդի մ'ըլլալու տեղ հայր ըլլայիր, եւ քու որդիդ, աս սկիզբը բերանն առած՝ ուզէր տանդ մէջ խելքին փշածին պէս՝ վեր վար արամագրել, եւ ամենեւին աշխարհքիս վրայ ուրիշէն կախում մ'ունենալ շուզէր, դուն ինչ կը մտածէիր: Չէիր համարեր թէ քու իրաւունքներդ ոտքի տակ կ'առնէ, թէ քու տիտղոսներդ կը յափշտակէ, թէ բռնրոզին անիրաւութիւն եւ ասպատամբութիւն է բրածը: Ինչո՞ւ. վասն զի անիկայ ազատ չէ՛ առանց քու հաւանութեանդ գործելու, վասն զի բնական է անոր որ քեզմէ կախում ունենայ, ինչու որ գրուած՝ հաստատուած իրաւունքները ոչ որ կրնայ եղծանել: Բայց դուն իսկ ասով կը խոստովանիս, թէ ով որ ընտանիքի մը մէջ կը ծնանի, անիկայ ոչ ազատ է եւ ոչ անկախ: Եւ որովհետեւ զեռ ոչ որ ծնած է, ինչպէս սունկերը զաշտերուն վրայ կը ծնանին, հասցա ամէն մարդ իր ընտանեաց գիրկը ծնած է, այսպէս ալ չկայ մէկը որ անկախ ծնանի:

Նոյն իսկ բնութիւնն աս ճշմարտութիւնը յստակ եւ բացայայտ կը հաստատէ: Ինչու որ՝ եթէ ստոյգ է մարդուն ազատ ծնանիլը, ինչու ծնածին պէս իր ազատութիւնը չի վայելէր: Թող ուրեմն սկսի անմիջապէս նոյնը գործածել, թող ինք զինքը ազատէ, թող ինք իրմէ գործէ:

Ասիկայ կատակ մըն է, պատասխան պիտ'որ տաս. ու-

բովհեանե մարդ՝ ծնած ատենէն կարօտութիւն ունի բոլորովին ուրիշէն կախում ունենալու, այսինքն է՝ անկից, որ զինք կը հոգայ, կը սնուցանէ, կը հագուեցընէ, կը գարմանէ ու կը պաշտպանէ: Եւ աւելի կարօտութիւն ունի, երբ բանաւորութիւնը կը բացուի, ինչու որ՝ եթէ ան ատեն շունենայ մէկը, որ զինքն ուղղէ ու կրթէ, աւելի հրէշ մը կը դառնայ, քան թէ մարդ: Ուրեմն ինչ է աս, բայց եթէ նոյն իսկ բնութեան վարդապետութիւնը, որ գործքով մեզի կը սորվեցընէ թէ անկախ չենք, եւ ուրիշէն կախում ունենալու կարօտութիւն ունինք: Եւ եթէ ապրելու եւ կրթուելու համար բնական հարկաւորութիւն ունինք ուրիշին հպատակելու, ինչպէս բնական իրաւունք կրնանք ունենալ ազատ ըլլալու: Այսպիսի հակառակախօսութիւնները ժամանակ մը յիմարութիւն կ'ըսուէին. հիմայ օրինաւոր պիտի ըլլան:

Բաց ասկից, ինչպէս ծնած ենք մէկ ընտանեաց մէջ, այսպէս ծնած ենք նաեւ մէկ ընկերութեան մէջ, եւ աս ընկերութիւնը պէտք էր ունենալ գլուխ մը՝ որ զինք կառավարէր, եւ անդամներ՝ որ կառավարուէին: Արդ՝ մենք որ նոր կը ծլինք կը ծաղկինք, եւ անոր առաւելութիւնները վայելելու կը մօտենանք. մենք, կ'ըսեմ, իրաւունք ունինք աս արդէն կարգաւորուած ընկերութեան զիմացն ելլելու, տակն ու վրայ ընելու այն կարգը՝ որ իր մէջը հաստատուած է, եւ մեզի յափշտակելու վերին հրամանատարութիւնը, կամ ուրիշ կերպ փոխելու: Ես չեմ կարծեր, ուստի՝ օրչափ կ'երեւայ, դրուած հաստատուած իշխանութենէ պէտք է կախում ունենանք:

Այսպիսի քաղաքական ընկերակցութեան մէջ ապրողները մեր աս ընկերութեան մէջ նոր մտած ատեննիս, անտարակոյս իրենց հանձարովը, իրենց աշխատութիւններովն եւ իրենց նոյն ընկերութեան ըրած օգնութիւններովն անոր վրայ աւելի իրաւունք մը ստացած են, որն որ մենք ալ կամաց կամաց պիտ'որ ստանանք: Արդ՝ եթէ մենք ալ օր մը պիտ'որ ելլանք եւ պահանջներ, որ ուրիշները մեր իրաւունքները ճանչնան ու յարգեն, կրնանք հիմա ազատ ըլլալ ուրիշներուն իրաւունքները յարգելէն: Ստուգիւ չեմ կարծեր: Աս իրաւունքները շատ տեսակ են. մէկը վաճառքներ, ստացուածներ, կալուածներ, դրամազուխներ ու ուրիշ երկրաւոր գոյութիւններ ունի, եւ ես իմ բոլոր ազատութեամբս կը պարտաւորիմ ինք զինքս անանկ զսպելու, որ անոր վերաբերած բաներուն ձեռք չդպցընեմ: Ուրիշ մը իրաւունք ունի դատաւ մը, թագաւորութեան մը, պետութեան մը, կամ գեղի մը, բերդի մը հրամայելու, եւ ես իմ ամեն ազատութեամբս պէտք է որ նոյն իրաւունքը չեղձանեմ, եւ եթէ ծնած եմ այն թագաւորութեան, այն գեղին մէջ, իմ պարտքս է հնազանդիլը: Շնորհալից ազնիւ կին մը կայ, որ ինձի համաձայն

եր, բայց որովհետեւ ուրիշ մ'անոր վրայ ամուսնական իրաւունք ունի, եւ բովանդակ ազատութեամբս պէտք չէ որ անոր դպչիմ: Պաշտօն մը կայ՝ որ զիս կը հրաւիրէ, երկիր մը կայ որ ինձի հաճոյական է, բարիք մը կայ որ զիս կը քաշէ. բայց որովհետեւ ուրիշներն ասոնց վրայ իրաւունք ունին, իմ ազատութիւնս ուրիշ բան չունի ընելու բայց եթէ ասոնցմէ հրաժարիլ: Մէկ խօսքով՝ մենք աշխարհք կը մտնենք, ուր որ՝ մեզմէ յառաջ ուրիշ մարդիկ կան, եւ ճշմարիտ իրաւունքներ ստացած են, ու հարկաւոր է ամէն իրաւունքները յարգել, եւ մեր ազատութիւնը չափաւորել: Աստի աս առաջին սկիզբը, թէ մարդ ազատ կը ծնանի, ուրիշ բան չէ, բայց եթէ հանդիսաւոր ստութիւն մը, եւ ասիկայ՝ մինակ բնական մտաց լուսաւորութեանը հետեւելով, ասանց կրօնի խորհուրդ հարցընելու, ինչպէս հետեւեալ գլխոյն մէջ պիտ'որ տեսնենք, իրօտ պարտաւորութիւն կը դնէ վրանիս ամէն օրինաւոր իշխանութեան հպատակելու: Այն վերջին աստիճանի խենթը, որ ծան ծաք կը կոչուի, տեսնելով որ ամէն կողմանէ մարդ ուրիշէն կախում ունի, դիւահարի պէս կը պոսար կը կանչէր թէ, մարդ ազատ ծնած է, այսու ամենայնիւ ամէն տեղ չըլթաներու տակ է. խելք կը յողնեցընէր, երեւակայութիւնը կը տարցընէր, որ կարող ըլլայ դուշակեւ մեկնել աս երեւոյթը. բայց ինքն ալ այն հուշակաւոր Մաթեմատիկոսին ըրածը կ'ընէր, որ ի վերացեալն իրրեւ հիմ՝ զնելով թէ չորս՝ հինգ ալ, եօթը կ'ընէ, իր հաշիւներուն վերջին հետեւութիւնը միշտ սխալ կը գտնէր: Ասանկ ալ մեր գէպքին մէջ, ուղղելու սխալը հիման վրայ է. թէ որ մէյմը՝ հաստատուի թէ հորդ սորիշէն իտոս՝ սնեւել ի շննի, գտուարին շըլար հետեւցընելը, թէ ուրեմն սորիշէն իտոս՝ սնեւել ալ գեդ է գեդ:

Բ. Ընդհանուր ազատութիւնը հրատարակուելէն ետքը հաւանաբար ստատուութիւնները կը սկսին: Մտնեւելն ազատ է. ահա ասիկ իրօտ սիրելի ազատութիւններէն մէկը. եւ աս ազատ մտածութիւնը գլխաւորաբար կրօնական նիւթերու մէջ կը պահանջեն, որպէս զի մտքերնին կարօրէն Եկեղեցւոյ իշխանութեան տակ չձգեն: Արդ՝ ազատ մտածութիւն ըսելով, ինչ հրաշալի բան կ'ուզեն իմանալ, դիւրին չէ դուշակելը: Ինչու որ՝ եթէ կ'ուզեն ասով նշանակել, որ մեր մտաց գործողութիւնները՝ ներքին ըլլալով, չեն կրնար արտաքին իշխանութիւնէ մը դատուիլ ու ոչ բռնութեամբ ստիպուիլ, եւ ոչ ալ պատժական գործողութիւն մը կրել, ըսածնին ճշմարիտ է, բայց ասիկայ մեր նպատակէն դուրս է, ինչու որ՝ ոչ որ պատկիտ իշխանութիւն մ'իրեն սեփհականած է, եւ նոյն իսկ Եկեղեցին յայտնի հրատարակած է, թէ ինք ամենեւին պարզ ներքին գործողութիւնները չի գատեր: Եթէ չէ շէր-իշնն ալ գեդ է: Թէ որ կ'ուզեն նշանակել, որ ոչ որ մեզի մեր

մտածութեանցը կանոն մը տալ կարող է, եւ թէ մենք աւանց յանցանքի կրնանք մտածել ինչպէս որ կ'ուզենք, ըսածնին պլանդակ, մանաւանդ թէ անօրէն խօսք մըն է: Այլանդակ ինչու որ միտքը ճշմարտի համար ստեղծուած ըլլալով, պարտաւոր է, որչափ կրնայ, ճշմարտութեան համար ձայն մտածել, գոնէ ուր որ կարող է. եւ իրեն պատիժ մըն է զրկուիլն այն մեծ առարկայէն, որուն համար զոյացած է: Անօրէնութիւն է, ինչու որ կրօնական ազատութիւն հրատարակելը ուրիշ բան չէ, բայց էթէ ըսել, թէ կամ Աստուած կրօնի միջոցով ճշմարտութիւնը յայտնած չէ, եւ կամ յայտնած ալ է նէ, բանի տեղ դնելու չէ. որ նոյն բանն է, թէ մէկը հաւատացեր է կամ չէ հաւատացեր Աստուծոյ խօսքին: Առջի մասը հաստատելը՝ Յիսուսի Քրիստոսի երկրիս վրայ կատարած գործքը բոլորովին ոչնչացրնել է. իր խօսքը, վարդապետութիւնը, առաքելութիւնը մերժել, եւ իր պաշտեան արդիւնքը պարապի հանել է: Երկրորդն ըսելը, Աստուծոյ վրայ այնպէս խօսիլ մըն է, ինչպէս հասարակ մարդու մը վրայ չէիր խօսեր, եւ իր երեսին չէիր զուցեր թէ իր խօսքերը՝ սուս կամ ճշմարիտ եղեր են, ամենեւին բանի տեղ չեն անցնիր: Բայց յայտնի է որ, Յիսուս Քրիստոս, օրինակի ազագու սորվեցընելէն ետքը, որ Աստուած մէկ է ի գոյութեան, երեք յանձինս, ամենեւին օրինաւոր չէ մտածելը, թէ երեք է ի գոյութեան եւ մէկ՝ յանձինս. ասանկ ալ սորվեցընելէն ետքը որ Սուրբ խորհուրդներն եօթն են ու աւելի չեն, շիկրնար մտածուիլ, որ մինակ հինգ կամ տասն ըլլան: Արեմն երբ Յիսուս սորվեցուց որ Եկեղեցին անսխալ Արդապետ է ճշմարտութեան, շիկրնար կարծուիլ որ Եկեղեցին սխալի ան բաներուն մէջ, որ մեզի հաւատալու համար առջեւին կը դնէ: Այսպէս պէտք է ըսենք ամէն վարդապետութիւններու համար ալ, որոնք Յիսուս Քրիստոս յայտնած է:

Մտածութեան ազատութիւնը հրատարակելը զարհուրելի թշնամանք մըն է Յիսուսի Քրիստոսի դէմ, որ հաճեցաւ իր աստուածային բերանը բանալ եւ մեզի սորվեցընել, շճանշնալ մըն է իր իրաւունքները, որ ունի ոչ միայն մեր մտաց, այլ նաեւ մեր սրտին վրայ, ծաղրել մըն է աստուածային ճշմարտախօսութիւնը, որ մեր օգտին համար կը բանեցընէ, անարգանք մըն է անսահման իմաստութեանը, որ կը յայտնուի մեզի հետ խօսելու ստեին, ամենամեծ նախատինք մըն է անչափ բարութեանը՝ որով կը հաճի զմեզ խրատելու, մեր առաջնորդը, մեր կեանքը, մեր ուսուցիչն ըլլալու: Թէ բովանդակ քրիստոնէական հաւատքն ունայն չէ, թէ զանիկայ հաստատող բոլոր պատճառներն իմաստակութիւն չեն, թէ զանիկայ վաւերացընող ամէն ճշմարտութիւնները շինճու բաներ չեն թէ այնչափ հրաշքները, որ զանիկայ կ'ամբացընեն՝ աստութիւն, խարէութիւն, խարդախութիւն չեն, հարկ է ըսել, որ Աս-

տուած մը խօսած է. բայց՝ եթէ Աստուած մը խօսած է, ո՛ր կը մնայ այն իրաւունքը ըստ հաճոյից մտածելու երբ իր խօսքը յայտնի կեցած է:

Ասյրկեան մ'աչքիդ առջեւը բեր աղսց մը, որ հօրը հետ կը խօսակցի. հայրը աղուն կը սորվեցընէ, թէ ինչպէս ընտանեաց գործքերը պիտի տեսնէ, եւ ինչպէս տան օգուան ու շահը պիտի փնտռէ, եւ կամ ասոր նման ուրիշ խրատներ: Որդին աս ամէն բան աղէկ մը լսելէն ետքը յանդգնութեամբ հօրը պատասխան տալու ըլլայ թէ աս ամէն բաներուն վրայ ինք ինչպէս կ'ուզէ նէ, անանկ պիտ'որ մտածէ. քեզի ինչ կ'երեւայ, ասիկայ հօրը յայտնի թշնամանք մը չէ՞, կ'ըսես: Այսու ամենայնիւ հայրը անսխալ չէր, կրնար ստուգիւ արհաւիրութեամբ սխալիլ կամ իր մէկ առանձին վախճանին համար որդին խաբել. բայց Աստուած չիկրնար ընել ոչ մէկը եւ ոչ մէկալը. հայրը՝ իր որդւոյն նկատմամբ հայրութեան նուիրական իրաւունքներն ունի, բայց ասոնք եւ ոչ շուք մըն են Աստուծոյ մեր վրայ ունեցած իրաւունքներուն քովը: Արեւմտի որչափ աւելի ծանր է այն արհամարհանքը, որ կ'ընէ, օվ որ ոչ միայն Աստուծոյ ուզածին պէս չիմտածեր, այլ նաեւ կը հրատարակէ թէ ինք իրաւունք ունի ուզածին պէս մտածելու:

Բաց ասկից՝ աս ալ պէտք է գիտնալ, որ անգամ մը մտածութեան ազատութիւնը հրատարակուելու ըլլայ, ասով հրատարակուած կը համարուի նաեւ ամէն գործքերու մանաւանդ թէ ամէն անօրէնութիւններու ազատութիւնը: Ամանք՝ աս մտկայարեութիւնը չեն կրնար շուտով ըմբռնել, բայց անսխալ հետեւութիւն մըն է: Ինչու որ, աղէկ միտ դիր, եթէ օրինաւոր է ամէն մէկուն իր ուզածին պէս մտածելը, ես ալ իշխանութիւն չունիմ մտածելու, թէ այն քու աստուածային պատուիրաններ համարածներդ մարդկային հնարքներ ըլլան, մարդկային օրէնք կարծածներդ՝ անգութ բանաւորութիւններ ըլլան, զորոնք պէտք է վրաներնէս թօթուելու մերժել: Եթէ օրինաւոր է ինձի մտածելը ինչպէս որ կ'ուզեմ, եւ եթէ իմ խելքիս մէջ հազար ու մէկ պատճառներ գտնելու ըլլամ, որ զիս համոզընեն թէ, քու իրաւունք ըսածդ՝ ուրիշ բան չէ, բայց եթէ անիրաւութիւն, սեպհական ստացուածք ըսածդ գողունի, զգաստութիւն ըսածդ՝ կեղծաւորութիւն, պարկեշտութիւն ըսածդ՝ բարեկրթութեան մնաս մը, բարեպաշտութիւն ըսածդ՝ աւելորդապաշտութիւն, եւ այլն, եւ այլն. ինչպէս կրնաս դուն զիս արգելել որ չգործեմ, ինչպէս որ կը մտածեմ:

Ամէն յեղափոխականներն ուրիշ կերպ չեն բաղձար իրենց օրինաւոր թապաւորները գահերնէն վար ձգելու, բայց եթէ աս սկիզբով: Ասոնք, իրենց ազատ մտածելովը գտան թէ սոսկալի բան մըն է ոմանց հրամայելը, ու ոմանց հնազանդիլը, ուստի այսպիսի անկարգութեան մը գարման տանե-

լու համար, աշխարհքիս մէջ հաստատութիւն հաստատել կ'ուզեն: Հասարակականներն եւ ընկերակազմները, ուրիշ բանի համար չեն ուզեր ամէն առանձնակազմներն իրենց իրաւունքներէն մերկացընել եւ նոյները հասարակութիւններու տալ, բայց եթէ աս պատճառաւ, որ ազատօրէն մտածելով, աս համոզումն ունեցեր են, թէ հիմակուան աշխարհքիս ընթացքով ամէն բան գողութիւն է, արգարութեան եղծում, եւ ընկերութեան մեծ մասին վրայ բռնութիւն մը: Ամէն անապահներն եւ բոլոր Առլթերեանները՝ ուրիշ բանի համար քրիստոնէութեան դէմ չեն կոտոր, բայց եթէ անոր համար որ ազատօրէն մտածելով, գտեր են, թէ անիկոյ պլանդակութիւններու, եւ աւելորդապաշտութիւններու հիւսուածք մըն է: Մէյ մ'որ ամէն մարդու թոյլ տրուելու ըլլայ մտածել ինչպէս որ կ'ուզէ, անիմանալի բան մը կ'ըլլայ, թէ ինչու համար Յովսէփ Մածծինիին օրինաւոր պիտի չըլլայ մտածելը, թէ բարիք մըն է Եւրոպայի բոլոր կառավարութիւնները կործանելը, եւ թէ օրինաւոր է, մանաւանդ թէ պարտք է ձեռքով ոտքով աս բանիս մէջը մտնելը: Անիմանալի բան մը կ'ըլլայ, թէ ինչու շափաւորակազմներն ալ օրինաւորութեան շուքին տակ նոյնը կարող չըլլան պիտ'որ ընելու մեծագոյն զօրութեամբ: Մանաւանդ թէ՛ շհասկցուելու բան մը կ'ըլլայ թէ ինչու օրինաւոր պիտի չըլլայ աւազակի մը, գողի մը, ապակաւելի մը, սրբապղծի մը յափշտակել առջեւն ելած քսակը, կինը, կեանքը, եւ սուրբ առարկայ մը, երբ որ իր մտածմունքներուն մէջ կը հաստատէ, թէ իրեն համար աւելի աղէկ է իր բնութեան բնական հակմունքը կատարել բան թէ ասոր կամ անոր իրաւունքը յարգել:

Եւ բան չ'արժեր ըսելը, թէ օրինաւոր է ազատութեամբ մտածելը, բայց օրինաւոր չէ ազատութեամբ գործելը, որովհետեւ ի հարկէ գործողութիւններն օրէնքով կը կարգաւորուին: Ինչու որ, ինծի օրինաւոր է նէ ազատութեամբ մտածել ամէն բանի մէջ, օրինաւոր պէտք է ըլլայ նաեւ աս մտածութիւնս ալ, թէ ազատօրէն իմ գործքերս մտածութեանցս կրնամ համաձայնցընել, թէ քու օրէնքներդ եւ արգելքներդ ոչինչ են, անզօր են, անիրաւ են, քու հպարտութեանդ՝ քու շահախնդրութեանդ արգիւնքներն են, որ զիս իմ անօտարանալի իրաւունքներէս կը մերկացընեն, եւ զիս շղթաներով կը կաշկանդեն, որոնք խորտակելն ինծի մէկ փառք մըն է: Ասոնք ալ մտածութիւններ են, որ իմ միտքս կրնան գալ, ինչպէս շատերուն միտքն եկած են: Արդ՝ երբ որ դուն ինծի կը սորվեցընես թէ ես ազատ եմ աս մտածութիւններուն տեղի տալու եւ ընդունելու, չեմ գիտեր թէ, ինչպէս կրնաս արգելել ինծի, որ ասոնց համեմատ չգործեմ: Ակոյ կը կոչեմ աշխարհքիս տրամաբանները, թէ կր-

նան արդեօք ուրանալ առ հեռուութիւնն, մէյ մը մտածելու ազատութեան սկիզբն ընդունելէն ետքը :

Ահաւասիկ զօրաւոր օրինակ մը, որ ըսածնիս փորձով կը ցուցնէ : Բողոքականները՝ կրօնական նիւթերու մէջ մտածելու ազատութիւնը հրատարակեցին. արգ՝ ասոր հեռուութիւնն ինչ եղաւ : Հարկ եղաւ իրենց ազատութիւն տալու ամէն տեսակ այլանդակութեանց եւ անօրէնութեանց կրօնական պաշտաման մէջ : Այսպէս Մորմոն ազանդաւորը զԱստուած պատուելու համար մէկանց տասնուհինգ կանանցը հետ կ'իյնայ կ'ելլէ : Այսպէս քուսքեր կամ Երեքական ազանդաւորը նոյն վախճանաւ կը հաշէ, կամ կը ցատկուտէ, կամ կը կարաւէ մինչուկ որ մարի իյնայ : Այսպէս Մէթոսփառը գիշերային ակումբներու մէջ սպասելով՝ որ զողն ու սարսուռը գայ, եւ հոգին վերանորոգէ, ամէն տեսակ մարմնոյ գարշութիւններուն մէջ կը թարթափի : Այսպէս նաեւ քաղաքականութեան մէջ մտածութեան ազատութիւն հրատարակելու ըլլաւ, հարկ է հետեւապէս, որ ազատութիւն շնորհեա ամէն յեղափոխութիւններու. եթէ հրատարակեա փիլիսոփայութեան մէջ, հարկ է որ նոյնպէս ազատութիւն շնորհեա նաեւ մտացածին ինքնահնար երջանկութիւններուն, ինչպէս որ շափազանցները կը մտածեն. մինչեւ նաեւ Սէն-Սիմոններու, Ֆուրիէններու, Օվէններու եւ նմաններուն պէտք է շնորհեա : Աս սկիզբն ասանկով, ինչպէս ամէն մարդ կը տեսնէ, ամէն անկարգութեանց եւ շարութեանց բնական հիմը կ'ըլլայ : Ռեբմն սուս եւ ամենասուս է, որ մտածութիւնն ազատ է ան մտօք, ինչպէս հասարակօրէն կ'իմանան այնչափ նոյն սկիզբը բարձրացնողները : Ընդ հակառակն՝ բարոյական պարտաւորութիւնը զմեզ կը ստիպէ ուղիղ մտածելու, որովհետեւ ասանկ կը պահանջեն ճշմարտութեան, կարգի, արդարութեան պատճառները, Աստուծոյ իրաւունքները զմեզ կը պարտաւորեն իր խօսքին հաւատալու, երբ խօսելու կը հաճի. եւ կը ստիպէ հարկը, որ ունինք՝ կարգէ ու բարոյական բարութենէ դուրս չելլելու :

Ք. Արդ եթէ ծանրապէս ապօրինաւոր եւ արգելուած է մտածելն ինչ որ կ'ուզենք, կրնայ արդեօք իրաւացի ըլլալ մեկալ աշտոնիւնը, ընելու ան մէջ բան, որ կը մտածուի : Կամ թէ ըսենք, ստոյգ է արդեօք, թէ ունինք իրաւունք հրատարակելու մեր ամէն մտածութիւնները, այնպէս՝ որ ոչ որ կարող ըլլայ զանոնք արգելել : Ռեբիշ ատեն կը խօսիմ ապագրութեան ազատութեան վրայ, հոս տեղս ընդհանրապէս միայն այսչափ կը զուցեմ, որ ամէն բան ըսելու ազատութիւնը շատ աւելի անօրէն ամբարիշտ է, քան թէ ամէն բան մտածելու ազատութիւնը : Ասիկայ ազէկ ըմբռնելու համար շատ մեծ խորհրդածութիւններ հարկաւոր չեն : Նախ կը պարունակէ այն ամէն շարութիւնները, որ յառաջ կու գան

ամեն բան ազատօրէն մտածելէն, եւ երկրորդ՝ վրան կ'աւելնայ գայթակղութիւնը որ կը արուի՝ ուրիշին ճշմարտութեան եւ արդարութեան զգածմունքներն եղծանելով, որով անիկայ ալ ստույթեան եւ անօրէնութեան մէջ կը գլորի:

Եւ եթէ նաեւ վտանգ մ'ալ չըլլար խօսքով ուրիշը մոլորեցընելու, այսու ամենայնիւ երբէք օրինաւոր չէ արդարութեան, առաքինութեան, եւ ճշմարտութեան դէմ մարդկան մէջ խօսիլը, ինչու որ՝ նոյն իսկ այնպիսի եղանակաւ խօսիլն արդէն ինք իրմէ յանցանք է: Աշխարհքիս վրայ ոչ պէտք է խօսի ան բանը, որ կը կարծէ թէ ուղիղ չիմտածեր: Բաց ասկից գծրախտութեամբ կենդանի խօսքը, ամենէն ազգու միջոցն է ուրիշը մոլորեցընելու: Ուրեմն ինչպէս աներեսութեամբ կրնան խօսքի ազատութիւնն ալ հրատարակել:

Ուղեւնք՝ շուղեւնք, մարդկանց մեծ մասը բաւական չէ եւ չիկրնար ալ ըլլալ՝ ինք իրմէ իմանալու ճշմարիտն այնպիսի նիւթերու մէջ, որ հասարակաց ըմբռնմանէ քիչ մը վեր են, մէյ մ'որ շատերուն ըմբռնումը կամ ուսումը կը պակսի, եւ երկրորդ՝ շատերն ալ կարող չեն ըստ պատշաճի այնպիսի բաներու զրաղիլ: Ուստի եւ միշտ ճշմարիտ է, թէ շատերը վտանգի մէջ են սուտը՝ ճշմարտի եւ աւերելոյթն իրի տեղ ըմբռնելու: Իսկ խօսքը մեծ եւ զարմանալի ազդեցութիւն մ'ունի, որպիսի եւ իցէ խարէական իմաստակութիւն մը գունաւորելու, եւ հաւանական, հաւատալի եւ երբեմն գրեթէ ճշմարիտ ցուցընելու ան բանը, որ անհաւանական, անհաւատալի, եւ ամենեւին ճշմարտութենէ հեռու է: Եւ եթէ իմաստուններն ալ միշտ չեն կրնար զգոյշ կենալ այսպիսի խարէութիւններէ, ինչպէս ուրեմն տղեաները կարող պիտ'որ ըլլան իրենք զիրենք խարէութենէ պահելու: Աս ասանկ ըլլալով ամեն բան ազատ խօսելու իրաւունքը պահանջին ու հրատարակելը՝ ուրիշ բան չէ, բայց եթէ ուրիշը խարելու եւ մոլորեցընելու իրաւունք մը պահանջել ու հրատարակել: Հոս՝ միջին ճամբայ չկայ, կամ պէտք է ուրանալ որ այսպիսի ազատութեամբ խօսելով ուրիշը չիմոլորի, եւ կամ պէտք է հաստատել թէ ուրիշը խարելու իրաւունք արուած է: Ահա ասիկ երկու գեղեցիկ դրութիւններ, որ ցուցման կը կարօտին. բայց՝ ցորշափ ցուցուած չեն, եւ չեն կրնար ալ ցուցուիլ, մեզի օրինաւոր պէտք է ըլլայ, ասիկա իրբեւ անիրաւ ու անթաւից մերժել:

Դ. Ուրիշ ազատութիւն մըն է Պաշտօնաւարտութիւնը, որն որ վերիններէն շատ վար չիմնար, եւ որուն այնչափ հառաչանքով կը բաղձան: Ասիկայ առջիններէն հեռելութիւն մըն է, բայց սոսկալի շարագուշակ եւ մեծապէս վտանգաւոր հեռելութիւն մը: Պաշտօնման ազատութիւն ըսելով ինչ կ'իմանան, որուն որ այնչափ ետեւէն ինկամ են: Ազատութիւն գաւանդելու ան կրօնը, որ իրենց ազէկ կու գայ, կամ

Նաեւ ամենեւին կրօն մը չգաւանկելու, եթէ ասանկ իրենց հա-
ճոյական է: Կ'ուզեն որ աս ազատութեան զօրութեամբը,
օրէնքները կրօնական բաներու մէջ ամենեւին չխառնուին, եւ
ոչ ալ հոգ ու փոյթ ունենան առանձնականաց վրայ աս նիւ-
թիս մէջ:

Արդ՝ աս ազատութեան այլանդակութիւնն ու յան-
ցաւորութիւնը ցուցընելու համար բաւական է զանիկայ խառ-
նաշփոթ ու երկդիմի բառերէն մերկացընել, եւ ուրիշ յա-
տուկ բառերով իր նշանակութիւնը յտակ ու պայծառ ցու-
ցընել: Պաշտաման ազատութիւնը ուղղափառ երկիրներու
մէջ՝ մզկիթներ, սինակոհաներ, փակոսներ շինելու, կուսքեր
կանգնելու, արեգական, լուսնոյ, հրոյ, սողուններու, օձերու,
եւ ամէն գարշելի անասուններու խորաններ ընծայելու իրաւ-
ունքն է, եւ ասիկայ ալ մի միայն եւ ճշմարիտ Աստուծոյ եկե-
ղեցւոյ քով, եւ մեր փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի խորանին դի-
մացը: Ահաւասիկ ինչ է պաշտաման ազատութիւնը:

Եւ մէկն ալ չըսէ ինծի թէ, ես բանը գէշի կը տանիմ,
եւ թէ պաշտաման ազատութիւն ուզողները, մինակ Եկեղեցւոյ
պահանջներէն ազատ ըլլալ կ'ուզեն: Ինչու որ պաշտաման
ազատութիւնն ի վերացեալն ստուգիւ ան ամէն մուրուսութիւն-
ները կը նշանակէ. իսկ ի թանձրացեալն աւելի եւս շարագոյն է,
մինչեւ անաստուածութիւն հրատարակելու կը տանի, որն որ
կապաշտութենէ շատ աւելի գէշ է, որովհետեւ՝ եթէ կապ-
աշտութիւնն կը մուրի աստուածութիւնը հոն գնելով, ուր
որ չէ, անաստուածութիւնը զանիկայ բոլորովին չիճանչնար:
Արդ՝ առանց աս դարուս լուսաւորութեանը, կրնայի՞նք երբեք
հաստատալ, որ քրիստոնէից մէջ ան աստիճանի պիտ'որ հասնին
մարդիկ, որ այսպիսի ազատութիւն մը հիմնելու հրատարակե-
լու համար պատճառներ փնտռեն. քաղաքականութիւնը, փի-
լիսոփայութիւնը, գրեթէ, նաեւ Աստուածարանութիւնը յա-
ռաջ բերեն, որպէս զի ցուցընեն թէ մարդիկ սուրբ իրաւունք
մը ստացեր են զՅիսուս Քրիստոս մերժելու, ուրանալու, եւ ա-
նոր տեղը Մեհեմմետի, Պուտոպի, Շակկայի, Կոնփուկիոսի
գիմնելու, իրենց տաճարներ, արձաններ կանգնելու, զոհեր զո-
հելու, խունկ մատուցանելու: Աս ասանկ է: Կը խօսին՝ կ'եր-
գեն՝ ամէն ճամբով ու ոճով՝ ըսածնին հասկըցողներն ալ
չհասկըցողներն ալ, թէ պաշտամանց ազատութիւնը մեր գա-
րուն յաղթանակն է:

Ըսենք ուրեմն ան խորունկ պատճառները, որ գտած են,
աս իրաւունքը հաստատելու: Կրօնը պարտք մըն է, կ'ըսեն, որ
ունի իւրաքանչիւր որ աստուածութեան նկատմամբ. ուրեմն
իւրաքանչիւրոց առանձին՝ կ'իյնայ ասոր վրայ մտածելը: Ահաւա-
սիկ իրենց առաջին ապաստանը: Պարտք մը որ իւրաքանչիւրը
ունին: Եւ մինակ իւրաքանչիւրը: Ասիկա ամենասուտ է, ինչու
որ՝ թէպէտեւ կրօնը նաեւ իւրաքանչիւրոց պարտքն է, այսու

ամենայնիւ բոլոր եւ բովանդակ ընկերութեան ալ պարտքն է : Աստուած մինակ առանձին առանձին մարդկան տէրը չէ, հասարակ ընկերութեան ալ գերագոյն տէր ու արարիչն է . չիկրնար ուրեմն շունենալ պաշտօն մը, որ իրեն բովանդակ ընկերութեան անուամբը կ'ընծայուի, եւ որուն որ ամբողջ ընկերութիւնը մասնակից կ'ըլլայ : Աս ճշմարտութիւնն ուրանալը, գաստապարտել մըն է ան բանը, զորն որ երկրիս ամենէն բիրտ վայրենի ազգերն իրենց օրինակաւը հաստատեցին, եւ ասոնք ամենքն ալ միշտ ընկերական պաշտօն մը կը գաւանդեն :

Բայց գոնէ՛ ան մասին մէջ, որ մինակ առանձնականաց պարտքին կը վերաբերի՝ ընկերութիւնը խառնուելու ինչ իրաւունք ունի : Հոս ալ զանազանելու շատ բան կայ : Թէ որ ընկերութեան մը համար կը խօսին, որ կամ հեթանոսական է, կամ պլլակրօն, որն որ ոչ ճշմարտութիւնը անսխալապէս ստացած է, եւ ոչ ալ ունի մէկը որ իրեն նոյն ճշմարտութիւնը հեղինակութեամբ սորվեցընէ, ան ատեն ուրիշ իրաւունք մը չունի ընկերութիւնը, բայց եթէ մերժելու ան բանը, որ յայտնապէս նոյն իսկ բնութեան օրէնքներուն կը հակառակի : Իսկ եթէ կը խօսին ուղղափառ ընկերութեան մը համար, որն որ անսխալապէս ստացած է ճշմարտութիւնը, վասնզի իր ծոցը կը կրէ անոր անսխալ վարդապետութիւնը, բաները շատ տարբեր են : Աս ընկերութիւնը չիկրնար մտնել, ինչպէս հիմայ կը զրցուի, խղճմտանքի նուիրական տաճարը, եւ ոչ ինք իրմ տրամադրել, թէ ինչ պէտք է ընել, ու ինչ պէտք չէ ընել պաշտաման մէջ . ինչու որ՝ այսպիսի գործողութիւն մը ըստ ինքեան անոր կը վերաբերի, որն որ իշխանութիւն առած է անսխալ սահմանելու ինչ որ ճշմարիտ եւ ինչ որ բարի է : Բայց երբ որ աս ընկերութիւնն արդէն ճանչցած է ճշմարիտ վարդապետութիւնը, որուն ուսուցիչն է Եկեղեցին, ալ անկից ետքը թէ պարտք եւ թէ իրաւունք ունի արտաբուստ պաշտպանելու այս ճշմարտութեան գանձը, որ ստացեր է իր պաշտաման մէջ :

Իրաւունք ունի, վասն զի նոյնը կու տայ իրեն անսխալապէս ճանչցած ճշմարտութիւնը, եւ աշխարհքիս վրայ ճշմարտութեան իրաւունքէն մեծ չկայ : Պարտք ունի, վասն զի՝ որչափ որ կրնայ, պէտք է ապահովեցընէ՝ թէ ժողովրդոց եւ թէ առանձնականաց գերագոյն բարիքը, որ է անտարակոյս պատուել զԱստուած ըստ պատշաճի : Եւ եթէ աս ճշմարիտ պաշտամունքը՝ միանգամայն մի միայն պաշտամունքն է երկրի մը, ժողովրդեան մը, ազգի մը մէջ, եւս առաւել պէտք է որ պաշտպանէ, որովհետեւ առանձնականաց ամէն մէկուն հոգեւոր եւ յստիոնական բարիքն ըլլալէն զատ, նաեւ բովանդակ ընկերութեանն ալ ժամանակաւոր եւ ամենամեծ բարիքն է, միութիւնն ու միաբանութիւնը բորբոքելով, որն որ աս երկրիս վրայ ամէն բարիքներէն աւելի բաղձալի է : Ուրեմն չիկրնար հրատարակուիլ պաշտաման ազատութիւնը, վասն զի՝ կրօնը մինակ

առանձնականաց դործքը չէ, եւ ով որ իշխանութիւն ունի կրնայ առանձնականաց դործքերուն մէջ մտնել:

Արդ՝ այս ամենայն խառնուրդի մերձեցընելով, ուր որ Աստուծոյ ողորմութեամբք մի միայն ուզգափառ պաշտամունքը կը տիրէ, ով է որ շիտեաներ, թէ որպիսի սլլանդակութիւն եւ անօրէնութիւն է առ երկրին մէջ պաշտամանց ազատութիւն հրատարակելը: Ասիկայ ուրիշ բան չէ, բայց եթէ ճշմարտութիւնն ստացողի մ'ըսել, թէ իրաւունք ունի մարտութիւնը դաւանելու, իր եղբարցը հետ սիրով միացեալ մարդու մ'ըսել, թէ իրաւունք ունի թշնամի ըլլալու. անարխալ վարդապետ մ'իրեն առաջնորդ ունեցողի ըսել, թէ իրաւունք ունի ինք զինքը մասնիկ ձեռքը տալու: Իսկ ըսածնին, թէ իշխանութիւնը պարտք չունի պաշտաման միութեանը երաշխաւոր ըլլալու, ուրիշ բան ըսել չէ, եթէ ոչ կարգ ու կանոն պահպանելու համար դրուած իշխանութիւնը պարտաւոր չէ նոյնը պահպանելու, թէ հասարակաց բարիքը յառաջացընելու համար հաստատուած իշխանութիւնը պարտաւորութիւն չունի նոյնը յառաջացընելու, թէ սկիզբը, որն որ, որչափ կարելի է, ամէն անգամեքը մէկ մէկու հետ պիտ'որ հաշտեցընէ, ոչ միութիւն եւ ոչ միարանութիւն պէտք է յառաջ բերէ, վերջապէս՝ ասիկայ ամէն տեսակ՝ իրարմ բաժնուած, իրարու բուրբալին հակառակ բաները մէկ տեղ խըռնել՝ գիզել է: Ահաւասիկ ուր կը տանի պաշտաման ազատութեան փիլիսոփայութիւնը:

Մինակ մէկ դէպքի մէջ նոյն խօսքը կրնայ ներուիլ. եւ ան տանը մինակ, երբ որ դժբախտութեամբ ընկերութիւնը իր մէջը բաժնուած է, եւ երբ որ ճշմարտութիւնը դաւանողներուն հետ մէկտեղ մուտրեւոց բազմութիւն մը կը բնակի: Ան տանը կրնայ ստուգուիլ այն դէպքը թէ, մեծագոյն շարիքէ մը փախչելու համար հարկաւոր է հանդուրժողութիւն: Բայց ամէն մարդ կը տեսնէ որ առ հանդուրժողութիւնը բարեյաջող եւ ընկերութեան բախտաւոր վիճակ մը չէ, հապա դժբախտութիւն մը, որն որ մեծագոյն շարիք մը հեռացընելու համար միայն ընդունելի եւ տանելի է:

Ի նպաստ պաշտամունքներու ազատութեան, ուրիշ պատճառ մ'ալ յառաջ կը բերեն: Ուր որ ամէն պաշտամունք ազատ են, կ'ըսեն, հոն ամէն մարդ ազատ է ուզած պաշտամունքն ընդունելու եւ այսպէս աւելի կատարեալ կ'ըլլայ պաշտամունքը: Բայց առ ալ նորանշան բան մը՝ սլլանդակութիւն մըն է: Ինչու որ՝ շատերուն մէջէն ընտրելը պաշտաման կատարելութիւն մը չէ, մանաւանդ թէ պակասութիւն մըն է նոյնը շատերուն կարգի մէջ խոթել ուզելը: Եթէ երկրի մը մէջ, ուր ընդհանրապէս արդարութիւն կը տիրէ, գանձուի մէկը, որ խաբէութիւն եւ աւազակութիւն ուզէ խոթել, որպէս զի մարդիկ, աւելի եւս զուցընեն իրենց սերն առ արդա-

բութիւն, եւ ստեւլութիւնը, որ ունին արիւն թափելու, կարծե՞ս թէ ստով աղէկ եւ պատշաճ բան մ'ըբած կ'ըլլայ: Մէկ ընտանեաց մէջ, ուր կը ծաղկի փոփոխակի սէր եւ առ ճնողս հպատակութիւն, կը սերմանէր զուն անմիաբանութիւն եւ անհնազանդութիւն, որպէս զի աւելի աղէկ տեսնուի իրենց հաստատութիւնը բարի տրամադրութեանց մէջ, եւ իրենց հակառակութիւնն անկարգութեան սկզբունքներու դէմ: Եւ ո՞վ է, որ անմեղ հարսն անառակներու խմբի մէջ կը ձգէ, որպէս զի այսպիսի առթի մէջ աւելի եւս իր պարկեշտութիւնը ցուցնէ: Այսպէս ալ՝ ո՞վ կ'ուզէ վտանգի մէջ ձգել իր հաւատքը, իր կրօնքը, որ այնչափ մեծազին բարիք մըն է: Ատանցի մէջ միայն գնելը արդէն ծանր յանցանք է: Բայց որպիսի յանցանք պէտք է համարուիլ, երբ որ այսպիսի փորձի մը տակ կը ձգուի, ինչպէս է պաշտամանց զանազանութիւնը, ժողովրդոց տգիտութիւնն ու կիրքերն ալ գիտնալով:

Ե. Մեծագոյն երեւոյթ մ'ունի ան՝ ոմանց ըսածը, թէ պաշտամանց ազատութիւնն երբեմն ուղղափառներն իսկ կը պահանջեն այլակրօններու երկիրներուն մէջ. ուստի՝ ի՞նչ -- զապահանջն -- արեւելեացիք զի զապահանջն հարկ է որ նոյն իրենց արեւելեացիքն ալ ընդհին. կ'ստի՞ իրենց արեւելեացիքն, հարկ է որ նոյն, որ ըստիւն, ի՞նչ նոյն -- արեւելեացիքն ինչ ինչ ինչ -- Բերել: Աս դժուարութիւնն երեւոյթ մ'ունենալով ոմանք կը կարծեն, թէ առանց պատասխանուոյ է. բայց կը խարսխան, ինչու որ առջիններէն աւելի ճշմարտութիւն մը չունի:

Նախ առաջին գիտցիր որ, նաեւ ուղղափառներուն իրաւամբ խնդրած բաները, խնդրած ըլլալուն համար, ըստ ինքեան բացարձակ բարիք մը չէ, հապա համեմատական բարիք են շարեաց քով գնելով, որմէ կ'ուզեն ազատիլ: Նաեւով ճանապարհորդներուն բարիք մը չէ իրենց վաճառքը ծով թափելը, բայց իրենք առջին աղաչողները կ'ըլլան որ թափուին, երբ որ նաեւն թէթեւնալը մի միայն միջոցն է իրենց կեանքը նաարեկութենէ ազատելու: Այսպէս ուղղափառք քանի մը երկիրներու մէջ ուսման ազատութիւն, խօսքի ազատութիւն, տպագրութեան ազատութիւն կը խնդրեն, չէ թէ աս ամէն ազատութիւններն ըստ ինքեան բարիք են, հապա՞ նոյն երկիրներուն մէջ ուսմանքը, խօսքը, եւ տպագրութիւնը բոլորովին այլակրօններուն ձեռքն եւ մուրուսութեան ծառայութեան մէջ ըլլալուն համար ըստ մասին բարիք մըն է կարողութիւն ունենալը ճշմարտութեան քանի մը ճառագայթները ցուցնելու: Արդ՝ ասոր նման է պաշտամանց ազատութեան համար եղածն ալ:

Եթէ Շուէտի, Տանիմարքայի, կամ Անգղիայի վրայ է խօսքդ, ուր որ ուղղափառաց ազատութիւն տրուելէն յառաջ, ամենայն ուղղափառական ճշմարտութիւնները մերժուած էին,

Հան պաշտամանց ազատութիւնը բարիք մըն է, եւ կրնայ ուզուիլ. բայց եթէ իրն ըստ ինքեան եւ բացարձակապէս մտածելու ըլլաս, ինչպէս նաևով ճանապարհորդին բարիք մըն է վաճառքները ծովը նետելու չհարկադրիլը, ասանկ ալ պաշտաման նկատմամբ բաղձալի է, որ ճշմարիտ պաշտօնը միայն իր ազատութիւնը վայելէ:

Եւ ոչ ալ ասկից կը հետեւի ան իրենց վախը թէ, ուղղափառներն այլակրօն պաշտամունքը մերժելու ըլլան, այլակրօններն ալ ուղղափառ պաշտամունքը մերժելու իրաւունք կ'ունենան: Չիհետեւիր երկու պատճառի համար: Նախ որ բողոքականներուն վրայ խօսելով, նոյն իսկ իրենց սկզբունքները կը խնդրեն, որ հանդուրժեն տանին նաեւ ուղղափառութիւնը, ասոր ներհակ ուղղափառաց սկզբունքներն ասիկայ իրենց կ'արգելեն: Ի՞նչ է բողոքականներուն մեծ կանոնը դաւանանքի նկատմամբ: Սուրբ Գիրքը՝ ամէն մէկուն առանձնական մտացը համաձայն մեկնուած: Արդ՝ եթէ քրիստոնէսայ մը սուրբ Գիրքն իր առանձնական մտացը համաձայն մեկնելով համոզուելու ըլլայ, թէ բոլորովին պէտք է ինք զինքն Եկեղեցւոյ հպատակել (որ է ըսել, ինք զինքն ուղղափառ խոստովանիլ) ի՞նչ իրաւամբ բողոքական իշխանութիւնն ասիկայ պիտ'որ զանայ որ իր սկզբանցն այնպէս համաձայն է: Կարգացի, տեղեկացայ, խորունկ մտածեցի՝ քննեցի Ս. Գիրքը, եւ յայտնի տեսայ որ նոյն Ս. Գիրքին մէջ Պետրոսի գլխաւորութիւնը հաստատուած է, եւ անոր վրայ ալ հիմնուած է Եկեղեցւոյ անսխալութիւնը. Հոգին սուրբ զիս լուսաւորեց Աստուածաշունչին խօսքերն իմանալու, եւ կատարելապէս կը տեսնեմ, թէ չեմ կրնար փրկուիլ եթէ ուղղափառ Եկեղեցւոյ հաղորդութեան մէջ չեմ գտնուիր, ի՞նչպէս բողոքական իշխանութիւնը կրնայ ինձի այս սնցքն արգելել, երբ որ նոյն իսկ բողոքականութիւնը կը պատուիրէ, որ ես ինք իրմէս պէտք է Ս. Գիրքը կարգամ, եւ ան իմատօին վրայ հաստատութեամբ մնամ, որն որ ես կը հանեմ, եւ մնամ այն լուսաւորութեան վրայ, որն որ Հոգին սուրբ ինձի կու տայ: Բողոքականութեան իր հետեւողներուն շնորհած ազատութիւնն այնպէս անսահման է որ նաեւ մինչեւ ուղղափառութիւնը հանդուրժելու ալ պէտք է տարածի. ուստի ուղղափառութիւնն արգելելը յայտնի հակառակախօսութիւն մըն է իրենց կողմանէ: Ասոր ներհակ ուղղափառութիւնն իր սկզբանց համաձայն կը գործէ, երբ ուրիշ ամէն պաշտամունքները կ'արգելէ. եւ որովհետեւ ճշմարտութիւնն Եկեղեցւոյ հպատակներուն միայն հայրենական ժառանգութիւնը կը զնէ, այսպէս չիկրնար հանդուրժել նոյն իշխանութեան չհպատակողը:

Բայց բողոքական վարդապետութեան սկզբանց մէջ այսպիսի յայտնի պատճառ մ'ալ եղած չըլլար, միթէ ուղղափառները պէտք էին հանդուրժել ուրիշ պաշտամունքները:

ըր, որպէս զի իրենք ալ փոխանակու հանդուրժելի ըլլան։ Առ երբեք։ Մինակ ճշմարտութիւնը (բացայայտ զրուցենք) իրաւունք ունի ազատ ըլլալու, եւ աս իրաւունքն ի յախտեան շիպատշաճիր մտորութեան։ Առողջարար խոտերը ծախելու հրաման տալու համար, հարկ է որ թունաւորներն ալ ծախուելու հաւանութիւն տրուի։ Մարդկանց դաշինք զնելու, փոփոխութիւններ ընելու իշխանութիւն տալու համար, հարկ է որ խարէութիւն եւ նենգութիւն ընելու ալ հրաման տրուի։ Արպէս զի մարդիկ ազատ ըլլան իրենք զիրենք պաշտպանելու, ամենուն ալ սպաննելու ազատութիւն տալու է։ Ինչ այլանդակութիւններ են ասոնք։ Ասոնցմէ քիչ այլանդակութիւն չէ ըսելը, թէ ազատութիւն տալու է այն ամէն ստութեանց եւ բարբաջանքներու, որ ըսին ու հնարեցին Հենրիկոս, Կալվին, Լրուտեր, քուէքերները, մեթոտիսթները եւ այլն. մանաւանդ թէ ազատութիւն տալու է նաեւ Բրամաններուն ազտեղութեանցը, որպէս զի ազատութիւն ունենայ Յիսուսի Քրիստոսի հաւատքն եւ Սուրբ Եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը։ Մինակ ճշմարտութիւնն իրաւունք ունի ստարածուելու, յառաջանալու, պահպանուելու, եւ երբեք այսպիսի իրաւունք մը չի կրնար արուիլ ստութեան եւ մտորութեան։

Պատասխան կու տան թէ բողոքականները հոգաւոր ըլլալով որ ճշմարտութիւնն իրենց կողմն է, մեր սկզբունքներն իրենց ազանդին եւ ուղղափառութեան շէմ կը դարձնեն։ Գիտե՛մ, որ ասանկ կ'ընեն. բայց գիտե՛մ նաեւ որ անպատճառ կը դորձեն, եւ գէշ կ'ընեն։ Ինչու որ՝ մէկդի ձգելով վերը յիշուած պատճառը, որ իրենց կ'արգելէ ուղղափառութիւնը մերժելու, միթէ բաւական է ճշմարտութիւնն իր կողմն ունենալու մինակ հոգաւոր ուղղափառ կրօնն արտաքսելու համար։ Եթէ ճշմարտութիւնը ստացած ըլլալին հոգաւոր բաւական է, ան ասենը պէտք է արգարացընել ամէն կապալանները, մահաճառանքները, որ քրիստոնեաները հաշտեցին ու մինչեւ հիմայ կը հաշտեն։ Գարձեալ պէտք է խոստովանիլ թէ իրաւունք ունեցան ամէն հոգաւոր կայսրները՝ երբք ամբողջ դար միլիոնաւոր հաւատացեալներ սպաննելու, որովհետեւ իրենք ալ կը հոգաւոր թէ ճշմարտութիւնը ստացեր են։ Ստուգել չեմ կարծեր որ մէկը դեռ համարձակի կապալանները, սուրբ մարտիրոսներուն դահիճները ջատագովելու։

Այսու ամենայնիւ անոնք կը հաւատային թէ ճշմարտութիւնը ստացեր են։ Այո՛, ասանկ կը հաւատային, կ'ըսես, եւ դարձեալ կը զրուցես. բայց ահաւասիկ աս է իրենց մեծ անիրաւութիւնը։ Այսպէս ալ կը հաւատային նէ, զեքս չեին հաւատալ, ինչու որ՝ այն փաստերն ու պատճառները՝ որ քրիստոնեաները յառաջ կը բերէին իրենց հաւատքին վրայ, այնպէս յայսնի ու պայծառ էին, որ ամենեւին բաւական էին խելքերնին վրանին եղող մարդիկը քրիստոնեութեան հաւա-

նեցընելու, եւ հետեւապէս զիրենք մուրումնեկ լուսաւորելու, եւ քրիստոնեաները հալածելէն զաղբեցընելու: Ասկից ամենեւին յայտնի կ'երեւայ թէ, բաւական չէ ճշմարտութիւնն՝ իրենց կողմն ունենալու հասարակ պաշտամունք մը արգելելու, կամ շարագոյն եւս հալածելու, երբ որ այն իրենց հաւատքը բանաւոր հիմ չունի:

Այսպէս է բոլորովին մեր գէւպքն ալ: Բողոքականները կը հաւտան թէ ճշմարտութիւնն իրենց կողմն է, ուստի կ'արգելուն ուղղափառաց պաշտամունքը, ասանկ ընելովն ինչն անիրաւութիւնը կ'ընեն, որուն մէջ ինկած են բողոքական մեալով: Ինչպէս որ կառապաշտ հալածիչներուն յանցաւորութիւնը այն ամէն պատճառներէն յառաջ կու գայ, որոնցմով որ կառապաշտութեան ստութիւնն եւ քրիստոնէութեան ճշմարտութիւնը կը ցուցուի, ասանկ ալ բողոքականաց չհանդուրժողութիւնը յանցաւոր կ'ըլլայ այն ամէն պատճառներէն, որոնցմով որ բողոքականութիւնը սուս՝ եւ ուղղափառութիւնը ճշմարիտ կը ցուցուի:

Մըսեր ուրեմն, թէ իրենք չեն գիտեր մուրումնեան մէջ ըլլալնին, ինչու որ՝ չգիտնալնին իրենց յանցանքն է, երբ Եկեղեցին այնպիսի լուսով կը փայլէ, որ կարելի չէ անծանօթ մնալը: Եւ եթէ պատահելու ըլլայ որ մթութիւնն ոմանց վրայ ստուգիւ սկամայ ըլլայ, եւ իրենք, ինչպէս կ'ըսուի, ի բարի հաւատս ըլլան, ան ատենը՝ եթէ կրնան արգարանալ նէ ուղղափառութիւնը չգրկելնուն համար, երբեք չեն կրնար արգարանալ իրենց՝ ուղղափառաց դէմ՝ անհանդուրժողութեանը համար, եւ ասիկայ երկու պատճառի համար: Նախ անոր համար՝ որ իրենց սկզբանցը համաձայն՝ բողոքականը պարտաւոր է ամէն մարդ իր առանձնական զգածմանն ուստի եւ կրօնի ընտրութեանը թող տալու եւ երկրորդ՝ անոր համար՝ որ ինք, ուղղափառներն ալ փրկութեան ճամբուն մէջ գնելով, ամենեւին առիթ չունի զանոնք ստելու եւ հալածելու: Իսկ ուղղափառն ասանկ չիկրնար ընել, ինչու որ՝ իր սկզբանցը զօրութեամբ կը դաւանի, թէ մինակ ուղղափառութիւնն է կրօնի մէջ ճշմարտութիւնը, եւ բարի հաւատոյ գէւպքն ի բաց առնելով, առանց ասոր փրկութիւն չկայ. ուստի չիկրնար պաշտաման ազատութիւն խնդրել, առանց ուրացութեան ներգործութիւն մ'ընելու: Օրինաւոր կ'ըլլայ նոյնին թողլուութիւնը մինակ ան գէւպքին մէջ ուր որ մուրելոց բազմութիւնը զանիկայ հարկաւոր եւ անհրաժեշտ կ'ընէ: Աս ամէն բաներէն կը հետեւի պաշտամանց փոփոխակի ազատութիւնը պաշտպանողներուն տրուելու պատասխանը: Ան ատենը կրնայ ուղղափառներէն պահանջուիլ, որ ներողամիտ ըլլան ամէն պաշտամանց, երբ որ ուղղափառութիւնն անկարող կ'ըլլայ իր պատճառները ցուցընելու, որոնցմով՝ ամէն ազանդներէն վեր ու յայանապէս հաւատալի է. երբ որ նորո-

գութեան սկզբունքներն ալ նոյն կ'ըլլան ուղղափառ Եկեղեցւոյ սկզբանցը հետ. երբ որ մարդ ալ պարտաւորութիւն չունենար առաքինութեան ետեւէն երթալու: Ան ատենը միայն արդար է որ ուղղափառութիւնը պաշտաման ազատութիւն խնդրէ, եւ բողոքականները նոյնն իրեն չնորհեն առանց փոփոխակի հաւանութիւն մ'առնելու:

Ք Լ Ո Ւ Խ Խ Ե .

Նոյն նիւթը կը շարունակուի:

Ա. Յիսուս Քրիստոս ազատութեան հեմը դրաւ: — Բ. Աւետարանը գերութիւնը ընկեց:

Նախընթաց գլխոյն մէջ խայտառակուած իմաստակութիւնները հաստատելու համար, մեր օրերը սոփորութիւն մ'եղած է քանի մը ձեռնարկութիւն յառաջ բերել, որն որ որչափ սուս է, այնչափ ալ հայհոյութիւն է, այս ինքն թէ ինքն Յիսուս Քրիստոս քաղաքական ազատութեան հիմնադիրն եղած է, եւ թէ ինքն իսկ մարդկան հրատարակած է, որ Աւետարանն ուրիշ բան չէ բայց եթէ ազատութեան օրինաց մատենանը: Աս հայհոյութիւնը, որուն հնարողն եղաւ ողորմելի Լամբնէն եւ յառաջ տանողը՝ արիւնքաուշա Մածծինին, ուրիշ ատեններ ուղղափառութեան հօգուոյ անէծքը կ'ընդունէր. բայց հիմակուան ժամանակս ամենէն զգուելի մտորութիւնն ալ ոմանց առջեւը հաճոյական բան մը կ'երեւայ, աւոր համար հարկ է որ վրան քանի մը խօսք զրուցենք:

Ա. Նախ եւ յառաջ խնդիրը պայծառացընելու է: Ազատութիւնը՝ ինք իրմ բարի բան է թէ շար: Ազատութիւնն ուղիղ մտքով առնելով բարիք եւ մեծ բարիք մըն է, պարզեւ մըն է, որ Աստուած մարդկան ըրած է, հեռելութիւն մըն է բանասորութեան, որ Աստուած մեր ճակատին վրայ գործմած է, կամքերնուս ամենէն ազնուական գործողութիւնն է, որով ինք զմեզ զարդարեց: Մարդկան աս պարզեւն ըրած ատենը Աստուծոյ միտքն ինչ էր: Ուրիշ մտք մը չէր կրնար ունենալ, բայց եթէ ինչ որ իր իմաստութեանը համաձայն էր: Ուղեց որ աս մեզի շնորհած կամքովը բարին ընարենք եւ շարէն ես կենանք, եւ այսպէս՝ թէ մէկն եւ թէ մէկաւը մեզի արդիւնք սեպուի, եւ մենք՝ բնութեան մղմամբը միայն գործող անասուններէն որոշուելով մեզի տէր ըլլանք: Արդ՝ մեզի աս ազատութեան պարզեւը տալովը՝ կրնայ զմեզ օրէնքներուն պահպանութենէն ազատած ըլլալ: Ասիկայ անլուր պլանդակութիւն պիտ'որ ըլլար: Ինչու որ՝ Աստուած նոյն իսկ սրբութիւն, արդարութիւն, բարութիւն, իմաստութիւն, անհասանելի մարքութիւն ըլլալով, չիկրնար շատել այն ամէն բան,

որ անիրաւութիւն, անմարտութիւն, անպարկեշտ եւ մեղանշական է: Եւ եթէ ի հարկէ՝ իր անսահման կատարելութեամբը կ'առեւ այսպիսի բաները, ուրիշն իր արարածներէն մեկու մըն ալ չիկրնար թոյլ տալ որ ասանց մէջ զեղծանին: Աւրեմն ազատութեան գործածութիւնը չիկրնար բանաւոր ըլլալ բայց եթէ երբ որ շարք կ'առեւ, անկից կը զգուի, ետ կը կենայ, եւ բարին կը սիրէ, կը բաղձայ, կ'ուզէ, կ'ընտրէ եւ ի գործ կը դնէ: Մարդկային ազատութեան ամենէն անպարզն թշնամիներն որոնք են: Ի ներքուստ արհաւիրութիւնն եւ մոլորութիւններն են, որոնք զմեզ կ'արգելեն տեսնելու թէ մեր է արդարութիւնն եւ իրաւունքը, ճշմարտութիւնն եւ ստութիւնը, բարին եւ շարք: Ասանցմէ ետքը՝ մեր կիրքերն են որ մեր կամքը՝ ճանչցուած բարին գրկելէն եւ ընդունելէն ետ կը դարձնեն եւ առ շարն կը մղեն: Արտաքին թշնամին է՝ բռնութիւնը՝ որ զմեզ արտաքին զօրութեամբ կ'արգելէ մեր ազատ կամքովն ընտրածնիս կատարելու:

Արդ՝ մեր առաջագործութեան գալով՝ Յիսուս Քրիստոս մարդկանց արգելէնց երբեք արգար եւ բանաւոր ազատութիւնը: Չէ թէ միայն շարքելէց, հապա՛ ինք միայն եղաւ, որ նոյնն աշխարհքիս մէջ հաստատեց ամէն կատարելութիւններովը: Իրմէ յառաջ մարդիկ սոսկալի արհաւիրութեան մէջն էին ան ամէն բաներուն վրայ, որ բարի են, եւ ան ամէն բաներուն վրայ որ շար են. մանաւանդ թէ ամէն տեսակ մոլորութեանց մէջ խղզուած էին: Արդ՝ Յիսուս Քրիստոս լուսոյ կենդանի ջահ մը բարձրացուց, որպէս զի ազատութիւնը կարող ըլլայ գիտութեամբ ընտրել: Իրմէ յառաջ կիրքերն անանկ մը սրտերուն վրայ կը բռնանային, որ մարդիկ չէին գիտեր ինչպէս իրենք զիրենք ազատեն. բայց Յիսուս Քրիստոս իր շնորհքովն այն կիրքերուն յարձակումները քաղցրութեամբ նուաճեց, անանկ որ սիրաբը կրնայ գրկել սիրով ինչ որ ընտրելու ըլլայ: Մարդը կ'նոջ վրայ ունեցած բնական գլխաւորութեամբը զեղծանելով, զանիկայ անպարտունութեամբ ոտքի տակ առած ծնշած էր, բայց Յիսուս իր ճոխութեամբը զանիկայ մարդուն ընկեր հրատարակեց, առանց ջնջելու կ'նոջ իր երկանէն ունեցած իրաւացի կախումը: Մարդկան մէջէն ոմանք ալ աւելի խորամանկ եւ աւելի զօրաւոր գտնուելով, գէշի գործածեցին այն իրաւունքը, որ ամէն մարդ ունի իր ընկերին գործակցութեանը վրայ. առանց արդարութեան սահմանին միտ դնելու շղթաներով ծանրացուցին ուրիշ մարդիկներն եւ իրենց գերի ըրին, Յիսուս Քրիստոս ասոնք ալ իրեն ժառանգները կոչելով, եւ զերբնական սէրը հրատարակելով՝ առանց ջնջելու ծառային իր տիրոջը պարտաւոր հպատակութիւնը, իրենց կապանքները լուծեց եւ շղթաները խորասակեց: Ոմանք ալ զեղծանելով այն իշխանութեամբ, որ Աստուած իրենց շնորհած էր բնկերութեան բարւոյն համար, եւ զանիկայ մինակ ի-

րենց անձնական շահուն գործածելով՝ մէյակէ բանասորներ եղած էին. Յիսուս քրիստոս իրենց երեսին զարնելով, թէ ամէն մարդիկ իր սրգիքն են եւ միանգամայն սաստիկ պատիժներ սպառնալով անոնց, որ զանոնք կը շարշարեն, առանց ընկերութեան ընթացքը շփոթելու, եւ առանց ապստամբութիւն քարոզելու ամէնքն ալ յարգել սորվեցուց: Մէկ խօսքով՝ Յիսուս ազատութեան հեղինակն է՝ այն ազատութեան, որ լոյս ծագեց մտաց, սրտերուն շնորհք տուաւ, կիրքերու սանձ գրաւ, բռնութիւնները նուաճեց, իրաւունքներու յարգ տուաւ, եւ կարգի ու կանոնի հաստատութիւն: Աս եղանակաւ, որչափ որ մարդկային որպիսութիւնը կը տանի, ազատ եղան մեծն ու պզտիկը, տէրն ու ծառան, սյրն ու կինը, իշխաներն ու ժողովուրդները:

Իսոյց Յիսուսի քրիստոսի բերած ամէն ազատութիւններուն մէջ կը մտնեն արդեօք այն ազատութիւններն ալ, որոնց ետեւեն կ'իյնան ռամկավարները: Ար մտնէ՞ ամէն կրօններն դաւանելու, եւ կամ ամենեւին կրօն մը չդաւանելու ազատութիւնը: Ար մտնէ՞ մարդուն ամէն մէկուն իր ամէն ազտեղի խորհրդոցը գարշութիւններուն մէջ թաւալելու ազատութիւնը: Ար մտնէ՞ իր կրօնը դիւրութիւն տալու ազատութիւնը: Ար մտնէ՞ ամէն իշխանութիւն մերժելու ազատութիւնը, որպէս զի մարդ ինք զինքն ուզածին պէս կառավարէ: Ար մտնէ՞ ամէն տեսակ սլլանդակ վարդապետութիւնները հրատարակելու ազատութիւնը: Յիսուս քրիստոս ինք հրատարակեց աս ամէն ազատութիւնները: Յիսուս քրիստոս Աստուծոյ որդին կրնա՞ր երբեք հեղինակ ըլլալ այնպիսի բանի մը, որ նոյն իսկ բնական լուսոյ դէմ է: Ասոնք հաստատելը զարհուրելի հայհոյութիւն է, եւ ով որ ստակում մը չիզգար, չէմ ըսեր հաւատոյ, հապա եւ ոչ բանասորութեան զգածմունքն ունի:

Ի՞նչ է ուրեմն, որ սուրբ աւետարանին վարդապետութեան մէջէն իրենց այս զարհուրելի հայհոյութեանն առիթ տուած է: Տխմար եւ ծուռ ըմբռնում մը, որուն նմանը մարդիկ երբեք չէին ունեցեր: Աւետարանին մէջ ստուգիւ մէկ անգամէն աւելի Աշտոտ-Ռիւն բառը գործածուած է, երբեմն Յովհաննու աւետարանին մէջ ըսուած է, թէ (Ը. 32) *Տիւրտ-Ռիւնը շիւշ յիտի աշտե*, թէ *ու շիւշ Որտիւ աշտեւը ըսաւ*, *Տիւրտ-Պիւ աշտ յիտ'որ ըսաւ*, երբեմն Ս. Պողոս ըսած է, թէ *Յիւսուս քրիստոս Տիւրտ-Ռիւն շիւշ* *հաւ է*, թէ *ուր հոգին Տիւրտ է*, *հոն է աշտոտ-Ռիւն*, թէ *Տիւրտ-Ռիւն իւնը* *աշտ է*, եւ ասոր նման ուրիշ խօսքեր: Շատ աղէկ, ուրեմն աս խօսքերը հիմն ու գովութիւն պիտ'որ ըլլան այն ամբարիշտ ազատութեան, որ անպագար կը քարոզեն, եւ որն որ ուրիշ բան չէ իսոյց եթէ օրինաւոր իշխանութիւններէն ազատիլ: Ասանկ մեկնութիւն մը տալու, մանաւանդ թէ այս եղանակաւ խօսքերուն իմաստը ծռելու հա-

մար պսպիսի անօրէնութիւն եւ պսպիսի տգիտութիւն մը պէտք է, որովհետեւ նշանակութիւննին ըլլորովին տարբեր է: Ուստի՛ պէտք է գիտնալ, որ Յեառն մերոյ ըսածին համեմատ, Ով որ մէկու մը կը ծառայէ անոր ծառան ու գերին է, եւ ով որ հըզի է շատ-յի, հըզին ու գերին՝ ՎԵՄ: Արդ թէ սկզբնական եւ թէ մեր ներգործական մեղքերուն համար, մեղաց ձեռքը մատնուած ըլլալով՝ անոր գերին եղած ենք. մեղաց գերի ըլլալուն հետ կապուած է նաեւ մեր ամէն կիրքերուն եւ սատանայի գերի ըլլալն, եւ աս ամէն գերութիւններուն հետեւութիւնն էր ձեռքով եւ սաքով կապուած գրեթէ մէջ նետուիլը: Եկաւ Յիսուս, եւ մեր փրկիչն ըլլալով, զմեզ մեր ամէն շղթաներէն քակեց, եւ ահաւասիկ աս մտքով Յիսուս մեզի ազատութիւն շնորհեց: Բաց ասկից Հրէից ազգը պաշտամանց օրէնքին տակն ըլլալով՝ պարտաւոր էր այնչափ ձէտերը, արարողութիւնները, զոհերը պահել, որոնք որ՝ թէպէտ եւ մէկ կողմանէ հարկաւոր էին նոյն Հրէից մարմնասէր ազգը կառայաշտութենէ հետո պահելու համար, մէկու կողմանէ, Առաքելոյն ըսածին պէս, այնպիսի ծանր լուծեր էին, որ շատ նեղութեամբ կրնային պահպանուիլ: Արդ՝ Յիսուս Քրիստոս աս լուծէն զմեզ ազատեց մոլորական օրէնքը ջնջելով, եւ ինք զինք նոր օրէնքին, սիրոյ եւ շնորհաց օրինաց հեղինակը հրատարակելով: Ահաւասիկ մէկու իմաստն, որով Յիսուս Քրիստոս ազատութիւնն աւետարանեց: Բայց անս զուն, այս մեր անսանձ ազատասէրներուն ըրած անմիտ խորհրդածութիւնները: Յիսուս Քրիստոս զմեզ մեղքէն, մեր կիրքերէն, սատանայէն, գրեթէն ազատեց, ուրեմն՝ ամէն օրինաւոր իշխանութենէ ալ ազատեց. Յիսուս Քրիստոս զմեզ ազատեց մոլորական օրէնքին զոհերէն, նուէրներէն, արարողութիւններէն, քառութիւններէն, ուրեմն ազատեց նաեւ անսնց հպատակութենէն որոնք իր անուանով մեզի կը հրամայեն: Ի՞նչ գեղեցիկ արամարանութիւն:

Կ'ուզեն տեսնել, թէ Յիսուս Քրիստոս ուրիշ ազատութեան մը վրայ շուղեց խօսիլ: Եթէ Որդին շնչ ուղտի-լ-ւ-ւ-ւ, ինչ-որ-որ-որ ուղտ ղեղ-ը լ-ւ-ւ, կ'ըսէ Յիսուս Քրիստոս Յովհաննու Աւետարանին մէջ, բայց յայտնի կը մեկնէ, թէ աս ազատութիւնը յորձմ էր: Ինք յառաջագոյն Հրէից ըսած էր, որ, եթէ իր աշակերտներն ըլլային, զիրենք ազատած կ'ըլլար. բայց անոնք աս ազատութեամբ քաղաքական ծառայութենէ ազատին իմանալով՝ բարկութեամբ պատասխան տուին, թէ հըն+ Աքր-հ-հ զա-ա-ն էն+, երբեք+ հ-ի-ն-ը շատ-յի+ էլ-ը լ-ւ-ւ. Յիսուս Քրիստոս իմացուց իրենց թէ որն էր այն ծառայութիւնը, որուն գերի եղած էին, եւ որմ ազատ ըլլալու մեծ հարկաւորութիւն ունէին, ուստի եւ հասկըցուց թէ ի՞նչ ազատութիւն էր ան, զորն որ իրենց կը բերէր: Ով որ հըզի է շատ-յի, ըսաւ, հըզին շատ-յի է. ով որ աս

ծառայութեան մէջն ինքն-որ երես-որ Հօր Կանչ Գլ Տաւ Ի-
 Եթե Իր-ձին Որդին շնչ աւարելու ըլլայ, աւարտն աւար-
 Գիտ'որ ըլլաւ: Յայտնի եւ ստոյգ չէ՞ մի, որ հոս տեղս քաղաքա-
 կան ազատութեան եւ ոչ շուքին վրայ կը խօսուի: Բայց ասկից
 կ'ըսէ Առաքեալը թէ նոյն իսկ արար-ձնելն աւար Գիտ'որ ըլ-
 Լն': բայց ո՞ր ծառայութեանէ. Ապականութեան ձեռն-ձեռնելն,
 եւ նորէն պիտ'որ հաստատուին Արար-ձեռն արար-ձեռնը
 աւար-ձեռնելն: Այսինքն է թէ, որ մը պիտ'որ ազատինք
 աւարականութիւն ինքն, եւ յաւիտենական փառքը պիտ'որ
 ժառանգենք, որն որ մեր վրայ պիտ'որ երեւնայ, ինչպէս որ
 ինք Քրիստոս իր խօսքերը կը մեկնէ, թէ յառաջ եւ թէ
 վերջը:

Ուրիշ տեղ ալ աւար-ձեռնելու ըսուածն ուրիշ բան չէ,
 բայց եթէ ազատ ըլլալ հրեական օրէնքներէն: Ասանկ ալ,
 Առաքեալը Քաղաքացիներուն կը գրէ թէ Յիսուս Գլ Տաւ
 արար-ձեռնելու արար-ձեռն: Բայց որպիսի՞ ազատութիւն. մոգսական
 օրէնքին պահպանութեանէն: Արարական երկու որդուցն օր-
 նակին մէջ, Առաքեալը թէ հեթանոսաց եւ թէ Հրեայց եր-
 կու ժողովուրդները փակուած կը յայտնէ: Հեթանոսը՝ որ
 Արարական եղած խոստմունքներուն ժառանգութեան մէջ կը
 մտնէ հաւատացեալ ըլլալուն համար, ազատ կնոջը որդին է-
 իսկ Հրեան, որ Յիսուս Քրիստոս ինքնանար, աղախնոյն որ-
 դին: Աւարտն արար-ձեռն աւար Կանչ արար-ձեռն Գիտ'որ
 ձեռնելն, այսինքն է Սինակոկան՝ Յիսուսի եկեղեցւոյն
 հետ մաս պիտի չունենայ. յիշելն՝ որ հեռեցընէ
 Առաքեալը, որ Սինակոկոսիցն որդիքը չենք, այլ եկեղեցւոյ,
 ոչ աղախնոյն՝ այլ ազատ կնոջը, ոչ մոգսական օրէնքին,
 այլ Յիսուսի Քրիստոսի հաւատոցը: Նոյնպէս Քաղաքացւոց
 երկրորդ զխոյն մէջ ազատութեան վրայ կը խօսի, բայց հոն
 ալ ուրիշ ազատութիւն չ'իմանար, բայց եթէ մոգսական
 ճէտերէն եւ զխաւորարար թղթատութեան պարտաւորու-
 թեանէն, եւ աս ազատութիւնը ցուցնելու համար, կը յայտ-
 նէ առաքեալը, թէ չուզից, որ Տիտոս իր աշակերտն ան
 կապանքին տակ ձգուի. եւ քիչ մը ետքը հաստատելով Քրի-
 տոսից վայելած ազատութիւնը, ինքն արար-ձեռնելն, Գիտ'որ
 Կանչ արար-ձեռնելն, Հրեաներէն հաւանաւ չէին արար-ձեռնելն:
 Կորնթացւոց թղթին մէջ կ'աւելցընէ, ինքն արար-ձեռնելն
 Կանչ արար-ձեռնելն, բայց ան խորիմաստ թղթին մէջ՝ Ա-
 ռաքեալոյն ըսած ազատութիւնը՝ մարդկան անասնական ազա-
 տութեանէն շատ տարրեր է: Հոն նոր օրէնքին քահանանե-
 րուն արժանաւորութեանը վրայ կը խօսի, որ հին օրէնքին
 քահանաներուն արժապատուութեանէն շատ վեր է, ինչու որ՝
 կ'ըսէ, հիները դիրն ունէին, մենք հոգին ունինք. հիները՝
 աշքերնուն առջին քող մ'ունէին, բայց մենք հոգին Սուրբն

ունենալով, ճշմարտութիւնը յայտնի կը տեսնենք, ինչու որ ուր Տեառն հոգին է, հոն՝ ալ կապանք շիգանուիր, այլ զառաքելք մը՝ տեսնելու, եւ աս ազատութեամբ այն ատուածային նմանութեանը կերպարանափոխ պիտ'որ ըլլանք։ Ասոր մէջ, ինչպէս ամէն մարդ կը տեսնէ, խօսքը բոլորովին ուրիշ բանի վրայ է, եւ ոչ թէ ազատութեան։

Մանաւանդ թէ՛ Ասաքեալը մինչեւ իր վախը կը ցուցնէ, որ չըլլայ թէ մէկն աս մոլոխական ծեսերէն ազատ ըլլալը մարմնոյ դիւրութեան պատճառ առնէ, ուստի եւ կը զգուշացնէ, որ այսպիսի զեղծում մը չընեն։ Պետրոս ասաքեալը նոյնպէս զմեզ կը խրատէ, որ չըլլայ թէ այս ազատութիւնը դարձում է շարժում՝ ունենանք, այլ ասոր ներհակ կը պատուիրէ, որ ամենուսն ալ կատարեալ հպատակութիւն ցուցնենք։

Եւ իրացնէ, սուրբ աւետարանէն ամենեւին բան մը հասկըցած պիտ'որ չըլլայ, ով որ նոյնը ամբարշտութեամբ ազատականութեան օրինաց մատեան կը հրատարակէ։ Այսպիսին հարկ է որ մոռցած ըլլայ նոյն իսկ Յիսուսի քրիստոսի խօսքերը. Պայտէր քոսէտէն չ որ իայտէն է, է- Ատոնոյ՝ ինչ որ Ատոնոյ է։ Նոյնպէս Ս. Պետրոս ասաքեալին ըսածները, Հնաշուք էլէտ մէկն օրէնքն-նորոգելու Ատոնոյ հաճութեամբ է՝ թո՛ղ-որին՝ իբրէն- այնպէս-ի մէկն- ՚ը, որ մեծն էլ էր է, որ քոստանդնուփոսն, որ անկէք քոստանդնուփոսն ըլլալու հաճութեամբ էլ զատուցէ, էլ չհարտը օրէնքէ, Ատոնոյ լուսնէ, թո՛ղ-որինը զատուցէ։ Ծո՛ղ-որին, յիշ քերտնոն հոգտուի էլէտ, չէ թէ զնա՛ թո՛ղ-որինն- ընտան հոգտան ընտան ալ։ Պօղոս Ասաքեալն ալ նոյնը կը կրկնէ. Ահն ան լուսնն ինտան-թեանն հոգտուի ըլլայ, որ լուսն-տե- մէկն ինտան-թեանն Ատոնոյ ի- թայ։ Ե- ով որ էլ ինտան-թեանն հոգտուի ՚իտէ, Ատոնոյ հոգտանն հոգտուի ՚իտէ, է- իր իտէն քոստանդնուփոսն ընտան ի ի յիշէ։ Ատոն հոգտուի է հոգտուի էլէտ, չէ թէ զնա՛ իր իտէն՝ այլ նա- ի ըլլալ- տանքի հաճութեամբ։

Բայց՝ մէկ գի ձգելով նոր կտակարանին հազար ու մէկ վկայութիւնները, որ միշտ հպատակութեան կը յորդորեն, մէկ գի ձգելով նաեւ Աւետարանին Հոգին, որն որ ուրիշ բան չէ, բայց եթէ նոյն իսկ կարգի կանոնի, խոնարհութեան, եւ հպատակութեան հոգին. զարմանալու բան չէ՛, որ տասն եւ ութը դարերէ ի վեր նոյն Աւետարանը ամէն մարդու ձեռք ըլլալով, եւ ամենքն ալ, թէ սուրբ հարք, եւ թէ վարդապետք, երկայն երկայն վրան մտածելէն ետքը, անոր մէջ ուրիշ բան չկրցան գտնել, բայց եթէ ազատականութեան գաղափարութիւնը, եւ հիմայ այս խորունկ Պրոֆիտիզները, ամէն երկիրներու յեղափոխականները, զատ բան մը գտած

¹ Գաղ. Ե. 13: - ² Ա. Պետր. Բ. 16:

ըլլան : Իրաւցընէ՛ թէ որ ասով սուրբ Գրքին եւ Աստուածային Փրկչին երկրպագելի անձին թշնամանք մ'եղած չըլլար, աւելի պէտք էր, ասոնց անմտութեանը վրայ ի գութ շարժիլ ու ծիծաղիլ, քան թէ ծանրութեամբ եւ պատճառներով մերժել :

Բ. Այսու ամենայնիւ դուն չէիր, կ'ըսեն, որ ուղղափառ հաւատքը բարձրացընելու համար կը զրուցէիր, թէ Աւագ-Մարտի Գերբարձր Քննչ, եւ թէ Բարդուղիմէոս յաւիտեան վեճարարն էր : Այո՛, աս ըսի, եւ դարձեալ կը զրուցեմ, վասն զի աս է ճշմարտութիւնը : Բայց ասով չ'իմացուիր, թէ Յիսուս Քրիստոս ըրաւ կամ սորվեցուց մեզի, որ մէջ մէկ Սպարտացի ըլլանք, ապստամբութիւններով, ցոյցերով, դաշնակցութիւններով, արիւնհեղութեամբ ազատութիւն ստանանք, եւ ոչ ալ սորվեցուց մեզի, որ դուռած իշխանութիւնները չճանչնանք : Ինչու որ ինք ալ գերիները բոլորովին ուրիշ կերպ ազատեց, այսինքն իր վարդապետութեամբը, որ աշխարհք բերաւ, եւ իր շնորհքովը, որով անբանց ու ծառայից սրտին քաղցր եղբայրսիրութիւն մ'ազդեց, եւ այսպէս իրարու մօտեցուց եւ ընտանի ըրաւ : Տէրանց աղէկ հասկըցուց, որ ի Յիսուս Քրիստոս գերիներն ալ փրկուեցան, եւ թէ ինչպէս բնութեամբ ամենքն ալ իրարու եղբայրներ էին, այսպէս ի Յիսուս Քրիստոս ամենքն ալ Աստուծոյ որդեգիր որդիներն էին. թէ անոնք ալ իրենց տէրերուն պէս նոյն երանութեան սահմանուած էին, ուստի եւ արժանի էին որ եղբոր պէս սիրուին եւ այսպիսի վարմունք գտնեն : Այս աստուածային վարդապետութեան եւ շնորհաց ազդեցութեամբը գերիներուն կոճղները խորտակեցան, շղթաները քակուեցան, եւ իրենք ալ մարդու կարգ ու պատիւ ստացան : Բայց քրիստոնէական հաւատքը ծառայից ալ դարձաւ ու ըսաւ յայտնապէս, թէ ոչ միայն պէտք չեն ապստամբիլ, այլ նաեւ խղճմանքէ կը պարտաւորին հպատակ կենալու, եւ յորդորեց որ ալ անկից ետքը իբրեւ պարտք մ'ընեն, ինչ որ մինչեւ ան ատենը ի հարկէ կը գործէին : Ուստի զիրենք շղթաներուն տակ պահելու հարկը վերցուելով, հետզհետեւ աւելի կը դիւրիննար իրենց ազատութիւնը : Ասով բոլորովին տիրեց սուրբ Աւետարանին անձառելի քաղցրութիւնը, եւ գերութիւնը բոլորովին ընջուեցաւ, առանց եւ ոչ կաթիլ մ'արիւն թափուելու : Աս է Սուրբ Աւետարանին ազնուական փառքը, բայց ինչպէս ամէն մարդ կը տեսնէ, աս փառքը ստացաւ հիմակուան ռամկավարներուն քարոզած միջոցներուն՝ բոլորովին հակառակ պայմաններով : Ասոնք կը զրուցեն. ինչ կեցեր էր, ոտք ելէք ամենքնիդ միարան իբրեւ մէկ մարդ մը, առջեւնիդ գոցուած ճամբաները բացէք, կապանքնիդ խզեցէք, եւ արեւան մէջ խզեցէք մեզի հակառակ ելլողները, եւ ազատ եղէք : Յիսուս ասոնց հակառակ ըսաւ :

Հպատակ կեցէր տերերնուդ՝ թէեւ անդամ ալ ըլլան, անոնց անձին վրայ Քրիստոս նշմարեցէր, որուն սիրոյն համար որ կը հնազանդիր: Ասկից երկու բան ամէն մարդ կրնայ տեսնել. առաջինն է Յիսուսի Քրիստոսի կարողութիւնը, որ մարդկային եղանակաւ անբաւական երեւցած միջոցով մ'անհամեմատ ազնուագոյն վախճան մը ստացաւ. երկրորդը, որն որ իմ խնդրոյս համաձայն է, աս է, որ Յիսուս Քրիստոս չէ թէ միայն շիհաստատեր ժամանակիս ազատականութեան հոգին, այլ նաեւ ուղղակի անոր կը հակառակի:

Բայց՝ մինչեւ հիմա ըսածներնէս կը բղխէ ուրիշ աւելի ծանրակշիռ խորհրդածութիւն մը, թէ իշխանութեան հակառակիլը՝ չէ թէ միայն քաղաքական մոլորութիւն մը, չէ թէ միայն կարծեաց զանազանութիւն մըն է, ինչպէս հիմակուան ատենները համարձակութեամբ կը քարոզեն, հապա Աստուծոյ առջեւ ստոյգ մեղք է, եւ ամենամեծ մեղք խղճմտանքի առջեւը: Գուցէ գտնուի մէկը, որ աս խօսքերը կարգաւրով՝ սկսի ինք զինքը խաշակներէ, ու աղաղակել, սա բարբարոսին, սա յետախաղացին, սա խաւարասիրին, ու աւտորո-ռուսին նայէ, եւ ասոր նման չեմ գիտեր ինչ... Բայց ես աւտորո-ռուս, կամ աւտորո-գութ եղեր եմ, հոգս չէ, երբ որ աւետարանն ասանկ կը զբուցէ: Վաղաչեմ, ինչու կ'ուզես դուն ճշմարիտ ազատականութիւնն աւետարանով պաշտպանել, եւ անոր մէջ Յիսուսի Քրիստոսի օրինակները գտնել: Անան զի կը հաւատաս որ, ոչ ոք ան գրքին հեղինակութիւնը կրնայ ուրանալ, եւ օրինակները մերժել: Քանչէր է, եւ եթէ աւետարանին մէջ ասոր տեղ առ օրինաւոր իշխանս հնազանդութիւն, հպատակութիւն յանձնուած գտնելու ըլլաս գատապարտութեան սպառնալիքներովը, պէտք չէ՞ որ նոյնը բարձրաձայն քարոզես, կամ թէ ի շնորհս ազատութեան աւետարանը պիտի ուրանան ինչպէս քանի մը բարեյիշատակ Հունգարացիներն ըրին 1848ին: Բայց դուն արդէն վերը կարգացիր թէ Առաքեալը յայտնապէս գատապարտութիւն կը քարոզէ անոնց, որոնք Աստուծմէ հաստատուած իշխանութեան հակառակ կ'ելեն. ուրեմն հարկ է որ, եթէ կեղծաւորութեան համար աւետարանն օգնութեան չես կանչեր, հպատակիս:

Բաց ասկից՝ չէ թէ միայն մեղք է հաստատուած իշխանութեանց հակառակիլը, սպստամբութիւններ խոսովութիւններ գրգռելը, հապա ամենամեծ մեղք է: Ինչու որ՝ Աստուծոյ իրաւանց գեմ յարձակիլ է: Ամէն հրամայող որոն անունովը կը հրամայէ: Մինակ Աստուծոյ անունովը: Աստուած թէ ուղղակի առանց միջնորդի ընտրած ըլլայ իշխանը՝ ինչպէս կ'ընէր երբեմն հին օրէնքին մէջ եւ թէ մարդկային գեպքերուն թող տուած ըլլայ անձի մը որոշումը, ինչպէս հասարակօրէն կ'ընէ նոր օրէնքին մէջ, ստոյգն աս է, որ իշխանութիւնը շնորհոյն ինքն է: Ամէն իշխանութիւն Աստուծմէ է.

Ոչ --- արե՛ք է իշխան--ութեան, ինչ -չ յԱ-դար-ձայ: Ուրեմն ա-
պստամբութիւնը, որ իշխանի մը դէմ կ'ըլլայ, մարդու դէմ
եղած չ'ըլլար, հապա անոր դէմ, որ նոյն իշխանին իշխանու-
թիւն տուած է, ինչպէս որ՝ թաղաւորին փոխանորդն անար-
գողը հասարակ մարդ մը չ'անարգեր, հապա նոյն իսկ թա-
ղաւորը, որ զանիկայ իրեն փոխանորդ գրած է: Աս անժխտելի
փաստին վրայ ան ժամանակ քրիստոնեաներն իրենց հիմը
դնելով միշտ ամենածանր մեղք համարած են ապստամբու-
թիւնը: Ազէկ գիտէին թէ չկայ իշխանութիւն մը բայց եթէ
Աստուծակ, շէին կրնար երկրաւոր իշխանութեան դէմ ապստամ-
բիլ առանց Աստուծայինը վիրաւորելու: Ասոր համար կը
հպատակէին մինչեւ Ներսններու, Տիրերներու, Դեկոսներու,
Դիոկղէտիանոսներու, աստուծային իշխանութիւնը նաեւ
սյսպիսի անարժան մարդիկներու վրայ գրուած ճանչալով
Աստուծոյ անքննելի գատաստանաւը:

Ի՞նչ կալ աղբիւրը, որուն համար ապստամբութեան
գրգռելն ամենածանր մեղք է, ընկերին հասցուցած ֆեասն է:
Խռովութիւնները, զաւաճանութիւնները, ապստամբութիւն-
ները, առանց անժիւ անձանց ծանր ֆեաս տալու չեն կրնար
ըլլալ: Անաս ստացուածներու, վասն զի շատերուն ունեցած
հարստութիւնները կը կորսուին, ամբողջ ընտանիքներ մու-
րացկան կ'ըլլան, ոմանք ունեցածնին կը տուժեն եւ ոմանք
պաշտօննին, եկամուտնին, որոնց իրաւունք ունէին, կը կոր-
սընցընեն: Անաս՝ գիտութեան, վաճառականութեան, ա-
րուեստներու, որոնցմով այնչափ այնչափ բազմութիւն իր
հացը կը գտներ: Անաս՝ ընկերութեան, վասն զի այն խռ-
վութիւնները, որ ան միջոցին մէջ բոլոր ընկերութիւն կը
յուզեն, շատերը ժամանակէն յառաջ գերեզման կը տանին:
Անաս կրօնի, որն որ այնպիսի խռովայոյզ շփոթութեանց
մէջ շատ անգամ սարի տակ կ'երթայ, կը պղծուի եւ շատե-
րուն սրահն մէջէն կը մերժուի: Անաս անժիւ անմեղներու,
որ իրենց կեանքը կը կորսընցընեն, ուրիշներուն ապրու-
ստամբութենէ գրգռուած գազանային կիրքերուն զո՛հ ըլլալով:
Արդ թէ որ զրպարտողը՝ անուն աւրելուն համար մարդկան
գարշելի է, թէ որ գողը թողութիւն չի գտներ ամեն ատեանի
մէջ ընչից ու կենաց ապահովութիւնը բառնալուն համար, թէ
որ մարդասպանն ըրած յանցանքին ազտեղութիւնը իր արեամբը
պէտք է լուանայ, թէ որ սրբապիղծն երկինքը թշնամանելով
երկրիս զգուումն է, որպիսի՞ անօրէնութեան յանցաւոր պիտի
չհամարուի ապստամբը, որ իր վրայ կը ժողիէ գողին, զրպար-
տողին, սրբապղծին, մարդասպանին անօրէնութիւնները, եւ
չարագոյն եւս, վասն զի գործադիր է սյսպիսի եւ աւելի եւս
անժիւ անօրէնութիւններու:

Ազէկ գիտեմ, որ մեր օրերն աս ճշմարտութիւններուն
ականջ դնող չիկայ, քանի որ ապստամբութեան սուրբ ի-

բաւուները հրատարակուած է, քանի որ Միլանոյ, Փիանորի Օբսինի, եւ ասոնց նման հրէշներն աստուածացեր են, եւ Լորֆրոտի անունով կը պատուուին այն նենգաւորները, որ մարդկային եւ աստուածային արգարութեան հարուածին տակ մեռան: Բայց եթէ ճշմարտութիւնը՝ դարերու փոփոխմամբ չիփոխուիր նէ, ոչ որ կրնայ ընել, որ օրինաւոր իշխանութեան դէմ ապստամբողն աշխարհքիս ամենէն մեծ շարագործներէն մէկը շահմարուի: Եթէ մոլորութիւն մը սորվեցընելը բաւական էր տարակուսական ցուցընելու անոր ներհակ ճշմարտութիւնը, ալ աս աշխարհքիս վրայ ամենեւին ճշմարտութիւն մը չէր մնար, ինչու որ՝ ուրացան մարդիկ աներեսութեամբ Աստուծոյ գոյութիւնը, հաստատեցին մարդու աստուածութիւնը, ստացուածքը գողութիւն է ըսին, ու Աստուած՝ չար:

Հատերուն վրայ ապստամբութեան սոսկումը կը թեթեւցընեն ատեաններն եւ իշխաններն իրենց թեթեւ պատիժներովը եւ թողութիւն տալու գթութեամբը, որով աս ոճրագործութիւնն ուրիշ անհամեմատ փոքր յանցանքներէն ալ նուազ շարիք մը սեպել կը ցուցընեն: Բայց՝ աս գթութիւնը կրնայ արգարանալ առանց նոյն յանցանքին դաժանութիւնը մեղմացընելու: Իշխանները շատ անգամ յանցանքին իրական որպիսութենէն աւելի՝ աշքերնուն առջեւ ունենալով՝ այնչափ եւ արտաքոյ կարգի զրգարութիւններուն բազմութիւնը, որ երիտասարդական հասակը յանցաւորութեան կը մղէր, շատերը՝ նուազ յանցաւոր կը համարէին, վասն զի իմաստակութեան սաստկութիւնը զիրենք մոլորեցուցած էր, ճշմարիտը չճանչնալու, եւ կրից բորբոքումը կուրացուցած էր զիրենք՝ սուտը գրկելու: Աս խորհրդածութիւնները՝ այսու տեսութեամբ՝ ցաւակցութեան արժանի կ'ընեն զանոնք, որ այսպիսի ոճրագործութեան պարտաւոր եղած են:

Վերջապէս՝ ասիկայ հաստատուն կը մնայ, թէ ինչ մեծ անօրէնութեան մէջ են անոնք, որոնք որ հայհոյութեան հողին ան աստիճանի կը տանին, որ մինչեւ Արգելոյն Աստուծոյ Յիսուսի Քրիստոսի կ'ընծայեն երկրիս վրայ այն անասնական ազատութեան հրատարակութիւնը, որուն այնչափ դարշուութեամբ կը բազման: Ասով նոյնը կ'ընեն՝ ինչ որ հեթանոսները կ'ընէին, որոնք մոլութեանց մէջ անպատիժ մնալու համար, նոյններն իրենց աստուածութիւններուն կ'ընծայէին: Բայց յիշեն, որ մեր Աստուածը հեթանոսներուն աստուածներուն պէս չէ. ինք նոյն իսկ էական սրբութիւնն է, եւ աս հայհոյութիւններուն համարը պիտի պահանջէ անոնցմէ, որոնք որ աստուածային վերարկուաւ ամբարշտութիւննին կ'ուզեն ծածկել:

Եղբայրութիւն:

Ա. Ամերսոն ալ եղբայր եմք: -- Բ. Ի՞նչպէս ի գործ կը դուրս եղբայրութիւնը:

Ազատութեան անունէն ետքը կու գան ուրիշ երկու բառեր, որոնք որ իրաւցընէ ծանր անկարգութիւններու լուցկիքներն են, եւ ասոնք են եղբայրութիւն եւ հաւասարութիւն: Եղբայրութեան անունով՝ մարդկային ազգը շարաշար կը տանջուի. հաւասարութեան անունով շունեւորներն իրենց մէ աւելի ունեցողներն ոտքի տակ կ'ուզեն առնել. բայց երկայն դատախազութիւն չընելու համար, աս երկու ձեւերուն վրայ, որ դրեթէ դար մը յառաջ սկսան այնչափ շարիք հասցընել աշխարհքիս վրայ, կը շատանամ աս՝ ու հետեւեալ գլուխներուն մէջ քանի մը մոլորութիւններու վրայ խօսիլ, որոնք որ ասոնց շուքին տակ անվրդով կը պահուըտին: Այսինք եղբայրութենէ:

Ա. Ա՞նչպէս ալ եղբայր եմք. ահաւասիկ աշխարհքիս նորելուկ հաւատոյ դաւանութիւնը: Արդ՝ ասոր մէջ ստուանելու ի՞նչ բան կայ: Եթէ աս նախադատութիւնն ուղիղ մըտքով իմացուելու ըլլայ, չէ թէ միայն իր մէջը դատապարտելու բան չկայ հապա գովելու ալ շատ բան կայ: Ինչու որ՝ ըստ ինքեան մտածելով ճշմարիտ եղբայրութենէն ի՞նչ աւելի գերագոյն եւ ի՞նչ աւելի աշխարհքիս օգտակար բան կրնայ գտնուիլ: Բայց որովհետեւ ասիկա ծուռ իմացուած, եւ դաւաճանութիւններն ու ամբարշտութիւնները ծածկելու համար, գործածուած է. ասոր համար կ'ուզենք քիչ մը քննել թէ հասարակօրէն ի՞նչ բանի տեղ կ'առնուի ու կը գործածուի:

Եղբայրութիւնը սէր կը հնչէ. այսու ամենայնիւ իրենց մտքով առնուած եղբայրութիւնն ամէն ճշմարիտ սէր կը ջնջէ, ու անմիարանութիւն բորբոքելու լուցկիքի տեղ կը գործածուի: Ընթերցողը յիշէ մէյմը ան ժամանակը, որ աս բառը սկսաւ գործածուիլ, այսինքն է՝ անցեալ դարը, երբ որ մեծ յեղափոխութիւնն սկսաւ. արդ՝ ան ատենը չէր եղբայրութեան ճշմարիտ ժամանակը: Այն առաջին զիւցազուները, որ նոյնը հանդիսացուցին, անմիջապէս իրենց քաղաքակիցներէն երկու հարիւր հազարէն աւելի շարաշար սպաննեցին, եւ ետքը սկսան իրարու արիւն խմել, որովհետեւ փոփոխակի իրար կանթեղներու, գլխատութեան մեքենաներու, տապարներու, եւ սրոյ մատնեցին, ինչպէս ամենուր յայտնի է: Այսպէս անոնք ալ, որ իրենց յաջորդեցին եղբայրներու անուան մէջ, յաջորդեցին նաեւ փոփոխակի իրար սիրելու մէջ. Եւրոպա փոքր ի շատեւ ասոնց սիրոյն ճաշակն առաւ 1848ին, եւ աս մեր օրերս՝ մեր սիրա-

կան եղբայրներն ալ անդազար կը զբուցեն եւ սպազբու թեամբ կը հրատարակեն թէ, այս իրենց եղբայրութիւնն աշխարհքիս վրայ հաստատելու համար քանի մը միլիոն մարդիկ աշխարհքէս վերցընելու ալ հարկ ըլլայ, մեծ բան մը չէ: Բաց ասկից՝ աս սիրելի եղբայրութիւնն ո՛ր մնաց որ անմիաբանութիւն շարուցանէ: Յորշափ որ երկիր մը դեռ հին եղբայրութիւնը կը պահէ, հանդարտ կեցած է, եւ կարգ ու կանոն կը պահուի. թող տուր որ հոն ալ ժողով եղբայրներու բազմութիւն մը, եւ ան ատենը՝ ինծի պատմելու շատ սիրուն բաներ պիտ'որ ունենաս: Ծառաները կը սկսին նախանձիլ տէրերնուն վիճակին վրայ, տէրերը ծառաներնին կը շարշարեն, գեղացիներն իրենց կալուածատեարց իրաւունքները չեն ճանչնար, կալուածատէրերը, որչափ կրնան, գեղացիները կը կեղեքեն: Աս եղբայրութիւնը ընտանեաց մէջ տարաձայնութիւն՝ կազ կախ կը ձգէ, որդիք հօրերնուն դէմ, հարք որդւոց դէմ, եւ հպատակները իշխաններուն դէմ կը զինէ, անհաւատալի՛ բայց ստոյգ բան է, մինչեւ իշխաններն ալ իրենց հպատակներուն դէմ կը գրգռէ: Ուր եղբայրութիւնը կը տիրէ, հոն անմիաբանութիւնն իր անթող դրած է:

Բայց՝ եթէ ուրիշ բան չըլլար, կրնայ մէկը մտածել, բաւական էր ըսելը, թէ եղբայրութիւն բառը, բոլորովին հակառակ նշանակութեամբ կ'աւանուի, եւ ասով խարեութիւնն ալ կը յատակի. բայց հոս ասկից զատ՝ ուրիշ աւելի շարագոյն բան մ'ալ ծածկուած է: Արո՞վ հետեւ եղբայրութեան անունն առնուեցաւ կրօնի ատելութեան համար, այսինքն է, որպէս զի մերժեն ճշմարիտ եղբայրութիւնը, որն որ Յիսուսի Քրիստոսի եկեղեցւոյն սեպհական է: Աս ճշմարտութիւնն իմանալու համար՝ հարկ է բանը վերէն առնուլ: Անցած դարուն փիլիսոփայութիւնը յեղափոխութեան եւ անկրօնութեան հետ զաշնակից ըլլալով, ջանաց քրիստոնէութիւնը քննել, եւ ասոր ճշմարտութեան ցոյցերը մերժելէն՝ խորհուրդները ծաղրելէն՝ եւ ամեն հաւատալիքները կատակի առնելէն ետքը, քրիստոնէական առաքինութիւններուն դէմ ալ զինելու սկսաւ: Բայց ասոնց տեղ հարկ էր ուրիշ բան մը հնարել, այնպէս որ գոնէ արտաքին երեւոյթ մ'ունենային եւ դո՛հ ընէին ուղղափառութեան յիշատակները սրտերնէն մերկանալ չուզողները: Արդ ի՞նչ պէտք էին ընել: Ամեն առաքինութիւններուն մէջ որ քրիստոնէութիւնն աշխարհք բերաւ, առաջինն ու գլխաւոր տեղը բռնած էր սերը, թէ իր լուսաւորութեամբը, որ կը ծագէր, եւ թէ իր օգտիւր, որ կ'ընծայէր: Արդ՝ աս էր, որուն կ'ուզէին բան մը նմանցընել: Բայց՝ դիւրին չէր ինչու որ՝ սերը ան տունկերէն մէկն է, որ Սուրբ Եկեղեցւոյ պարտեզէն դուրս չիծաղկիր, եւ որովհետեւ եկեղեցին չէին ուզեր, անոր համար ալ չէին գիտեր ինչպէ՞ս բանը յառաջ տանին: Հոս երեւցաւ նոյն դարուն նոր իմաստութիւնը, որ գտաւ առաքինութիւն մը սի-

բոյ երեւոյթով, առանց անոր ծանրութիւնն ու նեղութիւնն ունենալու, եւ աս եղաւ եղբայրութիւնը:

Բայց թէ՛ եղբայրութիւն ըսածնին սիրոյ գիմակ մըն է, եւ ուրիշ բան չէ, քանի մը ցոյցերէն կ'իմանաս: Սէրը՝ գերբնական առաքինութիւն մըն է, որ վերէն այսինքն է՝ Աստուծակէ կը շարժի: Արտերնուս մէջ բնութենէ վեր սկիզբ մը կ'ուզէ որ անոր գործքերը կերպաւորէ, եւ բնութենէ վեր պատճառներէ սիրելու կը շարժի: Սէրը՝ ընկերը կը սիրէ, չէ թէ մարդ՝ չէ թէ բարի՝ չէ թէ սիրելի՝ չէ թէ օգտակար ըլլալուն համար, հապա վասն զի Աստուծոյ որդեգրական որդի է, վասն զի Յիսուսի Քրիստոսի արեամբը փրկուած է, վասն զի Աստուած մեզի ասանկ պատուիրած է, եւ կրնամ ըսել որ, Յիսուս մեր սիրոյն վրայ ունեցած իրաւունքներն ընկերին շնորհած ըլլալուն, եւ ընկերին ցուցուած սէրն իրեն եղածի պէս սեպելուն համար: Ասոնց վրայ՝ ան ալաւելցուր, որ սէրն Աստուծոյ շնորհքին օգնութեամբն եւ ունակութեամբը կը գործէ: Ասոր տեղը՝ եղբայրութիւնը մինակ երկրէս կը շարժի, եւ իր գործքերուն սկիզբը մինակ բնութիւնն է, եւ իր աշքին առջեւն ուրիշ պատճառ մը չունի բայց եթէ բնականը: Իր ընկերին վրայ մինակ ան կը տեսնէ, որ մարդ է, անոր արտաքին գեղեցկութիւնը, հաճոյականութիւնը, քանի մը բնական զգաստութիւնները, սրտին աղէկութիւնը, եւ ասոնց նմանները. բայց ամենեւին չիտեսներ ինչ որ մարդուն վրայ զգայականութենէ եւ մտքէ վեր կը գտնուի, այսինքն՝ այն պարզեւնները՝ զորոնք Աստուած անոր շնորհած է, եւ այն անուանակոչութիւնները որոնցմով զանիկայ ճոխացուցած է աւելի բարձր, այսինքն՝ շնորհաց կարգի մէջ:

Ընկերին սէրը, ազնուագոյն առաքինութիւն մըն է, մանաւանդ թէ առաքինութեան մէջէն ամենէն բարձրն է, եւ եթէ ուղղափառ վարդապետութեան նայելու ըլլանք՝ աստուածային սիրոյն հետ ալ նոյն է, ինչու որ՝ թէ մի եւ նոյն սկիզբէ յառաջ կու գայ, եւ թէ մի եւ նոյն վախճանի կը նայի, երբ որ մարդը սիրելով աւելի զԱստուած՝ արարիչը, քան թէ արարածը սիրել կը գիտէ: Աս գովեստներէն եւ ոչ մէկը եղբայրութեան կը պատշաճի, որովհետեւ ասիկայ պարզապէս մարդու սէր մըն է, եւ այնպիսի սէր մը, որ մինակ մարդկային յօժարութենէ յառաջ կու գայ:

Արդ՝ սէրն ամէն տեսակ գործողութեան բաւական է, իսկ եղբայրութիւնը շատ քիչ բանի կարող է, եւ ան քիչն ալ մեծ դժուարութեամբ կը գործէ: Սէրն աշխարհքիս կէս մասին գերիններուն շղթաները կոտորեց, անբանացեալ վայրենիները մարդկութեան զարձուց, եւ մարդկութենէ քրիստոնէսք ըրաւ, եւ իրենց ամէն տեսակ առանձնական ու հրապարակական թշուառութիւններուն մէջ օգնութեան հասաւ: Սիրոյ գործքերն են հիւանդանոցները՝ ախտացելոց, ապաս-

տանարանները՝ ծերոց, որբանոցները՝ տղոց համար եւ այնչափ ճշմարիտ բարեգործութեան հիմնարկութիւնները, եւ ասոնցմէ աւելի՛ ինք միայն սորվեցուց եւ շարժեց զմարդիկ, որ իրենց անձը, աշխատութիւննին եւ գործքերնին աղքատներու, անտէրուններու, հիւանդներու, բանտարկեալներու համար զոհեն: Ասոր ներհակ եղբայրութիւնը քանի մ'անգամ ձայնը լսել տուաւ, բայց ամէն շարիքները, ինչպէս որ դուաւ, անանկ ալ մարդկութեան մէջ թողուց, շատ շատ՝ բրածն ան էր, որ քանի մը ստակ նետեց, վճարեց անոնց՝ որոնք մարդկային թշուառութեան օգնելու կը մտածէին, ու կը զբաղէին, բայց երբեք սիրտ չունեցաւ իր անձը զոհելու:

Աէրը՝ դիմացոյ ու հաստատուն է իր գործքերուն մէջ, վեհանձն է որպիսի եւ իցէ դժուարութեան յաղթելու: Ինք կը սիրէ՝ թէ եւ շիրուելու ալ ըլլայ, մանաւանդ՝ թէ եւ ատելի ըլլայ եւ հալածուի: Թէ որ սիրոյ առջեւն ասնեա՛ արգելել ուզես՝ ետ չիդառնար, թէ որ նեղես աւելի եւս կը փայլի, թէ որ ընկճել ուզես, ամէն կողմանէ դուրս կը ցատկէ եւ աւելի եւս կը յայտնուի: Եղբայրութեան վրայ աս ձիրքերէն եւ ոչ մէկը կ'երեւայ: Բաւական է ծուռ նայուածք մ'իր զօրութիւնը կտրելու, ինչու որ՝ բնութիւնը, որուն վրայ հաստատուած է եղբայրութիւնը, թշնամին ալ սիրելու, եւ յարատեւութեամբ սիրելու չիդար: Եղբայրութիւնը ծանր դժուարութիւններու չիկրնար յաղթել, վասնզի չունի շարժառիթներ, որ զինքը հաստատուն բռնեն: Ով որ դժուարին եւ տաղտկալի գործքի մը մէջ աստուածային հրամանը, Աստուծոյ հաճոյքը, քրիստոսի նմանութիւնը կը տեսնէ, անիկայ ստուգիւ ինք զինքը կը մտնայ, ինք իրեն կը յաղթէ եւ նոյնը յառաջ կը տանի: Բայց ով որ՝ ուրիշ բան չիտեսներ, բայց եթէ իր նմանին աղէկութիւնը, եւ մէկ բնական ցաւակցութեան կատարում մը, հարկ է որ ետ կենայ երբ որ ուրիշին բարիքը սաստկապէս դէմ կ'ելլէ իր անձնական բարոյն, եւ երբ որ բնական ցաւակցութիւնը չափէ դուրս տաղտկութենէ կը յաղթուի: Ազնուական Պ. Պարոնէն, որուն խելքը վրան էր եւ սիրտը բարեպաշտ, որ մը մէկը դրամական օգնութիւն կը խնդրէր, եւ կը ջանար իր առջեւը գնել եղբայրութիւնն ու մարդասիրութիւնը: Պ. Պարոնը պատասխան տուաւ, մէյ մ'ալ մի գրուցեր ատ բանը ըսաւ, ինչու որ՝ եթէ ինձմէ օգնութիւն ուզես Յիսուսի սիրոյն համար, կու տամ ամենայն սիրով. բայց եթէ ես իմ մարդասիրութեանս խորհուրդ հարցընելու ըլլամ, սա ծառէն զքեզ կտխել կու տայի: Ա՛ուզէր ըսել աս խօսքով թէ, որչափ առջինը զօրաւոր եւ աղքատ շարժառիթ մըն էր, այնչափ ալ երկրորդը անզօր ու տկար: Ուրիշ մ'ալ կը գրուցեր, թէ շէր ուզեր ամենեւին այն եղբայրութեան մասնակից ըլլալ, վասն զի իմացած էր որ, ոչ աչք ունէր ընկերը ճանչնալու, ոչ սիրտ զանիկայ սիրելու, եւ

ոչ ձեռք անոր օգնութեան հասնելու: Ուրիշ շատ տարրերու-
 թիւններ կան եղբայրութեան ու սիրոյ մէջ, եթէ մէկն եր-
 կայն քննել ուզէ. բայց աս ըրած փոքր նկարագրութիւննիս
 ալ ցուցնելու բաւական է, թէ ինչ մեծ մասնութիւն է, որ
 հաւատացելոց կ'ընեն, ստուերը՝ իրին, երեւոյթը՝ գոյութեան
 տեղ ցուցնելով:

Բաց ասկից՝ եղբայրութիւնը միութեան ընդհանրու-
 թիւն մը կը ցուցնէ, եթէ բառին հասարակ նշանակութեանը
 նայելու ըլլանք, եւ եթէ աս եղբայրներուն հրապարակախօ-
 սութեանն ալ վայրկեան մը միտ դնելու ըլլանք: Իրենք չեն,
 որ անդադար կ'աղաղակեն, թէ ամէնքնիս ալ իրրեւ եղբարք
 իրար պէտք է սիրենք, թէ ժողովուրդներն եւ ազգերը մէկ
 մեծ ընտանիք մըն են, թէ ամէնքն ալ մէկ տեղ պէտք է
 խառնուին ու ձուլուին եւ թէ ասկից յառաջ եկած բարիքը
 բոլոր մարդկութեան է: Իրացնէ աս է իրենց բերնին խօսքը:
 Բայց զործքով աս եղբայրութիւնն ինչի՞ կը դառնայ: Ընկե-
 րութեան մէջ յանդուգներու եւ բռնաւորներու ժողով մը
 կազմելու, որ իրենց յեղյեղուկ հաճոյիցը բովանդակ ընկե-
 րութիւնը գերի կ'ուզեն ընել:

Ամէնքնիս ալ եղբարք ենք. ուրե՞նք բերէք դանակը,
 բերէք հրացանը, որ աշխարհքէս ջնջենք անոնք ամէնքն ալ,
 որ մեզի պէս չեն մտածեր, մեզի պէս չեն խօսիր, մեզի պէս
 չեն գրեր, մեզի պէս չեն ապրիր: Ասոնք չեն արդեօք սուրբ
 եղբայրութեան դիւցազուններուն միջոցները, որոնցմով ընկե-
 րութիւնը ծանր շղթաներու տակ կ'ուզեն ձգել:

Ամէնքնիս ալ եղբարք ենք. ուրե՞նք ալ ազատութիւն
 չկայ, բայց եթէ մեզի: Արօ՞նք. ամենեւին չենք ուզեր: Եկե-
 ղեցականներ. կրօնաւորները մեզի հաճոյ չեն, մնացածները
 թող ապրին, բաւական որ մեր կամացը համաձայն խօսին ու
 զործեն: Աշխարհական անձինքներու մէջ աւելորդապաշտու-
 թիւններ չենք ուզեր, ոչ այնչափ ողջախօսութիւն, ոչ այն-
 չափ քաշուած կեանք, եւ ոչ այնչափ երկիւղածութիւն:
 Գպրոցները՝ մեր ուզածին պէս պէտք է որ կարգաւորուին,
 կառավարութիւնները մեր ուզածին համաձայն պէտք է որ
 վարուին, հասարակութեան զործքերը մեր գիտցածին պէս
 պէտք է որ մասակարարուին, եւ բովանդակ ընկերութիւնը
 մեր խորհրդովը պէտք է որ ուղղուի: Իմ ընթերցողս, աս չէ՞
 մի աս եղբայրներուն պահանջմունքները, չէ թէ միայն Խա-
 լիայի, այլ բոլոր Եւրոպայի մէջ:

Մարդիկ՝ ամէնքն ալ եղբարք են. ուրե՞նք այլ եւ այլ
 խումբեր զատուին ու բաժնուին իրենց ազգայնութեանը հա-
 մաձայն: Խաւաքի եղբայրները կը զրուցեն. Գաղղիացի՞ է ա-
 տիկայ, պէտք է որ վճնուուի. Գերմանացի՞ է, շարագոյն եւս. 24
 միլիոնները կազմողները միմակ իմաստուն, բարի, գիտուն, եւ
 քաղաքավար են, ու տիեզերաց փառքը, աշխարհքիս պատիւը.

նաց քով, Արրայարանի եւ Աւինեանի տաճարացի մէջ սպաննուածները, Թուրքի ու Մարսէլի մէջ, աւ երկու քաղաքներուն պաշարմանէն ետքը հրացանով զարնուածները, եւ Պրտուան փոքր քաղաքին մէջ մորթուածները, ուր որ բոլոր բնակիչներն ալ կորսուեցան:

«Պատկաճեղիներուն համար՝ 1793, Սեպտեմբերի 21ին տրուած օրէնքը գործադրելու համար, 50 հազար յեղափոխական մասնատողութներէն աւելի գրուեցան Քաղաքացի երկրին վրայ, որոնք որ ասորին հինգ հարիւր իննսուն ու մէկ միլիոն կ'արժէին, եւ 540 հազար դատախազներ կային, որոնք որ իրաւունք ունէին առ ի մահ նշանակելու: Միայն Փարիզի մէջ 60 մասնատողութներ կը համարուէին, որոնց ամէն մէկը բանա մ'ունէր իւր իւր ինքնուրու համար:

«Ժիրոնական Ռիուֆ իր Բանտըիւնը՝ ինչ յիշատակուածներուն մէջ հետեւեալները յառաջ կը բերէ: Կանանց մէջէն ամենէն զեղեցիկները, ամենէն երիտասարդուհիները, ամենէն հաճոյականներն աւ զիհին մէջ առաջին իյնողներն էին, ուստի որ խմբովին կ'ելլէին մահուան տախտակամածին վրայ երթալու, եւ արիւննին թափելու: Այն հրէշներուն վրայ ապականութիւնն ու ատելութիւնը հաւասար ստորով կը քաշէին: Յղի եւ տղայաբեր երիտասարդ կանայք, որոնց ոչ ուժն եւ ոչ կարողութիւնը մնացած էր այն բնութեան աշխատութեանէն, որն որ մարդակեր վայրենիներուն քոյի իսկ ակնածելի էր, եւ շատերուն կաթը վախերնէն, եւ կամ գիրկերնուն նորածին մանկիկներն յափշտակուած բլալուն համար ցամքած էր, ամէնքն ալ գիշեր ու ցորեկ այն խաւար անգունգին մէջ կը նետուէին: Բանտէ բանա քաշկուտուելով կու գային կը հասնէին վատուժ ձեռքերնին անարգ շղթաներով ծանրացած, եւ ոմանք մինչեւ երկաթի անուր վզերնին կրելով: Ոմանք թալկացած՝ արհամարհոտ բանտապահներուն բազկին վրայ, եւ ոմանք ալ խելքերնին թռուցած խենդի պէս ներս կը մտնէին. զխաւորաբար զէպ ի վերջին ամիսները (թերմատորի Գերորդ օրէն յառաջ) զժոխային գործունէութիւն մը կը տեսնուէր. գիշեր ցորեկ զբանց նիւզերը շարժման մէջ էին, վաթսուն անձինք իրիկունը կը հասնէին զխաւարտութեան երթալու, երկրորդ օրը անոնց տեղ հարիւր անձինք կը մանկին որոնց որ հետեւեալ օրը նոյն վիճակը կը սպասէր:

«Աւերածոն՝ տասնուչորս ազգիւնք, որոնց պարկեշտութիւնն ու մարբութիւնը նմանը չունէր, հրապարակական հանգէտի մը համար զարգարուած կուսանքներու կերպարանքով մահուան տախտակամածին վրայ մէկ տեղ բերուեցան: Մէկ հարուածով մ'ամէնքը մէկանց աներեւոյթ եղան իրենց կենացը գարնան մէջ հնձուելով: Ես մեր մէջը երբեք չեմ տեսած որտի խշխշանք մը, հաւասար եղած բլլայ ստոր, որ այսպիսի բարբարոսութենէ յուզեցաւ:

«Փուլաթու՝ քսան կանայք, մեծ մասը աղքատ գեղացիներ, մեկանց սպաննուեցան: Դեռ այժիս առջեւ են այն խեղճ զոհերը, որ բանտին գաւթին մէջ տարածուած, երկայն ճամբորդութեան աշխատութենէն՝ զօրութենէ բոլորովին ինկած՝ սալայատակին վրայ փռուած պառկած էին . . . : Երբ որ մահուան երթալու եղան, աս դժբախտներուն մեկուն գիրկէն քաշեցին առին իր գիեցիկ մանկիկը, որ գեռ կը ծծէր այն կաթը, որուն քիչ մը ետքը ժանտ դահիճը աղբիւրը պիտի շորցընէր: Ո՛վ գոչին մայրենի ցաւոց, որչափ սուր, բայց առանց ազդեցութեան էիք: Ոմանք կառքին մէջ մեռան, եւ դիակներն գլխատուեցան: Ես չէի՝ տեսներ թերմիտորի Զէն քանի մ'օր յառաջ, ուրիշ մահուան քաշկատուած կանայքը, որ յի ծանուցուած էին: Եւ մարդիկ են ասոնք, Գաղղիացիք են ասոնք, որոնց որ ամենէն ճարտարախօս Փիլիսոփաները վաթսուն տարիէ վեր մարդկութիւն եւ հանդուրժողութիւն կը քարոզեն:

«... Երգէն բաւական մեծ ջրմուղ մը փորուած էր Սուրբ Անտոնի հրապարակին մէջ, որ թափուած արիւնն առնէ տանի: Որչափ ալ զարհուրելի ըլլայ, պէտք է ըսել, ամէն օր արեան հեղեղը կը վազէր, եւ շորս մարդիկ անդադար կ'աշխատէին մահուան գործադրութեան ատեն՝ արիւնն այն աղբանոցին մէջ պարպելու:

«Հոն կէսօրէն երեք ժամ ետքը զոհերու երկայն շարք մ'ատեանին առջեւը կ'իջնար, եւ յամբարայլ երկայն կամարներու տակէն՝ բանասարկեալներու մէջէն կ'անցնէր, կ'երթար, որոնք որ կարգաւ կեցած էին զիրենք տեսնելու անյապ ցանկութեամբ: Տեսայ Փարիզի խորհրդանոցին 45 ատենակալները նոյնպէս ալ Թուլուսի 33 ատենակալները, որ մահուան կ'երթային նոյն կերպարանքով, որով ուրիշ անգամ հրապարակական հանդէսներու կ'երթային. տեսայ 30 ընդհանուր վարձակալներ, որ անցան գացին ծանր եւ հաստատուն ընթացքով, եւ Սետանի 25 առաջին վաճառականները, որ մահուան երթալու ատեննին կը խղճային տասը հազար գործաւորներուն վրայ, որոնք առանց հացի պիտի մնային: Տեսայ զՊէիսէ՝ Գաղղիայի զինուորականաց ամենէն գեղեցիկ մարդը, Անթիլ-ու-Գոմէն-Ի-Ե-Սուլ-Սուլ. տեսայ այն ամէն զօրապետները, որոնց յաղթութիւնները յառաջագոյն դարնիներով պտակուած էին . . . վերջապէս ան ամէն զօրաւոր ու քաջ երիտասարդ զինուորները . . . որ լռութեամբ կ'երթային, եւ ուրիշ բան չէին գիտեր, բայց եթէ մեռնիլ»: Փրիտոն աս նկարը կ'ուզէ կատարել:

«Լը Պոնի դէպ ի հիւսիսային սահմանաց գաւառները խրկուիլը, կրնայ համեմատուիլ հեթանոսութեան ատեն այնչափ վախցուած ընդգաններուն հետ: Հանդիսի օրեր երաժիշտներու գունդ մը կախաղանին քով պատրաստ էր, եւ Լը Պոն

ներկայ գտնուող ազնկանց կը զբուցէր — Կնար — Ի իջ + . . . : Նոյն Լը Պոնէն ապականած տղար, որ նոյն իսկ իրենց ծնողքներուն լրտեսներն եղած էին, պահպանութիւն կ'ընէին: Ասոնցմէ ոմանք մանր գլխատուութեան մեքենաներ քոզներնին պատրաստ ունէին, որոնցմով թռչնոց եւ մկանց գլուխները կտրելով, մեծ բաներու կը վարժէին:

«Ծանօթ բան է որ Լը Պոն՝ երկանն ազատուելուն համար իրեն ձեռքը յանձնուած կին մ'ապականելէն ետքը, էրիկն ալ բռնել եւ նոյն կնոջն աչքին առջեւ սպաննել տուաւ, ու ողորմելոյն ուրիշ բան չմտաց, բայց եթէ ըրած զոհին զարհուրանքը: Այսպիսի դաժանութիւններ այնչափ յաճախ կը պատահէին, որ Փրիւտոն անկարելի է, կ'ըսէ, դէպքերը համբելը:

«Նանձի մէջ հռչակաւոր եղաւ Քառիէ: Ութսունի շափ կանայք պահեստէն դուրս հանուեցան, եւ հրացանով սպաննուեցան, ետքը մերկ գիակնին երեք օր հրապարակի մէջ ձգուեցան:

«Հինգ տղար երկու սեռէն ալ, որոնց ամենէն մեծը 14 տարեկան էր, նոյն տեղը տարուեցան հրացանով սպաննուելու: Աւելի շարժական տեսարան մը տեսնուած չէ: Ոմանց պզտիկ հասակը զիրենք հրացանին գնդակներէն ազատած էր, կապանքներնէն արձակուած՝ դահիճներու ինքն կարգը կը մտնէին, եւ անոնց ոտքը փաթթուած՝ երեսնին վեր ուղղած էին ուր անմեղութիւն ու սարսափ նկարուած էր: Բայց այն արիւնկակներն ամենքն ալ ոտքերնուն տակ առին յօշոտեցին:

Նանձի խղղուածները: Կանանց մեծ բազմութիւն մը, որոնցմէ շատերը յղի էին, եւ ոմանք ալ դիեցիկ մանկիկնին կուրծքերնուն վրայ կը տանէին . . . այն անմեղ պարտաւորները, այն մատաղօրեայ զոհերուն ժպիտները մօրերնուն հոգւոյն վրայ այնպիսի անձկութիւն կը ձգէին, որ աղիքնին կը ցամաքէր, եւ սրտերնին խշխշալէն այն փաղաքշանաց ուժգին պատասխան կու տային, ո՛հ, մտածելով թէ ասոնք ալ վերջիններն էին: Ծոփեզերքին վրայ մեկուն տղայարեքը բռնեց, եւ դահիճները հագիւ թէ ծննդեան ժամանակ թողուցին: Ճամբան առնելով, նաւակի մը մէջ իրարու վրայ դիզուեցան, եւ ետքը ձեռքերնին ետեւնին կապուեցան: Եղկելի մարց սուր աղաղակները դառն կշտամբութիւններն ամեն կողմանէ դահիճներուն դէմ կը բարձրանային: Թուրք Թուրքն ու Լանպերթի ասոնց պատասխանը սրերնուն հարուածովը կու տային, եւ երկիւղած գեղեցկութիւնը՝ իր մերկութիւնը այն հրէշներուն առջին ծածկելու բաւական զրաղած, զողալով աչքը կը դարձնէր ընկերին վրայէն, որ արեան մէջ թաթխուած, հոգին կ'աւանդէր իր ոտքին տակ: Բայց նշանը արուած էր, դարբինները կայնոյ հարուածով մը նաւուն ծակերը բացին, եւ աղիքները զամենքն ալ ընդ միշտ ծածկեցին:»

Բաւական չէ աս փոքր նկարագիրն ամեն մարդ լու-

ասարելու ու այս այնչափ պանծալի եղբայրութեան խարէութենէն ազատելու: Հարկաւոր է, որ աշխարհքս ուրիշ փորձեր ալ ունենայ: Կ'աղաչեմ իմ ընթերցողս, որ այս խորհրդածութիւնն ընես, եթէ ընկերութեան մէջէն ամէն աստիճանի եւ ամէն որպիսութեան զոհերն եղած ալ են նէ, սակայն յեղափոխութեան սկիզբ ու պատճառ ըլլողներէն մէկը չազատեցաւ: Շատ աղէկ կ'ըլլար, եթէ աս համարն օգուտ մ'ընէր անոնց, որոնց հարկաւոր է:

Բայց մէկ դի ձգելով աս զարհուրելի դարչութիւնները, բոլորովին լուսասորուելու համար, քիչ մը համեմատեալ ասոնց կծծութիւնը, վատութիւնը, եւ բարբարոսութիւնը, ուղղափառ Եկեղեցւոյ աշխարհքիս վրայ հաստատած ճշմարիտ եղբայրութեան դերքնական առատութեանը, ազնուութեանն եւ քաղցրութեանը հետ: Սեւը ճերմակին վրայ ալ աղէկ կը տեսնուի ու կը ճանչցուի: Ասոնք եղբայր կը ճանչնան զանոնք որ մի եւ նոյն լեզուն կը խօսին, ու ինչպէս ամէն մարդ կը տեսնէ, ասիկայ բոլորովին նորելուի բան մըն է, ինչու որ՝ Եւրոպայի լեզուները քանի մը դարերէ անդին չեն երթար: Եկեղեցին ասոր ներհակ իրեն պարծանք կը համարի իր գիրկը ժողովելու եւ սիրելու ամէն ազգ եւ ամէն լեզու որ երկրիս վրայ կը գտնուին: Ասոնք եղբայր չեն ճանչնար, բայց եթէ մի եւ նոյն ցեղէ յառաջ եկածները, որ է ըսել, թէ զանոնք միայն՝ որ մէկ բանէ կ'իջնան, ասիկայ ալ բոլորովին ինքնակամ բան է: Եկեղեցին ասոր ներհակ կ'ընդգրկէ ամէն ազգէ մարդիկ՝ քաղաքականացեալներն եւ բարբարոսները, գիտուններն եւ ազէաները, բաւական որ, մարդ ըլլան: Ասոնք կը տարածեն իրենց սէրը (եւ որպիսի սէր) անոնց վրայ, որոնք ծովափանց եւ լեռանց եւ որոշուած սահմաններու մէջ փակուած են: Եկեղեցին ամենեւին սահման չիճանչնար, ամէն ծովեր կ'անցնի, եւ ուր որ մարդ կը գտնէ, մայրենի բազուկները կը տարածէ եւ կը գրկէ: Ասոնք իրենց մասնական շահերը կը փնտռեն, եւ երբ որ ժողովրդեան մը համար հոգ կ'ընեն որուն հայրենիքն ու ազգն ալ արդէն սահմանի մը մէջ ամփոփած են, մարդկային ազգի բարեբարները կ'անուանուին, եւ ասով կը պարծենան. իսկ Եկեղեցին աշխարհքիս ամէն ժողովրդոց բարիք ու երջանկութիւն կը բաղձայ, առանց իր ինամբէն մերժելու բարբարոս եւ անարդ երկիրներն ալ, եւ աս ալ աստուածային համեստութեամբ մը: Ասոնք՝ իրենց ամենէն մեծ բարիքներն ասի մ'երկրի, հասարակաց տեսչութեան մէջ քանի մը լուսազոյն տրամազրութիւններու, եւ կենաց քանի մ'առաւելագոյն գիւրութիւններու վրայ հաստատած են: Եկեղեցին այսպիսի ողորմելութիւններով չիշատանար, հապա կը ցանկայ եւ կը հոգայ մարդկանց համար շնորհաց ու փառաց անձառելի պարգեւները, առջիններն աս աշխարհքիս վրայ, իսկ ետքիները յաւիտենա-

կանութեան մէջ: Ասիկայ քեզի Բնչպէս կ'երեւայ, ս՛վ ըն-
թերցող:

Բայց ասկից աւելին ալ կայ: Սէրն իր սեպհական
անձն ուրիշին կարօտութեանը ծառայութեան կ'ընծայէ, երբ
եղբայրութիւնն առ առ աւելն մուրացկանին առջեւը հացի
կտոր մը կը նետէ: Իրացընէ ողբալից եւ յաճախ տեսնուած
տեսարան մըն է, աղքատներ տեսնել, որոնք յառաջ քան
գերեզման իջնալնին՝ հիւանդութեամբ փտտած մարմին մը
վրանին կը կրեն: Քրիստոնէական սէրէն ի զառ ո՛վ կրցաւ
այնպիսիները փնտաելու երթալ, եւ ամէնքը մէկանց հոյակապ
հիւանդանոցներու մէջ ժողվել, որպէս զի աւելի եւս հոգա-
բարձութեամբ դարման գտնեն: Աւելին կ'ուզես: Նոյն քրիս-
տոնէական սէրն ամէն օր մեր օրիորդներուն ծաղիկը կը քա-
ջալերէ հասակ, գեղեցկութիւն, փափկութիւն, առողջութիւն,
կենաց զուարճութիւն, շատ անգամ ծննդեան աղնուականու-
թիւնը զօհելու մինակ աս ողորմելիները հոգալու համար, եւ
իրենց սիրաբ զօհ կ'ընէ որ այս երկրի վրայ անցուցած քիչ
օրերնին, ուրիշ բան չեն ճանչնար, բայց եթէ հիւանդու-
թիւն, զարշահոտութիւն եւ փտութիւն:

Ծերութիւնն աղքատութեան վրայ աւելնալով թշուա-
ռութեան ու զազրութեանց ուրիշ անդունդ մը կը բանայ:
Այո՛, անանկ է եթէ հիմակուան նոր եղբայրութեան հարցը-
ցընես, բայց ասոր հակառակ քրիստոնէական սէրն ասոր մէջ
պատուական ակունք դտած ու ժողված է. եւ երբեք բնու-
թիւնը գծկամակութիւն մը չէ ցուցըցեր, որ վեհանձնու-
թեամբ յաղթուած չըլլայ: Բանաերու ու գիւղարութեան
մէջ զազրութեան հետ կից է այն սոսկումը, որ կը պատճա-
ռեն մարդասպանները, սրբապիղծները, եւ ամբարիշտները:
Այսու ամենայնի՛ւ սէրը կրցաւ ծամբայ բանալ աշտարակնե-
րու խորութեան, եւ խաւարին բանտերու ազտեղի կայաննե-
րու մէջ՝ այն գծբախտներուն վրայ մարմնոյ դիւրութիւններու
հետ հոգեւոր մխիթարութիւններ ալ սփռելու: Մինչեւ
նաւերուն յատակն անոնց հետ գոցուեցաւ, որպէս զի աւելի
պարագով, թէպէտեւ աւելի եւս մեծագոյն նեղութեամբ
անոնց բարիքը կարող ըլլայ հոգալ:

Երկրիս վրայ՝ հրապարակական լիտութեան զօհերէն
աւելի զազրելի եւ անարգազոյն բան մը կայ: Աշխարհքս եր-
կայն ասին անոնց հետ զեղծանելէն, ապականելէն ետքը,
արհամարհութեամբ կը մերժէ՝ ոտքի տակ կ'առնէ: Այսպէս
երեսէ ձգուելէն ետքը, ո՛վ կը մնայ իրենց՝ բայց եթէ քրիս-
տոնէական սէրը, որ զիրենք կը փնտաէ, կը ժողվէ, կը զրկէ,
կը մարբէ ոչ միայն մարմնոյ՝ այլ աւելի եւս հոգւոյ աղտերէն,
եւ իրեն սրբութեամբը զանոնք ալ սրբելով նորէն առջի ար-
ժանաւորութիւններուն մէջ կը նորոգէ:

Եղբայրութիւնն երբեք չմտածեց երկաթներու եւ

չլթաներու տակ մտնել խեղճ ընտանեաց հայրերն ազատե-
լու, որ սլլազգեաց գերութեան մէջ կը հեծէին: Բայց քրիս-
տոնէական սերն ըրաւ ասիկայ: Ո՞վ մտածեց ինք զինքը բոլոր
կենաց մէջ աղքատ ու կոշտ աղոց կրթութեանը զոհելու:
Ո՞վ նոյն կեանքը բարբարոս ազգերու մէջ անցընելու՝ պա-
րանք վիզը սուրը միշտ աչքին առջեւն ունենալով, որպէս զի
վայրենի մարդիկը քրիստոնէայ եւ քաղաքականացեալ ազգ մը
կերպաւորէ: Ո՞վ սորվեցուց ինք զինքը մերկացընելու, ընկե-
րը հազցընելու համար: Բայց ես չեմ ուզեր հոս տեղս քիչ
խօսքի մէջ ամփոփել քրիստոնէական սիրոյ գործքերը. աս
մինակ կը զուցեմ, թէ ցորչափ որ նորելուկ եղբայրութիւնն
աս գործքերէն մէկն ալ չիցուցընէր, եւ ուրիշ տեսակներն
սյնչափ առատ կը ցուցընէ, ինծի հարկաւոր չ'երեւար նոյնը
հրատարակելու մեր մէջը, որ կրնանք գոհութեամբ շատանալ
մեր հին ընկերսիրութեամբը: Ընթերցող, դուն ալ աս կար-
ձեաց վրայ չե՞ս:

Ք Լ Ո Ւ Խ Խ Ե Է .

Հաւասարութիւն:

Ա. Ամենքնիս ալ օրինաց առջեւ հաւասար ենք: — Բ. Ինչո՞ւ ազնու-
գեութիւնը պիտ'որ չ'ընդուի: — Գ. Իսկ ասանի առանձնաշնորհու-
թիւնը:

Հաւասարութիւնը՝ ազատութեան եւ եղբայրութեան
հետ մէկտեղ ան երեք գլխով կուռքը կը ձեւացընէ, որուն
կը խնկարկեն ստահակները: Ի՞նչ կ'ուզեն ուրեմն հաւասա-
րութիւն պահանջողները: Ստուգիւ նոր բան մ'ու անանկ
բան մը, որ քրիստոնէութեան աշխարհք բերածէն տարբեր
է: Ահաւասիկ ուզածնին: Ընկերական կարգին մէջ մտքերնին
գրած են այն զանազանութիւնը վերցընելու որ հրամայողին
եւ հնազանդողին մէջ կը գտնուի, այս ինքն կ'ուզեն որ ալ
աստիճանի տարբերութիւն չ'ըլլայ, ամէն քաղաքացիք օրինաց
առջեւ հաւասար ըլլան, ու ջնջուին ան ամէն առանձնաշնոր-
հութիւնները, զորոնք ոմանք ծննդեան կամ ուրիշ որպիսու-
թեանց համար կը պահանջեն, եւ գլխաւորաբար քահանայից
առանձին ատեանը դադրի: Ի՞նչ հիման վրայ աս հաւասա-
րութիւնը կը պահանջեն: Աստուած զմեզ ամենքնիս ալ հաւ-
ասար ստեղծեր է, կ'ըսէ մէկը. մարդկային բնութիւնն ամենք-
նուս վրայ ալ հաւասար է, պատասխան կու տայ մէկալը. մե-
կու մը տրուած առանձնաշնորհութիւնը շատերուն արհա-
մարհութիւն է, կ'ըսէ մէկ ուրիշը: Բայց որովհետեւ աս ամէն
գեղեցիկ պատճառները հիմ զնելով հաւասարութիւն կը
քարոզեն, եւ իրօք ուրիշ բան չ'են, բայց եթէ իմաստակու-
թիւն եւ անիմաստ խօսքեր, որոնցմով ընկերութիւնը խարել

կ'ուզեն, անոր համար ասոնց վրայ մեկիկ մեկիկ քննութիւն ընեն անօգուտ չէ:

Ա. Աստուծոյ զեղ - Բեռնի - Ահա - ասոր ըր - Ե: Աս է առաջին սկիզբն աս նիւթիս մէջ, որն որ շափեն աւելի ընդհանրապէս առնելով՝ առաջին ստույթիւնը կ'ըլլայ: Ինչու որ եթէ բնութեան տեսակարար հաւասարութեան վրայ կը խօսիս, սողոյգ է՝ որ ամէն մարդիկ հաւասար են, ինչու որ՝ ամենքն ալ բանաստույթիւն ու անասնականութիւն ունին բայց թէ որ ասով կ'ուզես նաեւ ամէն մեկուն առանձնական կամ անհատական տարբերութիւնն ալ վերցընել, ասիկայ այնչափ սուտ է որ նոյն իսկ ստույթիւնն ասկից աւելի սուտ չիկրնար ըլլալ: Մարդիկ իրարու հետ անհաւասար են իրենց բնութենէ ընդունած ձիրքերով, մէկը լուրջ եւ հաստատուն յիշողութիւն մը կ'ունենայ, որն որ ուրիշ մէկը չունի, մեկումը սուր եւ արթուն մտք տրուած է, ուրիշ մեկու մ'ալ բութ ու թանձր. ոմանք՝ ինչ ուսման որ պատաղին, միշտ կը յառաջանան, ոմանք ալ միշտ շափաւոր կը մնան ուսման կամ արհեստի մէջ, ոմանք վառվռուն եւ գործունեայ, ոմանք ալ ցուրտ ու դանդաղ, ոմանց բնաստույթիւնը վեհանձն ու առատաձեռն է, ոմանց ալ վատ ու անարգ: Սուտ է ուրեմն, որ ամենքն ալ բնութենէ հաւասար են: Ձիրքերուն աս առաջին զանազանութենէն բնականապէս կը հետեւի, որ ամենքն ալ միեւնոյն բաներու ոչ կրնան զբաղել, ոչ միեւնոյն վախճանի յաջողութեամբ հասնիլ, ոչ մի եւ նոյն առաւելութիւնները վայելել, եւ ոչ ալ մի եւ նոյն վտանգներէն ազատիլ. հապա ամէն մեկն իր զօրութեանը, իր մտացը, իր տրամաբանութեանը, եւ իր կարողութիւններուն համաձայն կրնայ իր բանը յաջողցընել: Բաց ասկից՝ մարդ իր զօրութիւնները գործածելու մէջ ազատ է. ըսել է թէ կրնայ անոնք աղէկ կամ գէշ գործածել, կրնայ ի գործ դնել ժրութեամբ կամ դանդաղութեամբ, կրնայ մէկ գի թողուլ, կամ գատարկութեամբ ծուլանալ, եւ ասիկայ անբաւ աստիճանաւ կը պատահի, ինչու որ նոյն անձը՝ ասեն մը սյուպէս, ասեն մը այնպէս՝ իր կարողութիւնները կը գործածէ: Արջապէս մարդ երկրիս վրայ պարզապէս բնական վիճակի մէջ չէ: Շնորհաց կարգի մէջ բարեաց ուրիշ տեսակ բաշխում մը կայ եւ Աստուած, որ գերազայն տէրն է, առանց մեկու մ'անիրաւութիւն ընելու, ոմանց՝ ուրիշներէն աւելի՝ մեծագոյն պարգեւներ կը շնորհէ, ինչպէս հաւատքնիս ցուցընէ:

Արդ՝ աս աղբիւրներէն՝ սյսիւնքն է՝ բնական սլլ եւ սլլ ձիրքերէն, ասոնց ազատ գործածութենէն եւ զանազան շնորհաց պարգեւներէն բազմատեսակ իրաւունքներ կը ծնանին որոնք որ այն պահանջուած հաւասարութիւնն աշխարհքիս երեսէն կը վերցընեն: Քանի մ'օրինակներու մէջ ասիկայ աղէկ կը տեսնես: Մէկը, որ գիտութեանց, արհեստներու կամ

Հասարակաց գործքերու տեսչութեան մէջ Հանճար ու յաջողութիւն ունի եւ իր փոյթովն ու երկարատեւ ուսմանքովը աւելի եւս տեղեկութիւն ունեցեր է, բնականապէս այս առաւելութիւնները շունեցողէն վերագոյն պիտ'որ չըլլայ: Բնէ որ շէս ուզեր որ գեղացի մը՝ բժիշկ, տխմար մը՝ օրէնագիր, կոյր մը՝ առաջնորդ, տգէտ մը՝ վարդապետ ունենանք, ճշմարիտն ան է, որ ասոնք միշտ պնդպիսիներուն վերաբերին, որոնք ի բնութենէ միջոցներ ստացած են նոյներն ի գործ գնելու: Ասով շէնք ուզեր ըսել, որ Հանճար ունեցողը մեծաւոր ծնած է, այնու եղանակաւ, ինչպէս ոմանք կը պաշտպանեն, այնպէս որ Հանճարն իրաւանց ու իշխանութեան Հեա շփոթութիւն, այլ կ'ուզենք միայն ըսել, թէ, ան որ աս ձիրքն ունի՝ բնութենէ առ այս կարգեալ է, եւ շուտ կամ ուշ նոյն պաշտօնը կ'ընդունի օրինաւոր եղանակաւ: Եւ ինչպէս որ բնութեան ձիրքերը տեսակ տեսակ են, այսպէս ամէն մարդ կը տեսնէ, որ անկից տեսակ տեսակ իրաւունքներ կը ծնանին:

Աս ձիրքերուն գործածութիւնը, որ իւրաքանչիւր սք կը բանեցընէ, անհաւասարութեան ուրիշ աղբիւր մըն է: Ասան զի յայտնի կը տեսնենք որ երբ ոմանք կ'աշխատին ու կը գործեն, ուրիշները կը զբօնուն եւ ժամանակնին կը կորսընցընեն, ոմանց առաքինօրէն վարուած ատենը, ուրիշները մտլութեան մէջ կը նետուին, մէկը ունեցածը շունեցածը կը մխիէ կը փճացընէ, մէկալը կը պահէ ու կ'աճեցընէ: Այսպիսի տարբեր գործողութիւններէ ուրիշ բան յառաջ չի գար, բայց եթէ տարբեր իրաւունքներ: Գուն՝ որ պատուաւոր արուեստաւոր մըն էս, գիշեր ցորեկ կ'աշխատիս, գուն՝ որ համեստ գեղացի մըն էս ու առաւ իրիկուն կը քրտնիս, անոնցմէ աւելի բան պիտ'որ չստանան, որոնք իրենք զիրենք մտլութեան տուած՝ օրերնին գինեաւուններու մէջ կ'անցընեն: Իրաւասէր գատաւորդ իմաստուն օրէնսգէտդ, որ կենացդ մեծ մասը փճացուցած էս ընկերին օգուտ մ'ընելու, ուրիշէն աւելի յարգ ու պատիւ պիտի չվայելես, որ իր կեանքը գատարկութեան եւ ազիտութեան մէջ անցուցած է: Բնութիւնը ստուգիւ, մարդկային տեսակին նայելով, ամէնքը հաւասար ըրած է, բայց իւրաքանչիւրոց անհատին նկատմամբ այլ եւ այլ ձիրքեր բաշխած է: Եւ որովհետեւ աս ձիրքերը գաշտի մը կը նմանին, որն որ ամէնքը միօրինակ շէն բանեցընէր, այսպէս՝ հարկ է որ աս ձիրքերուն այլ եւ այլ գործածութիւններէն այլ եւ այլ անհաւասարութիւններ եւ զանազանութիւններ յառաջ գան:

Բնութեան տեսակարար հաւասարութենէ օրինապէս յառաջ եկած հեռեւութիւնն ինչ է: Աս է, որ ամէնքն ալ նոյն իրաւունքներն ունին, ցորչով որ գործք մը յառաջ եկած չէ, որ օրինաւորապէս ոմանց առանձին իրաւունք շնորհէ, որ ուզոյն աս իրաւունքներուն կրնայ բազմալ եւ կրնայ

հասնել, եւ անգամ մը ստացուած ըլլալէն ետքը պէտք են յարգուիլ, բայց ասկից երբեք չի հետեւիր որ մէկը կարող չըլլայ մէկալը գերազանցել: Արդարութեամբ հարստութիւն ժողովոյց, կրնայ արդարութեամբ նոյնը գործածել: Իր արդիւնքովն ուրիշէն վեր պատիւներ ստացողը կրնայ արդարութեամբ նոյները վայելել: Այսպէս կրնաս ըսել ամէն առանձնաշնորհութիւններուն համար, որոնցմէ աշխարհքիս վրայ ընկերութեան սլլելու ստործածանները յառաջ կու գան:

Ասիկայ ընդհանրապէս ենթադրելէն ետքը, դառնանք մեր նպատակին: Ստոյգ է թէ $++-++-++$ օրէնքն $++-++-++$ հոգի $++-++-++$ պէտք է ըլլալ: Մեկ կողմանէ ամենաճշմարիտ է, ինչու որ ասանկ կը պահանջէ արդարութիւնը, մէկալ կողմանէ ալ սուտ է, զասն զի այն արդարութիւնն ասոր հակառակը կը պահանջէ: Ստոյգ է, որ դատաւոր մը քաղաքացւոց ամէն իրաւունքներն ալ հաւասարապէս պէտք է յարգէ, որչափ որ ասոնց յարգը ընդհանուր օրէնքէն կը բխէ, այնպէս որ եթէ դաշտի մը համար վէճ կայ, աս վէճը պէտք է որոշուի ըստ իրաւանց պատճառներով, առանց միտ դնելու թէ աս պատճառներն ազնուականի՛ թէ սոսկականի՛ գիտնականի՛ թէ տղէտի, առանձնականի՛ թէ դատաւորի նպատաւոր են: Երբ որ բանը՝ շարադործ մը զուգելու վրայ է, կամ յանցաւոր մը պատժելու, պէտք չէ նայիլ թէ ասիկայ պատուանուններ կամ եկամուտներ ունի թէ չունի, կամ թէ մուրացկան մըն է, թէ դատարկագորտ: Բայց աս բանիս համար, ուր որ ճշմարիտ է հաւասարութիւնը, աշխարհքս հարկաւորութիւն չունէր, 1789ին գաղղիական յեղափոխութենէն հրատարակուած սկզբունքներու, արդէն անցած դարերուն արդարութիւնն ալ նոյնը բարձրաձայն կը պահանջէր:

Բայց եթէ արդարութիւնը կը պահանջէ, որ դատաւորն անկողմնակալ ըլլայ օրինաց համեմատ իր վճիռը տալով, այսու ամենայնիւ ամենեւին չ'արդելէր որ մէկ աստիճանի մը մարդիկ զատ տեսանի մը, եւ մէկալ աստիճանի մարդիկ ուրիշ տեսանի մ'առջեւն ելլան, նոյնպէս ալ չ'արդելէր որ սահմանուելու պատիժներուն մէջն ալ տարբերութիւն մ'ըլլայ: Մանաւանդ թէ շատ դէպքերու մէջ նոյն իսկ բնութիւնն ասանկ կը պահանջէ: Եւ իրացընէ՛ դատաւորի պաշտօնին էականն ինչ է: Իրաւանց կատարեալ յաղթութիւնն ապահովընել, բայց որպէս զի իրաւունքը կատարեալ ապահովութիւն ունենայ, հարկ է որ աղէկ ալ ճանչցուի: Արդ՝ յայտնի է, որ իրաւանց տեսակները շատ ըլլալով, կատարելապէս չեն ճանչցուիր առանց առանձին ուսման եւ գործնական գիտութեան, որն որ հասարակ տեսաններէն չ'պահանջուիր: Իրօք ալ՝ ինչպէս կրնաս պահանջել, որ ամէն մէկ դատաւոր խորունկ ճանչնայ ան ամէն բաները որ մարդկային ընկերութեան կամ փնտս, եւ կամ օգուտ կ'ընեն զաճառականու-

Թեան, արհեստներու, զինուորութեան, բժշկութեան, ուսման, եւ կրթութեան մէջ, եւ այլն, եւ այլն: Այսու ամենայնիւ՝ աս նիւթերուս մէջ՝ վճիռներուն արգարութիւնն ըստ մեծի մասին կախուած է այն վնասին կամ օգտին ճիշդ ծանօթութենէն, որ մասնաւոր կարգի ընկերութեան մը կը հասնի: Ինչ անիրաւութիւն կ'ընէ ուրեմն օրէնսդիրը, թէ որ ամէն մէկ աստիճանի մարդկան իրենց համաձայն ատեաններ ու դատարներ սահմանելու ըլլայ: Մանաւանդ թէ՛ ընտելութեան ալ համաձայն չէ՞ արգօք ասանկ վարուիլը կամ թէ արգարութիւնն իսկ ասանկ շնչահասանքեր շատ զեպքերու մէջ: Աղէկ գիտեմ, թէ հիմակուան ատենս, որ կօշկակարէ, բանջարաւաճառէ, ձկնորսէ մը կազմուած երգուեալներու ատեանը դատաւոր կը նստի քաղաքական գրութեան մը յանցաւորութիւնը դատելու, օտար բան մը կ'երեւայ այնպիսի անձանց ատեանը՝ որ տեղեակ են խնդրոյն տալու վճիռներուն. բայց՝ դուցէ ոմանց ներելի բան մ'երեւայ:

Նաեւ տրուելու պատիժներու մէջ ճիշդ հաւասարութիւն պահանջելը, ինչպէս ոմանք կ'ուզեն, անիրաւ է: Թէ քաղաքացոց կարգերէն եւ ոչ մէկն անպատիժ պէտք է մնալ, ասիկայ արդար է. թէ յանցանքը հաւասար եղած ատեն մէկ կարգը մէկալ կարգէն աւելի ծանրագոյն պատժով պէտք չէ պատժուիլ, արդար է: Բայց արդար է որ հաւասարութիւն մը պահուի նաեւ նիւթական պատժոյն մէջ: Չէ ասիկայ մեծ անիրաւութիւն է: Թէ որ դուն թիափարութեան պատիժ կուտաս յանցաւորի մը, որ արդէն իր կեանքն այնպիսի գործողութեանց մէջ անցուցած է, կամ թէ որ բանտի կը դատապարտես այնպիսի մէկը, որուն բոլոր կեանքը արդէն առանց բանտի բանտարկեալի կեանք էր, իրօք կը պատժես, բայց տուած պատիժդ իրեն համար խիստ ծանր՝ չէ, ասոր հակառակ թէ որ նոյն պատժոյ դատապարտես ազնուական մը, հարուստ մը, անտարակոյս առանց համեմատութեան ամենածանր պատիժ մը կուտաս այնպիսոյն: Առջինը տուած պատժովդ իր պատուոյն մէջ կորսնցընելու բան մը չունի, բայց ետքինը շատ բան կը կորսնցընէ, եւ դուն իրեն պատիւը բարբոսի վրայէն կը վերցընես: Առջինը հանդիսա եւ փափուկ կեանք մ'անցուցած չէ, ուստի այն պատիժներով քիչ կամ ոչինչ կը կրէ, բայց երկրորդը՝ փափուկ վարժած ըլլալով, նոյն պատիժն անանկ ծանր եւ անտանելի կ'ըլլայ, որ քանի մը ամսուան մէջ առողջութիւնն եւ կեանքն ալ կը կորսնցընէ: Ուրեմն հաւասար յանցաւորութեան մէջ, եթէ նիւթապէս հաւասար պատիժ տալու ըլլաս, աս տուած պատիժդ կերպապէս հաւասար չէ, ուստի նաեւ անիրաւ է: Գիտեմ որ, կը գտնուին ոմանք որոնց այսպիսի զանազանութիւն մը ջիղերնուն կը դպչի եւ կը սկսին դիւահարի պէս աղաղակել, բայց աշխարհքս անգամ մը այսպէս շինուած է, ընկերական եւ ա-

աանձնական որպիսութիւնները մէկ մէկու հաւասար չեն, ուստի հարկ է իրերն անանկ ըմբռնել ինչպէս որ են, թէ որ կ'ուզենք արդարութեան՝ իր իրաւունքները պահել: Շատ աղէկ, ժամանակին խօսեցար, կ'ըսեն, ազնուապետութեան վրայ, է- ինչ- համար սեփայլ ու ղեպ'ը չվերցուի հասարակական մեծահարգելի: Ընթերցող, աւելի դիւրաւ մարդիկ աշխարհքէս կը վերցընես, քան թէ ազնուապետութիւնը: Արմատաւ արդէն, որ ես հոստեղս ազնուապետութեան այլեւայլ կերպարանքներուն վրայ չեմ խօսիր, որով կրնայ երեւալ, հապա ազնուապետութեան վրայ ըստ ինքեան, այս ինքն է, մէկ կարգի մարդկանց վրայ, որն որ ընկերութեան մէջ ուրիշներէն վեր է: Արդ՝ ընկերութիւնն առանց ասոր չիկրնար ըլլալ, ինչու որ նոյն իսկ բնութեան գործքն է, եւ բնութիւնը՝ որչափ քաղցր է իր գործքերուն մէջ, այնչափ ալ ազդու է գործադրութեան մէջ: Եւ իրաւացնէ՝ դուն ինծի պատասխան տուր, բնական է, թէ չէ, որ ով որ մեծագոյն հանճար ունի, եւ նոյնն աղէկ բանեցուցեր է, նաեւ մեծագոյն բարիք եւ հարստութիւն ժողոված ըլլայ, քան թէ ուրիշ մը, որ ոչ մեծ հանճար մ'ունեցեր է, եւ ոչ ալ ունեցածն աղէկ բանեցընել ուզեր է: Ասիկայ չիկրնար ուրացուիլ: Բնական է՝ որ, ով որ հարստութիւն մ'ունեցեր է, նոյնն իր որդւոյն ալ թողու: Աս ալ տարակուսի տակ չիկրնար: Ար տեսնես ուրեմն, որ բարեբարոյ՝ ժիր եւ առաքինի հարց ընտանիքներն աւելի աղէկ կը հոգացուին, եւ աղէկ հոգացուած ըլլալուն համար, պայծառութիւն մը՝ եւ ուրիշներուն վրայ ազդեցութիւն մը կ'ունենան, եւ ահաասիկ առաջին ազնուապետութիւնը, որն որ մինչեւ գեղացիներուն, արհեստաւորներուն, վաճառականներուն մէջն ալ կը տեսնուի, ուր աւելի հարուստ եւ աւելի բարեկեցիկ ըլլողը, աւելի ազդեցութիւն կ'ունենայ:

Բայց նաեւ պատուոյ եւ կարգի ազնուապետութիւնն ալ նոյնպէս բնական է: Ինչու որ՝ բնական չէ՞ որ, հասարակութեան օգնելու մեծագոյն յաջողակութիւն ունեցողը, միանգամայն մեծ փութով եւ իր ծանր զոհերովը նոյն հասարակութեան բարիք ընելու փանացողը նոյն հասարակութենէ հատուցում մ'ունենայ: Նոյն իսկ հասարակութեան բարիքն ասիկայ կը պահանջէ, որովհետեւ ասով շատերուն գրգիռ կ'ըլլայ հասարակութեան բարիքը հոգալու եւ եթէ չենք ուզեր ընկերութեան մէջէն սեփականութեան եւ գողութեան, առաքինութեան եւ մոլութեան, վարձքի եւ պատժոյ դադարները վերցընել, չենք կրնար աս բանս ուրանալ: Արդ՝ աս վարձատրութիւնը վերջապէս ինչ բանի վրայ կրնայ կայանալ, բայց եթէ բարիքներու առատութեան, մեծագոյն յարգութեան, եւ քանի մը առաւելագոյն իշխանութեան վրայ: Ընկերութիւնը՝ վարձատրել ուզած մարդուն, ասոնցմէ զատ բան կարող չէ տալու. եւ երբ որ ասոնք ումանց կը շնորհէ,

ահաւասիկ յառաջ կու գայ պատուոյ ազնուապետութիւնն
 եւ կարգի զանազանութիւնը:

Ինչ որ հայր մ'արգիւնաւորած է, շիկրնար, զսնէ
 մէկ մասը, իր սրբուհին չձգել, եւ ասիկայ՝ թէ նոյն իսկ սեփա-
 կանութեան իրաւունքը կը պահանջէ, որ ամէն մարդ իր ու-
 նեցածը արամադրէ ի շնորհս որուն որ կ'ուզէ, եւ թէ՛ կրնայ
 ըլլալ որ, արժանիք ունեցող հօր մ'արժանաւոր վարձք
 արուած շեւտուի, թէ որ նոյնը իր սրբուհին ալ չանցնի:
 Ահաւասիկ ժառանգական արտօնութիւն: Չեմ ուզեր ըսել,
 թէ առանց պատուոյ անուն մ'ունենալու, մինակ մեծագոյն
 հարստութիւն ունենալէն յառաջ եկած խարութիւնը, շատ
 գերզատաններ ուրիշներէն աւելի վեր կը բարձրացընէ. ինչ-
 պէս տեսնուած են Աննեօսիկի եւ Ճենոփայի հասարակապե-
 տութիւններուն մէջ, եւ հիմայ Ամերիկա՝ Միտրանեալ՝ Նա-
 հանգներուն մէջ կը տեսնուին: Աս իրաց ընթացքին մէջ
 կրնայ, ստոյգ է, եղծում մտնել դորձագրութեան աստն,
 կամ չափէ դուրս վարձատրութիւն ընելով, կամ մէկու մը
 արուած առաւելութիւնը ուրիշի մը ծանրութիւն տալով, եւ
 կամ ուրիշ պատճառաւ. բայց երբեմն պատահած զեղծմունք-
 ներն արտօնութեանց արդար եւ իրաւացի ըլլալը չեն զա-
 գրեցընէր:

Գ. Բայց ամենէն աւելի ստահակները խռովողը, եւ ու-
 բուն համար որ այնչափ ազմուկ կը հանեն, Եփեղեմ-ան ու-
 րեմի ստանձնաշնորհս-ի-ն ըսուածն արտօնութիւնն է. այս-
 ինքն այն առաւելութիւնը, որ կղերականաց կարգն իր ա-
 ռանձին տեսանը կը կանչէ եկեղեցական անձանց եւ իրաց
 դատերը, կամ ինչ որ ասանց կը վերաբերին: Արդ՝ կը համա-
 րիս որ այնչափ ազմուկ յուզելու պատճառ ունին: Թէ հաւ-
 ատքն եւ թէ միտքը հաւասարապէս զիրենք կը դատապար-
 տեն: Հարկաւորութիւն չունիմ հաստեղս ցուցընելու, թէ
 Յիսուսէ Քրիստոսէ հիմնադրուած Եկեղեցին կեցած է, եւ
 թէ աս Եկեղեցւոյն մէջ ճշմարիտ իշխանութիւն կայ հաւա-
 տացեալները հոգեւոր վարձանի մ'առաջնորդելու, որ է յա-
 իտենական փրկութիւնը, եւ առաջնորդելու Յիսուսէ Քրիս-
 տոսէ սահմանուած արդ-ին միջոցներով: Ազգափառ վար-
 զապետութիւնն ասիկայ խնդրոյ տակ չիձգեր: Աս ենթադրե-
 լէն ետքը՝ կը հարցընեմ ես բարեմիտ ընթերցողին. որուն կը
 վերաբերի դատաստան ընելն ան բաներուն վրայ, որ նոյն Վե-
 ճանին, եւ նոյն միջոցներուն կը վերաբերին, բայց եթէ այն իշ-
 խանութեան, որ նոյն միջոցներուն եւ վարձանին մինակ ճանչ-
 ցողն է, եւ Յիսուսէ Քրիստոսէ ասանց աւանդապահ գրուած է:
 Թէ դատ մ'անիկայ պէտք է ճանչնայ, որն որ անոր գիտու-
 թիւնն ունի, ասիկայ յայտնի բան է, եթէ չենք ուզեր նորաձեւ
 իրաւագիտութիւն մը հնարել, այս ինքն թէ մէկը դատաստան
 ընէ ճանչցած նիւթի մը վրայ: Թէ մինակ Եկեղեցին է այս

ճանչցողը, հաստատուն կը բռնենք ցորչափ որ աշխարհական Տերութիւնը չ'ապացուցաներ որ իրեն յանձնուած է քրիստոնէական յայտնութեան ւաւանդը: Յիսուս Քրիստոս այս իշխանութիւնը յայտնապէս Եկեղեցւոյ ւաւանդած ըլլալուն, կը վկայեն աւետարանը, ւաւանդութիւնը, Հարբ, Աւարդապետք, միայն ու առողջ մտածութիւնը: Եթէ Եկեղեցին ընկերութիւն մըն է, ի հարկէ կարողութիւն ալ պիտ'որ ունենայ իր բաները կարգաւորելու: Եթէ Եկեղեցին հեղինակութիւն մ'ունի, հարկ է որ նոյնը բանի մը մէջ գործածէ: Արդ՝ ինչպէս պիտ'որ գործածէ, եթէ նկատմամբ ան բաներուն, որ իր լիւրճանին եւ Քրիստոսէ սահմանուած հիշմաններուն կը վերաբերին, ո՛չ սորվեցընելու ակտիւ մ'եւ ո՛չ ալ վճիռ տալու ատեն մ'ունենայ:

Աւ գիտե՛մ, որ աստուածացեալ-Տերութեան կողմնակիցները պիտ'որ ըսեն, թէ Եկեղեցւոյ իրեն սեպհականեւ ուղած դատերուն մէջ քննուած բաները զուտ նիւթական աւարկաներ են. նիւթական է տաճարը, նիւթական է ամուսնութիւնը, նիւթական են բարերարութիւնները: Բայց ասանկ խօսողը՝ ինքն ալ քիչ նիւթական պիտ'որ չըլլայ. ինչու որ թէպէտ եւ սողոյգ է որ ան առարկաները բնական երեւոյթի նայելով նիւթական են, բայց ուղղափառն ասոնց վրայ Եկեղեցւոյ բան մը չհարցընէր, բայց եթէ հոգեւորին նկատմամբ: Չհարցընէր ո՛չ քարերուն վրայ որոնցմով տաճարը շինուած է, ո՛չ սերնդեան բնական օրէնքներուն նկատմամբ, եւ ո՛չ ալ բարերարութեանց դաշտերը սերմանելուն եղանակին վրայ, հապա՛ կը հարցընէ, թէ ինչպէս տաճարի մէջ քարոզատուութիւնը պէտք է ընդունիլ, թէ ինչպէս ամուսնութեան դաշինքը պէտք է գնել, որ Քրիստոսի խորհրդոց հիմնադրին կամայք համաձայն ըլլայ, կը հարցընէ թէ, իր գանուած որպիսութիւններուն, կամ գործածած պաշտօնին մէջ, եւ կամ նոյնին հանդերձաւորութիւնն ընդունելէն ետքը, կրնայ արդեօք աղքատաց ստացուածքը վայելել նոյն բարերարութեանց մէջ: Թէ որ աս նիւթերուն մէջ աշխարհական տեսուչ մը վճիռ տալուզէ աս պատճառանքով, որ Եկեղեցին քարէ է, բարերարութիւնները հոգէ են, ամուսնութիւնը բանաւոր անասուններու է, ինք զինքը ապշութեամբը տաղտկալի կ'ընէ. վասն զի գիտուած լիւրճանը գործածուած ինքն չկրնալով զանազանել, տխմարութեամբ նիւթականը հոգեւորին հետ կը շփօթէ: Ասոր համար, թէ որ շէնք ուզեր թանձր մոլորութեան մէջ կ'ընալ, հարկ է որ, ինչպէս կրկին իշխանութիւն կ'ընդունինք, ասանկ ալ կրկին առարկայ ճանշանք, որոնց վրայ իշխանութիւնն ի գործ կը գրուի: Ուստի ինչպէս երկու իշխանութիւններն ալ իրաւունք ունին վախճանին ուղղելու ուղղափառ ազգի մ'ամբողջ բազմութիւնը, նոյնպէս երկուքն հաւատար պարտաւորութիւն ունին իրենց վախճանին

նկատմամբ գաղափարական ընելու. ոչ աշխարհական գաղափարը կրնայ հոգեւոր վախճանին նկատմամբ վճիռ կտրել, եւ ոչ ալ եկեղեցական գաղափարը ժամանակաւորին նկատմամբ. ուստի՝ հարկ է որ միշտ երկու գաղափարաններ, երկու զանազան ատեաններ գանձուին:

Բայց ասկից՝ յայտնի խօսքնք, ինչո՞ւ առեւտրական, ծովական, եւ զինուորական զատ զատ ատեաններ կ'ուզես: Պատճառը խիստ յայտնի է, վասն զի առանձին հմտութիւն կը պահանջուի աղէկ գաղափարական ընելու վէճերու մէջ, որ կը պատահին առուտուրի, նաւարկութեան, եւ պատերազմական բաներու նկատմամբ, եւ հաւանական չէ, որ հասարակ գաղափարները ճանչնան աս ամէն նիւթերը, որ այնչափ մէկը մէկալէն տարրեր են: Շատ աղէկ, եւ խիստ իրաւացի է, որ ասանկ ալ ըլլայ, որովհետեւ ամէն պարագաները մէկ տեղ առնելով ծիծաղական եւ սլլանդակ բան է, որ մէկը գաղափարական ընելու ելլէ այնպիսի գատի մը մէջ, զոր չիճանչնար: Բայց ան ատենը, անկեղծութեամբ պատասխան տուր, աս պատճառը հազար անգամ աւելի չիզօրեր նոյն իսկ եկեղեցական գատերուն համար ալ: Եթէ հասարակ գաղափարը միշտ բաւական չիհամարուիր աշխարհքիս զանազան արհեստները ճանչնալու, Եկեղեցական նիւթերը ճանչնալու միշտ բաւական պիտ'որ ըլլայ: Կրնայ ան աստիճանի հիմնովին ճանչնալ հաւատոյ վարդապետութիւնները, խորհուրդները, հրահանգները, բարոյականը, եւ այն ամենայն որ սուրբ կանոններուն կը վերաբերին, որ օտքը մտորութեան մէջ չզլորի: Իսկ եթէ՝ աս գիտութիւնը չունի նէ, ի՞նչպէս կրնաս դուն զինք գաղափար դնել: Կը վախճաս քիչ մը ստակի մթրալից շահերը գաղափարանի մը տգիտութեանը զոհ ընելու, եւ ասոր համար ալ քու այնչափ պանծալի հաւատարութիւնդ կ'եղծանես եւ չես վախճար ուղղափառ ժողովրդեան մը աւելի եւս ծանրագոյն շահերը վտանգի մէջ դնելու, ինչպէս են իր հաւատքին մարտիւթիւնը, բարոյականի, հրահանգաց, եկեղեցական օրինաց պահպանութիւնը տգէտ ատենի մը գաղափարանին տակ ձգելով: Բայց ասկից՝ այն երկիրներու մէջ, ուր հաւատարութիւն կը զօրէ, կրնան գաղափարի պաշտօնները խղճի եւ հոգեով կորսուած մարդիկ, մինչեւ բողոքականներն. ու հրէաներն ալ ձեռք ձգել. եւ ասոր Եւրոպայի մէջ բազմաթիւ օրինակները չունինք: Արդ՝ կ'աղաչեմ, (քիչ մը մէկդի ձգէ կրից նախապաշարմունքները) իմաստուն, խոհեմական, իրաւացի կ'երեւայ քեզի, որ այսպիսի անձինք վճիռ տան եկեղեցական գատերու մէջ, եւ որոշեն, օրինակի համար, թէ աս կամ ան եղանակաւ եղած ամուսնութիւնը խորհուրդ մըն է, թէ աս կամ ան պայմանով տրուած հանդերձաւորութիւնն օրինաւոր է, եւ ուրիշ ասոնց նման բաներ: Ասոր անիրաւութիւնը նոյն իսկ կոչրերուն աչքին ալ կը զարնէ:

Եւ ասիկայ անանկ ճշմարիտ բան մըն է, որ նոյն իսկ հասարակական հանդիսական՝ բայց անժխտելի հակառակախօսութեամբ՝ պարտաւորեցան հաստատել արտօնացեալ ատեանները, սյնչափ դեմ խօսելէն ու զործելէն ետքը: Քսակը գլխաւորաբար աշխարհքիս տեսուչներուն համար միշտ հոգ պատճառող զործողութիւն մըն է տեսակ մը երկիրներու մէջ, որոնք ազատօրէն եւ ըստ հաստատութեան կը կառավարուին. եւ ահա ասիկ անոր սիրոյն համար շատ մը անտեսական ատեաններ գրուած են, ինչպէս որ առանձնական քսակին նպատակու համար ալ վաճառականութեան ատեաններ հաստատուած են: Ինչ որ վաճառականաց քսակը կարող եղաւ ընել, նոյնը զինեալ զորութիւնն ալ կրցաւ ընել, եւ այսպէս ծովական տեսչութիւնն եւ զինուորութիւնն իրենց առանձնական ատեաններն ունեցան: Իսկ ձերակոյտը, ատենականները, եւ վիճակի խառնուրդները: Մտածէ մշմը, թէ ասոնք, ի շնորհիւ Արտոնի թագաւորներուն յաջորդները, յանձն կ'առնուին արդեօք ողորմելի մահականացուաց մնացորդ բազմութեան մէջ խառնուիլ: Պատգամաւորն մեքնաբերելէ հրատարակուեցաւ, եթէ զինքը պատգամաւորաց սենեակը աշխարհական բազկի շխաններն է. այսպէս, թէ պաշտօնեաներուն եւ թէ ձերակոյտին համար ալ նոյն իսկ ձերակոյտին մէջ արդարութեան ատեան մը գրուեցաւ, եւ աս բացառութիւնը օրինաւոր ընելու համար յառաջ բերուեցաւ ժողովրդեան հարկաւորութիւնը, որուն որ օգուտն աս մեքնաբերելէն կը յառաջացընէին: Մեծանուն ար լա թուր սպարապետը աս բանս Փիէմոնթի ձերակուտին խորհրդածութեանը յանձնեց սրանչելի յայտարարութեամբ մը, երբ որ նոյն ձերակուտին մէջ եկեղեցական ատեանը վերցընելու վրայ կը խօսուէր: Ան ատեանները, ըստ ար լա թուր, մեր երկրին մէջ չորս արտաքոյ կարգի դատաստանարաններ կային. պատերազմի խորհուրդը, ծովապետութեան խորհուրդը, վաճառականութեան ատեանները, եկեղեցական ատեանները: Առջի երեք ատեաններուն զործողութիւնը գրեթէ երկուհարիւր հազար անձանց վրայ կը տարածուէր, չորրորդինը չորս կամ հինգ հազար եկեղեցականաց վրայ: Ասիկց զատ աս խորհրդածութիւնն ալ ըրաւ, թէ առջի երեքը կառավարութեան ձեռքն էին, որովհետեւ Տերութեան բաներու կը վերաբերէին, իսկ վերջինը դաշինք մըն էր, որ նուազ խօսելով, վեհ եւ պատկառելի իշխանութեան մը հետ գրուած էր: Ինչո՞ւ ուրեմն աս վե՛կ ջնջուեցաւ, եւ մեկանները պահուեցան: Ո՞ր կը մնայ ուրեմն ամէն քաղաքացուց հաստատութիւնը օրինաց առջեւը: Ի՞նչ է աս այլանդակ հակառակախօսութիւնը:

Աղէկ գիտեմ՝ ասոր ինչ պատասխան պիտ'որ ասն. թէ պատգամաւորը, պաշտօնեան, ձերակուտի անդամները

այնպէս հարկաւոր անձինք են հասարակաց բարոյ, որ իրենց համար անբռնարարելիութիւնը հարկ մըն է: Թշուառական են, թէ որ ասանկ կը պատասխանեն: Ինչու որ՝ միթէ հազար անգամ աւելի հարկաւոր չէ՞ ժողովրդապետութեան՝ իր ժողովրդապետը, հիւանդանոցին՝ իր մատանապետը, վարժարանին իր տեսուչը, թեմի մը՝ իր եպիսկոպոսը: Գուցէ թէ այն յարգութիւնը հարկաւոր կը համարին այն արժանապատուութեան որ վրանին կը կրեն: Բայց թէ կ'ուզէք յարգութիւն ցուցնել արժանապատուութեան՝ ինչո՞ւ հաւասարութեան վրայ կը խօսիք: Բաց ասկից քահանայական վեհարժանապատուութիւնը հարիւր անգամ աւելի պատկասելի չէ՞ մի: Գիտենք, որ Յիսուս Քրիստոս աշխարհք եկաւ ճշմարիտ կրօնը հաստատելու, եւ ուզեց Եկեղեցի մը, որուն մէջ պաշտօններու եւ պաշտօնեաներու զանազանութիւն ըլլայ: Ուզեց, որ ոմանք հրամայեն, ոմանք ալ հնազանդին, ոմանք սորվեցընեն եւ ոմանք ալ սորվին: Աս վախճանաւ ոմանց մասնաւոր իշխանութիւն տուաւ եւ իրենց վրայ ներքին որպիսութիւն մ'ալ աւելցուց, այսինքն է գերբնական շնորհք մը, որն որ ուրիշներուն զացաւ: Ոչ ամէնքն առաքեալ են, ոչ ամէնքը վարդապետ են, ոչ ամէնքը մարգարե են, կ'ըսէ Ս. Պօղոս, բայց շնորհաց բաժիններ կան, այնպէս որ մէկը մէկաշնորհէն վեր է: Արդ՝ աս բաժինը, եւ աս բարձրացումը դնելէն ետքը, զորն որ Յիսուս Քրիստոս հաստատեց եւ զորն որ ուղղափառ մը շիկրնար ուրանալ, ինչո՞ւ քահանաներն ալ պիտ'որ չունենան գոնէ վերը յիշուած անձանց հաւասար իրաւունք մը՝ մասնաւոր ատեաններու մէջ դատուելու: Քահանաները քրիստոնէայ ժողովրդեան ճշմարիտ հայրերն են, ուստի բնական է, որ անոնց առանձին յարգութիւն մ'ունեցուի: Քահանայք են Աստուծոյ կենդանոյ, եւ բնական է որ Աստուծոյ ակնածութիւն մ'ըլլայ, որուն որ կը վերաբերին: Իրենք մասնաւորապէս Յիսուսէ Քրիստոսէ ընտրուած են, եւ անկից մասնաւոր շնորհքներու օրհնութիւնն ընդունած են, եւ ինչո՞ւ մասնաւոր կարգաւորութեանց տակ պիտ'որ չըլլան, զորոնք իրենց համար տուած է: Ինչո՞ւ ուրեմն անբնական պիտ'որ համարուի, որ քահանայ մը, որն որ հաւատոյ աչքին առջեւ արժանաւորութեամբ, չեմ ըսեր վաճառականները, զինուորականները, խորհրդանոցի պատգամաւորները, հապա նոյն իսկ թագաւորները, ինքնակաշնորհ կը գերազանցէ, ուղղափառ երկրի մը մէջ, այսինքն է երկրի մը մէջ ուր այս արժանաւորութիւնը ճանչցուած է, նաեւ դատաստանական ատենի մէջն ալ առաւելութիւն ունենայ, որ հան դատուի: Ուրեմն չ'արգարանար հասարակածներուն անիրաւութիւնն ու անամօթութիւնը, եւ ոչ անոնց առջեւն իսկ, որոնք չեն ուզեր տեսնել ասոնց այն խորին կեզմաւորութիւնը, որով ի վնաս Եկեղեցւոյ կը քարոզեն հաւա-

սարութիւն մ'ու չեն ուզեր ուրիշ հազար դէպքերու մէջ պահել, ուր որ պահուելու մեծագոյն պատճառներ կան: Հասասարութեան քարոզիչները հասասարութիւնը ստուգիւ բարիք մը համարելու ըլլային, նոյնն ամենուն ալ միօրինակ կը շնորհէին, եւ միշտ կը շնորհէին, եւ աւելի ան նիւթերուն մէջ, որ իրենց իշխանութեանը կը վերաբերին, եւ իրենք առաջինը կ'ըլլային նոյն հասասարութեան գլուխ ծռելու: Բայց եթէ պայպէս ընելու ըլլային, շատ շուտով միտքերնին կը փոխէին: Ինչու որ՝ անմիջապէս ձեռքով կը շօշափէին ան ամեն սխալմունքներն եւ ամեն ծաղրական գործքերը, զորոնք կը գործեն անաեղեակ դատաւորները չհասկըցած դատերնուն մէջ: Որչափ որ խղճմտանքնին ալ պակասած ըլլար, կը զգային, թէ մարդիկ որպիսի մեծ վտանգի մէջ կը դնեն իրենց խիղճը, երբ որ Աստուծոյ եւ Եկեղեցւոյ հրամանաց դէմ վճիռ կը կտրեն: Փորձով կ'իմանային թէ, իր առաւելութեանց եւ կարգաւորութեանց մէջ այնչափ տարրեր եղող բնութիւնը մէկ կաղապարի վրայ ձեւացընելը բոլորովին բնութիւնը չճանչնալ ըսել է, եւ զմարդիկ անիմանալի բռնաւորութեամբ Պրոկոստէսի անկողնոյն՝ վրայ դնել է. կ'իմանային թէ, հին՝ բայց յաջորդաբար նոր յաւելուածներով յառաջացած ընկերութիւն մը, առանց անիրաւութեան շիկրնար զոհուիլ այն իրաւունքներէն (յիմարութեամբ արտօնութիւններ կը կոչուին) զորոնք՝ իւրաքանչիւր մասերը՝ իրենց ընդունուելու ատենը՝ իրրեւ պայման գրած են: Կ'իմանային, թէ կառավարողներն ընկերութեան կարգադրիչներն են, բայց բնութեան վրայ իրաւունք չունին եւ ոչ ալ բովանդակ մարդկային ազգն իրենց նեղ եւ շատ անգամ յիմար ըղեղին կաւտինեան լուծին՝ տակէն անցընելու: Կ'իմանային, թէ արդարութիւնը, կարգը, ընկերութիւնը նոյն օրը ծնած չեն, որ օրն որ իրենք աշխարհքիս լոյսը տեսան, ուստի եւ իրենց չէ մնացեր նոյնն առջի անգամուն կանգնել: Այս ամենայն, եւ ասոնցմէ զատ շատ ուրիշ բաներ պիտ'որ իմանային, թէ անգամ մը հասասարութիւնը իրենց վեհ անձին վրայ ալ տարածէին այն պզտիկ բռնաւորները, որ հիմայ ազանդաւորներու հնարքով եւ քանի մը դինուոյ սրուակներու միջոցով անարդիւն ընարութիւն մը ձեռք բերած են, եւ պատուաւորներուն աթոռը նստած՝ կը

¹ Պրոկոստէս հռչակաւոր աստղակ մըն էր, կ'ըսէ առասպելը, որ Ատիկէի մէջ ճամբորդներու դարան կը դնէր, բռնելէն ետքը անկողնոյ մը վրայ կը պառկեցընէր, եթէ հասակին անկողնէն երկայն էր՝ դուրս մնացած մասը կը կտրէր, թէ կարճ էր՝ բռնութեամբ կը քաշէր կ'երկընցընէր: Թ.-բ. 4-մ. 1-ը:

² Կապուայի ու Բենեւենտի մէջն է Կաւտինեան կիրճը, ուր Հռոմայեցիք նեղ մտնելով՝ պարտաւորեցան թշնամեաց առջին զէնքնկէց անձնատուր ըլլալ, եւ հոն՝ թշնամիներէն կանգնուած կախազանի կամ լուծի մը տակէն անցնիլ ձեռն մինչեւ պզտիկը: Թ.-բ. 4-մ. 1-ը:

Հպարտանան: Բայց որովհետեւ ասիկայ չեն ըներ, եւ պար-
զամիտները խարեւով կը շատանան, այսպէս՝ չեն ճանչնար թէ
որպիսի այլանդակ բան է, եւ ինչ մեծ յանցանք է իրենց քա-
րոզած հաւասարութիւնը:

Այսու ամենայնիւ թող որ մխիթարուին, վասնզի նոյն
հաւասարութեան մէջ, որ կը յառաջացընեն եւ նոյն իրաւ-
ունքներու մէջ, որ կը բռնարարեն, արժանաւոր հատուցու-
մը պիտի ընդունին: Չեմ ուզեր ասով Եկեղեցւոյ հարուած-
ները նշանակել, որոնք՝ որչափ ալ անարգուած ըլլան, գեա-
իբենց զօրութիւնը կ'ազգեն, վասն զի գիտեմ որ աս պարտն-
ները յանդգնութեամբ ասոնք բանի տեղ չեն դներ: Բայց
կ'ուզեմ յիշեցընել, թէ օրինակ կու տան ժողովրդեան, որ
իբենց առաջնորդներուն վրայ տեսածնուն պէս իրենք ալ հաւ-
ասարութիւն ընեն: Ստուգի՛ մէկ դարէ վեր ապստամբնե-
րուն բոլոր ջանքերն, աղանդներն ու գաղանի ընկերութիւն-
ները, ուրիշ բանով այնչափ փնաս շտուին իշխանաց եւ օ-
րինաւոր կառավարութիւններու դատին, որչափ Եկեղեցւոյ
դէմ ըրած սրբապիղծ յափշտակութիւններովը: Ասոնք՝ Եկե-
ղեցւոյ մէջ Քրիստոսի իշխանութիւնը չընդունեցան, եւ ժո-
ղովուրդներն ալ ըսին, ինչո՞ւ ուրեմն մենք ալ ձեր իրաւուն-
քը պիտ'որ ճանչնանք: Թէ իշխանի մը օրինաւոր է Եկեղե-
ցւոյ դէմ ապստամբիլը, ինչո՞ւ մեզի պիտ'որ արգելուի: Անի-
կայ իրաւունք չկարգեր, ահաւոր թնդանօթներն իրեն օգ-
նական ունենալով, մենք ալ զինք բանի տեղ չենք դներ հրա-
պարակներու եւ պատնէշներու օգնութեամբ: Անիկայ յա-
փրշտակելու համար բանութիւն ի դորձ կը դնէ, ուրեմն՝ ինքն
ալ բանութիւնն օրինաւոր միջոց կը սեպէ նպատակին հաս-
նելու: Ով որ սիկզբ մը կը դնէ, բանաւորապէս շիկրնար առը-
անջալ թէ ուրիշ մ'ալ անկից հետեւութիւններ կը հանէ:
Այո՛ խել մ'ատեն է, որ աս հետեւութիւնները հանելու
սկսած են: Բայց՝ եթէ աս համարն իրենց բուական չ'ըլար
նէ, Աստուած ուրիշ համարներ արդէն պատրաստեր է:

Կնքենք ուրեմն խօսքերնիս թէ, որպէս զի մէկը կարող
ըլլայ եկեղեցական ատենին կարծուած անիրաւութեան դէմ
այնչափ ազմուկ հանել, հարկ է որ, չճանչնայ իր սեպհական
հաւատքը կամ նոյնն ուրանայ, հարկ է որ ինք իրեն դէմ
հակառակախօսութեան մէջ իյնայ, հարկ է, որ բնական մտաց
լոյսը ուրանայ, որն որ աս բանիս բոլոր պատշաճողութիւնը
կը ցուցնէ, եւ հարկ է վերջապէս, որ հասկըցած ըլլայ այն
ամենայն, ինչ որ Եկեղեցւոյ իմաստութիւնն եւ ազգաց բա-
րեպաշտութիւնն այնպէս ազէկ իմացեր, եւ միաբան հաւա-
նութեամբ հաստատուեր էին, թէ մարդկան եւ թէ Աստուծոյ
իրաւունքը պահելու համար: Ինչու որ բնական լոյսը չիկը-
նար այնչափ պաշտօններու, խնամակալութեանց, պարտաւո-
րութեանց եւ իրաւանց միաւորիլը չմերժել, եւ բարձրաձայն

չդատապարտեւ, ուր որ մարդկան գործողութիւններն այնչափ տարրեր են, եւ այնչափ տարրեր եղանակաւ ի գործ կը դրուին: Ընկերութիւնը չէր կրնար կենալ, ինչու որ ինչպէս անդամներու զանազանութիւն չեղած տեղ մարմին մը կարելի չէ, այսպէս կարելի չէ ընկերութիւն մը, ուր որ պաշտօններու, աստիճաններու, եւ որպիսութիւններու զանազանութիւն չկայ: Ազգապառ կրօնն իր բնաւորութիւնը կը կորսընցընէր, վասն զի եթէ զանազան առաւելութիւնները, այլ եւ այլ պաշտօնները, եւ գլխաւորաբար իշխանութեան գործածութիւնը, զորն որ Յիսուս իր Եկեղեցւոյն մէջ հաստատեց, վերցուելու ըլլան, ալ Յիսուսի հիմնածը չիմեար: Ահա ասիկ ուր կը հասցընեն բաները այն ամբարիշտները, որոնք եկեղեցական ատեանը ջնջել կ'ուզեն: Աս է ուզածնին բնութեան անուամբը, բայց չեն տեսներ որ նոյն իսկ բնութիւնն է առաջին դէմ գործողը. աս է ուզածնին ընկերութեան անուամբը, եւ ընկերութիւնը կը բողբէ, որ առանց եկեղեցական ատենի չիկրնար կենալ՝ կարգ ու կանոն պահելով. աս է ուզածնին նաեւ քրիստոնէութեան անուամբ, եւ քրիստոնէութիւնն իր վարդապետութիւններովը, եւ իր բանագրանքներովն ալ կը յայտնէ, թէ կ'ուզէ նոյնը պահել: Ասոր համար՝ եթէ ըստ պատահման հանդիպելու ըլլաս որ մէկը արեւի արժնութեան դէմ խօսի, եւ օրինաց առջեւ ամենուն հաւասար ըլլալու վրայ պարծի, դուն մէկը երեսը նայէ, եւ խղճաւ իբրեւ խենդի մը վրայ, որ կը խօսի եւ կը հայհոյէ բանին դէմ, չճանչցած. եւ եթէ իտալիա ճամբորդութիւն ընելու ատենդ, քաղքէ մ'անցնելու ըլլաս, ուր բուրգի կտոր մը կանգնուած է, որ եկեղեցական ատենի ջնջուիլը կը յիշեցընէ, դուն անիկայ ալ աչքէ անցուր, իբրեւ յիշատակարան մը, զորն որ կամ ժողովուրդն իր մոլեգնութեան մէջ, եւ կամ, չեմ կրնար ըսել, աւելի ազեւ թէ ամբարիշտ կողմակցութիւն մը կանգնած է, մեծ մասին անփորձութիւնը, եւ շատերուն ալ ծանծաղամտութիւնն օգնական առնելով, որուն համար լուսագոյն ժամանակի մէջ ամշնայէն երեսը պիտ'որ գոցէ:

Ք Լ Ո Ւ Խ Խ Ը .

Ժողովրդական վեհապետութիւն:

Ա. Ժողովուրդը վեհապետ է: — Բ. Աստուածաբաններն ալ նոյնը կ'ըսեն:

Այլ եւ այլ հաւասարութեանց մէջ, որոնց վրայ նախընթաց գլխոյն մէջ խօսեցանք, հաւասարութիւն մ'ալ կայ, որուն վրայ արժանի է, որ մասնաւոր խորհրդածութիւն ընենք, վասն զի ուրիշ հաւասարութիւններէն շատ աւելի ան-

կարգութեանց պատճառ է, իշխաններն ու ժողովուրդները, թագաւորներն ու հպատակները, ստորիններն ու վերինները, զամենքն ալ հաւասար բռնելով: Ասով իշխանութեան սկիզբը վերցուած, ապստամբութեան իրաւունքը հաստատուած կ'ըլլայ, ընկերութիւնը տակն ու վրայ ընելու, եւ երբեք վայրկեան մը հանգարտութեան մէջ չձգելու սկիզբ կը դրուի: Արդ աս նիւթիս վրայ՝ իր հարկաւորութիւնը մտածելով՝ երկայն ճառ մը գրելը շատ պատշաճաւոր կ'երեւար, բայց՝ իմ կամքս ճառեր գրել չէ, հապա ամենէն հասարակ զօւարտութիւններու քանի մը պատասխան տալ: Այսպէս բաւական կը համարիմ ան խօսքերը քննութեան առնելու, որոնք աւելի ճշմարտութեան երեւոյթ մ'ունին:

Ա. Առաջինն է այն աւսակական առածը թէ *խոզնուր-տը վիհ-դէտ է*, ուստի իրեն կ'իյնայ հասարակաց բաներու խնամակալութիւնը, կրնայ մերժել իշխանները, եթէ իրեն քմացը համաձայն չեն, մինչեւ զէնքով ալ իրենց զէմ կրնայ ելլել: Արդ՝ ո՞վ ընթերցող, աս առածին մէջ բովանդակուած երկդիմի եւ վտանգաւոր իմաստը մեկնելէս յառաջ, կը հարցընեմ քեզի, դուն քեզմէ շուտ մը, չեմ ըսեր քու ուղղափառ հաւատքովդ, հապա քու ուղիղ դատմամբդ չես գտներ, որ ասոր մէջ մեծ ստութիւն մը պահոււրտած ըլլայ: Իրաւցընէ, թէ որ ստղոյ ըլլար այն խօսքը, ալ աշխարհքիս վրայ ամենեւին կառավարութիւն չէր մնար: Երեւակայէ, թէ որ կ'ուզես, միապետութիւն մը, սահաւապետութիւն մը, կամ նաեւ աւսակապետութիւն մը, որոնք ան ձեւերն են, որոնցմէ մեկուն կամ մեկալին ամէն տեսակ կառավարութիւնները կը վերարերին, բայց ամենուն մէջն ալ միշտ հարկաւոր է մնայուն իշխանութիւն մը:

Թէ որ վեհապետական իշխանութիւնը՝ իր ամէն իրաւունքներովը՝ ժողովրդեան վրայ է, ինչպէս հիմայ կը հրատարակուի, կրնայ աս ժողովուրդն ամէն բոլոր ըսել հասարակապետութեան զահերեցին, աւագաց ժողովքին, կամ բացարձակ կամ սահմանադրական թագաւորին, որ ելլէ երթայ: Աս ձիրքն իր վեհապետական իշխանութեանը չիկրնար զլացուիլ: Եւ ինչ որ պսօր կ'ընէ, կրնայ նոյնը վաղն ալ ընել, ինչու որ ցորչափ որ ատենակալը պաշտօնին մէջն է, կրնայ միշտ իր իրաւունքները բանեցընել: Արդ՝ որովհետեւ աս վեհապետը շարժելու, անոր բան մը ուզել՝ եւ դարձեալ չուզել տալու համար բաւական է որ աւսակալ մը չորս հինգ իմաստակութիւններ հրատարակէ, ինչպէս փորձն եւ ամէն պատմութիւնները կը ցուցընեն, անոր համար ընկերութիւնն երբեք ուրիշ բան չ'ունենար, բայց եթէ ապստամբութիւններ եւ աղմուկներ, զորն որ հարկաւորութիւն չունինք երեւակայելու, վասն զի արդէն փորձով կը տեսնենք: Աւստի՝ զ՞ով կրնան համոզընել ասոնք, որ Աստուած՝ ընկերութեան, կարգի, խաղա-

ըուծեան հաստիչն սյսպիսի զարհուրելի անկարգութիւն մը հնարած ըլլայ:

Իսոց ասկից՝ ինչպէս կրնայ յայտնի շտեմնուիլ, թէ ժողովրդական վեհապետութիւնն ուրիշ բան չէ բաց եթէ մտաց կեղծիք մը, երբ որ իրաց ընթացքը, բնութեան զօրութիւնն ամէն ատեն՝ ամէն տեղ նոյնը հաստատութեամբ մերժած է: Որպիսի երեւակայութիւններով եւ ենթադրութիւններով ասիկայ հնարուած է: Միթէ գտնուած է երբեք ժողովուրդ մը, ազգ մը, ուր ժողովուրդը պարտաւորուած չըլլայ ըստ մասին երկիր գործել, ըստ մասին արհեստ բանեցընելու, եւ ամէնքն ալ միշտ հպատակ ըլլալու քանի մ'ընկերութիւնը կառավարող անձինքներու: Ըսելէ թէ մարդկային ազգն երբեք բան հասկըցած չունի, եւ թէ բնութիւնն երբեք ի գործ դրած չէ այն կարգաւորութիւնները, որ իրմէ բխած են: Տղայական է, ծաղրական բան է, մանաւանդ թէ, թշնամանք մը, նախատինք մըն է, ինչու որ՝ գոնէ ժողովրդական վեհապետութեան հրատարակուելէն ետքը, ժողովուրդը պէտք էր նոյնը գործադրելու սկսիլ: Այսու ամենայնիւ շատերը քեզի կը զուցեն, թէ երբեք ժողովուրդն այնպէս ողորմելի հպատակ եղած չէ, ինչպէս իր վեհապետութիւնը հրատարակուելէն ետքը: Եւ ասոր փորձերը ձեռքերնին է բաց ստուգիւ ոչ որ կարող է ուրանալ որ, աս վեհապետ ժողովուրդը (իր վեհապետութեան հրատարակուելէն ետքն ալ) եթէ կ'ուզէ ուսել, հարկ է որ աշխատի եւ քրտնի. թէ կ'ուզէ խմել, հարկ է որ վաստրկի. թէ որ կ'ուզէ հագուիլ, հարկ է որ ստանայ. թէ որ զէնքի կանչուելու ըլլայ, պէտք է զինուորի. եթէ տուրք վճարելու ժամանակը հասնի, պէտք է որ վճարէ: Ինչ տեսակ վեհապետութիւն է ասիկայ, որ միշտ ուրիշի հպատակ է. ինչ տեսակ վեհապետ է անիկայ, որ երբեք ուրիշ յատկութիւն մ'ունեցած չէ, բաց եթէ հպատակիլ: Այսպիսի բաներ զրուցելու համար՝ պէտք է կատարեալ փիլիսոփայ ըլլալ:

Աս պատճառները բաւական են ցուցընելու, թէ աս կարծուած վեհապետութիւնն առասպել մըն է, այսու ամենայնիւ՝ որովհետեւ ժողովրդական վեհապետութիւնը ժամանակիս ամենածանր հիւանդութիւնն է, եւ աս հիւանդութեանն ոչ միայն ռամիկ յեղափոխականները, այլ նաեւ իրենց ազնուականները մինչեւ նաեւ տեսակ մը տղէտ ուղղափառներն ալ զարնուած են, անօգուտ չէ յառաջ բերել քանի մը ներքին պատճառներ որոնք իր ոչնչութիւնը կը ցուցընեն:

Եւ նախ առաջին, հրամայելու իշխանութիւնն ուստի կը բխէ: Մարդ՝ ի բնութենէ հաւատար է ուրիշ մարդու մը, եւ եթէ մարդկային բնութեան էական յատկութիւններուն վրայ միայն մնալու ըլլանք, չի գիտցուիր՝ ինչու՞ մէկը մէկալէն վեր պիտի ըլլայ: Հարկ է ուրեմն որ, իշխանութիւնը մարդէն

զատ ուրիշ ազդիւրէ մը յառաջ գայ, որն որ ուրիշ բան չի կրնար ըլլալ, բայց եթէ Աստուած: Բայց ուստի՞ գիտենք որ աս ազդիւրէն կու գայ: Գիտենք բնութեան եւ հաւատոյ ուսմամբը: Բնութիւնը կը խօսի մեզի այնպիսի լեզուաւ, որ անկարելի է շիմանալը, այսինքն է, ցուցնելով մեզի իշխանութեան բացարձակ հարկաւորութիւնը, եւ նոյնը դործքով ալ հիմնելով: Ընտանեաց մէջ զուակը չիկրնար ապրիլ ոչ մարմնոյ եւ ոչ հոգւոյ կեանքով առանց իշխանութիւն մ'ըլլալու, որ զինքը խնամէ ըստ մարմնոյ՝ մնուցանելով, եւ ըստ հոգւոյ կրթելով: Արդ՝ որովհետեւ իրաց աս վիճակն Աստուած դրած է, յայտնի է, թէ Աստուած ասանկ ուզէր է: Ինչպէս՞ կերակրոյ հարկաւորութիւնը, որ ունինք շնորհելու համար, մեզի Աստուծոյ կամքը կը յայտնէ, որ կերակուր անո՞ւնք, այսպէս՞ սննդեան ու կրթութեան հարկաւորութիւնն ալ, մեզի կը ցուցնէ Աստուծոյ կամքը, որ ծնողք մեր վրայ իշխանութիւննին ի գործ պիտ'որ դնեն զմեզ սնուցանելու եւ կրթելու: Եւ աստուածային տես որ ինչպէս նոյն իսկ բնութիւնը հայրական իշխանութիւնը կը հաստատէ: Բաց ասկից՝ նոյն բնութիւնը հազար ու մէկ եղանակաւ մեզի կը ցուցնէ որ, ընտանիքն ընկերութեան համար է, թէ սրտերնուս մէջ անյաղթելի յօժարութիւն մ'առ այն ապաւորելով, թէ մեր սննդին պաշտպանութեանը համար անոր օգնութեանը բաղձանք ձգելով, եւ թէ այն ամէն տեսակ օգուտներով, զորոնք որ նոյն ընկերութիւնը կրնայ մեզի ընծայել մեր աւելի հանգիստ ապրելուն, աւելի կատարեալ կրթութեանը, մեր բարօրութեանը, ապահովութեանը, գիտութեանը համար, եւ այլն, եւ այլն: Արդ՝ որովհետեւ աս իրաց որպիսութիւնն Աստուծմէ դրուած է, մենք նորէն ապահովութիւն կ'ուճենանք, որ ընկերութիւնն իր գործքն ու իր կամքն է: Բայց կրնան գու՞ն ընկերութիւն առանց իշխանութեան ըմբռնել: Այլանդակ, անկարելի, ինք իրեն հակառակ բան մը ըմբռնած կ'ըլլայիր, ինչու որ՝ ընկերութեան ըմբռնումը, որովհետեւ մը համար ժողովուած ու կարգաւորուած բազմութիւն մ'ըսել է. — անց իշխանութեան ըմբռնումը, ինչպէս՞ որովհետեւ՝ բայց առանց ինչպէս՞ ըմբռնումը, աս երկու բաներն իրարու հակառակ են: Աւստի՞ յայտնի է, որ եթէ Աստուած ընկերութեան ըմբռնումը ուզած է նէ, ի հարկէ ուզած է, որ ըմբռնումն անկէ այն ամենայն բաները, որ աս ընկերութեան էութեանը հարկաւոր են, այսինքն է իշխանութիւնն մը, որ զանիկայ կարգաւորէ: Ահա աստի՞ ինչպէս կ'իմանանք, որ նաեւ մտաց տրամաբանութեամբ իշխանութիւնն Աստուծմէ կ'իջնայ:

Աս տրամաբանութեան վրայ կը հասնի նաեւ Հաւատքը, որն որ, ինչպէս միշտ, աս բանիս մէջն ալ մեր խեղճ տրամաբանութիւններուն վրայ իր լոյսը կը տարածէ: Եւ մեզի պայծառ եւ յստակ յայտնութեամբ կը սորվեցընէ, թէ ամե-

նայն հայրութիւն եւ ամենայն իշխանութիւն Աստուծակ հոյ գայ, որն որ գերագոյն կարգաւորիչն է ընտանեաց եւ ընկերութեան: Ս. Գրոց վկայութիւնները հոս յառաջ չեմ բերեր, վասնզի ասոնք վերն ուրիշ տեղ մ'արձանագրեցի, եւ բաց ասկից ասոնք՝ վերջի ատեններս հազարաւոր գրուածներու մէջ յիշուած՝ ու ծանօթ են: Ար հետեւցընեմ ուրեմե, որ ամենեւին խնդրոյ տակ չիյնար թէ ընկերական իշխանութիւնը միշտ Աստուծակ կը յառաջանայ որչափ ալ հակառակ կանչուըտուելու ըլլան ամէն աշխարհքիս աղանդաւորները, ամէն աստուածային իրաւանց արհամարհողները, ամէն նոր իրաւանց պաշտպանները, ամէն Աստուածպետութեան հայհոյիչները: Յորչափ Աւետարանի խօսքերն իրենց զօրութիւնն ունին, ասիկայ ուրիշ կերպ չիկրնար ըլլալ:

Թող Աստուծակ գայ իշխանութիւնը, պիտի ըսես, բայց ժողովրդեան վրայ կու գայ, եւ ժողովուրդը նոյնն ուզածին կը յանձնէ, իրեն պահելով պատշաճ տեսած ատեն նորէն ետ առնելու իրաւունքը: Քիչ մը կամաց, այնչափ մի փութար վճիռներդ տալու: Ժողովրդեան վրայ կու գայ. բայց՝ թէ որ ժողովրդեան վրայ չի կրնար գալ նէ, ինչո՞ւ կը պնդես ժողովրդեան վրայ իջեցընելու: Թէ որ կրից քողն աչքիդ վրայէն վերցընելով՝ նայիս մէյմը Աստուծոյ վրայ որմէ ամենայն իշխանութիւն կը բղխէ, նայիս մէյմը ժողովրդեան վրայ, որուն վրայ կ'ուզես որ իջնայ, նայիս դարձեալ նոյն իսկ իշխանութեան բնութեանը վրայ ըստ ինքեան, դուն քեզմէ՝ ամենայն զիւրութեամբ կը տեսնես, որ ըսածդ պլանդակութիւն է:

Իշխանութիւնն ինչ է: Իրաւունք է սեպհական արգար կամքն ուրիշին պարտաւորիչ ընելու, իրաւունք է ուրիշին կամքը կապելու. ուստի ճշմարիտ վերնագոյնի գործք է: Արդ՝ կրնան դուն ըմբռնել, որ մէկն իշխանութիւն ստանայ իր սեպհական կամքը՝ իրեն պարտաւորիչ ընելու, ինք զինք կապելու, եւ զինքն իրեն մեծաւոր ընելու: Աշխարհքիս ամենէն ծաղրական բանը կ'ըլլար: Արդ եթէ ժողովրդեան վրայ է իշխանութիւնը, ան ատենը ժողովուրդը՝ ինք՝ իրեն վերնագոյն է, ինք՝ իրեն կը հրամայէ, ինք իր կամքը իրեն կը պարտաւորէ: Սինիկալիայի քաղաքապետին համար, կ'ըսէ առակը, թէ մի եւ նոյն ատեն վերնագոյն ու հպատակ է, որովհետեւ ինք կը հրամայէ՝ ինք անձամբ կը կատարէ. բայց թէ բովանդակ մարդկային ազգը, աս վիճակի հասած է, զեռ ոչ որ գիտեր:

Աւելի եւս՝ եթէ ժողովուրդն աս ճշմարիտ իշխանութիւնն ունի, ինչո՞ւ համար միշտ կը պարտաւորի նոյնն ուրիշներուն յանձնելու: Ինչո՞ւ քիչ մ'ալ ինք անձամբ չիգործածեր: Իրիստ գեղեցիկ տեսարան մը կ'ըլլար տեսնել ամբողջ ժողովուրդ մը, որ ծանրութեամբ վեհապետի կերպարանքն առած՝ կարգադրէ, տրամադրէ, ու հրամայէ ան բանը, որուն

եւորք ինք գործադիր պիտի ըլլայ: Ի՞նչ իմաստութիւն կ'ըլ-
լար արհեստաւորներէ, գեղացիներէ, գործաւորներէ արուած
օրէնքներու մէջ. ի՞նչ քաղաքագիտական ընթացք, որուն սյու-
պիտի մշակուած եւ խորունկ մտքեր կ'առաջնորդեն: Ի՞նչ յա-
ռաջացում գիտութեանց, արուեստից, ամէն ազնուական հրա-
հանգաց. ի՞նչ արդարութիւն վէճերու, կռիւներու, դատաս-
տանական խնդրոց մէջ, եւ գլխաւորաբար ի՞նչ կարգ, ի՞նչ խա-
ղաղութիւն, ի՞նչ համաձայնութիւն բովանդակ ընկերական
մարմնոց մէջ: Գարձեալ, որովհետեւ իշխանութիւնն երբեք
պէտք չէ պակտի, սյուսէս աս ժողովուրդն ալ միշտ ժողո-
ված՝ կեցած պէտք է որ ըլլայ. ինք իրմէ՛ իր քուէները պէտք է
ժողվէ, ինք իրմէ՛ իր տարաձայնութիւնները կարգադրէ, եւ
վեհապէս ըլլալուն համար՝ իրեն հաւատար վեհապէս խոս-
վարարները պէտք է զսպէ պարտքերնին կատարել տայ: Ստու-
գիւ ասիկայ երբեք չտեսնուած տեսարան մը կ'ըլլար: Արդ՝
կը հարցընեմ, ինչո՞ւ ժողովուրդն սյու ամենայն շիկատարեր,
թէ որ իշխանութիւն եւ իրաւունք ունի: Եւ եթէ ասիկայ
անկարելի է, ինչո՞ւ ուրեմն անանկ մը կը խօսիս որ կ'ուզես
ըսել թէ, Աստուած՝ այնպիսի իշխանութիւն մը տուած է,
որուն գործածութիւնն անկարելի է. ի՞նչ պատճառ, ի՞նչ
կարծիք կրնաս յառաջ բերել, որ գոնէ ասիկայ հաւանական
ցուցընէ:

Ժողովուրդը մէկու մը կամ շատերուն իշխանութիւնը
կը յանձնէ, որ ի գործ գնեն եւ նոյնն իր անունովը բանեցը-
նեն: Յանձնել իշխանութիւնը բայց՝ յանձնելու համար
հարկ է նախ ունենալ: Արդ՝ տեսնո՞ր հակառակ՝ ընդգէմ
բան է զանիկայ ունենալը, թէ անոր համար որ ընդունակ չէ,
եւ թէ անոր համար որ Աստուած անօգուտ՝ մանաւանդ հա-
կասական բան չիկրնար ընել: Ի՞նչպէս ուրեմն կ'ուզես որ
յանձնէ այն իշխանութիւնը, որ չունի:

Մանաւանդ թէ՛ եւ ոչ ալ կարող է յանձնել: Ըն-
թերցող, երեսդ խաչ պիտի հանես, աս խօսքերս սյուպիտի
հաստատութեամբ, եւ սյուպիտի ժամանակ լսած ասանդ ուր
այնչափ ժողովրդական ընտրութիւններու փառաւոր հանդէս-
ներ կը կատարուին: Այսու ամենայնիւ՝ եթէ միտ գնելու ըլ-
լաս պատճառներուն, որ առջեւդ պիտի գնեմ, ալ չես կրնար
տարակուսիլ: Ի՞նչ կը պահանջուի ընկերութեան գլուխ մը
կամ սյլ եւ սյլ գլուխներ ըստ կարգի ընտրելու համար: Կը
պահանջուի, որ ժողովուրդը յայտնի ճանչնայ աս երկու բա-
ներն: Մէյ մը՝ թէ վերին կառավարիչներու յատկութիւն-
ներն որոնք են, եւ թէ կառավարութեան նպատակն ինչ է, ու
սյլ եւ սյլ պաշտօններու համաձայն մարդիկ ընտրելու համար
ինչ միջոցներ հարկաւոր են, ապա թէ ոչ վտանգի մէջ կ'իյնանք
Լանցա մը կամ Ֆարինի մ'եկամտից պաշտօնեայ, Բիրատոյի
մը կամ Զիպրարիա մը պատերազմի պաշտօնեայ գնելու, եւ

ասոնց նման բաներ: Երկրորդ պէտք է ճանչնայ, թէ որ մարդկանց վրայ պահանջուած ձիւրքերը կը գտնուին, որպէս զի պաշտօնները մարդկանց համաձայն տրուին: Արդ՝ ասիկա, որ ամէն հրապարակական իրաւանց տեղեակներուն խոստովանելով՝ ընկերութեանը կառավարիչներուն ամենէն դժուարին գործքն է, վասն զի քաղաքագիտական ուսման գազաթն է, կրնայ անգոստանաց զեղջուկներուն, քաղաքաց արհեստաւորներուն՝ խանութպաններուն՝ վաճառականներուն պաշտօնն ըլլալ, որոնք ժողովրդեան մեծ մասը կը ներկայացընեն: Նոյն իսկ խորհրդանոցներու պատգամաւորներն անուանելու ատեն, ժողովուրդն իրօք ինչ գատաստան կ'ընէ, մէկն ընտրած ատենը, որուն երբեք ոչ անունը լրած էր, եւ ոչ ալ ձիւրքերը ճանչցած էր՝ մինչեւ ան օրն՝ որ ոմանք անոր (ժողովրդեան) տեղը բռնելով իրեն իրրեւ յարմար եւ պատշաճաւոր անձ ցուցուցին: Ստուգիւ ասոր մէջ իր գատաստանը մաս չունի: Արդ՝ ինչ պարագայի մէջ որ ժողովուրդը հարցընելու ըլլաս, երբեք ուրիշ բան մը կարող չէ ընել, բայց եթէ իրաւամբ կամ առանց իրաւանց իրմէ վերագոյն համարած մարդու մը խորհուրդ հարցընէ եւ անոր համեմատ գործել: Ասկից յայտնի է՝ որ ինք անկարող է իր իշխանութիւնը զգաստութեամբ եւ բնաւորապէս ուրիշին յանձնելու: Ինչպէս ուրեմն կրնայ մտածուիլ, նորէն կը կրկնեմ, որ Աստուծակ իշխանութիւն մը արուած ըլլայ, որուն ոչինչ եղանակաւ կարելի է գործադրութիւնը:

Այսու ամենայնիւ աս ալ շնորհներ, որ ժողովուրդը կարող ըլլայ անձինքն անուանել ու պաշտօնի հասցընել. միթէ աս գործքով վեհապետական իշխանութիւնն ի գործ դրած կ'ըլլայ: Ամենեւին, առ առաւելն՝ կ'ընտրէ զանիկայ, որուն կ'իյնայ վեհապետութիւնը, ի գործ գնելով այն թէութիւնը, որով Աստուած իրրեւ մարդկանց գերագոյն կարգադրիչ եւ ի հարկէ կարգաւորութեան սիրող իշխանութիւնը կը շնորհէ: Երեւակայէ տղոց բազմութիւն մը, որ բոլոր քաղքին մէջէն զպրոց ժողոված ըլլայ, միթէ ասոնք ամենքը մեկտեղ ժողոված ըլլալովն վարժապետին իշխանութիւն կուտան զիրենք կառավարելու: Ծիծաղական բան մը կ'ըլլար հաստատելը: Ի վերայ այսր ամենայնի եթէ ասոնք ժողոված ըլլային վարժապետն իր իշխանութիւնը չէր կրնար գործածել: Աս ալ ճշմարիտ է, բայց ան տղաքը մեկ տեղ գալով ի գործ կը գնեն ան պայմանը, որով որ վարժապետին իշխանութիւնը կը հաստատուի:

Բայց թէ աս ասանկ է, ինչպէս կ'ըլլայ որ ոմանք ուրիշներէ աւելի վերնագոյն ըլլան: Ասիկայ շատ եղանակաւ կը պատահի: Եւ նախ առաջին, քեզի կը հարցընեմ, ինչպէս կը պատահի, որ ակադեմիայի մէջ դուն առաջին տեղն ուրիշ աւելի դիտնականին, հիւանդութեանց ատեն աւելի տեղեակ

բժշկին, պատերազմի մէջ աւելի քաջ զինուորին կ'ընծայես, Պատճառը յայտնի է. վասն զի իրենց յաջողակութիւնն ու քաջութիւնը բնականօրէն զիրենք այն գործքերուն կը սահմանէ: Նոյնը կը պատահի ընկերութեանց մէջ, երբ կը կերպուորին: Իշխանութիւնը բնականօրէն անոնց վրայ հանդէսէլու կը դիմէ, որոնք կրնան ընկերութեան բարիքը հոգալ իրենց քաջութեամբն եւ իրենց յաջողակութեամբը: Ա՛րեւմ հանդէսէլու կը դիմէ ինչու որ՝ դեռ յաջողակութիւնը, ինչպէս հիմա ոմանք կը արվեցընեն, ըստ ինքեան իրաւունք չէ, բայց պատճառ մըն է, որուն համար որ մարդիկ կ'անուանեն նոյն անձինք, որպէս զի՝ Աստուած ընկերութեան հաստիչը, ճշմարիտ իշխանութիւնն անոնց հազցընէ: Եւ ասիկայ կը պատահի ան ընկերութիւններու մէջ, որոնք որ նոր կը սկսին:

Բայց՝ արդէն հաստատուած ընկերութիւններու մէջ ինչպէս են Եւրոպայիները, շատ ուրիշ եղանակներով, ոմանք օրինաւոր վերնագոյն կ'ըլլան, եւ մէկալնոնք հպատակ կը մնան: Որոնք են պատճառները, որոնցմէ յառաջ կու գան ընկերական անհաւասարութիւնները: Մարդուն բնական ազատութիւնը մտաց եւ սրտի այլ եւ այլ ձիրքերը, աս ձիրքերուն աղէկ կամ գէշ գործածութիւնն այնպէս կ'ընեն, որ ոմանք հարուստ կամ աղքատ, ոմանք ալ վերնագոյն կամ ստորին կ'ըլլան: Արդ՝ նոյն պատճառներն աս զօրութիւնն ալ ունին որ ոմանք մեծագոյն կամ փոքրագոյն ազդեցութիւն մը ստանալով՝ նաեւ մէկ՝ աւելի կամ քիչ ընդարձակ ընկերութեան մը գլուխ կ'անցնին:

Բաց ասկից՝ քանի մը ընկերութիւններ, երբ՝ դեռ կերպուորուելու ու սկսելու վրայ էին, կրնային նաեւ վերնագոյն մը դնելու եղանակը հաստատել. ինչպէս Միարանեալ Նահանգները հաստատեցին թէ օրն է խորովքին իշխանութիւնը, եւ օրն է Պահերեցիները, եւ թէ ի՞նչ եղանակաւ թէ մէկուն եւ թէ մէկալին ընտրութիւնը պիտի ըլլայ: Ուրիշ թագաւորութիւններուն մէջ ուրիշ մարդկային օրինաւոր գործողութիւններէ իշխանին անուանուիլը կախում կ'ունենար, անգ մը որոշուած էր որ քանի մը գերդաստաններ իրաւունք ունենային ընտրութեան զուգընթանալու՝ ինչպէս Ղեհաստան, եւ անգ մ'ալ ընտրութեան վտանգներէն փախչելու համար որոշուած էր, որ իշխանին որդին, կամ անոր ամենէն մերձաւոր ազգականը իր յաջորդն ըլլայ, ինչպէս Եւրոպայի գրեթէ բոլոր թագաւորութեանց մէջ: Իսկ արդար պատերազմի իրաւունքը, զաշնակցութիւնները, թագաւորաց իրաւացի ընորհմունքները նոյն իսկ բազմաժամանակեայ սովորութիւնները, որոնք որ իշխանութիւն ունեցողէն, էթէ ուզէր՝ կրնային արգելուիլ, բայց թոյլ տրուած են, կրնան այլ եւ այլ կերպով շափաւորել հրամայող անձին ընտրութիւնը: Մինչեւ անիշխանութիւնը, որուն մէջ ժողովուրդ մ'ինկած է, կրնայ

այնպէս ընել որ գիտնն այնպիսի մէկու մը, որն որ իր բար-
ձրագոյն ձիրքերովը կրնայ ընկերութիւնն ազատել, աւ ալ օ-
րինաւոր ընտրութիւն մըն է: Նոյն իսկ ժամանակը քանի մը
պարագաներու մէջ կը հաստատե ան բանը, որ ի սկզբան
գուցէ անզոր էր. ինչու որ՝ գործքերու երկայն շարքն այն-
պիսի իրաց ցանց մը կը հիւսէ, որուն մէջէն առանց մեծամեծ
կործանմանց հնարաւոր չէ գուրս ելլել: Աս ամէն եղանակ-
ները, ամէնքն ալ կարելի են, մանաւանդ թէ՛ ամէն հաստա-
տուած ընկերութեան մէջ, կամ մէկը կամ մէկալը, կամ այլ
եւ այլ պարագաներ մէկ տեղ դալով՝ սահմանած են այն ան-
ձինքը, որոնց վրայ իշխանութիւնը կը կենդրոնանայ:

Բայց պէտք է մտազրութեամբ նշանակուի, որ աւ ա-
մէն զէպքերուն մէջ երբեք ժողովուրդը իշխեցողին իշխանու-
թիւնը տուող չէ, հապա մինակ թէուութիւնը կը դնէ,
որուն համար Աստուծակ իշխանութիւնը կը տրուի. ուստի
անգամ մ'աւ թէուութիւնը գրուելէն եւ վախճանին հաս-
նուելէն ետքը, ալ ամենեւին օրինաւոր չէ վերնագոյնն իր
իշխանութենէն վար առնուլ: Այսօրուան յեղափոխականները,
չեն իմանար, եւ ոչ ալ կ'ուզեն իմանալ աւ հետեւութիւնը,
բայց ասոր համար իրն անստոյգ չ'ըլլար: Սակայն ով որ իմա-
ցեր է թէ ոչ որ կրնայ ետ առնել ան բանը, զորն որ ինք
երբեք չէ տուած, պէտք է գիտնալ նաեւ որ ժողովուրդն ետ
առնելու բան չունի: Ով որ իմացեր է, թէ պահանջուած
թէուութիւնները տրուելէն ետքը, գործքը ի հարկէ կը հետեւի
պէտք է իմացած ըլլայ, թէ ցորչափ որ ժողովուրդը կե-
ցած է, պէտք է շարունակուի իր մէջը նաեւ իշխանութիւնը:
Ով որ իմացեր է, թէ իշխանութիւնն իր պարտաւորութիւն-
ներուն հետ նաեւ իրաւունքներ ալ ստացած է, պէտք է գիտ-
նայ, որ այն ստացուած իրաւունքներն ըստ հանդիպ չեն կոր-
սուիր: Ով որ իմացեր է թէ, իշխողին իրաւունքներուն
հետ յարակից են ընկերութեան մէկալ անգամներուն իրաւ-
անց բազմութիւններն ալ, պէտք է նաեւ իմանայ՝ որ միշտ
եւ աւելի անբաճարարելի է այն իշխանութիւնը, որ ուրիշ
այնչափ իրաւունքներու նեցուկն ու հաստատութիւնն է: Ով որ
իմացեր է վերջապէս որ Աստուած իր հեղինակութեամբն իրաց
աւ կարգը հաստատեր է, եւ հրաման տուեր է, որ ամէնքն
ալ վերնագոյններու հնազանդին, թէեւ խուժգուժ ալ ըլլան,
պէտք է որ նաեւ գիտնայ, թէ ոչինչ եղանակաւ օրինաւոր
է յեղափոխութիւն հրատարակել, տիրող իշխաններն անիշ-
խան ընել: Արեմն ինչ պիտ'որ ըլլան ան խօսքերը, որ հիմայ
նորածեւութիւն մ'եղած են, եւ այնչափ յաճախ կը զրու-
ցուին. ազգաց իրաւունք, ապստամբութեան սուրբ իրաւունք,
ժողովրդեան վրայ կայացեալ վեհապետութիւն, նոր իրաւ-
ունք, եւ ասոնց նմանները, որոնք ըստ ինքեան ամենաճանր
անօրէնութիւններ, բանաւորութենէ եւ աւելի եւս ի հաւա-

տոց դատապարտուած, ամբարիշտ մարդիկներէ եւ սուտ վար-
դապետներէ պաշտպանուած խօսքեր են, որոնցմով ժողովուրդը
կը շողորորթեն, յուսալով զանոնք իրեւ գործիք մ'իրենց անձ-
նական օգտին գործածել, եւ բոլոր ընկերութեան մէջ հրդեհ
մը ձգելով՝ ընդհանուր շփոթութեանց մէջ քիչ մ'ոսկի
յափշտակել, եւ հաճոյից ու հեշտութեանց մէջ խզուիլ:

Բայց ան ատենն ամեն մարդու բնական հաւասարու-
թիւնն ո՛ր կը մնայ: Բնական հաւասարութիւնը հոս բան
չունի: Գիթէ ամեն մարդու մէկ անսակարար բնութենէ բլլալն
արդէ՞ք մըն է անհասներու մէջ անբաւ զանազանութիւններ եւ
անհաւասարութիւններ բլլալու: Ստուգիւ չէ: Ուրեմն ամենեւ-
ին արդէ՞ք մը չկայ այս անհաւասարութեանն ալ, որ ոմանք
հրամայեն եւ ոմանք ալ հնազանդին: Մանաւանդ թէ, նոյն
խոյ մարդկան բնական անկախութիւնը կը պահանջէ աս ան-
հաւասարութիւնը: Ոմանք պիտ'որ ապշին մեան, եթէ լսեն,
որ մարդուն անկախութիւնն այսպիսի անհաւասարութիւն մը
կը պահանջէ եղեր. ի վերայ այսր ամենայնի ասիկայ անտարա-
կուսելի է: Իրօք ալ ի՞նչ կը պահանջէ ամեն մէկ մարդու բա-
նաւոր անկախութիւնը. ասիկայ որ իր գործողութիւններուն,
ցորչափ որ ուրիշ իրաւանցը չիդպչիր, արդէ՞ք մը չգրուի:
Արդ՝ թէ որ ես աշխատելով, քրանելով, երկիր մշակելով, եւ
ամենեւին անձինս հանգիստ չտալով, բաներս ան աստիճա-
նի կը հասցընեմ, որ կալուածներու, նաեւ առատ գրամոց
տէր կ'ըլլամ, իմ բնական անկախութիւնս կ'ուզէ, որ ոչ որ
զիս անհանգիստ ընէ, երբ որ ես ուրիշի մ'անիրաւութիւն
չեմ ըներ: Եւ եթէ դուն, ընթերցող, արժանաւոր գործքե-
րով, եւ նշանաւոր գործողութիւններով հասարակութեան
սէրը կը վատաբիւս, եւ զքեզ արտաքոյ կարգի օգտակար կը
ցուցընես հայրենեացդ, քու բնական անկախութիւնդ ի՞նչ կը
պահանջէ. աս, որ մէկն ալ արդեւք մը չընէ քեզի այն
մեծարանքն եւ այն առաւելութիւններն ընդունելու, որոնք
հասարակօրէն այնպիսի գործքերէ կը բխին: Եւ եթէ մէկն այն
աստիճան քաջութեան եւ համարման հասած է որ, նոր
սկսող՝ եւ կամ անակնկալ զէպքով մը անիշխանութեան մէջ
ինկած ընկերութեան աչքին առջեւ մինակ կարող անձը կը
տեսնուի ընկերութիւնն ազատելու, իր բնական անկախու-
թիւնը կը պահանջէ, որ ոչ որ արդեւք բլլայ ընկերութեան
զինքն իրեն հրամանատարն ընտրելու: Թէ որ անկախութիւն
բառը ծագելու համար չիգործածուիր նէ, կը նշանակէ աս
ամեն բաները եւ եթէ անկախութեան գաղափարը (բանաւորին
վրայ է խօսքս) ցնորք մը չէ նէ, ըսածներս յայտնի են: Տես
ուրեմն, որչափ ճշմարտութենէ կը հեռանան անոնք, որ ժո-
ղովրդեան վեհապետութիւնն անկախութեան անուամբը կը
հրատարակեն, երբ որ նոյն իսկ անկախութիւնն երբեմն նաեւ
թագաւոր բլլալու իրաւունքը կը հիմնէ:

Աւերջացէս լաւ է գիտնալը, թէ նոյն իսկ ժողովրդեան օգուտը կը պահանջէ որ այն ժողովրդեան վեհապետութիւնը վերցուի: Անմիաներէն ոճանք կը կործեն թէ իշխանները շողոքորթելով՝ անոնց թագաւորական իրաւունքներըն եւ առաւելութիւնները կը պաշտպանուին ու կը պահպանուին, բայց ասոնց աչքին վրայ շացութիւն կայ: Այսպիսի բաներ կ'ըլլան, վասն զի՝ ճշմարտութենէ զատ՝ ժողովրդեան բարին ու օգուտը նոյնը կը պահանջէ: Թագաւորական իշխանութիւնը տիրապետութիւն չէ, բռնաւորութիւն չէ, հապաբարեբար հիմնադրութիւն մըն է, հասարակաց բարիքն ապահովցընելու, յառաջացընելու համար. ասոր ներհակ ժողովրդեան վեհապետութիւնն ընկերութեան համար ամեն տեսակ շարիքներու ազդիւրն է: Ինչու որ՝ առանց ուրանալու որ իշխան մ'ալ կրնայ իր իրաւունքները գէշի գործածել, ընկերութիւնը շարչրկել. աս ստոյգ է որ, ժողովուրդը միշտ շատ աւելի շարաշար կը վարուի իր իրաւունքներովը: Իշխան մ'իր պարտքը կատարելու համար կրօնէն ու խղճմտանքէն զատ՝ վատահամբաւութեան վախն, իր ընտանեաց օգուտը, որդւոց սէրը, նոյն իսկ ապստամբութեանց երկիւղն ունի. ասոր հակառակ ժողովուրդը աս շարժառիթներէն եւ ոչ մէկն ունի, որ իր գութն ու հոգը շարժէ, եւ շատ շարժառիթներ ունի, որ անշուշտ ունեցած իշխանութիւնը գէշի գործածելու կը գրգռեն: Անկարելի է որ ամէնքը միարան խորհին, ուստի ի հարկէ բաժանում կը մտնէ, եւ կողմնակցութիւնները կը խմբին:

Չսպելու համար շիկրնար իրաւունք, եւ արգարութեան օրէնքները բանեցընել զորոնք ազէկ շիճանչնար, ուստի անոնց տեղ կիրքերը ձեռք կ'առնու, որոնք որ ուրիշ գէնք չունին բայց եթէ պատնէշներ, ազմուկ եւ դաշոյն: Եւ ոչ ալ՝ թէ որոշում մ'ընելու ըլլայ, կը հանգարտի, վասն զի յազդողութիւնն որ բնական է բազմութեանց, զանիկայ կը քաշէ կը տանի: Այսօրուան յաղթողը՝ որ իշխանութիւնն առեր նստեր է, վաղը նախանձու առարկայ ու նպատակ է անոնց, որոնց յաղթեց ու նուաճեց. ուստի մշանջենաւոր փոփոխութիւն, եւ մշանջենաւոր իշխանութենէ կ'ընալ ելլէնքը մէկ մէկու կը յաջորդեն՝ այն ամենայն խառնութիւններով եւ անձկութիւններով մէկ տեղ, որ մահաբեր են բոլոր ընկերութեան, ինչպէս անցած դարուն մէջ տեսանք եւ ըստ մասին մեր գարուն մէջն ալ կը տեսնենք: Ստոյգ է որ, բազմութեան տեսակ մը շողոքորթներն այսպիսի անկարգութիւնները բանի տեղ չեն դներ, վասն զի կը յուսան որ մրրիկն ուրիշին՝ չէ թէ իրենց գաշտերուն վրայ իր ապականութիւնը կը գործէ: Բայց աս ալ ստոյգ է որ, իրենց անխոհեմութիւնն ալ արտաքոյ կարգի՝ անհաւատալի է. որովհետեւ չեն ուզեր տեսնել, որ ժողովուրդն երբեք այնչափ յաճախ իր վեհապետական իշխանութիւնն ի գործ դրած չէ, ինչպէս նոյն

խոսք իր պաշտպաններուն եւ բարեկամներուն գլուխներովը զուարճանալու ատեն: Աս բանիս, շատ աղէկ կ'ըլլար, եթէ միտ դնէին՝ թէ տեսակ մը եկեղեցականներ, որոնք ժողովրդական վեհապետութեան հետ խաղալ կ'ուզեն, ատենախօսութիւնները կը յաճախեն, եւ օրհնեալ ջրով ազատականութիւնը կը սրտկեն, եւ թէ քանի մը փառասէր անձինք՝ որոնք ժողովրդեան հաճոյքն ու ծափահարութիւնը խնդրելով, կրակն աւելի եւս կը բորբոքեն, եւ կը մտանեն թէ Աստուծոյ, թէ կրօնի, թէ իշխանաց, թէ ժողովրդեան եւ թէ իրենց անձին դատը: Բայց այսչափս հարեւանցի ըսուած ըլլայ, մենք՝ մեր դորձքին նայինք:

Բ. Այսու ամենայնիւ լրած ենք, որ մինչեւ արեւմտա-չեք-անէր իջ գոնսին, որ իջ դոնցին թէ ժողովուրդը վեհապետ չընէ: Լսեր ես այն, բայց, ներքէ ընթերցող բացատրութեանս, մեծ շաղկերատութիւն մը լսեր ես: Ահաւասիկ աստուածաբաններուն ըսածը, որուն կ'ակնարկեն քու վարժապետներդ, որ երբեք անոնց խօսքերը չեն կարգացեր: Արդ՝ տեսակ մ'աստուածաբաններ քննութեան տակ ձգելով թէ ուստի՞ կը ծագի իշխաններուն կառավարելու իշխանութիւնը, աս խնդիրը կը շարժեն թէ, Աստուած ինք իրմէ՞ եւ անկախ ամենայն մարդկային գործողութենէ կը հաղորդէ ոմանց իր իշխանութեան մէկ մասը, չէ նէ աս իշխանութիւնը կու տայ մարդկային գործողութիւն մը յառաջագոյն ի գործ դրուելէն ետքը: Ուստի՞ վճիռ կու տան՝ ինչպէս վերը մեկնեցինք, թէ ամէն անգամուն որ, մարդկան բազմութիւն մը մէկ տեղ ժողոված կը գտնուի, որ նոյն է թէ հասարակութիւն մ'ըսեր ենք, պէտք ենք ենթադրել, որ գեռ իշխանութիւն ունի ինք զինքը կարգաւորելու, ուստի եւ կրնայ անուանել մէկը, կամ ոմանք, կամ թէ կ'ուզես նաեւ շատերը, որ ըլլան իշխանութիւնը վրանին կենդրոնանալու անձինքը:

Ինչպէ՞ ասով կ'ուզեն հաստատել թէ ժողովուրդը վեհապետ է կամ թէ իշխանն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ հասարակութեան գործակալը: Ոչ երբեք: Ասոնք կ'ենթադրեն ան բանը, որ ամենաճշմարիտ է, այսինքն է, թէ՛ կան յատկութիւններ, որոնք առանձնականաց նոյնպէս կը պատշաճին, որ ամենուն մէկտեղ չեն կրնար պատշաճիլ, ինչպէս օրինակի համար կրնայ ըսուիլ Ա. Ենեատիկցիներուն համար, թէ Արեւելք ճամբորդութիւն ընել կը սիրեն, բայց ծաղրական կ'ըլլար նոյնն ըսելը՝ իրենց գումարութեան, այսինքն է Ա. Ենեատիկի վրայ. ասոր ներհակ կան յատկութիւններ ալ, որոնք նոյնպէս կը պատշաճին գումարութեան, բայց ամենեւին առանձնականաց չեն պատշաճիր, ինչպէս կրնայ ըսուիլ Ա. Ենեատիկի համար թէ Ազրբայկան ծովուն թագուհին է, բայց նոյնը չիկրնար ըսուիլ առանձին Ա. Ենեատիկցիներուն համար: Ետքը՝

ճշգրիտ կը նշանակեն թէ վեհապետութիւնը, որ հասարակութեան մէջ կը գտնուի, անշուշտ աս երկրորդ տեսակի յատկութիւն մըն է, եւ նոյնն անկից կը ցուցնեն որ, ինչպէս ամենքն ալ կը խոստովանին, հասարակութեան կը պատշաճին այնպիսի իրաւունքներ, որոնք բոլորովին չեն կրնար պատշաճիլ առանձնականաց, ինչպէս է, ուրիշ բաներէն դատ, մահուան պատիժը: Աւտի բանաւորացէս կը հետեւցընեն թէ, թէպէտ եւ հասարակութեան կը պատշաճի, այն դէպքերուն մէջ, անուանել անձը կամ անձինքը, որոնց վրայ իշխանութիւնը պիտի կայանայ, բայց երբեք չի կրնար պատշաճիլ առանձնականաց, որ նոյնն իրենց յափշտակեն:

Ասկից՝ շատ տարբերութիւն կայ նոյն աստուածարաններուն՝ եւ հիմախուան ռամկավարներուն խօսելու եղանակին մէջ:

Անոնք կը կեղծեն այն դէպքը, որուն մէջ ընկերութիւն մը զեռ սկսելու վրայ է, ինչպէս կրնայ ըլլալ թէ որ գաղթականութիւն մ'անմարդարնակ երկիրներ երթայ հաստատուելու համար, ուր որ զեռ մէկը առաջնութեան իրաւունքն ստացած չէ, եւ կ'ըսեն թէ, ան ատենը հասարակութիւնը կրնայ անուանել անձերը, որոնցմէ իշխանութիւնն ի դործ պիտի դրուի. իսկ ասոնք կը խօսին ան երկիրներուն, ժողովուրդներուն, ազգերուն վրայ, ուր դարեւով ընդունուած ու ստացուած իրաւունքներ կան, եւ ուր որ եւ ոչ մէկն իշխանութիւն ունի նոր արամադրութիւններ ընելու:

Անոնք կ'ըսեն որ, ան ատենը հասարակութեան կը պատշաճի սահմանել եղանակը թէ ինչպէս իշխանութիւնն ի դործ պէտք է դրուի, այսինքն թէ, կրնայ հասարակութիւնն որոշել թէ արգելք մէկու մը, կամ ոմանց, կամ նաեւ շատերուն ձեռքովը հասարակաց տեսչութիւնը պէտք է կատարուի, իսկ ասոնք՝ ընդ հակառակն կ'ուզեն որ ամենքն ալ իրօք տեսչութիւն ընեն, թէպէտ եւ յայտնի անընդունակ ըլլան:

Անոնք կը սորվեցընեն, թէ անգամ մ'անձը կամ անձինքը, որոնց վրայ իշխանութիւնը պիտի կենդրոնանայ, ընտրուելէն ետքը, ժողովուրդը ալ իշխանութիւն չունի զիրենք վար ձգելու, ինչպէս առանձնական մը՝ ով որ ըլլայ՝ չունի իշխանութիւն անգամ մ'օտարացուցած բանն եւս առնելու. իսկ ասոնք կը պառան կոկորդնին փեռեկտելու շարք, թէ ժողովուրդը միշտ իշխանութիւն ունի իշխողին վրայ, եւ թէ աս իր իրաւունքն անբռնարարելի է:

Անոնք հետեւարար կը ճանշնան թէ իշխանը կամ ասպանին, կամ որպիսի եւ իցէ անուանեալները ճշմարիտ իշխանութիւն ունին, վասն զի Աստուած, նախընթաց մարդկային գործողութիւնը կատարուելէն ետքը, իրենց իշխանութիւն տուած է, սուրբ Քրոջ սորվեցուցածին համաձայն. ա-

սոնք ընդ հասկառակն՝ իրենք գիրենք միշտ իշխանէն եւ իշխող-
նեքէն վեր կը համարին, եւ զանոնք ուրիշ բան չեն հա-
մարիր բայց եթէ իրենց գործակալները, մինչեւ կը յանդգնին
իրենց իշխանութիւն՝ մը սեփականել որ իշխաններն ուզածնուն
պէս գնեն վերցընեն:

Անոնք՝ (ըսեմ հրատարակական իրաւանց տեղեակ մեծ
մատենագրի մը հետ) կ'ընդունին «որ իշխանութիւնը բազ-
մութեան մէջ է. վասն զի ուր որ իշխանութիւն չկայ, բազ-
մութեան համար է, որովհետեւ անոր միութեանը սկիզբն է.
բայց՝ քաջ-իմաստ չէ, որովհետեւ ասիկայ ոչ կրնայ նոյնը
ստեղծել եւ ոչ ալ եղծանել. քաջ-իմաստ չէ, որովհետեւ
բազմութիւնը չիկառավարեր, հասցա կը կառավարուի»: Ա-
սոր համար ժողովրդեան վեհապետութիւնը հրատարակողնե-
րը, Աստուծոյ կարգադրութիւնը չեն ճանչնար, որն որ զմար-
դիկ ընկերական ընելով, պարտաւորեցաւ ընկերութեան մէջ
իշխանութիւն մ'ալ ուզել, որ զանիկայ կառավարէ: Ամենա-
ճանր սլլանդակութեան մէջն ալ կ'իյնան երբ իրենց կը յան-
դրգնին գրաւելու նոյն իշխանութիւնը, զորն որ հաւասարու-
թեան անուամբն օրինաւոր վերնագունին կը զլանան, եւ որ
առաւել է, աւետարանին դէմ յայտնի պատերազմ կ'ընեն,
որն որ իշխանն Աստուծոյ պաշտօնը հրատարակելով, իր ան-
սխալ ձայնովն ալ անոր իշխանութիւնը կը ճանչնայ: Ահա-
ասիկ ինչ եղանակաւ աստուածարանները նպաստաւոր են
այն սկզբան:

Պ Լ ՈՒ Խ Խ Թ .

Ազգայնութիւն:

Ազգայնութիւններն իրաւունք ունին ինքնօրէն հաստատուելու:

Կիրքերը՝ աս վերջի տարիները շատ պատրուակներ հնա-
րեցին ժողովուրդներն ապստամբութեան գրգռելու. ասոնցմէ
մէկ քանին արդէն քննեցինք: Առանձին տեղւոյ մ'արժանաւ-
որ է ազգայնութիւնէ առնուած պատրուակը: Ինչու որ՝ եթէ
ստոյգ է, թէ ազգայնութիւնները, ինչպէս հիմայ կ'ըսուի, ի-
րաւունք ունին ինքնօրէն հաստատուելու, բոլորովին անօ-
գուտ է, որ Եկեղեցին՝ առ օրինաւոր իշխանութիւնս հզա-
տակութիւն քարոզէ: Եւ եթէ ասոր վրայ աւելցուին մէկալ
զոյգ մը սկզբունքները, սյսինքն է անմիջամտութեան, եղած
լմեցած գործքի սկզբունքները, ասով մշանջենաւոր ապստամ-
բութեանց բովանդակութիւն մը կարգաւորուած կը տեսնես:
Ազգայնութեան սկզբունքով յեղափոխութիւն կ'ընեն. անմի-
ջամտութեան սկզբունքով արդէլք կը գրուի նոյնը նուա-
ճել կրցողին, եւ եղած լմեցած գործքի տեսական վարդապե-

տութեամբ օրինաւոր կը ճանչցուին նոր կարգադրութիւնները, եւ ալ գէժ գնելու բան չիմեար: Աս տեսական վարդապետութիւնը շատ աղէկ կարգաւորուած է, հիմակուան գործնականն ալ նոյնը կը հաստատէ. մինակ կը մնայ քննել տեսնել, թէ արդեօք արդարութիւնն ալ, որ առանձնականաց եւ ազգաց գերագոյն կանոնն է, ասոր կը հաւանի՝ եւ իր կնքովը կը գրուի:

Ազգայն-թիւնները իր-ան-նի ինչօրէն հասարակ-լու. ուստի ասոր հետեւութիւնն ան է, որ նաեւ իրաւունք ունին ամէն արդելքները կործանելու, որոնք թէ իշխաններու, եւ թէ ժողովրդոց կողմանէ իրենց գէժ կը գրուին: Արդ՝ ընթերցող, ինչպէս կը տեսնես, հոս զարհուրելի իրաւունքի մը վրայ է խօսքը, որովհետեւ աշխարհքիս կէտին կործանմանը հետ յարաբերութիւն ունի. ուստի թէ որ կ'ուզես քննենք մէյմը, թէ արդեօք աս բանս անխախտու է պատշաճաւոր հիմ մ'ունի:

Հայտա ըտէ ինծի, ո՞վ է աս սոսկալի իրաւունքն ունեցողը: Ազգայնութիւնը: Բայց ի՞նչ է աս ազգայնութիւնը. որոնք են իրեն բաղկացուցիչ տարրները: Արդեօք ծովերու, լեռներու, գետերու աշխարհագրական բաժանմունքն է, որ իրեն սահմանը կ'որոշէ: Ստուգիւ չէ. ապա թէ ոչ բովանդակ Եւրոպայի ցամաքը մինակ մէկ ազգ մը պէտք էր ըլլալ. Իտալիան որուն բովանդակ երկայնութիւնը լեռանց շղթայ մը կ'անցնի, երկու պէտք էր բաժնուիլ, եւ ազգերը պէտք էին բազմապատկիլ ամէն շորս թիզ ջրի ընթացքին համեմատ, որ դիմացնին կ'ելլէ: Այլեւայլ կրօնքները, շահերը, եւ ցեղերը կը սահմանաւորեն: Բայց կրօնքները շատ անգամ զանազան են մի եւ նոյն գաւառի մէջ, ինչպէս Գերմանիա, Փաղղիա եւ Անգղիա. շահերը նոյնպէս զանազան են մի եւ նոյն ազգի մէջ. ու կը զանազանին նաեւ տարւէ տարի, շրջեմ գարէ գար: Իսկ ցեղերն ու սերունդները ընդհանրապէս անստույգ բաներ են, որովհետեւ բովանդակ Եւրոպայի մէջ խառնուած ու շփոթ են: Գուցէ թէ հանձարը, համակրութիւնը, արտաքին նմանութիւնն է, որ ազգայնութեանց գոյութիւն կուտան: Բայց սյուսիսի կատակներու վրայ բանաստեղծութիւններ կրնան շինուիլ, չէ թէ իրաւանց հիմ բոլոր աշխարհք տակնուվրայ ընելու համար: Ի՞նչ կը մնայ ուրեմն որ կարող ըլլայ պարզապէս ազգայնութիւնը քանդակել, այնպէս որ՝ բոլորովին յայտնի ու անտարակուսելի ըլլայ: Լեզուն է, որուն վրայ ըստ մեծի մասին կը յենուն, այնպէս որ հասարակաց լեզու մը խօսողներն ամէնքն ալ մէկ հասարակաց ազգայնութիւն կազմելու կը ջուզընթանան: Գոհութիւն Աստուծոյ, որ գտնուեցաւ: Բայց հոս ալ՝ որովհետեւ լեզուները քիչ շատ իրարու նման են, կրնան յստակութեամբ ու պայծառութեամբ սահմանել, թէ ուր կը վերջանայ մէկը եւ կը սկսի մէկալը: Գնենք թէ կարող ես, եւ կարող ըլլալովդ՝ ա-

ձն սահմանի որոշման վրայ ըլլալու խնդիրներն ալ կարենաս
 գաղբեցընել, այսու ամենայնիւ դեռ շատ բան կը մնայ ընե-
 լու: Անգղիայի մէջ Ռուլի Ժողովուրդը անգղիերէն չիխօսիր,
 անգղիերէնէ տարբեր է Իրլանտայի մէջ խօսուած լեզուն, եւ
 ամենատարբեր Յանիական կղզիներուն, եւ Հնդկաստանի լե-
 զուները, ուրեմն, եկուր կտոր կտոր բաժնէ նախ Անգղիան:
 Ետքը ցամաք անցիր, եւ ահաւասիկ առջեւդ կ'ելլէ Պիւքայա
 իրեն բոլորովին սեպհական լեզուաւը, այնպէս որ Սպանիայէն
 կ'ուզէ բաժնուիլ, եկուր Բեզգիա, եւ շուտ մը երկուքի ձեռքէ,
 ինչու որ կէսը գաղղիացի, կէսը ֆիլամինկ է: Մտիր Գաղղիա,
 շուտ մը դուրս հանէ Ալտաիա, Լոթարինգիա, եւ Քորսիքա,
 ինչու առջի երկուքը գերմանացի են եւ աս ետքինն Ի-
 տալացի: Հելուեաիայի վրայ չեմ խօսիր, որն որ բոլորովին
 քայքայելու է, որովհետեւ մէկ մասը գերմանացի, մէկալ
 մասը գաղղիացի, երրորդ մասն ալ իտալացի է: Անցիր Աւս-
 տրիա, Գերմանիա, Ռուսիա, Տաճկաստան, ո՛հ, որչափ սլլել-
 այլ լեզուներ: Մինակ Աւստրիայի մէջ անչափ լեզուներ կը
 խօսուին, Ռուսիա նոյնպէս թէ Ասիայի եւ թէ Եւրոպայի մէջ
 շատ լեզուներ ունի, մինչեւ Եզիպտոսի եւ Ասորեստանի Տա-
 ճիկները տարբեր են Կոստանդինուպոլսեցիներէն: Ի՞նչ կեցեր
 ես, սկսէ քայքայել աս ամէն թագաւորութիւններն ու ինք-
 նակալութիւնները: Այսու ամենայնիւ ասիկայ դեռ գործքե-
 րուդ պատրաստութիւն մըն է, եւ երբ որ երկիրը պատրաս-
 տած կ'ըլլաս, ան ասե՛նը գործքի պիտ'որ սխիս զանազան ազ-
 գայնութիւնները խմբելու: Պրուսիա, Պաիերա, Աւստրիայի
 մէկ մասը, եւ գրեթէ բոլոր Գերմանիա պէտք է մէկ թագաւ-
 որութիւն մ'ըլլան: Գաղղիա պէտք է յանձն առնու որ Նից-
 ցայի կամսութիւնն եւ արուի եւ իր երկու ներքին զուտա-
 ները իրմէ բաժնուին, եւ միտիթարուի Ռփկիանոսի մէջ քանի
 մը հին գաղթականութիւններն որսալով: Անգղիա թող
 պզտիկնայ Եւրոպայի մէջ, Ասիայէն եւ քաշուի, եւ առ ա-
 ուուե՛ն միանայ իր այն բարի անգրատլանտեան դստերը հետ,
 որն որ միշտ իրեն վերաբերած էր՝ որ է միացեալ Նահանգ-
 ներու Հասարակապետութիւնը: Աերջպպէս, մէկ մ'որ բոլոր
 աշխարհք քայքայուեցաւ, հարկ է գլխէն սկսիլնորէն շինելու:

Գիտե՛մ այժ, որ ոմանք բաւական կը համարին թէ աս
 սկիզբը մինակ Իտալիայի վրայ ի գործ գրուի, եւ եթէ ինք
 անգամ մը միաւորուելու ըլլայ, ալ դո՛հ է որ Ֆացած աշ-
 խարհք խաղաղութեան մէջ ապրի: Բայց ասիկայ աններելի
 անձնասիրութիւն մըն է. ինչու որ եթէ ճշմարիտ է սկիզբը՝
 ամէն տեղ ճշմարիտ է, եւ ընդհանրապէս ճշմարիտ ըլլալով,
 կարելի չէ ըստ հաճոյից գործադրութեան մերձեցընել: Ի՞նչ
 կ'ըսես, ընթերցող, բաւական չէ Եւրոպայի վրայ անգամ մը
 աշխարհիս գործընէն աս կարծուած իրաւունքին բացարձա-
 կապէս անկարելի ըլլալը ցուցընելու:

Բայց զուարճախօսութիւնները մէկդի ձգելով, ինչու համար ազգայնութիւններն ինքնօրէն պիտ'որ ըլլան: Եթէ ասոր՝ այնչափ մեծ այնչափ բացարձակ հարկաւորութիւն մը կայ նէ, ի հարկէ իր մեծ պատճառն ալ պիտ'որ ըլլայ: Կրնայ մէկը ըսել մեզի: Նախ առաջին աշխարհք ասիկայ ճանչցած չունէր, մանաւանդ թէ եւ ոչ իսկ կասկած մ'ունեցած էր վաթսուն դարերէ վեր, եւ թագաւորութիւններ ու միապետութիւններ բաղկացած էին՝ առանց տարբերութեան կամ մինակ մէկ լեզու մը, եւ կամ այլ եւ այլ լեզուներ խօսող ազգերէ: Ասորեստանցւոց, Պարսիկներուն, Քաղզեացւոց, Յունաց եւ Հռոմայեցւոց հռչակաւոր պետութիւնները, նոյնպէս հետզհետէ մինչեւ մեր օրերը նորագոյն միապետութիւններ միշտ կազմուած են այլ եւ այլ լեզուներու վերաբերող ազգերէ: Մինչեւ փոքր Փիէմոնթէն ալ մինչեւ քանի մ'որ յառաջ միտքէն չէր անցըներ թէ Սաւոյիա՝ լեզուին պատճառաւ իրեն չէր կրնար վերաբերիլ: Մէկ ժողովուրդ մը մինակ պատմութեան մէջ կը գտնենք, որ իր ազգայնութեան վրայ խիստ կապուած էր. բայց աս բացառութիւնը մանաւանդ կը հաստատէ հակառակ կանոնը, ինչու որ աս ժողովուրդն ուրիշներուն հետ չխառնուեցաւ Աստուծոյ յայտնի հրամանան եւ ամենածանօթ վախճանի մը համար: Պետք չէր խառնուիլ ոչ ուրիշներու հետ, եւ ոչ իր մէջը մէկ ցեղը մէկալին հետ, որպէս զի Որդւոյն Աստուծոյ ըստ մարմնոյ ծնունդը նշանակուած մնայ, եւ որպէս զի ստուգուած տեսնուին մարգարէութիւնները, որ այնչափ դարերով յառաջ զուշակած էին ազգը ցեղը, ընտանիքը, որոնց ինք պիտի վերաբերէր: Այսու ամենայնիւ աս ժողովուրդը Քրիստոսի ատենները մարգարէութեանց համաձայն իր ազգայնութիւնը կորսընցուցած ըլլալով, Յիսուս Քրիստոս չէ թէ միայն չյանձնեց որ ջանան նոյնը նօրէն ստանալու, հապա ինքն իսկ օտար իշխանի հնազանդեցաւ, եւ իրեններուն պատուիրեց, որ նոյնպէս ընեն: Արդ՝ դժուարին է համոզուիլը, որ ի նպատակ ազգայնութեանց այնպիսի բացայայտ պատճառ մ'ըլլայ, երբ ասոր վրայ երբեք մէկը խօսք ըծած չունի:

Ժողովուրդոց բարիքը, կ'աղաղակեն, ժողովուրդոց բարիքն անշուշտ նոյնը կը պահանջէ: Օտար իշխան մ'ի՞նչպէս կրնայ չճանչցած ժողովուրդը կառավարել, ի՞նչպէս անոր հարկաւորութիւնը կրնայ հոգալ, անոր բնաւորութիւնը մշակել, անոր օգուտը յառաջացընել: Իրաւցընէ՛ եւ աս ամէն դժուարութիւններու չէի սպասեր սյսպիսի ժամանակի մը մէջ, ուր այնչափ կը պաշտպանուի ընդհանուր կողմնակցութիւնը, ուր ամէն մարդիկ եղբարք կ'անուանուին, ուր կը բաղձացուի բովանդակ մարդկային ազգը մինակ մէկ հասարակապետութեան դարձընելու: Քանի մը յեռազնացներու, քանի մը խաւարեցուցիչներու բաժանելու եւ անջատելու բաղձալը, եւ իրենց

լեզուն չխօսողները բարբարոսի ակզ գնեւինն յիտէի, ինչպէս
 կ'ընէին հին Եգիպտոսն եւ հիմակուան ճենացիները, քայց թէ
 Ժամանակէն Բարդուէլեանը հասնէ Բարդուէլ կարող ըլլան կարծել,
 թէ իրաւցընէ կարելի չէ մարանիլ անոնց հետ, որ ուրիշ լե-
 զու կը խօսին, ասոր խելքս չի հասնիր:

Քայց ստուգի բաւական է աս պատճառը թէ օտար
 իշխանը կարող չէ իշխած օտար ժողովրդեան մը, բարիքը
 հոգալ: Թէ կարող է, եւ թէ իրեն շահը կը պահանջէ, որ
 հոգայ, եւ ըստ հասարակ օրինաց ալ կը հոգայ: Կարող է'
 թէ որ կ'ուզէ, ինչու որ' աս կառավարութիւնը պարտաւո-
 րութիւն չունի ոչ բոլոր օտարականներն եւ ոչ ալ մինակ օ-
 տարականները գործքի գնելու, մանաւանդ թէ' գրեթէ հա-
 սարակ բան մ'եղած է որ նոյն ազգին մարդիկը գործածուին:
 Եւ եթէ քաղաքական պատճառներու համար երբեմն աս կա-
 նոնէն զուրկ կ'ելլէ նէ, անկարելի չէ' այնպիսի մարդիկ գրու-
 նելը, որ ըստ բաւականին ճանչնան այն գաւառին վիճակն ու
 որպիսութիւնները: Ամեն շափաւորապէս ընդարձակ կառա-
 վարութիւններու մէջ ասիկայ միշտ պատահած է անցած ժա-
 մանակները, եւ կը պատահի ներկայ ատեններս ալ ասանց
 այն նորանշան անպատշաճութիւններուն հանդիպելու որ
 քանի մը տարիէ վեր գանուեր են: Կ'աւելցընեմ միանգամայն
 թէ, օտար իշխան մ'առանձին գրգիռ մ'ունի իր կառավա-
 րութեան տակ եղող այլ եւ այլ ազգերու օգուտը յառաջ
 տանելու. ինչու որ' այն ազգերն ուրիշին օտար են, չէ թէ
 իրեն, որ գլխաւորինն է, եւ նոյն իսկ զանոնք պարտաւոր
 հաւատարմութեան մէջ հաստատուն պահելէն ունեցած օ-
 գուտը, զինք առ այս կը յորդորէ: Ասոր համար փորձը կը
 ցուցընէ, թէ հասարակօրէն օտար լեզուի ժողովուրդներն
 աւելի հայրարար կը նայուին, քան թէ նոյն իսկ թագաւորին
 լեզուն խօսող ժողովուրդը: Ասոր դեմ ցոյց մը չի կրնար ըլ-
 լալ Անգղիայի օրինակը, որ Իրլանտիայի վրայ այնպէս բարբա-
 րոսական եղանակաւ կը բռնանայ. Արովհետեւ ինչպէս յայտնի
 է, ասոր առանձին պատճառը կայ, եւ է բողոքական մօլեղ-
 նութիւնը, որ իր բոլոր' քայց անկարող կատաղութիւնն Աղ-
 զափառ Եկեղեցւոյ վրայ կ'ուզէ թափել: Այսու ամենայնիւ
 գործքն աւելի զօրաւոր կը խօսի քան թէ ամեն պատճառնե-
 րը: Ա՞յլ կրնայ ըսել թէ Ալաբամա կամ Աթալապա Քերմա-
 նիայի ուրիշ ժողովուրդներէն աւելի գեշ վիճակի մէջ ըլլան
 եւ թէ Քաղզիս անկարող է իրենց օգուտը յառաջացընել:
 Ա՞յլ կրնայ ըսել թէ Արմպարտիս որ գեռ երէկ Աւարիայի
 իշխանութենէն ելաւ թէ մշակութեամբ եւ թէ ուրիշ քա-
 ղաքական առաւելութիւններով նուաստագոյն ըլլայ քան
 Պիլեմոնթէ կամ Իտալիայի ուրիշ կողմերը: Ա՞յլ կրնայ ըսել
 թէ զարեբով Փիլեմոնթէի հետ կապուած՝ Սաւոյիան իր
 վիճակին վրայ, աս վերջի տարիները միայն զուրկ առնելով,

գոհ եղած չըլլայ: Աւասիկ յայտնի ցոյց մը, թէ Կառավարութեան մ'անկարելի չէ հոգ ունենալ նաեւ ուրիշ լեզուխօսող ժողովրդաց վրայ:

Տարակոյս չկայ որ ժողովրդեան մը դերագոյն շահերն ու օգուտներն ալ կրնան ապահովուիլ: Արշափ որ ալ ազատական գաղափարներով տոգորուած ըլլայ մէկը, եթէ բոլորովին ուղիղ մտածութիւնն ու խղճմտանքը կորսնցուցած չէ, չիկրնար ուրանալ որ ժողովրդաց ամենէն հարկաւոր պիտայքներն են արդարութեան տեսչութիւնը, կրօնի հաստատութիւնը, օրէքներու իմաստութիւնը, կարգի պահպանութիւնը, եւ չէ թէ սուտ ազատականութիւնը, հապա ճշմարիտ ազատութիւնը: Արդ՝ ինչո՞ւ աս ամէն բաները նոյն ազգէն չեղող Կառավարութիւնը չկրնայ յառաջացնել. կառավարութիւն մը ազգային ըլլալուն համար ի բնէ արդար չէ, եւ ոչ ալ ազգային չըլլալուն համար ի բնէ անիրաւ է: Բարութիւնն եւ անօրէնութիւնը յառաջ կու գան Կառավարութիւնը կազմող անձինքներէ եւ սկզբունքներէն, որ նոյն Կառավարութիւնը կը կերպաւորեն. այնպէս որ ազգ մը միշտ մի եւ նոյնը մնալով՝ երբեմն իր բաները յաջող եւ երբեմն անյաջող դացած են այլ եւ այլ կառավարութեանց որպիսութենէն, թէպէտ եւ միշտ ազգային եղած ըլլան: Ստուգիւ չեմ համարիր թէ աշխարհքիս վրայ ամենէն լաւ կառավարութիւնն ունին Տաճիկները վասն զի կառավարիչները Տաճիկ են, եւ ոչ ալ Ճենացիք վասն զի ճենական իշխանութեան տակն են, այսպէս եւ ոչ ալ Գաղղիա ազգային ժողովքին (Քոնվանսիոնի), կամ Անգղիա՝ Քրոմուելի ատեն աշխարհքիս ամենէն երջանիկ ազգերն էին. ուրեմն ազգայնութիւնները բաւական չեն Կառավարութիւն մ'ազէկ ընելու: Ասոր հակառակ՝ ազէկ Կառավարութիւն մը, անիմանալի բան կ'երեւայ, թէ ինչո՞ւ յանկարծ գէշ պիտ'որ ըլլայ երբ կը սկսի ուրիշ գաւառ մը կառավարել ուր տարբեր լեզու կը խօսուի: Օրինակի համար՝ նոյն իսկ Փիեմոնթէ, Կառավարութեան գաղափարը, որ ամէն տեղ բարոյականութիւնը մէկտեղ կը տանի, ինչո՞ւ համար յանկարծ անպիտան պիտ'որ համարուէր, թէ որ չէ թէ միայն Սաւոյան հապա նաեւ Տոֆինէն ու Փրովանս գաւառները կառավարելու ըլլար: Ինչո՞ւ Նարոլէոնի այնպիսի ազատական ու հայրական կառավարութիւնը՝ յանկարծ անպիտան պիտ'որ ըլլար, եթէ Ռենոս կամ Ալպիանները անցնելու ըլլար: Գուցէ թէ մեր մեծանուն քաղաքագէտներուն ճարտարութիւնը զժրախտարար սրոշուած սահմաններու մէջ ամփոփուած է որ, զանոնք անցնելէն ետքը ազգութեան գառնայ: Աս բանիս բանաւոր պատճառ մը գտնելը դիւրին բան չէ: Բայց ան ատեն ինչո՞ւ համար Աւստրիա, օրինակի համար, պիտ' չկարենայ Ա'ենտոսիկ ու Լոմպարտիա կառավարել. ինչո՞ւ Գաղղիա պիտ' չշարունակէ Լոթարինգիայի ու Ալսասիայի մէջ, այսպէս ըսէ

ուրիշներուն համար ալ. ուստի աշխարհքս ալ ինչն կարող պիտ'որ ըլլայ խաղաղութեան մէջ մեալ՝ ազգայնութիւնները մտացութեան մէջ թաղելով:

Իրաւցընէ՛ շերմ արեան արցունքով ողբալու բան է, որ մարդիկ իրենց ունայն իմաստակութիւններովն եւ անասնական կիրքերովը՝ ան աստիճանի հասած են, որ իրենք արդէն ուղիղ մտածութիւնը կորսընցուցած ըլլալէն զատ՝ ուրիշներուն ալ կորսընցընել կու տան: Պէտպէս բնաւորութեանց ցնորքներով, եւ ազգայնութեանց առասպելներով կը կարծեն թէ իրաւունք ստացած են, զորն որ իմաստնագոյն իրաւանց մատենագիրներն եւ ոչ անոնց կը շնորհեն, որոնք յայտնի բնաւորութեան տակ են, իւրաքանչիւր իր տէրութիւնը տակն ու վրայ ընելու, հպատակներն իշխաններու դէմ ապստամբեցընելու, զարեքով՝ ու հանդիսական դաշինքներով վաւերացած իրաւունքներն եղծանելու: Սեպհական ազգայնութիւնն ինքնօրէն կացուցանելու համար ուրիշներ կը յափշտակեն, գահերը կը կործանեն, ընտանիքները կը ջնջին, հարիւրաւոր՝ հազարաւոր անմեղներ կը զոհեն երկիրներ, գեղեր, քաղաքներ կ'այրեն, մուկզին քաղաքական պատերազմներ կը գրգռեն, ամենէն հանդարտ գաւառներու մէջ աւեր, կործանում, մահ կը տարածեն: Սեպհական ազգայնութիւնն ինքնօրէն կացուցանելու համար յայտնապէս ապստամբութիւնները, դաւաճանութիւնները, նենգաւորութիւնները, մատնութիւնները, դաշտները՝ օրինաւոր, սուրբ կը դաւանին, քաղաքագէտ մարդիկ կը պարծին դաւակից ըլլալուն վրայ, եւ դեսպանականներն ապստամբութեան թեւ թիկունք կ'ըլլան նոյն իսկ իշխանին տանը մէջ, որուն քով դեսպան խրկուած են, Զօրապետներ, Ծովապետներ, Պաշտօնեաներ որոնք պատուոյ եւ հարստութեան առատ հատուցումներն ընդունած են, իրենց թաղաւորը կը մատնեն եւ կը սպաննեն: Սեպհական ազգայնութիւնն ինքնօրէն կացուցանելու համար կրօնի ամենասուրբ իրաւունքներն ուրբի տակ կ'առնեն, Եկեղեցին շղթաներու կը զարնեն, Յիսուսի Քրիստոսի փոխանորդն իրենց յարձակմանը նպատակ կ'ըլլայ, եւ Ուղղափառներն Առաքելական Աթոռէն կ'ապստամբին, եւ Եկեղեցականներն ալ սուտ գիտութենէ իմաստակութիւններ կը մուրան սցառափ անօրէնութեանց եւ պղծութեանց վրայ դոյն մը տալու համար:

Վ'ուզե՛մ ես շնորհել ազգայնութեանց մոլեռանդներուն թէ, օտար իշխան մը վճռուէլէն, սեպհական երկիրը միաւորելէն, կարելի է թէ ժամանակաւոր առաւելութիւն մը դայ (որն որ բոլորովին անստոյգ է): Բայց՝ ի՞նչ կ'ելլէ ասիկց: Ուրեմն անասուններուն հաւասար եղանք, որոնք մինակ նիւթական օգտի զգածմամբ կ'ապրին: Ուրեմն ինչ որ օգտակար է, միանգամայն շուտ մը համեստ ալ եղած է, Արդարութիւնը՝ իրաւունքը՝ ալ բան չէ՞ն արժեք մարդկային

ընկերութեան ընթացքին մէջ: Բանական մտաց լուսաւորութիւնը՝ ալ արժէք մը պիտի չունենայ: Քրիստոսի պատուիրանները, որ հպատակութիւն կը հրամայեն առ իշխողս, ամենքն ալ ջնջուեցան: Ուրեմն այնչափ անօրէնութիւններ, այնչափ այլանդակութիւններ որ աս նպատակին կը դիմեն, կը դադրին եղեւնութիւն ըլլալէն, եւ ամենքն ալ իրենց վախճանէն սուրբ կը համարուին: Իրաւ որ, լուսադոյն կ'ըլլար, եթէ յստակ խօսէին, եւ ազգայնութիւնները մէկ դի ձգելով, յայտնի զրուցէին, թէ ջուրը պղտորել կ'ուզեն, որպէս զի մէջէն, ստակ, պաշտօններ, զործակալութիւններ, թերթակալներ, եւ երկիրներ որսան. ուստի՝ աս նպատակին հասնելու համար, հարկաւոր կը տեսնեն քիչ մ'ատեն մարդկային ու աստուածային օրէնքները լռեցընել, եւ զՔրիստոս ու իր Եկեղեցին մէկ դի ընել. եւ եթէ աս տեսակ խօսիլը Փաստութիւններէն լեզուն կը յիշեցընէ նէ, թերեւս անոր անամօթութեանը հետ տեսակ մը անկեղծութիւն ալ կ'ունենայ:

Պ Լ Ո Ւ Խ Խ Ը .

Ուսումն աշխարհականացընել:

Ա. Տերութեան կը վերաբերի մանկութիւնը կերպարել: — Բ. կղերականներն ընտանիք չեն ճանչնար: — Գ. Աւելի եւս չեն ճանչնար կրօնաւորները: — Դ. Պատանիները ծնողաց սէրէն կը պաշեցընեն:

Փաղղիական յեղափոխութեան՝ աւստուած սկզբունքներուն մէջ առաջին տեղին ունի ուսումն աշխարհականացընելը. եւ որովհետեւ շատ ատեն չէ, որ Իսաւրիա համարուած է ասոր մեծ բարիք մ'ըլլալուն վրայ, ուստի աշխարհականացընելու պաշտպաններն ամէն ջանքը կ'ընեն, աս նպատակին հասցընող քանի մը սկզբունքները բարձր ու յարգի ցուցընելու: Աս նիւթիս մէջ իրրեւ առաջին սկիզբ կ'ենթադրեն, թէ ուսումն ետպէս Տերութեան կը վերաբերի, ետքը կը հաստատեն, թէ քահանաները, աւելի եւս կրօնաւորներն անկարող են կրթելու, վասն զի ոչ ընտանիք կը ճանչնան, եւ ոչ ալ ընկերութիւնը, որուն սահմանուած են տղաք եւ աղջկունք: Բան չեմ զրուցեր մայրապետներուն վրայ, որովհետեւ ինչ կ'ուզես որ հասկընան աշխարհքիս բաներէն այն լաշակաւոր գլուխները: Ուստի եւ կը հետեւցընեն թէ իրենց կ'իյնայ ամէն բան կարգաւորել, եւ ուզածուն պէս գլուխները շիտկել:

Իմ ընթերցողս, շատ հեղ լսած պիտ'որ ըլլաս աս գեղեցիկ առածները. զոնէ անգամ մ'ալ ասոնց համառօտ պատասխանը լռէ:

Ա. Առաջին ենթադրութիւնն ան է. Ի՞նչ է իրաւորա-

Թիս մէջ ինչ ըրած է քրիստոնէութիւնը, որ արդէն ինչ որ մարդու հարկաւոր է լիութեամբ կը հոգայ կը պատրաստէ: Աս երկրորդ մասին համար ինք իրմէ թէ անձինքն եւ թէ կերպը սահմանած է: Յիսուս քրիստոս՝ իր աւետարանին պաշտօնեաները, իր եկեղեցւոյն քահանաները, իրբեւ կրթիչ հաստատեց. Գոյե՛, ըսաւ ասոնց, եւ ոչ լիցոյն չէ՛ ոչ չէ՛: Արդ՝ որովհետեւ աս բարոյական կրթութեան մասը՝ մեկալէն շատ աւելի հարկաւոր է, քրիստոնէայ ժողովուրդը շուտով իմացաւ, թէ ասիկայ Եկեղեցւոյ ձեռքը հաստատել իրենց պարտքն ըլլալով՝ ուրիշ լաւագոյն բան մը չէին կրնար ընել, բայց եթէ իրենց զակրները վստահութեամբ եկեղեցականաց հոգարարութեանը յանձնել: Ասիկց շատ դարերով մանկութեան առաջին հասակը միշտ եպիսկոպոսարաններու, քահանայարաններու, միանձնաց Արքայարաններու ու կուսանաց վանքերու հսկողութեան տակ կը կրթուէր: Ան ասեմն աշխարհային կառավարներուն եւ ոչ մտքէն կ'անցնէր, թէ իրենց կը վերաբերի աս նիւթիս ձեռք զարնելը, ինչպէս որ ուրիշ տնական եւ առանձնական գործքերու մէջ խանութին իրենց չէր իյնար: Մենք՝ հիմակուան ասեմն ալ վարժած ըլլալով կառավարութիւններուն, ազատութեան անուամբ, ընտանեաց ամեն ներքին գործքերու մէջ մտնելը ելլելը տեսնելու, գլուխնիս կը ծռենք, եւ եթէ մեր վստահութիւնն ունեցող կրթիչներն ալ արուելու ըլլան, աչքերնիս կը դոցնէր, թէ զմեզ պարտաւորելու ըլլան մեր զակները մտնիչներու ձեռքը ձգելու, թէ նաեւ հոգինին ալ սպաննելու ըլլան, կը համաձայնինք, բաւական որ այն տրուած կրթութեանը գործքի, պաշտօնի եւ ստակի ճամբայ բանայ. բայց մեր ձեռքերը, որ այնչափ ազատութեան վրայ չէին խօսեր, իրացընէ ամեն բան աչքերնին կ'առնէին, քան թէ թող տալ որ իրենց հայրութեան իրաւունքները յափշտակուին, եւ բաւական ուժ եւ քաջալերութիւն կ'ունենային, այնպիսի անօրէնութեան մը չներելու: Բայց թող տանք մեանողները, կենդանիներուն դառնանք:

Բայց ինչ գէշութիւն կը տեսնես, կ'ըսեն, թէ կառավարութիւն մը հասարակաց կրթութեան հոգը վրան առնելու ըլլայ, եւ սյուպէս զիւրինցընէ առանձնականաց կրթութեան ճամբան: Ինչ գէշ բան կը տեսնեմ: Շատ եւ ծանր: Եւ նախ՝ դուն ինչ գէշութիւն կը տեսնես, թէ կառավարութիւնը քու առանձին ստացուածներուդ հոգն ու մատակարարութիւնը վրան առնելու ըլլայ: Մեծ մտատանջութեանէ կ'ազատիս: Ո՛հ, ասիկա չիկրնար ըլլալ: Ինչո՞ւ: Գէշ կը տեսնես եթէ կառավարութիւնը քանի մը կտոր վաճառքներուդ կամ ասի մը երկրիդ հոգացողութիւնը յանձն առնելու ըլլայ, եւ գէշ չի՞ տեսնես, որ քեզմէ անկախ քու որդւոցդ, քու արեանդ վրայ տրամադրութիւններ ընէ, կամ կերպաւորէ զա-

նիկայ ինչպէս որ կ'ուզէ: Գեշուժիւնը հայրութեան սուրբ իրաւունքներուն յափշտակութեանը վրայ է:

Մէկալ գեշուժիւնն ալ ան է, որ աս պաշտօնն այնպիսի մէկն իրեն կը սեփականէ, որն որ ամենեւին, ինչպէս նոր սճով հիմայ կ'ըսեն, աս բանիս առաքելութիւն չունի, որ է ըսել, թէ ոչ որ աս պաշտօնն իրեն տուած է: Աշխարհային կառավարութիւնը (համալսարանաց կրթութիւնը մէկ զի առնելով, որուն վրայ ուրիշ տեղ կը խօսինք) ունի ան ամէն իրաւունքները, զորոնք իր վախճանը, որ է ընկերութեան ժամանակաւոր բարօրութիւնը հոգալ, կը պահանջէ, եւ աս իրաւունքները բանաւորապէս չեն կրնար իրեն զտցուիլ: Բայց ասով ընտանեաց եւ կրօնի վրայ ալ բացարձակ իշխանութիւն պիտի ունենայ: Թէ ասիկայ իրեն յափշտակելու ըլլայ, ինք իր ձեռքովը քաղաքական ընկերութեան առաջին խորհուրդ կը կործանէ, որ է տնական ընկերութիւնը, եւ այնպիսի գործքերու ձեռք զարկած կ'ըլլայ, որոնց ինք աղէկ դատաւոր չէ, եւ ոչ ալ կրնայ ըլլալ յաւիտեան: Եւ իրացընէ՝ որպիսի եւ իցէ աշխարհական ստեան մը՝ կրնայ յանդգնիլ եւ իրեն սեպհականէլ քրիստոնէութիւն եւ բարոյական սորվեցընելու իշխանութիւնը: Բայց ս'վ զինքը վարդապետ դրած է: Ո՞վ տուաւ հարկաւոր առաքելութիւնը: Ասիկայ հեթանոսութիւնը նորէն հաստատուել մը չէ՞ր ըլլար, ուր կայսրը միանգամայն քահանայապետ էր: Աւելի եւս. կրնայ արդեօր աշխարհական կառավարութիւնն ինք զինքն ուսուցիչ հրատարակել, օրինաւոր ուսուցիչները մերժելով: Որոնք են, ըստ ուղղափառ հաւատոյ, ժողովրդեան բնածին ուսուցիչները: Արդ՝ ամենայայտնի բան չէ՞ մի, որ մանկութեան առաջին հասակին կրթութիւնն էապէս բարոյական եւ կրօնական ըլլալուն համար, շիկրնար նոյնը կրօնի բնածին ուսուցիչներուն ձեռքէն առնուիլ: Աս ճշմարտութիւնն ուրանալու համար, պէտք է տարակուսի տակ ձգել, կամ հարկ չկայ մանկութեան առաջին հասակը զիտաւորաբար առաքինութեան ու կրօնի մէջ կրթելու, եւ կամ՝ Յիսուս Քրիստոս քահանայութիւնն ասոր ուսուցիչ դրած չէ: Առջի մասն եւ ոչ հեթանոսները կրցան ուրանալ, ինչպէս կը վկայէ կուինսիլիանոս, երկրորդը՝ նոյն իսկ բողոքականները կը խոստովանին, որոնց դպրոցները հասարակօրէն հոգիւններնուն ձեռքն են: Ուրեմն, ինչպէս կը տեսնես, գեշուժիւն մը կայ դպրոցներն աշխարհականացընելուն մէջ:

Ասիկայ ստեղծուող զիւրիշընէլը համար է: Մի խաբուիր այսպիսի պատասխանէ մը: Ինչու որ՝ թէ որ կառավարութեան դպրոցներն ազատ ըլլային, եւ ծնողաց ձեռքն ըլլար իրենց զակրներն ուզած դպրոցները խրկելը, եւ թէ ասոնք ալ հասարակաց դրամով եւ եկամտաւորով հոգացուած ըլլային՝ ինչպէս մէկալները, մնասն եւ բանութիւնը, ստոյգ է:

միշտ կը գտնուէր բայց նուազ կ'ըլար: Միշտ կը գտնուէր, ինչու որ՝ այնպիսի գպրոցներ բանալը, որոնց մէջ կրօնական կրթութիւնն անոնց ձեռքը չէ, որոնց ձեռքը Յիսուս Քրիստոս յանձնած է, միշտ մտրորութեան վտանգ մըն է. նուազ կ'ըլար, այսու նկատմամբ որ, ուզողները կրնային զգուշանալ, եւ իրենց ձեռքն էր զգուշանալը. բայց երբ որ մինակ աշխարհականացեալ գպրոցներն իրօք դործադրուած են, եւ մէկալներն՝ ամէնքն ալ՝ ջնջուած են, այն գպրոցները՝ ուսմունքը դիւրացընելու համար գրուած են՝ ըսելը, փնասին վրայ կատակն ալ աւելցընել է: Ինչ կ'ըսէիր անոր, որ սեղանիդ վրայէն մտեղէնն ու կերակուրները վերցընելէն, եւ քեզի, կրճելու կտոր մը հաց ձգելէն ետքը, առջեւդ ելլեր ու ըսէր, թէ ասիկայ քու ճաշդ դիւրացընելու համար միայն ըրած է: Ոչ, ուսմունքը դիւրինցընել չէ. ցեխոտ ջրերը խմելու գատապարսեւ է, առողջարարները վերցընելով:

Երկու դժուարութիւն առջեւնիս կը նետեն ուսման մենավաճառութեան կամ թէ ճշդիւ խօսելով քրիստոնէական հօգւոյ դէմ կրթութեան պաշտպանները: Առաջինն է՝ որ կ'ըսեն, թէ արդէն իրենց վարժարաններուն ու գպրոցներուն մէջէն երբեք չեն մերժեր կրօնը, ինչպէս ինչ կ'ըսէին իրենց հօգուտը: Երկրորդն է՝ թէ վերջապէս Տէրութիւնն իրենց հօգուտը չէր ընտրէր: Երկրորդն է՝ թէ վերջապէս Տէրութիւնն իրենց հօգուտը չէր ընտրէր: Երկրորդն է՝ թէ վերջապէս Տէրութիւնն իրենց հօգուտը չէր ընտրէր:

Իրենք կ'անուանեն կրօնի ուսուցիչները: Նախ առաջին՝ ասիկայ ընդհանրապէս ստոյգ չէ, մանաւանդ թէ, մինակ քանի մ'երկիրներու մէջ ի գործ գրուած է, ուղղափառաց զորներուն դէմ դնել չկրնալուն համար. եւ շատ երկիրներու մէջ, եւ ոչ ստուերը կը տեսնուի: Երկրորդ՝ զուր կրօնի ուսուցիչները կը սահմանէք. բայց՝ չէք տեսներ որ, անոնց կ'իյնայ անձինքները սահմանել, ուսման ժամանակը որոշել, պահակցընել կամ աւելցընել, որոնց աւանդուած է կրօնական ուսմունքը, եւ անոնք են որ կը պարտաւորին հսկելու, որովհետեւ Աստուծոյ պատասխան պիտ'որ տան:

Վերջապէս՝ որովհետեւ լուսնոյ աշխարհքին վրայ չէ խօսքերնիս, այլ մերինին վրայ է, աղէկ մը տեսնենք, ինչ է ըսածնին: Ամէն շարաթ՝ մէկ կամ երկու կէս ժամ կրօնի ըսած ուսուցիչը աղոց քով կու գայ, որոնք արդէն խելքերնին ուրիշ բաներու զբաղեցընելով՝ յօժարութիւննին ալ կորսնցուցած են, եւ քանի մը կրօնական խնդիրներու վրայէն կ'անցնի մէյմը իրրեւ գպրոցական ուսում մը, եւ ահա ասիկայն է բոլոր եղանակը: Արդ ես մտերմութեամբ կը հարցընեմ ամէն ծանր մտածողներուն, թող ըլլան նաեւ ազատական մտածողներ, կարծէք զուր թէ աս միջոցներով կրօնի ճշմարիտ գիտութիւնը կը սորվեցուի, կամ թէ կրօնի ճշմարիտ սերը արտերնին կը հեղուի: Կարելի բան է որ այսպէսով կերպու-

որութի զգաստ, համեստ մանկութիւն մը, որ ինք իրմէ բաւական ըլլայ հաստատուն մնալ կենաց տեսակ տեսակ եւ զժուարին որպիսութիւններու մէջ: Ընկերութիւնն եւ ընտանիքները գրաստ, համեստ, հասարակաց բարիքը սիրող ու կրօնասէր քաղաքացիներ կրնան ունենալ: Չեմ ուզեր աս նախատինքը տալ այն ծանր մտածողներուն, համարելով թէ այսպիսի կոյր համոզում մ'ունեցած ըլլան:

Կրօնը, բարի վարքը, եւ աստուածապաշտութիւնն այնպիսի զժուարին գործողութիւններ են, որ քրիստոնէութեան մէջ խորունկ կրթուած ուսուցչի մ'ամէն ճիգը, հանձարը կը պահանջեն, եւ աղէկ յաջողելու համար հարկ է որ անգաղարքանի մը տարի մեկանց ի գործ դրուին խրատներ, խորհրդածութիւններ, կրթութիւններ, եւ ամենէն աւելի բարի օրինակները, որպէս զի մանկական հոգին աղէկ կերպաւորուի եւ ներքուստ տոգորուի: Բայց՝ ընդհանուր գաղափարներէն մասնաւորի իջնալով՝ ուսմունքն ու հմտութիւններն որ աղայ մը կրնայ ստանալ, ամէնքն ալ աս վախճանիս պէտք է ծառայեն: Տղայ մը պատմութիւն կը սորվի: Հարկ է որ ամէն բանի մէջ Աստուծոյ ձեռքը տեսնէ, որ կ'ուզէ մարդկային զէպքերը: Բնութեան առաջին ծանօթութիւնը կու տաս. հարկ է, որ գիտած ձեռք մը նոյն բնութեան մէկ մասին վրայէն քողը վերցընէ, եւ մեկալ մասը ծածկէ, որպէս զի պատանին, որ բնութեան արարիչը ծանշնալ կը սորվուի, զանիկայ վշտացընելու չհրապուրուի: Ազատական արուեստներն է կը զբաղի: Արշափ գրուչութիւն հարկաւոր է, որպէս զի գեղեցկի սէրն անոր մտածութիւններն ու զգացմունքն ազնուացընէ եւ բարձրացընէ առանց սիրուն աւրելու. Աեզուններ կը սորվի: Ասկից աւելի յարմար բան չկայ ան հասակին. բայց առաջին հեղինակներն որ ձեռքը կ'առնէ, պէտք են՝ չէ թէ միայն յարգարուն սճով, հասպա պատշաճաւոր ալ ըլլան: Կը մօտեցընէ շրթունքը յունական ու հոռմական ազբիւրներուն: Ստուգիւ ես զինք ասանցմէ չէի հեռացընէր. բայց որչափ զուշաւորութիւն պէտք է ընէ պատանեկին առաջնորդողը, երբեմն մերկը քողով ծածկելով, երբեմն վտանգաւորն անվտանգ եւ ապահով ընելով, երբեմն սխալն ուղղելով եւ երբեմն ծուրը շիտկելով: Մանաւանդ թէ՛ ամէն բանէ առիթ առնելով պէտք է զինք հաստատէ արդարութիւնը սիրելու, մեղքն ատելու, կրօնը, քրիստոնէական եւ ընկերական պարտքերն ի գործ դնելու մէջ: Ժամանակին պէտք է զինքը զօրութեամբ ամրացընէլ մոլորութեան հրապոյրներուն, աշխարհքիս վտանգներուն, առիթներու սաստիկ ազդեցութիւններուն դէմ: Պէտք է, ընդարձակ, հաստատուն գիտութիւն մը տալ քրիստոնէական հաւատքի, իրեն հիմերուն, ու կրթութիւններուն վրայ: Պէտք է մեկնել Աստուծոյ օրէնքները անոր ամէն պարագաներովն եւ բաւական յայտնութեամբ, Աս

ամեն բան ըլլալէն ետքը հասցին կրնայ պատանին հաստատուն կենալ իր բորբոքեալ հասակին կիրքերուն դէմ, եւ շատ անգամ կը զեղէի կը տկարանայ: Արդ՝ կրնա՞ս արդեօք հաստացընել տալ, թէ շարածը կէս ժամ մը կրօնք սորվեցընելովդ մանկութեան հասակն ըստ բաւականին կրթած ըլլաս: Ներէ՛ ինծի թէ ըսելու ըլլամ որ կամ շեւ գիտեր ամենեւին ինչէ տղոց կրթութիւնը, եւ կամ բոլորովին հոգ չունիս մանկութեան հասակին վրայ: Իմ ընթերցողս, թէ ինծի շեւ հաւատար, լսէ կիցոյ բողոքականին խօսքերը: «Ամէնքը կը զրուցեն, ամէնքը կ'ընդունին թէ առաջին ուսմունքը էապէս կրօնական պէտք է ըլլայ, բայց ասիկայ հասարակաց տեղիք մը պէտք չէ ըլլայ. հարկ է որ հաւատարմութեամբ ի գործ դրուի: Արդ՝ ինչ է բուն ժողովրդական կրօնական ուսմունքը: Մինակ քրիստոնէականը բերնուց սորվիլը չէ, եւ ոչ ալ որոշուած ժամ մը հաւատոյ վարդապետութիւնն եւ քրիստոնէական կրօնի հիմնական սկզբները վարդապետելը. այլ հաւատոյ եւ կրօնական ազգեցութեան տեւական՝ միշտ գործնական ներկայութիւնն է դպրոցներու մէջ. էապէս կրօնական կենաց մթնոլորտի մէջ եւ օրինակաւ տրուած ժողովրդական կրթութիւնն է,»:

Եւ անոնք ամէնքը, որ քիչ մը բանէ կը հասկընան, ասիկայ կ'իմանան:

Իսկ մէկալ խնդրոյն նկատմամբ՝ թէ կառավարութիւնը իրաւունք ունի մանկութեան հասակը կերպաւարելու, որովհետեւ իրաւունք ունի հարկաւոր ապահովութիւնն ունենալու ան պաշտօններուն մէջ, զորոնք որ երիտասարդները ժամանակաւ պիտ'որ վարեն հասարակութեան օգտին համար պատասխան կու տամ թէ ասոր մէջ բան կայ, որ ճշմարիտ է, եւ բան կայ որ սուտ է: Ճշմարիտ է, որ կառավարութիւնը կրնար արգելել, որ քանի մ'արհեստներ, ինչպէս բժշկութիւն, իրաւագիտութիւն, եւ այլն, չգործածեն, եւ տեսակ մը պաշտօններու եւ տեսչութիւններու մէջ չմտնեն, բայց եթէ անոնք, որոնք որ իրեն ապահովութիւն տուած են, որ հարկաւոր ուսմունքներն ըստ բաւականին սորված ու մասնաւոր յաջողակութիւն մը ստացած են: Աս իրաւունքը հիմնուած է ասոր վրայ, որ կառավարութիւնը հասարակաց օգտին համար պէտք է գտահովութիւն ունենայ, որ անկարող մը՝ գիտութեան պակասութեան համար՝ ուրիշներուն շահուն, բարեացը, եւ կենացը վնաս չհասցընէ. բայց ստութիւնն ալ իսպառն է, վասն զի ընկերութեան բարիքն ապահովընելու պատճառանքով, եւ ընդհանուր դազափարներով ուրիշներուն հազար իրաւունքները կը բռնաբարէ ու կը վիրաւորէ:

Նստի առաջին՝ ստորին դպրոցներու մէջ կը բաճնայ եկեղեցականաց սորվեցընելու իրաւունքը, որ ամենահարկաւոր է, ինչպէս վերն ըսինք, այն առաջին հասակին համար:

մանաւանդ որ՝ աշխարհական կառավարութիւնը բանաւորապէս իր մտադրութիւնն ուրիշ տեղ պէտք չէ բանեցընէ, բայց եթէ համալսարաններու եւ բարձրագոյն վարժարաններու մէջ, ուր այնպիսի գիտութիւններ ու այնպիսի արուեստներ կը սորվեցուին, որոնց վրայ հարկաւոր ապահովութիւններն ունենալ կը պահանջուի, եւ պէտք է թոյլ տայ որ աս երկրորդ կրթութիւնը շսկի բայց եթէ՝ երբ որ առաջինը հաստատուած է, որ այնչափ հարկաւոր է:

Երկրորդ՝ կը սխալի կառավարութիւնը ասոր մէջ, որ շատ անգամ արհեստներու եւ մասնաւոր գիտութիւններու մէջ կրթելու պատճառներով մանկութեան հասակն Եկեղեցւոյ հոգարարձութենէն կը զրկէ: Արդ՝ ստոյգ է որ տէրութեան կ'իյնայ՝ ուզողին՝ նոյն գիտութիւնները սորվեցընել տալը, բայց սուտ է, թէ կարող է ընել առանց Եկեղեցւոյ հսկողութեանը: Գիտութիւնները, եւ ամենէն աւելի փոխափայլութեան, իրաւանց եւ պատմութեան գիտութիւնները կրօնի հետ ճշգիւ կապուած են, եւ կրնայ կամ շարազգած կամ տգէտ ուսուցիչ մը նոյնները կրօնի դէմ հակառակութեան մէջ դնել: Արդ որոնք կ'իյնայ ուսման վրայ հսկելն ու վճիռ տալ թէ մէկը գիտութեան մէջ զեղծէ՞ր է թէ չէ, բայց եթէ անոր, զորն որ Յիսուս Քրիստոս կրօնի ուսուցիչ զրած է: Աս պատճառաւ նախնեաց խորագիտութիւնը համալսարաններն ուղղակի Եկեղեցւոյ կառավարութեան տակ ձգած էր, եւ ամէն տեղ եպիսկոպոսները մեծաւորներն էին: Ասով ամենեւին չէին ուզեր աշխարհականներն ուսման վարդապետութենէ մերժել եւ ոչ ալ կառավարութեանց գործողութիւնը արգելել. մանաւանդ թէ՛ բոլորովին հակառակը. կառավարութիւններն Եկեղեցւոյ նոյն հսկողութեամբն ապահով կ'ըլլային որ Աստուածային իրաւանց, հաւատոյ անարատութեանը միտա մը չհասնիր, եւ թէ մանկութիւնը նենգաւոր ուսմունքներով չէր մասնուեր: Իսկ ծնողք՝ այն անձկութիւնը չէին ունենար, ինչպէս հիմայ արտերնին կը դողայ, երբ զուակնին համալսարան մը կը խրկեն մանաւանդ որ՝ երբեմն մինչեւ տարակուսանքի մէջ են, թէ լուազոյն չէ՞ր ըլլար եթէ զուակնին՝ աներնուն մէջ՝ սակաւապէս, բայց քրիստոսեայ պահէին, քան թէ այն բարուց ապականութեան եւ անկրօնութեան կայաններէն, աւելի ապականեալ հոգւով՝ հաւատքով՝ եւ բարուք, քան թէ լցեալ գիտութեամբ ընդունելու: Ասոր համար՝ թող աշխարհական քրիստոսեայ իր փիլիսոփայութեան, ուսողութեան, բնական գիտութիւններու, բժշկութեան, իրաւագիտութեան, լեզուաց ու արուեստից գպրոցները կարգաւորելու. թող իրաւունք ունենայ քննութիւններ օրինադրելու, եւ զքրիստոսարգները պարտաւորելու որ կատարեն յառաջ քան ուսուցչութեան աստիճանն առնելը. բայց աս ալ հաստատուն մնայ, որ շունի իրաւունք եւ ոչ ալ կր-

նայ ունենալ, Եկեղեցւոյ հսկողութենէն գիտութիւններն ազատ ընելու, ան մասին նկատմամբ, որ նոյն գիտութիւնները կրօնի հետ յարաբերութիւն ու կապ ունին:

Բ. Գուն քահանայութիւնը միշտ առջեւնիս կը նետես, կ'ըսեն, երբ որ կրթութեան վրայ խօսք մը կ'ըլլայ, բայց չեն տեսներ որ ի՛նչէն-նչէն տեղի ունի մը: Դ՛ր արդի ինչ, որ ոչ ընդունի՛լ է մեզնէն, ինչ ոչ ընդունի՛նք, որոնց կը վերաբերին անոնք, որ կրթութիւն պիտ'որ ընդունին: Ը՛նթերցող աս պզտիկ խօսքին մէջ այնչափ արդիութիւն եւ այնչափ նենդութիւն կայ, որ կարելի չէ բացայայտել. ահաւասիկ քեզի մէկ ճաշակը:

Նսխ առաջին, վեր ի վերոյ ըսելով, շատ գեղեցիկ է աս տեղի մը արդի: քահանայներուն յարմարքնելը: Աս դարու բովանդակ գիտութիւնը կը պահանջէր, որ այն երկու գաղափարները միանային: Տե՛ս մը արդի կը նշանակէ մարդկանց ցեղ մը՝ որ բնական սերունդով կը շարունակուին, եւ միանգամայն որոշ յատկութիւն մ'ունին ընկերութեան մէջ. բայց քահանայի գաղափարը, աս երկու ըմբռնումներն ալ իրմէ կը մերժէ. որովհետեւ ինք իր ազատ կամքովն այս վիճակին սահմանուած է, եւ միանգամայն ընկերութեան նուիրապետութեան ամէն աստիճաններէն ալ կ'առնուի:

Աս տեղի արդի ոչ ընդունի՛լ ինչ ոչ ընդունի՛նք է: Թէ ստոյգ ալ ըլլար որ եկեղեցականները շունենային գործնական գիտութիւն տեսակ մ'ընկերական հարկաւորութիւններու եւ տկարութիւններու, դուցէ ասոր համար մանկութեան հասակը կրթելու անբաւական պիտ'որ ըլլային: Թէ աս մտկաբերութիւնը բան մ'արժէր, ոչ որ պիտ'որ կարենար քաջ բժիշկ ըլլալ. թէ ինքն ալ ամէն տեսակ հիւանդութեան մէջ ինկած չըլլայ: Թէ հարկաւոր է ուրիշ բժիշկելու համար գործնական գիտութիւն, աս մտկաբերութիւնը չիկրնար ուրացուիլ: Բայց ինչպէս որ՝ բաւական է բժիշկին ուրիշին հիւանդութիւններուն փորձառութիւնը՝ քաջ բժիշկ ըլլալու համար, այսպէս ալ բաւական է կրթիչի մը տեսնել ընկերութիւնը, անոր վիճակն ու բարոյական եւ բնական կարօտութիւնները ճանչնալու համար:

Բայց՝ ստոյգ է, թէ եկեղեցականներն ընկերութիւնը չեն ճանչնար: Գծուարին բան մըն է ասկից աւելի անմիտ եւ ապուշ խօսք մը խօսելը: Ալիսարհքիս մէջ չկան անձինք որ այնչափ աղէկ, այնչափ ընդարձակ տեսութեամբ ճանչնան ընկերութիւնը՝ ինչպէս եկեղեցականները: Եկեղեցականն արտաքուստ կը ճանչնայ, ինչու որ՝ մէկ կողմանէ գրասնց կենալով, եւ նոյն ընկերութեան յորձանքներուն մէջ բռնուած չըլլալով, բաներն այնպիսի ուղիղ տեսութեամբ կը տեսնէ, որ չիսխալի. ասոր ներհակ ով որ ընկերութեան մէջ սրտով եւ զգածմամբը թաղուած է, աս բաներն այնպիսի դունկրով կը տեսնէ, ինչպէս

որ կիրքն իրեն կը ցուցընէ: Բայց միանգամայն ներքուստ ալ կը ճանչնայ, վասն զի ուր որ աշխարհքիս մարդիկն այն միայն կը տեսնեն որ արտաքուստ կ'երեւայ, եկեղեցականն իր սաշտօններուն պատճառաւն ի ներքուստ կը ճանչնայ աշխարհքս, ինչպէս որ իրօք է: Աւղիղ կը ճանչնայ վասն զի սկզբունքներ ունի, որոնցմով իրերուն արժէքն աղէկ կ'իմանայ: Արօնի ունակութիւնը կը պայծառացընէ կարգի, արդարութեան, բարոյականութեան ճշմարիտ սկզբունքները, այնպէս որ ամէն բան աղէկ դիտելէն եւ ճիշդ կշռով աղէկ կշռելէն ետքը, ամէն բանի իր ճշմարիտ արժէքը կ'որոշէ, ամէն բան իր արժանաւորութեանն եւ կարեւորութեանը համեմատ կը դատէ: ասոր ներհակ աշխարհքիս վրայ սյսպիսի սկզբունքներ շատ նուազ ըլլալուն համար դիւրաւ դէշն աղէկ, աղէկը դէշ կը համարուի, որն որ թէ հոգւոց եւ թէ առաքինութեան մեծ փնաս է: Աս պատճառներուն համար եկեղեցականին աշխարհք աղէկ չճանչնալուն համար տղոց կրթութեան անյարմար ըլլալն այնչափ սուտ է, որչափ որ մանաւանդ աս կողմանէ աւելի յարմար է:

Բաց ասկից՝ կրօնը սորվեցընելու համար հարկ է տղուն բով առաքելութիւն ունենալը: Արժենս գուն թէ ամէն մարդ, որ ուզէ, կարող է իշխանութիւնն ի գործ դնել անոնց վրայ, այնպէս որ իր խօսքերը հաճոյական ըլլան ու պտուղ բերեն: Այլ երբեք: Թէ նաեւ ենթադրես աշխարհական վարժապետ մը, որ ունենայ ամէն բաղձացուած որպիսութիւնները, բարութիւն, բարեպաշտութիւն, դիտութիւն, եւ այլն (ենթադրութիւն մը, որ շատ անգամ, ինչպէս կը տեսնես, ամենեւին սուտ է), սյսու ամենայնիւ երբեք մեծ հեղինակութիւն մը չ'ունենար տեսակ մը նիւթերու վրայ խօսելու: Ինչ կ'ըսես. փողովագեան առողջ զգածմունքը, սիրով կը լսէ բարի խօսակցութիւն մը որմէ որ ըլլայ, բայց քարոզը, քահանայէն կ'ուզէ լսել: Ան խորհրդածութիւններն, ան յորդորները, որ հաճելի ու ազդու են քահանայի մը բերնէն, նոյները ծաղր կը շարժեն եթէ քահանայ չեղող մը զրուցելու ըլլայ: Ասիկայ զորմանալու բան մը չէ, ինչու որ ամէն փիճակ իր յատուկ որպիսութիւններն ունի:

Ինչպէս՝ ոչ որ իր առողջութեան համար բժշկէն զատ ուրիշ մէկու կը դիմէ, ինչպէս ոչ որ իր դատը տեսնելու համար Փաստաբանէ զատ ուրիշ մէկու մը կը վստահի, ասանկ ալ ամէն մարդ կրօնի նկատմամբ քահանային միայն կը դիմէ. եւ որչափ օտար բան է քահանայի մը դեղերու վրայ վճիռներ օտարը, այնչափ ալ օտար է աշխարհականի մ'ինք զինքը կրօնի վարդապետ ընելը:

Մէկ եղանակ մը կայ միայն եկեղեցականները մանկութեան կրթութենէ արդելելու, յայտնի զրուցել, թէ կրօնի ու բարի վարուց վրայ այնչափ փոյթ ընելու հարկ չկայ,

ինչպէս մինչեւ հիմայ խօսեցանք: Եւ իրացընէ նոյնը կ'ըսեն
 սմանք, որ անօրէնութեանց մէջ շաղուած են, եւ քանի մը
 կառավարութիւններ կը ցուցընեն իրենց ուսմանց վրայ տուած
 կարգադրութիւններուն մէջ, թէ նոյնն իրենց սկիզբ ըրած
 են. սյուսիսիններուն եւս պատասխան չեմ տար, վասն զի նոյն
 իսկ ընկերութիւնն իր վրան կ'առնու հաւասարաշափ պատաս-
 խանք տալու: Պատասխան կու տան այնչափ անմխիթար ըն-
 տանիքներ, որոնց շորս կողմն առած է մանկութիւն մը, որ
 ամենեւին սկզբունք չունի. պատասխան կու տան այն արհես-
 տաւորները, որոնք շարաշար մտլութեանց եւ դատարկութեան
 մէջ թաղուած՝ կը պատրաստուին որ մը սրով եւ հրով ըն-
 կերութեան վրայ յարձակելու. պատասխան կու տան նոյն
 իսկ կառավարութիւնները, որ պարտաւորուած են զօրաց
 սպառիչ բանակներ ստրի վրայ պահելու. պատասխան կու տան
 պատենէլները, որ ատեն ատեն Եւրոպայի մայրաքաղաքներու
 մէջ կը կանգնուին. պատասխան կու տայ այն ընդհանուր վա-
 խը, որ ամեն կողմ կը տիրէ, եւ ամեն բոլոր կը սպասէ քա-
 ղելու անոր ցանած պտուղը: Ո՞վ որ աս պատասխանը չ'իմա-
 նար, անոր՝ եւ ուրիշ ըսելու բան չունիմ. ինչու որ այնպիսիոյն
 մարդս միայն արդարութեամբ, կարգով, եւ կրօնքով կ'ապրի,
 եւ թէ աշխարհք եկած է, որ յախտենական կենաց պա-
 տրաստուի՝ ըսելը, ամենեւին ազդեցութիւն պիտ'որ չընէ:

Գ. Թէ եւ քահանաներու թողլ արուելու ալ ըլլայ
 քիչ մ'ազդեցութիւն ունենալու կրթութեան մէջ, է՛նչ հարկ
 է, նոյն ուղից--նիւնը կրօն--որներ--եւ ճայրադիտներ-- ալ
 ընդհեմ: Ինչու ասոնք ամենքը վանքերնին չեն քաշուիր,
 ժամերնին չեն զրուցեր: Կ'ըսեմ, թէ շատ պատճառներու
 համար: Եւսի առաջին ան կրօնաւորներն եւ ան մայրապետ-
 ները, զորոնք որ դուն իրենց աղօթարանները կը քչես, երբ
 տղոց կրթութեան կը զբաղին, եւ իրր անօգուտ եւ անպի-
 տան անձինք կը կողոպտես, երբ որ աղօթարաններէն դուրս
 չեն ելլեր, ան կրօնաւորները եւ ան մայրապետները, կ'ըսեմ,
 եթէ աղաք սորվեցընելու կը զբաղին նէ, նոյնն աս մեծ պատ-
 ճառին համար կ'ընեն, վասն զի աս վախճանաւ Աստուծոյ Եկե-
 ղեցւոյն մէջ գրուած են, եւ եկեղեցին իրենց սուրբ հիմնա-
 գիւններուն կանոնները հաստատած ատենը, աս բանս շատ օգ-
 տակար հրատարակած է: Արդ՝ Եկեղեցւոյ վճիռը, որ մաս-
 նաւոր մարդկան մէկ կարգն սյուսիսի բարձր պաշտօնի մը կը
 նուիրէ, պէտք չէ՞ որ դոնէ այնչափ յարգ ունենայ, ինչպէս
 մէկ Առլթերեանի եւ ռամկավարի մը վճիռը, որն որ բոլորովին
 հակառակը կը մտածէ:

Բայց՝ ինչու համար կրօնաւորներն ուսուցանելու ան-
 յարմար պիտի ըլլան: Բանը մարդկային եղանակաւ ալ մտածե-
 լով՝ բոլորովին ասոր ներհակը պէտք է ըլլայ: Կանոնական մար-
 մին մը, որուն պաշտօնը սորվեցընելն է, մի միայն աս գործողու-

Թեան վրայ իր բոլոր զօրութիւնները կը թափէ, ուր որ առանձնական մարդիկ այսպիսի մութեան կապ մը չունենալով՝ ի հարկէ իրենց զօրութիւնն ալ հազարաւոր գործքերու ու զբազմանց մէջ կը ցրուի: Կանոնական մարմին մը չէ թէ մէկ առանձնական մարդու մը փորձառութիւնը, հապա շատերունը ունի, որոնք որ իրենց բրած փորձերուն պատուները կը հաղորդեն անոնց, որոնք որ հետզհետէ իրենց կը յաջորդեն: Կրօնաւորական մարմին մը մինակ իր բոլոր վարդապետութեան ճշմարիտ մութիւն մը կրնայ տալ, ինչու որ՝ կրնայ իր ամենանշանակներուն մի եւ նոյն հոգին հաղորդել, մինակ կրօնաւորական մարմին մը կրնայ կշռել ու համեմատել փորձերը, եւ այսպէս ընտրել ուսման կարգեր, որ քիչ անկատար ըլլան: Կրօնաւորական մարմին մը կրնայ աւելի ապահովութիւն տալ իր ուսուցիչներուն վրայ, վասն զի աս վիճակին կատարելութիւնը զեղծումներն աւելի կ'արգելէ, վասն զի նոյն իսկ ուսուցիչն աւելի մերձաւոր հսկողութեան մը տակ է, եւ դարձեալ՝ վասն զի մեծագոյն գիտութեամբ կրնայ հեռացուիլ: Կրօնաւոր ուսուցիչ մը հաւասար պարագաներու մէջ ուրիշ ուսուցչէ մ'աւելի ազատութիւն ունի իր պաշտօնին մտադիր ըլլալու, եւ իր վիճակին սեփական առաքինութիւններուն մէջ մեծադոյն եռանդ եւ համբերութիւն գտնելով իր պաշտօնին մէջ յարասելութեամբ կը առկայ. նոյն իսկ իր հազած զգեստը իրեն մեծադոյն հեղինակութիւն մը կու տայ իր աշկերաններուն առջեւ:

Կը բողոքեմ իմ ընթերցողներուս ուղիղ դատմանն եւ իրենց կը հարցընեմ: Ի՞նչ է ուսուցիչ կրօնաւորաց կարգը: Բարոյական մարմին մըն է այնպիսի մարդիկներու, որ կ'ըսեն. ի՞նչ կեցեր ենք, հեռանանք աշխարհքիս զբազմանքներէն, շմաածենք ոչ աշխարհք մտնելը եւ ոչ զուակ սնուցանելը, զնենք մեր բոլոր ջանքը, միացընենք մեր բոլոր զօրութիւններն ուրիշներուն զուկընները կրթելու: Մեր ճարտարութեանը վրայ աւելցընենք աղօթք, եւ կենաց մարբութիւն, որպէս զի աւելի եւս Աստուծակ օգնութիւն գտնենք: Եւ զոհենք զմեզ մեր բոլոր կենաց մէջ այսպիսի մեծ գործողութեան մը. արդ ի՞նչ հաւանականութիւն կրնայ ըլլալ որ այսպիսի մարդիկ (դուն մերձեցուր ասիկայ կուսանքներու վրայ ալ) անոնց շափ յարմար ըլլան ուսուցանելու, որոնք աշխարհքիս մէջ կ'ապրին ընտանեաց հոգը վրանին, եւ ուրիշ հարիւրաւոր շահախնդրութիւններու զբաղած են: Իրացընէ աշխարհքս աննման է իր դատաստաններուն մէջ:

Բայց Գեւորն-հէ Կոստանդնուք . . . այն լաւօրոյ (թիւր-թիւր) Կլաւիէրն ի՞նչ իջ հասլընան: Աւերն ըսածներնէս շատերն աս կուսանքներուն ալ ճշգիւ կը պատշաճին. այսու ամենայնիւ առանձին խօսք մ'ալ իրենց համար աւելցընեմ: Կ'ենթագրեմ նախ եւ առաջ, որ աղջկանց կրթութիւնը գեո

կուզես կանանց ձեռքը յանձնել: Աս պատճառաւ կը տեսնեմ որ, այն ընտանեաց մէջ, որոնք պարկեշտութիւն կը սիրեն, իրենց ազնկանցը քով դաստիարակութիւն եւ վարժապետութիւն կը գրուին. կը տեսնեմ որ, քանի մը կառավարութիւններ կը պարզեւեն մեզի գունդ գունդ վարժապետութիւններ ամէն տեսակէն ամէն որպիսութենէ. կը տեսնեմ նաեւ որ, աշխարհք կը յառաջացընէ տեսակ մը գիշեր — ցորեկով շքեղ դպրոցներ շնորհալից ակիմներու հակողութեամբը, որոնք որ Զվիցցերայէն, Անգղիայէն, Փարիզէն, եւ չեմ գիտեր ուրիշ որ կողմերէն իտալիա կը թափուին, եւ իրենց պաշտպաններուն հարցընելու ըլլաւ նէ, գիտութեան եւ կրթութելու հմտութեան ճշմարիտ զարմանալիքներն են: Արդ ուրեմն, կը հարցընեմ քեզի, ասոնք ալ այն Կլարկէն Կլարկէնէն չէն, թէպէտեւ իրենք ալ անոնց պէս կանայք են: Որպիսի երկրաւոր դէպք մը կամ աստղներու ազդեցութիւն մը ամէն Կլարկէն Կլարկէնէն տարեր՝ վաճառելու մէջ գոցեր է, ուր որ սորվեցընելու ուխտ ալ զնեն: Ի՞նչ պատճառաւ ան ամէն երկիրները, որոնք մեզի այն շքեղ դաստիարակութիւններն ալ կը խաւրեն, երբեք ուրիշ բան չեն խրկեր մեզի բայց եթէ այն Կլարկէն Կլարկէնէն կուսանքները: Արնա՞ս ասոր պատճառ մը տալ եթէ քու՝ թէեւ պատկառելի՛ խօսքիդ հեղինակութեանը շուրջը հաւատալ:

Բայց՝ յայտնի խօսելու համար, ասոնք անկրօն անձինքներու լրբութիւններ են, չէ թէ ծանր մտածողի խօսքեր: Աղէկ շիճանչնար՝ Բնչ է միանձնութիւն կոչուր, ով որ ասանկ կը վարուի իրենց նկատմամբ, եւ Բնչ է քրիստոնէայ կոչու մը, որ վանքն իրեն համաձայն շիտեաներ կրթութելու: Քրիստոնէայ կնոջ մը դրած կուսութեան հանգիստական ուխտը, այնչափ զինքը կը բարձրացընէ, որ շնորհաց ձեռքը գործիք մը կ'ըլլայ ամէն ընտրելագոյն գործողութիւններու: Երկրաւոր մայրութենէ Քրիստոսի սիրոյն համար հրաժարած ըլլալուն համար՝ Յիսուս կու տայ իրեն հոգեւոր մայրութիւն մը, որ անսահման արժէք ունի: Միանձնութիւն աշխարհքէս բաժնուած է, եւ աւելի աղէկ կը ծանչնայ անոր ունայնութիւնը, իր կեանքը մաքուր է, եւ մաքրութեան հոտ կը բուրէ ուր որ կը գուշի. իր սիրտն անզազար կը սնանի սուրբ եւ երկնային յօժարութիւններով, եւ նոյն յօժարութիւնները գիւրաւ ուրիշին կը հաղորդէ. մշտնջենաւոր յարաբերութիւնը, որ ունի Աստուծոյ հետ՝ աղօթքով եւ բարեպաշտութեան կրթութիւններով, իր բոլոր գործողութիւններուն վրայ օժտութիւն մ'եւ գերբնական շնորհք մը կը հեղու: Մարդկային գիտութեանց սկզբունքներն որ սորված է, իր վրայ բնութեան մէկ գործքը չեն, այլ շնորհաց, վասն զի աս է իր դրած վախճանը, սկիզբը՝ ուստի կը շարժի, եւ առաքիլութիւնները որ անոր կը զուգընթանան: Օրիորդ մը, որ

դեռ աշխարհքէս ապականած չէ, բարեպաշտութեան ազնուական զգացմունք մ'ունի, կը զգայ այն երկնային զեփուռը, առաքինութեան անուշահոտութեանց մէջ կը սփոփի, եւ իր դաստիարակուհին իրրեւ իր Աստուծոյն հարսը յարգելով, մեծ դիւրութեամբ անոր տուած կրթութիւնները կ'ընդունի:

Եւ ասոր հարկաւորութիւն ալ ունի. ով որ բոլորովին աշխարհքիս անտեղեակ չէ նէ, դիտած է, որ թէպէտ պատանին աւելի ծանր վտանգներու մէջ կ'իյնայ, բայց քիչ մը ուշ. իսկ աղջիկը՝ գրեթէ առաջին գոյութենէն: Ունայնասիրութիւնն եւ աշխարհասիրութիւնն իրեն անանկ բնածին է, որ հազիւ թէ կենաց աշքը կը բանայ, անմիջապէս կ'ուզէ ինք զինքը ցուցնել եւ հաճոյ ըլլալ: Տնական կենաց մէջ հազիւ թէ ճշմարտապէս քրիստոնեայ եւ խիստ զուշաւոր մայրերը կրնան այն վտանգաւոր յօժարութիւնը քիչ մը զսպել. ինչու որ՝ աշխարհքիս մէջ ամէն բան նոյն յօժարութիւնն աւելի հրապուրելու կը նայի: Ուրիշ աղջիկներէն եւ շարագոյն եւս՝ հասակնին առած կանանցմէ լսած խօսակցութիւնները՝ հիմակուան ատենս ուրիշ բանի վրայ չեն, բայց եթէ հապուելու կապուելու, զարգարանքի, նորածեւութեան, գեղեցկութեան, աշխարհասիրութեան վրայ. տեսած օրինակները, շուսյլութեան, փառաւորութեան, զարգարանքի, շքեղութեան վրայ են. շողորթութիւնը որ կ'ընդունի կամ տունը յաճախողներէն, եւ կամ տանն ընտանիներէն, երբեք չեն վերջանար. նոյն իսկ անէն դուրս ելլելու ատեն՝ զարգարուելու հարկաւորութիւնն ասիկայ անհրաժարելի բան մը կ'ընէ: Այս ամենայն՝ իր վրայ այնպիսի մոլեգնութիւն մը ծնանի հաճոյ ըլլալու, գեղեցկանալու եւ զարգարուելու, որ անհաւատալի կ'երեւար, թէ որ գրեթէ ամէն ընտանեաց մէջ, վաղահաս օրինակները չունենայինք:

Արդ՝ գիտնալու բանն աս է, (երանի թէ ամէն մայրեր միտ գնէին) որ աս կիրքէն յառաջ կու գան ամէն կարելի եւ մեծագոյն վտանգները՝ նախ աղջկան, եւ ետքը կնոջ: Եթէ աշխարհքիս սերը կը մտնէ մէյմը այն սրտերուն մէջ եւ կը գրաւէ, ալ անկից ետքը իմաստուն կրթութեան վրայ ոչետք չէ մտածել: Ալ իր գլուխն երբեք աստուածապաշտութեան շխար, երբեք Եկեղեցւոյ եւ Խորհուրդներու սէր չ'ունենար, երբեք առաքինութիւն մը չիստանար: Սորված ուսմունքը կը սորվի որպէս զի՝ աւելի եւս երեւնայ, գիշեր ցորեկ ինք զինքը կը կորսնցնէ իր մարմինը հողալու, գեմբը պաճուճելու, զարգարուելու, գեղեցկանալու, մօրը վրայ կը խօժողի, հօրը դէմ կը արանջէ թէ գոհ չեն ըներ իր ամէն ունայնասիրութիւնները: Ասոնք աս հասակին մէջն են, ապագային մէջ շատ տարբեր յանցաւորութիւններ կը պատահին: Աշխարհք, որ շատ խորամանկ է ուրիշին ակար կողմը ծանշ-

նալու մէջ, կը տանի զինքը ուր որ ուզէ, թէ փաղաքը չեւով, թէ սուտակասպասութեամբ եւ երեսպաշտութեամբ. ի սկզբան կը փորձէ զինքը խեղ զուար մ'ընելու, եւ ետքը՝ ժամանակին՝ անհաւատարիմ ամուսին մ'եւ անհոգ մայր մը, եւ Աստուած տայ, որ հրապարակական գայթակղութիւն մ'ալ չըլլայ: Ոչ բարեպաշտութենէ, որուն երբեք ճաշակն առած չէ, եւ ոչ կրօնէ, զորն որ վեր ի վերոյ եւ արտաքին ունակութեամբ միայն կը ճանչնայ, զօրութիւն մը կը ստանայ հարկաւոր եղած ատեն հրապարանքներու դէմ դնելու: Թէ մէկը մտադիր աչքով դիտէ այնչափ երիտասարդուհիները, որ այսպիսի եւք մ'ունեցեր են, դաղանի պատճառն աս կը դտնէ, որ ի սկզբան ասոնց վրայ ուրիշ բան չէր տեսներ, բայց եթէ քիչ մ'ունայնութիւն եւ ~~քիչ~~ մ'ալ աշխարհային սէր:

Արդ՝ այս ամենայն ամենաճանր շարիքներուն ուրիշ աւելի յարմար, աւելի արմատական, ըսեմ նաեւ, աւելի քաղցր դարման մը չկայ բայց եթէ՝ վանք: Ասիկայ կը պահէ օրիորդն ընտանեաց, ընդոճիներու ու արտաքիններու վտանգներէն, եւ իրենց առջեւ բոլորովին ասոնց հակառակ օրինակներ ու գործքեր կը դնէ: Վանքի մէջ տարիներով հագուելու ունայնութիւնը ճարակ չի գտներ, որովհետեւ՝ ինչ որ ըլլայ՝ հագուստով կը շատանայ: Նոյն միջոցին մէջ զօրութիւն մը կը ստանան իր վրայ քրիստոնէական սկզբունքները, որ մինակ ազգու են զինքը զսպելու: Խօսքէ աւելի զինք կը հաստատեն իր դաստիարակուհիներուն, իր ընկերներուն օրինակները, այնպէս որ՝ արդեամբ վախճանին կը հասնուի: Եւ որն որ աւելի մեծ է՝ ամենայն քաղցրութեամբ: Հոն ուրիշ այնչափ օրիորդաց ընկերակցութիւնն այնպիսի սիրոյ կապ մը յառաջ կը բերէ, որ խորաններու հովանաւորութեան տակ հաստատուած ըլլալով՝ ան ժամանակներն եւ գուցէ բոլոր կենաց մէջ ամենէն քաղցրը, ամենէն անկեղծը կ'ըլլայ: Կարգը որ կը պահուի հասարակութեան մէջ հազար անգամ իր սեպհական կամքը կտարել կու տայ առանց գժուարութիւն մը զգալու, վասն զի կը տեսնէ, թէ իր ընկերակիցներն ալ նոյնը կ'ընեն: Ընթերցմունքներու շարունակութիւնը զբաղեալ կենաց ունակութիւն մը կու տայ, եւ աստուածապաշտութեան քաղցրութիւնը, սակայ ընդունած Խորհուրդներուն շնորհքը, պատշաճաւոր կրթութիւնն եւ կուսանաց անկեղծ վստահութիւնն ամէն առաքինութեանց սերմանքն այն սրտերուն մէջ կը բուսցընեն կը բեղմնաւորեն: Ստոյգ է որ, աս ամէն ջանքը զինքն ազգային համար անմեղանշական չեն ըներ, ստոյգ է նաեւ որ կ'ունենայ միշտ այն խղճալի ազատութիւնը միտքը դարձնելու եւ ճամբէ դուրս ելլելու. բայց միանգամայն ստոյգ է, թէ անարատագոյն ամուսիններն, իմաստնագոյն ընտանեաց մայրերը, մեծարոյ աիկիներն, միշտ, ինչպէս փորձը կը ցուցնէ, վանքերէն կ'ելլեն:

Կանանց մէկ տեսակը միայն, ամօթով պետք է խոստովանիլ վանքերէն չ'ելլեր: Չ'ելլեր խառնասէր կիներ, չ'ելլեր հայրենասէր կիներ, չ'ելլեր դրօշներ բացող, Խաալիսայի ազնուական գատին համար ցոյցեր ընող, խօսող, ատենարանող, ստորագրութիւն ժողովող կիներ: Բայց ինչ ընելու է: Ամէն ազգութիւն երկրիս վրայ չ'ունեցուիր: Եւ եթէ կը գտնուին սմանք որ աս տեսակը կը սիրեն քան թէ մէկալը, թող շուսահատին, վասն զի աշխարհքս իր հիմակուան առօրեայ նորածեւութեան մէջ, առատութեամբ պսպիսիներն իրենց կ'ընծայէ, միայն թէ ետքէն շտրանջան, թէ հայրենեաց ազատութիւնն այնչափ պաշտպանողներուն՝ կը պարտաւորին նաեւ անձնական ազատութիւն մ'ալ տալու:

Գ. Աերջապէս տղոց կրթութեան զբաղող կրօնաւորներուն եւ կուսանքներուն դէմ աս կը զբուցուի թէ ասն+աշխարհ+ութեանն հոյը յետեւէն կ'անելն, Խ- ի- կը զ- Ե- յընէն որդոց երէնց ծնողացը վրայ: Երկու՝ իրացընէ տղայական դժուարութիւններ, պսու ամենայնիւ թեթեւ գլուխներու քիչ մը մտածել կու տան: Բայց առջինին նկատմամբ կը հարցընէ՞ քեզի, աս կրօնաւորներն եւ կուսանքներն ուստի՞ կ'առնուին: Երկինքէն կը թափուին թէ ընկերութեան մէջէն կ'առնուին: Եթէ ուրիշներուն նման քաղաքացիներ են, մեր գաւառակիցիներն են, մեր եղբայրները, մեր քոյրերն են, որ աս պաշտօնին սահմանուեր են. ինչ կ'ընէ քեզի, ինչ կ'ընէ արդար եւ անկողմնակալ կառավարութեան մը, եթէ այն դրամն որ ուսուցիչներուն վարձք կը արուի, աւելի կրօնաւոր ուսուցիչներուն երթայ՝ քան թէ աշխարհական ուսուցիչներուն: Ամէնքն ալ Տէրութեան քաղաքացիները չ'են մի, որ պաշտօնին կը կատարեն եւ թողակնին կ'ընդունին: Գուցէ քաղաքացւոյ իրաւունքը կը կորսնցընեն սեւ կամ գորշադոյն հագուելուն համար, կամ թէ ուրիշներն իրենցմէ աւելի արտօնութիւն մը կը ստանան կապոյտ կամ ծիրանեզոյն հագուելուն համար: Ինչ այլանգակութիւններ են ասոնք: Խնամատ ատէրութիւն մը շատ աւելի փոյթ պետք էր ունենալ, որ կրօնաւորները յառաջնութիւն ունենային, վասն զի ասոնց համեստութեանը վրայ անհամեմատ աւելի ապահովութիւն կ'ունենար, եւ միանգամայն հասարակաց դանձին մեծ խնայութեամբ զիրենք կը պահպանէր:

Մէկալ գիմարութիւնն է, թէ կրօնաւորները կը պաղեցընեն որդւոց գութն իրենց ծնողացը վրայ, որպէս զի իրենց քաշեն: Եթէ աս դժուարութիւնը ծանրապլուխ անձինքներէ յառաջ բերուէր, կարելի էր ծանրութեամբ ալ պատասխանը տալ, վասն զի ասիկայ այնչափ սուտ է, որչափ ճշմարիտ է թէ կրօնական կրթութիւնը հողւոց վրայ բոլորովին իրենց պարտքերուն սկզբունքները անկեղէն՝ եւ զանոնք արմատէն զօրացընելէն ետքը, առանձին եղանակաւ

ծնողաց նկատմամբ ունեցած պարտքերնուն վրայ կանդ կ'առնէ. աս փաստը կրնար հաստատուիլ փորձով, եւ անթիւ աղոց ու աղջկանց օրինակովը, որոնք որ ի սկզբան տներնուն մէջ, ոչ մօրերնուն եւ ոչ հօրերնուն մօտիկ կ'ընէին, քանի մ'ամիս կրթութիւն առնելէն ետքը մեծ յարգութեամբ եւ սիրով անոնց կը մերձենային. բայց որովհետեւ աս դժուարութիւնն ըստ մեծի մասին խել մ'անհանձարութիւններու վրայ հիմնուած է, զորոնք, կան ծնողք եւ գլխաւորաբար անզոյշ մայրեր, որ մեծ քանի տեղ կը դնեն, ուրիշ եղանակաւ՝ ասանկ պատասխան կու տամ: Աս ծնողքերը կը տեսնեն որ աղարնին երբ որ սյցելութեան կու դան, ալ չեն տար այն անվերջանալի համբուրիկները, ինչպէս յառաջագոյն կ'ընէին, եւ չեն մտածեր թէ առած կրթութիւնին զիրենք լուազոյն ըրեր է, եւ թէ այն աւելորդ ընտանութեան վրայ, որն որ կրթութեան զօրութիւնը կը տկարացընէ, յարգութիւն մ'եկեր է, որ այնչափ հարկաւոր է ծնողաց նկատմամբ, որոնք որ օր մընոյն զուկըներնուն պիտ'որ առաջնորդեն: Երբեմն նաեւ կը նեղուին ու կը խռովին, որ ամէն սուրհանդակով թուղթ չեն ընդունիր, եւ ասիկայ սիրոյ պակասութիւն մը կը համարին, եւ չեն գիտեր թէ ասիկայ մանկական թեթեւութենէ յառաջ կու գայ, որն որ չ'ուզեր ուսման եւ զբաղման աշխատութեանց վրայ թուղթ գրելն ալ աւելցընել: Կան նաեւ ծնողք որոնք կը կասկածին կը խրոչին, երբ կը տեսնեն որ որդի մը կամ դուստր մը քանի մ'արցունք կը թափէ վարժարանէն կամ վանքէն բաժնուած ատենը, եւ խելքերնին չիհասնիր թէ ինչպէս ծնողաց քով մնալն ուրիշ որ եւ իցէ զգածման շխաղթեր: Բայց աս խրոչիլը մարդկային սիրտը չճանչնալէն կը ծնանի: Չեն իմանաչ այն անպատմելի քաղցրութիւնը որ ունին մանկութեան ընկերակիցները, առաջին ուսուցիչները, մինչեւ նաեւ ընտանուած տեղերուն դպրոցներուն, մատուաներուն նիւթական բաները, որոնք ամէնքն ալ քաղցր ակորձակներու յիշատակներն են. մէկ խօսքով կը տրտնջեն որ զուակնին այնչափ աղէկ սիրտ ունին, որ չեն կրնար շուտով մտնալ այն ամէն բարիքները, որ Աստուած քրիստոնէական կրթութեան միջոցովն իրենց շնորհեր է: Բայց բաւական ըլլայ այսչափ աս դժուարութիւններու վրայ եւ մեզ հաստատուն թէ դեռ բուրովին անօգուտ չեն կրթելու մէջ կրօնաւորները, եւ, թէ Աստուած պահէր այն լուսիւնը:

Ուղղափառ

Եկեղեցւոյ համաձայն զգալու կանոններ :

Մինչեւ հիմայ քննեցինք խօսեցանք աշխարհքիս վրայ տարածուած մոլորական սկզբունքներու գլխաւորներուն վրայ եւ տեսանք անոնց ստուածիւնը : Հիմայ զգաստ ընթերցողը, որուն սիրան ուղիղ մտքով հաւատալ եւ սրբութեամբ գործել կը բաղձայ, հետեւեալ քանի մը թղթերու մէջ՝ ինք զինքը նոյն մոլորական սկզբունքներէն անարատ պահելու համար ապահով միջոցները կը գտնէ : Արդ՝ բաղձալի բան մըն էր ունենալ, կ'ուզէի ըսել, գրեթէ դրական կանոն մը զգալու եւ խօսելու եղանակին վրայ, որով բոլոր հաւատքն ու բարեպաշտութիւնը ցուցուի. զգալու, վասն զի՝ թէպէտեւ հերետիկոս եւ հաւատքէ օտար չէ, բայց եթէ անիկա՝ որ յամառութեամբ ճանչցուած մոլորութեան մէջ պինդ կը մնայ, այսու ամենայնիւ կան այլ եւ այլ մտածելու եղանակներ, որոնք որ կատարելապէս հաւատոյ համաձայն չըլլալուն համար, նոյնը հոգւոյն մէջ կը մթնցընեն եւ մշուշով կը պատեն. խօսելու, վասն զի՝ ինչպէս Առաքեալը կը խրատէ, խիստ մտադրութեան արժանի է ճշդութիւնը հաւատոյ վրայ խօսելու մէջ, որպէս զի միանգամայն ուրիշներուն առիթ չտրուի ծուռ զգածմունքներ ունենալու : Արդ՝ աս վերջին մասը կատարելու համար, կարծեմ թէ ամենէն աղէկն ան է Ս. Իգնատիոս Լոյոլայի քանի մը համառօտ խօսքերը հոստեղա յիշել : Աս հօշակաւոր սուրբն այնպիսի ատեն մ'աշխարհքիս վրայ կ'ապրէր, երբ հաւատոյ դէմ փոթորիկներն ու աղմուկները կը տիրէին, ուստի կը սորվեցընէր յայտնի բառերով թէ ինչպէս պէտք է զգալ եւ խօսիլ, այսինքն, թէ ինչ վախճան աչքին առջեւը պիտ'որ ունենայ անիկա՝ որն որ իր հաւատքը կը սիրէ : Ինչու որ՝ զարմանալի բան մըն է, թէ ինչպէս այն խրատները չէ թէ մինակ մեզի ան ժպտերը կը ցուցընեն, որոնցմէ պէտք է հեռանանք, հապա նաեւ վերջին խօսքերը յայտնապէս առջեւնիս կը դնեն այն զաղափարները, որոնցմով պարզ եւ անկեղծութեամբ ուղղափառ զգացմունքները կը յայտնուին. եւ ասոնք երեք դար ալ ետքը անանկ նոյն ճշմարիտ եւ ազդու խրատներն են, եւ ստուգիւ դժուարին է աւելի յարմարն եւ պատշաճաւորը գտնել մեր ժամանակին պիտոյիցը համեմատ : Աս պատճառաւ եւ ալ ուրիշ բան չեմ տեսներ ընելու, բայց եթէ նոյնքը բառ առ բառ յիշեցընել, եւ ամենուն դիւրիմանալի ընելու համար քանի մը մեկնութիւններ վրան աւելցընել :

Ամեն բանէն յառաջ ուղղափառապէս զգալու համար,

կըսէ սուրբը, յետո՛ք է պարտաւոր ըլլայ հոգիներէն մէկ բանէ մէկ հնազանդելու՝ Յիսուս մերոյ Յիսուսի ճշմարիտ հարմին, որ է սուրբ Հոսիոսիան Եկեղեցին: Մանաւանդ թէ՛ կ'ուզէ որ աս սէրն եւ աս հպատակութիւնն ու վստահութիւնն այնչափ յառաջ երթայ որ, իր ազգու խօսքերովն ըսելու համար, «մենք պատրաստ ըլլանք մեր աչքին ճերմակ երեւցածը սեւ հաւատալու, թէ որ Եկեղեցին սեւ սահմանելու ըլլայ», համարուած ըլլալով աս մեծ ճշմարտութեան վրայ ի՛նչ Յիսուսի Քրիստոսի՛ ժեսոյնն է՝ Եկեղեցւոյ՛ իր հարմին մէջ հոգի մէկ է՝ որ շնչ իջ իստաւորէ է՝ Վաղարշի՛ն, ինչպէս՝ որ՛ մէկ է Հոգին սուրբ է՝ Տէր, որ յիսուսի՛ ճշմարտութեանը պատասխանէ՝ Վաղարշի՛ն ինչպէս իստաւորէ Եկեղեցւոյն: Եւ մեծ իրաւամբ այսպիսի հիմ մը կը դնէ, ինչու որ աս առ Եկեղեցին հաստատուն յարուսն է, որ զմեզ մէկէն կը բաժնէ ամէն հերետիկոսներէն, հերձուածողներէն, բողոքականներէն եւ անգղիականներէն. եւ ինչպէս որ բողոքականներուն համար՝ Եկեղեցիէն հեռանալին պատճառ եղաւ, որ ամէն տեսակ մտորութեանց յատակը կործանին, այսպէս ալ ուղղափառաց համար Եկեղեցւոյ հետ սերտիւ կապուիլը՝ իրենց սկիզբն է ամենայն ճշմարտութեան եւ ապահովութեան: Եւ ոչ որ սուրբին աւանդած կանոնը, թէ կուրօրէն վստահութիւն պէտք է ունենանք Եկեղեցւոյ, աւելորդ պէտք է համարի, ինչու որ՛ մինակ՝ ով որ Եկեղեցւոյ՛ Հոգւոյն սրբոյ ներկայութեամբը՝ ունեցած անսխալութիւնը չիճանչնար, այնպէս կրնայ համարիլ: Եւ եթէ ճշմարիտ է, որ մէկ է Յիսուսի եւ Եկեղեցւոյ հոգին, ուրեմն ինչ որ Եկեղեցին կը պատուիրէ՝ Յիսուս Քրիստոս պատուիրած է, ինչպէս որ Յիսուս Քրիստոս արգելած է, ինչ որ Եկեղեցին կ'արգելէ:

Աս հիմը դնելէն ետքը, սուրբ հայրը յառաջ կ'անցնի մեզի սորվեցընելու նաեւ քանի մ'աւելի ծանր խնդիրներու մէջ ուղիղ զգածմունք ունենալու կերպը, որոնք որ երբեմն երբեմն հաւատացելոց միտքը կը խռովեն, ինչպէս են նախասահմանութեան, հաւատոյ շնորհաց, աստուածային սիրոյ եւ երկիրդի խնդիրները: Նախասահմանութեան նկատմամբ, ով որ անկեղծ ուղղափառ կ'ուզէ ըլլալ զոչնչ ինչոյ՛ որ սուրբ Հոյ ինքնաստեղծ չիտի: Ինչու՛ որ՛ ինչպէս որ՛ սուրբ է որ, մեր ժրխմանը համար իրստաւորութեան մէկ պէշ յետո՛ք է գնա՛ նախասահմանութեանն Աստուծոյ խոջմանէ, էս պարտաւոր վանճը մեր խոջմանէ, այսուս մեկայնէ՛ն ի՛նչ որ մէկն առանց զոչնչաստեղծութեան իտելու՝ ըլլայ: Գիտաւորութի՛ն իստաւորութեանը պէտք է իստաւորութեանն ընելու, ի՛նչ, իրք որ անգամ մ'որոշուած է՝ ինչ որ մէկն պէտք է հանդիպի, մեր մէկն վանճն անգամ է: Ոստի ուղից հաստատուելոց մէջ անհոգութեանն ճշմարտութեանը ինչպէս իստաւորութեանն, որուն որ հոգւոյ ժրխմանն է՝ օգտին իստաւորութեանն:

ղեմի երկրիս վրայ մէկ նմանութիւնը կը ցուցընեն: Երկոյն ուղեբնէիքն ոմանց ստեղծելու բաներ կ'երեւան, ասոր ներհակ պէտք էին աւելի գոգութիւլ, ինչու որ՝ եթէ երկրիս վրայ ուրիշ բան պէտք չէր որ ըլլայ, բայց եթէ երկնից հետ անդադար հաղորդակցութիւն մը, եւ միանգամայն անդին անցնելու ժիր պատրաստութիւն մը, ո՞վ կրնայ բանաւորապէս նուազ բան մը համարել ազօթքներու երկայնութիւնը, որոնցմով որ քրիստոսի Տեառն հետ հաղորդակից կ'ըլլանք: Իսկ քահանայից խաւանացութիւնն աւ մասնաւորութիւնն ունի, որ բոլոր եկեղեցւոյ անուամբը կը կատարուի, եւ սրբոց բաղձանքը կը լեցընէ թէ եօթն անգամ յաւար օրհնեցից զքեզ, մասնաւանդ թէ Լիւզոս ի՞նչ ի՞նչ զորոքութիւնն ունի, զօրհնակալ զժողովութիւնն ունի: Ասկից կրնաս իմանալ՝ թէ որչափ քիչ է ուղղափառութեան փոյթն անոնց վրայ, որոնք որ չեն ուզեր որ ուրիշներն երկայն ատեն եկեղեցւոյ մէջ մնան, որոնք ժամասացութիւնը սաղմոսերգութիւնը բանի տեղ չեն դներ, մասնաւանդ թէ դատարկանձն կը համարին զանոնք որ սյուպիսի նուիրական բաներու կը զբաղին: Ասոնք կը ցուցընեն թէ երբեք չեն կրցեր իմանալ թէ ի՞նչ է Եկեղեցւոյ պաշտօնն երկրիս վրայ:

Նմանակեալ Բէ՛ն Բոլթոն պէտք է որ ալ կրճատուի իւր քիչըն, իսկ ինչո՞ւն, խաւանութիւնն, խաւանութիւնն, եւ ուրիշներ ինչո՞ւն ինչո՞ւն անոնց հետ հասարակութիւն չէ համարել: Հաստեղս նոյն սուրբն իր ժամանակին վէրքերուն կը դպչի, ինչու որ՝ բողոքականները, որ ան ատենները ոտք ելած՝ երգուեալ թըրնամի էին ամէն կրօնաւորաց կարգերուն եւ ամէն մարտութեան: Բայց ինչպէս որ իրենց անկրօն հոգին որ աշխարհքիս վրայ տարածուեցաւ, այնչափ անչափ քրիստոնէից միտքը պղտորած է, սրտի ցաւով պէտք է ըսել, որ շատ անգամ մեր օրերս ալ աւ ե մեր վէրքը: Ուղղափառաց մէջէն ալ, ուրիշ անուն շատլու համար, կը գտնուին տկարամիտներ, որոնք որ՝ երբ զժրախտութեամբ՝ կրօնաւորներուն մէջն ալ գայթակղութիւն մը կը տեսնեն, ամէնքը մէկանց կը դատապարտեն, չեն կրնար տանիլ, եւ ստահակներուն հետ միարանելով բերանալից խալտոցին կ'աղաղակեն: Բայց ուղղափառական հոգին, որ դիտէ ճանչնալ ու զանազանել մարդու սեփական հիւանդութիւնն ամէն վիճակի մէջ, եւ կրօնաւորական կեանքն ըստ ինքեան, եւ Յիսուսի հիմնադրութիւնը, եւ այնչափ անչափ հոգեւոր պտուղները, որ նոյն կրօնաւորական վիճակը միշտ յառաջ կը բերէ, շատ տարբեր կը մտածէ, եւ շատ տարբեր ալ կը խօսի: Նոյն ուղղափառական հոգին կրօնաւորները կը ճանչնայ քրիստոնէական հօտին ընտրելագոյն մտքը, աւետարանական խրատներուն կատարողները, օգնութիւն մը՝ որ Աստուած երբեմն երբեմն իր Եկեղեցւոյն կը խրկէ, եւ նոյն Եկեղեցւոյ արդեաններուն ամենէն քաջավարժ լեզուները: Իսկ կուսանաց վրայ կը տեսնէ Եկեղե-

յւղ սէրը, անոր պատկին ամենէն պայծառ եւ լուսաւոր գոհա-
րը, հաւատոյ անեղծ փառքը, եւ աստուածային զառին անա-
րատ հարսերը: Այսպէս կուտուի՞ թեան վիճակն ալ ըստ ինքեան
գերագոյն եւ բարձրագոյն կը համարի քան ամուսնութեան վի-
ճակը, ասիկայ արդէն Տրիգենտեան ժողովքին մէջ սահմանուած
է: Ասով թեպէտ չ'ուզէր ըսել թէ ամուսնական վիճակը սուրբ
եւ բարի չէ, այլ թէ ասիկայ կուտուի՞ թեան վիճակէն շատ վար է:
Ապա ուրեմն այնչափ ուղղափառական չէ անոր հոգին, ով որ
միշտ դարձի մէջին տեղում եւ լուսւոր գլուխներում վրայ
կը խնայ, ով որ ուրիշ երջանկութիւն մը չի՞ճանչնար բայց
եթէ է աշխարհքիս վրայ տեղաւորուիլ. ով որ ամէն տեսակ պատ-
ճառ անքննելու եւ ստուի՞ թեամբ կրօնաւորական վիճակի բողո՞ւ-
ցողներուն խելք կը դարձնէ, նոյն վիճակը մտնել ուղղողներուն
առջեւ հազարումէկ դժուարութիւններ կը հանէ:

Կրօնաւորութիւնը ի՞նչ է գիտնելու հետ քիչ քիչ ի՞նչ
նախ իրեն իրեն, ազգայնութիւն, ազգայնութիւն, հնա-
զանքութիւն գիտնելու, որ որ ի՞նչ արարած է նախ արիւ
գործիքներուն վրայ, որով ի՞նչ արարած է որով որով ի՞նչ
ի՞նչ իրարմէն: Եւ ասիկայ շատ պատշաճաւոր բան է. ինչու
որ՝ կրօնաւորական միարանութեան մը մէջ մտնելն անոր հա-
մար բարձրագոյն բան է, վասն զի հոն պայտիսի ուխտեր կը
գրուին. աղքատութիւնը՝ մեր աստուածային փրկիչն աշխարհք
եկած օրէն սկսաւ հրատարակել, եւ ետքէն իր առաջին քա-
րոզութեանը մէջ բարձրարարառ քարոզեց. Երանի՛ ազգայն
հոգնաւ. ողջախոհութիւնը՝ այն մեծ գերագանցութիւնն է,
որ ամէն մարդ չի՞հասկընար. Ոչ մէկիցն է քառնալն էն այդ
քանի. հնազանդութիւնը՝ որ անձնական կամքը բոլորովն ու-
րանալն է. Ուրեմն զի զայն, որպէս զի Աստուծոյ կամքը կա-
տարելուն ապահովութիւնն ունենայ, որ մինակ ամենէն կա-
տարեալն է: Իսկ ան գործքերը, որ կամաւոր՝ բայց պարտաւ-
որիչ չեն, անոնք են որոնք յառատութեան սրտի կ'ըլլան եւ
որոնց մէջ օրէ օր յառաջանալու խրատ արուած է, ինչպէս՝
արդարութեան ծարաւ մ'ունենալը, որն որ երանութեան աղ-
բիւրն է: Երկնաւոր Հօր կատարելութեանը նմանող ըլլալը,
որուն զմեզ յորդորեց նոյն ինքն Յիսուս Քրիստոս: Իրաւ է՝
որ աշխարհքիս որդիքը չեն իմանար առ ամէն ճշմարտութիւն-
ները, բայց պատճառն ալ յայտնի է, վասն զի ուղղափառ ե-
կեղեցւոյ հոգին ալ չունին:

Ասոնցմէ զատ դեռ է գիտնելու յարգելու որքո՞նց ինչ-
նէրը, որքո՞նքն է քարտիտութիւնը, զիքն է օրնութեան ինչ-
նէրը, Եթէ չի՞նչն էն այն-նէրը, զիքն է օրնութեան ինչ-
նէրը, Եթէ չի՞նչն էն այն-նէրը, յարգելու ինչ-նէրը, Եթէ չի՞նչն էն
այն-նէրը, Եթէ չի՞նչն էն այն-նէրը: Սուրբերն եւ իրենց
մատուցները պատուելը, ներողութիւններուն եւ յորեւեան-
ներուն շնորհքներն ու ազգեցութիւններն ընդունիլը, կ'ըսեն

ոմանք, աղէկ է, անցնի, վասն զի մեր սուրբ Հաւատքին վար-
 դապետութիւնն է, թէ սուրբերը օգնութեան կանչելը բա-
 րեպաշտական է, ներողութիւններն ստանալը օգտակար է,
 բայց այնչափ ուրիշ բաներ... Ասանկ կրնայ պատասխան
 տալ անոնցմէ մէկը, որոնք այնչափ փիլիսոփայութիւն խոթեր
 են գլուխներնուն մէջ որ ալ ամենեւին բարեպաշտական բան
 մը մտնելու տեղ չէ մնացեր: Բայց անկեղծ ուղղափառ մը
 երբեք ասանկ չիմտածեր. ինչու որ՝ դիտէ թէ ամէն ձեռքն
 ու սովորութիւնները, որոնց Հաւանած է ու կը յառաջացընէ
 Սուրբ Եկեղեցին, ամէնքն ալ Քրիստոսի Հոգւոյն անսխալ
 ազգեցութեամբը դրուած բաներ են, եւ եթէ նաեւ ինք օ-
 գուան տեսնելու չըլլայ այսու ամենայնիւ կը Հաւատայ որ օ-
 գուան ու բարիքները պէտք է ըլլան, վասն զի անանկ կ'ըն-
 դունի Սուրբ Եկեղեցին: Եւ իրացընէ՝ օրինակի Համար Եկե-
 ղեցիներու «յիւլ-իւլ-ն» ինչ է, բայց եթէ երթալ մեծա-
 բել Սուրբերուն եւ Մարտիրոսներուն Գերեզմանը, եւ որպէս
 զի իրենց ածիւններուն տեսութեամբը բորբոքինք իրենց նմա-
 նող ըլլալու: Ասկից աւելի ինչ ազգուրան կրնայ ըլլալ, սր-
 տերնուս մէջ կատարելութեան վեհ զգածմունքը շարժելու:
 Սուրբ տեղերու պաշտօն-իւններն ուրիշ բան չեն բայց եթէ
 վեհանձն մահացուցում մը, որ կը կատարուէր կենդանի Հաւա-
 տոյ ժամանակները զԱստուած, Սուրբ Աստուածածինն եւ Սուր-
 բերը պատուելու, եւ աս միջոցով սրբացընելու Համար այն
 աշխարհային հոգին, որ կը տիրէր նոյն ասպետական դարե-
 րուն մէջ: Իսկ խաչ-իւնները, եթէ իրենց գործողութիւննե-
 րուն վախճանին նայելու ըլլանք, սուրբ էին, որովհետեւ բա-
 նը քրիստոսնեայ ժողովուրդն անօրէնութեան ձեռքէն ազա-
 տել էր, որն որ բոլոր Եւրոպայի վրայ ալ ազգեցութիւն ու-
 նէր, եւ եթէ հոգեւոր նպատակներուն նայինք, որ անոնց
 նկատմամբ արուեցան, ան ատենը բարեգործութեան փոփո-
 խում մըն էր, ինչպէս որ ան ժամանակուան պարագաներն
 եւ հարկաւորութիւնը կը պահանջէին: Մինչեւ վառուած յո-
 մբը սուրբ տաճարներու մէջ շատ նշանակութիւններ ունին:
 Ինչպէս հին օրէնքին մէջ ողջակեզներ կը զոհուէին, եւ ու-
 րիշ ազգերուն մէջ անասնոց սպաննութիւններ կ'ըլլային Աս-
 տուածութիւնը պատուելու Համար, այսպէս ուղղափառն ալ
 կը վառէ այն մոմեղէնները, որպէս զի նշանակուի, որ ե-
 թէ հարկ ըլլայ, Աստուծոյ առջին ինք զինքը զոհելու պատ-
 րաստ է ի հոտ անուշից: Ասկից բարձրագոյն ինչ մտածու-
 թիւն կրնայ ըլլալ: Աս ամէն գործքերն ի գործ կը դնէին մեր
 նախնիները, որոնց՝ որչափ սաստիկ էին կիրքերը, այնչափ՝ եւ
 աւելի եւս կենդանի էր Հաւատքնին, բայց շատերը աս բանե-
 րը գրեթէ չեն իմանար, եւ ոչ ալ դիւրաւ կը նշմարեն հո-
 գին, որով որ Եկեղեցին զանոնք կը յառաջացընէ, բայց՝ ուղ-

1 Stazione.

չափաաականն է անոր հոգին, որն որ այս ամենայն շիհասկը-
նար, այսու ամենայնիւ բերանը կը բանայ նախատելու:

Ուղղափառ հոգւոյ սեպհական է նաեւ գովել զհոգւոյ-
նովն, -- ծովն + արեւորդովն զհոգւոյ հոգ, շարիչ ծով-
նովն -- արեւ, -- արեւ ծովը, -- արեւ -- շարիչ օրերը, ներքին
է -- արեւին -- զարեւոյնովն գործերը: Եւ ստուգիւ աս է
ուղղափառ հոգւոյ մը ընելու սեպհական գործքը, ինչու որ
Քրիստոսի օրէնքը մահացուցման եւ ապաշխարութեան օ-
րէնք է:

Յիսուս աշխարհք եկաւ իրեն նոր ժողովուրդ մը հաս-
տատելու, որ հոգեւոր եւ ոչ թէ զգայական կեանք մ'ունե-
նայ, որ երկնից բարիքներուն բաղձայ եւ ոչ թէ երկրւոր
բարիքներուն մէջ թաթխուի, եւ որովհետեւ այնպիսի վախ-
ճանի մը հասնելու համար ուրիշ միջոց չկայ, բայց եթէ
մարմինը զսպել, այսպէս ուղղափառութեան հոգւոյ սեփա-
կանն է շինայել մարմնոյ ապաշխարանքներն եւ ճնշուիները,
որոնք որ ուղղափառ վարդապետութեան, եւ սրբոց փորձա-
նութեանը համեմատ՝ անվրէպ իրենց ազգեցութիւնը կ'ունե-
նան: Սապոյ է՝ աշխարհք աս վարդապետութիւնները կը մեր-
ժէ, եւ տեսակ մը առանց հոգւոյ ուղղափառներ արձակ կը
հրատարակեն թէ բաւական է բարեխառնութիւնը, բայց Ա-
ռաքեալը վճիռ կու տայ թէ, անոնք միայն Քրիստոսիներն
են՝ որոնք որ իրենց մարմինը խաշ հանեցին իր ամէն մնու-
թիւններովն եւ ցանկութիւններովը: Արդ՝ եթէ ուղղափա-
ռութեան հոգի չունի անիկայ, որ մարմնոյ ապաշխարանքները
կը մերժէ, ինչպէս կրնայ ուղղափառ հոգի ունենալ անիկայ,
որն որ, անցողապէս խօսելով, խելքը միտքն ուրիշ բանի
վրայ չէ, բայց եթէ հաճոյքներու եւ զբօսանքներու, ուրիշ
բանի շիրաղձար, բայց եթէ պարագորդութեան, թէատրոն-
ներու, երաժշտութիւններու, հանգեսներու եւ խնջոյքներու,
եւ իր կեանքն աշխարհքիս վրայ անանկ կ'անցընէ, իբր թէ
իր մինակ վախճանը զուարճութիւնն ըլլայ: Բայց խօսքերնիս
յառաջ տանելու համար, ուղղափառական հոգին, շիմերժեք
արտաքին ապաշխարութեան գործքերն ալ, այնպէս որ երբ
չիկրնար կատարել թէ իր տկար առողջութեանը, եւ թէ իր
հոգեւոր հօրն արգելելուն համար, ներքուստ կը տրամի, եւ
տեսնելով որ ուրիշները կը կատարեն ինքն այն սուրբ նախանձը
սրտին մէջ կ'ունենայ անոր վրայ որ կարող է իր մարմնոյն
վրայ Յիսուսի Քրիստոսի մեր Փրկչին մահացուցումը ցուցը-
նել. արդ մտածէ մէյմը թէ այսպիսին կրնայ արգեօք ասանկ
սուրբ բաներու վրայ անարգութեամբ խօսիլ:

Բաց ասկից՝ ուղղափառական հոգին է, որ ինչ գովէ -- արեւ
արեւորդովն -- արեւորդ, շարիչովն, շարիչովն, արեւ-
նովն -- արեւ, -- արեւ ծովը, -- արեւ -- շարիչ օրերը, ներքին
է -- արեւին -- զարեւոյնովն գործերը: Եւ ստուգիւ աս է
ուղղափառ հոգւոյ մը ընելու սեպհական գործքը, ինչու որ
Քրիստոսի օրէնքը մահացուցման եւ ապաշխարութեան օ-
րէնք է:

խիստ հարկաւոր է, եւ, ըսենք այսպէս, մարմինն է, որով եւ որուն միջնորդութեամբը՝ արտաքին երկրպագութիւնը կը կատարուի եւ կը յայանուի: փրկարար գրգիռ մըն է որ հաստացեալները կը յորդորէ գործքով կատարելու, կենդանի գպրոցն է, որուն մէջ կը սորվուի, թէ ինչպէս զԱստուած պէտք է յարգել, ուստի նոյնն անարգելը, առ ամէն օգուտներն անարգել է: Աս զլից կը վերարերին այն ամէն ուրիշ առարկաները, որ մեր յարգութեանն արժանի են, ինչպէս միտալները, վարդարանները, հանդերձները, գառն Աստուծոյները, օրհնած մտմբը եւ նմանները: Ինչու որ՝ թէպէտեւ հարկաւոր չէ որ, ամէնքն ալ գործածուին փրկութեան հասնելու համար, բայց շատ օգտակար է զոնէ մէկ քանին գործածելը, եւ պէտք չէ անարգել եւ ոչ մէկը, վասն զի երբ որ Եկեղեցին զանոնք ճանչցեր եւ ընդուներ է, սողոյգ է որ, չեն կրնար օգտակար ըլլալ: Եւ իրացընէ՝ եթէ ուղղափառ Եկեղեցւոյ մէջ անշարժ կը մնայ սուրբ պատկերներուն պաշտօնը, ինչու համար պիտի անարգուի, ով որ սիրով կը պահպանէ միտալ մը կամ վարդարան մը, որն որ կը յիշեցընէ իրեն Աստուծոյ Մայրը, պաշտպան սուրբ մը, կամ զնոյն ինքն Յիսուս: Եթէ բարեպաշտական գործք մըն է զստահութիւնը Սուրբ Կուսին եւ սրբոց աղօթքին վրայ, ինչպէս կրնայ դատապարտուիլ Հանդերձը կամ ուրիշ ինչ որ ըլլայ նշան մը, որն որ զմեզ աւելի գերազոյն եղանակաւ իրենց պատուոյն ընծայուած հրատարակելէն ետքը, մեր վրաց կը տածէ այն ցանկալի զստահութիւնը: Արջպակէս եթէ քահանային օրհնութիւնն Եկեղեցւոյ մէջ արժէք չունեցող բան չէ նէ, ինչու ուրեմն յարգ պիտի չունենայ իրմէ օրհնուած առարկան: Սրբուհի Թերեզիա մեծ եռանդով մը կը զրուցէր, թէ յօտարակամ հազար անգամ կ'ուզէր մեռնիլ Սուրբ Եկեղեցւոյ ամենափոքր արարողութեան պաշտպանութեանն եւ պատուոյն համար. յայանի է թէ Յիսուսի հոգին իր վրան էր:

Արջպակէս ուղղափառական հոգին կ'ուզէ որ այնպէս չէր իւր յարստն սննդանէ այն ախն բաներուն, որ Սուրբ Եկեղեցին իւր հրաճայէ, փնչիւ պարտաւոր ըլլանէ՝ սեղի պարտաւորութիւն չունանէ պարտաւորութիւն, քան թէ հալաւալիւն հաճար: Աս աղէպօրով սերն առ Եկեղեցին փորձաբարն է, որուն շփուելով կ'իմացուի թէ ով է ուղղափառը. ուստի Սուրբն ասիկայ մեծապէս կը յանձնէ: Նոյնպէս Եկեղեցւոյ պաշտպանութեանը համար պատճառներ փնտաւելու եւ գտնելու պատրաստ ըլլալը կը ցուցընէ այնպիսի անձին գութը՝ որ ունի Եկեղեցւոյ վրայ, ինչպէս որ անգաղար Եկեղեցւոյ դէմ լարողած ըլլալն ալ, որն որ ոմանց յատկութիւնն է, կը ցուցընէ, թէ այնպիսիներուն սիրան սրչափ օտար է:

Մանաւանդ թէ՛ Եկեղեցւոյ վրայ ունեցած սերերնուս համար՝ պէտք է ինք յօտարաճիւն սննդանէ սիրելու նախ մը

հարաք էւ վերնագոյնէրը, էւ գլխաւ, սոր որ խորիւն է, իրենց հրամաններն էւ իրենց յանձնարարութիւնները: Հերետիկոսական սկիզբը՝ ապստամբական սկիզբ մըն է նախ Եկեղեցւոյ ետքը ամեն օրինաւոր իշխանութեան դէմ: Ասոր ներհակ ուղղափառութեան սկիզբը՝ հպատակութեան սկիզբն է Եկեղեցւոյ եւ ետքը ամեն օրինաւոր իշխանութեան: Ասկից շուրջը ըսել թէ՛ պէտք է մասնակից ըլլալ վերնագոյններուն խորհուրդներուն եւ հրամաններուն երբ անիրաւ եւ աւելի եւս Եկեղեցւոյ հակառակ են, ինչու որ ասկից իրենց յանցանացը գործակից ըլլալ է. այլ կ'ուզէ ըսել, թէ աս դէպքերէն զատ՝ ամեն բանի մէջ, որ մեղք չէ, իրենց վրայ Աստուծոյ աւանգուած իշխանութիւնը ճանշնալով եւ զանկից յարգելու համար, աւելի յօժարութիւն կ'ունենանք գիտնելու պաշտպանելու, արգարացընելու, եւ իրենց կողմն ելլելու քան թէ իրենց հակառակելու, վար զարնելու, եւ իրենց դիմագրութիւն ընելու: Թէ աս կանոնը պահուելու ըլլար, կը զսպուէր ու կը ճնշուէր արդեօք աս մեր դարուս ահագին հրէշը, ապստամբութեան հոգին, որ կ'այրէ կ'ապականէ այնչափ անչափ սրտեր, եւ ընկերութեան մէջ պսպիտի ցաւալից անկարգութիւններ կը պատճառէ: Արդ նոյն Սուրբին հետ պէտք է աս խորհրդածութիւնն ընել, որ այս յանցաւոր հոգին չէ թէ միայն քաղաքականութեան եւ կարգի հակառակ է, այլ նաեւ հաւատոյ եւ կրօնի:

Ի վախճանի, ուղղափառ հազւոյ յատկութիւնն է (եւ աս խորհրդածութիւնը գլխաւորաբար եկեղեցականներուն շատ համաձայն է), Բէ՛ զգլխաւորութիւնն է, թէ գլխաւոր թէ Սիւլաութիւնն է լարգոյնութիւնն է: Եւ ասոր երկու պատճառ կը նշանակէ: Նախ որ, ինչպէ՛ս՝ Ս. Երեմիայի, Ս. Օգոստինոսի, Ս. Գրիգորի պէտքով յարգուելու, ստանի ալ Սիւլաութիւններուն, ինչպէ՛ս՝ Ս. Բնակիչի, Ս. Բնակիչի պատգամի, էւ ի՞նչոյ վարդապետն, էւ այն, յարգութիւնն է, սահմանել, բացարդել, էւ պաշտպանել գրգռութեան հարկաւոր եղծ թանկերը, Բր ժամանակներուն լարգոյնութեան էւ իսթիւնութեանց գե՛ր պաշտպանութեան ինչոյ ինչոյ Բաց ասկից՝ սիւլաութիւնները ժամանակաւ յարգուելու ըլլալով, չէ թէ միայն սորի գիտքը, էւ իրենց զգալն Սուրբ հարց է լարգոյնութեան գրգռութեան իրենց զգալն ինչոյ ինչոյ լարգոյնութեան, էւ պայծառացած ըլլալով՝ Սուրբ Մայր Եկեղեցւոյ լանձներն ալ, ժամանակներն ալ, էւ սահմանարգութիւններն ալ ինչ զգրծութեան: Աս ազգարարութիւնը պէտք էր այն անզգոյշներուն աչքը բանալ, որոնք ուրիշ բան չեն ընել, բայց եթէ պաշտանականութիւն եւ փիլիսոփայութիւն, եւ ուրիշ բան գովել չեն գիտեր եթէ ոչ հայրերն եւ մայրերը, բայց ասկից ոչ այնչափ Հարց սիրոյն համար է, որչափ Աղաւաղականաց դէմ ու-

նեցած ատելութեան համար: Աս բանիս մէջ համաձայն կ'երթան Հերետիկոսներուն հետ, որոնք որ եւ ոչ իսկ Սկոլաստիկեանց անունը կրնան լսել:

Ուրիշ շատ բաներ կային հոս տեղս՝ սա նկատմամբ աւելցընելու, բայց Սուրբին նշանակածներն արդէն բաւական են անոնց, որոնք որ անկեղծութեամբ ճշմարտութիւնը կը սիրեն: Բայց ամէնքն ալ սա մէկ բանի մէջ կ'ամփոփուին, որ է սրտի բորբոքմամբ սիրել, եւ խորունկ մեծարանքով Սուրբ Եկեղեցին յարգել, անոր հետ սերտիւ միացած՝ եւ անոր կատարելապէս հպատակ ըլլալ: Եւ սա միայն է, որ հոստեղս վերջապէս կ'ուզէի ընթերցողին սրտին մէջ խորապէս դրոշմել, ինչու որ հիմակուան ատենս սա միայն է ամենահարկաւոր խորհուրդը, որ կրնայ տրուիլ:

Եկեղեցւոյ սիրոյն մէջ կը բովանդակի հպատակութիւնն առ Աստուած, վասն զի ինք՝ իր ամէն կամաց յայտնութիւնը մեր նկատմամբ Եկեղեցւոյ մէջ ամփոփեց: Աստուած մեզմէ ուրիշ հաւատք չի պահանջեր, բայց եթէ ինչ որ Եկեղեցին մեր առջեւը կը դնէ, եւ ոչ ուրիշ պատուիրաններ, բայց եթէ ինչ որ Եկեղեցին կը պատուիրէ, չ'ուզեր ուրիշ մեծարանք, բայց եթէ ինչ որ Եկեղեցին մեր լեզուին վրայ կը դնէ, ոչ ուրիշ վարք մը, բայց եթէ ինչ որ Եկեղեցին մեզի կը սորվեցընէ, եւ ոչ ալ կը պահանջէ ուրիշ կատարելութիւն մը, բայց եթէ ինչպէս Եկեղեցին մեզի կը ցուցընէ: Որովհետեւ նոյն Եկեղեցւոյ մէջ ամփոփեց աղօթքը, զոհը, շնորհակալութիւնը, քաւութիւնը, շնորհքը, կեանքը, յաւիտենական երանութեան բովանդակ յոյսը: Աստուած չի կրնար մեր վրայ հաճոյ աչքով մը նայիլ բայց եթէ իրբեւ անդամ այս Եկեղեցւոյ, ինչպէս որ՝ ալ չի կրնար զմեզ իր երեսէն մերժել եթէ զմեզ Եկեղեցւոյ հըու եւ հպատակ որդիքը կը տեսնէ: Նախնի սուրբ հայր՝ եւ փառաւոր մարտիրոս մը մեծ վստահութեամբ մեզի կը զրուցէ, թէ երբեք զԱստուած հօր տեղ չ'ունենար, ով որ զԵկեղեցին մտնող չ'ընդունիր:

Եւ ասոր անժխտելի ու հանդիսաւոր պատճառն ան է, որ ամենեւին բարիք մը չի տրուիր մարդկանց, բայց եթէ ի Յիսուսէ Քրիստոսէ: Արդ՝ Յիսուս Քրիստոս այն ամէն բարիքներուն աւանդապահ Եկեղեցին դրած է: Առանց Յիսուսի, կ'ըսէ Ս. Օգոստինոս, մարդիկ ուրիշ բան չեն, բայց եթէ դատապարտութեան զանգուած մը. բայց մենք՝ նոյնը կրնանք ըսել նաեւ Եկեղեցւոյ նկատմամբ ալ, որովհետեւ ի նմա է Փրկութեան աստուածային դինը: Մինակ ինքն Եկեղեցին ստացած է սուրբ վարդապետութեանց անսպառ գանձերը զմարդիկ լուսաւորելու համար, իրմէ դուրս ամէն բան կասկածանքի մշուշէ, աղիտութեան, մոլորութեան, անհաւատարմութեան խաւար է: Ինք մինակ կը մատակարարէ Յիսուսի Քրիստոսի անդին արիւնը, եւ անով զմեզ մեր մեղքերէն կը մաքրէ:

զմեզ յախտենական կենաց կը սնուցանէ, զմեզ հոգեվարու-
թեան ատեն կը զօրացընէ եւ արքայութիւն կը տանի: Աւստի
եւ իրմէ դուրս ուրիշ բան չէ, բայց եթէ մեզաց գերութիւն,
մահուան ծառայութիւն եւ կորուստ: Յիսուս չիգտնուիր՝
բայց իր հարսին հետ մէկտեղ, վասն զի այնպիսի անձառելի
սիրով սիրեց զանիկայ, որ մինչեւ երկինքէն իջաւ զանիկայ
փնտռելու, մանաւանդ թէ նախ զանիկայ կերպաւորեց եւ
ետքը անոր հետ միացաւ անլուծանելի եղանակաւ. ուստի՝ ով
որ զՅիսուս Եկեղեցւոյ մէջ չիփնտռեր եւ հոն չիգտներ, ի
յախտեանս առանց Յիսուսի պիտ'որ մնայ:

Մինակ Եկեղեցւոյ մէջն է ամէն ճշմարտութեան ստու-
գութիւնը, եւ ամէն մոլորութեանց դէմ ապահովութիւն: Փոթորիկները կ'ելլեն, հովերը սպառնալից կը մոնչեն եւ
նաւարեկութիւնն ամէն կողմէն աչքերնուս առջեւն է: Բո-
ղոքականութիւնը, որ ցայսօր ամէն ճամբաները քալեց, բոլոր
աշխարհքիս երեսը զարհուրելի կործանման սերմունքը ցանած
է: Հոս կրօնական անտարրերութիւն, որ է ամէն պաշտաման
ուրացութիւնը. հոն՝ աներես Առլթերականութիւն, որ է
ամենէն սուրբ բաներու հեզնութիւնը, տեղ մը մոլեգին պաշ-
տօնատիրութիւն, որ է՝ խելագարութեան ծայրը հասած
զգայականութիւն, տեղ մը զուտ բնաւորականութիւն, որ
է ըսել ամէն աստուածային յայտնութեան ուրացութիւն: Աս
մոլորութիւնները հազար ու մէկ ճամբով ուղղափառ եր-
կիրներու մէջն ալ մտնելով շատերուն վրայ կասկածանքի եւ
անհաւատութեան դռն պտուղներ կու տան. ուստի մեզի ալ
հարկ կ'ըլլայ լսելու, երբեմն հաւատոյ վարդապետութեան մը
ուրացութիւնը, երբեմն բարեպաշտական գործքի մը մերժումը,
հոս հրաշքի վրայ ծիծաղ մը հոն ճշմարտութեան մը հայ-
հոյութիւնը: Աս վիճակը տեսնալով, տարապայման երկիւ-
ղածներէն շատերը, կը զարհուրին կը սարսափին եւ քիչ կը
մնայ, որ վախ մը գայ վրանին թէ զուցէ որ մը Եկեղեցին ալ
ասանկով ճնշուի ու յաղթահարուի, եւ ոմանք ալ կը վախ-
նան՝ որ չըլլայ թէ որ մ'իրենք ալ մոլորութեան զոհ ըլլան:
Բայց թէ ասոնք եւ թէ անոնք, ամէնքն ալ հոգի առնեն:
Ով որ ստուգութիւն եւ հաստատութիւն կ'ուզէ՝ Եկեղեցւոյ
թող վստահի: Ամէն նորութեան մէջ, որ պատահի, ամէն
խարէութեանց մեջ, որ առջեւն ելլէ, որպիսի եւ իցէ նոր եւ
ծանր գոռարութեանց որ հանդիպի, շուտով՝ առանց զան-
գաղելու Եկեղեցւոյ մօտենայ, անոր հարցընէ, անոր պատ-
գամին սպասէ, եւ անոր վրայ հանդչի:

Եւ կը տեսնէ որ ամբարտաւաններն եւ յանգուզները
կը խոնարհին. կը տեսնէ, որ ամէն աղանդները տերեւներու պէս
ամէն հովէ կը շարժին ու կը ցրուին. կը տեսնէ, որ անհաւ-
ատներն ու ամբարիշտները նախ մոլորութեան՝ եւ ետքը մա-
հուան անգուռնող կ'ընկղզին, բայց ինք ամենայն հաստատու-

Թեամբ Եկեղեցին բռնած՝ կեցած ըլլալով, անոր հաստատու-
 Թեանն եւ անշարժութեանն ինքն ալ մասնակից կ'ըլլայ։
 Փորձով կը տեսնէ, որ Եկեղեցին՝ աստուածային տապանակն
 է, որ նաւարեկութենէ շիփանար, ամուր աշտարակն է,
 որմէ հազար վահաններ կը կախուին, ժայռ անշարժ է ալիք-
 ներուն բախմանցը դէմ, սիւն ու հաստատութիւն է ամենայն
 ճշմարտութեան։ Այս աստուածային նաւն ամէն ծովերու մէջ
 ալ առադաստած է. ամէն հովեր իրեն դէմ բախեցին, ամէն
 ծովահներ իրեն վրայ յարձակեցան ամէն ճիւղներ իրեն
 դէմ սպառնացին, բայց ամենեւին ոչ որ կրցաւ զինք յաղ-
 Թահարել, եւ ոչ որ ալ երբեք կարող պիտ'որ ըլլայ յաղ-
 Թահարել։

Ուղղափառը՝ որ Եկեղեցւոյ վրայ իր բոլոր վստահու-
 Թիւնը դրած է, չէ թէ միայն իր կենացը մէջ ապահովութիւն
 ունի, այլ գլխաւորաբար՝ կենաց վերջին ժամը։ Սրբուհի Թե-
 րեսիա կոյսը մահուան մօտեցած ժամը սուրբ ուրախութեամբ
 մը կը խնտար, վասն զի՝ ուղղափառ Եկեղեցւոյ զիրկն ա-
 պրած էր, եւ նոյն Եկեղեցւոյն զիրկը կը մեռնէր. այսպիսի
 ուրախութեան մասնակից պիտ'որ ըլլայ, ով որ նոյնպէս սուրբ
 Եկեղեցին սիրած է եռանդեամբ։ Այն վերջին ժամուն մէջ
 պիտ'որ շուրախանայ բողոքականը, վասն զի ամէն բան քննու-
 Թեան տակ ձգեց եւ ամէն բանի վրայ վիճեց. ոչ բանաւո-
 րականը, վասն զի ամէն բան ուրացաւ. ոչ անաստուածը,
 վասն զի Աստուածութիւնը ծաղր ըրաւ։ Բայց պիտ'որ ցնծայ
 եւ ուրախանայ հաւատարիմ ուղղափառը, որ խոնարհու-
 Թեամբ գլուխ ձուց՝ իր մօրը հպատակեցաւ, յարգեց զանի-
 կայ եւ սիրեց, եւ որչափ կրցաւ պաշտպանեց։ Ան ատեն Ե-
 կեղեցին ալ իր որդին կը յիշէ, անոր վերջին պատերազմին
 ատենը ներկայ կը դանուի, կը մթիթարէ եւ կը թեթեւացը-
 նէ անոր ցաւերն ու անձկութիւնները։ Իր մայրենի ծոցէն կը
 հանէ այն նպաստներն, որ նոյն ժամուն համար պահած է,
 անոր կը մերձեցընէ իր աղօթքներուն ազդեցութիւնը, իր
 խորհուրդներուն շնորհքը, իր փեսային արդիւնքը, եւ արդէն
 բոլորովին ամէն մեղաց արատէ սրբուած ու մաքրուած իր
 աստուածային փեսային առջեւը կը հանէ, որպէս զի ողորմու-
 Թեան՝ եւ ոչ թէ խստութեան դատաւոր գտնէ։ Իմ բարե-
 թրատ ընթերցողս, ահաւասիկ աս է շնորհքը, որ քեզի կը
 բաղձամ երկինքէն ի բոլոր սրտէ, եւ որպէս զի նոյնն ըն-
 դունիս աս քանի մը թղթերը գրեցի։ Այսպէս Աստուած
 շնորհէ թէ քեզի եւ թէ ինձի ի նշան յաղթութեան իր
 աստուածային Սրտին, իր Եկեղեցւոյն պարձանացը, եւ մեր
 յախտենական երջանկութեանը համար։

Յ Ը Ն Կ Գ Լ Խ Ո Ց

- ԳԼ. ԼԱ. Եկեղեցական պատմութիւն:
 Ա. Ս. Բարթոլոմէոսի կտորածը: — Բ. Նանթի
 հրոփարտակին եւ առնուիլը: 1
- ԳԼ. ԼԲ. Եկեղեցական պատմութիւն:
 Ա. Գալիլէոսի դատապարտութիւնը: — Բ. Անոր դէմ
 եղած անգթութիւնները: 10
- ԳԼ. ԼԳ. Հոգեւոր բարիքներու տուրեւառ:
 Ա. Ներսէսութեանց վաճառքը: — Բ. Համառօտագիր-
 ներու, կանգալներու, եւ այլն, վաճառքը: — Գ. Պա-
 հոց անօրինումը: 18
- ԳԼ. ԼԴ. Յիսուսեանք:
 Ա. Իրենց դէմ ամբաստանութիւններու բազմութիւ-
 նը: — Բ. Ի՞նչպէս ասոնք մէկը մէկալին համաձայն են:
 — Գ. Իրենց թշնամիները: — Դ. Իրենց բարեկամները: 26
- ԳԼ. ԼԵ. Քրիստոնէական օրէնք:
 Ա. Քրիստոնէից օրէնքն անկարելի է: — Բ. Տխուր
 եւ ձանձրութեամբ լի կեանք անցընելու կը պարտա-
 որէ: — Գ. Ո՞վ կրնայ տանիլ այնչափ բազմութեան
 օրէնքներու, արդեւլքներու եւ այլն: 43
- ԳԼ. ԼԶ. Ուղղափառ բարեպաշտութիւն:
 Ա. Ուղղափառ բարեպաշտութիւնը մարդս ապուշ կ'ը-
 նէ: — Բ. Մանր ջերմեռանդութիւններու շատու-
 թիւնը: — Գ. Ասոնք ոտնակապեր եւ արդեւլքներ են:
 — Դ. Իսկ ջերմեռանդներն ամենէն տխուրներն են: . 54
- ԳԼ. ԼԷ. Պաշտամունք:
 Ա. Ժողովուրդը հացի կարօս է եւ ոչ թէ տօներու:
 — Բ. Հանդիսութիւններու համար արուած ստակն
 աղքատներուն կրնար բաշխուիլ: — Գ. Ի՞նչ բանի կը
 ծառայեն այնչափ եկեղեցիներ: 71
- ԳԼ. ԼԸ. Քրիստոնէական պարտքեր:
 Ես ուղղափառ եմ, բայց ի գործ չեմ դներ: 81
- ԳԼ. ԼԹ. Պատարագ — Քարոզներ:
 Ա. Ի՞նչ՝ այնչափ պատարագներ: Ես չեմ կրնար ժա-
 մանակս կորսնցընել: — Բ. Գիտեմ արդէն՝ քարոզիչ-
 ներն ի՞նչ պիտ'որ ըսեն: — Գ. Մարդ չիկրնար մտիկ
 ընել. այնչափ բիրտ են: 91
- ԳԼ. Խ. Խոստովանանք:
 Ա. Խոստովանանքը քահանաներուն գիւան է: — Բ.
 Խղճմանքի տանջանք մըն է: — Գ. Ես ասոր հար-
 կաւորութիւն չունիմ: — Դ. Անպարկեշտ բան է: —
 Ե. Քաղաքականութեան կը ծառայէ: 102
- ԳԼ. ԽԱ. Հաղորդութիւն:

Ա. Ես անարժան եմ: — Բ. Շատ յաճախ ընդունիլն անոր յարգութիւնը կը պակսեցընէ: — Գ. Անոնք, որ սակեպ կը հաղորդին, ամենէն աւելի անտանելի են:	118
ԳԼ. ԽԲ. Ուղղափառական առարքինութիւններ: Ա. Խոնարհութիւնը հոգւոյ անարգութիւն մըն է: — Բ. Համբերութիւնը տկարներու առարքինութիւն է: — Գ. Մինակ Ալոյիդիոսներ, Ստանիսլաւոսներ յառաջ բերելու կը ծառայէ եւ ոչ թէ կեսարներ եւ Սկիպիոններ: — Դ. Երկնից սիրոյն համար երկիրս արհամարհել:	126
ԳԼ. ԽԳ. Ժուժկալութիւն: Ա. Մեծ գէշութիւն մըն է քիչ մը տկարութիւնը: — Բ. Աստուած կը զթայ: Աստուած կը ներէ: — Գ. Ես բնութեան յօտարութիւններուն ետեւէն կ'երթամ: — Դ. Ինչո՞ւ մեզի նոյները տուեր է:	137
ԳԼ. ԽԴ. Ազատութիւն: Ա. Մարդ ազատ կը ծնանի: — Բ. Մտածելու: — Գ. Խօսելու ազատութիւն: — Դ. Պաշտօն: — Ե. Ուղղափառներն ազատութիւնն իրենց համար կը պահանջեն, ուրիշներուն կը զլանան:	147
ԳԼ. ԽԵ. Նոյն նիւթը կը շարունակուի: Ա. Յիսուս քրիստոս ազատութեան հիմը դրաւ: — Բ. Աւտարանը գերութիւնը ջնջեց:	163
ԳԼ. ԽԶ. Եղբայրութիւն: Ա. Ամենքնիս ալ եղբարք ենք: — Բ. Ի՞նչպէս ի գործ կը դրուի եղբայրութիւնը:	173
ԳԼ. ԽԷ. Հաւասարութիւն: Ա. Ամենքնիս ալ օրինաց առջեւ հասասար ենք: — Բ. Ինչո՞ւ ազնուապետութիւնը պիտ'որ չլնջուի: — Գ. Իսկ ատենի առանձնաշնորհութիւնը:	184
ԳԼ. ԽԸ. Ժողովրդական վեհապետութիւն: Ա. Ժողովուրդը վեհապետ է: — Բ. Աստուածարաններն ալ նոյնը կ'ըսեն:	197
ԳԼ. ԽԹ. Ազգայնութիւն: Ազգայնութիւններն իրաւունք ունին ինքնօրէն հաստատուելու:	210
ԳԼ. Ծ. Ուսուժն աշխարհականացընել: Ա. Տերութեան կը վերաբերի մանկութիւնը կերպաւորել: — Բ. Կղերականներն ընտանիք չեն ծանչնար: — Գ. Աւելի եւս չեն ծանչնար կրօնաւորները: — Դ. Պատանիները ծնողած սերէն կը պաղեցընեն:	217
ԳԼ. ԾԱ. Ուղղափառ Եկեղեցւոյ համաձայն զգալու կանոններ:	234

ՀՀ Ազգային գրադարան

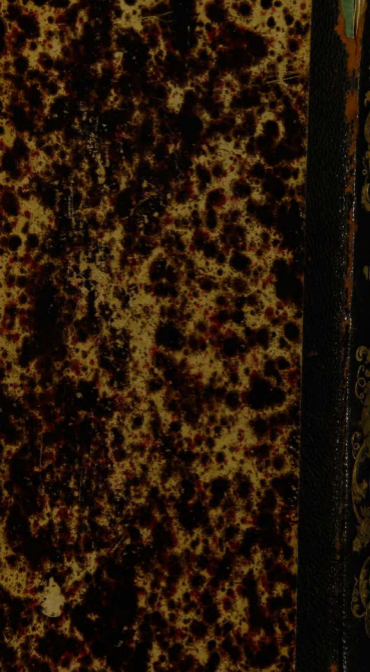

NL0666843

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0243388

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ուչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել կյուրը զանկացած մեջափոխ կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա կյուրը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Ltn
✓ 502

Ltn
✓ 501

ԳԻՒՐԻՄԱՅ

Պ Ա Տ Ա Ս Խ Ա Ն Ն Ե Ր

Կ Ր Օ Ն Ք Ի

Դ Է Մ

Ա Ռ Հ Ա Ս Ա Ր Ա Կ Տ Ա Ր Ա Ծ Ո Ւ Ա Ծ

Ը Ն Դ Դ Ի Ս Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Ց

Թ Ա Ր Գ Մ Ա Ն Ե Ց

Հ. ԱՂԵԲՍԱՆԴԻ Վ. ՊԱԼՃԵԱՆ

Ի Մ Ի Թ. Ո Ւ Թ Տ Ե Ն

Հ Ա Տ Ո Ր Բ.

Վ Ի Լ Ն Ն Ա

Մ Ի Թ Ա Ր Ե Ա Ն Ց Տ Պ Ա Ր Ա Ն Ը

Թ Ե Կ. 1864.

1947
P U S U N I T Y
A R M Y

UNITED STATES DEPARTMENT OF THE ARMY
OFFICE OF THE CHIEF OF STAFF
WASHINGTON, D. C.

7 502-60

28 509

Եկեղեցական պատմութիւն:

Ա. Ս. Բարթողիմէոսի կոտորածը: -- Բ. Նանթի հրովարտակին եւ առնուիլը:

Հետազոտութենէ ետքը՝ Եկեղեցւոյ դէմ անդադար հրապարակախօսութիւններու նիւթը Ս. Բարթողիմէոսի կոտորածն եւ Նանթի հրովարտակին եւ առնուիլն է: Թէ մէկուն եւ թէ մէկալին վրայ խօսք մը զրուցելը անօգուտ չ'երեւար:

Ա. Ս. Բարթողիմէոսի կոտորածը, որ Փաղղիայի մէջ կարուս Թ. 1572ին, Հիւկընոններուն (Կալվինականներուն) վրայ կատարել տուաւ, ստուգիւ պատմութեան թխադոյն էջերէն մէկն է, եւ ասիկա ոչ որ կրնայ տարակուսի տակ ձգել. բայց յանցանքն որոնն է: Թէ որ մէկը խել մը հրապարակախօսներու հաւատալու ըլլայ, ասիկա ուղղափառ Եկեղեցւոյ մէկ արիւնհասէղ գործքն է. բայց անկողմնակալ պատմութիւնը քննող մը ասոր պատճառը բոլորովին ուրիշ բան կը գտնէ:

Արդ պէտք է գիտնալ, որ նորոգութեան առջի ժամանակներէն սկսելով, Կալվինականները Փաղղիա մտնելէն ետքը՝ հոն ալ նոյնը ըրին ինչ որ ամէն տեղ կ'ընէին, ուր որ անգամ մը սոք կը կոխէին. ինչպէս Գրոտիոս բողոքականը կը զրուցէ: Աս Հիւկընոնները յաջողոցուն շատ բարձր աստիճանաւ որ անձինք խարելու, որոնց մէջ կը գտնուէին նաեւ թագաւորական ընտանեաց անգամներէն ալ, որոնք բոլորովին աշխարհասէր եւ անառակ վարք մը կ'անցընէին: Ասոնց վրայ աւելցուցին որչափ որ հրապարակական փողոցներու եւ տիղմերու մէջէն ապականեալ մարդիկ կրնային ժողվել, եւ սկսան իրենց դաւաճանութիւնը կերպաւորել: Բազմութիւնը շատնալով՝ աւելի եւս յանդգնեցան, մանաւանդ՝ երբ որ արքունիքը պատերազմներու եւ դաւակցութեանց հետ զբաղած տեսան. ուստի նաեւ զէնքով ու բռնութեամբ իրենց մոլորութիւնը տարածելու ձեռք զարկին: Քաղաքներու, երկիրներու եւ գեղերու մէջ, ուր որ կը մտնէին, ամէն բան սրայ եւ հրոյ տալու սորված էին, սուրբ եկեղեցիները կը կործանէին, վանքերը կը փլցունէին, քահանաները կը մեռցընէին, քրիստոսի կուսանքները կը ցրուէին ու կը խայտառակէին, եւ ամէն տեսակ կոտորած, մահ եւ արիւնհասէղութիւն ուղղափառներուն վրայ կը գործէին, որոնք որ իրենց հաւատքը ուրանալ յանձն չէին առներ: Եւ որովհետեւ Փաղղիայի թագաւորները երբեք իրենց հետ զաչինք դնելու զիջում չէին ըրած, գրգռիչ գրութիւններու ահագին բազմութեամբ յայտնի ապստամբութիւն յուզեցին, եւ խօսքէ՝ գործքի անցնէ-

լով՝ քաղաքներ ու ամրոցներ ապստամբեցուցին, եւ լա Ռո-
 շէլ ձեռքերնին առնելէն ետքը, հոն ամբաստան: Ասոնցմով
 շատանալով՝ Գերմանիայի բողոքական իշխաններուն, եւ Ան-
 գղիայի թաղուհայն գիմեցին, անոնցմէ ալ զօրքով ու զէն-
 քով օգնութիւն գտան, որով բոլոր Քաղղիա տակն ու վրայ
 եղաւ: Աս շարիքներուն վրայ աւելցաւ Քոլինեի ծովապետը,
 որն որ իր անուան պայծառութեամբն ու եռանդովը, որով
 Հիւլընոները կը պաշտպանէր, խիստ նեղութիւն կու տար
 թագաւորին: Ինչու որ՝ Քոլինեի՝ ունեցած համբաւը՝ թագա-
 ւորական իշխանութեան վնասովը՝ իր օգտին գործածելով՝
 թագաւորի մը պէս զանազան դաւառներու մէջ կը հրամայէր,
 ուր որ մինչեւ կառավարներ, զօրավարներ, եւ խորհրդական-
 ներ ուզածին պէս դրած էր, որոնք թէ զօրք եւ թէ տուրք
 իրեն կը հատուցանէին առանց թագաւորէն կախում մ'ու-
 նենալու:

Իրերը աս սահմանը հասնելէն ետքը՝ ինչ պատահե-
 ցաւ: Կարոլոս Թ. ծովապետը վաստրիկելու համար այնչափ
 միջոցները միշտ պարսպ տեղ ի գործ դնելէն ետքը, Հիւլը-
 նոներուն եւ մեկալ դաւակից իշխաններուն անսանձ յամա-
 ռութիւնը տեսնելով, վրան ծանր վախ մը եկաւ որ չըլլայ թէ
 ինքն ալ, ուրիշ ուղղափառ իշխաններուն պէս թագաւորու-
 թիւնը կորսընցընելու վիճակի մէջ իյնայ, ուստի՝ պարտք
 համարեցաւ տերութեան հարուածով մը ամէն կարելի կոր-
 ծանման առջեւն առնել, եւ այսպէս՝ գաղտնի հրամաններով
 սպաննել տուաւ Քոլինեի եւ ամէն բողոքականներուն զխա-
 ւորները, թէ Փարիզի եւ թէ թագաւորութեան ուրիշ քանի
 մը քաղաքներուն մէջ: Անտարակոյս դէպքը ասանկ պատա-
 հած է:

Կրնայ մեկը հոս տեղս հարցընել, թէ սողոյգ է ան,
 որ կ'ըսեն թէ, Հիւլընոները վերջին դաւակցութեամբ մը
 թագաւորին ու թագաւորական ընտանեաց կենաց որոգայթ
 դրած էին, չէ նէ Կարոլոսին բարկութիւնը շարժելու համար
 բուական եղած էին նախընթաց ծանր ծանր դէպքերը. ինչու
 որ՝ թէ մեկ թէ մեկալ կարծիքը պաշտպանող հեղինակներ
 կան: Նմանապէս կրնայ մեկը հարցընել թէ աս տրամադրու-
 թիւնը զխաւորարար թագաւորին, թէ իր Կատարինէ՝ մօրը
 գործքն էր, ինչպէս որ՝ թագաւորն արդարացընելու համար,
 գաղղիացի պատմիչներէն շատերը կը գրեն: Աս հարցմունքնե-
 րուն ինչ պատասխան որ տրուելու ըլլայ, սողոյգ է՝ որ թա-
 գաւորն ամենեւին չկեղծաւորեցաւ, եւ յայտնի հրատարակեց
 թէ իր գործքն էր: «Շոսվապետին մահուանէն երեք օր ետքը,
 կ'ըսէ Տաւիլա, . . . թագաւորը . . . անձամբ խորհրդանոցը
 գնաց, եւ թէպէտ պատահած դէպքերը առջի օրերը ժողո-
 վըրդեան խռովութեանը տուած էր (որն որ նաեւ բողոքա-
 կանները սաստիկ ստեղծ ըլլալուն համար սողոյգ էր), այսու

ամենայնիւ՝ հոն իր խորհուրդները բացաւ ամենուն առջեւը, եւ երկայն պատմութիւններով յայտնեց իր պատճառները, որոնց համար պատուէր տուած էր, որ սպաննուին ու ջընջուին այն ապստամբներն ու իր անձին ու թագաւորութեան մշտնջենաւոր դաւաճանները, որոնց որ այնչափ անզամ անցած ոճիրները շնորհած էր, բայց անոնք յամառ նենգութեամբ մը նորէն նորէն դաւակցութիւն կ'ընէին եւ ապստամբութիւն կը գրգռէին,։ Այսչափ կը զրուցէ Տաւրա, եւ իրեն հետ կը մտաբանին, ամէն՝ թէ ուղղափառ եւ թէ բողոքական պատմիչները, որ այն աղետալից դէպքը կը յիշեն,։ Բայց՝ ասոր մէջ Եկեղեցին ամենեւին մաս չունէր, Չէ թէ միայն ամենեւին մասնակից չէր, այլ նաեւ չէր կրնար ալ ըլլալ։ Աղէկ միտ դիր ասոր, իմ ընթերցողս, ինչու որ՝ եթէ ասիկա պայծառ ցուցուելու ըլլայ, խնդիրը լուծուած է։

Հոսմ չէր կրնար մասնակից ըլլալ. վասն զի ոչ Հոսմ եւ ոչ ուրիշ ուղղափառ արքունիք մը այն կոտորածին վրայ նշմարանք մը ունեցած չէին. եւ ասիկա այնչափ յանկարծական բան մը երեւցաւ Փարիզ զանուող օտար տէրութեանց դեսպաններուն, որչափ յանկարծական էր ան դժբախտներուն, որ զոհ եղան։ Ոմանք կատկած ունեցան թէ, Ալպայի դուքսը քանի մը տարի առաջ Պաետնի ժողովքին մէջ խորհուրդ տուած ըլլայ զանազան խիստ միջոցներ բանեցընելու բողոքականներուն դէմ, եւ ասիկա հաւանական է, գիտնալով անոր մտածութեան եղանակը. բայց ստոյգ է որ, երբ որ այն կոտորածը պատահեցաւ, ինք Մոնս կը պաշարէր, եւ երբ որ լսեց բոլորովին յանկարծակիի եկաւ, ինչպէս յայտնի է սկզբնապիւր մուրհակէ մը, զորն որ նոյն առթիւն մէջ ինք գրած է, եւ զորն որ Պարոն Վաշար 1842ին Պրիստելի Ակադեմիային առջեւն հանեց, եւ ուղողին կը ցուցընէր։ Հոսմայ մէջ ալ ամենեւին մէկը չէր գիտեր, ինչու որ՝ նոյն իսկ Սալուիաթի Նուիրակը որ ան ատենը Փարիզ կը գտնուէր, յառաջագոյն ամենեւին նշան մը չէր առած, ինչպէս Շաթոպրիան Հոսմ գտնուող Գաղղիայի դեսպանը, Գրիգոր ԺԳ.ին եւ Սալուիաթի Նուիրակին թղթակցութիւններէն ցուցուց, զորոնք որ ինք ձեռք բերած եւ Սիր Ճեմա Մէքընսթընին հաղորդած էր եւ ասիկա ալ իր Անգղիայի պատմութեան մէջ հրատարակած է։ Պատահած դէպքը Սպանիայի Փիլիպպոս Բ. թագաւորին ալ բոլորովին նոր եկաւ, եւ ասիկա Քափֆիք՝ Փիլիպպոսի յառաջադրանքներէն քաղած է։ Աւելի ինչ կ'ուզես։ Եւ ոչ Վատարինէ՝ Վարոլոսի Թ.ի մայրը՝ յառաջագոյն իմացած էր, եւ ասոր փորձը անտարակուսելի է, որովհետեւ նոյն ան ժամանակն էր, որ իր Լա Մոթ Ֆենէլն դեսպանին միջնորդութեամբը Եղիսաբէթ (Սպանիայի) թագուհւոյն հետ հաշտութիւն ընելու ետեւէ ինկած էր, եւ կ'ուզէր զանիկա իր որդւոցը մէկուն՝ Անտուի կամ Ալանտոնի գրսին հետ ամուսնա-

ցընեւ: Ո՞վ կրնայ ուրեմն հաւատալ որ, Կատարինէ ուզած ըլլայ այսպիսի գործողութեան մը վրայ խօսիլ մի եւ նոյն ատեն՝ որ կը պատրաստուէր այնպիսի գործք մը կատարելու, որն որ աւելի պիտ'որ կատարէցընէր Եղիսարէթ թագուհին, որ հաշտեցընել կը բաղձար. մանաւանդ որ, եւ ոչ իսկ իր զեպանին բան մը յայտնած էր, որն որ ստուգիւ թագուհւոյն առջեւը առանց պատասխանուոյ մնալով անոր աչքէն պիտ'որ իյնար ու նախատուէր, ինչպէս որ իրօք ալ պատահեցաւ: Ասիկա՝ ասով մինակ կը մեկնուի երբ կ'ըսենք թէ այս դէպքը բոլորովին թէ իրմէ եւ թէ ուրիշներէն անձանօթ գործողութիւն մըն էր: Արդ՝ եթէ ասիկա ստուգիւ ասանկ է, ես նորէն կը հարցընեմ, ինչպէ՞ս ուրեմն Եկեղեցին յանցաւոր կրնայ ըլլալ, երբ որ եւ ոչ իսկ մասնակից կրնար ըլլալ:

Թագաւորին խորհրդեան մէջ եկեղեցական մը մտած չէր, ոչ եպիսկոպոս մը եւ ոչ ալ նուիրակը, բայց եթէ մինակ թագաւորական արքունիքը, եւ գործադրութիւնն ալ ամենեւին եկեղեցականի մը յանձնուած չէր. մինչեւ Քաղաքացիական Գործերէն հեղինակը կը վկայէ, թէ կղերք, ամենեւին մասն չունեցաւ աս բանիս մէջ, եւ թէ բոլորովին քաղաքագիտական գործողութիւն մըն էր. ինչպէ՞ս ուրեմն սյդչափ զրպարտութիւնները կը հնարուին Եկեղեցւոյ զեմ:

Բայց այո՛, Եկեղեցին մաս մ'ունեցած է, եւ իր մասը թեթեւ չէր: Ո՞վ որ Լիոն, Թուրուզ, Պարսոյ, Պուրթ, եւ ուրիշ քաղաքներուն պատմութեանը ծանօթ է, գիտէ, որ եպիսկոպոսները եւ եկեղեցականները բարեբախտութեամբ կրցան այն զժբախաններէն շատերը ազատել. երբ որ ասոնք ժողովրդեան կատաղութենէ կը հալածուէին, զիրենք քովերնին պահեցին, պաշտպանեցին, եւ իրենց իշխանութիւնը անոնց օգտին գործածելով՝ արգելեցին իրենց արեանը թափուիլը: Ասիկա է ստոյգ մասնակցութիւնը, որ Եկեղեցին ունեցաւ:

Բայց Հռոմ, կ'ըսեն ոմանք, Գրիգոր ԺԳ. Զ+ԻՂ Առաջինը երգել առաւ, երբ պատահած զէպքն իմացաւ: Ամենաճմարիտ է, ես ալ քեզի կը պատասխանեմ, Քահանայապետը իրաւունք ունէր այնպէս ընելու, եւ ամէն ծանրագլուխ ընթերցող բաներուն ինչպէս անցնիլը իմացածին պէս, նոյն իրաւունքն իրեն պետք է տայ: Պատահած զէպքերը Հռոմ անանկ պատմուած էին, ինչպէս ուրիշ արքունիքներուն ալ ծանուցուած էին թէ, թագաւորը «պարտաւորուած էր շարեաց առջեւն առնելու, որպէս զի յանկարծակիի չբանուի, որովհետեւ հրաշքով մը իրեն ականջն հասած էր անոնց գաւակցութիւնը՝ ոչ միայն զինքը, այլ նաեւ թագուհին՝ իր մայրը, Անժուի ու Ալանսոնի դքսերն՝ իր եղբարքը սպաննելու»: Ասանկ լուրն իսկզբան տարածուեցաւ եւ ամէն մարդ ալ ասանկ հաւատաց: Այն վայրկենին մէջ Հռոմ ալ՝ նոյն իսկ Փարիզի ու Գաղղիայի գաւառներուն մէջ զիտցուած

ու հաւտացուած լրերէն աւելի բան չէր գիտցուեր: Արդ՝ քահանայապետը թագաւորական արքունեաց այսպիսի գրեթէ հրաշքով ազատելուն լուրը առած ատենը երբ՝ որ Ջոն Վոուստ ալ երգելու ազաւանքն ընդունեցաւ, իրաւամբ կրնա՞ր արդեօք եւ պէ՞տք էր նոյնը զանալ: Ընթերցողը թո՛ղ աս պարագաները մտածէ, եւ տեսնէ թէ պատճառ մը կայ ի շարն մեկնելու: Այսու ամենայնիւ Գրիգոր ԺԳ. քահանայապետը, որուն հեզուժիւնը պատմիչները շատ անգամ իբրեւ աւելորդ վար կը զարնեն, աս առթին մէջ կը հառաչէր եւ կ'ըսէր «Ով զիս կրնայ ապահովցընել, որ յանցաւորներուն մէջ, անմեղներն ալ կորսուած չեն»: Ահա ասիկ յանցանքն, որ աս բանիս մէջ եկեղեցին ունեցաւ:

Ջոն եղոյններուն թուոյն նկատմամբ, աս նախ կը զրուցեմ թէ, որչափ որ ըլլայ, միշտ դառն եւ սաստիկ ցաւալի բան մըն է. այսու ամենայնիւ՝ ստոյգ եմ, որ անոնց թիւը արտաքոյ կարգի եւ անհաւատալի եղանակաւ շափազանց դրուած է: Եղան ոմանք որ որչափ կրնային նէ բերանին բացած կ'աղաղակէին թէ այն կոտորածին մէջ 100 հազար հիւկընտներ մեռած են. ուրիշները 60 հազարի ինջեցուցին: Հիւկընտներու վայրէջումն մէջ որն որ ինը տարի ետքը, 1581ին, նոյն ազանդաւորներուն խորհրդովն ու միարան մասնակցութեամբը շինուած ու տպուած է, եւ որն որ աւելի կը ջանայ եղած զոհերուն թիւը շատցընել քան թէ պակսեցընել, նախ 30 հազարի վրայ խօսելէն ետքը՝ 15 հազար՝ հարիւր վաթսուն եւ ութի կ'ամփոփէ: Աւերջապէս՝ երբ որ անունին ժողվելու կը սկսի 786էն աւելի անուն շիգաներ յիշելու: Հոս՝ հարիւր գայլերուն առասպելը լսել մը չիգա՞ր քեզի:

Բայց՝ նորէն կը զրուցեմ, թէ զոհ եղոյններուն թիւը որչափ որ ալ ըլլայ, միշտ ցաւագին արտասուաց արժանի գործք մ'եղած է. բայց աս մինակ կը հաստատեմ թէ այն գործքը ան եղանակաւ պատահած չէ ինչպէս որ Ս. Եկեղեցւոյ թշնամի գրիչները նկարած են, եւ դարձեալ թէ ինչպէս որ ալ եղած ըլլայ, Եկեղեցին ուրիշ մաս մը չունեցաւ ասոր մէջ բայց եթէ արտասուօք դառն սղբալու:

Բ. Գանք Նախի հրովարտակիւ եր առնուելուն վրայ. եւ նախ առաջին՝ ինչ էր աս հրովարտակը, ինչպէս, եւ ինչո՞ւ համար ետ առնուեցաւ: Պէտք է գիտնալ որ, Հենրիկոս Գ. Քաղցրոյսի գահը նստելէն ետքը, կամ քաղաքական խոհեմութիւն համարելով՝ երկայն ատեն չհակառակելը հերեւակոսներուն դէմ, որոնք որ սպստամբութեամբ թագաւորական իշխանութեան շատ իրաւունքները իրենց յափշտակած էին, եւ կամ անոնց հետ ակնածութեամբ վարուիլը շնորհակալութեան պարտք մը սեպելով, որոնց ժամանակ մը կրօնակից եղած էր եւ զինք պաշտպանած էին, հրովարտակ մը հանեց եւ աս հրովարտակով իրենց շատ քաղաքական իրաւունքներ շնոր-

Հեց, որսնցմէ մէկն ալ աս եղաւ, որ հրապարակաւ կրօնին կրնային դաւանիլ: Տարիներ վրան անցնելով՝ յաջորդ թաղաւորներուն իշխանութեան ատենը խառնութիւնները դադրած էին, Հիւլընոններուն ձեռքէն առնուած էր Լա Ռոչէլն ալ, ուր ամբացած էին, եւ այն աղանդաւորներուն թիւը շատ քիչցած էր: Լուզոփիկոս ժ.Գ. գահն անցաւ նէ, 20 տարի ջանաց զիրենք ուղղափառ մութեան դարձընելու եւ աղէկ ալ յաջողցուց: Ահաւասիկ՝ ինչպէս Քանթու աս բանս կը պատմէ: «Լուզոփիկոս ժ.Գ. բազմալով կամաց կամաց զիրենք դարձընելու, ամենեւին խտուութիւն մը չբանեցընելը, իր նախորդներուն ըրած շնորհքները յարգելը, անսացողները վարձաբերելը, եւ առաքելութիւններուն օգնելը իրեն պարտք մը կը սեպէր: Ասոր պատուը քիչ չէր: Աղնուականներէն, որսնց կէտը Հենրիկոս Գ.ին ատենը բողոքական էր, ամէնքն ալ ուղղափառութեան դարձած էին: Տ՛Աղըսոյ ատենադպիրը կը զրուցէ թէ իր հայրը Լանկտքի կուսակալութիւնը թաղուցած ատենը տեսած էր որ երեք օրուան մէջ նոյն թէմին մէջ վեց հազար բողոքականներէն աւելի կրօնին փոխած էին, եւ թէ կենդրոնական գաւառներուն մէջ գրեթէ բողոքական ալ չէր թեացած. ասոնց մէջէն ով որ վաճառականութեամբ կը հարսանար, ուղղափառութեան կը դառնար աղնուականութիւն ու պաշտօններ առնելու համար»:

Միամտնաի՛ բողոքական հեղինակն ալ կը հաստատէ թէ Լուզոփիկոս ժ.Գ.ին Հիւլընոնները դարձընելու համար բանած ճամբան անպտուղ եղած չէր:

Ուրեմն բաները աս վիճակի մէջ գտնուած ատենը՝ ժամանակը հասած երեւցաւ բոլոր Գաղղիա մէկ կրօնի միացընելու, եւ աս կարծիքը, կ'ըսէ Միամտնաի, ընդհանուր ամենուն կարծիքն էր: Աս բանիս վերջին մղումը տուաւ Լը Թէլիէ ատենադպիրը, որն որ 83 տարեկան ծեր մը եւ իր հիւանդութիւններովը մահուան դուռն հասած ըլլալով, իրրեւ իրեն վերջին մտիթարութիւն մը՝ խնդրած էր որ, կարող ըլլալ մեռնելէն յառաջ Նանթի հրովարտակին եւս առնուելուն համար տրուելու հրամանագրին ստորագրել. եւ թագաւորը, որ ինքն ալ նոյն բաղձանքն ունէր, եւ աս բանիս մէջ կրօնի օգուտը քաղաքականութեան օգտին համաձայն կը տեսներ, եւս առաւ այն հռչակաւոր հրովարտակը. եւ ահաւասիկ՝ պատմիչներուն վկայութեամբը աս եղանակաւ գործքը կատարուեցաւ:

Թէ թագաւորը աս բանիս իրաւունք ունէր, անտարակուսելի է: Նոյն խի բողոքական Գրոտիոսը ստիպուեցաւ ըսելու «Աղէկ գիտնան բողոքականները, որ Նանթի եւ ուրիշ ասոր նման հրովարտակները դաշնաւորութեան պայմանագրութիւն մը չեն, հապա հասարակաց բարեղն համար թաղաւորէն տրուած հրամանագիրներ, անոր համար եւս կրնան առնուիլ, երբ որ հասարակաց բարիքը կը պահանջէ»:

բաւունքը ամէն բողոքական ազգերը վերջին աստիճանի խրատութեամբ կը բանեցընէին ուղղափառներուն դէմ, սրտնց բողոքները ամենեւին բանի տեղ չէին դրուեր: Թէ խոհեմութիւնն ալ խորհուրդ կու տար Աուգոստինոսի առ զործքիս ձեռք զարնելու, անկից ալ կրնայ տեսնուիլ որ, նոյն հրաժարտակիրն տրամադրութիւնները արդէն մի առ մի կամաց կամաց ջնջուած ըլլալով՝ ան ատենուան Հիւլերնոսներուն Եկեղեցւոյ հետ միանալու տրամադրութիւնը ան աստիճանի հասած էր, որ ալ ուրիշ բանի մը չէր կրնար սպասուիլ, բայց եթէ թագաւորութեան ընդհանուր խաղաղական հաշտութեանը: Եւ ասանկ ալ իրօք պատահեցաւ, թէպէտ եւ ըստ մասին նոյն գործողութիւնը խանգարեցաւ անոր գործադրութեան եղանակին:

Ինչու որ՝ թէպէտեւ թագաւորը պատուէր տուած էր, որ ամէն բան քաղցրութեամբ ըլլայ, եւ եպիսկոպոսներուն ժողովքներուն մէջ առ խօսքերն ալ ըսած էր «կը յանձնեմ ձեզի բողոքականներուն հետ քաղցրութեամբ վարուիլ, եւ զիրենք ճշմարտութեան կանչելու համար ուրիշ բան ի գործ չդնել, բայց եթէ փաստ ու պատճառ», պստու ամենայնիւ Աուգուստ, որ թագաւորական հրամանագրին գործադրութեանը ներկայ գտնուելու խրկուած էր, անվայել եղանակաւ զինուորական խտուրտութեամբ վարուեցաւ: «Չէ թէ կը սպաննէր, կ'ըսէ Քանթու, հապա՛ կամ տուգանքներով, եւ կամ հրապոյրներով ուղղափառ հաւատոյ դաւանութիւնը իրենց տալ կու տար: Նորէն կ'իյնային: Ահաւասիկ նորէն իյնողներուն դէմ օրէնքը ձեռքն էր: Կ'ուզէին տերութենէն հեռանալ: Ահաւասիկ ուրիշ օրէնք մ'ալ ձեռքն ունէր գաղթականութեանց դէմ, եւ բողոքմանց պահով չէր դրուէր»: Բայց՝ Եկեղեցին առ առ թիւ մէջ ինչ ըրաւ: Եկեղեցին՝ որ հրովարտակիրն ետ առնուելուն հեղինակը չէր, ինչպէս Սեն-Սիմոն եւ ուրիշ ամէն հեղինակները կը վկայեն, ամենայն կարելի եղանակաւ ջանաց անոր գործադրութիւնը մեղմացընել: Ֆէնէլն եպիսկոպոսը առ առ թիւ մէջ կը գրէր: «Ո՛վ հօգիւք մէկզի ձգեցէք ամէն սրտի փոքրօրութիւնը, ընդարձակեցէք ձեր գութը: Թէ որ մինակ հրամայել, յանդիմանել, ուղղել, օրինաց թուղթը ցուցընել գիտէք նէ, բան մը չէք գիտեր: Հայր եղէք, առ բաւական չէ. մայր ալ եղէք, կրեցէք ծննդեան ցաւերը ու ճգունքը սրտերնուդ մէջ Յիսուս Քրիստոս կերպարանելու»: Աս վախճանաւ խրկուած քարոզիչները յանձն շատին իրենց պաշտօնն սկսելու մինչեւ որ զինուորները չհեռացան: Եւ Պոսիւէ իր թէմին մէջ բոլորովին դէմ կեցաւ ամէն տեսակ բռնադատութեան, եւ չէր կրնար տանիլ որ իր անուամբը նեղութիւն կրէին: Մանաւանդ որ շատ ետեւէն ինկաւ Աուգոստինոս Ժ. Գ. էն 1698ին Յայրաբարոս-Իննը, կուսակալներուն արուած Բաթաւորի հրահանգը, եւ եպիսկոպոսներուն

ուղղուած Բաբուսի Բազիլը ընդունելու, որոնցմով տէրութեան գոները կը բացուէին բողոքականներուն, իրենց ստացուածքները եւ կը արուէին՝ մինակ աւ պայմաններով, որ յանձն առնուն կրթութիւլ: Մէկ խօսքով Եկեղեցին այն գործքին մէջ ուրիշ մաս չունեցաւ, բայց եթէ իր սովորական մասնակցութիւնը՝ իմաստութեամբ եւ մարդասիրութեամբ ուրիշին անխոհեմութիւնն ու յանդգնութիւնը չափաւորել: Գէպքն ասանկ եղած է, եւ ոչ որ կրնայ նոյնը եղծանել, թէ յառաջագոյն չ'եղծաներ ան ժամակներուն բոլոր պատմութիւնները: Արդ ասկից ետքը՝ Եկեղեցւոյ դէմ այնչափ աղաղակելու ինչ բան կը մնայ:

Բայց, եւ չեմ կրնար լռել հոս տեղս քանի մը խորհրդածութիւն ընելու իմաստուն ընթերցողներուն: Ս. Բարթողոմէոսի կոտորածը եւ Նանթի հրովարտակին եւ առնուիլը անդադար անհաւատներուն բերանը կը պառաին, որոնք որ ստոր համար մշանջնաւոր ողբերգութիւն մը կ'ընեն Եկեղեցւոյ դէմ ու ինչպէս տեսանք, Եկեղեցին ուրիշ մասնակցութիւն մը չունեցաւ, բայց եթէ դէպքերը քաղցրացընել եւ մեղմացընել. բայց՝ ո՞վ է իրենց մէջէն, որ անգամ մը յիշէ կամ ողբայ այն զարհուրելի կոտորածները որ բողոքականները ուղղափառաց դէմ գործեցին. կոտորածներ, զորոնք իրենք ալ կը խոստովանին, եւ որոնց վրայ այնչափ կը պարծին: Բանն ասանկ է: Լուտեր կը պարծէր որ ինք պատճառ եղած էր զեղացւոց ըսուած պատերազմին մէջ բոլոր թափուած արեանը, երբ 100 հազար հոգիէն աւելի այն զժրախտ զեղացիներէն սպաննուած էին: Ճինեւրայի մէջ կալվինէն դրուած ատեանը վաթսուն տարւան մէջ (ինչպէս նոյն քաղքին արձանագրութիւնները կը ցուցընեն), 150 հոգիէն աւելի դատաւարտեց մինակ մոգութեան կասկածանքի մը համար, ասանց յիշելու այնչափները որ ինք արտօրել, բանտարկել, պրել տուաւ: Ո՞վ կրնայ համրել Շվեաներուն, Նորվեգիացւոց ու Ցանիմարբացւոց ըրած կոտորածները: Ո՞վ կրնայ պատմել զլիւաւորաբար Ցուլքարըխայի սպաննութիւնները: «Ես կ'ուզէի, կ'ըսէ Քից-Ուիլլեմ բողոքականը, ջնջել այն երկայն շղթան այնչափ անօրէնութիւններու, որ նորագութիւնը Անգլիայի մէջ գործեց: Անիրաւութիւնները, հարստահարութիւնները, կոտորածները եւ սրբապղծութիւնները կը լեցընեն մեր տարեգրութիւնները»: Իսկ Իրլանտայի աւերածները ո՞վ կրնայ նկարագրել: Անհաւատալի բան կ'երեւայ մինակ Քրոմուէլ պաշտպանին ըրածը: Ուղղափառները այնչափ շատ բազմութեամբ հալածուած, պրած, եւ խղջուած էին, որ ամբողջ գաւառներ նոյն կղզւոյն մէջ անմարդաբնակ եղան: «Արնայի, կ'ըսէ Պոսիւէ, մինչուկ հիմա պահուած յիշատակարանները աչքիս առջեւն ունենալով, Յովհաննա թագուհւոյն հրամանաւր Պէտանի մէջ կատարուած սպաննութեան գործքերը յիշել, ուր

անթիւ քահանաներ, կրօնաւորներ, աշխարհականներ ջարդուեցան, կրնայի յիշել զահաւանդները ուսկից նետուեցան, հորերն ուր խղղուեցան, Լա Ռոշելի նաւահանգիստը ուր ընկրղեցան, եւ Նիսի, Մոնթոպանի, Ըլէի, Մոնփելլիէի հրապարակական արձանագրութիւնները, որոնցմէ կը տեսնուի որ, անտարբերութեամբ՝ անգութ սրտի՝ եւ նենգաւոր խորհրդով այն կոտորածները կը հնարուէին ու ի գործ կը գրուէին, :
 «Վճպուազի եւ Մոյի երկու դաւակցութիւնները, կ'ըսէ բողոքական Ֆից-Ուիլլեմ, հինգ բորբոքած քաղաքական պատերազմները, մատնուած բերդերը, կոշոպտուած ու սյրած եկեղեցիներն ու վանքերը, խղղուած քահանաները, կրօնաւորները եւ Փամիէի, Ռոտելի, Վալանսի հանդիսական թափորներու ատեն բարբարոսական եղանակաւ սպաննուած պարզ հաւատացեալները անթիտելի վկաներ են արիւնահեղ բարբարոսութեան մը, որ Հիւկընսները ուղղափառաց զէմ գործեցին, » :

Նաեւ Ֆրուանդան բողոքականը կը խոստովանի, որ մինակ Տոֆէն դաւառին մէջ 250 քահանայ եւ 112 կրօնաւոր սպաննուեցան: Բողոքականներուն տօնացոյցը իրենց մէկ յաղթութիւնն աս խօսքերով կը ծանուցանէ. «Սեպտեմբերի 27ին, 1562, յաղթութիւն հաւատացելոց (Հիւկընսներու) պապականներու դէմ. քաղաքը կոշոպտուեցաւ, եկեղեցականները ջարդուեցան ու ջրհորներու մէջ նետուեցան, կղերականները բռնուեցան երբ Որդի Արտ-ձոյ Կէր-ձոյ, ուրդոյ Բոզ կ'երգէին, եւ Եկեղեցւոյն քովի ջրհորին մէջ նետուեցան ու խղղուեցան, » : Այսու ամենայնիւ գեռ շատ բան կը մնար ինծի խօսելու այն կոտորածներուն վրայ որ Միտլի-ն անունով ծանօթ են, եւ չեմ գիտեր թէ պատմութեան մէջ ասկից աւելի չլուած անգթութիւն մը կը յիշուի արդեօք. կը մնար զարձեալ խօսելու, տարագրութիւններուն, տուգանքներուն, աքսորներուն, բանտարկութիւններուն, կենդանի կենդանի պատաած աղիքներուն, պրկոցներուն, Սկէլինձերի գուտար՝

¹ Աս ամենամարտը Լոնտոնի զգեկին մէջն էր, եւ Սկէլինձեր անունով արհեստուորէ մը հնարուած ըլլալուն համար, ասանկ կը կոչուէր: Երկու երկաթէ զորուոր աղեղներ՝ իրենց մէկ ծայրովը իրարու հետ կըցուած էին, անանկ որ՝ թէ որ գոցուելու ըլլային բոլորակ մը կը ձեւանար. եւ որպէս զի աս միացած աղեղները որ եւ իցէ զբութեան դէմ գոցուած մնան եւ ամենեւին բացուելու վտանգ չըլլայ՝ աղեղներով երկու ազատ ծայրերը բոլորակէն զեպ ի գուրս ցցուած մաս մը օւժէին, որ տակով կամ շուանով պինդ կը կապուէին: Երբ որ յանցաւորը տանջել կ'ուզէին, աղեղները կը բռնային, եւ աղեղին մէկուն վրայ ծնրադրութեան ձեւով նստեցրնելէն ետքը՝ զահիճները բռնութեամբ եւ հարուածներով բոլոր մարմնը անանկ կը կծկեցընէին, որ մինչուի ծնկուրները կուրծքը կը շշափէին, եւ ան ատենը մէկալ աղեղը կ'ոճրէին վրայէն աստիկ զբութեամբ գոցելով ու ճնշելով երկու ծայրերը վերը յիշած տղաներով իրարու հետ կը կապէին, եւ այսպէս խեղճ յանցաւորը բոլորակի մը մէջ ճնշուած կը մնար: Այնպէս անասանի՝ այնպէս գառն՝ եւ այնպէս մահարեք վիճակ մըն էր

բաւած տանջանարանին, եւ ուրիշ հնարուած եւ ի գործ
գրուած հարիւրաւոր տանջանքներուն վրայ, որոնք ուղղա-
փառները դարերով ամենաբողաքականացեալ Անդղիայի մէջ
եւ ուրիշ անգուանք կը կրէին, բայց այս ամենայն մէկ դի ձգե-
լով՝ մինակ մէկ հարցմունք մ'ունիմ ընելու: Ինչո՞ւ համար մեր
անհաւատները միշտ բերաննին առած են Ս. Բարթողիմէոսի
գիշերը, Նանթի հրովարտակը, եւ միշտ կը մտնան այս ամէն
գործքերը որ այնչափ աւելի ծանր են: Ինչպէս կ'ըլլայ որ, ի-
րենց աղիքը ի դուժ շիշարժիր, բայց եթէ մինակ բողոքա-
կաններուն կրած շարիքներուն վրայ, եւ միշտ անզոյց, եւ
խիստ են ուղղափառներուն վրայ: Ընթերցող, հոս այնպիսի
կեղծաւորութեան, ամբարշտութեան, բարբարոսութեան խառ-
նուածք մը կայ, որ խօսքով շինկարուիր:

Պ Լ Ո Ւ Խ Խ Լ Բ .

Եկեղեցական պատմութիւն:

Ա. Փալիլէոսի դատապարտութիւնը: — Բ. Անոր գեժ եղած անգթու-
թիւնները:

Ա. Եկեղեցւոյ գեժ մշտնջենաւոր ամբաստանութիւն-
ներուն աղբիւր մըն է նաեւ Փալիլէոսի դատապարտութիւնը:
Ահաւատներուն հաճոյական բան է նոյն հռչակաւոր անձը
բանտի մը գետնափորներու մէջ՝ պարանոցէն շղթաներով
կապուած, ձեռուրները կապանքներով պրկուած եւ սուրը-
ները երկաթի զարնուած նկարել, եւ մասով ցուցնելով՝ ա-
զազակել, ահաւասիկ Եկեղեցւոյ ներդառնիւնը: Եւ, իրացընէ,
այսպիսի նկար մը զիւր-Ռիւնները շարժելու շատ յարմար է,
մանաւանդ՝ երբ որ գտնէ ճշմարտութեան սքոտի մ'ալ ըլլայ,
որ նոյնը հաստատէ. բայց ստիկա խարուողներուն պարզ ե-
րեւակայութիւնն է եւ խարել ուզողներուն նենգութիւնը:

Ահաւասիկ ինչպէս գէպքը պատահած է: Փալիլէոս
երկրիս շարժելուն սքանչելի գիւտը գտնելէն ետքը, որն որ
ամէն ան ատենուան գիտուններուն կարծեացը հակառակ էր,
նոյնը Հռոմ ալ յայտնեց: «Յորչափ որ ենթադրութեան
սահմանին մէջ կը մտար, (ասանկ կը գրէ նոյն իսկ Վիպրի, որն
որ նաեւ քաղելով յառաջ կը բերէ ուրիշներուն Եկեղեցւոյ
գեժ զրուցած խօսքերը) Հռոմայի արքունիքը ամենեւին խըն-
դրոյն մէջ խառնուիլ չէր ուզեր. . . Արդէն թոյլ տուած էր
Վարդինալ Քուչային երկրիս շարժումը պարտականել, եւ կո-
տոր մէջ մտար, որ բաւական էր յանցաւորի մը համար ժամ մը,
կամ մէկ ու կէս ժամ մինակ աս աղեղին մէջ կենաց անհանգուրթե-
թի հոգեւորութիւն մը կրելու, մինչեւ ամաց շթեն՝ բերնէն՝ եւ ը-
զուանքներէն արեւը դուրս կը ցաթկեր: Ծանօթութեան թարգմա-
նչիւն:

նաեւ իր պաշտօնը՝ որչափ որ պարտաւոր էր ճշմարտութեան եւ անոր պատուոյն, որուն որ ես վկայ ունիմ նոյն իսկ Վարդինալին գրութիւնը: Եւ եթէ այն հանձարաւոր անձը անկեղծութեամբ Բեյլարմինոսի խորհրդեան անսալու ըլլար, ինչպէս ան ատենը խոստացած էր եւ գուցէ գիւրութեամբ ալ կրնար ընել, իբր պահելու՝ եւ թողնելու՝ եղանակ տալէն, այսինքն է՝ Վարդինալին մեռնելէն տասնուերկու տարի ետքը, շէր ունենար այն կակիծները, որ զինք քիչ շարամեցուցին: Արդեապէս՝ իր այս ընթացքը յայտնի կ'երեւայ Քահանայապետին անունովը Բեյլարմինոսի տուած հրամանէն, որն որ ետքէն Սուրբ Պաշտօնին արձանագրութիւններուն մէջն ալ գրուեցաւ, եւ որուն խօսքերը մասնաւոր մտադրութեան արժանի են, որ Աւ Թեոփիլոս Երէն իբր Սուրբ Պաշտօնի Կառնալիսի Դէլ՝ սկզբնապէս հարցնելու իր: Արդ՝ կը հարցընեմ ես ծանրագլուխ ընթերցողի մը մինչեւ հոս կայ բան մը, որ կամ Եկեղեցւոյ եւ կամ Սուրբ Պաշտօնին նկատմամբ սողոսանելի ըլլայ:

Բայց տես ահա ասիկ՝ ինչ եղանակաւ բաները յառաջացան Մալէ Տիւ Փան Ճինեւրացւոյն պատմածներուն նայելով. «Պաշտօնիս, կ'ըսէ, ամենեւին աս հրամանը չպահեց, եւ քանի մը տարի ետքը հրատարակեց աշխարհքիս դրից վրայ վեց վճիռներ, որոնք զարմանալի արագութեամբ մը ծախուեցան, եւ քիչ ատենուան մէջ ամէն լեզուաւ թարգմանուեցան: Տակաւորաւ Լոթարինգիայի Քրիստիանա քաղաքին մէջ ճառ մը, որուն մէջ փորձառութիւնը աստուածաբանական պատճառներով կը հաստատուէր: Աս եղանակը որ իրեն բացօթյա արգելուած էր, այնչափ աւելի իրեն հաճոյական բան էր, ինչպէս Կոստանդնուսի ենթադրութիւնը: Մէկ խօսքով Հռոմ այսպիսի գրութիւններու հեղեղ մը կոխած էր, որոնցմով Թոսկանացի աստեղարաշիւր կը ջանար իր գրութիւնը հաւատոյ վարդապետութիւն մը կանգնելու:»

«Աս ամէն բաներու համար ամբաստանուեցաւ, եւ Հռոմ կոչուեցաւ, ուր որ շատ յորդորներէն եւ անօգուտ պատճառներէն ետքը՝ հարկաւոր համարեցաւ երթալ: Բայց հոն ինչ ընդունելութիւն գտաւ: Արքանոս Ը. որն որ ան ատենը Սուրբ Աթոռն ունէր, եւ որն որ մտերմական եղանակաւ նոյն իսկ Պաշտօնի ձեռքը հասցուցած էր իր հակաակորդներուն ամբաստանութիւնները . . . եւ երբ որ ասոնք՝ զինքն իրեն (Պաշտօնին) դէմ կը գրգռէին, Արքանոս Սուրբ Պաշտօնին տեղ, մասնաւոր ժողովք մը գրաւ աս նոր քննութիւնն ընելու: Եւ աս ամէն գործողութեան մէջ իրեն վրայ մասնաւոր խնամք մը կը ցուցընէին: Մասնաւոր որ Սուրբ Պաշտօնին տեղ Թոսկանայի դեսպանին պալատը իրեն ընկալութեանը համար սահմանեցին, եւ այն ութն օրերը, որ քննակ Սուրբ Պաշտօնին մէջ քննուելու համար կեցաւ, իրեն

աս շնորհքն ալ եղաւ, որ նոյն Սուրբ Պաշտօնին գլխաւոր պաշտօնատէրներուն մէկուն սենեակները բնակի իր ծառային հետ, ազատութիւն տալով իրեն, որ նաեւ անոր հետ կարող ըլլայ պարտիլ, զանիկա դուրս խրկել, նոյնպէս ալ Թոսկանայի ղեկավանն ընդունել, եւ անոր հետ բոլորովին ազատ յարաբերութիւն ունենալ: Աւթն օրերը անցնելէն ետքը նորէն Թոսկանայի ղեկավանին պաշտօնը խրկուեցաւ, թէպէտեւ իր բննութիւնը ղեռ լմեցած չէր. կարգինալ տեղակալը եւ ժողովքին Քահերեցը իրենց վրայ առին աս շնորհուած ազատութիւններուն պատասխանատուութիւնը առանց ամենեւին ասոր համար մէկալ դատաւորները հարցընելու:»

«Յայտնի է որ Քալիլէոս ինք զինքը պաշտպանելու ամեն ազատութիւնն ունէր, եւ իրօք ալ ինք զինքը պաշտպանեց իր եղանակաւը եւ սովորական մտլեզնութեամբը՝ չէ թէ իր դատաւորներուն առջեւը երկրիս շարժման ստուգութիւնը ցուցընելով, հապա անոնց գէժ փաստեր յառաջ բերելով Յորայ ու Յեսուայ գիրքերէն. կորսընցուց ինք զինքը աստուածաբանական փաստերու Վարիւրինդոսի մը մէջ, որոնց մարդ չէր կրնար հաւատալ, թէ որ իր ձեռագիր ջատագովութիւնը շփկայէր: Այսու ամենայնիւ զինքն իրբեւ վերանկեալ դատապարտելու, եւ խօսքը եւս առնելու պահանջած ատեննին խտուութեան երեւոյթ մը շուրջըցին, բայց եթէ ձեւի եւ օրինակի համար:»

Հոս՝ Միսրի եւ անոր հետ շատերը կ'ուզեն համոզընել թէ Յիսուսեանց զազանի գործողութիւններն էին, որ անոր գլուխն այն վճիռը բերին. բայց ստոյգն աս է. որ Յիսուսեանք աս բանիս ամենեւին չխառնուեցան: Յիսուսեանց մեծ մասը այն գիւտերուն վրայ չէին զբաղէր, եւ անոր ներհակ իրենց քարոզութեանը եւ խոստովանարաններուն միտ կը զնէին: Իրենցմէ մինակ մէկ քանինները որ սորվեցընելու պատճառաւ, այն խնդիրներուն մէջ մտան ելան, անանկ վարուեցան ինչպէս որ ան ժամանակուան իմաստունները կը վարուէին, կամ շհաւատացին, կամ տարտամ կեցան, կամ հաւանեցան: Քիչ շատ ասանկ կը վարուէին ան ատենուան բոլոր գիտունները, ինչպէս կը ցուցընէ պատմութիւնը, որն որ, կը յիշեցընէ նոյն իսկ Միսրիին բերնովը թէ որչափ հակառակ կեցան Քալիլէոսի կրօնքիս, Տէլլէ Քոլումպէ, Քորէմփոյ, եւ Փալմերինի որոնք ամենքն ալ Յիսուսեան չէին: Յիսուսեանք մանաւանդ ըստ մեծի մասին աւելի նպատաւոր էին նոր գիւտին: Միսրի՝ որ չի յիշէր թէ Պարթ է որտե՞սին յիշող լինէլ, ասոր փորձերն ալ յառաջ կը բերէ:

Յառաջ կը բերէ, թէ չորս Յիսուսեանք Բելլարմինուսէն հարցուեցան աս բանիս վրայ, եւ Քալիլէոսի նպատաւոր պատասխան տուին. կ'աւելցընէ նաեւ թէ Քալիլէոսի գիւտը նոյն Յիսուսի ընկերութեան աստեղարաչիներէն հաստատուե-

ցաւ, եւ թէպէտ մէկ կողմանէ կը զրուցէ թէ Աարգինաւ Բելլարմինոս ծանր աստուածարանը, նոյն դիրքը հաւատոյ դէմ կը կարծէր, մէկաւ կողմանէ կը պատմէ, թէ Փալիլէոս դիմեց Բելլարմինոսի որ վկայցայական մը տայ, թէ չէր դատապարտուած: Եւ եթէ վերջին տակնները Փալիլէոսի համար բաները փոխուեցան նէ, խնդիրը բոլորովին Սուրբ Պաշտօնէն կախուած էր, որուն մէջ ինչպէս յայտնի է, Յիսուսեանները ընելու բան չունէին, եւ նոյն Աարգինալին մահուանէն տասուերկու տարի ետքը պատահեցան:

Մինակ սա բանը ճշմարիտ է Յիսուսեանց նկատմամբ սա գործքիս մէջ, որ իրենք քիչ գովեալի արժանի չեղան իրենց խոհեմութեանը, շափաւորութեանը, եւ գիտութեանց սիրոյն համար. ինչու որ՝ առանց յանդգնութեամբ նոր գիտին փայլմանը ետեւէն երթալու, նախ քննեցին, եւ ըստ բաւականի հաւանական գտնելէն ետքը, ամենեւին եւ չկեցան նաեւ անոր հաւանականութիւնը հրապարակու պաշտպանելու: Բայց սա բաները ան տակնը կրնան ըսուիլ որ օրն որ, օրինաւոր պիտ'որ ըլլայ հրատարակելու թէ, Յիսուսեանները երկրիս զո՞ր շարի՞ք չեն, հապա քիչ շատ ուրիշ հասարակ մարդկան պէս խառնուածք մ'ունին:

Բայց թէ Սուրբ Պաշտօնը վերջապէս Փալիլէոսը դատապարտած է, այնչափ ազազակ հանելու չէ. ինչու որ՝ այն դատապարտութիւնը, ինչ որ ալ առաջին տեսութեամբ երեւնայ, առանց խոհեմական պատճառի չէր եղած: Ընթերցողը մտածէ մէջ մը որ Սուրբ Գիրքը մեկնելու հանդիսական եւ բանուոր կանոնն սա է, որ նկարագրական իմաստէն պէտք չէ դուրս ելլել, ուր որ յայտնի պատճառ մը չկայ պլաֆոն մեկնութիւն մը տալու: Աս կանոնը, զորն որ հոս ոչ մեկնելու եւ ոչ պաշտպանելու տեղն է, հին ժամանակներէ ի վեր պահուեցաւ մեծին Օգոստինոսի հետեւելով, եւ ամէն կողմանէ իմաստուն կանոն մ'ալ է: Արդ՝ երբ որ Փալիլէոս կը պահանջէր, որ Սուրբ Գիրքը իր ուզածին պէս մեկնուի, այսինքն է՝ նկարագրական իմաստէն դուրս, եւ երբ որ կը պնդէր թէ իւրիւր շէր իր ըսածէն տարբեր մեկնել, դեռ այն հաստատուն հիմը, այն յայտնի ստուգութիւնը հակառակ կողման համար չէր տեսնուեր, ուստի խոհեմութեամբ գործելով չէր կրնար, եւ պէտք չէր թողլ տրուիլ որ իրրեւ ստոյգ դրութիւն համարուի այն բանը, որ ան տակնը մինակ ենթադրութիւն մըն էր:

Թէ Փալիլէոսի կարծիքը ան տակնը ինչ ստուգութիւն ունէր, ընթերցողը թող լէ՛ Քանթուին բերնէն, որուն ամբողջ մէկ հաստուածը հոս կը դնենք: «Ասպետնիկեան տեսական վարդապետութիւնը ան ժամանակուան գիտութեանց վիճակին մէջ անտարակուսելի չէր կրնար ըլլալ, երբ որ դեռ չէին գիտուած աստեղաց խտորման երեւոյթները, երկրիս

բեւեռներուն կողմանէ ճնշումը, հասարակածին տակ ջրոց ու-
 աեցքը, լայնութեան համեմատ ճօճանակին երկայնութեան
 փոփոխուիլը. մանաւանդ թէ փորձերը հակառակ կ'ելլային,
 մինչեւ որ սկսան մտածել թէ երկրիս հետ նաեւ իր մթնո-
 լորան ալ կը շրջի: Նաեւ մեծ գծուարութիւն կը ծնանէր
 նոյն գրից մէջ հաստատուն աստղներուն իրարմէ զարմանալի
 հեռաւորութիւնը, երբ դեռ աստեղաց ամէն տարեկան տեղւոյ
 այլակերպութիւնը կամ տեղազանութիւնը չէր գիտցուեր:
 Աս ալ կ'աւելցընէմ, թէ Կոպեռնիկոս կը կարծէր, ինչպէս
 նաեւ իր ժամանակակիցները կը կարծէին, թէ ի հարկէ աս-
 տեղաց շրջանը կը դառնար. ուստի երբ որ եղանակներուն
 փոփոխումը զուգահեռականութեամբ կը մեկնէր, զորն որ
 երկրիս առանցքը բոլոր տարին կը պահէ, կը պարտաւորէր
 նաեւ աս առանցքին զուգահեռականութեան պահպանու-
 թիւնը երրորդ շարժման մը տալ: Կարգէսոս քանի մը տեղ
 ուրացաւ Կոպեռնիկոսի վարդապետութիւնը, Կասսենտի շհա-
 մարձակեցաւ նոյնը հրատարակելու, Պաքոն ծաղը կ'ընէր իրբեւ
 բնական փիլիսոփայութեան հակառակ քանի մը պէս. եւ ա-
 ւելի մտադրութեան արժանի ան է, որ նոյն իսկ Քալիլէոսի
 մեկնութիւնները շնչին եւ սուտ են: Այսչափ կը գրէ Քան-
 թու, եւ վերջէն ծանօթութեան մը մէջ կ'աւելցընէ՝ « Կար-
 դացի, կ'ըսէ, Ֆիոթենցայի Ռինուչչինի ըսուած խիստ հա-
 բուստ դիւանին մէջ Քալիլէոսի մէկ ձեռագիրը, որ գրած է
 իր կենաց վերջին տարիները, ուր որ, ինչ պատճառաւ որ ըլ-
 լայ, իր կարծիքը փոխելով Կոպեռնիկեան վարդապետութեան
 հակառակ կը զրուցէ, եւ յայտնի յառաջ կը բերէ բնագիտա-
 կան փաստերն, որ զինքն այս կարծեաց փոփոխութեան շար-
 ժեցին: Եւ իրաւցընէ աս փաստերն այնպիսի էին, որոնցմով
 իմաստուն մը չէր կրնար հանգչիլ այն կարծեաց վրայ, ինչ-
 պէս որ հիմա անկարելի է անոր վրայ կասկածիլը անժխտելի
 ստուգութեանը փորձերն ունենանալէն ետքը, զորոնք որ
 Քալիլէոսի ժամանակակիցները դեռ չէին գիտեր: Ասկից ա-
 մէն մարդ կը տեսնէ, թէ ան ասեմները նոյն գիրքը անտա-
 րակուսելի չէր կրնար ըլլալ: Արդ՝ Ի՞նչ յանցանք կրնար ու-
 նենալ Սուրբ պաշտօնը, երբ շուգեց թոյլ տալ մեկնել Սուրբ
 Գիրքը այնպիսի եղանակաւ, որ խոհեմութեան ամէն կանոն-
 ներուն նայելով, օրինաւոր չէր, բայց եթէ երբ որ յայտնի
 ճշմարտութիւնը նոյնը կը պահանջէր:

Կրնայ ըսուիլ թէ ասոր համար հարկ չկար հերետի-
 կոսական, հաւատոյ դեմ մոլորական, փիլիսոփայութեան մէջ
 այլանդակ ցուցընել Քալիլէոսի առաջարկութիւնները, եւ
 բաւական էր ըսելը թէ ըստ բաւականին հիմ չունէին: Այն-
 պէս ըլլայ. բայց, թող տանք որ Սուրբ Պաշտօնին ատեանը
 Եկեղեցի չէ, ուստի իրեն չէ տրուած անսխալութիւնը, որն
 որ մինակ Հռոմայ Քահանայապետին մասնաւոր ձիրքն է, երբ

արն անսպառ փնտրելու յանձնուեցայ, որն որ . . . զիս իր
 յարգութեանն արժանի համարեցաւ . . . եւ թրինիթա՛ տէր
 մոնթի զեղեցիկ ու զուարճալից պալատին մէջ թոսկանայի
 դեսպանին քով բանտարկուեցայ: Երկրորդ օրը տեսնելու ե-
 կաւ Աննչիոյ Հայր գործակալը, եւ կառքով զիս իրեն հետ
 առաւ տարաւ, եւ ճամբուն վրայ ինձի գանազան հարցմունք-
 ներ կ'ընէր . . . : Այսպիսի խօսակցութեամբ հասանք Սուրբ
 Պաշտօնին Պալատը . . . : Անմիջապէս Գործակալը զիս ներ-
 կայացուց Գերապայծառ Աթիթրիչի ընթերակային, որուն ք-
 վը երկու ուրիշ Գոմինիկեան կրօնաւորներ ալ գտայ: Ասոնք
 ինձի քաղաքավարութեամբ հրաման տուին որ ամբողջ Ժողով-
 քին առջեւ իմ պատճառներս յառաջ բերեմ, եւ ծանու-
 ցին՝ որ եթէ յանցաւոր համարուելու ըլլամ ինք զինքս ար-
 դարացընելու ալ թողլուութիւն կայ . . . : Աերջապէս
 պարտաւորեցայ աս իմ կարծիքս եւս առնելու, եւ պառիոյ
 հաւաք (ընթերցողը միտ զնէ դատապարտութեանը) արդե-
 լուեցաւ իմ խօսակցութիւնս, եւ հինգ ամիս ետքը Հռոմէն
 խրկուեցայ (ան առնն որ Ֆիրենցա քաղաքին մէջ ժանտա-
 մահը սաստկացած էր), առատամիտ գթութեամբ մը բանտի
 տեղ սահմանուեցաւ ինձի Սիենայի մէջ, ունեցած սիրելի բա-
 րեկամիս բնակարանը, Գերապայծառ Փիքքոլմինիին պա-
 լատը, որուն ազնուական կենակցութիւնը այնպիսի հանգար-
 տութեամբ եւ զոհութեամբ հոգւոյ վայելեցի, որ հոս նո-
 բէն սիտայ իմ ուսմունքներուս զբաղիլ, նորէն գտայ՝ եւ մեծ
 մասամբ ալ ցուցուցի մերենական սկզբանց հետեւութիւն-
 ները հաստատուն մարմնոց գիմագարձութեան վրայ, ուրիշ
 տեսական գիտողութիւններով մէկտեղ եւ հայրենեացս ժան-
 տամահը զաղբելէն զրեթէ հինգ ամիս ետքը . . . : Իր
 Սրբութենէն՝ բնակած տանս անձկութիւնը դաշտի ազա-
 տութեան փոխուեցաւ, որն որ ինձի այնչափ հաճոյական է,
 ուստի զարձայ Պէլլոզիուարոյի գաստակերտը եւ ետքէն
 Արչեթրի, ուր որ դեռ կը գտնուիմ այս առողջարար օդը
 ծծելու համար, սիրելի հայրենեացս Ֆիրենցայի մօտ: Ահա-
 լասիկ զարհուրելի տառապանքները, զորոնք Սուրբ Պաշտօնը
 Քալիլէասի տուաւ: Բայց ասիկա չ'արգելէր որ ամէն տարի
 խումբ մը մատենագիրներ իրենց լացքը եւ ողբերգութիւնները
 շնորոգեն Քալիլէասի վրայ:

Հոգևոր բարիքներու սուրեւան:

Ա. Ներողութեանց վաճառքը: — Բ. Համառօտագիրներու, կոնդակներու, եւ այլն: վաճառքը: — Գ. Պատճառ սնորհումը:

Եկեղեցւոյ դէմ ամբաստանութիւնները, զորոնք նախընթաց գլուխներուն մէջ քննեցինք, մասնական են. հիմա ուրիշ աւելի ընդհանուր ամբաստանութիւն մ'ալ կայ, որն որ նախընթացներէն թեթեւ չէ: Եկեղեցւոյ երեսը կը զարնուի թէ ձեռքն ունեցած հոգևոր բարիքները կը ծախէ, թէ մասնաւորապէս ներողութիւններով վաճառականութիւն կ'ընէ, համառօտագիրներն ու կոնդակները Բարերարութեանց հանդերձաւորութիւնը կամ տէրութիւնը՝ շնորհելու համար կը վաճառէ, արգելուած օրերը միս ուտելու համար դրամով սնորհումներ կու տայ, եւ թէ, մէկ խօսքով, Հոռոմ առն քան շահասիրութեամբ ու զոչաքաղութեամբ կ'ըլլայ: Աւրիշ մէկ գործքիս մէջ արդէն աս զրպարտութեան պատասխան տուած եմ. այսու ամենայնիւ հոս ալ նոյն պատասխանները յառաջ կը բերեմ, որպէս զի՝ ընթերցողը ամէնը մէկանց զիջուած գանձ աս գիրքիս մէջ, զորն որ կրնայի, ամէն տեսակ զիմագրութիւններու հաւարում մը անուանել:

Ա. Հոռոմ ներդառնութիւնները իբրև հոստակու ենթագրելով որ ուղղափառներու հետ կը խօսիմ, չեմ ուզեր պաշտպանել ներողութեանց զօրութիւնը, ինչու որ՝ ասիկա հաւատոյ ճշմարտութիւն մըն է, որ յայտնապէս սահմանուած եւ առաջագրուած է ամէն հաւատացելոց Տրիտենդեան սուրբ ժողովքին մէջ. մինակ պատասխան կու տամ անոր, որ կ'ըսեն քանի մը գաղջ հաւատացեալներ իրենց մօրերնուն՝ Եկեղեցւոյ դէմ, իբրեւ թէ իր գանձերը ձրի չիշնորհեր, հապա անոնցմով առուտուր մը կ'ընէ:

Արդ՝ պատասխան սուր ինծի նախ եւ առաջին, թէ մինչեւ աս օրս քանի ստակ ծախած եւս դուն ամենափոքր ներողութիւն մը ստանալու: Չեմ հարցըներ թէ արդեօք մտքեզ անցուցեր եւ նոյնը ստանալու, բայց միայն թէ ստանալ ուզելու ըլլայիր, որչափ պիտ'որ վճարէիր: Արչափ որ մեր առեւնները կը յիշենք, քանի մը անգամ յորեւեաններ հրատարակուած են, որոնք որ շնորհուած ներողութիւններուն մէջէն ամենէն մեծերն են. ըսէ ինծի, քեզի քանիք՝ արժեցին: Տարւոյն մէջ զանազան հանդիսութիւններու ստեն եկեղեցիներուն զոներուն վրայ Միակատար ներողութիւն հրատարակուած կը գանես. ամէն հոգևոր ժողովքներու, ընկերութիւններու, եղբայրութիւններու մէջ առիթներ կը տրուին կամ

1 Dominium, Investitura.

չիակատար, կամ՝ մասնական ներողութիւն վատարկելու, շատ բարեպաշտական գործքերու վրայ կապուած են մասնաւոր ներողութիւններ, ինչպէս յայտնի կը տեսնուի վաւերական գիրքերու մէջ. արդ՝ կը հարցընեմ քեզի, ինչ կ'արժեն աս ամէն ներողութիւնները: Հոռո՞ք քանի՞ կը ծախէ: Թէ աստոնցմով շահաւոր վաստակ մ'ընել ուզէիր, ինչ պիտ'որ վճարէիր: Աս պարզ հարցմունքը բաւական է, սուտ հանելու այն շաղփաղփութիւնները, եւ ամօքընելու ի յաւիտեան Ս. Եկեղեցւոյ ամէն զրպարտողները: Ինչու որ, եթէ Եկեղեցին ստակ շահելու կը նայի այսպիսի սրբապիղծ միջոցով, պէտք է ցուցընել, թէ որն է ասիկա, եւ միանգամայն թէ ինչպէ՞ս ուրեմն կրնար այնչափ ներողութիւններ հրատարակել, որոնցմէ յայտնապէս ուրիշ բան չիբրաղէր, բայց եթէ հաւատացելոց հոգեւոր օգուտը:

Երբեմն, պիտ'որ ըսես, ներողութիւն ստանալու համար նաեւ ողորմութիւն ընելու պարտք ալ կը դրուի. բայց դուն շատ ապուշ պէտք էիր ըլլալ, եթէ աս դժուարութիւնը հանէիր. ինչու որ՝ մարդ չկայ որ չգիտնայ, թէ աս ողորմութիւնները Հոռո՞ք չեն երթար, եւ ոչ եկեղեցականաց ձեռքը կ'անցնին: Ուղղափառ վարդապետութիւնը կը սորվեցընէ թէ, ներողութիւն չնորհելու ատենը նաեւ քանի մը բարի գործքեր պէտք է հրամայել, որպէս զի անոնց գործադրութեամբը ներողութիւնը վատարկուի: Արդ՝ նոյն ուղղափառ վարդապետութեան նայելով ամէն բարի գործքերը կրնան աղօթքի, ծոմապահութեան, ողորմութեան վրայ ամփոփուիլ, ուստի աստոնցմէ մէկը, կամ երեքն ալ մէկանց շափաւորութեամբ մը կը հրամայուին: Ասկից յառաջ կու գայ գլխաւորաբար, որ յորեւէաններու ատեն քանի մը օրուան ծոմապահութիւն, եկեղեցւոյ քանի մը այցելութիւն եւ քիչ մ'ալ ողորմութիւն պատուիրուած կը տեսնես: Բայց աս ողորմութիւնները որոնց համար են: Կամ՝ բոլորովին մեր ազատութեանը թող արուած է մեր ուզած աղքատներուն, սյրիներուն, ու կարօտներուն բաշխելու, եւ կամ որոշուած է բարեպաշտական վախճանի մը, ինչպէս է եկեղեցիներու, հիւանդանոցներու, վանքերու շինութեանը, եւ կամ գերիներու ազատութեանը, եւ հաւատոյ տարածման ու ասոնց նման բաներու համար: Բաց ասկից այսպիսի դէպքերու մէջն ալ՝ ստակը կը յանձնուի նոյն գործքերուն վրայ կեցող խնամակալներուն եւ դանձապեաններուն, եւ Ս. Եկեղեցին ասոնց մէջ տեսնելու բան չունի: Ո՞ր է ուրեմն այն շահասիրութիւնը, վաճառքը, եւ զօշարաղութիւնը, որոնց վրայ այնչափ կը պոռան կը կանչեն:

Թէ եւ հիմա ասանկ ալ ըլլայ, կ'ըսեն ոմանք, բայց հին ատենները ասանկ չէր, ուստի եւ ասկից Մարտինոս Լուտեր Եկեղեցին լքանելու առիթ առաւ: Ես ալ պատասխան կու տամ քեզի թէ ասանկ է հիմա, հին ատենն ալ ասանկ

էր: Եկեղեցին միշտ սոսկում մ'ունեցած է սուրբ բաները վաճառելէն, եւ սո էր միայն պատճառը, որուն համար այնչափ ժողովքներու մէջ եւ այնչափ հրամանագիրներով սիմոնականութիւնը ջնջելու ետեւէն ինկած է, մինչեւ զանոնք ամէնքը, որ ասոր մէջ ինկած աղաոտած են, Հերեաիկոսնե-րուն կարգը դրած է: Եւ եթէ երբեմն գտնուեցան քանի մը ներողութիւն հրատարակողներ, որ այս հոգեւոր նպատը շահախնդրութեան համար չափէ դուրս մեծցուցին, Սուրբ Եկեղեցին հարկաւորութիւն չունեցաւ Մարտինոս Լուտերին հոգացողութեամբը այնպիսիները ճանչնալու: Լուտեր դեռ աշխարհք չեկած Եկեղեցին ասիկա տեսած էր, մանաւանդ, թէ՛ ամենայն փութով ալ ճարն հոգալու նպատ էր: Այսպէս ալ՝ Կոստանդիայի, Լիոնի ժողովքներու, եւ ուրիշ առիթներու մէջ ծայրագոյն քահանայապետները ձայներնին բարձրացուցած եւ արգելած էին ամէն զեղծմունք ամենախիստ պատիժներով: Մարտինոս Լուտեր պէտք էր այս ամենայն գիտնալ, ուստի՝ չէր կրնար բանաւոր պատճառ մ'ունենալ Եկեղեցւոյ դէմ ելլելու, եւ շատ աղէկ կ'ըլլար, թէ ասորուան օրս, որ պատմութիւնը այնչափ բաներ զրուցած ու ցուցուցած է Մարտինոս Լուտերին, իր վարքին, իր բարոյականին վրայ, ալ առջեւնիս չգրուէր իր եռանդը քրիստոնէական հաւատոյ մարտութեանը վրայ: Իսկ եթէ՛ քանի մը զեղծմունքները միշտ արգելել կարող չըլլայը՝ բաւական պատճառ է Եկեղեցին դատապարտելու, ան ատենը գիտն'ս ինչ ընելու ես, պէտք ես դատապարտել ամէն ընտանեաց զուխները, վասն զի օրչափ որ ալ ջանալու ըլլան, չեն կրնար արգելել ամէն տնական անկարգութիւնները, պէտք ես դատապարտել ամէն կառավարութիւնները, ամէն ատեանները, ամէն իշխանները, վասն զի իրենց բովանդակ օրէնքներովը, ոստիկանութիւններովը, բանտերովն ու զօրքերովը, չեն կրնար սանձել մարդկային կիրքերը, եւ ջնջել ամէն զեղծմունք, որոնք յաճախ կը պատահին: Թող ցուցնենն մեզի Եկեղեցին բամբասողները որ գտնէ անգամ մը այնչափ դարերու մէջ ներողութիւն մը ծախած է, կամ թէ խստութեամբ չէ արգելած ամէն զեղծմունք, ան ատենը մենք ալ իրենց իրաւունք կու տանք:

Բ. Հոսմ իջ շնորհներն հոսմ օրհնութիւններ, խնդրութիւններ, ինքնաշնորհներ, ինքնաշնորհներ, հոսմ օրհնութիւններով, եւ սլլն: Նախ եւ առաջին՝ զարմանալի բան մը չէ՞ մի որ սո արդարութեան մեծ վրէժխնդիրները մինակ Հոսմոյի դէմ իրենց բոլոր նախանձաւորութիւնը կը ցուցնենն, եւ երբէք չեն տեսներ, երբէք բան մը չեն գտներ ազադակելու այն ամէն բաներու դէմ, որ կ'ըլլան սլլազանդներու երկիրները: Անդդիս՝ անանկ առաւառերի մէջ գրուած են, կը ծախուին ու կը գնուին բարերարութիւնները, մատրանց վերակացութիւնները, ժողո-

վերգապետութիւնները, ինչպէս որ ուրիշ տեղուանք առու-
տուր կ'ըլլայ ցորենի, ձէթի, գինւոյ, եւ անասուններու: Լրա-
գիրներ կան, որ ասոնց վրայ տեղեկութիւններ կու տան, ա-
ռանձնական մարդիկ ալ կը գտնուին որ ասոնք կը գնեն ու կը
դիզեն եւ ետքէն իրենց կանանցը, որդւոցը, ազնկանցը, աներ-
ձագներուն, ու տալերնուն կու տան վայելելու համար, այն-
պիսի շապլութեամբ, որ շատ անգամ նոյն իսկ բողոքական
խորհրդանոցին մէջ ստուգուած պատճառած է: Արդ՝ ինչէն է,
որ աս ամէն անկարգութիւններու վրայ եւ ոչ յանդիմանու-
թեան խօսք մը կը լսուի, եւ մէկալ կողմանէ Հոռոմ իրենց
յաւիտենական աղաղակներու նիւթ եղած է: Նմանապէս այն-
չափ հոգ, կը ցուցնեն որ շրջայ թէ Հոռոմ հաւատացեալները
մերկացնէ, եւ անոնք բոլորովին մուռն են իրենց պատաս-
խանատու եւ յափշտակիչ պաշտօնեաներուն նկատմամբ, որ
լեցուն սնտուկները կը պարպեն, տուրք տուրքի վրայ, վճարք
վճարքի վրայ կ'աւելցնեն, եւ քեզի՝ պատուհաններէդ ծծած
օդիդ, ոտքիդ տակը կոխած երկրիդ, կառքիդ, ծառայիդ, շանդ,
հօրմէդ ժառանգած կալուածներուդ համար վճարել կու տան,
եւ քանի մը տարւան մէջ՝ այսպիսի շափազանց սաստիկ տուր-
քերով ունեցածդ նորէն քեզի գնել կու տան: Կարելի բան էր,
որ աս ամէն հանդիսաւոր գործքերը տեսնելով՝ հառաչանք մը,
եւ ոչ ալ բողոք մը սրտերնէն շահնէին, երբ Հոռոմայի գո-
ղութիւններն այնչափ զիրենք կը շարժեն: Պէտք է ըսել, որ
այսպիսիներուն նախանձաւորութիւնը այնպիսի կաղապարի
մը վրայ ձուլուած է, որուն գաղափարն աշխարհքս գեռ ու-
նեցած չէ:

Բայց՝ գտնէ աս ամէն իրենց նախանձաւորութեանը
նիւթ մը կայ: Ստոյգ է, թէ Հոռոմ այսպիսի առուտուրներ
կ'ըլլան: Ոչ բնաւ: Բայց, որպէս զի համոզուիս, աղէկ քննէ
ընթերցող, թէ ինչու համար հաւատացեալները Հոռոմ կը
գիտնեն, եւ թէ Հոռոմ ինչպէս կը վարուի: Ոմանք կը գիտնեն
իշխանութիւն խնդրելու որ կարող ըլլան արձակուիլ քանի
մը ամենամեծ մեղքերէ, զորոնք որ Քահանայապետը խոհե-
մութեամբ իրեն վերապահած է, որպէս զի արձակման զօուա-
րութիւնն աւելի ազգու եղանակաւ հաւատացեալները նոյն
մեղքերը գործելէն հեռացնէ, եւ ան տանը ամէն շնորհք
կամ իշխանութիւն ձրի կը շնորհուի, ինչպէս գիտեն հաւա-
տացեալները, որոնք իրենց քահանաներուն ձեռքովը կը
գիտնեն սպաշխարութեան Սուրբ Ատենին, որուն հրամանա-
գիրներուն ճակատն ալ, որպէս զի զեղծմունք մը մէջ շմտնէ,
կը գրուի յիշ քրտած է: Հոռոմ կը գիտնեն Սրբոց մարմիններուն
նախրական մատուցներէն առնելու, որոնք հոն պահուած են
եւ օրէ օր գետնափոր գերեզմաններուն մէջէն կը գտնուին,
եւ որոնց համար այնչափ խնամքով զգուշութիւն կ'ըլլայ, որ
վաւերականութիւնն չկորսնցնեն. բայց հոս ալ, քու-

լիցի, որ ասանց համար ստակ մը առնէ, որովհետեւ բողոքովն ձրի կը տրուին: Եւ ասոր ասանկ ըլլալուն կրնան վկայել հազարաւոր օտարականներ, որոնք ամէն տարի Հռոմէն այնպիսի մատուցներ կ'առնուն կը տանին: Ոմանք ալ Հռոմ կը դիմեն շնորհքներ եւ արտօնութիւններ ընդունելու, որոնք եղծում մըն են հասարակաց օրէնքներուն: Ինչպէս օրինակի համար մէկը թէ ուզէ առանձնական մատուց մ'ունենալ, մինակ իր ընտանեացը համար, եւ ասով ազատ ըլլալ հասարակաց ժողովրդապետական պարտաւորութիւններէն: Նոյնը կը հանդիպի թէ որ մէկը ուզէ ամուսնանալ եկեղեցական օրէնքներէն արգելուած աստիճանի մէջ: Արդ՝ այսպիսի գէպքերու մէջ Հռոմայի վարմունքն ալ աս է: Եթէ, խնդրողը աղքատ է եւ սողոգ հարկաւորութիւն ունի քանի մը այսպիսի անօրինամներու, կամ գայթակղութիւն մը վերցընելու, եւ կամ մէկ մեծ բարիք մը ընելու պատճառաւ, Սուրբ Աթոռը, ամենայն սիրով ու գթութեամբ պատրաստ է օգնելու, եւ այս շնորհքները կը տրուին առանց եւ ոչ ստակ մը առնելու, եւ ասիկա այնչափ շատ կը պատահի, որ այսպիսի անօրինամները մինչեւ առանձին անուն մ'ալ առած են եւ կ'ըսուին շնորհեալք ընդ կերպարանոց՝ ազգաց: Եթէ այս անօրինաման հարկաւորութիւն չկայ, բայց առանձնական անօրինում մըն է ի նպաստ խնդրողին, ան առենը Սուրբ Աթոռը սովորութիւն ունի յառաջ քան շնորհքն ընելը տուգանք մը դնելու:

Ասիկա շատ կողմանէ իմաստուն կարգաւորութիւն մըն է: Եթէ հասարակաց օրէնքները ամէն բոլոր ասանկ եղծանելու ըլլային, շուտով կը կործանէին, եւ հասարակաց ընդհանուր կ'ըլլար փնտրել: Եթէ, օրինակի համար, ամէն ընտանիքներու առանձին մատուց ունենալու հրաման տրուելու ըլլար, ո՛ր կը մնար հասարակաց պաշտամունքը, ո՛ր կը մնար բարի օրինակը որ մեծերը ռամիկ ժողովրդեան պիտ'որ տան հասարակաց պաշտաման ժողովրդապետական եկեղեցիներու մէջ ներկայ գտնուելով: Եթէ ծանր պատճառ մը խնդրուելու չըլլար, հապա միայն բաւական ըլլար առանձնական դիւրութիւնը, որ ամէն մարդ կարող ըլլար ամուսնանալ մերձաւոր աստիճաններու մէջ, որն որ շատ իմաստութեամբ արգելուած է, ընտանեաց մէջ որչափ անպատշաճութիւններ պիտ'որ ծնանէին: Սուրբ Խորհուրդին յարգութիւնը կը պակսէր, ընտանեաց միարանութեան ապահովութիւնը կը կորսուէր, եւ ճամբայ կը բացուէր հազար ու մէկ ծանր մեղքերու, զորոնք աւելի դիւրին է իմանալը քան բացաարելը:

Աս պատճառաւ՝ այն տուգանքը, եւ այն պատիժը որ սուրբ Եկեղեցին կը դնէ, շատ անգամ կը զսպէ հաւատացեալներն այսպիսի խնդիրներ ընելէն, եւ հասարակաց օրէնք-

¹ In forma pauperum.

ներն իրենց զօրութեան մէջ կը պահուին: Ապա ուրեմն ոչ տուրեւառ մըն է, եւ ոչ ալ շահաժամառ մը պնն տնօրինումը, որն որ պայտիսի պայմաններով կը տրուի, մանաւանդ թէ դարման մըն է դիւրութիւնը փնտառողին նկատմամբ, որպէս զի՝ շնորհքը հասարակ բանի մը գառնալով, շնջուին օրէնքները, որոնք ընդհանրապէս պէտք չէ որ ջնջուին:

Արդ՝ որչափ իրաւացի է, որ ասանկ ալ ըլլայ նաեւ ուրիշ պատճառներու համար ալ: Նախ եւ առաջ՝ ասանկ պատշաճ է, վասն զի իրաւացի է՝ որ առաքելական Աթոռը, որն որ այնչափ կրելու ծանրութիւններ ունի, այնչափ ժողովքներ, այնչափ պաշտօնատարներ պահպանելու համար, որչափ բոլոր աշխարհքիս օգուտները կը պահանջեն, մէկ կողմանէ ստակ ունենայ, որպէս զի հարկաւոր պիտոյքներուն ալ օգնութեան հասնի: Թէ որ չենք ուզեր ըսել, թէ Հոռոմ իրեն ծառայող պաշտօնատէրները պահպանելէն ետքը, պէտք է հոգալ նաեւ զանոնք ալ, որոնք հարկաւոր են բոլոր աշխարհքիս եկեղեցական ընթացքին կարգաւորեալ յառաջացմանը համար: Այնչափ աւելի իրաւացի է ասիկա, որչափ որ՝ աշխարհքիս ամէն կողման մարդիկն աս պաշտօններուն մէջէն շատերուն հասնելու կրնան յուսալ եւ իրօք ալ կը հասնին:

Իրաւացի է նաեւ, վասն զի աս եղանակաւ չէ թէ ամէնքն ալ ընդհանրապէս, հապա անսոցմէ օգուտ քաղողները նպատաւոր կ'ըլլան նոյն պաշտօններուն պահպանութեանը, եւ արդարութիւնն ալ ասանկ կը պահանջէ. օվ որ օգուտը կը վայելէ, անիկա անոր ծանրութիւնն ալ պէտք է որ կրէ: Այսու ամենայնիւ աս ամէն տուգանքներն այնպէս քիչ են, որ եթէ ծայրագոյն Քահանայապետը իր ընդհանուր խնամքով օգնելու չըլլար, բաւական ապրուստ չէին կրնար ունենալ սյոսպիսի գործքերու զբաղող պաշտօնատէրները: Բովանդակ Եւրոպա հազար անգամ տէրութեանց վիճակագրութիւնը տեսած է, եւ շատ աղէկ գիտէ, որ մի միայն անգղիական ստանուն եպիսկոպոս մը, որն որ ստուգիւ բան գործ չունի ինչպէս նոյն իսկ բողոքականները կը խոստովանին, ասան անգամ աւելի մուտք ունի ու կը վայելէ քան թէ Հոռոմէական ժողովք մը:

Ար մնայ խօսք մ'ալ խօսել ինք-միտն կամ էիւլեց-լան Բարեբարութեանց հոգեբնորութեանը ընդունելու համար Հոռոմ իրկուած ստակին վրայ: Բարի է. Սուրբ Եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը ճանչցող քրիստոնէայք աղէկ գիտեն, որ Ծայրագոյն Քահանայապետն է ընդհանուր խնամակալը սուրբ Եկեղեցւոյ ստացուածքներուն, եւ որչափ որ ալ տեսակ մը օրէնսդէտներ, Ռիխերեաններ, Վանէսփէնեաններ թագաւորականներ եւ բողոքականներ ջանան սուրբ Եկեղեցւոյ իրաւունքներն աշխարհական Տէրութեան ընծայելու, զորն որ իրենց ստատածն ըրած են, իրն ասանկ է, եւ ուրիշ կերպ ալ չիկրնար ըլլալ: Եկեղեցւոյ ինչքերը սու շուրթիւններ

են, որ Յիսուսի Քրիստոսի ընծայուած են անոնցմէ, որոնք օրինաւոր աւերերն էին. եւ ցորչափ որ սեպհականութեան իրաւունքը սոքի տակ առնուած չէ, եւ ցորչափ որ մարգիկ կարող պիտ'որ չըլլան անպատիժ գողութիւն ընել, միշտ առաքելական Աթոսին պիտ'որ վերաբերի անոնց գործածութեանը տրամադրութիւնը ամէն մէկ ընչից որպիսութեանը համեմատ: Արդ՝ Ծայրագոյն Քահանայապետին՝ աս բանիս մէջ՝ ըրածն ինչ է: Ան է, ինչ որ խոհեմ ընտանեաց հայր մը կ'ընէ. իր հոգաբարձութեանը յանձնուած ինչքերը անանկ մը կը տրամադրէ, որ ամէն տեսակ պարտաւորութեանց կարող ըլլայ դիմացն առնուլ: Ուստի՝ կամ պաշտօնեաներուն պահպանութեանը համար, որոնք իրեն հետ մեկտեղ ընդհանուր Եկեղեցւոյ կառավարութեանը վրայ կ'աշխատին, կամ աղքատ Եկեղեցիները հոգալու, կամ առաքելութիւնները յառաջացնելու, կամ կղերանոցներ կանգնելու, կամ աստուածային պաշտաման վերաբերած ուրիշ գործքերը կատարելու համար, նոյն ինչքերէն տուրք մ'առնել պատշաճ կը տեսնէ նէ՛ ուրիշ բան չ'ընէր, բայց եթէ ինչ որ իրմէ կը պահանջէ իր պաշտօնին պարտքը, եւ արդար գործածութիւնը այն ինչքերուն, զորոնք սուրբ կանոններն աղքատներուն հայրենական ժառանգութիւնը, մեղաց գինը կ'անուանեն: Ստոյգ է ան, որ կը կարծեն ոմանք, թէ կարելի բան չէ ստակ տրամադրելը, առանց ձեռքին կպչելու, (գուցէ ասիկա իրենց մասնաւոր փորձառութիւնն ըլլայ), բայց սուրբ Եկեղեցին Յուդայի վրայ հիմնուած չէ, հասկա՛ առաքեալներուն վրայ, որոնք որ՝ թէ պէտ եւ պրիներուն ու աղքատներուն օգտին համար ստակի տրամադրութիւնը կ'ընէին, բայց զանիկա միշտ ոտքերնուն տակն ալ առած էին:

Գ. Աս նիւթիս մէջ առջեւնիս հանած վերջին դժուարութիւնն ան քննելն -- Էրն են, որոնք երբեմն պահ + -- ծոպահեմն -- շոտ ըլլալ -- համար -- քակով կ'առնուին. ուստի ցորչափ կոկորդնին կը զօրէ կ'ազազակեն, թէ ասով արգարութիւնը կ'եղծանի, եւ սէրը կը խանդարի: Ազէկ. բայց հոս ալ ուրիշ բան չկայ, բայց խարեութիւն ու խարդախութիւն: Արդ՝ նախ եւ առաջ միտքդ դիր, որ աղքատներն ալ հարուսաններն ալ սուրբ Եկեղեցին ըրած չէ, հասկա՛ թէ զասոնք եւ թէ զանոնք Տէրն ըրած է իր ամենասուրբ վախճաններուն համար: Երկոշունց այցելութիւնն -- անէ Տէր՝. կ'ուզէ ըսել թէ, իր վախճանն աս է որ վիճակներու անհաւասարութեան մէջ զանազան առաքիներութիւններն ի գործ դրուին, աղքատներուն մէջ խոնարհութիւն, համբերութիւն, հպատակութիւն, հարուսաններուն մէջ սէր, ողորմութիւն, բարեարութիւն տեսնուի. եւ պսպէս ամէնքն ալ ոմանք աս ճամբով եւ ոմանք ան ճամբով երանութեան արժա՞ւոր ըլլան:

Միտ դիր երկրորդ՝ որ սուրբ Եկեղեցին մայր է, թէ ասոնց եւ թէ անոնց, թէ աղքատներուն եւ թէ հարուստներուն, թէ պղտիկներուն եւ թէ մեծերուն, եւ թէ պէտեւ Յիսուսէն սորված է աղքատներուն վրայ աւելի սէր մ'ունենալ, այսու ամենայնիւ մեծ հոգ ունի ամենուն փրկութեանը համար ալ ուստի ամենուն ալ բարեգործութիւն կը յանձնէ: Բայց որովհետեւ իր ընտրողութիւնը մեծ է, անոր համար ամէն մեկուն ան բարեգործութիւնները կը յանձնէ, որոնք իրեն կարելի են: Եթէ յորգորելու ըլլար եւ պահանջէր աղքատներէն որ ողորմութիւն ընեն, դուն ինչ կ'ըսէիր: Իրաւամբ պատասխան կու տայիր, թէ անկարելի բան կը պահանջէր, թէ ընտրողութիւնն ինչ է չէր գիտեր: Բայց Եկեղեցին երբ որ աղքատները կը յորգորէ խոնարհութիւն ընելու, երբ իրենց սիրտ տալու համար կը յիշեցընէ թէ Յիսուս ալ աղքատ էր, եւ երանելի են, ըսաւ, աղքատները, ստուգիւ մեկալ բարի գործքերը իրենց կը դիւրինցընէ գոհ ըլլալով թէ աղքատութիւննին սիրով կրելու ըլլան, մինչեւ նաեւ աղքատութեան համար զիրենք պահէն ու ծովն ալ ազատ կ'ընէ:

Բայց՝ հարուստները բոլորովին հակառակ վիճակի մէջ են: Արեւմտ սուրբ Եկեղեցին իրենց ինչ պէտք է ընէ: Զիրենք կրցածին չափ պէտք է քաջալերէ, որ ողորմածութեան ու սիրոյ գործքեր ընեն, եւ որպէս զի զիրենք ազգու եղանակաւ մը այս բարեգործութիւններն ընելու շարժէ, պէտք է որ քանի մը դէպքերու մէջ նաեւ սուրբ ներողութիւններ շնորհէ, եւ երբեմն երբեմն նաեւ ողորմածութեան գործքերն իրենց դիւրինցընելու համար ուրիշ ծանրութիւններէն ալ զիրենք ազատէ, ինչպէս են պահէրն ու ծովերը, եւ այսպէս բարի գործքերու փոփոխութիւն մ'ընէ:

Եւ ասոր մէջ շատ պատճառներու համար խիստ իմաստութեամբ կը վարուի: Ասով աւելի եւս կը յառաջացընէ աղքատներուն օգուտը, որ իր աչքին բիրերն են, եւ գրեթէ կը բանադատէ հարուստները որ աղքատներուն առատածեան եւ գթած ըլլան: Քաղցրութեամբ մ'ալ հարուստները կը շարժէ յօժարութեամբ կատարելու իրենց վիճակին խիստ մեծ պարտաւորութիւնը այսինքն է՝ իրենցմէ աւելցածը աղքատներուն բաշխելու, ինչպէս կը պատուիրէ իրենց Յիսուս Քրիստոս: Մեծ ազգեցութեամբ կը ջանայ սրտերնին աս կենաց զգայական բարիքները սիրելէն հեռացընել, որն որ ամենէն վտանգաւոր ժայռն է, որուն կը զարնուին, եւ այսպիսի իմաստուն մատակարարութեամբ աղքատներուն եւ հարուստներուն եւ բոլոր քաղաքական ընկերութեան բարւոյն ինամ կը տանի: Արդ՝ աս ամէն բաներուն մէջ ճշտ է հոգեւոր բարիքներուն շահավաճառն ու առուտուրը:

Բայց վերջապէս աս ալ կ'ուզեմ ըսել հոստեղս, որ մինչեւ ինձի ամչնալ մը կու գայ աս տեսակ գծուարութիւն-

ներու պատասխան տալու պարտաւորուելուս համար: Պէտք էր որ բոլորովին անընական որդի մ'ըլլայինք, որ կարող ըլլայինք մօրերնուս դիմացն ելլել եւ իրմէ համար պահանջել իր հոգարարձուութեանը յանձնուած ինչքերուն գործածութեանը վրայ: Բայց ի՞նչ: Ա՞ս է ուրեմն Եկեղեցւոյ՝ Յիսուսի անարատ հարսին ունեցած մեծարանքնիս: Կրնայ զանուիլ քրիստոնեայ մը, որ կարող ըլլայ կարծել, թէ Եկեղեցին այսչափ նուազ բանի տեղ դրած ըլլայ Յիսուսէն իրեն յանձնուած բարիքները, եւ քիչ մը ստակի շահուն համար զանոնք անարգութեան մատնէ: Ասո՞նք են Յիսուսի որդիները որ այսպիսի անարգ թշնամանք մը Եկեղեցւոյ երեսին կը զարնեն: Ո՛հ, շեմ գիտեր, որ այն իրենց բոլոր ունեցածն Եկեղեցւոյ ձեռքը յանձնող վեհանձն քրիստոնեաները զերեզմաններէն ելլեն, պիտ'որ ճանչնան արդեօք այսպիսիները իրրեւ իրենց հոգւոյն եւ իրենց հաւատքին ժառանգները: Չեմ գիտեր, թէ արդեօք այն համարումը պիտ'որ ունենան, թէ ասոնք ալ ի հարկաւորութեան պատրաստ են Յիսուսի քրիստոսի համար արիւննին ալ տալու, որոնք այսչափ անամօթութեամբ կը լրբանան, երբ քանի մը ստակ երբեմն քրիստոսի համար կու տան: Ո՛հ, ինչպէս գեղեցիկ է ան Եկեղեցին, որուն դէմ կարելի չէ ելլելը առանց անմիջապէս այսպիսի այլանդակութեան մէջ իյնալու:

Գ Լ Ո Ի Խ Լ Ք •

Յիսուսեանք:

Ա. իրենց դէմ ամբաստանութիւններու բազմութիւնը: — Բ. Ի՞նչպէս ասոնք մէկը մէկպիսի համաձայն են: — Գ. իրենց թշնամիները: — Դ. իրենց բարեկամները:

Ինչ որ Լ գլխուն մէջ ըսինք կրօնաւորաց կարգերուն վրայ, պէտք էր բաւական ըլլալ Յիսուսեանց համար ալ, որոնք ոչ աւելի եւ ոչ պակաս կրօնաւոր են, ուրիշ ամէն կրօնաւորաց կարգերուն նման, զորոնք որ Ս. Եկեղեցին հաստատեր է: Բայց իրենց նկատմամբ այնչափ շատ եւ առատ են հնարքներն ու խօսակցութիւնները, որ հարկ է քանի մը խօսք առանձինն խօսիլ, եւ աս անոր համար՝ վասն զի ճշմարտութիւնն իր տեղը կը փնտռէ նաեւ Յիսուսեանց նկատմամբ, եւ վասն զի՝ Յիսուսեանք ալ առաքելական Աթոռին հեղինակութեամբը հաստատուած են, եւ մինչեւ մեր օրերը միշտ անոր պաշտպանութիւնը, եւ նպաստները վայելած են, ուստի նոյն Ս. Աթոռին մեծ նախատինք մը կ'ըլլար իր պաշտպանութեան վերարկուաւր զանոնք ծածկելը, եթէ ասոնք այսպիսի ամբարիշտ մարդիկ ըլլային:

Բայց որովհետև անվերջանալի գործք մը կ'ըլլար ջա-
տագոյութիւն մը գրել այնչափ ամբաստանութեանց գեմորոնք
Յիսուսի ընկերութեան վրայ կը նետուին, ես մինակ քանի մը
ընդհանուր պատճառներ յառաջ կը բերեմ, որոնք բաւա-
կան են ճշմարտութիւնը փնտառողներուն ցուցընելու, թէ ան-
հիմն են ան ամէն ամբաստանութիւնները:

Ա. Ամենէն յառաջ զիրենք արգարացընելու համար
բաւական է նոյն ամբաստանութիւններուն շատութիւնը եւ
զաժանութիւնը: Չկայ յանցանք մը՝ որով Յիսուսի ընկե-
րութիւնը արատաւորուած չըլլայ: Ինք հաւատոյ վարդապե-
տութիւնը խարդախեր է, բարոյական ուսմունքը ապականեր
է, զՅիսուս Քրիստոս չէ ճանչցեր, կռապաշտութիւն ըրեր է,
ամէն առաքինութիւնները խանգարեր է, ամէն մոլուութիւնները
պաշտպաներ է. ինք զողութիւն, ստութիւն, հայհոյութիւն,
ստերգմնութիւն ջատագովեր է. ինք թոյն մատուցեր է, գա-
նակներ սրեր է, թագաւորասպանութիւն սորվեցուցեր եւ ի
գործ գրեր է, ապստամբութիւն գրգռեր՝ կոտորածներ ըրեր
է, եւ ուրիշ երկրիս վրայ ամենայն կարելի մեծամեծ շարագոր-
ծութիւնները կատարեր է: Եւ այս ամենայն սատանայական
հաստատութեամբ՝ զժոխային յամառութեամբ՝ զիրքերու մէջ
եւ ամպիոններուն վրայ, բարոյականի եւ հաւատոյ վարդա-
պետութեան մատենագրութեանց մէջ, գաղտնի եւ հրապա-
րակաւ եղած բաներ են: Ասանկ կը հրատարակէ մեծ ճիտ-
պերթի՝ ժողովելով եւ օրինակելով ընկերութեան անցեալ եւ
ներկայ ամէն բամբասողները, ետքի եկողներուն նոր բան մը
հնարելու յոյսն ալ բոլորովին բառնալով: Արդ՝ այս ամբաս-
տանութիւնը նոյն իսկ իր ծանրութեամբն ու գաժանութեամբը
ծիծաղական չ'ըլլար, երբ այնպիսի բան մը կը զրուցէ որ
մարդկօրէն կարելի չէ: Ինչպէս կրնայ ըլլալ որ՝ մարդկան
սցսպիսի խումբ մը Եւրոպայի բոլոր ընկերութեան մէջտեղը
գանուի, եւ թագաւորներն, իշխաններն, եպիսկոպոսները, քա-
հանայապետները, զատաւորները եւ ոստիկանութիւններն ամ-
բողջ դարերով շահանեն եւ շիմանան այսպիսի հրապարակա-
կան ու հանդիսաւոր ամբարշտութիւնները: Բայց ասկից՝ կա-
րելի բան է մարդկան մէջ այսպիսի ընկերութիւն մը կան-
դնել: Անկարելի էր որ աս ընկերութեան գրուողներէն ա-
մէնքն ալ ան աստիճանի ապականած ու զեղծ մարդիկ ըլլային,
որ այսպիսի անբաւ գաւաճանութիւն մը բաց աչքով տեսնե-
լէն ետքը, նոյնը ընդգրկէին. ոչ որ ուրեմն այսչափ ալ խիղճ
չէ՞ ունեցեր, որ սարսափելով եւ քաշուէր եւ երթար յայտ-
ներ աշխարհքիս այս զարհուրելի գաւազնութիւնը: Ոչ որ,
նաեւ անոնցմէ որոնք ընկերութեան մէջ այնպիսի սրբութեամբ
ապրեցան, որ մինչեւ արժանի եղան Ս. Եկեղեցւոյ վճռովը
խորաններու վրայ պատուելու: Գարե մը ի վեր հաստատուած
գաղտնի ընկերութիւնները անմիջապէս կռապաշտութիւննե-

րէն եւ մասնաւորներէն ճանչցուեցան, եւ այն զժբախտանե-
րուն կարգը մտնողներէն հաղարաւորները խղճի գալով՝ եւ
կեցան, եւ ամէն դաղանիք յայտնեցին. իսկ Յիսուսեանց մէջ
ասոր նման գէպք մը երբեք չէ՞ գտնուած: Իրաւցընէ առ ալ
աշխարհքիս նոր զարմանալիքներէն մէկն է:

Բ. Բայց զանք մէյ մը Ընկերութեան դէմ եղած տա-
րադրութիւններուն, ուր ի հարկէ պէտք է ամբաստանութիւն
մը կերպաւորուի, եւ որպիսի եւ իցէ անուն մը տրուի, գոնէ
օրինաւորութեան կերպարանք մը առնելու համար, եւ ահա-
ասիկ ան ատենը ~~աճիւն-ստեղծութիւնները~~ ~~Բ-լը-ր-ի~~ ~~Դէլ~~ ~~Դէլ-~~
~~հ-լ-ու-ի~~ ~~Կ-լ-ու-ի~~, ~~Ե-լ-ու-ի~~ ~~Զ-լ-ու-ի~~: Սպանիայէն արտորուե-
ցան, վասն զի՝ սուրբ Հիմնադրութիւն մ'ունենալով նոյնը
չէին պահէր. ասոր հակառակ Գաղղիայի մէջ գառապար-
տուեցան, վասն զի՝ թէպէտեւ իրենք շարագործ չէին, բայց
իրենց Հիմնադրութիւնը խիստ գէշ էր: Յայտնի է որ, Հիմնա-
դրութիւններն ամէն տեղ մի եւ նոյն էր, եւ նոյն իսկ Յիսու-
սեանք իրենց մեծաւորին մէկ ակնարկութեամբը մէկ թագաւ-
որութենէ մէկալ թագաւորութիւն կ'անցնէին: Յիսուսեանց
բարոյականութիւնը Փորթաէալի գառապարտուած մատենա-
դիրներէն՝ թողլ, ապականեալ, ապականիչ կոչուած է. իսկ
միամիտ Ճիսպերթին որ նոյնը հաղար անգամ կը կրկնէ, զի-
րենք չափէ դուրս խիստ եւ անձուկ բարոյականութիւն ունե-
ցողներու պէս կը գառապարտէ, իբրեւ թէ ամենեւին
ընդարձակ տեսութիւն եւ պատրաստական սիրտ չունին ամէն
աղանդներ եւ ամէն մոլորութիւններ գրկելու: Յիսուսեանները
թագաւորասպան, դաւաճան, իշխաններու եւ իշխանութեան
թշնամի են. բայց միանգամայն ամենայն իշխանութեան ան-
ձնատուր, տիրապետութեան պահպանիչ, բռնաւորներու սպա-
սաւոր, Ժողովրդեան ճնշողներն են: Յիսուսեանները կրօնաւ-
որ չեն, կը կանչէ մէկը, իմաստուն եւ գրագէտ են, բայց ա-
մենեւին Եկեղեցւոյ մարդիկ չեն: Ոչ բնաւ, կը գրէ մէկալը,
եթէ բոլոր Ընկերութիւնը մէկտեղ քամելու ըլլաս, չես քա-
ղեր այն հիւթը, որ մինակ մէկ Իտալիայի գրագէտն ունի: Յի-
սուսեանները յետախաղաց են, եթէ կարող ըլլային նորէն
կը դնէին խարոյկները, պրկոցները, հետազօտութիւնը, եւ չեմ
զիտեր ինչե՞ր կը հնարէին հաւատացեալները հալածելու:
Ի՞նչ կ'ըսես, կը պատասխանեն մէկալները, անոնք յայտնի
կառապառութիւնն ալ թող կու տան, չեն հնազանդիք ոչ
Քահանայապետին, ոչ ժողովքներուն, եւ մինչեւ Յիսուսի
Քրիստոսի խաչն ալ կ'անարգեն: Յիսուսեանը խղճմասանքնե-
րը կը թմբեցընէ, մեղաւորները կը շողորորթէ, բայց ասոր
հակառակ Շուազեօյլ եւ Փոնփատուր զիրենք կը հալածեն,
վասն զի շատ խիստ են բարոյականի մէջ. եւ մինչեւ մեր ու-
րերը, թէ որ մէկը աւելի երկիւղած է եւ տեսակ մը ա-
զատութիւններու վրայ խիղճը կը զարնէ եւ չ'ուզեր եկեղեցա-

կան օրէնքները ուրի տակ առնել, անմիջապէս Յիսուսեան կ'ըլլայ կամ Յիսուսեանց կողմնակից, եւ այլն եւ այլն: Յիսուսեանց վրայ ի մասնաւորի, կ'ըսէր Փիեմոնթեցի փիլիսոփան, չիկրնար վարուց պարկեշտութիւն մը ուրացուիլ, եւ եթէ ամէն մէկը առանձին առանձին առնելու ըլլանք գէշ չեն, բայց ամէնը մէկանց առնելով (Տէր Աստուած, ինչ փոփոխութիւն է որ կը տեսնուի) ամէնքն ալ ժանտախտի մը կը դառնան: Իտալիայի եւ Եւրոպայի մէջ անէծք մըն են, որ կ'եղծանէ ու կ'ապականէ ամէն բան, բայց Հնդկաստանի եւ Ամերիկայի մէջ, մէկ խօսքով՝ ուրիշ բնեւեալան քարծրութեան եւ միջօրէականի տակ, կրնան օգտակար ըլլալ, եւ մեծ բարիք ընել: Պնա Հիմա՝ թէ կարող էս, այսչափ ուղղակի մէկ մէկու հակառակ ամբաստանութիւններէն բան մը իմացիր: Մտքեզ չ'անցնիր այն խօսքը թէ նման փոխանց՝ ոչ էին վայս-ի-ն-է-ն, ինչպէս աստուածային վարդապետին նկատմամբ ըսուեցաւ: Աս հակառակախօսութիւնը միարանելու համար ոմանք կը դիմեն տրամաբանական յաջորդութիւններու, որոնք աս վերջի ատենները սովորական բան մը եղած են. բայց էս որ զասոնք չեմ հասկընար՝ աս կը զուցեմ Պայլի հետ, որն որ անտարակոյս Յիսուսեանց նպաստաւոր է, թէ «Բաւական է միայն համարձակ հրատարակել այն ամենայն, ինչ որ կ'ուզուի Յիսուսեանց դէմ, եւ սոցոք ենք որ անբաւ բազմութիւն մը ասոնց կը համոզուի», կամ Տ'Ալանպերի հետ, թէ «Աս ամբաստանութիւնները հակառակ կ'երեւոյին, բայց բանը ճշմարտութիւն խօսելու վրայ չէր, հասցա ամէն կարելի մեծամեծ շարիքներն ընելու Յիսուսեանց դէմ», կամ վերջապէս՝ աւելի պայծառ եւ համառօտ ընելու համար՝ Լոուիզին Սրբոյ հետ կը զուցեմ. Անօրէն-ի-ն-է-ն անչիւ ի-ր-ա-մ սքեաց, (ըստ Լա.) անօրէնութիւնը ինք իրեն դէմ սակց:

Եւ եթէ հարկ ըլլար ինծի ամէն ամբաստանութիւններուն եւ հակառակախօսութիւններուն մէկանց մեկնութիւն մը տալ, էս ասանկ կու տայի, ընթերցողին յանձնելով, որ մասածէ թէ որ աստիճանի է անոր ճշմարտութիւնը: Յիսուսեանք, որ իրենց հիմնադրութեանը համեմատ՝ հաւատացելոց մէջ վարդապետութեան, քարոզութեան, եւ ուրիշ ամէն հոգեւոր պաշտամանց կը զբաղին, աս վերջի երեք դարերուն ամէն մտլութեանց հետ ճակատ առ ճակատ զարնուեցան, որերնին վերցուցած կուտելու ատեննին՝ ամէն տեսակ թշնամիներու ալ հանդիպեցան: Բողոքականութեան դէմ պատերազմեցան վեշտասաներորդ դարուն մէջ, եւ իրենց դէմ բորբոքեցին ամէն հերետիկոսներուն կատաղութիւնը: Տեսան որ իշխաններու շողորթութները՝ անոնց դահերը, չէ թէ յեղափոխութիւններով՝ հասցա զիրենք չափէ դուրս բարձրացընելով, կը կործանէին, անոնց բերանը դնելով աս խօսքերը՝

¹ Destruction des Jésuites.

Քաղաքն՝ է- է՛, Սպանիան է- է՛, Փոլսն-իւլ է- է՛. եւ իրենք
 ասոր տեղը սորվեցուցին, որ իշխանները ոչ Սպանիա, ոչ
 Քաղաքն եւ ոչ ուրիշ թագաւորութիւն մըն էին, այլ Քաղ-
 զիսյի եւ Սպանիայի, եւ այլն, կառավարները եւ իրենք ալ
 իրենց կառավարութեանը վրայ ուրիշ թագաւորի մը պա-
 տաստան պիտ'որ տային եւ այսպէս իրենց դէմ գրգռեցին
 իշխանաց ամէն հացկատակներու եւ կեղծաւորներու բարկու-
 թիւնը: Ասոր հակառակ՝ երբ որ տեսան թէ յեզափոխու-
 թիւններն իշխաններուն ճշմարիտ եւ օրինաւոր իշխանութիւ-
 նը չմանչնալով՝ անոնց զահեքը կը փնջեն, ան ատենը թէ
 ժողովրդոց եւ թէ խռովարարներուն յիշեցուցին, թէ խրդ-
 մտանքէ Կը պարտաւորինք հնազանդելու իշխաններուն թէեւ
 կա՛մ-որ ալ ըլլան. եւ ասով իրենց վրայ ձգեցին բոլոր խռու-
 վարարներուն կատաղութիւնները: Նոյնպէս երբ որ սուտնա-
 խանձաւորներուն աղանդն ելաւ, որն որ աւելի խորին յարգու-
 թեամբ զՅիսուս Քրիստոս պատուելու, ապաշխարութեան
 յորդորելու եւ յառաջացընելու կերպարանքով, հաստա-
 ցեալները Աստուծակ, Ս. Խորհուրդներէն կը հեռացընէր, ի-
 րենք կը յիշեցընէին թէ Խորհուրդները մարդկան համար
 դրուած են, եւ թէ Աստուած մեղաւորին մահը չ'ուզէր, հապա
 իր դարձը, եւ ան ատենը թողլ բարոյականութիւն ունեցողներու
 անունն ստացան: Երբ որ տեսան, որ շատերը քրիստոնէի տեղ
 կը դրուին առանց վարքերնուն ուղղութեանը փոյթ ունենա-
 լու, առանց եկեղեցական օրէնքները պահելու, ու բոլորովին
 աշխարհասէր կեանք մը վարելով, շատ փանային այսպիսիներն
 իրենց մոլորութենէն ազատել, եւ ան ատենը փրմեռանդ-
 ներու, խղճահարներու, եւ մոլեռանդներու անունն առին:
 Յիսուսեանք ըսին նաեւ, թէ իշխանաց իշխանութենէն զատ
 աշխարհքիս վրայ եկեղեցւոյ իշխանութիւնն ալ կայ, եւ թա-
 գաւորականներն ու Աստուածացեալ Տերութեան ամէն շողո-
 քորթները զիրենք յեզափոխականներու տեղ դրին: Յիսու-
 սեանք-առաքելութեանց մէջ նորադարձներուն շահը յառա-
 ջացընելու փանային՝ զանոնք կեղեքողներուն յափշտակու-
 թեանցը դէմ, եւ ասոր համար քաղաքապետներ, վաճառա-
 կաններ, եւ ուրիշ ինչ որ կ'ուզես անուանուեցան: Իրենց
 հոգեւոր սպասաւորութիւնը ամէն ինդրողներուն պատրաստ
 կ'ընծայէին, եւ անուննին ելաւ, թէ միջնորդներ են: Մէկ
 խօսքով իրենց պաշտօնին պէտպիսութիւնը նիւթ եղած էր
 այնչափ իրարու հակառակ զրպարտութիւններու:

Գ. Այսու ամենայնիւ համոզուիլ ուղղին, բաւական
 է աղբիւրը քննել, թէ ուստի այս զրպարտութիւնները յա-
 առաջ եկած են: Չեմ գիտեր, թէ կարելի է արդեօք այլազգ
 Յիսուսի ընկերութեան, չեմ ըսեր՝ աւելի համոզիչ ճատագո-
 վութիւն մը, հապա աւելի բարձրագոյն գովեստ մը հիւսել
 բայց եթէ ցոյց մը տալով՝ եւ աչքի առջեւ շարելով նոյն ըն-

կերութեան վրայ ամեն յարձակողները : Աւերջի երեք գարերուն մէջ Եկեղեցւոյ իշխանութեան, կրօնի, բարոյական սկզբանց, արդարութեան դէմ ելլողները, ամենքն ալ Յիսուսի ջնկերութեան մոլեգին թշնամիներն էին : Գրօշը բացած էին, ինչ անուամբ որ կոչուին, վեշտասաներորդ դարուն բողոքականները, որոնք սրով եւ հրով Յիսուսեանները աշխարհքիս երեսէն բոլորովին ջնջելու ետեւէ եղած էին : Կալվին այն հազուագիւտ մարդը, կալվինականութիւնը տարածելու համար տուած օրէնքներուն մէջ գրած է, թէ Յիսուսեանները, որոնք մեզի ամենայն զօրութեամբ դէմ դարձած են, պէտք է որ բոլորովին աշխարհքիս վրայէն ջնջուին, կամ առ նուազն՝ զրպարտութիւններով ճնշուին : Այս խորհուրդը աղէկ ի դօրձ դրաւ Եղիսաբէթ թագուհին որն որ զիրենք թիպուրոնի մէջ կը ջախջախէր. ի դօրձ դրին Հիւկընոնները Գաղղիսի մէջ, որոնք զիրենք կախաղանի վրայ կը սպաննէին, եւ Հօլանդացիները, որ զիրենք ծովու ու ցամաքի վրայ բնակին՝ կ'ընէին. եւ մինչեւ մեր օրերը բողոքականի մը աչքին ամենէն զարհուրելի ցնորական տեսիլը՝ Յիսուսեանն է : Ետքէն՝ դուրս ելաւ իրբեւ կալվինականութենէ բխում մը՝ այն նենգաւոր հերետիկոսութիւնը, որն որ բարեպաշտութեան եւ Պետրոսի ամօսին հետ միաւորութեան դիմակին տակ՝ հաւատացեցող սրտին մէջ կ'ուզէր թափանցել, եւ այսպէս ապահովութեամբ իր կոտորածներն ընէ : Արդ՝ այն հերետիկոսութիւնը ցմահ կը հալածէր Յիսուսեանները, ինչպէս կը վկայեն իր գլխաւորները Առնոյ, Փասգալ, Նիքոլ, Սան Զիրանոյ, եւ այլն. եւ ասոնց մեծանուն հետեւողները Թամպուրինի, Ծոլա, եւ մինչեւ Փիսթոյեան համբաւաւոր ժողովքին հայրերը : Ասոնց գնդին դասակից է պատգամաւորականներուն եւ թագաւորականներուն, այսինքն է Ճիանոնիներուն, Ֆեպրոնեաններուն, Աւան-Էսփեմներուն, Թանուշիներուն, Տ'Արանտաններուն խումբը, որոնք Եկեղեցւոյ այնչափ արցունք թափել տուած են, որովհետեւ ասոնք արտաքին թշնամիներ չէին, որոնք կ'ապրտամբէին, հապա անբնական սրդիք, որոնք իրենց մայրը կը տրամեցընէին. բայց ասոնք ամենքն ալ ընկերութեան երգուեալ թշնամիներն էին, ու ասիկա տարագրեցին, վաճակեցին, բանտարկեցին, հալածեցին ամենայն եղանակաւ : Պատգամաւորականները ճամբոյ բացին փիլիսոփաներուն եւ անոնց որ համօրէն դիտութեանց մատենագիրները կ'անուանուին, այսինքն է այն գծոխային աղանդին որն որ իրեն նպատակ գրած էր բրիտանոնէական կրօնը կործանելու՝ զանիկա շարժան կոչելով : Արդ՝ առ աղանդը երբեք չհանգչեցաւ մինչեւ որ իր բազմաթիւ անունաւեր զիրքերը, զրպարտութիւնները, շաղփաղփութիւնները, Եւրոպայի ամեն կողմը տարածելով՝ գրգռեց նոյն դարուն կիրքերը Յիսուսեանց դէմ՝ զիրենք երկրիս երեսէն ջնջելու :

Այսօրուան օրս որոնք են Յիսուսեանց մեծ թշնամիները :

բը : Կ'աղաչեմ ընթերցողս՝ որ ինք իրեն քիչ մը քննութեան աակ ձգէ այն զգաստութեան ու առարինութեան ծաղկները, որոնք իրենց քաջութիւնները 1848ին ցուցուցին, սյսինքն է զանոնք՝ որոնք Յիսուսի Քրիստոսի Փոխանորդը եւ Թոսկանայի Լեօփոլտոս իշխանը Կայսերա խրկեցին, զանոնք՝ որոնք ՂԱրոլտս Ալբերտոս Օփորթոյ մեռնելու խրկեցին, այն աւազակներու բոյնը, որն որ հասակեան հասարակապետութիւնը Կապիտալիստի շուսյաութիւններովը, եւ Սան Քալիստայի կոտորածներով հաշակեց. եւ նոյն իսկ բոլոր աղանդաւորներն ինչ տեսակ եւ ինչ անուամբ որ ըլլան : Համալսարաններուն մէջ՝ որոնք են իրենց թշնամիները : Ամենէն աւելի ապականեալ մարդիկը, որոնք իրենք զիրենք ապստամբութիւններու, ամպարիշտ, անկրօն, անառակ վարդապետութիւններու տուած են : Ահայ են Միշըլէները, Քինէները, եւ ուրիշ մկ քանիներն, որոնց հիմակու հիմայ անունները տալու կը խնայեմ : Լրագիրներուն մէջէն որոնք են, որ Յիսուսեանց կը հակառակին : Միշտ եւ միայն անոնք, որոնք անդադար Քահանայապետին, Եկեղեցւոյ եւ կրօնի դէմ անիրաւութիւն մը նետելու կը ջանան : Երիտասարդներուն որ մասն է, որ Յիսուսեանները կը թշնամանէ : Ան բարձրահասակ տղաներն են, որ հողով եւ մարմնով աղանդի մը նուիրուած են, որ զիրենք իրենց ֆեստովը ցոյցեր ընելու կը խաւրէ, եւ ան աղանդիներն, որոնք ամէն կրօն մէկդի ձգելով, իրենց վերջին վախճանը զգայարանաց եւ մարմնոց դարչութիւններուն վրայ դրած են : Եւ եթէ Յիսուսեանց հակառակ քանի մը քահանայ կամ կրօնաւոր ճանչցած ես, աս ալ դիտած պիտ'որ ըլլաս, որ ասոնք այնպիսի քահանաներ են (արաարոյ կարգի դէպք մըն է), որ եպիսկոպոսարաններու հետ միշտ բան մ'ունեցած են, եւ կամ այնպիսի կրօնաւորներ, որոնց կնքուղնին ծանր կու գայ, եւ դիւրին ճամբան գտեր են՝ իրենց անունը հանելու՝ ուրիշներուն արդիւնքը վար զարնելով՝ որն որ իրենց բոլորովին կը պակսի : Ար հաւատան : Մինչև տիկնաց մէջ շպակսիր ամազոն մը, որ իր տեղը Յիսուսեանց դէմ չկտարէ բայց եթէ կը բաղձաս ճանչնալու, թէ ո՞վ է ասիկայ, մ'երթար՝ մի փնաւեր այն տիկնաց մէջ, որոնք որ զեռ ընտանեաց ու սպասաւորաց վրայ հսկելու, եւ Եկեղեցւոյ փոյթ մ'ունենալու սովորած են. կը գանես ասանց սխալելու անոնց մէջ, որոնք որ դրօշներ կը բանին, քաղաքական ցոյցերու մասնակից կ'ըլլան, եւ ժամանակիս բարձրութեանը հասած են :

Բայց՝ ինչ է ասոնց դործածած զէնքերը : Անամօթ ստութիւն, դժնդակ զրպարաութիւն, անդութ բռնութիւն : Ե՞րբ կրցան Յիսուսեանները այնչափ հալածանքներու, այնչափ վաճառելներու մէջ աս շնորհքն ընդունիլ, որ իրենց վրայ դատաստան ըլլայ, ինչպէս որ բարձրաձայն կը խնդրէին : Գողերու, սրբապիղծներու, մարգասպաններու, հայրասպաններու աս բան չիղչացուիր, բայց իրենց համար, ինչպէս որ

Յերտուղիանոս առաջին քրիստոնեաներուն համար կ'ըսէ, հարցափորձի, վճռոյ եւ դատապարտութեան տեղ կ'անցնէր միշտ հուստոյ դաւանութիւնը եւ Քրիստոսի հետեւող ըլլալու անունը: Ո՛ր են իրենց յանցանքներուն ամբաստանութիւնները եւ փորձերը: Հերեօիկոսներու եւ անհաւատներու գերբերուն մէջ, զորոնք Եկեղեցին դատապարտած է: Ի՞նչ է Վինկենտիոս Ճիսպերթիի Յիսուսեանց զէմ ըսածը իր հինգ մեծահասոր գիրքերուն մէջ: Նորէն յառաջ բերաւ իր թշնամանքներուն կրկնումը եւ քանի մը տղայական բաներ, մնացածը հաւատարմութեամբ օրինակած է Փորթուէալի դատապարտուած մատենագիրներէն: Ի՞նչ նոր բան գտան Ֆիւրենցայի մէջ Իոսելուոոյ Ժոզէֆին Ժոզէֆին հեղինակները: Նոյնը կրկնեցին զէշ տպագրութեամբ եւ աւելի եւս զէշ ոճով, ինչ որ ուրիշ ատեններ տպած էին Փիւթուսայի շարժողովին դատապարտեալ հարբը: Աս օրերս ալ նոյն քաղաքը նորէն եւ արտօնութեամբ տպեցին իրրեւ հազուագիւտ բան մը՝ Յիսուսեանց գաղտնի խորհուրդներու գրքի մը: Ի՞նչ են ասոնք: Հերեօիկոս Լեհաստանցւոյ առաւել մը, որ երկու դարէ ի վեր ծանօթ՝ եւ զրպարտութեամբ Յիսուսեանց գործք մը համարուած էր, ինչպէս Առաքելական Նուիրակը, Գրագովիայի Եպիսկոպոսը, Սպանիայի հետազօտութիւնը, եւ արդեւեալ գրոց սուրբ ժողովքին կարգինալները վճռած են: Բայց՝ ո՞վ կրնայ ուրանալ, որ այսպիսի զէնքերով եւ այսպիսի մարդիկներէն ատելի, վատանուն, աքսորուած հալածուած ըլլալը, պատիւ մը չըլլայ, որ կը շարախօսեն, կ'առեն, ու կը հալածեն սուրբ Եկեղեցին, ամենայն Իշխանութիւն, եւ ինչ որ երկրիս վրայ բարի եւ արդար է. ո՞չ: Յիսուսի ընկերութեան շին կրնար աւելի պայծառ գովեստ մը տալ, բայց եթէ զինք իրենց ատելութեանը արժանի ընելով: Վայ Յիսուսեանց թէ որ մը ասոնց սիրելի ըլլան:

Գ. Ասոր հակառակ ո՞վ էն Յիսուսի ընկերութեան Բարիտիւնը, Երկրորդը, Երրորդը, Երկու կարող շին Յիսուսեանց թշնամիները ջնջել կործանել ամեն յիշատակարան եւ ամեն պատմութիւն, երբեք կարող ալ պիտ'որ չըլլան ուրանալ, որ Յիսուսեանք միշտ իրենց նպատարորդ ունեցան Եկեղեցւոյ, որ ըսել է աշխարհքիս ամենէն իմաստուն եւ սուրբ անձինքը:

Սուրբերուն դատաստանը աւելի մեծարոյ պէտք է որ համարուի, վասն զի՝ իրենց մտաց աչքը աւելի յտակ է, եւ սրտերնին ազատ է կիրքերէ: Արդ՝ ասոնք ամենքն ալ Յիսուսեանց կողմն են: Ս. Փիլիպպոս Ների այնչափ սիրեց ու յարգեց աս ընկերութիւնը, որ շատ անգամ կ'աղաչէր Ս. Իգնատիոսի որ զինքն ալ իրեններուն կարգն ընդունի, թէպէտեւ ասիկա իր լուսաւորութեամբը ճանշալով Աստուծոյ գիտաւորութիւնները նոյն մեծ անձին վրայ, անոր աղաչանքը

նոր ընթացիչ նշն Ռաբաբարսեան Բարսեյն հայտը: Ս. Փէլքս
 Կանդաղիկեցի, երանելի Աղէքսանդր Սաւլի, Ս. Կամիլլոս Կե-
 Լեւիս, ինչպէս իրենց վարքը կը յիշեցընեն, Ընկերութեան
 վրայ մեծ սէր ունէին: Ս. Փէլքս՝ մինչեւ փոզոցներու վրայ
 կը կեցընէր Յիսուսեանները, եւ անանկ կը պատուէր զանոնք,
 ինչպէս որ ամէնքը զինք կը պատուէին: Երանելի Աղէքսանդր
 մեծ բարեկամ էր Ս. Կարոլոսի, եւ ասիկա ամէն բան կը նշա-
 նակէ. եւ Ս. Կամիլլոսի համար կը կարգացուի, թէ շատ գութ
 ունէր Ընկերութեան հարցը վրայ, որովհետեւ զիրենք սիրած
 եւ հիմնադրութեան սկզբնաւորութեան աստնը խոստովան-
 ցուցած էր, եւ կենդանի կը պահէր միշտ Հ. Ոկտաիանոս
 Քափփեւիի յիշատակը: Ի՞նչ ըսեմ Փրանկիսկոս Սալէզա-
 ցույն եւ Յովհաննա Փրանկիսկա տը Շանթալ, երկու մեծա-
 մեծ սուրբերուն համար: Առջինը ասուէ տարի Յիսուսեանց
 տունը կը քաշուէր՝ անոնց առաջնորդութեան տակ հոգեւո-
 բական կրթութիւններն ընելու, կը պարծենար իրենց բարե-
 կամե ըլլալուն վրայ, եւ ուզէց իրենց ձեռքը մեռնիլ: Սրբու-
 հի Փրանկիսկա՝ մահուանը մտա՛ մարդ խրկեց աղաչեց որ Յի-
 սուսեան Հայր մը իրեն գայ եւ օգնէ, եւ յառաջ քան մեռ-
 նիլը ըսաւ անոր. Այնչէ՛ք երեքտարեք ի՛մ ինչի՛նք քոս-
 լիկերսեանք, որ երբեք չուր բռնաբանի իմ զոհի՛նք իւր հո-
 րեանցով: Ի՞նչ ըսեմ այն առաքելաշնորհ Վիկենտիոս Պաւ-
 զոսեան սուրբին համար: Իր անձը նուստացընելու եւ Ընկերու-
 թիւնը բարձրացընելու համար զրուցածներն այնպիսի խօսքեր
 են, որ առանց պատշաճութեան շփոն անցընելու չեն կրնար
 յառաջ բերուիլ, բայց կը ցուցընեն, թէ ինչպէս ինք կը յար-
 գէր ու կը սիրէր Ընկերութիւնը: Երանելի Հիպոզոփոս Կա-
 լանթինի՝ որ թոսկանայի մէջ սրբութեամբ երեւելի էր, եր-
 կու Յիսուսեան խոստովանահայր ունեցաւ, եւ սաստիկ շնոր-
 հակալութեամբ կը վկայէր թէ ինչ զարդարանքն ունի Յի-
 սուսեանց, հոգեւոր ինչ մանցիկ ընդունանք առնչութեան
 համար: Եւ աս ալ մտադրութեան արժանի է, որ սուրբ Իզ-
 նատիոսէն ետքը՝ կրօնաւորական մտաբանութիւններու ամէն
 սուրբ հիմնադիրները միշտ Յիսուսի Ընկերութեան կը զիմէին
 խորհուրդ ու առաջնորդութիւն ընդունելու: Երանելի Յովհան-
 նէս Մկրտիչ Աւետեաց՝ Ամենասուրբ Երրորդութեան Կարգին
 բոկոսն մտաբաններուն հիմնադիրը, շատ երեքտարեք եր Յի-
 սուսեանց, որնք որ առնչութիւնն ինչ հոգեւոր քոսիքն, եւ զար-
 ցանցիքն զնոք Քահանայապետին քոս, եւ իրման քոսիքն հոգ-
 արիքն իր Բաշմանիքն իմարտուել քոսից ընելու: Երանուհի
 Մարիամ Վիկտորիա Փոսնարի Սթրասթի Ամենասուրբ Աւե-
 ման, Կապոյաներուն Կարգին հիմնադիրը, Յիսուսեանէ մը ա-
 ռաջնորդուեցաւ, որն որ նաեւ նոյն կրօնին կանոնը շինեց. եւ
 Սրբուհին սաստիկ եւ անդադար կ'աղաչէր Յիսուսեանց, որ իր
 Կարգին առաջնորդութիւնը յանձն առնուն, թէպէտեւ ասոնք

ընդունեցան: Երանելի Պետրոս Փուրիէ իր նոր միաբանութեան կանոնները շորս Յիսուսեան կրօնաւորներու զատատանին տակ ձգեց: Յարգելի Յովհաննա Մարիամ Շէզատ տի Մաթէէ՛ Մարմնացեալ Բանին անուանուած կուսանքներու հիմնադիրը՝ շատ օգնութիւն գտաւ Յիսուսեաններէն իր կրօնին հիմնադրութեանը առեւն, եւ զանոնք միշտ — — — — — շարքի կը համարէր, ոչ Աստուծոյ անստն խառն համար կուսանքին: Յարգելի Լուսովիկոս Մ. կրինեոն Մանփորոյ՝ Գաղղիայի մէջ շատ բարեպաշտական միաբանութիւններու հաստատիչը, Յիսուսեանց՝ իր — — — — — սոցիալիզմը — — — — — զբաղման սոցիալիզմը — — — — — զբաղման սոցիալիզմը — — — — — զբաղման սոցիալիզմը — — — — — զբաղման սոցիալիզմը: Յարգելի Յովհաննէս Մկրտիչ ար լա Սալ Քրիստոնէական զպրօցներու Եղբարց հիմնադիրը այնպէս կը սիրէր ու կը յարգէր Յիսուսեանները, որ իր հիմնադրութեան էական մասերուն զբայ իրենց խորհուրդը կ'առնէր: Յարգելի Մանգալուոյ Թոսկանայի մէջ Քուրէթէի ու Ռիփոլի երկու հոշակաւոր կուսանաց վանքերու հիմնադիրն ալ տալու կանոններուն զբայ Յիսուսեանց՝ եւ զխաւորարար Սէնէէրիի հետ խորհրդակցեցաւ: Երանուհի Մարիամ Մարգեղութեան եւ սրբուհի Վերոնիկա Ճիւլիանի իրենց հոգեւոր ընթացքին զբայ Յիսուսեանց խորհուրդ հարցուցին՝ անոնց հաւանութիւնը ու կարծիքն առնելու համար, եւ մինչեւ երանուհի Մարիամ Աննա Քուրիզի կայսր, որն որ վերջի ատեններս երանելեաց կարգը մտաւ, իր բոլոր ուղղութիւնը Յիսուսեանց ընկերութենէն ընդունեցաւ, զորն որ այնչափ զթով կը սիրէր: Բայց աս ցուցակին վերջ կու տայ Ալփոնսոս Լիկուորի մեծ եւ եռանդուն սուրբը, որն որ ընկերութեան խառնակոյն հալածանքներու առեւն կ'ապրէր, եւ կը զրէր «Ես ասոնց զբայ աւելի կսկիծ ունիմ, քան թէ սոց հալածանքներն իմ՝ նուազ միաբանութեանս զէմ ըլլային, որովհետեւ բանը այնպիսի կրօնի մը զբայ է, որն որ, թէ հնար է ըսել բոլոր աշխարհք սրբացուց, եւ սրբացընելու զբայ է... Առաքելական պաշտաման մէջ բրած մեծ բարիքներէն զատ, պէտք է յարգել իրենց մասնաւոր հանճարը որ կը ցուցընեն պատանեկաց սրտին մէջ աստուածապաշտութեան անդին սերմունքը ցանելու, այնպէս որ իրենց աշակերտները երբ որ աշխարհքիս մէջ կը մտնեն, իրացընէ ամէն տեղ ամէն տեսակ անձինքներու շինութիւն կու տան: Յանսկեանք եւ ամէն նոր ազանդները կ'ուզեն աշխարհքիս զբայէն ընկել աս ընկերութիւնը, որպէս զի՝ Աստուծոյ Եկեղեցւոյն պատանէլը կործանեն: Թէ Յիսուսեանները պակսելու ըլլան, անօրէնները իրաւ զօրաւոր հակառակորդներէ ազատ կ'ըլլան: Յիսուսեանները հաստատուն մարդիկ են, եւ իրենց ընկերութիւնը միշտ պարծանք պիտի համարի Եկեղեցւոյ ամէն թշնամիները յաղթահարելը... Եւ վերջապէս՝ երբ որ կղեմս ժ. Գ. յառաջ

անցաւ զիրենք պաշտպանելու, Սուրբը չկրցաւ ինք զինքը բանել, եւ աս թուղթը գրեց Քահանայապետին: «Ամենասուրբ Հայր, Ձեր Սրբութեանը՝ ի գովեաւ եւ ի հաստատութիւն Ընկերութեան Յիսուսի հրատարակած կոնգակն ամեն բարիները ուրախութեամբ մը լցուց, որուն եւ ալ մասնակից եղայ: Ես խիստ մեծ յարգ ունիմ աս Ընկերութեան վրայ, այն մեծ բարոյն համար, որ կ'ընեն աս սուրբ կրօնաւորներն իրենց օրինակովը եւ ամէն տեսակ աշխատութիւններով, ուր տեղ որ գտնուելու ըլլան: Կրնամ վկայութիւն տալ իրենց եռանդեան եւ իրենց սիրոյն զարմանալի գործքերուն վրայ, զորոնք Նափոյի բնական ատենս տեսայ եւ զարմացայ: Աստուած ուզեց որ աս վերջի ատեններս անգութ հալածանքներով փորձուին: Բայց Ձեր Սրբութիւնը զիրենք առատութեամբ մոխթարեց, ինչու որ՝ իրրեւ գլուխ Եկեղեցւոյ եւ ամէն հաւատացելոց Հայր, զիրենք հանդիսապէս իր պաշտպանութեանը տակ առաւ, հրատարակելով սուրբ կոնգակով մը իրենց արդիւնքը որ ունին Աստուծոյ եւ մարդկան առջեւ: Աս եղանակաւ՝ Ձեր Սրբութիւնը պատասխան տուաւ շարազգած մարդիկներուն, որոնք ասոնց անձին եւ կարգին համբարը սեւցնելու կը ջանան: Բայց մենք՝ հոգւոց հօգիւք՝ որ աս ամենարարի կրօնաւորներուն եռանդեամբը եւ աշխատութեամբը մեծ զիւրութիւն կը գտնենք մեր հօտին առաջնորդելու, եւ ես յետինս եպիսկոպոսոսաց մէջ, Ձեր Սրբութեանը խոնարհ շնորհակալութիւն կը մատուցանեմ աս բրածնուղ համար, եւ կ'աղաչենք միշտ պաշտպանելու աս Ընկերութիւնը, որն որ Եկեղեցւոյ այնչափ բարի մշակներ, հաւատոյ՝ այնչափ մարտիրոսներ եւ աշխարհքիս այնչափ օրինակներ տուաւ: Ամէն տեղ իր առաքելական աշխատութիւնները կը տեսնուին, ուղղափառաց, հերետիկոսաց եւ անհաւատից երկիրները ասոնց քրտինքովը ռոտզուած են:» Այս ամէն յառաջ բերուած վկայութիւնները, որոնք որ մեծամեծ Սուրբերուն Յիսուսի Ընկերութեան վրայ վերջի գարերուս մէջ ունեցած անխախտ սիրոյ ու յարգութեան նշանակներն են, նոյնպէս ասոնցմէ զատ ուրիշ վկայութիւններն որ ի հարկաւորութեան կրնան յառաջ բերուիլ, չեմ գիտեր ինչ տպաւորութիւն պիտի ընեն ոմանց հոգւոյն վրայ, այսու ամենայնիւ ծանրագլուխ բնթերցողի մը բաւական կրնան ըլլալ Նորպերգոսի պէս կարգուրաց կրօնաւորի մը, հերետիկոսներու, բողոքիչներու, Վինկենտինոս Ճիոպերթիի, թէ կ'ուզեա՝ մինչեւ «Իբաւոյնացոց իւղաւորան մարտնադարանի», մեծ հեղինակներուն անիրաւութեանց ու ատելութեան զեմ: Սոսոյզ է, որ Յիսուսեանք որչափ ուրախ են Աստուծոյ հաճոյ մեծ սուրբերուն առջեւը գտած շնորհքներնուն վրայ, այնչափ ալ չեն տրամիր պայպիսիներուն տհաճութեան ու ատելութեան վրայ:

¹ Ժանքարտ (Jencard) Վարդ Ե. Աւփնաստի:

Ի վերայ այսր ամենայնի Յիսուսեանք ասոնցմէ աւելի իրենց նպատաւոր վաւերական վճիռ ունին, որ է առաքելական Փահին եւ ճշմարտութեան Աթոռին վճիռը: Ինչու որ ճշմարտութեան դատաստանը եւ ոչ իսկ Սուրբերուն արուած է, (որչափ ալ իրենց վճիռը յարգելի ըլլայ), հասպ նոյն իսկ Պետրոսի Աթոռին: Արդ ասիկա՝ թէ առանձնական եւ թէ հրապարակական հազար առթի մէջ, կոնդակներով, համա-աօտագիրներով, առաքելական սահմանադրութիւններով անյողողոյ գոված, հաստատած, յառաջացուցած, պաշտպանած է Յիսուսի ընկերութիւնը, անոր դոյութիւնն ու կեանքը շնորհելէն ետքը: Ուղղափառի մը՝ ամէն վէճ ու հակառակութիւն կտրելու համար բաւական է աս բանս ստուգելը, որն որ շատ դիւրին է՝ ինչու որ Պօղոս Գ.էն սկսելով, որն որ իր տուած հաստատութեամբը ընկերութեան հիմը դրաւ, մինչեւ աս օրուան օրս, Աստիկանեան աթոռը նստող Քահանայապետներն անոր պաշտպան եղան: Ընթերցողին անհաճոյ պէտք չէ ըլլայ, եթէ հոստեղս սլլելույլ մատենագիրներէն Հռոմայ Քահանայապետներուն վճիռները ժողվեմ եւ համառօտիւ աչքի տակ դնելու ըլլամ: Յիսուսեանները Պօղոս Գ.ին աչքին առջեւը, որն որ առաջինն եղաւ Ս. Իդնատիոսի վարդը հաստատելու, Աստուծոյ հոգւովը լեցուած մարդիկ կ'երեւային, որ ամէն երկրաւոր յոյսերէն հրաժարելով Յիսուսի Քրիստոսի նուիրուած էին՝ Աստուծոյ խօսքը քարոզելու, հիւանդաց ծառայելու, աղոց կրթութիւն տալու համար, ասանկ պողարքեր դաշտ մըն էին, որ խօսքով եւ օրինակաւ իր պտուղները օրէ օր կը բազմացնէր¹:

Յուլիոս Գ.ին սիրելի որդիքն էին, որ աշխարհի ունայնութեանց հրաժարականը տալով, Աստուծոյ կը ծառայէին խոնարհութեան հոգւով, եւ բորբոքեալ եռանդով մը, որուն հետ վարդապետութիւնն եւ օրինակը միացեալ էր²:

Մարկեղոս Բ. որն որ մինակ քսանուերկու օր Քահանայապետ եղած էր, անմիջապէս Ս. Իդնատիոսէն երկու Յիսուսեան խնդրեց՝ «*սուսուսուս*» յարաւարելու, եւ աս ալ աւելցուց Ս. Իդնատիոսին «*Իուն ջանս մարդ հասցընելու, մեզի կ'իյնայ զանոնք գործածելը*»³:

Պօղոս Գ. Յիսուսեանները առաւել սիրոյ արժանի կը համարէր, իրենց՝ Յիսուսի Քրիստոսի ճամբուն մէջ բանիւ եւ օրինակաւ յառաջանալու ազնուական փոյթը տեսնելով, եւ կը հաստատէր թէ, աս ընկերութիւնը, փոքր սկիզբներէ յառաջ գալով, Աստուծոյ Եկեղեցւոյն պէս, մեծապէս աճեր

¹ Կանգակ, Reg. Licet.

² Կանգակ, Sacrae Religionis.

³ Պարթոյի, Պատմ. Իտալ.

է, եւ ոչ միայն այնչափ աշխատութեանց մէջ չէ տկարացեր սյլ օրէ օր աւելի պայծառ եւ աւելի մեծ երեւցեր է¹ :

Պիոս Գ. Մաքսիմիլիանոս կայսեր գրած Համառօտագրին մէջ, կ'ըսէր, թէ Յիսուսեանք անմեղ՝ ու զրպարտուած են ուրիշներէն՝ իրենց բարի գործքերուն վրայ նախանձելովք, եւ թէ՛ սյսպիսի ամբաստանութիւններու մէջէն առաջուրնէ աւելի փառաւոր դուրս կ'ելլեն: Եւ ուրիշ Համառօտագրի² մը մէջ կը հաստատէ թէ, իրենց մասնաւոր շնորհքներ ընելու յօժար է, վասն զի՝ ինչպէս որ Յիսուսի անունը կը կրեն, ասանկ ալ բանիւ եւ գործքով եւ օրինակաւ կը ջանան իրեն նմանելու:

Պիոս Ե.ի առջեւը Յիսուսեանները, իրենց աստուածպաշտութեանը, բարի օրինակին, բարուց սրբութեանը, գրագիտութեան եւ սուրբ գրոց ուսման մէջ հմտութեանը համար այն առատ պաղոց մշակներն էին, որ ուղղափառ աշխարհի մէջ կ'երեւային, ինչպէս որ բարբարոսաց երկիրներու մէջ աստուածային բանին սերմանողներն էին. եւ Աստուած տար, կ'ըսէր, որ ամէն տեղ մանաւանդ հերեփկոսաց քաղաքներու մէջ իրենց վարժարանները բացուէին³. Եւ ինք Քահանայապետը իրենց յանձնեց Ս. Պետրոսի Ապաշխարութեան պաշտօնը:

Գրիգոր ԺԳ. որն որ Յիսուսեանց վրայ գրեթէ քսանուեօթը կոնդակներու եւ համառօտագիրներու մէջ կը խօսի, զիրենք անխոնջ մշակներ կը համարի Տիրոջն սյգւղյն⁴ մէջէն մալորութիւնները խլելու. Յիսուսեանք՝ իր առջեւը զիւցազունք էին սատանային յանդգնութիւնը՝ անմեղութեամբ, վարդապետութեամբ, խորհրդոց մատակարարութեամբ, վարուց օրինակաւ զսպելու⁵, թումբ մը մահամետականութեան եւ հերեփկոսութեան դէմ⁶. սիրելի որդիք՝ որոնք կէս մը իրենց տանը մէջ գոցուած՝ կրօնի եւ ուսման մէջ պատանեկաց կրթութիւն տալու, աւետարանական քարոզութեան եւ խորհրդոց մատակարարութեան կը զբաղին, մալորեալները դարձնելովք եւ տկարները հաստատելով, եւ կէս մ'ալ աշխարհքիս երեսը ցրուած՝ վայրենիներուն երկիրները կը մտնեն զիրենք դարձնելու, անասնոյ կեանք անցընող մարդիկը կըրթելու⁷: Քահանայապետը խօսքին վրայ գործքն աւելցրնելով իրենց տներ եւ վարժարաններ բացաւ բոլոր Եւրօպայի մէջ:

Սեքստոս Ե. զասոնք յարմար գործիքներ կը համարէր

¹ Պրումաթոյ, Պասմ. Պօզ. Գ. Բ:
² Որուն սկզբն է, Etsi ex debito.
³ Կոնգակ, Innumerabili.
⁴ Համառօտագիր, Immensa pietas.
⁵ Համառօտագիր, Semper amavimus.
⁶ Համառօտագիր, Cum attenta.
⁷ Կոնգակ. Salvatoris.

կրօնը ծաղկեցընելու եւ մարբելու¹. եւ երբ որ իրեն ըսուեցաւ թէ, սմանք Գրիգոր ԺԳ.ի մահուանէն ետքը կը յուսային ընկերութիւնը անպատիժ շարչարելու, ինք հակառակ դարձաւ ու յայտնեց թէ իր ընթացքովը պիտի ցուցընէ թէ որչափ գուժ ունի իրենց վրայ:

Գրիգոր ԺԳ. նորէն հաստատեց ընկերութեան հիմնադրութիւնը, եւ սաստիկ խիստ պատիժներով արգելեց՝ որ ոչ որ ուղղակի կամ անուղղակի իրենց դէմ հակառակի. ինչու որ՝ կ'ըսէ Քահանայապետը՝ Յիսուսի ընկերութեան կրօնը, զորն որ նախախնամութիւնը աս ատեններուս պահած էր, մինչեւ հիմա քաջութեամբ աշխատեցաւ, եւ դեռ անգագար կ'աշխատի, եւ մենք իրեն խոսովութիւնն ու արբութիւնը Եկեղեցւոյ ընդհանուր միաս կը համարինք, ասոր ներհակ անոր խաղաղութիւնը եւ ամբողջութիւնը նոյն իսկ Եկեղեցւոյ օգտին մեծապէս նպաստաւոր է: Ասոր համար է որ, մենք նոյն ընկերութիւնը միշտ անկեղծ գիտով սիրած ենք այնչափ առաւա պատուներուն համար, որ Աստուծոյ Եկեղեցւոյն տուած է²:

Աղեմես Ը. հաճեցաւ նոյն ընկերութիւնը առաքելական Աթոռին աջ բազուկը անուանել³: Պօղոս Ե. կ'ըսէ. թէ որչափ կը յառաջանայ Յիսուսի ընկերութեան կրօնը յօգուտ հաւատոյ, աստուածապաշտութեան եւ կրօնի, աղէկ կը ճանչնայ քրիստոնէական հասարակութիւնը⁴:

Գրիգոր ԺԵ. խիստ պայծառ ընկերութիւն կը կոչէ, ուղղափառ անունը պաշտպանելուն, եւ հերեպտիկոսները յաղթահարելուն համար, եւ թէ որչափ զինք կը յարգենք՝ երկրիս ամէն դաւառներուն, եւ ապագայ դարերու պիտի ցուցընեն քրիստոնէական պետութեան երկու արդեանները իդնատիս, եւ Քսաւերիոս, որոնք որ մեզմէ Սուրբի անունով զարգարուեցան⁵:

Ուրբանոս Ը. եւ Իննովկենտիոս Ժ. կը գովեն գրեթէ նոյն խօսքերով իրենց՝ հոգւոց փրկութեան եռանդը, առ Աստուած եւ առ ընկերն սերը, պատանեկաց կրթութեան մէջ հաւատարմութիւնը եւ ուղղութիւնը. առաջինը իրենց ձեռքը կը յանձնէ Լիւբիկեցւոց վարժարանը, եւ երկրորդը՝ իրենց առաքելութիւնները կը յառաջացընէ: Աղեքսանդր Է. իր մէկ սահմանադրութեանը մէջ անբաւ գովեստ կու տայ, եւ կը ջանայ զիրենք Անեոսիկի հասարակապետութեան մէջ խոթելու, եւ կը յաջողցընէ: Աղեմես Թ. հրապարակաւ կը յայտնէ թէ առաքելական հաճութեան մասնաւոր գրովը կը սիրէ Յի-

¹ Համառօտագիր, Coelestis.

² Կանգակ, Exponi nobis.

³ Սուրբեզ Առաջ կրօնի, Հա. Գ. ասգ. Աճենա մէջ 332:

⁴ Հիմնագր. առաք. թղ.

⁵ Յաւել. Մատենի Կանգակ Ս. Ժող. Տարած. Հաւ.

սուսի ընկերութիւնը, իրրեւ կրօնաւորաց կարգ մը, որ հռչակաւոր եղած է արտաքոյ կարգի բարեպաշտութեամբ, կրօնիւ, աստուածային ուսմանց եւ գրագիտութեան վարդապետութեամբ, անձին՝ եւ ընկերին փրկութեան գիտութեամբ զարգարուած անձինքներով, եւ միանգամայն մեծ անուն ստացած է առաքելական Աթոռին նկատմամբ ունեցած արգիւնքներովը¹:

Ար թողում յիշել Աղեմէս Ճ. եւ ՃԱ. Իննովկ. ՃԱ. ՃԲ. ՃԳ. Քահանայապետներուն եւ Աղեքսանդրի Ըին խօսքերը, որովհետեւ ասոնց գովեսաններն ալ գրեթէ առջիններուն ձեւովը կրկնելովս՝ անհաճոյ կրնամ ըլլալ ընթերցողին, բայց յառաջ կը բերեմ վերջի տակններու քանի մը Քահանայապետներու խօսքերը, որպէս զի՝ տեսնուի թէ ինչպէս սուրբ Աթոռը հաստատուն է իր դատաստանին մէջ: Բնեղգիկոսս ՃԳ. մտադրութեան արժանի կ'ընէ առաջ պտուղները, զորոնք Յիսուսի յարգոյ ընկերութիւնը յառաջ կը բերէ աշխարհքիս ամէն կողմը վարդապետութեամբ, բանիւ, օրինակաւ եւ եռանդեամբ՝ որով հաւատացեալները կը շարժէ բարեպաշտական եւ փրկարար գործքերու ի յիշատակ Յիսուսի Քրիստոսի, եւ զիրենք կը գովէ, եւ իր մասնաւոր սերը իրենց վրայ կը յայանէ²: Բնեղգիկոսս ՃԳ. մեծ գովեստով կը խօսի Յիսուսեանց վրայ առ նուազն տասը կոնդակներու մէջ: Կոնդակի մը մէջ որուն սկիզբն է Հոյակո³, կ'ըսէ թէ, հոս անոյշ են ի Քրիստոս, եւ ամէն տեղ ալ նոյնպէս կը համարուին: Արիշ կոնդակի մը մէջ, որ կը սկսի Հաստատուն⁴, Յայանի բան է, եւ ամէնքը կը ճանչնան, կ'ըսէ, թէ ինչպէս՝ Յիսուսի ընկերութեան՝ առ այս սուրբ Աթոռս ամենէն հաւատարիմ կրօնը, իրեն փառք համարած է, եւ հիմա ալ իրաւամբ փառք կը համարի, իրրեւ ազնուական մայր մը, այնչափ բազմաթիւ կրօնաւորներ ունենալուն վրայ, որ թէ քրիստոնէական առաքինութեամբ, թէ որպիսի եւ իցէ հրահանգաց պայծառութեամբ, թէ գրագիտութեան բազմատեսակ հմտութեամբ, եւ թէ հաւատացելոց յաւիտենական փրկութեան եռանդովը շատ երեւելի եղած են:

Արջնայէս Աղեմէս ՃԳ. տեսնելով որ երկրիս իշխանութիւնները՝ Առթերեան փիլիսոփայութեամբ տոգորուած երգմամբ միարանած էին ընկերութիւնը կործանելու, յանձն առաւ ամենայն եռանդմամբ զանիկա պաշտպանելու: Սպանիայի թագաւորին այս ազգու խօսքերը գրեց. Առաջի Աստուծոյ եւ մարդկան, կը զրուցենք որ բոլորովին անմեղ է ընկերութեան մարմինը, հիմնադրութիւնը, եւ հոգին, եւ չէ թէ միայն անմեղ, այլ նաեւ թէ բարեպաշտօն, թէ օգտա-

¹ Հիմնադր. Ընկ. Յիսուսի առաք. թուղթք:

² Հիմնադր. Ը. Յ. թուղթք. առաք.

³ Praeclaris.

⁴ Constantem.

կար եւ թէ սուրբ է իր նպատակին, իր օրէնքներուն եւ իր սկզբունքներուն մէջ. եւ որչափ որ ալ ասոր հակառակը ցուցընելու ջանացած ըլլան իր թշնամիները, ուրիշ բան ձեռք չկրցան ձգել, բայց եթէ անարգութիւն ու սոսկում մը ստութեանց եւ հակառակախօսութեանց վրայ, որոնցմով կը կարծէին հաստատել իրենց սուտ յառաջադրութիւնը: Ասոր վրայ յորդորեց նոյն թագաւորութեան մէջ Թորէճիանի մեծանուն կարգինալ նուիրակը որ փոյթ տանի նախապաշարեալ անձինքը լուսաւորելու Ընկերութեան դէմ եղած նենգութիւններուն եւ շարախօսութիւններուն վրայ եւ ինք Քահանայապետը ջանաց որ Քասթիլիայի վերին խորհրդարանը դահճի մը ձեռքով սյրել տայ Խորհրդածոյններ ըսուած գիրքը, որ Յիսուսեանց դէմ թշնամանքներով եւ զրպարտութիւններով լի էր: Գրեց քսանուեօթը Համառօտագիր քրիստոնէութեան այլ եւ այլ կողմերը՝ Գաղղիայի, Փորթուկայի, Սպանիայի, Լեհաստանի թագաւորներու, եպիսկոպոսներու եւ արքեպիսկոպոսներու, որպէս զի յայտնէ Ընկերութեան դէմ հիւսուած դաւակցութիւնը: Աւերջապէս Քրիստոսի Փոխանորդը հանդիսական սահմանադրութեամբ մը՝ բովանդակ Եկեղեցւոյ խօսելով՝ նորէն հաստատեց Յիսուսի Ընկերութեան հիմնադրութիւնը, եւ հրատարակեց իրենց անմեղութիւնը: Արդ՝ այս ամէն եւ ասոնցմէ զատ բազմաթիւ վկայութիւններէն ետքը, զորոնք որ հռոմէական կոնդակաց մատենէն կրնայի յառաջ բերել ի նպատակ Յիսուսեանց, կը հարցընեմ Ընթերցողին, բաւական որ ուղղափառ ըլլայ. հաւատալի բան է, որ Յիսուսի Ընկերութիւնը այնպէս յանցաւոր ըլլայ, ինչպէս որ իր թշնամիները կը հաճին նկարագրելու: Ուրեմն Սուրբ Գահն՝ առաքելական աթոռը, չէ թէ միայն զմեզ լուսաւորած չէ, Յիսուսեաններէն եկած վտանգները տեսնելու, եւ զգուշանալու. հապա յայտնապէս զմեզ մոլորութեան մէջ ձգած է գովելով, յառաջացընելով, յանձնելով եւ հաստատելով նոյն Ընկերութեան գործքերը: Եւ ասիկա չէ թէ գաղտնի, կամ Համառօտագիրներով ըրած է, որոնք որ, ըսեմ այսպէս, Յիսուսի Քրիստոսի Փոխանորդին առանձնական ձայնն են, այլ կոնդակով եւ սահմանադրութիւններով, որոնք իր հանդիսաւոր ձայներն են, եւ ասոնցմով հաւատացելոց կը խօսի, կ'առաջնորդէ, ու կ'ուսուցանէ: Գարձեալ ասով չէ թէ մինակ Քահանայապետ մը, հապա ամէնքն ալ որ Ատտիկան նստան, նոյն դաւաճանութեան դաւակիցն եղած կ'ըլլան: Յիսուսեանց բարոյականը ապականած է, հաւատքնին արատաւոր է, երիտասարդաց գայթակղութիւն են, աւելորդապաշտութիւններու տածող են, արքունեաց թշնամի, հասարակութեան ժանտախտ են, այսու ամենայնիւ Սուրբ Գահը կը գովէ իրենց վարդապետութիւնը, իմաստութիւնը, սուրբ գրոց հմտութիւնը, վարքերնուն սրբ-

բութիւնը, օրինակներնուն բարութիւնը, անկեղծ սէրերնին առատ պատուներն, որ ամէն տեսակ սուրբ դործքերով ըն-
ծայեցին: Արնայ ուղղափառ մը համոզուիլ, որ Պետրոսի Քա-
հը պսպէս զմեզ խարելու համար դուռած ըլլայ: Ան ատենը՝
հարկ էր Յիսուսեանց հետ այն վեհափառ Քահն ալ դատա-
պարտել, ինչպէս կ'ընեն բողոքականները, բայց կը յուսամ
որ իմ ընթերցողս պսպիսի սլանդակութեան չիհասնիր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Ե .

Քրիստոնէական օրէնք:

Ա. Քրիստոնէից օրէնքը անկարելի է: — Բ. Տխուր եւ անմարտեամբ
թ կեանք անցընելու կը պարտաւորէ: — Գ. Ո՛վ կրնայ տանիլ այնչափ
բազմութեան օրէնքներու, արգելքներու եւ ոյն:

Հաւատքը, կ'ըսեն սմանք, թող ըլլայ պարտաւորիչ.
եթէ մէկը Յայանութեան ճշմարտութիւնը կը ցուցնէ, ես
զէմ գնելու բան մը չունիմ. բոլոր իմ գթուարութիւնս օրի-
նաց վրայ է: Ինչու որ՝ եթէ կարող եմ մէկանց երկու հա-
րիւր խորհուրդներու հաւատալ, սակայն չեմ կարող նոյն
գիւրութեամբ քանի մը պատուիրաններ պահել: Աս ըսելով
չեն տեսներ հակաաւախօսութիւնը, որուն մէջ կ'իյնան. ինչու
որ՝ եթէ հաւատքը կ'ընդունին վասն զի յայտնուած է, ան
ատեն պատճառ մը չկայ օրէնքը մերժելու, որն որ նոյն ե-
ղանակաւ յայտնուած է: Բայց ասիկա մէկ զի ձգելով՝ օրէնքը
պահելու բոլոր գթուարութիւննին ուստի՝ կը ծնանի: Անկից՝
որ անկարելի կը համարին տեսնելով մեր տկարութիւնը,
փորձութիւնները, եւ հրապուրանքները, որոնց մէջ անզաղար
կ'ապրինք. որովհետեւ ի հարկէ բոլոր կեանքերնիս անձկու-
թիւններու, տաղակութիւններու, տխրութիւններու մէջ պէտք
ենք անցընել, եւ որովհետեւ խելք կորսնցընելու բան է,
եթէ մինակ ճանչնալ ուզենք այն ամէն պարտաւորութիւննե-
րը, օրէնքները, հրամանագիրները, որ մեզի կը վերաբերին:
Ասոր համար՝ ինչպէս որ առ անկարելին ոչ որ կը պարտա-
որի, պսպէս՝ իրենք զիրենք ազատ կը համարին նոյնքը պա-
հելու: Բայց թէ՛ խիստ շուտով աս հետեւութիւնը հանած
չեն, հիմա կը տեսնես:

Ա. Քրիստոնէից օրէնքը անկարելի է: Աս խօսքը նախ ա-
ռաջին հարկեց Աւերրոէ արարացին. Օրէնք՝ Քրիստոնէից, օ-
րէնք՝ անհնարաւորաց. արդ՝ ասիկա տպաւորութիւն մ'ընելու
չէր ուղղափառի մը, որ մահամտական մը դատաւոր կ'առնու-
իր օրինաց վրայ, անոր վճիռները կ'ընդունի եւ անոր հետ մի
եւ նոյն բերանը կը բանեցընէ: Բայց աս խորհրդածութիւնը
մէկ զի ձգելով, սլանդակ բան մը չ'երեւար քեզի իրրեւ-
սկիզբ մը գնել այն նախապատութիւնը, զորն որ Յիսուս Քրիս-

ուս յայտնի խօսքերով զատապարտած է: Ինք յայտնի կը զրուցէ, թէ իր Լ-ձը՝ +աչբ Լ-ձ չըն է, ե- իր Բե-ը՝ Բե-Բե-ձն է, «Լ-ձ ի՞՞ +աչբ է ե- Բե-ն ի՞՞ ք-ք-ք»: Եւ Յովհաննէս առաքեալ կը սորվեցընէ թէ, Անբ պոպոտ-ի-րանները ծանր չեն, «Պոպոտ-ի-րանն անբ չեն ինչ ծանու-նոյ», Երեսու քրիստոս քիչ մը գրած օրէնքը պէտք էր ճանչնալ եւ մեր կարողութիւնը, որ ունէինք զանիկա պահելու. եւ եթէ, այսու ամենայնիւ կը սորվեցընէ թէ, դժուարին չէ, ո՞վ կը համարձակի զինք սուտ հանելու եւ իրեն հակառակ խօսելու:

Մանաւանդ որ՝ եթէ իր օրէնքը անկարելի ըլլար նէ, պէտք էր ըսել թէ Երեսու քրիստոս մարդկան հետ բնաւորի պէս վարուած է: Ուրեմն Երեսու քրիստոս ճշմարիտ օրէնսդիրը այսպիսի հայհոյութեամբ լի ենթագրութեան մէջ՝ այնպիսի օրէնք մը հրամայած է, որուն պահանջութիւնը անկարելի է. բաւական չէ, այս օրէնքին վրայ ամենէն զարհուրելի վճիռն ալ աւելցուցած է, այսինքն է՝ վերջին վախճանէն զրկումը եւ տանջանքներու յաւիտենականութիւն մը: Բայց առիկա՝ չէ թէ միայն Աստուծոյ բարութեան, զթութեան, ողորմութեան, հապա նաեւ իր ճշմարտութեանը, արդարութեանը, սրբութեանը, եւ մինչեւ իր իմաստութեանը ուղղակի հակառակ է: Երկրաւոր իշխան մը եթէ անկարելի բան մը հրամայէ, եւ ետքը չկատարողը պատժելու ըլլայ, դաժան եւ անիրաւ հրէշ մը կը համարուի. Աստուած ի՞նչ պիտ'որ ըսուի, եթէ ասկից շատ աւելին ընելու ըլլայ: Ո՞վ կրնայ ուրեմն այնչափ յանդգնիլ զԱստուած թշնամանելու կրկնելով այն ճշմարտապէս մահաձեռական զրոյցը Աստուծոյ օրէնքն անկարելի է:

Այսու ամենայնիւ՝ որպէս զի շուտ մը սցսպէս մօտանց զէնք զէնքի եկած ըլլանք քրիստոսնէական օրէնքը անկարելի զրուցողներու հետ, քիչ մ'առնն կ'ուզեմ ասոնց հետ խօսքի մտնել: Համարէ թէ, Աստուած՝ զմարդ ստեղծելու ատեն զքեզ խորհուրդի կանչած ըլլայ մարդուն տալու օրէնքը քոքնութեանդ տակ ձգելու համար, եւ ըսէ քեզի. ի՞նչ կը կարծես, պատշաճ բան մըն է, որ աս ստեղծած մարդս, ինձմէ դուրս ուրիշ Աստուած մ'ունենայ. որ կարող ըլլայ, օրինակի համար, պաշտել արեւը, լուսինը, աստղները, տունկերը, կենդանիները, կամ նաեւ սատանաները, չէ նէ կը պարտաւորի մինակ զիս պաշտել: Քու պատասխանդ անտարակոյս պիտ'որ ըլլար. Ո՛չ, ո՛չ, Տէր, քեզմէ զատ՝ ուրիշ Աստուած չկայ, քեզի միայն մարդկան երկրապապութիւններն ու յարգութիւնները կը վայելեն: — Պատշաճ կ'երեւայ քեզի, որ ամէն մարդ իմ անունս արբեցողներու, խաղացողներու, բարկացողներու, ամէն ամբարիշտներու կատակն ըլլայ, եւ այն ամէն անուններն որ կան երկրիս վրայ, մէկ դի ձգուելով, իմ անունս մինակ ամէն փոտած լեզուներու նպատակը ըլլայ: Չէ

ստուգիւ, պիտ'որ պատասխանէիր, քու մեծ անունդ եւ ոչ իսկ պարագ տեղ պէտք է առնուի: Շատ աղէկ, ես քեզի պիտ'որ տամ, կ'ըսէ Աստուած, ամէն ժամանակ եւ ամէն երկիր, որպէս զի՝ ժամանակի մէջ միա դնես քու զբաղմունքներուդ, քու շահիդ եւ նաեւ քու զբոսանքներուդ, եւ երկրի վրայ՝ հաստատես քու բնակութիւնդ, բայց դուն պիտի զանաւան արդեօք շարժուան մէջ օրուան մը քանի մը ժամերը ինծի բնծայելու, եւ պիտի զանաւան նաեւ ինծի յարգութեան ցոյց մը տալու քաղքիդ անկեան մը մէջ, ուր որ ինծի բնակութեան տեղ պիտի ընտրեմ: Ի՞նչ կ'ըսես Տէր. տօները պէտք են սուրբ պահուիլ, եւ սուրբ տաճարները պէտք են յարգուիլ: Արդ՝ աս ալ կը հարցընեմ քեզի. պատշաճ է, որ մարդիկ ամենեւին քանի տեղ չունեն, զանոնք, որ զիրենք ծնան, այնչափ տարիներով պահեցին, սնուցին, եւ կրթեցին: Տէր Աստուած, ափկա վազրի մը գործք կ'ըլլար. չէ, չէ, ցորչափ որ երկրիս մէկ մնացորդն ալ զեռ կեցած է, հայրն ալ պէտք է պատուուի՝ մայրն ալ: Պատշաճ է որ մարդիկ մէկ մէկու նենգութիւն ընեն, դարան գործեն, իրարու վրայ յարձակին, իրար սպաննեն, այնպէս որ՝ ալ ապահովութիւն չգանուի մարդկային ընկերութեան մէջ: Պատասխան կու տայիր թէ, լաւ էր չգոյանալ քան թէ սյսպիսի անվտանգութեամբ լի գոհութիւն մ'ունենալ: Աւրեմն մի սպանաներ: Պէ՞տք են մարդիկ անասուններէն ալ զէշ ամէն պղծութեան մէջ թաթխուիլ, փոփոխակի մէկը մէկալին կնօջը եւ քրօջը դարան գործել, եւ զաւակնին աշխարհ պէտք են գալ առանց ընտանիք մը գանուելու, որ զանոնք սնուցանէ: Ափկա զմարդիկ անասնոց կը դարձընէ: Աւրեմն՝ մի շնար: Մարդիկ գազաններու պէս անտառներու մէջ յափշտակութեամբ պէտք են ապրիլ, եւ, ամէն սեփականութիւն վերցուելով, մինակ անօճ պիտի կերակրին ինչ որ երկիրս կը բուսցընէ: Աս ալ չէ. ոչ որ ուրիշին բանը պէտք է գողնայ: Ա երկրպէս՝ բաւական է արտաքին բարութիւնը, որն որ սրտին ազատութիւն կու տայ իր ամէն անկարգ յօժարութիւնները կատարելու: Ա՛հ Տէր, քու աչքերդ խիստ մաքուր են, քու օրէնքդ անբիծ պէտք է ըլլայ: Ա՛ճա է ուրեմն որ մարդիկ, ոչ ուրիշին կնօջը եւ ոչ ալ ուրիշին ունեցածին ցանկան: Անգամ մ'որ աս կը հաստատուի, բոլոր օրէնքը հաստատուած կ'ըլլայ, որ զանիկա անկարելի կը կոչես:

Ստուգիւ՝ քրիստոնէական օրէնքը անկարելի է ըսողներէն եւ ոչ մէկը երբեք կարող պիտ'որ ըլլայ իր պատուիրաններէն մէկուն մէջ քան մը գտնել, որ բոլորովին բանաւոր եւ նոյն իսկ բնութեան համաձայն չըլլայ: Ի՞նչպէս ուրեմն կրնայ անկարելի համարուիլ ան բանը, որն որ նոյն իսկ մարդուն բնութիւնը կը խնդրէ: Աս մինակ կը մնար մէկու մը ըսել թէ, անկարելի է մարդուն վարուիլ իր բանաւորութեամբը. բայց

ասիկայ նոյն է՝ թէ ըսէր, որ թռչունները չեն կրնար թռչիլ՝ վասնզի թէև ունին, եղջերուները չեն կրնար վազել՝ վասնզի արագընթաց են, մարդ՝ ոչ կրնայ խօսիլ եւ ոչ լսել, վասնզի չեզու եւ ականջ ունի: Ուրիշ բան մը պէտք է հնարել վասն զի ասիկա չ'անցնիր:

Կրնայ մէկը խորհրդածել թէ դուն քու պատասխանդ աստուածային պատուիրաններուն վրայ կ'ամփոփես, բայց քրիստոնէական օրէնքը շատ ընդարձակ կը տարածի. . . . այնչափ ուրիշ բաներ ալ կը պարունակէ. . . . Ես ալ կ'ըսեմ թէ, իմ պատասխանս պատուիրաններուն վրայ ամփոփած եմ վասն զի երբեք չհանդիպեցայ մէկու մը որ պատրաստ ըլլայ պատուիրանները պահելու, եւ տրանջայ թնայածներուն վրայ՝ Ով որ դեմ խօսելու բան մ'ունի, պատուիրաններուն՝ եւ գլխաւորաբար վեցերորդին ու եօթներորդին դեմ է:

Եւ իրաւացուն՝ Յիսուս Քրիստոս ինչ խիստ ու դժուարին բան աւելցուցած է: Յիսուս՝ աշխարհք բերած նոր վարդապետութիւններովը աստուածային պատուիրաններուն պահպանութիւնն աւելի դիւրընցուց: Աստուծոյ աւելի եւս հպատակելու համար խիստ օգտակար է զինք աղէկ ճանչնալը, իր գերազոյն էութեանը, իր բարութեանը, իր իմաստութեանը, իր կարողութեանը, իր մեծվայելչութեանը, իր բարեբարութեանը, եւ ամենագութ սիրոյն, որ մեր վրայ ունի, յստակ գաղափար մ'ունենալը: Իր աւելի պայծառ ծանօթութիւնը մեր մտաց կը յաղթէ, ինչպէս որ սրտերնիս ալ բոլորովին կը յափշտակէ: Արդ՝ Յիսուս գերազոյն օրէնսդիրը՝ զմեզ զարմանալի եղանակաւ աս ամէն ճշմարտութիւններու մէջ լուսաւորեց, եւ զամենքն ալ իր ճոխութեամբն անտարակուսելի ընելով, մեր կամքին մեծ մղում մը տուաւ:

Բայց՝ նոր պարտաւորութիւններ ալ շաւելցուց, ինչպէս են Սուրբ Խորհուրդները, Պատարագը, եկեղեցական օրէնքները: Ստոյգ է. բայց ասոնք այնպիսի պարտաւորութիւններ են, որ միշտ կը դիւրընցընեն նախնական օրէնքներուն, այսինքն է՝ պատուիրաններուն պահպանութիւնը: Համարէ թէ, երկու տարբեր ծառաներու պարտք գրուած ըլլայ որոշուած քաղաք մը երթալու հրամանագիր մը տանելու համար՝ եւ մէկուն մինակ հրաման տրուած ըլլայ, իսկ մէկային աւելի դիւրութեան համար՝ նաեւ երկաթուղիներ, շոգենաւեր եւ սուրհանգակներ ընծայուած ըլլան: Եթէ աս ետքինը տրանջելու ըլլայ որ այնչափ ճամբորդութեան միջոցները իր վրայ բեռ մըն են, աս ծառան խելքը թռուցած չ'երեւար քեզի: Նոյնը կը հանդիպի մեր դիպուածին մէջ: Մեզի՝ աստուածային պատուիրաններուն զօրութեամբը՝ պարտք գրուած է զԱստուած պաշտել, զինք իրբեւ տէր ճանչնալ, զինք երբ վշտացուցած ենք՝ հաշտեցընել, եւ զինք ամէն բանէն վեր սիրել. արդ Յիսուս Քրիստոսի ըրածն ինչ է: Մեզի ամէն միջոցներն աւ-

ջեւնիս կը դնէ նոյն պատուիրանները դերացընելու համար: Ձինք վայելչապէս պաշտելու համար՝ կ'ըսէ քեզի, ներկայ գտնուէ Պատարագի զսհին որն որ Աստուծոյ ընծայելի պաշտաման ամենէն մեծ գործքն է: Ձինք՝ ապահովութեամբ հաշտեցընելու, եւ միշտ անստոյգ շնաւու համար, թէ արդեօք ըրած հատուցմունքներդ իրեն հաճելի են թէ չէ, դնա կ'ըսէ Ապաշխարութեան ատենին մերձեցիր: Քու սերդ իրեն յայտնելու համար զինք Սուրբ Հաղորդութեան մէջ ընդունէ, կ'ըսէ: Բնական ու Աստուածային օրէնքը կը պարտաւորէ զքեզ ժամանակիդ մէկ մասը՝ եւ պատշաճաւ եղանակաւ Աստուծոյ ընծայելու, ահաւասիկ Յիսուս Քրիստոս զքեզ առնէն գործնական տարակոյսներէն կ'ազատէ, քեզի կը զրուցէ, որ թէ մէկը եւ թէ մէկան պայտէս ընես: Ընծայելու օրը ըլլայ Արապիին, իսկ եղանակը՝ Եկեղեցւոյ մէջ պատարագին, աղօթքներու, եւ վարդապետութեան բանին մասնակից ըլլալ, զորն որ ես կ'ըսէ Եկեղեցւոյ թողուցի: Չես տեսներ, թէ օրչափ աս եւ ասոր նման կարգադրութիւններով դիւրինցուցեր է քեզի հին պատուիրանները: Ի՞նչու ուրեմն կը տրանջես անոր, որուն համար պարտական էիր սրտանց շնորհակալութիւն ընել: Թեւերը ծանրութիւն մ'ունին, բայց թռչնոյ արդեւք չեն ըլլար թռչելու. անիւները ծանրութիւն ունին, բայց՝ վերցնուր զանոնք կառքէն եւ կը տեսնես թէ օգուտ կ'ունենան: Ծանր են նաեւ առաջաստներն եւ ղեկը, բայց նախ արդեւք չեն: Նոյնն ըսէ եւ Յիսուսի Քրիստոսի հրամաններուն համար ալ: Ասոնք ալ՝ անտարակոյս ծանրութիւն մ'ունին, բայց սյնպիսի ծանրութիւն որ բեռ չեն ըլլար, հապա աւելի եւս աստուածային պատուիրաններուն ընթացքը կը շուտցընեն:

Բայց՝ պիտ'որ ըսես, Յիսուս Քրիստոս աւելի կատարելագոյն բաներ ալ աւելցուց, որոնք խիստ ծանր են, եթէ չես ուզեր, անկարելի անուանել: Եւ ես ալ քեզի նորէն կը զրուցեմ, թէ ասոր մէջն ալ շատ կը խարսիս: Աւելցուց այն կատարելագոյն բաներ, բայց ասոնց համար դժուարութիւններն ալ չի շարունակուց: Եւ ասիկա շատ պատճառներու համար: Նախ՝ որ կատարելագոյններով՝ մեզի նուազ կատարեալներուն մէջ շատ մրցութիւնները թէթեւացուց: Օրինակի համար՝ Ինք շատացաւ մեր թշնամիներուն վրէժխնդրութիւն չընելովը՝ հապա ուզեց որ անոնց բարիք ալ ընենք: Անտարակոյս աս գործքը իր դժուարութիւնն ունի, բայց՝ աւելի հակառակութիւն կը կրէ սիրտը, որ չկրնար ատել իր թշնամին, եւ ոչ ալ կ'ուզէ սիրել: Շատ դիւրին է թշնամոյն բուրբոսին ներելը եւ զինքը ի շնորհս ընդունիլը, քան թէ պահել այն հակառակութիւնները առանց թոյլ տալու որ ասելութեան անցնին: Նոյնպէս՝ Յիսուս Քրիստոս մինչեւ սրտի անկարգ բազմանքներն ալ կ'արգելէ: Ո՛հ, Բնչ խիստ

բան է, կ'աղաղակես. պէտք է իր բնէլ, ինչպէս կատարեալ է. եւ ստուգիւ զժուարին ալ չէ. ինչու որ շատ դիւրին է մարդու իր սրտէն առաջին բաղձանքները հեռացընել. քան թէ նոյները բորբոքելէն ետքը ետ կենալ: Առջի գեւաքին մէջ հազիւ սկսած փորձութեան մը յաղթել է, երկրորդ գեւաքին մէջ այնպիսի փորձութեան մը պէտք է յաղթել, որն որ հոգւոյն վրայ արդէն շատ զօրացեր է, եւ դուցէ նաեւ զգայարանքներն ալ շարեաց զօրձակից սնի: Աւելի զժուարին է թշնամոյ մը հետ կառուիլ, որ մէկ օտքը արդէն բերդին մէջ դրած է, քան թէ՛ երբ որ դեռ բոլորովին բերդէն դուրսն է: Ինչ որ աս երկու օրինակներուն վրայ բուսեցաւ, դուն նոյնը ամէն նման գեւաքերու վրայ իմացիր: Առջի տեսութեամբ Յիսուսին հրամայած բաները զժուարին կ'երեւան, բայց զօրձականին մէջ ամենէն յարմար միջոցներն են աւելի եւս մեծագոյն կատարելութեամբ նոյն իսկ բնական պատուիրաններուն զօրձադրութեանը հասնելու: Աղէկ շիճանչնար մարդու սիրտը, ով որ չկրնար իմանալ թէ որչափ աւելի դիւրին է տեսակ մը առարկաններէն բոլորովին ետ կենալը, քան թէ շափով զօրձածելը. բայց Յիսուս որ զանիկա ստեղծեր էր եւ անոր հիւանդութիւնները կը ճանչնար, անսահման իմաստութեամբ ճար մը հոգաց, երբ որ եկաւ զանիկա նորոգելու:

Բաց ասիկից՝ եթէ օրէնք տալ հաճեցաւ նէ, զանիկա պահելու շնորհքն ալ տուաւ: Աշխարհք միակ զժուարութիւնները կը տեսնէ, եւ կը վհատի, կը շիտթի, կ'աղաղակէ. բայց շիտեաներ գաղտնի զօրութիւնը, զորն որ Յիսուսի շնորհքը կու տայ անոնց, որոնց իր օրէնքը տուած է: Շնորհքը զգայարանաց տակ չ'իյնար, եւ ով որ ամէն բան զգայարանքներով շափել սորված է, եւ ոչ իսկ շնորհքին ազգած զօրութեան նշմարանքը կը տեսնէ: Այսու ամենայնիւ իրն ասանկ է: Շնորհքը միտքը կը լուսաւորէ, եւ զարմանալի կերպով կը ճանչընէ թէ, որչափ մարդուն աղէկ է հրամայուած բանը կատարելը: Ար ճանչընէ հրամայուած առարկան բաղձալի կերպարանքով մը, յարգելի կ'երեւցընէ նոր պատճառներով, որ անոր բարութեանը ցոյցերն են, եւ հետեւապէս հոգին՝ անոր հպատակելու սուրբ քաղցրութեամբ մը կիրքերուն զօրութիւնը կը կտարէ, բնական տկարութիւնը կը զօրացընէ, եւ սիրտը փոխելով, շտրողէն՝ սիրող կ'ընէ, ցուրտէն ու անասրբերէն՝ եռանդնոս եւ պատրաստական՝ օրինաց պահպանութեան: Ոմանց՝ աս ներքին կամաց փոփոխութիւնները անիմանալի խորհուրդներ կ'երեւան, բայց այսպիսիներուն ինչ պէտք է բնէլ: Միթէ, անիմանալի ըլլալուն համար, ճշմարիտ պէտք չէն ըլլալ: Միթէ, անոնք ալ, որ ասոր փորձն առած են, պէտք չէն ճանչնալ, վասն զի՛ շատերը չեն ուզեր գիտնալ: Աւելցուր շնորհաց վրայ սերն ալ, զորն որ կը ծնանի աս Յիսուս Քրիստոս: Աէրը զօրութիւն

մ'ունի ան գործքերուն վրայէն դժուարութիւնը վերցընելու, որոնք նոյն սիրոյն զօրութեամբն ի գործ կը գրուին: Ասիկայ՝ բնական սիրոյ վրայ ալ կը տեսնուի: Ի՞նչ է պատճառը, որ մէկը կ'ելլէ բնակութենէ զուրս կ'երթայ, անասաներու մէջ, լեռներու վրայ, սաստիկ արեւի եւ անձրեւի տակ ամբողջ օրեր անցընելու: Որսորդութեան սէրն է: Ի՞նչ է պատճառը որ ուրիշ մը ըզնզը կը շարցընէ եւ ոգին կը սպառէ գիշեր ցորեկ գրքատան փոշիներուն մէջ: Սէրը, որ ունի գիտութեան: Ի՞նչ է պատճառը, որ կին մը երկայն գիշերներ անընդհատ եւ միշտ անկողնոյ մը քով կ'անցընէ, կը հիւծի: Հիւանդ երկանը կամ զուկին սէրն է, որ իրեն ծանրութիւն մը զգալ չիտար: Այսպէս փառաց սէրը կը թեթեւցընէ զինուորի մը զինուորութեան շարահրութիւնները, շահու սէրը՝ վաճառականի մը երկայն նաւագնացութեան տաղտկութիւնը, եւ այլն: Իսկ Յիսուսի Քրիստոսի սէրը, որ այնպէս եռանդուն, այնպէս մաքուր, եւ այնպէս բորբոքեալ է, ամենեւին զօրութիւն մը պիտի չունենայ՝ երբ որ սրտի մը վրայ սկսի տիրել: Կարող պիտ'որ չըլլայ քրիստոնէական օրինաց պահպանութեանը յօտարեցընելու: Ընթերցող, աղէկ գիտեմ որ եթէ Աստուծոյ բաներուն վրայ տեղեկութիւն մը ունեցողներէն չես նէ, կարող չես գիւրաւ ըմբռնել այն զօրութիւնը եւ այն ազդեցութիւնը, որ ունի այս երկնաւոր սէրը, բայց՝ ապահով եղիր, որ այս զօրութիւնն ունի, ինչու որ եթէ կարող եղաւ մինչեւ մարտիրոսները իրենց տանջանքներնուն մէջ, անապատականներն ու կուսանքները առանձնութեան զարհուրանաց եւ վանքերու անձկութեան մէջ ուրախ ու զուարթ ընել, չիկրնար ուրացուիլ, որ ստուգիւ աստուածային զօրութիւն մը չունենայ: Գուն կ'ուրանաս, բայց քու ամէն ուրանալներդ երբեք չեն կրնար եղծանել անձամբ փորձն առնողներուն վկայութիւնը եւ գործքը:

Եւ եթէ շնորհաց եւ աստուածային սիրոյ զօրութիւնն այսպէս չէ նէ, մեկնէ ինծի, ի՞նչպէս այնչափ՝ իրենց մոլութիւններուն մէջ փառած հէթանոսները կարող եղան թիշ ժամանակի մէջ այնչափ զգուսմ ունենալ իրենց կենաց վրայ եւ այնչափ հաճութիւն քրիստոնէական օրինաց պահպանութեան մէջ գտնել: Այն կռապաշտներն ալ, նոյն խառնուածքով մարդիկ էին ինչպէս մենք, ունէին մեր ամէն զգացմունքները, յօտարութիւնները, տկարութիւնները, կիրքերը: Ուրեմն՝ թէ որ անոնք այսպիսի տարրեր տրամադրութեանց մէջ գտնուեցան նէ, հարկ է որ աս փոփոխութեան պատճառ մ'ալ եղած ըլլայ: Մեկնէ նաեւ թէ ի՞նչպէս հիմա ալ այնչափներ գոհութեամբ կ'ապրին նոյն օրէնքին տակ, որ սմանց այնչափ դժուարին կ'երեւայ: Նաեւ անոնք, որ ծաղուհամար ջերմեանդ կ'անուանուին, ու մարմնն ունին ինչպէս մեր մարմինն է: Անոնք ալ կիրքեր ունին, անոնք ալ աշխար-

Հի խարեութեանց մէջ կ'ապրին, այսու ամենայնիւ այն շա-
 փազանց գթութեամբ թիւնները չեն զգար: Բայց՝ աս ամէն բա-
 նէն աւելի, աշխարհիս վրայ կան անձինք, որոնք ժամանակ
 մը կը կարծէին թէ քրիստոնէական օրինաց չեն կրնար հպա-
 տակիլ, բայց ետքէն իրենց վրայ բանութիւն մ'ընելով՝ հիմա
 չէ թէ միայն նոյն խիստ գթութեամբ թիւնները չեն տեսներ,
 հասցա նաեւ իրենք իրենց վրայ կը խնտան, որ առեն մը ասանկ
 կը համարէին, եւ Ս. Օգոստինոսի հետ կը զրուցեն թէ ու-
 բախութիւն կը գլան ան բանէն զրկուած ըլլալուն, որմէ եր-
 բեմն չէին կրնար ետ կենալ: Ինչպէս կը մեկնես աս ամէն
 գործքերը եթէ չես ճանչնար շնորհաց եւ Աստուծոյ սիրոյն
 զօրութիւնը: Ստոյգ է ուրեմն, որ Աստուած կարող է ամէն
 գթութեամբ հարթել, եւ թէ նաեւ քրիստոնէական
 օրէնքն ամենեւին անկարելի բան չէ:

Բ. Թէ քրիստոնէական օրէնքը բոլորովին անկարելի
 ալ չէ նէ, գոնէ չես կրնար ուրանալ, կ'ըսեն, որ ով որ զա-
 նիկայ կ'ուզէ զաւանիլ, նեղութեամբ, քաղցրութեամբ, Ի-
 սթրիանութեամբ լի կեանք չը սնցընելու իջ քաղցրութեամբ ի-
 նորութեամբ կ'ըստինքն իրենց մեղքը: Արդ՝ ուր ո՞վ կ'ըսէ լուրջ
 — Ընթերցող, քիչ մ'ատեն ենթադրէ, որ ասոր տալու
 պատասխան չունենամ, եւ թէ ըսածներդ՝ ամենն ալ շնոր-
 հեմ, ասկից ինչ կ'ուզես հետեւեցնել: Եթէ Աստուած օ-
 բնէր մը տուած ըլլար, որ զմեզ քիչ մը նեղացնէր, այսու
 ամենայնիւ անպատճառ պէտք էինք հպատակիլ: Քրիստո-
 նութեանը յայտնապէս Աստուծմէ գրուած է, անոր գործքն
 է, անոր յայտնութիւնն է. Աստուած՝ իր արարածներուն
 վրայ լիութի իրաւունք ունի, ունի նաեւ անբաւ պատճառներ
 զմեզ պարտաւորելու. արդ՝ թէ որ մեզի բարեւոյ յախտենա-
 կանութիւն մը տալու համար՝ մեզմէ փորձի վայրկեան մը պա-
 հանջելու ըլլայ, (եւ աս կեանքը յախտենականութեան նկատ-
 մամբ վայրկեանէ ալ քիչ է) մեզի ուրիշ բան չիմնար, բայց ե-
 թէ պաշտել իր կամքը:

Ազատիլ յախտենական շարիքներէն, ստանալ յախ-
 տենական բարիքները, ասոնք միշտ՝ աժան գնով տրուած են
 մեզի՝ ինչ արժէք որ ունեցած ալ ըլլան մեր գործքերը:

Աս միմակ կրնայիր բանաւորապէս յառաջ բերել, թէ
 աս կեանքը խաղալիկ մը չէ, հասցա խիստ ծանր գործողու-
 թիւն մը. թէ երկիրս հայրենիք չէ եւ ոչ զքօսանաց տեղ մը,
 այլ աքսոր եւ կռուոյ ասպարէզ մը, ուր որ անմահ կեանքն
 ստանալու համար կը պարտաւորինք քանի մը տարի աշխա-
 տալից կեանք վարել: Եւ թէ, ինչպէս երկրաւոր ակնկալու-
 թիւններու եւ անցաւոր շահերու համար՝ շատերը ետ չեն
 կենար՝ օրերնին աշխատութեանց, ճգանց, հոգերու, նեղու-
 թիւններու անտանելի բեռանց տակ քաշկռտելու, ինչպէս
 կ'ընեն արքունեաց մէջ պաշտականները, առուարի մէջ՝

վաճառականները, նաւագնացութեան մէջ նաւաստիները, գործատուներու մէջ արուեստաւորները, այսպէս՝ մենք ալ աշխատութիւն մը պէտք ենք կրել Երկնից արքայութեան համար: Ահաւասիկ աս հետեւութիւնը մինակ կրնար հանուիլ երբ զիջումն ըրի թէ քրիստոնէական կեանքն անձուկ է:

Բայց՝ աս զիջումն ընելէն ետքը՝ կրնայի նաեւ խնդրել թէ, ի՞նչ է անոնց կեանքը որ քրիստոնէական օրէնքը չեն պահեր: Միթէ վարդերով լեցուն է: Միթէ ամենեւին փշերու չէ՞ն հանդիպիր, երբ իրենք զիրենք գերի կ'ընեն սրտերնուն ամէն կրիցը. կրնան ըսել որ աստուածային օրէնքը պահողներէն աւելի լաւագոյն կեանք մը կ'անցընեն: Կիրք ըսելը կրել ըսել է, եւ ով որ իր սիրտը կրից բոյն ըրած է, ասոր փորձը կ'առնէ: Հպարտը կ'աշխատի կը հիւժի պատիւներու հասնելու, որոնց կը բաղձայ եւ ձեռքէն կը փախչին: Համան՝ իր անձին վրայ խոստովանեցաւ թէ ունեցած մեծամեծ բարիքները իր աշքին ոչ ինչ կ'երեւային, տեսնելով արհամարհութիւնը, որ կու տար իրեն Մուրթրէ սոսկական մարդ մը: Նախանձոտին երեսը դոյն չունի, վասն զի որդը զինք միշտ կը կրծէ, եւ նոյն իսկ աշխարհասէրները այնպիսին ջահի մը կը նմանցընեն, որ ինք իրմէ կը սպառի: Ազահը՝ կը հալի կը մալի իր շեղջակուտելու անշափ հոգերովը. բարկացոտն առաջինն է, որ իր կատաղութենէն եւ անհամբերութենէն կ'սլլայի կը վրդովի. անպարկեշտը թէ մարմնոյ եւ թէ հոգւոյ վիշտերու տակ ինկած է: Աշխարհասէր կին մը բան մը երեւնալու համար երկայն ատեն հագուելու ձգուելու աշխատելէն ետքը, բոլոր իրիկունը ինք զինքը կ'ուտէ, որ ուրիշ մը զինքը գերազանցեր է: Մէկ խօսքով՝ անկարգ ցանկութիւններն իրենք իրենցմէ տանջանքներ եւ ծանր պատիժներ են: Ասիկա կը խոստովանին նոյն իսկ ցանկասէրները այն լուսաւոր միջոցներուն մէջ, երբ որ միտքերնին վրանին կու գայ: Եւ եթէ քրիստոնէական օրինաց պահպանութեան մէջն ալ կրելու տաղտկութիւն մը կայ նէ, մեծ բան մը չէ, երբ մեկն առաքինութեան եւ յաւիտենական փրկութեան համար կրէ նոյնը, ինչ որ ուրիշ մը զատապարտուելու համար կը կրէ:

Բայց՝ ճշմարիտն աս է որ, քիչ նեղութեամբ կեանք անցընելու մի միայն եղանակը Յիսուսի Քրիստոսի օրէնքը պահելն է: Կ'ըսեմ քիչ նեղութեամբ, ինչու որ՝ ինչպէս չեմ ուզեր շափազանց խօսիլ, այսպէս՝ եւ ոչ ալ կ'ուրանամ, թէ երբեմն բարի հաւատացեալներն ալ տաղտկութիւն եւ զժուարութիւն կրելու կը պարտաւորին. այսու ամենայնիւ կը հաստատեմ, որ կրածնին շատ նուազ է, ինչու որ անոր փոխարէն բան մ'ունին, որ զիրենք կը սփոփէ: Աստուածային օրէնքը պահողը չիկրնար չգալ, որ մինակ իր խղճմտանքին խորութեան մէջն է ճշմարիտ խաղաղութեան եւ ճշմարիտ ուրախութեան տեղը, հան կը զգայ քաղցր ձայն մը, որ աս-

տուածային հաճութեան ապահովութիւն մը կու տայ: Արդ, ան ձայնին քաղցրութիւնը շատ աւելի կը գերազանցէ ամէն ուրախութիւն, որ աշխարհի մէջ կրնան վայելել, եւ մեծ սոկոսեօք կը հատուցանէ ամենայն նեղութիւն, որ երկրիս վրայ կրնան ունենալ: Ասոր ներհակ՝ օրինազանցը չիկրնար զգալ միշտ խղճմտանքին խոցթերը, որ մեղաց հետ կից են, եւ որչափ որ ալ միտքը զբաղեցընելու՝ ու փախչելու ըլլայ, կը հասնին դոնէ գիշերուան վերջին ժամերը, ուր որ ինք իրեն առանձին մնացած ըլլալով՝ ըրած յանցանքներուն անողորբելի դատաւորի մը, ոտքին տակ բացուած դժոխքի մը, անյոյս յաւիտենականութեան մը զարհուրելի ցնորքներն աչքին առջեւ կու գան ամենայն սաստկութեամբ, եւ սիրան անողորմարար կը փեռելիտեն: Ստոյգ է, որ կ'ըսեն ոմանք, թէ աս սրտի անձկութիւնը չունին բայց թէ որ խօսքն անոնց վրայ է, որ բոլորովին մոլութեան մէջ անզգայացեր են, մանաւանդ եթէ երբեք կեանքերնուն մէջ ոչ բարոյական եւ ոչ կրօնական կրթութիւն մ'ունեցած չեն, գուցէ այսպիսիներուն կարենայ հաւատացուիլ. բայց հասարակ օրինազանցներու համար ասիկա այնչափ սուտ է, որչափ ճշմարիտ է, որ Աստուած բնութեան ձեռքովը օրտերնուս մէջ իր պատուիրանները տպաւորած է:

Մեկալ պատճառը՝ որուն համար աստուածային օրինաց պահպանութիւնը քաղցր է, այն կենդանացուցիչ յոյսն է ամէն անմահ բարիքներուն: Ով որ օրինաց գեմ չիգործեր, առիթ չունի հաւատքը ուրանալու, ուստի այն հաստատուն պատճառները որ զանկա ճշմարիտ կը ցուցընեն, իր առջեւ ամենայն զօրութիւնն ունին: Ան ատենը, այս հաւատքը իր սրտին մէջ մշտնջենաւոր աղբիւր մը կը բանայ անյողոզող միսթարութիւններու: Հաւատքը իրեն կը ցուցընէ թէ, Աստուծոյ հաճոյական է ամէն փոքր բանն ալ, որ կը ջանայ ընելու իր հպատակութիւնը յայտնելու համար, թէ Աստուած իր զոհերը կ'ընդունի, եւ թէ ասոնց համար զինք կը պաշտպանէ եւ երջանիկ վախճանի մ'ալ կը հասցընէ: Եւ եթէ կենաց ընթացքին մէջ խաշի ալ հանդիպի, հաւատքը անոր արժէքը եւ արդիւնքն իրեն կը ցուցընէ, եւ ինքն ալ աստուածային օգնութեան մէջ կը գանձէ ան զօրութիւններն որոնք հարկաւոր են իրեն նոյն խաշը կամաւոր յանձնառութեամբ տանելու: Հաւատքն ամէն բանէն աւելի իր աչքին առջեւ երկինք կը բանայ, եւ իրեն համար պատրաստուած անսպառ վարձքերն ցուցընելով, ներքին վստահութիւն մը կու տայ, թիչ ատենէն զանոնք ստանալու: Որպիսի քաջալերութիւն է որ կու տայ ասիկա եւ որպիսի ներքին քաղցրութիւն, ով կրնայ պատմել:

Երանի թէ, ով ընթերցող, գեռ փորձն ըրած չես նէ, համոզուէիր ընելու: Քու փորձառութեամբդ ալ պիտ'որ

տեսնես՝ ինչպէս որ աստուածային օրինաց պահպանութեան մէջ հաւատարիմ մնացող հաւատացեալները կը հաստատեն, թէ քրիստոնէական օրէնքը խիստ է ըստ երեւութին, բայց իրօք՝ ամէն աշխարհային ազատութենէ աւելի՝ քաղցր է: Յիսուս Քրիստոս, որ առիկա մեզի կ'ապահովցընէ, ոչ կը խարուի, եւ ոչ ալ զմեզ խաբել կ'ուզէ: Սուրբերը, որ մեզի նոյնը կը հաստատեն իրենց փորձառութեամբը, մեզմէ տարբեր մարդիկ չէին, եւ այն օրինազանցները, որոնք խղճմտանքի գալով մեզի նոյն վայութիւնը կու տան, ամենեւին անտարակուսելի վկաներ են: Արեւմտեանց առջեւ ելած առաջին արդեւքներէն վհատութեամբ յաղթուելու փորձէ, դուն ալ կը համոզուիս: Արջայէս յաւիտենականութեան դարերուն մէջ փրկուելու համար սուղիւ արժանի է որ ժամանակի մէջ ջանք եւ փոյթ ընենք:

Ք. Ի վախճանի սմանց զարհուրանք մը կը պատճառէ, քրիստոնէական օրինաց պահպանութեան մէջ, օրինակներս, հրեման-գիրքներս, սահմանադրութիւններս, խնդիրներս քաղ-տեմներս, եւ այլ եւ այլն, զորոնք Եկեղեցին տուած է: Ասոնց անանկ մը կ'երեւայ, որ աս անգերժանելի լարիւրինդոսի մէջ պիտի կորսուին, եւ անտանելի բեռան տակ պիտի հեծեն: Բայց՝ ասանկ կարծողներուն ուրիշ բան պատասխան չեմ տար, բայց եթէ նմանութեամբ մը: Եկեղեցւոյ օրէնքներուն բազմութիւնը զքեզ կը վհատեցընէ քրիստոնէական կենաց պահպանութիւնը յանձն առնելու. ան տանը՝ ինչո՞ւ համար շուտ մը անտառներու մէջ շէս փախչիր, եւ քաղաքական ընկերութեան մասնակից ըլլալէն շէս հեռանար: Չես տեսներ որչափ օրէնքներ ու կարգադրութիւններ ընկերական իշխանութենէ կը դրուին: Եթէ սահմանդրական երկրի մէջ կ'ապրիս, կը տեսնես, թէ ինչպէս օրէնքները շուտով շուտով կազապարներէն կը թափուին, եւ թէ ինչպէս Եկեղեցւոյ՝ տասը տարւան մէջ տուած օրէնքները, հոն մէկ տարւան մէջ աւելի շուտով կը շինուին: Եւ եթէ աս նոր օրէնքները հիներուն վրայ աւելցընես, իրացընէ զարմանալի շեղջակոյտ մը առջեւ կ'ունենաս: Երբ որ օրէնքներու շատութիւնը այսպէս զքեզ կը զարհուրեցընէ, քեզի համար ընելու ուրիշ բան չեմ տեսներ, բայց եթէ թողուլ բոլորովին քաղաքական եւ ընկերական կեանքը: Բայց դուն յառաջ բան անոր ձեռք զարնելդ սուղիւ եւ խելօք մտածելու ես որ, եթէ օրէնքները շատ ալ են նէ, ոչ ամէնքն, եւ ոչ ալ շատերը, քեզի համար չեն: Ասոնց վախճանը հասարակաց բաներու ամէն մէկ մասերը կարգաւորելն է, ամէն վիճակ, եւ ամէն արհեստ կը շատանայ՝ միայն ան օրէնքներուն ծանօթութիւնն ունենալ, որոնք իրեն կը վերաբերին: Խաղաղասէր եւ համեստ քաղաքացին հարկաւորութիւն չունի գիտնալու, թէ ինչ են գահիճներու, սասիկաններու, պահակապաններու, եւ ասեաններու:

կարգաւորութիւնները: Պաշտօնատէրը, բժիշկը, արհեստաւորը հարկաւորութիւն չունին ելեւմտից եւ զինուորականաց համար արուած օրէնքները գիտնալու: Ով որ մասնաւոր արհեստի կը ծառայէ, ընդհանուր կարգադրութիւնները, եւ իրեն վերաբերածները ծանշնալէն ետքը, ալ փոյթ չունի իմանալու ուրիշներու համար գրուած օրէնքները: Եւ զուն ինչո՞ւ աս եղանակաւ շեւ դատեր եկեղեցական օրէնքներն ալ, որ քեզի պնշափ մեծ բան կ'երեւան: Ի՞նչ հարկ ունիս ան ամէն օրէնքներուն մէջ մտնելու, որոնք եպիսկոպոսներու, ժողովրդապետներու, քահանաներու, կրօնաւորներու համար են: Ժողովքներու, կոնդակներու, հրամանագրոց մատեաններու մէջ զբաղելու ո՞վ զքեզ կը պարտաւորէ: Երբ որ ընդհանուր պատուիրանները պահէր ես, ու կենացդ արտաքոյ կարգի պարագաներու մէջ կատարած ես, ինչ որ օրինաւոր մեծաւորներուց միջնորդութեամբը Եկեղեցին քեզի յայտնած է իբրեւ իր օրէնքը, զուն արդէն փրկութեանդ համար բաւական ըրած ես: Ի՞նչ անխելքութիւն է ուրեմն դժուարութիւններ երեւակայել ուր որ եւ ոչ ստուերը կայ: Թէ ստուերները սղոց վախ կու տան, ասիկա յայտնի բան է. բայց թէ իննուտասներորդ՝ առանձինն դրական զարուս մարդիկն ալ ասոնցմէ վախ կ'առնուն եղեր, ասիկա ո՞վ կրնայ ըմբռնել: Ուրեմն թո՞ղ հաստատ մնայ ասիկա, թէ ոչ անկարելի է եւ ոչ ալ արտաքոյ կարգի դժուարին բան մըն է քրիստոնէական օրինաց պահպանութիւնը, եւ եթէ անպատասխանի է ով որ նոյնը չի պահէր, որչափ եւս առաւել ով որ նոյնը չպահէր համար՝ կը զրպարտէ:

Պ Լ Ո Ի Խ Լ Զ .

Ուղղափառ բարեպաշտութիւն :

Ա. Ուղղափառ բարեպաշտութիւնը մարդս ապուշ կ'ընէ : — Բ. Մանր լերմեռանդութիւններու շատութիւնը : — Գ. Ասոնք սոսնակապեր եւ արգելքներ են : — Դ. Իսկ լերմեռանդներն ամենէն տխուրներն են :

Եկեղեցւոյ ճօխութիւնն եւ իր հիմնադրութիւնները դատապարտելէն ետքը ոմանք անոր ֆերմեռանդական կրթութիւններն ալ կը բամբասեն, զորոնք հաւատացելոց կը յանձնէ ու կը յորդորէ. որովհետեւ կը համարին, թէ ասոնք մարդը կը պզտիկցընեն, եւ այսպիսի ջնջին բաներով զանիկա կը նուաստացընեն, եւ եթէ վախկոտ, աւելորդապաշտ, ապուշ եւ թանձրամիտ կ'ընեն զանոնք ամենքն ալ, որ իրենք զիրենք այսպիսի բաներու կու տան: Չափաւոր բարեպաշտութիւնը եւ ազատ ֆերմեռանդութիւնը շատ աղէկ բան է. բայց ո՞վ կրնայ տանիլ այն շափազանց խորհրդաւորութիւնը, որով

ապուշ կ'ընեն, ու կը թմբեցընեն, այնպիսին նոյն իսկ յաւիտենական Իմաստութիւնը զՅիսուս Քրիստոս յանցաւոր կ'ընէ որ զանոնք իր հաւատացեալսցը համար հաստատեց:

Արո՞նք են ուրեմն այն մէկալ կրթութիւնները, որ այնպիսի սլլանդակ գործքեր յառաջ կը բերեն: Գուցէ ուրիշ բարեպաշտական գործքերն են, զորոնք ազատ գործքեր կ'անուանենք: Բայց՝ ոչ որ պարտաւոր է Եկեղեցւոյ հրամայածէն աւելին ընելու: Այսու ամենայնիւ, որովհետեւ Լուսնոյ աշխարհքին մէջ չենք բնակիր, այլ աս աշխարհքիս մէջն ենք, մենք ալ գիտենք ու կը ճանչնանք այն ամէն բարեպաշտական գործքերը, որ հաւատացեալները հասարակօրէն ի գործ կը դնեն, եւ հիմակու հիմա չենք տեսներ, թէ ինչպէս ասոնք հաւատացեալները կրնան թմբեցընել: Քննէ նոյնները, որչափ որ կ'ուզես, ամէնքն ալ կամ աղօթքի, կամ ծոմապահութեան եւ կամ ողորմածութեան կը վերաբերին. այն երեք կարգի բարեպաշտական գործքերն են, զորոնք որ Սուրբ Գիրքերը մեզի համար խիստ օգտակար կը ցուցընեն, եւ աստիճանաւ մը պարտաւորիչ ըլլալէն ետքը՝ ուզողին առջեւը դաշտ մ'ալ կը բանան պարտաւորութենէն աւելի բարեպաշտական գործքերը կատարելու: Աղօթքները Յիսուսին, ամենասուրբ Կուսին եւ Սրբոց կ'ուղղուին, եւ հոս աւելորդապաշտութեան եւ ոչ շուքը կը տեսնուի, մանաւանդ թէ՛ այս ամենայն ուղղափառ Եկեղեցւոյ զգածմանը բոլորովին համաձայն է: Ապաշխարութիւնը, ծոմապահութիւնները, խտամբերութիւնները չափաւորութեամբ ի գործ դրուին նէ, ամենեւին քրիստոնէական հոգւոյ դէմ չեն եւ չէ թէ միայն թմբութիւն եւ ապշութիւն չեն պատճառեր հաւատացեալներուն, այլ մանաւանդ աւելի եւս գիրենք եռանդնոտ ու գործունեայ կ'ընեն եւ այնպէս քրիստոնէական հոգւոյ համաձայն են, որ Սուրբ Եկեղեցին հարկաւոր եղած ատենները նոյնները մեզի կը հրամայէ իրրեւ թէ Յիսուս պատուիրած է: Նոյնը ըսէ նաեւ ողորմութեան վրայ, որն որ բարեպաշտութեան այնպիսի մէկ հանդիսաւոր գործքն է, եւ այնպէս ստեպ հաւատացեալսց յանձնուած է, որ ինչպէս յայտնի է, ինքն աստուածային Փրկիչը նոյնը ամէն բարեպաշտական գործքերէն բարձր դրած է, եւ վերջին դատաստանին օրը ասոր համար մասնաւոր պակ կը խոտաանայ: Ըստ ինքեան ուրեմն հաւատացեալսց իրենց պարտքէն աւելի ըրած գործքերը դատապարտելը գոնէ յիմարութիւն մըն է, եթէ չըսենք անօրէնութիւն:

Բայց գուցէ պարտքէն աւելի ինք զինքը զսհելու, չափազանց աղօթելու, չափէն աւելի մարմինը ճնշելու, բոլոր ունեցածէն զրկուելու վտանգն ըլլայ: Բայց ասոր եւս պատասխան կու տամ. թէ ան ատենը ինչ խելք է նոյն բարեպաշտական կրթութիւնները վտանգաւոր գործքերու պատճառի մը պէս դատապարտել, երբ որ աս գործքերը չէ թէ նոյն բա-

աանդութիւններու վրայ, ինչու որ՝ ասոնք կամ աղօթքներու վ, կամ քարոզատուութեամբ եւ կամ թէ աղօթքով եւ թէ քարոզատուութեամբ կը կատարուին. արդ՝ ասոնք վար զարնելու ուրիշ բան չէ, բայց եթէ աղօթքը եւ Աստուծոյ խօսքն անարգել եւ արհամարհել, որն որ բողոքականութենէ աւելի գեշ է, որովհետեւ անոնք ոչ մէկը եւ ոչ մէկալը կը թշնամանեն:

Ար մնայ մինակ քննել, թէ արդեօք հաւատացեալներուն գործածած աս ջերմեռանդական իրերն իրաւցընէ մարդուն դադարաբնեւրը կը պզտիկցընեն, կ'ամփոփեն, եւ մարդիկ աւելորդապաշտ կ'ընեն: Բայց ան ասենը հարկ է աս նախատինքը տալ նաեւ Եկեղեցւոյ ամենամեծ սուրբերուն, որոնք ամէնքն ալ մեծ բանի տեղ կը դնէին աս ամէն հոգեւոր գործքերը, որովհետեւ մէջէն եւ ոչ մէկ հատը կրնաս գտնել, որ նոյն սուրբերէն ի գործ գրուած՝ հաւատացեալներուն մեծ եռանդով յանձնուած, եւ հակառակորդներու դէմ պաշտպանուած չըլլայ: Եւ ասոր վրայ համազուելու համար բաւական է թէ մինակ վարքերնին ձեռքդ առնուս:

Իսկ թէ՛ ինչո՞ւ համար անոնք՝ որ պսսպիսի կրօնական գործքերը կը դատապարտեն, չեն ճանչնար իրենց անիրաւութիւնը: Պատճառն աս է որ, իմաստակութիւնն եւ աշխարհասէր կեանք մը զիրենք գրաւած է, եւ իրենց մտածութեանցը մէջ ան աստիճանի հեթանոս դարձած են, որ իրենց աչքին առջեւն ուրիշ բան յարգի չէ, բայց եթէ նիւթական աշխարհային մեծութիւնը: Իւրաքանչիւրոց իր պարտքը ճշգիւ կատարելը, բարեպաշտութեան եռանդը, Աստուծոյ անկեղծ պաշտամունքը, աս Աստուած եռանդուն՝ եւ Սուրբերը յարգող սիրտ մը, իրենց համար բան չեն արժեք, եւ ոչ ալ կրնան ըմբռնել, թէ ինչպէս մէկը կրնայ ասոնք մեծ բանի տեղ դնել, եւ ասոնց հասնելու համար ետեւէն իյնալ: Բայց պսսպիսիները ի՞նչ պիտ'որ ըսեն Քրիստոսի վրայ, որուն համար Աւետարանիչը կը զրուցէ, թէ ընթրիքէն՝ ետքը ճշգիւ գոհութիւն կը մատուցանէր (Ե- օրհնեցի՛ն, Ե- ֆոհ-ցի-ւ-լ) եւ երբ որ աղօթք կ'ընէր յարգութեամբ կը ծնրադրէր (Եդ ծաւնը կոյր յազօն): Ի՞նչ պիտ'որ ըսեն անոնք, որ ձանձրանալի եւ ամենեւին անհասնձար բան մը կը համարին սուրբ վարդաբանը, վասն զի միշտ եւ յաւիտեան մի եւ նոյն աղօթքը կը կրկնուի, երբ կը տեսնեն որ Դաւիթ սուրբ թագաւորը մինակ մէկ Սաղմոսի մէջ մինչեւ տասնուչորս անգամ մի եւ նոյն բառերը կը կրկնէր, եւ թէ նոյնը կ'ընէր մեր աստուածային Աւարդապետը պարտեզին մէջ (Ա-ց յազօն- նա, զնոյն քան - ս-ս-ց. Եկ-ս-ց յազօն, Ե- զնոյն քան - ս-ս-ց): Ինչ պիտ'որ ըսեն այն բարձրագոյն միտքերը մեր խաչակիւրեւներուն վրայ եթէ Տերտուղիանոսին եւ ուրիշ հնագոյն հեղինակներուն գրքերուն մէջ կարգալու ըլլան, որ մեր հաւատոյ մեծ հայրերը:

որոնք որ Հոգւոյն Արրոյ շնորհքներուն երախայրիքը ընդու-
նած էին, գործքի մը ձեռք չէին զարներ առանց իրենք զի-
րենք խաշակներելու: Ի վերայ այս ամենայնի սրաերնուն վախը
այնչափ քիչ էր, որ իրենք սոսկալու տեղ հեթանոս Անթի-
պատները գահերնուն վրայ կը զողացընէին: Ի՞նչ պիտ'որ
ըսեն, եթէ կարգալու ըլլան որ Սուրբ Փրանկիսկոս Քառէր,
այնպիսի սիրով կը պահէր խաշելութեան պատկերը, որ չէր
ցուեր բարբարոսներուն նետածգութեանը նպատակ ըլլալուն
վրայ, հասցա նոյն խաշելութեան պատկերը կորսնցընելուն
համար կու լար ու կ'ողբար, եւ թէ երանելին Աղեվետոս, Հո-
ւանտացի հերետիկոսներուն զանակէն չէր վախնար, որով
զինքը սպաննեցին, կը վախնար միայն որ չիզողնան Սուրբ
Աստուածածնի մէկ պատկերը, զորն որ ձեռքը ամուր բռնած
էր: Ի՞նչ պիտ'որ ըսեն, երբ կարգալու ըլլան, որ Սուրբ Ալ-
փոնոսս Լիզուորի, զանազան հանդերձներու վրայ խօսելէն
ետքը, պարզութեամբ եւ անկեղծութեամբ մը կը զրուցէ,
թէ ինք ամէն տեսակ հանդերձներն ալ վրան կը կրէր, որ-
պէս զի աւելի եւս Ամենասուրբ Աուսին պաշտպանութիւնն
ունենար:

Ի՞նչ պիտ'որ ըսեն վերջապէս՝ բոլոր Սուրբերուն հա-
մար, որոնք ամէնքն ալ առ հասարակ, խիստ ջերմեանդ էին
այսպիսի քրիստոնէական բարեպաշտութիւններու, ինչպէս
յայտնի է իրենց վարքերէն: Արնա՞նք ըսել, թէ սուրբերը ու-
ղու, իմբ, կանոնի մարդիկ էին, եւ այլն, եւ այլն: Աւր որ
զիրենք գատապարտողներէն շատ աւելի երկրիս վրայ իրենց
ետեւէն պայծառ նշմարանք մը թողուցին. եւ հոգւոյ մեծու-
թեան, հաստատութեան, վեհանձնութեան կողմանէ, ստու-
գիւ մեծ էին այնպիսի կենաց որպիսութեան մէջ յարատե-
ողները, որն որ հասարակ մարդկան գրեթէ անկարելի կ'ե-
րեւայ: Բայց ալ կ'ամշնամ եւ աս պաշտպանութիւնն ընելու:

Մանաւանդ թէ կ'ուզէի հրաւիրել զքեզ, իմ ընթեր-
ցողս, որ քու աչքովդ տեսնես, թէ որոնց քովն է վատու-
թիւն, գերութիւն, վախկոտութիւն, եւ փոքրոգիութիւն:
Քուցէ չես հաւատար. բայց՝ ոտուզիւ այն մեծարաններու
քովն է, որոնց ուղղափառական բարեպաշտութիւնը ձանձրա-
նալի կ'երեւայ, եւ կը պարծին թէ իրենց բարձր հոգիները
չեն կրնար ազատ շունչ առնուլ մեր աւելորդապաշտութիւն-
ներուն անձկութեանը մէջ: Բարձր, թէ գիտնայիր անգամ մը
իրենց ներքինը. թէ գիտնայիր, որ աւելի վատ են քան զայն
ցեխը, որ ամէն օր ոտուրներնուն տակ կը կոխեն: Մարդկային
նկատմունքը զիրենք օգի վրայ կը պարտցընէ, վախը տերեւ-
ներու պէս զիրենք կը յուզէ, աշխարհքս գոմէջի մը պէս զի-
րենք կը խարէ եւ ստահակներէն ով որ կ'ուզէ իրենց վիզը
լուծ մը կը դնէ, որուն տակ կը հեծեն կը հիւծին, բայց
պէտք են տանիլ, վասն զի չեն կրնար ցնցել:

Ասոնցմէ շատերն այնպիսի կրթութիւն առած են, ու ուղղափառ հաւատոյ ճշմարտութիւնները չեն կրնար չզիտնալ, ուստի եւ կը ծանշան հաւատոյ խորհուրդներուն սրբութիւնը, եւ իր օրէնքներուն իմաստութիւնը. որոնց դէմ անպատիժ չեն կրնար գործել առանց խղճմտանքնին զարնելու: Այսու ամենայնիւ ի՞նչ կ'ընեն: Ետեւնին զնա, եւ կը տեսնես: Եթէ գեռ քրիստոնէութեան մէկ փոքր մասն ի գործ կը դնեն, հարկ է որ հարիւր կանգուն գեանի տակ տներնուն ամենէն ներսի կողմերը կատարեն, որ ոչ եղբայր, ոչ քոյր, եւ ոչ ծառայ մը կարող ըլլայ իմանալ. ինչու որ իրենց վատութիւն մը կը համարին. թէ որ ուրիշ մը զիրենք քրիստոնէական գործքի մը մէջ տեսնելու ըլլայ: Թէ որ Եկեղեցի մը մտնելու ըլլան քրտինքը երեսնէն կը վազէ, գէշ տեղ մը դացողի պէս չորս կողմերնին կը նային: Եւ եթէ վերջապէս շուտով մը ներս մտնելու ըլլան՝ ի հարկէ այնպիսի ազատ համարձակութիւն մը պէտք է ունենան, որ կարենան հաւտացընել թէ, թէպէտեւ իրենք ալ հոն են ուրիշներուն հետ մեկտեղ, բայց ուրիշներուն պէս չեն: Մահուան դող մը կու գայ վրանին, թէ որ կասկած մ'ունենան, որ մէկը զիրենք կրօնասիրի եւ բարեպաշտի տեղ կը դնէ, ուստի կը խօսին, կը խնտան, կը տափան, ամենուն տաղտկութիւն կու տան, ձգտած մարմնով, գլուխնին այնչափ բարձր՝ որչափ դատարկ են, լիրք երեսով, արհամարհոտ կերպարանքով, եւ պարծենկոտութեամբ մը, որ ցաւակցութիւն ու զգուում կը պատճառէ: Արդ՝ ի՞նչ է այս ամենայն: Քաղաքական քաջարտութիւն մըն է, եւ մեծութիւն հոգւոյ, արժանի այնպիսի դիւցազուններու:

Գնա՛ ետեւնէն իրենց կամառներուն եւ կենակցութիւններուն մէջ, եւ կը տեսնես այս աղտեղի հոգիներուն զգուելի վատութիւնը: Թէ հանդիպին անհաւատի պէս խօսողի, ու անաստուածի պէս հայհոյողի մը, ի հարկէ իրենք ալ ձայնակից կ'ըլլան, որպէս զի՛ չըլլայ թէ, մէկը կարծէ, որ խիղճ կ'ընեն այնպիսի հայհոյութիւններու, եւ երբ'որ կարգը կու գայ իրենք ալ նոյն եղանակաւ կը խօսին: Հիմա կուան նորաձեւութիւնն է, որ ստեպ կրօնի, Եկեղեցւոյ վրայ խօսուի, եւ այնչափ աւելի ասոնց վրայ կը խօսին, որչափ որ բանէ մ'ալ չեն հասկընար. այսու ամենայնիւ հարկ է որ պատրաստ միտքերնին ունենան այն ամէն անհաւատներու սկզբունքները, առածները, որ երբ պէտք ըլլայ, կարող ըլլան, կամ ուղղափառութեան դէմ խօսք մը նետելու եւ կամ բողոքականութեան ու անհաւատութեան խունկ մը տալու, հոս սրբազան Քահանայապետներուն դէմ լրբութեամբ խօսելու եւ հոն Եկեղեցականները թշնամանելու, տեղ մը հրաշքներու վրայ ծիծաղելու, տեղ մը վերականգնութիւնը մտնուանգութիւն քարոզելու, եւ ետքը խոստովանանքը ձագրե-

մ'աւելի հաճոյական ըլլայ, այն անէ մը փախչին ու հեռա-
նալը, ուր վտանգ մը կը գտնուի, եւ չերթալ ուրիշ տուն մը
վասն զի աշխարհք կը խօսի, եւ ուրիշ հազարումկ պայպիսի
գերութիւններ, ան ամէն աստէն եկեղեցիներն երթալ գալը,
միշտ խոստովանանք ըլլալ, ու հաղորդութիւն առնելը, ասոնք
ժայռեր են, ուր կը զարնուին անոնք, որ ուղղափառութեան
ճշգրտոյն կրթութիւններու ետեւէն կ'իջնան:

Աս ամէն խառնափնդոր գժուարութիւններու մանր
պատասխան տալու համար առանձին դիրք մը պէտք էր գրել.
ինչու որ ամէն մէկը պատշաճաւոր մեկնութիւններ եւ սահման-
ներ կ'ուզեն, այսու ամենայնիւ գոնէ այնչափ ըսելու համար
որչափ ընդհանրապէս հարկաւոր է, նախ աս գիտողութիւնը
կ'ընեմ, որ չեմ ուրանար թէ կրնայ գտնուիլ բարի հոգի մը,
որ պարտէն աւելի վտանգներ տեսնէ եւ իր վախերը շափա-
զանց ըլլան. բայց ասոր ճարը կրնայ գտնել խոհեմ խոստո-
վանահայրը զինքը լուսաւորելով. ուստի ուղղափառ բարե-
պաշտութեան պէտք չէ յանցանք համարուի մէկ քանի հո-
գւոյ պահասութիւնը (որն որ այնպէս արհամարհելի բան ալ
չէ): Երկրորդ՝ խօսքս անոնց դարձնելով որ այնչափ խոստո-
թիւններուն վրայ կը արանջան, մէկ ենթագրութիւն մը կ'ու-
զեմ ընել: Համարէ, թէ ես անոնց արտունջներէն շարժելով
ոճս փոխած ըլլամ եւ ասանկ վարդապետութիւն մ'ընեմ:
Ի՞նչ կեցեր էք, ի՞նչ կայ որ այնչափ գլուխնիդ կը ճայթե-
ցընէք, խղճմտանքնիդ կը շարշարէք, թէ ո՞ւր կրնաք երթալ,
ո՞ւր չէք կրնար երթալ, թէ հոգիներնուդ վտանգ մը կայ թէ
չկայ: Խաղացէք, խնտացէք, շողփաղփեցէք, հագուեցէք
ձգուեցէք, զուարճացէք, ամենայն ազատութեամբ ինչպէս որ
աշխարհքս կ'ուզէ: Մի նեղասրտիք այն բարեպաշտական գործ-
քերով, եւ այնչափ ձանձրանալի հոգւոր կրթութիւններով:
Տօնի օրերը պատարագ մը, Չատկին Հաղորդութիւն մը,
տարին անգամ մը խոստովանանք բաւական է քրիստոնէս
ըլլալու համար: Թէ ես իմ խօսքս ասանկ յառաջ տանելու
ըլլայի, դու ընթերցողդ, որ Սուրբի հօտ մը չունիս վրագ,
ի՞նչ պիտ'որ ըսէիր ինձի համար: Եւ ի՞նչ պիտ'որ ըսէին այն
ծանրագլուխները, որոնք այնչափ կ'ողբան Յիսուսեանց ան-
բարոյական թուլութեանը վրայ: Բայց գիտնաս որ, երբ որ
գուն այն ամենայն վերը յիշուած գժուարութիւնները յա-
ռաջ կը բերես, դուն ալ այս անբարոյական վտանգաւոր վար-
դապետութիւնը հաստատած կ'ըլլաս, վասն զի ինչպէս որ ես
այնպէս սորվեցընելովս յանցաւոր կ'ըլլամ, դուն ալ նոյները
պահանջելովդ իզմէ քիչ յանցաւոր չես ըլլար:

Բայց՝ անգամ մը, յայտնի եւ պայծառ խօսելու հա-
մար, իրացընէ Յիսուսի քրիստոսի վարդապետութիւնը ճանչ-
ցած չէնք ըլլար, թէ որ միտքերնիս չէնք գներ, որ մենք
թէ հոգւով եւ թէ մարմնով սուրբ պէտք է ըլլանք. թէ

մեր պարտքն է մեզաց վտանգաւոր առիթներէն փախչելը, եւ այս վտանգաւոր առիթներն են, խօսակցութեանց ու կենակցութեանց մէջ աղաաութիւնները, անպատշաճ շօտալուծութիւնները, զայլմակղեցուցիչ մերկութիւնները, եւ աշխարհային սերը. թէ սրտերնուս մէջ քրիստոնէական առաքինութիւնները պահպանելու համար հարկաւոր է հաւատոյ գործքերուն մէջ զմեզ կրթել. Սուրբ Խորհուրդներն ընդունիլ, եւ միշտ Աստուծոյ սուրբ երկիրդին ապրիլ, եւ ինչպէս Առաքեալը կը զօրցէ, ահա զողու մէջ պետք ենք մեր անձին փրկութիւնը գործել: Այս ամէն բան կատարելը, վախկառութիւն, զերութիւն, աւելորդապաշտութիւն չէ, հապա ուղղափառի պէս կեանք անցընել, աւետարանին հետեւիլ, եւ Յիսուսի Քրիստոսի նմանիլ է. եւ ով որ ասանկ չ'ըներ, խղճահարութիւն չէ սրտին մէջ զգացածը, հապա իրացընէ խղճմտամբին զարնելն է:

Բայց ոմանք նորէն կը պնդեն, ու կ'ըսեն, թէ ո՛ւ հիւսիսան նորայիտութիւնէն դուրս է ստանի գործելը. Գոհմիտն նոր արեւնէրան, որ ու Վանդուսը լին շէլը Գոհմիտի երբոհիտ հիտ ինտիցիւնէրը, որ յնչիտ անդուսիտմիտ կը Խորհուրդն...: Շատ յառաջ մ'երթար, ինչու որ նորաձեւութիւնը հոս տեղ չունի. ցորչափ որ Յիսուս իր տուած օրէնքը կամ փոխած, կամ ի կախ պահած, եւ կամ ջնջած չէ, պետք է պահենք: Քրիստոնէայք ուրիշ կանոն չունին, բայց միայն Յիսուս Քրիստոս, եւ եթէ բոլոր աշխարհք ալ հակառակելու՝ զէմ խօսելու ըլլայ, ինք ասոր համար բան չիփոխեր: Կենակցելու վրայ առանձինն խօսիլ ուղեւորով, որովհետեւ բաները մեծցընել չէ իմ կամքս, կը շնորհեմ թէ մարդ կարող է որոշուած սահմանի մէջ աշխարհքիս վրայ ապրիլ, եւ առանց խղճմտամբը ծանրացընելու աշխարհքիս հետ վարուիլ. բաւական որ ի գործ դրուին այն հարկաւոր զգուշութիւնները, զորն որ իմաստուն շափաւորութիւնը եւ առաւել եւս իմաստուն երկիրդածութիւնը կ'ազգեն, ինչպէս կ'ընեն Աստուծոմ վախցող շատ անձինքներ: Բայց թէ կարելի բան է ամէն տեսակ անձի հետ ընտանութեամբ վարուիլ, այնպիսի կարաններու, խնջոյքներու, թէաարոններու մէջ զանուիլ, ուր որ հապուստները յայանի զայլմակղեցուցիչ, խօսակցութիւններն անառակ, տեսիլներն անբարոյական են, եւ հոգւոյ վնաս մը շատ, եւ աս ալ մինակ տարին անպամ մը խոստովանելով եւ Աստուած գիտէ ինչպէս հաղորդելով՝ ոչ ես, ոչ դուն, ով ընթերցող, երբեք կրնանք համոզուիլ, երբ որ ժամանակին փոփոխութիւնը մարդու բնութիւնը եւ իրերը փոխած չէ, երիտասարդութեան վրայէն կիրքերը վերցուցած չէ, զեղեցկութիւնը առանց հրապոյրներու, խօսակցութիւններն առանց համոզուելու, անառակութիւնները առանց մուրեցընելու, եւ մկ խօսքով, բոլոր մարդիկ ապուշ եւ ան-

զգայ ըրած չէ: Ասոր համար ըսէ հոգեւորականութիւն, ըսէ շափազանցութիւն որչափ որ կ'ուզես, երբեք կարող չես ընելու, որ հարկաւոր չըլլայ այն եւս քաշուիլը, այն զգուշաւորութիւնը, այն վտանգներէն փախչիլը, այն բարեպաշտութեան կրթութիւնը, որ յատուկ է կրած անուննին ճանչցող ուղղափառներուն:

Ասով երկու կարգի անձինք պէտք են լուսաւորուիլ որուն որ առանձինն հարկաւորութիւն ունին: Ոմանք՝ եթէ շար կամքով ալ չէ նէ՝ գոնէ անխորհրդարար մեծ փութով մը կը յանձնեն, որ ջերմեռանդութեան շափը շանցնի, եւ ասոր մէջ շատ յառաջ շերթըցուի: Ինչու որ՝ ասոնք զիւրաւ չեն կրնար զանազանել թէ ինչ է շափազանցութիւնը, եւ ինչ է եռանդը, եւ որովհետեւ կիրքը՝ ու աւելի եւս աշխարհքի սէրը զիրենք կը կոյրցընէ, ասոր համար շափազանց կը համարին ան բանը, որ ստուգի անանկ չէ, եւ այսպէս կը հեռացընեն ճշմարիտ բարեպաշտութենէ զանոնք, որ անոր ուղղութիւնը ճանչցած են: Թէ որչափ մահառիթ է ասոր ազդեցութիւնը շիրնար ըսուիլ: Եթէ ասոնք յայտնապէս Լուստերականութիւն կամ անաստուածութիւն քարոզելու ըլլային, զօրութիւն մը չէին ունենար, ինչու որ ամէն լսողները զգուելով եւ զսրբանալով կը փախչէին. բայց ասոր հակառակ այն շափաւորութիւնը եւ այն իմաստութեան գոյնը, որով իրենց՝ աստուածային պաշտամանց մէջ դաղջութիւնը կը ծածկեն, անանկ կը կարծեցընէ, թէ մինակ բարի վախճանով կամ գուցէ նաեւ ճշմարիտ բարեպաշտութեան օգտին համար կը խօսին, եւ այսպէս կը համոզընէ ու կը մոլորեցընէ:

Աս հրապոյրն արմատեն կը շորցընէ ճշմարիտ բարեպաշտութիւնը: Ինչու որ՝ շափաւորութիւնն եւ ընտրողութիւնը ցուրտ հով մը նէ, որ ամէն եռանդ կը մարէ: Արօնը ստուգի մինակ զգածմունք եւ սէր մը չէ ինչպէս կը զրուցեն բարեպաշտականներն եւ զպացողականները, ինչու որ հաւատքի սկզբունք, բանաւորութիւն, եւ պարտք ալ է, ուստի նաեւ զգածման ու սիրոյ հետ կը միանայ: Արդ ո՞վ երբեք ըսաւ, որ զգայութիւնը ունկիւղ եւ սէրը դրամակշռով կը շափուի: Եւ գուն իսկ չես տեսներ որ, եթէ սրտէն իր ուժգնութիւնը՝ եւ իր յարձակումը կը վերցընես նէ, անմիջապէս իր սէրը կը բառնաս: Չկայ այնպէս խիստ վտանգաւոր բան մը, ինչպէս այնչափ ստեպ շափաւորութիւն քարոզելը, եւ անդադար ազազակելը թէ կրօնը աղէկ է, բայց . . . :

Երկրորդ կարգի մարդիկն, եւ տիկնայքն անոնք են, որոնք աս աշխարհքիս ճշմարիտ առաքեալները կը ձեւանան: Ասոնք՝ հազիւ թէ անձ մը կը տեսնեն (դեռ անշափահաս է կամ ամուսնացեալ փոյթերնին չէ), որ քիչ մը աշխարհքէս հեռու կը պտրտի, որ շուզեր հազուիլ ձգուիլ աշխարհքիս Բոլոր նորաձեւութիւններովը, որ շուզեր ամէն կարաններու

ամեն թեւատրոսներու, ամեն կենսակցութիւններու վազել, որ կ'ուզէ քիչ մը աւելի եկեղեցիներն, ու Ս. խորհուրդներուն յաճախել, անմիջապէս ետեւէն կ'իյնան, չեն թողուր իր հանգարաութեանը ու բարւոյն մէջ: Այսօր կ'աղաչեն որ առանձին կերակրոյ հրամայէ, վասն զի աս եւ ան բարեկամները եւ ազգականները հոն կը գտնուին, վաղը լսելու երաժշտական հանդէս մը կայ, ուր ծանօթ քաջ գուսանուհին պիտ'որ երգէ: Օր մը ետքը նուագաւոր թատր պիտ'որ ըլլայ, ուր որ նաեւ սքանչելի կաքաւ մ'ալ պիտ'որ տրուի, եւ ետքը կատակերգութիւն մը, ուր որ ծաղրածու մը կայ, որ ամէնը խընտալէն կը ճաթեցընէ: Անկից ետքը պարահանդէս, անկից ետքը գիշերական նուագ, անկից ետքը գիշերական հսկում, մէկ խօսքով, միշտ պատրաստ են հազար ու մէկ զբօսանքներու առիթներ աս կամ ան տան մէջ, ուստի որ, կ'ըսեն, պէտք չէ հեռանալ սյնչափ անչափ պատճառներու, խորհրդածութիւններու եւ պատշաճութեանց համար:

Եւ եթէ այս ամենայն բաւական չեն ըլլար զանիկա համոզընելու, որ իրենց ետեւէն երթայ, ան ատենը կը սկսին բարի վարդապետի մը կերպարանք մտնել ու խրատել, թէ այն բաներու մէջ ամենեւին զէջութիւն մը չկայ, թէ գոհութիւն Աստուծոյ, իրենք ալ մասնակից չէին ըլլար, թէ որ խիստ համեստ բաներ չըլլային, թէ նոյնը կ'ընեն աս կամ ան պարոնը, աս կամ ան տիկինը, որոնք որ աղէկ խղճմտանք ունին, եւ թէ պէտք չէ սովորութենէ գուրս ելլել, պէտք չէ չափն անցընել, թէ բարեպաշտութիւնը օրինաւոր զբօսանքները չ'արգելէր, թէ ուրիշներուն պէս պէտք է ընել եւ հագուի: Այսպէս՝ եւ ասոնց նման բաներ, այնչափ կը խօսին, այնչափ վրայ կու տան, որ մը այսպէս, որ մը այնպէս, որ հարկ կ'ըլլայ կամ տեղահանութեամբ զիրենք եւ խրկել, կամ բողբոջին աւրուիլ, եւ կամ չկրնալով զիմանալ՝ այն մը ըսել, զորն որ խղճմտանքը եւ բարեպաշտութիւնը չէին ուզեր ըսել:

Գիտե՛մ, որ ամէնքն աս բաներս միշտ շարութեամբ՝ ընկերը մոլորեցընելու կամքով չեն ըներ, թէպէտեւ կան սմանք, որ աս սատանայական միտքն ալ ունին. շատերը նոյնը կ'ընեն անխորհուրդ բարեկամութեամբ մը. իրենք աշխարհասէր են, եւ կը կարծեն թէ ուրիշն ալ չիկրնար գոհութեամբ ապրիլ, թէ որ այնպիսի ունայն զբօսանքները չ'վայելէ: Բայց՝ մեծ մասը, ինչպէս շատ անգամ ինձի աս գիտողութիւնն եղած է, նոյնը կ'ընեն ներքին խայթ մը սրտերնէն վերցընելու համար: Երբ որ ընտիր բարեկամի մը, ընտիր բարեկամուհւոյ մը վրայ երբեմն աշխարհքէս փախչիլ մը, առանձնութեան սէր մը կը տեսնուի, ասիկա բարակ յանդիմանութիւն կու դայ անոր, որ ինք զինքը աշխարհքիս տուած է, եւ անկարգութեամբ աշխարհքս կը սիրէ. արդ այսպիսիներն ինչ

պէտք է ընեն: Որպէս զի՝ իրենց աշխարհասիրութեանը յանգիմանիչ անձն առջեւնին շունենան, ամէն ջանք ու հնարքը կ'ընեն զանիկա իրենց մեղաակից ունենալու:

Բայց ինչ որ ըլլայ բրաձնեքնուն պատճառը, գժուարին է, որ գործած այնչափ հոգեւոր կործանումներն կարենան իմանալ: Ինչու որ՝ աշխարհքիս երեսը կան անձինք, որ կամ եւ կը քաշուին պսպիսի հրապոյրներէն եւ բարի կ'ապրին, եւ կամ իրենք զիրենք առթի մէջ կը ձգեն, եւ ասոնց մէջ ոչ մեղքէն փախչիլ եւ ոչ ալ շափը պահել գիտեն: Կան ումանք ալ, որոնք ծանրապէս շինալու ալ ըլլան, այսու ամենայնիւ շատ եղանակաւ մնաս կը կրեն: Աշխարհք աչքերնին կը կապէ, կիրքերը՝ զիրենք կը խռովէն, միտքերնին կը ցրուի, բարեպաշտութենէ եւ ջերմեամեացութենէ կը պաղին, աղօթելու յօժարութիւնը կը կորսընցընեն, եւ հաճոյքներ փընտաւելու սկսելէն ետքը, ալ զեղծման ու ապականութեան սահուն ճամբուն մէջ կ'իյնան: Չեմ ուզեր յիշել այն մեծ՝ շնորհաց ու արդեանց կորուստն որ կ'ընեն, զորոնք որ պիտ'որ վաստակէին, եթէ այն զբօսանքներն ու հաճոյքներն Աստուծոյ սիրոյն համար զոհէին:

Աս բանիս մէջ մեծ ծանրակշռութիւն ունին Ս. Օգոստինոսի արցունքներն որ իր Աղիպիոս բարեկամին վրայ սրտի դառնութեամբ կը թափէր: Ասիկա անգամ մը կրկեսի տեսարաններուն հանգիստառեւ ըլլալու հրաւիրուած ըլլալով, մեծ գժուարութեամբ ելաւ գնաց իր բարեկամներուն խօսքէն չկրնալով անցնիլ, որ զինքն այնչափ կը բռնադատէին: Բայց ինչ: Ի՞նչ առջի անգամուն ակամայ զացած էր, երկրորդ անգամուն նոյն ակամայութիւնը չկար, ինչու որ բորբոքեալ կիրքէ մը բռնուած էր, ալ չէր կրնար թողուլ, որչափ որ ալ Ս. Օգոստինոս զինքը կը յորդորէր ու կը խրատէր: Արդ՝ նոյնը միշտ պատահած է եւ ամէն օր կը պատահի այնչափ այնչափ երիտասարդներու եւ երիտասարդուհիներու վրայ: Իսկզբան ուրիշին կամբը չկորտելու համար աշխարհքի մէջ կը մտնուի, բայց ետքէն եւ չիկրնար կեցուիլ անձին հաճոյքը կատարելու համար: Մանաւանդ թէ, առանց երկիւղի կրնամ հաստատել թէ, անոնք որ կրօնական կրթութիւն մ'ընդունած են, ուրիշ կերպ չեն աւրուիր, բայց եթէ աս եղանակաւ: Տեսնեն ուրեմն թէ որչափ հոգիներուն կորստեան պատասխան պիտ'որ տան աշխարհքիս առաքեալներն եւ առաքելուհիները:

Մանաւանդ որ՝ մեր մեծ գժրախտութեամբը բարեոյն շափազանցութիւններու վտանգն ալ հեռաւոր է: Կ'ապրինք հիմակուան ատենս ամէն տեսակ մոլութիւններով փտած ընկերութեան մը մէջ, եւ ժամանակիս երիտասարդները բարեպաշտութեան ամենեւին յօժարութիւն մը չունին, եւ այսպիսիներուն շափաւորութիւն, ու շափազանցութիւններէն

ալ շափազանց բարեպաշտութենէ վախճողներէն էր: Մենք, կը գրէ ինք իր ձեռքովը, կ'ուզէինք հաստատուն՝ բայց վանքերու նուաասութիւններէն հեռու՝ բարեպաշտութիւն մը, հոգւոյ բարձրութիւն մը, ընտիր սկզբունքներ, խրատներու մէջ ճարտարախօսութիւն մը, խօսակցութեանց մէջ ազատութիւն, ընկերութեան մէջ հաճոյականութիւն, աւելի բարձրագոյն բարեպաշտութիւն մը, եւ փոյթ շտանել մը ուրիշ տներու սովորութիւններուն. ահաւասիկ աս էր, ինչ որ մենք կ'ուզէինք. . . այսինքն է՝ ինչ որ հիմա աշխարհքիս մէջ կ'ուզեն ամէն բարեպաշտութեան մէջ շափաւորութիւն եւ ընտրողութիւն քարոզողները: Բայց՝ քիչ մը ետքը կ'աւելցընէ, թէ հիմա ինչ բանէ ետ պիտ'որ կենանք: Դասն պտուղներուն փորձն աւանելով, առջի գրածներուն բոլորովին հակառակը կը հաստատէ, եւ կ'ըսէ «Պէտք է նորէն դաճաւ այն ամէն առարկնութիւններուն, ինչ եղանակաւ որ վանքերու մէջ ի գործ կը գրուին, այն աւետարանական առարկնութիւններուն, այսինքն է՝ խոնարհութեան, պարկեշտութեան, մարբութեան, ամենապարզ, ամենախոնարհ եւ անկեղծ սրբաբի գործողութիւններն ընելու, աշխարհքէս հեռանալու, ինք զինք արհամարհելու, զԱստուած սիրելու, եւ սուրբ խորհուրդները ստեպ ստեպ ընդունելու եռանդեան», : Ասանկ կը գրէր այն օրիկինը. Աստուած տար, որ աս ճշմարտութիւնը խորունկ մը իմանային ամէն դաստիարակներն եւ ամէն դաստիարակուհիները, աւելի եւս ծնողքներն, որոնք կը կարծեն թէ մեծ բան մ'ըջած են իրենց զակընդուն կրօնական եւ բարեպաշտական կրթութեանը համար, երբ կէս ժամ կրօնի մէջ կրթել կու տան, եւ սահմանուած վայրկեաններ քանի մը սպուած ջերմեանդութիւններն ընել տալու կը նային անհաւատալի թեթեւութեամբ եւ անտարբերութեամբ մը: Երանի թէ հասկընային մէյմը, թէ աս սրշափ քիչ է եւ սրշափ աւելի փոյթ եւ հոգւոյ եռանդ պէտք է այսպիսի մեծ գործքի մը, թէ որ կ'ուզեն սուրբ վարուց եւ փրկարար գործքերու մեծագին պտուղներն առնուլ: Ինչու համար աշխարհքիս վրայ կը տեսնուին այնչափ արք ու այնչափ կանայք, որոնք թէպէտ հաւատքով ուղղափառ են, բայց վարքով այնպէս աշխարհասէր: Չափաւոր . . . ընտրող . . . ուղղափառներն. որ չեն ուզեր շափն անցընել:

Իսկ անոնց, որ այսպիսի նախանձաւորներուն ձանձրացուցիչ յորդորանքներէն կը նեղուին, ուրիշ բան չեմ յիշեցընէր, բայց եթէ ան պատասխանը, որ տուաւ իմատուն եւ ազնուական օրիկին մը ուրիշ մէկու մը, որ չէր դադրեր իրեն ընտրողութիւն յանձնելէն: Տէր, ըսաւ, քու խորհուրդներէդ մէկն ալ չեմ կատարեր: — Ո՛հ, ինչու: — Աշտան զի կը տեսնեմ որ, խիստ շատ՝ դուն քեզի համար կու տաս:

Դ. Արեւայտն կը մնայ բարեպաշտութեան դէմ նե-

տեւ ուղուած վերջին տեղը, եւ այս տեղը կ'առնեն ջերմ-
 ասանդ անձինքներու պակասութիւններէն: Չէք տեսներ որ Վեր-
 ճառանքս-ի-տէ երբեք ինչ առնէ՞ք, անհասարակ,
 ինչո՞ւր, ինչո՞ւր-ի-նչերով լցուած եւ սրբիշնորհ ըստ զեւ
 էն: — Ծառք պտղէն կը ճանչցուի: Քիչ մը կամաց, այնչափ
 վճիռներդ տալու մի արտորար: Նախ եւ առաջ, ես չեմ ու-
 բանար, որ ջերմասանդութիւն ցուցընող անձինքներուն մէջ
 կեղծասորներն ալ կը գտնուին, ասիկա չիկրնար ուրացուիլ:
 Բայց ինձի կ'երեւայ թէ, շատ անխելքութեամբ նոյն իսկ
 ճշմարիտ բարեպաշտութեան վրայ կը նետուին անոնց յան-
 ցանքը, որոնք բարեպաշտութեան միայն կերպարանքն ունին:
 Ուստի փոխանակ ըսելու թէ ջերմասանդ անձինքներն ուրիշ-
 ներէն գէշ են, պէտք էր ըսել, առանց ջերմասանդ ըլլալու
 ջերմասանդ կեղծասորները, ուրիշներէն շատ գէշ են. եւ
 ասոր ամէն մարդ կը հաւանէր: Մանաւանդ որ ասոր նոյն իսկ
 Սուրբ եկեղեցին համաձայն է, որն որ առաջինն եղած է
 շանթիւ զարնելու գանոնք, որոնք որ իրենց կեղծասորու-
 թիւններովը քրիստոնէական բարեպաշտութիւնն անարգելի
 կ'ընեն:

Երկրորդ՝ աս ալ կը շնորհենք, որ ճշմարիտ բարե-
 պաշտութիւն ունեցողներն ալ ամենեւին առանց պակաս-
 թեան չեն. որովհետեւ քանի մը առաքինութիւն ունենալը
 բոլոր առաքինութիւններն ունենալ ըսել չէ, եւ ծանր մեղ-
 քերէն զուշանալը թեթեւներէն ալ ազատ ըլլալ չիշանա-
 կեր: Բայց աս գէպքիս մէջ Արրուհի Թերեզիայի հետ պէտք
 է ըսել թէ, ստահակներն իրենց անզգամութիւնը կը ցու-
 ցընեն, երբ կը արտնջան ջերմասանդ անձինքներու գէմ: Ին-
 չու որ ինչ պահանջում է աս ըրածնին թէ, մէկը բարե-
 պաշտ ու ջերմասանդ ըլլալուն համար, անմեղանչական ալ
 ըլլալու է. թէ իրենք պէտք են դայթակղիլ, երբ այս ան-
 ձինքներուն վրայ մարդկային բան մը կը տեսնեն. թէ պէտք
 են արտնջալ, ազազակել, եւ երթալ՝ հրապարակներու առ-
 ջեւ հանել ասոնց ողորմելիութիւնները: Ջերմասանդ ան-
 ձինքները ջերմասանդութիւն չունեցողներէն տարբեր բնու-
 թիւն չունին: Արդէն ըրածնին մեծ բան է, որ զիրենք շար-
 շարող կիրքերու գէմ պատերազմելու եւ յաղթելու կը ջա-
 նան. իսկ եթէ փոքր պակասութիւններէն չեն կրնար ազատիլ
 նէ, մեծ անիրաւութիւն չէ՞ մի իրենց անունը վար զարնելն
 ու անարգելը:

Այնչափ աւելի ծանր է աս անիրաւութիւնը, որչափ
 չեն տեսներ նախատողներն իրենց ամենամեծ անօրէնութիւն-
 ները, եւ անանկ սուր աչքեր ունին ուրիշին մանր տկարու-
 թիւնները զննելու: Թող յայտնի ըսեն, որոնց կողմը ծան-
 րագոյն սճիրները կը գտնուին: Ջերմասանդներուն, չէ նէ
 գանոնք նախատողներուն կողմը: Տարակոյս չունիմ որ ամէն

ձեկուն իր խղճմտանքն անկեղծ պատասխանը պիտ'որ տայ : Եթէ ջերմեռանդ անձինքներն ունին իրենց անհամբերութիւնը, իրենց հեռաբրբրութիւնները, սակայն շունին այն կատաղի անիծաբանութիւնները, այն մոլեգին հայհոյութիւնները չրթունքներնուն վրայ ինչպէս ստահակներն ունին : Եթէ ունին իրենց ունայնութիւններն եւ իրենց պատուախրութիւնները, բայց սակայն շունին այն անիծեալ հպարտութիւնը՝ որ բերանին մինչեւ երկինք կը բանան : Թէ կ'ուզես, կրնան շահախնդիր, ազահ ըլլալ, բայց ստուգիւ անոնցմէ չեն, որոնք տակախքներով եւ յափշտակութիւններով ուրիշին արիւնք կը քամեն : Կ'ըլլան շատախօս, կ'ըլլան հեռաբրբիր, բայց անոնցմէ չեն, որ մինակ աշխարհքիս համար կ'ապրին եւ ամէն զգայական պղծութիւններու մէջ կը շաղուին : Ամբարշտութիւնն, անկրօնութիւնը, անհաւատութիւնը, անառակութիւնը իրենցմէ չէ. ասոնք բարեպաշտութիւնն անարգողներուն մեղքերն են : Ասոր վրայ կը կոչեմ ամէն ընթերցողներուն ուղիղ միտքն ու դատաստանը : Միտքը կը ցուցնէ թէ, ով որ ուսեցքներով լի է, ուրիշին կոծիծին պէտք չէ նայի, եւ թէ յառաջ քան ուրիշներուն դէմ բերանը բանալը, պէտք է նայի թէ իր տանը մէջ բաներն ինչպէս են :

Այսու ամենայնիւ՝ ջերմեռանդ անձինքներուն պակասութիւններն ալ այնչափ աւելի երթալով կը նուազին, որչափ աւելի ճշմարիտ բարեպաշտութիւնը կ'աւելնայ, ինչպէս փորձը կը յայտնէ : Եւ աշխարհք, որչափ ողորմելի ալ ըլլայ, աս բանիս նշանաւոր օրինակներ կ'ընծայէ : Ո՞վ է, որ շիճանշար իր քաղաքակիցներուն մէջ այնչափ զարմանալի կանայք, որ բոլոր օրը կեանքերնին իրենց անգութ երկանը հեռ կուսոյ մէջ են, այսու ամենայնիւ զիցազնական համբերութեամբ տարիներով ամէն բանի կը տանին, եւ զրեթէ արտաքուստ չեն ցուցնէր կրած այն ծանր խաչերնին, որ մինակ Աստուծոյ յայտնի է : Ո՞վ է, որ չէ ճանչցած նաեւ այն դժբախտ ամուսինները, որոնց զիմացը անօրէն կին մը ելած է, որուն հեռ կեանք վարելը իրացընէ դժոխք է, այսու ամենայնիւ Աստուծոյ սերն ասիկա իրենց փրկարար քաւարանի մը կը դարձնէ : Ո՞վ է դարձեալ որ չէ ճանչցած այն երիտասարդներն եւ այն օրիորդները, որ մինչեւ հօրերնուն տանը մէջ ծանր վտանգներով պաշարուած են, բայց ամէն հրապոյրներու դէմ հաստատուն կը կենան : Բայց ըսէ ինձի այսպիսի անձինքները որոնց մէջ տեսած ես, ջերմեռանդներուն թէ աշխարհասէրներուն : Անոնց մէջ, որոնք Եկեղեցւով կը մտիթարուին, աղօթքով, խոհեմ խոստովանահօր խրատներովը, եւ սուրբ Հաղորդութեամբ կը զօրանան, չէ նէ անոնց մէջ, որոնք որ ասոնցմէ հեռու կենալով խելքերնին մտքերնին աշխարհքիս, անոր ունայնութիւններուն եւ հաճոյքներուն տուած են : Ասոր պատասխանը թող ամէն մարդ ինք իրեն տայ, եւ թող տեսնէ :

որ բարեպաշտութիւնը մարդու սիրտը շիճշէր, հապա բանի մը կը ծառայէ, եւ վերջնապէս ուրիշ զօրութիւն մը շունի նէ, գիտեն ինչ բանի կ'օգնէ, համբերութեամբ տանելու բարեպաշտութեան վրայ խնդացողները:

Պ Լ Ո Ւ Խ Լ Է .

Պաշտամունք:

Ա. Ժողովուրդը հացի կարօտ է եւ ոչ թէ տօներու: — Բ. Հանգիստութիւններու համար տրուած ստակը աղքատներուն կրնար բաշխուիլ: —

Պ. Ի՞նչ բանի կը ծառայեն այնչափ եկեղեցիներ:

Ազգափառ եկեղեցւոյ մէջ Աստուծոյ ընծայուած մեծաբանքներուն որպիսութիւններէն զատ, ասոնց յաճախութիւնն ալ սմանց աչքին գէշ կ'երեւայ, ուստի վար կը զարնեն եւ կ'արհամարհեն տօներու բազմութիւնը, որով մարդիկ գործքերնէն ետ կը մնան, եկեղեցիները զարգարելու շահալուծութիւնը, եւ նոյն իսկ եկեղեցիներուն հարկաւորէն աւելի շատութիւնը: Այսպէս ամէն բանի դէմ, որ սուրբ Եկեղեցին կը գործածէ, թնդանօթնին ուզող՝ բերաննին բացած անդազար կ'ազազակեն: Ժողովուրդը հացի կարօտ է, կ'ըսեն, չէ թէ տօներու: Չէ՞ր կրնար աղքատներու տրուիլ այնչափ ստակը, որ փուճ եւ աւելորդ զարգերու կը ծախուին: Ի՞նչ հարկաւորութիւն կայ այնչափ եկեղեցիներու, որ անհնարին ստակ կ'արժեն, քանի մը սակաւութիւ եկեղեցիներն ալ բաւական էին: Աս կ'ըսեն եւ ամենեւին իրենք զիրենք անկրօն չեն համարիր, մանաւանդ թէ, եթէ երկինք կը լռեն, իրենք զիրենք արգար, շափաւոր եւ աղքատասէր ալ կը համարին: Բայց թէ ի՞նչ պատճառ ունին, տեսներ:

Ա. Ժողովուրդը հացի կարօտ է, չէ թէ տօներու: Սոյն պնայէս է, որ ժողովուրդը աւելի հացի կը կարօտի քան թէ եկեղեցիներու: Ժողովուրդը՝ թէ մէկուն եւ թէ մէկալին կարօտ է Յիսուսի Քրիստոսի խօսքին նայելով. ինչու որ՝ մարդ չէ թէ մինակ հացով կ'սպրի, հապա նաեւ ամէն խօսքով՝ որ Աստուծոյ բերնէն կ'ելլէ: Կարօտութիւն ունի նիւթական հացի, ուրեմն կարօտ է աշխատութեան, կարօտութիւն ունի հոգեւոր հացի, ուրեմն կարօտ է տօներու: Որովհետեւ նիւթական հացին կարօտութիւն ունի, եւ Եկեղեցին ալ նոյնը գիտէ, ուր որ սովորութիւնը տօներու աւելորդ թիւ մը խոթած է, կամ թէ երկրի մը որպիսութիւնները գէշացած ըլլալով աւելի աշխատութիւն կը պահանջուի, սուրբ Եկեղեցին երբեք զժուարութիւն ունեցած չէ, եւ ոչ ալ պիտ'որ ունենայ մեր թշուառութիւններուն կարեկից ըլլալու եւ զարման տանելու, բաւական որ պատշաճ եղանակաւ իրմէ խնդրուի: Բայց ան անարգութիւ-

նը, որով կ'ազազակեն թէ ժողովուրդը շունի կարօտութիւն տօներու, ստիկա թէ Աստուծոյ եւ թէ ժողովրդեան թշնամանք է :

Աստուծոյ թշնամանք է, վասն զի՝ երբ որ Աստուած իրաւունք ունի մարդիկներէն փառաւորելու, ժողովուրդն ինչպէս կրնայ հարկ շունենալ զինքը փառաւորելու : Եւ եթէ աս վախճանաւ ժամանակ մը շիարուիր նէ՛ ինչպէս է տօներու ժամանակը, ինչպէս պիտ'որ փառաւորուի : Անեւոր անձինքները, եւ որոնք որ ապրելու համար ամէն օր աշխատելու հարկաւորութիւն շունին, կրնան թիչ մը ժամանակ Աստուծոյ ծառայել. բայց ժողովուրդն որ անդադար աշխատութիւններու մէջ ընկողմած է, եթէ տօնի օրերը վերցուի, ալ առիթ մը չ'ունենար իր Աստուծոյ վրայ մտածելու : Ասոր համար ժողովրդեան ըսելը, թէ տօներու կարօտութիւն շունի, ըսել է թէ, Աստուծոյ կարօտութիւն շունի :

Ատիկա միանգամայն շանշնալ մըն է այն ամէն օգուաները, որ տօն օրերը ժողովրդեան կը պատճառեն : Ամէն մարդու համար ալ այն օրերը Աստուծոյ օրեր են, ուստի եւ ճշգիւ ալ Աստուած կը պահանջէ, ինչպէս կը ցուցնեն Սուրբ գիրքերը, սուրբ Եկեղեցւոյ աւանդութիւնները, ամէն ժողովրդոց սովորութիւնները, եւ նոյն իսկ բանաւորութիւնը. անանկ որ աւելի դիւրին է առանց լեզուի ժողովուրդ մը դանել, քան թէ առանց տօն օրերու : Բայց մէկ դի ձգելով ստիկա՝ որուն վրայ ամէն ուղղափառաց քրիստոնէական վարդապետութիւնները կը խօսին, ինչ են տօները մասնաւորապէս ժողովրդեան համար : Տօներն են, որ ժողովուրդը չեմ ըսեր բարեպաշտ եւ կրօնասէր, հապա, գրեթէ գրեթէ մարդ կ'ընեն : Հասարակօրէն ժողովրդեան վարած կեանքը թէ դաշտերու վրայ, եւ թէ քաղաքներու մէջ, զինքն աւելի բրտացընելու կը նայի : Կեանք մը, որ միշտ կոշտ հողերու հետ եւ դործարաններու մէջ թաղուած է, մարդուն ժամանակ չիթողուր իր միտքը մշակելու, եւ վերնագոյն բաներու բարձրացընելու : Կեմ քաղաքներու մէջ, ուր որ ընդարձակ դործատուններ այնչափ մարդկան բազմութիւն կը ծառայեցընեն, եւ զիրենք բոլորովին մեքենական դործքերով կը զբաղեցընեն, սաուգիւ այն մարդիկն աւելի նիւթական, աւելի բիրտ ու կոշտ կ'ընեն, ինչպէս Անգղիայի, Բեղգիայի եւ Վաղղիայի դործարանաշատ քաղաքները կը վկայեն : Աւստի առանց համար տօները թէ ժամանակաւոր եւ թէ հոգեւոր բարիքներ են :

Ժամանակաւոր բարիք են, վասն զի շունչ առնել մըն է իրենց վիճակին անդադար աշխատութիւններէն. շունչ առնել մը, որ խիտ հարկաւոր է, որովհետեւ չկայ մարդ, որ կարող ըլլայ տանիլ այնպիսի անվերջանալի աշխատութեան : Ատիկա անկից ալ յայտնի կ'երեւայ, որ այն դժբախտները, որոնք որ շարաշար սովորութիւն բրած են տօն օրերը գոր-

ծելու, ուրիշ օր մը անգործ կ'անցընեն: Վերջապէս շունչ առնել մըն է, որ բարոյական ազդեցութիւն մ'ունի բոլոր ժողովրդեան կենաց վրայ: Քորմենէն գրագէտին ճարտար գրիչն աս վերջի տարիներու մէջ ցուցուց, թէ տօնի օրը ինչ է դաշտերու համար. նոյնը համեմատութեամբ մը կրնայ ըսուիլ քաղաքներու համար ալ: Բոլոր շարժու մէջ ուսմիկ ժողովուրդը եւ զեղացին իր աշխատութիւններուն մէջ զբաղած իր անձին չինայիր, ոչ մարմնոյն եւ ոչ հոգւոյն խնամ կը տանի: Տօնի օրերուն համար կը պատրաստէ իր պատշաճաւոր հագուստները, եւ այս տօնի օրն է որ զինքը կը վարժեցընէ մաքրութեան եւ վայելչութեան: Կնոջ մարդոյ համար անգագար գրգիռ մըն է գործելու, որովհետեւ չուզէր որ իր զաւկները տօնի օրերը դժուծ եւ անարգ երեւան: Օրինորդ մը հանձնարաւոր կ'ըլլայ, որովհետեւ չուզէր որ իր հաւասարներէն վար մնայ: Տօնի օր ազգականք՝ բարեկամք իրարու հետ կը տեսնուին. եւ աս է, որ ընտանեաց կապերն աւելի կը զօրացընէ. կերակրոյ քիչ մը առաւելութիւնը, զուցէ նաեւ բազմատեսակ առատութիւնը, եւ ամբողջ օրուան հանգիստը մարմինը կը ժրացընեն, եւ անոր զօրութիւն մը կու տան փեճակին համաձայն աշխատելու. նոյն իսկ հոգին նոր քաջալերութիւն մը կ'առնէ եւ բոլոր մարդը կը նորոգուի: Նօր բան. այնչափ կ'աղաղակեն ժողովրդեան բարոյն համար, եւ չեն ճանչնար թէ որն է անոր առաջին օգուտը: Բայց ստոյգ է, որ ժողովուրդը շունչ մէկը, որ այնպէս անկեղծութեամբ եւ ճշմարտապէս զինքը սիրէ, ինչպէս սուրբ Եկեղեցին:

Այսու ամենայնիւ տօներուն այս ամէն երկրաւոր բարիքներն ոչինչ են, երբ հոգեւորները կը մտածենք: Ժողովուրդն ալ ուրիշ ամէն դիւրութիւն ունեցող ունեւորներու նման, հոգի մ'ունի դարմանելու. ուստի իրեն համար ալ հարկաւոր է քրիստոնէի կրօնական կրթութիւն մը, վասն զի անոր հոգին ալ պէտք է որ փրկուի: Արդ՝ եթէ տան օրերը վերցընելու ըլլաս, ժողովուրդն երբ իր հոգեւորին պիտի նայի: Եթէ նիւթական հացի կարօտութիւն ունի, մեծագոյն եւս հարկաւորութիւն ունի ճանչնալու Աստուծոյ վերաբերած ճշմարտութիւնները, իր հաւատքին վարդապետութիւնները, թէ ինչպէս արդարութիւն ընելու է, ինչպէս պարկեշտութիւն պահելու է, ինչպէս զաւկները սնուցանելու է, ինչպէս իր կիրքերը պէտք է զսպել: Ասոնց ամենուն համար հարկ է ճանչնալ նաեւ պատճառներն, որ համոզուի, լսել խրատները, որ յորդորուի, իմանալ ճշմարտութիւններն եւ սկզբունքները, որ զինքը հաստատուն պահեն: Եւ եթէ կիրք ունի, ու վտանգներէն եւ գէշ հրապոյրներէն ազատ չէ, ուրեմն առանց ասոնց չիկրնար ըլլալ: Արդ տօնի օրերը որ ստեպ կը պատահին, այս ամէն հարկաւորութիւններուն մի-

նակ ճար մը կը գտնէ: Աս օրերը կը լսէ ժողովուրդը կենաց խօսքերը, որ թէպէտ աստուածային եւ բարձրագոյն են, սլասու ամենայնիւ դիւրմբռնելի բաներ են, որովհետեւ Աստուածային իմաստութիւնն անոնց ըմբռմանն ալ յարմարցուցած է. աս օրերը շափաւոր ատեն մը աղօթքի զբաղելով աւելի բարի եւ ընտիր կ'ըլլայ, եւ երբեմն երբեմն իր յանցանքներէն ալ կը մաքրուի, կը մերձենայ ամենասուրբ Խորհրդին, իր բարքը կ'ուղղէ եւ Աստուծոյ հետ կը միանայ: Տօներու մէջ կը յիշէ թէ Յիսուս իր Փրկիչն է, ամենասուրբ կոյսն՝ իր Մայրը, Սուրբերը՝ իր փաստաբաններն ու պաշտպանները, եւ անմահութեան գեղեցիկ զեփիւսներու մէջ հոգի կ'առնէ: Գիտեմ՝ որ ոմանց աս ամէն խորհրդածութիւնները շահու եւ առուտուրի մեծամեծ եւ բարձրագոյն նպատակներու համեմատելով, շնչին բաներ կ'երեւան. բայց՝ անանկ համարին ինչպէս որ կ'ուզեն. մենք ուղղափառքս կը հաւատանք, որ մարդս աշխարհք եկած է մինակ իր հոգին փրկելու համար, եւ շէնք կրնար փրկութեան ամէն հարկաւոր միջոցները մեծ շահմարել:

Արեւմե կը հաւատան գուն, կրնայ մէկն ինծի ըսել թէ, ժողովուրդը տօն օրերը աս ըսած հոգեւոր բաներուն կը զբաղի: Շատ պարզամիտ մարդ մը կ'ըլլայիր, թէ ասոր համոզուած ըլլայիր: Չէս տեսներ, որ աս օրերն ուրիշ բանի շէն ծառայեր, բայց եթէ զեղխութեան, դատարկութեան, խաղերու եւ գինեատուններու մէջ անցընելու: — Նախ պատասխան կու տամ թէ, ասիկա ընդհանրապէս սուտ է, որովհետեւ թէ քաղաքներու՝ եւ թէ առաւել եւս գեղերու մէջ շատերը նոյն օրերն աստուածային պաշտամանց կրթութիւններու մէջ ալ կ'անցընեն. դենք թէ՛ ոմանք այն հանդիսութիւններուն հետ անպատշաճ զբօսանքներ ալ խառնեն: Երկրորդ՝ աղէկ միտ դիր ասոր, որ եթէ շատերուն՝ տօն օրերն ինչպէս պէտք է շպահենուն համար, տօները բոլորովին վերցընելու ըլլաս, կը զրկես բուն բարիներն ալ, որոնք աղէկ կ'անցընեն եւ իրաւունք ունին, որ նոյներն իրենցմէ չվերցուին. այնպէս որ՝ շար գործածելու վտանգը վերցընել ուզելովդ, կը բառնաս նաեւ բարի գործելու կարելիութիւնը, որն որ չէ թէ միայն ամէն արգարութեան օրէնքներու, այլ նաեւ խոհեմութեան դէմ է: Բայց ես ալ իմ կողմանէս ասոր վրայ հարցընելու բան մ'ունիմ: Ինչո՞ւ համար այնչափ մարդիկ տօները դատարկութեան ու զեղխութեան մէջ կ'անցընեն: Ո՞վ է գլխաւոր պատճառն այսպիսի անկարգութեան: Եթէ քիչ մ'աւելի զգուշութեամբ պահուելու ըլլային Եկեղեցւոյ օրէնքները, որ այս անկարգութեանց առիթները վերցընել կը հրամայէ, սրճանոցները, պանդոկները եւ ուրիշ աս տեսակ ժողովատեղիները գոց պահելով, միթէ ժողովրդեան օգտին համար մեծ բան մ'եղած չէ՞ր ըլլար: Բայց բաները, թող որ

քիչ մը յայտնի խօսիմ, բուրբոսի մը ուրիշ կերպ կ'երթան: Այլեւայլ կամ անդգատ, կամ շահախնդիր, կամ անկրօն տեսչութիւններ, կ'երեւայ թէ, ուրիշ լաւագոյն բան մը չեն գտներ, բայց եթէ ամէն ճամբով՝ տօնի օրերը ժողովուրդը Եկեղեցիներէն ու կրօնական պաշտամունքներէն հեռացընել: Տօնի օրերը հրաման կը տրուին ամէն կաթաններու, ամէն հանդէսներու, ամէն տեսարաններու, որոնք կարող են բազմութիւնն իրենց ձգել: Գծբախտ է այն հոգւոց հովիւը, որ ջանայ ասոնց արգելք մը դնել տալու. ինչու որ կամ ցուրտ պատասխան մը, եւ կամ գուցէ սպառնալիք մը պիտ'որ ընդունի: Տօն օրերը շատ տեսչութիւններ իրենց վճարմունքները կը կատարեն. թէ զօրաց հանդէսները, թէ երեսփոխաններու ընտրութիւնները, եւ թէ ուրիշ հազար ու մէկ առանձնական եւ հրապարակական շահերը տօնի օրերուն կը ձգուին ան իշխանութենէն, որ կը պարտաւորէր արգելելու: Դարձեալ, դարու մը մէջ կը գտնուինք, որ իբր թէ բաւական չեն եղած անկարգութեան հին հրապոյրները, երկաթուղիներու վրայ ալ հնարուեցան տօնի օրերուն հանդէսը սուած ընթացիները, եւ ահաւասիկ ամէն քաղքէ, չըսեմ ամէն զեղէ արուեստաւորներու, արուեստագէտներու, խանութպաններու եւ ստորին մարդկան բազմութիւն մը դուրս կը թափուի, ասդին անդին կը ցրուի, ինք զինքն ուտելու խմելու, խաղալու խնտալու տալու համար: Հոս չեմ համբեր այնչափ քննանք որ մէկ օրուան մէջ կ'ընեն, բոլոր շարժուման մէջ վաստակածնին մտնելով ու մեծամեծ շարիք կարօտ ու չքաւոր ընտանիքներուն հասցընելով: Չեմ յիշեր այն սովորութիւնը որ կը ստանան զեղիս եւ մտի կեանք մ'անցընելու, որով ընտանեաց սէրը կը կորսնցընեն, եւ ալ չեն զբաներ ընտանեկան շափաւոր հաճոյից քաղցրութիւնը: Ո՛ր կը մնայ անկից ետքը Եկեղեցւոյ միտ դնելու կարելիութիւնը: Արեւը ծագած պէտք է որ տնէն ելլեն, հազիւ թէ կը հասնին, ալ Եկեղեցւոյ վրայ մտածող չի գտնուիր, ամէն մարդ գինոյ եւ շրապոյն եւս բաներու կը վազէ, մինչեւ իրիկուան դէմ յոգնած՝ եւ ուրից խմելիքներէն ծնշուած տուն կը գառնան բերանին հայհոյութեամբ լեցուն, կնիկնին եւ զաւակնին սարսափեցընելու համար: Եւ ոչ ալ բանը Եկեղեցւոյ զանցառութեան վրայ կը մնայ. ինչու որ ուրիշ շատ անկարգութիւններու դուռ կը բացուի: Կառապանները, պանդոկապետները եւ ծառաները առաւօտէն կը սկսին զործելու եւ եկողներուն սպասելու, զլուխնին շատ ուրիշ բաներ ունին մտածելու, քան թէ աստուածային պաշտամունքը: Հազարաւոր անձինք երկաթուղւոյն ընթացքին երկայնութեամբ կարելիութիւն չունին Եկեղեցւոյ միտ դնելու, որովհետեւ այն օրերը չափէ դուրս զբազան են: Ասկից՝ ժողովրդեան ամէն աստիճաններուն մէջ կը տարածի անհաւատալի տգիտութիւն մը

աստուածային բաներու վրայ, ազիտութեան վրայ կ'աւելնայ անկից յառաջ եկած բարուց անասնական ապականութիւն մը, եւ ընկերութիւնն աս կողմանէ հեթանոսական կ'ըլլայ, թէ շարագունի ալ շիդաւնար նէ, որովհետեւ ապականութիւնը որ քաղաքականութենէ կը ծնանի աւելի գարշահոտ է, քան բարբարոսութենէ ծագած ապականութիւնը: Աս բաներս կը գրեմ նէ, չէ թէ յոյս մը ունիմ որ ճար մը պիտի գտնուի, որովհետեւ չեմ կարծեր, որ հիմախաւան ատեններս գտնուի այն քրիստոնէական քաջասրտութիւնը, որ հոգ մը տանի. հապա որպէս զի գոնէ ամէն մարդ տեսնէ, որ մեր շարիքներուն պատճառն եկեղեցական օրինաց զանցառութիւնն է, եւ թէ՛ երբ որ ժողովուրդը տօները աղէկ չիպահէր նէ, յանցանքին մէկ մասը իրեն վրայ չիժանբանար:

Բ. Կեկալ գիմարութիւնն Եկեղեցիներուն զարգելուն վրայ է: Ի՞նչ հարկուոր է այնչափ շարտարմալ, ի՛նչ, այնչափ շարտարմալ: Աւելի օգտուոր լի՞ր շարտարմալ: Ի՛նչ այնչափ եղանակու ի՛նչ, այնչափ սրտի ազգայնութիւն: Աս ընդգիմարութիւնն այնչափ հին է, որչափ քրիստոնէութիւնը. բայց բանն ան է, որ շատերը միտ չեն դներ, թէ այս ընդգիմարութեան առաջին հնարողը Յուդայ Յիսուսի մատնիչն եղաւ: Յուդան է, որ Մագդաղենացոյն անուշահոտ ու մեծագին իւղին Յիսուսի պատուոյն համար առատութեամբ թափելը տեսնելով, ձայնը բարձրացուց եւ ըսաւ, թէ շատ լաւ կ'ըլլար, թէ այն իւղը ծախուէր եւ գինը աղքատներուն տրուէր: Բայց Յիսուս աստուածային Արդարապետն աս իր աղքատ սիրութեանը վրայ շատ չհամեցաւ, մանաւանդ թէ զինքը յանդիմանեց ու պապանձեցուց, երբ գարձաւ Մագդաղենացոյն եւ աղէկ մը զանիկա գովելէն ետքը՝ խոստացաւ թէ, այն ըրած գործքը Եկեղեցոյ մէջ յախտեան պիտ'որ յիշուի:

Եւ իրացընէ՛ ըսածնին գիտե՛ն արդեօք որ սուրբ Եկեղեցիներուն հարստութիւնն ու փառաւորութիւնը չեն ուզեր ու վար կը զարնեն նէ, միտքերնէն չեն անցըներ թէ, այս սուրբ տաճարները Աստուծոյ փառացը համար չիմուած են, եւ ինչ որ անոնց մէջ կը գործածուի, ամէնն ալ Աստուծոյ պատուոյն եւ մեծարանքին համար է: Աս մտածութիւնները միանգամ ու միշտ ասանկ բաներ խօսողներուն բերանը պէտք էին գոցել: Աստուած ամէն բանի գերագոյն Տէրն է, միթէ՞ արժանի չէ՞ որ այսպէս ճանչցուի ու փառաւորուի: Արդ՝ ուրիշ ի՞նչ կերպով կրնանք զինքն ամէն բանէ վեր յարգել ու մեծարել, եթէ ոչ ընծայելով իրեն ինչ որ երկրիս վրայ ազնիւ ու պատուական է: Ակունք, մարգարիտ, արծաթ, ոսկի, մետաքս, անուշահոտ խնկեր, աստիք ամէնքն ալ այնպիսի նիւթեր են, որ մենք ուրիշ բաներէն վեր կը համարինք, ուստի հարկ է, որ նոյններն Աստուծոյ պատուոյն գործածենք: Եւ չըսէ մէկը այն տղայական խօսքը, թէ Աստուած ասոնց

Հարկաւորութիւն չունի, լիան զի ստով կը ցուցընէ թէ պատճառն իսկ չէ հասկըցեր, որուն համար որ այն արտաքին փառաւորութիւնը հարկաւոր է: Չէ թէ՛ Աստուած անոր կարօտութիւն ունի, այլ՝ մեր պարտքը, մեր հարկաւորութիւնն է, որ ունինք զԱստուած, որչափ կարելի է, մեր կողմանէ քիչ անարժանութեամբ պատուելու ու պաշտելու, եւ իրեն ընծայելու ան բանը՝ որով մեր հպատակութիւնը, մեծարանքն ու սէրը աւելի կ'երեւայ:

Թագաւոր մըն ալ, որ քանի մը որ իր հպատակներէն մէկուն հետ ընտանեբար կենակցելու համար անոր տունը կ'իջնայ, հարկաւորութիւն չունի այն փառաւորութեան, որով կը մեծարուի. ինչու որ՝ ամէն բան, թէ որ ուզելու ըլլայ, կրնայ իր պաշտտէն ունենալ. բայց այն հպատակը կը պարտաւորի այսպէս վարուելու, որովհետեւ ասանկ կը պատշաճի հպատակի մը որպիսութեան եւ թագաւորական արժանաւորութեան:

Եւ ստիկա մտաց բնական լըյան անանկ յայտնի կը ցուցընէ, որ ամէն ատեն, ամէն՝ նաեւ բարբարոս ազգեր աստուածային պաշտամանց մէջ ամէն տեսակ շքեղ եւ փառաւոր հանդէսները կը կատարէին: Ընդկաց փակոտները եւ Մեքսիկացւոց տաճարներն իրենց շքեղութեամբը եւ հարստութեամբը Յունաստանի եւ Հռոմայեցւոց կառտուններէն վար չէին մնար: Տաճկաց մզկիթները, Չինաստանի, Թիպէթի, եւ Պարսից պաշտամանց տուները, որչափ այն ազգերուն հանճարը եւ հարստութիւնը կարող է, հոյակապ եւ փառաւոր կը շինուին: Լուսաւոր վիհաներ են ըսածներուս աս ամէն ազգերու մէջ քրմերուն ունեցած հարուստ եկամուտները, իրենց պաշտամանց զգեստներուն եւ անօթներուն արտաքոյ կարգի շքեղութիւնը, եւ սոկոյ, արծաթի եւ գուհարներու առատութիւնը, որոնք որ մինչեւ աս օրուան օրս կը տեսնուին, եւ որոնց մէկ մասն ալ քրիստոնեայ ազգաց թագաւորներուն քով եւ մուսէոններու մէջ կը պահուին: Ամէն ազգ ներքուստ աս զգածմունքն ունէր որ, ինչ որ մաքուր, ինչ որ մեծագին, ինչ որ սուրբ եւ ընտիր է երկրիս վրայ, այն ամենայն աստուածութեան հաճոյական է: Բայց մենք աւսոր աւելի զօրաւոր ցոյցն ունինք հին օրէնքին մէջ, ուր որ ինքն Աստուած ուզեց եւ հրաման տուաւ տաճար մը շինելու, որ բոլոր աշխարհքիս վրայ ստաղին զարմանալիքն ըլլայ, որուն մէջ սոկին, արծաթը, ազնիւ քարերը, հոտաւէտ փայտերը, քանդակները, գեղեցիկ արուեստներն, ան աստիճանի շքեղութիւն մը կու տային որ երբ սուրբ Գրքին մէջ մանր ստորագրուած չէր ըլլար, անհաւատարի բան մը կը համարուէր: Այս ամենայն ինչ է, բայց եթէ յայտնի փորձ մը, որ Աստուծոյ խիստ հաճոյական են այսպիսի փառաւորութիւնները: Արդ՝ եթէ հաճոյ էր Աստուծոյ հին տաճարին շքեղութիւնը,

ուր որ սուրբ բան՝ մինակ Տապանակն եւ քիչ մը Մանանա կը պահուէր, որն որ օրինակ մըն էր մեր խորաններուն վրայ պաշտուած Արբուժեան խորհրդին, որպիսի մեծվայելութիւն, որպիսի փառաւորութիւն պէտք չեն ունենալ քրիստոնէից եկեղեցիները, ուր որ ճշմարտապէս իրապէս ներկայ է թագաւորաց թագաւորը: Ո՛հ. մեզմէ շատ տարրեր կը զգային մեր նախնիքը, որ այնչափ շքեղ եկեղեցիներ իրենց զարմանալի զարդերովը մեզի թողուցին:

Իսկ եթէ աս պատճառները չեն շարժեր ոմանց սիրտը, որ ամենեւին Աստուծոյ վերաբերած բաներէն համ չեն առներ, եւ միշտ աղքատներուն բարիքը կ'ուզեն փնտռել, կրնայինք իրենց ասանկ պատասխան տալ: Բարէ, ինչ է պատճառն որ այդչափ ետեւէն կ'իյնաք մինակ Աստուծոյ տնէրն իրենց զարդերէն մերկացընելու աղքատներուն օգնութեան հասնելու համար, եւ կը խնայէք այնչափ ուրիշ զարդերու, որ շատ աւելի արժէք ունին: Ինչո՞ւ չէք աղաղակեր թէաւորոններու շքեղութիւններուն դէմ, որ տարուէ տարի նորէն նորէն կը շինուին այնչափ քաղաքներու մէջ, մէկը մէկալէն գերազանց, ի վնաս բարի վարուց եւ հրապարակական ու առանձնական տնտեսութեան, ինչպէս ամէն մարդ գիտէ: Ինչո՞ւ լռութեամբ թող կը տրուին առանձնական տներու մէջ եղած շապլութիւնները, որոնք օրէ օր աւելի սաստկանալով, աւելորդ բան չեն թողուր աղքատներուն բաշխելու: Ինչո՞ւ եւ ոչ խօսք մը կը զրցուի կանացի շապլութիւններուն դէմ, որ այնչափ ծանր բեռ մըն են ընտանիքներու, տեսակ տեսակ նորաձեւութիւններուն պատճառաւ, որ ամէն օր նորէն կը հնարուին: Սուրբ տաճարներուն փառաւորութեան եւ անոնց զարդերուն դէմ կանչվածքէն յառաջ, քիչ մ'ալ աս անօգուտ ծախքերուն դէմ աղաղակելու չէր մի: Ո՛հ, ինչպէս կասկածելի է աս՝ աղքատաց բարւոյն նախանձաւորութիւնը:

Վերջապէս Եկեղեցիներուն շքեղութիւնն այնպիսի շքեղութիւն մըն է որ նաեւ աղքատաց բարւոյն կը դառնայ: Ժողովրդեան այն մասը, որ թէաւորոններու, սրահներու, ծաղկեալ ակումբներու մասնակից չ'ըլար, Եկեղեցւոյ փառաւորութիւնը կը վայելէ: Ռամիկը հոն կը մտնէ իրրեւ իր տունը, խորանի երկրպագութիւն կ'ընէ ինչպէս իշխան մը, կը զուարճանայ իր աչքն ան զարդերուն վրայ, կը վայելէ այն տեսութիւնը, եւ քիչ մը մոռնալով իր խրճիթին ողորմելութիւնը, բոլորովին զրկուած չիզգար ինք զինքն երկրաւոր բարիքներէն, ինչպէս յառաջագոյն կը կարծէր: Այնչափ մեծ է իր գեղին մէջ փառաւոր տաճար մը ունենալուն վրայ զգացած հաճութիւնը՝ որ թէեւ ունեցածն ալ ոչինչ ըլլայ, երբեք չիզանար իր մէկ գրասն ամէն անգամուն՝ որ խօսք կ'ըլլայ մեծագին սպասով մը զանիկա հարստացընելու կամ զարդարելու:

Եւ չէ թէ մինակ հաճութիւն մըն է որ կը զգայ, հա-

պա օգուան ալ ունի: Աստուած՝ սուրբ ամառներուն փա-
 առարութիւնն առանց խորունկ պատճառներու չուզեց:
 Զգայարանօր պատած մարդուն ուրիշ բան այնպէս ազգու-
 շիխօսիք, ինչպէս զգայարանքի տակ ինկածը, ուստի Եկեղե-
 ցւոյ ընդարձակութիւնը, խորաններուն փառաւորութիւնը,
 զարդերուն հարստութիւնը, անօթներուն մեծ գինը, խուն-
 կերուն անուշահոտութիւնն առաջին համարներն են որ կը
 սորվի աստուածութեան մեծութեանը վրայ: — Դասի մէկ
 գեղեցիկ մարգարէութիւնն է, որ Աստուած իր տանը մէջ
 պիտ'որ յայտնուի. Աստուած է քանզի իբրև յայտնի. եւ ա-
 սով կ'ուզէ իմացընել, թէ տանը փառաւորութիւնն ընակչին
 մեծօրէնութիւնը կը ճանչցուի: Ճշմարիտն ըսելու համար,
 մէկը փիլիսոփայ ըլլայ որչափ որ ուզէ, սակայն չիկրնար չզգալ
 իր անձին վրայ Աստուծոյ գազափարին մեծնալը, երբ որ մեր
 գլխաւոր Եկեղեցիներուն գոնէն ստորը ներս կը գնէ: Այն
 ընդարձակ կամարները, այն հազուադիւր մարմարեանները,
 այն արձանները, նկարները եւ խորանները, որոնց ամենքը
 մէյ մէկ գանձեր են իրենց նիւթոյն եւ շատ անգամ արհես-
 տին կողմանէ, քեզի զգալ կու տան, որ հոս բանը մարդկան
 ոգորմէի մեծութիւններուն վրայ չէ, հասցա անբաւ, անհուն,
 անմահ էակին, Աստուծոյ մեծութեանը վրայ է: Սիրան՝ ալ
 չիկրնար անտարրեր մնալ առ տեսութեան մէջ, ուր որ մտքը
 կը յառաջէ՝ պէտք է որ կամքն ալ եւ յօժարութիւնն ալ
 հետեւին: Ուստի հոգին՝ ինք իրմէ ելած՝ յափշտակուած կը
 զգայ, առանց իր իմանալուն մտքը Աստուած կը գիտէ, եւ
 հազարումէկ բարձրագոյն զգածմունքներ հոգին կը գրուեն,
 որոնք գուցէ ինք չ'ըմբռնէր, եւ ոչ ալ կրնայ մեկնութիւնը
 տալ: Եւ եթէ ասոնց վրայ աւելցընես նաեւ արարողութիւն-
 ները, ծէսերը, երգերը, զորոնք սուրբ Եկեղեցին պայտիսի
 հանդիսութիւններու մէջ ի գործ կը գնէ, եւ այն ծանր,
 գաշնակաւոր երգեաններուն ձայնը, քահանայական զգեստնե-
 րը, վառուած մամուղեանները, ահաւասիկ բոլոր զգայարանք-
 ներդ գուն քեզմէ գերի ըրած կ'ըլլաս աստուածպաշտութեան:
 Սոցոյ կը գրէր մեծն սուրբ Օգոստինոս իր վրայ, թէ ամենէն
 քաղցր արցունքները Քրիստոսի մէջ կը թափէի, երբ որ Ա.
 Ամբրոսիոս մեծ եպիսկոպոսը աստուածային պաշտամունքներն
 այնպիսի մեծ հանդիսութեամբ կը կատարէր: Մոյի իմաստուն
 եպիսկոպոսը կը հաստատէր թէ, իր առ Աստուած բարձրա-
 գոյն վերացումները իր մայր եկեղեցւոյն սուրբ պաշտամունքը
 մէջ ունեցած էր: Եւ ամեն տարի Հոսի՝ շատ սլլազանդներ
 ներբուսա կը ցնցուին իրենց մուրրութիւններէն, երբ կը տես-
 նեն Յիսուսի Քրիստոսի փոխանորդը, որ Առաքիլանեան ար-
 բունական եկեղեցւոյն պայծառութեանց մէջ Աստուծոյ քա-
 ռութեանց զոհը կը մատուցանէ, այնչափ զգայութիւնը ազգու-
 է կամքը շարժելու: Արդ՝ ասանկ ըլլալով՝ ինչպէս որ չիկրնար

ալ ուրացուիլ, ինչո՞ւ ուրեմն ողորմութեան անուսով կ'ուզեն զրկել բրիտանեաներն ու ժողովուրդն այսպիսի մեծագին բարիքէ մը, որ դերագոյն կարգի է: Պէշի՞ գործածուած է ուրեմն արծաթն ու ոսկին, որ այսպիսի բարձրագոյն վախճանի մը կը ծառայէ: Ո՛հ, յանգուզն չեմ համարուիք, թէ ըսեմ, որ աղքատաց սերը Եկեղեցւոյ ասելութիւնը կը ծածկէ այսպիսի կեղծաւոր հրապարակախօսութիւններու մէջ:

Պ. Ա. Երջայպէս ոմանք ալ գէշ կը տեսնեն որ Եկեղեցիներն այսչափ իջնալէ իջնալէ կը շարժուին, երբ որ քիչն ալ բաւական էր: Ասոր վրայ վերն այնչափ խօսելէն ետքը, այսպիսիներուն հաստեղս քանի մը խօսքով կը պատասխանեմ: Մեր նախնիքներուն աչքին առջեւ Եկեղեցիներու բազմութիւնն ամենեւին ծանրութիւն մը չէր, կը բաղձային որ որչափ կարելի է աւանդ թիւն աւելցնեն, եւ երբ որ Եկեղեցիներու բազմութիւն կը շինէին, ուրիշ բան չէին մտածեր, բայց զՅիսուս ի սուրբ խորհրդեան իրենց մէջն ունենալու: Բայց հիմա ինչո՞ւ այնչափ ծանր կու գոյ ոմանց: Ահաւասիկ պատճառը, որուն համար նախնի ուղղափառներն այնչափ Եկեղեցասէր էին: Իրենք կը հաւատային, թէ Աստուծոյ ժողովուրդն են, եւ Յիսուսի Քրիստոսի ընտանիքը, եւ զինք իրենց Հայրը ճանչնալով, կ'ուզէին որ միշտ իրենց մէջն ըլլայ: Արդ՝ մենք ալ անոնց պէս Աստուծոյ որդիքը եւ Յիսուսի Քրիստոսի եղբարքը չենք ու պիտի չըլլանք: Անոնք՝ Եկեղեցիներն իրենց մօտ կ'ուզէին, վասն զի իրենց պարտքը կը համարէին դնել հանդիսաւոր օրերն այցելութիւն ընելու, ուստի եւ կը բաղձային դիւրութեամբ նոյնը կատարելու: Արդ՝ աս պարտաւորութիւնը մեզի համար վերցուած է արդեօք, այնպէս որ կարող ըլլանք առանց պաշտաման ապրելու: Եկեղեցիները կը բազմացնէին, վասն զի կը յուսային որ Յիսուսի նիւթական մերձաւորութիւնն ալ իրենց համար ամէն բարիքներու աղբիւր էր. իսկ մենք աս լոյսը պիտ'որ չունենանք: Իրենք գլխաւորաբար Եկեղեցիներու կը բաղձային, վասն զի գիտէին թէ ասանց բազմութիւնն ամենասուրբ Երրորդութեան փառքը եւ պատիւը կ'աւելցնէր սուրբ պատարագներուն աստուածային զօհերովը. արդ՝ մենք ալ նոյն հաւատքն պիտ'որ չունենանք: Միթէ Աստուծոյ փառքն աւելնալուն անտարբեր պէտք է ըլլանք: Մէկ խօսքով, անոնք Եկեղեցիները կ'ուզէին, վասն զի նոյնները կը սիրէին. ով որ ասոնք աւելորդ կը համարի, ինչ կը նշանակէ, չեմ գիտեր: Ով որ հակառակութիւն ունի Իտալիայի մէջ Եկեղեցիներուն աւելորդ բազմութեանը, սիրաբ հանդարտ բռնէ, որ աս դարս Եկեղեցիներն աւելցնելու զարչէ: Միայն թէ զգոյշ կենաց շարանջնելու, թէ որ Եկեղեցիներու արուելու ստակը նորանոր մեծաշէն բանտեր, փառաւոր եւ շքեղ զօրանոցներ շինելու ծախուելու ըլլայ. ինչու որ՝ փորձը կը ցուցնէ որ, ասանցմէ մէկը պէտք է յանձն առ-

նուէլ Ո՛հ, թէ բաւական ըլլար աչքը նակտի վրայ ունենալ տեսնելու համար թէ, որչափ խենդութիւններ աշխարհքի վրայ պակաս կ'ըլլային:

Գ Լ Ո Ի Խ Լ Ը .

Քրիստոնէական պարտքեր:

Ես ուզափառ եմ, բայց ի գործ չեմ գներ:

Մինչեւ հիմա դժխաւորարար անոնց վրայ խօսեցանք որոնք հաւատոյ դէմ առարկութիւններ, դժուարութիւններ ու ընդդիմութիւններ ունէին: Բայց կը գտնուին այնպիսիներ ալ, որոնք հաւատոյ դէմ գնելու բան մը չեն գտներ, մանաւանդ թէ ուզափառ ըլլալուն վրայ կը պարծին ալ, սակայն մինակ աս կ'աւելցընեն, թէ ի գործ չեմ գներ. այսինքն կ'ուզեն ըսել, թէ ուզափառ հաւատոյ կրթութիւնները գործքով չեն կատարեր: Աս ըսած ատեննին անանկ ալ կը կարծեն, որ ասիկա չըլլալու բան մը չէ: Ինչու որ միտքերնին գրած են, թէ երկու տեսակ ուզափառութիւն կայ. մէկը՝ որ միանգամայն գործքով կը կատարուի, մէկալը՝ առանց աստեղծութիւնն ալ խիստ լաւ են, կ'ըսեն, ի հարկաւորութեան, եւ կրնայ մէկը, ինչպէս որ կ'ուզէ, կամ մէկը, կամ մէկալը ընարել: Ճանչցած եմ քանիները, որ տներուն մէջ մինչեւ երբեմն հոգեւոր գրքեր կը կարդային, եւ տեսակ մը համետ կեանք կ'անցնէին, բայց աւելի դիւրաւ յանձն կ'առնէին կտոր կտոր ըլլալ, քան թէ Եկեղեցւոյ մէջ մտնել, կամ խոստովանահօր մը քովը մօտիկնալ, ու այնչափ պինդ էին իրենց կարծիքներնուն վրայ, թէ ուզափառ ըլլալու եւ կրօնի գործքերը կատարելու մէջ ամենեւին կայ մը չկայ: Արդ՝ թէ որ սկզբունք մը կայ, որ քիչ մը քննութեան կարօտ է, ահա ասիկա ասիկա է:

Աս է մեր բարեբախտութիւնը, որ այսպիսի այլանդակութիւն մը իմանալու համար մտաց շատ բարակութիւն հարկաւոր չէ: Բաւական է միտ գնել մինակ իրարու հակառակ խօսքերուն: Ի՞նչ կը նշանակէ ես ուզափառ եմ, եւ ի՞նչ կը նշանակէ, ես ի գործ չեմ գներ: Ես ուզափառ եմ կը նշանակէ թէ, ես ստոյգ եմ այն մեծագոյն ստուգութեամբ որ աշխարհքիս մէջ կրնայ ըլլալ, ինչպէս է հաւատքի ստուգութիւնը, թէ Աստուած իմ վրաս աս կամ ան պարտքերը գրած է. իսկ ես ի գործ չեմ գները՝ ան կը նշանակէ թէ, թէպէտեւ ստոյգ եմ, որ Աստուած ինձի աս պարտաւորութիւնները հրամայած է, բայց կը համարիմ թէ կրնամ նաեւ ականջ չգնել Աստուծոյ, որ ինձի կը պատուիրէ: Մտածէ մէջ մը, ընթերցող, աս հակառակախօսութեան տարածութիւ-

նը: Արոնք են ամենէն հասարակ արտաքին կրթութիւնները, որ ուղղափառ հաւատքը կը հրամայէ: Ասոնք են: պատարագ տեսնել, Եկեղեցւոյ աղօթքներն ընել, քարոզ ընել, խոստովանիլ, Սուրբ Հաղորդութիւնն ընդունիլ, պահք ու ծոմ պահել, եւ քանի մը ուրիշ գործքեր: Ասոնց ամենուն վրայ հաւատքը առանձին կարգադրութիւններ ըրած է, եւ իրրեւ պարտաւորիչ պատուիրաններ հրատարակած է. եւ ո՛վ որ ուղղափառ է, նոյներն անանկ ալ կը ճանչնայ: Աւրեմ՝ ի մասնաւորի կ'ուզէ ըսել, ինձի հաւատքս սորվեցուցած է, եւ գիտեմ, թէ ինձի հարկաւոր է աղօթքը, վասն զի առանց ասոր զԱստուած չեմ պաշտեր, եւ զինքը ոչ վերնագոյն Տէրս եւ ոչ ալ ամէն բարիքներու աղբիւրը կը ճանչնամ, ոչ իմ յանցանքներու թողութիւն, եւ ոչ ալ շնորհք մը կ'ընդունիմ, մասնաւոր թէ մեծամեծ մեղքերէ ալ ետ չեմ կրնար կենալ. այսու ամենայնիւ, ոչ աղօթք կ'ընեմ, ոչ ինք զինքս Աստուծոյ կը յանձնեմ, եւ գլխաւորաբար հեռու կ'ուզեմ կենալ ան աղօթքներէն որ աւելի զօրաւոր են, ինչպէս են Եկեղեցւոյ հասարակաց աղօթքները, որոնց հաւատացեալ թողովուրդը մասնակից կ'ըլլայ:

Կ'ուզէ ըսել. իրրեւ հաւատք կը ճանչնամ եւ կ'ընդունիմ, որ Յիսուս Քրիստոս իր Եկեղեցւոյն մէջ զո՛հ մը հաստատած է, եւ հրամայած է, որ անոր ամենքն ալ մասնակից ըլլան, որովհետեւ ան մինակ նոր օրէնքին զոհն է, ան մինակ Աստուծոյ հաճոյական պատարագն է, որ կարող է զինքը մեզի հետ հաշտեցնել, եւ երկինքէն ամէն շնորհքներն իջեցընել. այսու ամենայնիւ, ամենեւին ոչ քիչ՝ ոչ շատ չեմ ուզեր ներկայ ըլլալ, ինչ որ ըլլան այնչափ խորհուրդները:

Կ'ուզէ ըսել. կը ճանչնամ եւ կը խոստովանիմ թէ Աստուծոյ խօսքը կամ քարոզատուութիւնները միջոցներ են, որով Աստուծոյ հասարակ նախախնամութիւնը հաւատացելոց սրտին կը խօսի, զանոնք կը խրատէ, կը զօրացընէ, զեղջի կը բերէ, մոլութիւններէն կը հեռացընէ, առաքինութիւններու կը քաշէ. այսու ամենայնիւ, թէպէտեւ հաւատքս ալ ասանկ անտարակուսելի սորվեցընէ, բայց ես չեմ ուզեր ի գործ դնել:

Կ'ուզէ ըսել. ստուգիւ հաւատքս ինձի կը սորվեցընէ, թէ պարտաւոր եմ իմ մեղքերս ապաշխարութեան գերագոյն ատենին ներքեւը դնել, թէ առանց ասոր երբեք չեմ կրնար թողութիւն գտնել, եւ թէ մեղաց մէջ ապրելովս, կրնամ ամէն բոլորի մէջ դժոխքին անդունդը դըրբիլ, ինչպէս կը տեսնեմ, որ այնչափներուն կը պատահի, որոնք անզգաստ կը մեռնին. սակայն ինչ որ ըլլայ, ամենեւին կամք չունիմ աս պարտքս կատարելու, եւ ոչ երբեք ապաշխարութեան ատենին առջեւը կ'ուզեմ ելլել, փոյթ չէ թէ հոգիս կորսընցընեմ:

Կ'ուզէ ըսել. հաւատքես կը ճանչնամ որ Յիսուս

Քրիստոս իր իմ վրաս ունեցած այնչափ սիրոյն համար աստուածային սիրոյ խորհուրդ մը հաստատեր է, որով ինք զինքը ինձի կ'ուզէ տալ եւ ինձի հետ միանալ անձառելի եղանակաւ, թէ աս սուրբ խորհուրդին մէջ ինձի իր աստուածային անհատնում շնորհաց զանձերը պատրաստեր է, եւ թէ զինքն աս ամենաբանչ խորհուրդին մէջ ընդունելովս իմ յաւիտենական երանութեանս գրաւ մը կ'ընդունիմ. այսու ամենայնիւ, թէպէտեւ չեմ կրնար տարակուսիլ աս ամէն ճշմարտութիւններուն վրայ ուղղափառ հաւատքը զաւանելուս համար, բայց երբեք պիտ'որ չհաւանիմ սուրբ խորանին մօտիկնալու, եւ ոչ ալ բանի տեղ կը դնեմ ոչ աստուածային այնչափ գուժը, եւ ոչ ալ իմ հօգուոյս յաւիտենական փրկութիւնը:

Կ'ուզէ ըսել, համոզուած եմ եւ զիտեմ իմ հաւատքէս, թէ կը պարտաւորիմ նաեւ արտաքին գործքերով՝ յայտնել սրտիս մէջ հաւատացածներս, այսու ամենայնիւ ուխտ պիտ'որ դնեմ ետ կենալու ան ամէն արտաքին գործքերէն, որոնք որ կրնան յայտնել սրտիս մէջ ինչ ըլլալս: Ասոնք՝ եւ ասոնց նման ուրիշ շատ բաներ կ'ուզէ ըսել եւ կը նշանակէ աս զեղեցիկ խօսքը, թէ եւ «չգտիմ եմ, եւ ի գործ չեմ գնէր: Հիմա՛ կը խնդրեմ բարեմիտ ընթերցողէն, ասկից աւելի անիրաւութեամբ կրնայ մէկը զԱստուածութիւնն անարգել ծագել: Թէ ըսելու ըլլայիր, ես տաճիկ եմ՝ եւ ի գործ չեմ գնէր, ես անաստուած՝ անհաւատ եմ՝ եւ ի գործ չեմ գնէր, առանց տարակուսի ամբարշտութեամբ կը խօսէիր, այսու ամենայնիւ հետեւութիւնը բանաւոր էր: Ինչու որ՝ ո՞վ է ան՝ որ ի գործ կը գնէ կրօն մը, զորն որ առասպել կամ սուտ կը համարի. ո՞վ է, որ օրէնքի տեղ կը գնէ ան բանը, զորն որ կը համարի թէ իշխանութիւն չունեցողէ մը տրուած է: Բայց՝ ճշմարիտ ճանչնալէն ետքը որ ուղղափառ հաւատքը այսպիսի պարտաւորութիւններ վրանիս կը գնէ, ասոնց գործադրութենէն փախչիլը ստուգիւ մտաց հակառակ մտածելու, խօսելու եւ գործելու եղանակ չէ մի:

Աս սկիզբը չէ թէ միայն հակառակախօսութիւն, հապա գործնական անաստուածութիւն մըն է. եւ յայտնի է, վասն զի՝ ով որ ինք զինքը ուղղափառ խոստովանելով՝ ուղղափառ կրօնի պաշտամունքները չիկատարեր, անիկա թնշ կերպով զԱստուած կը պատուէ: Հրէից հետ սաղմոս չիզուցներ, բողոքականներուն ընթրիքին չիհաղորդիր, տաճկաց բամազանը չիպահեր, կապալաշուններուն հետ կուռքերնին չիպաշտեր, հապա թնշ կ'ընէ: Այնչէ՛, ոչինչ: Աշխարհքիս վրայ անասնոյ պէս կ'ապրի, ապագային վրայ հոգ չ'ընէր, հօգուոյն վրայ չ'մտածեր. Աստուծոյ պաշտօն մը չ'ընծայեր: Այսպիսին զազանամիտ վայրենիներէն ալ շարագոյն է, որ Ափրիկէի եւ Ամերիկայի անապատները կը բնակին, ու

բոնք որչափ որ ամարգի, բիրտ, եւ անկիրթ ալ ըլլան, այսու ամենայնի մինակ բնութեան ձայնին լսելով, որչափ որ Աստուածութիւնը կը ճանչնան նէ, այնչափ ալ կրօնական գործքով մը զինքը կը պատուեն, թէպէտեւ սուտ առարկայ մը Աստուծոյ տեղ կը զնեն, կամ պաշտելու եղանակին մէջ կը սխալին: Եւ աս է, որ զլիսաւորարար կ'ուզենք նշանակել թէ, քաղաքականութենէ յառաջ եկած ապականութիւնը շարագոյն է, քան բարբարոսութեան ապականութիւնը. որովհետեւ բարբարոսութիւնը իմաստակութիւններովը եւ մուշտութիւններովը չ'ապականեր մինչեւ վերջին նշոյլը, որ բաւաւորութիւնը մտաց վրայ կը ծագէ, ուր որ քաղաքականութենէ յառաջ եկած ապականութեան մէջ՝ նաեւ այս վերջին նշոյլը կը մթննայ:

Բայց ո՞րն է արդեօք ներքին պատճառը, որուն համար ուղղափառ մը ետ կը քաշուի արտաբուստ իր ուղղափառ կրօնը ի գործ զնելէն, զորն որ ուրիշ կողմանէ իր պարծանքը կը համարի: Ստուգիւ առանց ծանր պատճառի մը այսպիսի պլանդակ վիճակի մը մէջ ինք զինքը չիկրնար ձգել: Արդ՝ Խոստ բանս մտազրութեամբ մը քննելէն, եւ աս վիճակի մէջ ողորմելարար գտնուողներէն շատերուն հարցընելէն ետքը, աս հետեւութիւնը հանեցի, որ առանց տարակուսի կամ տգիտութիւնը, կամ ծուլութիւնը, կամ վարուց յանցաւորութիւնը եւ կամ մարդկային նկատմունքն է զլիսաւոր պատճառը: Ոմանց տգիտութիւնը անանկ հաւատացընել կու տայ, թէ ուղղափառութիւնն իրօք այսպիսի ազատութիւն մը իրենց կը շնորհէ, որ բաւական թէ հաւատալու բաներուն գլուխ ձռնեն, մնացածներն աւելորդ են. այս աղէկ են՝ թէ կ'ուզես, բայց հարկաւոր չեն: Ասով՝ թէ որչափ ճշմարտութենէ կը հեռանան, զրուցելու բան չէ: Ինչու որ՝ ուղղափառ կրօնը, որուն որ հնազանդ ենք կ'ըսեն, չէ թէ միայն տեսական ճշմարտութիւններ կը սորվեցընէ, այլ նաեւ շատ գործնական կրթութիւններ ալ կը հրամայէ. մանաւանդ թէ չկայ այնպիսի տեսական ճշմարտութիւն մը, որ գործնական մասն ալ շունենայ: Օրինակի համար՝ կը սորվեցընէ թէ մէկ է Աստուած եւ երեք անձ ունի, բայց միանգամայն կ'աւելցընէ թէ հարկ է որ աս հաւատքը շատ արարողութիւններուն մէջ, մկրտութենէ սկսած՝ յայտնի դաւանութի: Ար սորվեցընէ, թէ Պատարագը ճշմարիտ զոհ մըն է, բայց միանգամայն կը հրամայէ աստուածային պատուիրանաւ, թէ աս պատարագին ներկայ գտնուիլը հարկաւոր է: Ար սորվեցընէ թէ Ս. Խորհուրդները եօթն են, բայց նաեւ հաւատացեալներուն կը պատուիրէ, որ որոշուած ատեն եւ նշանակուած առիթներու մէջ պէտք են ընդունիլ: Աստուածային պատուիրանաւ պարտաւոր ենք խոստովանելու, աստուածային պատուիրանաւ՝ ամենասուրբ Հաղորդութեան խորհուրդն ընդունելու, աս-

տուածային պատուիրանաւ, սվ որ աշխարհք մանկէ կ'ուզէ, կը պարտաւորի նոյնը կատարել Պսակի խորհրդով. աստուածային պատուիրանաւ հարկաւոր է ծովապահութիւն, այսպէս ըսէ ուրիշ հաւատոյ արտաքին կրթութիւններուն վրայ ալ: Ուղղափառ կրօնն ասանկ դրուած է, եւ ասանկ ալ պէտք է իմացուի. բան չ'արժեք ըսելը, թէ ես ասանկ չեմ ըմբռներ: Ան պատճառներն որ զմեզ կը պարտաւորեն զլուխնիս ծաւլու տեսական ճշմարտութիւններուն, նոյները կը պարտաւորեն նաեւ մեր կամքն՝ արտաքին գործքերն ալ կատարելու: Ինչ աստիճանի որ հաւատոյ մասն են Սուրբ Երրորդութեան եւ Մարդեղութեան խորհուրդները, նոյն աստիճանի ալ հաւատոյ մասն են խոստովանելու, հաղորդուելու, պատարագ տեսնելու պարտաւորութիւնները: Ուստի կը հետեւի թէ անոնք, որոնք որ ուղղափառ ըլլանուն վրայ կը պարծին՝ բայց նոյնը գործքով չեն կատարեր, խօսքով ուղղափառ են, բայց գործքով չեն. որովհետեւ կարելի չէ հաւատքը կտոր կտոր ընդունելը, վասնզի՝ կամ ամբողջ է կամ ոչինչ. թէ որ չեն ճանչնար աստուածային իշխանութիւնը՝ երբ օրէնքները կը պատուիրէ, ճանչցած չեն ըլլար նմանապէս, մինակ հաւատալիքները ընդունելով:

Կան ոմանք ալ որ կրօնական գործքերը չեն կատարեր ծուլութեամբ ու զանցառութեամբ: Երեկուան օրը չէին կատարած, այսօր ալ չեն ուզեր կատարել, եւ որովհետեւ երեկ եւ այսօր չկատարեցին, վաղն ալ չեն կատարեր, եւ այսպէս ամբողջ տարիներ կ'անցնին: Ասոր վրայ իրենց գծուարութիւնը կը ծանրացընէ կրօնական բան մը շընելու սովորութիւնը, այնպէս որ ալ չեն գիտեր ինչ ընեն: Բայց մեծապէս կը խարուին, եթէ կարծեն որ ասիկա փոքր յանցանք մըն է: Ինչու որ՝ ինչպէս կրնայ փոքր պակասութիւն մը համարուիլ ամենեւին կրօնական պաշտամունք մը չկատարելու սովորութիւնը, ինչպէս վերն ըսինք: Զանցառութիւն մը, որ կրնայ քաղքի մը կործանումը, բերդի մը կորուստը, ամբողջ ժողովրդեան մը ժամանակաւոր մահը պատճառել, ստուգիս թեթեւ յանցանք չիհամարուիր. եւ զանցառութիւն մը, որ Աստուծոյ պարտաւոր պատիւը կը վերցընէ, գայթակղութեամբ այնչափ հոգիներու կորստեան պատճառ կ'ըլլայ, եւ ձեռքէն եկածին շափ աստուածային պաշտօնը երկրիս վրայէն ջնջելու կը նայի, այսպիսի զանցառութիւն մը կրնայ արդեօք փոքր շարիք մ'ըսուիլ: Ո՛հ, մարդկան կշիռներն իրացընէ կը խարեն, բայց աս ամէն պակասութիւններն որ մը Աստուծոյ կշռոյն մէջ պիտի կշռուին:

Մանաւանդ որ՝ գծուարաւ ուրիշ յանցանք մը կը գտնուի, որ աւելի հակառակի Երեսօտի ամէն գիտաւորութիւններուն, ինչպէս ասիկա: Ինքն Երեսօտ այնչափ հոգ ու ինամ ցուցուց որ մենք գործքով կատարենք այն կրօնը, որ

ինք հրատարակեց, որուն կանոններն ինք տուաւ, որուն ծէսերն ինք հաստատեց, եւ Եկեղեցւոյ միջնորդութեամբն ի գործ գնելու եղանակը եւ ժամանակը յայտնեց, եւ սաստիկ պատիժներ սպառնացաւ անոնց, որոնք իր կամքը գիտնալէն ետքը ի գործ չեն գներ: Ինչպէս ուրեմն, երբ որ Աստուած մը այնչափ ծանրութիւն գրած է ասոնց վրայ՝ անմեղ կրնայ համարուիլ անիկա, որն որ ոչ միայն պաշուօթիւն, այլ նաեւ բոլորովին զանցառութիւն եւ անփոյթութիւն կը ցուցընէ:

Տեսակ մը կրօնական արտաքին գործքերէն ոմանք հեռու կը կենան, վասն զի մեղանշական կեանք մը կ'անցընեն: Ասոնք՝ որ հաւատոյ ճշմարտութիւններուն կը հաւատան, իրենց կողմանէ դժուարութիւն շունին նոյններն ի գործ գնելու: Բայց արգելք դնողը՝ իրենց կիրքերնին է, որուն գերի եղած են: Կը բազման խոստովանանքի էրթալ, Սուրբ Հաղորդութիւնն ընդունիլ, բայց որովհետեւ չեն ուզեր ես կենալ ազահութեան անիրաւ շահերէն, վրէժխնդրութեան գաղտնի որոգայթներէն, անառակութեան պղծութիւններէն, կամ ուրիշ կիրքերէն, որ վրանին կը գիտեն, իրենք ալ կը զգան որ առանց սոսկալի սրբապղծութիւն ընելու չեն կրնար քրիստոս Բեւիարին հետ, քրիստոսի սեղանը սատանաներուն սեղանին հետ միարանել: Աստի՛ թէպէտեւ ներքուստ խըզմտանքնին կը զարնէ, սիրտերնին զիրենք կը գրգէ կոտրել անգամ այն շղթաները, այսու ամենայնիւ օրէ օր կը ձգեն, եւ իրօք միշտ հեռու կը կենան:

Ասոնք այնչափ աւելի յանցաւոր են, որչափ որ մտքերնին սրտերնուն հետ մեղսակից չէ, եւ կը ճանչնան անոր լուսաւորութեամբը, որ Աստուծոյ օգնութեամբը կարող ու պարտաւոր են արգելքները վերցընելու, որ կրօնական գործքերը կատարելու չեն թողուր: ՁԱստուած վրէժխնդրութեան զրգոելը շատ վտանգաւոր բան է, բայց զինք զրգոելը սովորութեամբ, եւ զրգոելը սատանայական խոստարտութեամբ մը՝ տարիներով եւ տարիներով, ինչպէս կ'ընեն, անգամ մը մինակ մեղանշել չէ, կրից սաստիկութեամբը մեղանշել չէ, արտաքոյ կարգիդէպք մը չէ. գիտութեամբ, սկզբամբ, որոշեալ կամօք, երկարատեւ անհաւատարմութեամբ մեղանշել է. թէ ասիկա որչափ մեծ անօրէնութիւն է ամէն մարդ յայտնի կը տեսնէ: Գիտեմ որ ասոնցմէ շատերը սրտերնուն մէջ աս գաղտնի յօժարութիւնն ունին, որ թէ անգամ մը կամ հասակնին առնելով կամ պարագաները յարմարելով կարող ըլլան զիրենք կապող շղթաները կոտրել, անտարակոյս պիտի ջանան ամէն պարտքերնին կատարելու, զորոնք ուղղափառ կրօնը կը հրամայէ. բայց աս ալ գիտեմ, որ շատերը շարաշար կը խաբուին: Ինչու որ՝ թէպէտեւ չիկրնար ուրացուիլ որ անկեղծութեամբ աս Աստուած դառնալու ըլլան, անկից ընդունելութիւն կը գտնեն, որովհետեւ Աստուած արգար է ու աստուածային ու

գործութեամբն ամէն բոպէ պատրաստ է մեղաւորն ընդունելու, երբ խոնարհութեամբ եւ սրտի ցաւով իրեն կը գիմէ. այսու ամենայնիւ շատերը կը կորսուին, իրենց անցած թշուառ կեանքը ողբալու ժամանակ շունենալնուն համար, կամ յանկարծական մահուամբ որ վրանին կը հասնի, կամ ծանր հիւանդութեամբ, որ խելքերնին կ'առնէ, կամ որ ազգեցութիւն ընելու ժամանակ շիմար, եւ կամ եթէ ժամանակին ալ ազգեցութիւնն ըլլայ, ընելիքնին չեն գիտեր: Երկար ատեն ամէն կրօնական կրթութիւն մէկգի ձգած ըլլալով, վարժութիւնն ալ կորսընցուցած են արուեստաւորի մը նման, որ տարիներով իր արուեստը ձեռքէն ձգած է ու ալ շիկրնար նոյնը գործածէ: Այսպէս ասոնք ալ՝ ալ չեն գիտեր թէ ինչ պէտք է հաւատն, ինչ պէտք է յուսան, եւ ինչ պէտք է սիրեն: Կը վախնան, այո՛, դժոխքէն, բայց ասիկա այնպիսի վախ մը չէ, որ իրենց սիրտը մեղաց զէմ ատելութեան շարժէ, եւ այսպէս բաւական չէ իրենց փրկութեանը:

Այսպիսի պարագաներու մէջ հարկ է որ սիրտը բուրրովին փոխուի, եւ յանկարծ ատէ ան բաները, որ մինչեւ ան ատեն կը սիրէր. եւ սիրէ ան ամէն բաները որ մինչեւ ան ատեն կ'ատէր, եւ աս փոփոխութիւնը շատ դժուարին եւ խիստ է. հարկ է քակել տարիներով հիւսուած ուսական մը, աս ալ դիւրին բան չէ. հարկ է տրուած գայթակղութիւններուն ճար մը հոգալ, եւ ասիկա ալ ցաւալի բան է. բայց որովհետեւ բարի մահուամբ մեռնելու համար հարկաւոր են, պէտք է որ կատարուին:

Իրենց դարձն աւելի կը դժուարացնէ՝ թէ հիւանդութիւնը որ մարմինը ցաւերու մէջ շարշարելով՝ միտքն ալ ազատ չի թողուր, եւ թէ երկիւղը, որ ունին մերձաւոր մահուանէ, Աստուծոյ գտաւաստանէն, եւ դժոխքէն՝ որ առջեւին բացուած կը տեսնեն եւ որն որ հոգին կը խռովէ: Ասոր հետեւութիւնն ան կ'ըլլայ, որ չեն ըներ ինչ որ պէտք է ընեն, եւ կամ գէշ կ'ընեն, եւ կը ստուգեն ան հասարակաց խօսքը, թէ շիգանուիր այնչափ խելագար մը, որ միտքը գրած ըլլայ վերջապէս իր փրկութիւնը հոգալու. բայց քիչ են այն իմաստունները, որ երբ դեռ ժամանակը ձեռքերնին է, ընեն ինչ որ պէտք է ընել:

Եւ ոչ ալ Աստուած, եթէ զիրենք գտաւաստաւորելու ըլլայ, անիրաւութիւն մը կ'ընէ. ինչու որ ասոնք մեծ մեղաւորներ ու անօրէններ չեն սեպուիր նէ, ալ աշխարհքիս վրայ մեղաւոր ու անօրէն մարդիկ չկան: Մէկ կողմանէ ամենեւին կրօնական գործք մը կատարած ըլլալով բուրրովին Աստուծոյ հեռացած են, մէկալ կողմանէ ալ միշտ մեղաց մէջ սովորած ըլլալով, իրենց կեանքն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ Աստուծոյ անարգութեան շղթայ մը: Աստուծոյ արդարութիւնն ալ ուրեմն կը պահանջէ որ պատիժը կրեն. ինչու որ, եթէ

Աստուծոյ սղարմութիւնը, որ ոմանց՝ վերջին վայրկենին մէջ կը շնորհուի, հասարակ բան մ'ըլլար, ամէն մարդ այս գորհուրելի սկզբան կը հետեւէր, թէ աշխարհքիս վրայ սատանայի պէս ապրելու եւ սուրբի պէս մեռնելու է, եւ թէ Աստուած զմեզ ստեղծեր եւ աշխարհքիս վրայ դրեր է, որպէս զի զինքը սիրենք մինակ մէկ վայրկենի մը մէջ, այսինքն երբ աշխարհքէս կը բաժնուինք:

Վերջապէս վերջին եւ գուցէ աւելի ընդհանուր պատճառը, ուստի որ յառաջ կու գայ կրօնական գործքերու զանցառութիւնը՝ մարդկային նկատմունքն է: Երիտասարդներու համար ստուգիւ մեծ փորձութիւն մըն է՝ կրօնական ներգործութիւնները մէկ զի թող տալը, մանաւանդ երբ որ ուրիշները վրանին կը խնաման: Տղաք տեսնելով որ իրենցմէ մեծերը ոչ աղօթքի եւ ոչ եկեղեցի երթալու փոյթ ունին, իրենք ալ նոյնը կ'ընեն, որպէս զի իրենք ալ մարդու տեղ անցած սեպուին: Տեսակ մը մարդիկ ալ իրենց պատուոյն նախատինք մը կը սեպեն եկեղեցւոյ մէջ երեւնալը, իրրեւ թէ իրենք ալ էֆրէ-շոյլ է Ֆարփանէ կ'երեւան: Ոմանք՝ խոշոր հանճարաւորները՝ հարկաւորութիւն մ'ունին Աստուծոյ յանդուպն նախատինքն երեւնալու, որպէս զի առիթ մ'ունենան ուրիշներէն տարբեր մարդիկ համարուելու: Մինչեւ կը գտնուին նաեւ ունայնատէր կանայք, որ հոգւոյ վերաբերած բաներու մէջ անհոգութիւն մը կը ցուցնեն, որպէս զի սրբուհի մը կամ կեղծաւոր չհամարուին:

Հարկ չկայ ըսել թէ որչափ են ասոնք, եւ թէ ինչ աստիճանի աշխարհքիս աչքէն ելլելէն կը վախճան: Ամէն մարդ կը տեսնէ որ օրէ օր ասոնց թիւը կը շատնայ, եւ ան աստիճան կը հասնին, որ աւելի կ'ընտրեն գողերու, անառակներու, հարստահարողներու, եւ մինչեւ սրբապիղծներու անունն առնելու, քան թէ Վերջուր ըսուելու:

Բայց ամենէն աւելի միտ դնելու բանը ծանր նախատինքն է, որ Աստուծոյ կ'ընեն: Թէ որ հրէշ է ան որդին, որ ընկերութեան մը առջեւ իր հայրը չ'ուզեր ծանշնալ, վասն զի անարդ, նուաստ, ազբատ կ'երեւայ. ինչ պէտք է ըսել այնպիսիներուն համար, որոնք ան աստիճանի վատութեան հասած են, որ մինչեւ կենաց Տէրը՝ զՅիսուս Քրիստոս՝ չեն ուզեր ծանշնալ:

Ալ պէտք է ըսել, թէ անոր հետ վարուիլը, անկից կախում ունենալը, զինք յարգելը, իրեն հնազանդիլը այնպիսի գործքեր են, որ պատուաւոր մարդու նախատինք կը բերեն: Աս ասանկ ըլլալէն ետքը, ինչպէս կ'ուզես որ սորված, ազնուական, զինուորական, պաշտօնատէր, երիտասարդ մարդիկ Յիսուսի Քրիստոսի հետ վարուելու, աղօթք ընելու, իր սունը շատ երթալու, անոր առջեւն ելլելէն եւ զինքն սուրբ խորհրդեան մէջ ընդունելէն յառաջ հոգինին մարբելու խո-

նարհին: Այսպիսի սրպիսութիւններու աէր մարդիկ, ինչ
 գործք ունին Յիսուսի Քրիստոսի, անարգ հիւան մը հետ:
 Այնպիսի բարձրատիճան մարդիկ . . . Յիսուսի Քրիս-
 տոսի հետ, որ ծառայի կերպարանք մ'ունի: Այնչա՛փ իմաս-
 տուն եւ գործունեայ առանձնական եւ հրապարակական գործ-
 քերու մէջ մտած մարդիկ Յիսուսի Քրիստոսի հետ, որ երբեք
 դիտութիւն սորված չունի: Այնպիսի վեհանձն, մեծ եւ զօրաւոր
 մարդիկ՝ Յիսուսի Քրիստոսի հետ, որ մարդկան նախասինք
 եւ ժողովրդեան անարգութիւնն է: Եւ ո՛վ կրնայ յանձն առ-
 նուլ այսպիսի այլանգակ անարգութիւն մը:

Մանաւանդ որ՝ այսպիսի կրօնական գործքերը պէտք
 է եկեղեցւոյ մէջ կատարել, այսինքն է՝ արուեստաւորներու,
 խանութպաններու, գեղապիներու, մուրացիականներու, անարգ
 կանանց հետ մէկ տեղ, ուղղափառ քահանային՝ այն անարգ
 եւ զգուելի անձին կառավարութեան տակ եւ անոր գործակ-
 ցութեամբը: Արգ՝ ասոր ո՛վ կրնայ տանիլ: Արայէն բուրած
 դարչահատութենէն մարդ կը հիւանդանայ: Քաւ լիցի, ասիկա
 խիստ պահանջում մըն է: Ա՛խ, իմ ընթերցողս, թէ Հոս
 աս անարժան հոգիներուն համար մասնաւոր դժոխք մը պէտք
 է՝ աղաղակելու շրջանք նէ, երբ պիտ'որ ըսենք:

Աղորմելիներ. ճանչնային մէյմը թէ ո՛վ է Յիսուս
 Քրիստոս, որուն հաւատքը, կրօնը, անձը, եւ մեծօլայելչու-
 թիւնն այնպիսի անարգութեամբ կը նախատեն. Յիսուս Քրիս-
 տոս Աստուծոյ Բարձրելոյ միածին Արդին, Աստուած՝ ինչպէս
 իր Հոյքը, արգար, սուրբ, բարի, հզօր, ամենաստուածային
 յատկութիւններով կատարեալ: Գիտենք՝ որ Յիսուս Քրիս-
 տոս ամենայն աստուածային հաճութեանց սէրն ու բերկրու-
 թիւնը եւ առարկան է, եւ իր պատուոյն ամեն հրեշտակները
 եւ մարդիկ պէտք են փութալ գործակից ըլլալ: Գիտենք՝ որ
 Յիսուս Քրիստոս՝ աս աշխարհքիս մէջ, ասոնց ըրած նախա-
 սինքներուն կը համերեւէ, աչք կը գոցէ, որպէս զի՛ կամ ուղ-
 զուին ցորչափ որ ժամանակը ձեռքերնին է, եւ կամ իր ար-
 դարութիւնն աւելի եւս երեւնայ եթէ զիրենք զատապարտե-
 բայց ասոր համար ամենեւին իրմէ բան մը ծածուկ չիմնար,
 ոչ խորհուրդ, ոչ խօսք, եւ ոչ գործք, որոնց համար որ պա-
 տասխան պիտ'որ տան: Թո՛ղ յիշեն որ Յիսուս Քրիստոս կեն-
 դանիներուն ու մեռելոց զատաւորն է, որուն առջեւ որ մը
 զողալով ու սոսկալով պիտ'որ ելլեն, վասն զի իրենց դէմ ամ-
 բաստանութիւնները շն կրնար ուրանալ, ոչ տալու վճռէն
 կրնան փախչիլ, եւ ոչ ալ անոր գործադրութիւնն արգելել:
 Յիշեն որ Յիսուս Քրիստոս յաւիտենական բանա մ'ունի, ուր
 իր թշնամիները կրնայ նետել եւ անլուծանելի շղթաներով
 կապել, ուր որ անմահ որդ մը զիրենք կը կրճէ, եւ անչիջա-
 նելի բոց մը կը տանջէ: Յիշեն, որ Յիսուս Քրիստոս յայտնի
 խօսքերով հրատարակեց թէ, երբեք պիտ'որ չճանչնայ իր

Զօրը քով զանոնք, որոնք որ հօս երկրիս վրայ զինքը շճանչցան :
 Յիշեն՝ որ իր Աւետարանին մէջ մինչեւ վճիռն ալ յայտնած
 է թէ Ոչ հաւանելի չիւզ, որով որ պիտի դատապարտէ իր
 յանդուգն թշնամիները : Յիշեն՝ որ իրենց պատիժները մեղմա-
 ցընելու չեն օգնէր, ոչ իրենց աս աշխարհքիս վրայ ունեցած,
 ստահակ ընկերներնուն ծափահարութիւնները, ոչ պատիւ-
 ներն, ոչ դիւրութիւններն, ոչ հաճոյքները, ոչ ազատու-
 թիւններն որ ձեռք ձգեցին զՔրիստոս մտնելով : Թէ Յի-
 սուս Քրիստոս անգամ մը մահկանացու, անարգ, ծառայ,
 զոհ եղաւ, ահիկա իր ուզելովն էր, բայց ոչ ինչ յոգնախո-
 թիւն համարեցաւ զինքն հաւատար Զօր. եւ որովհետեւ ինքն
 ալ Աստուած ըլլալով Զօր Աստուծոյ հաւատար է, կարող է
 նաեւ իր աստուածային բերնին մէկ շնչովը ցրուել՝ ջնջել այն
 զգուելի զեռուները, որ ցեխերնուն մէջէն յանդգնութեամբ
 գլուխնին իրեն դէմ կը վերցընեն : Այսպէս շատերը ջախջա-
 խեր է, որ իրենցմէ քիչ մը աւելի կ'արժէին. ուստի իր բա-
 զուկը հիմա ալ իրենց դէմ չիդողար, եւ ոչ ալ իրենց բազ-
 մաթիւ ցոյցերէն կը վախնայ :

Բայց այս ամենայն մէկ կողմը դնելով, վերջապէս ինչ
 է այն մարդկային ակնածութիւնը, որուն համար կրօնական
 գործքերը կատարելէն կը փախչին : Ասոր վրայ ուրիշ զլխոյ
 մը մէջ արդէն խօսած եմ, հոս մինակ աս կը զրուցեմ, թէ
 այս ակնածութիւնն այնպիսի անարգ եւ նուաստ արարածնե-
 րէ խափնիլ մըն է, որոնք որ ամենեւին բանի մը տեղ գրուե-
 լու չեն. վասն զի աստուածային բաները ծաղրողներն ասոնցմէ
 աւելի չեն եւ չեն կրնար ըլլալ : Փորձը կը ցուցընէ, որ ծան-
 րակեաց եւ սկզբունք ունեցող մարդու մը լեզուին վրայ սուրբ
 բաներու արհամարհութիւն մը երբեք լուծած չէ : Այսպիսին
 է թէ նաեւ կրօն մը չունենալու զժբախտութեան մէջ ըլլայ,
 ասոր համար պարծեւէն, մանաւանդ կրօնը անարգելէն կը
 զգուշանայ, ինչու որ՝ ուրիշին սկզբունքը կը յարգէ : Կրօնա-
 կան կրթութիւնները շարաշար արհամարհողները տեսակ մը
 անմարտ խակ երիտասարդներն են, որոնք՝ այնչափ աւելի
 յանդուգն են սուրբ բաները անարգելու, որչափ զանոնք չեն
 ճանչնար : Տեսակ մը ժանտ եւ մարմնասէր մարդիկ են, որոնք
 ինչպէս Քրիստոս Տէրն մեր կ'ըսէ, ամենեւին չեն հասկընար
 թէ ինչ է հոգեւորը. անխելք անհանձար գլուխներ են, որ
 սնտոսի անկրօն, ամբարիշտ գրքերու ընթերցուածներովն ու-
 նեցած կտոր մը ըզլեզնին ալ կորսընցուցած են : Կանայք են,
 որոնք կրօնն անկարելի բան կը համարին, վասն զի աւելի կամ
 պակաս զեղեցիկ հագուտոսի տակ կողմնակցութիւն ընել միայն
 գիտեն : Արդ այսպիսի ապականած սերունդի մը մարդկային
 ակնածութիւնը՝ հաւատոյ արտաքին գործքերը, Յիսուսի պա-
 տիւր եւ հոգին կը զոհէ : Սուրբերն այսպիսի ընթացքն ու-
 բացութեան եւ մասնութեան տեսակ մը կը համարին, ինչու

որ ինչպէս Յուդայ մասնեց զՔրիստոս իր թշնամիներուն երեսուն արծաթի, այսպէս՝ ասոնք աւելի եւս անարդ զնոյ զինք կ'ուրանան, պսիներն է ծաղրէ մը, հեղնութենէ մը, խօսակցութենէ մը, նուաստութենէ մը փախչելու համար:

Աս ամէն մինչուկ հիմա ըսածներէս կրնաս դուն քեզմ հասկընալ, թէ ինչ կ'ուզէ ըսել աս խօսքը Եւրոպայի, Բոսնիայի և Գերմանիայի: Ասանդի իմացար թէ, ինչ կը նշանակէ, որպիսի աղբիւրէ կը բղխէ, եւ թէ ինչ պէտք է համարիս: Ինք իրմէ հակառակախօսութիւն մըն է, որ ազիտութենէ, կամ ծուլութենէ, կամ գէշ բարքէ, կամ մարդկային ակնածութենէ, եւ կամ աս ամէն պատճառներէն մէկանց յառաջ կու գայ. եւ ծանր մասնութիւն մըն է Յիսուսի: Արդ՝ եթէ սիրտդ կը քաշէ, դուն ալ աս խօսքերն ըսէ:

Գ Լ Ո Ի Խ Լ Թ .

Պատարագ — Քարոզներ:

Ա. Ի՞նչ՝ այնչափ պատարագներ: Ես չեմ կրնար ժամանակս կորսնցընել: — Բ. Գիտեմ՝ արդէն՝ քարոզիչներն ինչ պիտ'որ ըսեն: — Գ. Մարդ չկրնար մտիկ ընել, այնչափ բիրտ են:

Առջի գլխուն մէջ յառաջ բերուած պատճառները կը յայտնեն ընդհանրապէս կրօնական գործքերէ փախչողներուն Աստուծոյ դէմ ըրած անիրաւութիւնը. բայց աս անիրաւութիւնն աւելի սոսկալի կ'երեւայ, երբ որ առանձին առանձին կը մտածուին մերժուած կրօնական գործքերը: Ինչու որ՝ ասոնց ամէն մէկը՝ աստուածային բարութեան մէջմէկ անճառելի պարզեւներն ըլլալով, ասոնք մերժելը նոր տեսակ ապերախտութիւն մըն է առատաձեռն պարզեւողին դէմ, որ մեզի ասոնք կ'ընծայէ: Գոհ եղիբ ուրեմն, ընթերցող, որ քեզի աս բանս յայտնի ցուցընեմ՝ պատասխան տալով քանի մը մասնաւոր ընդգիմութիւններու, որ ասոնց վրայ յառաջ կը բերուին:

Ա. Շատերուն չկատարած գործքերէն մէկն ու առաջինը սօնի օրեր պատարագ շտեմնելն է, ինչպէս յուրիս Գերմանիայի: Չեմ ինչուր խառնակ խորշոցընել: Ասոր հարկ չէ որ, ծանր արդեւք մ'ունենան, զասն զի ան ատենը անիկա կրնար իրենց բանաւոր ջատագոգութիւն մը սեպուիլ. սյո՛, զանց կ'առնեն առանց բանաւոր պատճառի մը, մանաւանդ թէ ամէն պատճառի հակառակ մինակ ասոր համար, զասն զի ամենեւին կամք չունին պարտքերնին կատարելու: Արդ՝ կրնանք արդեօք հաստատալ, թէ զոնէ մէկ անգամ մը իրենց կենացը մէջ սուրբ պատարագին ինչ ըլլալը մտածեր են: Իրենց պատուոյն համար պէտք է ուրանալ, ինչու որ՝ անոր զոնէ խիստ անկատար

ճանօթութիւնն ալ բաւական էր շեղուին պապանկեցընելու, որ այսպիսի անամօթ զրոյց մը չընեն:

Միտքդ դիր աս ճշմարտութիւնը, թէ ամէն ատեն ինչ որ մարդ ի բնական կարգի շնորհքով ընդունած է, ամէնն ալ Աստուծակ առած է, ուստի եւ մարդ ամէն ժամանակ պարտաւոր եղած է զԱստուած ամէն բարիքներու ազբիւր ճանչնալու: Աս վախճանաւ, թէ որ կարելի ըլլար, մարդ կը պարտաւորէր նաեւ ինք զինքը Աստուծոյ զօհելու, որպէս զի իր ոչնչանալովը կարող ըլլար Արարչին պարտաւոր եղած շնորհակալութիւնը ցուցընել: Բայց աս բան շատ պատճառաւ ապօրինաւոր ըլլալով, նոյն իսկ բնութիւնը մարդուն ինչ գրգած է: Ձոհ մը զօհելու, որ իր անձնական զօհին տեղը բռնէ, եւ ան զօհին փճանալովը՝ իր ոչնչանալը եւ Աստուծոյ վերին տէրութիւնը նշանակէ: Աս է ողջակէզներու եւ զօհներու սկիզբը եւ նշանակութիւնը, ինչպէս իմաստուն Եւսեբիոսէն ետքը, հաշակաւոր վարդապետները սորվեցուցին: Եւ սորովհետեւ բնութիւնն ամէն մարդու վրայ նոյն է, այսպէս Ս. Գիրքը մեզի կը սորվեցընէ, որ հազիւ թէ մարդն ստեղծուեցաւ, զօհերն ալ սկսան:

Ատեն անցնելով՝ ուզեց Աստուած իր ընտրած ժողովրդեան աս բանիս վրայ մասնաւոր օրէնքներ տալ: Ինչ ըրաւ ան ատենը: Աւզեց՝ որ երկրիս երկինքի հետ ունենալու ամէն հաղորդակցութիւն, մասնաւորապէս զօհերով ըլլայ: Մարդ՝ պարտական է Աստուծոյ շնորհակալ ըլլալու, այն ամէն շնորհքներուն համար, որ միշտ կ'ընդունի. ինչու որ՝ ապերախտութիւնը խորշակարեր հով մըն է որ Աստուծոյ սղորմութեան ազբիւրները կը շորցընէ. ուստի ասոր համար Աստուած ուզեց, որ հաստատուի Սուրբ Հաղորդութեան Գօհութեան զօհը: Մարդ՝ հարկաւորութիւն ունի միշտ նոր նոր օգնութիւններ ստանալու իրեն ունեցած հարկաւորութիւններուն համեմատ. ուստի Աստուած շնորհընկալ ողջակէզներ սահմանեց: Մարդ՝ հարկաւորութիւն ունի թողութիւն ու քաւութիւն առնելու իր մեղքերուն, որ միշտ կը գործէ, եւ ահաւասիկ քաւութեան ողջակէզ գրուած է: Աստուծոյ գերազոյն մեծվայելչութիւնը ճանչնալու եւ զինքը պաշտելու համար պէտք էր ողջակէզ մը, որ իր ամբողջապէս փճանալովը բնութեան՝ իր Արարչին առջեւ՝ բոլորովին ոչնչանալը նշանակէր: Ասանկ ստուգիւ հաստած էր անսահման իմաստութիւնը հին օրէնքին մէջ:

Բայց երբ որ ժամանակներու լրումը եկաւ հասաւ, եւ Յիսուս խաչի վրայ զօհ եղաւ, իր խոցուած կողէն ելաւ Եկեղեցին, այսինքն է նոր ուխտին ժողովուրդը: Կրնա՞ր արդեօք ասիկա առանց զօհերու, առանց խորանի, առանց քահանայի, առանց ողջակէզի մնալ: Ասիկա պատիժ մըն էր, որ հրեից ազգին վրայ պիտ'որ գար իր անհաւատարմութիւններուն հա-

մար, ինչպէս մարդարէններն ըսած էին, եւ ինչպէս որ ալ կատարուած կը տեսնենք նոյն գոթախա ժողովրդեան վրայ, որ առանց տաճարի, առանց սեղանի, առանց զոհերու, եւ առանց քահանաներու մնացած է. եւ ասոր ներհակ մեր՝ Հեթանոսներուն մէջ, որ հրէից ազգին պիտ'որ յաջորդէինք, մարդարէններուն ըսածին պէս՝ մէկ ամենասուրբ եւ մեծ նուէր մը Աստուծոյ պիտ'որ ընծայուէր: Արդ աս նուէրը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ մեր խորաններուն աստուածային զոհը, սուրբ պատարագը:

Հոս՝ ասիկա ցուցընելու համար բան չեմ գրեր, ինչու որ ասիկա մեր հաւատքին ճշմարտութիւնն է, եւ ես հոս տեղս ուղղափառներու հետ կը խօսիմ. մինակ կ'ուզեմ քեզի յիշեցընել ինչ որ հաւատքնիս աս բանիս մէջ կը տեսնէ, որպէս զի դուն քեզմէ կարող ըլլաս մտածել անոնց վիճակը, որ այսպիսի աստուածային զոհ մը բանի տեղ չեն դներ ու զանց կ'առնեն: Պատարագը՝ Յիսուսի Քրիստոսի մարմնոյն ու արեանը զոհն է, որն որ հացին ու գինւոյն տեսակներուն ներքեւը քահանաներուն միջնորդութեամբն Աստուծոյ կը մատուցուի: Պատարագը՝ խաչի վրայ կատարուած զոհին մէկ նմանութիւնը չէ, հապա՛ անոր նորոգութիւնն է, անոր կրկնումն է, աս տարբերութեամբ միայն, որ Գողգոթայի զոհը արեան թաթխուած էր, հոս՝ արեան թաթխուած չէ: Պատարագի մէջ Յիսուս Քրիստոս մեզի համար զոհ ըլլալու վիճակի մէջ կը մտնէ, եւ քահանայազործութեան խորհրդական սուրբ զինք խորհրդական մահուան վիճակի մէջ կը դնէ: Աստի մինակ պատարագը զոհերու այլ եւ այլ վախճաններուն կը պատասխանէ, եւ ինք մինակ ամեն տեսակ նուէրներու արժէքն ունի: Պատարագի մէջ՝ Յիսուս Քրիստոս զոհ ըլլալէն զատ՝ ինք միանգամայն քահանայ է անսահման արժանաւորութեամբ, զորն որ կը ներկայացընէ:

Պատարագով կը ստացուին ամեն շնորհքները, որ երկինքէն երկիր կ'իջնան, եւ անով Քրիստոսի շարշարանաց արգիւնքներուն եւ հասուցումներուն մասնակից կ'ըլլանք: Պատարագի մէջ այնպիսի մեծամեծ հրաշքներ կը կատարուին, որոնց նմանը լուծած չէ. որովհետեւ Արդին Աստուծոյ հնազանդ կ'ըլլայ մարդու մը ձայնին. իր ճշմարիտ մարմնը եւ ճշմարիտ արիւնը կը ծածկուին խորհրդական կերպարանքներու տակ, եւ ինք Յիսուս Քրիստոս անձառ եւ հրաշալի դպրութիւն մը կ'առնու: Պատարագի մէջ ամեն աստուածային յատկութիւնները գործքի մէջ են, անսահման բնաստութիւնը այսպիսի նոր հնարքներ պանելով, անչափ բարութիւնը նոյները ուզելով, եւ Ամենակարողութիւնը ի գործ դնելով: Պատարագի մէջ Քահանայազործութեան խօսքերը ըսուելու տանն երկինք կը բացուի, Յիսուս խորանի վրայ կ'իջնայ, հրեշտակներն ահիւ եւ երկիւղածութեամբ զինք կը պաշտեն, եւ մէկ ամենասուրբ

բոց մը կը ցուանայ նոյն խորանէն եւ բոլոր մերձակաները պատեւով՝ կը սրբացընէ: Ան աստե՛նը երկիր՝ երկինից հեռ, մարդկային եւ երկրաւոր բաները գերբնականներու եւ երկնաւորներու հեռ, եւ մարդիկ Աստուծոյ հեռ կը միանան: Այս անսահման արժէք ունեցող զոհը մարդն իր ձեռքին վրայ ունենալով՝ մեծ վստահութեամբ Աստուծոյ առջեւ կ'ելէ, զինք կը հաշտեցընէ, օգնական ու բարերար կ'ընէ, եւ արգարութիւնը ողորմութեան համարյր խաղաղութեան կու տայ անոնց համար, որ երկրիս վրայ կը պատերազմին, եւ կամ քաւարանի մէջ կը մաքրուին: Տես ահաւասիկ՝ երկու խօսքով ինչ է պատարագի զոհը. բայց տես միանգամայն այն մեծ արհամարհութիւնը, որ կ'ընեն Աստուծոյ անիկա բանի տեղ շղնողներն ու անարգողները: Յիսուս՝ իրենց համար, ամենէն սուրբ սոսկալի խորհուրդները կը կատարէ, եւ անոնք կ'անարգեն. Յիսուս՝ իր իմաստութեան, իր կարողութեան եւ իր սիրոյն ամենէն մեծ եւ սքանչելի հրաշքները կը գործէ, եւ անոնք անփոյթ՝ անտարբեր կը կենան. Յիսուս՝ անգին եւ ընտրելագոյն շնորհներով զիրենք կը լեցընէ, եւ անոնք ժամանակ չեն ունենար այս շնորհներն ընդունելու: Աս ինչ տեսակ անիրաւութիւն է:

Ընթերցող, մաքիզ մէջ այնպէս համարէ թէ, կենացդ մէջ ամենեւին լսած չըլլայիր աս մեծ ճշմարտութիւնները, եւ ես որ մը, առջեւդ ելլէի եւ ըսէի, եկուր, լսէ ինձի, քեզի մկ մեծ լուր մ'ունիմ տալու: Գիտես արդէն, որ վաթսուն դարէ ի վեր աշխարհքս կը սպասէ ազատողի մը, փրկչի մը, եւ ուսուցչի մը, որ իր շղթաները քակէ, զինքը գերութիւնէ ազատէ, եւ փրկութեան ճամբուն մէջ իրեն առաջնորդէ. հիմա՝ ես քեզի ստուգութեամբ կը ծանուցանեմ, որ այն՝ այնչափ նահապեաներէն սպասուած, այնչափ մարդարէններէն դուշակուած, այնչափ արդարներէ բաղձացուած անձը՝ վերջապէս երկինքէն ինջեր՝ եկեր է, իր դաւաճը աշխարհքս սրբացընելու. մանաւանդ թէ՛ արդէն իր առաքելութիւնն ալ՝ կատարած ըլլալով՝ այսօր Գողգոթա պիտ'որ ելլէ, եւ ինք զինքը իր թշնամիներուն ձեռքը տալով, եւ մեր ամենուս համար ինք զինքը զոհելով, երեք ժամ գառն հոգեվարութիւն քաշելէն ետքը, խաչի վրայ՝ երկինքի եւ երկրիս մէջ տեղը՝ կախուած, իր կենաց ու մահուան գնովը մեր բոլոր պարտքերը պիտ'որ վճարէ, իր արեամբը գժօխքը պիտ'որ գոցէ, երկինք պիտ'որ բանայ, եւ ամենուն համար ալ որ կ'ուզեն ի գործ ածել, յաւիտենական երջանկութեան իրաւունքը պիտ'որ ստանայ: Եկուր ուրեմն ինձի հեռ, ան սուրբ լեռն ելլենք, եւ ներկայ ըլլանք այս մեծ տեսարանին: Սրտերնուս մէջ ընդունինք մեռնող Աստուծոյ մը վերջին հառաչանքները, եւ գլխերնուս վրայ այն աստուածային վերմ արեան կաթիլները. ցաւակից ըլլանք իր վիշտերուն, իր արցունքներուն հեռ մեր արցունքները խառնենք, եւ երբ որ արեւը խաւարի, եր-

կիրս ցնցուի, լեռները պատառուին, եւ լուսը բնութիւնը զար-
հուրելով դողալու ըլլայ այսպիսի մեծ դեպքի մը վրայ, մենք
ալ սիրոյ հառաչանք մը ընծայենք Աստուծոյ մը, որ մեր սի-
րոյն համար կը մեռնի: Աս ենթագորութիւնը օտար բան մըն
է, բայց համարէ թէ ստուգիւ ստանկ պատահէր, քու պա-
տասխանդ ի՞նչ պիտ'որ ըլլար: Օրհնէիր պիտ'որ զԱստուած,
որ այնպիսի բարերախա ստուն մը աշխարհքիս վրայ կ'ապրէիր,
որ կարող էիր այսպիսի տեսարանի մը ներկայ ըլլալ, եւ ով որ
իր հանգստութիւնը չիկորսընցընելու համար աս ներկայութե-
նէն հրաժարելու ըլլար, այնպիսին չէ թէ մինակ անգութ
հրէշ մը, հապա նաեւ ապուշ մը պիտ'որ երեւնար: Արդ՝ ինչ որ
մինչեւ հիմա ենթագրեցինք, նոյնը մեր ուղղափառ հաւատքը
քրիստոնէի մը ճշմարիտ եւ ամենասողոյց կը քարոզէ: Պա-
տարագը՝ բոլորովին նոյն զոհն է, որ խաչին վրայ կատարուե-
ցաւ, նոյն ողջակէզը եւ նոյն գլխաւոր քահանան: Պատարա-
գէն քաղուած պտուղները նոյն քրիստոսի շարչարանքներուն
ու մահուանը պտուղներն են, որ մեզի համար սահմանուած
են: Ի՞նչ է ուրեմն անոնց բրածը, որ պատճառներ կը փնտռեն
իրենք զիրենք ասոնցմէ հեռու բռնելու: Դուն քեզմէ դատէ:

Ասկից ետքը կարծեմ թէ աւելորդ է պատասխան տալ
անոնց, որ պատարագ տեսնելու զանցառութիւննին ժամա-
նակի պակասութիւն մը պատճառելով, կը ջատագովեն եւ կ'ու-
զեն որ քահանան ալ իրենց գաղջութեանը համոծայն պա-
տարագն արտօրայ՝ կարճ կապէ: Պատարուած խորհուրդնե-
րուն ինչ ըլլալը հասկըցող մը շրտեմ ամբարշտութեամբ, այլ
յիմարութեամբ միայն կրնայ պահանջել որ չափէ դուրս ար-
տորալով լինայ: Իր անձին օգուտները տեսնող մարդը չի-
կրնար արանջել որ շատ երկայն կը տեւէ ան ժամանակը, ուր
որ իրեն այնչափ այնչափ բարիքներ կը բխեն: Թէ աղքատ մը
քանքատեր որ ժամանակի կորուստ է իրեն մէկ մէկու ետեւէ
անգագար ողորմութիւն տրուիլը, ի՞նչ կ'ըսէիր, կը պաղէիր կը
մնայիր. ինչպէս ուրեմն, չես զարմանար անոր վրայ, որ կը
տրանջայ թէ Եկեղեցին, որուն աղօթքները այնչափ զօրաւոր
են, իրեն համար երկայն երկայն կ'աղօթէ, թէ չափէ դուրս
ի գութ կը շարժէ զԱստուած՝ ողորմութեանց Հայրը, թէ
անոր աւելորդ յարգութիւններ, աւելորդ սեր կը ցուցնէ.
Ի՞նչպէս չես զարմանար ան մարդուն վրայ, որ զքահանան կը
ստիպէ՝ այն աստուածային սուրբ մարմինը, այն աստուածային
արիւնը իր արտօրանքովը շարչիկելու, իր անհամբերութիւնը
գոհ ընելու համար: Աստուած տար, որ երբէք չիգտնուէր քա-
հանայ մը որ այսպիսի անբանաւոր բաղձանք մը կատարելու
նայէր, ինչու որ՝ մեկանց երկու յանցարոններ կ'ըլլային, մէկը
այսպիսի անիրաւ պահանջմունքներ ընելովը, եւ մէկալը իր
սրբապիղծ գիծմամբը:

Բ. Պատարագէն ետքը, մէկալ կրթութիւնը, որ դժ-

բախտութեամբ շատ անգամ զանց կ'առնուի, Աստուծոյ խօսքը՝ քարոզն է :

Աստուած չընէ, որ սմանք երբեք եկեղեցւոյ մէջ երեւնան, քարոզ մը լսելու, խրատի, քրիստոնէականի, թող թէ առաքելութեան կամ արտաքոյ կարգի քարոզատուութեան մը ներկայ գտնուելու համար, թէ որ սովորութենէ դուրս առիթ մը չըլլար, ինչպէս երբ որ ունայնասէր մը ունայն ճարտարխօսութեան զարգերով իր խօսքերուն պայծառութիւն մը տայ, եւ կամ Քրակկոս մը կամ Կատիլինա մը ապստամբութիւն քարոզելով բեմն անարգէ խեղկատակութեամբ : Եւ ոչ ալ, բարէ, պատճառանք կը պակսի իրենց ասանկ գործելու : Արդէն գիտենք կ'ըսեն, քարոզչին ըսելիքը, ուստի ալ հարկաւորութիւն չունինք լսելու : Բաց ասկից՝ այն կոշտ եւ անհամ խօսելու եղանակը որ քարոզիչները կը բանեցընեն, մեզի զգուսւմ կը պատճառէ եւ չենք կրնար տանիլ : Ասոր համար, ինչպէս կը տեսնես, ինք զինքնին բարեբախտ կը համարին որ ասոնցմէ հեռու կը կենան :

Արդէն գիտին իրենք + ինչ որ + աստուծոյ պէտքեր ըստ : Ընթերցող, մի վշտանար, թէ որ քու բարեւոյց համար քիչ մը կասկածոտ երեւնալու ըլլամ : Ստուգիւ ասոնք այնչափ խորունկ ամէն բան սորված են, որ մինչեւ կարող են գիտնալ ինչ որ աւետարանի քարոզիչ մը իրենց պիտի քարոզէ : Ասոր վրայ չի կրնար տարակուսուիլ արդեօք առանց զիրենք անարգելու : Ե՞րբ սորվեցան ուրեմն այդպիսի խորունկ գիտութիւնները : Տղայութեան ասեմնին զեռ շատ վարդապետութիւններ իրենց չէին կրնար բացատրուիլ, վասն զի խելքերնին չէր հասներ, շատ պարտաւորութիւններ ալ չէր հրամայուեր, վասն զի հասակնին զեռ չէր տաներ : Ետքէն կը համարիմ թէ, համալսարանի մը նստարաններու վրայ օրէնք, բժշկութիւն, կամ քանի մ'ուրիշ գիտութիւններ սորված ըլլան, բայց կրօնի գիտութիւնը ե՞րբ սորվեցան : Ասոր ներհակ աշխարհի կենակցութեան մէջ շատ մոլորութիւններ լսեցին, եւ կրօնի զէմ նախապաշարութեան թող տողորուեցան, բայց առողջ սկզբունքներ, ծանր մտածութիւններ չստացան : Եւ ով որ իրենց հետ կը խօսակցի՝ փորձով կը տեսնէ, թէ ի՞նչ խեղճութիւն է, այսպիսիներուն բերնէն, որոնք որ քիչ մը բան պէտք էին գիտնալ, այնչափ այլանպակ գաղափարներ լսելը, որ իրենք իրենց խելքերնուն մէջ չինած են, քրիստոնէական հաւատոյ վարդապետութիւններուն, անոր հիմունքներուն, անոր պատուիրաններուն, Եկեղեցւոյ որպիսութիւններուն, Սրբազան Քահանայապետին իշխանութեանը, Սուրբ խորհուրդներուն զօրութեանը, եւ ուրիշ բազմաթիւ հարկաւոր նիւթերու վրայ, որոնք թանձր օգիտութեան պտուղներ անուանելը քիչ է, պէտք է աւելցընել եւ ըսել թէ վտանգաւոր մոլորութիւններ են : Եւ ստուգիւ, նուազ կնիկ մը որ եկեղե-

ցիները կը յաճախէ, շատ անգամ ասոնց կրօնի վարդապետուհի կրնայ ըլլալ: Չպարծին ուրեմն թէ գիտեն արդէն, ինչ որ քարոզիչը պիտ'որ ըսէ, վասն զի սուտ է եւ խիստ սուտ թէ գիտեն, ասոր ներհակ համոզուին մէջը, որ շատ օգտակար է իրենց որ ամենէն պարզ ճշմարտութիւններն ալ սորվին եւ լսեն, որպէս զի մտքերնին լուսաւորուելով անասկանէն՝ գործնական կրթութիւններու անցնին:

Այսու ամենայնիւ, այս ամենայն իրրեւ շքուած համարելով, կ'ուզեմ պատասխան տալ իրենց գծաւորութիւններուն: Ըսենք թէ ամէն բան գիտնան, ինչ որ քարոզիչը պիտի ըսէ, ուրեմն ալ հարկաւորութիւն չունին Աստուծոյ խօսքը լսելու: Սուտ է, եւ ամենասուտ: Ասիկա աղէկ իմանալու համար, հարկաւոր է նախ քանի մը խօսք խօսիլ ուրիշ մէկ խորունկ խորհուրդին վրայ, որն որ քրիստոնէական հաւատքը քարոզատուութեան նկատմամբ մեզի կը սորվեցընէ: Աստուած՝ որ իր շնորհքներուն ազատ տէրն է, կրնայ ուզած թէութիւնները դնել զանոնք մեզի պարզուելու համար: Ուստի՝ ասանկ ալ՝ հաստատեց որ առաջին սրբացուցումը չունենանք, բայց եթէ սուրբ մկրտութեամբ, շափահաններուն մեղքերը չքառուին, բայց եթէ մինակ ապաշխարութեան խորհրդով, այնպէս որ ով որ աս միջոցներն ու արարողութիւնները ի գործ կը դնէ թողութիւն կ'ընդունի, ով որ չ'ուզեր կատարել, զրկուած կը մնայ: Կրնար Աստուած, շեմ ուրանար, ուրիշ կերպ սահմանել, բայց իր իմաստութեամբն ասանկ կարգաւորած ըլլալով, ով որ շնորհք կ'ուզէ, պէտք է որ աս ծամբաներով ստանայ: Ասիկա այսպէս ենթադրելով՝ ահաւասիկ ինչ կը պատահի քարոզատուութեան մէջ: Առանց մէկ տարակուսի մը Աստուած կրնար մեզի ամէն անասակ շնորհքներն ընել իր նախաինձամութեան հազարուակէ եղանակներովը, այսու ամենայնիւ ուզեց որ հասարակ միջոցներէն մէկն ալ ըլլայ քարոզատուութիւնը: Այսինքն թէ՛ հաստատեց որ երեւելի եկեղեցի մ'ըլլայ եւ ասոր մէջ զբանուին հովիւներ ու ոչխարներ, որ է ըսել ուսուցիչներ ու աշկերաններ, առաջնորդներ եւ հպատակներ, անոնք զասոնք արածեն Աստուծոյ բանիւր, եւ որուն վրայ հաճեցաւ Աստուած իր շնորհքները կապել: Հովիւք քահանան՝ իր ձայնը կուտայ, վարդապետութիւնը կ'ընէ, պաշտօնը կ'ընծայէ, եւ Աստուած կը զուգընթանայ իր կողմանէ իր շնորհքներովը, բացառյալ ըսեմ, մարդուն ձայնին շնորհք մը կուտայ, եւ զանիկա լսողներուն սրտին մէջ կը թափանցեցընէ: Գիր՝ որ մէկը երկաթով տեղ մը կրակ տալ ուզէ, ի՞նչ կ'ընէ: Երկաթը բորբոքած հնոցին մէջ կը խտթէ, եւ երբ որ հրաշէկ կ'ըլլայ, ուզած տեղը կը գործածէ: Այսպէս ալ Աստուած՝ մեր սիրտը շարժելու համար, ձեռք կ'առնէ մարդուն խօսքը, որ իրացընէ սեւ, ցուրտ, ժանդոտած երկաթ մըն է, զանիկա կը յղկէ կը

տարցընէ իր շնորհքովը, եւ այսպէս աս աստուածային շնորհքով զօրացած խօսքերը, կը շարժեն, կը կակղցընեն, կը կոտրեն սրտին խստութիւնը, կը դարձընեն զանիկա եւ Աստուծոյ կ'առաջնորդեն: Թէ աս է աստուածային բանին կամ քարոզութեան վախճանը, եւ թէ աս է Աստուծոյ տրամադրութիւնը անտարակուսելի բան է, ինչպէս կը սորվեցընէ Պօղոս առաքեալ թէ մինչեւ հաւատոյ շնորհքն ալ աս միջոցով կը տրուի. *Հ—տ—տ է լոյ, լո—ր է Բ—նէն Բրի—տ—տ է*. այսպէս սուրբ վարդապետներն ալ կը սորվեցընեն սուրբ գիրքէն առնելով: Ասոր համար՝ ով որ շնորհք կ'ուզէ ընդունիլ, հարկ է որ շատանայ ան ճամբով ընդունելու, որով որ Աստուած կ'ուզէ հաղորդել: Արդ՝ քարոզատուութիւնն ալ, այս հասարակ ճամբաներէն մէկն ըլլալով, հարկ է որ անոր գիմներ թէ եւ գիացած ըլլանք, ինչ որ քարոզիչը պիտի զրուցէ: Գեղացւոյն մէկը հիւանդութեան մը մէջ խնալով՝ բժշկին տուած մէկ դեղովը առողջացաւ: Քանի մը ատրի ետքը նորէն հիւանդացաւ ուրիշ հիւանդութեամբ մը, բայց յիշելով անգամ մը առած գեղը, նոյնը նորէն առաւ առանց բժշկին հարցընելու, ու աղէկնալու տեղ հիւանդութիւնը աւելի կը գէշնար. աս գէպքը ետքէն զարմանալով մը բժշկին պատմած ատենը, ասիկա իրեն պատասխան տուաւ թէ, ան գեղը իրեն օգուտ չէր կրնար ընել, բայց եթէ երբ որ ինք կուտար: Արդ՝ նոյնը ես ալ քեզի կը զրուցեմ: Արնաս գիտնալ եւ շատ աղէկ գիտնալ ան ամէն ճշմարտութիւնները, որ քարոզիչը քեզի պիտ'որ ըսէ, բայց ան ճշմարտութիւնները մինակ քեզի օգուտ կ'ընեն, երբ որ քարոզիչը կ'ըսէ. եւ պատճառն աս է. որովհետեւ Աստուած իր խօսքին պատիւը պահելու համար քարոզիչին ձայնին հետ իր շնորհքովը կը զուգընթանայ, բայց քու գիացածներուդ հետ չ'ընկերանար:

Ան մինակ կրնայ ուրանալ աս հետեւութիւնը, ով որ կը կարծէ թէ աստուածային շնորհքի կարօտութիւն չունի. բայց այնպիսին շնորհաց հարկաւորութիւնը ուրացող հպարտ Պեղապետան հերեպիկոս մըն է. մնք հոս ուղղափառներու կը խօսինք, որոնք հաւատոյ ճշմարտութեամբ կը հաւատան, թէ երբեք առանց աստուածային օգնութեան Աստուծոյ օրէնքները չեն կրնար պահել, երբեք ծանր փորձութիւններէն չեն կրնար ազատիլ, որոնցմով կեանքերնիս լեցուն է, եւ երբեք երկնից արքայութեան չեն կրնար հասնիլ:

Բայց՝ միթէ Աստուած կարող չէ՞ ուրիշ միջոցներով նոյն շնորհքները պարգեւել: Հոս խօսքերնիս ան չէ թէ Աստուած կարող է. այլ՝ թէ կ'ուզէ: Աստուած կարող է, եւ անսահման բաներ ընելու, բայց չ'ուզեր ընել. կրնայ միշտ նոր աշխարհքներ ստեղծել, այսու ամենայնիւ չիստեղծեր: Արնայ ամէն մարդ ալ արքայութեան մէջ գնել, այսու ամենայնիւ չ'ուզեր գնել, եթէ ոչ զանոնք միայն, որ իրեն սահմանած պայմանները կը կատա-

րեն: Կրնայ բոլոր իր արարածները ոչնչացրենէլ, այսու ամենայնիւ չ'ոչընչացրնէր, վասն զի ինք իր իմաստութեամբը կը վարուի եւ ոչ թէ մեր խելքովը: Այսպէս կրնայ հազար ու մէկ եղանակաւ իր շնորհքները բաշխել, ինչպէս որ ուրիշ միջոցներով ալ կը բաշխէ. սակայն իր կամքն աս է, որ շատ շնորհքներ ուրիշ եղանակաւ շտաացուին, բայց եթէ քարոզութեան ճամբովը: Ինչպէս կ'ուզէ որ երկրիս տաքնալուան համար արեւն ըլլայ, ինչպէս կ'ուզէ նաեւ որ սկզբնական մեղքը ջնջուելու համար Մկրտութեան սուրբ աւազանն ըլլայ, այսպէս՝ հոգիները լուսաւորելու եւ բորբոքելու համար ալ կ'ուզէ, որ զլիսաւորարար քարոզութիւն ըլլայ:

Ասկէց դուն քեզմէ կրնաս մտածել, թէ ինչ ոգորմելի տեսարան մը աչքերնուս առջեւը կը բանան անոնք ամենքը՝ որ Աստուծոյ խօսքը լսելէն կը փախչին: Եւ իրացրնէ քրիստոնէսէս զոգովողեան մէջէն շատերը կը ճանշանք որ գրեթէ իրենք զիրենք անարժան կ'ընեն յաւիտենական փրկութեան, մերժելով բոլորովին անոր առաջնորդող միջոցները: Ասոնք՝ միայն ապականեալ եւ հոգևով կորսուած մարդիկները չեն, հապա մէջերնին կը դանուին նաեւ այնպիսիներ ալ, որոնք թէպէտ այնպէս շարագործ չեն համարուիր, այսու ամենայնիւ ամբողջ տարիներ կ'անցընեն առանց քարոզ մը լսելու: Ո՛հ, թէ անգամ մը մտածելու ըլլային ինչ որ Յիսուս Քրիստոս իրենց համար հրատարակեց, ստուգիւ իրենք՝ իրենց վրայ կը ստակային: Ինչու որ ինքն Յիսուս Քրիստոս ըսաւ, թէ որոնք իր ձայնը չեն սիրեր ու չեն ճանշնար, իր ոչխարները չեն: Արդ եթէ Յիսուսի ոչխարները չեն նէ, ուրիշ ինչ կրնան ըլլալ, բայց եթէ կորսուած հոգիներ: Թո՛ղ մտածէ քիչ մը ընթերցողը, որ աստուածային Արարչապետն արդէն յայտնի զուցեր է, որ բոլոր յաւիտենականութեան մէջ գժոխքի կոճղ մը ըլլալու նշաններէն մէկն ալ, որչափ որ աս աշխարհքիս մէջ նշան մը կրնանք ունենալ նէ, իր ձայնը չլսելն է:

Գ. Մէկալ պատճառը որուն համար սմանք քարոզներէն կը փախչին, ասիք արժէ՛ք արդիւններուն խղճութիւնն է: Ասոնց պատասխանը տալու համար աս խորհրդածութիւնը կ'ընեմ: Սուս է, թէ ընդհանրապէս Աստուծոյ խօսքը կ'ոչտութեամբ կը մատակարարուի, ինչու որ ամէն տեղ ամէն քաղաք չեն պակտիր քարոզիչներ, որ իմաստութեամբ եւ պատշաճաւոր վայելելութեամբ պաշտօննին կատարեն: Աստուծոյ գոհութիւն, Եկեղեցին ան աստիճանի ինկած չէ, որ չ'ունենայ այնպիսի հանձնարար մարդիկ՝ նաեւ բազմութեամբ ալ, որ ելլեն քանի մը ակադեմական եւ առասպելաբաղ խելքեր, եւ իր երեսին զարնեն ոչսպիսի ամօթալից յանդիմանութիւն մը: Եւ եթէ՛ մինակ աս ըլլար իրենց գժուարութիւնը, կրնային գիւրաւ ծարը հոգալ, եւ երթալ, ան քարոզիչները մտիկ ը-

զել, որոնք որ աւելի իմաստութեամբ, վայելչութեամբ, եւ ճարտարութեամբ կը խօսին:

Բայց ըսենք թէ, առաքելական քարոզիչները միշտ նոյն ճարտարխօսութիւնը շունենան, ասկից ինչ կ'ելլէ: Իթիթէ աստուածային քարոզութեան օգուար մարդու ճարտարախօսութենէն կախուած է, չէ նէ, ինչպէս վերն ըսինք, Աստուծոյ շնորհքէն է, որ նոյն քարոզութեան կը զուգընթանայ: Եւ եթէ աստուածային շնորհքն է, որ կը շարժէ, կը լուսաւորէ կը բորբոքէ ու կը դարձընէ, ան ասէն մեծ բան մը պէտք չէ համարիլ խօսքերուն կոշտութիւնը, բաւական որ Աստուծոյ կողմանէ անոնց վրայ երկնաւոր զօրութիւն մը տրուի: Կրնայ ըլլալ՝ որ կերակրոյ անօթը զեղեցիկ չըլլայ, կրնայ ըլլալ, որ ըմպելիքի մը դաւաթը պայծառ ու փայլուն չըլլայ, բայց՝ ասոր համար դուն մէջի հարկաւոր եղած կերակուրը պիտի չուտես, եւ կամ թէ աւելի մեռնի՞լ պիտի ուզես քան թէ այն անօթէն կամ ազակիէն ուտել: Չեմ կարծեր, որ մէկը աս աստիճանի խենդ ըլլայ: Արդ՝ ինչու համար նոյնը չես ըսեր նաեւ քարոզատուութեան նկատմամբ ալ, որն որ երբեմն կարծր կեղեւներու տակ ամենէն համեղ պտուղները քեզի կ'ընծայէ: Այսու ամենայնիւ՝ աստուածային պատգամաց պտուղներուն ամենեւին փնտտ մը չիտար առանց ճարտարխօսութեան զրցուած ըլլալը. մանաւանդ որ, որչափ պարզ է քարոզ մը, այնչափ աւելի ազգու եւ պողաւրեր է: Իրաւ է, որ շատ անգամ քարոզիչները այնպիսի անձինքներու խօսել կը պարտաւորին, որ հաստատուն կերակուրներու ախորժակնին կորսընցուցեր են, ուստի՝ հարկ կը տեսնեն խօսքերնին այն համեմէներով եւ ճաշակներով պարաստել, որպէս զի անոնց ախորժակն ու քաղցը զրգանն, որոնց՝ եթէ կարելի ըլլար աւետարանին իմաստութիւնը ու խրատները զուտ եւ անխառն մատուցանել, ստուգիւ շատ տարրեր օգուտներ կը քաղէին: Պէտք է ըսել ճշմարտութիւնը. ինչ կը կարծես. նոյն իսկ ամենէն շարագործ մարդիկ վերջապէս իրենց ամբարշտութենէն չէին զգատտանար, եթէ եղանակ մ'ըլլար պարզ խօսքերը, մինչեւ իրենց սիրտն հասցընելու, հաւատոյ մեծ ճշմարտութիւնները աս կենաց փոքր վայրկենին մէջ, հոգւոյ փրկութեան ետեւէն իյնալու հարկաւորութիւնը, մահը՝ որ շուտով պիտ'որ հասնի. չեմ ըսեր այն զիւրին մահը, ինչպէս իրենք կը համարին, հապա այն ստակալի մահը, որ պիտ'որ փորձեն. աստուածային դատատանին խտտութիւնը, զժօխքի բոցերուն ահաւորութիւնը եւ յաւիտենականութեան անվերջանալի տեւողութիւնը: Կարծես թէ, իրենց ծրարն ալ անգամ մը չէին բորբոքեր սուրբ սիրով, եթէ կարելի ըլլար իրենց աւետել Աստուծոյ ամենապստաբարեբարութիւնները, Յիսուսին խաչի վրայ կրած անձկութիւնները, հոգեվարութիւնը, մահը, Աստուածածին Կու-

սին մայրական գութը, եւ ասոնց նմանները: Արթեւ թէ հաւատոյ վրայ այնչափ տարակոյսներ կը հանե՛ին, եւ զեռեկեղեցւոյ կու տային այն յիմարական վարդապետութիւնները, որ մինակ իրենց խելքերնուն ծնունդներն են, եթէ եղանակ մ'ըլլար, իրենց աչքին առջեւ զնելու պարզութեամբ մը քրիստոնէական հաւատքը, անոր հիմերը, որոնց վրայ շինուած է, եւ հակառակորդներուն ունայն իմաստակութիւնները, որոնցմով եկեղեցւոյ ղեմ կը զինին: Արչափ ամենապարզ ու անզարդ ալ ըլլան խօսքերը, պարզ ճշմարտութիւնը անոնց սրտերնուն մէջ անհնարին ազդեցութիւն մը կ'ընէր: Ստուգիւ Պօղոս սուրբ առաքելոյն մտքն ան չէր, որ իր քարոզութիւնը զեկեղեցիկ խօսքերով եւ բառերով զարգարէ, մանաւանդ որ ինքն էր պարծողը թէ ուրիշ բան չիճանչնար, բայց եթէ Յիսուս Քրիստոս ի խաչելեալ, եւ ասանկ ալ սարժած էր իր աստուածային Արդապետէն, որուն համար Աւետարանին մէջ գրուած է, թէ ուրիշ կերպ չէր խօսեր, բայց եթէ հասարակ դիւրիմանալի առակներով: Աւրեմ՝ իրենք զիրենք չեն կրնար արգարացընել վերը յիշուած շնչին ու փուճ պատճառները յառաջ բերելով՝ Աստուծոյ խօսքը լսելէն հետոս կեցողները:

Ինչ է՞ ուրեմն ասոնց քարոզէն ետ կենալուն ճշմարիտ պատճառը: Եթէ կը շնորհեա ինձի, ընթերցող, որ անկեղծութեամբ ձեռքովս վերքը շոշափեմ, ահաւասիկ մէկ խօսքով մը կ'ըսեմ: Քարոզի չեն երթար, չէ թէ կամ քարոզին ինչ բնելքը դիտեն, եւ կամ որ անոր խօսքերը կոշտ են, աաշուած չեն, հապա վասնզի չեն ուզեր գիտնալ, ինչ որ քարոզիչը պիտ'որ ըսէ, եւ վասն զի կը վախնան որ չըլլայ թէ քարոզիչը քիչ մ'ալ աւելի խօսի: Քարոզիչը ճշմարտութիւնը կը քարոզէ. եւ ճշմարտութիւնն է, որ կը լուսաւորէ միտքը եւ քունէն կ'արթնցընէ. արդ՝ մարդիկ չեն սիրեր այն լոյսը, որովհետեւ քնանալը իրենց անոյշ կու գայ: Ճշմարտութիւնը խզմտանքը կ'արթնցընէ, եւ մէկ փրկարար երկիւզ մը կը պատճառէ, եւ մարդիկ չեն ուզեր այն խզճի անհանգստութիւնը, որովհետեւ կը սիրեն սուս հանգստութիւնը: Ճշմարտութիւնը սիրաբ կը շարժէ, եւ կը յորգորէ իր կիրքերուն շրջութաները թօթափելու եւ ազատելու, բայց՝ որովհետեւ այն շղթաները սիրելի են, անոր համար մարդիկ չեն ուզեր զաննէք խորտակելու գրգիռ մը ունենալ: Ճշմարտութիւնը՝ այնպիսի գործքերու կը շարժէ, որ մարդկային տկարութեան խիստ ու զօռարին են, եւ մարդիկ անհանգստութիւն եւ աշխատութիւն չեն ուզեր ունենալ: Ճշմարտութիւնը կը դատէ, բայց մարդիկ չեն ուզեր անոր վճիռները լսել: Ճշմարտութիւնը կը դատապարտէ, եւ մարդիկ պատիժը չեն ուզեր: Չեն ուզեր իմանալ, կ'ըսէ Լոպին սուրբ, վասն զի չեն ուզեր բարի գործել: Ահաւասիկ քեզի ներքին եւ զազանի պատճառը: Բայց

յիշեն սյրպիսիները, որ առ յանցանքին հետ շատ անգամ պատիժն ալ մեկտեղ է: Չեն ուզեր՝ որ Աստուած խօսի, Աստուած ալ՝ կը լռէ. բայց՝ ան ամեն պատիժներուն մէջ, սրանցմով Աստուած հոգին կը պատժէ, առանց տարակուսի մը, ասիկա ամենէն ծանրն է, ինչու որ՝ ոչ որ ամենեւին կրնայ ուղղել զանիկա, որուն հետ Աստուած չիխօսիր:

Գ Լ Ո Ի Խ Խ +

Խոստովանանք:

Ա. Խոստովանանքը քահանաներուն գիւտն է: — Բ. Խղճմանքի տանջանք մըն է: — Գ. Ես ասոր հարկաւորութիւն չունիմ: — Դ. Անպարկեշտ բուն է: — Ե. Քաղաքականութեան կը ծառայէ:

Եթէ այնչափ մեծ է ոմանց հակառակութիւնը պատարագ տեսնելու եւ քիչ մ'ալ Աստուծոյ խօսքը լսելու, որոնք ըստ ինքեան հաճոյական բաներ են. ամեն մարդ կրնայ մտածել, թէ ասոնք ինչ պիտ'որ ըսեն ու գործեն խոստովանանքի նկատմամբ, եւ ինչպէս պիտ'որ համոզուին նոյնին մօտենալու: Մեծ բան է, թէ գոհ ըլլան զանիկա անօգուտ բանի մը պէս արհամարհելու, ինչու որ չեն պակսիր մարդիկ, որ անիկա կը դատապարտեն հերեպիկոսներուն հետ՝ իրրեւ քահանաներու գիւտ մը, Լուտերին հետ՝ իրրեւ խղճմանքի տանջանք մը, եւ հիմակուան նորելուկներու հետ՝ իրրեւ անհամեստ բան մը: Եւ իրօք ալ ով որ քիչ մը աշխարհքիս մէջ փորձ ունեցած է՝ գիտէ թէ ո՞ր աստիճանի հասարակ բան եղած են այս զբաղարտութիւնները: Սոդոյ է որ՝ ես ի սկզբանէ առ զքքիս գրութեանը գրած վախճանիս հետեւելով, որ է մեկդի ձգել բողոքականները, եւ մինակ ան նիւթերուն վրայ խօսիլ, որոնք քանի մը ուղղափառներու միաքերը կը նսեմացընեն, պէտք էի առջի դժուարութիւնը բուրբովին զանց առնել, ինչու որ՝ ով որ կը հաստատէ թէ խոստովանանքը մարդիկ հնարած են, այնպիսին արդէն ուղղափառ չէ, հերեպիկոս է. որովհետեւ Տրիսենդեան ժողովքին մէջ յայտնի վճառած է, որ ասիկա Յիսուսի Քրիստոսի գրած կարգադրութիւնն է: Այսու ամենայնիւ՝ զոնէ անցողապէս քանի մը խօսք կ'ուզեմ ըսել:

Ա. Ինչպէս կրնան խոստովանանքը հարգելի հնարած ըլլալ, երբ սուրբ Աւետարանին մէջ անոր հաստատութիւնը պայծառ կը տեսնենք: Յիսուս Քրիստոս չէր, որ առ խօսքերովս առաքեալներուն եւ անոնց յաջորդներուն ըսաւ, Ինչ որ երեւի ինչ ինչ ըլլաւ, նոյնք երեւի ինչ ինչ ըլլայ, եւ ինչ որ երեւի ինչ ինչ ըլլաւ, նոյնք երեւի ինչ ինչ ըլլայ: Կամ ինչպէս ինքն Յիսուս Քրիստոս կը մեկնէ, թէ սրան որ

ճանր բեռ մըն է. բայց ասկից ինչ կ'ելլէ, միթէ ասոր համար Յիսուսէն պատուիրուած պիտ'որ չհամարուի, կամ թէ ճանր ըլլալուն համար պէտք չէնք յանձն առնուլ: Աստուած մեր վրայ գերապոյն իշխանութիւն ունի, եւ մենք ալ պարտաւոր ենք իրեն հնազանդելու, թէ եւ ճանր բաներ հրամայելու ըլլայ:

Բայց իրն ասանկ չէ: Ինչու որ՝ եթէ ճանրութիւն մ'ալ կայ մեղքերնիս խտտովանելու մէջ, ասիկա անասնելի բեռ մը չէ. մանաւանդ թէ քաղցր բեռ մը, եւ մեր ակարութեան շատ համաձայն է: Արդէն քաջ փիլիսոփային մէկը աս խորհրգածութիւնն ըրած է թէ, յանցանքը գործելէն ետքը՝ ընկերին իր սիրտը բանալը՝ մարդու բնութեանը չէ թէ միայն հակառակ չէ, հասպա մանաւանդ նոյն իսկ բնութիւնը կը պահանջէ, երբ որ խիղճը կը զարնէ, ու սիրտը խռովութեան եւ անկուսութեան մէջ ինկած է գործած յանցանքին համար: Երբ յանցաւորը սրտին նեղութիւնները կը յայտնէ, եւ գրեթէ գրեթէ զանոնք իր բարեկամին ու սրտակցին սրտին մէջ կը թափէ, կէսէն աւելի զինքը թեթեւցած կը զգայ այն ճանրութիւնէն: Այսպէս լեռներու, անասաներու մէջ պահարտած աւազակ մը, իր նման աւազակին սիրտը կը բանայ, անասակն ու ստահակն ալ նոյնը կ'ընէ ուրիշ անասակի եւ ստահակի մը հետ. այնչափ մարդկային բնութեան մէջ հաստատուած է սրտի զովութիւն մը փնտռելը: Արդ՝ Յիսուս որ մարդկային սիրտը ստեղծած էր եւ ազէկ կը ճանչնար ինչ ըլլալը, ինքն եղաւ աս սուրբ խորհուրդը հաստատողը, որուն մէջ մեղաւորի մը սիրտը կը պարտաւորի բացուելու եւ յայտնելու իր վէրքերը: Ասով ստուգիւ մեր վրայ բնական պարտք մը չգրաւ, մանաւանդ թէ ասով մեզի հետ մեծ ակնածութեամբ ու բարութեամբ վարուեցաւ. Բազմ ինձն-իմեք քորմնիս շէն:

Աս բաւական չէ, աւելի եւս ըրաւ. սրբացուց այն գիւրութիւնը, որ մարդ կը զգայ սիրտը բանալով, եւ իր նախախնամութեամբը այնպէս ալ հոգաց, որ նոյն գիւրութիւնը չըսեմ մինակ բարեկամէ մը, հասպա հօրմէ եւ բժշկէ մը գրանենք: Հեռացուց մեզմէ շարազգած սրտի մը պատահելու վտանդը, որն որ վէրքերնուս վրայ պալտած թափելու տեղ աւելի եւս կը զայրացընէ քացախով: Հեռացուց մեզմէ անհաստատարիմ սիրտ մը գտնելու վտանդը, որ մեր գաղանիքները մասնէ եւ մեր խոյտառակութիւնը յայտնէ: Ասանց վրայ՝ աւելցուց, որ այն սրտի գիւրութիւնը պողպատեք եւ արգիւնաւոր ըրաւ: Ինչու որ՝ երբ որ ինք զինքը յայտնելը մինակ վայրկենական սփոփութիւն մըն էր, Յիսուս անոր վրայ գերբնական շնորհք մ'ալ աւելցընելով՝ զանիկա Ս. Խորհուրդի արժանաւորութեան բարձրացուց եւ ճշմարտապէս մեղաց քաւութեան միջնորդ մը գրաւ: Ահա ասիկա աս խտտովանանքին խորունկ եւ անասհման

խորհուրդը: Ասոր մէջ մեզաց ամբաստանութիւնը՝ յանցաւորութեան վրայ ցաւով եւ մէյ մ'ալ շմեղանչելու առաջադրութեամբ միացած՝ արմատէն յանցանաց բժշկութիւն կուտայ. եւ երբ՝ մեղքը զմեզ Աստուծոյ առջեւ ազեղ, իր շնորհքներէն բողբոջին զոկուած եւ թշնամի կ'ընէ, այս ցաւալից յայտնութիւնը քահանային մեր վրայ զրուցած արձակման բառերուն հետ մէկտեղ, յանցանքը կը ջնջէ, աստուածային բարեկամութիւնը նորէն կը կապէ, զմեզ շնորհաց զգեստով կը հագուեցընէ, հոգիներնուս վրայ աստուածային սէր կը հեղու եւ զմեզ նորէն Աստուծոյ առջեւ արդար կը հանէ:

Այսու ամենայնիւ *Ժորգոս* էլ յայտնելը...: Մարգոն յայտնել: Այո՛, ստիկա քեզի արտաքոյ կարգի դժուարին կ'երեւայ: Տրտունջդ այնպիսի բանի մը վրայ է, որուն համար իբրեւ Աստուծոյ ձեռքէն ընդունած մեծ բարիք մը, շնորհակալ պէտք էիր ըլլալ: Միտքդ դիր, որ Աստուած, մեղքերու թողութիւնը գտնելու համար ուզած ըլլար որ, պարտաւոր ըլլայիր հրեշտակի մը, հրեշտակապետի մը, կամ թէ նոյն իսկ Յիսուսի անձին առջեւ զքեզ ներկայացընելու: Ո՛հ, այն սուրբ հոգիներուն, այն ազնուական եւ մարուր արարածներուն, այն Յիսուսի աստուածային մեծ վայելչութեանը առջեւը, ինչպէս քու զգուելի խորհուրդներդ, անմարուր հաճոյքներդ, եւ այնչափ դարշութիւններդ պիտի հանէիր, որոնք եւ ոչ օգերուն կ'ուզէիր որ ծանօթ ըլլան: Գուցէ թէ, կ'ազաշէիր, ինչպէս ըրին երբեմն Խորայելացիները, երբ որ Աստուած Սինա լեռնէն իրենց հետ փայլակներով եւ որոտմունքներով կը խօսէր, որ Չիսուսի չիսուսի մեզի հետ Աստուած որ վախերնէս չմեռնիր, խրիկէ մեզի մարդ մը, ինչպէս Մովսէսն է, որ անիկա մեզի հետ խօսի: Այսպէս դուն ալ ան ասանը Աստուծոյ պիտ'որ խնդրէիր, որ քեզի մարդ մը խրիկէ քու ողորմելութիւններդ լսելու եւ դատելու: Եւ իրաւցընէ, ինչ արտաքոյ կարգի դժուարութիւն կրնայ ըլլալ նոյները մարդու մը յայտնելու: Խոստովանահայրն ալ մարդ է, ուստի ինքն ալ իր տկարութենէն կը պարտաւորի ուրիշին կարեկից ըլլալ: Մարդ է, եւ կրնայ ըլլալ որ ինքն ալ ան ամէն մեղքերը գործած ըլլայ, ինչ որ մենք գործած ենք. եւ գուցէ աւելի ալ գործած ըլլայ: Եւ եթէ ինք նոյն մեղքերը ըրած ալ չէ նէ, այսու ամենայնիւ զմեզ չիկրնար անարգել, որովհետեւ ստոյգ չէ, որ ինքն ալ նոյները կամ աւելի եւս գեշերը պիտ'որ չընէ: Մարդ է, եւ չիկրնար չզարմանալ անոր քահասարտութեանը վրայ, որն որ ինք զինքը յաղթեցով՝ եկած է իր վերքերը բանալու միմակ իր հաւատքէն եւ առ Քրիստոս հնազանդութենէն շարժելով: Մարդ է, բայց Յիսուսէն պատուէր առած է զմեզ հօր պէս, բժշկի պէս, եւ խնամտա հովուի մը պէս հօգալու: Մարդ է, բայց այնպիսի մարդ մըն է, որ ամենայն խտութեամբ խոստովանութեան դազանիքը ա-

նարատ կը պահէ, թէպէտ եւ սա գաղանկքը պահելովը բոլոր աշխարհք կործանելու ալ ըլլայ: Արեւմե ինչ մեծ դժուարութիւն կրնայ ըլլալ մարդու մը մեր տկարութիւնները յայտնելը:

Մանաւանդ թէ ինչ քաղցր բան է: Թող տուր որ քիչ մը, որչափ խոհեմութիւնը կը ներէ, վարագոյրը բանամ որ նոյն խոստովանութեան ատենին վրայ քաշուած է, եւ կը տեսնես անսպաս քաղցրութեան տեսարան մը: Դիր որ խոստովանորդին ամենամեծ մեղաւոր մը եւ ամէն տեսակ ա. նորէնութիւններու մէջ թափառուած ըլլայ: Դիր որ՝ խոստովանահօրը առջեւ թափէ ան ամէն հայհոյութիւնները որ դժոխքին մէջ Աստուծոյ դէմ կ'արձակուին, ամէն անառակութիւնները, բովանդակ անհաւատարմութիւնները, բոլոր տեսելութիւնները, որոնցմով դատապարտեալներուն սիրտը Աստուծոյ դէմ լեցուած է: Բայց յայտնի է թէ, մեղաւորը խոստովանահօր առջեւ չելած արդէն հաւատքն իր առջեւ ճամբան բացած է, եւ գիտէ ու կը ծանշնայ որ դատաւորի մը առջեւ կ'ելլէ, բայց այնպիսի դատաւորի մը, որ աւելի իր բժիշկն է իր հայրն է, որ պարտաւոր է ամենայն սիրով զզջումի եկողներն ընդունելու, տկարներուն օգնելու, մուրաճներուն ճամբայ ցուցնելու, դարմանելու, եւ մխիթարելու, որովհետեւ այն Աստուծոյ փոխանորդն է, որ անսպաս ձայնով մեղաւորին ետեւէն կը կանչէ ԸՊԷ՞ ԲՊՆԻ՛, այն Աստուծոյ, որ իրեն կը հրաւիրէ ամէն վշտացեալներն ու ամէն թշուառութեան մէջ ինկողներն Ե՛լ, — Իս — Բժնան — շէ՛ք — Լ. այն Աստուծոյ, որն որ կը գրկէ անառակ բայց զզջացած որդիները, գթած Սամարացիները, եւ վշտակիր Մագդաղենացիները: Աս ամէն բան գիտէ ու կը ծանշնայ, ինչու որ հաւատքը, որ իրեն կ'առաջնորդէ, միանգամայն իրեն ամէն բան կը սորվեցընէ: Արդ՝ երբ որ աս եղանակաւ քահանային ստոր կ'իջնայ, եւ քահանան իրեն կը փաթթուի ու կը գրկէ իրրեւ անառակ որդին, որ կը դառնայ, Տէ՛ր Աստուած, ինչպէս ան ատենը ձեռքով կը շօշափուի, թէ երկնաւոր Հօր անսահման բարութիւնը ինչպէս այն առաջին վայրկենէն կը մխիթարէ զզջացեալ մեղաւորը: Աղորմելին ալ չիկրնար զզջման արցունքները բանել, կը արամի՛ կը ցաւի սրտին դառնութեամբը անցած կենացը մուրթութիւններուն վրայ, բայց այն ցաւը իրեն քաղցր է, արցունքներն՝ անոյշ են, այն դառնութիւնը իրեն գիւրութիւն մը կու տայ, այն խոստովանութիւնը զինքը կ'ազնուացընէ ու կը սփոփէ: Ներքուսա գաղանկ ձայն մը իր սրտին կ'ազդէ, թէ արդէն ինք մեղքը կ'ատէ եւ զզուած է անանցմէ. թէ Աստուած զանոնք ալ չը՛սիչելով՝ շուտով մը իր բարեկամութիւնը նորէն կը շնորհէ, շնորհքներովը զինք կը լեցընէ, եւ գթութեամբը զինք կը գրկէ: Թէ ինչ է հօգուոյն այս գաղանկ զգածմանքը, Աստուծոյ այն ողջագութիւնը, ես չեմ կրնար մեկնել. մինակ աս

գիտեմ որ բովանդակ հոգւոյն մէջը կը թափանցէ, բոլորովին ամէն կողմանէ քաղցր միտթարութիւն մը կը պատէ: Ըն ա- տենը գժուարին է Աստուծոյ պաշտօնէին ալ իր արցունքը բռնելը. որդի մըն է որ կու լայ. հայր մըն է, որ կու լայ, եւ երկուքին արցունքը մէկտեղ կը խառնուին: Խոստովանա- հայրը գուցէ ուրիշին մտրութիւններով՝ իրենները կը յիշէ, ուրիշին տկարութիւններովը իրենները աչքին առջեւը կու գան, եւ գուցէ՝ իր ցաւը ուրիշին կատարեալ զղջմանը միշտ համա- ձայն ալ շիգտներ: Ով որ ասիկա անգամ մը փորձած է, գի- տէ թէ, բառներս ճշմարիտ են. բայց թէ ընթերցող, գուն երբեք փորձն առած չես նէ, եւ հարկաւորութիւն ունիս, աղօթք ըրէ որ փորձն ունենաս, եւ եթէ զքեզ խորած ը- լալու ըլլամ, ալ ասկից ետքը ինծի մի հաւատար:

Ասկից զաս՝ որպիսի եւ իցէ գժուարութեան յաղթե- լու համար, ուրիշ օգնութիւններ ալ ունինք. վարժութիւնը, որ տղայութեան առջի տարիներէն ունեցած ենք. սիրոյ փոր- ձառութիւնը, որ տեսած ենք այնչափ անգամ խոստովանա- հարց վրայ. այնչափ երեւելի անձինքներու օրինակները, որ նոյնը կը կատարեն, եւ աչքերնուս առջեւն ունինք, եւ զըւ- խաւորարար Յիսուսի Քրիստոսի շնորհքը, որն որ ինչպէս մե- զի ցաւ ու զղում կու տայ, ասանկ ալ կ'օգնէ մեզի մեր սիրտը բանալու: Աս օգնութիւնները այնչափ զօրութիւն ունին մեր վրայ որ՝ ով որ մէյմը սորված է խոստովանութեան սաէս մերձենալու՝ ինք զինքը յայտնելու գժուարութիւնը հազիւ թէ կը զգայ: Եւ սողոյգ է, որ շատերուն համար խոստովա- նութիւնը չէ թէ միայն գժուարութիւն չիտար, հասկա զգալի գիւրութիւն մը կը շնորհէ. եւ բողոքականներուն մէջէն շա- տերուն, իրենց ուղղափառ ըլլալուն վերջին մղումը տուած է այն միտթարութիւնն ունենալու բաղձանքը, զորն որ կը զգայ մարդ իր սիրտը բանալով Ապաշխարութեան խորհրդին մէջ:

Եւ եթէ ոմանց այնպէս անտանելի բեռ մը կ'երեւայ, գիտես ինչ է ներքին պատճառը: Չեն ճանչնար իրենց շա- բեացը ծանրութիւնը, եւ չեն ճանչնար միանգամայն թէ որ- չափ թեթեւ բան մըն է՝ իրենց սահմանուած տեղը: Չեն ճանչնար, թէ մեղանշելով զԱստուած՝ իրենց Հայրը վշտա- ցուցին՝ անոր անսահման մեծ վայելչութիւնը ոտքի տակ առ- նելով, անարգեցին աստուածային Միածին որդւոյն արիւնը, նորէն զինքը իրենց կողմանէ խաշ հանելով, եւ արտմեցուցին Հոգին սուրբ որ զիրենք սրբացուցած էր: Չեն իմանար որ մէկ մահացու մեղքի ալ յանցաւոր ըլլալով, գատապարտելոց մա- հուան, սոսկալի գատաատանի, եւ անյոյս յախտենականու- թեան արժանի եղած են: Չեն իմանար, որ ոչ երկնից, ոչ երկրիս, ոչ հրեշտակներուն եւ ոչ մարդկան մէջ ուրիշ զօ- րութիւն մը կայ որ զիրենք կարող ըլլայ աս վիճակէն ազա- տելու, եւ Աստուած, առանց իրենց անիրաւութիւն մ'ընե-

լու, կրնայ մերժել իրենցմէ որպիսի եւ իցէ արուած հասուցումը, եւ զիրենք իրենց անգարմանելի կորստեան մէջ ձգել: Աս ամեն բան չեն իմանար. եւ իրենց շփե գուրս խստութիւն կ'երեւայ, երբ Աստուած իր բարեկամութիւնը անոնց նորէն շնորհելու համար, մինակ յանցանքնին մարդու մը խիստ ծածուկ եղանակաւ յայտնել կը հրամայէ, որպէս զի իր անուամբը զիրենք արձակէ: Չարեայ մեծութիւնը չճանչնալն է, որ աս գարմանը խիստ կ'երեւցընէ:

Բայց ի՞նչ կ'ըսէիր դուն ան հիւանդին, որն որ մահուան դուռը հասած՝ դեռ կը արանջայ, թէ կը պարտաւորի դառն դեղ առնելու, որ ստուգիւ զինք պիտ'որ բժշկէ: Ո՞վ ողորմելի. եթէ ճանչնայիր վիճակդ, որ արդէն գերեզմանի մօտ հասած ես, ստուգիւ այնչափ տրտունջներ չէիր ըներ այսպիսի դեղ մը առնելուդ վրայ, որ գլխեղ մահուանէ կ'ազատէ: Արդ՝ նոյնը ըսէ դուն նաեւ այնպիսոյն համար, որ կը արանջայ իր յանցանքները յայտնելու պարտաւորուելուն համար: Եթէ մարդկային արդարութիւնը յանցաւորներու բազմութեան մը առջեւն առնելով, որոնցմէ ոմանք տասը, ոմանք քսան տարի, ոմանք ալ բոլոր կեանքերնին թիափարութեան դատապարտուած են, ամենուն թողութիւն եւ ազատութիւն շնորհելու ըլլայ՝ մինակ աս պայմանով, որ սաստիկ գաղանութեամբ յանցանքնին մէկ մարդու մը յայտնեն, կարծես թէ՛ մէկ հոգի մ'ալ կը մնայ այն երկաթներուն տակ: Ահաւասիկ Աստուած կը շատանայ աս պայմանով գմեղ յախտենական բանաէն ազատելու, մանաւանդ թէ թող ալ չիտար անոր մէջ նետուելու եւ մենք դեռ կը արանջանք: Հոս դժուարին է որոշելը, որն աւելի մեծ է. տգիտութիւնը, թէ ապերախտութիւնը:

Գ. Գանք հիմա անոնց, որ խոստովանանքէն կը փախչին ըսելով ի՞նչ ֆէլա-թի-ն ըրած ունի՞մ. խոստովանանքի հարկոսթի-ն չունի՞մ: Ահաւասիկ մէկ խօսքով ասոր պատասխանը: Ի՞նչ ֆէլա-թի-ն կ'ընե՞մ, թէ որ ծաղու համար կ'ըսեն, յիշեն որ, ասիկա անանկ նիւթ մը չէ, որ մարդ կարող է ծաղրել առանց սրբապղծութիւն ընելու. իսկ եթէ իրաւ կ'ըսեն, իրաւցընէ լալու եւ ողբալու արժանի են. ինչու որ՝ յանցանք գործելը գէշ բան մըն է, բայց գործելէն ետքն ալ անիկա գէշի տեղ չգնելը, ստուգիւ խիստ մեծ շարիքն է: Աս աստիճանի մարդ չի հասնիր, թէ որ նախ չէ թէ միայն գերնական, այլ նաեւ բնական զգաստութեան սկզբունքները բուրրովին կորսնցուցած ըլլայ: Միայն՝ աղէկը գէշէն, մուլութիւնը առաքինութենէն, աղէկ յօժարութիւնները գէշերէն, հրամայող օրէնքները՝ արգելիչ օրէնքներէն շղանազանոցը կրնայ աս աստիճանի հասնիլ: Հարկ է, բուրրովին խղճմտանքը կորսնցուցած ըլլայ, այնչափ՝ որ գէշ առիթներուն մէջ խիղճը չզարնէ, եւ բարւոյն՝ չհաւանի: Արթութեան եւ կրօնական սկզբունքներու բուրրովին պակասութիւնը ոմանց

վրայ աս մահաբեր անզգայութիւնը կրնայ դիւրացընել, բայց ասիկա բաւական չէ, ինչու որ՝ ուրիշ մարդկան հետ կենցաղավարութիւնն ալ՝ բնական լուսոյ օգնութեամբը, զորն որ Աստուած ամենուն մտքին մէջ հեղած է, բաւականէն աւելի մարդու վրայ բարւոյն ու շարին զգածմունքը կ'արթնցընէ: Հարկ է, որ մարդ երկայն ատեն մեղանշած ըլլայ, երկայն ատեն բնութեան ամէն օրէնքները ռաբի տակ առած ըլլայ, երկայն ատեն շնորհաց ամէն ազգեցութիւններու գեմ՝ դրած ըլլայ, որ խղճմտանքի զարնելը, եւ անոր հաւանիլը չզգայ: Հարկ է, որ մտաց գատաստանը գէշ անկրօն՝ եւ ամբարիշտ գիրքեր կարգալով բոլորովին խանգարած ըլլայ. հարկ է, որ սիրտն ալ բոլորովին ապականած ըլլայ ամէն տեսակ անօրէնութիւններով: Բայց ասանց համար գրուած չէ աս զիրքս. ասոնք նախ քրիստոնէութեան ճշմարտութեանը, ու ետքը ուղղափառութեան վրայ պէտք է համադրին, կամ մանաւանդ՝ նախ պէտք են մարդու կարգ մանել եւ ետքը քրիստոնէայ ըլլալ: Անոնց վերջապէս՝ որ իրենք զիրենք բարութեան զարմանալիքները կը կարծեն մինակ անոր համար, որ չի խոստումը չի սղաններ, վերը պատասխանը տուինք, եւ հոս նորէն խօսելու տեղը չէ:

Գ. Խօսինք ուրեմն անոնց վրայ, որոնք կը յանդիմին խոստովանանքը անհաճոք բան մը կոչելու: Արդ՝ ի՞նչ բանի համար անհաճոք պիտի համարուի: Երկու պատճառի համար. նախ վասն զի խոստովանանքը՝ թողութիւն տալու այնչափ դիւրութիւն ցուցընելով, կը դիւրացընէ նորէն մեղանշելը, եւ զարծեալ վասն զի՝ մարդիկ խոստովանանք մ'ըլլալով իրենք զիրենք բաւականապէս արդարացած կը համարին, եւ ալ փոյթ չեն տանիր մեղքերնէն զգուելու:

Շատ յառաջ մի երթար, միտ դիր անգամ մը աս նոր տեսակ հակառակխօսութեան: Երբ որ խոստովանանքը հարկաւոր պարտք մը կը քարոզենք, ան ատենը ասոնք յառաջ կ'անցնին, եւ Լուսերի խօսքերովը զանիկա բռնաւորութիւն մը, խղճմտանքի տանջանք մը կը կոչեն, այսպէս անտանելի բան է. եւ երբ որ ցուցուցինք, թէ իրն այնպէս չէ, ան ատենը հակառակ կողմը կ'անցնին եւ անդիլականներուն հետ կը զրուցեն, թէ այնչափ դիւրին է որ աս դիւրութեանը համար անհամեստ բանի մը կը դառնայ: Ո՛հ, կրնանք արդեօք իմանալ թէ ի՞նչ է ուրեմն ըսածնին: Բայց մենք գանք ուղղակի պատասխանը տալու: .

Երբ բողոքականները խոստովանանքի անհամեստ ըլլալը ցուցընելու համար թողութիւն առնելու դիւրութիւնը յառաջ կը բերեն, ըսածնին ստուգիւ յիմարութիւն մըն է, բայց ասիկա իրենց կրնայ ներուիլ, եթէ մինակ արտաքին երեւոյթին վրայ մնալու ըլլան. բայց եթէ տեսակ մը ուղղափառներ ալ աս բողոքականներուն եւ անհաւատներուն զըրպարտութիւնները կ'առնեն ու կը նորոգեն, յիբաւի շատ զար-

մանալի է: Ուղղափառները պարտաւոր են դիտնալու իրենց Քրիստոնէական վարդապետութիւնը, ուստի նաեւ՝ թէ ինչ թէուութիւններ կը պահանջուին խոստովանանքի խորհուրդին օգտակար ըլլալուն համար: Արդ՝ ասոր վրայ Քրիստոնէականը ինչ կը սորվեցընէ: Նախ առաջին ամէն քրիստոնէական վարդապետութիւնները կը սորվեցընեն թէ մեղքերուն վրայ ցաւիլն առաջին թէուութիւնն է, որպէս զի խորհուրդը արդիւնաւոր ըլլայ. ամէն քարոզիչները աս կը զրուցեն, եւ ժողովրդապետները նոյնը երկայն երկայն կը մեկնեն, եւ առաքելական վարդապետները չեն դադարի երբեք իրենց խրատներուն մէջ ստեպ կրկնելու թէ ամենահարկաւոր է մեղաց վրայ ցաւիլը, եւ ամէն օր շունչ կը յոգնեցընեն ու կ'ըսեն, ամէն մարդ զգոյշ կենայ, ինք զինքը չխարէ, առանց մեղքերն ատելու հազար անգամ արձակում առնէ ալ նէ, օգուտ մը չ'ունենար: Արդ՝ ըսէ ինծի, աս է թէ չէ ուղղափառ վարդապետութիւնը: Ուրեմն ինչ հիմամբ կը զրցուի թէ խոստովանանքը կը դիւրնցընէ մեղանչելը, եւ ուղղութեան օգուտ չունի: Եթէ յատկանական, գերբնական ազգու պատճառներէ յառաջ եկող զղջումը, գործուած շարիքներէն դարչիլը, մէյ մ'ալ չմեղանչելու անկեղծ առաջադրութիւնը՝ զմեզ մեղքէ հեռացընելու եւ վարքերնիս անկեղծութեամբ ուղղելու ուրիշ ամէն կարելի միջոցներէն զօրաւոր չեն համարուիր նէ, ան ատենը՝ ալ անօգուտ է խօսիլը, դուն ալ ինծի կրնաս յաղթել ըսելովդ թէ, արեւը իր ճառագայթներովը կը թրջէ, եւ թէ լեռները օդին վրայ կը թռչին, վասն զի նոյն է համեմատութիւնը: Ուղղափառ կրօնի բնութիւնը կ'եղծանեն, երբ կը զրուցեն ստութեամբ, թէ խոստովանանքը մեզի համար ուրիշ բան չէ, բայց եթէ մեր կենաց պատմութիւնն ընել, եւ ետքը աս ինքնահասարակութիւն վրայ մեզի դէմ կ'անզգամին, բայց ան ատենը յանցանքը որուն է:

Բայց զեռ խոստովանութեան գլխաւոր մասին վրայ շխտեցայ, որ է տուած շնորհքը: Անտարակոյս զմեզ ուղղելու համար մենք ալ մեր կողմանէ աշխատելու ենք. բայց ստոյգ է միանգամայն, որ մեր ամէն ջանքն ու աշխատութիւնը ամենեւին բան չեն արժեր, եթէ Աստուծոյ շնորհքը օգնութեան չիհասնիր: Արդ՝ աս է խոստովանանքին անբաւարդիւնքը, որ սրբաբար, այսինքն՝ զմեզ արդարացընող շնորհքէն զատ, որ մեր սիրտը կը հեղու, ու խորհրդոյն առանձին գործքն է, մեզի շատ գործնական շնորհքներ ալ կը մատուցանէ, որոնք որ սրբաբար շնորհքին հետ կապուած են: Ասով քաղցր եղանակաւ մը մեր ցանկութիւնը կը զսպուի, մեր կիրքերը կը մեղմանան, միտքերնիս աւելի եւս կը լուսաւորուի, սրտերնիս աւելի եւս կը զօրանայ մեղաց դէմ պատերազմելու եւ առաքինութեան ետեւէն երթալու:

Ուստի՝ քիչ կ'անխրաւին բողոքականներուն մէջէն ու

մանք, ինչպէս Ֆից Ալիլէմ եւ ուրիշները, երբ ուղղափառաց խոստովանութիւնը հասարակաց համեատութեան համար ամեն միջոցներէն աւելի զօրաւոր կը սեպեն: Քաղաքական օտարականութիւնը ուրիշ բանի չ'օգնէր, բայց եթէ քանի մը ծանր եւ արտաքին անկարգութիւնները արգելելու, փիլիսոփայութիւնը մինչեւ հիմա պատիւ մը չըբաւ մարդկային բարքը նորոգելու մէջ. ընտանեաց գլուխներուն հսկողութիւնը իրենց տանը պատերէն դուրս չիտարածիր եւ կամ մինակ արտաքնոյն վրայ կը մնայ. բայց խոստովանանքը մարդկային սրտի խորունկը կ'իջնայ, ուր մարդիկ ճշմարտապէս բարի են կամ չար. մեզքը անմիջապէս իր ծնած ու ապականութիւն գործած տեղը կը ձնչէ, իր մեղքերը կրից կողմանէ շիղատեր, որոնք զանիկա կ'արդարացընեն կամ գոնէ կը ջատագովեն, այլ Աստուծոյ անսահման սրբութեանը կողմանէ, որ ամենեւին նպատաւոր չիկրնար ըլլալ, մեղքերը կը տեսնէ իրենց սոսկալի ազդեցութիւններովը, որ զմեզ յաւիտենական բարիքներէն կը մերկացընեն եւ յաւիտենական չարեաց մէջ կը ձգեն: Բայց ասոր համար զմեզ յուսահատութեան անդունդի մէջն ալ չի ձգեր, ինչու որ հաւատքով զօրացեալ եւ յուսով կենդանացեալ զմեզ կը լուսաւորէ, որ ճանչնանք թէ ինք զօրութիւն ունի մեղքերնիս ջնջելու, ոչնչացընելու, եւ աստուածային բարեկամութեան կապը նորոգելու, մեղքերնիս ատելու, եւ թողութիւն ինդրելու որ ըլլանք: Յանցաւորը այսպիսի յուսով լեցուած, մեղքերը ատելու կը քաջալերուի, ներքուստ կը նորոգուի, եւ քահանային արձակումը զինքը Աստուծոյ առջեւ արդարացընելով, իրեն մեծ զօրութիւն մը կը շնորհէ բարութեան ու անմեղութեան նոր կեանք մը սկսելու:

Արջայպէս՝ ուղղափառի մը, որ փորձով գիտէ, թէ ինչ է խոստովանանքը, ամենայն վստահութեամբ կը հարցընեմ. թէ ամուսին մը ընտրելու ըլլայիր, որուն աւելի քու վստահութիւնդ կու տայիր, անոր որ սուրբ խորհուրդներու ստեպ կը մերձենայ, թէ անոր, որ նոյնները կը ծաղրէ: Թէ գաշինք մը, ընկերութիւն մը գնելու ըլլայիր, զով աւելի կ'ուզէիր քեզի ընկեր կամ թողթակից առնուլ, զանիկա՞ որ կը ճանչնաս թէ ստեպ կը խոստովանի, թէ զանիկա որ խոստովանութեան վրայ կը ծիծաղի: Եւ մահուանդ ատենը, որուն կը յանձնէիր քու սիրելի ընտանիքդ, այնպիսի մարդու մը որ ջերմեռանդ է խոստովանութեան, թէ այնպիսի թշուառականի մը, որ նոյնը կ'արհամարհէ: Գուցէ թէ ան ատենուան ընկերքդ մտածելու ըլլաս, հիմակուրնէ կը լուսաւորուի: Ստոստ հռչակաւոր վարդապետը եւ կարողս Ե.ին խոստովանահայրը կը պատմէ թէ Նիւրեմպերկ քաղաքը՝ Վուտերի աղանդը ընդունելէն եւ խոստովանանքը ջնջելէն ետքը, այնչափ անօրէնութիւններով, նենգութիւններով, անիրաւու-

Թիւններով, անառակու թիւններով, հայհոյութիւններով լեցուեցաւ, որ ալ չէր կրնար դիմանալ. ուստի ազաշեց Կայսեր, որ օրէնքով մը նորէն խոստովանանքը հաստատէ, բայց Կայսրը իր իմաստութեամբը ամէն բան խորունկ տեսնելով, աս ազաշանքին վրայ աղէկ մը ծիծաղելէն ետքը պատասխան տուաւ որ, եթէ Նիւրեմպերկցիք խոստովանանքը Աստուծոյ ձեռքէն չեն ընդունիր նէ, ինչպէս զանիկա իր ձեռքէն պիտ'որ ընդունէին: Բայց ո՞վ է որ չի տեսներ հաստեղս խոստովանանքը անհամեստ ըտղներուն տրուած պատասխան մը:

Գիտեմ, որ չեն պակսիր այնպիսիներն ալ, որոնք անհամեստութիւն կը դանեն նիւթական մասին մէջ, որ խոստովանութեան առարկան կը ձեւացընէ. բայց գիտեմ նաեւ որ աս անհամեստութիւնը զանոզներն անոնք են, որոնք ըստ մեծի մասին ոչ խոստովանանք կ'ըլլան եւ ոչ ալ համեստութեան հայելի են: Անհաւատալի բան է, բայց սողոյգ: Ժամանակիս անառակութեան եւ անհաւատութեան մէջ, որ բուրբ աշխարհքս կ'ողողէ, դեռ կը գտնուին տեսակ մը մարդիկ, որ հին փարիսեցիներէն ամենեւին չեն զանազանիւր թէ իրենց վարքովը եւ թէ իրենց սուտ զգուշութեամբը: Հին փարիսեցիները, ինչպէս Յիսուս Քրիստոս կը վկայէ, ազահ, կեղծաւոր, հպարտ, արտաբուստ դերեղման բռեալ, եւ ներքուստ ամենայն անօրէնութեամբ լի էին. հիմակուան փարիսեցիներն ալ ասոնցմէ տարբեր չեն, թերեւս աւելի եւս շարագոյնվածն զի անոնց ամէն մտլութիւններուն վրայ նաեւ անկրօնութիւնը կ'աւելցընեն: Փարիսեցիները, իրենց վարուցը վարչութեանը շնայելով, զայլթակղել մը կը ցուցընէին Մարմնացեալ Սրբութեան, Յիսուսի Քրիստոսի ամէն խօսքերուն եւ ամէն գործքերուն վրայ. աս մեր փարիսեցիներն ալ նոյնը կ'ընեն, թէ քարոզին բերնէն բառ մը փախչելու ըլլայ, թէ խոստովանահայրը հարցմունք մը ընելու ըլլայ, եւ կամ քահանայ մը ընկերութեան մը մէջ տեսնուելու ըլլայ: Հին փարիսեցիները կ'ամբաստանէին եւ կը զրպարտէին աստուածային Փրկիչը իր արտաքին գործքերուն համար եւ ասոնց համար իրեն զեմ զեչ կը զրուցէին. հիմակուաններն ալ նոյնը կ'ընեն, բերներնէն թոյն ու դառնութիւն կը թափեն քահանաներուն անպարկեշտութեան եւ համարձակութեան վրայ, ինչպէս իրենք կը զրուցեն: Արդ պսպխի փափուկ հոգիներուն հետ ինչպէս պէտք է վարուիլ: Այնպէս՝ ինչպէս մեր Աստուածային վարդապետը վարուեցաւ, որն որ ամենեւին իրենց շարագած եւ թիւր գայթակղութիւններուն իրաւացի պատճառ մը չտալէն ետքը, իրենց շախտութիւնը եւ զրպարտութիւնները բանի մը տեղ չէր դնէր:

Ստոյգ է՝ որ քահանան կը պարտաւորի հարկաւոր զգուշութիւններն ընելու, երբ ամպիսնէն եւ կամ խոստովանարանին մէջ կը խօսի: Ասիկա խափ կը պահանջէ իր

վիճակին արժանաւորութիւնը, իր պաշտօնին սրբութիւնը, ստուածային բանին մեծ վայելչութիւնը, գայթակղութիւն չտալու հարկաւորութիւնը, հաւատացելոց հոգեւոր բարիքը, եւ սուրբ կանոններուն հնազանդութիւնը, բայց սէրն ալ կը պահանջէ, որ քրիստոնեայ ժողովրդեան վերքը չծածկուի, եւ խոհեմութեամբ, ու հաստատութեամբ բժշկուի: Զարմանալի բան: Աշխարհքս սյսպիսի աղտեղի ջրերուն մէջ նաւարկել ըլլալու վրայ է, հիմակուան խօսակցութիւններն ալ ուրիշ բան չեն, բայց եթէ շարունակեալ անմարտը եւ աղտեղի խօսքեր, սներու, խանութներու, փողոցներու, հրապարակներու մէջ ասոնց վրայ կը խօսուի, թէ ատրոնները զուգրութեանց արձապանք մ'եղած են, երաժշտութիւններն ուրիշ բան չեն շնչեր, բայց եթէ կրից գրգռութիւն, ծաղկեալ ընկերութիւններն անգրգասա մերկութեան խումբ մ'եղած են, աղջկանց եւ տղոց ձեռքը արուած ռոմանները սիրահարութեան հիւսուածքներն են, պատերէն կախուած պատկերներն ու նկարները գայթակղեցուցիչ են, նոյն իսկ ընտանիքներն որ ժամանակ մը պարկեշտութեան տաճարներ էին, անհաւատարիմ եւ անկարգ ամուսիններէ ապականած են, եւ ոչ որ կը բողբէ. եւ միայն ամենայն անհամեստութիւն անոնց վրայ է, որոնք որ եկեղեցւոյ եւ խօստովանարանի մէջ կը ջանան սյսպիսի պղծալից հեղեղի մը դէմ թուամբ մը դնելու: Իրացընէ կեղծաւորութիւնը, ստութիւնը, փարիսականութիւնը, ասկից աւելի յառաջ չէր կրնար երթալ: Անանկ կ'երեւայ թէ, ալ շարիքը դէշ գործելու վրայ չըլլայ, հապա դէշ գործքէ մարտելուն վրայ: Հասարակօրէն աս գիտողութիւնը եղած է, որ որչափ աւելի առանձնական մը, երկիր մը ապականած է, սյնչափ աւելի արտաքուստ ծանրակեցութիւն մը կը ցուցընէ, ինչպէս Անգղիա կը պատահի: Նոյն իսկ Անգղիացւոց վկայութեամբը աշխարհքիս վրայ Անգղիա ամենէն աւելի ապականած երկիրն ըլլալովը իր իմաստակութիւնները, եւ շինծու զգուշաւորութիւնները ան աստիճանի հասցուցած է, որ ծիծաղական բան մը եղած է: Բայց ուղղափառ Եկեղեցին, որ չէ թէ արտաքին երեւոյթներու, այլ ճշմարտութեան կը նայի, չէ թէ միմակ մարդկան աչքը, այլ գլխաւորաբար Աստուծոյ աչքը կը գիտէ, աս տեսակ կարկատուն կեղծիքներէն հեռու է, կը խօսի, եւ պիտ'որ խօսի միշտ ցորչափ հարկաւոր է հոգիները փրկելու, բանի տեղ չի դնելով ոչ հին եւ ոչ նոր փարիսեցիները, եւ սյսպէս չէ թէ միայն ճշմարիտ համեստութեան երեւոյթը, այլ անոր էութիւնը միշտ կը պահպանէ:

Խօստովանանք՝ Կանաններուն՝ ընտանեաց Իւզովի Կանաններուն մէջ Կանաններուն իմանալու կը ծառայի: Ասով Ինչ կ'ուզեն ըսել: Իրք թէ աս միջոցով քահանաներն ընտանեաց խաղաղութիւնը կը վրձնողեն: Ամեն բանէն յառաջ ով

որ քանի մ'անգամ քրիստոնէական վարդապետութեան ներկայ գտնուած է, գիտէ, թէ խոստովանանքը ուրիշ վախճան չունի, բայց եթէ լսել եղած մեղքերը՝ որպէս զի անոնց ապաշխարանքն եւ արձակումը տրուի, կամ թէ՛ հոգւոց առաջնորդութի կենաց սյլ եւ սյլ վտանգներուն մէջ, առանց ամենեւին այնպիսի նիւթերու մէջ մտնելու որոնք իր վախճանէն դուրս են: Մանաւանդ որ՝ ամէն քրիստոնէական վարդապետութիւններու մէջն ալ խոստովանութեան վրայ դրած պայմաններէն մէկն աւ է, որ ապաշխարողները խոստովանութեան շփերարեքած խօսակցութիւններէն պէտք է զգուշանան:

Իսկ եթէ իր հոգւոյն որպիսութիւնը յայտնելու, եւ կամ քանի մը դժուարութիւններու մէջ լուսաւորութիւն մ'առնելու համար, երբեմն հարկ կ'ըլլայ, որ խոստովանահայրն ընտանեաց որպիսութեան վրայ տեղեկութիւն մ'ունենայ, ասիկց աւելի ինչ օգտակար բան կրնայ ըլլալ: Ո՛վ չիգիտեր որ ընտանեաց գաղտնիքներուն մէջ իրացընէ այնպիսի ցուալից խաչեր, այնպիսի դժուարին պարտաւորութիւններ, եւ այնպիսի պարագաներ կը գտնուին, որոնց մէջ շատ դժուարին է Աստուծոյ հաւատարիմ մնալը: Արդ՝ Աստուած խոստովանահայր մը սահմանելէն աւելի մեծ եւ անճառ նախախնամութիւն մը կրնա՞ր ցուցընէլ, երբ նոյն խոստովանահայրը մէկ կողմանէ պարտաւոր է ամէն լսածներուն վրայ ամենամեծ գաղտնութիւն պահելու, եւ մէկալ կողմանէ հօր պէս խորհուրդ ու խրատ տալու, գաղտնի վէրքերը պալամով բժշկելու, ու խոստովանորդին զօրացընելու, հօգի տալու եւ առաքինութեանց դժուարին ճամբուն մէջ օգնելու կը պատաւորի, ուր եւ երբ հաւատացեալները կարօտ կը գտնուին: Ա՛հ, խոստովանութեան զէմ խօսողները սուսգիւ շին գիտեր, թէ որչա՛փ իրեն պարտական են ընտանիքները: Եթէ իրենց ծառաներն ու հպատակները, հազար ու մէկ եղանակաւ շին գողնար եւ շին խարեր նէ, ասիկայ շատ անգամ խոստովանանքին ազդեցութենէն է: Թէ որ իրենց որդիքն եւ աղջկուները անմեղութիւններն կը պահեն, եւ բոլորովին շարութեան մէջ շին իյնար նէ, շատ հեղ խոստովանանքին պտուղն է:

Շատ ամուսիններու հաւատարմութիւնը, իրենց անգութ էրիկներուն ձեռքէն տարիներով քաշած նեղութիւններուն մէջ ցուցըցած համբերութիւնը, մինակ խոստովանանքի մէջ գտած մխիթարութեան, եւ քաջալերութեան գործքն է, որ իրենց հօգի եւ զօրութիւն կու տայ ամէն բան սիրով քաշելու յաւիտենական փրկութեան հասնելու համար: Նոյնպէս շատ էրիկ մարդկանց համբերութիւնը, որ աշխարհաւեր ու թեթեւամիտ կնիկներնուն այլանգակութիւնները լռութեամբ կը տանին՝ խոստովանահօր տուած խորհուրդներուն պտուղն է: խոստովանութեան մէջ թշնամութիւնները սրտանց մեկգի կը ձգուին, որովհետեւ ասիկայ հարկաւոր թէ՛ու-

Թիւն մըն է Աստուծո՛վ Թողութիւն ընդունելու. հոն, ապաշխարողը առաջագրութիւն կը գնէ ընկերին ունեցածին ու պատուոյն հասցուցած մնասը կատարելապէս հասուցանելու. հոն որդւոցը վրայ աւելի հսկելու, հոն արդարութեան դէմ չգործելու, հոն իր վիճակին ամէն պարտքերը կատարելու: Եւ եթէ գնենք նաեւ որ խոստովանանքը մարդը անմեղանշական չընէ, այսու ամենայնիւ՝ շատ եւ շատ եղանակաւ մեղքերուն թէ՛ թիւը եւ թէ՛ ծանրութիւնը կը քիչցընէ, եւ ներքին զօրութիւն մը կու տայ ամէն տեսակ առաքինութիւններու: Մեծ բան, որ ինչպէս չեն տեսներ՝ թէ Աստուած աս խոստովանութեան սուրբ խորհուրդը դրած չըլլար նէ, հարկ էր մարդկանց բարւոյն համար ասոր նման՝ չեմ գիտեր ինչ բան մը սահմանել, երբ որ նոյն իսկ հեթանոս փիլիսոփաները խորհուրդ կու տային հաւատարիմ բարեկամ մ'ունենալու, որ կարենային անկից լոյս ու խորհուրդ ընդունիլ իրենց կենացը գծուարին պարագաներուն մէջ: Բայց ես չեմ զարմանար, որ չեն տեսներ ստիկայ. ինչու որ շատոնցունէ աս բանը դիտած եմ, որ չկան այնպէս կարճ խելքով՝ մարդիկ, ինչպէս աս գծրախաները, որ կրօնի դէմ կը խօսին: Շատերուն վրայ՝ այնչափ սրտի շարութիւնը չէ, որչափ մտաց պակասութիւնն է պատճառը, որ այնպէս դէմ կը խօսին, ու կը գործեն. եւ ամենէն հասարակ պատճառներուն ալ խելքերնին չհասնելով՝ կը դայթակղին ու կը հայհոյեն. Զոր ինչ ո՛վ ի՛ման, հայհոյին:

Ե. Աւերջապէս Խոստովանանքը սոփիանս-իկաներոյն յետո՛ւ մէկ ուրիշ ինքնիշխան է: Իրաւցընէ կ'ամշնամ ես ասոր պատասխան տալու, եւ կարծեմ թէ, ով որ այսպիսի թըշնամանք մը Եկեղեցւոյ երեսը զարնելու կը համարձակի, այնպիսին գծուարաւ կրնայ իր միտքն ուղղել: Այսու ամենայնիւ՝ որովհետեւ չկայ սլլանդակութիւն մը որ, որչափ ալ անհաւատալի ըլլայ, գոնէ մէկը կամ մէկալը շարժէ՝ թէ եւ համոզելու ալ չըլլայ, ասոր համար քանի մը խօսք ըսելը հարկ է:

Մեծ յանցանքները չեն գործուիր առանց մեծ վախճանի մը: Հոն յանցանքը կարծածէր աւելի մեծ է: Չէ թէ միայն բնութեան սուրբ օրէնքներուն, այլ նաեւ Աստուծոյ եւ Յիսուսի Քրիստոսի դրական օրէնքներուն եղծուին է: Ուրեմն քահանայ մը՝ անտարբերութեամբ աշխարհքիս ամենէն զգուելի զաւաճանութիւնը պիտ'որ ընէ անոնց՝ որ իր քաղաքակիցները, իր եղբայրները, իր բարեկամները, իր ազգականներն են. ինք զինքը Եկեղեցւոյ ամենասուկալի պատիժներուն՝ մեծ նզովքներու տակ պիտ'որ ձգէ, եւ բոլորովին անզգայ պիտ'որ ըլլայ մարդկային արժանաւորութեան զգածմանցը, ուխտամտանքի ամէն խայթերուն, ու ատեաններու վախերուն աստուածային արդարութեան սոսկումներուն: Այսպիսի մեծ

յանցանք մը հասարակ բան մը պէտք էր ըլլալ նաև ամենէն սուրբ քահանաներուն, եւ ամենէն կատարեալ կրօնաւորներուն: Եւ իրենց մէջէն երբեք պիտ'որ չգտնուէր եւ ոչ մէկը, որ վերջապէս խղճմտանքի դալով այսպիսի զարհուրելի սքրագործութեան մը վրայ երթար՝ հաւատացեալներուն ազդեցութիւն մ'ընէր իրենց ազատութեանը համար: Մանաւանդ թէ՛ պատշաճ է ըսելը, թէ այսպիսի խարէութիւն մը ժողովրդեան մէջ պահպանելու համար, ամէն քահանայք խօսք մէկ ըրած պիտի ըլլային աս խարէութիւնը յառաջ տանելու, եւ որպէս զի դիւրաւ յաջողցնէին, պէտք էին նախ իրենք զիրենք խարել, ինչու որ իրենք ալ կը խոստովանին: Ով որ աս ամէն բանի կը հաւատայ, ստուգիւ մեծ հաւատք մը պէտք է որ ունենայ: Բայց, այսպիսի սքրագործութեան մը վախճանը ինչ կրնայ ըլլալ: Փամանակաւոր օգուտ մը: Բայց ամէն մարդ կը տեսնէ, թէ ոչինչ ժամանակաւոր օգուտ մը կրնայ այն վատահամբաւութեան հատուցում ընել որ պիտի ժառանգեն: Առաջարկութիւններու օգնելը: Բայց՝ կան տեսակ մը կառավարութիւններ որոնց մեծ բան է հանդուրժելը Աստուծոյ սիրոյն եւ անոր օրէնքները պահելու համար: Իբրացընէ՛ կան արդեօք այնպիսի ստիկանութիւններ եւ պաշտօնեաներ ալ, որոնք այնպէս զարմանալի եղանակաւ Եկեղեցւոյ եւ եկեղեցականաց օգնած ըլլան, որ ասոնք ալ պարտաւորին իրենց ծառայութիւն մ'ընել հոգինին, զԱստուած, եւ յսխտենականութիւնը զօհելով: Գուցէ ստանկը: Բայց ով որ միտքը գրած է ստակ ժողովելու այսպիսի գնով, այնպիսին շատ աւելի դիւրութեամբ նոյնը կրնայ ընել, քան թէ համբերելով այն տաղակութեան եւ երկայն ժամերուն խոստովանութեաններու մէջ, որ մարդու զօրութիւններն եւ կեանքը կը փճացընեն: Ինչ ուրեմն կրնայ ըլլալ այսպիսի անհնարին շարեաց փախճանը: Մարդիկ սովոր չեն մասնիչ ըլլալու, բայց եթէ իրենց մեծագոյն բարոյն համար:

Բայց ասկից մեծ սքրագործութիւնները չեն հաւատացուիր առանց մեծ փաստերու: Արդ՝ ո՛ւր են ասոնք: Եթէ բաւական է, որ առասպելաբոյս մը՝ կամ լրատպատում գրագէտ մը ամբարշտութեամբ իր մէկ պատմութեան հիւսուածքին մէջ խոթէ Սուրբ խորհուրդի մը պատահած պղծութիւնը. բաւական է, որ քահանայ մը թատերական տեսարանի մէջ երեցընէ, եւ զանիկա ան աստիճանի ամբարիշտ մէկը նկարագրէ, որ այսպիսի նենդութենէ արատաւորուի, ան տունը ալ աշխարհքս հարկաւորութիւն չունի տեսաններ՝ զատաստաններ դնելու: Բայց եթէ կը պահանջուի, որ յանցանքը ցուցուի, որպէս զի հաւատացուի, ո՛հ, ինչու ուրեմն այն զարհուրելի զրպարտութիւնները հրատարակող յանցաւոր քահանան չեն ծանուցաներ, անունովը չեն ցուցընէր. ինչու չեն նշանակեր տեղն ու ժամանակը ուր յանցանքը պատահեցաւ,

ինչո՞ւ զանիկայ դատաստանի առջեւ չեն հաներ, ինչո՞ւ վհաները չեն կանչեր, ինչո՞ւ անիկայ չեն խայտառակեր յաղթահարելէն ետքը: Աստուծոյ ողորմութեամբը այս գեպքը պատահած չէ, ինչու որ՝ Աստուած նախախնամութեամբը կը հսկէ այն անբեկանելի կերպն վրայ:

Բաց ասիկց, վերջապէս ի՞նչ են այն ոստիկանութիւնները, որոնց ձեռքը քահանաները գործիք մը պիտ'որ ըլլան: Քանի մը ապուշ պարզամիտներ կը կարծեն թէ, ասիկայ անթափանցելի խորհուրդ մըն է, բայց չեն գիտեր, որ մեր օրերը խորհուրդները մինակ կրօնի մէջ մնացած են: Ուստիկանութիւնները կազմողները մեր աներուն մէջն են եւ մեր մէջը դիշեր ցօրեկ ընտանութեամբ կը նստին կ'ելլեն, չեմ ուզեր ըսել, թէ շատ անգամ ասոնց մէջէն շատերն ալ նոյն իսկ կառավարութիւններուն բերնէն բան որսալ գիտեն: Ասոնք են այն գործակատարները, բարձր պաշտօնատէրները, գործակալները, եւ ոստիկանները ու ասոնց նմաններն: Արդ՝ ինչ կեցեր ես, կանչէ յորդորէ առնալն ալ, որ պատմեն քեզի ինչ որ խոստովանահայրներէն լած են, կամ գտնէ թո՞ղ վկայեն քեզի որ ասոնցմէ զաղտնեաց յայտնութիւն մը ընդունած են: Այնչափ աղմուկներուն մէջ, որ պատահեցան աս վերջին տարիները, առն ծածկուած եւ խստիւ պահուած թղթերն ալ ամենուն ձեռքն ինկան, քսուները, լրտեսները, բանբերները եւ միջնորդները, նոյնպէս ասոնց՝ մէկին մէկալին վրայ յայտնածները, առն բան, ճանչցուեցան. արդ՝ ինչպէ՞ս այսպիսի զարհուրելի յանցանքի մը եւ ոչ նշմարանքը տեսնուեցաւ երբեք քահանայի մը կողմանէ: Պուցէ թէ զգուշաւորութիւնը կամ խոհեմութիւնը ասիկայ ծածկած է հասարակութեան աչքին առջեւ: Բայց տեսած ենք որ ընկերութեան սիրտը՝ կառավարութեանց կողմանէ պաշտպանութիւն մը գտնելով՝ զաղտնի գիւտներուն մէջ մտած՝ ամենազաղտնի թղթերն ալ քննած ու հրատարակած է, գայթակղութիւն ձգելու բաղձանքովը՝ ու անանկ տեղեր, որ առիթ ալ չկար, ու միանգամայն առանց ակնածութեան, որ կը պահուի թշնամեաց նկատմամբ, չեմ ըսեր մարդավար անձինքներու, հապա մինչեւ անոնց մէջն ալ, որոնք որ բոլորովին ամբարշտութեան ծայրը չեն հասած՝ եւ փողոցներու տիղմը չեն: Եւ եթէ յայտնութիւններ եղած չեն նէ, պատճառն ան է որ յայտնուելու բաներ չկային: Այսչափ բաւական է այսպիսի անամօթութիւններու վրայ՝ աս միայն հաստատուն մնայ, որ ուրիշ պատճառ մը չունին, բայց եթէ խորին ամբարշտութիւն մը որով այսպիսի գիւտեր կը հնարեն, եւ ասիկց թո՞ղ միշտ համոզուին հաւատացեալները, որ ապաշխարութեան խորհուրդը պէտք է որ մեծ բարիք մ'ըլլայ, որովհետեւ Աստուծոյ թշնամիներն այնչափ կատաղութեամբ անոր գէժ կը յարձակին:

Հաղորդութիւն:

Ա. Ես անարժան եմ: — Բ. Հաս յաճախ ընդունիլն անոր յարգութիւնը կը պակսեցընէ: — Գ. Անոնք, որ սակայ կը հաղորդին, ամենէն աւելի անսանկի են:

Ամէն մարդ գիտէ որ կրօնական կրթութիւններէն փախչողները նաեւ ամենասուրբ խորհուրդին չեն մերձենար: Բայց ո՞վ կրնար հաւատալ, թէ այսպիսիները նաեւ պատճառներ կը փնտռեն, որ իրենք զիրենք արդարացընեն, եւ ուրիշներն ալ սուրբ սեղանէն հեռացընեն, եթէ աչքով տեսած չըլլայինք: Չարիք մը կ'ըլլայ իրենց թէ ուրիշները կը հաղորդուին: Մանաւանդ թէ՛ լաւագոյն չէր ըլլար, եթէ խօսք չընէին եւ կամ եթէ իրենց վարքն այս աստուածային խորհուրդին արժանաւոր չէր նէ, գոնէ թող տային որ ուրիշները հանդարտութեամբ վայելէին: Այսու ամենայնիւ իրն այսպէս է, կամ որ ուրիշին բարիքը աչքերնին նախանձէն կ'այրէ, եւ կամ որ ուրիշին օրինակը սրտերնուն խիստ յանդիմանութիւն մըն է, ուստի չեն կրնար քաշել որ ուրիշները զՅիսուս ընդունին, եւ որպէս զի զանոնք ալ հեռացընեն, մինչեւ առաքինութիւններէն ալ իրենց պատճառներ կը փնտռեն: Մէյմը կը զրուցեն թէ անարժան ենք այսպիսի սքանչելի խորհուրդի մը մերձենալու, մէյ մ'ալ թէ շատ հեղ ընդունիլը յարգութիւնը կը պակսեցընէ սովորական բան մը ընելով, եւ երբեմն ալ կը ծաղրեն եւ վար կը զարնեն սակայ հաղորդուողները: Իրենց ջանքն ան է, որ այն աստուածային սեղանը երեսէ ձգուած մնայ: Եւ որովհետեւ փնտրը կարծուածէն աւելի խիստ մեծ է, անոր համար անկարելի բան է լռելը աս խաբէութիւններուն վրայ, որ առաքինութեան կերպարանաց տակ ծածկուած են:

Ա. Եւ ամէն բանէն առաջ, Մե՛ք, անարժան եմ, կ'ընէն, այսպիսի Բժ ինքնորոշին. եւ ես պատասխան կու տամ թէ ստուգիւ իրենց կարծածէն շատ աւելի անարժան ենք: Ասիկայ չէ թէ խօսքով մինակ կը զրուցեմ, այլ կ'ուզեմ որ իրենք իրենց ձեռքովը շոշափեն: Այս աստուածային խորհուրդին մէջ պարունակուածն ինչ է. Յիսուսի Քրիստոսի Տեառն մերոյ մարմինը, արիւնը, հոգին եւ Աստուածութիւնն է, հոն են այն աստուածային աչքերն, որ բոլոր երկինքը սիրով կը բորբոքեն, այն օրհնեալ ձեռքերն եւ այն ոտքերն որ մեզի համար խաչին վրայ դամուեցան, այն կողը, այն սիրան որ ամէն երանելեաց բերկրութիւն կու տան, այն աստուածային արիւնը, որուն մէկ կաթիլը մինակ բաւական է ամբաւ աշխարհքներ փրկելու. այն մարմինը, որ հա-

տուձոյ կամաց եւ հրամանին դեմ անհնազանդութեան ու ապրտ-
տամբութեան վրայ հիմնուած է:

Բայց՝ Եկեղեցին — Լ. կ'ըսեն, Գ—հ կ'ըլլայ թէ Կ—ոյն ձեռ-
նագամ ՚ը հ—աբար—ինն: Կրնայի շուտ մը պատասխան տալ,
թէ ինչո՞ւ ուրեմն գոնէ տարին մէկ անգամ շեւ ընդունիր: Արով-
հեակեւ պսպէս բացայայտ կը ճանչնաս պարտաւորութիւնը,
կատարե ուրեմն: Բայց սուտ է ան, թէ Եկեղեցին մէկ ան-
գամով կը շատանայ: Մէկ բանի մը զիջանելու, եւ անով գոհ
ըլլալու մէջ մեծ տարբերութիւն կայ: Եկեղեցին կը բաղձայ,
որ հաւատացեալները ստեպ երթան առ Ս. Հաղորդութիւնը,
բայց որովհետեւ ասիկայ ամէն մէկէն չի կրնար յուսալ, կ'ուզէ
որ գոնէ տարին անգամ մը կատարեն, շնորհներուն դեմ
պատիժներ ու բանադրանքներ սպառնալով: Եկեղեցին աս
նիւթիս մէջ պնայէս կը վարուի, ինչպէս որ որգեսէր մայր
մը իր հիւանդ զուկին հեռ կը վարուի, որն որ չ'ուզեր ամե-
նեւին կերակուր ուտել, առ, կ'ըսէ, իմ սիրոյս համար, գոնէ
աս կտոր մը կերակուրը, որպէս զի բոլորովին անօթիութենէ
չմեռնիս: Բայց՝ ո՞վ չիտեսներ, որ գթած մայրը կը բաղձայ
որ իր զաւակն ալ ուրիշներուն պէս առողջ ըլլայ, եւ կարող
ըլլայ ոչ միայն ապրիլ, այլ նաեւ առաւելութեամբ կերա-
կուրն ուտելով, աւելի եւս զօրանայ եւ վայելէ իր բարեկեն-
դանութիւնը:

Եկեղեցւոյ դիտաւորութիւնը՝ կ'իմացուի իր հրատա-
րակած սահմանադրութիւններէն, տուած կանոններէն, գու-
մարած ժողովքներէն, իր Հարց եւ վարդապետաց վարդա-
պետութիւններէն եւ սրբոց վարքերէն, որոնք իր սիրելի որ-
դիքն ըլլալով իր հոգւոյն աղէկ թափանցած՝ իր հոգին ստա-
ցած են: Արդ Եկեղեցին ասոնց ամենուն բերնովը մեզի կ'ա-
զաղակէ, որ ստեպ ստեպ Հրեշտակաց Հացն ընդունինք: Սուրբ
հարբ եւ վարդապետք ամենայն եռանդեամբ զմեզ ասոր կը
յորգորեն, Սուրբերն իրենց վարքովը տուած օրինակէն զատ,
իրենց քարոզութիւններուն մէջ ամենայն զօրութեամբ սուրբ
Հաղորդութիւնը ստեպ ընդունելու յորգորեցին, մեր հաւա-
տոյ առջի նախահարբը գրեթէ ամէն օր կը հաղորդուէին, եւ
բոլոր Եկեղեցին Տրիսակնդեան ժողովքին մէջ գումարուած՝
բարձրաձայն հրատարակեց, թէ կը բաղձայ, որ այն առջի
երջանիկ դարերուն սովորութիւնը նորոգուի, ուր հաւատա-
ցեալներն այն աստուածային հացով ամէն օր կը կերակրէին:
Ահա ասիկ ասոնք են Եկեղեցւոյ եռանդուն բաղձանքը: Ու-
րեմն՝ տարին անգամ մը հաղորդուին Եկեղեցւոյ մեզի տուած
շօփը չէ, այլ վերջին սահմանն է, որուն կը զիջանի, եւ աս-
կից անդին իր բանադրանքներովը կ'որոտայ:

Մեր անարժանութիւնը ճանչնալուն օրինաւոր հետեւ-
ութիւնն աս միմակ կրնայ ըլլալ, որ առանց պատրաստու-
թեան չմերձենանք. բայց գթախոտութեամբ միմակ աս հե-

աւելութիւնն է, որ շէն իմանար անսնք, որոնք իրենց անարժանութիւնն պնշափ կը հրատարակեն: Ինչու որ, հասարակօրէն ասոնք են, որ տարի մը մեղքերու, եւ ծանր մեղքերու մէջ անցընելէն ետքը, աւելի ձեւի՝ քան թէ իրենց յանցաւորութեան վախճան մը ապու համար՝ Աստուծոյ պաշտօնէին առջեւը կ'ելլեն: Խոստովանանքնին, Աստուած դիտէ ինչպէս, լմնցընելէն ետքը, կը պահանջեն, որ քահանան առանց ընդգիմութեան մը այն աստուածային սեղանին մօտեցընէ զիրենք, երբ որ դեռ հայհոյութիւններու, պղծութիւններու հօտերքը վրաներնէն կը բուրեն: Գժրախա է ան քահանան, որ ասանկներն աւելի աղէկ արամադրելու համար արձակումը քիչ մը կ'ուշացընէ: Ար բարկանան, կը սպառնան, եւ կը յանդգնին ըսելու, թէ ալ ասկից ետքը ապաշխարութեան խորհուրդին պիտ'որ շմբձենան, կարծես թէ խոստովանելնին Աստուծոյ իրենց կողմէն եղած շնորհք մըն է, եւ ոչ թէ ամենամեծ ողորմութիւն մը, որ կ'ընդունին: Աս պատճառաւ է որ շատ անգամ այս աստուածային սեղանին կը մերձենան, առանց մեղքերնուն վրայ անկեղծ զղջում մ'ունենալու, ու առանց իրենք զիրենք ուղղելու եւ վտանգներէն հեռանալու առաջադրութեան, մինակ նիւթապէս պարտքերնին կատարելով. եւ Աստուած տար, որ իրենց կենացը պնշափ յանցաւորութիւններուն վրայ նաեւ սրբապղծութիւն մը շաւելցընէին:

Ասոր ներհակ՝ ո՞վ է որ ստեպ հաղորդուողէն աւելի քիչ անարժանութեամբ աս սուրբ խորհուրդին կը մերձենայ: Մօտ ատեն սրբութիւն առնող մարդը կամ ընդունած սրբարար շնորհքին գանձը դեռ կենդանի կը պահէ եւ կամ զբժրախարութեամբ աս շնորհքը կորսընցուցած է: Թէ որ կորսընցուցած է, ի վերայ այսր ամենայնի շարեաց անդունդի մէջ ան աստիճանի ընկղմած չէ, ինչպէս ուրիշ մէկը, որ խորհուրդներէն հեռու կը պտըտի: Անոր համար ալ կորսընցուցած շնորհքը նորէն զիւրութեամբ կը ստանայ ապաշխարութեան խորհուրդին մէջ, որն որ սուրբ Հաղորդութեան ամենահարկաւոր արամադրութիւնն է, եւ քիչ զժուարութիւն կը զգայ խոնարհութեան, յարգութեան, զղջման, սիրոյ զգածմունքները սրտին մէջ զարթուցանելու, որոնք որ աւելի մերձաւորու հարկաւոր արամադրութիւններ են, աւելի նպաստներ ընդունելու: Արդ՝ գործադրութեան մէջ, ըսածներնուն բոլորովին հակառակը կ'ըլլայ. այնչափ շուտ շուտ չենք մերձենար, կ'ըսեն, Հաղորդութեան, վասն զի անարժան ենք, եւ անարժանութեամբ կը մերձենան, վասն զի բաւական շուտով չեն մերձենար:

Բայց՝ օւղղափառաց համար հարկաւոր էին արդեօք այսչափ խորհրդածութիւններ: Եթէ Յիսուս ամենեւին հրաման տուած չըլլար, հապա մինակ ակնարկութիւն մը, մինակ

բազմանք մ'ալ յայտնած ըլլար, այս ակնարկութիւնը բաւական պէտք էր ըլլալ սրբութեան մերձեանալու անոնց ամենուն համար, որոնց սրտին մէջ հաւատոյ մեծագին գանձն անկորուստ պահուած է:

Եթէ քնքշանք, հապտանք, կեղծիք, կեղծաւորութիւն չէին այն գրգռութիւնները, զգայականութիւնները, եւ բարեւրութիւնները որ աշխարհքս կը կեղծէ, ո՞վ այսպիսի ընդարձակ սիրոյ մը հրդեհը, եւ սաստիկ եռանդեան բորբոքը պիտ'որ լուցանէր, բայց եթէ Յիսուս Քրիստոս Ս. Խորհուրդին մէջ: Ինչպէս: Միթէ հոս Աստուած մը մեր սիրոյն համար ոչնչացած չէ: Չէ թէ մարդու, հապտանդարաբաժի մը կերպարանքի ներքեւ ծածկուած չէ: Ինք՝ մշտնջենաւոր սիրոյ սերի մը՝ գիշեր ու ցորեկ սուրբ տապանակներուն մէջ գոցուած ու ծածկուած չէ՞ մինակ մեր սիրոյն համար: Գուցէ ճշմարիտ չէ՞, որ ինք աս վախճանաւ իր ամենակարողութեան ամենէն զարմանագործ հրաշքները, իր անհուն իմաստութեան ամենախոր հնարքները, իր անսահման բարութեան անձառելի քաղցրութիւններն ի գործ կը դնէ: Այսպիսի վիճակ մը որպիսի զոհեր իրմէ կը պահանջէ: Գուցէ թէ ստոյգ չէ՞, որ մեր մէջը եւ մեզի հետ գանուելու համար անարգ մարդիկներու ալ իշխանութիւն տուած է զինք երկինքէն երկիր կանչելու, անարժան ձեռքովին շոշափելու, եւ ուղածուն պէս պահպանելու, եւ նաեւ զաղջ հաւատացելոց զանցառութեանը, անկարգութեանը, եւ սրբապիղծներուն արհամարհութեանը, եւ նոյն իսկ թշնամիներուն անարգութեանը մատնելու: Եւ այս ամենայն գուցէ թէ իր օգտին կամ բարոյն համար էին, չէ նէ մեր վրայ ունեցած ամենասուրբ սիրոյն եւ մեր հոգւոյն օգտին համար: Բաց ասկից՝ բաւական չհամարեցաւ մինակ մեր մէջը բնակելը, որն որ արդէն մեծ շնորհք մըն էր, ուզեց միանգամայն մեզի հետ այնպիսի ներքին, ազնուական, անձառելի միաւորութիւն մը ունենալ որուն վրայ բովանդակ եկեղեցին կը զարմանայ, հրեշտակները կը նախանձին, եւ բոլոր երկինք կը հիանայ: Եւ այսպիսի սիրոյ մը անհասանելի խորութիւնը, անդունդը եւ սքանչելիքը զեռ զմեզ անտարբեր, գա՞ղջ, եւ անհնազանդ եւ ամենեւին հասուցում մը ընելու անկարող պիտ'որ գտնեն: Ո՛հ, ընթերցողդ, ալ մի հաւատար ան թշուառականներուն խաբէութեանը, որ կը պարծին մտաց սրութիւն, խորհրդոց բարձրութիւն, սրտի բարութիւն, հոգւոյ վեհութիւն ունենալու ու կամ երբեք մտքերնին չէ հասեր, թէ ինչ է աս Խորհրդին աստուածային բարձրութիւնը, եւ կամ սրտերնին երբեք այսպիսի ամենարարի Աստուծոյ մը համար սիրոյ շարժում մ'ունեցած չէ: Մեծ հոգիները, զգայուն հոգիները, վեհ հոգիները, Սրբուհի Թերեւսա, Կատարինէ Սիննացի, Ստանիսլաուս-Քոստրա, Եարութիւն Պայլոնի եւ ուրիշ ասոնց նմաններն էին, որոնք որ այնպէս

էին Սրբութեան առջեւ՝ ինչպէս մտ՛ մը արեւին առջեւ: Գեղաներունը թէաարաններու եւ ուսմաններու մեծանձնութիւն եւ զգայութիւն է: Բայց դժբախտ են եւ ողորմելի, որ Յիսուս հոգերնին չըլլալով, արդէն այս իրենց յանցանքներուն մէջ պատիժնին կը կրեն, որ է Յիսուսէն զրկուիլն աս աշխարհքիս մէջ, եւ եթէ ժամանակին չեն զղջար նաեւ բուր յաւիտենականութեան մէջ:

Բ. Գեղալ յառաջ բերած ընդդիմութիւննին աս է, թէ լուսն լուսն Սրբութեան հերձիւնը յարձիւնը ինչպէս զարմեցնէ, ընդհանրապէս Բան ՚ը ՚ըլլայ: Ստատանան իր խորհուրդը բանութեամբ յառաջ չիկրնար նէ տանիլ, խորամանկ հնարագիտութեան ձեռք կը զարնէ. հաւատացեալները սուրբ Հաղորդութենէն զազջութեամբ՝ կամ սուս խոնարհութիւն մը պատճառելով՝ չկրնալով հեռացնել, մեծագոյն յարգութեան կերպարանքովը խարել կը ջանայ: Ստոյգ է որ շափազանց ընտանութիւնը մարդկանց մէջ նուազ յարգութիւն եւ նուազ մեծարանք կը ծնանի. բայց ասոր պատճառն ան է, որ ներքին ընտանութիւնը որպիսի անձի հետ ըլլայ, կամաց կամաց անոր տկարութիւններն եւ անկատարութիւնները մեզի կը յայտնէ, եւ որովհետեւ չկայ մարդ որ տկարութիւն՝ անկատարութիւն չունենայ, ասկից կը հետեւի որ երկայն ատեն անցնելով փոփոխակի ներքին յարգութիւնը կը նուազի: Բայց ինչպէս յայտնի է, աս բանս Յիսուսի նկատմամբ՝ ոչ եղած է եւ ոչ ալ կարելի է, որովհետեւ իր կատարելութիւններն ամէն կողմանէ, անսահման եւ անչափ են: Գանաւանդ թէ բոլորովին ասոր հակառակը պէտք է որ ըլլայ: Որչափ աւելի Յիսուսի հետ ներքուստ կ'ընտանենանք, այնչափ աւելի զինքը կը ճանչնանք. եւ որչափ աւելի կը ճանչնանք, այնչափ աւելի կը յարգենք: Գինչեւ աշխարհքիս վրայ ալ, որչափ աւելի սրբակեաց մարդու մը հետ կ'ընտանենանք, այնչափ աւելի օրէ օր յարգութիւննիս անոր վրայ կ'աւելնայ. որովհետեւ միշտ անոր վրայ նորանոր կատարելութիւններ կը տեսնենք: Ասկից չափէ ուրեմն, թէ ի՞նչ պիտ'որ ըլլայ մեր ընտանութիւնը թագաւորաց թագաւորին եւ ամենայն առաքինութեանց Տիրոջը հետ:

Բաց ասկից յարգութիւնը նոյն իսկ հոգեոց կողմանէ ալ կ'աճի: Ինչու որ՝ ի՞նչ է այն էական յարգութիւնը, որ Սրբութիւն առած ատեննիս կ'ունենանք: Այն սրտի մեծագոյն սրբութիւնը, մեծագոյն հաւատքը, մեծագոյն սէրն է, եւ մեծագոյն ներգործական ջերմեռանդութիւնն է: Ինչպէս որ այն մեծագոյն յարգութիւնն ալ, որ իշխանի մը զինքն ընդունած ատեննիս կը ցուցնենք, կը կայանայ պաշտօնին հարուստ զարգարանքին, կահուց փառաւորութեանը վրայ: Եւ ո՞վ աւելի կրնայ առ Սուրբ Հաղորդութիւնը սիրոյ, խոնարհութեան ու ջերմեռանդութեան մեծագոյն յարգութիւնը ընծայել, բայց եթէ, ով որ երկայն կիրառութեամբ վարժած է այնպիսի ե-

նեն, ասանկ ալ ամէն բանէ ձեռնթափ կ'ըլլան. չեն համարձա-
կիր սուրբ Հաղորդութեան երբեք մերձենալու, որով թէ որ-
չափ իրենց հոգւոյն վնաս կ'ըլլայ, ամէն մարդ յայտնի կը
տեսնէ:

Աերջապէս, աս զխոյս վախճան տալէն յառաջ, չեմ
կրնար շտայտնել իմ մէկ մտածութիւնս, որ այնչափ ինծի
հարկաւոր կ'երեւայ Ս. Հաղորդութենէ հետո կենալու վրայսք,
որ շատերուն վրայ կը տեսնենք: Չէ թէ խոնարհութեան հա-
մար է, որ ոմանք Ս. Հաղորդութենէ կը փախչին, որովհետեւ
ճշմարիտ խոնարհութիւնը աւելի կը յորդորէ, որ ձեռքերնէն
եկածին չափ աղէկ պատրաստուին, եւ նաեւ հնազանդին Յի-
սուսի Քրիստոսի յայտնի հրամանին: Ոչ ալ յարգութեան
համար է, վասն զի ամենէն մեծ ու խորին յարգութիւնն է
չարհամարհել ան բանը, որ Յիսուս Քրիստոս մեզի կ'ընծայէ,
եւ Եկեղեցին այնչափ կը յորդորէ: Եւ ոչ ալ ան ամէն պատ-
ճառներուն համար, որ արտաբնական յառաջ կը բերուին:
Ճշմարիտ պատճառն ան է, որ ներքին հակառակութիւն
մ'ունին այն աստուածային կերակրոյն: Ամենասուրբ խոր-
հուրդին յաճախելը կը պահանջէ, որ հոգին նախ իր մեղքե-
րէն մաքրուի, եւ մարդ հաստատուն առաջադրութիւններ զնէ
ազգազային մէջ մեղքէ ետ կենալու. բայց որովհետեւ անձին
գարշուծիւնները սիրելի են եւ սրտի խորութեան մէջ հա-
ճութեամբ կը պահուին, անոր համար փոյթ չեն ունենար,
եւ այս սիրոյ խորհուրդը կ'անարգեն: Ստեպ Սրբութեան
մերձենալը եւ ստեպ ստեպ ծանր մեղքերու մէջ կ'յնալը իրա-
բու հետ չեն կրնար միաբանիլ. բայց որովհետեւ մարդիկ չեն
ուզեր իրենց շար սովորութիւններուն շղթաները կտարել
մեղաց առիթներէն հեռանալ, անոր համար զանց կ'առնեն
աստուածային խորհուրդին մերձենալը: Այն աստուածային
կերակուրը կը պահանջէ որ, ով որ յաճախ կ'ընդունի, աւելի
քաշուած, աւելի վերմեռանդ, աւելի բարեպաշտ կեանք մը
վարէ. եւ որովհետեւ մարդիկ ուրիշ բան չեն սիրեր, բայց ե-
թէ զքօսանք, զուարճութիւն եւ աշխարհային բաներ, այսպէս
կ'արհամարհեն այն երկնային կերակուրը, որ զիրենք քաշուած
կեանք մը վարելու կը ստիպէ: Այն Աստուածային կերակուրը
կը պահանջէ, որ հաղորդուողները՝ հաւատոյ, յարգութեան,
աղօթքի, սիրոյ, ու հոգեւոր ներգործական արամազրութիւն-
ներն ունենան. բայց՝ այն դժկամակութիւնը, որ ունին մարդիկ
ամէն հոգեւոր կրթութիւններու դէմ՝ թող չխտար այս ներ-
գործութիւններն ի գործ գնելու: Յիսուս չի կրնար ընդունուիլ
ստանց աշխարհք իմանալու, եւ որովհետեւ կը վախճան մար-
դիկ աշխարհքի մէկ փոքր խօսքն ալ լսելու, անոր համար
ամէն առթէ կը փախչին. թէեւ անմեղ բան մ'ալ ըլլայ:
Ազնուակամը, մեծը, հարուստը, երբ բարձրամիտ եւ հպարտ
է, ասիկա առիթի եւ նուստ մարդու գործք մը կը համարի:

Օրէնսդէտը, դատաւորը, իմաստասէրը, թէ Վոլթերեան եւ անկրօն է, կանանց եւ աւելորդապաշտներու կը թողու. գործքի տէր մարդը, վաճառականը, արուեստաւորը, ապականած բարբ ունենալով, մոլութեանց տէր է, ժամանակ չեմ գտներ, կ'ըսէ. գաղջ ու աշխարհասէր կին մը կամ օրիորդ մը կը վախնայ չըլլայ թէ ամենուն բերանն իյնայ, թէ կեղծաւոր է: Ստոյգ է, որ ասոնք ամէնքն ալ արտաբուստ չեն համարձակիր յայտնելու թէ հաղորդութեան դէմ են, բայց ստոյգ է միանգամայն, որ աս է գաղտնի պատճառը, որուն համար յաճախ սրբութեան չեն մերձենար:

Ասիկայ աւելի յայտնի կը տեսնես, թէ որ մտածելու ըլլաս այն անօրէն արգելքները, որ այսպիսիները իրենց հպատակներուն կը դնեն առաւօտները ժամանակին եկեղեցի երթալու. այն նենգաւոր շարասրտութիւնը, որով ջերմեռանդ հաւատացեալներուն ամէն փոքր պակասութիւնները կը փնտռեն, որպէս զի հրապարակներուն մէջ յայտնեն. եւ այն ատելութիւնը որ ունին ամէն բանի որ աստուածային խորհրդին կը վերաբերի: Հարկ չէ ուրեմն, որ կեղծաւորին, վասն զի իրենց սիրար զիրենք կը մատնէ ու կը յայտնէ: Արդ՝ ոչ որ խարուի ուրեմն՝ ասոնց իմաստակութիւններէն որ բերաննին ունին. եւ ով որ բարեբախտութեամբ սովորած է Սուրբ Սեղանին ստեպ մերձենալու, պէտք չէ իր սովորութենէն ետ կենայ, եւ ով որ աս սովորութիւնը չունի, ջանայ որ ունենայ, ինչու որ չենք կրնար յայտնեալ Աստուծոյ երանութիւնը վայելել, թէ որ նախ չենք ընդունիր զԱստուած ծածկեալ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Բ.

Ուղղափառական առաքինութիւններ:

Ա. Խոնարհութիւնը հոգւոյ անարգութիւն մըն է: — Բ. Համբերութիւնը տկարներու առաքինութիւն է: — Գ. Միմակ Աշխիդիտներ, Ստանիսլաւսներ յառաջ բերելու կը ծառայէ եւ ոչ թէ կետարներ եւ Ակիպիտներ: — Դ. Երկնից սիրոյն համար երկիրս արհամարհել:

Թէ մոլութեան դէմ կրնայ խօսուիլ ու գրուիլ ասիկա ամէն մարդ գիտէր. բայց թէ առաքինութիւններն ալ կրնան եղեր վար զարնուիլ, ասիկայ անցած դարուն մէջ գրտնուած նոր գիւտ մըն է, ու աս դարուս մէջ յառաջ երթալու վրայ է: Այսպէս առաքինութիւններն ալ անարգութեան արժանի կ'երեւան, երբ ուղղափառ Եկեղեցին ասոնք քարոզէ, եւ ի գործ դնելու յորդորէ: Ասոնցմէ շորսը ամէնէն աւելի անարգ համարուածներն են, այսինքն է խոնարհութիւնը, համբերութիւնը, աշխարհքէս փախչիլը, ու ժուժ-

կալու թիւնը: Ասոնց ամէն մէկուն վրայ իրացընէ զարմանալի սկզբունքներ, եւ առածներ գտնուած են:

Ա. Խոնարհութիւնը՝ անարգութիւն է մարդուն որ անզգայ է իր արժանաւորութեանը. համբերութիւնը՝ տկարներու ու վատերու առաքինութիւնն է, եւ մարդը ամենեւին քաղաքացի չ'ըներ. աշխարհքէս փախչիլը առ առաւելն մեզի քանի մը Լոգովիկոսներ, ու Սղանիալաւուսներ կրնայ տալ, բայց ոչ Կեսարներ, ոչ Պոմպէոսներ, ոչ Հնդկաց ընկերութիւն մը, եւ ոչ ալ այն պիտոյքները կրնայ շատացընել, զորոնք հիմախուս քաղաքականութիւնը կը պահանջէ...: Առ ժամս հոս քիչ մը կենանք: Բայց դեռ ուղղակի պատասխան չտուած, կը համարձակիմ ընդհանրապէս հարցում մ'ընելու, որն որ միայն բաւական էր արժանաւոր պատասխան մ'ըլլալու այն ամէն աշխարհասէր դժուարութիւններուն, Ստոյգ է ան, որ Յիսուս քրիստոս օրինակ եղած է աս ամէն առաքինութիւններուն, եւ ի գործ դրած է խոնարհութիւնը եւ այնչափ յանձնած է մեզի ասիկայ՝ մինչեւ ինք զինքն ալ օրինակ եւ դաղափար մը ընծայեցոյց: Ստոյգ է, որ կրած այնչափ անիրաւութիւններուն մէջ ի գործ դրած է նաեւ համբերութիւնը: Ստոյգ է, որ երեսուն տարի՝ աշխարհքիս ամէն ազմուկներէն հեռու՝ ծածկուած ու նուազ կեանք մ'անցուց: Ով որ բոլոր աւետարանը ջնջել չ'ուզեր, ասոնք չիկրնար ուրանալ: Արդ՝ այն օրինակները, այն վարդապետութիւնները բաւական չեն անոնց ամենուն բերանը գոցելու, որոնք վերոյիշեալ առաքինութիւնները կ'արհամարհեն. մանաւանդ թէ՛ անոնց ամենուն ձեռքէն գրիչները պիտ'որ չիյնային, որոնք այնպէս անամօթարար գրեցին:

Ամէն ատեն գտնուեցան մարդիկ, որ առաքինութեան թշնամի էին. բայց աս դարուս յատկութիւնն է, ոչ միայն շար գործել, այլ նաեւ աներեսութեամբ շարը բարւոյ պէս պաշտպանել: Ա-ի-ց-ե-ն Ղ-ը-ն-ի-ք-ը-ն-ի-ք-ը-ն Ղ-ը-ն-ի-ք-ը-ն:

Բայց գանք ուղղակի պատասխանին: Խոնարհութիւնը՝ մարդուն իր արժանաւորութեան զգացումէն կ'ըսեն: Արդ՝ ես մեծ վախ մ'ունիմ, որ չըլլայ թէ ասանկ խօսողն երբեք բացայայտ իմացած չըլլայ, թէ ինչ է քրիստոնէական խոնարհութիւնը: Ասիկա ուրիշ բան չէ, բայց եթէ մտքերնուս կենդանի լոյս մը, որ մեզի իր ճառագայթովը կը յայտնէ մեր ինչ ըլլալը թէ բնական՝ եւ թէ գերբնական կարգի մէջ. սրտերնուս ներքին մէկ համոզումն է թէ, մենք զմեզ այնպէս պէտք է բռնենք ինչպէս որ ենք, եւ թէ ուրիշներն ալ մեզի հետ մեր օրպիտութեանը համաձայն պէտք է վարուին: Գիտեմ՝ որ ոմանք բոլորովին ուրիշ կերպ կ'երեւակայեն, եւ մինչեւ կը կարծեն, թէ աս առաքինութիւնը բարեպաշտական խարէութիւն մըն է, որով մարդ կը լանայ ինք զինքը սն բանը համարելու, որ չէ. բայց բոլորովին ասոր ներհակն է,

խոնարհութիւնը: Աւրիշ բան չէ, բայց եթէ զուս ճշմարտութիւն: Աւստի ճշմարիտ խոնարհը՝ ունեցած ձիւղերէն եւ ոչ մէկը կ'ուրանայ: Թէ ունի մտաց յաջողակութիւն, սրտի ուզողութիւն եւ բարութիւն, եւ եթէ այն յօժարութիւններէն ինք զինքը ազատ կը զգայ, որոնց ետեւէն կ'երթան ուրիշները, ու բնութեան կամ շնորհաց որ եւ իցէ առանձնաշնորհութիւններն իր վրայ կը տեսնէ, այս ամենայն կրնայ ճանչնալ եւ ընդունիլ՝ արդելուած չէ: Ինչու որ՝ ինչպէս կրնայ մարդ կ'ըսէ Սրբուհի Թերեւսիա, Աստուծոյ շնորհակալ ըլլալ, եթէ չիճանչնար անոր ձեռքէն ընդունած շնորհքը: Մինակ աս համոզումը վրան կ'աւելցընէ, թէ ունեցած այն ամենայն ձիւղերն՝ իրմէ չեն, հապա Աստուծոյ ողորմութեանը պարգեւներն են. ուստի՝ ինք իր կողմանէ ամէն բարւոյ անկարող ըլլալով, իրաւունք չունի գանձը իրեն ընծայելու, ոչ անոնց համար մարդկան համարումը փնտաւելու, եւ ոչ ալ ամենեւին ուրիշներն անարգելու, թէ որ իրեն պէս առատ ձեռքերով զարգարուած չըլլան: Արդ՝ ասոնց մէջ ինչ բան կայ, որ մարդուս վրայէն իր արժանաւորութեան զգածմունքը վերցընէ՝ Ասոր հակառակ շատ բաներ կան, որ մարդն աւելի մեծանձն եւ առատամիտ կ'ընեն: Այսպէս խոնարհն իր եւ Աստուծոյ բաժինն աղէկ հանելով, իրեն շիջափշտակեր ինչ որ իրենը չէ, այլ ճիշդ արգարութիւն կ'ընէ. ու խաղաղութեան եւ ճշմարտութեան մէջ կը հաստատուի, որն որ հօգւոյ զօրութիւն կու տայ ամէն զժուարին գործողութեանց մէջ: Խոնարհը՝ ունեցած ձիւղերը ճանչնալու ատեն անոնց աղբիւրն ալ մէկտեղ կը ճանչնայ, ու ինք զինքը պարտական կը տեսնէ սէր ու շնորհակալութիւն ունենալու: Անոր, որ այն ձիւղերն իրեն պարգեւած է: Արդ՝ չիկրնար խօսքով բացատրուիլ թէ այս շնորհակալութիւնն ու սէրը որչափ վստահութիւն կու տան հարկաւոր եղած ատեն ամէն տեսակ օգնութիւն, քաջալերութիւն Աստուծմէ խնդրելու եւ ընդունելու նաեւ ամենազժուարին գործքերու մէջ: Ինչպէս կրնանք յուսալ Աստուծմէ մեծամեծ բաներ ընդունելու, կ'ըսէ զարձեալ նոյն Ս. Թերեւսիա, թէ որ չենք զգար, որ Աստուծմէ կը սիրուինք:

Իրացընէ քանի մը խորունկ աստուածաբաններ, որոնց մէջն է Ալակուեզ, մեծանձնութիւնն ու խոնարհութիւնը անանկ իրարու հետ կապուած համարեցան, որ համարձակ կ'ըսէին թէ երկուքն ալ մէկ առաքինութիւն են, եւ թէ ճշմարիտ մեծանձնութիւնն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ քրիստոնէական խոնարհութիւն:

Բայց՝ երկուքն ալ մէկ առաքինութիւն սեպուեր են, կամ թէ՛ իրարու հետ խիստ կապուած երկու առաքինութիւններ եղեր են, աս ստոյգ է թէ, աշխարհքիս վրայ չեկու երբեք այնպիսի մեծ, այնպիսի վեհանձն հօգի մը, այն հօգիներուն նման որ խորին խոնարհութեամբ լցուած էին:

կ'աւելցընէ, այսինքն թէ Աստուած մեր գործքերն երկու կը բաժնէ, անոնցմէ յառաջ եկած օգտին ու պատուոյն: Օգուտը բոլորովին մեզի կը թողու, սրովհետեւ ինքն անոնց հարկաւորութիւն չունի, բայց չի կրնար շնորհել մեզի պատիւը: Ինչու որ ինքն ամէն էակներու վախճանը, ինչպէս նաեւ անոնց սկիզբն ըլլալով, կրնար զմեզ շատեղծել. բայց՝ անդամ մ'որ ստեղծեր է, չի կրնար չպահանջել որ ամէն բան իր պատուոյն դառնայ:

Աս ճշմարտութիւնը ուրիշ աւելի յայտնի եւ յստակ պատճառաւ ալ կը ցուցուի: Յարգութեան արժանի չ'երեւարքեզի ան բանը, որով մարդիկ մեծ եւ դիւցազն կ'ըլլան: Այն անտարակոյս: Իսկ աշխարհք դիւցազն կը համարի զանիկայ, որն որ մեծամեծ գովեստներու արժանի գործք մը գործելէն ետքը՝ ամենեւին գովեստ ստանալու հօգ չ'ըներ, ու ծափահարութիւններովն ականջները խնան ալ նէ՝ անոնք բանի տեղ չի դներ: Ուրեքն աշխարհքս ալ արգար հասուցում կ'ընէ ունայնութիւններն արհամարհողին եւ իր հեղինակութեամբը կը փառաւորէ: Ասոր ներհակ ինչպէս կը վարուի աշխարհք անոնց հետ, որոնք որ ունայնասիրութեամբ գովեստ կը փնտռեն: Հազիւ թէ կ'իմանայ, կը սկսի իրենց վրայ խնտալ ու արհամարհել, այնչափ որ խոնարհ չեղողն ալ ինք զինքը խոնարհ կը ձեւացընէ, գովեստները մերժել մը կը ցուցընէ՝ վախեն, որ չըլլայ թէ ուրիշներուն արհամարհելի ըլլայ գովեստ ընդունողի ու բաղձացողի մը պէս: Մինչեւ կեղծասիրութիւնն ալ, որ աշխարհքիս վրայ սյուպիսի առիթներու մէջ հասարակ բան մ'եղած է, խոնարհութեան պատուականութեանը վկայութիւն կու տայ:

Իսկ ան ընդդիմութիւնը, որ ոմանք կը յարուցանեն թէ Սուրբերը մեծ ջանք եւ աշխատութիւն պէտք էին ունենալ իրենք զիրենք համոզելու, թէ երկրիս վրայ ամենէն ապիրատ մարդիկն եւ ամենամեծ մեղաւորներն են, Սուրբերուն խօսքերը ծուռ իմանալէն կը ծնանի: Սուրբերն իրենք զիրենք այսպիսի ապիրատ մարդիկ համարելով, չեն ուզեր ըսել թէ ներգործութեամբ մեղքի մէջ կը գտնուին, եւս առաւել այն մեծամեծ մեղքերուն մէջ, զորոնք շատերը ստուգիւ կը գործեն: Թէ ասանկ կարծելու ըլլային, չէին կրնար համարձակիլ մերձանալ այն խորանին, որն որ աստուածային շնորհք կը պահանջէ: Մինակ կ'ուզեն ըսել որ, եթէ Աստուծոյ անվրէպ շնորհքներն ընդունած չըլլային, իրենք իրենց կողմանէ անտարակոյս ամենամեծ անօրէնութիւններու մէջ կ'իյնային, որոնց մէջ թաղուած են խիստ մեծ մեղաւորները: Եւ ասոր մեծ՝ շտուած ջանք մը հարկաւոր չէ, եւ ոչ ալ ծիծաղական համոզում մը, սլլ մարդկային ապականութեան եւ անօրէնութեան իրաւացի զգացում մը: Չկայ շարիք մը որ մէկը ըրած ըլլայ, եւ ուրիշ մ'ալ նոյնը կարող չըլլայ ընել եւ ոմանք

որ ատեն մը Սուրբ եւ մեծ Սուրբեր էին, ամենամեծ մեղա-
որներ եղան եւ վախճանեցան: Ո՞վ կրնայ ուրեմն իրաւամբ
արգելել, որ մարդ սյսպիսի օգտակար վախ մը իր վրայ չու-
նենայ. մանաւանդ թէ որ մտածելու ըլլանք որ աս երկիւղը
մեծ պահպանութիւն մըն է մեղաց մէջ շինալու. ինչու որ
անձին վրայ չվստահիլը հօգին՝ զգուշաւոր ըլլալու, աղօթքի
եռանդեամբ դիմելու, առիթներէն փախչելու եւ Աստուծոյ
ապաւինելու կը յօժարեցընէ:

Բ. Պանք համբերութեան, -ըն -դ, ինչպէս ոմանք
կ'ըսեն, Գլխիս զի մեզիս զի մեզիս զի մեզիս զի մեզիս, եւ ու-
րիշ բան չ'արժէր, Բայ ինչ Լ-դ-դ-դ-դ-դ-դ-դ-դ-դ-դ-դ-դ-դ-դ-դ-դ-
յ-դ-
քերը, որոնք աս ատեններս այնչափ հռչակաւոր եղած են ու
հեթանոսի նման գրադէտ մը հնարած ըլլալուն՝ անոր նման-
ները բերներնէն չեն թողուր, չեմ գիտեր՝ ինչպէս սահմա-
նելու է, փիլիսոփայի մը բերան անվայել բան մը, թէ կրօնի
դէմ հայհոյութիւն մը:

Փիլիսոփայութեան մէջ ստուգիւ ասոր հակառակն է.
Ինչու որ ասկից աւելի մեծագոյն արիութիւն մը չիկայ, որ
մարդ երկայն ատեն շարակրութեանց մէջ հաստատուն կենայ:
Եւ որպէս զի մէկը չկարծէ, թէ ասոնք տեսական մթութիւն-
ներ են, ինչ կը նշանակէ համբերութիւնը: Համբերութիւնն
է կրել, տանիլ, հաստատութեամբ տոկալ զժուարին, ծանր,
աշխատալից, խիստ, զժնդակ բաներու. արդ տկարներն են, որ
այս ամէն բան ընելու առաքինութիւնը պիտի ունենան: Ժա-
մանակ մը՝ ասոր ներհակը կը կարծէին, թէ տկարներն անոնք
են, որոնք ոչ ծանր եւ ոչ խիստ գործքերու կու գան. հիմա
ասոր տեղը մեզի կ'ըլլեն ու կ'ըսեն թէ, տկարներն անոնք են,
որ կը տոկան: Իրացընէ՝ նոր է աս մտածութիւնը եւ բաւա-
կան անմիտ: Միտ գիր համբերութենէ ու անհամբերութենէ
յառաջ եկած գործքերուն, եւ շուտ մը կը տեսնես, թէ որ
կողմն է տկարութիւնը: Ինչ կ'ընէ անիրաւութեանց մէջ
անհամբեր ըլլողը: Շուտով վրէժխնդրութեան կը դիմէ. ինչ
է վրէժխնդրութիւնը, եթէ ոչ անհամբերութիւն, հօգուդ
տկարութիւն մը, որ իր պատիւն ու համարումը իրմէ յափշ-
տակուած տեսնելով, կամ թէ անպատուութեան ու վատա-
համբաւութեան պատիժ մը իր վրայ տեսնելով, ալ չիկրնար
գիմանալ, անմիջապէս՝ առանց Աստուծոյ իրաւունքներուն միտ
գնելու, եւ առանց օրինաց փոյթ տանելու, կ'երթայ կոր-
սընցուցած բարիքը նորէն ձեռք բերելու, կամ կրած շարիքն
իրմէ մերժելու որուն չիկրնար տանիլ: Ուրեմն՝ տկար մըն է:
Ասոր հակառակ համբերողը՝ զօրաւոր, վեհ հօգի մըն է, որ
իր անձին ու իր կիրքերուն կ'իշխէ, եւ աս իշխանութեամբը,
որ ունի իր անձին վրայ կը յաղթէ իր թշնամոյն, եւ Աս-
տուծոյ ու ընկերին իրաւունքներուն ալ կը զգուշանայ: Ու-

բեմն սյուսպիսին դիցազնական աստիճանի վեհանձնութիւն մ'ունի, ասանկ ալ աշխարհք կը տեսնէ, որ սյնչափ տկար աշուրներ ունի, եւ մինչեւ երկիրքը կը բարձրացընէ զանիկայ որն որ վրէժխնդրութիւն բնելու կարող ըլլալով՝ սյսու ամենայնիւ կը շնորհէ:

Անհամբերը՝ կենաց վշտերու եւ աշխատութիւններու մէջ ինչ կ'ընէ: Կը լքանի, կը յուսահատի, եւ երբեմն նաեւ մինչեւ անձնասպանութեան կ'երթայ: Ինչ է սյս ամենայն, եթէ ոչ վերջին տկարութիւն: Աղքատութեան կամ վատահամբաւութեան եւ կամ ուրիշ թշուառութեան մը դէմ կռուելու վրայ եղած ատեն, թշուառութիւնները զինք օրէ օր աւելի կը ձնչեն, անձկութեան ու ցաւերու մէջ կը ձգեն, կռիւն աւելի կը ծանրանայ եւ ինք վերջապէս կը սկսի տեղի տալ, նախ կը լքանի, ետքը կը յուսահատի, եւ վերջապէս յաղթուելով կամ թոյնի կամ պարանի կը դիմէ, որ տառապանքէն ազատի: Ո՞վ շիտեսներ սյուսպիսի մարդուն տկարութիւնն ու վատութիւնը:

Շատ անգամ կարգացեր ենք անձնասպանութեան գովութիւնը, իբր վեհ հոգւոյ գործողութիւն մը: Բայց՝ մէկ դի ձգելով այն մեծ անօրէնութիւնն եւ սրբապղծութիւնը, որ կը կատարուի սյս գործողութեան մէջ, որովհետեւ կը յափշտակէ Ատուծոյ իշխանութիւնն իր արարածին վրայ. ասիկայ ամենամեծ վատութեան գործք մըն է, զորն որ բնականօրէն ալ մարդս կարող չէ գործել: Աստ է սյնպիսի մարդը, վասն զի ոչ իր պարտուցն եւ ոչ կրօնի սկզբունքն ունի, որով անասուններուն կը հաւասարի. վատ է, վասն զի ամենեւին ոչ հոգւոյ հաստատութիւն եւ ոչ արիութիւն ունի, որ կարող ըլլայ յաղթել դժբախտութեանց՝ որ մարդկային կենաց մէջ կը պատահին. վատ է, վասն զի մրցութեանէ փախչելու համար, այնպիսի միջոցի կը դիմէ, որն որ կը կարծէ թէ, վայրկեանի մը մէջ իր ամէն թշնամիքն իրմէ պիտի հեռացընէ. մէկ խօսքով, ասիկայ աւելի վախկոտ կանանց գործք է, քան թէ արանց: Արտաքոյ կարգի, բայց ստոյգ բան է, թէ ան երկիրները, ուր կրօնը կը պակսի, աս անձնասպանութիւնն աւելի հասարակ է կանանց, քան թէ արանց մէջ, եւ կանանց մէջն ալ աւելի տկարներուն եւ աղքիանց:

Պլուտարքոս կը յիշէ, թէ յունական հասարակապետութեան մը մէջ դատաւորներն օրէնքով անսովոր կարգադրութիւններ հաստատեցին անձնասպան կանանց դէմ, որպէս զի ասով սանձ մը դնեն իրենց բնական տկարութեանը:

Այսու ամենայնիւ՝ համբերութիւնը՝ իբրեւ քրիստոնէական առաքինութիւն, ինչ պատճառներու համար որ ներգութիւնները կը կրէ, նոյն պատճառներու համար իր բարձրութիւնն եւ վերազանցութիւնը կ'առնու: Քրիստոնէայ մը ինչու կը համբերէ. ստոյիկեան քաջութեան մը, չէ նէ իր

Նան, ինչպէս հայրենեաց օրինաւոր սէրը, կամ բնական ար-
գարութեան մտածութիւնը, սակայն բնական կիրքերը, գոր-
ծողութեան գլխաւոր շարժիչն ալ չեն նէ, այսու ամենայնիւ
անոր նպատաւոր են: Գիւցազն մը ինք զինք զօհելով հայրե-
նիքն ազատէ նէ, գործքին օգնական ունի իր ընկերները,
բնական ատելութիւնը զինքը թշնամեաց դէմ կը բորբոքէ.
Ընած երկրին ու ընտանեացն ունեցած սէրը, մանաւանդ թէ՛
փառաց մտածութիւնը, որ այնչափ զօրութիւն ունի մահկա-
նացուաց վրայ, սրտին բոցը կը վառեն: Մինչուկ նաեւ հարկը,
որ կը պատահի, կամ անպատիւ գործքով մը վհատելու եւ
կամ կեանքը վտանդի մէջ ձգելու, իրեն խթան մը կ'ըլլայ:
Ասոր հակառակ Սուրբերուն զիւցազնական գործքերուն մէջ
ամենեւին այսպիսի բան չ'երեւար:

Տես նոյն իսկ Արդիսիոս Աոնզակայի վրայ, որուն օրի-
նակն այնպէս ամբարշտութեամբ կը յիշեն: Արդիսիոս՝ ար-
քունեաց ամէն տեսակ հրապոյրներուն մէջ պահեց անարատ
մաքրութիւն մը: Արդ աս իր մրցութեան մէջ՝ ո՞վ էր որ ի-
րեն օգնական կ'ըլլար: Իրեն զիմացն ունէր մանկութեան ան-
փորձութիւնը՝ որ այնչափ յանցաւորութեանց դուռ կը բա-
նայ, կիրքերուն եռացումը, որ ան հասակին մէջ աւելի բոր-
բոքած են, ազատութեան կողմը, որ արքունեաց մէջ կը
շնչէ, ընկերներուն օրինակները, որ միշտ պատանեկաց վրայ
խիստ մեծ ազդեցութիւն ունին: Ասոնց վրայ կ'աւելնար այն
զէնքը, որ միշտ մահարբեր է, այսինքն է ստահակներուն աշ-
քին ծիծաղելի ըլլալը, անոնցմէ երբեմն կեղծաւոր՝ երբեմն
խղճահար կոչուիլը, այն յանցանքներէն հեռու կեցած ատեն,
որոնց մէջ ուրիշները կը թաղուէին: Եւ երբ որ հրապուրանք-
ներու դէմ կը դնէր եւ իր հրեշտակային անբծութիւնը կը պա-
հէր նէ, հանդիսատեսներու թեատրոն մը չունէր, որ իրեն
ծափահարութիւն ընէր եւ հոգի տար: Ուրեմն դուն քեզմէ դա-
տաստան ըրէ իր առաջադրութեանը հաստատութեանը, կա-
մաց յարատեւութեանը, հաւատքին ամբութեանը վրայ, ո-
րոնք այնչափ հարկաւոր էին տարիներով հաստատուն մնալու
համար այնպիսի վտանգներու մէջ, եւ ետքը, եթէ կարողես,
ըսէ ինձի, թէ արդեօք հեթանոսական զիւցազնութեանց
մէջ կայ բան մը որ համեմատուի այսպիսի պատանեկի հետ:
Ո՞վ թշուառ աշխարհ, որ չիճանչնար աս ճշմարտութիւնները,
եւ հարկ է, որ մէկն իր առջեւը դնէ: Բայց յառաջ անցնինք:

Գ: Ի՞նչ տեսակ առաքինութիւն է աս, կ'ըսեն դար-
ձեալ, որ — Ժն — շխարհային Բաներն անարգել, Ի — Երկնայ հան-
ըլլալ — համար երկր — արհամարհել Խ — Գոյ. Թէ որ աս ուղղա-
փառական սկզբունքներն ի գործ գրուին, անկից ետքը վա-
ճառականութեան, դրամատեղաններու, առուտուրի, կենաց
հանդատութիւններու ո՞վ միտ պիտի դնէ: Արնանք ամենքնիս ալ
երթալ անապատներու մէջ թաղուիլ, եւ այսպէս մարդկային

ընկերութիւնը կը ջնջուի: Աս երկիւղն ունեցաւ նոր ատեն-
ներուս քաջ գրագէտ մը, եւ այնչափ խռովեցաւ, որ ուրիշ-
ներն ալ խռովեց: Արդ՝ թէ անկեղծութեամբ կը խօսէր, ես
երբեք չհաւատացի. բայց թէ ասանկ խօսէր է, աւելի եւս
ցաւակցութեան արժանի է:

Միտ դիր կ'աղաչեմ, ո՛վ ընթերցող, ամէն բանէն ա-
ռաջ ասոնց ստատանայական յանգանութեանը, որով կը դա-
տապարտեն երկիրս երկնից առջեւը անարգ համարիլը: Մի-
թէ ուղղափառաց մէջ առ աստիճանի Քրիստոսի վարդապե-
տութիւնները կորսուե՞ր են: Յիսուս Քրիստոս շարվեցո՞ց,
թէ երկնից արքայութիւնը ստանալու համար ամէն բան զո-
հելու է, եւ եթէ հարկ ըլլայ, արքայութիւնը չկորսընցը-
նելու համար՝ հայր, մայր, հարսն ու եղբարք, եւ ինչ որ աշ-
խարհքիս մէջ է, ուրանալ պէտք է մինչեւ կեանքերնիս ալ
տալով ամենազառն տանջանքներու մէջ, ինչպէս ըրին միլիո-
նաւոր մարտիրոսները: Ուրեմն ի՞նչ է որ հիմայ կ'ելեն ու կը
գատապարտեն զանիկայ, որ կտոր մը երկիր երկնից համար
կ'անարգէ: Եւ ասոր ահա՛նջ կը դրուի, եւ կը գտնուին նաեւ
մարդիկ որ նոյնը կը կրկնեն ու կը գովեն:

Բայց՝ ստուգիւ հարկ էր մեզի այս քարոզութիւնն ը-
նելու: Աս գարուս փտտած վէրքերէն մէկն է, ժամանակաւոր
բարիքներու անչափ սէրը, որ մինչեւ Աստուծոյ արհամար-
հութեանը կը տանի: Ար տեսնենք, որ մարդիկ աշխարհքիս
մէկ ծայրէն մէկաւ ծայրը կը վազեն, ծովեր կ'անցնին, լեռ-
ներու գագաթները կ'ելեն, ձորերու խորունկ խռոտները
կ'իջնան, կենդանի կենդանի երկրիս աղէաց մէջ կը թաղուին
ոսկի գտնելու համար, խելքերնին միտքերնին հոն է, ամենուն
սիրտն ասոր կը բաղձայ, թէ ինչպէս կարող է երկիր շառ-
ցընելու մեծ գործքը կատարել, եւ ասոնք դեռ կը վախնան,
որ չըլլայ թէ երկրիս սէրը նուազի: Բաց ասկից՝ ոսկոյ ան-
յազ քաղցն աշխարհքս ամենայն անօրէնութեամբ կը լեցը-
նէ: Գաշտի վրայ երկրիս քանի մը պատուը ժողովող գեղացի-
էն սկսելով, մինչեւ հնարագէտ վաճառականները, որ գաւ-
առներ ու երկիրներ կ'ապականեն հարստանալու համար,
այնչափ նենգութիւններու, գողութիւններու, վաշխառու-
թիւններու, յափշտակութիւններու, մենավաճառութիւննե-
րու, բռնութիւններու, աւազակութիւններու բազմութիւն կը
տեսնուի, որ սոսկում կը պատճառէ. եւ ասոնք կը վախնան,
չըլլայ թէ մարդիկ երկիրս մոռնան: Ար վախնան, թէ գուցէ
երկնից սիրոյն համար, ալ վաճառականութիւնն ու անվա-
ճառները, գնելն ու ծախելը կը դադրի, թէ ալ շոգեշարժ-
ները ճամբու վրայ չեն տեսնուիր, տարազազորութիւնները
գործքի մէջ չեն ըլլար, նաւահանգիստներն, ծովեզերեայ
վաճառատեղիները, գրամասեղանները եւ սեղանաւորներուն
ակմբանոցները կը դադրին: Ար վախնան որ մարդիկ իրենք զե-

րենք հոգեւոր մտածութիւններու, հոգւոյ վերացման, հոգեւորականութիւններու տալէն ետքը, ալ հոգ պիտ'որ շունենան ոչ վաստակի, ոչ ստացուածքի, եւ ոչ շահու: Ընթերցող, դուն ինչ կ'ըսես ասոր: Կը տեսնես աս վտանգը հիմակուան ընկերութեան վրայ: Այսու ամենայնիւ ասոնց բերնէն աս միայն կը լսուի, աղէ, ողորմեցէք, չըլլայ թէ սա աշխարհքս մոռնաք, չըլլայ թէ երկնից համար երկիրս ոտքի տակ առնէք:

Բայց ծանրութեամբ խօսելով, ո՞վ է որ շիգիտեր թէ մարդ բնականապէս անյագ ցանկութիւն մ'ունի երկրաւոր բարիքներու, եւ Ս. Յովհաննէս առաքելոյն ըսածին պէս, ասիկայ սյնշափ եւ այնպիսի եղանակաւ գրգռուած է մեր օրերը: որ տեսակ մը ջերմի դարձած է, ինչպէս կ'ըսեն նոյն իսկ աշխարհասէրները, այնպէս որ՝ գրեթէ յիմարացեր են: Արդ՝ ասոնք են, որ կու գան Յիսուսի երեսը կը զարնեն, թէ անիրաւութեամբ իրենց ցանկութիւնը կը շափաւորէ, երբ խրատ կու տայ մարդկանց՝ սիրտերնին երկրէս հեռացընելու եւ դէպ ի երկինք բարձրացընելու: Բարէ, որպիսի կուրուութիւն է ասիկայ:

Ասիկց աւելի անզօր չեն բերած պատճառնին, այսինքն է՝ թէ վաճառականութիւնը, փոփոխ յարաբերութիւնները, եւ ամէն բան որ մարդկային հանգստութեան կը նայի, պիտի նուազին, եթէ մարդիկ ասոնց հրապոյր մը շունենան: Բայց ո՞վ շիտեսներ որ, երբեք մարդկանց մէջ պակսելիք չունին ան բաները, որոնց վրայ մեր նիւթական շահերը գրուած են, եւ որոնց վրայ բնականօրէն սաստիկ յօժարութեամբ կը դիմենք, մանաւանդ թէ ամէն եղանաւ աս յօժարութիւնը պէտք է սանձենք, որ կատաղութեան չ'երթայ: Ո՞վ որ մարդկային ազգի պատմութիւնը կարգացեր է նէ, գիտէ, որ մարդկանց յափշտակութիւններու պատմութիւնն ըլլալէն շատ վար շիմար: Ուրեմն նաեւ ժամանակաւոր եւ մեծ բարիք մըն է, որ աւետարանական օրէնքն աս անկարգ սերը պաղեցընէ, շափաւորէ, եւ մարդիկ այնպէս կրթէ որ աս ընդհանուր ընչաքաղցութեան մէջ, իրենց վարուց օրինակները, իբրեւ ջահ մը բարձրացընեն, անշահախնդիր եւ երկրաւոր բաներէն հեռացեալ կեանքի մը բաղձն, եւ խառնիճաղանձ բազմութեան յորդոր մ'ըլլան, իրենց սեփական ունեցածներնէն մերկանալու չէ նէ, գոնէ ուրիշինը շյափշտակելու:

Դնենք որ (թէպէտ եւ ամենեւին վտանգ մը չկայ), վաճառականութիւնները, գրամասեղանները, ընկերակցութիւնները, եւ ուրիշ ժամանակաւոր բարեբախտութեան միջոցները փնաս մը կրնն, եթէ զգայական բարիքներէն ետ կեցուելու ըլլայ, որուն համար կը յորդորէ զմեզ ու կը խրատէ աւետարանը. բայց ասիկայ սյնշափ ծանր փնաս մըն է: Գրեթէ մարդիկ վաճառականութեան համար ստեղծուած են, չէ նէ

վաճառականութիւնը մարդկանց համար հնարուած է: Եթէ այնպիսի մեծ բարիք մը, ինչպէս է մեր վերջին վախճանը, ստանալու համար ժամանակաւոր բարերախտութեան նուազութիւն մը հասնելու ըլլայ, քանի մը երկաթուղիներ քիչ ըլլան, քանի մը ակմրանոցներ նուազ ծաղկին, քանի մը բեռամբակ կամ մետաքս վար գնով ծախուելու ըլլայ, եւ ասոնք միջոցներ ըլլան երկնից ճամբան դիւրացընելու, միթէ մարդիկ, քրիստոնեայք՝ աւելի եւս ուղղափառք, հաւատոյ զգածմունքնին, երկնաւոր բարիքներու սէրերնին, եւ երկրաւոր բաներու արհամարհութեան զգածմունքնին այնչափ կորսընցուցած պիտ'որ ըլլան որ այսպիսի շահ մը կորուստ համարին եւ տրանջան ու խելքերնին կորսնցընեն: Ա՛հ, հարկ է աս ողորմելի աշխարհքիս գարշութեանց մէջ բոլորովին թաղուած՝ թաթխուած ըլլալ այսպիսի խորհուրդներու տեղի տալու համար: Հոս մարտիրոսներուն եռանդուն հաւատքը հարկաւոր չէ, բաւական է հասարակ լոյսը, որ ունի ամէն քրիստոնեայ թէ որ բոլորովին հողուով կորսուած չէ: Թող ուրեմն մտածէ ընթերցողը եւ տեսնէ, թէ ո՛ր կը տանի կը հասցընէ այն աշխարհքիս սիրոյ քարոզութիւնը, զորն որ ոմանք կը տարածեն:

Պ Լ Ո Ւ Խ Խ Պ .

Ժ ու ժ կալութիւն:

Ա. Մեծ գէշութիւն մըն է քիչ մը տկարութիւնը: — Բ. Աստուած կը գթայ: Աստուած կը ներէ: — Գ. Ես բնութեան յոժարութիւններուն ետեւէն կ'երթամ: — Դ. Ինչո՞ւ մեզի նոյնները տուեր է:

Ինչպէս տեսանք, վերը յիշուած քրիստոնեական աւաքինութիւններուն դէմ շատ ընդդիմութիւններ յառաջ կը բերուին. բայց խօսքը մաքրութեան վրայ գալու ըլլայ, ընդդիմութիւններն այնպիսի բաներ են որ Աւաքեալը, ինչպէս Ս. Թովմաս կը զրուցէ, հարկաւոր կը համարի զմեզ խրատելու, որ զգուշանանք ասոնց հրապոյրներէն. Զէ՞ոյչ լէ՛րո՛ւ + շէ՛ հի՛ + + շի՛շ ի՞թի՛շէ Ք՛մի՛ + մնո՛րո՛: Ասոնցմէ մէկ քանին հոս տեղս յիշենք, բայց հարեւանցի, վասն զի այնպիսի մոլութեան մը վրայ է խօսքերնիս, որ կրնայ աղտոեղել նոյն իսկ խօսիչ եւ անոր գարշութիւնը ցուցընել, ու զգուելի ընել ուզուած ատեն: Քիչ մը դիւրասահութիւնը մեծ գէշութիւն մըն է կ'ըսեն աս փտութեան պաշտպանները: Աստուած ցաւակից կ'ըլլայ մեր տկարութեանը ու կը ներէ: Թէ Աստուած ասանկ բարակ նայելու ըլլայ, ոչ որ արքայութիւն կը մտնէ, եւ արքայութիւնը տաճկաց համար շինուած չէ՛: Աւելի յանդուգները՝ աս ալ կ'աւելցընեն, թէ վերջապէս մեծ

գէշութիւն մը չէ բնութեան զրգման ետեւէն երթալը: Գննենք մէկիկ մէկիկ աս գեղեցիկ վարդասպետութիւնները:

Ա. ՄԻՆՅ ԳԵՆ-ՅԻ՞Ն ԴՆԷ Ե ԳՄԻՐ ԿԻՐՈՒՅԻՆ ԺՈՒՆԻՆՈՒՆԸ: Ոչ որ կ'ուրանայ, որ խօսքերնիս քրիստոնէից հետ ըլլալով, երբ որ Աստուած եւ Եկեղեցին գործքի մը վրայ իրենց դատաստանը կը յայտնեն, ալ անիկայ անժխտելի եւ անտարակուսելի է: Արդ՝ եթէ ապականեալ մարդիկներէն փոքր շարիք կոչուած բանը Աստուած ամենամեծ շարիք հրատարակելու ըլլայ, եւ խստութեամբ նոյնը արգելելու ըլլայ, որուն պէտք է անսանք, Աստուծոյ՝ թէ այն աղտեղի աշխարհասէրներուն: Ուրեմն պէտք չէ խարուիլ անոնց իմաստակութիւններէն, վասն զի Աստուած իր վճիռը յայտնած է, եւ Սուրբ Գիրք աս մոլութիւնը, ամօթալից կէր+ կ'անուանեն, զԳՆ-ՅԻ՞Ն կ'անուանեն, ԻԻ՞Մ ԶՆԷՐ ԲԷՂԻՆ կ'անուանեն, ԳՐԻՆ-ՅԻ՞Ն կ'անուանեն, զԳՆ-ԻՆՍ ԲՈՒՆ կ'անուանեն եւ իրենց բոլոր իշխանութեան շանթերն անոր դէմ կ'արձակեն, ինչպէս յայտնի կը տեսնուի Երկրորդ օրինաց, Եղեկիելի, եւ Հոսովմայեցւոց թղթերուն մէջ եւ ուրիշ տեղեր: Աս պարզ խորհրդածութիւնը բաւական չէ՞ արդեօք անոնց ամենուն որոնք որ գեռ հաւատքնին չեն կորսնցուցած:

Բաց ասկից՝ թէ որ թեթեւ բան մ'ըլլար, կրնա՞ր արդեօք Աստուած մինակ ասոր համար հոգիներն ի յաւիտեանս անշիջանելի դժոխային հրոյ մատնել: Ստուգիւ չէ, որովհետեւ Աստուած ծանր մեղքերը թեթեւներէն աղէկ զանազանել գիտէ: Այսու ամենայնիւ երբ որ անժուժկալութեան վրայ է խօսքը, ամենէն սոսկալի պատիժները կը սպառնայ: Երկրորդ Օրինաց եւ Եղեկիելի մարգարեութեան մէջ աս նիւթիս վրայ զարհուրելի բաներ կը կարգացուին. Նաւումայ մարգարէին բերնովը կ'աղաղակէ, վայ, վայ անոնց որոնք որ պղծուած են այնչափ մարմնոյ ցանկութիւններով. Յովել մարգարէին բերնովը կը հրատարակէ թէ դատաստանի պիտ'որ կանչէ եւ խտիւ համար պիտ'որ ուզէ անոնցմէ, որոնք որ անմեղներուն հետ շարաշար վարուած են, եւ Ժողովողին ու Առակաց գրքերուն մէջ, աս մեղքին համար՝ թէ մարմնաւոր եւ թէ հոգեւոր պատիժներ կը սահմանէ աս եւ անգիի աշխարհքի մէջ: Բայց Յիսուս քրիստոս նոր եւ կատարելագոյն օրէնքին մէջ աւելի եւս ըրաւ: Ոչ միայն խոշոր մեղքերն արգելեց, այլ նաեւ սրտի բաղձանքներն, հաճութիւններն, եւ անկարգ յօժարութիւններն ալ: Ո՛վ որ ցանկանալու համար ԲՈՒՆ ԴԵ ԻՆ ԶՄԻՆ, կ'ըսէ, որքե՛ն որքե՛ն ԲԷՂ ԲԷՂՆԷ՛՛՛՛ է: Արդ՝ դուն քեզմէ մտածէ, թէ մինչեւ որ աստիճան ամենափոքր յանցանքն ալ աս նիւթիս մէջ կ'արգելէ: Իրացընէ՛ Պօղոս առաքեալ իր ամէն թղթերուն մէջ միշտ մեծ սպառնալիքներ ըրած է անոնց, որոնք աս նիւթիս մէջ յանցաւոր կը գըտնուին: Հոսովմայեցւոց կը գրուցէ, որոնք որ աս մոլութեամբ

կը պղծուին, ճակատան արժանի ին: Կողոստացուց կը գրէ, թէ ասով Աստուծոյ Բարեբեկնը չբռնին զիտ'որ ինչնայ: Կորընթացուց կը սպառնայ, թէ այնպէս ինչնայ Աստուծոյ արտայայտութեան իրքիտ զիտ'որ շարժան: Եփեսացուց կ'ըսէ, թէ Քրիստոսն արտայայտութեան ինչնայ շարժան: Կրնայ արդեօք ասկից աւելի յատակ խօսուիլ: Ուրեմն թէթեւ յանցանք մը կրնայ սեպուիլ, կամ ներքեւի գիւրասահմանութիւն մը կրնայ համարուիլ այն մտաւորութիւնը, որ այսպիսի անշարժ պատիժներու տակ կ'իյնայ: Միթէ Աստուծոյ գատաստանը՝ տեսակ մը մարմնասէրներուն գատաստանէն նուաճուե, որոնք իրենք զիրենք դժոխքի վախէն ազատելու համար, կ'ուզեն հատարել, թէ փոքր չար է:

Նաեւ՝ ըստ ինքեան ալ մտածելու ըլլանք աս մեղքը շատ ծանր կը տեսնենք: Արքայական վարդապետները, որ ամէն բան սուրբ կը զուգարմը կը կը կը զուգարմը եւ աւելի կամ պակաս շն խօսիր, կը սորվեցընեն, թէ մարմնաւոր մեղքերուն մէջ մարդասպանութենէ ետքն ամենէն ծանրն անտարակոյտ աս մեղքն է: Մարդասպանութենէ ետքը, մինակաս պատճառիս համար կը դրուի, վասն զի մարդասպանութիւնը կեանքը կ'առնու անկից, որ զանիկայ արդէն ունէր, իսկ անժուժկալութիւնը նոյնը կը զանայ անոր, որ պէտք էր ունենալ, եւ կամ ապօրինաւոր եղանակաւ ունենալ կու տայ: Իսկ եթէ ուրիշ պարագաներուն ալ նայելու ըլլանք որ ասոր հետ մեկտեղ կ'երթան, եւ կամ ազդեցութիւններուն որ յառաջ կը բերէ, ստուգիւ մինակ մէկ մեղք մը պէտք չէ համարինք, այլ ազդիւր մը անթիւ անօրէնութիւններու: Եւ որովհետեւ շատ դիւրին է, աս մեղքին ներգործութիւնները բազմապատկելը, անոր համար ասիկայ մարդուն միտքը, զգածմունքներն եւ բոլոր ներքինը կ'ապականէ կը խանգարէ, եւ ինչպէս Առաքեալը կը զրուցէ, կը պղծէ եւ կ'արատէ նաեւ մարմինը, այնպէս որ՝ բան չիթողուր, որ չապականէ: Բաց ասկից անժուժկալութիւնն ամէն եղանակաւ կ'արատաւորէ բոլոր ընտանիքը, եւ եթէ երիտասարդական հասակին մէջ մտնէ, ալ անկից ետքը անկարելի է համեստ եւ քրիստոնէական կրթութիւն մը տալ, վասն զի ալ անկարելի է: Եթէ հարսի մը վրայ անցնի ապականութիւնը, ոչ ոք կրնայ զրուցել, թէ որպիսի կորուստ եւ եղծում կը մտնէ այն տանը մէջ, ուր կին մը կը կառավարէ, որուն սիրտը ուրիշ տեղ է, եւ ոչ իսկ կը վախնայ օտարներ տունը խոթելու, որ իր սեփական զաւկներուն բերնէն ուտելու հացը յափշտակեն: Եւ եթէ տանը գլխաւորն ալ արուելու ըլլայ, ան տուներ ամենայն ապականութիւն տիրած է, եւ դժբախտ ընտանիքն իր ամենամեծ թշնամին կ'ունենայ զանիկայ, որ իր անխորտակելի նեցուկը պիտ'որ ըլլար: Երբ այս դժոխային բոցը մէկ մը մարդուն սիրտը կը բորբոքէ կ'սրբէ կը տալորէ ամէն պարտուց եւ համեստութեան զգած-

մունքները: Հայր մը կը մտնայ ամենեւին իր ընտանեաց վրայ ունեցած պարտքը, եւ զիրենք փոզոցներու քարերուն վրայ կը ձգէ. գառաւոր մը կը մտնայ ինչ որ պարտական էր իր աստիճանին համաձայն գործելու, եւ արգարութիւնն իր կրիցը կը վաճառէ. իշխան մը փոյթ շիտանիր իր ժողովրդոցը վրայ, երիտասարդ մը իր սպազայ վիճակին, ծեր մը իր սպիտակ ալեացը պարտքերուն, եւ մինչեւ քահանայն ալ իր վիճակին սրբութեանը: Աս մոլութիւնը բնութեան, բարեկամութեան, ազգականութեան, հոգւոյ, կրօնի, Աստուծոյ իրաւունքները ու մէկ խօսքով ամէն բան ոտքի տակ կ'առնէ. վատահամբաւութեանց, մատնութեանց եւ սպանութեանց մէջէն իրեն ճամբայ կը բանայ դրած վախճանին հասնելու, հոգը չէ, ոչ պատուոյ, ոչ ստացուածքի, ոչ առողջութեան, եւ ոչ ալ կենաց կորուստը. խելքը միտքը գայթակղական պարերու՝ ուտելու խմելու վրայ է, որոնց ստոյգ հետեւութիւնն է անկրօնութիւնն եւ շարեաց մէջ յամառութիւնը: Ա երջապէս ինչպէս ամէն օրուան փորձը կը ցուցնէ, աս անժուժկալութիւնը բովանդակ մարդկային ընկերութեան ապականութիւնն է: Եւ աս ամէն բանէն ետքը, այն անսուրբ աշխարհասէրները որ աս ախտին տղին մէջ թաթխուած են, յառաջ կ'անցնին ու կ'ըսեն մեզի առանց ամշնալու թէ մեծ շարիք մըն է . . . :

Բ. Եւ որովհետեւ իմ դիտաւորութիւնս շափել ու կշռել չէ աս ախտին անհնարին շարութիւնը, եւ կամ ասոր ամէն գէշ հետեւութիւնները մէկիկ մէկիկ յառաջ բերել, անցնինք ուրե՞նք եւ տեսնենք թէ ինչ պատճառաւ ասիկայ կը պաշտպանեն: Ասոստ՝ ինչ է, Ասոստ՝ ուր էր դիտարկելու անցնինք ինչ է: Արդ՝ ստոյգ է աս ըսածնին, թէ Աստուած կը ներէ, թէ Աստուած կը զթայ, կամ թէ, ասոնց միտքը յատակ բացատրելով, ստոյգ է, որ Աստուած այնչափ բարեգութ է, որ ինչ կ'ուրայ: Թէ եւ ասիկայ իխտ ստոյգ բան մ'ալ ըլլար, այսու ամենայնիւ, զմեզ մեղանչելու պիտ'որ չյորդորէր: Ինչու որ Աստուծոյ բարութիւնն ու զթութիւնը մեզի աւելի յորդոր պիտ'որ ըլլար լաւագոյն եղանակաւ իրեն ծառայելու, քան թէ մեղանչելու հրապոյր մը. մինակ չար եւ անօրէն սրտերու գործք է ուրիշին բարութիւնը իրենց շարութեանը գործիք առնուլ: Բայց՝ այնչափ աւելի սուս է թէ Աստուած թողլ կու տայ կամ կը խղձայ մարդկան՝ իրենց աս մոլութեանը համար, որչափ որ՝ մանաւանդ ուրիշ մոլութիւններէն աւելի ասոր գէժ սոսկալի վրէժխնդրութիւն ունի: Իմաստուն ու խորունկ մտածող Սաղուհանոս գիտունն արդէն իր ժամանակին, քննչի ու փիլիսոփայի աչքով ինքնակալութիւններուն կանգնուելու եւ կործանման պատմութեանը վրայէն անցնելով աս դիտողութիւնն ըրած էր թէ, Աստուած ամէն մէկ ազգերու ժուժկալութեանն եւ համեստութեանը հետ կապած էր նաեւ իրենց երջանկութիւնը, երբ

որ մեջերսին կը մտնէր այս սպականութիւնը, որուն վրայ կը խօսինք, ան տանէն իրենց կործանումն ալ կը սկսէր, մինչեւ որ զարշափեան վերջին տատիճանը կը հասնէին, եւ Աստուած զիրենք ամէն տեսակ պատիժներով երկրիս երեսէն կը քննէր: Սաղօւիանոսի այս խորհրդածութիւնը կրնայ մինչեւ աս վերջի զարեբուն վրայ տարածուիլ, ուր որ անառակութիւններն եւ շար օրինակներն իշխանազուն զահերէն ամբողջ ընկերութեանց մէջ իջնալով այնչափ տարածուեցան ու աճեցան որ Աստուած ալ շիրնալով այնչափ պղծութեանց տանիլ, արեան դետերու մէջ նոյն անօրէնութիւնները լուաց: Ընդհանրութիւն չունինք ենթադրութիւններու, երբ որ ստոյգ եւ անտարակուսելի փորձերն առջեւնիս ունինք. Սուրբ դրքին մէջ Աստուած մեզի յայտնի կը ցուցնէ, որ աս մոլութիւնը միշտ անարգած ու պատժած է: Թող տանք Քամին արուած անէծքները, Սիրէմացոց կոտորածը, Բենիամինի ցեղին ջնջումն իր քաղաքներովն ու բերդերովը, Գաւթի ու Սողմոնի, նոյն իսկ Աստուծոյ սիրելիներուն ընդունած պատուհասները, եւ ուրիշ թէ հրապարակական եւ թէ առանձնական բազմաթիւ պատիժները, եւ յառաջ բերենք մինակ երկու ամենէն խիստ ծանր պատուհասները որ երկրիս վրայ եկած են, եւ տեսնենք թէ ո՞վ էր որ զանոնք երկիրքէն երկրիս վրայ խրկեց: Այն հուրը, որ հինգ քաղաքներուն վրայ տեղաց, ո՞վ կրնար խրկել, բայց եթէ Աստուած, եւ ահաւասիկ ինքն Աստուած կը հրատարակէ, թէ այն հինգ քաղաքներն աս մոլութեան համար այրեց: Ընդհանուր ջրհեղեղը, որ մինակ մէկ ընտանիք մը պահելով մնացած մարդկային ազգը ջնջեց, ինչու եղաւ: Մարդկան անժուժկալութեանը համար, ինչպէս Աստուած կը բողբէ ծանր խօսքերով ու կ'ըսէ մեր խօսելու եղանակաւ, թէ զո՞ւրիշ ո՞ր մարդ ստիճիցի, եւ թէ ինքն Աստուած զիտ'որ ջնջէ զանիւր իրիւր իրայեւ, թէ ինք' ջրհեղեղ զիտ'որ իրիւր ջրանին, թէ մօռնին ալ զիտ'որ իրիւր, եւ թէ իր հոգին յստիտուն աննոյ իրայ զիտ'որ լծայ, որով հիտիտուն մօռնին ալ մարդն իտիտ: Արդ' ես կը հարցնեմ, երբ Աստուած ասանկ կը խօսի եւ աս եղանակաւ կը գործէ, ինչ պէտք է ըսել անոր, որ այնչափ համարձակութեամբ կը հաստատէ թէ պարզ մարդկային տկարութիւն մըն է, որուն որ Աստուած կը ներէ. թշնամի՜ Տե՛ռն ստիճիլ ն'ա: Կը ստեն եւ բերանարաց կը ստեն:

Այնչափ սուտ է, թէ Աստուած կը խղճայ՝ ու կը ներէ աս տկարութիւնը, ինչպէս ոմանք կ'երեւակայեն՝ մանաւանդ որ՝ երբ ուրիշ մեղքերուն պատիժները շատ անգամ ուշ կը ձգէ, աս մեղքին պատիժն ըստ մեծի մասին աս աշխարհքիս մէջէն կը սկսի հաստուցանել: Ասոր շատ անգամ կրկնուած օրինակն ունինք ընտանեաց մէջ: Աստուած՝ զթամ աս մարդիկ մարդկային տկարութեան զարման մը սուտ էր ամուսնութեան

Այնչափ սուտ է, թէ Աստուած կը խղճայ՝ ու կը ներէ աս տկարութիւնը, ինչպէս ոմանք կ'երեւակայեն՝ մանաւանդ որ՝ երբ ուրիշ մեղքերուն պատիժները շատ անգամ ուշ կը ձգէ, աս մեղքին պատիժն ըստ մեծի մասին աս աշխարհքիս մէջէն կը սկսի հաստուցանել: Ասոր շատ անգամ կրկնուած օրինակն ունինք ընտանեաց մէջ: Աստուած՝ զթամ աս մարդիկ մարդկային տկարութեան զարման մը սուտ էր ամուսնութեան

խորհուրդը, որն որ ինչպէս մէկ կողմանէ հայրենիքը՝ քաղաքացիներով, Եկեղեցին՝ հաւատացեալներով, եւ երկինքը սուրբերով պիտ'որ շէնցընէր, այսպէս մէկալ կողմանէ ծնողաց ալ յաւիտենական փրկութեան ճամբան պիտ'որ դիւրացընէր: Բայց ի՞նչ: Աստուածային դիտաւորութիւնը փճացուցին մարդիկ իրենց շարութեամբը, մինակ աս վիճակին դիւրութիւնները վայելել ուզեցին առանց ծանրութիւններն ու անհանգստութիւններն ալ տանելու, ուստի եւ այսպիսի մեծ խորհուրդի մը սրբութիւնը շահախնդիր հէշտասիրութեամբ ապականեցին: Բայց ետեւէն ի՞նչ կու գայ: Աստուծոյ բարկութիւնը, ինչպէս իմաստունները կը զրուցեն, կը կործանէ այն ընտանիքը, եւ կը ցրուէ, եւ իր անէծքներուն նպատակ կ'ըլլան: Ո՛վ, որչափ այսպիսի դէպքեր առջեւնիս ունինք: Փոքրագոյն պատուհանն է որ կու գայ վրանին, երբ որ զաւակ ու ժառանգ չեն ունենար, թէպէտ եւ շափէ դուրս կը բաղձան, եւ բոլոր կեանքերնուն մէջ առանձնութիւններն ողբալու կը պարտաւորին: Շատ անգամ, կազ, կախ, անմիաբանութիւն, հիւանդութիւն, ամէն տեսակ դժբախտութիւն զլուինին կու գայ, եւ դեռ չեն իմանար եւ ոչ կը տեսնեն զաղտնի պատճառը, որուն համար որ այն ամենայն կը կրեն, տարիներով մեղքի մէջ անցուցած կեանքերնին, սրբապղծութեամբ ընդունած խորհուրդները, ուղղուելու առաջադրութիւն չդնէնուն, յաւիտենական պատիժներն ալ իրենց կը պատրաստեն:

Եթէ ընտանիքներէն դուրս ելլենք, աս մոլութեան զոհերն անթիւ են: Հիմակուան քաղաքներուն մէջ երիտասարդներուն մեծ մասը ասով կը կորսնցընեն իրենց առողջութիւնն ու զօրութիւնը, եւ բոլոր կեանքերնուն մէջ կէս մարդու տեղ կ'անցնին: Ոմանք վատանուն կ'ըլլան, ոմանք հայրենական ժառանգութիւններն կը փճացընեն, ոմանք պարտքի տակ կը խղզուին, եւ շատերն ալ ժամանակէն յառաջ գերեզման կ'երթան: Բազմամարդ քաղքի մը մէջ ծեր եւ իմաստուն բժիշկ մը կը հաստատէր թէ, Նափուէտն կայսրը նոյն քաղքին վրայ իր ամենէն արիւնահեղ պատերազմները տարուէ տարի նորոգելու ըլլար, այնչափ մարդիկ զոհ չէին ըլլար, որչափ որ տարուէ տարի անժուժկալութիւնն իր զոհերը գերեզման կը տանէր: Այսչափ մեռնողներուն վրայ պէտք է աւելցընել անոնք ալ, որ ապուշ, բթամիտ, մոլի, կատաղի կ'ըլլան, եւ անոնք ամենքը՝ որ իրենց ծանր մոլութիւններուն պատճառաւ այնչափ հիւանդութեանց մէջ կ'իյնան կը փճանան: Ո՛հ, որչափ ժամանակաւոր պատիժներ ալ վրաններնէն չեն պակսիր:

Բայց՝ հոգեւոր պատիժներն աւելի սոսկալի են, որովհետեւ շատերը յաւիտենական մահուամբ կը վերջանան: Ինչպէս բժիշկները հիւանդութեան նշաններէն, հիւանդին առողջանալուն կամ մահուանը հաւանականութիւնը կը տես-

նեն, ասանկ ալ սուրբ վարդապետները մարդկանց կիրքերն եւ մեղքերը խորհրդածելով, անոնց յաւիտենական կեանքը կամ մահը յառաջուց կը գուշակեն: Արդ՝ ահարկու բան մըն է աս ամէն վարդապետներուն միաձայն վարդապետութիւնը, որով ամէնքը միաբերան կը գուշակեն, թէ ան դժբախտները յաւիտենական դատապարտութեան ճամբուն մէջ ինկած են: Շատերը կը հաստատեն թէ դժոխքն անժուժկալներով լեցուած է: Մինչեւ բարեմայն Ս. Ալփոնսոս Լիգուորեան կրցաւ զրուցել թէ դատապարտեալները՝ կամ ամէնքն ալ աս մեղքին համար դատապարտուած են, եւ կամ սաուգիւ առանց աս մեղքի դատապարտուած չեն:

Կու տան ասոր պատճառներն ալ, որոնք ուզողը կրնայ գիւրաւ անպարկեշտներուն վրայ տեսնել: Որոնք որ աս ազտեղութիւններու մէջ կ'իյնան, կամաց կամաց մեղանշելու մէջ անյայտութիւն մը կը ստանան, այնպէս որ երբեք չեն դառնար, երբեք չեն ուղղուիր: Անառակ երիտասարդութենէ ետքը խառնազնաց այրութիւն մը կու գայ, եւ երբեմն ան աստիճանի կը հասնի, որ կը ծերանան, կը զառամին, բայց դեռ աս մեղքէն ետ չեն կրնար կենալ: Մոլութիւնը, երկայն ատեն անցնելով՝ ան աստիճանի զիրենք կը ազեղացընէ, ու մտքերնին կը թանձրացընէ, որ չէ թէ միայն աստուածային բաներն ալ չեն հասկընար, Եկեղեցի ոտք չեն կոխեր, աղօթք չեն ըներ, որն որ մի միայն միջոցն է որոգայթէն ազատելու, սյլ նաեւ շատ անգամ հաւատքնին կ'ուրանան, եւ հաւատքնին ուրանալով՝ նաեւ պատուոյ, համեստութեան, եւ մարդկութեան բնական զգածմունքներն ալ կը կորսընցընեն:

Ստոյգ է, կ'ապրին, բայց մինակ զգայական ու պղծալից կեանք մ'անցընելով, իրենց նման ընկերներու հետ, որոնց բաղձանքն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ վարչութեանց մէջ յազենալ, թէ որ մէկը, շատերուն անհաւատութեան աղբիւրը փնտռելու ըլլայ, որոնք ատեն մը թէ հաւատք, թէ Եկեղեցի եւ թէ ամէն հոգեւոր բարիքները կը յարդէին, աս մոլութենէն ուրիշ բան չիդտներ: Ի սկզբան, ըրած մեղքերնուն վրայ խիղճերնին կը զարնէր, ետքէն՝ խիղճերնին թմբեցընելու համար սկսան իրենք զիրենք համոզընելու ջանալ, թէ ստոյգ չէ, որ Աստուած այնչափ խստիւ աս յանցանքը կը պատժէ, ու գացին՝ իրենց նոյն ցեխով ազտուած ընկերներուն խորհուրդ հարցուցին, որոնք մի եւ նոյն դէպքի մէջ գտնուելով՝ նոյն շահն ունէին սրտերնուն երկիւղը բոլորովին վերցընելու: Ասոր վրայ աւելցուցին ամբարիշտ գրքեր կարգալը, եւ սյսպէս՝ նախ առաջին սկսան տարակուսիլ, եւ վերջապէս ունեցած հաւատքնին ալ բոլորովին սրտերնէն մերժեցին: Արդ՝ կրնաս պահանջել, որ հոգեւոր վարդապետներն անժուժկալութեան սյսպիսի դործքերն եւ պատուներն անգագար աշքերնուն առ-

չէւն ունենալէն ետքը, կարող ըլլան դատապարտութենէ գատ ուրիշ գուշակութիւն մ'ընել:

Եկո՛ւր Հիմայ, աղաղակէ, թէ Աստուած գթած է, Աստուած կը ներէ, եւ աւելցուր նաեւ թէ, արքայութիւնը Տաճկաց համար չէ: Իրաւ որ, Աստուած գթբախտ պիտ'որ ըլլայ, եթէ մենք երկինք չենք հասնիր, եւ որպէս զի ինչպէս որ ըլլայ, զմեզ հոն խոթէ, իր այնչափ բողբոքներուն դէմ, որոնցմով պիղծերն իր արքայութենէն զուրս հանած է, ա- նոր գոները պիտ'որ բանայ, ասոնք ալ իր ապաշխարողնե- րուն, իր անարատ կուսանքներուն, իր մարտիրոսներուն եւ իր բոլոր արքունական զնդին կարգը խոթելու համար: Ո՛հ, կ'ա- զաչեմ, յնարուի մէկը այսպիսի այլանդակ եւ ամբարիշտ յոյ- սերով: Բան չ'արժէր ըսելը թէ, ապականեալները շատ են, ինչու որ Աստուած թուոյն շինայիր, հապա աղէկութեան: Երկրիս վեհապետները չեն կրնար պատժել յանցաւորները թէ շատ են, որովհետեւ քաղաքներ եւ գաւառներ անապատ կը դառնային, եւ որովհետեւ յոյշերէն կը վախնան. բայց Աստուած բազմութենէ չիվախնար, եւ ոչ ալ թուոյն կը նայի, ինչու որ անոնց երեսէն վախ չունի: Հրեշտակներու բազմախուռն լեզուներ յաւիտենական կրակին մէջ նետեց, զիրենք յանցաւոր գանկով, մարդկային ազգը ջրհեղեղի ջրե- րուն մէջ խլղեց, նոյնն ապականած տեսնելով. պիտ'որ գողայ՝ քանի մը պիղծ որդերը ճմլելու, երբ պատժոյ արժանաւոր տեսնելու ըլլայ:

Գ. Աւերջապէս, գիշ Բ՝ն ՚ընէ՛մ թէ Բն-Յի-մն յո- յար-Յի-ններ-նն էր-էն ՚ի-ր-Բ-մ: Բն-Յի-նն -զի-լ չէ՞, --բ-բ չէ՞: Իրաւցրնէ աս անամօթ դարուս յանդգնութիւնը պէտք է ըլլալ, որ այսպիսի ժպիրհ եւ աներես պատասխան մը Ա- տուծոյ երեսին զարնէ: Ի՞նչ է ուրեմն: Նոր ճշմարտութիւն սկսաւ Հիմայ քարոզուիլ, թէ մեր ապականեալ բնութեանը դէմ պէտք է կռուինք, պատերազմինք, յաղթենք ու նուա- ճենք: Մեր միտքն իսկ մեզի շխորդեցըներ եւ փորձը չիհաս- տատեր թէ բնականօրէն շատ բաներու յօժարութիւն ունինք, բայց իրաւամբ ու պատշաճօրէն չենք կրնար եւ պէտք չէ որ ընենք: Եւ եթէ միտքը բաւական չէ, մենք քրիստոնէսայքս աւետարան չունինք, որ ամէն թղթերուն մէջ մեզի կը պա- տուիրէ մեզի դէմ պատերազմիլ, մեր կիրքերուն դէմ դա- նալ, մեր մարմինը խաչ հանել իր մոլութիւններովն եւ իր ցանկութիւններովը, եւ ամենեւին մեր դէշ յօժարութիւն- ներուն ձեռքը չմասնուիլ: Չենք գիտեր, որ աս է, այն մեծ մրցութիւնը, որուն մէջ Աստուած կ'ուզէ մեր հաւատարմու- թիւնը փորձել: Միթէ Բրիտանիոց մէջ նորութիւններ են ասոնք, որ կ'ելլեն Հիմայ քանի մը անզգամներ, եւ կ'ըսեն, գիշ Բ՝ն ՚ընէ՛մ, ի՞նչ է Բն-Յի-մն հ-մ-նը էր-էն ՚ի-ր- Բ-մ: Եթէ դէշ բան մը չէ --բ-բ Բն-Յի-մն մէկ յօժարու-

Թիւնը կատարելը: Խեղք չիհասնիր, թէ ինչո՞ւ համար անոր
ուրիշ մէկ յօժարութիւնը կատարելը դէշ պիտ'որ ըլլայ. մէյ
մը որ կ'ենթադրուի, թէ բնութեան յօժարութիւններն աղէկ
են, ան ատենը պատշաճ է որ ամէն յօժարութիւններն ալ
ազատութեան մը գրուին: Արդ՝ միտ զիբ, այն սուրբ բնու-
թիւնը բարկացողներուն եւ վրէժխնդիրներուն շատերը կը
հրապուրէ որ գանակը թշնամիներնուն սիրտը խօթեն: Ուրիշ
մէկը բնութենէն կը յօժարի, որ քու բանդ իրեն սեփհականէ
որովհետեւ սրտանց կը բաղձայ, որ ինքն ալ այն սեղանն
ունենայ, զորն որ գուն քեզի կը պատրաստես, բայց ինք
կարող չէ պատրաստել. ինքն ալ կ'ուզէ զքոսնուլ այն կա-
լուածներուն մը, ուր որ գուն կը վայելես, բայց իրեն
գոցուած են: Ուրիշ մը բնութենէ յօժարութիւն կը զգայ
զքեզ ան ամուսնէն, ուր նստեր ես, վար ձգելու, եւ ինք քու
տեղը նստելու: Այսպէս յառաջ գնա եւ մտածէ ուրիշ զէպ-
քերու մէջն ալ: Ինչպէս գուն դէշ բան մը չես տեսներ
Գեղեցիկ Բնութեան երթալը, որ զքեզ ուրիշին ամու-
սինը յափշտակելու կամ ապականելու կը տանի, այսպէս նոյն
Գեղեցիկ Եւստի Բնութեան ուրիշ մէկն ալ կը յորդորէ (որ
աւելի նուստ չար է) քու ունեցածդ, պատիւդ, կալուածներդ
յափշտակելու: Ասոնց կը զանաս, եթէ կրնաս, ուզածնուն
պէս բնութեան յօժարութիւնները կատարելու իրաւունքն եւ
գուն քեզի իրաւունք կու տաս բնութեանդ յօժարութիւնը
կատարելու:

Գ. Բայց, ինչո՞ւ սուրբ Գեղեցիկ Եւստի Եւստի Եւստի
Տեղ, ինչո՞ւ սուրբ Եւստի Եւստի Եւստի Եւստի Եւստի Եւստի
մօթ հարցմունք: Աստուած մեզի մարմին մը տալուն համար
նոյնը զէջի գործածել կրնանք նէ, կրնաս ան ատեն նստե-
լսել, թէ մեզի ձեռք ալ տուած է, ու աս ձեռքերն ուրիշը
ձեռնելու համար են, մեզի ոտք տուած է, ուրեմն ասոնք արա-
ցելու համար են եւ այլն, եւ այլն: Մեզի մարմին մը տուած
է, այն, ո՞վ չիգիտեր, որպէս զի հոգւոյն արժանաւոր գործքե-
րու գործիքն ըլլայ, որպէս զի աղէկի գործածենք եւ ոչ թէ
զէջի, որպէս զի հոգւոյ բնիք ըլլայ եւ հպատակ: Անկարգ
յօժարութիւնները՝ որ աս մարմնոց պտածառաւ կը զգանք,
խկզբան սկզբնական արգարութեան շնորհքով ամէնքն ալ
զսպուած էին. աս շնորհքը կորսնցուցինք, ու ան ատենը
նոյները մեզի ներքին պատերազմի նիւթեր եղան, որպէս զի ի-
րենց զէժ կ'ուսինք, յաղթենք, եւ ըլլան մեզի արդեանց եւ
պահներու պատճառ: Ինչպէս՝ աս սղորմելի վիճակի մը չին-
կամ՝ կը պարտաւորէինք ուրիշ եղանակաւ Աստուծոյ մեր հաւ-
ատարմութիւնը ցուցնել, ասանկ ալ աս վիճակներնու մը
հիմայ կը պարտաւորինք մեր հաւատարմութիւնը ցուցնել
մեր ներքին պատերազմներուն մը, որ հոգին մարմնոց զէժ
կը վարէ:

Իսկ եթէ աս պատերազմն երբեմն շատ խիստ եւ ցաւալից է, չեն պակսիր՝ մանաւանդ քրիստոնէից համար, այլ եւ այլ եղանակներ, որ նոյնը մեզի կը դիւրընցընեն: Ասոր համար Աստուած մարդկային արգիւն դարման մը տուած է ամուսնութիւնը, զորն որ քրիստոնէից մէջ Սուրբ Խորհուրդի մը գերագոյն արժանաւորութեան հասցուց, եւ անթիւ օգնութիւններ ալ տուաւ անոնց, որոնք որ աս միջոցը չեն կրնար ի գործ դնել: Թէ բնութիւնը տկար է, շնորհքը զօրաւոր է, որն որ երբեք չիպակսիր եթէ օգնութեան կը կանչենք: Եթէ մարմինը կը հրապուրէ՝ հոգին որ անկից գերագոյն է, կրնայ զանհիկայ սանձել. եթէ ապականութեան առիթներն ու վտանգները ներկայ են, միշտ ներկայ է նաեւ աստուածային օգնականութիւնը: Պատերազմն երբեք մեր զօրութենէն վեր չէ, ինչու որ Աստուած հաւատարիմ է, կ'ըսէ Առաքեալը, եւ մեր տկարութեանը համեմատ է իր զօրութիւնը:

Եթէ ամանք չեն ուզեր աս միջոցներուն գիմել որպէս զի ազատ ապահով ըլլան, որոնք է յանցանքը՝ եթէ ետքէն իյնալու ըլլան: Ինչո՞ւ համար են այնչափ ամուրիներ աշխարհքիս վրայ, երբ ամէն պատշաճաւոր առիթները կը գրանուին համեստ ամուսնութեամբ մը տեղափոխելու. անոր համար որ կ'ուզեն այն վտանուն ազատութիւնն ունենալ, ինչպէ՞ս կրնան ուրեմն այնպիսիներն Աստուծոյ գէժ արանջել: Եւ ով որ աս դարմանն ընդունելու կարողութիւն չունի, ինչո՞ւ հարկաւոր միջոցներուն ձեռք չիզարներ որ պատերազմն յաղթութեամբ ելլէ: Ինչո՞ւ չ'աղօթեր, ինչո՞ւ Եկեղեցւոյ շիմօտենար, սուրբ Խորհուրդները չ'ընդունիր, ինչո՞ւ մէկ կողմանէ կը արանջէ թէ ողջախոհութիւնն իր զօրութենէն վեր է, եւ մէկալ կողմանէ այնպիսի տեղեր կը յաճախէ, ուր հրապոյրներն աւելի վտանգաւոր են, ուր կարաւները, խնջոյքները, ուտել խմելները, խօսակցութիւնները, ամէն կիրքերը կը բորբոքեն. Չարմանալի վարմունք, ինք զինքը կրակի մէջ նետել, եւ ետքը արանջալ որ կ'այրի:

Մէկ խօսքով, Աստուած աղէկ եւ ներքուստ կը ճանչնայ մեր բնութիւնը, վասն զի ինքն է ստեղծողը, եւ ինք իր անսահման արգարութեամբն ու սրբութեամբը մեր վրայ գրած է աս ժուժկալութեան պարտքը: Ուրեմն ի գործ դնելը չիկրնար անկարելի ըլլալ իր աստուածային օգնութեամբը: Ով որ չ'ուզեր նոյնը պահել, բնութեան յանցանք չդնէ, հապա իր վրայ ցաւի, որ չէ սանձուած, ինչպէս միարան կը պահանջեն բնութիւնն ու շնորհքը:

Ազատութիւն :

Ա. Մարդ ազատ կը ծնանի : — Բ. Մտածելու . — Գ. Խօսելու ազատութիւն : — Դ. Պաշտան : — Ե. Ուղղօրոփաւնեան ազատութիւն իրենց համար կը պահանջեն, ուրիշներուն կը դաժան :

Մարդիկները յիմարեցընելու համար բաւական է ամէն կիբք, որ սրտին մէջ քիչ մը սաստկութեամբ բորբոքի . բայց բոլորովին արտաքոյ կարգի զօրութիւն մ'ունի սխալ բմբռնուած ազատութեան սերը, ինչու որ՝ ասիկայ թէութիւն մըն է որ կը պահանջուի, որպիսի եւ իցէ ուրիշ կիբք մը բորբոքելու : Եւ եթէ այս բորբոքումը նաեւ անզգամ մարդկան գրգռիչ խօսքերովն աւելի եւս բռնկելու ըլլայ, ալ անկարելի է խօսքով բացատրելը, թէ իր բոցն ուր կը հասնի, եւ ինչպէս մարդիկ շարաշար կ'այրէ կ'ապականէ : Ասոր համար ոչ որ պէտք է զարմանայ այնչափ յիմարութիւններու վրայ, որ ազատութեան անունով կը գործուին, եւ այնչափ անմիտ սկզբունքներուն վրայ, որ կը պաշտպանուին : Մարդ ազատ կը ծնանի, եւ ոչ որ անիկայ կապանքի տակ պէտք է դնէ. ազատ է մտածութիւնը, ազատ ալ պէտք է ըլլայ մտաց յայտնութիւնը, ազատ է գլխաւորաբար խղճմտանքը, եւ սրբապղծութիւն մըն է նոյն նուիրական ազատութիւնն եղծանելը : Աւելի ինչ կ'ուզես : Նոյն ինքն Յիսուս Քրիստոս իր սիրոյ եւ շնորհաց օրէնքներուն մէջ ազատութիւն հրատարակեց. այնպէս որ բնութիւնն եւ շնորհքը, բանաստօրութիւնն եւ կրօնը, ձեռք ձեռքի տուած միաբանած են կտոր կտոր խորտակելու այն շղթաները, որով իշխաններն եւ քահանաները խօսք մէկ բրած են զմեզ ծնչելու : Ո՞վ որ աշխարհք տեսած՝ փորձն առած է, գիտէ թէ աս սկզբունքներն ինչ աստիճանի հասարակ եղած են եւ որպիսի մտաց կործանում կը պատճառեն մանաւանդ՝ թէ որ երիտասարդական մտքեր են : Ասոր համար շատ օգտակար կ'երեւայ ասոնք ամէնքն ալ քննութեան մը տակ ձգել :

Ա. Մարդ ազատ կը ծնանի, յայտնի է ընկերական եւ քաղաքական ազատութեամբ, որուն վրայ հաստեղս կը խօսինք : Ահաւասիկ առաջին սկիզբ, բայց միանգամայն առաջին աստիճան : Եւ ո՞վ է ան, որ սորվեցուց ասոնց, թէ մարդ ազատ կը ծնանի : Բոլորովին հակառակը. մարդ՝ հպատակ, ուրիշէն կախում ունենալով՝ կը ծնանի, եւ բացարձակ կարօտութիւն ունի հպատակութեան եւ ուրիշէն կախում ունենալու : Նայէ մէյմը որբոցիդ վրայ, որ անական ընկերութեան մը մէջ ընտանեացդ քով գեռ կեցած է, այսինքն է՝ հոն, ուր է հայրդ, մայրդ, եւ գուցէ նաեւ եղբարքդ կամ քոյրերդ

եւ ուրիշ ազգականներդ կը գանուին: Արդ ամենէն ետքն եկողը պարտաւոր է՝ ճանչնալու ան ամէն իրաւունքները, որ աշխարհքիս մէջ ստացած են իրմէ առաջ եկողները: Մէկ գիթողունք հայրութեան սուրբ եւ անօտարանալի իրաւունքները որոնք որ նոյն իսկ բնութենէ հաստատուած, եւ ընդունուած են, եւ կրօնը վաւերացուցած եւ սրբացուցած է, եւ որոնք որ պնդուի իրաւունքներ են, որ մինչեւ վայրենացեալ բարբարոսները չեն զլանար: Գծրախոտութեամբ մեր քաղաքականութիւնն երբեմն ան աստիճանի սլլանդակութեան կը հասնի, ուր բարբարոտութիւն մը երբեք հասած չէ: — Նորածին տղան աշխարհք եկած ատենը կը գտնէ կարգաւորուած աւան տեղ մը, որ ինք չչինեց, կը գտնէ զիզուած ստացուածքներ, որ ինք չժողովեց, կը գտնէ տիտղոսներ, որոնց ինք արժանաւոր չէր եղած, կը գտնէ յարաբերութիւններ, որ ինք չկապեց. ինչպէս ուրեմն ինք, որ մասնակից կ'ըլլայ աս ամէն առաւելութիւններու, կրնայ ինքնիշխան գործել առանց կախում ունենալու անոնցմէ, որ աս ամէն բաներուն ստացիչ տէրն են: Պարտական չէ՞, որ ասոնց մասնակցութեան, գործածութեան, աճման, եւ օտարացուցման մէջ կախում ունենայ անոնցմէ, որոնք տէրն են եւ իրեն մէկ մասին գործածութիւնը կը շնորհեն: Աւրիշ կերպ գործելն ուրիշին ունեցածը յափշտակել եւ օրինաւոր տէրը մերկացընել է:

Պուզե՞ս աւելի բացայայտ տեսնել: Դուն որ կը հրատարակես, թէ մարդ ազատ կը ծնանի, զիր որ որդի մ'ըլլալու տեղ հայր ըլլայիր, եւ քու որդիդ, աս սկիզբը բերանն առած՝ ուզէր տանդ մէջ խելքին փշածին պէս՝ վեր վար արամագրել, եւ ամենեւին աշխարհքիս վրայ ուրիշէն կախում մ'ունենալ շուզէր, դուն ինչ կը մտածէիր: Չէիր համարեր թէ քու իրաւունքներդ ոտքի տակ կ'առնէ, թէ քու տիտղոսներդ կը յափշտակէ, թէ բռնրոզին անիրաւութիւն եւ ասպատամբութիւն է բրածը: Ինչո՞ւ. վասն զի անիկայ ազատ չէ՛ առանց քու հաւանութեանդ գործելու, վասն զի բնական է անոր որ քեզմէ կախում ունենայ, ինչու որ գրուած՝ հաստատուած իրաւունքները ոչ որ կրնայ եղծանել: Բայց դուն իսկ ասով կը խոստովանիս, թէ ով որ ընտանիքի մը մէջ կը ծնանի, անիկայ ոչ ազատ է եւ ոչ անկախ: Եւ որովհետեւ զեւ ոչ որ ծնած է, ինչպէս սունկերը զաշտերուն վրայ կը ծնանին, հասցա ամէն մարդ իր ընտանեաց գիրկը ծնած է, այսպէս ալ չկայ մէկը որ անկախ ծնանի:

Նոյն իսկ բնութիւնն աս ճշմարտութիւնը յստակ եւ բացայայտ կը հաստատէ: Ինչու որ՝ եթէ ստոյգ է մարդուն ազատ ծնանիլը, ինչու ծնածին պէս իր ազատութիւնը չի վայելէր: Թող ուրեմն սկսի անմիջապէս նոյնը գործածել, թող ինք զինքը ազատէ, թող ինք իրմէ գործէ:

Ասիկայ կատակ մըն է, պատասխան պիտ'որ տաս. ու-

բովհեանե մարդ՝ ծնած ատենէն կարօտութիւն ունի բոլորովին ուրիշէն կախում ունենալու, այսինքն է՝ անկից, որ զինք կը հոգայ, կը սնուցանէ, կը հագուեցընէ, կը գարմանէ ու կը պաշտպանէ: Եւ աւելի կարօտութիւն ունի, երբ բանաւորութիւնը կը բացուի, ինչու որ՝ եթէ ան ատեն շունենայ մէկը, որ զինքն ուղղէ ու կրթէ, աւելի հրէշ մը կը դառնայ, քան թէ մարդ: Արեմն ինչ է աս, բայց եթէ նոյն իսկ բնութեան վարդապետութիւնը, որ գործքով մեզի կը սորվեցընէ թէ անկախ չենք, եւ ուրիշէն կախում ունենալու կարօտութիւն ունինք: Եւ եթէ ապրելու եւ կրթուելու համար բնական հարկաւորութիւն ունինք ուրիշին հպատակելու, ինչպէս բնական իրաւունք կրնանք ունենալ ազատ ըլլալու: Այսպիսի հակառակախօսութիւնները ժամանակ մը յիմարութիւն կ'ըսուէին. հիմայ օրինաւոր պիտի ըլլան:

Բաց ասկից, ինչպէս ծնած ենք մէկ ընտանեաց մէջ, այսպէս ծնած ենք նաեւ մէկ ընկերութեան մէջ, եւ աս ընկերութիւնը պէտք էր ունենալ գլուխ մը՝ որ զինք կառավարէր, եւ անդամներ՝ որ կառավարուէին: Արդ՝ մենք որ նոր կը ծլինք կը ծաղկինք, եւ անոր առաւելութիւնները վայելելու կը մօտենանք. մենք, կ'ըսեմ, իրաւունք ունինք աս արդէն կարգաւորուած ընկերութեան զիմացն ելլելու, տակն ու վրայ ընելու այն կարգը՝ որ իր մէջը հաստատուած է, եւ մեզի յափշտակելու վերին հրամանատարութիւնը, կամ ուրիշ կերպ փոխելու: Ես չեմ կարծեր, ուստի՝ օրչափ կ'երեւայ, դրուած հաստատուած իշխանութենէ պէտք է կախում ունենանք:

Այսպիսի քաղաքական ընկերակցութեան մէջ ապրողները մեր աս ընկերութեան մէջ նոր մտած ատեննիս, անտարակոյս իրենց հանձարովը, իրենց աշխատութիւններովն եւ իրենց նոյն ընկերութեան ըրած օգնութիւններովն անոր վրայ աւելի իրաւունք մը ստացած են, որն որ մենք ալ կամաց կամաց պիտ'որ ստանանք: Արդ՝ եթէ մենք ալ օր մը պիտ'որ ելլանք եւ պահանջներ, որ ուրիշները մեր իրաւունքները ճանչնան ու յարգեն, կրնանք հիմա ազատ ըլլալ ուրիշներուն իրաւունքները յարգելէն: Ստուգիւ չեմ կարծեր: Աս իրաւունքները շատ տեսակ են. մէկը վաճառքներ, ստացուածներ, կալուածներ, դրամազուխներ ու ուրիշ երկրաւոր գոյութիւններ ունի, եւ ես իմ բոլոր ազատութեամբս կը պարտաւորիմ ինք զինքս անանկ զսպելու, որ անոր վերաբերած բաներուն ձեռք չդպցընեմ: Ուրիշ մը իրաւունք ունի դատաւ մը, թագաւորութեան մը, պետութեան մը, կամ գեղի մը, բերդի մը հրամայելու, եւ ես իմ ամեն ազատութեամբս պէտք է որ նոյն իրաւունքը չեղձանեմ, եւ եթէ ծնած եմ այն թագաւորութեան, այն գեղին մէջ, իմ պարտքս է հնազանդիլը: Շնորհալից ազնիւ կին մը կայ, որ ինձի համաձայն

մտածութեանցը կանոն մը տալ կարող է, եւ թէ մենք աւանց յանցանքի կրնանք մտածել ինչպէս որ կ'ուզենք, ըսածնին պլանդակ, մանաւանդ թէ անօրէն խօսք մըն է: Այլանդակ ինչու որ միտքը ճշմարտի համար ստեղծուած ըլլալով, պարտաւոր է, որչափ կրնայ, ճշմարտութեան համար ձայն մտածել, գոնէ ուր որ կարող է. եւ իրեն պատիժ մըն է զրկուիլն այն մեծ առարկայէն, որուն համար զոյացած է: Անօրէնութիւն է, ինչու որ կրօնական ազատութիւն հրատարակելը ուրիշ բան չէ, բայց էթէ ըսել, թէ կամ Աստուած կրօնի միջոցով ճշմարտութիւնը յայտնած չէ, եւ կամ յայտնած ալ է նէ, բանի տեղ դնելու չէ. որ նոյն բանն է, թէ մէկը հաւատացեր է կամ չէ հաւատացեր Աստուծոյ խօսքին: Առջի մասը հաստատելը՝ Յիսուսի Քրիստոսի երկրիս վրայ կատարած գործքը բոլորովին ոչնչացրնել է. իր խօսքը, վարդապետութիւնը, առաքելութիւնը մերժել, եւ իր պաշտեան արդիւնքը պարապի հանել է: Երկրորդն ըսելը, Աստուծոյ վրայ այնպէս խօսիլ մըն է, ինչպէս հասարակ մարդու մը վրայ չէիր խօսեր, եւ իր երեսին չէիր զուցեր թէ իր խօսքերը՝ սուս կամ ճշմարիտ եղեր են, ամենեւին բանի տեղ չեն անցնիր: Բայց յայտնի է որ, Յիսուս Քրիստոս, օրինակի ազագու սորվեցընելէն ետքը, որ Աստուած մէկ է ի գոյութեան, երեք յանձինս, ամենեւին օրինաւոր չէ մտածելը, թէ երեք է ի գոյութեան եւ մէկ յանձինս. ասանկ ալ սորվեցընելէն ետքը որ Սուրբ խորհուրդներն եօթն են ու աւելի չեն, շիկրնար մտածուիլ, որ մինակ հինգ կամ տասն ըլլան: Արեմն երբ Յիսուս սորվեցուց որ Եկեղեցին անսխալ Արդապետ է ճշմարտութեան, շիկրնար կարծուիլ որ Եկեղեցին սխալի ան բաներուն մէջ, որ մեզի հաւատալու համար առջեւին կը դնէ: Այսպէս պէտք է ըսենք ամէն վարդապետութիւններու համար ալ, որոնք Յիսուս Քրիստոս յայտնած է:

Մտածութեան ազատութիւնը հրատարակելը զարհուրելի թշնամանք մըն է Յիսուսի Քրիստոսի դէմ, որ հաճեցաւ իր աստուածային բերանը բանալ եւ մեզի սորվեցընել, շճանշնալ մըն է իր իրաւունքները, որ ունի ոչ միայն մեր մտաց, այլ նաեւ մեր սրտին վրայ, ծաղրել մըն է աստուածային ճշմարտախօսութիւնը, որ մեր օգտին համար կը բանեցընէ, անարգանք մըն է անսահման իմաստութեանը, որ կը յայտնուի մեզի հետ խօսելու ստեն, ամենամեծ նախատինք մըն է անչափ բարութեանը՝ որով կը հաճի զմեզ խրատելու, մեր առաջնորդը, մեր կեանքը, մեր ուսուցիչն ըլլալու: Թէ բովանդակ քրիստոնէական հաւատքն ունայն չէ, թէ զանիկայ հաստատող բոլոր պատճառներն իմաստակութիւն չեն, թէ զանիկայ վաւերացընող ամէն ճշմարտութիւնները շինճու բաներ չեն թէ այնչափ հրաշքները, որ զանիկայ կ'ամբացընեն՝ աստութիւն, խարէութիւն, խարդախութիւն չեն, հարկ է ըսել, որ Աս-

տուած մը խօսած է. բայց՝ եթէ Աստուած մը խօսած է, ո՛ր կը մնայ այն իրաւունքը ըստ հաճոյից մտածելու երբ իր խօսքը յայտնի կեցած է:

Ասյրկեան մ'աչքիդ առջեւը բեր աղսց մը, որ հօրը հետ կը խօսակցի. հայրը աղուն կը սորվեցընէ, թէ ինչպէս ընտանեաց գործքերը պիտի տեսնէ, եւ ինչպէս տան օգուան ու շահը պիտի փնտռէ, եւ կամ ասոր նման ուրիշ խրատներ: Որդին աս ամէն բան աղէկ մը լսելէն ետքը յանդգնութեամբ հօրը պատասխան տալու ըլլայ թէ աս ամէն բաներուն վրայ ինք ինչպէս կ'ուզէ նէ, անանկ պիտ'որ մտածէ. քեզի ինչ կ'երեւայ, ասիկայ հօրը յայտնի թշնամանք մը չէ՞, կ'ըսես: Այսու ամենայնիւ հայրը անսխալ չէր, կրնար ստուգիւ արհաւիրութեամբ սխալիլ կամ իր մէկ առանձին վախճանին համար որդին խաբել. բայց Աստուած չիկրնար ընել ոչ մէկը եւ ոչ մէկալը. հայրը՝ իր որդւոյն նկատմամբ հայրութեան նուիրական իրաւունքներն ունի, բայց ասոնք եւ ոչ շուք մըն են Աստուծոյ մեր վրայ ունեցած իրաւունքներուն քովը: Արեւմտի որչափ աւելի ծանր է այն արհամարհանքը, որ կ'ընէ, օվ որ ոչ միայն Աստուծոյ ուզածին պէս չիմտածեր, այլ նաեւ կը հրատարակէ թէ ինք իրաւունք ունի ուզածին պէս մտածելու:

Բաց ասկից՝ աս ալ պէտք է գիտնալ, որ անգամ մը մտածութեան ազատութիւնը հրատարակուելու ըլլայ, ասով հրատարակուած կը համարուի նաեւ ամէն գործքերու մանաւանդ թէ ամէն անօրէնութիւններու ազատութիւնը: Ամանք՝ աս մտկարերութիւնը չեն կրնար շուտով ըմբռնել, բայց անսխալ հետեւութիւն մըն է: Ինչու որ, աղէկ միտ դիր, եթէ օրինաւոր է ամէն մէկուն իր ուզածին պէս մտածելը, ես ալ իշխանութիւն չունիմ մտածելու, թէ այն քու աստուածային պատուիրաններ համարածներդ մարդկային հնարքներ ըլլան, մարդկային օրէնք կարծածներդ՝ անգութ բանաւորութիւններ ըլլան, զորոնք պէտք է վրաներնէս թօթուելու մերժել: Եթէ օրինաւոր է ինձի մտածելը ինչպէս որ կ'ուզեմ, եւ եթէ իմ խելքիս մէջ հազար ու մէկ պատճառներ գտնելու ըլլամ, որ զիս համոզընեն թէ, քու իրաւունք ըսածդ՝ ուրիշ բան չէ, բայց եթէ անիրաւութիւն, սեպհական ստացուածք ըսածդ գողունի, զգաստութիւն ըսածդ՝ կեղծաւորութիւն, պարկեշտութիւն ըսածդ՝ բարեկրթութեան միտք մը, բարեպաշտութիւն ըսածդ՝ աւելորդապաշտութիւն, եւ այլն, եւ այլն. ինչպէս կրնաս դուն զիս արգելել որ չգործեմ, ինչպէս որ կը մտածեմ:

Ամէն յեղափոխականներն ուրիշ կերպ չեն բաղձար իրենց օրինաւոր թապաւորները գահերնէն վար ձգելու, բայց եթէ աս սկիզբով: Ասոնք, իրենց ազատ մտածելովը գտան թէ սոսկալի բան մըն է ոմանց հրամայելը, ու ոմանց հնազանդիլը, ուստի այսպիսի անկարգութեան մը գարման տանն-

լու համար, աշխարհքիս մէջ հաստատութիւն հաստատել կ'ուզեն: Հասարակականներն եւ ընկերակախանները, ուրիշ բանի համար չեն ուզեր ամէն առանձնակախաններն իրենց իրաւունքներէն մերկացընել եւ նոյները հասարակութիւններու տալ, բայց եթէ աս պատճառաւ, որ ազատօրէն մտածելով, աս համոզումն ունեցեր են, թէ հիմակուան աշխարհքիս ընթացքով ամէն բան գողութիւն է, արգարութեան եղծում, եւ ընկերութեան մեծ մասին վրայ բռնութիւն մը: Ամէն անապահներն եւ բոլոր Առթերեանները՝ ուրիշ բանի համար քրիստոնէութեան դէմ չեն կոտոր, բայց եթէ անոր համար որ ազատօրէն մտածելով, գտեր են, թէ անիկոյ պլանդակութիւններու, եւ աւելորդապաշտութիւններու հիւսուածք մըն է: Մէյ մ'որ ամէն մարդու թոյլ տրուելու ըլլայ մտածել ինչպէս որ կ'ուզէ, անիմանալի բան մը կ'ըլլայ, թէ ինչու համար Յովսէփ Մածծինիին օրինաւոր պիտի չըլլայ մտածելը, թէ բարիք մըն է Եւրոպայի բոլոր կառավարութիւնները կործանելը, եւ թէ օրինաւոր է, մանաւանդ թէ պարտք է ձեռքով ոտքով աս բանիս մէջը մտնելը: Անիմանալի բան մը կ'ըլլայ, թէ ինչու շափաւորակախաններն ալ օրինաւորութեան շուքին տակ նոյնը կարող չըլլան պիտ'որ ընելու մեծագոյն զօրութեամբ: Մանաւանդ թէ՛ շհասկցուելու բան մը կ'ըլլայ թէ ինչու օրինաւոր պիտի չըլլայ աւազակի մը, գողի մը, ապակաւելի մը, սրբապղծի մը յափշտակել առջեւն ելած քսակը, կինը, կեանքը, եւ սուրբ առարկայ մը, երբ որ իր մտածմունքներուն մէջ կը հաստատէ, թէ իրեն համար աւելի աղէկ է իր բնութեան բնական հակմունքը կատարել բան թէ ասոր կամ անոր իրաւունքը յարգել:

Եւ բան չ'արժեր ըսելը, թէ օրինաւոր է ազատութեամբ մտածելը, բայց օրինաւոր չէ ազատութեամբ գործելը, որովհետեւ ի հարկէ գործողութիւններն օրէնքով կը կարգաւորուին: Ինչու որ, ինծի օրինաւոր է նէ ազատութեամբ մտածել ամէն բանի մէջ, օրինաւոր պէտք է ըլլայ նաեւ աս մտածութիւնս ալ, թէ ազատօրէն իմ գործքերս մտածութեանցս կրնամ համաձայնցընել, թէ քու օրէնքներդ եւ արգելքներդ ոչինչ են, անզօր են, անիրաւ են, քու հպարտութեանդ՝ քու շահախնդրութեանդ արգիւնքներն են, որ զիս իմ անօտարանալի իրաւունքներէս կը մերկացընեն, եւ զիս շղթաներով կը կաշկանդեն, որոնք խորտակելն ինծի մէկ փառք մըն է: Ասոնք ալ մտածութիւններ են, որ իմ միտքս կրնան գալ, ինչպէս շատերուն միտքն եկած են: Արդ՝ երբ որ դուն ինծի կը սորվեցընես թէ ես ազատ եմ աս մտածութիւններուն տեղի տալու եւ ընդունելու, չեմ գիտեր թէ, ինչպէս կրնաս արգելել ինծի, որ ասոնց համեմատ չգործեմ: Ակոյ կը կոչեմ աշխարհքիս տրամաբանները, թէ կր-

նան արդեօք ուրանալ առ հեռուութիւնն, մէյ մը մտածելու ազատութեան սկիզբն ընդունելէն ետքը :

Ահաւասիկ զօրաւոր օրինակ մը, որ ըսածնիս փորձով կը ցուցնէ : Բողոքականները՝ կրօնական նիւթերու մէջ մտածելու ազատութիւնը հրատարակեցին. արգ՝ ասոր հեռուութիւնն ինչ եղաւ : Հարկ եղաւ իրենց ազատութիւն տալու ամէն տեսակ այլանդակութեանց եւ անօրէնութեանց կրօնական պաշտաման մէջ : Այսպէս Մորմոն ազանդաւորը զԱստուած պատուելու համար մէկանց տասնուհինգ կանանցը հետ կ'իյնայ կ'ելլէ : Այսպէս քուսքեր կամ Երեւական ազանդաւորը նոյն վախճանաւ կը հաշէ, կամ կը ցատկուտէ, կամ կը կարաւէ մինչուկ որ մարի իյնայ : Այսպէս Մէթոսփառը գիշերային ակումբներու մէջ սպասելով՝ որ զողն ու սարսուռը գոյ, եւ հոգին վերանորոգէ, ամէն տեսակ մարմնոյ գարշութիւններուն մէջ կը թարթափի : Այսպէս նաեւ քաղաքականութեան մէջ մտածութեան ազատութիւն հրատարակելու ըլլաւ, հարկ է հետեւապէս, որ ազատութիւն շնորհես ամէն յեղափոխութիւններու. եթէ հրատարակես փիլիսոփայութեան մէջ, հարկ է որ նոյնպէս ազատութիւն շնորհես նաեւ մտացածին ինքնահնար երջանկութիւններուն, ինչպէս որ շափազանցները կը մտածեն. մինչեւ նաեւ Սէն-Սիմոններու, Ֆուրիէններու, Օվէններու եւ նմաններուն պէտք է շնորհես : Աս սկիզբն ասանկով, ինչպէս ամէն մարդ կը տեսնէ, ամէն անկարգութեանց եւ շարութեանց բնական հիմք կ'ըլլայ : Ուրեմն սուս եւ ամենասուս է, որ մտածութիւնն ազատ է ան մտօք, ինչպէս հասարակօրէն կ'իմանան այնչափ նոյն սկիզբը բարձրացնողները : Ընդ հակառակն՝ բարոյական պարտաւորութիւնը զմեզ կը ստիպէ ուղիղ մտածելու, որովհետեւ սասնկ կը պահանջեն ճշմարտութեան, կարգի, արդարութեան պատճառները, Աստուծոյ իրաւունքները զմեզ կը պարտաւորեն իր խօսքին հաւատալու, երբ խօսելու կը հաճի. եւ կը ստիպէ հարկը, որ ունինք՝ կարգէ ու բարոյական բարութենէ դուրս չելլելու :

Ք. Արդ եթէ ծանրապէս ապօրինաւոր եւ արգելուած է մտածելն ինչ որ կ'ուզենք, կրնայ արդեօք իրաւացի ըլլալ մեկալ աշտոնիւնը, ընելու ու մէն քան, որ կը մտածուի : Կամ թէ ըսենք, ստոյգ է արդեօք, թէ ունինք իրաւունք հրատարակելու մեր ամէն մտածութիւնները, այնպէս՝ որ ոչ որ կարող ըլլայ զանոնք արգելել : Ուրիշ ատեն կը խօսիմ ապագրութեան ազատութեան վրայ, հոս տեղս ընդհանրապէս միայն այսչափ կը զուցեմ, որ ամէն բան ըսելու ազատութիւնը շատ աւելի անօրէն ամբարիշտ է, քան թէ ամէն բան մտածելու ազատութիւնը : Ասիկայ ազէկ ըմբռնելու համար շատ մեծ խորհրդածութիւններ հարկաւոր չեն : Նախ կը պարունակէ այն ամէն շարութիւնները, որ յառաջ կու գան

ամեն բան ազատօրէն մտածելէն, եւ երկրորդ՝ վրան կ'աւելնայ գայթակղութիւնը որ կը արուի՝ ուրիշին ճշմարտութեան եւ արդարութեան զգածմունքներն եղծանելով, որով անիկայ ալ ստույթեան եւ անօրէնութեան մէջ կը գլորի:

Եւ եթէ նաեւ վտանգ մ'ալ չըլլար խօսքով ուրիշը մոլորեցընելու, այսու ամենայնիւ երբէք օրինաւոր չէ արդարութեան, առաքինութեան, եւ ճշմարտութեան դէմ մարդկան մէջ խօսիլը, ինչու որ՝ նոյն իսկ այնպիսի եղանակաւ խօսիլն արդէն ինք իրմէ յանցանք է: Աշխարհքիս վրայ ոչ պէտք է խօսի ան բանը, որ կը կարծէ թէ ուղիղ չիմտածեր: Բաց ասկից գծրախտութեամբ կենդանի խօսքը, ամենէն ազգու միջոցն է ուրիշը մոլորեցընելու: Ուրեմն ինչպէս աներեսութեամբ կրնան խօսքի ազատութիւնն ալ հրատարակել:

Ուղենք՝ շուղենք, մարդկանց մեծ մասը բաւական չէ եւ չիկրնար ալ ըլլալ՝ ինք իրմէ իմանալու ճշմարիտն այնպիսի նիւթերու մէջ, որ հասարակաց ըմբռնմանէ քիչ մը վեր են, մէյ մ'որ շատերուն ըմբռնումը կամ ուսումը կը պակսի, եւ երկրորդ՝ շատերն ալ կարող չեն ըստ պատշաճի այնպիսի բաներու զրադիլ: Ուստի եւ միշտ ճշմարիտ է, թէ շատերը վտանգի մէջ են սուտը՝ ճշմարտի եւ աւերելոյթն իրի տեղ ըմբռնելու: Իսկ խօսքը մեծ եւ զարմանալի ազդեցութիւն մ'ունի, որպիսի եւ իցէ խարէական իմաստակութիւն մը գունաւորելու, եւ հաւանական, հաւատարի եւ երբեմն գրեթէ ճշմարիտ ցուցընելու ան բանը, որ անհաւանական, անհաւատարի, եւ ամենեւին ճշմարտութենէ հեռու է: Եւ եթէ իմաստուններն ալ միշտ չեն կրնար զգոյշ կենալ այսպիսի խարէութիւններէ, ինչպէս ուրեմն տգէտները կարող պիտ'որ ըլլան իրենք զիրենք խարէութենէ պահելու: Աս ասանկ ըլլալով ամեն բան ազատ խօսելու իրաւունքը պահանջին ու հրատարակելը՝ ուրիշ բան չէ, բայց եթէ ուրիշը խարելու եւ մոլորեցընելու իրաւունք մը պահանջել ու հրատարակել: Հոս՝ միջին ճամբայ չկայ, կամ պէտք է ուրանալ որ այսպիսի ազատութեամբ խօսելով ուրիշը չիմոլորիր, եւ կամ պէտք է հաստատել թէ ուրիշը խարելու իրաւունք արուած է: Ահաւասիկ երկու գեղեցիկ գրութիւններ, որ ցուցման կը կարօտին. բայց՝ ցորշափ ցուցուած չեն, եւ չեն կրնար ալ ցուցուիլ, մեզի օրինաւոր պէտք է ըլլայ, ասիկա իրբեւ անիրաւ ու անթաւից մերժել:

Դ. Ուրիշ ազատութիւն մըն է Պաշտօնաւարտութիւնը, որն որ վերիններէն շատ վար չիմնար, եւ որուն այնչափ հառաչանքով կը բաղձան: Ասիկայ առջիններէն հեռելութիւն մըն է, բայց սոսկալի շարագուշակ եւ մեծապէս վտանգաւոր հեռելութիւն մը: Պաշտօնական ազատութիւն ըսելով ինչ կ'իմանան, որուն որ այնչափ ետեւէն ինկամ են: Ազատութիւն գաւանդելու ան կրօնը, որ իրենց ազէկ կու գայ, կամ

Նաեւ ամենեւին կրօն մը չգաւանկելու, եթէ ասանկ իրենց հա-
ճոյական է: Կ'ուզեն որ աս ազատութեան զօրութեամբը,
օրէնքները կրօնական բաներու մէջ ամենեւին չխառնուին, եւ
ոչ ալ հոգ ու փոյթ ունենան առանձնականաց վրայ աս նիւ-
թիս մէջ:

Արդ՝ աս ազատութեան այլանդակութիւնն ու յան-
ցաւորութիւնը ցուցընելու համար բաւական է զանիկայ խառ-
նաշփոթ ու երկդիմի բառերէն մերկացընել, եւ ուրիշ յա-
տուկ բառերով իր նշանակութիւնը յտակ ու պայծառ ցու-
ցընել: Պաշտաման ազատութիւնը ուղղափառ երկիրներու
մէջ՝ մզկիթներ, սինակոհաներ, փակոսներ շինելու, կուսքեր
կանգնելու, արեգական, լուսնոյ, հրոյ, սողուններու, օձերու,
եւ ամէն գարշելի անասուններու խորաններ ընծայելու իրաւ-
ունքն է, եւ ասիկայ ալ մի միայն եւ ճշմարիտ Աստուծոյ եկե-
ղեցւոյ քով, եւ մեր փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի խորանին դի-
մացը: Ահաւասիկ ինչ է պաշտաման ազատութիւնը:

Եւ մէկն ալ չըսէ ինծի թէ, ես բանը գէշի կը տանիմ,
եւ թէ պաշտաման ազատութիւն ուզողները, մինակ Եկեղեցւոյ
պահանջներէն ազատ ըլլալ կ'ուզեն: Ինչու որ պաշտաման
ազատութիւնն ի վերացեալն ստուգիւ ան ամէն մուրուսութիւն-
ները կը նշանակէ. իսկ ի թանձրացեալն աւելի եւս շարագոյն է,
մինչեւ անաստուածութիւն հրատարակելու կը տանի, որն որ
կապալաչութենէ շատ աւելի գէշ է, որովհետեւ՝ եթէ կապ-
ալաչութիւնն կը մուրի աստուածութիւնը հոն գնելով, ուր
որ չէ, անաստուածութիւնը զանիկայ բոլորովին չիճանչնար:
Արդ՝ առանց աս դարուս լուսաւորութեանը, կրնայի՞նք երբեք
հաստատալ, որ քրիստոնէից մէջ ան աստիճանի պիտ'որ հասնին
մարդիկ, որ այսպիսի ազատութիւն մը հիմնելու հրատարակե-
լու համար պատճառներ փնտռեն. քաղաքականութիւնը, փի-
լիսոփայութիւնը, գրեթէ, նաեւ Աստուածաբանութիւնը յա-
ռաջ բերեն, որպէս զի ցուցընեն թէ մարդիկ սուրբ իրաւունք
մը ստացեր են զՅիսուս Քրիստոս մերժելու, ուրանալու, եւ ա-
նոր տեղը Մեհեմէտի, Պուտոսայի, Շակկայի, Կոնփուկիոսի
գիմնելու, իրենց տաճարներ, արձաններ կանգնելու, զոհեր զո-
հելու, խունկ մատուցանելու: Աս ասանկ է: Կը խօսին՝ կ'եր-
գեն՝ ամէն ճամբով ու ոճով՝ ըսածնին հասկըցողներն ալ
չհասկըցողներն ալ, թէ պաշտամանց ազատութիւնը մեր գա-
րուն յաղթանակն է:

Ըսենք ուրեմն ան խորունկ պատճառները, որ գտած են,
աս իրաւունքը հաստատելու: Կրօնը պարտք մըն է, կ'ըսեն, որ
ունի իւրաքանչիւր որ աստուածութեան նկատմամբ. ուրեմն
իւրաքանչիւրոց առանձին՝ կ'իյնայ ասոր վրայ մտածելը: Ահաւա-
սիկ իրենց առաջին ապաստանը: Պարտք մը որ իւրաքանչիւրը
ունին: Եւ մինակ իւրաքանչիւրը: Ասիկա ամենասուտ է, ինչու
որ՝ թէպէտեւ կրօնը նաեւ իւրաքանչիւրոց պարտքն է, այսու

ամենայնիւ բոլոր եւ բովանդակ ընկերութեան ալ պարտքն է : Աստուած մինակ առանձին առանձին մարդկան տէրը չէ, հասարակ ընկերութեան ալ գերագոյն տէր ու արարիչն է . չիկրնար ուրեմն շունենալ պաշտօն մը, որ իրեն բովանդակ ընկերութեան անուամբը կ'ընծայուի, եւ որուն որ ամբողջ ընկերութիւնը մասնակից կ'ըլլայ : Աս ճշմարտութիւնն ուրանալը, գաստապարտել մըն է ան բանը, զորն որ երկրիս ամենէն բիրտ վայրենի ազգերն իրենց օրինակաւը հաստատեցին, եւ ասոնք ամենքն ալ միշտ ընկերական պաշտօն մը կը գաւանդեն :

Բայց գոնէ՛ ան մասին մէջ, որ մինակ առանձնականաց պարտքին կը վերաբերի՝ ընկերութիւնը խառնուելու ինչ իրաւունք ունի : Հոս ալ զանազանելու շատ բան կայ : Թէ որ ընկերութեան մը համար կը խօսին, որ կամ հեթանոսական է, կամ պլլակրօն, որն որ ոչ ճշմարտութիւնը անսխալապէս ստացած է, եւ ոչ ալ ունի մէկը որ իրեն նոյն ճշմարտութիւնը հեղինակութեամբ սորվեցընէ, ան ատեն ուրիշ իրաւունք մը չունի ընկերութիւնը, բայց եթէ մերժելու ան բանը, որ յայտնապէս նոյն իսկ բնութեան օրէնքներուն կը հակառակի : Իսկ եթէ կը խօսին ուղղափառ ընկերութեան մը համար, որն որ անսխալապէս ստացած է ճշմարտութիւնը, վասնզի իր ծոցը կը կրէ անոր անսխալ վարդապետութիւնը, բաները շատ տարբեր են : Աս ընկերութիւնը չիկրնար մտնել, ինչպէս հիմայ կը զրցուի, խղճմտանքի նուիրական տաճարը, եւ ոչ ինք իրմ տրամագրել, թէ ինչ պէտք է ընել, ու ինչ պէտք չէ ընել պաշտաման մէջ . ինչու որ՝ այսպիսի գործողութիւն մը ըստ ինքեան անոր կը վերաբերի, որն որ իշխանութիւն առած է անսխալ սահմանելու ինչ որ ճշմարիտ եւ ինչ որ բարի է : Բայց երբ որ աս ընկերութիւնն արդէն ճանչցած է ճշմարիտ վարդապետութիւնը, որուն ուսուցիչն է Եկեղեցին, ալ անկից ետքը թէ պարտք եւ թէ իրաւունք ունի արտաբուստ պաշտպանելու այս ճշմարտութեան գանձը, որ ստացեր է իր պաշտաման մէջ :

Իրաւունք ունի, վասն զի նոյնը կու տայ իրեն անսխալապէս ճանչցած ճշմարտութիւնը, եւ աշխարհքիս վրայ ճշմարտութեան իրաւունքէն մեծ չկայ : Պարտք ունի, վասն զի՝ որչափ որ կրնայ, պէտք է ապահովեցընէ՝ թէ ժողովրդոց եւ թէ առանձնականաց գերագոյն բարիքը, որ է անտարակոյս պատուել զԱստուած ըստ պատշաճի : Եւ եթէ աս ճշմարիտ պաշտամունքը՝ միանգամայն մի միայն պաշտամունքն է երկրի մը, ժողովրդեան մը, ազգի մը մէջ, եւս առաւել պէտք է որ պաշտպանէ, որովհետեւ առանձնականաց ամէն մէկուն հոգեւոր եւ յստիտենական բարիքն ըլլալէն զատ, նաեւ բովանդակ ընկերութեանն ալ ժամանակաւոր եւ ամենամեծ բարիքն է, միութիւնն ու միաբանութիւնը բորբոքելով, որն որ աս երկրիս վրայ ամէն բարիքներէն աւելի բազմալի է : Ուրեմն չիկրնար հրատարակուիլ պաշտաման ազատութիւնը, վասն զի՝ կրօնը մինակ

առանձնականաց դորձքը չէ, եւ ով որ իշխանութիւն ունի կրնայ առանձնականաց դորձքերուն մէջ մտնել:

Արդ՝ այս ամենայն խառնուրդի մերձեցընելով, ուր որ Աստուծոյ ողորմութեամբք մի միայն ուզգափառ պաշտամունքը կը տիրէ, ով է որ շիտեաներ, թէ որպիսի սլլանդակութիւն եւ անօրէնութիւն է առ երկրին մէջ պաշտամանց ազատութիւն հրատարակելը: Ասիկայ ուրիշ բան չէ, բայց եթէ ճշմարտութիւնն ստացողի մ'ըսել, թէ իրաւունք ունի մարտութիւնը դաւանելու, իր եղբարքը հետ սիրով միացեալ մարդու մ'ըսել, թէ իրաւունք ունի թշնամի ըլլալու. անարխալ վարդապետ մ'իրեն առաջնորդ ունեցողի ըսել, թէ իրաւունք ունի ինք զինքը մասնիկ ձեռքը տալու: Իսկ ըսածնին, թէ իշխանութիւնը պարտք չունի պաշտաման միութեանը երաշխաւոր ըլլալու, ուրիշ բան ըսել չէ, եթէ ոչ կարգ ու կանոն պահպանելու համար դրուած իշխանութիւնը պարտաւոր չէ նոյնը պահպանելու, թէ հասարակաց բարիքը յառաջացընելու համար հաստատուած իշխանութիւնը պարտաւորութիւն չունի նոյնը յառաջացընելու, թէ սկիզբը, որն որ, որչափ կարելի է, ամէն անգամները մէկ մէկու հետ պիտ'որ հաշտեցընէ, ոչ միութիւն եւ ոչ միարանութիւն պէտք է յառաջ բերէ, վերջապէս՝ ասիկայ ամէն տեսակ՝ իրարմ բաժնուած, իրարու բուրբալին հակառակ բաները մէկ տեղ խըռնել՝ գիզել է: Ահաւասիկ ուր կը տանի պաշտաման ազատութեան փիլիսոփայութիւնը:

Մինակ մէկ դէպքի մէջ նոյն խօսքը կրնայ ներուիլ. եւ ան տանը մինակ, երբ որ դժբախտութեամբ ընկերութիւնը իր մէջը բաժնուած է, եւ երբ որ ճշմարտութիւնը դաւանողներուն հետ մէկտեղ մուտրեւոց բազմութիւն մը կը բնակի: Ան տանը կրնայ ստուգուիլ այն դէպքը թէ, մեծագոյն շարիքէ մը փախչելու համար հարկաւոր է հանդուրժողութիւն: Բայց ամէն մարդ կը տեսնէ որ առ հանդուրժողութիւնը բարեյաջող եւ ընկերութեան բախտաւոր վիճակ մը չէ, հապա դժբախտութիւն մը, որն որ մեծագոյն շարիք մը հեռացընելու համար միայն ընդունելի եւ տանելի է:

Ի նպաստ պաշտամունքներու ազատութեան, ուրիշ պատճառ մ'ալ յառաջ կը բերեն: Ուր որ ամէն պաշտամունք ազատ են, կ'ըսեն, հոն ամէն մարդ ազատ է ուզած պաշտամունքն ընդունելու եւ այսպէս աւելի կատարեալ կ'ըլլայ պաշտամունքը: Բայց առ ալ նորանշան բան մը՝ սլլանդակութիւն մըն է: Ինչու որ՝ շատերուն մէջէն ընտրելը պաշտաման կատարելութիւն մը չէ, մանաւանդ թէ պակասութիւն մըն է նոյնը շատերուն կարգի մէջ խոթել ուզելը: Եթէ երկրի մը մէջ, ուր ընդհանրապէս արդարութիւն կը տիրէ, գանձուի մէկը, որ խաբէութիւն եւ աւազակութիւն ուզէ խոթել, որպէս զի մարդիկ, աւելի եւս զուցընեն իրենց սերն առ արդա-

բութիւն, եւ ստեւլութիւնը, որ ունին արիւն թափելու, կարծե՞ս թէ ստով աղէկ եւ պատշաճ բան մ'ըբած կ'ըլլայ: Մէկ ընտանեաց մէջ, ուր կը ծաղկի փոփոխակի սէր եւ առ ճնողս հպատակութիւն, կը սերմանէր զուն անմիաբանութիւն եւ անհնազանդութիւն, որպէս զի աւելի աղէկ տեսնուի իրենց հաստատութիւնը բարի տրամադրութեանց մէջ, եւ իրենց հակառակութիւնն անկարգութեան սկզբունքներու դէմ: Եւ ո՞վ է, որ անմեղ հարսն անառակներու խմբի մէջ կը ձգէ, որպէս զի այսպիսի առթի մէջ աւելի եւս իր պարկեշտութիւնը ցուցնէ: Այսպէս ալ՝ ո՞վ կ'ուզէ վտանգի մէջ ձգել իր հաւատքը, իր կրօնքը, որ այնչափ մեծազին բարիք մըն է: Ատանցի մէջ միայն գնելը արդէն ծանր յանցանք է: Բայց որպիսի յանցանք պէտք է համարուիլ, երբ որ այսպիսի փորձի մը տակ կը ձգուի, ինչպէս է պաշտամանց զանազանութիւնը, ժողովրդոց տգիտութիւնն ու կիրքերն ալ գիտնալով:

Ե. Մեծագոյն երեւոյթ մ'ունի ան՝ ոմանց ըսածը, թէ պաշտամանց ազատութիւնն երբեմն ուղղափառներն իսկ կը պահանջեն այլակրօններու երկիրներուն մէջ. ուստի՝ ի՞նչ -- զապահանջն -- արեւելեացիք զի զապահանջն հարկ է որ նոյն իրենց արեւելեացիքն ալ ընդհին. իմ ի՞նչ իրենց արեւելեացիքն զապահանջն, հարկ է որ նոյն, որ ըստիւն, ի՞նչ նոյն -- արեւելեացիքն զի զի ինչ ինչ քիչ-քիչ: Աս դժուարութիւնն երեւոյթ մ'ունենալով ոմանք կը կարծեն, թէ առանց պատասխանուոյ է. բայց կը խարսխան, ինչու որ առջիններէն աւելի ճշմարտութիւն մը չունի:

Նախ առաջին գիտցիր որ, նաեւ ուղղափառներուն իրաւամբ խնդրած բաները, խնդրած ըլլալուն համար, ըստ ինքեան բացարձակ բարիք մը չէ, հապա համեմատական բարիք են շարեաց քով գնելով, որմէ կ'ուզեն ազատիլ: Նաեւով ճանապարհորդներուն բարիք մը չէ իրենց վաճառքը ծով թափելը, բայց իրենք առջին աղաչողները կ'ըլլան որ թափուին, երբ որ նաեւն թէթեւնալը մի միայն միջոցն է իրենց կեանքը նաարեկութենէ ազատելու: Այսպէս ուղղափառք քանի մը երկիրներու մէջ ուսման ազատութիւն, խօսքի ազատութիւն, տպագրութեան ազատութիւն կը խնդրեն, չէ թէ աս ամէն ազատութիւններն ըստ ինքեան բարիք են, հապա՞ նոյն երկիրներուն մէջ ուսմանքը, խօսքը, եւ տպագրութիւնը բողոքովին այլակրօններուն ձեռքն եւ մուրթութեան ծառայութեան մէջ ըլլալուն համար ըստ մասին բարիք մըն է կարողութիւն ունենալը ճշմարտութեան քանի մը ճառագայթները ցուցնելու: Արդ՝ ասոր նման է պաշտամանց ազատութեան համար եղածն ալ:

Եթէ Շուէտի, Տանիմարքայի, կամ Անգղիայի վրայ է խօսքդ, ուր որ ուղղափառաց ազատութիւն տրուելէն յառաջ, ամենայն ուղղափառական ճշմարտութիւնները մերժուած էին,

Հան պաշտամանց ազատութիւնը բարիք մըն է, եւ կրնայ ուզուիլ. բայց եթէ իրն ըստ ինքեան եւ բացարձակապէս մտածելու ըլլաս, ինչպէս նաևով ճանապարհորդին բարիք մըն է վաճառքները ծովը նետելու չհարկադրիլը, ասանկ ալ պաշտաման նկատմամբ բաղձալի է, որ ճշմարիտ պաշտօնը միայն իր ազատութիւնը վայելէ:

Եւ ոչ ալ ասկից կը հետեւի ան իրենց վախը թէ, ուղղափառներն այլակրօն պաշտամունքը մերժելու ըլլան, այլակրօններն ալ ուղղափառ պաշտամունքը մերժելու իրաւունք կ'ունենան: Չիհետեւիր երկու պատճառի համար: Նախ որ բողոքականներուն վրայ խօսելով, նոյն իսկ իրենց սկզբունքները կը խնդրեն, որ հանդուրժեն տանին նաեւ ուղղափառութիւնը, ասոր ներհակ ուղղափառաց սկզբունքներն ասիկայ իրենց կ'արգելեն: Ի՞նչ է բողոքականներուն մեծ կանոնը դաւանանքի նկատմամբ: Սուրբ Գիրքը՝ ամէն մէկուն առանձնական մտացը համաձայն մեկնուած: Արդ՝ եթէ քրիստոնէսայ մը սուրբ Գիրքն իր առանձնական մտացը համաձայն մեկնելով համոզուելու ըլլայ, թէ բոլորովին պէտք է ինք զինքն Եկեղեցւոյ հպատակել (որ է ըսել, ինք զինքն ուղղափառ խոստովանիլ) ի՞նչ իրաւամբ բողոքական իշխանութիւնն ասիկայ պիտ'որ զանայ որ իր սկզբանցն այնպէս համաձայն է: Կարգացի, տեղեկացայ, խորունկ մտածեցի՝ քննեցի Ս. Գիրքը, եւ յայտնի տեսայ որ նոյն Ս. Գիրքին մէջ Պետրոսի գլխաւորութիւնը հաստատուած է, եւ անոր վրայ ալ հիմնուած է Եկեղեցւոյ անսխալութիւնը. Հոգին սուրբ զիս լուսաւորեց Աստուածաշունչին խօսքերն իմանալու, եւ կատարելապէս կը տեսնեմ, թէ չեմ կրնար փրկուիլ եթէ ուղղափառ Եկեղեցւոյ հաղորդութեան մէջ չեմ գտնուիր, ի՞նչպէս բողոքական իշխանութիւնը կրնայ ինձի այս սնցքն արգելել, երբ որ նոյն իսկ բողոքականութիւնը կը պատուիրէ, որ ես ինք իրմէս պէտք է Ս. Գիրքը կարգամ, եւ ան իմատօնն վրայ հաստատութեամբ մնամ, որն որ ես կը հանեմ, եւ մնամ այն լուսաւորութեան վրայ, որն որ Հոգին սուրբ ինձի կու տայ: Բողոքականութեան իր հետեւողներուն շնորհած ազատութիւնն այնպէս անսահման է որ նաեւ մինչեւ ուղղափառութիւնը հանդուրժելու ալ պէտք է տարածի. ուստի ուղղափառութիւնն արգելելը յայտնի հակառակախօսութիւն մըն է իրենց կողմանէ: Ասոր ներհակ ուղղափառութիւնն իր սկզբանց համաձայն կը գործէ, երբ ուրիշ ամէն պաշտամունքները կ'արգելէ. եւ որովհետեւ ճշմարտութիւնն Եկեղեցւոյ հպատակներուն միայն հայրենական ժառանգութիւնը կը զնէ, այսպէս չիկրնար հանդուրժել նոյն իշխանութեան չհպատակողը:

Բայց բողոքական վարդապետութեան սկզբանց մէջ այսպիսի յայտնի պատճառ մ'ալ եղած չըլլար, միթէ ուղղափառները պէտք էին հանդուրժել ուրիշ պաշտամունքները:

ըր, որպէս զի իրենք ալ փոխանակու հանդուրժելի ըլլան :
 Առ երբեք : Մինակ ճշմարտութիւնը (բացայայտ զրուցենք)
 իրաւունք ունի ազատ ըլլալու, եւ աս իրաւունքն ի յախտեան
 շիպատշաճի մուրրութեան : Առողջարար խոտերը ծախելու
 հրաման տալու համար, հարկ է որ թունաւորներն ալ ծա-
 խուելու հաւանութիւն տրուի : Մարդկանց դաշինք զնելու,
 փոփոխութիւններ ընելու իշխանութիւն տալու համար, հարկ
 է որ խարէութիւն եւ նենգութիւն ընելու ալ հրաման տրուի :
 Արպէս զի մարդիկ ազատ ըլլան իրենք զիրենք պաշտպանելու,
 ամենուն ալ սպաննելու ազատութիւն տալու է : Ինչ այլան-
 գալուութիւններ են ասոնք : Ասոնցմէ քիչ այլանդալուութիւն
 չէ ըսելը, թէ ազատութիւն տալու է այն ամէն ստութեանց
 եւ բարբաջանքներու, որ ըսին ու հնարեցին Հենրիկոս, Կալվին,
 Լրուտեր, քուէքերները, մեթոտիսթները եւ այլն. մանաւանդ
 թէ ազատութիւն տալու է նաեւ Բրամաններուն ազտեղու-
 թեանցը, որպէս զի ազատութիւն ունենայ Յիսուսի քրիս-
 տոսի հաւատքն եւ Սուրբ Եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը :
 Մինակ ճշմարտութիւնն իրաւունք ունի տարածուելու, յա-
 ռաջանալու, պահպանուելու, եւ երբեք այսպիսի իրաւունք
 մը չի կրնար արուիլ ստութեան եւ մուրրութեան :

Պատասխան կու տան թէ բողոքականները հոգաւոր
 որ ճշմարտութիւնն իրենց կողմն է, մեր սկզբունքներն իրենց
 ազանդին եւ ուղղափառութեան շէմ կը դարձնեն : Գիտե՛մ,
 որ ասանկ կ'ընեն. բայց գիտե՛մ նաեւ որ անպատճառ կը դոր-
 ծեն, եւ գէշ կ'ընեն : Ինչու որ՝ մէկդի ձգելով վերը յիշուած
 պատճառը, որ իրենց կ'արգելէ ուղղափառութիւնը մերժելու,
 միթէ բաւական է ճշմարտութիւնն իր կողմն ունենալու մի-
 նակ հոգաւոր ուղղափառ կրօնն արտաքսելու համար : Եթէ
 ճշմարտութիւնը ստացած ըլլալին հոգաւոր բաւական է,
 ան ասենը պէտք է արգարացընել ամէն կապալանները, մահ-
 մտականները, որ քրիստոնեաները հաշտեցին ու մինչեւ հիմայ
 կը հաշտեն : Գարձեալ պէտք է խոստովանիլ թէ իրաւունք
 ունեցան ամէն հոգաւոր կայսրները՝ երբք ամբողջ դար մի-
 լինանոր հաւատացեալներ սպաննելու, որովհետեւ իրենք ալ
 կը հոգաւոր թէ ճշմարտութիւնը ստացեր են : Ստուգիւ
 չեմ կարծեր որ մէկը դեռ համարձակի կապալանները, սուրբ
 մարտիրոսներուն դահիճները ջատագովելու :

Այսու ամենայնիւ անոնք կը հաւատային թէ ճշմար-
 տութիւնը ստացեր են : Այո՛, ասանկ կը հաւատային, կ'ըսես,
 եւ դարձեալ կը զրուցես. բայց աստուածիկ աս է իրենց մեծ
 անիրաւութիւնը : Այսպէս ալ կը հաւատային նէ, զեթ չէին
 հաւատալ, ինչու որ՝ այն փաստերն ու պատճառները՝ որ
 քրիստոնեաները յառաջ կը բերէին իրենց հաւատքին վրայ,
 այնպէս յայսնի ու պայծառ էին, որ ամենեւին բաւական էին
 խելքերնին վրանին եղող մարդիկը քրիստոնեութեան հաւա-

նեցընելու, եւ հետեւապէս զիրենք մուրրութենէ լուսաւորելու, եւ քրիստոնեաները հալածելէն զաղբեցընելու: Ասկից ամենեւին յայտնի կ'երեւայ թէ, բաւական չէ ճշմարտութիւնն՝ իրենց կողմն ունենալու հասարակ պաշտամունք մը արգելելու, կամ շարագոյն եւս հալածելու, երբ որ այն իրենց հաւատքը բանաւոր հիմ չունի:

Այսպէս է բոլորովին մեր գէւպքն ալ: Բողոքականները կը հաւտան թէ ճշմարտութիւնն իրենց կողմն է, ուստի կ'արգելուն ուղղափառաց պաշտամունքը, ասանկ ընելովն ինչն անիրաւութիւնը կ'ընեն, որուն մէջ ինկած են բողոքական մտալով: Ինչպէս որ կառապաշտ հալածիչներուն յանցաւորութիւնը այն ամէն պատճառներէն յառաջ կու գայ, որոնցմով որ կառապաշտութեան ստութիւնն եւ քրիստոնէութեան ճշմարտութիւնը կը ցուցուի, ասանկ ալ բողոքականաց չհանդուրժողութիւնը յանցաւոր կ'ըլլայ այն ամէն պատճառներէն, որոնցմով որ բողոքականութիւնը սուս՝ եւ ուղղափառութիւնը ճշմարիտ կը ցուցուի:

Մըսեր ուրեմն, թէ իրենք չեն գիտեր մուրրութեան մէջ ըլլալնին, ինչու որ՝ չգիտնալնին իրենց յանցանքն է, երբ Եկեղեցին այնպիսի լուսով կը փայլէ, որ կարելի չէ անծանօթ մնալը: Եւ եթէ պատահելու ըլլայ որ մթութիւնն ոմանց վրայ ստուգիւ սկամայ ըլլայ, եւ իրենք, ինչպէս կ'ըսուի, ի բարի հաւատս ըլլան, ան ատենը՝ եթէ կրնան արգարանալ նէ ուղղափառութիւնը չգրկելնուն համար, երբեք չեն կրնար արգարանալ իրենց՝ ուղղափառաց դէմ՝ անհանդուրժողութեանը համար, եւ ասիկայ երկու պատճառի համար: Նախ անոր համար՝ որ իրենց սկզբանցը համաձայն՝ բողոքականը պարտաւոր է ամէն մարդ իր առանձնական զգածմանն ուստի եւ կրօնի ընտրութեանը թող տալու եւ երկրորդ՝ անոր համար՝ որ ինք, ուղղափառներն ալ փրկութեան ճամբուն մէջ գնելով, ամենեւին առիթ չունի զանոնք ստելու եւ հալածելու: Իսկ ուղղափառն ասանկ չիկրնար ընել, ինչու որ՝ իր սկզբանցը զօրութեամբ կը դաւանի, թէ մինակ ուղղափառութիւնն է կրօնի մէջ ճշմարտութիւնը, եւ բարի հաւատոյ գէւպքն ի բաց առնելով, առանց ասոր փրկութիւն չկայ. ուստի չիկրնար պաշտաման ազատութիւն խնդրել, առանց ուրացութեան ներգործութիւն մ'ընելու: Օրինաւոր կ'ըլլայ նոյնին թողլուութիւնը մինակ ան գէւպքին մէջ ուր որ մուրրելոց բազմութիւնը զանիկայ հարկաւոր եւ անհրաժեշտ կ'ընէ: Աս ամէն բաներէն կը հետեւի պաշտամանց փոփոխակի ազատութիւնը պաշտպանողներուն տրուելու պատասխանը: Ան ատենը կրնայ ուղղափառներէն պահանջուիլ, որ ներողամիտ ըլլան ամէն պաշտամանց, երբ որ ուղղափառութիւնն անկարող կ'ըլլայ իր պատճառները ցուցընելու, որոնցմով՝ ամէն ազանդներէն վեր ու յայանապէս հաւատալի է. երբ որ նորո-

գութեան սկզբունքներն ալ նոյն կ'ըլլան ուղղափառ Եկեղեցւոյ սկզբանցը հետ. երբ որ մարդ ալ պարտաւորութիւն չունենար առաքինութեան ետեւէն երթալու: Ան ատենը միայն արդար է որ ուղղափառութիւնը պաշտաման ազատութիւն խնդրէ, եւ բողոքականները նոյնն իրեն շնորհէն առանց փոփոխակի հաւանութիւն մ'առնելու:

Ք Լ Ո Ւ Խ Խ Ե .

Նոյն նիւթը կը շարունակուի:

Ա. Յիսուս Քրիստոս ազատութեան հեմը դրաւ: — Բ. Աւետարանը գերութիւնը ընկեց:

Նախընթաց գլխոյն մէջ խայտառակուած իմաստակութիւնները հաստատելու համար, մեր օրերը սոփորութիւն մ'եղած է քանի մը ձեռնարկութիւն յառաջ բերել, որն որ որչափ սուս է, այնչափ ալ հայհոյութիւն է, այս ինքն թէ ինքն Յիսուս Քրիստոս քաղաքական ազատութեան հիմնադիրն եղած է, եւ թէ ինքն իսկ մարդկան հրատարակած է, որ Աւետարանն ուրիշ բան չէ բայց եթէ ազատութեան օրինաց մատենանը: Աս հայհոյութիւնը, որուն հնարողն եղաւ ողորմելի Լամբնէն եւ յառաջ տանողը՝ արիւնքաուշա Մածծինին, ուրիշ ատեններ ուղղափառութեան հօգուոյ անէծքը կ'ընդունէր. բայց հիմակուան ժամանակս ամենէն զգուելի մտորութիւնն ալ ոմանց առջեւը հաճոյական բան մը կ'երեւայ, աւոր համար հարկ է որ վրան քանի մը խօսք զրուցենք:

Ա. Նախ եւ յառաջ խնդիրը պայծառացընելու է: Ազատութիւնը՝ ինք իրմէ բարի բան է թէ շար: Ազատութիւնն ուղիղ մտքով առնելով բարիք եւ մեծ բարիք մըն է, պարզեւ մըն է, որ Աստուած մարդկան ըրած է, հեռեւութիւն մըն է բանասորութեան, որ Աստուած մեր ճակատին վրայ գործմած է, կամքերնուս ամենէն ազնուական գործողութիւնն է, որով ինք զմեզ զարդարեց: Մարդկան աս պարզեւն ըրած ատենը Աստուծոյ միտքն ինչ էր: Ուրիշ միտք մը չէր կրնար ունենալ, բայց եթէ ինչ որ իր իմաստութեանը համաձայն էր: Ուղեց որ աս մեզի շնորհած կամքովը բարին ընարենք եւ շարէն ես կենանք, եւ այսպէս՝ թէ մէկն եւ թէ մէկաւը մեզի արդիւնք սեպուի, եւ մենք՝ բնութեան մղմամբը միայն գործող անասուններէն որոշուելով մեզի տէր ըլլանք: Արդ՝ մեզի աս ազատութեան պարզեւը տալովը՝ կրնայ զմեզ օրէնքներուն պահպանութենէն ազատած ըլլալ: Ասիկայ անլուր պլանդակութիւն պիտ'որ ըլլար: Ինչու որ՝ Աստուած նոյն իսկ սրբութիւն, արդարութիւն, բարութիւն, իմաստութիւն, անհասանելի մարքութիւն ըլլալով, չիկրնար շատել այն ամէն բան,

որ անիրաւութիւն, անմարտութիւն, անպարկեշտ եւ մեղանշական է: Եւ եթէ ի հարկէ՝ իր անսահման կատարելութեամբը կ'առէ այսպիսի բաները, ուրեմն իր արարածներէն մեկու մըն ալ չիկրնար թողլ տալ որ ասանց մէջ զեղծանին: Աւրեմն ազատութեան գործածութիւնը չիկրնար բանաւոր ըլլալ բայց եթէ երբ որ շարք կ'առէ, անկից կը զգուի, ետ կը կենայ, եւ բարին կը սիրէ, կը բաղձայ, կ'ուզէ, կ'ընտրէ եւ ի գործ կը դնէ: Մարդկային ազատութեան ամենէն անպարզին թշնամիներն որոնք են: Ի ներքուստ արհաւիրութիւնն եւ մոլորութիւններն են, որոնք զմեզ կ'արգելեն տեսնելու թէ մեր է արդարութիւնն եւ իրաւունքը, ճշմարտութիւնն եւ ստութիւնը, բարին եւ շարք: Ասանցմէ ետքը՝ մեր կիրքերն են որ մեր կամքը՝ ճանչցուած բարին գրկելէն եւ ընդունելէն ետ կը դարձնեն եւ առ շարն կը մղեն: Արտաքին թշնամին է՝ բռնութիւնը՝ որ զմեզ արտաքին զօրութեամբ կ'արգելէ մեր ազատ կամքովն ընտրածնիս կատարելու:

Արդ՝ մեր առաջագործութեան գալով՝ Յիսուս Քրիստոս մարդկանց արգելէնց երբեք արգար եւ բանաւոր ազատութիւնը: Չէ թէ միայն շարքելէց, հապա՛ ինք միայն եղաւ, որ նոյնն աշխարհքիս մէջ հաստատեց ամեն կատարելութիւններովը: Իրմէ յառաջ մարդիկ սոսկալի արհաւիրութեան մէջն էին ան ամեն բաներուն վրայ, որ բարի են, եւ ան ամեն բաներուն վրայ որ շար են. մանաւանդ թէ ամեն տեսակ մոլորութեանց մէջ խղզուած էին: Արդ՝ Յիսուս Քրիստոս լուսոյ կենդանի ջահ մը բարձրացուց, որպէս զի ազատութիւնը կարող ըլլայ գիտութեամբ ընտրել: Իրմէ յառաջ կիրքերն անանկ մը սրտերուն վրայ կը բռնանային, որ մարդիկ չէին գիտեր ինչպէս իրենք զիրենք ազատեն. բայց Յիսուս Քրիստոս իր շնորհքովն այն կիրքերուն յարձակումները քաղցրութեամբ նուաճեց, անանկ որ սիրաբը կրնայ գրկել սիրով ինչ որ ընտրելու ըլլայ: Մարդը կ'նոջ վրայ ունեցած բնական զիջաւորութեամբը զեղծանելով, զանիկայ անպարտունութեամբ ոտքի տակ առած ճնշած էր, բայց Յիսուս իր ճոխութեամբը զանիկայ մարդուն ընկեր հրատարակեց, առանց ջնջելու կ'նոջ իր էրկանէն ունեցած իրաւացի կախումը: Մարդկան մէջէն ոմանք ալ աւելի խորամանկ եւ աւելի զօրաւոր գտնուելով, գէշի գործածեցին այն իրաւունքը, որ ամեն մարդ ունի իր ընկերին գործակցութեանը վրայ. առանց արդարութեան սահմանին միտ դնելու շղթաներով ծանրացուցին ուրիշ մարդիկներն եւ իրենց գերի ըրին, Յիսուս Քրիստոս ասոնք ալ իրեն ժառանգները կոչելով, եւ զերբնական սէրը հրատարակելով՝ առանց ջնջելու ծառային իր տիրոջը պարտաւոր հպատակութիւնը, իրենց կապանքները լուծեց եւ շղթաները խորասակեց: Ոմանք ալ զեղծանելով այն իշխանութեամբ, որ Աստուած իրենց շնորհած էր բնկերութեան բարւոյն համար, եւ զանիկայ մինակ ի-

րենց անձնական շահուն գործածելով՝ մէյակ բանասորներ եղած էին. Յիսուս քրիստոս իրենց երեսին զարնելով, թէ ամէն մարդիկ իր սրգիքն են եւ միանգամայն սաստիկ պատիժներ սպառնալով անոնց, որ զանոնք կը շարշարեն, առանց ընկերութեան ընթացքը շփոթելու, եւ առանց ապստամբութիւն քարոզելու ամէնքն ալ յարգել սորվեցուց: Մէկ խօսքով՝ Յիսուս ազատութեան հեղինակն է՝ այն ազատութեան, որ լոյս ծագեց մտաց, սրտերուն շնորհք տուաւ, կիրքերու սանձ գրաւ, բռնութիւնները նուաճեց, իրաւունքներու յարգ տուաւ, եւ կարգի ու կանոնի հաստատութիւն: Աս եղանակաւ, որչափ որ մարդկային որպիսութիւնը կը տանի, ազատ եղան մեծն ու պզտիկը, տէրն ու ծառան, սյրն ու կինը, իշխաներն ու ժողովուրդները:

Իսոյց Յիսուսի քրիստոսի բերած ամէն ազատութիւններուն մէջ կը մտնեն արդեօք այն ազատութիւններն ալ, որոնց ետեւեն կ'իյնան ռամկավարները: Ար մտնէ՞ ամէն կրօններն դաւանելու, եւ կամ ամենեւին կրօն մը չդաւանելու ազատութիւնը: Ար մտնէ՞ մարդուն ամէն մէկուն իր ամէն ազտեղի խորհրդոցը գարշութիւններուն մէջ թաւալելու ազատութիւնը: Ար մտնէ՞ իր կրօնը դիւրութիւն տալու ազատութիւնը: Ար մտնէ՞ ամէն իշխանութիւն մերժելու ազատութիւնը, որպէս զի մարդ ինք զինքն ուզածին պէս կառավարէ: Ար մտնէ՞ ամէն տեսակ սլլանդակ վարդապետութիւնները հրատարակելու ազատութիւնը: Յիսուս քրիստոս ինք հրատարակեց աս ամէն ազատութիւնները: Յիսուս քրիստոս Աստուծոյ որդին կրնա՞ր երբեք հեղինակ ըլլալ այնպիսի բանի մը, որ նոյն իսկ բնական լուսոյ դէմ է: Ասոնք հաստատելը զարհուրելի հայհոյութիւն է, եւ ով որ ստակում մը չիզգար, չէմ ըսեր հաւատոյ, հապա եւ ոչ բանասորութեան զգածմունքն ունի:

Ի՞նչ է ուրեմն, որ սուրբ աւետարանին վարդապետութեան մէջէն իրենց այս զարհուրելի հայհոյութեանն առիթ տուած է: Տխմար եւ ծուռ ըմբռնում մը, որուն նմանը մարդիկ երբեք չէին ունեցեր: Աւետարանին մէջ ստուգիւ մէկ անգամէն աւելի Աշտուտ-Յիւն բառը գործածուած է, երբեմն Յովհաննու աւետարանին մէջ ըսուած է, թէ (Ը. 32) *Յիւտ-Յիւն-Յիւն շիւշ յիտի աշտուտ*, թէ *ի շիւշ Որդին աշտուտիւ ըսաւ*, *Յիւտ-Յիւն-Յիւն աշտուտ յիտ'ի ըսաւ*, երբեմն Ս. Պողոս ըսած է, թէ *Յիւտ-Յիւն-Յիւն աշտուտ-Յիւն-Յիւն շիւշ յիտի աշտուտ-Յիւն-Յիւն ըսաւ*, եւ ասոր նման ուրիշ խօսքեր: Շատ աղէկ, ուրեմն աս խօսքերը հիմն ու գովութիւն պիտ'որ ըլլան այն ամբարիշտ ազատութեան, որ անպագար կը քարոզեն, եւ որն որ ուրիշ բան չէ իսոյց եթէ օրինաւոր իշխանութիւններէն ազատիլ: Ասանկ մեկնութիւն մը տալու, մանաւանդ թէ այս եղանակաւ խօսքերուն իմաստը ծռելու հա-

մար պսպիսի անօրէնութիւն եւ պսպիսի տգիտութիւն մը պէտք է, որովհետեւ նշանակութիւննին բոլորովին տարբեր է: Ուստի՛ պէտք է գիտնալ, որ Յեառն մերոյ ըսածին համեմատ, Ով որ մէկու մը կը ծառայէ անոր ծառան ու գերին է, եւ ով որ հրէի իջ ծառայէ, հրէին ու գերին՝ Վալլ: Արդ թէ սկզբնական եւ թէ մեր ներգործական մեղքերուն համար, մեղաց ձեռքը մատնուած ըլլալով՝ անոր գերին եղած ենք. մեղաց գերի ըլլալուն հետ կապուած է նաեւ մեր ամէն կիրքերուն եւ սատանայի գերի ըլլալն, եւ աս ամէն գերութիւններուն հետեւութիւնն էր ձեռքով եւ ոտքով կապուած գրեթէ մէջ նետուիլը: Եկաւ Յիսուս, եւ մեր փրկիչն ըլլալով, զմեզ մեր ամէն շղթաներէն քակեց, եւ ահաւաստի աս մտքով Յիսուս մեզի ազատութիւն շնորհեց: Բաց ասկից Հրէից ազգը պաշտամանց օրէնքին տակն ըլլալով՝ պարտաւոր էր այնչափ ձէտերը, արարողութիւնները, զոհերը պահել, որոնք որ թէպէտ եւ մէկ կողմանէ հարկաւոր էին նոյն Հրէից մարմնասէր ազգը կառայաշատութենէ հետո պահելու համար, մեկալ կողմանէ, Առաքելոյն ըսածին պէս, այնպիսի ծանր լուծեր էին, որ շատ նեղութեամբ կրնային պահպանուիլ: Արդ՝ Յիսուս Քրիստոս աս լուծէն զմեզ ազատեց մոլորական օրէնքը ջնջելով, եւ ինք զինք նոր օրէնքին, սիրոյ եւ շնորհաց օրինաց հեղինակը հրատարակելով: Ահաւաստի մեկալ իմաստն, որով Յիսուս Քրիստոս ազատութիւնն աւետարանեց: Բայց անս զուն, այս մեր անսանձ ազատասէրներուն ըրած անմիտ խորհրդածութիւնները: Յիսուս Քրիստոս զմեզ մեղքէն, մեր կիրքերէն, սատանայէն, գրեթէն ազատեց, ուրեմն՝ ամէն օրինաւոր իշխանութենէ ալ ազատեց. Յիսուս Քրիստոս զմեզ ազատեց մոլորական օրէնքին զոհերէն, նուէրներէն, արարողութիւններէն, քառութիւններէն, ուրեմն ազատեց նաեւ անսնց հպատակութենէն որոնք իր անուանովը մեզի կը հրամայեն: Ի՞նչ գեղեցիկ արամարանութիւն:

Կ'ուզեն տեսնել, թէ Յիսուս Քրիստոս ուրիշ ազատութեան մը վրայ շուղեց խօսիլ: Եթէ Որդին շնչ ուղարկելու ըլլալ, ի՞նչ որդի ուղարկելու ըլլալ, կ'ըսէ Յիսուս Քրիստոս Յովհաննու Աւետարանին մէջ, բայց յայտնի կը մեկնէ, թէ աս ազատութիւնը յորձմ էր: Ինք յառաջագոյն Հրէից ըսած էր, որ, եթէ իր աշակերտներն ըլլային, զիրենք ազատած կ'ըլլար. բայց անոնք աս ազատութեամբ քաղաքական ծառայութենէ ազատին իմանալով՝ բարկութեամբ պատասխան տուին, թէ հոն Աքր-հոն զստ-ն էն, երբեք հոն չ'ընծայելու ըլլալ. Յիսուս Քրիստոս իմացուց իրենց թէ որն էր այն ծառայութիւնը, որուն գերի եղած էին, եւ որմ ազատ ըլլալու մեծ հարկաւորութիւն ունէին, ուստի եւ հասկըցուց թէ ի՞նչ ազատութիւն էր ան, զորն որ իրենց կը բերէր: Ով որ հրէի իջ ծառայէ, ըսաւ, հրէին ծառան է. ով որ աս

ծառայութեան մէջն ինքնոր երեսնոր Հօր Կանչ Բիւ Զաւ. Ի-
 Եթե Իր-ձին Որդին շնչը - շարտելը - ըլլայ, ա՛ն արինն - շար-
 Կէտ'որ ըլլա՛: Եսայանի եւ սոսոյզ չէ՞ մի, որ հոս տեղս քաղաքա-
 կան ազատութեան եւ ոչ շուքին վրայ կը խօսուի: Բայց ասկից
 կ'ըսէ Առաքեալը թէ նոյն իսկ - բար-ձնելը - շար Կէտ'որ ըլ-
 Լն՛: Բայց ո՞ր ծառայութեանէ. Այսինքն - Բար-ձնելը - Բար-ձնելը,
 եւ նորէն պիտ'որ հաստատուին Ար-ձնելը - Բար-ձնելը Բար-ձնելը
 շարտելու Բիւ: Այսինքն է թէ, որ մը պիտ'որ ազատինք
 - Բար-ձնելը - Բար-ձնելը, եւ յաւիտենական փառքը պիտ'որ
 ժառանգենք, որն որ մեր վրայ պիտ'որ երեւնայ, ինչպէս որ
 ինք Քրիստոս իր խօսքերը կը մեկնէ, թէ յառաջ եւ թէ
 վերջը:

Ուրիշ տեղ ալ շարտելու ըսուածն ուրիշ բան չէ,
 Բայց եթէ ազատ ըլլալ հրէական օրէնքներէն: Ասանկ ալ,
 Առաքեալը Քաղաքացիներուն կը գրէ թէ Եթե - Բար-ձնելը -
 Բար-ձնելը Բար-ձնելը: Բայց որպիսի՞ ազատութիւն. մոզսական
 օրէնքին պահպանութեանէն: Արքայապետն երկու որդւոցն օրի-
 նակին մէջ, Առաքեալը թէ հեթանոսաց եւ թէ Հրէից եր-
 կու ժողովուրդները փակուած կը յայտնէ: Հեթանոսը՝ որ
 Արքայապետն եղած խոստմունքներուն ժառանգութեան մէջ կը
 մտնէ հաւատացեալ ըլլալուն համար, ազատ կնոջը որդին է-
 իսկ Հրեան, որ Երեսու Քրիստոս ինձանչար, աղախնոյն որ-
 դին: Այսինքն - Բար-ձնելը - Բար-ձնելը Բար-ձնելը Բար-ձնելը
 Կէտ'որ շարտելու, այսինքն է Սինակոկան՝ Երեսուի եկեղեցւոյն
 հետ մաս պիտի չունենայ. յիշել՛ Բար-ձնելը՝ կը հեռեցընէ
 Առաքեալը, որ Սինակոկոսիցն որդիքը չենք, այլ Եկեղեցւոյ,
 ոչ աղախնոյն՝ այլ ազատ կնոջը, ոչ մոզսական օրէնքին,
 այլ Երեսուի Քրիստոսի հաւատոցը: Նոյնպէս Քաղաքացւոց
 երկրորդ զխոյն մէջ ազատութեան վրայ կը խօսի, Բայց հոն
 ալ ուրիշ ազատութիւն չ'իմանար, Բայց եթէ մոզսական
 ճէտերէն եւ զխաւորարար թղթատութեան պարտաւորու-
 թեանէն, եւ աս ազատութիւնը ցուցընելու համար, կը յայտ-
 նէ առաքեալը, թէ շարտելը, որ Տիրոս իր աշակերտն ան
 կապանքին տակ ձգուի. եւ քիչ մը ետքը հաստատելով Քրի-
 տոսէից վայելած ազատութիւնը, Բիւ - Բար-ձնելը - Բար-ձնելը
 Բար-ձնելը, Հրեաներէն հաւ-ձնելը չէ՛ Բար-ձնելը:
 Կորնթացւոց թղթին մէջ կ'աւելցընէ, Բիւ - Բար-ձնելը - Բար-ձնելը
 է, հոն է շարտելու, Բայց ան խորիմաստ թղթին մէջ՝ Ա-
 ռաքեալոյն ըսած ազատութիւնը՝ մարդկան անասնական ազա-
 տութեանէն շատ տարրեր է: Հոն՝ նոր օրէնքին քահանանե-
 րուն արժանաւորութեանը վրայ կը խօսի, որ հին օրէնքին
 քահանաներուն արժապատուութեանէն շատ վեր է, ինչու որ՝
 կ'ըսէ, հիները դիրն ունէին, մենք հոգին ունինք. հիները՝
 աշքերնուն առջին քող մ'ունէին, Բայց մենք հոգին Սուրբն

ըլլան : Իրաւցընէ՛ թէ որ ասով սուրբ Գրքին եւ Աստուածային Փրկչին երկրպագելի անձին թշնամանք մ'եղած չըլլար, աւելի պէտք էր, ասոնց անմտութեանը վրայ ի գութ շարժիլ ու ծիծաղիլ, քան թէ ծանրութեամբ եւ պատճառներով մերժել :

Բ. Այսու ամենայնիւ դուն չէիր, կ'ըսեն, որ ուղղափառ հաւատքը բարձրացընելու համար կը զրուցէիր, թէ Աւետարանը գիրքն էր ընդի, եւ թէ հարկայն ոչ էր ոչ վեճախորն իրարոս հետ հաշտեցոց : Այո, աս ըսի, եւ դարձեալ կը զրուցեմ, վասն զի աս է ճշմարտութիւնը : Բայց ասով չ'իմացուիր, թէ Յիսուս Քրիստոս ըրաւ կամ սորվեցուց մեզի, որ մէջ մէկ Սպարտացի ըլլանք, ապստամբութիւններով, ցոյցերով, դաշնակցութիւններով, արիւնհեղութեամբ ազատութիւն ստանանք, եւ ոչ ալ սորվեցուց մեզի, որ դուռած իշխանութիւնները չճանչնանք : Ինչու որ ինք ալ գերիները բոլորովին ուրիշ կերպ ազատեց, այսինքն իր վարդապետութեամբը, որ աշխարհք բերաւ, եւ իր շնորհքովը, որով անբանց ու ծառայից սրտին քաղցր եղբայրսիրութիւն մ'ազդեց, եւ այսպէս իրարու մօտեցուց եւ ընտանի ըրաւ : Տէրանց աղէկ հասկըցուց, որ ի Յիսուս Քրիստոս գերիներն ալ փրկուեցան, եւ թէ ինչպէս բնութեամբ ամենքն ալ իրարու եղբայրներ էին, այսպէս ի Յիսուս Քրիստոս ամենքն ալ Աստուծոյ որդեգիր որդիներն էին. թէ անոնք ալ իրենց տէրերուն պէս նոյն երանութեան սահմանուած էին, ուստի եւ արժանի էին որ եղբոր պէս սիրուին եւ այսպիսի վարմունք գտնեն : Այս աստուածային վարդապետութեան եւ շնորհաց ազդեցութեամբը գերիներուն կոճղները խորտակեցան, շղթաները քակուեցան, եւ իրենք ալ մարդու կարգ ու պատիւ ստացան : Բայց քրիստոնէական հաւատքը ծառայից ալ դարձաւ ու ըսաւ յայտնապէս, թէ ոչ միայն պէտք չեն ապստամբիլ, այլ նաեւ խղճմտանքէ կը պարտաւորին հպատակ կենալու, եւ յորդորեց որ ալ անկից ետքը իբրեւ պարտք մ'ընեն, ինչ որ մինչեւ ան ատենը ի հարկէ կը գործէին : Ուստի զիրենք շղթաներուն տակ պահելու հարկը վերցուելով, հետզհետեւ աւելի կը դիւրիննար իրենց ազատութիւնը : Ասով բոլորովին տիրեց սուրբ Աւետարանին անձառելի քաղցրութիւնը, եւ գերութիւնը բոլորովին ընջուեցաւ, առանց եւ ոչ կաթիլ մ'արիւն թափուելու : Աս է Սուրբ Աւետարանին ազնուական փառքը, բայց ինչպէս ամէն մարդ կը տեսնէ, աս փառքը ստացաւ հիմակուան ռամկավարներուն քարոզած միջոցներուն՝ բոլորովին հակառակ պայմաններով : Ասոնք կը զրուցեն. ինչ կեցեր էր, ոտք ելէք ամենքնիդ միարան իբրեւ մէկ մարդ մը, առջեւնիդ գոցուած ճամբաները բացէք, կապանքնիդ խզեցէք, եւ արեւան մէջ խզեցէք մեզի հակառակ ելլողները, եւ ազատ եղէք : Յիսուս ասոնց հակառակ ըսաւ :

Հպատակ կեցէր տերերնուդ՝ թէեւ անդամ ալ ըլլան, անոնց անձին վրայ քրիստոս նշմարեցէր, որուն սիրոյն համար որ կը հնազանդիր: Ասկից երկու բան ամէն մարդ կրնայ տեսնել. առաջինն է Յիսուսի քրիստոսի կարողութիւնը, որ մարդկային եղանակաւ անբաւական երեւցած միջոցով մ'անհամեմատ ազնուագոյն վախճան մը ստացաւ. երկրորդը, որն որ իմ խնդրոյս համաձայն է, աս է, որ Յիսուս քրիստոս չէ թէ միայն չի հաստատուեր ժամանակիս ազատականութեան հոգին, այլ նաեւ ուղղակի անոր կը հակառակի:

Բայց՝ մինչեւ հիմա ըսածներնէս կը բղխէ ուրիշ աւելի ծանրակշիռ խորհրդածութիւն մը, թէ իշխանութեան հակառակիլը՝ չէ թէ միայն քաղաքական մոլորութիւն մը, չէ թէ միայն կարծեաց զանազանութիւն մըն է, ինչպէս հիմակուան ատենները համարձակութեամբ կը քարոզեն, հապա Աստուծոյ առջեւ ստոյգ մեղք է, եւ ամենամեծ մեղք խղճմտանքի առջեւը: Գուցէ գտնուի մէկը, որ աս խօսքերը կարգաւրով՝ սկսի ինք զինքը խաշակներէ, ու աղաղակել, սա բարբարոսին, սա յետախաղացին, սա խաւարասիրին, ու աւտորո-ռուսին նայէ, եւ ասոր նման չեմ գիտեր ինչ... Բայց ես աւտորո-ռուս, կամ աւտորո-գութ եղեր եմ, հոգս չէ, երբ որ աւետարանն ասանկ կը զբուցէ: Վաղաչեմ, ինչու կ'ուզես դուն ճշմարիտ ազատականութիւնն աւետարանով պաշտպանել, եւ անոր մէջ Յիսուսի քրիստոսի օրինակները գտնել: Անան զի կը հաւատաս որ, ոչ ոք ան գրքին հեղինակութիւնը կրնայ ուրանալ, եւ օրինակները մերժել: Քանչէր է, եւ եթէ աւետարանին մէջ ասոր տեղ առ օրինաւոր իշխանս հնազանդութիւն, հպատակութիւն յանձնուած գտնելու ըլլաս գատապարտութեան սպառնալիքներովը, պէտք չէ՞ որ նոյնը բարձրաձայն քարոզես, կամ թէ ի շնորհս ազատութեան աւետարանը պիտի ուրանան ինչպէս քանի մը բարեյիշատակ Հունգարացիներն ըրին 1848ին: Բայց դուն արդէն վերը կարգացիր թէ Առաքեալը յայտնապէս գատապարտութիւն կը քարոզէ անոնց, որոնք Աստուծմէ հաստատուած իշխանութեան հակառակ կ'ելեն. ուրեմն հարկ է որ, եթէ կեղծաւորութեան համար աւետարանն օգնութեան չես կանչեր, հպատակիս:

Բաց ասկից՝ չէ թէ միայն մեղք է հաստատուած իշխանութեանց հակառակիլը, սպստամբութիւններ խոսովութիւններ գրգռելը, հապա ամենամեծ մեղք է: Ինչու որ՝ Աստուծոյ իրաւանց գեմ յարձակիլ է: Ամէն հրամայող որո՞ն անունովը կը հրամայէ: Մինակ Աստուծոյ անունովը: Աստուած թէ ուղղակի առանց միջնորդի ընտրած ըլլայ իշխանը՝ ինչպէս կ'ընէր երբեմն հին օրէնքին մէջ եւ թէ մարդկային գեպքերուն թող տուած ըլլայ անձի մը որոշումը, ինչպէս հասարակօրէն կ'ընէ նոր օրէնքին մէջ, ստոյգն աս է, որ իշխանութիւնը շնորհոյն ինքն է: Ամէն իշխանութիւն Աստուծմէ է.

Ոչ --- արե՛ք է իշխան--ութեան, ինչ -չ յԱ-դար-ձայ: Ուրեմն ա-
պստամբութիւնը, որ իշխանի մը դէմ կ'ըլլայ, մարդու դէմ
եղած չ'ըլլար, հապա անոր դէմ, որ նոյն իշխանին իշխանու-
թիւն տուած է, ինչպէս որ՝ թաղաւորին փոխանորդն անար-
գողը հասարակ մարդ մը չ'անարգեր, հապա նոյն իսկ թա-
ղաւորը, որ զանիկայ իրեն փոխանորդ գրած է: Աս անժխտելի
փաստին վրայ ան ժամանակ քրիստոնեաներն իրենց հիմը
դնելով միշտ ամենածանր մեղք համարած են ապստամբու-
թիւնը: Ազէկ գիտէին թէ չկայ իշխանութիւն մը բայց եթէ
Աստուծակ, շէին կրնար երկրաւոր իշխանութեան դէմ ապստամ-
բիլ առանց Աստուծայինը վիրաւորելու: Ասոր համար կը
հպատակէին մինչեւ Ներսններու, Տիրերներու, Դեկոսներու,
Դիոկղէտիանոսներու, աստուծային իշխանութիւնը նաեւ
սյսպիսի անարժան մարդիկներու վրայ գրուած ճանչալով
Աստուծոյ անքննելի գատաստանաւը:

Ի՞նչ կալ աղբիւրը, որուն համար ապստամբութեան
գրգռելն ամենածանր մեղք է, ընկերին հասցուցած ֆեասն է:
Խռովութիւնները, զաւաճանութիւնները, ապստամբութիւն-
ները, առանց անժիւ անձանց ծանր ֆեաս տալու չեն կրնար
ըլլալ: Անաս ստացուածներու, վասն զի շատերուն ունեցած
հարստութիւնները կը կորսուին, ամբողջ ընտանիքներ մու-
րացկան կ'ըլլան, ոմանք ունեցածնին կը տուժեն եւ ոմանք
պաշտօննին, եկամուտնին, որոնց իրաւունք ունէին, կը կոր-
սընցընեն: Անաս՝ գիտութեան, վաճառականութեան, ա-
րուեստներու, որոնցմով այնչափ այնչափ բազմութիւն իր
հացը կը գտներ: Անաս՝ ընկերութեան, վասն զի այն խռ-
ովութիւնները, որ ան միջոցին մէջ բոլոր ընկերութիւն կը
յուզեն, շատերը ժամանակէն յառաջ գերեզման կը տանին:
Անաս կրօնի, որն որ այնպիսի խռովայոյզ շփոթութեանց
մէջ շատ անգամ սարի տակ կ'երթայ, կը պղծուի եւ շատե-
րուն սրահն մէջէն կը մերժուի: Անաս անժիւ անմեղներու,
որ իրենց կեանքը կը կորսընցընեն, ուրիշներուն ապրս-
տամբութենէ գրգռուած գազանային կիրքերուն զո՛հ ըլլալով:
Արդ թէ որ զրպարտողը՝ անուն աւրելուն համար մարդկան
գարշելի է, թէ որ գողը թողութիւն չի գտներ ամեն ատեանի
մէջ ընչից ու կենաց ապահովութիւնը բառնալուն համար, թէ
որ մարդասպանն ըրած յանցանքին ազտեղութիւնը իր արեամբը
պէտք է լուանայ, թէ որ սրբապիղծն երկինքը թշնամանելով
երկրիս զգուումն է, որպիսի՞ անօրէնութեան յանցաւոր պիտի
չհամարուի ապստամբը, որ իր վրայ կը ժողիէ գողին, զրպար-
տողին, սրբապղծին, մարդասպանին անօրէնութիւնները, եւ
չարագոյն եւս, վասն զի գործադիր է սյսպիսի եւ աւելի եւս
անժիւ անօրէնութիւններու:

Ազէկ գիտեմ, որ մեր օրերն աս ճշմարտութիւններուն
ականջ դնող չիկայ, քանի որ ապստամբութեան սուրբ ի-

բաւուները հրատարակուած է, քանի որ Միլանոյ, Փիանորի Օբսինի, եւ ասոնց նման հրէշներն աստուածացեր են, եւ Ժորժերոտի անունով կը պատուուին այն նենգաւորները, որ մարդկային եւ աստուածային արգարութեան հարուածին տակ մեռան: Բայց եթէ ճշմարտութիւնը՝ դարերու փոփոխմամբ չիփոխուիր նէ, ոչ որ կրնայ ընել, որ օրինաւոր իշխանութեան դէմ ապստամբողն աշխարհքիս ամենէն մեծ շարագործներէն մէկը շահմարուի: Եթէ մոլորութիւն մը սորվեցընելը բաւական էր տարակուսական ցուցընելու անոր ներհակ ճշմարտութիւնը, ալ աս աշխարհքիս վրայ ամենեւին ճշմարտութիւն մը չէր մնար, ինչու որ՝ ուրացան մարդիկ աներեսութեամբ Աստուծոյ գոյութիւնը, հաստատեցին մարդու աստուածութիւնը, ստացուածքը գողութիւն է ըսին, ու Աստուած՝ չար:

Շատերուն վրայ ապստամբութեան սոսկումը կը թեթեւցընեն ատեաններն եւ իշխաններն իրենց թեթեւ պատիժներովը եւ թողութիւն տալու գթութեամբը, որով աս ոճրագործութիւնն ուրիշ անհամեմատ փոքր յանցանքներէն ալ նուազ շարիք մը սեպել կը ցուցընեն: Բայց՝ աս գթութիւնը կրնայ արգարանալ առանց նոյն յանցանքին դաժանութիւնը մեղմացընելու: Իշխանները շատ անգամ յանցանքին իրական որպիսութենէն աւելի՝ աշքերնուն առջեւ ունենալով՝ այնչափ եւ արտաքոյ կարգի զրգարութիւններուն բազմութիւնը, որ երիտասարդական հասակը յանցաւորութեան կը մղէր, շատերը՝ նուազ յանցաւոր կը համարէին, վասն զի իմաստակութեան սաստկութիւնը զիրենք մոլորեցուցած էր, ճշմարիտը չճանչնալու, եւ կրից բորբոքումը կուրացուցած էր զիրենք՝ սուտը գրկելու: Աս խորհրդածութիւնները՝ այսու տեսութեամբ՝ ցաւակցութեան արժանի կ'ընեն զանոնք, որ այսպիսի ոճրագործութեան պարտաւոր եղած են:

Վերջապէս՝ ասիկայ հաստատուն կը մնայ, թէ ինչ մեծ անօրէնութեան մէջ են անոնք, որոնք որ հայհոյութեան հողին ան աստիճանի կը տանին, որ մինչեւ Արգելոյն Աստուծոյ Յիսուսի Քրիստոսի կ'ընծայեն երկրիս վրայ այն անասնական ազատութեան հրատարակութիւնը, որուն այնչափ դարշուութեամբ կը բազման: Ասով նոյնը կ'ընեն՝ ինչ որ հեթանոսները կ'ընէին, որոնք մոլութեանց մէջ անպատիժ մնալու համար, նոյներն իրենց աստուածութիւններուն կ'ընծայէին: Բայց յիշեն, որ մեր Աստուածը հեթանոսներուն աստուածներուն պէս չէ. ինք նոյն իսկ էական սրբութիւնն է, եւ աս հայհոյութիւններուն համարը պիտի պահանջէ անոնցմէ, որոնք որ աստուածային վերարկուաւ ամբարշտութիւննին կ'ուզեն ծածկել:

Եղբայրութիւն:

Ա. Ամերձիս ալ եղբայր եմք: -- Բ. Ի՞նչպէս ի գործ կը դուրս եղբայրութիւնը:

Ազատութեան անունէն ետքը կու գան ուրիշ երկու բառեր, որոնք որ իրաւցընէ ծանր անկարգութիւններու լուցկիքներն են, եւ ասոնք են եղբայրութիւն եւ հաւասարութիւն: Եղբայրութեան անունով՝ մարդկային ազգը շարաշար կը տանջուի. հաւասարութեան անունով շունեւորներն իրենց մէ աւելի ունեցողներն ոտքի տակ կ'ուզեն առնել. բայց երկայն դատախազութիւն չընելու համար, աս երկու ձեւերուն վրայ, որ դրեթէ դար մը յառաջ սկսան այնչափ շարիք հասցընել աշխարհքիս վրայ, կը շատանամ աս՝ ու հետեւեալ գլուխներուն մէջ քանի մը մոլորութիւններու վրայ խօսիլ, որոնք որ ասոնց շուքին տակ անվրդով կը պահուրտին: Այսինք եղբայրութենէ:

Ա. Ա՞նչպէս ալ եղբայր եմք. ահաւասիկ աշխարհքիս նորելուի հաւատոյ դաւանութիւնը: Արդ՝ ասոր մէջ ստուանելու ի՞նչ բան կայ: Եթէ աս նախադատութիւնն ուղիղ մըքով իմացուելու ըլլայ, չէ թէ միայն իր մէջը դատապարտելու բան չկայ հապա գովելու ալ շատ բան կայ: Ինչու որ՝ ըստ ինքեան մտածելով ճշմարիտ եղբայրութենէն ի՞նչ աւելի գերագոյն եւ ի՞նչ աւելի աշխարհքիս օգտակար բան կրնայ գտնուիլ: Բայց որովհետեւ ասիկա ծուռ իմացուած, եւ դաւաճանութիւններն ու ամբարշտութիւնները ծածկելու համար, գործածուած է. ասոր համար կ'ուզենք քիչ մը քննել թէ հասարակօրէն ի՞նչ բանի տեղ կ'առնուի ու կը գործածուի:

Եղբայրութիւնը սէր կը հնչէ. այսու ամենայնիւ իրենց մտքով առնուած եղբայրութիւնն ամէն ճշմարիտ սէր կը ջնջէ, ու անմիարանութիւն բորբոքելու լուցկիքի տեղ կը գործածուի: Ընթերցողը յիշէ մէյմը ան ժամանակը, որ աս բառը սկսաւ գործածուիլ, այսինքն է՝ անցեալ դարը, երբ որ մեծ յեղափոխութիւնն սկսաւ. արդ՝ ան ատենը չէր եղբայրութեան ճշմարիտ ժամանակը: Այն առաջին զիւցազուները, որ նոյնը հանդիսացուցին, անմիջապէս իրենց քաղաքակիցներէն երկու հարիւր հազարէն աւելի շարաշար սպաննեցին, եւ ետքը սկսան իրարու արիւն խմել, որովհետեւ փոփոխակի իրար կանթեղներու, գլխատութեան մեքենաներու, տապարներու, եւ սրոյ մատնեցին, ինչպէս ամենուր յայտնի է: Այսպէս անոնք ալ, որ իրենց յաջորդեցին եղբայրներու անուան մէջ, յաջորդեցին նաեւ փոփոխակի իրար սիրելու մէջ. Եւրոպա փոքր ի շատեւ ասոնց սիրոյն ճաշակն առաւ 1848ին, եւ աս մեր օրերս՝ մեր սիրա-

կան եղբայրներն ալ անդազար կը զբուցեն եւ սպազբու թեամբ կը հրատարակեն թէ, այս իրենց եղբայրութիւնն աշխարհքիս վրայ հաստատելու համար քանի մը միլիոն մարդիկ աշխարհքէս վերցընելու ալ հարկ ըլլայ, մեծ բան մը չէ: Բաց ասկից՝ աս սիրելի եղբայրութիւնն ո՛ր մնաց որ անմարանութիւն շարուցանէ: Յորշափ որ երկիր մը դեռ հին եղբայրութիւնը կը պահէ, հանդարտ կեցած է, եւ կարգ ու կանոն կը պահուի. թող տուր որ հոն ալ ժողով եղբայրներու բազմութիւն մը, եւ ան ատենը՝ ինծի պատմելու շատ սիրուն բաներ պիտ'որ ունենաս: Ծառաները կը սկսին նախանձիլ տէրերնուն վիճակին վրայ, տէրերը ծառաներնին կը շարշարեն, գեղացիներն իրենց կալուածատեարց իրաւունքները չեն ծաննար, կալուածատէրերը, որշափ կրնան, գեղացիները կը կեղեքեն: Աս եղբայրութիւնը ընտանեաց մէջ տարաձայնութիւն՝ կազ կախ կը ձգէ, որդիք հօրերնուն դէմ, հարք որդւոց դէմ, եւ հպատակները իշխաններուն դէմ կը զինէ, անհաւատալի՛ բայց ստոյգ բան է, մինչեւ իշխաններն ալ իրենց հպատակներուն դէմ կը գրդռէ: Ուր եղբայրութիւնը կը տիրէ, հոն անմարանութիւնն իր անթող դրած է:

Բայց՝ եթէ ուրիշ բան չըլլար, կրնայ մէկը մտածել, բաւական էր ըսելը, թէ եղբայրութիւն բառը, բոլորովին հակառակ նշանակութեամբ կ'աւանուի, եւ ասով խարեութիւնն ալ կը յատակի. բայց հոս ասկից զատ՝ ուրիշ աւելի շարագոյն բան մ'ալ ծածկուած է: Արո՞վ հետեւ եղբայրութեան անունն առնուեցաւ կրօնի ատելութեան համար, այսինքն է, որպէս զի մերթէն ճշմարիտ եղբայրութիւնը, որն որ Յիսուսի Քրիստոսի եկեղեցւոյն սեպհական է: Աս ճշմարտութիւնն իմանալու համար՝ հարկ է բանը վերէն առնուլ: Անցած դարուն փիլիսոփայութիւնը յեղափոխութեան եւ անկրօնութեան հետ զաշնակից ըլլալով, ջանաց քրիստոնէութիւնը քննել, եւ ասոր ճշմարտութեան ցոյցերը մերթէլէն՝ խորհուրդները ծաղրելէն՝ եւ ամեն հաւատալիքները կատակի առնելէն ետքը, քրիստոնէական առաքինութիւններուն դէմ ալ զինելու սկսաւ: Բայց ասոնց տեղ հարկ էր ուրիշ բան մը հնարել, այնպէս որ գոնէ արտաքին երեւոյթ մ'ունենային եւ դո՛հ ընէին ուղղափառութեան յիշատակները սրտերնէն մերկանալ չուզողները: Արդ ի՞նչ պէտք էին ընել: Ամեն առաքինութիւններուն մէջ որ քրիստոնէութիւնն աշխարհք բերաւ, առաջինն ու գլխաւոր տեղը բռնած էր սերը, թէ իր լուսաւորութեամբը, որ կը ծագէր, եւ թէ իր օգտիւր, որ կ'ընծայէր: Արդ՝ աս էր, որուն կ'ուզէին բան մը նմանցընել: Բայց՝ դիւրին չէր ինչու որ՝ սերը ան տունկերէն մէկն է, որ Սուրբ Եկեղեցւոյ պարտեզէն դուրս չիծաղկիր, եւ որովհետեւ եկեղեցին չէին ուզեր, անոր համար ալ չէին գիտեր ինչպէ՞ս բանը յառաջ տանին: Հոս երեւցաւ նոյն դարուն նոր իմաստութիւնը, որ գտաւ առաքինութիւն մը սի-

բոյ երեւոյթով, առանց անոր ծանրութիւնն ու նեղութիւնն ունենալու, եւ աս եղաւ եղբայրութիւնը:

Բայց թէ՛ եղբայրութիւն ըսածնին սիրոյ գիմակ մըն է, եւ ուրիշ բան չէ, քանի մը ցոյցերէն կ'իմանաս: Սէրը՝ գերբնական առաքինութիւն մըն է, որ վերէն այսինքն է՝ Աստուծակէ կը շարժի: Արտերնուս մէջ բնութենէ վեր սկիզբ մը կ'ուզէ որ անոր գործքերը կերպաւորէ, եւ բնութենէ վեր պատճառներէ սիրելու կը շարժի: Սէրը՝ ընկերը կը սիրէ, չէ թէ մարդ՝ չէ թէ բարի՝ չէ թէ սիրելի՝ չէ թէ օգտակար ըլլալուն համար, հապա վասն զի Աստուծոյ որդեգրական որդի է, վասն զի Յիսուսի Քրիստոսի արեամբը փրկուած է, վասն զի Աստուած մեզի ասանկ պատուիրած է, եւ կրնամ ըսել որ, Յիսուս մեր սիրոյն վրայ ունեցած իրաւունքներն ընկերին շնորհած ըլլալուն, եւ ընկերին ցուցուած սէրն իրեն եղածի պէս սեպելուն համար: Ասոնց վրայ՝ ան ալաւելցուր, որ սէրն Աստուծոյ շնորհքին օգնութեամբն եւ ունակութեամբը կը գործէ: Ասոր տեղը՝ եղբայրութիւնը մինակ երկրէս կը շարժի, եւ իր գործքերուն սկիզբը մինակ բնութիւնն է, եւ իր աշխին առջեւն ուրիշ պատճառ մը չունի բայց եթէ բնականը: Իր ընկերին վրայ մինակ ան կը տեսնէ, որ մարդ է, անոր արտաքին գեղեցկութիւնը, հաճոյականութիւնը, քանի մը բնական զգաստութիւնները, սրտին աղէկութիւնը, եւ ասոնց նմանները. բայց ամենեւին չիտեսներ ինչ որ մարդուն վրայ զգայականութենէ եւ մտքէ վեր կը գտնուի, այսինքն՝ այն պարզեւնները՝ զորոնք Աստուած անոր շնորհած է, եւ այն անուանակոչութիւնները որոնցմով զանիկայ ճոխացուցած է աւելի բարձր, այսինքն՝ շնորհաց կարգի մէջ:

Ընկերին սէրը, ազնուագոյն առաքինութիւն մըն է, մանաւանդ թէ առաքինութեան մէջէն ամենէն բարձրն է, եւ եթէ ուղղափառ վարդապետութեան նայելու ըլլանք՝ աստուածային սիրոյն հետ ալ նոյն է, ինչու որ՝ թէ մի եւ նոյն սկիզբէ յառաջ կու գայ, եւ թէ մի եւ նոյն վախճանի կը նայի, երբ որ մարդը սիրելով աւելի զԱստուած՝ արարիչը, քան թէ արարածը սիրել կը գիտէ: Աս գովեստներէն եւ ոչ մէկը եղբայրութեան կը պատշաճի, որովհետեւ ասիկայ պարզապէս մարդու սէր մըն է, եւ այնպիսի սէր մը, որ մինակ մարդկային յօժարութենէ յառաջ կու գայ:

Արդ՝ սէրն ամէն տեսակ գործողութեան բաւական է, իսկ եղբայրութիւնը շատ քիչ բանի կարող է, եւ ան քիչն ալ մեծ դժուարութեամբ կը գործէ: Սէրն աշխարհքիս կէս մասին գերիններուն շղթաները կոտորեց, անբանացեալ վայրենիները մարդկութեան զարձուց, եւ մարդկութենէ քրիստոնէսք ըրաւ, եւ իրենց ամէն տեսակ առանձնական ու հրապարակական թշուառութիւններուն մէջ օգնութեան հասաւ: Սիրոյ գործքերն են հիւանդանոցները՝ ախտացելոց, ապաս-

տանարանները՝ ծերոց, որբանոցները՝ տղոց համար եւ այնչափ ճշմարիտ բարեգործութեան հիմնարկութիւնները, եւ ասոնցմէ աւելի՛ ինք միայն սորվեցուց եւ շարժեց զմարդիկ, որ իրենց անձը, աշխատութիւննին եւ գործքերնին աղքատներու, անտէրուններու, հիւանդներու, բանտարկեալներու համար զոհեն: Ասոր ներհակ եղբայրութիւնը քանի մ'անգամ ձայնը լսել տուաւ, բայց ամէն շարիքները, ինչպէս որ դուաւ, անանկ ալ մարդկութեան մէջ թողուց, շատ շատ՝ բրածն ան էր, որ քանի մը ստակ նետեց, վճարեց անոնց՝ որոնք մարդկային թշուառութեան օգնելու կը մտածէին, ու կը զբաղէին, բայց երբեք սիրտ չունեցաւ իր անձը զոհելու:

Աէրը՝ դիմացող ու հաստատուն է իր գործքերուն մէջ, վեհանձն է որպիսի եւ իցէ դժուարութեան յաղթելու: Ինք կը սիրէ՝ թէ եւ շիրուելու ալ ըլլայ, մանաւանդ՝ թէ եւ ատելի ըլլայ եւ հալածուի: Թէ որ սիրոյ առջեւն ասնեա՛ արգելել ուզես՝ ետ չիդառնար, թէ որ նեղես աւելի եւս կը փայլի, թէ որ ընկճել ուզես, ամէն կողմանէ դուրս կը ցատկէ եւ աւելի եւս կը յայտնուի: Եղբայրութեան վրայ աս ձիրքերէն եւ ոչ մէկը կ'երեւայ: Բաւական է ծուռ նայուածք մ'իր զօրութիւնը կտրելու, ինչու որ՝ բնութիւնը, որուն վրայ հաստատուած է եղբայրութիւնը, թշնամին ալ սիրելու, եւ յարատելութեամբ սիրելու չիգար: Եղբայրութիւնը ծանր դժուարութիւններու չիկրնար յաղթել, վասնզի չունի շարժառիթներ, որ զինքը հաստատուն բռնեն: Ով որ դժուարին եւ տաղտկալի գործքի մը մէջ աստուածային հրամանը, Աստուծոյ հաճոյքը, քրիստոսի նմանութիւնը կը տեսնէ, անիկայ սուուզիւ ինք զինքը կը մտնայ, ինք իրեն կը յաղթէ եւ նոյնը յառաջ կը տանի: Բայց ով որ՝ ուրիշ բան չիտեսներ, բայց եթէ իր նմանին աղէկութիւնը, եւ մէկ բնական ցաւակցութեան կատարում մը, հարկ է որ ետ կենայ երբ որ ուրիշին բարիքը սաստկապէս դէմ կ'ելլէ իր անձնական բարոյն, եւ երբ որ բնական ցաւակցութիւնը չափէ դուրս տաղտկութենէ կը յաղթուի: Ազնուական Պ. Պարոնէն, որուն խելքը վրան էր եւ սիրտը բարեպաշտ, որ մը մէկը դրամական օգնութիւն կը խնդրէր, եւ կը ջանար իր առջեւը գնել եղբայրութիւնն ու մարդասիրութիւնը: Պ. Պարոնը պատասխան տուաւ, մէյ մ'ալ մի գրուցեր ատ բանը ըսաւ, ինչու որ՝ եթէ ինձմէ օգնութիւն ուզես Յիսուսի սիրոյն համար, կու տամ ամենայն սիրով. բայց եթէ ես իմ մարդասիրութեանս խորհուրդ հարցընելու ըլլամ, սա ծառէն զքեզ կտխել կու տայի: Ա՛ուզէր ըսել աս խօսքով թէ, որչափ առջինը զօրաւոր եւ աղքատ շարժառիթ մըն էր, այնչափ ալ երկրորդը անզօր ու տկար: Ուրիշ մ'ալ կը գրուցէր, թէ շէր ուզեր ամենեւին այն եղբայրութեան մասնակից ըլլալ, վասն զի իմացած էր որ, ոչ աչք ունէր ընկերը ճանչնալու, ոչ սիրտ զանիկայ սիրելու, եւ

ոչ ձեռք անոր օգնութեան հասնելու: Ուրիշ շատ տարբերութիւններ կան եղբայրութեան ու սիրոյ մէջ, եթէ մէկն երկայն քննել ուզէ. բայց աս ըրած փոքր նկարագրութիւննիս ալ ցուցընելու բաւական է, թէ ինչ մեծ մասնութիւն է, որ հաւատացելոց կ'ընեն, ստուերը՝ իրին, երեւոյթը՝ գոյութեան տեղ ցուցընելով:

Բաց ասկից՝ եղբայրութիւնը միութեան ընդհանրութիւն մը կը ցուցընէ, եթէ բառին հասարակ նշանակութեանը նայելու ըլլանք, եւ եթէ աս եղբայրներուն հրապարակախօսութեանն ալ վայրկեան մը միտ դնելու ըլլանք: Իրենք չեն, որ անդադար կ'աղաղակեն, թէ ամէնքնիս ալ իրրեւ եղբարք իրար պէտք է սիրենք, թէ ժողովուրդներն եւ ազգերը մէկ մեծ ընտանիք մըն են, թէ ամէնքն ալ մէկ տեղ պէտք է խառնուին ու ձուլուին եւ թէ ասկից յառաջ եկած բարիքը բոլոր մարդկութեան է: Իրացընէ աս է իրենց բերնին խօսքը: Բայց զործքով աս եղբայրութիւնն ինչի՞ կը դառնայ: Ընկերութեան մէջ յանդուգներու եւ բռնաւորներու ժողով մը կազմելու, որ իրենց յեղյեղուկ հաճոյիցը բովանդակ ընկերութիւնը գերի կ'ուզեն ընել:

Ամէնքնիս ալ եղբարք ենք. ուրե՞նք բերէք դանակը, բերէք հրացանը, որ աշխարհքէս ջնջենք անոնք ամէնքն ալ, որ մեզի պէս չեն մտածեր, մեզի պէս չեն խօսիր, մեզի պէս չեն գրեր, մեզի պէս չեն ապրիր: Ասոնք չեն արդեօք սուրբ եղբայրութեան դիւցազուններուն միջոցները, որոնցմով ընկերութիւնը ծանր շղթաներու տակ կ'ուզեն ձգել:

Ամէնքնիս ալ եղբարք ենք. ուրե՞նք ալ ազատութիւն չկայ, բայց եթէ մեզի: Արօ՞նք. ամենեւին չենք ուզեր: Եկեղեցականներ, կրօնաւորները մեզի հաճոյ չեն, մնացածները թող ապրին, բաւական որ մեր կամացը համաձայն խօսին ու զործեն: Աշխարհական անձինքներու մէջ աւելորդապաշտութիւններ չենք ուզեր, ոչ այնչափ ողջախօսութիւն, ոչ այնչափ քաշուած կեանք, եւ ոչ այնչափ երկիւղածութիւն: Գարոցները՝ մեր ուզածին պէս պէտք է որ կարգաւորուին, կառավարութիւնները մեր ուզածին համաձայն պէտք է որ վարուին, հասարակութեան զործքերը մեր գիտցածին պէս պէտք է որ մաստակարարուին, եւ բովանդակ ընկերութիւնը մեր խորհրդովը պէտք է որ ուղղուի: Իմ ընթերցողս, աս չէ՞ մի աս եղբայրներուն պահանջմունքները, չէ թէ միայն Խաւիսայի, այլ բոլոր Եւրոպայի մէջ:

Մարդիկ՝ ամէնքն ալ եղբարք են. ուրե՞նք այլ եւ այլ խումբեր զատուին ու բաժնուին իրենց ազգայնութեանը համաձայն: Խաւալացի եղբայրները կը զրուցեն. Գաղղիացի՞ է ատիկայ, պէտք է որ վռնտուի. Գերմանացի՞ է, շարագոյն եւս. 24 միլիոնները կազմողները միմակ իմաստուն, բարի, գիտուն, եւ քաղաքավար են, ու տիեզերաց փառքը, աշխարհքիս պատիւը:

նաց քով, Արրայարանի եւ Աւինեանի տառնատան մէջ սպան-
նուածները, Թուլնի ու Մարտէլի մէջ, աւ երկու քաղաքնե-
րուն պաշարմանէն ետքը հրացանով զարնուածները, եւ Պը-
տուան փոքր քաղաքին մէջ մորթուածները, ուր որ բոլոր բնա-
կիչներն ալ կորսուեցան:

«Պատկաճեղիներուն համար՝ 1793, Սեպտեմբերի 21ին
տրուած օրէնքը գործադրելու համար, 50 հազար յեղափո-
խական մասնատողութներէն աւելի գրուեցան Գաղղիայի եր-
կրին վրայ, որոնք որ ասորին հինգ հարիւր իննսուն ու մէկ
միլիոն կ'արժէին, եւ 540 հազար դատախազներ կային, որոնք
որ իրաւունք ունէին առ ի մահ նշանակելու: Միայն Փարիզի
մէջ 60 մասնատողութներ կը համարուէին, որոնց ամէն մէկը
բանա մ'ունէր խառնակներու համար:

«Ժիրոնական Ռիուֆ իր Բանտըիւնը՝ ինչ յիշատակու-
նէրու մէջ հետեւեալները յառաջ կը բերէ: Պանտոնց մէջէն
ամենէն զեղեցիկները, ամենէն երիտասարդահինները, ամենէն
հաճոյականներն աւ զիհին մէջ առաջին իյնողներն էին, ուս-
տի որ խմբովին կ'ելլէին մահուան տախտակամածին վրայ եր-
թալու, եւ արիւննին թափելու: Այն հրէշներուն վրայ սպա-
կանութիւնն ու ատելութիւնը հաւասար ստքով կը քալէին:
Յղի եւ տղայաբեր երիտասարդ կանայք, որոնց ոչ ուժն եւ
ոչ կարողութիւնը մնացած էր այն բնութեան աշխատութե-
նէն, որն որ մարդակեր վայրենիներուն քոյի իսկ ակնածելի
էր, եւ շատերուն կաթը վախերնէն, եւ կամ գիրկերնուն
նորածին մանկիկներն յափշտակուած բլալուն համար ցամ-
քած էր, ամէնքն ալ գիշեր ու ցորեկ այն խաւար անգունգին
մէջ կը նետուէին: Բանտէ բանա քաշկուտուելով կու գային
կը հասնէին վատուժ ձեռքերնին անարգ շղթաներով ծան-
րացած, եւ ոմանք մինչեւ երկաթի անուր վզերնին կրելով:
Ոմանք թալկացած՝ արհամարհոտ բանտապահներուն բազկին
վրայ, եւ ոմանք ալ խելքերնին թռուցած խենդի պէս ներս
կը մտնէին. զխաւորաբար զէպ ի վերջին ամիսները (թերմի-
տորի Գերորգ օրէն յառաջ) զժոխային գործունէութիւն մը
կը տեսնուէր. գիշեր ցորեկ զբանց նիւզերը շարժման մէջ էին,
վաթսուն անձինք իրիկունը կը հասնէին զխաւարտութեան
երթալու, երկրորդ օրը անոնց տեղ հարիւր անձինք կը մանկին
որոնց որ հետեւեալ օրը նոյն վիճակը կը սպասէր:

«Վերաժոն՝ տասնուչորս ազգիւնք, որոնց պարկեշտու-
թիւնն ու մաքրութիւնը նմանը չունէր, հրապարակական հան-
գէտի մը համար զարգարուած կուսանքներու կերպարանքով
մահուան տախտակամածին վրայ մէկ տեղ բերուեցան: Մէկ
հարուածով մ'ամէնքը մէկանց աներեւոյթ եղան իրենց կե-
նացը գարնան մէջ հնձուելով: Ես մեր մէջը երբեք չեմ տե-
սած որտի խշխշանք մը, հաւասար եղած բլլայ ստոր, որ այս-
պիսի բարբարոսութենէ յուզեցաւ:

«Փուլաթու՝ քսան կանայք, մեծ մասը աղքատ գեղացիներ, մեկանց սպաննուեցան: Դեռ այժիս առջեւն են այն խեղճ զոհերը, որ բանտին գաւթին մէջ տարածուած, երկայն ճամբորդութեան աշխատութենէն՝ զօրութենէ բոլորովին ինկած՝ սալայատակին վրայ փռուած պառկած էին . . . : Երբ որ մահուան երթալու եղան, աս դժբախտներուն մեկուն գիրկէն քաշեցին առին իր գիեցիկ մանկիկը, որ գեռ կը ծծէր այն կաթը, որուն քիչ մը ետքը ժանտ դահիճը ազբուրը պիտի շորցընէր: Ո՛վ գոչին մայրենի ցաւոց, որչափ սուր, բայց առանց ազդեցութեան էիք: Ոմանք կառքին մէջ մեռան, եւ դիակներն գլխատուեցան: Ես չէի՝ տեսներ թերմիտորի Ծէն քանի մ'օր յառաջ, ուրիշ մահուան քաշկատուած կանայքը, որ յի ծանուցուած էին: Եւ մարդիկ են ասոնք, Գաղղիացիք են ասոնք, որոնց որ ամենէն ճարտարախօս Փիլիսոփաները վաթսուն տարիէ վեր մարդկութիւն եւ հանդուրժողութիւն կը քարոզեն:

«... Երգէն բաւական մեծ ջրմուղ մը փորուած էր Սուրբ Անտոնի հրապարակին մէջ, որ թափուած արիւնն առնէ տանի: Որչափ ալ զարհուրելի ըլլայ, պէտք է ըսել, ամէն օր արեան հեղեղը կը վազէր, եւ շորս մարդիկ անդադար կ'աշխատէին մահուան գործադրութեան ատեն՝ արիւնն այն աղբանոցին մէջ պարպելու:

«Հոն կէսօրէն երեք ժամ ետքը զոհերու երկայն շարք մ'ատեանին առջեւը կ'իջնար, եւ յամբարայլ երկայն կամարներու տակէն՝ բանասարկեալներու մէջէն կ'անցնէր, կ'երթար, որոնք որ կարգաւ կեցած էին զիրենք տեսնելու անյապ ցանկութեամբ: Տեսայ Փարիզի խորհրդանոցին 45 ատենակալները նոյնպէս ալ Թուլուսի 33 ատենակալները, որ մահուան կ'երթային նոյն կերպարանքով, որով ուրիշ անգամ հրապարակական հանդէսներու կ'երթային. տեսայ 30 ընդհանուր վարձակալներ, որ անցան գացին ծանր եւ հաստատուն ընթացքով, եւ Սետանի 25 առաջին վաճառականները, որ մահուան երթալու ատեննին կը խղճային տասը հազար գործաւորներուն վրայ, որոնք առանց հացի պիտի մնային: Տեսայ զՊէիսէ՝ Գաղղիայի զինուորականաց ամենէն գեղեցիկ մարդը, Անթիլ-ու-Գալիէի անուան զօրավետները, որոնց յաղթութիւնները յառաջագոյն դարնիներով պատկուած էին . . . վերջապէս ան ամէն զօրաւոր ու քաջ երիտասարդ զինուորները . . . որ լռութեամբ կ'երթային, եւ ուրիշ բան չէին գիտեր, բայց եթէ մեռնիլ»: Փրիտոն աս նկարը կ'ուզէ կատարել:

«Լը Պոնի դէպ ի հիւսիսային սահմանաց գաւառները խրկուիլը, կրնայ համեմատուիլ հեթանոսութեան ատեն այնչափ վախցուած ընդգաններուն հետ: Հանդիսի օրեր երաժիշտներու գունդ մը կախաղանին քով պատրաստ էր, եւ Լը Պոն

ներկայ գտնուող ազնկանց կը զբուցէր — Կոմար — Ի Ել Կ . . . : Նոյն Լը Պոնէն ապականած տղաք, որ նոյն իսկ իրենց ծնողքներուն լրտեսներն եղած էին, պահպանութիւն կ'ընէին: Ասոնցմէ ոմանք մանր գլխատուութեան մեքենաներ քոզներնին պատրաստ ունէին, որոնցմով թռչնոց եւ մկանց գլուխները կտրելով, մեծ բաներու կը վարժէին:

«Ծանօթ բան է որ Լը Պոն՝ երկանն ազատուելուն համար իրեն ձեռքը յանձնուած կին մ'ապականելէն ետքը, էրիկն ալ բռնել եւ նոյն կնոջն աչքին առջեւ սպաննել տուաւ, ու ողորմելոյն ուրիշ բան չմտաց, բայց եթէ ըրած զոհին զարհուրանքը: Այսպիսի դաժանութիւններ այնչափ յաճախ կը պատահէին, որ Փրիւտոն անկարելի է, կ'ըսէ, դէպքերը համբելը:

«Նանձի մէջ հռչակաւոր եղաւ Քառիէ: Ութսունի շափ կանայք պահեստէն դուրս հանուեցան, եւ հրացանով սպաննուեցան, ետքը մերկ գիակնին երեք օր հրապարակի մէջ ձգուեցան:

«Հինգ տղաք երկու սեռէն ալ, որոնց ամենէն մեծը 14 տարեկան էր, նոյն տեղը տարուեցան հրացանով սպաննուելու: Աւելի շարժական տեսարան մը տեսնուած չէ: Ոմանց պզտիկ հասակը զիրենք հրացանին գնդակներէն ազատած էր, կապանքներնէն արձակուած՝ դահիճներու ինքն կարգը կը մտնէին, եւ անոնց ոտքը փաթթուած՝ երեսնին վեր ուղղած էին ուր անմեղութիւն ու սարսափ նկարուած էր: Բայց այն արիւնհղակներն ամենքն ալ ոտքերնուն տակ առին յօշոտեցին:

Նանձի խղղուածները: Կանանց մեծ բազմութիւն մը, որոնցմէ շատերը յղի էին, եւ ոմանք ալ դիեցիկ մանկիկնին կուրծքերնուն վրայ կը տանէին . . . այն անմեղ պարտաւորները, այն մատաղօրեայ զոհերուն ժպիտները մօրերնուն հոգւոյն վրայ այնպիսի անձկութիւն կը ձգէին, որ աղիքնին կը ցամաքէր, եւ սրտերնին խշխշալէն այն փաղաքշանաց ուժգին պատասխան կու տային, ո՛հ, մտածելով թէ ասոնք ալ վերջիններն էին: Ծովեզերքին վրայ մեկուն տղայարեքը բռնեց, եւ դահիճները հագիւ թէ ծննդեան ժամանակ թողուցին: Ճամբան առնելով, նաւակի մը մէջ իրարու վրայ դիզուեցան, եւ ետքը ձեռքերնին ետեւնին կապուեցան: Եղկելի մարց սուր աղաղակները դառն կշտամբութիւններն ամեն կողմանէ դահիճներուն դէմ կը բարձրանային: Թուրք Թուրքն ու Լանպերթի ասոնց պատասխանը սրերնուն հարուածովը կու տային, եւ երկիւղած գեղեցկութիւնը՝ իր մերկութիւնը այն հրէշներուն առջին ծածկելու բաւական զրաղած, զողալով աչքը կը դարձնէր ընկերին վրայէն, որ արեան մէջ թաթխուած, հոգին կ'աւանդէր իր ոտքին տակ: Բայց նշանը արուած էր, դարբինները կայնոյ հարուածով մը նաւուն ծակերը բացին, եւ աղիքները զամենքն ալ ընդ միշտ ծածկեցին:»

Բաւական չէ աս փոքր նկարագիրն ամեն մարդ լու-

ասարելու ու այս այնչափ պանծալի եղբայրութեան խարէութենէն ազատելու: Հարկաւոր է, որ աշխարհքս ուրիշ փորձեր ալ ունենայ: Կ'աղաչեմ իմ ընթերցողս, որ այս խորհրդածութիւնն ընես, եթէ ընկերութեան մէջէն ամէն աստիճանի եւ ամէն որպիսութեան զոհերն եղած ալ են նէ, սակայն յեղափոխութեան սկիզբ ու պատճառ ըլլողներէն մէկը չազատեցաւ: Շատ աղէկ կ'ըլլար, եթէ աս համարն օգուտ մ'ընէր անոնց, որոնց հարկաւոր է:

Բայց մէկ դի ձգելով աս զարհուրելի դարչութիւնները, բոլորովին լուսասրուելու համար, քիչ մը համեմատեալ ասոնց կծծութիւնը, վատութիւնը, եւ բարբարոսութիւնը, ուղղափառ Եկեղեցւոյ աշխարհքիս վրայ հաստատած ճշմարիտ եղբայրութեան դերբնական առատութեանը, ազնուութեանն եւ քաղցրութեանը հետ: Սեւը ճերմակին վրայ ալ աղէկ կը տեսնուի ու կը ճանչցուի: Ասոնք եղբայր կը ճանչնան զանոնք որ մի եւ նոյն լեզուն կը խօսին, ու ինչպէս ամէն մարդ կը տեսնէ, ասիկայ բոլորովին նորելուի բան մըն է, ինչու որ՝ Եւրոպայի լեզուները քանի մը դարերէ անդին չեն երթար: Եկեղեցին ասոր ներհակ իրեն պարծանք կը համարի իր գիրկը ժողովելու եւ սիրելու ամէն ազգ եւ ամէն լեզու որ երկրիս վրայ կը գտնուին: Ասոնք եղբայր չեն ճանչնար, բայց եթէ մի եւ նոյն ցեղէ յառաջ եկածները, որ է ըսել, թէ զանոնք միայն՝ որ մէկ բանէ կ'իջնան, ասիկայ ալ բոլորովին ինքնակամ բան է: Եկեղեցին ասոր ներհակ կ'ընդգրկէ ամէն ազգէ մարդիկ՝ քաղաքականացեալներն եւ բարբարոսները, գիտուններն եւ ազգաները, բաւական որ, մարդ ըլլան: Ասոնք կը տարածեն իրենց սէրը (եւ որպիսի սէր) անոնց վրայ, որոնք ծովափանց եւ լեբանց եւ որոշուած սահմաններու մէջ փակուած են: Եկեղեցին ամենեւին սահման չիճանչնար, ամէն ծովեր կ'անցնի, եւ ուր որ մարդ կը գտնէ, մայրենի բազուկները կը տարածէ եւ կը գրկէ: Ասոնք իրենց մասնական շահերը կը փնտռեն, եւ երբ որ ժողովրդեան մը համար հոգ կ'ընեն որուն հայրենիքն ու ազգն ալ արդէն սահմանի մը մէջ ամփոփած են, մարդկային ազգի բարեբարները կ'անուանուին, եւ ասով կը պարծենան. իսկ Եկեղեցին աշխարհքիս ամէն ժողովրդոց բարիք ու երջանկութիւն կը բաղձայ, առանց իր ինամբէն մերժելու բարբարոս եւ անարդ երկիրներն ալ, եւ աս ալ աստուածային համեստութեամբ մը: Ասոնք՝ իրենց ամենէն մեծ բարիքներն ասի մ'երկրի, հասարակաց տեսչութեան մէջ քանի մը լուսազոյն տրամադրութիւններու, եւ կենաց քանի մ'առաւելագոյն գիւրութիւններու վրայ հաստատած են: Եկեղեցին այսպիսի ողորմելութիւններով չիշատանար, հապա կը ցանկայ եւ կը հոգայ մարդկանց համար շնորհաց ու փառաց անձառելի պարգեւները, առջիններն աս աշխարհքիս վրայ, իսկ ետքիները յաւիտենա-

կանութեան մէջ: Ասիկայ քեզի Բնչպէս կ'երեւայ, ս՛վ ըն-
թերցող:

Բայց ասկից աւելին ալ կայ: Սէրն իր սեպհական
անձն ուրիշին կարօտութեանը ծառայութեան կ'ընծայէ, երբ
եղբայրութիւնն առ առ աւելն մուրացկանին առջեւը հացի
կտոր մը կը նետէ: Իրացընէ ողբալից եւ յաճախ տեսնուած
տեսարան մըն է, աղքատներ տեսնել, որոնք յառաջ քան
գերեզման իջնալնին՝ հիւանդութեամբ փտտած մարմին մը
վրանին կը կրեն: Քրիստոնէական սէրէն ի զառ ո՛վ կրցաւ
այնպիսիները փնտաելու երթալ, եւ ամէնքը մէկանց հոյակապ
հիւանդանոցներու մէջ ժողվել, որպէս զի աւելի եւս հոգա-
բարձութեամբ դարման գտնեն: Աւելին կ'ուզես: Նոյն քրիս-
տոնէական սէրն ամէն օր մեր օրիորդներուն ծաղիկը կը քա-
ջալերէ հասակ, գեղեցկութիւն, փափկութիւն, առողջութիւն,
կենաց զուարճութիւն, շատ անգամ ծննդեան աղնուականու-
թիւնը զօհելու մինակ աս ողորմելիները հոգալու համար, եւ
իրենց սիրաւ զոհ կ'ընէ որ այս երկրի վրայ անցուցած քիչ
օրերնին, ուրիշ բան չեն ճանչնար, բայց եթէ հիւանդու-
թիւն, զարշահոտութիւն եւ փտութիւն:

Ծերութիւնն աղքատութեան վրայ աւելնալով թշուա-
ռութեան ու զազրութեանց ուրիշ անդունդ մը կը բանայ:
Այո՛, անանկ է եթէ հիմակուան նոր եղբայրութեան հարցը-
ցընես, բայց ասոր հակառակ քրիստոնէական սէրն ասոր մէջ
պատուական ակունք դտած ու ժողված է. եւ երբեք բնու-
թիւնը գծկամակութիւն մը չէ ցուցըցեր, որ վեհանձնու-
թեամբ յաղթուած չըլլայ: Բանաերու ու գիւղարութեան
մէջ զազրութեան հետ կից է այն սոսկումը, որ կը պատճա-
ռեն մարդասպանները, սրբապիղծները, եւ ամբարիշտները:
Այսու ամենայնիւ՝ սէրը կրցաւ ծամբայ բանալ աշտարակնե-
րու խորութեան, եւ խաւարին բանտերու ազտեղի կայաննե-
րու մէջ՝ այն գծբախտներուն վրայ մարմնոյ գիւրութիւններու
հետ հոգեւոր մխիթարութիւններ ալ սփռելու: Մինչեւ
նաւերուն յատակն անոնց հետ գոցուեցաւ, որպէս զի աւելի
պարագով, թէպէտեւ աւելի եւս մեծագոյն նեղութեամբ
անոնց բարիքը կարող ըլլայ հոգալ:

Երկրիս վրայ՝ հրապարակական լիտութեան զօհերէն
աւելի զազրելի եւ անարգազոյն բան մը կայ: Աշխարհքս եր-
կայն ասին անոնց հետ զեղծանելէն, ապականելէն ետքը,
արհամարհութեամբ կը մերժէ՝ ոտքի տակ կ'առնէ: Այսպէս
երեսէ ձգուելէն ետքը, ո՛վ կը մնայ իրենց՝ բայց եթէ քրիս-
տոնէական սէրը, որ զիրենք կը փնտաէ, կը ժողվէ, կը զրկէ,
կը մարբէ ոչ միայն մարմնոյ՝ այլ աւելի եւս հոգւոյ աղտերէն,
եւ իրեն սրբութեամբը զանոնք ալ սրբելով նորէն առջի ար-
ժանաւորութիւններուն մէջ կը նորոգէ:

Եղբայրութիւնն երբեք չմտածեց երկաթներու եւ

չլթաներու տակ մտնել խեղճ ընտանեաց հայրերն ազատե-
լու, որ սլլազգեաց գերութեան մէջ կը հեծէին: Բայց քրիս-
տոնէական սերն ըրաւ ասիկայ: Ո՞վ մտածեց ինք զինքը բոլոր
կենաց մէջ աղքատ ու կոշտ աղոց կրթութեանը զոհելու:
Ո՞վ նոյն կեանքը բարբարոս ազգերու մէջ անցընելու՝ պա-
րանք վիզը սուրը միշտ աչքին առջեւն ունենալով, որպէս զի
վայրենի մարդիկը քրիստոնէայ եւ քաղաքականացեալ ազգ մը
կերպաւորէ: Ո՞վ սորվեցուց ինք զինքը մերկացընելու, ընկե-
րը հազցընելու համար: Բայց ես չեմ ուզեր հոս տեղս քիչ
խօսքի մէջ ամփոփել քրիստոնէական սիրոյ գործքերը. աս
մինակ կը զուցեմ, թէ ցորչափ որ նորելուկ եղբայրութիւնն
աս գործքերէն մէկն ալ չիցուցըներ, եւ ուրիշ տեսակներն
սյնչափ առատ կը ցուցընէ, ինծի հարկաւոր չ'երեւար նոյնը
հրատարակելու մեր մէջը, որ կրնանք գոհութեամբ շատանալ
մեր հին ընկերսիրութեամբը: Ընթերցող, դուն ալ աս կար-
ծեաց վրայ չե՞ս:

Ք Լ Ո Ւ Խ Խ Ե Է .

Հաւասարութիւն:

Ա. Ամենքնիս ալ օրինաց առջեւ հաւասար ենք: — Բ. Ինչո՞ւ ազնու-
գեութիւնը պիտ'որ չ'ընդուի: — Գ. Իսկ ասանի առանձնաշնորհու-
թիւնը:

Հաւասարութիւնը՝ ազատութեան եւ եղբայրութեան
հետ մէկտեղ ան երեք գլխով կուռքը կը ձեւացընէ, որուն
կը խնկարկեն ստահակները: Ի՞նչ կ'ուզեն ուրեմն հաւասա-
րութիւն պահանջողները: Ստուգիւ նոր բան մ'ու անանկ
բան մը, որ քրիստոնէութեան աշխարհք բերածէն տարբեր
է: Ահաւասիկ ուզածնին: Ընկերական կարգին մէջ մտքերնին
գրած են այն զանազանութիւնը վերցընելու որ հրամայողին
եւ հնազանդողին մէջ կը գտնուի, այս ինքն կ'ուզեն որ ալ
աստիճանի տարբերութիւն չ'ըլլայ, ամէն քաղաքացիք օրինաց
առջեւ հաւասար ըլլան, ու ջնջուին ան ամէն առանձնաշնոր-
հութիւնները, զորոնք ոմանք ծննդեան կամ ուրիշ որպիսու-
թեանց համար կը պահանջեն, եւ գլխաւորաբար քահանայից
առանձին ատեանը դադրի: Ի՞նչ հիման վրայ աս հաւասա-
րութիւնը կը պահանջեն: Աստուած զմեզ ամենքնիս ալ հաւ-
ասար ստեղծեր է, կ'ըսէ մէկը. մարդկային բնութիւնն ամենք-
նուս վրայ ալ հաւասար է, պատասխան կու տայ մէկալը. մե-
կու մը տրուած առանձնաշնորհութիւնը շատերուն արհա-
մարհութիւն է, կ'ըսէ մէկ ուրիշը: Բայց որովհետեւ աս ամէն
գեղեցիկ պատճառները հիմ գնելով հաւասարութիւն կը
քարոզեն, եւ իրօք ուրիշ բան չ'են, բայց եթէ իմաստակու-
թիւն եւ անիմաստ խօսքեր, որոնցմով ընկերութիւնը խարել

կ'ուզեն, անոր համար ասոնց վրայ մեկիկ մեկիկ քննութիւն ընեն անօգուտ չէ:

Ա. Աստուծոյ զեղ ձեռքն ու հասարակ ըրած է: Աս է առաջին սկիզբն աս նիւթիս մէջ, որն որ շափեն աւելի ընդհանրապէս առնելով՝ առաջին ստույգութիւնը կ'ըլլայ: Ինչու որ եթէ բնութեան տեսակարար հաւասարութեան վրայ կը խօսիս, սողոյգ է՝ որ ամէն մարդիկ հաւասար են, ինչու որ՝ ամենքն ալ բանաստեղծութիւն ու անասնականութիւն ունին բայց թէ որ ասով կ'ուզես նաեւ ամէն մեկուն առանձնական կամ անհատական տարբերութիւնն ալ վերցընել, ասիկայ այնչափ սուտ է որ նոյն իսկ ստույգութիւնն ասկից աւելի սուտ չիկրնար ըլլալ: Մարդիկ իրարու հետ անհաւասար են իրենց բնութենէ ընդունած ձիրքերով, մէկը լուրջ եւ հաստատուն յիշողութիւն մը կ'ունենայ, որն որ ուրիշ մէկը չունի, մեկումը սուր եւ արթուն մտք տրուած է, ուրիշ մեկու մ'ալ բութ ու թանձր. ոմանք՝ ինչ ուսման որ պատահին, միշտ կը յառաջանան, ոմանք ալ միշտ շափաւոր կը մնան ուսման կամ արհեստի մէջ, ոմանք վառվռուն եւ գործունեայ, ոմանք ալ ցուրտ ու դանդաղ, ոմանց բնաստեղծութիւնը վեհանձն ու առատաձեռն է, ոմանց ալ վատ ու անարգ: Սուտ է ուրեմն, որ ամենքն ալ բնութենէ հաւասար են: Ձիրքերուն աս առաջին զանազանութենէն բնականապէս կը հետեւի, որ ամենքն ալ միեւնոյն բաներու ոչ կրնան զբաղել, ոչ միեւնոյն վախճանի յաջողութեամբ հասնիլ, ոչ մի եւ նոյն առաւելութիւնները վայելել, եւ ոչ ալ մի եւ նոյն վտանգներէն ազատիլ. հապա ամէն մեկն իր զօրութեանը, իր մտացը, իր տրամաբանութեանը, եւ իր կարողութիւններուն համաձայն կրնայ իր բանը յաջողցընել: Բաց ասկից՝ մարդ իր զօրութիւնները գործածելու մէջ ազատ է. ըսել է թէ կրնայ անոնք աղէկ կամ գէշ գործածել, կրնայ ի գործ դնել ժրութեամբ կամ դանդաղութեամբ, կրնայ մէկ գի թողուլ, կամ գատարկութեամբ ծուլանալ, եւ ասիկայ անբաւ աստիճանաւ կը պատահի, ինչու որ նոյն անձը՝ ասեմ մը սյուպէս, ասեմ մը այնպէս՝ իր կարողութիւնները կը գործածէ: Արջապէս մարդ երկրիս վրայ պարզապէս բնական վիճակի մէջ չէ: Շնորհաց կարգի մէջ բարեաց ուրիշ տեսակ բաշխում մը կայ եւ Աստուած, որ գերազայն տէրն է, առանց մեկու մ'անիրաւութիւն ընելու, ոմանց՝ ուրիշներէն աւելի՝ մեծագոյն պարգեւներ կը շնորհէ, ինչպէս հաւատքնիս ցուցընէ:

Արդ՝ աս աղբիւրներէն՝ սյսիւնքն է՝ բնական սլլ եւ սլլ ձիրքերէն, ասոնց ազատ գործածութենէն եւ զանազան շնորհաց պարգեւներէն բազմատեսակ իրաւունքներ կը ծնանին որոնք որ այն պահանջուած հաւասարութիւնն աշխարհքիս երեսէն կը վերցընեն: Քանի մ'օրինակներու մէջ ասիկայ աղէկ կը տեսնես: Մէկը, որ գիտութեանց, արհեստներու կամ

Հասարակաց գործքերու տեսչութեան մէջ Հանճար ու յաջողութիւն ունի եւ իր փոյթովն ու երկարատեւ ուսմանքովը աւելի եւս տեղեկութիւն ունեցեր է, բնականապէս այս առաւելութիւնները չունեցողէն վերագոյն պիտ'որ չըլլայ: Բնէ որ շէս ուզեր որ գեղացի մը՝ բժիշկ, տխմար մը՝ օրէնագիր, կոյր մը՝ առաջնորդ, տգէտ մը՝ վարդապետ ունենանք, ճշմարիտն ան է, որ ասոնք միշտ պնդիսիներուն վերաբերին, որոնք ի բնութենէ միջոցներ ստացած են նոյներն ի գործ գնելու: Ասով շէնք ուզեր ըսել, որ Հանճար ունեցողը մեծաւոր ծնած է, այնու եղանակաւ, ինչպէս ոմանք կը պաշտպանեն, այնպէս որ Հանճարն իրաւանց ու իշխանութեան Հեա շփոթութիւն, այլ կ'ուզենք միայն ըսել, թէ, ան որ աս ձիրքն ունի՝ բնութենէ առ այս կարգեալ է, եւ շուտ կամ ուշ նոյն պաշտօնը կ'ընդունի օրինաւոր եղանակաւ: Եւ ինչպէս որ բնութեան ձիրքերը տեսակ տեսակ են, այսպէս ամէն մարդ կը տեսնէ, որ անկից տեսակ տեսակ իրաւունքներ կը ծնանին:

Աս ձիրքերուն գործածութիւնը, որ իւրաքանչիւր սք կը բանեցընէ, անհաւասարութեան ուրիշ աղբիւր մըն է: Ասան զի յայտնի կը տեսնենք որ երբ ոմանք կ'աշխատին ու կը գործեն, ուրիշները կը զբօնուն եւ ժամանակնին կը կորսընցընեն, ոմանց առաքինօրէն վարուած ատենը, ուրիշները մտլութեան մէջ կը նետուին, մէկը ունեցածը չունեցածը կը մխիէ կը փճացընէ, մէկալը կը պահէ ու կ'աճեցընէ: Այսպիսի տարրեր գործողութիւններէ ուրիշ բան յառաջ չի գար, բայց եթէ տարրեր իրաւունքներ: Գուն՝ որ պատուաւոր արուեստաւոր մըն էս, գիշեր ցորեկ կ'աշխատիս, գուն՝ որ համեստ գեղացի մըն էս ու առաւ իրիկուն կը քրտնիս, անոնցմէ աւելի բան պիտ'որ չստանան, որոնք իրենք զիրենք մտլութեան տուած՝ օրերնին գինեաւուններու մէջ կ'անցընեն: Իրաւասէր գատաւորդ իմաստուն օրէնսգէտդ, որ կենացդ մեծ մասը փճացուցած էս ընկերին օգուտ մ'ընելու, ուրիշէն աւելի յարգ ու պատիւ պիտի չվայելես, որ իր կեանքը գատարկութեան եւ ազիտութեան մէջ անցուցած է: Բնութիւնը ստուգիւ, մարդկային տեսակին նայելով, ամէնքը հաւասար ըրած է, բայց իւրաքանչիւրոց անհատին նկատմամբ այլ եւ այլ ձիրքեր բաշխած է: Եւ որովհետեւ աս ձիրքերը գաշտի մը կը նմանին, որն որ ամէնքը միօրինակ շէն բանեցընէր, այսպէս՝ հարկ է որ աս ձիրքերուն այլ եւ այլ գործածութիւններէն այլ եւ այլ անհաւասարութիւններ եւ զանազանութիւններ յառաջ գան:

Բնութեան տեսակարար հաւասարութենէ օրինապէս յառաջ եկած հեռեւութիւնն ինչ է: Աս է, որ ամէնքն ալ նոյն իրաւունքներն ունին, ցորչով որ գործք մը յառաջ եկած չէ, որ օրինաւորապէս ոմանց առանձին իրաւունք շնորհէ, որ ուզոյն աս իրաւունքներուն կրնայ բազձալ եւ կրնայ

հասնել, և անգամ մը ստացուած ըլլալէն ետքը պէտք են յարգուիլ, բայց ասկից երբեք չի հետեւիր որ մէկը կարող չըլլայ մէկալը գերազանցել: Արդարութեամբ հարստութիւն ժողովոյը, կրնայ արդարութեամբ նոյնը գործածել: Իր արդիւնքովն ուրիշէն վեր պատիւներ ստացողը կրնայ արդարութեամբ նոյները վայելել: Այսպէս կրնաս ըսել ամէն առանձնաշնորհութիւններուն համար, որոնցմէ աշխարհքիս վրայ ընկերութեան սլլելուսլլ աստիճանները յառաջ կու գան:

Ասիկայ ընդհանրապէս ենթադրելէն ետքը, դառնանք մեր նպատակին: Ստոյգ է թէ $++-++-++$ օրէնքն $++-++-++$ հոգի $++-++-++$ պէտք է ըլլալ: Մեկ կողմանէ ամենաճշմարիտ է, ինչու որ ասանկ կը պահանջէ արդարութիւնը, մէկալ կողմանէ ալ սուտ է, զասն զի այն արդարութիւնն ասոր հակառակը կը պահանջէ: Ստոյգ է, որ դատաւոր մը քաղաքացւոց ամէն իրաւունքներն ալ հաւասարապէս պէտք է յարգէ, որչափ որ ասոնց յարգը ընդհանուր օրէնքէն կը բխէ, այնպէս որ եթէ դաշտի մը համար վեճ կայ, աս վեճը պէտք է որոշուի ըստ իրաւանց պատճառներով, առանց միտ դնելու թէ աս պատճառներն ազնուականի՛ թէ սոսկականի՛ գիտնականի՛ թէ տղետի, առանձնականի՛ թէ դատաւորի նպատաւոր են: Երբ որ բանը՝ շարադործ մը զուլելու վրայ է, կամ յանցաւոր մը պատժելու, պէտք չէ նայիլ թէ ասիկայ պատուանուններ կամ եկամուտներ ունի թէ չունի, կամ թէ մուրացկան մըն է, թէ դատարկագորտ: Բայց աս բանիս համար, ուր որ ճշմարիտ է հաւասարութիւնը, աշխարհքս հարկաւորութիւն չունէր, 1789ին գաղղիական յեղափոխութենէն հրատարակուած սկզբունքներու, արդէն անցած դարերուն արդարութիւնն ալ նոյնը բարձրաձայն կը պահանջէր:

Բայց եթէ արդարութիւնը կը պահանջէ, որ դատաւորն անկողմնակալ ըլլայ օրինաց համեմատ իր վճիռը տալով, այսու ամենայնիւ ամենեւին չ'արդելէր որ մէկ աստիճանի մը մարդիկ զատ տեսանի մը, և մէկալ աստիճանի մարդիկ ուրիշ տեսանի մ'առջեւն ելլան, նոյնպէս ալ չ'արդելէր որ սահմանուելու պատիժներուն մէջն ալ տարբերութիւն մ'ըլլայ: Մանաւանդ թէ շատ դէպքերու մէջ նոյն իսկ բնութիւնն ասանկ կը պահանջէ: Եւ իրացընէ՛ դատաւորի պաշտօնին էականն ինչ է: Իրաւանց կատարեալ յաղթութիւնն ապահովընել, բայց որպէս զի իրաւունքը կատարեալ ապահովութիւն ունենայ, հարկ է որ աղէկ ալ ճանչցուի: Արդ՝ յայտնի է, որ իրաւանց տեսակները շատ ըլլալով, կատարելապէս չեն ճանչցուիր առանց առանձին ուսման և գործնական գիտութեան, որն որ հասարակ տեսաններէն չ'պահանջուիր: Իրօք ալ՝ ինչպէս կրնաս պահանջել, որ ամէն մէկ դատաւոր խորունկ ճանչնայ ան ամէն բաները որ մարդկային ընկերութեան կամ փնտս, և կամ օգուտ կ'ընեն զաճառականու-

Թեան, արհեստներու, զինուորութեան, բժշկութեան, ուսման, եւ կրթութեան մէջ, եւ այլն, եւ այլն: Այսու ամենայնիւ՝ առ նիւթերուս մէջ՝ վճիռներուն արգարութիւնն ըստ մեծի մասին կախուած է այն վնասին կամ օգտին ճիշդ ծանօթութենէն, որ մասնաւոր կարգի ընկերութեան մը կը հասնի: Ինչ անիրաւութիւն կ'ընէ ուրեմն օրէնսդիրը, թէ որ ամէն մէկ աստիճանի մարդկան իրենց համաձայն ատեաններ ու դատարներ սահմանելու ըլլայ: Մանաւանդ թէ՛ ընտելութեան ալ համաձայն չէ՞ արգօք ասանկ վարուիլը կամ թէ արգարութիւնն իսկ ասանկ շնչահասանքեր շատ զեպքերու մէջ: Աղէկ գիտեմ, թէ հիմակուան ատենս, որ կօշկակարէ, բանջարաւաճառէ, ձկնորսէ մը կազմուած երգուեալներու ատեանը դատաւոր կը նստի քաղաքական գրութեան մը յանցաւորութիւնը դատելու, օտար բան մը կ'երեւայ այնպիսի անձանց ատեանը՝ որ տեղեակ են խնդրոյն տալու վճիռներուն. բայց՝ դուցէ ոմանց ներելի բան մ'երեւայ:

Նաեւ տրուելու պատիժներու մէջ ճիշդ հաւասարութիւն պահանջելը, ինչպէս ոմանք կ'ուզեն, անիրաւ է: Թէ քաղաքացոց կարգերէն եւ ոչ մէկն անպատիժ պէտք է մնալ, ասիկայ արդար է. թէ յանցանքը հաւասար եղած ատեն մէկ կարգը մէկալ կարգէն աւելի ծանրագոյն պատժով պէտք չէ պատժուիլ, արդար է: Բայց արդար է որ հաւասարութիւն մը պահուի նաեւ նիւթական պատժոյն մէջ: Չէ ասիկայ մեծ անիրաւութիւն է: Թէ որ դուն թիափարութեան պատիժ կուտաս յանցաւորի մը, որ արդէն իր կեանքն այնպիսի գործողութեանց մէջ անցուցած է, կամ թէ որ բանտի կը դատապարտես այնպիսի մէկը, որուն բոլոր կեանքը արդէն առանց բանտի բանտարկեալի կեանք էր, իրօք կը պատժես, բայց տուած պատիժդ իրեն համար խիստ ծանր՝ չէ, ասոր հակառակ թէ որ նոյն պատժոյ դատապարտես ազնուական մը, հարուստ մը, անտարակոյս առանց համեմատութեան ամենածանր պատիժ մը կուտաս այնպիսոյն: Առջինը տուած պատժովդ իր պատուոյն մէջ կորսնցընելու բան մը չունի, բայց ետքինը շատ բան կը կորսնցընէ, եւ դուն իրեն պատիւը բարբոսի վրայէն կը վերցընես: Առջինը հանդիսա եւ փափուկ կեանք մ'անցուցած չէ, ուստի այն պատիժներով քիչ կամ ոչինչ կը կրէ, բայց երկրորդը՝ փափուկ վարժած ըլլալով, նոյն պատիժն անանկ ծանր եւ անտանելի կ'ըլլայ, որ քանի մը ամսուան մէջ առողջութիւնն եւ կեանքն ալ կը կորսնցընէ: Ուրեմն հաւասար յանցաւորութեան մէջ, եթէ նիւթապէս հաւասար պատիժ տալու ըլլաս, առ տուած պատիժդ կերպապէս հաւասար չէ, ուստի նաեւ անիրաւ է: Գիտեմ որ, կը գտնուին ոմանք որոնց այսպիսի զանազանութիւն մը ջիղերնուն կը դպի եւ կը սկսին դիւահարի պէս աղաղակել, բայց աշխարհքս անգամ մը այսպէս շինուած է, ընկերական եւ ա-

աանձնական որպիսութիւնները մէկ մէկու հաւասար չեն, ուստի հարկ է իրերն անանկ ըմբռնել ինչպէս որ են, թէ որ կ'ուզենք արդարութեան՝ իր իրաւունքները պահել: Շատ աղէկ, ժամանակին խօսեցար, կ'ըսեն, ազնուապետութեան վրայ, ե- ինչ- համար սեփ- ու ղիտ'ը չվերցուէ հասարակական նշանակել: Ընթերցող, աւելի դիւրաւ մարդիկ աշխարհքէս կը վերցընես, քան թէ ազնուապետութիւնը: Ա'իմանաս արդէն, որ ես հոստեղս ազնուապետութեան այլեւայլ կերպարանքներուն վրայ չեմ խօսիր, որով կրնայ երեւալ, հապա ազնուապետութեան վրայ ըստ ինքեան, այս ինքն է, մէկ կարգի մարդկանց վրայ, որն որ ընկերութեան մէջ ուրիշներէն վեր է: Արդ՝ ընկերութիւնն առանց ասոր չիկրնար ըլլալ, ինչու որ նոյն իսկ բնութեան գործքն է, եւ բնութիւնը՝ որչափ քաղցր է իր գործքերուն մէջ, այնչափ ալ ազդու է գործադրութեան մէջ: Եւ իրաւցընէ՝ դուն ինծի պատասխան տուր, բնական է, թէ չէ, որ ով որ մեծագոյն հանճար ունի, եւ նոյնն աղէկ բանեցուցեր է, նաեւ մեծագոյն բարիք եւ հարստութիւն ժողոված ըլլայ, քան թէ ուրիշ մը, որ ոչ մեծ հանճար մ'ունեցեր է, եւ ոչ ալ ունեցածն աղէկ բանեցընել ուզեր է: Ասիկայ չիկրնար ուրացուիլ: Բնական է՝ որ, ով որ հարստութիւն մ'ունեցեր է, նոյնն իր որդւոյն ալ թողու: Աս ալ տարակուսի տակ չ'իյնար: Ար տեսնես ուրեմն, որ բարեբարոյ՝ ժիր եւ առաքինի հարց ընտանիքներն աւելի աղէկ կը հոգացուին, եւ աղէկ հոգացուած ըլլալուն համար, պայծառութիւն մը՝ եւ ուրիշներուն վրայ ազդեցութիւն մը կ'ունենան, եւ ահաասիկ առաջին ազնուապետութիւնը, որն որ մինչեւ գեղացիներուն, արհեստաւորներուն, վաճառականներուն մէջն ալ կը տեսնուի, ուր աւելի հարուստ եւ աւելի բարեկեցիկ ըլլողը, աւելի ազդեցութիւն կ'ունենայ:

Բայց նաեւ պատուոյ եւ կարգի ազնուապետութիւնն ալ նոյնպէս բնական է: Ինչու որ՝ բնական չէ՞ որ, հասարակութեան օգնելու մեծագոյն յաջողակութիւն ունեցողը, միանգամայն մեծ փութով եւ իր ծանր զոհերովը նոյն հասարակութեան բարիք ընելու փանացողը նոյն հասարակութենէ հատուցում մ'ունենայ: Նոյն իսկ հասարակութեան բարիքն ասիկայ կը պահանջէ, որովհետեւ ասով շատերուն գրգիռ կ'ըլլայ հասարակութեան բարիքը հոգալու եւ եթէ չենք ուզեր ընկերութեան մէջէն սեփականութեան եւ գողութեան, առաքինութեան եւ մոլութեան, վարձքի եւ պատժոյ դադարները վերցընել, չենք կրնար աս բանս ուրանալ: Արդ՝ աս վարձատրութիւնը վերջապէս ինչ բանի վրայ կրնայ կայանալ, բայց եթէ բարիքներու առատութեան, մեծագոյն յարգութեան, եւ քանի մը առաւելագոյն իշխանութեան վրայ: Ընկերութիւնը՝ վարձատրել ուզած մարդուն, ասոնցմէ զատ բան կարող չէ տալու. եւ երբ որ ասոնք ումանց կը շնորհէ,

ահաւասիկ յառաջ կու գայ պատուոյ ազնուապետութիւնն
 եւ կարգի զանազանութիւնը:

Ինչ որ հայր մ'արգիւնաւորած է, շիկրնար, զսնէ
 մէկ մասը, իր սրբուհին չձգել, եւ ասիկայ՝ թէ նոյն իսկ սեփա-
 կանութեան իրաւունքը կը պահանջէ, որ ամէն մարդ իր ու-
 նեցածը արամադրէ ի շնորհս որուն որ կ'ուզէ, եւ թէ՛ կրնայ
 ըլլալ որ, արժանիք ունեցող հօր մ'արժանաւոր վարձք
 արուած շեւսուի, թէ որ նոյնը իր սրբուհին ալ չանցնի:
 Ահաւասիկ ժառանգական արտօնութիւն: Չեմ ուզեր ըսել,
 թէ առանց պատուոյ անուն մ'ունենալու, մինակ մեծագոյն
 հարստութիւն ունենալէն յառաջ եկած խարութիւնը, շատ
 գերզատաններ ուրիշներէն աւելի վեր կը բարձրացընէ. ինչ-
 պէս տեսնուած են Աննեօսիկի եւ Ճենոփայի հասարակապե-
 տութիւններուն մէջ, եւ հիմայ Ամերիկա՝ Միտրանեալ Նա-
 հանգներուն մէջ կը տեսնուին: Աս իրաց ընթացքին մէջ
 կրնայ, ստոյգ է, եղծում մտնել դորձագրութեան աստն,
 կամ չափէ դուրս վարձատրութիւն ընելով, կամ մէկու մը
 արուած առաւելութիւնը ուրիշի մը ծանրութիւն տալով, եւ
 կամ ուրիշ պատճառաւ. բայց երբեմն պատահած զեղծմունք-
 ներն արտօնութեանց արդար եւ իրաւացի ըլլալը չեն զա-
 գրեցընէր:

Գ. Բայց ամենէն աւելի ստահակները խռովողը, եւ ու-
 բուն համար որ այնչափ ազմուկ կը հանեն, Եփեղեմ-ան ու-
 րէնի ստանձնաշնորհս-ի-ն ըսուածն արտօնութիւնն է. այս-
 ինքն այն առաւելութիւնը, որ կղերականաց կարգն իր ա-
 ռանձին տեսանը կը կանչէ եկեղեցական անձանց եւ իրաց
 դատերը, կամ ինչ որ ասանց կը վերաբերին: Արդ՝ կը համա-
 րիս որ այնչափ ազմուկ յուզելու պատճառ ունին: Թէ հաւ-
 ատքն եւ թէ միտքը հաւասարապէս զիրենք կը դատապար-
 տեն: Հարկաւորութիւն չունիմ հաստեղս ցուցընելու, թէ
 Յիսուսէ Քրիստոսէ հիմնադրուած Եկեղեցին կեցած է, եւ
 թէ աս Եկեղեցւոյն մէջ ճշմարիտ իշխանութիւն կայ հաւա-
 տացեալները հոգեւոր վարձանի մ'առաջնորդելու, որ է յա-
 իտենական փրկութիւնը, եւ առաջնորդելու Յիսուսէ Քրիս-
 տոսէ սահմանուած արդարէն միջոցներով: Ազգափառ վար-
 զապետութիւնն ասիկայ խնդրոյ տակ չիձգեր: Աս ենթադրե-
 լէն ետքը՝ կը հարցընեմ ես բարեմիտ ընթերցողին. որուն կը
 վերաբերի դատաստան ընելն ան բաներուն վրայ, որ նոյն Վե-
 ճանին, եւ նոյն միջոցներուն կը վերաբերին, բայց եթէ այն իշ-
 խանութեան, որ նոյն միջոցներուն եւ վարձանին մինակ ճանչ-
 ցողն է, եւ Յիսուսէ Քրիստոսէ ասանց աւանդապահ գրուած է:
 Թէ դատ մ'անիկայ պէտք է ճանչնայ, որն որ անոր գիտու-
 թիւնն ունի, ասիկայ յայտնի բան է, եթէ չենք ուզեր նորաձեւ
 իրաւագիտութիւն մը հնարել, այս ինքն թէ մէկը դատաստան
 ընէ ճանչցած նիւթի մը վրայ: Թէ մինակ Եկեղեցին է այս

ճանչցողը, հաստատուն կը բռնենք ցորչափ որ աշխարհական Տերութիւնը չ'ապացուցաներ որ իրեն յանձնուած է քրիստոնէական յայտնութեան ւաւանդը: Յիսուս Քրիստոս այս իշխանութիւնը յայտնապէս Եկեղեցւոյ ւաւանդած ըլլալուն, կը վկայեն աստարանը, ւաւանդութիւնը, Հարբ, Աւարդապետք, միայն ու առողջ մտածութիւնը: Եթէ Եկեղեցին ընկերութիւն մըն է, ի հարկէ կարողութիւն ալ պիտ'որ ունենայ իր բաները կարգաւորելու: Եթէ Եկեղեցին հեղինակութիւն մ'ունի, հարկ է որ նոյնը բանի մը մէջ գործածէ: Արդ՝ ինչպէս պիտ'որ գործածէ, եթէ նկատմամբ ան բաներուն, որ իր լիւրջ-նիւն եւ Քրիստոսէ սահմանուած հիշ-շնորհուն կը վերարբերին, ո՛չ սորվեցընելու աթոռ մ'եւ ո՛չ ալ վճիռ տալու ասեան մ'ունենայ:

Աւ գիտե՛մ, որ աստուածացեալ-Տերութեան կողմնակիցները պիտ'որ ըսեն, թէ Եկեղեցւոյ իրեն սեպհականեւ ուղած դատերուն մէջ քննուած բաները զուտ նիւթական առարկաներ են. նիւթական է տաճարը, նիւթական է ամուսնութիւնը, նիւթական են բարերարութիւնները: Բայց ասանկ խօսողը՝ ինքն ալ քիչ նիւթական պիտ'որ չըլլայ. ինչու որ թէպէտ եւ սողոյգ է որ ան առարկաները բնական երեւոյթի նայելով նիւթական են, բայց ուղղափառն ասոնց վրայ Եկեղեցւոյ բան մը չհարցընէր, բայց եթէ հոգեւորին նկատմամբ: Չհարցընէր ո՛չ քարերուն վրայ որոնցմով տաճարը շինուած է, ո՛չ սերնդեան բնական օրէնքներուն նկատմամբ, եւ ո՛չ ալ բարերարութեանց դաշտերը սերմանելուն եղանակին վրայ, հապա՛ կը հարցընէ, թէ ինչպէս տաճարի մէջ քարոզատուութիւնը պէտք է ընդունիլ, թէ ինչպէս ամուսնութեան դաշինքը պէտք է գնել, որ Քրիստոսի խորհրդոց հիմնադրին կամայք համաձայն ըլլայ, կը հարցընէ թէ, իր գանուած որպիսութիւններուն, կամ գործածած պաշտօնին մէջ, եւ կամ նոյնին հանդերձաւորութիւնն ընդունելէն ետքը, կրնայ արդեօք աղքատաց ստացուածքը վայելել նոյն բարերարութեանց մէջ: Թէ որ աս նիւթերուն մէջ աշխարհական տեսուչ մը վճիռ տալուզէ աս պատճառանքով, որ Եկեղեցին քարէ է, բարերարութիւնները հոգէ են, ամուսնութիւնը բանաւոր անասուններու է, ինք զինքը ապշութեամբը տաղտկալի կ'ընէ. վասն զի գիտուած լիւրջ-նիւն գործածուած ինքն չկրնալով զանազանեւ, տխմարութեամբ նիւթականը հոգեւորին հետ կը շփօթէ: Ասոր համար, թէ որ շէնք ուզեր թանձր մոլորութեան մէջ կ'ընալ, հարկ է որ, ինչպէս կրկին իշխանութիւն կ'ընդունինք, ասանկ ալ կրկին առարկայ ճանշանք, որոնց վրայ իշխանութիւնն ի գործ կը գրուի: Ուստի ինչպէս երկու իշխանութիւններն ալ իրաւունք ունին վախճանին ուղղելու ուղղափառ ազգի մ'ամբողջ բազմութիւնը, նոյնպէս երկուքն հաւատար պարտաւորութիւն ունին իրենց վախճանին

նկատմամբ գաղափարական ընելու. ոչ աշխարհական գաղափարը կրնայ հոգեւոր վախճանին նկատմամբ վճիռ կտրել, եւ ոչ ալ եկեղեցական գաղափարը ժամանակաւորին նկատմամբ. ուստի՝ հարկ է որ միշտ երկու գաղափարաններ, երկու զանազան ատեաններ գանձուին:

Բայց ասկից՝ յայտնի խօսքնք, ինչո՞ւ առեւտրական, ծովական, եւ զինուորական զատ զատ ատեաններ կ'ուզես: Պատճառը խիստ յայտնի է, վասն զի առանձին հմտութիւն կը պահանջուի աղէկ գաղափարական ընելու վէճերու մէջ, որ կը պատահին առուտուրի, նաւարկութեան, եւ պատերազմական բաներու նկատմամբ, եւ հաւանական չէ, որ հասարակ գաղափարները ճանչնան աս ամէն նիւթերը, որ այնչափ մէկը մէկալէն տարրեր են: Շատ աղէկ, եւ խիստ իրաւացի է, որ ասանկ ալ ըլլայ, որովհետեւ ամէն պարագաները մէկ տեղ առնելով ծիծաղական եւ սլլանդակ բան է, որ մէկը գաղափարական ընելու ելլէ այնպիսի գատի մը մէջ, զոր չիճանչնար: Բայց ան ատենը, անկեղծութեամբ պատասխան տուր, աս պատճառը հազար անգամ աւելի չիզօրեր նոյն իսկ եկեղեցական գատերուն համար ալ: Եթէ հասարակ գաղափարը միշտ բաւական չիհամարուիր աշխարհքիս զանազան արհեստները ճանչնալու, Եկեղեցական նիւթերը ճանչնալու միշտ բաւական պիտ'որ ըլլայ: Կրնայ ան աստիճանի հիմնովին ճանչնալ հաւատոյ վարդապետութիւնները, խորհուրդները, հրահանգները, բարոյականը, եւ այն ամենայն որ սուրբ կանոններուն կը վերաբերին, որ օտքը մտորութեան մէջ չզլորի: Իսկ եթէ՝ աս գիտութիւնը չունի նէ, ի՞նչպէս կրնաս դուն զինք գաղափար դնել: Կը վախճաս քիչ մը ստակի մտրալից շահերը գաղափարանի մը տգիտութեանը զոհ ընելու, եւ ասոր համար ալ քու այնչափ պանծալի հաւասարութիւնդ կ'եղծանես եւ չես վախճար ուղղափառ ժողովրդեան մը աւելի եւս ծանրագոյն շահերը վտանգի մէջ դնելու, ինչպէս են իր հաւատքին մարտիւթիւնը, բարոյականի, հրահանգաց, եկեղեցական օրինաց պահպանութիւնը տգէտ ատենի մը գաղափարանին տակ ձգելով: Բայց ասկից՝ այն երկիրներու մէջ, ուր հաւասարութիւն կը զօրէ, կրնան գաղափարի պաշտօնները խղճի եւ հոգեով կորսուած մարդիկ, մինչեւ բողոքականներն. ու հրէաներն ալ ձեռք ձգել. եւ ասոր Եւրոպայի մէջ բազմաթիւ օրինակները չունինք: Արդ՝ կ'աղաչեմ, (քիչ մը մէկդի ձգէ կրից նախապաշարմունքները) իմաստուն, խոհեմական, իրաւացի կ'երեւայ քեզի, որ սլլայիսի անձինք վճիռ տան եկեղեցական գատերու մէջ, եւ որոշեն, օրինակի համար, թէ աս կամ ան եղանակաւ եղած ամուսնութիւնը խորհուրդ մըն է, թէ աս կամ ան պայմանով տրուած հանդերձաւորութիւնն օրինաւոր է, եւ ուրիշ ասոնց նման բաներ: Ասոր անիրաւութիւնը նոյն իսկ կոչրերուն աչքին ալ կը զարնէ:

Եւ ասիկայ անանկ ճշմարիտ բան մըն է, որ նոյն իսկ հասարակական հանդիսական՝ բայց անտիտեղի հակառակախօսութեամբ՝ պարտաւորեցան հաստատել արտօնացեալ ատեանները, սյնչափ դեմ խօսելէն ու զործելէն ետքը: Քսակը գլխաւորաբար աշխարհքիս տեսուչներուն համար միշտ հոգ պատճառող զործողութիւն մըն է տեսակ մը երկիրներու մէջ, որոնք ազատօրէն եւ ըստ հաստատութեան կը կառավարուին. եւ ահա ասիկ անոր սիրոյն համար շատ մը անտեսական ատեաններ գրուած են, ինչպէս որ առանձնական քսակին նպատակու համար ալ վաճառականութեան ատեաններ հաստատուած են: Ինչ որ վաճառականաց քսակը կարող եղաւ ընել, նոյնը զինեալ զորութիւնն ալ կրցաւ ընել, եւ այսպէս ծովական տեսչութիւնն եւ զինուորութիւնն իրենց առանձնական ատեաններն ունեցան: Իսկ ձերակոյտը, ատենականները, եւ վիճակի խառնուրդները: Մտածէ մշմը, թէ ասոնք, ի շնորհիւ Արտոնի թագաւորներուն յաջորդները, յանձն կ'առնուին արդեօք ողորմելի մահականացուաց մնացորդ բազմութեան մէջ խառնուիլ: Պատգամաւորն անբնական հրատարակուեցաւ, եթէ զինքը պատգամաւորաց սենեակը աշխարհական բազկի շխաններն է. այսպէս, թէ պաշտօնեաներուն եւ թէ ձերակոյտին համար ալ նոյն իսկ ձերակոյտին մէջ արդարութեան ատեան մը գրուեցաւ, եւ աս բացառութիւնը օրինաւոր ընելու համար յառաջ բերուեցաւ ժողովրդեան հարկաւորութիւնը, որուն որ օգուտն աս անբնական կը յառաջացընէին: Մեծանուն ար լա թուր սպարապետը աս բանս Փիէմոնթի ձերակոյտին խորհրդածութեանը յանձնեց սրանչէի յայտարարութեամբ մը, երբ որ նոյն ձերակոյտին մէջ եկեղեցական ատեանը վերցընելու վրայ կը խօսուէր: Ան ատեանները, ըստ ար լա թուր, մեր երկիրն մէջ չորս արտաքոյ կարգի դատաստանարաններ կային. պատերազմի խորհուրդը, ծովապետութեան խորհուրդը, վաճառականութեան ատեանները, եկեղեցական ատեանները: Առջի երեք ատեաններուն զործողութիւնը գրեթէ երկուհարիւր հազար անձանց վրայ կը տարածուէր, չորրորդինը չորս կամ հինգ հազար եկեղեցականաց վրայ: Ասիկց զատ աս խորհրդածութիւնն ալ ըսաւ, թէ առջի երեքը կառավարութեան ձեռքն էին, որովհետեւ Տերութեան բաներու կը վերաբերէին, իսկ վերջինը դաշինք մըն էր, որ նուազ խօսելով, վեհ եւ պատկառելի իշխանութեան մը հետ գրուած էր: Ինչո՞ւ ուրեմն աս վե՛րջ վնջուեցաւ, եւ մեկանները պահուեցան: Ո՞ր կը մնայ ուրեմն ամեն քաղաքացուց հաստատութիւնը օրինաց առջեւը: Ի՞նչ է աս այլանդակ հակառակախօսութիւնը:

Աղէկ գիտեմ, ասոր ինչ պատասխան պիտ'որ ասն. թէ պատգամաւորը, պաշտօնեան, ձերակոյտի անդամները

այնպէս հարկաւոր անձինք են հասարակաց բարւոյ, որ իրենց համար անբռնարարելիութիւնը հարկ մըն է: Թշուառական են, թէ որ ասանկ կը պատասխանեն: Ինչու որ՝ միթէ հազար անգամ աւելի հարկաւոր չէ՞ ժողովրդապետութեան՝ իր ժողովրդապետը, հիւանդանոցին՝ իր մատանապետը, վարժարանին իր տեսուչը, թեմի մը՝ իր եպիսկոպոսը: Գուցէ թէ այն յարգութիւնը հարկաւոր կը համարին այն արժանապատուութեան որ վրանին կը կրեն: Բայց թէ կ'ուզէք յարգութիւն ցուցնել արժանապատուութեան՝ ինչու հաւասարութեան վրայ կը խօսիք: Բաց ասկից քահանայական վեհարժանապատուութիւնը հարիւր անգամ աւելի պատկասելի չէ՞ մի: Գիտենք, որ Յիսուս Քրիստոս աշխարհք եկաւ ճշմարիտ կրօնը հաստատելու, եւ ուզեց Եկեղեցի մը, որուն մէջ պաշտօններու եւ պաշտօնեաներու զանազանութիւն ըլլայ: Ուզեց, որ ոմանք հրամայեն, ոմանք ալ հնազանդին, ոմանք սորվեցընեն եւ ոմանք ալ սորվին: Աս վախճանաւ ոմանց մասնաւոր իշխանութիւն տուաւ եւ իրենց վրայ ներքին որպիսութիւն մ'ալ աւելցուց, այսինքն է գերբնական շնորհք մը, որն որ ուրիշներուն զացաւ: Ոչ ամէնքն առաքեալ են, ոչ ամէնքը վարդապետ են, ոչ ամէնքը մարգարե են, կ'ըսէ Ս. Պօղոս, բայց շնորհաց բաժիններ կան, այնպէս որ մէկը մէկաշներէն վեր է: Արդ՝ աս բաժինը, եւ աս բարձրացումը դնելէն ետքը, զորն որ Յիսուս Քրիստոս հաստատեց եւ զորն որ ուղղափառ մը շիկրնար ուրանալ, ինչու քահանաներն ալ պիտ'որ չունենան գոնէ վերը յիշուած անձանց հաւասար իրաւունք մը՝ մասնաւոր ատեաններու մէջ դատուելու: Քահանաները քրիստոնէայ ժողովրդեան ճշմարիտ հայրերն են, ուստի բնական է, որ անոնց առանձին յարգութիւն մ'ունեցուի: Քահանայք են Աստուծոյ կենդանոյ, եւ բնական է որ Աստուծոյ ակնածութիւն մ'ըլլայ, որուն որ կը վերաբերին: Իրենք մասնաւորապէս Յիսուսէ Քրիստոսէ ընտրուած են, եւ անկից մասնաւոր շնորհքներու օրհնութիւնն ընդունած են, եւ ինչու մասնաւոր կարգաւորութեանց տակ պիտ'որ չըլլան, զորոնք իրենց համար տուած է: Ինչու ուրեմն անբնական պիտ'որ համարուի, որ քահանայ մը, որն որ հաւատոյ աչքին առջեւ արժանաւորութեամբ, չեմ ըսեր վաճառականները, զինուորականները, խորհրդանոցի պատգամաւորները, հապա նոյն իսկ թագաւորները, ինքնակաշները կը գերազանցէ, ուղղափառ երկրի մը մէջ, այսինքն է երկրի մը մէջ ուր այս արժանաւորութիւնը ճանչցուած է, նաեւ դատաստանական ատենի մէջն ալ առաւելութիւն ունենայ, որ հան դատուի: Ուրեմն չ'արգարանար հասարականքան անիրաւութիւնն ու անամօթութիւնը, եւ ոչ անոնց առջեւն իսկ, որոնք չեն ուզեր տեսնել ասոնց այն խորին կեզմաւորութիւնը, որով ի վնաս Եկեղեցւոյ կը քարոզեն հաւա-

սարութիւն մ'ու չեն ուզեր ուրիշ հազար դէպքերու մէջ պահել, ուր որ պահուելու մեծագոյն պատճառներ կան: Հասասարութեան քարոզիչները հասասարութիւնը ստուգիւ բարիք մը համարելու ըլլային, նոյնն ամենուն ալ միօրինակ կը շնորհէին, եւ միշտ կը շնորհէին, եւ աւելի ան նիւթերուն մէջ, որ իրենց իշխանութեանը կը վերաբերին, եւ իրենք առաջինը կ'ըլլային նոյն հասասարութեան գլուխ ծռելու: Բայց եթէ պայպէս ընելու ըլլային, շատ շուտով միտքերնին կը փոխէին: Ինչու որ՝ անմիջապէս ձեռքով կը շօշափէին ան ամեն սխալմունքներն եւ ամեն ծաղրական գործքերը, զորոնք կը գործեն անաեղեակ դատաւորները չհասկըցած դատերնուն մէջ: Որչափ որ խղճմտանքնին ալ պակասած ըլլար, կը զգային, թէ մարդիկ որպիսի մեծ վտանգի մէջ կը դնեն իրենց խիղճը, երբ որ Աստուծոյ եւ Եկեղեցւոյ հրամանաց դէմ վճիռ կը կտրեն: Փորձով կ'իմանային թէ, իր առաւելութեանց եւ կարգաւորութեանց մէջ այնչափ տարրեր եղող բնութիւնը մէկ կաղապարի վրայ ձեւացընելը բոլորովին բնութիւնը չճանչնալ ըսել է, եւ զմարդիկ անիմանալի բանաւորութեամբ Պրոկոստէսի անկողնոյն¹ վրայ դնել է. կ'իմանային թէ, հին՝ բայց յաջորդաբար նոր յաւելուածներով յառաջացած ընկերութիւն մը, առանց անիրաւութեան շիկրնար զոկուիլ այն իրաւունքներէն (յիմարութեամբ արտօնութիւններ կը կոչուին) զորոնք՝ իւրաքանչիւր մասերը՝ իրենց ընդունուելու ատենը՝ իրրեւ պայման գրած են: Կ'իմանային, թէ կառավարողներն ընկերութեան կարգադրիչներն են, բայց բնութեան վրայ իրաւունք չունին եւ ոչ ալ բովանդակ մարդկային ազգն իրենց նեղ եւ շատ անգամ յիմար ըղեղին կաւտինեան լուծին² տակէն անցընելու: Կ'իմանային, թէ արդարութիւնը, կարգը, ընկերութիւնը նոյն օրը ծնած չեն, որ օրն որ իրենք աշխարհքիս լոյսը տեսան, ուստի եւ իրենց չէ մնացեր նոյնն առջի անգամուն կանգնել: Այս ամենայն, եւ ասոնցմէ զատ շատ ուրիշ բաներ պիտ'որ իմանային, թէ անգամ մը հասասարութիւնը իրենց վեհ անձին վրայ ալ տարածէին այն պզտիկ բանաւորները, որ հիմայ ազանդաւորներու հնարքով եւ քանի մը դիւնոյ սրուակներու միջոցով անարդիւն ընարութիւն մը ձեռք բերած են, եւ պատուաւորներուն աթոռը նստած՝ կը

¹ Պրոկոստէս հռչակաւոր աստղակ մըն էր, կ'ըսէ առասպելը, որ Ատիկէի մէջ ճամբորդներու դարան կը դնէր, բռնելէն ետքը անկողնոյ մը վրայ կը պառկեցընէր, եթէ հասակին անկողնէն երկայն էր՝ դուրս մնացած մասը կը կտրէր, թէ կարճ էր՝ բռնութեամբ կը քաշէր կ'երկընցընէր: Թ.-բ. 4-մ. 1-ը:

² Կապուայի ու Բենեւենտի մէջն է Կաւտինեան կիրճը, ուր Հռոմայեցիք նեղ մտնելով՝ պարտաւորեցան թշնամեաց առջին զէնքնկէց անձնատուր ըլլալ, եւ հոն՝ թշնամիներէն կանգնուած կախազանի կամ լուծի մը տակէն անցնիլ ձեռն մինչեւ պզտիկը: Թ.-բ. 4-մ. 1-ը:

Հպարտանան: Բայց որովհետեւ ասիկայ չեն ըներ, եւ պար-
զամիտները խարեւով կը շատանան, այսպէս՝ չեն ճանչնար թէ
որպիսի այլանդակ բան է, եւ ինչ մեծ յանցանք է իրենց քա-
րոզած հաւասարութիւնը:

Այսու ամենայնիւ թող որ մխիթարուին, վասնզի նոյն
հաւասարութեան մէջ, որ կը յառաջացընեն եւ նոյն իրաւ-
ունքներու մէջ, որ կը բռնարարեն, արժանաւոր հատուցու-
մը պիտի ընդունին: Չեմ ուզեր ասով Եկեղեցւոյ հարուած-
ները նշանակել, որոնք՝ որչափ ալ անարգուած ըլլան, գեա-
իբենց զօրութիւնը կ'ազգեն, վասն զի գիտեմ որ աս պարտն-
ները յանդգնութեամբ ասոնք բանի տեղ չեն դներ: Բայց
կ'ուզեմ յիշեցընել, թէ օրինակ կու տան ժողովրդեան, որ
իբենց առաջնորդներուն վրայ տեսածնուն պէս իրենք ալ հաւ-
ասարութիւն ընեն: Ստուգի՛ մէկ դարէ վեր ապստամբնե-
րուն բոլոր ջանքերն, աղանդներն ու գաղանի ընկերութիւն-
ները, ուրիշ բանով այնչափ փնաս շտուին իշխանաց եւ օ-
րինաւոր կառավարութիւններու դասին, որչափ Եկեղեցւոյ
դէմ ըրած սրբապիղծ յափշտակութիւններովը: Ասոնք՝ Եկե-
ղեցւոյ մէջ Քրիստոսի իշխանութիւնը չընդունեցան, եւ ժո-
ղովուրդներն ալ ըսին, ինչո՞ւ ուրեմն մենք ալ ձեր իրաւուն-
քը պիտ'որ ճանչնանք: Թէ իշխանի մը օրինաւոր է Եկեղե-
ցւոյ դէմ ապստամբիլը, ինչո՞ւ մեզի պիտ'որ արգելուի: Անի-
կայ իրաւունք չկարգեր, ահաւոր թնդանօթներն իրեն օգ-
նական ունենալով, մենք ալ զինք բանի տեղ չենք դներ հրա-
պարակներու եւ պատնէշներու օգնութեամբ: Անիկայ յա-
փրշտակելու համար բանութիւն ի դորձ կը դնէ, ուրեմն՝ ինքն
ալ բանութիւնն օրինաւոր միջոց կը սեպէ նպատակին հաս-
նելու: Ով որ սիկզբ մը կը դնէ, բանաւորապէս շիկրնար առը-
անջալ թէ ուրիշ մ'ալ անկից հետեւութիւններ կը հանէ:
Այո՛ խել մ'ատեն է, որ աս հետեւութիւնները հանելու
սկսած են: Բայց՝ եթէ աս համարն իրենց բուական չ'ըլլար
նէ, Աստուած ուրիշ համարներ արդէն պատրաստեր է:

Կնքենք ուրեմն խօսքերնիս թէ, որպէս զի մէկը կարող
ըլլայ եկեղեցական ատենին կարծուած անիրաւութեան դէմ
այնչափ ազմուկ հանել, հարկ է որ, չճանչնայ իր սեպհական
հաւատքը կամ նոյնն ուրանայ, հարկ է որ ինք իրեն դէմ
հակառակախօսութեան մէջ իյնայ, հարկ է, որ բնական մտաց
լոյսը ուրանայ, որն որ աս բանիս բոլոր պատշաճողութիւնը
կը ցուցնէ, եւ հարկ է վերջապէս, որ հասկըցած ըլլայ այն
ամենայն, ինչ որ Եկեղեցւոյ իմաստութիւնն եւ ազգաց բա-
րեպաշտութիւնն այնպէս ազէկ իմացեր, եւ միաբան հաւա-
նութեամբ հաստատուեր էին, թէ մարդկան եւ թէ Աստուծոյ
իրաւունքը պահելու համար: Ինչու որ բնական լոյսը չիկը-
նար այնչափ պաշտօններու, խնամակալութեանց, պարտաւո-
րութեանց եւ իրաւանց միաւորիլը չմերժել, եւ բարձրաձայն

չդատապարտեւ, ուր որ մարդկան գործողութիւններն այնչափ տարբեր են, եւ այնչափ տարբեր եղանակաւ ի գործ կը դրուին: Ընկերութիւնը չէր կրնար կենալ, ինչու որ ինչպէս անդամներու զանազանութիւն չեղած տեղ մարմին մը կարելի չէ, այսպէս կարելի չէ ընկերութիւն մը, ուր որ պաշտօններու, աստիճաններու, եւ որպիսութիւններու զանազանութիւն չկայ: Աւղղափառ կրօնն իր բնաւորութիւնը կը կորսընցընէր, վասն զի եթէ զանազան առաւելութիւնները, այլ եւ այլ պաշտօնները, եւ գլխաւորաբար իշխանութեան գործածութիւնը, զորն որ Յիսուս իր Եկեղեցւոյն մէջ հաստատեց, վերցուելու ըլլան, ալ Յիսուսի հիմնածը չիմեար: Ահա ասիկ ուր կը հասցընեն բաները այն ամբարիշտները, որոնք եկեղեցական ատեանը ջնջել կ'ուզեն: Աս է ուզածնին բնութեան անուամբը, բայց չեն տեսներ որ նոյն իսկ բնութիւնն է առաջին դէմ գործողը. սս է ուզածնին ընկերութեան անուամբը, եւ ընկերութիւնը կը բողբէ, որ առանց եկեղեցական ատենի չիկրնար կենալ՝ կարգ ու կանոն պահելով. սս է ուզածնին նաեւ քրիստոնէութեան անուամբ, եւ քրիստոնէութիւնն իր վարդապետութիւններովը, եւ իր բանագրանքներովն ալ կը յայտնէ, թէ կ'ուզէ նոյնը պահել: Ասոր համար՝ եթէ ըստ պատահման հանդիպելու ըլլաս որ մէկը արեւի արժնութեան դէմ խօսի, եւ օրինաց առջեւ ամենուն հաւասար ըլլալու վրայ պարծի, դուն մէկը երեսը նայէ, եւ խղճաւ իբրեւ խենդի մը վրայ, որ կը խօսի եւ կը հայհոյէ բանին դէմ, չճանչցած. եւ եթէ իտալիա ճամբորդութիւն ընելու ատենդ, քաղքէ մ'անցնելու ըլլաս, ուր բուրգի կտոր մը կանգնուած է, որ եկեղեցական ատենի ջնջուիլը կը յիշեցընէ, դուն անիկայ ալ աչքէ անցուր, իբրեւ յիշատակարան մը, զորն որ կամ ժողովուրդն իր մոլեկնութեան մէջ, եւ կամ, չեմ կրնար ըսել, աւելի ազեւ թէ ամբարիշտ կողմակցութիւն մը կանգնած է, մեծ մասին անփորձութիւնը, եւ շատերուն ալ ծանծաղամտութիւնն օգնական առնելով, որուն համար լուսադոյն ժամանակի մէջ ամշնալէն երեսը պիտ'որ գոցէ:

Ք Լ Ո Ւ Խ Խ Ը .

Ժողովրդական վեհապետութիւն:

Ա. Ժողովուրդը վեհապետ է: — Բ. Աստուածաբաններն ալ նոյնը կ'ըսեն:

Այլ եւ այլ հաւասարութեանց մէջ, որոնց վրայ նախընթաց գլխոյն մէջ խօսեցանք, հաւասարութիւն մ'ալ կայ, որուն վրայ արժանի է, որ մասնաւոր խորհրդածութիւն ընենք, վասն զի ուրիշ հաւասարութիւններէն շատ աւելի ան-

կարգութեանց պատճառ է, իշխաններն ու ժողովուրդները, թագաւորներն ու հպատակները, ստորիններն ու վերինները, զամենքն ալ հաւասար բռնելով: Ասով իշխանութեան սկիզբը վերցուած, ապստամբութեան իրաւունքը հաստատուած կ'ըլլայ, ընկերութիւնը տակն ու վրայ ընելու, եւ երբեք վայրկեան մը հանգարտութեան մէջ չձգելու սկիզբ կը դրուի: Արդ աս նիւթիս վրայ՝ իր հարկաւորութիւնը մտածելով՝ երկայն ճառ մը գրելը շատ պատշաճաւոր կ'երեւար, բայց՝ իմ կամքս ճառեր գրել չէ, հապա ամենէն հասարակ զօւարտութիւններու քանի մը պատասխան տալ: Այսպէս բաւական կը համարիմ ան խօսքերը քննութեան առնելու, որոնք աւելի ճշմարտութեան երեւոյթ մ'ունին:

Ա. Առաջինն է այն աւսակական առածը թէ *խոզնուր-տը վիհ-դեղ է*, ուստի իրեն կ'իյնայ հասարակաց բաներու խնամակալութիւնը, կրնայ մերժել իշխանները, եթէ իրեն քմացը համաձայն չեն, մինչեւ զէնքով ալ իրենց զէմ կրնայ ելլել: Արդ՝ ո՞վ ընթերցող, աս առածին մէջ բովանդակուած երկդիմի եւ վտանգաւոր իմաստը մեկնելէս յառաջ, կը հարցընեմ քեզի, դուն քեզմէ շուտ մը, չեմ ըսեր քու ուղղափառ հաւատքովդ, հապա քու ուղիղ դատմամբդ չես գտներ, որ ասոր մէջ մեծ ստութիւն մը պահոււրտած ըլլայ: Իրաւցընէ, թէ որ ստղոյ ըլլար այն խօսքը, ալ աշխարհքիս վրայ ամենեւին կառավարութիւն չէր մնար: Երեւակայէ, թէ որ կ'ուզես, միապետութիւն մը, սահաւապետութիւն մը, կամ նաեւ աւսակապետութիւն մը, որոնք ան ձեւերն են, որոնցմէ մեկուն կամ մեկալին ամէն տեսակ կառավարութիւնները կը վերարերին, բայց ամենուն մէջն ալ միշտ հարկաւոր է մնայուն իշխանութիւն մը:

Թէ որ վեհապետական իշխանութիւնը՝ իր ամէն իրաւունքներովը՝ ժողովրդեան վրայ է, ինչպէս հիմայ կը հրատարակուի, կրնայ աս ժողովուրդն ամէն բոլոր ըսել հասարակապետութեան զահերեցին, աւագաց ժողովքին, կամ բացարձակ կամ սահմանադրական թագաւորին, որ ելլէ երթայ: Աս ձիրքն իր վեհապետական իշխանութեանը չիկրնար զլացուիլ: Եւ ինչ որ պսօր կ'ընէ, կրնայ նոյնը վաղն ալ ընել, ինչու որ ցորչափ որ ատենակալը պաշտօնին մէջն է, կրնայ միշտ իր իրաւունքները բանեցընել: Արդ՝ որովհետեւ աս վեհապետը շարժելու, անոր բան մը ուզել՝ եւ դարձեալ չուզել տալու համար բաւական է որ աւսակալ մը չորս հինգ իմաստակութիւններ հրատարակէ, ինչպէս փորձն եւ ամէն պատմութիւնները կը ցուցընեն, անոր համար ընկերութիւնն երբեք ուրիշ բան չ'ունենար, բայց եթէ ապստամբութիւններ եւ աղմուկներ, զորն որ հարկաւորութիւն չունինք երեւակայելու, վասն զի արդէն փորձով կը տեսնենք: Աւստի՝ զ՞ով կրնան համոզընել ասոնք, որ Աստուած՝ ընկերութեան, կարգի, խաղա-

ըուծեան հաստիչն սյսպիսի զարհուրելի անկարգութիւն մը հնարած ըլլայ:

Իսց ասկից՝ ինչպէս կրնայ յայտնի շտեմնուիլ, թէ ժողովրդական վեհապետութիւնն ուրիշ բան չէ բաց եթէ մտաց կեղծիք մը, երբ որ իրաց ընթացքը, բնութեան զօրութիւնն ամէն ատեն՝ ամէն տեղ նոյնը հաստատութեամբ մերժած է: Որպիսի երեւակայութիւններով եւ ենթադրութիւններով ասիկայ հնարուած է: Միթէ գտնուած է երբեք ժողովուրդ մը, ազգ մը, ուր ժողովուրդը պարտաւորուած չըլլայ ըստ մասին երկիր գործել, ըստ մասին արհեստ բանեցընելու, եւ ամէնքն ալ միշտ հպատակ ըլլալու քանի մ'ընկերութիւնը կառավարող անձինքներու: Ըսելէ թէ մարդկային ազգն երբեք բան հասկըցած չունի, եւ թէ բնութիւնն երբեք ի գործ դրած չէ այն կարգաւորութիւնները, որ իրմէ բխած են: Տղայական է, ծաղրական բան է, մանաւանդ թէ, թշնամանք մը, նախատինք մըն է, ինչու որ՝ գոնէ ժողովրդական վեհապետութեան հրատարակուելէն ետքը, ժողովուրդը պէտք էր նոյնը գործադրելու սկսիլ: Այսու ամենայնիւ շատերը քեզի կը զուցեն, թէ երբեք ժողովուրդն այնպէս ողորմելի հպատակ եղած չէ, ինչպէս իր վեհապետութիւնը հրատարակուելէն ետքը: Եւ ասոր փորձերը ձեռքերնին է բաց ստուգիւ ոչ որ կարող է ուրանալ որ, աս վեհապետ ժողովուրդը (իր վեհապետութեան հրատարակուելէն ետքն ալ) եթէ կ'ուզէ ուսել, հարկ է որ աշխատի եւ քրտնի. թէ կ'ուզէ խմել, հարկ է որ վաստրկի. թէ որ կ'ուզէ հագուիլ, հարկ է որ ստանայ. թէ որ զէնքի կանչուելու ըլլայ, պէտք է զինուորի. եթէ տուրք վճարելու ժամանակը հասնի, պէտք է որ վճարէ: Ինչ տեսակ վեհապետութիւն է ասիկայ, որ միշտ ուրիշի հպատակ է. ինչ տեսակ վեհապետ է անիկայ, որ երբեք ուրիշ յատկութիւն մ'ունեցած չէ, բաց եթէ հպատակիլ: Այսպիսի բաներ զրուցելու համար՝ պէտք է կատարեալ փիլիսոփայ ըլլալ:

Աս պատճառները բաւական են ցուցընելու, թէ աս կարծուած վեհապետութիւնն առասպել մըն է, այսու ամենայնիւ՝ որովհետեւ ժողովրդական վեհապետութիւնը ժամանակիս ամենածանր հիւանդութիւնն է, եւ աս հիւանդութեանն ոչ միայն ռամիկ յեղափոխականները, այլ նաեւ իրենց ազնուականները մինչեւ նաեւ տեսակ մը տգէտ ուղղափառներն ալ զարնուած են, անօգուտ չէ յառաջ բերել քանի մը ներքին պատճառներ որոնք իր ոչնչութիւնը կը ցուցընեն:

Եւ նախ առաջին, հրամայելու իշխանութիւնն ուստի կը բխէ: Մարդ՝ ի բնութենէ հաւատար է ուրիշ մարդու մը, եւ եթէ մարդկային բնութեան էական յատկութիւններուն վրայ միայն մնալու ըլլանք, չի գիտցուիր՝ ինչու՞ մէկը մէկալէն վեր պիտի ըլլայ: Հարկ է ուրեմն որ, իշխանութիւնը մարդէն

զատ ուրիշ ազդիւրէ մը յառաջ գայ, որն որ ուրիշ բան չի կրնար ըլլալ, բայց եթէ Աստուած: Բայց ուստի՞ գիտենք որ աս ազդիւրէն կու գայ: Գիտենք բնութեան եւ հաւատոյ ուսմամբը: Բնութիւնը կը խօսի մեզի այնպիսի լեզուաւ, որ անկարելի է շիմանալը, այսինքն է, ցուցնելով մեզի իշխանութեան բացարձակ հարկաւորութիւնը, եւ նոյնը դործքով ալ հիմնելով: Ընտանեաց մէջ զուակը չիկրնար ապրիլ ոչ մարմնոյ եւ ոչ հոգւոյ կեանքով առանց իշխանութիւն մ'ըլլալու, որ զինքը խնամէ ըստ մարմնոյ՝ մնուցանելով, եւ ըստ հոգւոյ կրթելով: Արդ՝ որովհետեւ իրաց աս վիճակն Աստուած դրած է, յայտնի է, թէ Աստուած ասանկ ուզեր է: Ինչպէս՞ կերակրոյ հարկաւորութիւնը, որ ունինք շնորհելու համար, մեզի Աստուծոյ կամքը կը յայտնէ, որ կերակուր անո՞նք, այսպէս՞ սննդեան ու կրթութեան հարկաւորութիւնն ալ, մեզի կը ցուցնէ Աստուծոյ կամքը, որ ծնողք մեր վրայ իշխանութիւննին ի գործ պիտ'որ դնեն զմեզ սնուցանելու եւ կրթելու: Եւ աս հաւաստի տես որ ինչպէս նոյն իսկ բնութիւնը հայրական իշխանութիւնը կը հաստատէ: Բաց ասկից՝ նոյն բնութիւնը հազար ու մէկ եղանակաւ մեզի կը ցուցնէ որ, ընտանիքն ընկերութեան համար է, թէ սրտերնուս մէջ անյաղթելի յօժարութիւն մ'առ այն ապաւորելով, թէ մեր սննդին պաշտպանութեանը համար անոր օգնութեանը բաղձանք ձգելով, եւ թէ այն ամէն տեսակ օգուտներով, զորոնք որ նոյն ընկերութիւնը կրնայ մեզի ընծայել մեր աւելի հանգիստ ապրելուն, աւելի կատարեալ կրթութեանը, մեր բարօրութեանը, ապահովութեանը, գիտութեանը համար, եւ այլն, եւ այլն: Արդ՝ որովհետեւ աս իրաց որպիսութիւնն Աստուծմէ դրուած է, մենք նորէն ապահովութիւն կ'ունենանք, որ ընկերութիւնն իր գործքն ու իր կամքն է: Բայց կրնանք դուն ընկերութիւն առանց իշխանութեան ըմբռնել: Այլանդակ, անկարելի, ինք իրեն հակառակ բան մը ըմբռնած կ'ըլլայիր, ինչու որ՝ ընկերութեան ըմբռնումը, որովհետեւ մը համար ժողովուած ու կարգաւորուած բազմութիւն մ'ըսել է. — անց իշխանութեան ըմբռնումը, ինչպէս որոշումը՝ բայց առանց ինչպէս որոշի ըսել է. աս երկու բաներն իրարու հակառակ են: Աւստի՞ յայտնի է, որ եթէ Աստուած ընկերութեան ըլլալն ուզած է նէ, ի հարկէ ուզած է, որ ըլլան նաեւ այն ամենայն բաները, որ աս ընկերութեան էութեանը հարկաւոր են, այսինքն է իշխանութիւն մը, որ զանիկայ կարգաւորէ: Ահա հաւաստի՞ ինչպէս կ'իմանանք, որ նաեւ մտաց տրամաբանութեամբ իշխանութիւնն Աստուծմէ կ'իջնայ:

Աս տրամաբանութեան վրայ կը հասնի նաեւ Հաւատքը, որն որ, ինչպէս միշտ, աս բանիս մէջն ալ մեր խեղճ տրամաբանութիւններուն վրայ իր լոյսը կը տարածէ: Եւ մեզի պայծառ եւ յստակ յայտնութեամբ կը սորվեցընէ, թէ ամե-

նայն հայրութիւն եւ ամենայն իշխանութիւն Աստուծակ հոյ գայ, որն որ գերագոյն կարգաւորիչն է ընտանեաց եւ ընկերութեան: Ս. Գրոց վկայութիւնները հոս յառաջ չեմ բերեր, վասնզի ասոնք վերն ուրիշ տեղ մ'արձանագրեցի, եւ բաց ասկից ասոնք՝ վերջի ատեններս հազարաւոր գրուածներու մէջ յիշուած՝ ու ծանօթ են: Ար հետեւցընեմ ուրեմե, որ ամենեւին խնդրոյ տակ չ'իյնար թէ ընկերական իշխանութիւնը միշտ Աստուծակ կը յառաջանայ որչափ ալ հակառակ կանչուըտուելու ըլլան ամէն աշխարհքիս աղանդաւորները, ամէն աստուածային իրաւանց արհամարհողները, ամէն նոր իրաւանց պաշտպանները, ամէն Աստուածպետութեան հայհոյիչները: Յորչափ Աւետարանի խօսքերն իրենց զօրութիւնն ունին, ասիկայ ուրիշ կերպ չ'իկրնար ըլլալ:

Թող Աստուծակ գայ իշխանութիւնը, պիտի ըսես, բայց ժողովրդեան վրայ կու գայ, եւ ժողովուրդը նոյնն ուզածին կը յանձնէ, իրեն պահելով պատշաճ տեսած ատեն նորէն ետ առնելու իրաւունքը: Քիչ մը կամաց, այնչափ մի փութար վճիռներդ տալու: Ժողովրդեան վրայ կու գայ. բայց՝ թէ որ ժողովրդեան վրայ չի կրնար գալ նէ, ինչո՞ւ կը պնդես ժողովրդեան վրայ իջեցընելու: Թէ որ կրից քողն աչքիդ վրայէն վերցընելով՝ նայիս մէյմը Աստուծոյ վրայ որմէ ամենայն իշխանութիւն կը բղխէ, նայիս մէյմը ժողովրդեան վրայ, որուն վրայ կ'ուզես որ իջնայ, նայիս դարձեալ նոյն իսկ իշխանութեան բնութեանը վրայ ըստ ինքեան, դուն քեզմէ՝ ամենայն զիւրութեամբ կը տեսնես, որ ըսածդ պլանդակութիւն է:

Իշխանութիւնն ինչ է: Իրաւունք է սեպհական արգար կամքն ուրիշին պարտաւորիչ ընելու, իրաւունք է ուրիշին կամքը կապելու. ուստի ճշմարիտ վերնագոյնի գործք է: Արդ՝ կրնան դուն ըմբռնել, որ մէկն իշխանութիւն ստանայ իր սեպհական կամքը՝ իրեն պարտաւորիչ ընելու, ինք զինք կապելու, եւ զինքն իրեն մեծաւոր ընելու: Աշխարհքիս ամենէն ծաղրական բանը կ'ըլլար: Արդ եթէ ժողովրդեան վրայ է իշխանութիւնը, ան ատենը ժողովուրդը՝ ինք՝ իրեն վերնագոյն է, ինք՝ իրեն կը հրամայէ, ինք իր կամքը իրեն կը պարտաւորէ: Սինիկալիայի քաղաքապետին համար, կ'ըսէ առակը, թէ մի եւ նոյն ատեն վերնագոյն ու հպատակ է, որովհետեւ ինք կը հրամայէ՝ ինք անձամբ կը կատարէ. բայց թէ բովանդակ մարդկային ազգը, աս վիճակի հասած է, զեռ ոչ որ գիտեր:

Աւելի եւս՝ եթէ ժողովուրդն աս ճշմարիտ իշխանութիւնն ունի, ինչո՞ւ համար միշտ կը պարտաւորի նոյնն ուրիշներուն յանձնելու: Ինչո՞ւ քիչ մ'ալ ինք անձամբ չ'իգործածեր: Իրիստ գեղեցիկ տեսարան մը կ'ըլլար տեսնել ամբողջ ժողովուրդ մը, որ ծանրութեամբ վեհապետի կերպարանքն առած՝ կարգադրէ, տրամադրէ, ու հրամայէ ան բանը, որուն

ետքը ինք գործադիր պիտի ըլլայ: Ի՞նչ իմաստութիւն կ'ըլ-
լար արհեստաւորներէ, գեղացիներէ, գործաւորներէ տրուած
օրէնքներու մէջ. ի՞նչ քաղաքագիտական ընթացք, որուն այս-
պիտի մշակուած եւ խորունկ մտքեր կ'առաջնորդեն: Ի՞նչ յա-
ռաջացում գիտութեանց, արուեստից, ամէն ազնուական հրա-
հանգաց. ի՞նչ արդարութիւն վէճերու, կռիւներու, դատաս-
տանական խնդրոց մէջ, եւ գլխաւորաբար ի՞նչ կարգ, ի՞նչ խա-
ղաղութիւն, ի՞նչ համաձայնութիւն բովանդակ ընկերական
մարմնոց մէջ: Գարձեալ, որովհետեւ իշխանութիւնն երբեք
պէտք չէ պակտի, այսպէս աս ժողովուրդն ալ միշտ ժողո-
ված՝ կեցած պէտք է որ ըլլայ. ինք իրմէ՛ իր քուէները պէտք է
ժողվէ, ինք իրմէ՛ իր տարաձայնութիւնները կարգադրէ, եւ
վեհապէս ըլլալուն համար՝ իրեն հաւատար վեհապէս խոս-
վարարները պէտք է զսպէ պարտքերնին կատարել տայ: Ստու-
գիւ ասիկայ երբեք չտեսնուած տեսարան մը կ'ըլլար: Արդ՝
կը հարցընեմ, ինչո՞ւ ժողովուրդն այս ամենայն շիկատարեր,
թէ որ իշխանութիւն եւ իրաւունք ունի: Եւ եթէ ասիկայ
անկարելի է, ինչո՞ւ ուրեմն անանկ մը կը խօսիս որ կ'ուզես
ըսել թէ, Աստուած՝ այնպիտի իշխանութիւն մը տուած է,
որուն գործածութիւնն անկարելի է. ի՞նչ պատճառ, ի՞նչ
կարծիք կրնաս յառաջ բերել, որ գոնէ ասիկայ հաւանական
ցուցընէ:

Ժողովուրդը մէկու մը կամ շատերուն իշխանութիւնը
կը յանձնէ, որ ի գործ գնեն եւ նոյնն իր անունովը բանեցը-
նեն: Յանձնել իշխանութիւնը բայց՝ յանձնելու համար
հարկ է նախ ունենալ: Արդ՝ տեսնո՞ր հակառակ՝ ընդգէմ
բան է զանիկայ ունենալը, թէ անոր համար որ ընդունակ չէ,
եւ թէ անոր համար որ Աստուած անօգուտ՝ մանաւանդ հա-
կասական բան չիկրնար ընել: Ի՞նչպէս ուրեմն կ'ուզես որ
յանձնէ այն իշխանութիւնը, որ չունի:

Մանաւանդ թէ՛ եւ ոչ ալ կարող է յանձնել: Ըն-
թերցող, երեսդ խաչ պիտի հանես, աս խօսքերս այսպիսի
հաստատութեամբ, եւ այսպիսի ժամանակ լսած ատենդ ուր
այնչափ ժողովրդական ընտրութիւններու փառաւոր հանդէս-
ներ կը կատարուին: Այսու ամենայնիւ՝ եթէ միտ գնելու ըլ-
լաս պատճառներուն, որ առջեւդ պիտի գնեմ, ալ չես կրնար
տարակուսիլ: Ի՞նչ կը պահանջուի ընկերութեան գլուխ մը
կամ այլ եւ այլ գլուխներ ըստ կարգի ընտրելու համար: Կը
պահանջուի, որ ժողովուրդը յայտնի ճանչնայ աս երկու բա-
ներն: Մէյ մը՝ թէ վերին կառավարիչներու յատկութիւն-
ներն որոնք են, եւ թէ կառավարութեան նպատակն ինչ է, ու
այլ եւ այլ պաշտօններու համաձայն մարդիկ ընտրելու համար
ինչ միջոցներ հարկաւոր են, ապա թէ ոչ վտանգի մէջ կ'իյնանք
Լանցա մը կամ Ֆարինի մ'եկամտից պաշտօնեայ, Բիրատոյի
մը կամ Զիպրարիա մը պատերազմի պաշտօնեայ գնելու, եւ

ասոնց նման բաներ: Երկրորդ պէտք է ճանչնայ, թէ որ մարդկանց վրայ պահանջուած ձիւղերը կը գտնուին, որպէս զի պաշտօնները մարդկանց համաձայն տրուին: Արդ՝ ասիկա, որ ամէն հրապարակական իրաւանց տեղեակներուն խոստովանելով՝ ընկերութեանը կառավարիչներուն ամենէն դժուարին գործքն է, վասն զի քաղաքագիտական ուսման գազաթն է, կրնայ անգոտտանաց զեղջուկներուն, քաղաքաց արհեստաւորներուն՝ խանութպաններուն՝ վաճառականներուն պաշտօնն ըլլալ, որոնք ժողովրդեան մեծ մասը կը ներկայացընեն: Նոյն իսկ խորհրդանոցներու պատգամաւորներն անուանելու ատեն, ժողովուրդն իրօք ինչ գատաստան կ'ընէ, մէկն ընտրած ատենը, որուն երբեք ոչ անունը լրած էր, եւ ոչ ալ ձիւղերը ճանչցած էր՝ մինչեւ ան օրն՝ որ ոմանք անոր (ժողովրդեան) տեղը բռնելով իրեն իրրեւ յարմար եւ պատշաճաւոր անձ ցուցուցին: Ստուգիւ ասոր մէջ իր գատաստանը մաս չունի: Արդ՝ ինչ պարագայի մէջ որ ժողովուրդը հարցընելու ըլլաս, երբեք ուրիշ բան մը կարող չէ ընել, բայց եթէ իրաւամբ կամ առանց իրաւանց իրմէ վերագոյն համարած մարդու մը խորհուրդ հարցընէ եւ անոր համեմատ գործել: Ասկից յայտնի է՝ որ ինք անկարող է իր իշխանութիւնը զգաստութեամբ եւ բանաւորապէս ուրիշին յանձնելու: Ինչպէս ուրեմն կրնայ մտածուիլ, նորէն կը կրկնեմ, որ Աստուծակ իշխանութիւն մը արուած ըլլայ, որուն ոչինչ եղանակաւ կարելի է գործադրութիւնը:

Այսու ամենայնիւ աս ալ շնորհներ, որ ժողովուրդը կարող ըլլայ անձինքն անուանել ու պաշտօնի հասցընել. միթէ աս գործքով վեհապետական իշխանութիւնն ի գործ դրած կ'ըլլայ: Ամենեւին, աս առաւելն՝ կ'ընտրէ զանիկայ, որուն կ'իյնայ վեհապետութիւնը, ի գործ գնելով այն թէութիւնը, որով Աստուած իրրեւ մարդկանց գերագոյն կարգադրիչ եւ ի հարկէ կարգաւորութեան սիրող իշխանութիւնը կը շնորհէ: Երեւակայէ տղոց բազմութիւն մը, որ բոլոր քաղքին մէջէն զպրոց ժողոված ըլլայ, միթէ ասոնք ամենքը մեկտեղ ժողոված ըլլալովն վարժապետին իշխանութիւն կուտան զիրենք կառավարելու: Ծիծաղական բան մը կ'ըլլար հաստատելը: Ի վերայ այսր ամենայնի եթէ ասոնք ժողոված ըլլային վարժապետն իր իշխանութիւնը չէր կրնար գործածել: Աս ալ ճշմարիտ է, բայց ան տղաքը մեկ տեղ գալով ի գործ կը գնեն ան պայմանը, որով որ վարժապետին իշխանութիւնը կը հաստատուի:

Բայց թէ աս ասանկ է, ինչպէս կ'ըլլայ որ ոմանք ուրիշներէ աւելի վերնագոյն ըլլան: Ասիկայ շատ եղանակաւ կը պատահի: Եւ նախ առաջին, քեզի կը հարցընեմ, ինչպէս կը պատահի, որ ակադեմիայի մէջ դուն առաջին տեղն ուրիշ աւելի դիտնականին, հիւանդութեանց ատեն աւելի տեղեակ

բժշկին, պատերազմի մէջ աւելի քաջ զինուորին կ'ընծայես, Պատճառը յայտնի է. վասն զի իրենց յաջողակութիւնն ու քաջութիւնը բնականօրէն զիրենք այն գործքերուն կը սահմանէ: Նոյնը կը պատահի ընկերութեանց մէջ, երբ կը կերպուորին: Իշխանութիւնը բնականօրէն անոնց վրայ հանդէսէլու կը դիմէ, որոնք կրնան ընկերութեան բարիքը հոգալ իրենց քաջութեամբն եւ իրենց յաջողակութեամբը: Ա՛րեւմ հանդէսէլու կը դիմէ ինչու որ՝ դեռ յաջողակութիւնը, ինչպէս հիմա ոմանք կը արվեցընեն, ըստ ինքեան իրաւունք չէ, բայց պատճառ մըն է, որուն համար որ մարդիկ կ'անուանեն նոյն անձինք, որպէս զի՝ Աստուած ընկերութեան հաստիչը, ճշմարիտ իշխանութիւնն անոնց հազցընէ: Եւ ասիկայ կը պատահի ան ընկերութիւններու մէջ, որոնք որ նոր կը սկսին:

Բայց՝ արդէն հաստատուած ընկերութիւններու մէջ ինչպէս են Եւրոպայիները, շատ ուրիշ եղանակներով, ոմանք օրինաւոր վերնագոյն կ'ըլլան, եւ մեկալնոնք հպատակ կը մնան: Արձնք են պատճառները, որոնցմէ յառաջ կու գան ընկերական անհաւասարութիւնները: Մարդուն բնական ազատութիւնը մտաց եւ սրտի այլ եւ այլ ձիւրքերը, աս ձիւրքերուն աղէկ կամ գէշ գործածութիւնն այնպէս կ'ընեն, որ ոմանք հարուստ կամ աղքատ, ոմանք ալ վերնագոյն կամ ստորին կ'ըլլան: Արդ՝ նոյն պատճառներն աս զօրութիւնն ալ ունին որ ոմանք մեծագոյն կամ փոքրագոյն ազդեցութիւն մը ստանալով՝ նաեւ մէկ՝ աւելի կամ քիչ ընդարձակ ընկերութեան մը գլուխ կ'անցնին:

Բաց ասկից՝ քանի մը ընկերութիւններ, երբ՝ դեռ կերպուորուելու ու սկսելու վրայ էին, կրնային նաեւ վերնագոյն մը դնելու եղանակը հաստատել. ինչպէս Միարանեալ Նահանգները հաստատեցին թէ օրն է խորովքին իշխանութիւնը, եւ օրն է Պահերեցիները, եւ թէ ի՞նչ եղանակաւ թէ մեկուն եւ թէ մեկալին ընտրութիւնը պիտի ըլլայ: Աւրիշ թագաւորութիւններուն մէջ ուրիշ մարդկային օրինաւոր գործողութիւններէ Իշխանին անուանուիլը կախում կ'ունենար, անզ մը որոշուած էր որ քանի մը գերդաստաններ իրաւունք ունենային ընտրութեան զուգընթանալու՝ ինչպէս Ղեհաստան, եւ անզ մ'ալ ընտրութեան վտանգներէն փախչելու համար որոշուած էր, որ Իշխանին որդին, կամ անոր ամենէն մերձաւոր ազգականը իր յաջորդն ըլլայ, ինչպէս Եւրոպայի գրեթէ բոլոր թագաւորութեանց մէջ: Իսկ արդար պատերազմի իրաւունքը, զաշնակցութիւնները, թագաւորաց իրաւացի ընորհմունքները նոյն իսկ բազմաժամանակեայ սովորութիւնները, որոնք որ իշխանութիւն ունեցողէն, էթէ ուզէր՝ կրնային արգելուիլ, բայց թոյլ տրուած են, կրնան այլ եւ այլ կերպով շափաւորել հրամայող անձին ընտրութիւնը: Մինչեւ անիշխանութիւնը, որուն մէջ ժողովուրդ մ'ինկած է, կրնայ

այնպէս ընել որ գիտնն այնպիսի մէկու մը, որն որ իր բար-
ձրագոյն ձիրքերովը կրնայ ընկերութիւնն ազատել, աւ ալ օ-
րինաւոր ընտրութիւն մըն է: Նոյն իսկ ժամանակը քանի մը
պարագաներու մէջ կը հաստատե ան բանը, որ ի սկզբան
գուցէ անզոր էր. ինչու որ՝ գործքերու երկայն շարքն այն-
պիսի իրաց ցանց մը կը հիւսէ, որուն մէջէն առանց մեծամեծ
կործանմանց հնարաւոր չէ գուրս ելլել: Աս ամէն եղանակ-
ները, ամէնքն ալ կարելի են, մանաւանդ թէ՛ ամէն հաստա-
տուած ընկերութեան մէջ, կամ մէկը կամ մէկալը, կամ այլ
եւ այլ պարագաներ մէկ տեղ դալով՝ սահմանած են այն ան-
ձինքը, որոնց վրայ իշխանութիւնը կը կենդրոնանայ:

Բայց պէտք է մտազրութեամբ նշանակուի, որ աւ ա-
մէն զէպքերուն մէջ երբեք ժողովուրդը իշխեցողին իշխանու-
թիւնը տուող չէ, հապա մինակ թէուութիւնը կը դնէ,
որուն համար Աստուծակ իշխանութիւնը կը տրուի. ուստի
անգամ մ'աւ թէուութիւնը գրուելէն եւ վախճանին հաս-
նուելէն ետքը, ալ ամենեւին օրինաւոր չէ վերնագոյնն իր
իշխանութենէն վար առնուլ: Այսօրուան յեղափոխականները,
չեն իմանար, եւ ոչ ալ կ'ուզեն իմանալ աւ հետեւութիւնը,
բայց ասոր համար իրն անստոյգ չ'ըլլար: Սակայն ով որ իմա-
ցեր է թէ ոչ որ կրնայ ետ առնել ան բանը, զորն որ ինք
երբեք չէ տուած, պէտք է գիտնալ նաեւ որ ժողովուրդն ետ
առնելու բան չունի: Ով որ իմացեր է, թէ պահանջուած
թէուութիւնները տրուելէն ետքը, գործքը ի հարկէ կը հետեւի
պէտք է իմացած ըլլայ, թէ ցորչափ որ ժողովուրդը կե-
ցած է, պէտք է շարունակուի իր մէջը նաեւ իշխանութիւնը:
Ով որ իմացեր է, թէ իշխանութիւնն իր պարտաւորութիւն-
ներուն հետ նաեւ իրաւունքներ ալ ստացած է, պէտք է գիտ-
նայ, որ այն ստացուած իրաւունքներն ըստ հանդիպ չեն կոր-
սուիր: Ով որ իմացեր է թէ, իշխողին իրաւունքներուն
հետ յարակից են ընկերութեան մէկալ անգամներուն իրաւ-
անց բազմութիւններն ալ, պէտք է նաեւ իմանայ՝ որ միշտ
եւ աւելի անբաճարարելի է այն իշխանութիւնը, որ ուրիշ
այնչափ իրաւունքներու նեցուկն ու հաստատութիւնն է: Ով որ
իմացեր է վերջապէս որ Աստուած իր հեղինակութեամբն իրաց
աւ կարգը հաստատեր է, եւ հրաման տուեր է, որ ամէնքն
ալ վերնագոյններու հնազանդին, թէեւ խուժգուժ ալ ըլլան,
պէտք է որ նաեւ գիտնայ, թէ ոչինչ եղանակաւ օրինաւոր
է յեղափոխութիւն հրատարակել, տիրող իշխաններն անիշ-
խան ընել: Արեմն ինչ պիտ'որ ըլլան ան խօսքերը, որ հիմայ
նորածեւութիւն մ'եղած են, եւ այնչափ յաճախ կը զրու-
ցուին. ազգաց իրաւունք, ապստամբութեան սուրբ իրաւունք,
ժողովրդեան վրայ կայացեալ վեհապետութիւն, նոր իրաւ-
ունք, եւ ասոնց նմանները, որոնք ըստ ինքեան ամենաճանր
անօրէնութիւններ, բանաւորութենէ եւ աւելի եւս ի հաւա-

տոց դատապարտուած, ամբարիշտ մարդիկներէ եւ սուտ վար-
դապետներէ պաշտպանուած խօսքեր են, որոնցմով ժողովուրդը
կը շողորորթեն, յուսալով զանոնք իրեւ գործիք մ'իրենց անձ-
նական օգտին գործածել, եւ բոլոր ընկերութեան մէջ հրդեհ
մը ձգելով՝ ընդհանուր շփոթութեանց մէջ քիչ մ'ոսկի
յափշտակել, եւ հաճոյից ու հեշտութեանց մէջ խզուիլ:

Բայց ան ատենն ամեն մարդու բնական հաւասարու-
թիւնն ո՛ր կը մնայ: Բնական հաւասարութիւնը հոս բան
չունի: Գիթէ ամեն մարդու մէկ անսակարար բնութենէ բլլալն
արդէ՞ք մըն է անհասներու մէջ անբաւ զանազանութիւններ եւ
անհաւասարութիւններ բլլալու: Ստուգիւ չէ: Ուրեմն ամենեւ-
ին արդէ՞ք մը չկայ այս անհաւասարութեանն ալ, որ ոմանք
հրամայեն եւ ոմանք ալ հնազանդին: Մանաւանդ թէ, նոյն
խոյն մարդկան բնական անկախութիւնը կը պահանջէ աս ան-
հաւասարութիւնը: Ոմանք պիտ'որ ապշին մեան, եթէ լսեն,
որ մարդուն անկախութիւնն այսպիսի անհաւասարութիւն մը
կը պահանջէ եղեր. ի վերայ այսր ամենայնի ասիկայ անտարա-
կուսելի է: Իրօք ալ ի՞նչ կը պահանջէ ամեն մէկ մարդու բա-
նաւոր անկախութիւնը. ասիկայ որ իր գործողութիւններուն,
ցորչափ որ ուրիշ իրաւանցը չի գալչի, արդէ՞ք մը չգրուի:
Արդ՝ թէ որ ես աշխատելով, քրանելով, երկիր մշակելով, եւ
ամենեւին անձինս հանգիստ չտալով, բաներս ան աստիճա-
նի կը հասցընեմ, որ կալուածներու, նաեւ առատ գրամոց
տէր կ'ըլլամ, իմ բնական անկախութիւնս կ'ուզէ, որ ոչ որ
զիս անհանգիստ ընէ, երբ որ ես ուրիշի մ'անիրաւութիւն
չեմ ըներ: Եւ եթէ դուն, ընթերցող, արժանաւոր գործքե-
րով, եւ նշանաւոր գործողութիւններով հասարակութեան
սէրը կը վատաբիւս, եւ զքեզ արտաքոյ կարգի օգտակար կը
ցուցընես հայրենեացդ, քու բնական անկախութիւնդ ի՞նչ կը
պահանջէ. աս, որ մէկն ալ արդէ՞ք մը չընէ քեզի այն
մեծարանքն եւ այն առաւելութիւններն ընդունելու, որոնք
հասարակօրէն այնպիսի գործքերէ կը բխին: Եւ եթէ մէկն այն
աստիճան քաջութեան եւ համարման հասած է որ, նոր
սկսող՝ եւ կամ անակնկալ զէպքով մը անիշխանութեան մէջ
ինկած ընկերութեան աչքին առջեւ մինակ կարող անձը կը
տեսնուի ընկերութիւնն ազատելու, իր բնական անկախու-
թիւնը կը պահանջէ, որ ոչ որ արդէ՞ք բլլայ ընկերութեան
զինքն իրեն հրամանատարն ընտրելու: Թէ որ անկախութիւն
բառը ծագելու համար չի գործածուիր նէ, կը նշանակէ աս
ամեն բաները եւ եթէ անկախութեան գաղափարը (բանաւորին
վրայ է խօսքս) ցնորք մը չէ նէ, ըսածներս յայտնի են: Տես
ուրեմն, որչափ ճշմարտութենէ կը հեռանան անոնք, որ ժո-
ղովրդեան վեհապետութիւնն անկախութեան անուամբը կը
հրատարակեն, երբ որ նոյն իսկ անկախութիւնն երբեմն նաեւ
թագաւոր բլլալու իրաւունքը կը հիմնէ:

Աւերջացէս լաւ է գիտնալը, թէ նոյն իսկ ժողովրդեան օգուտը կը պահանջէ որ այն ժողովրդեան վեհապետութիւնը վերցուի: Անմիաներէն ոմանք կը կարծեն թէ Իշխանները շողոքորթելով՝ անոնց թագաւորական իրաւունքներըն եւ առաւելութիւնները կը պաշտպանուին ու կը պահպանուին, բայց ասոնց աչքին վրայ շացութիւն կայ: Այսպիսի բաներ կ'ըլլան, վասն զի՝ ճշմարտութենէ զատ՝ ժողովրդեան բարին ու օգուտը նոյնը կը պահանջէ: Թագաւորական իշխանութիւնը տիրապետութիւն չէ, բռնաւորութիւն չէ, հապաբարեբար հիմնադրութիւն մըն է, հասարակաց բարիքն ապահովցընելու, յառաջացընելու համար. ասոր ներհակ ժողովրդեան վեհապետութիւնն ընկերութեան համար ամեն տեսակ շարիքներու ազդիւրն է: Ինչու որ՝ առանց ուրանալու որ Իշխան մ'ալ կրնայ իր իրաւունքները գէշի գործածել, ընկերութիւնը շարչրկել. աս ստոյգ է որ, ժողովուրդը միշտ շատ աւելի շարաշար կը վարուի իր իրաւունքներովը: Իշխան մ'իր պարտքը կատարելու համար կրօնէն ու խղճմտանքէն զատ՝ վատահամբաւութեան վախն, իր ընտանեաց օգուտը, որդւոց սէրը, նոյն իսկ ապստամբութեանց երկիւղն ունի. ասոր հակառակ ժողովուրդը աս շարժառիթներէն եւ ոչ մէկն ունի, որ իր գութն ու հոգը շարժէ, եւ շատ շարժառիթներ ունի, որ անշուշտ ունեցած իշխանութիւնը գէշի գործածելու կը գրգռեն: Անկարելի է որ ամէնքը միարան խորհին, ուստի ի հարկէ բաժանում կը մտնէ, եւ կողմնակցութիւնները կը խմբին:

Չսպելու համար շիկրնար իրաւունք, եւ արգարութեան օրէնքները բանեցընել զորոնք աղէկ շիճանչնար, ուստի անոնց տեղ կիրքերը ձեռք կ'առնու, որոնք որ ուրիշ գէնք չունին բայց եթէ պատնէշներ, ազմուկ եւ դաշոյն: Եւ ոչ ալ՝ թէ որոշում մ'ընելու ըլլայ, կը հանդարտի, վասն զի յաղորդութիւնն որ բնական է բազմութեանց, զանիկայ կը քաշէ կը տանի: Այսօրուան յաղթողը՝ որ իշխանութիւնն առեր նստեր է, վաղը նախանձու առարկայ ու նպատակ է անոնց, որոնց յաղթեց ու նուաճեց. ուստի մշանջենաւոր փոփոխութիւն, եւ մշանջենաւոր իշխանութենէ կ'ընալ ելլէնքը մէկ մէկու կը յաջորդեն՝ այն ամենայն խռովութիւններով եւ անվկութիւններով մէկ տեղ, որ մահաբեր են բոլոր ընկերութեան, ինչպէս անցած դարուն մէջ տեսանք եւ ըստ մասին մեր գարուն մէջն ալ կը տեսնենք: Ստոյգ է որ, բազմութեան տեսակ մը շողոքորթներն այսպիսի անկարգութիւնները բանի տեղ չեն դներ, վասն զի կը յուսան որ մրբիկն ուրիշին՝ չէ թէ իրենց գաշտերուն վրայ իր ապականութիւնը կը գործէ: Բայց աս ալ ստոյգ է որ, իրենց անխոհեմութիւնն ալ արտաքոյ կարգի՝ անհաւատալի է. որովհետեւ չեն ուզեր տեսնել, որ ժողովուրդն երբեք այնչափ յաճախ իր վեհապետական իշխանութիւնն ի գործ դրած չէ, ինչպէս նոյն

խակ իր պաշտպաններուն եւ բարեկամներուն գլուխներովը զուարճանալու ատեն: Աս բանիս, շատ աղէկ կ'ըլլար, եթէ միտ զնէին՝ թէ տեսակ մը եկեղեցականներ, որոնք ժողովրդական վեհապետութեան հետ խաղալ կ'ուզեն, ատենախօսութիւնները կը յաճախեն, եւ օրհնեալ ջրով ազատականութիւնը կը սրտկեն, եւ թէ քանի մը փառասէր անձինք՝ որոնք ժողովրդեան հաճոյքն ու ծափահարութիւնը խնդրելով, կրակն աւելի եւս կը բորբոքեն, եւ կը մտանեն թէ Աստուծոյ, թէ կրօնի, թէ իշխանաց, թէ ժողովրդեան եւ թէ իրենց անձին դատը: Բայց այսչափս հարեւանցի ըսուած ըլլայ, մենք՝ մեր դորձքին նայինք:

Բ. Այսու ամենայնիւ լրած ենք, որ մինչեւ արեւմտա-չեք-անէր իջ գոնսին, որ իջ դոնցին թէ ժողովուրդը վեհադէպ չընէ: Լսեր ես այն, բայց, ներքէ ընթերցող բացատրութեանս, մեծ շաղկերատութիւն մը լսեր ես: Ահաւասիկ աստուածաբաններուն ըսածը, որուն կ'ակնարկեն քու վարժապետներդ, որ երբեք անոնց խօսքերը չեն կարգացեր: Արդ՝ տեսակ մ'աստուածաբաններ քննութեան տակ ձգելով թէ ուստի՞ կը ծագի իշխաններուն կտաւվարելու իշխանութիւնը, աս խնդիրը կը շարժեն թէ, Աստուած ինք իրմէ՞ եւ անկախ ամենայն մարդկային գործողութենէ կը հաղորդէ ոմանց իր իշխանութեան մէկ մասը, չէ նէ աս իշխանութիւնը կու տայ մարդկային գործողութիւն մը յառաջագոյն ի գործ դրուելէն ետքը: Ուստի՞ վճիռ կու տան՝ ինչպէս վերը մեկնեցինք, թէ ամէն անգամուն որ, մարդկան բազմութիւն մը մէկ տեղ ժողոված կը գտնուի, որ նոյն է թէ հասարակութիւն մ'ըսեր ենք, պէտք ենք ենթադրել, որ զեռ իշխանութիւն ունի ինք զինքը կարգաւորելու, ուստի եւ կրնայ անուանել մէկը, կամ ոմանք, կամ թէ կ'ուզես նաեւ շատերը, որ ըլլան իշխանութիւնը վրանին կենդրոնանալու անձինքը:

Կի՞թէ ասով կ'ուզեն հաստատել թէ ժողովուրդը վեհապետ է կամ թէ իշխանն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ հասարակութեան գործակալը: Ոչ երբեք: Ասոնք կ'ենթադրեն ան բանը, որ ամենաճշմարիտ է, այսինքն է, թէ՛ կան յատկութիւններ, որոնք առանձնականաց նոյնպէս կը պատշաճին, որ ամենուն մէկտեղ չեն կրնար պատշաճիլ, ինչպէս օրինակի համար կրնայ ըսուիլ Ա կենեակիցիներուն համար, թէ Արեւելք ճամբորդութիւն ընել կը սիրեն, բայց ծաղրական կ'ըլլար նոյնն ըսելը՝ իրենց գումարութեան, այսինքն է Ա կենեակի վրայ, ասոր ներհակ կան յատկութիւններ ալ, որոնք նոյնպէս կը պատշաճին գումարութեան, բայց ամենեւին առանձնականաց չեն պատշաճիր, ինչպէս կրնայ ըսուիլ Ա կենեակի համար թէ Ազրբայկան ծովուն թաղուհին է, բայց նոյնը չիկրնար ըսուիլ առանձին Ա կենեակիցիներուն համար: Ետքը՝

ճշգրիտ կը նշանակեն թէ վեհապետութիւնը, որ հասարակութեան մէջ կը գտնուի, անշուշտ աւերկրորդ տեսակի յատկութիւն մըն է, եւ նոյնն անկից կը ցուցնեն որ, ինչպէս ամենքն ալ կը խոստովանին, հասարակութեան կը պատշաճին այնպիսի իրաւունքներ, որոնք բոլորովին չեն կրնար պատշաճիլ առանձնականաց, ինչպէս է, ուրիշ բաներէն դատ, մահուան պատիժը: Աւտի բանաւորացէս կը հետեւցնեն թէ, թէպէտ եւ հասարակութեան կը պատշաճի, այն դէպքերուն մէջ, անուանել անձը կամ անձինքը, որոնց վրայ իշխանութիւնը պիտի կայանայ, բայց երբեք չի կրնար պատշաճիլ առանձնականաց, որ նոյնն իրենց յափշտակեն:

Ասկից՝ շատ տարբերութիւն կայ նոյն աստուածարաններուն՝ եւ հիմախուան ռամկավարներուն խօսելու եղանակին մէջ:

Անոնք կը կեղծեն այն դէպքը, որուն մէջ ընկերութիւն մը զեռ սկսելու վրայ է, ինչպէս կրնայ ըլլալ թէ որ գաղթականութիւն մ'անմարդարնակ երկիրներ երթայ հաստատուելու համար, ուր որ զեռ մէկը առաջնութեան իրաւունքն ստացած չէ, եւ կ'ըսեն թէ, ան ատենը հասարակութիւնը կրնայ անուանել անձերը, որոնցմէ իշխանութիւնն ի դորձ պիտի գրուի. իսկ ասոնք կը խօսին ան երկիրներուն, ժողովուրդներուն, ազգերուն վրայ, ուր դարեւով ընդունուած ու ստացուած իրաւունքներ կան, եւ ուր որ եւ ոչ մէկն իշխանութիւն ունի նոր արամադրութիւններ ընելու:

Անոնք կ'ըսեն որ, ան ատենը հասարակութեան կը պատշաճի սահմանել եղանակը թէ ինչպէս իշխանութիւնն ի դորձ պէտք է գրուի, այսինքն թէ, կրնայ հասարակութիւնն որոշել թէ արգելք մէկու մը, կամ ոմանց, կամ նաեւ շատերուն ձեռքովը հասարակաց տեսչութիւնը պէտք է կատարուի, իսկ ասոնք՝ ընդ հակառակն կ'ուզեն որ ամենքն ալ իրօք տեսչութիւն ընեն, թէպէտ եւ յայտնի անընդունակ ըլլան:

Անոնք կը սորվեցնեն, թէ անգամ մ'անձը կամ անձինքը, որոնց վրայ իշխանութիւնը պիտի կենդրոնանայ, ընտրուելէն ետքը, ժողովուրդը ալ իշխանութիւն չունի զիրենք վար ձգելու, ինչպէս առանձնական մը՝ ով որ ըլլայ՝ չունի իշխանութիւն անգամ մ'օտարացուցած բանն եւս առնելու. իսկ ասոնք կը պառան կոկորդնին փեռեկտելու շափ, թէ ժողովուրդը միշտ իշխանութիւն ունի իշխողին վրայ, եւ թէ աս իր իրաւունքն անբռնարարելի է:

Անոնք հետեւարար կը ճանշնան թէ իշխանը կամ աւագանին, կամ որպիսի եւ իցէ անուանեալները ճշմարիտ իշխանութիւն ունին, վասն զի Աստուած, նախընթաց մարդկային գործողութիւնը կատարուելէն ետքը, իրենց իշխանութիւն տուած է, սուրբ Քրոջ սորվեցուցածին համաձայն. ա-

սոնք ընդ հասկառակն՝ իրենք գիրենք միշտ իշխանէն եւ իշխող-
նեքէն վեր կը համարին, եւ զանոնք ուրիշ բան չեն հա-
մարիր բայց եթէ իրենց գործակալները, մինչեւ կը յանդգնին
իրենց իշխանութիւն՝ մը սեփականել որ իշխաններն ուզածնուն
պէս գնեն վերցընեն:

Անոնք՝ (ըսեմ հրատարակական իրաւանց տեղեակ մեծ
մատենագրի մը հետ) կ'ընդունին «որ իշխանութիւնը բազ-
մութեան մէջ է. վասն զի ուր որ իշխանութիւն չկայ, բազ-
մութեան համար է, որովհետեւ անոր միութեանը սկիզբն է.
բայց՝ քաջ-իմաստ չէ, որովհետեւ ասիկայ ոչ կրնայ նոյնը
ստեղծել եւ ոչ ալ եղծանել. քաջ-իմաստ չէ, որովհետեւ
բազմութիւնը չիկառավարեր, հասցա կը կառավարուի»: Ա-
սոր համար ժողովրդեան վեհապետութիւնը հրատարակողնե-
րը, Աստուծոյ կարգադրութիւնը չեն ճանչնար, որն որ զմար-
դիկ ընկերական ընելով, պարտաւորեցաւ ընկերութեան մէջ
իշխանութիւն մ'ալ ուզել, որ զանիկայ կառավարէ: Ամենա-
ճանր սլանդակութեան մէջն ալ կ'իյնան երբ իրենց կը յան-
դրգնին գրաւելու նոյն իշխանութիւնը, զորն որ հաւասարու-
թեան անուամբն օրինաւոր վերնագունին կը զլանան, եւ որ
առաւել է, աւետարանին դէմ յայտնի պատերազմ կ'ընեն,
որն որ իշխանն Աստուծոյ պաշտօնը հրատարակելով, իր ան-
սխալ ձայնովն ալ անոր իշխանութիւնը կը ճանչնայ: Ահա-
ասիկ ինչ եղանակաւ աստուածարանները նպաստաւոր են
այն սկզբան:

Պ Լ ՈՒ Խ Խ Թ .

Ազգայնութիւն:

Ազգայնութիւններն իրաւունք ունին ինքնօրէն հաստատուելու:

Կիրքերը՝ աս վերջի տարիները շատ պատրուակներ հնա-
րեցին ժողովուրդներն ապստամբութեան գրգռելու. ասոնցմէ
մէկ քանին արդէն քննեցինք: Առանձին տեղւոյ մ'արժանաւ-
որ է ազգայնութիւնէ առնուած պատրուակը: Ինչու որ՝ եթէ
ստոյգ է, թէ ազգայնութիւնները, ինչպէս հիմայ կ'ըսուի, ի-
րաւունք ունին ինքնօրէն հաստատուելու, բոլորովին անօ-
գուտ է, որ Եկեղեցին՝ առ օրինաւոր իշխանութիւնս հզա-
տակութիւն քարոզէ: Եւ եթէ ասոր վրայ աւելցուին մէկալ
զոյգ մը սկզբունքները, սյսինքն է անմիջամտութեան, եղած
լմեցած գործքի սկզբունքները, ասով մշանջենաւոր ապստամ-
բութեանց բովանդակութիւն մը կարգաւորուած կը տեսնես:
Ազգայնութեան սկզբունքով յեղափոխութիւն կ'ընեն. անմի-
ջամտութեան սկզբունքով արդէլք կը գրուի նոյնը նուա-
ճել կրցողին, եւ եղած լմեցած գործքի տեսական վարդապե-

տութեամբ օրինաւոր կը ճանչցուին նոր կարգադրութիւնները, եւ ալ գէժ գնելու բան չիմեար: Աս տեսական վարդապետութիւնը շատ աղէկ կարգաւորուած է, հիմակուան գործնականն ալ նոյնը կը հաստատէ. մինակ կը մնայ քննել տեսնել, թէ արդեօք արդարութիւնն ալ, որ առանձնականաց եւ ազգաց գերագոյն կանոնն է, ասոր կը հաւանի՝ եւ իր կնքովը կը գրուի:

Ազգայն-թիւնները իր-ան-նի ինչօրէն հասարակ-լու. ուստի ասոր հետեւութիւնն ան է, որ նաեւ իրաւունք ունին ամէն արդելքները կործանելու, որոնք թէ իշխաններու, եւ թէ ժողովրդոց կողմանէ իրենց գէժ կը գրուին: Արդ՝ ընթերցող, ինչպէս կը տեսնես, հոս զարհուրելի իրաւունքի մը վրայ է խօսքը, որովհետեւ աշխարհքիս կէտին կործանմանը հետ յարարութիւն ունի. ուստի թէ որ կ'ուզես քննենք մէյմը, թէ արդեօք աս բանս անխախտու է պատշաճաւոր հիմ մ'ունի:

Հայտա ըտէ ինծի, ո՞վ է աս սոսկալի իրաւունքն ունեցողը: Ազգայնութիւնը: Բայց ի՞նչ է աս ազգայնութիւնը. որոնք են իրեն բաղկացուցիչ տարրները: Արդեօք ծովերու, լեռներու, գետերու աշխարհագրական բաժանմունքն է, որ իրեն սահմանը կ'որոշէ: Ստուգիւ չէ. ապա թէ ոչ բովանդակ Եւրոպայի ցամաքը մինակ մէկ ազգ մը պէտք էր ըլլալ. Իտալիան որուն բովանդակ երկայնութիւնը լեռանց շղթայ մը կ'անցնի, երկու պէտք էր բաժնուիլ, եւ ազգերը պէտք էին բազմապատկիլ ամէն շորս թիզ ջրի ընթացքին համեմատ, որ դիմացնին կ'ելլէ: Այլեւայլ կրօնքները, շահերը, եւ ցեղերը կը սահմանաւորեն: Բայց կրօնքները շատ անգամ զանազան են մի եւ նոյն գաւառի մէջ, ինչպէս Գերմանիա, Փաղղիա եւ Անգղիա. շահերը նոյնպէս զանազան են մի եւ նոյն ազգի մէջ. ու կը զանազանին նաեւ տարւէ տարի, շրջեմ գարէ գար: Իսկ ցեղերն ու սերունդները ընդհանրապէս անստոյգ բաներ են, որովհետեւ բովանդակ Եւրոպայի մէջ խառնուած ու շփոթ են: Գուցէ թէ հանձարը, համակրութիւնը, արտաքին նմանութիւնն է, որ ազգայնութեանց գոյութիւն կուտան: Բայց սյուսիսի կատակներու վրայ բանաստեղծութիւններ կրնան շինուիլ, չէ թէ իրաւանց հիմ բոլոր աշխարհք տակնուվրայ ընելու համար: Ի՞նչ կը մնայ ուրեմն որ կարող ըլլայ պարզապէս ազգայնութիւնը քանդակել, այնպէս որ՝ բոլորովին յայտնի ու անտարակուսելի ըլլայ: Լեզուն է, որուն վրայ ըստ մեծի մասին կը յենուն, այնպէս որ հասարակաց լեզու մը խօսողներն ամէնքն ալ մէկ հասարակաց ազգայնութիւն կազմելու կը զուգընթանան: Գոհութիւն Աստուծոյ, որ գտնուեցաւ: Բայց հոս ալ՝ որովհետեւ լեզուները քիչ շատ իրարու նման են, կրնան յտակութեամբ ու պայծառութեամբ սահմանել, թէ ուր կը վերջանայ մէկը եւ կը սկսի մէկալը: Գնենք թէ կարող ես, եւ կարող ըլլալովդ՝ ա-

ձն սահմանի որոշման վրայ ըլլալու խնդիրներն ալ կարենաս
 գաղբեցընել, այսու ամենայնիւ դեռ շատ բան կը մնայ ընե-
 լու: Անգղիայի մէջ Ռուլի Ժողովուրդը անգղիերէն չիխօսիր,
 անգղիերէնէ տարբեր է Իրլանտայի մէջ խօսուած լեզուն, եւ
 ամենատարբեր Յանիական կղզիներուն, եւ Հնդկաստանի լե-
 զուները, ուրեմն, եկուր կտոր կտոր բաժնէ նախ Անգղիան:
 Ետքը ցամաք անցիր, եւ ահաւասիկ առջեւդ կ'ելլէ Պիտքայա
 իրեն բոլորովին սեպհական լեզուաւը, այնպէս որ Սպանիայէն
 կ'ուզէ բաժնուիլ, եկուր Բեզգիա, եւ շուտ մը երկուքի ձեզքէ,
 ինչու որ կէսը գաղղիացի, կէսը ֆիլամինկ է: Մտիր Գաղղիա,
 շուտ մը դուրս հանէ Ալտաիա, Լոթարինգիա, եւ Քորսիքա,
 ինչու առջի երկուքը գերմանացի են եւ աս ետքինն Ի-
 տալացի: Հելուեաիայի վրայ չեմ խօսիր, որն որ բոլորովին
 քայքայելու է, որովհետեւ մէկ մասը գերմանացի, մէկալ
 մասը գաղղիացի, երրորդ մասն ալ իտալացի է: Անցիր Աւս-
 տրիա, Գերմանիա, Ռուսիա, Տաճկաստան, ո՛հ, որչափ սլլել-
 այլ լեզուներ: Մինակ Աւստրիայի մէջ անչափ լեզուներ կը
 խօսուին, Ռուսիա նոյնպէս թէ Ասիայի եւ թէ Եւրոպայի մէջ
 շատ լեզուներ ունի, մինչեւ Եզիպտոսի եւ Ասորեստանի Տա-
 ճիկները տարբեր են Կոստանդինուպոլսեցիներէն: Ի՞նչ կեցեր
 ես, սկսէ քայքայել աս ամէն թագաւորութիւններն ու ինք-
 նակալութիւնները: Այսու ամենայնիւ ասիկայ դեռ գործքե-
 րուդ պատրաստութիւն մըն է, եւ երբ որ երկիրը պատրաս-
 տած կ'ըլլաս, ան ասե՛նը գործքի պիտ'որ սխիս զանազան ազ-
 գայնութիւնները խմբելու: Պրուսիա, Պաիերա, Աւստրիայի
 մէկ մասը, եւ գրեթէ բոլոր Գերմանիա պէտք է մէկ թագաւ-
 որութիւն մ'ըլլան: Գաղղիա պէտք է յանձն առնու որ Նից-
 ցայի կամսութիւնն եւ արուի եւ իր երկու ներքին զուտա-
 ները իրմէ բաժնուին, եւ միտիթարուի Ռփկիանոսի մէջ քանի
 մը հին գաղթականութիւններն որսալով: Անգղիա թող
 պզտիկնայ Եւրոպայի մէջ, Ասիայէն եւ քաշուի, եւ առ ա-
 ուաւելն միանայ իր այն բարի անգրատլանտեան դստերը հետ,
 որն որ միշտ իրեն վերաբերած էր՝ որ է միացեալ Նահանգ-
 ներու Հասարակապետութիւնը: Աերջպպէս, մէկ մ'որ բոլոր
 աշխարհք քայքայուեցաւ, հարկ է գլխէն սկսիլնորէն շինելու:

Գիտե՛մ այժ, որ ոմանք բաւական կը համարին թէ աս
 սկիզբը մինակ Իտալիայի վրայ ի գործ գրուի, եւ եթէ ինք
 անգամ մը միաւորուելու ըլլայ, ալ դո՛հ է որ Ֆացած աշ-
 խարհք խաղաղութեան մէջ ապրի: Բայց ասիկայ աններելի
 անձնատիրութիւն մըն է. ինչու որ եթէ ճշմարիտ է սկիզբը՝
 ամէն տեղ ճշմարիտ է, եւ ընդհանրապէս ճշմարիտ ըլլալով,
 կարելի չէ ըստ հաճոյից գործադրութեան մերձեցընել: Ի՞նչ
 կ'ըսես, ընթերցող, բաւական չէ Եւրոպայի վրայ անգամ մը
 աշխարհիս գործընէն աս կարծուած իրաւունքին բացարձա-
 կապէս անկարելի ըլլալը ցուցընելու:

Բայց զուարճախօսութիւնները մէկդի ձգելով, ինչու համար ազգայնութիւններն ինքնօրէն պիտ'որ ըլլան: Եթէ ասոր' այնչափ մեծ այնչափ բացարձակ հարկաւորութիւն մը կայ նէ, ի հարկէ իր մեծ պատճառն ալ պիտ'որ ըլլայ: Կրնայ մէկը ըսել մեզի: Նախ առաջին աշխարհք ասիկայ ճանչցած չունէր, մանաւանդ թէ եւ ոչ իսկ կասկած մ'ունեցած էր վաթսուն դարերէ վեր, եւ թագաւորութիւններ ու միապետութիւններ բաղկացած էին՝ առանց տարրերութեան կամ մինակ մէկ լեզու մը, եւ կամ այլ եւ այլ լեզուներ խօսող ազգերէ: Ասորեստանցւոց, Պարսիկներուն, Քաղզեացւոց, Յունաց եւ Հռոմայեցւոց հռչակաւոր պետութիւնները, նոյնպէս հետզհետէ մինչեւ մեր օրերը նորագոյն միապետութիւններ միշտ կազմուած են այլ եւ այլ լեզուներու վերաբերող ազգերէ: Մինչեւ փոքր Փիէմոնթէն ալ մինչեւ քանի մ'որ յառաջ միտքէն չէր անցըներ թէ Սաւոյիա՝ լեզուին պատճառաւ իրեն չէր կրնար վերաբերիլ: Մէկ ժողովուրդ մը մինակ պատմութեան մէջ կը գտնենք, որ իր ազգայնութեան վրայ խիստ կապուած էր. բայց աս բացառութիւնը մանաւանդ կը հաստատէ հակառակ կանոնը, ինչու որ աս ժողովուրդն ուրիշներուն հետ չխառնուեցաւ Աստուծոյ յայտնի հրամանաւն եւ ամենածանօթ վախճանի մը համար: Պետք չէր խառնուիլ ոչ ուրիշներու հետ, եւ ոչ իր մէջը մէկ ցեղը մէկալին հետ, որպէս զի Որդւոյն Աստուծոյ ըստ մարմնոյ ծնունդը նշանակուած մնայ, եւ որպէս զի ստուգուած տեսնուին մարգարէութիւնները, որ այնչափ դարերով յառաջ զուշակած էին ազգը ցեղը, ընտանիքը, որոնց ինք պիտի վերաբերէր: Այսու ամենայնիւ աս ժողովուրդը Քրիստոսի ատենները մարգարէութեանց համաձայն իր ազգայնութիւնը կորսընցուցած ըլլալով, Յիսուս Քրիստոս չէ թէ միայն չյանձնեց որ ջանան նոյնը նօրէն ստանալու, հապա ինքն իսկ օտար իշխանի հնազանդեցաւ, եւ իրեններուն պատուիրեց, որ նոյնպէս ընեն: Արդ՝ դժուարին է համոզուիլը, որ ի նպատակ ազգայնութեանց այնպիսի բացայայտ պատճառ մ'ըլլայ, երբ ասոր վրայ երբեք մէկը խօսք ըծած չունի:

Ժողովուրդոց բարիքը, կ'աղաղակեն, ժողովուրդոց բարիքն անշուշտ նոյնը կը պահանջէ: Օտար իշխան մ'ի՛նչպէս կրնայ չճանչցած ժողովուրդը կառավարել, ի՛նչպէս անոր հարկաւորութիւնը կրնայ հոգալ, անոր բնաւորութիւնը մշակել, անոր օգուտը յառաջացընել: Իրաւցընէ՛ եւ աս ամէն դժուարութիւններու չէի սպասեր սյսպիսի ժամանակի մը մէջ, ուր այնչափ կը պաշտպանուի ընդհանուր կողմնակցութիւնը, ուր ամէն մարդիկ եղբարք կ'անուանուին, ուր կը բաղձացուի բովանդակ մարդկային ազգը մինակ մէկ հասարակապետութեան դարձընելու: Քանի մը յեռազնացներու, քանի մը խաւարեցուցիչներու բաժանելու եւ անջատելու բաղձալը, եւ իրենց

լեզուն չխօսողները բարբարոսի ակողմնակիցներն են, ինչպես
 կ'ընկեն հին Եգիպտոսի և հիմապալիան ճենացիները, քայց թէ
 իսկուհի- Բարդի- Բեռնուհի համար իրարոզ ըլլան կարծել,
 թէ իրարցնէ կարելի չէ մարանիլ անոնց հետ, որ ուրիշ լե-
 զու կը խօսին, ասոր խելքս չի հասնիր:

Քայց ստուգի բաւական է աս պատճառը թէ օտար
 իշխանը կարող չէ իշխած օտար ժողովրդեան մը, բարիքը
 հոգալ: Թէ կարող է, և թէ իրեն շահը կը պահանջէ, որ
 հոգայ, և ըստ հասարակ օրինաց ալ կը հոգայ: Կարող է
 թէ որ կ'ուզէ, ինչու որ՝ աս կառավարութիւնը պարտաւո-
 րութիւն չունի ոչ բոլոր օտարականներն և ոչ ալ մինակ օ-
 տարականները գործքի գնելու, մանաւանդ թէ՛ գրեթէ հա-
 սարակ բան մ'եղած է որ նոյն ազգին մարդիկը գործածուին:
 Եւ եթէ քաղաքական պատճառներու համար երբեմն աս կա-
 նոնէն զուր կ'ելլէ նէ, անկարելի չէ՛ այնպիսի մարդիկ գրու-
 նելը, որ ըստ բաւականին ճանչնան այն գաւառին վիճակն ու
 որպիսութիւնները: Ամեն շափաւորապէս ընդարձակ կառա-
 վարութիւններու մէջ ասիկայ միշտ պատահած է անցած ժա-
 մանակները, և կը պատահի ներկայ ատեններս ալ ասանց
 այն նորանշան անպատշաճութիւններուն հանդիպելու որ
 քանի մը տարիէ վեր գանուեր են: Կ'աւելցնենք միանգամայն
 թէ, օտար իշխան մ'առանձին գրգիռ մ'ունի իր կառավա-
 րութեան տակ եղող այլ և այլ ազգերու օգուտը յառաջ
 տանելու. ինչու որ՝ այն ազգերն ուրիշին օտար են, չէ թէ
 իրեն, որ գլխաւորինն է, և նոյն իսկ զանոնք պարտաւո-
 հաւատարմութեան մէջ հաստատուն պահելէն ունեցած օ-
 գուտը, զինք առ այս կը յորդորէ: Ասոր համար փորձը կը
 ցուցնէ, թէ հասարակօրէն օտար լեզուի ժողովուրդներն
 աւելի հայրարար կը նայուին, քան թէ նոյն իսկ թագաւորին
 լեզուն խօսող ժողովուրդը: Ասոր դեմ ցոյց մը չի կրնար ըլ-
 լալ Անգղիայի օրինակը, որ Իրլանտիայի վրայ այնպէս բարբա-
 րոսական եղանակաւ կը բռնանայ. Որովհետեւ ինչպէս յայտնի
 է, ասոր առանձին պատճառը կայ, և է բողոքական մոլեղ-
 նութիւնը, որ իր բոլոր՝ քայց անկարող կատաղութիւնն Ուղ-
 զափառ Եկեղեցւոյ վրայ կ'ուզէ թափել: Այսու ամենայնիւ
 գործքն աւելի զօրաւոր կը խօսի քան թէ ամեն պատճառնե-
 րը: Ո՞վ կրնայ ըսել թէ Ալաբամա կամ Աթալապա Գերմա-
 նիայի ուրիշ ժողովուրդներէն աւելի գեշ վիճակի մէջ ըլլան
 և թէ Քաղզիս անկարող է իրենց օգուտը յառաջացնել:
 Ո՞վ կրնայ ըսել թէ Արմաւիրի որ գեռ երէկ Աւարիայի
 իշխանութենէն ելաւ թէ մշակութեամբ և թէ ուրիշ քա-
 ղաքական առաւելութիւններով նուաստագոյն ըլլայ քան
 Պիլեմոնթէ կամ Իտալիայի ուրիշ կողմերը: Ո՞վ կրնայ ըսել
 թէ զարեբով Փիլեմոնթէի հետ կապուած՝ Սաւոյիան իր
 վիճակին վրայ, աս վերջի տարիները միայն զուրս առնելով,

գոհ եղած չըլլայ: Աւասիկ յայտնի ցոյց մը, թէ Կառավարութեան մ'անկարելի չէ հոգ ունենալ նաեւ ուրիշ լեզու խօսող ժողովրդաց վրայ:

Տարակոյս չկայ որ ժողովրդեան մը դերագոյն շահերն ու օգուտներն ալ կրնան ապահովուիլ: Արշափ որ ալ ազատական գաղափարներով տողորուած ըլլայ մէկը, եթէ բոլորովին ուղիղ մտածութիւնն ու խղճմտանքը կորսնցուցած չէ, չիկրնար ուրանալ որ ժողովրդաց ամենէն հարկաւոր պիտայքներն են արդարութեան տեսչութիւնը, կրօնի հաստատութիւնը, օրէքներու իմաստութիւնը, կարգի պահպանութիւնը, եւ չէ թէ սուտ ազատականութիւնը, հապա ճշմարիտ ազատութիւնը: Արդ՝ ինչո՞ւ աս ամէն բաները նոյն ազգէն չեղող Կառավարութիւնը չկրնայ յառաջացնել. կառավարութիւն մը ազգային ըլլալուն համար ի բնէ արդար չէ, եւ ոչ ալ ազգային չըլլալուն համար ի բնէ անիրաւ է: Բարութիւնն եւ անօրէնութիւնը յառաջ կու գան Կառավարութիւնը կազմող անձինքներէ եւ սկզբունքներէն, որ նոյն Կառավարութիւնը կը կերպաւորեն. այնպէս որ ազգ մը միշտ մի եւ նոյնը մնալով՝ երբեմն իր բաները յաջող եւ երբեմն անյաջող դացած են այլ եւ այլ կառավարութեանց որպիսութենէն, թէպէտ եւ միշտ ազգային եղած ըլլան: Ստուգիւ չեմ համարիր թէ աշխարհքիս վրայ ամենէն լաւ կառավարութիւնն ունին Տաճիկները վասն զի կառավարիչները Տաճիկ են, եւ ոչ ալ Ճենացիք վասն զի ճենական իշխանութեան տակն են, այսպէս եւ ոչ ալ Գաղղիա ազգային ժողովքին (Քոնվանսիոնի), կամ Անգղիա՝ Քրոմուելի ատեն աշխարհքիս ամենէն երջանիկ ազգերն էին. ուրեմն ազգայնութիւնները բաւական չեն Կառավարութիւն մ'ազէկ ընելու: Ասոր հակառակ՝ ազէկ Կառավարութիւն մը, անիմանալի բան կ'երեւայ, թէ ինչո՞ւ յանկարծ գէշ պիտ'որ ըլլայ երբ կը սկսի ուրիշ գաւառ մը կառավարել ուր տարբեր լեզու կը խօսուի: Օրինակի համար՝ նոյն իսկ Փիլեմոնթէ, Կառավարութեան գաղափարը, որ ամէն տեղ բարոյականութիւնը մէկտեղ կը տանի, ինչո՞ւ համար յանկարծ անպիտան պիտ'որ համարուէր, թէ որ չէ թէ միայն Սառոյան հապա նաեւ Տոֆիւնէն ու Փրովանս գաւառները կառավարելու ըլլար: Ինչո՞ւ Նարոլէոնի այնպիսի ազատական ու հայրական կառավարութիւնը՝ յանկարծ անպիտան պիտ'որ ըլլար, եթէ Ռենոս կամ Ալպիանները անցնելու ըլլար: Գուցէ թէ մեր մեծանուն քաղաքագէտներուն ճարտարութիւնը զժրախտարար սրոշուած սահմաններու մէջ ամփոփուած է որ, զանոնք անցնելէն ետքը ազգութեան գառնայ: Աս բանիս բանաւոր պատճառ մը գտնելը դիւրին բան չէ: Բայց ան ատեն ինչո՞ւ համար Աւստրիա, օրինակի համար, պիտ' չկարենայ Ա'ենտոսիկ ու Լոմպարտիա կառավարել. ինչո՞ւ Գաղղիա պիտ' չշարունակէ Լոթարինգիայի ու Ալսասիայի մէջ, այսպէս ըսէ

ուրիշներուն համար ալ. ուստի աշխարհքս ալ ինչն կարող պիտ'որ ըլլայ խաղաղութեան մէջ մեալ՝ ազգայնութիւնները մտաացութեան մէջ թաղելով:

Իրաւցընէ՛ շերմ արեան արցունքով ողբալու բան է, որ մարդիկ իրենց ունայն իմաստակութիւններովն եւ անասնական կիրքերովը՝ ան աստիճանի հասած են, որ իրենք արդէն ուղիղ մտածութիւնը կորսընցուցած ըլլալէն զատ՝ ուրիշներուն ալ կորսընցընել կու տան: Պէտպէս բնաւորութեանց ցնորքներով, եւ ազգայնութեանց առասպէլներով կը կարծեն թէ իրաւունք ստացած են, զորն որ իմաստնագոյն իրաւանց մատենագիրներն եւ ոչ անոնց կը շնորհեն, որոնք յայտնի բնաւորութեան տակ են, իւրաքանչիւր իր տէրութիւնը տակն ու վրայ ընելու, հպատակներն իշխաններու դէմ ապստամբեցընելու, զարեքով՝ ու հանդիսական դաշինքներով վաւերացած իրաւունքներն եղծանելու: Սեպհական ազգայնութիւնն ինքնօրէն կացուցանելու համար ուրիշներ կը յափշտակեն, գահերը կը կործանեն, ընտանիքները կը ջնջին, հարիւրաւոր՝ հազարաւոր անմեղներ կը զոհեն երկիրներ, գեղեր, քաղաքներ կ'այրեն, մուկզին քաղաքական պատերազմներ կը գրգռեն, ամենէն հանդարտ գաւառներու մէջ աւեր, կործանում, մահ կը տարածեն: Սեպհական ազգայնութիւնն ինքնօրէն կացուցանելու համար յայտնապէս ապստամբութիւնները, դաւաճանութիւնները, նենգաւորութիւնները, մատնութիւնները, դաշլյնները՝ օրինաւոր, սուրբ կը դաւանին, քաղաքագէտ մարդիկ կը պարծին դաւակից ըլլալուն վրայ, եւ դեսպանականներն ապստամբութեան թեւ թիկունք կ'ըլլան նոյն իսկ իշխանին տանը մէջ, որուն քով դեսպան խրկուած են, Զօրապետներ, Ծովապետներ, Պաշտօնեաներ որոնք պատուոյ եւ հարստութեան առատ հատուցումներն ընդունած են, իրենց թաղաւորը կը մատնեն եւ կը սպաննեն: Սեպհական ազգայնութիւնն ինքնօրէն կացուցանելու համար կրօնի ամենասուրբ իրաւունքներն ուրբի տակ կ'առնեն, Եկեղեցին շղթաներու կը զարնեն, Յիսուսի Քրիստոսի փոխանորդն իրենց յարձակմանը նպատակ կ'ըլլայ, եւ Ուղղափառներն Առաքելական Աթոռէն կ'ապստամբին, եւ Եկեղեցականներն ալ սուտ գիտութենէ իմաստակութիւններ կը մուրան սցառափ անօրէնութեանց եւ պղծութեանց վրայ դոյն մը տալու համար:

Վ'ուզեմ՝ ես շնորհել ազգայնութեանց մոլեռանդներուն թէ, օտար իշխան մը վճռուէլէն, սեպհական երկիրը միաւորելէն, կարելի է թէ ժամանակաւոր առաւելութիւն մը դայ (որն որ բոլորովին անստոյգ է): Բայց՝ ինչ կ'ելլէ ասիկց: Ուրեմն անասուններուն հաւասար եղանք, որոնք մինակ նիւթական օգտի զգածմամբ կ'ապրին: Ուրեմն ինչ որ օգտակար է, միանգամայն շուտ մը համեստ ալ եղած է, Արդարութիւնը՝ իրաւունքը՝ ալ բան չէն արժեք մարդկային

ընկերութեան ընթացքին մէջ: Բանական մտաց լուսաւորութիւնը՝ ալ արժէք մը պիտի չունենայ: Քրիստոսի պատուիրանները, որ հպատակութիւն կը հրամայեն առ իշխողս, ամենքն ալ ջնջուեցան: Ուրեմն այնչափ անօրէնութիւններ, այնչափ այլանդակութիւններ որ աս նպատակին կը դիմեն, կը դադրին եղեւնութիւն ըլլալէն, եւ ամենքն ալ իրենց վախճանէն սուրբ կը համարուին: Իրաւ որ, լուսազոյն կ'ըլլար, եթէ յստակ խօսէին, եւ ազգայնութիւնները մէկ դի ձգելով, յայտնի զրուցէին, թէ ջուրը պղտորել կ'ուզեն, որպէս զի մէջէն, ստակ, պաշտօններ, զործակալութիւններ, թերթակալներ, եւ երկիրներ որսան. ուստի՝ աս նպատակին հասնելու համար, հարկաւոր կը տեսնեն քիչ մ'ատեն մարդկային ու աստուածային օրէնքները լռեցընել, եւ զՔրիստոս ու իր Եկեղեցին մէկ դի ընել. եւ եթէ աս տեսակ խօսիլը Փաստութիւններէն լեզուն կը յիշեցընէ նէ, թերեւս անոր անամօթութեանը հետ տեսակ մը անկեղծութիւն ալ կ'ունենայ:

Պ Լ Ո Ւ Խ Խ Ը .

Ուսումն աշխարհականացընել:

Ա. Տերութեան կը վերաբերի մանկութիւնը կերպարել: — Բ. կղերականներն ընտանիք չեն ճանչնար: — Գ. Աւելի եւս չեն ճանչնար կրօնաւորները: — Դ. Պատանիները ծնողաց սէրէն կը պաշեցընեն:

Փաղղիական յեղափոխութեան՝ «-խառն-իննին» ըստուած սկզբունքներուն մէջ առաջին տեղին ունի ուսումն աշխարհականացընելը. եւ որովհետեւ շատ ատեն չէ, որ Իսաւրիս համոզուած է ասոր մեծ բարիք մ'ըլլալուն վրայ, ուստի աշխարհականացընելու պաշտպաններն ամէն ջանքը կ'ընեն, աս նպատակին հասցընող քանի մը սկզբունքները բարձր ու յարգի ցուցընելու: Աս նիւթիս մէջ իրրեւ առաջին սկիզբ կ'ենթադրեն, թէ ուսումն ետպէս Տերութեան կը վերաբերի, ետքը կը հաստատեն, թէ քահանաները, աւելի եւս կրօնաւորներն անկարող են կրթելու, վասն զի ոչ ընտանիք կը ճանչնան, եւ ոչ ալ ընկերութիւնը, որուն սահմանուած են տղաք եւ աղջկունք: Բան չեմ զրուցեր մայրապետներուն վրայ, որովհետեւ ինչ կ'ուզես որ հասկընան աշխարհքիս բաներէն այն լաշակաւոր գլուխները: Ուստի եւ կը հետեւցընեն թէ իրենց կ'իյնայ ամէն բան կարգաւորել, եւ ուզածուն պէս գլուխները շիտկել:

Իմ ընթերցողս, շատ հեղ լսած պիտ'որ ըլլաս աս գեղեցիկ առածները. զոնէ անգամ մ'ալ ասոնց համառօտ պատասխանը լռէ:

Ա. Առաջին ենթադրութիւննին ան է. Ի՞նչ է ինչ-որ-

Թիս մէջ ինչ ըրած է քրիստոնէութիւնը, որ արդէն ինչ որ մարդու հարկաւոր է լիութեամբ կը հոգոյ կը պատրաստէ: Աս երկրորդ մասին համար ինք իրմէ թէ անձինքն եւ թէ կերպը սահմանած է: Յիսուս քրիստոս՝ իր աւետարանին պաշտօնեաները, իր եկեղեցւոյն քահանաները, իրբեւ կրթիչ հաստատեց. Գոյե՛, ըսաւ ասոնց, եւ ոչ լիցոյն չէ՛ ոչ չէ՛: Արդ՝ որովհետեւ աս բարոյական կրթութեան մասը՝ մեկալէն շատ աւելի հարկաւոր է, քրիստոնէայ ժողովուրդը շուտով իմացաւ, թէ ասիկայ Եկեղեցւոյ ձեռքը հաստատելու իրենց պարտքն ըլլալով՝ ուրիշ լաւագոյն բան մը չէին կրնար ընել, բայց եթէ իրենց զակրները վստահութեամբ եկեղեցականաց հոգաբարձութեանը յանձնել: Ասիկց շատ դարերով մանկութեան առաջին հասակը միշտ եպիսկոպոսարաններու, քահանայարաններու, միանձնաց Արքայարաններու ու կուսանաց վանքերու հսկողութեան տակ կը կրթուէր: Ան առեւնն աշխարհային կառավարներուն եւ ոչ մտքէն կ'անցնէր, թէ իրենց կը վերաբերի աս նիւթիս ձեռք զարնելը, ինչպէս որ ուրիշ տնական եւ առանձնական գործքերու մէջ խոնարհութեամբ ըլլալով կառավարութիւններուն, ազատութեան անուամբ, ընտանեաց ամեն ներքին գործքերու մէջ մտնելը ելլելը տեսնելու, գլուխնիս կը ծռենք, եւ եթէ մեր վստահութիւնն ունեցող կրթիչներն ալ արուելու ըլլան, աչքերնիս կը դոցնէք, թէ զմեզ պարտաւորելու ըլլան մեր զակները մտնիչներու ձեռքը ձգելու, թէ նաեւ հոգինին ալ սպաննելու ըլլան, կը համաձայնինք, բաւական որ այն տրուած կրթութեանը գործքի, պաշտօնի եւ ստակի ճամբայ բանայ. բայց մեր ձեռքերը, որ այնչափ ազատութեան վրայ չէին խօսեր, իրացընէ ամեն բան աչքերնին կ'առնէին, քան թէ թող տալ որ իրենց հստութեան իրաւունքները յափշտակուին, եւ բաւական ուժ եւ քաջալերութիւն կ'ունենային, այնպիսի անօրէնութեան մը չներելու: Բայց թող տանք մեռնողները, կենդանիներուն դառնանք:

Բայց ինչ գէշութիւն կը տեսնես, կ'ըսեն, թէ կառավարութիւն մը հասարակաց կրթութեան հոգը վրան առնելու ըլլայ, եւ սյուպէս զիւրինջընէ առանձնականաց կրթութեան ճամբան: Ինչ գէշ բան կը տեսնեմ: Շատ եւ ծանր: Եւ նախ՝ դուն ինչ գէշութիւն կը տեսնես, թէ կառավարութիւնը քու առանձին ստացուածներուդ հոգն ու մատակարարութիւնը վրան առնելու ըլլայ: Մեծ մտատանջութեանէ կ'ազատիս: Ո՛հ, ասիկա չիկրնար ըլլալ: Ինչո՞ւ: Գէշ կը տեսնես եթէ կառավարութիւնը քանի մը կտոր վաճառքներուդ կամ ասի մը երկրիդ հոգացողութիւնը յանձն առնելու ըլլայ, եւ գէշ չի՞ տեսնես, որ քեզմէ անկախ քու որդւոցդ, քու արեանդ վրայ տրամադրութիւններ ընէ, կամ կերպաւորէ զա-

նիկայ ինչպէս որ կ'ուզէ: Գեշուժիւնը հայրութեան սուրբ
իրաւունքներուն յափշտակութեանը վրայ է:

Մէկալ գեշուժիւնն ալ ան է, որ աս պաշտօնն այն-
պիսի մէկն իրեն կը սեփականէ, որն որ ամենեւին, ինչպէս
նոր սճով հիմայ կ'ըսեն, աս բանիս առաքելութիւն չունի, որ
է ըսել, թէ ոչ որ աս պաշտօնն իրեն տուած է: Աշխար-
հային կառավարութիւնը (համալսարանաց կրթութիւնը մէկ
գի առնելով, որուն վրայ ուրիշ տեղ կը խօսինք) ունի ան
ամէն իրաւունքները, զորոնք իր վախճանը, որ է ընկերու-
թեան ժամանակաւոր բարօրութիւնը հոգալ, կը պահանջէ,
եւ աս իրաւունքները բանաւորապէս չեն կրնար իրեն զա-
ցուիլ. բայց ասով ընտանեաց եւ կրօնի վրայ ալ բացարձակ
իշխանութիւն պիտի ունենայ: Թէ ասիկայ իրեն յափշտակե-
լու ըլլայ, ինք իր ձեռքովը քաղաքական ընկերութեան առա-
ջին խարխուր կը կործանէ, որ է տնական ընկերութիւնը, եւ
այնպիսի գործքերու ձեռք զարկած կ'ըլլայ, որոնց ինք աղէկ
գատաւոր չէ, եւ ոչ ալ կրնայ ըլլալ յաւիտեան: Եւ իրաւ-
ցընէ՝ որպիսի եւ իցէ աշխարհական ստեան մը՝ կրնայ յանդ-
գնիլ եւ իրեն սեպհականէլ քրիստոնէութիւն եւ բարոյական
սորվեցընելու իշխանութիւնը: Բայց ս'վ զինքը վարդապետ
գրած է: Ո՞վ տուաւ հարկաւոր առաքելութիւնը: Ասիկայ հե-
թանոսութիւնը նորէն հաստատել մը չէ՞ր ըլլար, ուր կայսրը
միանգամայն քահանայապետ էր: Աւելի եւս. կրնայ արդեօր
աշխարհական կառավարութիւնն ինք զինքն ուսուցիչ հրա-
տարակել, օրինաւոր ուսուցիչները մերժելով: Որոնք են, ըստ
ուղղափառ հաւատոյ, ժողովրդեան բնածին ուսուցիչները:
Արդ՝ ամենայայտնի բան չէ՞ մի, որ մանկութեան առաջին հա-
սակին կրթութիւնն էապէս բարոյական եւ կրօնական ըլլա-
լուն համար, շիկրնար նոյնը կրօնի բնածին ուսուցիչներուն
ձեռքէն առնուիլ: Աս ճշմարտութիւնն ուրանալու համար,
պէտք է տարակուսի տակ ձգել, կամ հարկ չկայ մանկու-
թեան առաջին հասակը զիտաւորաբար առաքինութեան ու
կրօնի մէջ կրթելու, եւ կամ՝ Յիսուս Քրիստոս քահանայու-
թիւնն ասոր ուսուցիչ գրած չէ: Առջի մասն եւ ոչ հեթա-
նոսները կրցան ուրանալ, ինչպէս կը վկայէ կուինսիլիանոս.
երկրորդը՝ նոյն իսկ բողոքականները կը խոստովանին, որոնց
գպրոցները հասարակօրէն հոգիւններուն ձեռքն են: Ուրեմն,
ինչպէս կը տեսնես, գեշուժիւն մը կայ գպրոցներն աշխար-
հականացընելուն մէջ:

Ասիկայ ստեղծող զի-շէնցընելու համար է: Մի խա-
բուիք այսպիսի պատասխանէ մը: Ինչու որ՝ թէ որ կառավա-
րութեան գպրոցներն ազատ ըլլային, եւ ծնողաց ձեռքն ըլ-
լար իրենց զակրներն ուզած գպրոցները խրկելը, եւ թէ ա-
սոնք ալ հասարակաց գրամով եւ եկամտաւորով հոգացուած
ըլլային՝ ինչպէս մեկալները, մեան եւ բանութիւնը, ստոյգ է.

միշտ կը գտնուէր բայց նուազ կ'ըլար: Միշտ կը գտնուէր, ինչու որ՝ այնպիսի գպրոցներ բանալը, որոնց մէջ կրօնական կրթութիւնն անոնց ձեռքը չէ, որոնց ձեռքը Յիսուս Քրիստոս յանձնած է, միշտ մտրութեան վտանգ մըն է. նուազ կ'ըլար, այսու նկատմամբ որ, ուզողները կրնային զգուշանալ, եւ իրենց ձեռքն էր զգուշանալը. բայց երբ որ մինակ աշխարհականացեալ գպրոցներն իրօք դործադրուած են, եւ մէկալներն՝ ամէնքն ալ՝ ջնջուած են, այն գպրոցները՝ ուսմունքը դիւրացընելու համար գրուած են՝ ըսելը, փնասին վրայ կատակն ալ աւելցընել է: Ինչ կ'ըսէիր անոր, որ սեղանիդ վրայէն մտեղէնն ու կերակուրները վերցընելէն, եւ քեզի, կրճեղու կտոր մը հաց ձեռքէն ետքը, առջեւդ ելլեր ու ըսէր, թէ ասիկայ քու ճաշդ դիւրացընելու համար միայն ըրած է: Այլ, ուսմունքը դիւրինցընել չէ. ցեխոտ ջրերը խմելու գատապարսեւ է, առողջարարները վերցընելով:

Երկու դժուարութիւն առջեւնիս կը նետեն ուսման մենավաճառութեան կամ թէ ճշդիւ խօսելով քրիստոնէական հօգւոյ դէմ կրթութեան պաշտպանները: Առաջինն է՝ որ կ'ըսեն, թէ արդէն իրենց վարժարաններուն ու գպրոցներուն մէջէն երբեք չեն մերժեր կրօնը, ինչպէս ինչ կ'ըսէին իրենց հօգուտը: Երկրորդն է՝ թէ վերջապէս Տէրութիւնն իրենց հօգուտը չէր ընտրէր: Երկրորդն է՝ թէ վերջապէս Տէրութիւնն իրենց հօգուտը չէր ընտրէր:

Իրենք կ'անուանեն կրօնի ուսուցիչները: Նախ առաջին՝ ասիկայ ընդհանրապէս ստոյգ չէ, մանաւանդ թէ, մինակ քանի մ'երկիրներու մէջ ի գործ գրուած է, ուղղափառաց զորներուն դէմ դնել չկրնալուն համար. եւ շատ երկիրներու մէջ, եւ ոչ ստուերը կը տեսնուի: Երկրորդ՝ դուք կրօնի ուսուցիչները կը սահմանէք. բայց՝ չէք տեսներ որ, անոնց կ'իյնայ անձինքները սահմանել, ուսման ժամանակը որոշել, պահակցընել կամ աւելցընել, որոնց աւանդուած է կրօնական ուսմունքը, եւ անոնք են որ կը պարտաւորին հսկելու, որովհետեւ Աստուծոյ պատասխան պիտ'որ տան:

Վերջապէս՝ որովհետեւ լուսնոյ աշխարհքին վրայ չէ խօսքերնիս, այլ մերինին վրայ է, աղէկ մը տեսնենք, ինչ է ըսածնին: Ամէն շարաթ՝ մէկ կամ երկու կէս ժամ կրօնի ըսած ուսուցիչը աղոց քով կու գայ, որոնք արդէն խելքերնին ուրիշ բաներու զբաղեցընելով՝ յօժարութիւննին ալ կորսնցուցած են, եւ քանի մը կրօնական խնդիրներու վրայէն կ'անցնի մէյմը իրրեւ գպրոցական ուսում մը, եւ ահա ասիկայն է բոլոր եղանակը: Արդ ես մտերմութեամբ կը հարցընեմ ամէն ծանր մտածողներուն, թող ըլլան նաեւ ազատական մտածողներ, կարծէք դուք թէ աս միջոցներով կրօնի ճշմարիտ գիտութիւնը կը սորվեցուի, կամ թէ կրօնի ճշմարիտ սերը արտերնին կը հեղուի: Կարելի բան է որ այսպէսով կերպու-

որում զգաստ, համեստ մանկութիւն մը, որ ինք իրմէ բաւական ըլլայ հաստատուն մեալ կենաց տեսակ տեսակ եւ զժուարին որպիսութիւններու մէջ: Ընկերութիւնն եւ ընտանիքները գրաստ, համեստ, հասարակաց բարիքը սիրող ու կրօնասէր քաղաքացիներ կրնան ունենալ: Չեմ ուզեր աս նախատինքը տալ այն ծանր մտածողներուն, համարելով թէ այսպիսի կոյր համոզում մ'ունեցած ըլլան:

Կրօնը, բարի վարքը, եւ աստուածապաշտութիւնն այնպիսի զժուարին գործողութիւններ են, որ քրիստոնէութեան մէջ խորունկ կրթուած ուսուցչի մ'ամէն ճիգը, հանձարը կը պահանջեն, եւ աղէկ յաջողելու համար հարկ է որ անպաշար քանի մը տարի մեկանց ի գործ դրուին խրատներ, խորհրդածութիւններ, կրթութիւններ, եւ ամենէն աւելի բարի օրինակները, որպէս զի մանկական հոգին աղէկ կերպաւորուի եւ ներքուստ տոգորուի: Բայց՝ ընդհանուր գաղափարներէն մասնաւորի իջնալով՝ ուսմունքն ու հմտութիւններն որ աղայ մը կրնայ ստանալ, ամէնքն ալ աս վախճանիս պէտք է ծառայեն: Տղայ մը պատմութիւն կը սորվի: Հարկ է որ ամէն բանի մէջ Աստուծոյ ձեռքը տեսնէ, որ կ'ուզէ մարդկային զէպքերը: Բնութեան առաջին ծանօթութիւնը կու տաս. հարկ է, որ գիտած ձեռք մը նոյն բնութեան մէկ մասին վրայէն քողը վերցընէ, եւ մեկալ մասը ծածկէ, որպէս զի պատանին, որ բնութեան արարիչը ծանշնալ կը սորվուի, զանիկայ վշտացընելու չհրապուրուի: Ազատական արուեստներն էլ կը զբաղի: Արշափ գրուելութիւն հարկաւոր է, որպէս զի գեղեցկի սէրն անոր մտածութիւններն ու զգացմունքն ազնուացընէ եւ բարձրացընէ առանց սիրուն աւրելու. Աեզուններ կը սորվի: Ասկից աւելի յարմար բան չկայ ան հասակին. բայց առաջին հեղինակներն որ ձեռքը կ'առնէ, պէտք են՝ չէ թէ միայն յարգարուն սճով, հասպա պատշաճաւոր ալ ըլլան: Կը մօտեցընէ շրթունքը յունական ու հռոմէական ազբիրներուն: Ստուգիւ ես զինք ասանցմէ չէի հեռացընէր. բայց որչափ զուշաւորութիւն պէտք է ընէ պատանեկին առաջնորդողը, երբեմն մերկը քողով ծածկելով, երբեմն վտանգաւորն անվտանգ եւ ապահով ընելով, երբեմն սխալն ուղղելով եւ երբեմն ծուրը շիտկելով: Մանաւանդ թէ՛ ամէն բանէ առիթ առնելով պէտք է զինք հաստատէ արդարութիւնը սիրելու, մեղքն ատելու, կրօնը, քրիստոնէական եւ ընկերական պարտքերն ի գործ դնելու մէջ: Ժամանակին պէտք է զինքը զօրութեամբ ամբացընէլ մոլորութեան հրապոյրներուն, աշխարհքիս վտանգներուն, առիթներու սաստիկ ազդեցութիւններուն դէմ: Պէտք է, ընդարձակ, հաստատուն գիտութիւն մը տալ քրիստոնէական հաւատքի, իրեն հիմերուն, ու կրթութիւններուն վրայ: Պէտք է մեկնել Աստուծոյ օրէնքները անոր ամէն պարագաներովն եւ բաւական յայտնութեամբ, Աս

ամեն բան ըլլալէն ետքը հասցին կրնայ պատանին հաստատուն կենալ իր բորբոքեալ հասակին կիրքերուն դէմ, եւ շատ անգամ կը զեղէի կը տկարանայ: Արդ՝ կրնա՞ս արդեօք հաստացընել տալ, թէ շարածը կէս ժամ մը կրօնք սորվեցընելովդ մանկութեան հասակն ըստ բաւականին կրթած ըլլաս: Ներէ՛ ինծի թէ ըսելու ըլլամ որ կամ շեւ գիտեր ամենեւին ինչէ տղոց կրթութիւնը, եւ կամ բոլորովին հոգ չունիս մանկութեան հասակին վրայ: Իմ ընթերցողս, թէ ինծի շեւ հաւատար, լսէ կիցոյ բողոքականին խօսքերը: «Ամէնքը կը զրուցեն, ամէնքը կ'ընդունին թէ առաջին ուսմունքը էապէս կրօնական պէտք է ըլլայ, բայց ասիկայ հասարակաց տեղիք մը պէտք չէ ըլլայ. հարկ է որ հաւատարմութեամբ ի գործ դրուի: Արդ՝ ինչ է բուն ժողովրդական կրօնական ուսմունքը: Մինակ քրիստոնէականը բերնուց սորվիլը չէ, եւ ոչ ալ որոշուած ժամ մը հաւատոյ վարդապետութիւնն եւ քրիստոնէական կրօնի հիմնական սկզբները վարդապետելը. այլ հաւատոյ եւ կրօնական ազգեցութեան տեւական՝ միշտ գործնական ներկայութիւնն է դպրոցներու մէջ. էապէս կրօնական կենաց մթնոլորտի մէջ եւ օրինակաւ տրուած ժողովրդական կրթութիւնն է,»:

Եւ անոնք ամէնքը, որ քիչ մը բանէ կը հասկընան, ասիկայ կ'իմանան:

Իսկ մէկալ խնդրոյն նկատմամբ՝ թէ կառավարութիւնը իրաւունք ունի մանկութեան հասակը կերպաւարելու, որովհետեւ իրաւունք ունի հարկաւոր ապահովութիւնն ունենալու ան պաշտօններուն մէջ, զորոնք որ երիտասարդները ժամանակաւ պիտ'որ վարեն հասարակութեան օգտին համար պատասխան կու տամ թէ ասոր մէջ բան կայ, որ ճշմարիտ է, եւ բան կայ որ սուտ է: Ճշմարիտ է, որ կառավարութիւնը կրնար արգելել, որ քանի մ'արհեստներ, ինչպէս բժշկութիւն, իրաւագիտութիւն, եւ այլն, չգործածեն, եւ տեսակ մը պաշտօններու եւ տեսչութիւններու մէջ չմտնեն, բայց եթէ անոնք, որոնք որ իրեն ապահովութիւն տուած են, որ հարկաւոր ուսմունքներն ըստ բաւականին սորված ու մասնաւոր յաջողակութիւն մը ստացած են: Աս իրաւունքը հիմնուած է ասոր վրայ, որ կառավարութիւնը հասարակաց օգտին համար պէտք է գտահովութիւն ունենայ, որ անկարող մը՝ գիտութեան պակասութեան համար՝ ուրիշներուն շահուն, բարեացը, եւ կենացը վնաս չհասցընէ. բայց ստութիւնն ալ իսպառն է, վասն զի ընկերութեան բարիքն ապահովընելու պատճառանքով, եւ ընդհանուր դազափարներով ուրիշներուն հազար իրաւունքները կը բռնաբարէ ու կը վիրաւորէ:

Նստի առաջին՝ ստորին դպրոցներու մէջ կը բաճնայ եկեղեցականաց սորվեցընելու իրաւունքը, որ ամենահարկաւոր է, ինչպէս վերն ըսինք, այն առաջին հասակին համար:

մանաւանդ որ՝ աշխարհական կառավարութիւնը բանաւորապէս իր մտադրութիւնն ուրիշ տեղ պէտք չէ բանեցընէ, բայց եթէ համալսարաններու եւ բարձրագոյն վարժարաններու մէջ, ուր այնպիսի գիտութիւններ ու այնպիսի արուեստներ կը սորվեցուին, որոնց վրայ հարկաւոր ապահովութիւններն ունենալ կը պահանջուի, եւ պէտք է թոյլ տայ որ աս երկրորդ կրթութիւնը շսկի բայց եթէ՛ երբ որ առաջինը հաստատուած է, որ այնչափ հարկաւոր է:

Երկրորդ՝ կը սխալի կառավարութիւնը ասոր մէջ, որ շատ անգամ արհեստներու եւ մասնաւոր գիտութիւններու մէջ կրթելու պատճառներով մանկութեան հասակն Եկեղեցւոյ հոգարարձութենէն կը զրկէ: Արդ՝ ստոյգ է որ տէրութեան կ'իյնայ՝ ուզողին՝ նոյն գիտութիւնները սորվեցընել տալը, բայց սուտ է, թէ կարող է ընել առանց Եկեղեցւոյ հսկողութեանը: Գիտութիւնները, եւ ամենէն աւելի փոխափայլութեան, իրաւանց եւ պատմութեան գիտութիւնները կրօնի հետ ճշգիւ կապուած են, եւ կրնայ կամ շարազգած կամ տգէտ ուսուցիչ մը նոյնները կրօնի դէմ հակառակութեան մէջ դնել: Արդ որոնք կ'իյնայ ուսման վրայ հսկելն ու վճիռ տալ թէ մէկը գիտութեան մէջ զեղծէ՞ր է թէ չէ, բայց եթէ անոր, զորն որ Յիսուս Քրիստոս կրօնի ուսուցիչ գրած է: Աս պատճառաւ նախնեաց խորագիտութիւնը համալսարաններն ուղղակի Եկեղեցւոյ կառավարութեան տակ ձգած էր, եւ ամէն տեղ եպիսկոպոսները մեծաւորներն էին: Ասով ամենեւին չէին ուզեր աշխարհականներն ուսման վարդապետութենէ մերժել եւ ոչ ալ կառավարութեանց գործողութիւնը արգելել. մանաւանդ թէ՛ բոլորովին հակառակը. կառավարութիւններն Եկեղեցւոյ նոյն հսկողութեամբն ապահով կ'ըլլային որ Աստուածային իրաւանց, հաւատոյ անարատութեանը միտա մը չհասնիր, եւ թէ մանկութիւնը նենգաւոր ուսմունքներով չէր մասնուեր: Իսկ ծնողք՝ այն անձկութիւնը չէին ունենար, ինչպէս հիմայ արտերնին կը դողայ, երբ զուակնին համալսարան մը կը խրկեն մանաւանդ որ՝ երբեմն մինչեւ տարակուսանքի մէջ են, թէ լուազոյն չէ՞ր ըլլար եթէ զուակնին՝ աներնուն մէջ՝ սակաւապէս, բայց քրիստոսեայ պահէին, քան թէ այն բարուց ապականութեան եւ անկրօնութեան կայաններէն, աւելի ապականեալ հոգւով՝ հաւատքով՝ եւ բարուք, քան թէ լցեալ գիտութեամբ ընդունելու: Ասոր համար՝ թող աշխարհական քրիստոսեայ իր փիլիսոփայութեան, ուսողութեան, բնական գիտութիւններու, բժշկութեան, իրաւագիտութեան, լեզուաց ու արուեստից գպրոցները կարգաւորելու. թող իրաւունք ունենայ քննութիւններ օրինադրելու, եւ զքրիստոսարգները պարտաւորելու որ կատարեն յառաջ քան ուսուցչութեան աստիճանն առնելը. բայց աս ալ հաստատուն մնայ, որ շունի իրաւունք եւ ոչ ալ կր-

որ կիրքն իրեն կը ցուցընէ: Բայց միանգամայն ներքուստ ալ կը ճանչնայ, վասն զի ուր որ աշխարհքիս մարդիկն այն միայն կը տեսնեն որ արտաքուստ կ'երեւայ, եկեղեցականն իր սաշտօններուն պատճառաւն ի ներքուստ կը ճանչնայ աշխարհքս, ինչպէս որ իրօք է: Աւղիղ կը ճանչնայ վասն զի սկզբունքներ ունի, որոնցմով իրերուն արժէքն աղէկ կ'իմանայ: Արօնի ունակութիւնը կը պայծառացընէ կարգի, արդարութեան, բարոյականութեան ճշմարիտ սկզբունքները, այնպէս որ ամէն բան աղէկ դիտելէն եւ ճիշդ կշռով աղէկ կշռելէն ետքը, ամէն բանի իր ճշմարիտ արժէքը կ'որոշէ, ամէն բան իր արժանաւորութեանն եւ կարեւորութեանը համեմատ կը դատէ: ասոր ներհակ աշխարհքիս վրայ սյսպիսի սկզբունքներ շատ նուազ ըլլալուն համար դիւրաւ դէշն աղէկ, աղէկը դէշ կը համարուի, որն որ թէ հոգւոց եւ թէ առաքինութեան մեծ փնաս է: Աս պատճառներուն համար եկեղեցականին աշխարհք աղէկ չճանչնալուն համար տղոց կրթութեան անյարմար ըլլալն այնչափ սուտ է, որչափ որ մանաւանդ աս կողմանէ աւելի յարմար է:

Բաց ասկից՝ կրօնը սորվեցընելու համար հարկ է տղուն բով առաքելութիւն ունենալը: Արժէնս դուն թէ ամէն մարդ, որ ուզէ, կարող է իշխանութիւնն ի գործ դնել անոնց վրայ, այնպէս որ իր խօսքերը հաճոյական ըլլան ու պտուղ բերեն: Այլ երբեք: Թէ նաեւ ենթադրես աշխարհական վարժապետ մը, որ ունենայ ամէն բաղձացուած որպիսութիւնները, բարութիւն, բարեպաշտութիւն, դիտութիւն, եւ այլն (ենթադրութիւն մը, որ շատ անգամ, ինչպէս կը տեսնես, ամենեւին սուտ է), սյսու ամենայնիւ երբեք մեծ հեղինակութիւն մը չ'ունենար տեսակ մը նիւթերու վրայ խօսելու: Ի՞նչ կ'ըսես. փողովագեան առողջ զգածմունքը, սիրով կը լսէ բարի խօսակցութիւն մը որմէ որ ըլլայ, բայց քարոզը, քահանայէն կ'ուզէ լսել: Ան խորհրդածութիւններն, ան յորդորները, որ հաճելի ու ազդու են քահանայի մը բերնէն, նոյները ծաղր կը շարժեն եթէ քահանայ չեղող մը զրուցելու ըլլայ: Ասիկայ զօրմանալու բան մը չէ, ինչու որ ամէն փիճակ իր յատուկ որպիսութիւններն ունի:

Ինչպէս՝ ոչ որ իր առողջութեան համար բժշկէն զատ ուրիշ մէկու կը դիմէ, ինչպէս ոչ որ իր դատը տեսնելու համար Փաստաբանէ զատ ուրիշ մէկու մը կը վստահի, ասանկ ալ ամէն մարդ կրօնի նկատմամբ քահանային միայն կը դիմէ. եւ որչափ օտար բան է քահանայի մը դեղերու վրայ վճիռներ օտարը, այնչափ ալ օտար է աշխարհականի մ'ինք զինքը կրօնի վարդապետ բնելը:

Մէկ եղանակ մը կայ միայն եկեղեցականները մանկութեան կրթութենէ արդելելու, յայտնի զրուցել, թէ կրօնի ու բարի վարուց վրայ այնչափ փոյթ ընելու հարկ չկայ,

ինչպէս մինչեւ հիմայ խօսեցանք: Եւ իրացընէ նոյնը կ'ըսեն
 սմանք, որ անօրէնութեանց մէջ շաղուած են, եւ քանի մը
 կառավարութիւններ կը ցուցընեն իրենց ուսմանց վրայ տուած
 կարգադրութիւններուն մէջ, թէ նոյնն իրենց սկիզբ ըրած
 են. սյուսիսիններուն եւս պատասխան չեմ տար, վասն զի նոյն
 իսկ ընկերութիւնն իր վրան կ'առնու հաւասարաշափ պատաս-
 խանը տալու: Պատասխան կու տան այնչափ անմխիթար ըն-
 տանիքներ, որոնց շորս կողմն առած է մանկութիւն մը, որ
 ամենեւին սկզբունք չունի. պատասխան կու տան այն արհես-
 տաւորները, որոնք շարաշար մտլութեանց եւ դատարկութեան
 մէջ թաղուած՝ կը պատրաստուին որ մը սրով եւ հրով ըն-
 կերութեան վրայ յարձակելու. պատասխան կու տան նոյն
 իսկ կառավարութիւնները, որ պարտաւորուած են զօրաց
 սպառիչ բանակներ ստրի վրայ պահելու. պատասխան կու տան
 պատենէլները, որ ատեն ատեն Եւրոպայի մայրաքաղաքներու
 մէջ կը կանգնուին. պատասխան կու տայ այն ընդհանուր վա-
 իը, որ ամեն կողմ կը տիրէ, եւ ամեն բոլոր կը սպասէ քա-
 ղելու անոր ցանած պտուղը: Ո՛վ որ աս պատասխանը չ'իմա-
 նար, անոր՝ ես ուրիշ ըսելու բան չունիմ. ինչու որ այնպիսիոյն
 մարդս միայն արդարութեամբ, կարգով, եւ կրօնքով կ'ապրի,
 եւ թէ աշխարհք եկած է, որ յախտենական կենաց պա-
 տրաստուի՝ ըսելը, ամենեւին ազդեցութիւն պիտ'որ չընէ:

Գ. Թէ եւ քահանաներու թողլ արուելու ալ ըլլայ
 քիչ մ'ազդեցութիւն ունենալու կրթութեան մէջ, է՛նչ հարկ
 է, նոյն ուղից--նիւնը կրօն--որներ--եւ ճայրադիտներ-- ալ
 ընդհեմ: Ինչու ասոնք ամենքը վանքերնին չեն քաշուիր,
 ժամերնին չեն զրուցեր: Կ'ըսեմ, թէ շատ պատճառներու
 համար: Եւստ առաջին ան կրօնաւորներն եւ ան մայրապետ-
 ները, զորոնք որ դուն իրենց աղօթարանները կը քչես, երբ
 տղոց կրթութեան կը զբաղին, եւ իրր անօգուտ եւ անպի-
 տան անձինք կը կողոպտես, երբ որ աղօթարաններնէն դուրս
 չեն ելլեր, ան կրօնաւորները եւ ան մայրապետները, կ'ըսեմ,
 եթէ աղաք սորվեցընելու կը զբաղին նէ, նոյնն աս մեծ պատ-
 ճառին համար կ'ընեն, վասն զի աս վախճանաւ Աստուծոյ Եկե-
 ղեցւոյն մէջ գրուած են, եւ եկեղեցին իրենց սուրբ հիմնա-
 գիւններուն կանոնները հաստատած ատենը, աս բանս շատ օգ-
 տակար հրատարակած է: Արդ՝ Եկեղեցւոյ վճիռը, որ մաս-
 նաւոր մարդկան մէկ կարգն սյուսիսի բարձր պաշտօնի մը կը
 նուիրէ, պէտք չէ՞ որ դոնէ այնչափ յարգ ունենայ, ինչպէս
 մէկ Առլթերեանի եւ ռամկավարի մը վճիռը, որն որ բոլորովին
 հակառակը կը մտածէ:

Բայց՝ ինչու համար կրօնաւորներն ուսուցանելու ան-
 յարմար պիտի ըլլան: Բանը մարդկային եղանակաւ ալ մտածե-
 լով՝ բոլորովին ասոր ներհակը պէտք է ըլլայ: Կանոնական մար-
 մին մը, որուն պաշտօնը սորվեցընելն է, մի միայն աս գործողու-

Թեան վրայ իր բոլոր զօրութիւնները կը թափէ, ուր որ առանձնական մարդիկ այսպիսի մութեան կսպ մը շունենալով՝ ի հարկէ իրենց զօրութիւնն ալ հազարաւոր գործքերու ու զբազմանց մէջ կը ցրուի: Կանոնական մարմին մը չէ թէ մէկ առանձնական մարդու մը փորձառութիւնը, հապա շատերունը ունի, որոնք որ իրենց բրած փորձերուն պատուները կը հաղորդեն անոնց, որոնք որ հետզհետէ իրենց կը յաջորդեն: Կրօնաւորական մարմին մը մինակ իր բոլոր վարդապետութեան ճշմարիտ մութիւն մը կրնայ տալ, ինչու որ՝ կրնայ իր ամենանշանակներուն մի եւ նոյն հոգին հաղորդել, մինակ կրօնաւորական մարմին մը կրնայ կշռել ու համեմատել փորձերը, եւ այսպէս ընտրել ուսման կարգեր, որ քիչ անկատար ըլլան: Կրօնաւորական մարմին մը կրնայ աւելի ապահովութիւն տալ իր ուսուցիչներուն վրայ, վասն զի աս վիճակին կատարելութիւնը զեղծումներն աւելի կ'արգելէ, վասն զի նոյն իսկ ուսուցիչն աւելի մերձաւոր հսկողութեան մը տակ է, եւ դարձեալ՝ վասն զի մեծագոյն գիտութեամբ կրնայ հեռացուիլ: Կրօնաւոր ուսուցիչ մը հաւասար պարագաներու մէջ ուրիշ ուսուցիչ մ'աւելի ազատութիւն ունի իր պաշտօնին մտադիր ըլլալու, եւ իր վիճակին սեփական առաքինութիւններուն մէջ մեծագոյն եռանդ եւ համբերութիւն գտնելով իր պաշտօնին մէջ յարասելութեամբ կը առկայ. նոյն իսկ իր հազած զգեստը իրեն մեծագոյն հեղինակութիւն մը կու տայ իր աշկերաններուն առջեւ:

Կը բողոքեմ իմ ընթերցողներուս ուղիղ դատմանն եւ իրենց կը հարցընեմ: Ի՞նչ է ուսուցիչ կրօնաւորաց կարգը: Բարոյական մարմին մըն է այնպիսի մարդիկներու, որ կ'ըսեն. ի՞նչ կեցեր ենք, հեռանանք աշխարհքիս զբազմանքներէն, շմաածենք ոչ աշխարհք մտնելը եւ ոչ զուակ սնուցանելը, զնենք մեր բոլոր ջանքը, միացընենք մեր բոլոր զօրութիւններն ուրիշներուն զուկընները կրթելու: Մեր ճարտարութեանը վրայ աւելցընենք աղօթք, եւ կենաց մարբութիւն, որպէս զի աւելի եւս Աստուծակ օգնութիւն գտնենք: Եւ զոհենք զմեզ մեր բոլոր կենաց մէջ այսպիսի մեծ գործողութեան մը. արդ ի՞նչ հաւանականութիւն կրնայ ըլլալ որ այսպիսի մարդիկ (դուն մերձեցուր ասիկայ կուսանքներու վրայ ալ) անոնց շափ յարմար ըլլան ուսուցանելու, որոնք աշխարհքիս մէջ կ'ապրին ընտանեաց հոգը վրանին, եւ ուրիշ հարիւրաւոր շահախնդրութիւններու զբաղած են: Իրաւցընէ աշխարհքս աննման է իր դատաստաններուն մէջ:

Բայց Գեւորդեան հի խոսակները . . . այն լաւատար (տիւր-տիւր) Գլխիւնէն ի՞նչ ի՞նչ հասկընան: Աւերն ըսածներնէս շատերն աս կուսանքներուն ալ ճշգիւ կը պատշաճին. այսու ամենայնիւ առանձին խօսք մ'ալ իրենց համար աւելցընեմ: Կ'ենթագրեմ նախ եւ առաջ, որ աղջկանց կրթութիւնը գեո

կուզես կանանց ձեռքը յանձնել: Աս պատճառաւ կը տեսնեմ որ, այն ընտանեաց մէջ, որոնք պարկեշտութիւն կը սիրեն, իրենց ազնկանցը քով դաստիարակութիւններ եւ վարժապետութիւններ կը գրուին. կը տեսնեմ որ, քանի մը կառավարութիւններ կը պարզեւեն մեզի գունդ գունդ վարժապետութիւններ ամէն տեսակէն ամէն որպիսութենէ. կը տեսնեմ նաեւ որ, աշխարհք կը յառաջացընէ տեսակ մը գիշեր — ցորեկով շքեղ դպրոցներ շնորհալից ակիմներու հակողութեամբը, որոնք որ Զվիցցերայէն, Անգղիայէն, Փարիզէն, եւ չեմ գիտեր ուրիշ որ կողմերէն իտալիա կը թափուին, եւ իրենց պաշտպաններուն հարցընելու ըլլաւ նէ, գիտութեան եւ կրթութելու հմտութեան ճշմարիտ զարմանալիքներն են: Արդ ուրեմն, կը հարցընեմ քեզի, ասոնք ալ այն Կլարկէն Կլարկէնէն չէն, թէպէտեւ իրենք ալ անոնց պէս կանայք են: Որպիսի երկրաւոր դէպք մը կամ աստղներու ազդեցութիւն մը ամէն Կլարկէն Կլարկէնէն տարեր՝ վաճառելու մէջ գոցեր է, ուր որ սորվեցընելու ուխտ ալ զնեն: Ի՞նչ պատճառաւ ան ամէն երկիրները, որոնք մեզի այն շքեղ դաստիարակութիւններն ալ կը խաւրեն, երբեք ուրիշ բան չեն խրկեր մեզի բայց եթէ այն Կլարկէն Կլարկէնէն կուսանքները: Արնա՞ս ասոր պատճառ մը տալ եթէ քու՝ թէեւ պատկառելի՛ խօսքիդ հեղինակութեանը շուրջը հաւատալ:

Բայց՝ յայտնի խօսելու համար, ասոնք անկրօն անձինքներու լրբութիւններ են, չէ թէ ծանր մտածողի խօսքեր: Աղէկ շիճանչնար՝ Բնչ է միանձնութիւն կոչուր, ով որ ասանկ կը վարուի իրենց նկատմամբ, եւ Բնչ է քրիստոնէայ կոչու մը, որ վանքն իրեն համաձայն շիտեաներ կրթութելու: Քրիստոնէայ կնոջ մը դրած կուսութեան հանգիստական ուխտը, այնչափ զինքը կը բարձրացընէ, որ շնորհաց ձեռքը գործիք մը կ'ըլլայ ամէն ընտրելագոյն գործողութիւններու: Երկրաւոր մայրութենէ Քրիստոսի սիրոյն համար հրաժարած ըլլալուն համար՝ Յիսուս կու տայ իրեն հոգեւոր մայրութիւն մը, որ անսահման արժէք ունի: Միանձնութիւն աշխարհքէս բաժնուած է, եւ աւելի աղէկ կը ծանչնայ անոր ունայնութիւնը, իր կեանքը մաքուր է, եւ մաքրութեան հոտ կը բուրէ ուր որ կը գուշի. իր սիրտն անզազար կը սնանի սուրբ եւ երկնային յօժարութիւններով, եւ նոյն յօժարութիւնները զիւրաւ ուրիշին կը հաղորդէ. մշտնջենաւոր յարաբերութիւնը, որ ունի Աստուծոյ հետ՝ աղօթքով եւ բարեպաշտութեան կրթութիւններով, իր բոլոր գործողութիւններուն վրայ օժտութիւն մ'եւ գերբնական շնորհք մը կը հեղու: Մարդկային գիտութեանց սկզբունքներն որ սորված է, իր վրայ բնութեան մէկ գործքը չեն, այլ շնորհաց, վասն զի աս է իր դրած վախճանը, սկիզբը՝ ուստի կը շարժի, եւ առաքիլութիւնները որ անոր կը զուգընթանան: Օրիորդ մը, որ

դեռ աշխարհքէս ապականած չէ, բարեպաշտութեան ազնուական զգացմունք մ'ունի, կը զգայ այն երկնային զեփուռը, առաքինութեան անուշահոտութեանց մէջ կը սփոփի, եւ իր դաստիարակուհին իրրեւ իր Աստուծոյն հարսը յարգելով, մեծ դիւրութեամբ անոր տուած կրթութիւնները կ'ընդունի:

Եւ ասոր հարկաւորութիւն ալ ունի. ով որ բոլորովին աշխարհքիս անտեղեակ չէ նէ, դիտած է, որ թէպէտ պատանին աւելի ծանր վտանգներու մէջ կ'իյնայ, բայց քիչ մը ուշ. իսկ աղջիկը՝ գրեթէ առաջին գոյութենէն: Ունայնասիրութիւնն եւ աշխարհասիրութիւնն իրեն անանկ բնածին է, որ հազիւ թէ կենաց աշքը կը բանայ, անմիջապէս կ'ուզէ ինք զինքը ցուցնել եւ հաճոյ ըլլալ: Տնական կենաց մէջ հազիւ թէ ճշմարտապէս քրիստոնեայ եւ խիստ զուշաւոր մայրերը կրնան այն վտանգաւոր յօժարութիւնը քիչ մը զսպել. ինչու որ՝ աշխարհքիս մէջ ամէն բան նոյն յօժարութիւնն աւելի հրապուրելու կը նայի: Ուրիշ աղջիկներէն եւ շարագոյն եւս՝ հասակնին առած կանանցմէ լսած խօսակցութիւնները՝ հիմակուան ատենս ուրիշ բանի վրայ չեն, բայց եթէ հապուելու կապուելու, զարգարանքի, նորածեւութեան, գեղեցկութեան, աշխարհասիրութեան վրայ. տեսած օրինակները, շոսայլութեան, փառաւորութեան, զարգարանքի, շքեղութեան վրայ են. շողորթութիւնը որ կ'ընդունի կամ տունը յաճախողներէն, եւ կամ տանն ընտանիներէն, երբեք չեն վերջանար. նոյն իսկ անէն դուրս ելլելու ատեն՝ զարգարուելու հարկաւորութիւնն ասիկայ անհրաժարելի բան մը կ'ընէ: Այս ամենայն՝ իր վրայ այնպիսի մոլեգնութիւն մը ծնանի հաճոյ ըլլալու, գեղեցկանալու եւ զարգարուելու, որ անհաւատալի կ'երեւար, թէ որ գրեթէ ամէն ընտանեաց մէջ, վաղահաս օրինակները չունենայինք:

Արդ՝ գիտնալու բանն աս է, (երանի թէ ամէն մայրեր միտ գնէին) որ աս կիրքէն յառաջ կու գան ամէն կարելի եւ մեծագոյն վտանգները՝ նախ աղջկան, եւ ետքը կնոջ: Եթէ աշխարհքիս սերը կը մտնէ մէյմը այն սրտերուն մէջ եւ կը գրաւէ, ալ անկից ետքը իմաստուն կրթութեան վրայ ոչետք չէ մտածել: Ալ իր գլուխն երբեք աստուածապաշտութեան շխար, երբեք Եկեղեցւոյ եւ Խորհուրդներու սէր չ'ունենար, երբեք առաքինութիւն մը չիտանար: Սորված ուսմունքը կը սորվի որպէս զի՝ աւելի եւս երեւնայ, գիշեր ցորեկ ինք զինքը կը կորսնցնէ իր մարմինը հոգալու, գէմքը պաճուճելու, զարգարուելու, գեղեցկանալու, մօրը վրայ կը խօսուռի, հօրը դէմ կը արանջէ թէ գոհ չեն ըներ իր ամէն ունայնասիրութիւնները: Ասոնք աս հասակին մէջն են, ապագային մէջ շատ տարբեր յանցաւորութիւններ կը պատահին: Աշխարհք, որ շատ խորամանկ է ուրիշին ակար կողմը ծանշ-

նալու մէջ, կը տանի զինքը ուր որ ուզէ, թէ փաղաքը չեւով, թէ սուտակասպասութեամբ եւ երեսպաշտութեամբ. ի սկզբան կը փորձէ զինքը խեղ զուար մ'ընելու, եւ ետքը՝ ժամանակին՝ անհաւատարիմ ամուսին մ'եւ անհոգ մայր մը, եւ Աստուած տայ, որ հրապարակական գայթակղութիւն մ'ալ չըլլայ: Ոչ բարեպաշտութենէ, որուն երբեք ճաշակն առած չէ, եւ ոչ կրօնէ, զորն որ վեր ի վերոյ եւ արտաքին ունակութեամբ միայն կը ճանչնայ, զօրութիւն մը կը ստանայ հարկաւոր եղած ատեն հրապարանքներու դէմ դնելու: Թէ մէկը մտադիր աչքով դիտէ այնչափ երիտասարդուհիները, որ այսպիսի եւք մ'ունեցեր են, դաղանի պատճառն աս կը դտնէ, որ ի սկզբան ասոնց վրայ ուրիշ բան չէր տեսներ, բայց եթէ քիչ մ'ունայնութիւն եւ ~~քիչ~~ մ'ալ աշխարհային սէր:

Արդ՝ այս ամենայն ամենաճանր շարիքներուն ուրիշ աւելի յարմար, աւելի արմատական, ըսեմ նաեւ, աւելի քաղցր դարման մը չկայ բայց եթէ՝ վանք: Ասիկայ կը պահէ օրիորդն ընտանեաց, ընդոճիներու ու արտաքիններու վտանգներէն, եւ իրենց առջեւ բոլորովին ասոնց հակառակ օրինակներ ու գործքեր կը դնէ: Վանքի մէջ տարիներով հագուելու ունայնութիւնը ճարակ չի գտներ, որովհետեւ՝ ինչ որ ըլլայ՝ հագուստով կը շատանայ: Նոյն միջոցին մէջ զօրութիւն մը կը ստանան իր վրայ քրիստոնէական սկզբունքները, որ մինակ ազգու են զինքը զսպելու: Խօսքէ աւելի զինք կը հաստատեն իր դաստիարակուհիներուն, իր ընկերներուն օրինակները, այնպէս որ՝ արդեամբ վախճանին կը հասնուի: Եւ որն որ աւելի մեծ է՝ ամենայն քաղցրութեամբ: Հոն ուրիշ այնչափ օրիորդաց ընկերակցութիւնն այնպիսի սիրոյ կապ մը յառաջ կը բերէ, որ խորաններու հովանաւորութեան տակ հաստատուած ըլլալով՝ ան ժամանակներն եւ գուցէ բոլոր կենաց մէջ ամենէն քաղցրը, ամենէն անկեղծը կ'ըլլայ: Կարգը որ կը պահուի հասարակութեան մէջ հազար անգամ իր սեպհական կամքը կտարել կու տայ առանց գժուարութիւն մը զգալու, վասն զի կը տեսնէ, թէ իր ընկերակիցներն ալ նոյնը կ'ընեն: Ընթերցմունքներու շարունակութիւնը զբաղեալ կենաց ունակութիւն մը կու տայ, եւ աստուածապաշտութեան քաղցրութիւնը, սակայ ընդունած Խորհուրդներուն շնորհքը, պատշաճաւոր կրթութիւնն եւ կուսանաց անկեղծ վստահութիւնն ամէն առաքինութեանց սերմանքն այն սրտերուն մէջ կը բուսցընեն կը բեղմնաւորեն: Ստոյգ է որ, աս ամէն ջանքը զինքն ազգային համար անմեղանշական չեն ըներ, ստոյգ է նաեւ որ կ'ունենայ միշտ այն խղճալի ազատութիւնը միտքը դարձնելու եւ ճամբէ դուրս ելլելու. բայց միանգամայն ստոյգ է, թէ անարատագոյն ամուսիններն, իմաստնագոյն ընտանեաց մայրերը, մեծարոյ աիկիներն, միշտ, ինչպէս փորձը կը ցուցընէ, վանքերէն կ'ելլեն:

Կանանց մէկ տեսակը միայն, ամօթով պետք է խոստովանիլ վանքերէն չ'ելլեր: Չ'ելլեր խառնասէր կինը, չ'ելլեր հայրենասէր կինը, չ'ելլեր դրօշներ բացող, Խաալիսայի ազնուական գատին համար ցոյցեր ընող, խօսող, ատենարանող, ստորագրութիւն ժողովող կինը: Բայց ի՞նչ ընելու է: Ամէն ազգութիւն երկրիս վրայ չ'ունեցուիր: Եւ եթէ կը գտնուին ամանք որ աս տեսակը կը սիրեն քան թէ մէկալը, թող շուսահատին, վասն զի աշխարհքս իր հիմակուան առօրեայ նորածելութեան մէջ, առատութեամբ պսպիսիներն իրենց կ'ընծայէ, միայն թէ ետքէն շտրանջան, թէ հայրենեաց ազատութիւնն այնչափ պաշտպանողներուն՝ կը պարտաւորին նաեւ անձնական ազատութիւն մ'ալ տալու:

Գ. Աերջապէս տղոց կրթութեան զբաղող կրօնաւորներուն եւ կուսանքներուն դէմ աս կը զբուցուի թէ ասն+աշխարհ+ութեանն հոյը յեռեքնէն կ'անելն, եւ ի՞նչ կը դիտեցնէն որդոց երէնց ծնողոցը վրայ: Երկու՝ իրացընէ տղայական դժուարութիւններ, պսու ամենայնիւ թեթեւ գլուխներու քիչ մը մտածել կու տան: Բայց առջինին նկատմամբ կը հարցընէ՞՞ քեզի, աս կրօնաւորներն եւ կուսանքներն ուստի՞ կ'առնուին: Երկինքէն կը թափուին թէ ընկերութեան մէջէն կ'առնուին: Եթէ ուրիշներուն նման քաղաքացիներ են, մեր գաւառակիցիներն են, մեր եղբայրները, մեր քոյրերն են, որ աս պաշտօնին սահմանուեր են. ի՞նչ կ'ընէ քեզի, ի՞նչ կ'ընէ արդար եւ անկողմնակալ կառավարութեան մը, եթէ այն դրամն որ ուսուցիչներուն վարձք կը արուի, աւելի կրօնաւոր ուսուցիչներուն երթայ՝ քան թէ աշխարհական ուսուցիչներուն: Ամէնքն ալ Տէրութեան քաղաքացիները չ'են մի, որ պաշտօնին կը կատարեն եւ թողակնին կ'ընդունին: Գուցէ քաղաքացւոյ իրաւունքը կը կորսնցընեն սեւ կամ գորշադոյն հագուելնուն համար, կամ թէ ուրիշներն իրենցմէ աւելի արտօնութիւն մը կը ստանան կապոյտ կամ ծիրանեզոյն հագուելնուն համար: Ի՞նչ այլանդակութիւններ են ասոնք: Խնամատ ատէրութիւն մը շատ աւելի փոյթ պետք էր ունենալ, որ կրօնաւորները յառաջնութիւն ունենային, վասն զի ասոնց համեստութեանը վրայ անհամեմատ աւելի ապահովութիւն կ'ունենար, եւ միանգամայն հասարակաց դանձին մեծ խնայութեամբ զիրենք կը պահպանէր:

Մէկալ գիմարութիւնն է, թէ կրօնաւորները կը պաղեցընեն որդւոց գութն իրենց ծնողացը վրայ, որպէս զի իրենց քաշեն: Եթէ աս դժուարութիւնը ծանրապլուխ անձինքներէ յառաջ բերուէր, կարելի էր ծանրութեամբ ալ պատասխանը տալ, վասն զի ասիկայ այնչափ սուտ է, որչափ ճշմարիտ է թէ կրօնական կրթութիւնը հողւոց վրայ բոլորովին իրենց պարտքերուն սկզբունքները անկեղէն՝ եւ զանոնք արմատէն զօրացընելէն ետքը, առանձին եղանակաւ

ծնողաց նկատմամբ ունեցած պարտքերնուն վրայ կանդ կ'առնէ. աս փաստը կրնար հաստատուիլ փորձով, եւ անթիւ աղոց ու աղջկանց օրինակովը, որոնք որ ի սկզբան տներնուն մէջ, ոչ մօրերնուն եւ ոչ հօրերնուն մօիկ կ'ընէին, քանի մ'ամիս կրթութիւն առնելէն ետքը մեծ յարգութեամբ եւ սիրով անոնց կը մերձենային. բայց որովհետեւ աս դժուարութիւնն ըստ մեծի մասին խել մ'անհանձարութիւններու վրայ հիմնուած է, զորոնք, կան ծնողք եւ գլխաւորաբար անզոյշ մայրեր, որ մեծ քանի տեղ կը դնեն, ուրիշ եղանակաւ՝ ասանկ պատասխան կու տամ: Աս ծնողքերը կը տեսնեն որ աղարնին երբ որ սյցելութեան կու դան, ալ չեն տար այն անվերջանալի համբուրիկները, ինչպէս յառաջագոյն կ'ընէին, եւ չեն մտածեր թէ առած կրթութիւնին զիրենք լուազոյն ըրեր է, եւ թէ այն աւելորդ ընտանութեան վրայ, որն որ կրթութեան զօրութիւնը կը տկարացընէ, յարգութիւն մ'եկեր է, որ այնչափ հարկաւոր է ծնողաց նկատմամբ, որոնք որ օր մընոյն զուկըներնուն պիտ'որ առաջնորդեն: Երբեմն նաեւ կը նեղուին ու կը խռովին, որ ամէն սուրհանդակով թուղթ չեն ընդունիր, եւ ասիկայ սիրոյ պակասութիւն մը կը համարին, եւ չեն գիտեր թէ ասիկայ մանկական թեթեւութենէ յառաջ կու գայ, որն որ չ'ուզեր ուսման եւ զբաղման աշխատութեանց վրայ թուղթ գրելն ալ աւելցընել: Կան նաեւ ծնողք որոնք կը կասկածին կը խրոչին, երբ կը տեսնեն որ որդի մը կամ դուստր մը քանի մ'արցունք կը թափէ վարժարանէն կամ վանքէն բաժնուած ատենը, եւ խելքերնին չիհասնիր թէ ինչպէս ծնողաց քով մնալն ուրիշ որ եւ իցէ զգածման շխաղթեր: Բայց աս խրոչիլը մարդկային սիրտը չճանչնալէն կը ծնանի: Չեն իմանաչ այն անպատմելի քաղցրութիւնը որ ունին մանկութեան ընկերակիցները, առաջին ուսուցիչները, մինչեւ նաեւ ընտանուած տեղերուն դպրոցներուն, մատուաներուն նիւթական բաները, որոնք ամէնքն ալ քաղցր ակորձակներու յիշատակներն են. մէկ խօսքով կը տրտնջեն որ զուակնին այնչափ աղէկ սիրտ ունին, որ չեն կրնար շուտով մտնալ այն ամէն բարիքները, որ Աստուած քրիստոնէական կրթութեան միջոցովն իրենց շնորհեր է: Բայց բաւական ըլլայ այսչափ աս դժուարութիւններու վրայ եւ մեզ հաստատուն թէ դեռ բուրովին անօգուտ չեն կրթելու մէջ կրօնաւորները, եւ, թէ Աստուած պահէր այն լուսիւնը:

Ուղղափառ

Եկեղեցւոյ համաձայն զգալու կանոններ :

Մինչեւ հիմայ քննեցինք խօսեցանք աշխարհքիս վրայ տարածուած մոլորական սկզբունքներու գլխաւորներուն վրայ եւ տեսանք անոնց ստուծիւնը : Հիմայ զգաստ ընթերցողը, որուն սիրան ուղիղ մտքով հաւատալ եւ սրբութեամբ գործել կը բաղձայ, հետեւեալ քանի մը թղթերու մէջ՝ ինք զինքը նոյն մոլորական սկզբունքներէն անարատ պահելու համար ապահով միջոցները կը գտնէ : Արդ՝ բաղձալի բան մըն էր ունենալ, կ'ուզէի ըսել, գրեթէ դրական կանոն մը զգալու եւ խօսելու եղանակին վրայ, որով բոլոր հաւատքն ու բարեպաշտութիւնը ցուցուի. զգալու, վասն զի՝ թէպէտեւ հերետիկոս եւ հաւատքէ օտար չէ, բայց եթէ անիկա՝ որ յամառութեամբ ճանչցուած մոլորութեան մէջ պինդ կը մնայ, այսու ամենայնիւ կան այլ եւ այլ մտածելու եղանակներ, որոնք որ կատարելապէս հաւատոյ համաձայն չըլլալուն համար, նոյնը հոգւոյն մէջ կը մթնցընեն եւ մշուշով կը պատեն. խօսելու, վասն զի՝ ինչպէս Առաքեալը կը խրատէ, խիստ մտադրութեան արժանի է ճշդութիւնը հաւատոյ վրայ խօսելու մէջ, որպէս զի միանգամայն ուրիշներուն առիթ չտրուի ծուռ զգածմունքներ ունենալու : Արդ՝ աս վերջին մասը կատարելու համար, կարծեմ թէ ամենէն աղէկն ան է Ս. Իգնատիոս Լոյոլայի քանի մը համառօտ խօսքերը հոստեղա յիշել : Աս հօշակաւոր սուրբն այնպիսի ատեն մ'աշխարհքիս վրայ կ'ապրէր, երբ հաւատոյ դէմ փոթորիկներն ու աղմուկները կը տիրէին, ուստի կը սորվեցընէր յայտնի բառերով թէ ինչպէս պէտք է զգալ եւ խօսիլ, այսինքն, թէ ինչ վախճան աչքին առջեւը պիտ'որ ունենայ անիկա՝ որն որ իր հաւատքը կը սիրէ : Ինչու որ՝ զարմանալի բան մըն է, թէ ինչպէս այն խրատները չէ թէ մինակ մեզի ան ժպտերը կը ցուցընեն, որոնցմէ պէտք է հեռանանք, հապա նաեւ վերջին խօսքերը յայտնապէս առջեւնիս կը դնեն այն զաղափարները, որոնցմով պարզ եւ անկեղծութեամբ ուղղափառ զգացմունքները կը յայտնուին. եւ ասոնք երեք դար ալ ետքը անանկ նոյն ճշմարիտ եւ ազդու խրատներն են, եւ ստուգիւ դժուարին է աւելի յարմարն եւ պատշաճաւորը գտնել մեր ժամանակին պիտոյիցը համեմատ : Աս պատճառաւ եւ ալ ուրիշ բան չեմ տեսներ ընելու, բայց եթէ նոյնքը բառ առ բառ յիշեցընել, եւ ամենուն դիւրիմանալի ընելու համար քանի մը մեկնութիւններ վրան աւելցընել :

Ամեն բանէն յառաջ ուղղափառապէս զգալու համար,

յւղ սէրը, անոր պատկին ամենէն պայծառ եւ լուսաւոր գոհա-
 րը, հաւատոյ անեղծ փառքը, եւ աստուածային զառին անա-
 րատ հարսերը: Այսպէս կուսուծեան վիճակն ալ ըստ ինքեան
 գերագոյն եւ բարձրագոյն կը համարի քան ամուսնութեան վի-
 ճակը, ասիկայ արդէն Տրիգենտեան ժողովքին մէջ սահմանուած
 է: Ասով թէպէտ չ'ուզէր ըսել թէ ամուսնական վիճակը սուրբ
 եւ բարի չէ, այլ թէ ասիկայ կուսուծեան վիճակէն շատ վար է:
 Ապա ուրեմն այնչափ ուղղափառական չէ անոր հոգին, ով որ
 միշտ դարձի մէջին գտնուելու եւ լուսաւոր գլխի գործը վրայ
 կը խնայ, ով որ ուրիշ երջանկութիւն մը չիճանչնար բայց
 եթէ է աշխարհքիս վրայ տեղաւորուիլ. ով որ ամէն տեսակ պատ-
 ճառ անքննելու եւ ստուծեամբ կրօնաւորական վիճակի բողոճա-
 ցողներուն խելք կը դարձնէ, նոյն վիճակը մտնել ուղղներուն
 առջեւը հազարումէկ դժուարութիւններ կը հանէ:

Կրօնագրութիւն իմնուելու հետ մի քանի քիչ ինքնու-
 նաեւ իրենց անորոշութիւն, զգուշութիւն, զգուշացում, հնա-
 զանութիւն գլխաւոր, որն որ ինչ որ քանակն է նաեւ անորի բարի
 գործիքներուն վրայ, որով իմաստագործութիւնն ուրեւ զգուշութիւն
 ինչ իմաստագործութիւն: Եւ ասիկայ շատ պատշաճաւոր բան է. ինչու
 որ՝ կրօնաւորական միտքանութեան մը մէջ մտնելն անոր հա-
 մար բարձրագոյն բան է, վասն զի հոն պայտիսի ուխտեր կը
 գրուին. աղքատութիւնը՝ մեր աստուածային փրկիչն աշխարհք
 եկած օրէն սկսաւ հրատարակել, եւ ետքէն իր առաջին քա-
 ռոզութեանը մէջ բարձրարարառ քարոզեց. Երանելի զգուշաց
 հոգուս. ողջախոհութիւնը՝ այն մեծ գերագանցութիւնն է,
 որ ամէն մարդ չի հասկընար. Ոչ միայն իմնութիւնն է, այլ
 բանի. հնազանդութիւնը՝ որ անձնական կամքը բոլորովն ու-
 բանալն է. Ուրեմն զի զանազան, որպէս զի Աստուծոյ կամքը կա-
 տարելուն ապահովութիւնն ունենայ, որ մինակ ամենէն կա-
 տարեալն է: Իսկ ան գործքերը, որ կամաւոր՝ բայց պարտաւ-
 որիչ չեն, անոնք են որոնք յառատութեան սրտի կ'ըլլան եւ
 որոնց մէջ օրէ օր յառաջանալու խրատ արուած է, ինչպէս՝
 արդարութեան ծարաւ մ'ունենալը, որն որ երանութեան աղ-
 բիւրն է: Երկնաւոր Հօր կատարելութեանը նմանող ըլլալը,
 որուն զմեզ յորդորեց նոյն ինքն Յիսուս Քրիստոս: Իրաւ է՝
 որ աշխարհքիս որդիքը չեն իմանար առ ամէն ճշմարտութիւն-
 ները, բայց պատճառն ալ յայտնի է, վասն զի ուղղափառ ե-
 կեղեցւոյ հոգին ալ չունին:

Ասոնցմէ զատ պարտ է գլխաւոր յարգել որքոյն իմաստագ-
 ւորը, որքոյն իմաստագործութիւնը, զիքիւն օգնութեան իմնելը,
 Եթէ զիքիւն իմաստագործութիւնը, զիքիւն իմաստագործութիւնը,
 Եթէ զիքիւն իմաստագործութիւնը, յարգել իմաստագործութիւնը,
 Եթէ զիքիւն իմաստագործութիւնը, յարգել իմաստագործութիւնը:
 Սուրբերն եւ իրենց մասունքները պատուելը, ներքոյութիւններուն եւ յորեւեան-
 ներուն շնորհքներն ու ազգեցութիւններն ընդունիլը, կ'ըսեն

ոմանք, աղէկ է, անցնի, վասն զի մեր սուրբ Հաւատքին վար-
 դապետութիւնն է, թէ սուրբերը օգնութեան կանչելը բա-
 րեպաշտական է, ներողութիւններն ստանալը օգտակար է,
 բայց այնչափ ուրիշ բաներ... Ասանկ կրնայ պատասխան
 տալ անոնցմէ մէկը, որոնք այնչափ փիլիսոփայութիւն խոթեր
 են գլուխներնուն մէջ որ ալ ամենեւին բարեպաշտական բան
 մը մտնելու տեղ չէ մնացեր: Բայց անկեղծ ուղղափառ մը
 երբեք ասանկ չիմտածեր. ինչու որ՝ դիտէ թէ ամէն ծէսերն
 ու սովորութիւնները, որոնց Հաւանած է ու կը յառաջացընէ
 Սուրբ Եկեղեցին, ամէնքն ալ Քրիստոսի Հոգւոյն անսխալ
 ազգեցութեամբը դրուած բաներ են, եւ եթէ նաեւ ինք օ-
 գուան տեսնելու չըլլայ այսու ամենայնիւ կը Հաւատայ որ օ-
 գուան ու բարիքները պէտք է ըլլան, վասն զի անանկ կ'ըն-
 դունի Սուրբ Եկեղեցին: Եւ իրացընէ՝ օրինակի Համար Եկե-
 ղեցիներու «յիւլ-իւլ-ն» ինչ է, բայց եթէ երթալ մեծա-
 բել Սուրբերուն եւ Մարտիրոսներուն Գերեզմանը, եւ որպէս
 զի իրենց ածիւններուն տեսութեամբը բորբոքինք իրենց նմա-
 նող ըլլալու: Ասկից աւելի ինչ ազգուրան կրնայ ըլլալ, սր-
 տերնուս մէջ կատարելութեան վեհ զգածմունքը շարժելու:
 Սուրբ տեղերու պաշտօնութիւններն ուրիշ բան չեն բայց եթէ
 վեհանձն մահացուցում մը, որ կը կատարուէր կենդանի Հաւա-
 տոյ ժամանակները զԱստուած, Սուրբ Աստուածածինն եւ Սուր-
 բերը պատուելու, եւ աս միջոցով սրբացընելու Համար այն
 աշխարհային հոգին, որ կը տիրէր նոյն ասպետական դարե-
 րուն մէջ: Իսկ խաչ-իւրնէրը, եթէ իրենց գործողութիւննե-
 րուն վախճանին նայելու ըլլանք, սուրբ էին, որովհետեւ բա-
 նը քրիստոսնեայ ժողովուրդն անօրէնութեան ձեռքէն ազա-
 տել էր, որն որ բոլոր Եւրոպայի վրայ ալ ազգեցութիւն ու-
 նէր, եւ եթէ հոգեւոր նպատակներուն նայինք, որ անոնց
 նկատմամբ արուեցան, ան ատենը բարեգործութեան փոփո-
 խում մըն էր, ինչպէս որ ան ժամանակուան պարագաներն
 եւ հարկաւորութիւնը կը պահանջէին: Մինչեւ վառուած մո-
 ժէրը սուրբ տաճարներու մէջ շատ նշանակութիւններ ունին:
 Ինչպէս հին օրէնքին մէջ ողջակեզներ կը զոհուէին, եւ ու-
 րիշ ազգերուն մէջ անասնոց սպաննութիւններ կ'ըլլային Աս-
 տուածութիւնը պատուելու Համար, այսպէս ուղղափառն ալ
 կը վառէ այն մոմեղէնները, որպէս զի նշանակուի, որ ե-
 թէ հարկ ըլլայ, Աստուծոյ առջին ինք զինքը զոհելու պատ-
 րաստ է ի հոտ անուշից: Ասկից բարձրագոյն ինչ մտածու-
 թիւն կրնայ ըլլալ: Աս ամէն գործքերն ի գործ կը դնէին մեր
 նախնիները, որոնց՝ որչափ սաստիկ էին կիրքերը, այնչափ՝ եւ
 աւելի եւս կենդանի էր Հաւատքնին, բայց շատերը աս բանե-
 րը գրեթէ չեն իմանար, եւ ոչ ալ դիւրաւ կը նշմարեն հո-
 գին, որով որ Եկեղեցին զանոնք կը յառաջացընէ, բայց՝ ուղ-

1 Stazione.

խիստ հարկաւոր է, եւ, ըսենք այսպէս, մարմինն է, որով եւ որուն միջնորդութեամբը՝ արտաքին երկրպագութիւնը կը կատարուի եւ կը յայանուի: Բրկարար գրգիռ մըն է որ հաստացեալները կը յորդորէ գործքով կատարելու, կենդանի գպրոցն է, որուն մէջ կը սորվուի, թէ ինչպէս զԱստուած պէտք է յարգել, ուստի նոյնն անարգելը, առ ամէն օգուտներն անարգել է: Աս գլխոյ կը վերաբերին այն ամէն ուրիշ առարկաները, որ մեր յարգութեանն արժանի են, ինչպէս միտաւնները, վարդարանները, հանդերձները, գառն Աստուծոյները, օրհնած մտմբը եւ նմանները: Ինչու որ՝ թէպէտեւ հարկաւոր չէ որ, ամէնքն ալ գործածուին փրկութեան հասնելու համար, բայց շատ օգտակար է զոնէ մէկ քանին գործածելը, եւ պէտք չէ անարգել եւ ոչ մէկը, վասն զի երբ որ Եկեղեցին զանոնք ծանչցեր եւ ընդուներ է, սողոյ է որ, չեն կրնար օգտակար ըլլալ: Եւ իրացընէ՝ եթէ ուղղափառ Եկեղեցւոյ մէջ անշարժ կը մնայ սուրբ պատկերներուն պաշտօնը, ինչու համար պիտի անարգուի, ով որ սիրով կը պահպանէ միտալ մը կամ վարդարան մը, որն որ կը յիշեցընէ իրեն Աստուծոյ Մայրը, պաշտպան սուրբ մը, կամ զնոյն ինքն Յիսուս: Եթէ բարեպաշտական գործք մըն է զստահութիւնը Սուրբ Կուսին եւ սրբոց աղօթքին վրայ, ինչպէս կրնայ դատապարտուիլ Հանդերձը կամ ուրիշ ինչ որ ըլլայ նշան մը, որն որ զմեզ աւելի գերազոյն եղանակաւ իրենց պատուոյն ընծայուած հրատարակելէն ետքը, մեր վրաց կը տածէ այն ցանկալի զստահութիւնը: Արջպակէս եթէ քահանային օրհնութիւնն Եկեղեցւոյ մէջ արժէք չունեցող բան չէ նէ, ինչու ուրեմն յարգ պիտի չունենայ իրմէ օրհնուած առարկան: Սրբուհի Թերեզիա մեծ եռանդով մը կը զրուցէր, թէ յօտարակամ հազար անգամ կ'ուզէր մեռնիլ Սուրբ Եկեղեցւոյ ամենափոքր արարողութեան պաշտպանութեանն եւ պատուոյն համար. յայանի է թէ Յիսուսի հոգին իր վրան էր:

Արջպակէս ուղղափառական հոգին կ'ուզէ որ այնպէս չէր իւր յարստն սննդանէ այն ախն բաներուն, որ Սուրբ Եկեղեցին իւր հրճայէ, փնչիւ պարտաւոր ըլլանէ՝ սեղի պարտաւորութիւն չունանէ պարտաւորութիւն, քան թէ հալաւալիւն հաւար: Աս աղէպօրով սերն առ Եկեղեցին փորձաբարն է, որուն շփուելով կ'իմացուի թէ ով է ուղղափառը. ուստի Սուրբն ասիկայ մեծապէս կը յանձնէ: Նոյնպէս Եկեղեցւոյ պաշտպանութեանը համար պատճառներ փնտաւելու եւ գտնելու պատրաստ ըլլալը կը ցուցընէ այնպիսի անձին գութը՝ որ ունի Եկեղեցւոյ վրայ, ինչպէս որ անգաղար Եկեղեցւոյ դէմ լարողած ըլլալն ալ, որն որ ոմանց յատկութիւնն է, կը ցուցընէ, թէ այնպիսիներուն սիրան սրչափ օտար է:

Մանաւանդ թէ՛ Եկեղեցւոյ վրայ ունեցած սերբերնու համար՝ պէտք է ինք յօտարապէս սննդանէ սիրելու նախ մը

հարաք է- վերնագոյնէրը, է- գ-վիւ- ս-ր- ուր խորիւն է, իրենց հրամաններն է- իրենց յանձնարարութիւնները: Հերետիկոսական սկիզբը՝ ապստամբական սկիզբ մըն է նախ Եկեղեցւոյ ետքը ամեն օրինաւոր իշխանութեան դէմ: Ասոր ներհակ ուղղափառութեան սկիզբը՝ հպատակութեան սկիզբն է Եկեղեցւոյ եւ ետքը ամեն օրինաւոր իշխանութեան: Ասկից շուրջը ըսել թէ՛ պէտք է մասնակից ըլլալ վերնագոյններուն խորհուրդներուն եւ հրամաններուն երբ անիրաւ եւ աւելի եւս Եկեղեցւոյ հակառակ են, ինչու որ ասկից իրենց յանցանացը գործակից ըլլալ է. այլ կ'ուզէ ըսել, թէ աս դէպքերէն զատ՝ ամեն բանի մէջ, որ մեզք չէ, իրենց վրայ Աստուծո՛ւ աւանգուած իշխանութիւնը ճանշնալով եւ զանկից յարգելու համար, աւելի յօժարութիւն կ'ունենանք գիտնելու պաշտպանելու, արգարացընելու, եւ իրենց կողմն ելլելու քան թէ իրենց հակառակելու, վար զարնելու, եւ իրենց դիմագրութիւն ընելու: Թէ աս կանոնը պահուելու ըլլար, կը զսպուէր ու կը ճնշուէր արդեօք աս մեր դարուս ահագին հրէշը, ապստամբութեան հողին, որ կ'այրէ կ'ապականէ այնչափ անչափ սրտեր, եւ ընկերութեան մէջ պսպիտի ցաւալից անկարգութիւններ կը պատճառէ: Արդ նոյն Սուրբին հետ պէտք է աս խորհրդածութիւնն ընել, որ այս յանցաւոր հողին չէ թէ միայն քաղաքականութեան եւ կարգի հակառակ է, այլ նաեւ հաւատոյ եւ կրօնի:

Ի վախճանի, ուղղափառ հազւոյ յատկութիւնն է (եւ աս խորհրդածութիւնը գլխաւորաբար եկեղեցականներուն շատ համաձայն է), Բէ՛ զ-վիւ-ր- Բէ՛ Գր-տան Բէ՛ Սիւլ-տաթիլի-տան վարդապետութիւնն: Եւ ասոր երկու պատճառ կը նշանակէ: Նախ որ, ինչպէ՛ս՝ Ս. Երեմի-տան, Ս. Օգոստինոսի, Ս. Գրիգորի դէ-վարդապետութիւնն սեպտիման է գիւն ծառայել է- Աստուծոյ սիրը յառաջնընել, սոսնի՛ւլ Սիւլ-տաթիլի-տաններուն, ինչպէ՛ս՝ Ս. Բն-վիւ-ր-տան, Ս. Բն-վիւ-ր-տան, է- վիւ-ր-տան Վարդապետին, է- ոյն, յաթիւ-թիւնն է, սահմանել, բացարդել, է- զ-լարդանել գր-տանութեան հարկաւոր եղ-ծ բաները, Բր ծառանութիւնն իւրա-թիւնն է- է-թիւ-թիւնն պե՛տ պարզաւոր եղանակ- իւր Բաց ա-կից՝ սիւլ-տաթիլի-տանները ծառանակա յիտնագոյն ըլլալով, չէ թէ գոյն սուրբ Գիւրգը, է- իրենց-ձե սոսնիւ Սուրբ հարց է- վարդապետոյ գր-տաններն իրենց զին-թիւնն ի՛տանին, հարա սր-տին իրեն+ սոսնա-ծոյնն զգր-թիւ-թիւնն լուսաւորա-ծո, է- զոյ-ծառ-ցո-ծ ըլլալով՝ Սուրբ Մայր Եկեղեցւոյ իմաններն ալ, ծա-լովներն ալ, է- սահմանար-թիւններն ալ ի՛նչ գործ-ծին: Աս ազգարարութիւնը պէտք էր այն անզգոյշներուն աչքը բա-նալ, որոնք ուրիշ բան չեն շնչեր, բայց եթէ պղատանակա-նութիւն եւ փիլիսոփայութիւն, եւ ուրիշ բան գովել չեն գիտեր եթէ ոչ հայրերն եւ մայրերը, բայց ասկից ոչ այն-չափ Հարց սիրոյն համար է, որչափ Սկզբապիկեանց դէմ ու-

նեցած ատելութեան համար: Աս բանիս մէջ համաձայն կ'երթան Հերետիկոսներուն հետ, որոնք որ եւ ոչ իսկ Սկոլաստիկեանց անունը կրնան լսել:

Ուրիշ շատ բաներ կային հոս տեղս՝ սա նկատմամբ աւելցընելու, բայց Սուրբին նշանակածներն արդէն բաւական են անոնց, որոնք որ անկեղծութեամբ ճշմարտութիւնը կը սիրեն: Բայց ամէնքն ալ սա մէկ բանի մէջ կ'ամփոփուին, որ է սրտի բորբոքմամբ սիրել, եւ խորունկ մեծարանքով Սուրբ Եկեղեցին յարգել, անոր հետ սերտիւ միացած՝ եւ անոր կատարելապէս հպատակ ըլլալ: Եւ սա միայն է, որ հոստեղս վերջապէս կ'ուզէի ընթերցողին սրտին մէջ խորապէս դրոշմել, ինչու որ հիմակուան ատենս սա միայն է ամենահարկաւոր խորհուրդը, որ կրնայ տրուիլ:

Եկեղեցւոյ սիրոյն մէջ կը բովանդակի հպատակութիւնն առ Աստուած, վասն զի ինք՝ իր ամէն կամաց յայտնութիւնը մեր նկատմամբ Եկեղեցւոյ մէջ ամփոփեց: Աստուած մեզմէ ուրիշ հաւատք չի պահանջեր, բայց եթէ ինչ որ Եկեղեցին մեր առջեւը կը դնէ, եւ ոչ ուրիշ պատուիրաններ, բայց եթէ ինչ որ Եկեղեցին կը պատուիրէ, չուզեր ուրիշ մեծարանք, բայց եթէ ինչ որ Եկեղեցին մեր լեզուին վրայ կը դնէ, ոչ ուրիշ վարք մը, բայց եթէ ինչ որ Եկեղեցին մեզի կը սորվեցընէ, եւ ոչ ալ կը պահանջէ ուրիշ կատարելութիւն մը, բայց եթէ ինչպէս Եկեղեցին մեզի կը ցուցընէ: Որովհետեւ նոյն Եկեղեցւոյ մէջ ամփոփեց աղօթքը, զոհը, շնորհակալութիւնը, քաւութիւնը, շնորհքը, կեանքը, յաւիտենական երանութեան բովանդակ յոյսը: Աստուած չի կրնար մեր վրայ հաճոյ աչքով մը նայիլ բայց եթէ իրբեւ անդամ այս Եկեղեցւոյ, ինչպէս որ՝ ալ չի կրնար զմեզ իր երեսէն մերժել եթէ զմեզ Եկեղեցւոյ հըու եւ հպատակ որդիքը կը տեսնէ: Նախնի սուրբ հայր՝ եւ փառաւոր մարտիրոս մը մեծ վստահութեամբ մեզի կը զրուցէ, թէ երբեք զԱստուած հօր տեղ չ'ունենար, ով որ զԵկեղեցին մտնող չ'ընդունիր:

Եւ ասոր անժխտելի ու հանդիսաւոր պատճառն ան է, որ ամենեւին բարիք մը չի տրուիր մարդկանց, բայց եթէ ի Երուսէ Բրիտանոսէ: Արդ՝ Երուսէ Բրիտանոս այն ամէն բարիքներուն աւանդապահ Եկեղեցին դրած է: Առանց Երուստի, կ'ըսէ Ս. Օգոստինոս, մարդիկ ուրիշ բան չեն, բայց եթէ դատապարտութեան զանգուած մը. բայց մենք՝ նոյնը կրնանք ըսել նաեւ Եկեղեցւոյ նկատմամբ ալ, որովհետեւ ի նմա է Փրկութեան աստուածային դինը: Մինակ ինքն Եկեղեցին ստացած է սուրբ վարդապետութեանց անսպառ զանձերը զմարդիկ լուսաւորելու համար, իրմէ դուրս ամէն բան կասկածանքի մշուշէ, աղիտութեան, մոլորութեան, անհաւատարմութեան խաւար է: Ինք մինակ կը մատակարարէ Երուստի Բրիտանոսի անդին արիւնը, եւ անով զմեզ մեր մեղքերէն կը մաքրէ:

զմեզ յախտենական կենաց կը սնուցանէ, զմեզ հոգեվարու-
թեան ատեն կը զօրացընէ եւ արքայութիւն կը տանի: Աւստի
եւ իրմէ դուրս ուրիշ բան չէ, բայց եթէ մեզաց գերութիւն,
մահուան ծառայութիւն եւ կորուստ: Յիսուս չիգտնուիր՝
բայց իր հարսին հետ մէկտեղ, վասն զի այնպիսի անձառելի
սիրով սիրեց զանիկայ, որ մինչեւ երկինքէն իջաւ զանիկայ
փնտռելու, մանաւանդ թէ նախ զանիկայ կերպաւորեց եւ
ետքը անոր հետ միացաւ անլուծանելի եղանակաւ. ուստի՝ ով
որ զՅիսուս Եկեղեցւոյ մէջ չիփնտռեր եւ հոն չիգտներ, ի
յախտեանս առանց Յիսուսի պիտ'որ մնայ:

Մինակ Եկեղեցւոյ մէջն է ամէն ճշմարտութեան ստու-
գութիւնը, եւ ամէն մոլորութեանց դէմ ապահովութիւն:
Փոթորիկները կ'ելլեն, հովերը սպառնալից կը մոնչեն եւ
նաւարեկութիւնն ամէն կողմէն աչքերնուս առջեւն է: Բո-
ղոքականութիւնը, որ ցայսօր ամէն ճամբաները քալեց, բոլոր
աշխարհքիս երեսը զարհուրելի կործանման սերմունքը ցանած
է: Հոս կրօնական անտարրերութիւն, որ է ամէն պաշտաման
ուրացութիւնը. հոն՝ աներես Առլթերականութիւն, որ է
ամենէն սուրբ բաներու հեզնութիւնը, տեղ մը մոլեգին պաշ-
տօնասիրութիւն, որ է՝ խելագարութեան ծայրը հասած
զգայականութիւն, տեղ մը զուտ բնաւորականութիւն, որ
է ըսել ամէն աստուածային յայտնութեան ուրացութիւն:
Աս մոլորութիւնները հազար ու մէկ ճամբով ուղղափառ եր-
կիրներու մէջն ալ մտնելով շատերուն վրայ կասկածանքի եւ
անհաւատութեան դռն պտուղներ կու տան. ուստի մեզի ալ
հարկ կ'ըլլայ լսելու, երբեմն հաւատոյ վարդապետութեան մը
ուրացութիւնը, երբեմն բարեպաշտական գործքի մը մերժումը,
հոս հրաշքի վրայ ծիծաղ մը հոն ճշմարտութեան մը հայ-
հոյութիւնը: Աս վիճակը տեսնալով, տարապայման երկիւ-
ղածներէն շատերը, կը զարհուրին կը սարսափին եւ քիչ կը
մնայ, որ վախ մը գայ վրանին թէ զուցէ որ մը Եկեղեցին ալ
ասանկով ճնշուի ու յաղթահարուի, եւ ոմանք ալ կը վախ-
նան՝ որ չըլլայ թէ որ մ'իրենք ալ մոլորութեան զոհ ըլլան:
Բայց թէ ասոնք եւ թէ անոնք, ամէնքն ալ հոգի առնեն:
Ով որ ստուգութիւն եւ հաստատութիւն կ'ուզէ՝ Եկեղեցւոյ
թող վստահի: Ամէն նորութեան մէջ, որ պատահի, ամէն
խարէութեանց մեջ, որ առջեւն ելլէ, որպիսի եւ իցէ նոր եւ
ծանր գոհարութեանց որ հանգիպի, շուտով՝ առանց դան-
դաղելու Եկեղեցւոյ մօտենայ, անոր հարցընէ, անոր պատ-
գամին սպասէ, եւ անոր վրայ հանդչի:

Եւ կը տեսնէ որ ամբարտաւաններն եւ յանգուզները
կը խոնարհին. կը տեսնէ, որ ամէն աղանդները տերեւներու պէս
ամէն հովէ կը շարժին ու կը ցրուին. կը տեսնէ, որ անհա-
ւաններն ու ամբարիշտները նախ մոլորութեան՝ եւ ետքը մա-
հուան անգուռնը կ'ընկղզին, բայց ինք ամենայն հաստատու-

Թեամբ Եկեղեցին բռնած՝ կեցած ըլլալով, անոր հաստատու-
 Թեանն եւ անշարժութեանն ինքն ալ մասնակից կ'ըլլայ։
 Փորձով կը տեսնէ, որ Եկեղեցին՝ աստուածային տապանակն
 է, որ նաւարեկութենէ շիփանար, ամուր աշտարակն է,
 որմէ հազար վահաններ կը կախուին, ժայռ անշարժ է ալիք-
 ներուն բախմանցը դէմ, սիւն ու հաստատութիւն է ամենայն
 ճշմարտութեան։ Այս աստուածային նաւն ամէն ծովերու մէջ
 ալ առադաստած է. ամէն հովեր իրեն դէմ բախեցին, ամէն
 ծովահներն իրեն վրայ յարձակեցան ամէն ճիւղներ իրեն
 դէմ սպառնացին, բայց ամենեւին ոչ որ կրցաւ զինք յաղ-
 Թահարել, եւ ոչ որ ալ երբեք կարող պիտ'որ ըլլայ յաղ-
 Թահարել։

Ուղղափառը՝ որ Եկեղեցւոյ վրայ իր բոլոր վստահու-
 Թիւնը դրած է, չէ թէ միայն իր կենացը մէջ ապահովութիւն
 ունի, այլ գլխաւորաբար՝ կենաց վերջին ժամը։ Սրբուհի Թե-
 րեւիա կոյսը մահուան մօտեցած ժամը սուրբ ուրախութեամբ
 մը կը խնտար, վասն զի՝ ուղղափառ Եկեղեցւոյ զիրկն ա-
 պրած էր, եւ նոյն Եկեղեցւոյն զիրկը կը մեռնէր. այսպիսի
 ուրախութեան մասնակից պիտ'որ ըլլայ, ով որ նոյնպէս սուրբ
 Եկեղեցին սիրած է եռանդեամբ։ Այն վերջին ժամուն մէջ
 պիտ'որ շուրախանայ բողոքականը, վասն զի ամէն բան քննու-
 Թեան տակ ձգեց եւ ամէն բանի վրայ վիճեց. ոչ բանաւո-
 րականը, վասն զի ամէն բան ուրացաւ. ոչ անաստուածը,
 վասն զի Աստուածութիւնը ծաղր ըրաւ։ Բայց պիտ'որ ցնծայ
 եւ ուրախանայ հաւատարիմ ուղղափառը, որ խոնարհու-
 Թեամբ գլուխ ձուեց՝ իր մօրը հպատակեցաւ, յարգեց զանի-
 կայ եւ սիրեց, եւ որչափ կրցաւ պաշտպանեց։ Ան ատեն Ե-
 կեղեցին ալ իր որդին կը յիշէ, անոր վերջին պատերազմին
 ատենը ներկայ կը դանուի, կը մթիթարէ եւ կը թեթեւացը-
 նէ անոր ցաւերն ու անձկութիւնները։ Իր մայրենի ծոցէն կը
 հանէ այն նպաստներն, որ նոյն ժամուն համար պահած է,
 անոր կը մերձեցընէ իր աղօթքներուն ազդեցութիւնը, իր
 խորհուրդներուն շնորհքը, իր փեսային արդիւնքը, եւ արդէն
 բոլորովին ամէն մեղաց արատէ սրբուած ու մաքրուած իր
 աստուածային փեսային առջեւը կը հանէ, որպէս զի ողորմու-
 Թեան՝ եւ ոչ թէ խստութեան դատաւոր գտնէ։ Իմ բարե-
 թրատ ընթերցողս, ահաւասիկ աս է շնորհքը, որ քեզի կը
 բաղձամ երկինքէն ի բոլոր սրտէ, եւ որպէս զի նոյնն ըն-
 դունիս աս քանի մը թղթերը գրեցի։ Այսպէս Աստուած
 շնորհէ թէ քեզի եւ թէ ինձի ի նշան յաղթութեան իր
 աստուածային Սրտին, իր Եկեղեցւոյն պարձանացը, եւ մեր
 յախտենական երջանկութեանը համար։

Յ Ը Ն Կ Գ Լ Խ Ո Ց

- ԳԼ. ԼԱ. Եկեղեցական պատմութիւն:
 Ա. Ս. Բարթոլոմէոսի կտորածը: — Բ. Նանթի
 հրոփարտակին եւ առնուիլը: 1
- ԳԼ. ԼԲ. Եկեղեցական պատմութիւն:
 Ա. Գալիլէոսի դատապարտութիւնը: — Բ. Անոր դէմ
 եղած անդթութիւնները: 10
- ԳԼ. ԼԳ. Հոգեւոր բարիքներու տուրեւառ:
 Ա. Ներսէսութեանց վաճառքը: — Բ. Համառօտագիր-
 ներու, կանգալներու, եւ այլն, վաճառքը: — Գ. Պա-
 հոց անօրինումը: 18
- ԳԼ. ԼԴ. Յիսուսեանք:
 Ա. Իրենց դէմ ամբաստանութիւններու բազմութիւ-
 նը: — Բ. Ի՞նչպէս ասոնք մէկը մէկալին համաձայն են:
 — Գ. Իրենց թշնամիները: — Դ. Իրենց բարեկամները: 26
- ԳԼ. ԼԵ. Քրիստոնէական օրէնք:
 Ա. Քրիստոնէից օրէնքն անկարելի է: — Բ. Տխուր
 եւ ձանձրութեամբ լի կեանք անցընելու կը պարտա-
 որէ: — Գ. Ո՞վ կրնայ տանիլ այնչափ բազմութեան
 օրէնքներու, արդեւլքներու եւ այլն: 43
- ԳԼ. ԼԶ. Ուղղափառ բարեպաշտութիւն:
 Ա. Ուղղափառ բարեպաշտութիւնը մարդս ապուշ կ'ը-
 նէ: — Բ. Մանր ջերմեռանդութիւններու շատու-
 թիւնը: — Գ. Ասոնք ոտնակապեր եւ արդեւլքներ են:
 — Դ. Իսկ ջերմեռանդներն ամենէն տխուրներն են: . 54
- ԳԼ. ԼԷ. Պաշտամունք:
 Ա. Ժողովուրդը հացի կարօս է եւ ոչ թէ տօներու:
 — Բ. Հանդիսութիւններու համար արուած ստակն
 աղքատներուն կրնար բաշխուիլ: — Գ. Ի՞նչ բանի կը
 ծառայեն այնչափ եկեղեցիներ: 71
- ԳԼ. ԼԸ. Քրիստոնէական պարտքեր:
 Ես ուղղափառ եմ, բայց ի գործ չեմ դներ: 81
- ԳԼ. ԼԹ. Պատարագ — Քարոզներ:
 Ա. Ի՞նչ՝ այնչափ պատարագներ: Ես չեմ կրնար ժա-
 մանակս կորսնցընել: — Բ. Գիտեմ արդէն՝ քարոզիչ-
 ներն ի՞նչ պիտ'որ ըսեն: — Գ. Մարդ չիկրնար մտիկ
 ընել. այնչափ բիրտ են: 91
- ԳԼ. Խ. Խոստովանանք:
 Ա. Խոստովանանքը քահանաներուն գիւան է: — Բ.
 Խղճմանքի տանջանք մըն է: — Գ. Ես ասոր հար-
 կաւորութիւն չունիմ: — Դ. Անպարկեշտ բան է: —
 Ե. Քաղաքականութեան կը ծառայէ: 102
- ԳԼ. ԽԱ. Հաղորդութիւն:

Ա. Ես անարժան եմ: — Բ. Շատ յաճախ ընդունիլն անոր յարգութիւնը կը պակսեցընէ: — Գ. Անոնք, որ սակեպ կը հաղորդին, ամենէն աւելի անտանելի են:	118
ԳԼ. ԽԲ. Ուղղափառական առարքինութիւններ: Ա. Խոնարհութիւնը հոգւոյ անարգութիւն մըն է: — Բ. Համբերութիւնը տկարներու առարքինութիւն է: — Գ. Մինակ Ալոյիդիոսներ, Ստանիսլաւոսներ յառաջ բերելու կը ծառայէ եւ ոչ թէ կեանքներ եւ Սկիպիոններ: — Գ. Երկնից սիրոյն համար երկիրս արհամարհել:	126
ԳԼ. ԽԳ. Ժուժկալութիւն: Ա. Մեծ գէշութիւն մըն է քիչ մը տկարութիւնը: — Բ. Աստուած կը զթայ: Աստուած կը ներէ: — Գ. Ես բնութեան յօտարութիւններուն ետեւէն կ'երթամ: — Գ. Ինչո՞ւ մեզի նոյները տուեր է:	137
ԳԼ. ԽԴ. Ազատութիւն: Ա. Մարդ ազատ կը ծնանի: — Բ. Մտածելու: — Գ. Խօսելու ազատութիւն: — Գ. Պաշտօն: — Ե. Ուղղափառներն ազատութիւնն իրենց համար կը պահանջեն, ուրիշներուն կը զլանան:	147
ԳԼ. ԽԵ. Նոյն նիւթը կը շարունակուի: Ա. Յիսուս քրիստոս ազատութեան հիմը դրաւ: — Բ. Աւտարանը գերութիւնը ջնջեց:	163
ԳԼ. ԽԶ. Եղբայրութիւն: Ա. Ամենքնիս ալ եղբարք ենք: — Բ. Ի՞նչպէս ի գործ կը դրուի եղբայրութիւնը:	173
ԳԼ. ԽԷ. Հաւասարութիւն: Ա. Ամենքնիս ալ օրինաց առջեւ հասասար ենք: — Բ. Ինչո՞ւ ազնուապետութիւնը պիտ'որ չլնջուի: — Գ. Իսկ ատենի առանձնաշնորհութիւնը:	184
ԳԼ. ԽԸ. Ժողովրդական վեհապետութիւն: Ա. Ժողովուրդը վեհապետ է: — Բ. Աստուածարաններն ալ նոյնը կ'ըսեն:	197
ԳԼ. ԽԹ. Ազգայնութիւն: Ազգայնութիւններն իրաւունք ունին ինքնօրէն հաստատուելու:	210
ԳԼ. Ծ. Ուսումն աշխարհականացընել: Ա. Տերութեան կը վերաբերի մանկութիւնը կերպաւորել: — Բ. Կղերականներն ընտանիք չեն ծանչնար: — Գ. Աւելի եւս չեն ծանչնար կրօնաւորները: — Գ. Պատանիները ծնողած սերէն կը պաղեցընեն:	217
ԳԼ. ԾԱ. Ուղղափառ Եկեղեցւոյ համաձայն զգալու կանոններ:	234

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0666843

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0243388

